

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

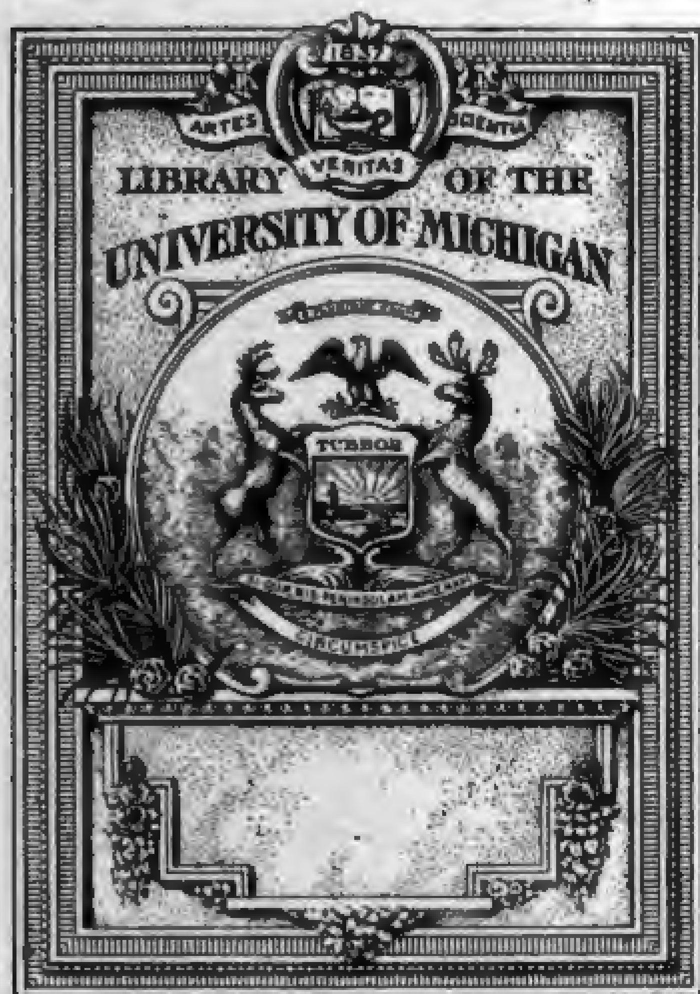
Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het "watermerk" van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via http://books.google.com

B 1,029,614

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR

DS
611
.B59

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DERDE VOLGREEKS.

NEGENDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1874.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

INHOUD.

367232

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

INSTITUUT.

(1 April 1874.)

let getal leden bedraagt 223, waarvan in Nederland 5 Donateurs en 112 gene leden, en in de Koloniën 106 gewone leden. Met 39 wetenschappelijke tellingen staat het Instituut in betrekking en het telt 13 buitenlandsche leden

---

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

BESTUUR:

	Jaar van aftreding.
P. BLEEKER, *Voorzitter*	1875.
L. A. J. W. baron SLOET VAN DE BEELE, *Onder-voorzitter*	1876.
TH. CH. L. WIJNMALEN, *Secretaris*	1876.
D. VAN DER GON NETSCHER, *Penningmeester*	1877.
I. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA	1877.
I. BACHIENE	1878.
. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT	1878.
E. H. 'S JACOB	1875.
f. H. KERN	1876.
. MEINSMA	1875.
L OBREEN	1878.
G. SCHLEGEL	1877.

J. BOUDEWIJNSE, *Adjunct-Secretaris.*

WETENSCHAPPELIJKE INSTELLINGEN, WAARMEDE HET INSTITUUT IN BETREKKING STAAT.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.
Vereeniging van Statistiek te Amsterdam.
Indisch Genootschap te 's Gravenhage.
Maatschappij tot bevordering van Nijverheid te Haarlem.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs te 's Gravenhage.
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.
Historisch Genootschap te Utrecht.
De Koninkl. Bibliotheek te 's Gravenhage.
Statistisch en Historisch Bureau te Batavia.
Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia.
Maatschappij van Nijverheid in Nederl. Indië.
Royal Asiatic Society. Londen.
Royal Geographical-Society. Londen.
Het tijdschrift The geographical magazine. Redacteur de heer Clements R. Markham. Londen.
Société de Géographie. Parijs.
Commission des monuments et documents historiques et des bâtiments civils. Bordeaux.
Muséum d'histoire naturelle. Parijs.
Gesellschaft für allgemeine Erdkunde. Berlijn.
Königl. Academie der Wissenschaften. Berlijn.
Deutsche Morgenländische Gesellschaft. Leipzig.
Academie der Wissenschaften. Munchen
Kaiserl. Academie der Wissenschaften Weenen.
La Société anthropologique. Weenen.
L'Université roy. de Norvège. Christiania
Reale Instituo Lombardo di Scienze e Lettere. Milaan.
Tijdschrift Cosmos. Redacteur de heer Guido Cora. Turijn.
Le real Academia de Ciencias. Lissabon.
Académie royale des Sciences, des Lettres et des beaux Arts. Brussel.
Académie impériale des Sciences. St. Petersburg.
La Société impériale géographique de Russie. St. Petersburg.
American geographical Society. New-York
Smithsonian Institution. Washington.
The american Academy of Arts and Sciences. Boston.
Sociedad Mexicana de geografia y estadistica. Mexico.
Ceylon branch of the Royal Asiatic Society. Ceylon.
Asiatic Society of Bengal.
North China branch of the Royal Aziatic Society. Shanghay.
Public library. Melbourne.
Royal Society of Victoria. Melbourne.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

ED. DULAURIER, Parijs.
H. G. VON DER GABELENTZ, Altenburg.
Prof. CHR. LASSEN, Bonn.
L. A. SEDILLOT, Parijs.
Dr. REINHOLD ROST, Londen.
Dr. H. G. DALTON, Demerary.
J. W. PLOOS VAN AMSTEL, Melbourne.
W. W. HUNTER, Calcutta.
Prof. MARTIN HAUG, Munchen.
Prof. ANGELO DE GUBERNATIS, Florence.
T. J. HOVELL THURLOW, Londen.
Dr. J. MUIR, Edinburg.
Prof. Dr. ALBRECHT WEBER, Berlijn.

NEDERLAND.

DONATEURS.

Z. K. H. Prins HENDRIK der Nederlanden.
Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden.
De Nederlandsche Handelmaatschappij.
Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.

CONTRIBUEERENDE INSTELLINGEN.

Het Nederlandsch Bijbelgenootschap.
Het Nederlandsch Zendelinggenootschap.

GEWONE LEDEN.

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, 's Gravenhage.
P. J. BACHIENE, 's Gravenhage.
Mr. J. E. BANCK, 's Gravenhage.
Dr. A. BAUDUIN, 's Gravenhage.
Mr. H. BETH, 's Gravenhage.
A. H. BISSCHOP GREVELINK, 's Gravenhage.
Dr. P. BLEEKER, 's Gravenhage.
A. R. BLOMMENDAL, 's Gravenhage.
J. P. DE BORDES, 's Gravenhage.
J. F. R. S. VAN DEN BOSSCHE, Valkenburg (Limburg.)
Mr. W. à BRAKEL REIGER, 's Gravenhage.
Mr. C. J. E. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
Mr. E. J. A. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
F. D. COCHIUS, Rijswijk.
Mr. S. L. COHEN, Amsterdam.
Mr. J. J. CREMERS, Groningen.
Mr. W. K. Baron VAN DEDEM, 's Hage.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, 's Gravenhage.
Mr. E. A. VAN EMDEN, 's Gravenhage.
G. J. ESCHAUZIER, 's Gravenhage.
Jhr Mr. F. J. J. VAN EYSINGA, Leeuwarden.
E. FRANCIS, Delft
P. L. DE GAAY FORTMAN, Leiden.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, 's Hage.
Jhr. Mr. D. T. GEVERS VAN ENDEGEEST, Oegstgeest.
J. R. P. F. GRONGGRIJP, Delft.
Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, 's Hage.
CORN^s. DE GROOT, 's Gravenhage.
Jhr. C. HARTSEN, Amsterdam.
J. J. HASSELMAN, Tiel.
Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT, 's Gravenhage.
Mr. G. T. H. HENNY, 's Gravenhage.
Mr. C. VAN HEUKELOM, 's Gravenhage.
H. HIEBINK, Voorst bij Zutfen.
Prof. J. HOFFMANN, Leiden.
Prof. J. J. DE HOLLANDER, Breda.
Jhr. H. A. HOLMBERG DE BECKFELT, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. HUYDECOPER VAN MAARSSEVEEN, Maarsseveen.
W. H. J. VAN IDSINGA, 's Gravenhage.
Mr. E. H. 'S JACOB, 's Gravenhage.
C. A. JEEKEL, Leerdam.
A. W. T. JUYNBOLL, Delft.
Prof. H. KERN, Leiden.
Jhr. Mr. F. L. W. DE KOCK, 's Gravenhage.
G. C. J. KOLFF, Leiden.
H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
J. KUYPER HZN., 's Gravenhage.
Prof J. P. N. LAND, Leiden.
J. R. LANGE, 's Gravenhage.
Mr. H. O. VAN DER LINDEN, 's Gravenhage.
Mr. P. A. VAN DER LITH, Leiden.
TH. N. R. LUCASSEN, 's Gravenhage.
Mr. Æ. Baron MACKAY VAN OPHEMERT, 's Gravenhage.
Mr. D. J. Baron MACKAY, 's Gravenhage.
Dr. B. F. MATTHES, 's Gravenhage.
Mr. W. C. MEES, Amsterdam.
J. J. MEINSMA, Delft.
J. MILLARD, 's Gravenhage.

Mr. C. J. F. MIRANDOLLE, Haarlem.
E. P. de MONCHY, Amsterdam.
Mr. P. MIJER, Utrecht.
H. MULLER SZN., Rotterdam.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, 's Hage.
G. K. NIEMANN, Rotterdam.
J. L. NIERSTRASZ, 's Gravenhage.
M. NIJHOFF, 's Gravenhage.
J. M. OBREEN, 's Gravenhage.
W. H. VAN OVEN, 's Gravenhage.
Mr. F. M. C. PELS RIJCKEN, Arnhem.
N. G. PIERSON, Amsterdam.
Dr. J. PIJNAPPEL GZN., Leiden.
L. PINCOFFS, Rotterdam.
Mr. W. A. P. VERKERK PISTORIUS, 's Hage.
A. W. P. VERKERK PISTORIUS, 's Hage.
FRANÇOIS P. L. POLLEN, Scheveningen.
W. VAN PREHN, 's Gravenhage.
J. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.
J. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.
Mr. W. RAPPARD, 's Gravenhage.
Mr. G. C. J. VAN REENEN, 's Gravenhage.
W. A. ROEST, 's Gravenhage.
G. F. C. ROSE, 's Gravenhage.
F. C. ROSE, 's Gravenhage.
C. B. G. VON ROSENBERG, Darmstadt.
C. RUEB CZ., Rotterdam.
D. SCHELTEMA, Haarlem.
Dr. G. SCHLEGEL, Leiden.
Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, Arnhem.
Dr. H. SMEDING, Haarlem.
Mr. H. J. SMIT, Haarlem.
J. SPANJAARD, Delft.
A. B. COHEN STUART, Leiden.
J. H. TOBIAS, 's Gravenhage.
N. TRAKRANEN, Huize Eversberg bij Nijverdal.
Professor J. J. P. VALETON, Groningen.
W. C. VEENSTRA, Leiden.
W. F. VERSTEEG, Amsterdam.
Prof. P. J. VETH, Leiden.
W. A. VIRULY VERBRUGGE, Rotterdam.
G. M. VERSPYCK.
JOOST VAN VOLLENHOVEN, Rotterdam.
A. C. VREEDE, Leiden.
Dr. A. VROLIK, 's Gravenhage.
A. W. P. WEITZEL, 's Gravenhage.
G. F. WESTERMAN, Amsterdam.
C. F. W. WIGGERS VAN KERCHEM, Leiden
W. WIJT, Rotterdam.
J. WOLBERS, Utrecht.
Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK, 's Gravenhage.
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, 's Gravenhage

NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

J. E. ALBRECHT, Soerabaja.
AQUASIE BOACHIE. Ponorogo.
Mr. W. A. Baron BAUD, Preanger-Regentschappen.
Mr. J. W. T. VON BAUMHAUER, Batavia.
Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, Batavia.
N. P. VAN DEN BERG, Batavia.
Mr. W. B. BERGSMA, *Commissaris*, Batavia.
J. TH. BIK, Batavia.
J. DE BLAAUW, Batavia.
Mr. H. A. BLUME, Soerabaja.
H. J. BOOL, Batavia.
C. J. BOSCH, Buitenzorg.
Mr. L. G. BOURICIUS, Soerabaja.
Dr. J. J. VAN LIMBURG BROUWER, Fort de Kock.
Mr. J. A. VAN DER CHYS, Batavia.
T. S. A. DE CLERCQ, Amboina.
P. VAN DER CRAB, Menado.
J. CRAMER, Ajer Bangis.
A. J. W. VAN DELDEN, Batavia.
J. C. H. N. DEMIE.
S. VAN DEVENTER, Batavia.
S. VAN DISSEL, Batavia.

ORREPAAL, Samarang.
:R, Batavia.
T DE LA FAILLE, Ponorogo.
DE FEYFER, Batavia.
SOLLEWIJN GELPKE, Batavia.
S. GERLINGS, Samarang.
LFLAND, Tanawangko (Minahassa.)
GRAMBERG, Bandjermassin.
. DE GRIJS, Samarang.
LASE, Tagal.
·. F. JUNIUS VAN HEMERT, Batavia.
. HERDERSCHEE, Batavia.
H. J. HOEK, Batavia.
ZOO, Samarang
E LAAT DE KANTER, Batavia.
STEDE, Soerabaja.
W. C. KEUCHENIUS, Batavia.
H. DER KINDEREN, Batavia.
OLLE, Waspada.
W. F. HORA SICCAMA, Batavia.
LERK DE REUS, Padang.
HORST, Malang.
UMMER, Soerabaja.
AMMERS VAN TOORENBURG, Samarang.
D. LEVYSSOHN NORMAN, Buitenzorg.
AN LIER, Batavia.
TVOET, Makassar.
LOUDON, Batavia.
LUCARDIE.
A. LUDEKING, Samarang.
F. J. MEINSMA, Batavia.
MENU, Meester Cornelis.
DER MOORE, Bandong.
. C. J. W. VAN MUSSCHENBROEK,
nate.
C. H. NEDERBURGH, Cheribon.
SCHER, Sumatra's Westkust.
DER GON NETSCHER, Malang.
OSTING, Bandong.
T. PAHUD DE MONTAGNES, Buitenzorg.
J. H. PANNEKOEK, Batavia.
Mr. D. L. F. DE PAULY, Batavia.
M. T. H. PERELAER, Batavia.
F. D. D. PHILIPS, Soerakarta.
J. K. H. PHITZINGER, Madioen.
RADEN MAS TOEMENGGOENG ARIO SOERIO TJONDRO NEGERO, Koedoes.
RADEN ADIPATI SOERIA DI REDJA, Cheribon.
RADEN ADIPATI TIRTO NOBTO, Bodjonegoro.
RADEN ADIPATI ARIO TJOKKRO NEGORO, Sidhoardjo.
RADEN ADIPATI SOERO ADINEGORO, Probolingo.
RADEN SALEH, Buitenzorg.
RADEN TOEMENGGOENG DIPO KESOEMO, Regent van Poerbolinggo.
J. G. F. RIEDEL, Menado (Gorontalo).
Dr. L. W. G. DE ROO, *Commissaris*, Batavia.
D. W. ROST VAN TONNINGEN, Biliton.
D. W. SCHIFF, Riouw.
Mr. H. SEMLER, Batavia.
R. J. DE SEYFF, Samarang.
Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK.
Mr. J. J. SCHNEITHER, Batavia.
K. L. VAN SCHOUWENBURG, Batavia.
A. SWAVING.
J. E. TEYSMAN, Buitenzorg.
A. THYSSEN, Soerakarta.
Mr. L. J. A. TOLLENS, Buitenzorg.
C. TROMP, Banjermassin.
F. W. C. VALCK, Bali-Boeleleng.
T. A. F. VAN DER VALK, Batavia.
Mr. F. J. TYNDALL DE VEER, Demak.
J. A. UILKENS, Tjamies (Cheribon).
J. M. VAN VLEUTEN, Batavia.
J. H. G. VOSMAER, Banka.
A. J. B. WATTENDORFF, Djokdjokarta.
J. C. B. WISELIUS, Bandong.
J. P. ZOETELIEF, Batavia.

NEDERLANDSCH WEST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

J. F. A. CATEAU VAN ROSEVELDT, Paramaribo, *Commissaris.*

Mr. B. E. COLACO BELMONTE, Paramaribo.

Dr. J. DELMONTE LYON, Paramaribo.

Ds. S. VAN DISSEL, Paramaribo, *Commissaris.*

J. DE JONG, Paramaribo.

Dr. J. J. JUDA, Paramaribo.

M. S. VAN PRAAG, Paramaribo.

Mr. G. J. A. BOSCH REITZ, Paramaribo.

Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN, Paramaribo.

Dr. T. DE VEER, Curaçao.

155STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 14 FEBRUARI 1874.

Tegenwoordig de heeren Bleeker (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), van der Gon Netscher (Penningmeester), Robidé van der Aa, Blommendal, 's Jacob, Kern en Niemann. Afwezig de heeren Meinsma, Sloet van de Beele, Millard en Schlegel; de eerste, met kennisgeving, ten gevolge van ongesteldheid.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter deelt mede de ontvangst van

I. de volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:
R. H. C. Scheffer en R. F. Holle. Een sago-boom op Java.

Van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid:
Tijdschrift. 3e reeks, deel XV, 1e stuk.

Van de Société Américaine de France:
Annuaire, 1873.

Van de Société entomologique de France:
Bulletin des séances, no. 18 en 19.

Van de Akademie van wetenschappen, te Weenen:
Sitzungsbericht der math. naturw. Classe 1874, no. 1—3.

Van de Akademie van wetenschappen, te Berlijn:
Monatsbericht, Nov. 1873.

Van de Gesellschaft für Erdkunde, te Berlijn:
Verhandlungen, 1874, no. 1.
Correspondenzblatt der Afrikanischen Gesellschaft 1874 no. 4—5.

Van de Smithsonian Institution:
Miscellaneous collections. vol X.

Van de American Geographical Society, te New-York:
Journal, vol III.

Annual report of the curator of the Cooper Union for the advancement of science and art. 1873—1874.

The fourteenth annual report of the trustees of the Cooper Union. Mai 1873.

Annual message of the Governor of the state of New-York.

Seventeenth annual report of the superintendent of public instruction of the state of New-York.

Twelfth annual report of the superintendent of the insurance Department.

Annual Report of the American institute of the city of New-York. 1869—1870.

Transactions of the New-York state agricultural society. 1871.

Fifty-fourth annual report of the Board of public education of the first school district of Pennsylvania.

Annual report of the chief signal-officer to the secretary of war for 1872.

Van professor Léon de Rosny:

een ex. v. zijn geschrift: A grammar of the chinese language.

Van Ed. Madier de Montjau:

een ex. v. zijn geschrift: De l'émigration des chinois.

Van Clemennts R. Markham:

Ocean Highways, afl. Febr. 1874.

Van professor de Gubernatis:

La Rivista Europea. afl. Febr. 1874.

Van de Utrechtsche Zendingsvereeniging:

R. van Eck, Beknopte handleiding bij de beoefening van de Balineesche taal ten dienste van zendelingen en ambtenaren.

II. de volgende missives:

1o. Van de American Geographical Society, Cooper Institute, te New-York, ten geleide van de hierboven vermelde boekwerken, door die vereeniging ingezonden, terwijl verder ruiling van werken wordt voorgesteld.

De vergadering vereenigt zich met dit voorstel en besluit de genoemde vereeniging op te nemen onder de genootschappen, waarmede het Instituut betrekkingen onderhoudt.

2o. Van de heeren van der Linden en van Dedem houdende bericht, dat zij het hun aangeboden lidmaatschap aanvaarden. Voor kennisgeving aangenomen.

3°. Van Commissarissen van het Instituut, te Batavia, dd. 20 December jl., ten geleide van een wissel groot ƒ 1020, met bijgevoegde specificatie. Commissarissen deelen daarbij verder mede:

1°. dat het hun opgedragen onderzoek in zake de handschriftelijke nalatenschap van den heer Hageman nog niet tot eenig resultaat heeft geleid.

2°. dat door sommige leden geklaagd wordt over de late ontvangst der werken van het Instituut.

Eindelijk stellen Commissarissen voor tot leden van het Instituut te benoemen de heeren:

J. H. Pannekoek, referendaris ter algemeene secretarie, te Batavia;

M. A. C. Herderschee, onder-chef der afdeeling statistiek ter algemeene secretarie, te Batavia;

N. J. Oosting, belast met de studie der Soendaneesche taal te Bandong, en

mr. J. de Louter, leeraar aan het gymnasium Willem III te Batavia.

De wissel is bereids in handen van den Penningmeester, die in de toegezonden specificatie aanleiding vindt tot het voorstel om opnieuw aan te dringen op eene volledige aanwijzing over welke jaren het door ieder betaalde loopt, daar het nu toch slechts mogelijk is bij benadering op te geven wat nog door ieder verschuldigd is.

Uit de naar aanleiding van de thans ontvangen specificatie opgemaakte restantlijst blijkt, dat door de Indische leden nog een zeer aanzienlijk cijfer als achterstallige contributie verschuldigd is, door sommigen zelfs over eene reeks van jaren. Ofschoon het voorzeker overbodig is Commissarissen uit te noodigen de leden, die achterstallig zijn, tot aanzuivering van het door hen verschuldigde aan te spreken, zou het toch overweging verdienen tot hen de uitnoodiging te richten om de inning der contributie te doen plaats hebben in het jaar, waarover die loopt, want reeds meer dan eenmaal is het gebeurd, dat Indische leden, naar Nederland overgekomen en hier tot betaling aangemaand, als verschooning aanvoerden, dat men niet ter bekwamer tijd van hen betaling had gevraagd.

Wat de verzending der Werken en Bijdragen naar Indië betreft, wordt herinnerd, dat die verzending thans plaats heeft door middel van de Handelmaatschappij, die de kisten per scheepsgelegenheid overvoert. Nu er gelegenheid bestaat om door

de stoomvaartmaatschappij *Nederland* den overvoer spoediger te doen plaats hebben, toont het Bestuur zich geneigd van die gelegenheid voortaan gebruik te maken, mits die wijze van verzending niet te kostbaar mocht zijn. De vergadering besluit zich met genoemde stoomvaartmaatschappij in betrekking te stellen ten einde te vernemen, hoeveel ongeveer de kosten van verzending zouden bedragen.

Op die wijze wordt evenwel slechts eene bespoedigde ontvangst der Werken en Bijdragen verzekerd, maar met het oog op de klachten der Indische leden over late ontvangst schijnt het niet ongepast Commissarissen in overweging te geven om voor de verzending van Batavia naar de verschillende woonplaatsen der leden gebruik te maken van de post, daar eene verzending onder kruisband van Batavia wel het zekerste en gemakkelijkste middel zal zijn om den leden buiten Batavia woonachtig het tijdschrift in handen te doen komen.

De vergadering vereenigt zich vervolgens met het voorstel van Commissarissen ter benoeming van de heeren Pannekoek, Herderschee, Oosting en de Louter tot leden van het Instituut.

4o. Van den heer J. H. F. Sollewijn Gelpke, Oost-Indisch ambtenaar met verlof, te Leiden, waarbij hij het Instituut ter uitgave aanbiedt twee beschrijvingen der rijstkultuur, een over den rijstbouw in Italië, de andere over dien op Java.

De Voorzitter meent dat ten aanzien van dit verzoek allereerst de vraag dient behandeld te worden, of de aard van het onderwerp valt binnen den kring der werkzaamheden van het Instituut. Die vraag wordt zonder beraadslaging algemeen toestemmend beantwoord.

Ten einde verder omtrent het verzoek, om de uitgave van het werk vanwege het Instituut te doen plaats hebben, een besluit te kunnen nemen, wordt, op voorstel van den Voorzitter, besloten het werk in handen te stellen eener Commissie met verzoek om het Bestuur daaromtrent van advies te dienen. Tot leden dier Commissie worden benoemd de heeren 's Jacob en Wijnmalen.

De Secretaris doet voorlezing van het door hem bewerkte verslag omtrent den staat en de werkzaamheden van het Instituut in 1873, dat namens het Bestuur op de aanstaande algemeene vergadering moet worden uitgebracht. Omtrent dit concept-verslag

worden eenige opmerkingen in het midden gebracht, in welken zin de Secretaris zich bereid verklaart het te wijzigen.

De Commissie, in de vorige vergadering benoemd, tot onderzoek der rekening van den Penningmeester — welke Commissie bestaat uit de heeren Robidé van der Aa en 's Jacob — brengt, bij monde van eerstgenoemde, verslag uit, en verklaart dat zij de rekening onderzocht, met de justificatoire bescheiden vergeleken en volkomen accoord heeft bevonden. Die rekening zal dientengevolge aan de goedkeuring der aanstaande algemeene vergadering onderworpen worden.

De Secretaris zegt, dat hij den heer Couvée heeft bekend gemaakt met de voorwaarden, waarop het Bestuur bereid is de huur der localen tegen den verhoogden huurprijs weder voor drie jaren aan te gaan. De heer Couvée heeft thans tegenover die voorwaarden eene andere gesteld, dat hem namelijk viermalen in het jaar, telkens gedurende drie dagen, de beschikking worde gegeven over de localen ten behoeve zijner zaak.

Het Bestuur van het Indisch Genootschap, dat dezer dagen vergaderd is geweest, heeft bereids van dien eisch kennis genomen en verklaard, dat daaraan niet moge worden voldaan. Al de leden van het Instituutsbestuur verklaren zich evenzeer tegen eene inwilliging van dien eisch, zoodat besloten wordt den heer Couvée te kennen te geven, dat het Bestuur bereid is tegen den verhoogden huurprijs de huur voor drie jaren te verlengen op de voorwaarden, door het Bestuur van het Instituut gesteld, zonder dat daartegenover nieuwe voorwaarden van de zijde van den heer Couvée worden gesteld. Mocht deze daarin niet willen toestemmen, dan zou de huur met 1° Mei a. s. als geëindigd zijn te beschouwen, in welk geval de Secretaris wordt uitgenoodigd, in overleg met het Bestuur van het Indisch Genootschap, eene andere localiteit te zoeken.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

156STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 17 MAART 1874.

Tegenwoordig de heeren: Bleeker (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), van der Gon Netscher (Penningmeester), Robidé van der Aa, Blommendal, Kern, Niemann en Schlegel. Afwezig de heeren 's Jacob, Millard, Meinsma en Sloet van de Beele, de beide laatste met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter bericht de ontvangst van de volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:
Jaarboek van het mijnwezen in Ned. O. I. 2e jaarg. 2e dl.
Beschrijving van Atjeh met kaart van de kust van Atjeh en schetskaart van het Rijk Atjeh.

Van het Kon. Instituut van Ingenieurs:
Tijdschrift, 1873—1874. 2e afl.

Van de Société de géographie, te Parijs:
Bulletin. Jan. en Febr. 1874.

Van de Société entomologique de France:
Bulletin des séances, no. 21—22.

Van de K. Gesellschaft der Wissenschaften und der Georg-Augusts-Universität:
Nachrichten. 1873.

Van de Kais. Academie der Wissenschaften, te Weenen:
Sitzungsberichten der math-naturwissenschaftl. classe. 1874 no. 4—6.

Van de K. Preussische Academie der Wissenschaften, te Berlijn:
Monatsbericht. Dec. 1873.

Van professor Weber, afzonderlijke afdrukken van stukken voorkomende in de Monatsberichten der Acad. v. wissensch. te Berlijn.

Van den heer Guido Cora:
Cosmos. VI.

Van prof. A. de Gubernatis:
La Rivista Europea. afl. Maart 1874.
Van den heer Markham:
Ocean Highways. afl. Maart 1874.

In de eerste plaats wordt overgegaan tot het opmaken der drietallen, die op de aanstaande algemeene vergadering zullen worden aangeboden bij de verkiezing van drie bestuursleden, ter vervanging van de heeren Blommendal, Millard en Niemann, aan wie dit jaar de beurt van aftreding is. De vergadering bepaalt dat

het drietal, ter vervanging van den heer Blommendal, zal bestaan uit de heeren: J. M. Obreen, professor J. Hoffmann en Dr. A. W. J. Juynboll;

het drietal, ter vervanging van den heer Millard, uit de heeren: Jhr. mr. W. T. Gevers Deynoot, Jhr. mr. J. K. W. Quarles van Ufford en mr. D. J. Baron Mackay;

het drietal, ter vervanging van den heer Niemann, uit de heeren P. J. Bachiene, A. P. Godon en dr. F. A. C. Dumontier.

De Voorzitter bericht de ontvangst van de volgende brieven:

1o. Van de Directie der stoomvaartmaatschappij „Nederland" te Amsterdam, waarbij die maatschappij zich bereid verklaart de vracht van door het Instituut naar Java te verzenden kistjes laag te stellen. Onder anderen zal voor een kistje van 93 d. M^3, zoals thans gereed is, niet meer berekend worden dan $\frac{1}{10}$ M^3 gewoon koopmansgoed $= f\,2.50$, benevens de vracht van den Haag naar Amsterdam.

De vergadering is eenstemmig van gevoelen dat, nu de kosten van verzending betrekkelijk slechts gering zijn, het in het belang van de Indische leden, ten einde hen spoediger in het bezit der Werken en Bijdragen te stellen, wenschelijk is de verzending voortaan door genoemde maatschappij te doen plaats hebben. Daar het tot nu toe niet de gewoonte was de voor Batavia bestemde kistjes te assureeren, wordt besloten die gewoonte te blijven volgen, tenzij door de vergadering ten aanzien eener expeditie in tegenovergestelden zin mocht worden beslist. Voor elke expeditie zal dus vooraf door het Bestuur worden bepaald of het te verzenden kistje al dan niet zal worden geassureerd.

2o. Van den Nederlandschen Consul te Calcutta, ten geleide

van een schrijven namens den Luitenant-Goeverneur van Bengalen, waarbij ter voldoening aan de uitnoodiging van het Instituut wordt toegezonden een exemplaar van Dalton's werk „Descriptive Ethnologie of Bengal.” Daarbij zijn bovendien gevoegd een exemplaar van het werk: „Ethnology of India” door den heer George Campbell en drie exemplaren van „Specimens of foure of the languages spoken in India.” In dat schrijven wordt verklaard dat de Luitenant-Goeverneur zich voorstelt het Instituut een exemplaar toe te zenden van werken op ethonologisch gebied, waarvan de uitgave op zijn last plaats vindt.

Een later schrijven van denzelfden Consul bericht de afzending van het kistje per stoomschip *Cathay* van Calcutta naar Southampton en geeft het adres op waar de kosten van verzending, tot een bedrag van 15 Shillings, kunnen worden voldaan.

In overleg met den heer Nijhoff heeft de Secretaris zich bereids gewend tot de firma Smith en Co., te Rotterdam, met verzoek voor de overzending van evengenoemde werken van Southampton naar den Haag en voor de voldoening der kosten aan het opgegeven adres te Londen te willen zorg dragen. Deze firma heeft zich daartoe bereid verklaard, zoodat het kistje binnen kort te verwachten is.

De vergadering draagt den Secretaris op, na ontvangst van het kistje, den Luitenant-Goeverneur dank te zeggen voor de welwillende en vrijgevige wijze, waarop hij aan het verzoek van het Bestuur heeft willen voldoen en tevens den Nederlandschen Consul de erkentelijkheid van het Bestuur te betuigen voor zijne verleende tusschenkomst.

3o. Van den heer R. van Eck, zendeling op Bali Boelèlèng, gedagteekend 10 Januari 1874, van den volgenden inhoud: „Naar aanleiding van een schrijven van den heer Niemann, neem ik de vrijheid U bij deze te berichten, dat het eerste gedeelte van de door mij beloofde Balineesche gedichten — zijnde de *Bagoes Hoembara*, groot 933 koepletten, tekst en vertaling met Inleiding en uitvoerige Aanteekeningen — gereed ligt en met de eerstvolgende boot naar Soerabaja zal worden gezonden. Allerlei omstandigheden waren oorzaak, dat ik eerst nu daaraan kon voldoen. O. a. heeft de vertaling, waarop ik niet gerekend had, mij veel tijd gekost. Eene oppervlakkige inzage van den tekst met de daaraan toegevoegde Aanteekeningen, zal dat begrijpelijk maken. Aangezien het Balineesch nog zoo weinig bekend

is, heb ik om de herkenning van het oorspronkelijke gemakkelijk te maken, zoo *letterlijk* mogelijk vertaald. Het recht verstand van het Balineesch zal daardoor gewonnen hebben, wat het Hollandsch misschien verloor. Ik kon dit laatste te eerder doen, wijl — gelijk uit mijn schrijven aan den heer Niemann blijkt — de bedoeling was om alleen den Balineeschen tekst met de Aanteekeningen — die daarop ook zijn ingericht — te drukken. Mocht daarom het Instituut soms besluiten om ook de vertaling uit te geven, dan zou 't mij zeer aangenaam zijn, zoo iemand de vriendelijkheid wilde hebben om mijn handschrift over te schrijven en daarin des noods al die veranderingen te maken die, zonder aan den inhoud te kort te doen, het ongegebondene — om mij zoo uit te drukken — van den Balineeschen stijl kunnen wegnemen. Ik zou dit natuurlijk liefst zelf doen, maar ik vrees dat het heen en weêr zenden te veel tijd zal kosten, vooral ook wijl ik in het hier besproken geval er op gesteld zou zijn om eene laatste revisie van het gedrukte te mogen ontvangen.

„De Balineesche tekst met aanteekeningen heb ik, gelijk U zien zult, duidelijk geschreven en nauwkeurig nagezien, zoodat die zonder verdere korrektie van mijne zijde, in Holland kunnen worden afgedrukt. Om dezelfde reden koos ik daartoe goed stevig papier. Ik krijg nu echter een pakket (± 10 × 24 bladzijden) dat veel te groot is om met de gewone post verzonden te worden, zoodat ik genoodzaakt ben het naar Soerabaja te sturen, met verzoek om een en ander met het eerstvolgende stoomschip naar Holland te expedieëren en U het cognossement over te maken. De kosten hoop ik U later op te geven.

„Een kort bericht van de goede ontvangst — desnoods door toezending van een nummer van 't Haagsche Dagblad — zal mij zeer aangenaam zijn.

„Na veel zoekens ben ik er eindelijk in geslaagd een *kompleet* exemplaar van de Bagoes Hoembara machtig te worden. 't Is echter eenigszins onduidelijk en op losse bladen geschreven. Mocht het Instituut dit verlangen, dan wil ik gaarne een afschrift op gelooide bladen daarvan laten maken. Meer dan *f* 20 zal dit niet kosten.

„De andere door mij beloofde gedichten zijn de helft en meer kleiner dan dit. Zoodra de tijd mij zulks toelaat en ik weet dat het Instituut ook na kennismaking met de Bagoes Hoembara bij zijn besluit blijft, om ook de uitgave daarvan op zich

te nemen, hoop ik met de *Pan Bongkling* een aanvang te maken. Van dit gedicht is een kort uittreksel te vinden in eene kleine Handleiding bij de beoefening van het Balineesch, die, naar ik vertrouw, in deze of de volgende maand bij Kemink en Zoon het licht zal zien.

„In de Aanteekeningen, behoorende bij de Bagoes Hoembara is hier en daar verwezen naar de *Mégantaka*, een Balineesch-Javaansch gedicht, waarvan het Bat. Genootschap v. K. en Wetenschappen de uitgave op zich genomen heeft en waarvan reeds het zevende vel is afgedrukt.

„In den Balineeschen tekst zijn enkele woorden onderstreept, die ik verzoek dat met gewone kursief-letters mogen worden gedrukt, terwijl andere, die dubbel onderstreept zijn, met eene dikkere letter volstaan kunnen.

„Voor overige bizonderheden verwijs ik naar de Inleiding.

„Hopende dat het Instituut met mijnen leekenarbeid tevreden zal zijn, heb ik de eer,” enz.

De vergadering besluit de ontvangst van het handschrift af te wachten, alvorens omtrent den inhoud van dit schrijven en de uitgave van het verzonden handschrift een besluit te nemen.

De Secretaris zegt, dat hij den heer Couvée bekend heeft gemaakt met het besluit der vorige vergadering en dat de heer Couvée de voorwaarde om hem viermalen in het jaar, telkens gedurende drie dagen, beschikking over de localen te geven, heeft teruggenomen. De heer Couvée gaf evenwel in overweging de huur slechts voor één jaar te vernieuwen, op de voorwaarde van verhoogden huurprijs tegenover bevoegdheid voor het Instituut of Indisch Genootschap tot beschikking over het portaal tot het plaatsen van boekenkasten.

De vergadering machtigt hierop den Secretaris een contract met den heer Couvée in bedoelden zin aan te gaan.

Tot leden van het Instituut worden voorgesteld en benoemd de heeren: J. H. F. Sollewijn Gelpke, te Leiden, en dr. H. Smeding, te Haarlem.

De heeren Rodidé van der Aa en Blommendal bieden het Bestuur ter opneming in de Bijdragen aan een opstel van den heer Leupe over de tochten der Nederlanders naar Nieuw-Guinea

in de 17e en 18e eeuw. Daar beide heeren van den inhoud reeds hebben kennis genomen en tot opneming in de Bijdragen adviseeren, acht de Voorzitter een nader onderzoek door eene Commissie overbodig.

De Vergadering besluit, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, tot opneming van dit opstel in de Bijdragen en stelt het voor dit doel den Secretaris in handen.

De Voorzitter betuigt de heeren Blommendal en Niemann, ter vergadering tegenwoordig, maar aan wie thans als Bestuursleden de beurt van aftreding is, den dank van het Instituut voor hetgeen zij ten behoeve der instelling hebben gedaan.

Niets meer hierna aan de orde zijnde wordt de vergadering gesloten.

157STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 9 APRIL 1874.

Tegenwoordig de heeren Wijnmalen (Secretaris), van der Gon Netscher (Penningmeester), Robidé van der Aa, Bachiene, Gevers Deynoot, 's Jacob, Kern en Obreen. Afwezig de heeren Bleeker, Meinsma, Sloet van de Beele en Schlegel; de eerste ten gevolge eener buitenlandsche reis, de tweede tengevolge van ongesteldheid.

Tengevolge der afwezigheid van Voorzitter en Onder-Voorziter bekleedt de heer Obreen, als oudste in jaren, het Voorzitterschap.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd, waarna worden gelezen de notulen van het verhandelde in de algemeene vergadering van 17 Maart jl., die insgelijks, hoewel voorloopig, worden goedgekeurd en in de Bijdragen zullen worden afgedrukt.

De Voorzitter doet mededeeling van de missives der heeren Bachiene, Gevers Deynoot en Obreen, waarbij zij verklaren het lidmaatschap van het Bestuur, hun door de algemeene vergade-

ring opgedragen, te aanvaarden. De eerste evenwel onder verklaring, dat hij voor die betrekking zou bedankt hebben, ware het niet dat eene nieuwe algemeene vergadering noodig zou geworden zijn om in de vacature te voorzien. Om dit te besparen geeft hij te kennen het lidmaatschap vooreerst te aanvaarden, zij het dan ook tot de algemeene vergadering van 1875, doch met dien verstande dat, wordt er vroeger eene algemeene vergadering gehouden, alsdan zijne vervanging bij die eerstvolgende bijeenkomst plaats hebbe.

De Voorzitter doet vervolgens bericht van de ontvangst van

I. de volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:
J. C. Hooijkaas, Repertorium op de Koloniale litteratuur. 1e stuk.

Van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden:
Handelingen en Mededeelingen, 1873.
Levensberichten, 1873.

Van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid:
Tijdschrift. 3e reeks, deel XV, 2e stuk.

Van de Academie der Wissenschaften, te Berlijn:
Monatsbericht. Januari 1874.

Van het Bestuur van het Museum für Völkerkunde, te Leipzig:
Erster Bericht des Museums.

Van Prof. A. de Gubernatis:
La Rivista Europea. April 1874.

II. de volgende missives:

a. Van de heeren Smeding en Sollewijn Gelpke, nieuw benoemde leden van het Instituut, waarbij zij verklaren die benoeming aan te nemen. Voor kennisgeving aangenomen.

b. Van den heer Leupe, verzoekende met de uitgave van zijn opstel over de reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea in de 17e en 18e eeuw nog eenigen tijd te wachten, omdat aan het opstel, zooals het in de vorige vergadering ter tafel werd gebracht, nog een gedeelte ontbreekt.

Het gevraagde uitstel wordt door de vergadering verleend.

c. Van den heer Meinsma, waarbij hij in de eerste plaats in overweging geeft de voor het Goevernement bestemde exemplaren

zijner Babad te voorzien van een Javaanschen, de overigen, bestemd voor verspreiding onder de leden en voor den handel, van een Hollandschen titel, terwijl hij voorts uitstel verzoekt voor de bewerking der toegezegde Aanteekeningen, daar hij door zijne langdurige ziekte in zijne werkzaamheden zeer is belemmerd.

Ten aanzien van het eerste punt deelt de Secretaris mede, dat hij reeds last heeft gegeven om een Javaanschen titel te plaatsen voor de exemplaren ter verspreiding in Indië bestemd. Hij heeft daarvoor niet afgewacht eene beslissing van het Bestuur, omdat eene spoedige afdoening wenschelijk was, en het ook niet te verwachten was dat het Bestuur het gedane verzoek niet zou bewilligen. De titel is thans in overleg met den heer Meinsma gereed gemaakt.

Wat het tweede punt, het gevraagde uitstel, betreft, geeft de Secretaris aan het Bestuur in overweging dit te verleenen, maar stelt hij tevens voor te besluiten om den thans gereed zijnden tekst van de Babad ook aan de leden toe te zenden, aan wie dan later afzonderlijk de Aanteekeningen kunnen worden uitgereikt.

Terwijl de vergadering de handeling van den Secretaris met betrekking tot 't eerste punt goedkeurt, besluit zij omtrent 't andere overeenkomstig zijn voorstel.

De Commissie, bestaande uit de heeren Wijnmalen en 's Jacob, belast met het uitbrengen van een rapport omtrent de ter uitgave aangeboden geschriften van den heer J. H. F. Sollewijn Gelpke, over de rijstkultuur in Italië en op Java, kwijt zich bij monde van eerstgenoemde van die taak door de volgende mededeelingen.

Dat het onderwerp, in de beide geschriften van den heer J. H. F. Sollewijn Gelpke behandeld, — de rijstkultuur op Java — behoort tot de vakken van wetenschap, waarvan de bevordering de roeping is van het Instituut, zal, naar de meening der Commissie, wel door niemand in twijfel worden getrokken. Zal het derhalve door de uitgave van een werk, daarover handelend, niet treden buiten zijne attributen en op een gebied geraken, dat het veilig aan andere instellingen of genootschappen kan overlaten: de eenige vraag, die het vervolgens te beantwoorden heeft, is, of het geschrift, waarvan de uitgave wordt verzocht, van dien aard is, dat onzerzijds daartoe met reden kan worden besloten.

Als Controleur op Java heeft de heer Sollewijn Gelpke zich inzonderheid toegelegd op alles wat met de rijstkultuur in verband staat; gedurende zijn verblijf alhier heeft hij al zijn tijd besteed om die zaak wetenschappelijk te behandelen, terwijl hem, om hem in zijne studiën en onderzoekingen te schragen, vanwege het Ministerie van Koloniën gelegenheid werd gegeven om eene reis naar Italië te doen, ten einde aldaar zich onledig te houden met het onderzoek naar de rijstkultuur in dat land, en daaromtrent den Minister, tegelijk met de vruchten van zijn arbeid op Java, rapport uit te brengen. Van die taak heeft hij zich gekweten door der regeering een tweetal stukken aan te bieden, waarvan het eerste de resultaten bevat van zijn onderzoek naar de rijstkultuur in Frankrijk en in Italië, terwijl, „als een gevolg" daarvan, in het tweede opstel eene beschrijving en beschouwing van dien tak van kultuur op Java geleverd wordt.

In dit laatste wordt door den schrijver, bij wijze van inleiding, een uitvoerig overzicht gegeven van de legenden, welke over rijst en rijstbouw bij den inlander in omloop zijn en door hem in hooge eere worden gehouden, waarbij tevens enkele mededeelingen over de tijdsbepaling worden gevoegd, welke, evenals de daaraan voorafgaande beschouwingen, ons eenig denkbeeld kunnen geven van het op Java heerschend bijgeloof. Hierna wordt de aanleg van sawah's besproken; een vijftal volgende hoofdstukken handelen over de zaadbeddingen, de bewerking der sawah's, de beplanting met rijst, de ziekten en plagen van het padigewas, in aansluiting van K. F. Holle's Bijdragen daaromtrent in het Tijdschrift van Nijverheid v. N. Indië en eindelijk over den oogst zelven. In al deze verschillende afdeelingen komen vele wetenswaardige bijzonderheden voor, terwijl de schrijver tot zeer verrassende resultaten komt, in hoofdzaak dit, dat de rijstkultuur op Java in ellendigen toestand verkeert door de ongeloofelijke krachtsverspilling en door het aan waanzin grenzend bijgeloof, waarmeê zij wordt gedreven. Zeker niet de minst belangrijke is de slotafdeeling, waarin de kosten en productie worden opgegeven. Onder meer vindt men hier een residentie's gewijze overzicht der rijstproductie gedurende 10 jaren, van 1862—1871, nevens eene graphische voorstelling van het verlies en de winst, die de rijstkultuur in dat tijkvak in elke residentie van Java gaf.

Meende de schrijver op grond van de door hem medegedeelde

feiten voldoende de noodzakelijkheid eener spoedige verbetering van de rijstkultuur bewezen te hebben, hij blijft voorts niet in gebreke de middelen ter verbetering aan te geven. Na vooraf eene vergelijking gegeven te hebben van den Javaanschen rijstbouw met dien van andere landen, vooral met dien van Italië, stelt hij op den voorgrond, dat hem eene omkeering in ééns onmogelijk en ouraadzaam voorkomt. De veranderingen, welke hij aanbevolen zou willen hebben, splitsen zich in drie kategoriën: *a.* die, waarvan de invoering verbeteringen zijn en waartegen geene te eerbiedigen vooroordeelen van het volk zich verzetten. Daartoe rekent schrijver die, welke zullen leiden tot het gebruik van goed zaad, zijne ontkieming en eersten groei en tot het zorgvuldig wieden; *b.* die, waarvan de invoering even onwedersprekelijk eene verbetering wezen moet, maar waartoe men slechts mag overgaan na de opheffing van meer of min overkomelijke beletsels door de toestanden van land en volk. Daartoe behooren de veranderingen in de werktuigen voor den landbouw, de betere bespanning van ploeg en egge, het droog bewerken, de mindere bewaking, de kleingeestige zorg voor de dijken, en *c.* die, waarvan de invoering moet afhankelijk zijn van de uitkomsten, welke proefnemingen zullen opleveren. Daartoe ressorteren die door wisselbouw, braakligging, bemesting, grondvermenging, gebruik van water in ziekte, groote plantwijdte, enz.

Nevens dit een en ander verdient reglementatie der rijstkultuur vooral aanbeveling, iets, waartoe men reeds in 1843 op Sumatra overging en dat uitstekend gewerkt heeft. De zorg over de rijstkultuur moet z. i. worden onttrokken aan de bemoeienissen der met werkzaamheden overkropte ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur en worden toevertrouwd aan een corps van speciale ambtenaren.

De schrijver heeft, gelijk reeds gezegd is, andere dan Javaansche toestanden onderzocht, voornamelijk die in Italië. In een even lijvig stuk als 't eerste opstel heeft hij daarvan eene beschrijving gegeven. Eene nauwkeurige bibliographie over het onderwerp gaat vooraf, waarna achterteenvolgens beschouwingen worden geleverd over de afkomst en invoering der rijst, de uitgestrektheid der rijstvelden, de gronden, het water, het klimaat, den wisselbouw, de bemesting, den aanleg van rijstvelden, de bezaaiing, het zaad, de verschillende soorten van rijst, de ontkieming en groei, de wieding, den verderen groei,

de ziekten, den hagel, vorst en wind, de rijping en oogst, de productie en kosten, de wetten op de rijstkultuur, de bereiding der rijst en haar waarde. Ter vergelijking met Javaansche toestanden wordt in eene uitvoerige inleiding eene schets gegeven van het landbezit in Italië en van de verhouding tusschen eigenaars en bearbeiders van den grond, terwijl bij de ontwikkeling der bovengenoemde punten bepaaldelijk 't geen voor Java nuttig zoude wezen, voor oogen werd gehouden.

De Commissie acht zich niet geroepen de beschouwingen en mededeelingen des schrijvers over de rijstkultuur zoowel in Italië als op Java met zijne daaraan gepaard gaande voorstellen tot verbetering daarvan hier ter plaatse te beoordeelen, 't zij daarvan eene bestrijding te leveren, 't zij daaraan hare adhaesie te schenken. Tot het leveren van de een of andere taak zou wellicht de ruimte van eenige vellen druks beschikbaar moeten zijn. Zij bepaalt zich daarom alleen tot de verklaring, dat de mededeelingen en beschouwingen des geachten schrijvers haar van zoodanig gewicht voorkomen, dat zij alleszins eene uitgave waardig zijn. Meer dan één nieuw gezichtspunt wordt er over het onderwerp aangeboden, terwijl het niet te ontkennen valt, dat de schrijver bij de eigenlijke beschrijving der rijstkultuur en in zijne beschouwingen daarover zich zooveel mogelijk en doenlijk op een objectief standpunt heeft trachten te plaatsen en 't geen hij er van las en hoorde even onbevangen heeft trachten terug te geven als 't geen hij er van mocht zien. Hier en daar zijn in den tekst verbeteringen aan te brengen ter voorkoming van onduidelijkheid, doch wat er overigens aan de geleverde studie uit 't oogpunt van taal en stijl moge ontbreken, de Commissie aarzelt niet de verklaring af te leggen, dat zij oorspronkelijkheid bezit, terwijl zij eene welgevestigde overtuiging bij den schrijver verraadt.

Op grond van dit een en ander heeft de Commissie de eer der vergadering den raad te geven:

1o. tot de uitgave van de beide aangeboden geschriften, die één geheel uitmaken, te besluiten. En dit te eerder, nu van regeeringswege, blijkens de door den schrijver overgelegde missive, de verklaring is afgelegd, dat zij, bij eene eventuëele uitgave der stukken onzerzijds, ze gaarne zou steunen door den aankoop of bestelling van een aantal exemplaren.

Is door die toezegging van subsidie van de zijde van het Departement van Koloniën het finantiëel bezwaar, dat tegen de

uitgave der aangeboden geschriften zou kunnen worden ingebracht, voor een deel opgeheven: het zou geheel uit den weg geruimd zijn, zoo het Bestuur, tot die uitgave besluitende,

2o. tevens kon goedvinden den Secretaris te machtigen de beide opstellen allereerst in de Bijdragen op te nemen en ze vervolgens afzonderlijk verkrijgbaar te stellen. De opname in het Tijdschrift kan onverwijld geschieden, daar, vooralsnog althans, geene stukken zijn ingezonden, die voor eene onmiddellijke plaatsing in aanmerking zouden moeten komen.

Door aan de beide opstellen eene opname in de Bijdragen te verzekeren, zou men de niet geringe kosten besparen, die eene afzonderlijke uitgave daarvan noodwendig met zich sleept, terwijl de subsidie der regeering zou kunnen worden aangewend ter bestrijding der uitgaven, verbonden zoowel aan eene grootere oplaag der Bijdragen als aan de vervaardiging van eenige bij den tekst behoorende platen. De schrijver toch heeft bij zijne beschrijving der rijstkultuur in Italië eenige platen gevoegd, die, voor zoover zij de types der rijstsoorten betreffen, ter verhooging der waarde van het werk eveneens zouden kunnen worden uitgegeven.

3o. Bij eventueele uitgave zou de Commissie voorts den raad geven den Secretaris te machtigen, den schrijver in overweging te geven, die veranderingen in den vorm, de taal en den stijl der beide opstellen te brengen, welke bij eene nauwgezette lezing daarvan zullen blijken noodig te zijn.

4o. Eindelijk deelt de Commissie mede, dat de schrijver, bij zijne beschrijving der rijstkultuur in Italië, gevoegd heeft eene portefeuille, bevattende gedroogde rijstsoorten, terwijl hij tevens bericht, dat eveneens ter onzer beschikking, doch alsnog onder zijne berusting is een trommel met 24 flesschen, inhoudende de Italiaansche rijst in de verschillende trappen van hare bewerking. De vraag, in hoever dit een en ander ter opneming in de verzameling van het Instituut kan worden aanvaard of wel daaraan eene andere bestemming dient te worden gegeven, laat de Commissie aan de beslissing der vergadering over, waaraan zij zich gaarne onderwerpen zal.

Overeenkomstig dit advies der Commissie stelt de Voorzitter vervolgens voor:

1o. tot de uitgave, door het Instituut, van de beide aangeboden geschriften, die een geheel uitmaken, te besluiten;

2o. die geschriften op te nemen in de Bijdragen, met be-

paling, dat daarvan afzonderlijke afdrukken zullen worden gemaakt, ten einde te kunnen voldoen aan eene aanvrage van het Departement van Koloniën, en tevens het werk ook voor den handel verkrijgbaar te kunnen stellen;

3o. den Secretaris te machtigen den schrijver in overweging te geven in den vorm, de taal en den stijl der beide opstellen eenige veranderingen te brengen.

De vergadering vereenigt zich met dit drieledig voorstel, en besluit verder den schrijver aan te raden de ter beschikking van het Instituut gestelde portefeuille, bevattende gedroogde rijstsoorten, alsmede een trommel inhoudende de Italiaansche rijst in de verschillende trappen van hare bewerking, ten geschenke aan te bieden aan het Rijks-Herbarium te Leiden, dat voor de plaatsing eene geschiktere gelegenheid aanbiedt dan het Instituut.

Verder wordt besloten, naar aanleiding van het schrijven van den Minister van Koloniën aan den heer Gelpke, dat aan het Bestuur is overgelegd, en waaruit van het voornemen van den Minister blijkt om, bij eventuëele uitgave der beide geschriften, eenige exemplaren voor rekening van den lande aan te koopen, genoemden Minister mede te deelen, dat het Instituut bereid is zich met de uitgave te belasten en het Bestuur gaarne, eer het met den druk een aanvang maakt, zou vernemen hoeveel exemplaren door het Departement van Koloniën worden verlangd, terwijl wordt bepaald, dat de prijs alsdan voor elk exemplaar zal zijn: bij levering van 300 ex. ƒ 2,50, 400 ex. ƒ 2,00 en 500 ex. ƒ 1,75.

De heeren Gevers Deynoot, van der Gon Netscher en Wijnmalen worden door de vergadering in commissie gesteld om uit te zien naar een nieuw locaal voor het Instituut en Indisch Genootschap, om dit bij eventuëele niet-verlenging van het huurcontract op 1o Mei 1875 te kunnen betrekken.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING,

GEHOUDEN 17 MAART 1874.

(Voorloopig vastgesteld door het Bestuur).

Tegenwoordig de heeren Dr. P. Bleeker (Voorzitter), Dr. T. C. L. Wijnmalen (Secretaris), P. J. B. C. Robidé van der Aa, A. R. Blommendal, Dr. H. Kern, G. K. Niemann, Dr. G. Schlegel, Dr. A. W. T. Juynboll, J. Kuijper Hzn., Mr. H. O. van der Linden, François P. L. Pollen, J. H. Tobias.

De Voorzitter opent de vergadering en heet de leden welkom.

De notulen van het verhandelde in de vergadering van 12 April 1873, welke notulen bereids voorloopig door het Bestuur vastgesteld en in de Bijdragen (zie 8e deel, blz. XXVI—XXVII) opgenomen zijn, worden gelezen en thans definitief goedgekeurd.

De Secretaris brengt verslag uit omtrent den staat en de werkzaamheden van het Instituut in 1873. (Zie dit Verslag op blz. XXXI en volgg.)

De Voorzitter brengt ter tafel de rekening van den Penningmeester over 1873 en verzoekt de heeren Tobias en Pollen die te willen nazien.

Na schorsing der vergadering voor eenige oogenblikken verklaart de Commissie de rekening onderzocht en met de justificatoire bescheiden vergeleken te hebben. Daar zij alles in behoorlijke orde gevonden heeft, stelt zij voor de rekening goed te keuren onder dankbetuiging aan den Penningmeester voor zijn gehouden beheer.

De vergadering vereenigt zich met dit voorstel.

De vergadering gaat hierna over tot het verkiezen van bestuursleden ter vervanging van de heeren A. R. Blommendal, J. Millard en G. K. Niemann, aan wie de beurt van aftreding is.

Het Bestuur biedt de bij art. 6 gevorderde drietallen aan (zie blz. XVII), waaruit met meerderheid van stemmen tot leden van het Bestuur worden benoemd de heeren: J. M. Obreen, Jhr. Mr. W. T. Gevers Deynoot en P. J. Bachiene.

De heer Juynboll bespreekt, naar aanleiding der mededeelingen in het Verslag, het verzoek tot de regeering gericht om eene wetenschappelijke commissie aan de tweede Atchineesche expeditie toe te voegen. Hij oppert daarbij het denkbeeld, dat het Bestuur zich opnieuw met een dergelijk verzoek tot de regeering zal wenden, maar dringt daarop niet verder aan na de inlichtingen, die hem den door Voorzitter en Secretaris worden gegeven.

Niets meer hierna ter tafel zijnde, sluit de Voorzitter de algemeene jaarlijksche vergadering.

N...
gesloten.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE OVER 1873.

Mijne Heeren!

Eene korte herinnering aan 't geen het afgeloopen jaar voor het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië is geweest, moge voldoende zijn, waar bijkans al wat in ons Verslag vermeld dient te worden, U reeds bekend is uit de gedrukte Notulen van het verhandelde in onze vergaderingen, welke achtereenvolgens in de „Bijdragen" zijn opgenomen.

Omtrent een niet onbelangrijk punt, dat herhaaldelijk aan de orde is geweest, is eindelijk eene beslissing gevallen. Gij herinnert U, dat aan eene Commissie was opgedragen omtrent het vraagstuk der transcriptie ons te dienen van bericht en raad. Zij heeft zich, bij monde van den heer Kern, in onze vergadering van den 3en Mei 1873 van die taak gekweten door ter vervanging van 't vroeger in de „Bijdragen" voorkomend ontwerp van transcriptie eene andere schets voor te leggen. Het Bestuur heeft zich daarmeê vereenigd met uitnoodiging aan de schrijvers voor de werken van het Instituut, om, onverminderd ieders recht om zijne spelling te volgen, zich van de vastgestelde teekens te bedienen, en, zoo hunne transcriptie van de geleverde schets mocht afwijken, alsdan de punten van verschil ten gerieve

der lezers op te geven. Voorts werd aan onzen drukker last gegeven er voor te zorgen, dat een voldoend aantal teekens die door de Commissie zijn aangegeven en welke Gij in het VIIIe deel, 1e stuk van onze „Bijdragen" vindt, op de drukkerij aanwezig zij.

Behalve dit vraagstuk van zuiver wetenschappelijken aard, waarvan de oplossing, naar wij hopen, de verschillende partijen bevredigd zal hebben, werd een ander ter sprake gebracht van meer actueel belang, doch dat helaas! tot geen practisch resultaat heeft geleid. Nauwelijks was het bekend, dat er eene tweede expeditie naar het rijk van Atjih zou worden gezonden, of door eenigen onzer werd de wensch uitgesproken om ze te doen vergezellen door eene commissie belast met het doen van wetenschappelijke nasporingen. Bijna eenparig werd in dien wensch gedeeld en, ter verwezenlijking van het geopperde denkbeeld, besloten zich bij een gemotiveerd adres tot den Minister van Koloniën te wenden, gelijk, naar men vernam, ook geschieden zou vanwege het onlangs te Amsterdam opgericht Aardrijkskundig Genootschap.

Uit de Notulen van het verhandelde in onze vergaderingen van den 20en September 1873 en 24en Januari ll. zult Gij ontwaard hebben, dat men gemeend heeft dat de omstandigheden nog niet veroorloofden tot de benoeming eener wetenschappelijke commissie voor nasporingen in Atjih over te gaan. Het beschermen, verzorgen en verplegen der leden eener te benoemen commissie, het verschaffen van transportmiddelen voor de werktuigen, die zij moeten medevoeren, of van de voorwerpen, die zij verzameld hebben, is een te groot bezwaar, zeide men, om de verplichting daartoe al dadelijk op zich te kunnen nemen in een gewest, waar, aanvankelijk althans, niets zal te bekomen zijn dan hetgeen uit de magazijnen van het legerkorps zal worden verstrekt.

Terwijl wij gaarne deze en andere redenen eerbiedigen, die het Indisch bestuur en inzonderheid het gevierde legerhoofd, den luitenant-generaal van Swieten, bewogen hebben het Opperbestuur tot het nemen eener afwijzende beschikking aan te raden, mogen wij het niet ontveinzen, dat wij met leedwezen daarvan kennis hebben genomen. Met genoegen hebben wij intusschen ter andere zij de mededeeling begroet, in het schrijven van den Minister van Koloniën dd. 26 Aug. 1873, Lett. Aaz, no 40 vervat, dat reeds bij de organisatie van de eerste expeditie de

wenschelijkheid van wetenschappelijke onderzoekingen in Indië niet uit het oog verloren is, ten bewijze waarvan strekken kan een in onze Notulen opgenomen extract uit een schrijven van den kommandant van het leger aan den bevelhebber dier expeditie van den 13en Maart 1873.

Met ons zullen ongetwijfeld velen zich met de hoop vleien, dat ook de tweede expeditie, al is zij niet door eene speciale wetenschappelijke commissie vergezeld geworden, toch niet geheel onvruchtbaar voor de wetenschap moge afloopen.

In afwachting dat ter zijner tijd hieromtrent mededeelingen zullen worden gedaan, verheugt het ons inmiddels U verder te kunnen berichten, dat onze pogingen, om langs andere wegen het wetenschappelijk doel, dat wij beoogen, te bevorderen, met goeden uitslag bekroond zijn geworden. Wel hadden wij ons, blijkens onze aankondiging in ons vorig Verslag, met de hoop gevleid dat de „Babad Tanah Djawi", uitgegeven en met aanteekeningen verrijkt door den heer Meinsma, en het reisverhaal des heeren von Rosenberg reeds in uwe handen zouden geweest zijn. Omstandigheden, van ons onafhankelijk, hebben de uitgave er van vertraagd. Er bestaat intusschen uitzicht dat de heer Meinsma, die van eene langdurige ziekte thans gelukkig bijna geheel hersteld is, zich spoedig in staat zal zien gesteld de weinige nog overblijvende vellen der Javaansche kroniek voor de pers gereed te maken tegelijk met de Aanteekeningen, welke hij ons daarbij beloofd heeft.

Wat het reisverhaal des heeren von Rosenberg betreft, de tekst is op enkele vellen na afgedrukt, en zoo de lithograaf, de heer Trap, te Leiden, ons niet, gelijk tot dusver, weder met ongeëvenaarde traagheid op de levering der kaarten en platen mocht laten wachten, is er hoop dat het werk van den geleerden reiziger weldra het licht zal zien. Het verlangen, dat het spoedig dezerzijds het wetenschappelijk publiek moge bereiken, wordt alleszins gerechtvaardigd deels door de omstandigheid, dat er reeds herhaaldelijk elders niet onbelangrijke bijdragen over Guinea verschenen zijn, deels daar wij den heer May, te Londen, de door hem gevraagde vergunning hebben verleend om eene Engelsche vertaling van het reisverhaal te leveren, waardoor het uit den aard der zaak binnen het bereik van een grooter publiek zal vallen.

Met betrekking tot het derde omvangrijke werk, de „Uranographie Chinoise" des heeren G. Schlegel, waarvan, blijkens

ons vorig Verslag, de uitgave door ons werd voorbereid, verheugt het ons U te kunnen melden, dat de druk daarvan tot dusver geen bezwaar heeft ontmoet; 23 afgedrukte bladen liggen hier ter tafel, terwijl overeenkomstig de door ons met de Firma E. J. Brill, te Leiden, gesloten overeenkomst geregeld een vel 's weeks wordt afgeleverd. Doen er zich geene hinderpalen op, dan is de uitgave, zoo niet reeds op het einde, dan toch in het begin van het volgende jaar verzekerd.

Meldden wij U in onze vorige aanteekeningen, dat een herdruk van van der Tuuk's Maleisch leesboek in overweging werd genomen: uit de Notulen van onze vergadering van den 12en April 1873 kan U blijken, dat wij, na ingewonnen bericht van den heer van der Tuuk, daartoe hebben besloten. De geringe omvang van het geschrift doet verwachten, dat de hernieuwde uitgaaf er van binnen betrekkelijk korten tijd zal kunnen plaats hebben.

Naar aanleiding van de uitgave van Javaansche en Maleische leesboeken is de opmerking gemaakt dat het Instituut daardoor buiten zijne attributen en op een gebied treedt, dat het veilig aan de particuliere industrie kan overlaten. Onze beschouwingen naar aanleiding van het hieromtrent door ons geëerd Lid, G. Kolff, ingeleverd protest vindt men opgeteekend in de Notulen onzer vergadering van den 13en December 1873.

Andere geschriften dan het door ons vermelde viertal zijn er niet ter perse. Alleen kunnen wij hier nog de mededeeling voegen, dat de controleur bij het binnenlandsch bestuur op Java, thans met verlof alhier, de heer J. H. F. Sollewijn Gelpke, ons ter uitgave heeft aangeboden zijne beschrijving der rijstkultuur in Italië en op Java met daarbij behoorende platen der verschillende rijstsoorten. Zij is door ons in handen gesteld van eene Commissie uit ons midden, met last om het Bestuur daaromtrent te dienen van bericht en raad.

Waardeeren wij het, dat beoefenaren der Indische wetenschappen het Instituut uitnoodigen van hunne geestesproducten kennis te nemen en, zoo mogelijk, tot de uitgave er van te besluiten: hunne medewerking aan ons Tijdschrift is ons evenzeer welkom. Leed doet het ons niet in de gelegenheid te zijn gesteld geworden enkele ons door de hh. Uilkens en Dr. Matthes aangeboden stukken om redenen, die men in onze Notulen opgeteekend vindt, in onze „Bijdragen" op te nemen. Daarentegen hebben andere opstellen, zooals die van de hh. Kern, Cohen

Stuart, Meinsma, Grashuis, van der Gon Netscher, de Hollander en Leupe daarin eene plaats gevonden. Voor hun arbeid zij hun onze dank betuigd, terwijl de Redactie bij voortduring zich voor hunne ondersteuning zoowel als voor die van andere medewerkers zeer aanbevolen houdt.

In de volgende afleveringen der Bijdragen hopen wij U eene bewerking van Çankara's Âcârya's commentaar op de Aphorismen van de Vedânta aan te bieden; zij is ons toegezegd door Dr. A. Bruining, predikant te Etersheim, en zal ongetwijfeld als eene welkome bijdrage worden beschouwd voor de kennis der Vedânta-filosofie.

Leed doet het ons, dat wij tot dusver nog niet in de gelegenheid werden gesteld mede in ons Tijdschrift de Balineesche stukken op te nemen, welke ons reeds langen tijd geleden door den zendeling van Eck zijn toegezegd en waarvan wij in ons vorig Verslag mededeeling hebben gedaan. In een onlangs door ons ontvangen schrijven, gedagteekend 10 Jan. ll., bericht hij ons echter, dat het eerste gedeelte van de door hem beloofde Balineesche gedichten — zijnde de Bagoes Hoembara, groot 933 koepletten, tekst en vertaling met inleiding en uitvoerige aanteekeningen — gereed ligt en met de eerstvolgende boot naar Soerabaja en verder aan ons adres zal worden gezonden.

Terwijl wij de ontvangst dezer stukken eerlang mogen tegemoet zien, verbeiden wij nog eene oplossing omtrent de handschriftelijke nalatenschap van wijlen den heer Hageman. In de aanteeningen onzer bijeenkomst van den 14en Juni des vorigen jaars zult Gij de mededeeling vinden, dat wijlen dat geacht medelid zijne handschriften aan het Instituut vermaakt heeft, tot de overzending waarvan men wegens den insolventen boedel des erflaters meende niet gerechtigd te zijn, doch waartoe men zou overgaan, indien het Instituut daarvoor een matigen prijs wilde besteden. Het Bestuur heeft deze zaak onverwijld gesteld in handen van onze Commissarissen te Batavia ten einde hem omtrent den stand des boedels in te lichten en verder te dienen van bericht en raad.

Bij eventuëele ontvangst of overname, tegen betaling, van de ons vermaakte handschriften zal, blijkens de daarvan overgelegde lijst, de reeds aanwezige verzameling van schrifturen, die wijlen ons medelid reeds vroeger had toegezonden, met eene niet onbeduidende hoeveelheid worden vermeerderd. Van een en ander zal U verslag worden gedaan in den catalogus onzer boek- en handschriftenverzameling, met de vervaardiging waarvan de

Secretaris zich onledig houdt en welke hij betreurt dat nog niet voor de pers gereed is.

Opnieuw heeft de Secretaris in onze vergadering van den 24en Januari ll. het denkbeeld ontwikkeld eener vereeniging van onze bibliotheek met die van het Indisch Genootschap. In de Notulen dier bijeenkomst zijn zijne uitvoerige beschouwingen hieromtrent in hoofdzaak teruggegeven. Het nemen van een besluit in deze is door het Bestuur tot later uitgesteld, daar de Secretaris, de gevoerde discussiën gehoord, zich voorbehouden heeft de wenschelijkheid der vereeniging van de bibliotheken der beide genootschappen nader uitvoerig hoopt in het licht te stellen.

Welk besluit er ook genomen moge worden, het verheugt ons inmiddels U te kunnen mededeelen, dat onze bibliotheek 't zij door aanwinsten, 't zij door beduidende geschenken en ruiling met andere genootschappen, waarvan het aantal wederom vermeerderd is, hoe langer des te meer zich uitbreidt, zoodat wij weldra gebrek aan bergingsruimte voor onze verzamelingen zullen krijgen. Ten einde daarvoor bijtijds te zorgen, hebben wij met den verhuurder van ons lokaal onderhandelingen aangeknoopt, waartoe zijne aanvrage tot verhooging der huursom ons eene ongezochte aanleiding gaf, doch, al mochten die onderhandelingen het gewenschte resultaat hebben, de tijd zal niet verre meer zijn dat wij naar andere, grootere localiteiten zullen hebben om te zien.

Onze finantiëele toestand is niet ongunstig te noemen. De som onzer uitgaven bedroeg in het afgeloopen jaar f 4479.57½ en die der ontvangsten f 4894.20, zoodat op ulto. December 1873 een voordeelig saldo werd bevonden van f 414.62½. De raming van uitgaven voor dit jaar overschrijdt wel die onzer ontvangsten, doch het vermoedelijk tekort kan veilig worden gedekt door de baten, welke het Instituut bezit.

Met ons zult Gij zeker onzen Penningmeester dank zeggen voor het door hem gevoerd beheer der kas.

Op Uwe en onze erkentelijkheid hebben ook onze medebestuurders Millard, Blommendal en Niemann aanspraak, aan wie in dit jaar de beurt tot aftreding ligt. Doet het ons leed hen uit onzen kring te zien heengaan, een „tot weêrziens" zij hun van harte toegeroepen.

Bestaat er uitzicht hen in ons midden terug te zien, helaas een zestal mogen wij niet meer onder onze leden tellen. In het

afgeloopen jaar werden ons door den dood ontrukt de oud-Gouverneur van Suriname, R. F. van Lansberge, het oud-lid der 2e Kamer, G. L. J. van der Hucht, te Haarlem, de commissaris bij de Nederlandsch-Indische spoorweg-Maatschappij, W. Poolman, onze donateur, Mr. C. Visscher, oud-lid in den Raad van Nederlandsch-Indië, laatst wethouder te Arnhem; als een offer der cholera bezweek de nog jeugdige en krachtvolle referendaris, Mr. H. J. Canter Visscher, die, gelijk men weet als Secretaris toegevoegd was aan den opperbevelhebber der tweede Atjineesche expeditie, den generaal van Swieten; eindelijk hadden wij het verlies te betreuren van den ijverigen en bekwamen beoefenaar der Maleische taal- en letterkunde, H. von de Wall, wiens leven en vruchtbare wetenschappelijke werkzaamheid de Secretaris zich voorbehoudt afzonderlijk in ons Tijdschrift te schetsen. Deze taalgeleerde ontviel ons, eer hij zijne levenstaak, het bewerken en uitgeven van een Maleisch-Nederduitsch en Nederduitsch-Maleisch woordenboek had kunnen voltooien. Heeft daarvan tot dusver slechts het eerste deel met supplement het licht gezien, naar wij onderricht zijn, is het overig deel in handschrift reeds voltooid achtergebleven, waarvan de bewerking, indien het bericht zich bevestigt, thans door ons medelid, Dr. H. N. van der Tuuk, aanvaard is. Terwijl wij hopen dat men de voldoening moge smaken deze lexicographische nalatenschap alsnog voor de wetenschap vruchtbaar te doen zijn, zij inmiddels het afsterven van von de Wall, die zoo onverwacht uit ons midden werd weggerukt, voor ouderen en jongeren onder ons een spoorslag te meer om, eer voor ons de onbekende afscheidsure genaakt, naar de mate onzer krachten onafgebroken te arbeiden ter bevordering van het schoone doel, dat ons Genootschap zich voorstelt.

Den Haag, 17 Maart 1874.

Dr. T. C. L. Wijnmalen.
Secretaris.

DE RIJSTKULTUUR IN ITALIË.

RAPPORT

UITGEBRACHT OP LAST VAN Z. E. DEN MINISTER VAN KOLONIËN,

DOOR

J. H. F. SOLLEWIJN GELPKE,

Oost-Indisch Ambtenaar.

Aan

Zijne Excellentie den Minister van Koloniën.

Ingevolge het besluit van Uwe Excellentie, dd. 11 Juni 1873, Lt. Aaz, nº. 14, wordt hiernevens een beschrijving van de rijstkultuur in Italië aangeboden.

Drie maanden vertoefde ik in de Italiaansche rijststreken. Door Uwe welwillende tusschenkomst had de Minister-Resident van Nederland te Rome, Jhr. Mr. F. P. van der Hoeven, de goedheid mij dadelijk na aanvraag de noodige introductiebrieven bij genootschappen en particulieren te willen doen bezorgen, waardoor het onderzoek vruchtbaarder kon worden, dan dat, 't welk ik het vorige jaar in Frankrijk instelde.

Dankbaar vermeld ik de in Italië ondervonden hulp, en noem ik, met dat gevoel, Prof. Gaëtano Cantoni, Directeur van de Scuola superiore d'Agricoltura te Milaan en zijn adsistent, Prof. Jemina, Prof. Santo Garovaglio, Directeur van het Cryptogamisch Laboratorium te Pavia en zijn 1sten adsistent, Prof. Gibelli en den heer Piëtro Locatelli, Administrateur van het landgoed Corte del Palasio bij Lodi. Vooral vermeld ik den heer Alessio Malinverni, op het landgoed Quinto bij Vercelli, die alles deed, wat hij kon, om het onderzoek gemakkelijk te maken.

Ter vergelijking met Javaansche toestanden heb ik in de inleiding een schets gegeven van het landbezit in Italië en van verhouding tusschen eigenaars en bearbeiders van den grond.

Bij het onderzoek hield ik voor oogen, speciaal voor Java nuttig te wezen. In de eigenlijke beschrijving der rijstkultuur, heb ik mij, vooral wat de beschouwingen betreft, zoo mogelijk op een objectief standpunt geplaatst, en getracht hetgeen ik er van las en hoorde even onbevangen weêrtegeven, als hetgeen ik er van zag. Moge ik daarin geslaagd zijn!

Leiden, Januari 1874.

De O. I. Ambtenaar met verlof,
GELPKE.

INLEIDING [1].

. . . . . di tua coltura industre,
Bianco Riso gentil, così cantai.
SPOLVERINI, *la coltivazione del Riso.*

Indien er van streken wordt gewaagd, waar de landbouw, in weerwil van vele bezwaren, tot een groote ontwikkeling kwam, dan kan men even goed, als naar Vlaanderen, den blik wenden naar Opper-Italië en de schoone Po-vlakte. Het uitgestrekte bosch, dat men van de hellingen der Alpen denkt te zien, ontwart zich bij het neêrdalen in plantsoenen van moerbeziën en druivenranken, waarvan als in een tweede verdieping geoogst wordt, om de oppervlakte aan tarwe, maïs en rijst overtelaten. Niet altijd was dit het geval. Waar thans Milaan en Vercelli, Verona en Novara, Lodi en Pavia zich verheffen als middelpunten van beschaving, van weelde en zingenot, daar boden eens slechts moerassen hunne doodelijke uitwasemingen aan. Nog eenig spoor van dien toestand vindt men ten oosten van Padua in de provincie Venetië, waar dysenterie en koorts het meest hunne verwoestingen aanrichten, en de cholera het eerst en het hevigst om zich heen grijpt.

Om van zulk een plaats des doods het verrukkelijk paradijs van Europa te maken, waren meer eeuwen van noeste vlijt noodig dan de Vlamingen behoefden, om hunne heiden in vruchtbare landouwen te herscheppen. Eeuwenlange en nog dagelijks voortgezette inspanning is alleen in staat het water, door regen, sneeuw en ijs voortgebracht, langs de bergen en heuvels te houden, en in de lage landen te verdeelen, eer het in den algemeenen ontvanger, de breede en wijdvertakte Po vloeit.

---

[1] Vgl. Milano e suo territorio. Milano, 1844; I. Jacini, la proprietà fondiaria. Milano & Verona; 1857. E. de Lavalye, la Lombardie et la Suisse. Paris, 1869, en verschillende Relazioni delli Comizii Agrarii, 1870.

Dat water, vernuftig geleid door tallooze werken, die nu eens eenvoudig zijn in hunne samenstelling, dan weêr zich vertoonen als trotsche scheppingen van het genie, doet de meest verschillende gewassen even welig tieren op den meest verscheiden grond. Waar het te veel was, werd het afgevoerd; waar het nog niet stroomde, leidde men het heen.

De Staat deed en doet nog veel in dat opzicht, en wordt door de particulieren ondersteund. Naviglio-grande, Belreguardo, Martesana, Boromeo, Belgiojoso zijn de namen van slechts enkele der vele beroemde kanalen. Men zag er niet tegen op, om ter verkrijging van een halve kub. el per seconde de Cavo Taverna te maken, die, in 14 miglia, 300 kunstwerken noodig had, waaronder een syphon van 40,000 lires. Ter graving van het Canale Cavour waren de 50 millioen lires spoedig te vinden.

In die landstreek, door Alpen en Appenijnen en de Adriatische zee begrensd, wijdt men zich uitsluitend aan den landbouw, en gedeeltelijk op verschillende wijze, naarmate het grondbezit klein, middelmatig of groot is. De eerste soort van bezit vindt men in de bergen in de provinciën Aoste, Sondrio, Breno, ver van de steden, die den landbouw aan de industrie zouden dienstbaar maken. De eigendom is er zeer verdeeld; een op elke twee personen bezit daar een perceel, doch het is slechts 0,54 bunder groot. In Breno hadden 30,000 lieden 100,000 bunders, die verdeeld waren in 250,000 stukken en dus een eigenaar per $3\frac{1}{2}$ bunder, die daar in 8 of 9 perceelen verspreid lagen. Meer naar de vlakte is het bezit van 4 tot 10 bunders. Hier heeft de landbouw het tot de grootste hoogte gebracht, en levert de zijdeworm voor honderde millioenen lires aan product op, en geeft de druif de beste wijnen. De zijdekultuur, die er algemeen wordt gedreven, zou reeds grootere oppervlakten voor een goede exploitatie verbieden. In deze streek liggen ook de villa's der groote landbezitters uit de vlakte, die in de warme zomermaanden de genoegens van het landelijk leven willen hebben en bezigheid te gelijker tijd; men kan er tevens de bezittingen vinden der kleine renteniers, die hunne te Milaan en elders overgespaarde penningen in grond gestoken hebben.

In de geheele vlakte langs de oevers van de Po heerscht het groot landbezit, en zijn goederen van 1000 en 2000 bunders niet zeldzaam. Geen ander eigendom dan van groote uitgestrektheden is er bijna mogelijk door de rijstvelden en weilanden. Deze toch maken veel water noodzakelijk, dat door de gesteld-

heid van het terrein er slechts met ontzachelijke kosten kan worden gebracht, en waarvan tevens het bezit in weinige handen is. De enkele kleine landeigenaars moeten zich schikken met hun kultuur naar hetgeen de grooten doen. Zij kunnen bijvoorbeeld geene drooge gewassen teelen, waar honderde bunders rijstveld, vlak aan hunne gronden grenzende, worden geirrigeerd.

In het gebergte vindt men, naast individueel bezeten bouwland, de weiden en bosschen nog in kommunaal bezit. Zoo als zich denken laat, worden die weiden gebruikt voor de beesten van de gemeenten, zonder eenige verbetering, of op die wijze verhuurd aan schapenhoeders (pastori) en koeienweiders (bergamini), terwijl in de bosschen de verwoesting wordt voortgezet, die de oorzaak was der ontbossching van het geheele strand der Middellandsche Zee.

Het centraliseerend bestuur verbood wel, óm de slechte gevolgen, het gemeene bezit, maar niet algemeen liet men er zich aan gelegen liggen. Waar men op het verbod acht sloeg, werd de grond verkocht of verdeeld. Sommige gemeenten verdeelden dien tusschen de familiën tegen een kleine retributie, en onder verband van teruggave na een zeker aantal jaren aan de gemeente, die dan opnieuw aan het verdeelen zou gaan. De eigendom in het hoogland is over het algemeen stabiel, en men verkoopt er uit gehechtheid aan den grond weinig. Trouwens een goede prijs wordt er eigenlijk niet voor betaald, daar die minder door de hoedanigheid, dan door de ligging of door een gril van den kooper bepaald wordt. Hier ziet men een stukje verkoopen voor een som, die, per bunder berekend, 10 à 12,000 lires zou maken, en iets verder geeft men er niets voor.

Verhuur komt weinig voor, om de eenvoudige reden, dat de grond daar slechts hem voordeel kan aanbrengen, die er de geheele productie van heeft.

Door het bovenstaande is het licht te begrijpen, hoe een nog verdere grondverdeeling, b. v. door erfenis, te betreuren valt. De erfgenamen, zoons van een landbouwer, die hen van zijn grond niet voeden kan, en daarom elders een heenkomen deed zoeken, moeten de vaderlijke bezitting in natura verdeelen, daar niemand hunner geld heeft om de anderen uittekoopen. Het stuk is te klein om er van te leven; men is daarbij elders gevestigd, een kooper is er dikwijls niet voor te vinden, en dus laat men zijn aandeel in de erfenis achter. Voor die het hunne gaan bewerken, is de ploeg overbodig,

en het vee een onnoodige weelde. Zoo loopt men gevaar, om, na tal van twisten en veranderingen, het bouwland weêr in weide en daarna in wildernis te zien veranderen.

Het middelmatige landbezit op de plateaux bij de meren Maggiore, Como en Garda toont zoowel voorbeelden van vervreemding als van een bezit gedurende verscheidene geslachten aan.

De prijs per bunder is boven de 3000 lires. De grond wordt door pachters geexploiteerd, en de eigenaars wonen in de kleine steden en de groote dorpen van den omtrek. De exploitatie geschiedt in deelbouw, tegen de helft der opbrengst (mezzeria) en te Brescia zelfs tegen twee derde (terzeria). Zijn de producten zijde en wijn, dan wordt, behalve de helft der cocons en der druiven, een vaste hoeveelheid tarwe gevraagd, met een verschil van tusschen 2¾ en 3¼ mud per bunder.

De pachters van vele der hier aanwezige goederen veranderen weinig van plaats en beschouwen zich soms als medeeigenaars. Vroeger vond men dikwijls de merkwaardige gewoonte dat eenige landbouwers zich stelden onder de aanvoering van een hunner, den reggitore, om te zamen te werken. Zij huurden daartoe voor gemeenschappelijke rekening een hoeve, en verdeelden er onder elkander den arbeid, naar ieders neiging, om later te zamen te oogsten.

En nu, wat voor dit rapport van het grootste belang is, het groot landbezit der vlakte, omdat er juist de rijstvelden in zijn gelegen.

In het midden van goederen, waar men soms uren in het rond rijden kan, en behoorende aan den hoogen adel van het koninkrijk, staat het heerenhuis, thans de woning van den fittajolo, den pachter. Soms doet een oude toren binnen den omheiningsmuur zien, waar het kasteel vroeger stond, toen niet altijd de eigenaar afwezig was, om te Milaan of Florence, in Londen of Parijs, de pacht, die het land hem opbrengt, te gaan verteren.

De eigenaars hebben liever één dan meer pachters, doch de goederen zijn wel eens zoo groot, dat zij in verscheidene gedeelten, elk met woonhuizen en stallen en schuren, met vee, zaad en landbouwgereedschappen moeten worden verhuurd.

Met een nauwkeurigen inventaris van alle roerend en onroerend goed, — ik zag er een van ruim 200 bladzijden, — en vooral met de bepaling van den wisselbouw, en van het gedeelte, dat met rijst mag worden beplant, wordt het land

overgegeven. Na het verstrijken van den pachttermijn mag de vermindering in waarde van huizen, beesten en werktuigen met geld vergoed, maar het zaad moet in natura gerestituëerd worden.

Het zijn zulke voorzieningen, die in weerwil van de afwezigheid der eigenaars den grond in goeden toestand houden, zoodat de cijfers van opbrengst, die Sir Arthur Young op het einde der vorige eeuw voor deze streken gaf, nu nog ongeveer dezelfde zijn.

De huur bedraagt van 100 tot 200 lires per bunder en geschiedt voor 9—12 of 18 jaren. De koopprijs kan zeer verschillen en wordt tusschen 2600 en 4700 lires opgegeven, en ik bezocht een goed van 1500 bunders, dat 4 jaar geleden voor twee millioen lires was gekocht.

Na de overname is de pachter binnen de bepalingen van het contract heer en meester van het goed.

De veestapel is gewoonlijk te klein, de gereedschappen niet in orde, de molens voor de rijst te ouderwets. Om alles tot voldoende hoeveelheid en tot een goed gebruik er van te brengen, heeft men niet zelden 50.000 lires noodig, indien de grond al goed genoeg is gelaten, en geene buitengewone kosten van bemesting behoeft.

Gewoonlijk blijft de vorige pachter, waar hij was. Soms bracht hij verbeteringen aan; hij had de administratie van het goed naar zijn wil ingericht en was in den omtrek bekend geworden. Het is zoo moeielijk om te vertrekken, als men zoo lang op een grond gewoond heeft, waar jaarlijks voor honderd duizenden in worden omgezet. Maar de eigenaar ziet ook gaarne, dat hij blijft, hij, die geregeld zijn pacht betaalde en het goed in waarde hield. Trouwens veel concurrentie is er niet, want er behoort fortuin of groot crediet toe, om in eens de 500 of 1000 bunders te kunnen huren en exploiteren. Dit alles weet de eigenaar; en liever dan te veranderen, geeft hij bij de verlenging van het contract den pachter een gedeelte der grondrente op den koop toe, door de huurprijs van het in waarde gestegen land niet te verhoogen.

Is de positie van den pachter benijdenswaardig, treurig is het leven der eigenlijke landbouwers. Niemand spreekt hun ellende tegen, want ze is algemeen bekend, en niemand tracht zelfs verandering daarin te brengen. In den gemakkelijken landauer van een pachter gezeten, zag ik zijn arbeiders voorbijgaan, hoedeloos, blootvoets, en soms met de onbeschrijfelijk lijdende

uitdrukking, die een misschien jaren lange koorts aan de gelaatstrekken had gegeven. Zij wonen in huizen, waar, volgens den rapporteur der Comizio Agrario te Vercelli, de eigenaars hunne paarden noch hunne honden in zouden stallen. „Het „eenige diaphragma," zegt hij, „tusschen den arbeider en het „uitspansel is het dak, en als een pan breekt behoeft hij zich „niet op te richten, om den Orion te bewonderen." Regen, sneeuw en wind dringen door het slechte dak, of banen zich een weg langs de aan glas maagdelijke ramen. De vloer is dikwijls ongepleisterd en zoo vochtig, dat hij, die blootvoets tot de deur kwam, de slechte schoenen, zoo hij ze heeft en anders de houten sandalen moet aantrekken.

Het geheele voedsel is plantaardig en bestaat hoofdzakelijk uit de *polenta* en de *minestra*, welke zonder verandering elken dag wordt gegeten, sints de moedermelk wordt gemist, tot het stervensuur slaan zal.

Men verbeelde zich een grooten ijzeren ketel, gedeeltelijk gevuld met kookend water. Daarin wordt, zonder iets anders, een half mud grof gestampte maïs geworpen, en met een houten paal omgeroerd, tot ze gaar is, en een compacte massa vormt. Hetgeen ik daar beschreef, was bestemd tot het morgen- en middageten van 50 personen en heet *polenta*. De *minestra* is rijst met witte of bruine boonen dooreen vermengd. Alleen op feestdagen heeft men de weelde van een stuk varkensvleesch te eten, tenzij er tijd is om kikvorschen te vangen. „Eene tak „van vischvangst, waarvan niet de minste uitvoer plaats heeft, „is die der kikvorschen, welke belangwekkende amphibie een „uitstekend voedsel aan de landlieden verschaft." Die zoo schreef aan het Italiaansche gouvernement, durfde zelf niet van de „belangwekkende amphibie" te proeven.

Het slecht gevoede volk is niet sterk, leeft kort, en lijdt veel door den invloed van slechte lucht en onzuiver water. Ik wil dysenterie, cholera, typhus voorbijgaan, om de kropgezwellen en de *pelagra* te noemen. Het woord reeds drukt de beteekenis der eerste ziekte uit, maar de kroppen zijn veel menigvuldiger en soms grooter dan in Zwitserland. Vreesselijk is de *pelagra*, die veroorzaakt wordt door *polenta* van slechte maïs. Zij openbaart zich door zweeren op handen en voeten, die zich weldra over het geheele lichaam uitstrekken; dan volgt vermagering en eindelijk waanzin, tot de dood den armen lijder verlost.

De arbeider voelt zich in de laaglanden niet aan den grond verbonden en verandert jaar op jaar van woning. Hij trouwt spoedig om veel kinderen te hebben, die, als zij groot zijn, meê kunnen verdienen, maar door het zwervend leven der ouders niet of slecht ter schole gaan.

Wat wonder, dat de landhuizen hooge omheiningen en sterke afsluitingen hebben! Vagabondage is algemeen en een ware plaag. Met drie of vier tegelijk kloppen de lieden aan om geld of rijst, durven zelfs te dreigen, als het huis eenzaam ligt of niet veel bewoners telt; en als aan hunne eischen is voldaan, zoeken zij den weg naar een andere hoeve, en begaan nog diefstallen in de velden, langs welke zij komen.

Die werken willen, om een schamel bestaan te verdienen, treden in dienst bij den pachter. Een gedeelte verbindt zich daartoe voor een jaar (salariato), om te arbeiden aan de leidingen (comparo, acquajolo), de paarden, buffels en koeien te verzorgen en te geleiden (cavallanti, boari, vaccari) en ander landbouwwerk te doen, dat min of meer moet geleerd worden. Daarvoor krijgen zij ongeveer een lire per dag, die gedeeltelijk in levensmiddelen wordt betaald, verder brandhout zooveel zij noodig hebben en een huis. Die niets kennen, of die zich niet voor een jaar verbinden willen, arbeiden als daglooners (braccianti, giornalieri) van Maandag tot Zaterdag tegen een vast loon, dat den Zondag te voren is bepaald.

Als het een dure tijd is, ligt er voordeel in zich als salariato te verhuren, omdat de maïs en rijst immer tegen denzelfden prijs gegeven worden, maar daaruit volgt, dat ieder liever dagloner is, indien de levensmiddelen goedkoop zijn.

De verbindtenissen tusschen de arbeiders en hunne werkgevers heeten contratti colonichi. Men begrijpt, dat de naam minder juist is, daar slechts een partij de voorwaarden stelt, en de andere partij ze heeft aantenemen of weg te gaan. De pachter heeft ze reeds gedrukt staan in de boekjes, die de arbeiders krijgen, om er hunne voorschotten in op te schrijven.

De voorwaarden waren voor een landgoed in de provincie Turijn aldus gesteld: „Strikte gehoorzaamheid zal de salariato verschuldigd zijn, niet alleen aan zijn heer, maar ook aan de bedienden boven hem in rang, en ieder, hij zij oppasser der paarden (cavallante) of der buffels (boaro) of koeienweider (bergamino), zal zonder onderscheid, welk bevel ook der boven hem staanden opvolgen. Die zich er door verongelijkt

„denkt, mag zich beklagen, maar niet voor dat het eerst is „uitgevoerd.

„Op de minste tegenwerping staat onmiddellijk ontslag uit den „dienst. Die ontslagen is, moet zijn huis binnen 8 dagen ont- „ruimd hebben. De ontruiming geschiedt binnen 24 uur, als „het ontslag voor eenigen diefstal, hoe onbeduidend ook, is „gegeven.

„Iedere pratojolo regelt bij de leidingen het werk van die „hem ondergeschikt zijn. De opzichters der buffel- en paarden- „voerders en herders behooren op gepaste wijze de bevelen voor „hunne ondergeschikten overtebrengen, en zullen toezien dat de „voedering der beesten zoodanig geschiedt, dat zij op den be- „paalden tijd tot den arbeid kunnen worden gebruikt. Zij moeten „voor de goede oppassing der beesten en voor het onderhoud „van de tuigen op de beste wijze zorg dragen, en zal de schade „door plichtverzuim veroorzaakt, verhaald worden op ieder, die „zijn plicht niet kon of wist te doen.

„Bij nakoming van het bovenstaande zal de salariato worden „betaald, zooals was overeengekomen.

„Indien hij naar elders wordt gezonden zal hij, alléén als „hij door den grooten afstand moet overnachten, recht hebben „op 75 centimes extra per dag, en op voeding voor de beesten.

„Wordt hij te werk gesteld op een hoeve van het landgoed, „die zoover verwijderd is, dat hij overnachten moet, dan wordt „geen betaling boven het dagloon gegeven, en staat het den „pachter vrij zulke verplaatsingen tot arbeid te doen, waarheen „en wanneer het hem goeddunkt.

„In geval van ziekte moet de arbeider zich te huis of in het „hospitaal laten verplegen, en behoudt hij zijn loon gedurende „de eerste 8 dagen.

„Ieder mag een varken of 6 kippen houden; het bezit van „ganzen of eenden is streng verboden.

„De pachter behoudt zich voor de verstrekking der levens- „middelen voor een derde gedeelte te doen in gele- of witte maïs „of in klein gebroken rijstkorrels.

„De salariato, die de dienst verlaat, krijgt de zondagen van „Augustus vrij om een anderen dienst te zoeken. De dienst „gaat in en eindigt den elfden December.”

De betalingen waren op dat landgoed:

SOORTEN DER WERKLIEDEN.	Brandhout in bossen.	Maïs.	Rijst.	Boonen.	Tarwe.	Zemelen van rijst.	Geld in lires.	AANMERKINGEN.
ieners	1200	12.40	1.80	1.00	3.60	2.40	300	De huurtijd is een jaar. De levensmiddelen zijn in mudden.
gazijnmeesters .	1200	14.40	3.60	0.60	2.40	2.40	180	
nmerlieden . .	600	16.80	2.60	0.60			250	
eden	600	14.00	2.80				300	
erklieden aan de eidingen . . .	1200	18.00	3.40	0.40	0.60	3.60	210	
tichters der paardenvoerders . .	600	14.60	1.60	0.40			145	
rdenvoerders .	600	14.40	0.40	0.20			115	
ffelvoerders . .	600	14.40	0.40	0.20			105	
rders	600	14.40	1.60	0.20			125	

Vroeger was in het algemeen de betaling met de zapperia, i. een deelbouw van den eigenaar met elk van zijne werkden, en welke zapperia men zegt voor de laatste te nadeelig wezen. Daglooners zijn er dan niet, maar verhuurt zich ook arbeider even als de geoefende werkman (salariato) voor n jaar.

Het reglement voor de werklieden en arbeiders vond ik op n landgoed in het Lodische, waar die deelbouw nog bestaat, us gesteld:

»Rechtvaardigheid en achting voor ieder.

»De meest onbepaalde gehoorzaamheid van allen.

»Die verongelijkt denkt te zijn, mag zich tot den pachter enden, als hij het gewraakte bevel eerst heeft uitgevoerd.

»De arbeid begint met den dageraad en eindigt met zonsndergang.

»Van April tot September zal behalve den gewonen tijd van 0 tot 12 uur een rust gegund worden van ½ uur 's morns en ½ uur 's middags.

»De buffel- en paardenvoerders moeten 's morgens in de stallen jn, een uur voor de arbeid begint en des avonds bij de inectie. Niemand mag in de stallen of galerijen rooken.

»De herders moeten op het eerste sein er toe, ten allen tijde n de stallen komen.

»Het is verboden, onder welk voorwendsel ook, de beesten

„te slaan. op een boete van 50 centimes voor iedere keer, dat „men betrapt wordt.

„Ieder stalbediende zal van de hem toegewezen plaatsen in „de stallen de mest naar de vaalten brengen, en die daar met „de voeten vasttrappen.

„Ieder moet op Zon- en feestdagen het werk doen, dat „hem opgelegd wordt; die het weigert zonder goede reden wordt „beboet met 80 centimes.

„Gedurende den hooibouw bepaalt de pachter de rusturen.

„Bij brand, overstrooming of andersints zal ieder zoowel over „dag als 's nachts moeten helpen.

„Op Zon- en feestdagen moet er een salariato in de „stallen zijn.

„Die op het hooi slaapt, wordt beboet met een lire.

„Ieder arbeider met zijn familie heeft het recht tot den deel„bouw van 1 à 1½ bunder maïs, en van zooveel rijstveld, als „zal overeenkomen met de uitgestrektheid er van en met het „aantal arbeiders.”

De deelbouw geschiedt op de volgende voorwaarden: 1°. Een kwart gedeelte van den oogst is voor den arbeider, behalve van nieuwe rijstvelden, waarvan, vóór de verdeeling, het zaad wordt afgenomen. 2°. De pachter zal verscheidene aandeelen in één stuk of wel afzonderlijk kunnen geven. 3°. Het bedijken en irrigeeren, het zaad, de wieding en de oogst zijn ten laste der arbeiders, doch de pachter zal voor dat alles zorgen en de onkosten voorschieten, welke vervolgens onder de arbeiders zullen omgeslagen worden naar ieders aandeel, met berekening der dagloonen tegen den marktprijs.

De werklieden (salariati) hebben geen recht op een vaste uitgestrektheid rijst- of maïsveld, maar de pachter zal die bepalen bij elk met hen aantegaan contratto colonico.

Familiën van meer dan één arbeider hebben recht op een grootere uitgestrektheid.

Zoowel werklieden als arbeiders en vrouwen moeten, indien zij willen blijven, den 29sten Juni vernieuwing van het kontract vragen.

Iedere familie moet ter aangewezene plaats een zekere hoeveelheid vlas verbouwen, waarbij alle arbeid, na de zaaiing er aan te verrichten, voor haar rekening is; daarentegen heeft zij recht op de helft der productie, met uitzondering van het zaad dat de pachter geheel krijgt.

Ter bepaling van de helft worden proeven genomen, en zal le helft voor den pachter het eerst worden gevormd, waartoe le arbeider van het zijne zooveel moet afgeven, als daartoe nocht noodig wezen.

Iedere familie is gehouden, om zijdewurmen te kweeken tot le hoeveelheid en op de wijze, die zal worden voorgeschreven; het aandeel der opbrengst voor de familie zal voor de helft na den oogst, en de andere helft den 10den November worden betaald.

Ieder arbeider huurt zijn huisje met tuintje voor 26 lires 's jaars.

De pachter kan, welke tuin hem goeddunkt, bij iedere woning voegen.

Niemand mag zijn tuin zonder toestemming irrigeren en dan slechts op bepaalde tijden. Overtreding hiervan wordt beboet met 50 centimes.

Iedere familie mag tien kippen houden en telkens na den 1sten Augustus 20 kuikens opkweeken. Het bezit van elke kip of kuiken meer zal gestraft worden met een boete van 1 lire per stuk. Op boete van 3 lire per stuk is het houden van ganzen en eenden verboden.

De verschillende boeten zullen in de spaarbank (cassa di risparmio) worden gelegd, om te dienen tot den aanleg van een fonds tot wederkeerig hulpbetoon tusschen de werklieden en arbeiders.

De werklieden krijgen een belooning in geld en levensmiddelen, naar dat met hen wordt overeengekomen; voor hun huisje betalen zij geen huur.

De arbeiders krijgen het geheele jaar door 33 centimes per dag, en van 20 Mei tot 10 November per maand 2.40 lire en 80 kop maïs bovendien.

Iedere familie zal voor brandhout hebben 50 staken (pali) en 50 takkebossen, te nemen van de houtmijt der hoeve.

Arbeid van vrouwen wordt, zonder onderscheid van soort of seizoen, met 33 centimes betaald, en duurt van 8 uur 's morgens tot zons ondergang. Jongens en meisjes verdienen naar gelang van hun leeftijd van 15 tot 25 centimes per dag. Niemand kan, voor het jaar ten einde is, meer dan de helft krijgen van hetgeen hij verdiende; die binnen de eerste helft van het jaar vertrekt, verliest de helft van zijn loon. Alle betalingen van voorschotten aan werklieden geschieden éens in de maand.

Zulke bepalingen gelden voor de „kinderen van het land."

In de tijden van het jaar, dat er veel werk is, zooals bij

het wieden, oogsten en dorschen, en dat er honderde handen meer moeten wezen, om al het werk te kunnen doen. De pachter gaat dan naar de markt en sluit overeenkomsten met leveranciers van werkvolk. Die overeenkomsten worden op verschillende voorwaarden, en altijd schriftelijk aangegaan, waartoe de pachter in een boek, dat hij zelf behoudt, de onderhandsche acten opmaakt, en door den leverancier doet onderteekenen. Uit zulk een boek schrijf ik een contract tot wieden en een tot oogsten af, dat aldus luidt:

„N. N. komt met de Heeren M. overeen, om te leveren voor „het landgoed A. 50 mannen, vrouwen en kinderen in staat „om de rijstvelden te wieden.

„Daarvoor zal hij persoonlijk ontvangen per dag 2.50 lire, „en verder voor iedereu man 1.45 lire, voor iedere vrouw 1.35 „lire en voor de kinderen, waarvan er niet meer dan 5 mogen „zijn, naar gelang van hunne krachten. Aan hem wordt het geld „in handen gegeven, en zullen de heeren M. hem tot voeding „der lieden verkoopen rijst, volgens monster tegen 32 lire per „sacco van 140 kop, gerst tegen 20 lire en maïs tegen 19 lire.

„Hij zal zelf moeten zorgen voor het noodige kook- en eetgereedschap.

„Hij mag per week slechts ééne calca laten doen, waarvan „de kinderen zijn buitengesloten, en die betaald zal worden „met 40 centimes per hoofd.”

Eenige nadere verklaring behoeft het woord calca.

De buitengewone ongezondheid van het wieden maakt, dat een halve dag werk voor een heelen wordt gerekend. De leverancier, die van den pachter de betaling voor allen krijgt, geeft ieder slechts 75 centimes tot een lire, maar tevens voeding bestaande in polenta of rijstebrood en minestra. Onder voorwendsel, dat hij op zulk een belooning toelegt, laat hij de arbeiders nog na den middag werken, waarvoor een extra daggeld van 40 centimes door den pachter of landheer wordt te goed gedaan, en hetgeen calca heet. Maar die reeds uitgeput zijn, voeren niet veel uit, en vermoeien zich nog meer ten koste van den arbeid der volgende dagen. De werkgevers verbieden daarom de calca aan de leveranciers of staan ze zoo weinig mogelijk toe.

Een contract tot oogsten luidt aldus:

„N. N. komt overeen met de Heeren M. om voor den rijst„oogst op het landgoed A. te leveren 120 werklieden.

„De oogst zal plaats hebben in de eerste dagen van September, en zal ten minste 14 dagen arbeid geven.

„Voor elke giornata (38 □ roeden) wordt betaald 38 kop rijst in den bolster als oogstloon. Daarvoor moet de rijst goed gesneden en gebonden zijn, en geen aar op het veld vergeten worden.

„N. N. levert kosteloos aan de Heeren M. met iederen werkman 40 kilogr. droog roggestroo, om de schoven te binden, welk stroo de Heeren M. zullen doen afhalen, waar het verzameld ligt.„

De lieden, die het buitengewone werk doen, komen van het gebergte, zoowel van de Noord- als van de Zuidzijde; men vindt onder hen kleine landeigenaars, wier grond niet genoeg voor hunne behoeften oplevert, en die het ontbrekende er bij kunnen verdienen. Zij moeten aan een leven van ontbering en ellende gewoon wezen, of grooten nood in het vooruitzicht hebben, om te willen wieden of oogsten. Daarvoor toch moeten zij zich in de rijstvelden wagen, wanneer die worden drooggelegd, en nog meer dan anderen zijn zij aan den invloed der uitwasemingen blootgesteld. Hoe menigeen van hen zag ik onder een afdak liggen met de koorts, die eigenaardige koorts der moerassen, die naamloos ellendig maakt, en, als eenige geneesmiddelen, verandering van klimaat met veel vleesch en wijn vraagt. En van klimaat kan hij niet veranderen; vleesch heeft hij niet tot voeding, terwijl de uitgeputte lijder al dankbaar is, in plaats van wijn het water te kunnen krijgen uit de gewoonlijk uitmuntende wel der hoeve.

Ik moet van de beschrijving dier beklagenswaardige, maar voor ons toch zoo interessante toestanden afstappen, om nog eenige algemeene opgaven over het landbezit der vlakte te doen.

Het is niet tegen te spreken, dat er neiging is om het bezit te verdeelen door de voortdurend stijgende lasten op het land. Men rekent toch in Piemont een hypothecaire schuld per bunder van 67′ lire, in Ligurië van 88, in Lombardije van 65 lire. Dan geven de wetten op den verkoop van geestelijke goederen tot verdeeling aanleiding, vervolgens het erfrecht, en de omstandigheid, dat de adel zich meer en meer mengt in industriëele ondernemingen. Doch hoe de grond ook verdeeld raakt, hij komt van zelf toch weêr in handen van weinigen. In de eerste en voornaamste plaats is het bezit van water, dat in den regel groot moet zijn, daarvan de oorzaak. En dan kan bij een

goede rijstkultuur geen klein naast een groot bezit staan. Bovendien werken andere invloeden.

Men kan den grond der geestelijke goederen koopen met een termijnsgewijze afbetaling in 20 jaren tegen 6 pCt. interest; maar die kontant betaalt, behoeft van elke 1000 lire koopsom slechts 730 lire te geven. Daardoor wordt de interest niet 6 pCt., maar eigenlijk tusschen de 8 à 9 pCt. en dus zoo hoog dat afbetaling onmogelijk is. Velen nu hebben van dien grond op crediet genomen en te Parma, Reggio, Piacenza wordt hij reeds tegen spotprijs door de geldschieters benaderd, en in hun bezit gebracht.

Geldschieters voor den kleinen landeigenaar of pachter zijn zeer moeielijk en slechts tegen buitensporig hooge interest te vinden. „Indien de eigendom crediet heeft, de arbeid niet," staat er in een rapport. En bovendien. In Opper-Italië krijgt men geen hypotheek beneden 6 pCt. en mits de grond tweemaal de waarde heeft. Zonder hypotheek geeft zelfs een fatsoenlijk man aan een boer of pachter geen geld beneden 10 pCt., die met de verschillende onkosten tot 15 pCt. stijgen kunnen. [1] Daar de geldschieters weten, dat men toch de verplichtingen niet kan nakomen, worden zij meer eischend in de borgstelling en bepalen tallooze gevallen, waarin de terugbetaling kan worden gevorderd. De banken helpen slechts die goede borgen kunnen stellen, en nemen nog 7 pCt., terwijl zij liever aan groote landbezitters, rijke Graven en Markiezen, en aan zedelijke lichamen, dan aan gewone partikulieren leenen.

Eindelijk wordt voor den onvermogende het verkrijgen van land bemoeielijkt door de zware rechten van overgang (tasse di trapasso), welke tot twee jaren productie verslinden. In 1868 bedroeg de opbrengst van registratie, zegel enz. 89 millioen lires en die van de grondbelasting slechts 101 millioen.

Al deze omstandigheden maken het verdienen van land onmogelijk. De wil tot verdeeling blijft zonder gevolg, en de gesplitste grond moet weer in één bezit komen.

Tegen dien gedwongen loop van zaken verzet men zich. Die tegenkanting openbaart zich door een ontginning, die weer bestaat in een roofbouw uit moeras en woesten grond. Drooggleggen, ophoogen met aarde, beplanten met verbeterende gewassen of boomen gebeurt niet, want dan zou de ontginning het bewijs zijn van

---

[1] Op Sicilië betaalt men 20, te Cagliari 30 en te Aristano 60 pCt.

welvaart, van vertrouwen in de toekomst, en niet van dadelijke behoefte, van gebrek. Niets van den oogst wordt teruggegeven, en al wat de grond opbrengt, is goede prijs. En de ontginner is een volgend jaar ellendiger dan toen hij begon.

Laat mij nog ten slotte een vluchtig overzicht geven van hetgeen om en bij de rijst wordt geteeld.

Langs de kampen zijn verschillende soorten van hout geplaatst, zooals populieren, olmen en wilgen, die door hun eigenaardigen noordschen vorm vreemd afsteken tegen zulk een tropisch gewas, als de rijst.

Op groote schaal wordt de tarwe verbouwd en in October of November op den goed toebereiden grond gezaaid. Indien ze te welig opschiet, wordt ze in de late herfst of anders in de lente, zonder nadeel voor het product, afgesneden en aan de beesten tot voeder gegeven. Een andere soort van tarwe (triticum hyberneum) komt in Maart in den grond, maar geeft minder goede opbrengst. De rogge wordt in April gezaaid, en geeft bijna den dubbelen oogst der tarwe. Zeer algemeen is de kultuur van maïs. Ze kan nog laat in de lente worden gepoot, omdat zij door haar groffen bouw weinig van hagelslag in den herfst te lijden heeft. Wanneer de in geulen staande planten 30 duim zijn, hoogt men ze op en herhaalt die bewerking, totdat ze bloeien. Tusschen de planten in, zet men boonen en aardappelen. Hier en daar ziet men die evenwel afzonderlijk verbouwd.

Van nog niet langen tijd dateert de invoering van den aardappel, die niet als hoofdvoedsel doch als toespijs, als groente wordt gegeten; men plant in de lente de stukgesneden knollen 60 duim van elkander, en 10 tot 15 duim diep.

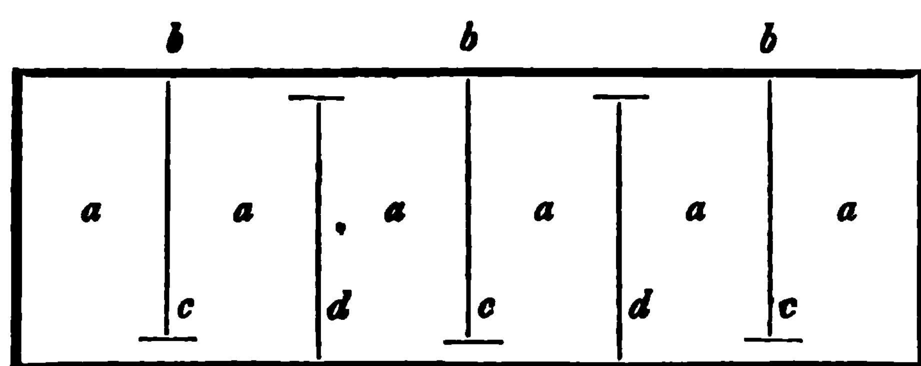
De kultuur van koolzaad lijdt door hare gevoeligheid voor het weêr. Ze wordt in den herfst na de maïs gezaaid, bloeit vroeg in de lente, en is in Mei oogstbaar. Men gebruikt de olie bij de spijsbereiding, en de lijnkoeken (panelle) zoowel tot veevoeder, als tot bemesting van weiden.

De vlasbouw geschiedt in het groot ten zuiden van de Po. Men heeft twee soorten: de ravagno en de marzuolo. De eerste brengt 4 maal, de tweede 8 maal het zaad op, maar de laatste is van veel mindere kwaliteit. Uit het zaad verkrijgt men een olie, die tot huisselijk en geneeskundig gebruik dient. Hetgeen na de persing overblijft, heeft veel mindere waarde dan de lijnkoeken. Na het vlas komt een spoedig

groeiende soort van maïs, melgottino of qaurantino, op het veld.

Een aanzienlijk deel van den grond is weide. Men onderscheidt voortdurende (stabili) en tijdelijke weilanden (a vicenda). De eerste worden weer verdeeld in zomer- en winterweiden (marcite). De marcite zijn mogelijk alleen in Italië te vinden. Om ze te maken, moet men kunnen beschikken over het water van een wel (fontanile). Op een plaats, waar men een waterader denkt te vinden, worden houten kuipen zonder bodem en van 0.60 el tot 1.60 el doorsnede in den grond gezonken, tot zij op een diepte van 3 tot 5 el het watervlak treffen. Het water, dat door de kuip naar boven stijgt is 's winters ongeveer 8° R. warmer dan de lucht.

De winterweide ligt lager dan de fontanile. Men legt den grond aan in zacht hellende vlakken *a*, die twee aan twee met het hoogste deel aan elkander grenzen, zoodat daar de geulen *b* kunnen gegraven worden. Een leiding (adacquatrice) brengt nu

het warme water aan, naar de geulen *b*. Deze, die bij *c* zijn gesloten, vullen zich, en het meerdere overstroomt weldra de vlakken *a*, en houdt daar een laag water op, die de wortels verwarmt en het gras doet groeien. Wat in de laagste gedeelten bij *d* komt, wordt afgevoerd, om als de afkoeling niet meer bedroeg dan 4° R, nogmaals voor een weer lager liggende marcita te worden gebruikt.

De irrigatie duurt in den winter onafgebroken voort tusschen de tijden dat er gehooid wordt, hetgeen eens in de 45 dagen gebeurt. In den zomer geschiedt er de irrigatie, even als voor andere weiden en dus bij tusschenpoozen.

Van de gewone weilanden neemt men 3 sneden per jaar, waarna de beesten in het veld komen (pascolo).

Ter vorming van de tijdelijke weiden wordt tusschen de tarwe in klaver gezaaid. De eerste snede is nog veel met stoppels vermengd, doch de volgende geeft reeds een uitmuntend product. De grassen komen van zelf op; men zaait daarvan slechts, behalve de roode klaver, de loierella (lollium perenne), die bij ons als engelsch Raij-gras bekend is.

Ik vermeld alleen met naam de kultuur van hennep, die in

Bologna gedreven wordt, die der moerbezie, welke, na de aantooning der ziekte van de zijdewurmen, zulk een verbazenden omvang kreeg, en de kultuur van de druif, waarin men laakt, dat ze zoo hoog boven den grond wordt gehouden; tengevolge waarvan de Italiaansche wijn zijne slechte eigenschappen verkrijgt.

---

§ 1. LITTERATUUR.

Het zou mij te ver leiden, zoo ik alles moest meêdeelen, wat er over 't onderwerp in den loop des tijds geschreven is. Zie hier daarom slechts enkele der belangrijkste bronnen.

Vincenzio Ferrario, La vera agricoltura patrica della Lombardia. Milano, 1830.

A. Cattaneo, Bibliotheca agraria. Milano.

Prof. F. Gera, Nuovo dizionario universale di agricoltura. Venezia, 1840. 1850.

D. G. Cantoni, Enciclopedia agraria italiana. Torino, 1872.

C. Berti Pichat, Institutioni scientifiche etc., Corso theorico e pratico di agricoltura. Torino e Napoli, 1871.

Giornale agrario Lombardo-Veneto.

Giornale d'agricoltura, arti e commercio. Milano.

Annali universali di tecnologia, agricoltura, etc. Milano.

Repertorio di agricoltura pratica e di economia domestica. Torino, 1828.

l'Italia agricola, giornale dedicato al miglioramento morale ed economico delle populazione rurale. Milano.

Marchese G. B. Spolverini, La coltivazione del riso. Verona 1756.

A. Toso, Lettere sopra la coltura della risaie. Verona, 1786.

D. Mainardi, Della coltivazione del riso, della coltura dei prati e degli arativi colla descrizione ed uso di una nuova macchina ect. Padoua, 1792.

Risifilo, Advertimenti per la coltivazione del riso. Venezia, 1792.

Dr. G. Zeviani, Il riso ed il giavone, dissertazione coronata ect. Verona, 1796.

G. Biroli, Del riso, trattato economico-rustico. Milano, 1807 en 1825.

Metodo all' istituzione delle risaie, uit de Raccolta delle opere le piu classifiche di ogni ramo di agricoltura teorica e pratica. Venezia, 1810 en 1811.

N. Pergamo, Ragionamento sopra l'utilità di coltivare il riso senza la permanenza constante dell' acqua. Torino, 1811.

Osservazioni. Sol discorso pubblicato per le stampe Marsigli di Bologna col titulo: delle risaie e de pessimi loro effetti. Torli, 1815.

C. Rosa, Memorie sul riso della Cina. Milano, 1824.

J. Lomeni. Del riso chinese o secco Discorso. Milano, 1825.

T. Beneggi, Risocoltura in Italia sua influenza nociva sulla salute umana e studio tecnico. Milano, 1825.

C. Pollini, Lettera sopra uno sperimento di trapiantare il riso commune 1826.

Cenni sul coltivamento del riso cinese o secco. Napoli, 1826.

G. Astolfi, Breve istruzione intorno alla coltura del riso, chiamato secco o cinese e resultamenti. Bologna, 1827.

Rinaldini, Sulla coltivazione del riso.

C. Ormea, Appendice ossia schiarimenti sopra il riso bertone ed indigeno col ulteriori osservazioni sulla malattia del brusone. Tovorino, 1834.

G. S. Volta, Osservazioni botanico-zoologiche ed agrarie sul riso sativa e lo scarabeo fruticola. Mantua, 1835.

G. Guida, Manuale di risocoltura. Novara, 1861.

Dr. G. Besozzi, Della risocoltura in ordine all' igiene ed all' economia. Genua, 1863.

A. Malinverni, Il riso Vercellese all' esposizione di Vienna 1872.

G. Bevilacqua, Dissertazione sopra il quesito: quali sono le cagioni della malattia del riso in erbe, la quale vulgarmente si chiama carolo e quali mezzi di prevenirla o curarla.

T. Fontana, Osservazioni sopra la ruggine del grano. Lucca, 1767.

J. Ginanni, Delle malattie del grano in erba. Pesaro, 1679.

G. Alghisi, Memoria sui mezzi di prevenire le malattie dei coltivatori del riso. Pavia, 1794.

Ragazzoni, Dissertazione intorno alla malattia del riso, chiamato il brusone. Torino, 1825.

P. Beltrami, Nuovo mezzo per impedire i guasti nelle risaie, cagionati del seccherecio ossia brusiore. Lodi, 1827.

B. Ghinosi, Memoria sulle malattie del carolo e della ruggine, cui va soggetto il riso. Mantua, 1828.

G. Sandri, Sulla vera causa del carolo del riso e sui mezzi di reparare a questo disastro 1834.

A. Bernardino, Del riso, del carolo e degli altri danni alla pianta ed al seme. Verona, 1837.

T. Dossena, Sul brusone, malattia che affligge il riso nostrale. Milano, 1845, enz.

Maar genoeg. De reeds lange lijst zou, zoo noodig, nog vertienvoudigd kunnen worden, zoo ik al de bronnen tot de kennis der rijstkultuur wilde optellen.

Van de algemeene, hier opgenoemde werken, zij in 't bijzonder de aandacht gevestigd op het reuzenwerk van Berti Pichat, dat alle takken van den landbouw en bijbehoorende wetenschappen uitvoerig behandelt; op de Dizionario van Gera, en de nieuwe Enciclopedia van Cantoni, die gunstig getuigenis afleggen van de veelomvattende kennis der auteurs.

Onder de bijzondere werken wordt thans nog geroemd de „Risocoltura” van den Markies Spolverini. Inderdaad beveelt het zich aan door den inhoud, en is merkwaardig door den vorm. In een kwartijn; — de voor mij liggende uitgave is van 1796 — van 224 bladzijden, wordt de rijstkultuur in wezenlijk schoone verzen beschreven en bezongen. Spolverini's boek beleefde vele drukken en wordt dikwijls in nieuwere geschriften nog aangehaald. Daarvan noemt men onder de voortreflelijkste de verhandelingen van Biroli, Giovanni Guida en Beneggi.

Door de gelijktijdige uitgave in het fransch en duitsch in wijderen kring leesbaar, verdient afzonderlijke melding „Il riso Vercellese all'esposizione di Vienna,” door A. Malinverni. De schrijver, een der bekendste en kundigste rijstbouwers in Italië, geeft er een korte beschrijving in van de teelt en bereiding der rijst in Vercelli. Waarschijnlijk niet het minst aan dit werk heeft Malinverni het te danken, dat zijne verzameling van rijstmonsters te Weenen werd bekroond.

Zeer veel is er geschreven over de nadeelige uitwerking der rijstkultuur op de menschelijke gezondheid. Het onderwerp schijnt onuitputtelijk, en het voor en tegen wordt in tal van werken nu eens verdedigd, dan weêr bestrêden, soms bedaard, soms heftig en met insinuaties voor die anders denken.

Niet altijd was reine menschenliefde de oorzaak dier strijdschriften, maar lag zij in de wetten op den rijstbouw, waardoor deze nu eens moest ingekrompen, dan weêr mocht uitgebreid worden. Als voor de strekking van dit rapport minder belangrijk haalde ik er slechts een paar titels van aan.

Een bibliographie van grooten omvang zou men kunnen maken van al hetgeen over de ziekten der rijst is geschreven. Vele bladzijden met titels waren aan het Cryptogamisch Laboratorium

te Pavia daarvan verzameld uit de „Giornale Lombardo-Veneto, de Giornale d'agricoltura, arti e commercio" e. a. m. Daartoe draagt veel bij de algemeene belangstelling, die er in Italië voor plantenpathologie betoond wordt, tengevolge waarvan de dagbladen en tijdschriften de minste mededeelingen over deze aangelegenheid met graagte opnemen.

Onder de bijdragen over de ziekten zijn merkwaardig die van Ginanni, Bevilacqua, Sandri, Delpozzo (in G. Guida's „Risocoltura" overgedrukt), Cantoni (in zijn „Trattato completo d'agricoltura"), en zooveel anderen meer.

Gezocht heb ik naar M. Losana's „delle malattie del grano in erba" (Carmagnola, 1811), doch het niet in de bibliotheken van Milaan of Pavia gevonden.

Te vergeefs heb ik getracht, om de „Orijzonomia" van A. Chignali te krijgen, die een beredeneerden catalogus zou bevatten van alles wat er over de rijst tot 1782 geschreven was. De titel komt voor in de bibliographie der „Bibliotheca agraria."

De geheele litteratuur over rijst toont duidelijk het gebrek der Italiaansche schrijvers aan, hoever zij soms van hun onderwerp kunnen afdwalen, zoodat zij langs allerlei omwegen tot het doel geraken. Met beschrijvingen van fabelleer en sterrekunde geraakt er een tot wisselbouw en bemesting, en een ander met aanhaling van politiek tot een rijstziekte. Tot staving van het eerste, leze men Spolverini, tot bewijs van het laatste diene het volgende citaat uit l'Italiano van 19 Augustus 1860 „Van een nieuwe ziekte in de rijst."

„De geschiedenis van den wisselbouw toont in een reeks van „jaren overeenkomst met de lotgevallen der politiek, omdat „beide onderworpen zijn aan veranderingen, die doen uitroepen: „wie had het gedacht? Indien deze uitroep op den landbouw „toepasselijk is, niet op de politiek, daar de storende invloeden „op haar geregelden gang, langzaam in de hersens der men„schen rijpen, en bijna immer iets goeds voor de natiën ten„gevolge hebben, terwijl de storingen in den landbouw de fijnste „menschelijke berekeningen komen verrassen, en ellende en „verslagenheid te weeg brengen."

En na nog zijde, druiven, haver, mais besproken te hebben, komt de schrijver eindelijk tot het relaas, dat nog geen derde beslaat van al het gedrukte.

Vooral in het begin is het lastig en tijdroovend voor den vreemdeling, om van het grondvlak, door hun dichterlijken

geest gevormd, op te klimmen naar den gewenschten top, waarmee de Italianen hunne pyramidale beschrijvingen van eenig onderwerp, en zoo ook van de rijstkultuur bekroonen.

§ 2. AFKOMST EN INVOERING DER RIJST.

De berichten, wanneer de rijst in Italië kwam, verschillen bij vele schrijvers. Caroelli stelt den tijd der invoering nog vroeger dan de 7_e eeuw, daar ze, volgens hem, toen reeds in Novara bestond. Cantoni beweert, dat ze in de 9_e eeuw op Sicilië, en eerst in de 14_e en 15_e eeuw in de Noordelijke Staten werd verbouwd. Ludovica della Chiesa vereenigt zich met die opgave in zoover, dat hij ze van Napels naar Piemont laat brengen door Lodewijk II van Saluzzo. Professor Ranza weer neemt het jaar 1552 aan, als het eerste, waarin te Vercelli rijst werd geplant, terwijl anderen haar reeds vermelden in 1542 onder de producten van Mantua, en in 1521 onder die van Vercelli en Novara.

Zonder te ontkennen, dat er reeds vroeger rijst kon worden gevonden, gelooven velen, dat aan de Spanjaarden de eer toekomt van het eerst ze in het groot te Novara in 1521 te hebben verbouwd, en dat de overplanting vandaar naar het lage dal van Verona, en naar Milaan, Lodi, Cremasco, Mantua, Rovigo, Ferrara en Bologna te danken is aan Triulzi, bevelhebber van het Venetiaansche leger.

Is men het niet eens omtrent den tijd der invoering, dan toch wel dat het gewas niet inheemsch is, en waarschijnlijk uit Egypte en Spanje naar Italië werd overgebracht.

§ 3. UITGESTREKTHEID DER RIJSTVELDEN.

Deze is onmogelijk met eenige zekerheid op te geven; men moet ze slechts gissen.

In de eerste proef eener Italiaansche landbouw-statistiek door Correnti en Maëstro in 1863 en 1864 in hun „Annuario statistico" gegeven, komen ook van de uitgestrektheid der rijstvelden cijfers voor, die door de détails reeds onjuistheid doen vermoeden. Door compilatie uit een twintigtal werken kwamen zij er toe te geven aan: Piemont 42,429 bunders, Lombardije 62,223, Parma en Piacenza 369, Modena, Reggio en Massa 6314, Romagna 6844, Marche 16, Toskane 508, Sicilië 733 en Venetië 25,298, en zoo te zamen 144,734 bunders.

Indien men nu daarmede vergelijkt hunne opgaven van rijstproductie voor: Piemont 424,290 mud, Lombardije 536,933, Parma en Piacenza 47,108, Modena, Reggio en Massa 60,000, Romagna 165,213, Marche 1,263, Sicilië 6,658 en Venetië 152,520 mud, dan komt men tot een opbrengst per bunder in: Piemont van 10 mud, Lombardije 8,64, Parma en Piacenza 129,26, Modena, Reggio en Massa 9,52, Romagna 24,14, Marche 78,93, Sicilië 9,08 en Venetië 6,03 mud. Zulke verschillen zijn niet aantenemen en men moet dus òf de cijfers van uitgestrektheid, òf die van productie, òf wel liever maar beiden verwerpen.

Niemand evenwel gist minder dan 145,000 bunder, en het meest vertrouwen wordt gesteld in een cijfer, dat ongeveer 180,000 bunders zou aanwijzen.

De opgaven van Correnti en Maëstro kunnen ons slechts dienen om de ligging der rijstvelden en bloc aantegeven. En zoo blijkt, dat verreweg de meeste velden in de Po-vlakte zijn, en dat daar buiten de kultuur slechts aan den oostelijken voet der Appenijnen eenige beteekenis heeft.

Uit de vertrouwbare cijfers van in- en uitvoer, die vrij gelijk blijven, mag men het besluit trekken, dat de oppervlakte voor rijst in gebruik in de laatste jaren niet veel uitbreiding kreeg. Dit wordt ook door de rapporten der Comizii Agrarii bevestigd.

Goede opgaven van uitgestrektheid en oogst worden zeer in Italië verlangd. De commissiën van landbouw kwamen er voor in het leven, en de Commodore Devincenzi en anderen trachten er naar met verschillende middelen, doch te vergeefs. Men zal wel niet achter de waarheid komen, zoolang vrees voor meerdere lasten, tengevolge van hoogere opgaven, blijft bestaan bij de in Italië zoo vervolgde rijstbouwers.

§ 4. Gronden.

Grond, voor iedere andere kultuur ongeschikt, is nog bruikbaar voor de rijst, mits hij voortdurend met een waterlaag kan worden overdekt. Het best zijn gronden met veel krijt, dan volgen die met veel klei, en eindelijk waarvan zand het hoofdbestanddeel is. Heide en mager weiland zijn niet ongeschikt, en waar het zeewater zelfs binnenloopt, kan nog de rijst gedijen. Zeer slecht groeit ze in grond met veel vegetale stoffen, en in humus komt ze niet meer op. Zij tiert, waar artemisia sylvestris

en campestris, viola tricolor, thymus serpillum, reseda luteola, euphorbia cyparissias, heliotropum europaeum, in het wild groeien, als de grond slechts het water kan ophouden. Dat het water doorzakt, gebeurt veel, waar onasma echioïdes en cinoglossum officinale, die groeitypen van steengrond, veelvuldig voorkomen. Beter is de aanwezigheid van cichoreum intibus, chrysanthemum segetum en sambucus ebulus. Nog beter zijn treucrium chamedrys, verbena en echinops sphaerocephalus, die op veel kalk wijzen, te meer nog, als men ze met malva sylvatica en helleborus vereenigd aantreft. Is het terrein moerassig van aard, dan vermijde men de plekken waar equisetum groeit, en zoeke liever naar juncus, carex en typha.

Naardat hij het water ophoudt of doorlaat, wordt de grond „koud” of „warm” genoemd. Zeer warmen grond, zoo als uit steen of zand bestaande moet men trachten kouder, en elken kouden grond warmer te maken.

Verschillend naar den grond en naar de wijze van kultuur, worden de rijstvelden onderscheiden in: 1. risaie da vicenda, waarop de wisselbouw in gebruik is; 2. risaie nuove, waar nog geen twee jaar rijst op geteeld is; 3. risaie vecchie, die achtereen langer dan 2 jaren voor de rijst dienden; 4. risaie stabili, die wel droog kunnen gelegd worden, maar waar door omstandigheden een ander gewas dan rijst moeielijk plantbaar is; 5. risaie vallive, die in een vallei tusschen bergen als in een zak ingesloten liggen; 6. risaie paludose, de moeras sawahs, en eindelijk 7. risaie da zappa, aldus naar de spade genoemd, waarmeê zij, zoo goed en zoo kwaad als het gaat, moeten bewerkt worden, daar de weeke grond de zwaarte der ploegdieren niet dragen kan.

Practisch nuttig en algemeen aangenomen is de onderscheiding der rijstvelden naar de productie in nieuwe en oude (nuove en vecchie), en naar de wijze van bewerking in velden voor den wisselbouw (da vicenda) en in die daartoe niet gebruikt worden (da zappa.)

§ 5. Water.

Een vaste regel bij de rijstkultuur is altijd zeker te wezen van voldoend water. Geen water geen rijst. Niets is echter moeielijker vooruit te bepalen. Dikwijls gebeurt het, dat een veld later maar de helft of twee derde noodig heeft van het

begin, omdat de doorzakking door de afzetting der fijnere aarddeelen in de poriën is verminderd. Een andere keer daarentegen heeft men veel meer noodig, omdat de ploeg in den steenachtigen bodem een kanaal doorsneed, dat het water doet wegvloeien. Veel hangt in zulke gevallen van de intelligentie af van hem, die met het opzicht over de leidingen is belast.

Wanneer de temperatuur niet te veel met die van een vorig jaar verschilt, blijft de toevoer van water vrij wel gelijk. Een waarborg daarvoor ligt in de reusachtige reservoirs van honderde millioenen kubieke ellen, die Italië in zijn meeren bezit. Doch men weet van de gunstige gelegenheid tot irrigatie gebruik te maken, en geen land ter wereld kan in zulk een beperkte oppervlakte zoovele leidingen aanwijzen, die dikwijls met ontzachelijken arbeid en groote kosten zijn gemaakt, terwijl de regeering zorgde voor wetten op het bezit en gebruik van water, zoo juist, zoo moeielijk voor ontduiking vatbaar, dat er zeldzaam twisten over voorkomen.

Vele landen lieten onderzoeken hoe en wanneer en waarvoor de vele kanalen zijn gemaakt, en men kan, vooral in het fransch, de zelfs in Italië klassiek geworden studiën over die aangelegenheid lezen.

„Slechts Holland”, zei mij een Ingenieur, „staat met ons „in waterbouw gelijk, maar zijne pronkstukken liggen aan de „zee en de onze binnen 's lands.”

Hoewel het onnoodig is hier eene beschrijving van de kanalen te leveren, is het mogelijk niet onnuttig een overzicht te geven van de wetten en de bepalingen op het water. Zij staan verspreid in de „codice civile” en „di procedura civile”, in de „legge administrativa” en „sulla pubblica sicurezza”, in de „regolamenti dei fiumi e torrenti”, „delle acque pubbliche”, „di polizia stradale” e. m. a. en zijn in vele werken bijeengebracht en gecommentarieerd.

„Roerend als het is, wordt water als onroerend beschouwd, „zoolang het zich nog op den grond bevindt.” Zoo begint Claudio Calandra zijn boek, en commentarieërt dus art. 407 van het Italiaansche Burgerlijk Wetboek. [1]

---

[1] Vgl. Claudio Calandra Manuale idraulico legale. Savigliano, 1871.

Verder zeer aanbevelenswaard: G. D. Romagnosi. Della ragion civile delle acque, 3 deelen. Milano, 1835.

F. Traina, Le servitù legali sulle acque Palermo, 1873.

C. Dionisotti, Delle servitù delle acque secondo il codice civile italiano, 2a edizione. Torino, 1874.

Het behoort aan den staat, aan de provinciën; aan gemeenten, publieke instellingen en andere zedelijke lichamen en aan particulieren.

De bestemming, de wijze van gebruik, en de vorm van administratie worden, voor zoover de staat, de provinciën en de gemeenten eigenaars zijn, door bijzondere wetten bepaald.

Het bezit van water kan aan burgerlijke of geestelijke en andere zedelijke lichamen toegestaan worden, indien de wetten van het koninkrijk ze daartoe bekwaam rekenen. Dat van geestelijke instellingen mag zonder autorisatie van het gouvernement niet vervreemd worden. Al het water, dat niet aan een der voorgaande kathegoriën van eigenaars behoort, is van particulieren. De eigendom er van is onschendbaar behoudens de gevallen, dat men in het publiek belang het geheel of een gedeelte tegen een indemniteit moet afstaan.

Tot de attributen van het ministerie van openbare werken behooren de kanalen voor de vaart en irrigatie (canali demaniali) voor zoover betreft de kunstwerken en de verdediging, het onderhoud en de verbetering er van. Daarenboven het opzicht en de regime met de aanwezige en nog te maken werken voor de vaart op rivieren en meren, en de afleiding daaruit. Eindelijk de drooglegging van moerassen.

Naar gelang van de belangen, waarin zij voorzien, worden de werken aan publieke wateren aangelegd door den staat alleen, of door den staat in overeenstemming met de provinciën en belanghebbenden of door vereeniging van belanghebbenden alleen.

In overleg met de provinciën en belanghebbenden worden de werken in de rivieren, tusschen dijken besloten, door den staat uitgevoerd, wanneer die van groot belang zijn voor het gewest; de staat draagt dan de helft der kosten.

De belanghebbenden tot een consorzio vereenigd, voorzien in alle werken en onkosten, om de oevers der rivieren en hunne affluenten, die niet of gedeeltelijk tusschen dijken besloten liggen, te beschermen, zelfs indien ze gedeeltelijk of geheel bevaarbaar zijn.

De staat kan tot het maximum van ¼ in de onkosten bijdragen, indien zulke werken nuttig blijken voor de scheepvaart of rechtstreeks goeden invloed uitoefenen op de publieke wateren. Ook de provinciën kunnen geroepen worden in de onkosten bij te dragen naar evenredigheid van het door hen te trekken nut. Uitsluitend ten laste van de eigenaars der oevers komen

de ring- en dwarsdijken, benevens de werken, die slechts dienen tot beschermig van een enkel of van weinige eigendommen.

De werken, die de huizen van een gemeente beschermen moeten, zijn voor rekening der gemeente met de hulp der eigenaars, in reden van hun respectief belang; de Staat kan een subsidie geven, als de krachten der belanghebbenden te kort schieten.

De werken, die tot eenig doel het behoud hebben van een publieken weg of van een brug, worden onderhouden door hem, aan wien het behoud er van is opgedragen.

Een consorzio of vereeniging van belanghebbenden tot bestrijding der kosten van eenig werk aan een rivier, is samengesteld uit alle eigenaars van panden er aan grenzende, en daar gelegen in verleden, tegenwoordig, of toekomend gevaar. Ieder van hen contribueert naar verhouding van het nut, dat hij van het werk hebben zal. Waar die vereenigingen niet bestaan, kunnen zij, volgens de wijze door de wet bepaald, worden gevormd. Zulk een maatschappij wordt voor ééns ingesteld, en voorziet in het voortdurend onderhoud van het werk, waarvoor zij werd in het leven geroepen.

De projecten ter uitvoering of wijziging van dijken en andere werken van waterbouwkundigen aard, moeten, hoewel zij uitsluitend het belang van een consorzio van particulieren raken, de goedkeuring hebben van den Prefect, die weêr, ingeval de werken van groot belang zijn, de autorisatie van den Minister vraagt. Van die toestemming zijn vrijgesteld de werken, die urgent zijn of die tot de verdediging der oevers worden aangelegd, zonder in eenig opzicht den bestaanden stroom te veranderen.

Bij gevaar van overstrooming is ieder, die daartoe door de overheid wordt aangezocht, gehouden al hetgeen noodig is bij te dragen om het gevaar te voorkomen, terwijl de betrokkene gemeenten de noodige werklieden, karren en beesten moeten leveren.

De bewaking der dijken en andere werken is opgedragen aan opzichters en werklieden onder de bevelen van Ingenieurs. Het «Regolamento sulla custodia dei fiumi e torrenti» omschrijft zeer uitvoerig ieders verplichting.

Niemand mag uit een publiek water een afleiding maken, of er gebouwen (molens) oprichten, zonder titel of zonder toestemming van het gouvernement.

Zoowel de concessies tot onbewerkten eigendom, als tot een

voudig tijdelijk gebruik van water worden voortaan verkregen bij koninklijk besluit, hetwelk zal inhouden de hoeveelheid, de tijd, de wijze en de voorwaarden der afleiding, het gebruik waartoe en de jaarlijksche betaling, De aanvragen er toe moeten altijd vergezeld gaan van nauwkeurige projecten. Reeds verkregen rechten zullen nooit door eenige concessie kunnen geschonden worden.

Ieder moet van zijn recht op water gebruik maken zonder schade voor boven of beneden liggende eigenaars; hij is gehouden, behalve tot de herstelling der eventueel veroorzaakte schade, tot de betaling der boeten, welke in de reglementen zijn vastgesteld.

Indien door verandering in den loop van rivieren of beken of door eenige andere oorzaak het noodig is, eenig geautoriseerd of bestaand werk te wijzigen, moet de toestemming daartoe in voorschreven vorm aan de regeering worden gevraagd. De gewestelijke autoriteit kan, als er noodzaak is, voorloopig de aangevraagde veranderingen toestaan, maar alvorens den arbeid te beginnen, moeten de aanvragers zich tot de opvolging verbinden van al hetgeen door de regeering over hun aanvraag zal beslist worden.

De aangelegenheid van riviersverandering maakt nog het onderwerp uit van een speciale verordening.

Al de eigenaars, bezitters of gebruikers van afleidingen uit een rivier moeten de afvoermonden met de daarbij behoorende werken in goeden staat houden, en zijn verantwoordelijk voor elke schade, die naburige gronden door hun achteloosheid lijden. Ook wordt verhaald de schade, die veroorzaakt is door het intreden van meer water, dan de capaciteit der leiding toelaat.

Geene werken in bevaarbare wateren worden toegestaan, indien zij in eenig opzicht nadeelig mochten zijn voor de scheepvaart. In de sluizen moeten de openingen zijn aangebracht, die het ministerie van openbare werken heeft voorgeschreven, of die het door rivierveranderingen in het belang der scheepvaart zal voorschrijven.

De scheepvaart is het doel van bevaarbare rivieren, kanalen en meren; alle ander gebruik van het water is er aan ondergeschikt. De scheepvaart is vrij, met inachtneming van hetgeen de reglementen van ieder der gegravene kanalen voorschrijven. De wet bepaalt, welke wateren bevaarbaar zijn.

De panden langs bevaarbare rivieren en kanalen zijn onderworpen aan de dienstbaarheid van overgang (marcia piede) die zich, als niet anders is bepaald, tot 5 meters van den oever uitstrekt. Op die ruimte, welke voor menschen en dieren wordt vrijgehouden, legt de staat de noodige wegen aan. Als stroomsverandering den weg doet verleggen, houdt de dienstbaarheid op, en komen de boomen en andere zaken op den vrijgeworden grond aan de eigenaars er van.

Bij uitvoerige verordening is eindelijk alles vastgesteld wat dienen kan om de goede vaart te verzekeren.

De benedenliggende gronden moeten het water ontvangen, dat op natuurlijke wijze zonder samenwerking van menschelijken arbeid daarheen vloeit. De eigenaar van een benedenliggend pand mag zich op geen manier tegen deze afleiding verzetten, en die van het bovenliggende perceel mag de dienstbaarheid niet verzwaren.

Als in eenig eigendom de oevers en dijken, noodig tot bescherming van benedenliggende panden, beschadigd zijn, of als daar door rivierverandering een nieuwe dijk moet worden gemaakt, en de eigenaar wil die herstelling of wel dat nieuwe werk niet zelf uitvoeren, dan kunnen de benedenwonende eigenaars, met inachtneming der voorgeschrevene formaliteiten, de herstellingen of de constructies laten doen: zoo ook als er opstuwing is door afzetting of ophooping van stoffen.

Al de eigenaars, aan wie het behoud van dijken en oevers of de opruiming van beletsels nuttig zijn, kunnen geroepen worden in de kosten er toe bijtedragen, met verhaal op hem, die tot de onkosten aanleiding gaf.

Is er geen natuurlijke afloop voor eenig terrein, dan kan de benedenwonende eigenaar zich niet verzetten, dat in zijn grond de daartoe noodige kanalen gegraven en er de dijken langs opgeworpen worden. Die werken zijn met het onderhoud ten laste der eigenaars van de bovenliggende panden, terwijl zij tevens den grond, waardoor en waarover de werken loopen, zullen beschermen tegen het water, en vrijhouden van tegenwoordig en toekomend gevaar.

Dit alles is ook van toepassing voor het droogleggen of ophoogen van moerassen.

De afleiding geschiedt met inachtneming der daartoe gestelde bepalingen, ter verzekering van ieders rechten. Zoo bijv. zou het kunnen gebeuren dat tegen de drooglegging van een moeras

zich een rechthebbende op het anders er van afstroomende water verzet. Als men zijne belangen niet met die van den drooglegger vereenigen kan, moet aan hem een vergoeding worden gegeven. De eigenaar van den grond, waarover de afleiding plaats heeft, mag het water er van gebruiken, mits daardoor de verbeterde grond geen nadeel heeft, en hij zelf een geëvenredigd deel wil bijdragen van de gemaakte en nog te maken kosten van onderhoud der werken, die voor de afleiding dienen.

Werken, alleen de afleiding van water ten doel hebbende, blijven uitsluitend ten laste der ondernemers. De belanghebbenden bij zulke werken vormen maatschappijen volgens de daarvoor bestaande bepalingen.

De uitoefening van het recht van eigendom en van verbetering der moerassen is onderworpen aan een bijzondere regeling.

Die een bron op zijn grond heeft kan er naar goedvinden over beschikken met inachtneming der rechten, die een eigenaar van een benedenliggend pand uit kracht van een titel of van eerstgebruik (prescrizione) er op heeft. Het recht van eerstgebruik is geldig 30 jaar, nadat de gebruiker de daartoe noodige en zichtbare werken gemaakt en er zich van bediend heeft.

Die water natuurlijk, dus niet door een gegraven leiding, langs of door zijn grond loopen heeft, mag zoolang het er langs of door stroomt daarvan gebruik maken.

Men kan geen leidingen graven aan de grens van zijn eigendom en men moet daarvan ten minste zoover verwijderd blijven, als de leiding diep zal wezen. Daarenboven moeten de afstanden, door de wet voor sommige kanalen bepaald, in het oog worden gehouden, zooals 200 el van de kanalen van den staat, 300 el van het nieuwe kanaal van de Po, enz.

Indien een eigenaar van een benedenliggend pand het recht heeft op het van boven afstroomende water, dan kan die van het bovenliggende toch zijn grond gebruiken, zooals hij verkiest en zelfs dien bebouwen zonder irrigatie. Ten allen tijde kan hij zich van het servituut ontslaan tegen den afstand van een zelfde hoeveelheid ander levend water.

Ieder eigenaar is gehouden, om over zijn grond het water te laten gaan, dat een tijdelijk of eeuwig rechthebbende daarop voor levensbehoefte, voor landbouw of voor industrie daarover naar zijn grond wil leiden. Alleen zijn hiervan huizen, pleinen, tuinen en droog- of dorschvloeren (aië) uitgezonderd.

Die de passage vraagt, moet de kanalen graven, zonder het

water te voeren door reeds bestaande leidingen. Maar men mag zich verzetten tegen het graven van een nieuw kanaal, door den overgang te doen plaats hebben in een reeds op zijn grond bestaande leiding, indien zulks geschieden kan, zonder nadeel van hem, die den overgang vraagt.

Het water kan men wel leiden dwars door een ander kanaal (passagio a traverso), mits daardoor de stroom niet vertraagd of versneld wordt.

Bijzondere reglementen zijn er voor de snijding van wegen of rivieren.

Die overgang vraagt, moet bewijzen zijn recht op het water, de voldoende hoeveelheid tot het doel, waarvoor hij het gebruiken wil, en tevens dat de overgang zal geschieden op de minst schadelijke wijze, wat verval en richting betreft. Voordat men met de werken, tot den overgang noodig, beginnen zal, moet eerst de geschatte waarde van den te gebruiken grond betaald zijn, vermeerderd met 20 pCt. De grond, waar de aarde wordt opgeworpen, en later de afzetsels en de gewassen uit de leiding, behoeft maar met de helft der geschatte waarde plus 20 pCt. te worden betaald, doch dan behoudt de eigenaar het recht van beplanting, en mag hij den grond, die daar in hoopen ligt, weghalen of gelijk maken, mits door een en ander de nieuwe leiding niet wordt benadeeld. De vermeerdering van 20 pCt. boven de waarde is een vergoeding voor de belastingen, welke de eigenaar, die den overgang geeft, altijd moet blijven betalen voor den door de kanalen en dijken ingenomen grond.

Die het recht van overgang voor 9 jaar of korter vraagt, behoeft slechts de helft der indemniteit te voldoen, maar heeft de verplichting om den grond in den toestand terug te brengen, waarin hij hem ontving. Zijn tijdelijk recht kan eeuwigdurend gemaakt werden door de andere helft der idemniteit te betalen, voordat de termijn is verstreken.

Die een leiding heeft over een anders grond, mag niet meer water daarin brengen dan bedongen is, tenzij bewijs wordt geleverd, dat de capaciteit er toe bestaat. Het maken van ieder werk, dat tot toelating van meer water noodig is, moet op dezelfde wijze worden aangevraagd en toegestaan als het eerste recht van overgang.

Waar de leiding den toegang tot eenig terrein afsluit, moet die haar graaft daarin voorzien.

Die gemeenschappelijk belang hebben in een waterafvoer

of in de verbetering en drooglegging van grond kunnen zich vereenigen tot de uitoefening van hunne rechten. Het verlangen daartoe van de belanghebbenden en de statuten der vereeniging moeten uit geschriften blijken. Op verzoek van de meerderheid kan de vereeniging door de autoriteit worden bevolen.

De wateren in gemeenschappelijk bezit moeten in den regel worden verpacht. Waar dit door plaatselijke toestanden niet geschiedt, moet een reglement op de voorwaarden van gebruik worden gemaakt. De „regolamento per la legge administrativa" bepaalt de inmenging van het gewestelijk bestuur in deze aangelegenheid.

De bepalingen betreffende het water met opzicht tot wegen, pleinen en straten zijn vervat in de „regolamento per la legge administrativa," „delle opere publiche" en „di polizia stradale."

Het zichtbare servituut op water wordt ingesteld uit kracht van een titel; of na dertig jaar bezit en gebruik of door bestemming van den vader der familie, tot het bewijs van welk laatste de aantooning noodig is, dat het nu verdeelde goed vroeger in handen was van een eigenaar, die de zaak, waarover kwestie is, bracht of liet in den toestand, waaruit het servituut zijn oorsprong heeft genomen.

Niet zichtbare servituten moeten door een titel bewezen worden; anders toch is zelfs het bezit sints onheuchelijke tijden tot de voortduring er van onvoldoende.

Elk servituut houdt op, als de zaken zich in zulk een toestand bevinden, dat er geen gebruik meer van kan worden gemaakt, en blijft vernietigd, na 30 jaar lang zonder gebruik te zijn geweest.

Het recht op een servituut houdt alles in, wat noodig is, om er zich van te bedienen. Zoo sluit het recht op het water van een bron het recht van overgang in op den grond, waar zij ontspringt. Zoo geeft het recht van overgang voor het water het recht van overgang langs de oevers.

De eigenaar van den grond, waarover een kanaal loopt, kan immer vorderen, dat het in goeden staat wordt gehouden.

Als door eenigen titel de dienstbare tot het onderhoud der leiding is gedwongen, kan hij zich daarvan ontslaan door den grond aan den rechthebbende op de dienst af te staan.

De leiding tusschen twee eigendommen wordt gerekend in gemeenschappelijk bezit te zijn, als niet anders bij titel is bepaald. *Zij behoort evenwel* slechts den eigenaar, aan wiens kant de

aarde, de afzetsels en grassen (spurgo) drie jaar achtereen zijn neêrgelegd.

Niet in gemeenschappelijk bezit is zulk een leiding, als die slechts dient tot afvoer van het water van den eenen eigenaar.

Is men omtrent de afleiding van een vaste hoeveelheid stroomend water overeengekomen, met bepaling van den vorm en de wijze der afleiding, dan mogen partijen onder voorwendsel, dat er te weinig of te veel toegelaten wordt, daarin geen verandering brengen, behalve indien het te veel of te weinig voortkomt door veranderingen in het hoofdkanaal of in het er door heen stroomende water.

Kwam men niet omtrent den vorm overeen, dan zullen geene reclames gelden, indien de inrichtingen tot afleiding zijn gemaakt en reeds 5 jaar bezeten. Binnen dien tijd kan men zijne bezwaren inbrengen, en zal de vorm door den rechter worden bepaald.

Water, voor een zekeren tijd en tot een bepaald doel in leen gegeven, mag tot niets anders worden gebruikt.

Onder water afgestaan tot een bepaald gebruik, zonder vaststelling van de hoeveelheid, verstaat men hetgeen tot het gebruik noodig is, en die er belang bij heeft, kan ten allen tijde den vorm der afleiding doen vaststellen, om op een gegeven tijd zekerheid te hebben, dat er niet te weinig is aan den eenen of niet te veel aan den anderen kant.

In elke overeenkomst moet de hoeveelheid water in moduli worden uitgedrukt. De modulo is de eenheid, waarmeê hoeveelheden stroomend water worden berekend, en vertegenwoordigt 100 kannen per seconde. Zij is verdeeld in tienden, honderdsten en duizendsten.

Het recht op eenig aanhoudend gebruik van water kan ten allen tijde worden uitgeoefend. Het recht voor den zomer duurt van de nachtevening in de lente tot die in den herfst, voor den winter van de nachtevening in den herfst tot die in de lente.

Men heeft recht op gebruik bij tusschenpoozen, als het water is afgestaan bij uren, dagen, weken of maanden. Bij de verdeeling er van komt de tijd, dien het noodig heeft om tot den mond der leiding te komen, ten laste van den gebruiker, terwijl de staart (coda) van het afloopende water aan hem behoort, wiens beurt is geëindigd. Het mag door geen der gebruikers over den tijd worden aangehouden. De gebruikers mogen, als het zonder *nadeel is van anderen,* hunne beurten verwisselen.

Die het water aanwendt als beweegkracht, mag onder geen voorwendsel den bestaanden stroom ophouden of vertragen.

Als niet anders wordt overeengekomen, zal bij verhuur de eigenaar van het water, het moeten brengen tot het punt van gebruik (in cui ne fa la consegna) en die werken door onderhoud, bewaking en diligentie in zulk een goeden staat houden, dat de afleiding op den bepaalden tijd en de bepaalde wijze kan plaats hebben. Als hij bij een eventuëele vermindering van toevoer volstrekt niet, en dus rechtstreeks noch zijdelings de schuld daarvan is, dan is op hem de schade niet verhaalbaar. Hij moet evenwel vermindering van den huurprijs geven. Zoowel huurder als verhuurder hebben verhaal op hem, die oorzaak was van de schade en onkosten.

In geval van vermindering, moet ze bij verschillende gelijktijdige gebruikers het eerst geleden worden door hem die de jongste rechten heeft, en, bij denzelfden ouderdom van rechten, door den laatsten gebruiker.

Er wordt onderscheiden eigendom en bezit van water. Het bezit moet, om waarde te hebben, zijn aanhoudend, niet afgebroken, rustig, openbaar, niet dubbelzinnig en met het verlangen het als eigenaar te hebben. Opmerking verdient het, dat hij, die, na meer dan een jaar in het wettig bezit van water geweest te zijn, zich dat recht betwist ziet, na het begin der kwestie nog een jaar voortduring van het betwiste recht kan vragen. De rechten toch dateeren soms van onheuchelijke tijden, en zijn bewijsbaar uit dikwijls moeielijk vindbare en overoude titels, zoodat tot het leveren van bewijzen tijd noodig is. Als de betwisting voldoende was om den bezitter, die zich niet dadelijk verantwoorden kan, te schorsen in het gebruik, zou hij de irrigatie missen, zonder middelen van verhaal.

Wat de wijze van recht- en strafvordering betreft over het water, men vindt ze bij de wetten bepaald, waar ook de straffen, hoofdzakelijk in boeten en schadevergoeding bestaande, vermeld zijn.

Hoewel in de nieuwe acten over water de modulo moet worden gebruikt, komt nog in de oudere de oncia voor, die naar de steden en soms daar weêr naar de eigenaars telkens een verschillende hoeveelheid voorstelde.

Het gemiddelde der waarde van de oncia is aldus:

BENAMING DER MAAT.	Opening van doorstrooming in centimeters.		Waterhoogte boven de opening in centimeters.	Kannen water per seconde.
	Hoogte.	Breedte.		
Milanesche oncia. . .	198	149	99	41,6
Veronesche » . . .	325	325	57	175,3
Mantuasche » . . .	467	467	78	379
Lodische » . . .	341	38	38	21,2
Cremonesche » . . .	403	40	40	25,5
Piemontesche » . . .	171	128	55	28,7

De meting geschiedt op verschillende wijze. Voor leeken, en ten allen tijde uitvoerbaar, is daartoe het gebruik van den drijver (misura col galleggiante) het beste. Men neemt er toe een vrucht of een houten bal, op de eene of andere wijze verzwaard, om zeer weinig van het oppervlak boven water te houden. Na een baken ten teeken van begin te hebben geplaatst, werpt men het voorwerp 5 à 6 ellen hooger stroom op, in het water, en leest op het horologie in seconden den tijd, dien de drijver noodig heeft, om van het baken af een zekeren afstand te doorloopen. Een deeling der afgelegene secondes in den bekenden afstand geeft de stroomsnelheid. Het product van die snelheid met het gemiddelde van een viertal dwarsprofillen geeft de hoeveelheid water per seconde, welke hoeveelheid weêr vrij nauwkeurig wordt door de vermenigvuldiging met den coëfficiënt 0,80.

Wetenschappelijker manieren, met het doel om dien coëfficiënt juister te maken, laat ik onvermeld.

De hoeveelheid water voor het rijstveld is afhankelijk van de opslorping en van de verdamping. Op kalk is de verdamping minder dan op klei, en op zand weêr spoediger dan op klei of kalk, op een beploegden grond meer dan op een onbeploegden, op braakliggend terrein meer dan op het beplante veld; waar de rijst jong is, meer dan waar zij reeds tot ontwikkeling kwam.

De volle zonneschijn maakt meer noodig dan de stand in de schaduw, en met veel wind verdampt er meer dan bij stilte.

De opslorping hangt geheel van den grond af, en houdt

over het algemeen gelijken tred met de terreintoestanden die de verdamping bevorderen.

Nadault de Buffon neemt per bunder en per seconde 2 kan aan, hetgeen dus een hoogte zou geven van 17$\frac{28}{100}$ millimeters. Met 2 à 3 millimeters verlies voor verdamping zouden er 14 à 15 millimeters hoogte overblijven, of ongeveer 150 kub. ellen water in de 24 uur, om geabsorbeerd te worden en om afte-stroomen.

De ingenieur E. Vaccarino noemt de door N. de Buffon opgegevene hoeveelheid de ware gemiddelde, welke men in moerassigen of kleiachtigen grond zonder gevaar kan verminderen, en in bijzonder poreus terrein weêr kan vermeerderen. Colombani geeft minder op, een ander weêr iets meer. Zoo zou volgens A. Heuzé in Vercelli 52 kan eerst voor 20 bunders genoeg zijn. Elders vindt men 44 kan voor 25 bunders, en in kleigrond zelfs 1 kan per bunder als voldoende vermeld.

Alle opgaven bleven beneden de 3 kan per seconde en per bunder.

Een rijstveld heeft maar het $\frac{1}{40}$ water van een winterweide noodig, maar daarentegen 10 maal meer grond dan voor elk ander gewas.

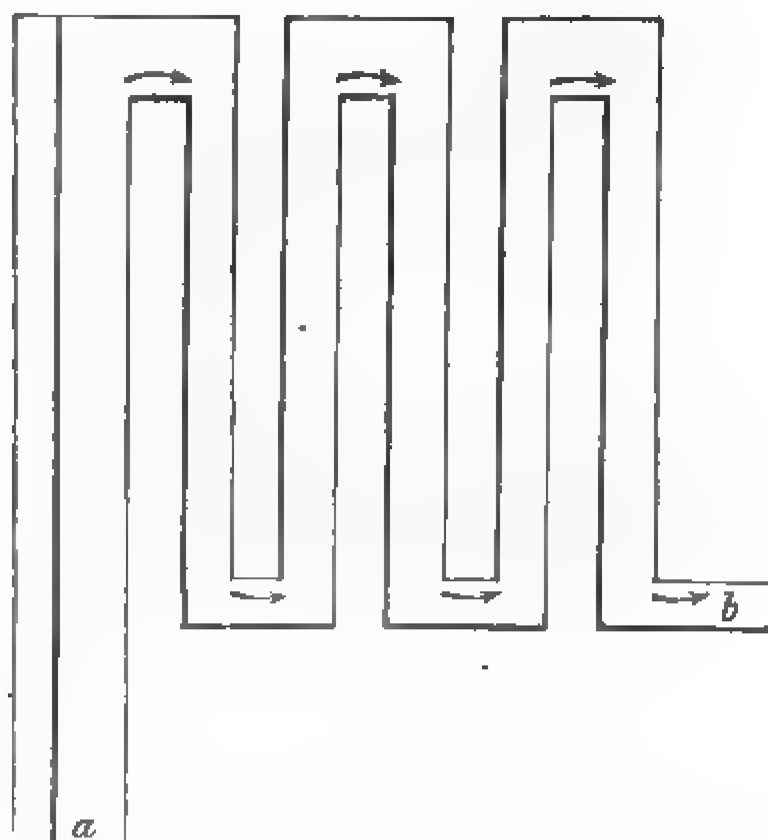
De prijzen van het water zijn zeer verschillend naar de plaats van verkoop. Een kan vindt men ergens verhuurd per zomer voor 12 lires en per jaar voor 14 lires; de koopprijs was daar voor zomerwater 280 lires en voor winterwater 50 lires per kan. De opgaven van Nadault de Buffon, ook door Allessandro beaamd, stellen de gemiddelde jaarlijksche huur op 24 lires en den verkoopprijs op 530 lires.

De afstand van water geschiedt of geheel, of met de verplichting tot teruggave na gebruik, waartoe het dan door bijzondere kanalen in de hoofdleidingen moet worden gebracht. Waar zulks niet mogelijk is of waar anders werd bepaald, verkoopt of verhuurt de eigenaar of gebruiker het weêr, na een genoegzame hoeveelheid voor eigen irrigatie te hebben overgehouden.

Alle water, waarin geen vrij zuur is, en dat niet traag heeft gestroomd over moerassen, kan tot de rijstkultuur dienen. Anders moet men het eerste met kalk vermengen en het tweede door steen filtreren, om den groei niet te doen tegenhouden en zelfs de plant te dooden.

Het water van snelstroomende rivieren of uit bronnen is niet goed; de koude, die het eigen is, houdt den groei zoo tegen,

dat men vóór de toelating in het veld het door een caldana moest laten loopen. Deze wordt, zooals de volgende figuur aanwijst, in een hoek van het veld gemaakt.

Het water bij *a* binnenkomende wordt gedwongen tusschen de in elkander grijpende landtongen te loopen, vóór het na opneming van de noodige warmte bij *b* op het veld komt.

Natuurlijke caldane gaf de natuur voor het gesmolten ijs in de meeren Maggiore, Como en Garda. Daarin wordt het water, dat van de bergen afstroomt, opgehouden, alvorens de lager liggende terreinen te irrigeren. Elders verwarmt men het door er een rad in beweging te zetten. Eindelijk vermindert men de koude niet op de minst practische wijze door het eerst over weiland te laten stroomen.

Het is hoofdzakelijk naar de warmte, dat de landbouwers de waarde er van bepalen. Daarom zeggen zij, dat het water voor zomerweiden geschikt, ook het best is voor den rijstbouw, en stellen zij zooveel prijs op hetgeen van bovenliggende velden stroomt.

Doch daar de eerste regel bij elke irrigatie zuinigheid is, komt er weinig van boven af, en door de kultuur van drooge gewassen wordt de toevoer buitendien ongelijk; daarom verzekeren zich de rijstbouwers liever van een koude wel (fontanile), dan van het water der bovenliggende velden afhankelijk te

Voor kalk- en zandgrond zijn, zegt men, de resultaten van het afstroomend vocht uitstekend.

Hoe men ook naar warmte tracht, moet het water altijd kouder zijn dan de lucht, want anders zou vooral bij langen duur de uitwerking er van zeer nadeelig zijn.

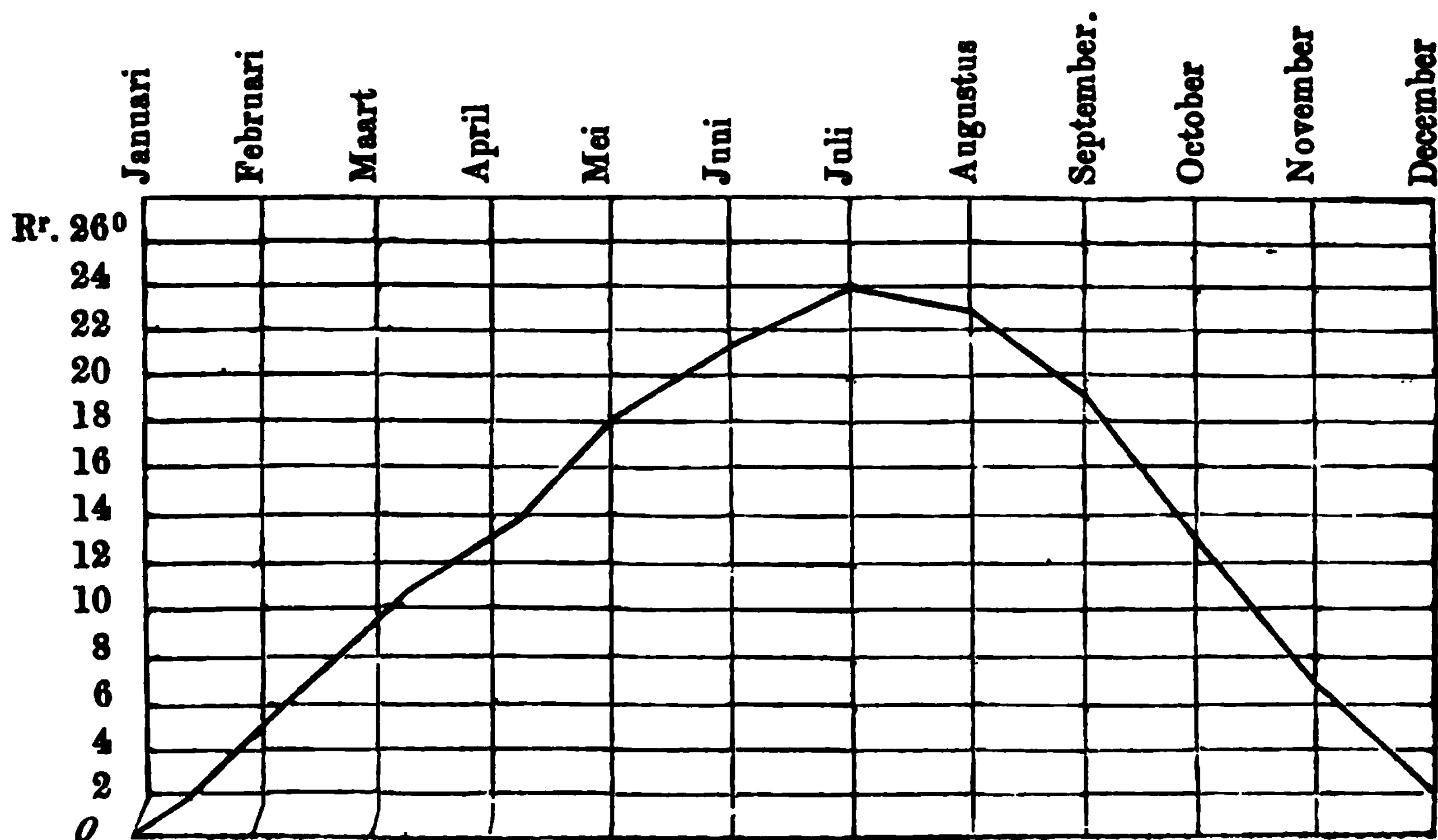
Als men over groote hoeveelheden te beschikken heeft, is hetgeen dicht bij zee vloeit en reeds brak is, volstrekt niet aftekeuren.

Professor de Bij vestigt de aandacht op de vegetatie, om de waarde van water te bepalen. Uitstekend is het gewoonlijk, wanneer er in of langs de kanten ranunculus aquatilis, potamogeton perfoliatus en fluitans, miriophyllum, nasturtium officinale voorkomen; minder goed, als sium latifolium en angustifolium, cicuta, lithrum, alisma, de hoofdplanten zijn; bepaald slecht, waar enkel mossen en carices groeien.

Algemeen begint men in Italië over gebrek te klagen, en men prijst de maatschappijen van waterverdeeling, die een aanzienlijke bezuiniging in het gebruik hebben gebracht. Zuinigheid ziet men overal betracht, en slechts bij uitzondering zag ik langs de Adige een hoeve, waar groote overvloed was, en het water door den dijk op den weg sijpelde.

§ 6. Klimaat.

Het klimaat van Milaan, het middenpunt der rijstkultuur, is tevens het gemiddelde van Italië. De onderstaande lijn geeft de gemiddelde temperatuur aldaar aan voor elke maand van het jaar.

In vergelijk met Venetië en Bologna was de temperatuur in graden Rr. aldus:

PLAATS.	Gemiddelde temperatuur.							Verschil tusschen de warmste en koudste maand.
	Jaarlijks.	Winter.	Lente.	Zomer.	Herfst.	Koudste maand.	Warmste maand.	
Milaan .	12,8	2,1	11,3	22,7	13,2	0,6	24	23,04
Venetië .	13,7	3,3	12,6	22,8	13,3	1,8	23,9	22,1
Bologna .	14,2	2,8	14,5	25,2	14,3	2,1	25,9	23,8
Batavia .	26,8	26,2	26,8	27,2	27,1	25,9	27,8	1,9

Eerst bij 12° ontkiemt de rijst; zij bloeit ongeveer bij 23° en rijpt bij 19° Rr.

Men ziet dus dat ze niet voor het einde van Maart kan gezaaid worden, en dat ze voor het einde van September moet geoogst zijn.

Naar de soort heeft de rijst van de zaaiing tot den oogst een totale warmte noodig van 2100 tot 3200° Rr. Hoe ruwer en grover de soort is, hoe minder warmte ze tot rijping behoeft. Men zou daarom de fijne riso nostrale (orisa sativa aristata) zoo vroeg mogelijk willen zaaien, maar wordt daarin verhinderd door de nog dikwijls voorkomende nachtvorsten. Indien men den 1en April de nostrale uitzaait, dan zijn eerst den 31en Augustus de 3000° bereikt, die zij minstens noodig heeft om rijp te worden.

April	30 dagen	.	390°
Mei	31 „	.	560°
Juni	30 „	.	630°
Juli	31 „	.	740°
Augustus	30 „	.	690°
	152 dagen		3010°

Doch dan moet het gewas ten nadeele van het product reeds 12 dagen langer te veld staan dan zijn leeftijd van 140 dagen vraagt. Men plant dus iets later in April, om een korteren leeftijd door de hoogere warmte van September te bereiken; daarentegen heeft men in die maand weêr veel gevaar van hagelslag.

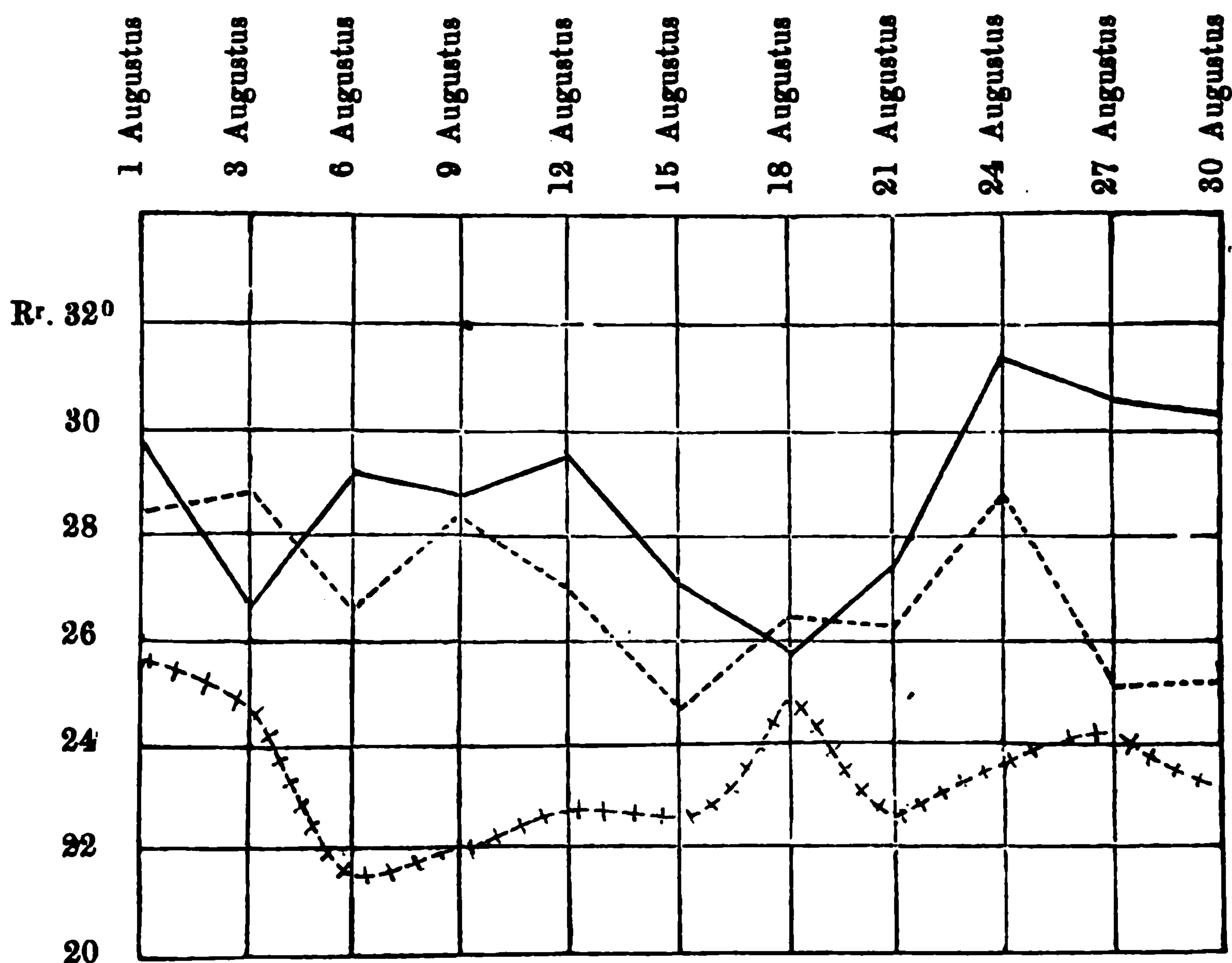
Hoe gemakkelijk de kwestie oplosbaar is voor de bertone

en andere grove soorten, die veel minder leeftijd hebben en veel minder warmte behoeven, blijkt uit de volgende opgave, waarbij de uitzaaiing den 1en Mei wordt verondersteld plaats te hebben.

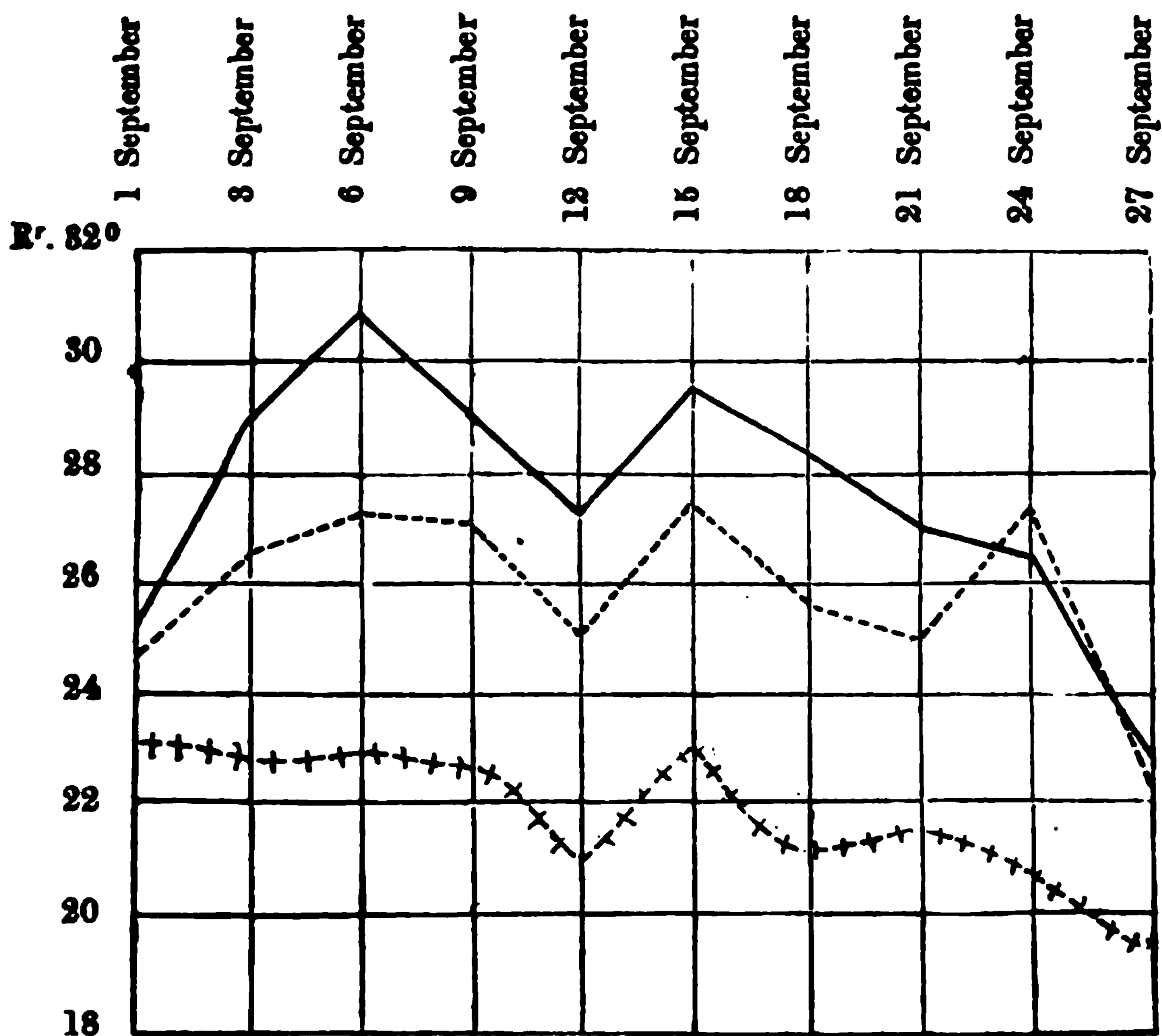
Mei	31	dagen . .	560°
Juni	30	〃 . .	630°
Juli	31	〃 . . .	740°
Augustus	23	〃 . .	470°
	115	dagen	2400°

Het is dus hier gemakkelijk de tijden te mijden waarin nachtvorst en hagelslag het menigvuldigst zijn.

De rijst vraagt een temperatuur voor den grond, die lager is dan die der lucht en die van den droogen grond in den omtrek. Uit de waarnemingen van Cantoni in Augustus en September 1865 kan men de volgende lijnen construëeren.

— Warmte op 1,50 el boven den grond.
+++ Warmte van het rijstveld op den bodem.
···· Warmte van den droogen grond op 0,30 el beneden het oppervlak.

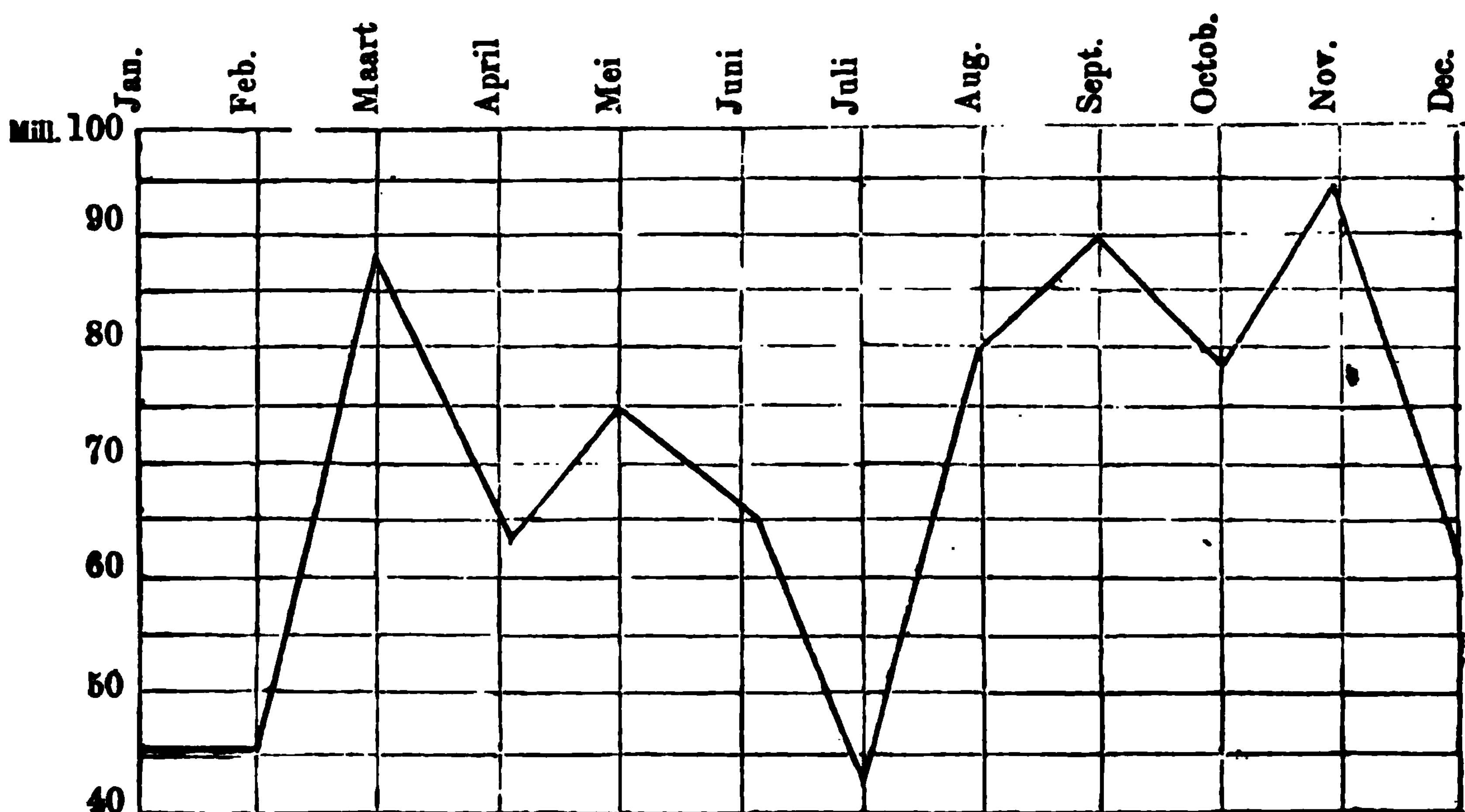

De waarnemingen, hier eens in de 3 dagen opgeteekend, werden 3 maal per dag gedaan, ten 9, 12 en 3 ure. Men ziet dat de warmte van het rijstveld immer minder is. Deze opgaven zijn noodig om de later op te geven theorie van Cantoni over het ontstaan der **brusone** te begrijpen.

Van veel belang is het bij den rijstbouw op den regen te letten, die goed of slecht kan zijn naar den leeftijd der plant.

Behalve in Zweden en Noorwegen valt in Europa de meeste regen in Lombardije, ofschoon zeer ongelijk, zoodat in den zomer dikwijls door droogte en in den herfst door het vele nat wordt geleden.

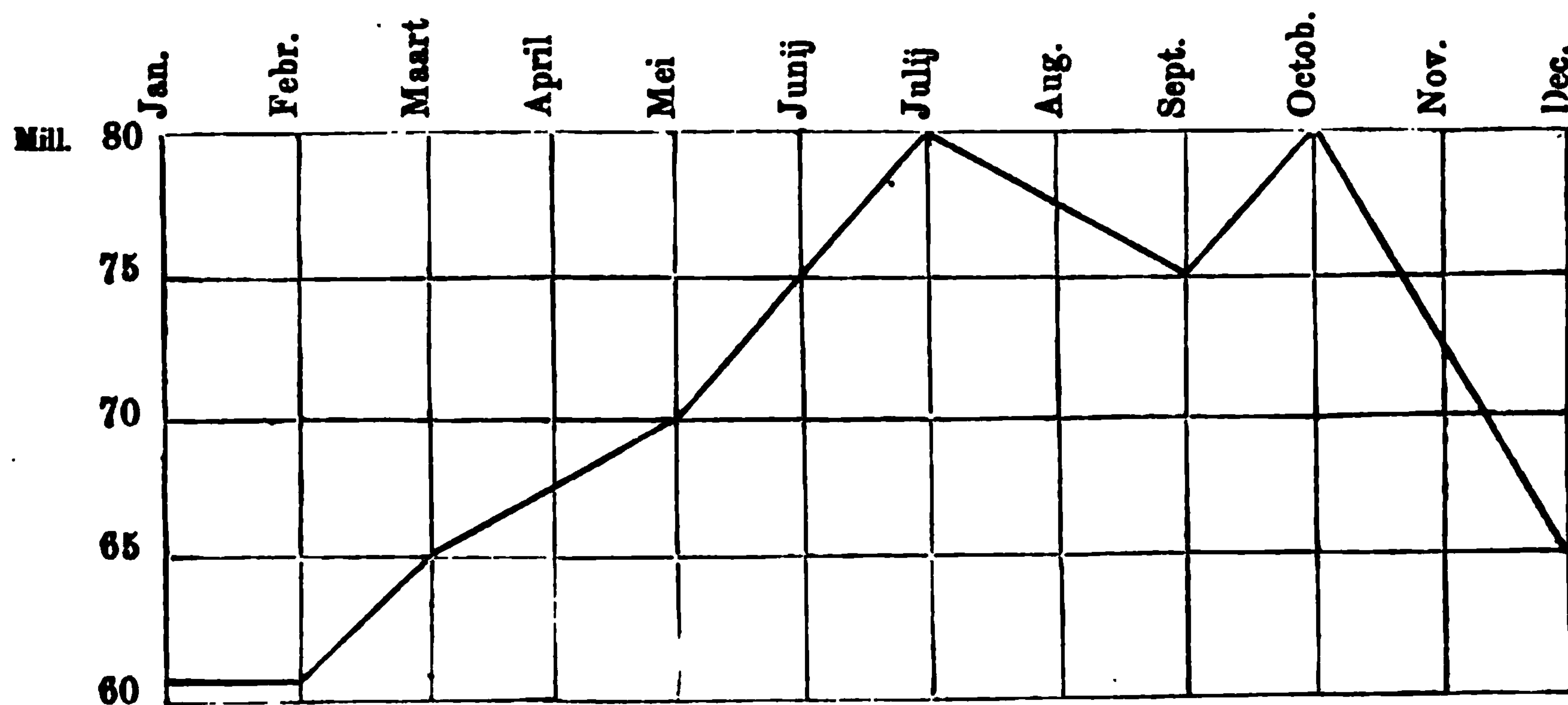
De onderstaande lijn geeft in millimeters de gemiddelde hoeveelheid regen, sneeuw en hagel aan, die in Opper-Italië over 1866—1870 viel.

Afzonderlijk zou men voor de sub-Alpijnsche streken krijgen 1,50 el en voor de streek van de Po 0.7 el; daardoor zijn de hooge cijfers in de zomermaanden te verklaren.

De vochtigheid der lucht blijft over het geheele jaar groot, en vergoedt voor een deel het gebrek aan regen.

De onderstaande lijn toont de vochtigheid in Noord-Italië aan.

Zonneschijn is even noodzakelijk voor de zetmeel-vorming als warmte, en in de schaduw zet zich de rijst niet, of geeft lichte en gemakkelijk breekbare zaden.

Nevels zijn altijd nadeelig, veroorzaken volgens sommigen de brusone, en verhinderen de vruchtvorming.

Ook de westenwind is voor den rijstbouw in Italië nadeelig, daar hij door de koelte de vruchtzetting tegenhoudt.

In het algemeen werkt elke verandering van temperatuur slecht, en wordt ze gevaarlijk, zoo de afwisseling in eens te groot is.

Electriciteit, plotselinge verlaging van warmtegraad des nachts na een heeten dag, hevige regen en lange droogte, zware zonneschijn na aanhoudenden regen, hebben op het levensproces der rijst een invloed, dien de beste zorgen er aan besteed kunnen te niet doen. »Doch«, zegt een der Italiaansche agronomen, »men moet niet altijd aan hetgeen men niet grijpen of vast»houden kan (agenti imponderabili) toeschrijven, hetgeen »dikwijls door eigen slechte bebouwing wordt bedorven.«

§ 7. Wisselbouw.

De wisselbouw is zoo noodzakelijk op het rijstveld, dat de pachtcontracten dien voorschrijven. Men dankt er de hooge volmaaktheid aan, waartoe de rijstkultuur is gekomen, en Lumellina is er trotsch op dien te hebben ingevoerd. Hij vormt op zich zelf reeds een bemesting voor de risaia, als hij maar niet verarmend werkt in de drooge kultuur.

Niet duidelijk is het, waarom men door den wisselbouw een beteren oogst verkrijgt, maar het is een feit. Vernuftig, ofschoon onbewezen is de hypothese, dat de oorzaak er van ligt in het voedsel, hetwelk de eene plant trekt uit den afval van een andere. Evenmin bewezen, maar waarschijnlijker is de affiniteitsleer, die zegt, dat hetgeen de plant aan voedsel uit den grond zuigt, daarin weêr gebracht wordt, als men hem door de teelt van een ander gewas den tijd laat, om zich te reconstruëeren. Hoe het zij, men staat voor het feit, dat de verbouwing ergens van dezelfde plant den oogst doet verminderen, en dat men daarin voorzien kan door de verandering van gewas. Doch deze verandering moet weldra ophouden van kracht te wezen, en men zal weêr andere kultures moeten beproeven, totdat ook deze niet meer helpen zullen.

Daarom is ondersteuning door bemesting noodzakelijk, en moeten bemesting en wisselbouw, die anders hetzelfde beoogen onder een verschillenden vorm, zoo mogelijk hand aan hand gaan. De eerste helpt voor rijst minder dan de laatste, en over hoe langer tijd de verwisseling loopt, des te krachtiger zij werkt. Dit is zoo waar, dat de eerste rijstoogst op een geschikten en toch dikwijls mageren grond zoo groot is, dat die met de zorgvuldigste bemesting moeielijk meer het tweede jaar wordt verkregen.

Dat er aan den anderen kant moerasvelden zijn, waar nooit

iets anders dan rijst verbouwd wordt, en die toch een regelmatig, hoewel klein product geven, verklaren de landbouwers gedeeltelijk door de weinige stikstof, die de rijst noodig heeft en waarin telkens wordt voorzien door de overblijfsels der tallooze insecten, maar vooral aan het groote krijtgehalte dier velden, dat tot de vorming van het zetmeel in zulk een hooge mate kan bijdragen.

Cantoni beschouwt zulke velden als uitzonderingen, evenals die, waar men het tweede jaar een beteren oogst heeft dan het eerste.

De soort van wisselbouw der rijstvelden is afhankelijk van de geaardheid van den grond, van het meerdere of mindere water, van het gewas dat men plant en de waarde er van, en van de geldkrachten van den bebouwer. Veel water zal bijvoorbeeld een langeren tijd rijst noodig maken, en mogelijk geen andere kultuur toestaan. De geldkracht wordt een factor bijv. voor de groote onkosten van het maken van weiland tot rijstveld of tot het teelen van gewassen van mindere waarde, vóór men aan de rijst begint.

Men onderscheidt natuurlijken en kunstmatigen wisselbouw (avvicendamento naturale en agraria). De verandering door den eersten in den physischen en chemischen toestand van den grond gebracht, geschiedt langzaam en door middel van een onbepaalde menigte uit zich zelf opschietende planten; die, door den laatsten veroorzaakt, heeft spoedig en door een klein getal te kultiveren gewassen plaats. Den eersten verkrijgt men reeds door eenvoudige braakligging, maar dan is er zooveel tijd noodig, dat het noodig is dien door de coltura bianca en door de maggese te bekorten.

Door de coltura bianca verstaat men een beploeging na den oogst zonder verdere bezaaiing, en welke beploeging eenige keeren wordt herhaald, om daarna den grond braak te laten liggen. Daarmeê heeft de maggese overeenkomst, waardoor men de verrotting der waterplanten en het dooden van hunne wortels beoogt. Zij is completo als ze een jaar duurt, en incompleto als ze geschiedt tusschen den oogst en de bezaaiing in de volgende lente. Zij kan een der beste middelen wezen om den grond te verbeteren, en bestaat in een beploeging (coltratura), een zuivering van de nadeelige kruiden en grassen met de wortels (estirpatura), en een egging (erpicatura), terwijl dit stel bewerkingen, naarmate van de planten, waarmeê zich de grond bedekt, tot eenige keeren wordt herhaald.

Waar het terrein uit den aard vochtig is, heeft de maggese, die altijd droog behoort te geschieden, zooveel nut als de beste wisselbouw. Trouwens, zij is er de oudste vorm van. Men gebruikt ze nog slechts in speciale gevallen, doch vroeger werd ze algemeen eens om de 3, 5 of 7 jaren toegepast.

De kunstmatige wisselbouw, ondersteund door bemesting en arbeid, heeft thans den natuurlijken algemeen vervangen. Men verkrijgt er door, als hij goed is, het grootste product van verschillende gewassen, die in een kring elkander op denzelfden grond opvolgen. Ieder gewas doet daarbij zijn voordeel met den toestand, waarin het vorige den grond bracht, en bereidt dien op zijn beurt voor een volgende kultuur.

Rijst nu profiteert slechts en bereidt niet.

Op het eind van een kring van 9 jaar, waarvan gedurende de 4 laatste rijst werd geteeld, is de grond uitgeput en „koud". Dan schiet de zoogenaamde pest der risaie (panicum crus galli) in menigte op, en wordt de witte klaver niet gezien.

Wat het laatste beteekent, verklaart een Lombardisch spreekwoord, hetwelk zegt dat het opschieten der klaver uit zich zelf Gods belooning is voor een goeden wisselbouw.

Drie hoofdregels moeten altijd betracht worden. Elke cyclus moet bevatten een of meer gewassen, die voedsel voor de beesten en dus mest geven. Ze moet kunnen aanwijzen een of meer verbeterende gewassen. Ze moet nooit beginnen maar altijd eindigen met rijst. „Die eerst rijst plant," zei mij Cantoni, „en „dan iets anders, doet als iemand, die geld zou willen geven „uit een beurs, waar hij niets ingelegd heeft."

Onder verbeterende gewassen verstaat men die veel bemesting en veel arbeid noodig hebben, en door de sterke ontwikkeling van hunne wortels den grond voor het volgende jaar poreus maken. Onder de officineele planten vindt men er menigeen; bovendien behooren tabak, lupinus en vele der legominosae er toe.

Volgens Berti Pichat en Malinverni werkt de maïs niet verbeterend. De eerste haalt daartoe aan, dat de hennepbouwers van Bologna bij misgewas op den zwaar bemesten grond maïs planten, om nog iets te oogsten, met het slechte gevolg evenwel, als men het tweede jaar nog eens hennep zou willen zaaien in plaats van tarwe, er zooveel mest noodig zou zijn, dat het beter was den grond maar braak te laten. Hun meening wordt door weinigen gedeeld; en men maakt van de maïs in den wisselbouw zulk een groot gebruik en met zulk uitstekend gevolg dat

inderdaad aan de juistheid der veroordeeling mag getwijfeld worden.

De goede opvolging van gewassen voor eenig veld verkrijgen de landbouwers slechts door langdurige en nauwgezette proeven. „Daarin", zeggen zij, „moeten wij het gebruik van de landstreek „als boek, en de ondervinding van onze vaders als wetenschap „gebruiken."

Iedere provincie heeft hare eigene wisselplanten voor rijstvelden. Hier heeft men tarwe het best bevonden, elders weêr vlas en aardappelen. In zand zullen bij voorkeur legominosae gekozen worden, in klei tarwe, in gemengden grond vlas. Elders is de beste verwisseling die van weiland in rijstveld. Indien men overvloed van water heeft en niet tegen de onkosten opziet, zijn de resultaten prachtig.

Nergens kan men de beste manier van wisselbouw vooruit bepalen, doch waar hij eens bestaat, mag men hem niet zonder noodzaak veranderen. Hij behoort zoo gedreven te worden, dat al de gewassen, in den kring voorkomende, elk jaar op de hoeve verbouwd worden. Waar bijv. de slagen bestaan in tarwe, gras, maïs, rijst, moet het terrein elk jaar gedeeltelijk met tarwe gras, maïs en rijst bezet zijn.

In elk der onderstaande voorbeelden wordt verondersteld, dat het tijdperk met rijst is gesloten, en de nieuwe kring begint.

Voor zware gronden beveelt Franchi voor 't 1e jaar aan: maggese, en in den zomer nog 22000 kilogr. stalmest; of wel in het voorjaar rogge met 400 kilogr. guano, en na den oogst 27000 kilogr. stalmest; voor 't 2e jaar tarwe, gezaaid in den herfst van het eerste jaar, waartusschen men nog in de lente klaver zaait; voor 't 3e jaar natuurlijk weiland met 13500 kilogr. stalmest; voor 't 4e jaar onderploeging der klaver en van het gras in de lente, en dan een grove rijstsoort, zooals bertone of ostiglione; eindelijk voor 't 5e en 6e jaar fijnere rijstsoorten.

Een ander voorbeeld voor zwaren grond is: 't 1e jaar maggese, en in den zomer 22000 kilogr. stalmest, of eerst rogge in de lente met 400 kilogr. guano, en daarna 27000 kilogr. stalmest; 't 2e jaar tarwe, gezaaid in den herfst van het eerste jaar, daarna 13000 kilogr. stalmest; 't 3e jaar tarwe, gezaaid in den vorigen herfst, en daar tusschen klaver in de lente; 't 4e jaar onderploeging van de klaver, na nog den vorigen herfst een snede er van te hebben genomen, vervolgens een grove rijstsoort; 't 5e en 6e jaar fijnere rijstsoorten.

Heeft men lichte gronden, dan kan goed wezen voor 't 1^e jaar, in de lente, 400 kilogr. guano of 27000 kilogr. stalmest, en daarop maïs, waarvan na den oogst de stengels uitgetrokken en op rijen in de voren gelegd worden; voor 't 2^e jaar tarwe, in den herfst van het eerste gezaaid, en daartusschen in de lente klaver, waarvan men in het najaar nog een snede neemt; voor 't 3^e jaar onderploeging van de klaver en daarop grove rijst, en voor 't 4^e en 5^e jaar fijnere rijstsoorten.

Malinverni gaf de twee volgende voorbeelden: 't 1^e jaar maïs met guano of stalmest; 't 2^e jaar tarwe, in den vorigen herfst gezaaid en daartusschen in de lente klaver; 't 3^e jaar klaver, zwaar bemest, en waarvan men 3 sneden neemt; 't 4^e jaar onderploeging van de klaver en daarop een grove rijstsoort; 't 5^e en 6^e jaar weêr grove rijstsoorten, die het laatste jaar met 4 mud lupinuszaad bemest worden.

Het tweede voorbeeld was: 't 1^e jaar tarwe, gezaaid in den herfst van het vorige, bemest met 250 kilogr. guano, en in de lente bezaaiing met Ray-gras (lollium perenne) of klaver en een snede daarvan in den herfst, 't 2^e jaar zware bemesting van de klaver of het gras, waarvan men drie sneden neemt; 't 3^e jaar zware bemesting en maïs; 't 4^e jaar riso ostiglione of Francone; 't 6^e jaar riso d'Ostiglia, bemest met 3 tot 4 mud zaad van lupinus.

Ingeval van groote bezittingen is waarschijnlijk met uitstekend gevolg toe te passen: 't 1^e jaar zware bemesting en weide; 't 2^e jaar weide; 't 3^e jaar weide en zware bemesting; 't 4^e jaar riso bertone; 't 5^e jaar riso Francone; 't 6^e jaar riso nostrale.

In de omstreken van Pavia vindt men: 't 1^e jaar zware bemesting en maïs; 't 2^e jaar tarwe, den vorigen herfst gezaaid, waartusschen in de lente Ray-gras; 't 3^e jaar zware bemesting en weiland; 't 4^e jaar weiland en in den herfst onderploeging; 't 5^e jaar zware bemesting, vlas, en vervolgens maïs; 't 6^e jaar riso bertone; 't 7^e jaar bemesting met stalmest en daarna riso Francone; 't 8^e jaar riso Francone; 't 9^e jaar bemesting en daarna riso Francone.

In de omstreken van Lodi was de opvolging der 5 eerste jaren als boven, en plantte men het 6^e jaar riso bertone.

De wisselbouw omvat meestal een kring van 6 of 9 jaren, welke tijd in verband staat met den gewonen duur der pachtcontracten, waarvan het aantal *jaren door* 6 of 3 deelbaar is.

§ 8. BEMESTING.

Uit de voorgaande voorbeelden van wisselbouw blijkt, dat men de velden, waarop rijst komt, niet bemest, als men ze kan laten teren op hetgeen voorafgaande kultures hebben overgelaten. Nergens vond ik de rijst het eerste jaar bemest en zeldzaam het tweede jaar.

Geheel anders is het bij de risaie stabili, waar men jaren achtereen, en soms nooit iets anders dan rijst plant. Daar wordt altijd door gemest. Anders zoude, vooral in groote bezittingen, zich het geval voordoen dier velden, wier opbrengst de onkosten van bewerking niet goed konden maken. En wanneer bemesting noodig is, kan er nergens zulk een partij van getrokken worden als bij den rijstbouw, die geheel onder water plaats heeft.

Als het gemiddelde van vele analyses verkrijgt men per kilogram aan:

	Stikstof.	Phosphor.	Potassa en soda.	Kalk en magnesia.
Rijst in den bolster . .	0,004	0,012	0,016	0,009
Witte rijst	0,004	0,002	0,001	0,001
Stroo	0,001	0,004	0,012	0,003

Daaruit blijkt hoe verderfelijk het is niet alles, behalve de witte rijst, aan den grond terug te geven.

Een onderploeging van het stroo staat gelijk met een halve bemesting. Het verbranden er van gebeurt nooit. De landbouwers keuren zulks altijd af op kleigrond, omdat de onderploeging daar veel kan bijdragen, om de zoo zeer gewenschte porositeit te verkrijgen. Waartoe die verbranding overigens dient. begrijpt men niet, daar de hitte onvoldoende is om den grond te roosteren, en er slechts veel met den rook weggaat, dat anders in het veld zou blijven.

Van de dierlijke meststoffen worden faecaliën weinig gebruikt. In de nabijheid der steden kunnen zij slechts onvermengd worden verkregen, en de bevolking heeft op vele plaatsen grooten afkeer tegen de behandeling er van. De theorie geeft vier wijzen van gebruik aan. Vooreerst zooals ze uit de latrines komen, niet gelijk kunnen verspreid worden, en dikwijls een onaangenamen reuk aan het product meêdeelen. Dan na ten minste 3 maanden in een kuil met water te hebben gestaan, waardoor een zeer goede besproeiing der velden wordt verkregen. Vervolgens

na drooging, hetgeen geheel ongebruikelijk is. Eindelijk de eenige manier, die bij de Italianen in zwang is, en die door hen de voordeeligste en de beste wordt geacht, is die na vermenging met stalmest, waartoe de faecaliën daarmeê laagsgewijze en soms nog met aarde in een kuil worden gedaan.

Nog minder gebruikelijk is urine. Vooral Cantoni dringt er op aan die met vloeibaren mest en aarde vermengd toe te passen. Ze zou dan in den tijd der drooglegging of bij het wieden op het veld moeten worden gebracht, om in den grond te kunnen dringen.

Ook hier zal de afkeer sterker zijn dan de zucht naar het te behalen voordeel, en men heeft daarom voorgesteld premiën of hoogere dagloonen toe te kennen aan hen, die zich met de behandeling dier stoffen zouden bezighouden.

Met de guano is men bijna geheel uitgescheiden door de massa van gevaarlijk onkruid, dat er meê door opschoot. Het voorschrift voor het gebruik is, om niet meer dan 225 kilogr. per bunder te nemen en die goed en gelijkelijk onder te werken, eer het water op de velden komt.

Evenmin wordt op de risaie gebruikt mest van duiven (colombine), noch die van varkens, welke dieren voor een goed deel met den afval der rijst worden gevoed.

Zeer gebruikelijk is daarentegen de stalmest (stallatico): men neemt dien per bunder in hoeveelheden van 8000 tot 30.000 kilogr., volgens hetgeen de ondervinding als noodig voor iederen grond heeft aangewezen. Hij mag niet uitsluitend komen van buffels, omdat die te vochtig is, noch alleen van paarden, omdat die te droog zou zijn. Slechts in het speciale geval van lichten zandgrond neemt men juist om de reden, waarom hij anders afgeraden wordt, enkel buffelmest, of wel enkel den afval van paarden voor zware klei.

Bij den stallatico wordt dikwijls op de vaalt gevoegd hetgeen de latrines opleveren, en dan zoo gebruikt of nog met aarde gemengd. In het laatste geval liggen daartoe op het veld in voorraad groote hoopen aarde, die men liefst samenstelt uit het afschraapsel der dijken en uit de afzetsels van slooten en geulen (spurgo), uit den afval der wegen (spazzatura) en uit allen grond, die zoo lang mogelijk niet voor de rijstkultuur heeft gediend.

Tegen den stalmest is men wegens de kostbaarheid en de moeite van transport, en zegt men dat dezelve even als de

Men wacht soms met het gebruik, tot hij compost is geworden. Anderen keuren dit af, en nemen den mest versch. Cantoni laat dien met kalk vermengd in de ploegvoren brengen, en Giovanni Guida doet hem op kleine hoopen leggen, om het fermenteren te voorkomen.

De bereiding van den stalmest laat veel te wenschen over. In plaats van dien altijd in behoorlijke kuilen te liggen en te dekken, haalt men dien uit den stal, en gooit hem vlak naast de deur neêr, waar hij, aan zon en water blootgesteld, veel meer fermenteert dan noodig is, terwijl het stroo niet vergaat. Op menige kleine boerderij zag ik bij den droogvloer (a ï a) voor de woning het in de vaalt bruin gekleurde water in verscheidene richtingen heenvloeien.

Even gebruikelijk als de stallatico is de plantaardige mest, doch meer groen dan ontbonden. In den herfst gaan de familiën, mannen, vrouwen en kinderen aan het verzamelen van bladeren, die zij, vermengd met den welkomen afval der wegen, laagsgewijze in kuilen werpen en de lagen afscheiden met 2 à 3 duim aarde. De bovenste laag van zulk een kuil moet van klei en minstens 6 duim dik zijn; anders zou het regenwater er indringen en door fermentatie en vervluchtiging de halve waarde er van doen verloren gaan. Na een jaar haalt men de lagen uit, en houdt ze opeengehoopt nog een winter over, om ze in de lente als mest op het veld te brengen. Waar men er veel arundo phragmitis en osmunda reale onder vindt, moet men langer wachten, daar die na een jaar nog niet zijn vergaan. Deze werkwijze kost ontzettend veel arbeid, en zij wordt slechts toegepast, waar men geen andere meststoffen krijgen kan.

De agronomen van het zuiden raden aan, om al zulke mestsoorten, die er onder gegraven moeten worden, niet naar het land te laten brengen, eer den tijd van gebruik er is.

Bij zandgrond mag men hoogstens voor twee jaren mesten. Bij klei kan het voor langer tijd in eens gebeuren, doch men wachte zich wel voor overdrijving, daar het water de vruchtbaarmakende stoffen mechanisch afwast en nutteloos wegvoert.

Ook bij de rijstkultuur geldt het overigens, dat de meer energieke mestsoorten in mindere hoeveelheden en meermalen moeten worden aangewend dan de minder werkzame. Hoe meer compost en ontbonden ze zijn, des te meer behooren ze aan de *oppervlakte* te blijven en men moet ze nooit zoo diep inwerken, *dat ze buiten het* bereik der wortels blijven. „Zulke regels, die

„van zelf spreken, worden te dikwijls uit het oog verloren, om „niet te moeten herinnerd worden," staat ergens in een boek.

De groene bemesting telt vele voorstanders, omdat ze onkostbaar is en weinig arbeid eischt. Zij zou goed zijn onder alle omstandigheden, zoo zij niet dikwijls de oorzaak was der brusone. Men zaait er toe wikke (viccia sativa), erwten (pisum arvense), koolzaad (brassica napus), klaver of lupinus, en ploegt die, als ze hoog zijn uitgegroeid, in de lente er onder.

Lijnkoeken kunnen ten zeerste worden aanbevolen, en 225 kilogr. als poeder over een bunder gestrooid is voldoende. Dit geschiedt òf vóór de beploeging, òf na de ontkieming, in welk laatste geval men het water voor eenige dagen moet wegnemen.

Tegen de voordeelen van goedkoopte en weinig arbeid staat het uitschieten van vele grassen, die hun gebruik ten gevolge hebben. De grassen evenwel behooren niet tot de nadeelige, en „waar grassen groeien, groeit ook rijst", zegt een oud spreekwoord.

Sints korte jaren komt het zaad van lupinus ter bemesting in zwang, en de verkregen resultaten zijn uitmuntend. Men zaait het in hoeveelheden van 2 tot 4 mud per bunder over den toebereiden grond. Het water wordt zeer spoedig toegelaten, om de ontkieming er van te verhinderen; het zaad weekt en zwelt dan op, en geeft een uitstekend voedsel aan de jonge rijstplant. Het kost weinig, geeft bijna geen werk, veroorzaakt geen brusone, en doet het schadelijke onkruid der dierlijke of de vele grassen der plantaardige mestsoorten niet opschieten.

Niet genoeg kunnen Malinverni en Guida deze bemesting met lupinuszaad aanbevelen, die alles voor zich heeft, en waartegen men alleen zou kunnen aanvoeren, dat ze elk jaar moet worden herhaald.

Minerale bemesting wordt weinig gebruikt behalve kalk, en meestal daar, waar men aan het vele vocht van den humus wil te gemoet komen.

De kalk in den vorm van krijt, die in groote hoeveelheid in de risaie da zappa is, wordt als de oorzaak beschouwd, dat die velden zeer lang, zelfs eeuwen kunnen bestaan zonder bemesting, en een constant, hoewel klein product blijven geven.

Van draineren kende niemand een voorbeeld, ofschoon men er van zegt, dat de toepassing daarvan stellig gunstig zal werken.

Door *ieder wordt afgekeurd het* marcire, d. i. het over-

stroomen van den grond bij wijze van bemesting, ook zelfs indien men zeker is vruchtbaar water te hebben. De grond toch behoort de werking van de lucht, van de zonnewarmte en van de winterkoude zonder bemiddeling van het water en rechtstreeks te ondervinden. Men brengt daardoor de velden in het geval van velden in moerassen gelegen, die onvruchtbaar zijn, niet omdat zij geen vruchtbaarmakende bestanddeelen genoeg bevatten, maar alleen omdat zij niet kunnen drooggelegd worden. Daarenboven verliest men de braakligging tusschen herfst en lente (*maggese incompleto*), om de wortels der schadelijke waterplanten te dooden, en de insecten tot ontbinding te doen overgaan.

Er blijft ons nog over van grondvermenging (*emendamento*) te spreken. Waar de grond reeds eenige jaren met rijst werd beplant, is zij het ideaal van verbetering, en nuttiger dan wisselbouw en bemesting.

Tot vermenging kan dienen elke grond, als die nog nooit met rijst werd beplant en tevens niet maagdelijk is (*utile quando non e virgine*). Kleigrond verbetert men op „wonderbaarlijke” wijze door vermenging met zand, en zandgrond door klei. „Zulke vermengingen moeten niet op goed geluk „geschieden, en behooren het gevolg te zijn van proeven, die „op de velden zelve worden genomen”, zegt Cerini. Elke vermenging, mits niet in te groote massa's in eens, heeft altijd verbetering ten gevolge, doch men moet, om de juiste hoeveelheid te weten niet nalaten de proeven, die Cerini voorschreef, te doen.

Biroli herhaalde meermalen en met verschillende hoeveelheden de proef, om in bijna mullen zandgrond zand te brengen en elders klei. „Altijd”, zegt hij, „was het eerste stuk grond verbeterd, en het laatste gemest.” In de vallei der Ticino neemt men het zand van de oevers der rivier, en brengt het met zware kosten op de klei.

Men verklaart de verkregen resultaten door de porositeit, die aan de klei gegeven wordt, op dezelfde wijze als men daarvoor elders de bovenlaag verbrandt, en met den grond daaronder vermengt.

Bij zand integendeel zou de vermenging in het algemeen aan te veel porositeit te gemoet komen. Beschouwt men evenwel de zaak in verband met het bewezen feit, dat van een grond, die nimmer of in zeer langen tijd niet met rijst was beplant, een productie wordt verkregen, die men na het tweede jaar *nooit meer bereiken* kon, dan blijft de verklaring onvoldoende.

Te Corte del Palasio zag ik eenige bunders, voor het eerst bij menschen geheugen met rijst beplant, zoo prachtig staan, dat de productie gerust op 100 mudden risone kon geschat worden. „Dat is ook voor eens", zei mij de heer Locatelli aldaar. „Met de beste zorg kan men zulk een oogst moeielijk „het tweede en stellig niet meer het derde jaar verkrijgen."

Zulk eene productie nu van een aan rijst nog maagdelijk veld wordt, beweert men, door vermenging verkregen. Zij heeft tegen zich den ontzettenden arbeid om de aarde er voor van elders aan te voeren, maar niemand, wien ik er over sprak, betwijfelde het uitstekende resultaat, dat er door te verkrijgen is. Men achtte zich gelukkig, om als surrogaat der vermenging, daartoe de afzetsels in de slooten en geulen te gebruiken, en elders liet men er de dijken der rijstvelden voor staan, om die na jaren gelijk te slaan en over het veld te verspreiden.

§ 9. Aanleg van rijstvelden.

Zoowel voor moeras als voor anderen grond begint men met drooglegging. Er mag nergens water op het terrein blijven staan. Waar het niet goed kan worden afgevoerd, moet men liever niet met de rijstkultuur beginnen, maar eerst het terrein ophoogen door den afval van bepaald daartoe aanteplanten boomen. De meeste soorten van populus, en verder betula alnus, fraxinus excelsior, nijssa aquatica, acer negundo, mijrica pensylvania en mijrica gale, platanus cupressus distica, kunnen daartoe dienen. Ontbreekt de tijd of het kapitaal om de verbetering op die wijze te kunnen afwachten, dan plante men bijv. festuca fluitans, waarvan de zaden zoo goed eetbaar zijn, of orchideën, wier wortels gebruikt worden. Met de overblijfsels van die gewassen komt de grond binnen weinige jaren boven het watervlak. Zulk eene verbetering wordt evenwel weinig gedaan, en men begint dadelijk met rijst te planten, ofschoon men overtuigd is een kultuur te gaan drijven, waaraan niemand een voorbeeld nemen zal. Gelukkig komt zij zeldzaam in Piemont voor.

Wordt de verbetering door beplanting verricht, en de grond dus drooggelegd, dan geldt daarvoor hetzelfde als voor elk ander veld voor rijst, dat men den rijkdom aan humus eerst behoort te verminderen. Dit kan geschieden door vermenging met zand of klei *of wel door beplanting*. De tweede wijze is

de algemeen gebruikelijke, en het gewone gewas daartoe de maïs. Twee, drie, ja zelfs vier oogsten kunnen noodig zijn, voor dat de geschikte schraalheid is verkregen. Deze schraalheid aan humus is noodzakelijk voor een goed product, en het nalaten van de beplanting heeft zeer dikwijls een kleinen armelijken oogst ten gevolge, indien de rijst al niet door de brusone vernield wordt.

Zoodra de grond voor den rijstbouw geschikt is, heeft de bewerking tot geheel nieuwe velden en tot risaie a vicenda zooveel overeenkomst, dat men gereedelijk de beschrijving er van kan samenvatten, en de weinige afwijkingen telkens afzonderlijk vermelden.

Na de drooglegging komt de beploeging. Het hangt van den ondergrond af, hoe zij geschieden moet. Is hij compact, dan kan men gerust doorploegen, zonder buitengewoon waterverlies in den vervolge te duchten: is hij zandachtig, dan werke men aan de oppervlakte, daar de beploegbare laag (strato arabile) tevens het water zal moeten ophouden. Toch gebeurt het dikwijls, dat zelfs bij zeer ondiep ploegen in een nieuw veld het zoo spoedig wegzakt, als het wordt aangevoerd; de doorgesneden aderen moeten dan worden gestopt, hetgeen men doet door het water herhaaldelijk troebel te maken, en vervolgens weêr te laten bezinken. Daardoor zullen zich eindelijk genoeg van de zwevende deelen in de poriën afzetten, om verdere doorzakking te verhinderen.

Zoo mogelijk ploege men diep, maar niet dikwijls. Door herhaald ploègen verkrijgt men een resultaat, dat tot de gemaakte kosten niet in verhouding staat. Zelfs wordt het tegengesproken, dat de meerdere toelating van lucht een grootere stikstofvorming zou ten gevolge hebben, omdat daarvoor vochtigheid noodig is, die door het menigvuldig ploegen wordt verwijderd. De echte boeren werken slechts de stoppels er onder, en beweren op die wijze een meer gelijkmatigen oogst te krijgen. Biroli hechtte aan die bewering geen geloof, en deed om zekerheid te krijgen de volgende proef. Hij nam twee stukken rijstveld, waarvan het eene slechts eens, en het andere driemaal beploegd werd, en zoo vier jaren achtereen. Inderdaad kreeg hij van het eerste stuk telkens een kleinere productie, maar het verschil was zoo onbeduidend, dat het ruim werd vergoed door de gespaarde onkosten. De theorie van het eens ploegen grondt zich *op de omstandigheid*, dat de wortels der rijst in den weeken

grond toch overal kunnen doordringen, en dat met weinig ploegen de natuurlijke vruchtbaarheid langer behouden blijft. Biroli trekt uit zijne proeven het besluit, dat men de rijstvelden onder het Italiaansche klimaat slechts eenmaal behoeft te beploegen, mits de mest en de stoppels tegelijk goed er onder worden gewerkt. Zoo doet men ook zeer veel voor de risaie a vicenda. Nieuwe velden en de risaie da zappa ondergaan een eerste beploeging in den herfst (invernatura), eer de vorst invalt.

De beploeging tot bereiding van het veld geschiedt in de lente. De voren worden zoo lang mogelijk en in de richting der helling getrokken. In reeds bestaande velden worden de dijken dwars op de helling meê weggestreken. Ze te laten blijven is verkeerd, omdat men den grond, waarop zij stonden, en die niet was beplant, anders geen gelegenheid geeft, om zijn vruchtbaarheid te toonen. De dijken in de richting der voren blijven ter besparing van arbeid staan.

Elke 25 tot 30 ploegvoren, die te zamen 8 à 9 el breed zijn, vormen een bedding (prosone). De beddingen mogen niet breeder gemaakt worden, om het zaaien niet te bemoeielijken. Zij zijn van elkander door geulen of voren gescheiden van 0,1 el diepte en 0,2 el breedte, waardoor het water uit de leidingen in de vakken stroomen zal en verder op de beddingen komen.

De geheele bewerking geschiedt zoo mogelijk op goed uitgedroogden grond, want nat ploegen wordt door ieder schadelijk geacht. Alleen in het Mantuasche zijn plaatsen, waar zulke zware klei is, dat men die wel nat moet maken, om ze handelbaar te krijgen.

De ploegen, welke in gebruik zijn, verschillen weinig van de gewone. Zij zijn iets zwaarder van bouw, wat hooger van oor, om de sneden geheel omtekeeren, en iets breeder van basis, om in zoo klein mogelijk getal voren de breedte van de beddingen te krijgen. Het hoofdvereischte voor oude rijstvelden is de scherpe kouter, die noodig is, om de dikke mat van wortelvezels gemakkelijk door te snijden. De ploeg, welke sedert eeuwen in gebruik is, onderscheidt zich door een ellen langen steel en door een zwaar mes. Sints een 20tal jaren ziet men vaak den naar den invoerder genoemden Dombâsle-ploeg.

Op het landgoed Quinto namen de gebroeders Malinverni proeven met de ploegen van Dombâsle-Botter, van Sack en met den dubbelen *arendsploeg*. *De twee* eerste kwamen 0.30 tot 0.40

el diep, maar moesten door twee span zeer sterke buffels worden getrokken. De laatste doet hetzelfde werk met een span, kost slechts de helft van den Botter, en het kwart van den Sackploeg, en is bovendien veel gemakkelijker te behandelen.

Beter dan beploeging is omspitting. Columella zeide dat „la vanga ha la punta d'oro, la zappa la punta d'argento e l'aratro l'ha di ferro." De gouden en zilveren punten der twee soorten van Italiaansche spaden in tegenoverstelling met den ijzeren punt der ploeg liggen niet alleen in de meerdere diepte, waartoe zij komen, maar ook en hoofdzakelijk in de gelijker bewerking. Een omgespitte en een beploegde grond staan volgens Jacini in opbrengst tot elkander als 66 tot 28. Anderen, die niet zulke groote verschillen opgeven, berekenen toch altijd een 25 pCt. grooteren oogst ten voordeele van den omgespitten grond. Zij vermelden er het voordeel bij, dat de dijkjes eenige jaren onaangeroerd kunnen blijven, om daarna een zooveel te beter werkende bemesting voor het veld aantebieden. Tegenover de voordeelen staan grooter arbeidsloon, en meer dan dat, gebrek aan arbeidskracht. Een man spit in 8 uur 5 tot 10 roeden om, terwijl een span buffels in tweemaal dien tijd een bunder voldoende kan bewerken.

Doch laat ons verder gaan.

Intusschen zijn de verschillende hellingen onderzocht, waartoe zich in Vercelli de gewone arbeider van het fleschjeswaterpas (livello) weet te bedienen. Daarmede wordt het terrein naar de helling in strooken (prese) verdeeld, zoodanig dat elke strook geen grootere helling heeft dan van 0.10 à 0.15 el per 100 ellen. De grenzen der strooken, die tevens de plaats der dijken worden, wijst men met stokjes aan.

De dijken (argini) worden onderscheiden in die evenwijdig met de richting der ploegvoren loopen, en in die daar min of meer rechthoekig op staan. De eerste (argini longitudinali of perenni) blijven zoolang het veld voor de rijst dient, de andere (argini annui) worden elk jaar met den ploeg weggestreken. Zij zijn 0.30 el aan de oppervlakte en 0.60 el aan den onderkant breed, met een hoogte, die naar gelang van de helling 0.30 el en meer is. Men maakt de dijken hooger, dan in den regel noodig is, omdat er zich omstandigheden kunnen voordoen, die een buitengewone verhooging van waterpeil noodzakelijk maken. Aan den binnenkant hebben zij een flinke helling (*a scarpa*), om beter den aandrang van het water te

weêrstaan. Bij oude rijstvelden wordt de oppervlakte der dijken in de richting der helling met de spade afgestoken; ander werk is daaraan onnoodig, tenzij wortels of nesten van muizen te veel schade hadden aangericht.

De algemeene regel is, zoo weinig mogelijk vakken (compartimenti) te maken. Te groote vakken zijn daarentegen ook niet goed. Men moet ze vooral vermijden, waar veel wind is: de daardoor veroorzaakte kabbeling van het water toch kan zoo sterk worden, dat de jonge rijstplanten ontwortelen. Tevens moet men niet uit het oog verliezen, dat de afvoer van het water, indien ziekte van het gewas bijv. dien vordert, gemakkelijker, spoediger, en voordeeliger kan geschieden uit kleine vakken dan uit groote. Het grooter of kleiner aantal der vakken hangt overigens van de helling af; ik zag er van verscheidene bunders uitgestrektheid en anderen, die nauwelijks een vierkante roede inhielden. Over het algemeen zijn de rijstvelden van Novarra, Vercelli en Milaan kleiner ingedeeld dan die van Mantua, Verona, Padua, Venetië en Ferrara.

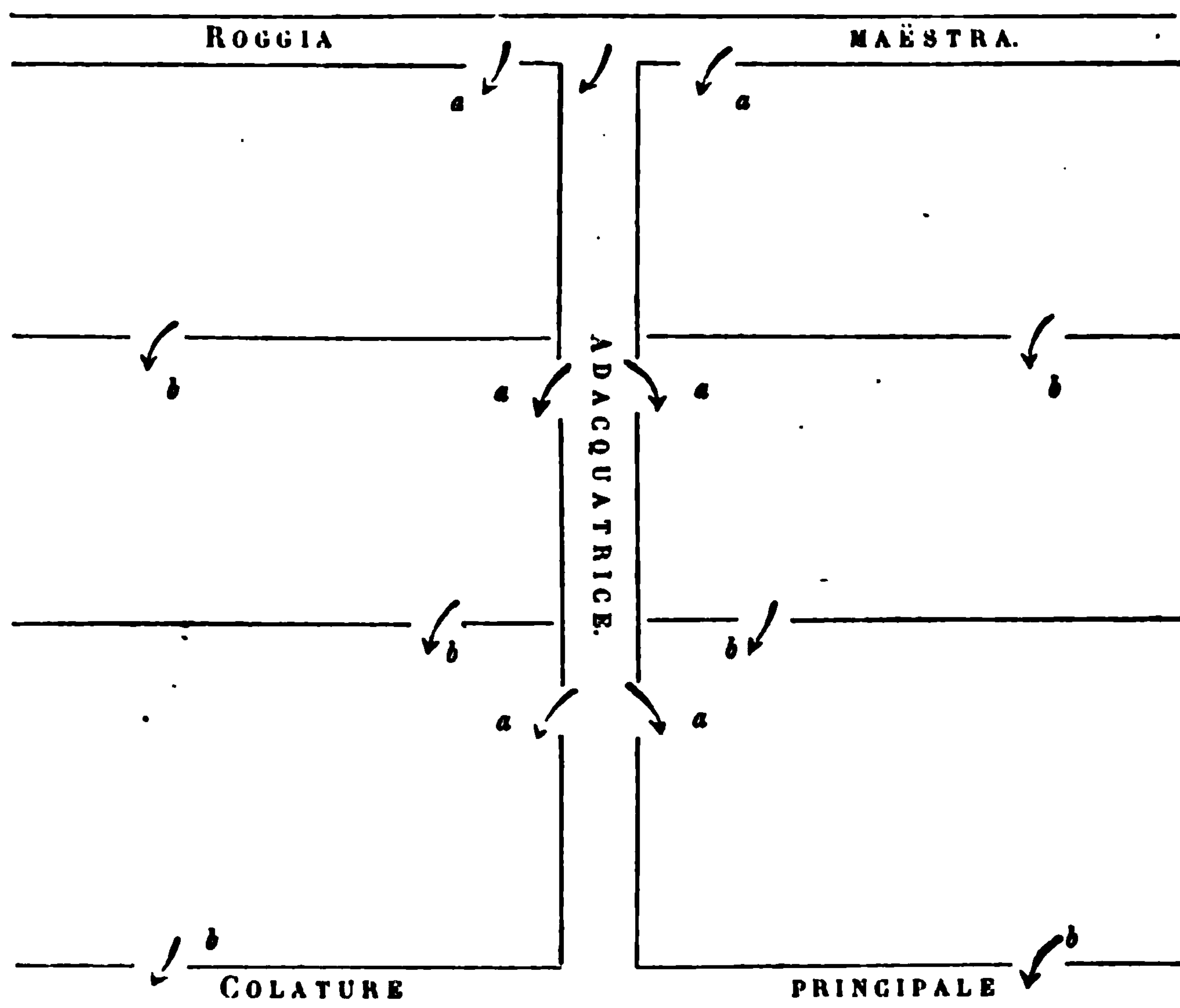
De vorm der vakken is regelmatig, en zich slangsgewijs kronkelende dijken, als grenzen van veelhoeken van een oneindig aantal zijden, komen niet voor. Zulke vormen dienen tot niets en zelfs de bewering, als zoude het water daardoor een grootere oppervlakte krijgen om naar beneden te stroomen, is onhoudbaar, want men moet het door de leiding in de hand hebben, om het te vele elders dan over de velden heên weg te voeren.

Na de opwerking der dijken komt de slottamento. Deze bestaat in het gelijkmaken van den grond door de kluiten met de spade te breken, en wordt veelal door vrouwen verricht. In sommige streken van Opper-Vercelli tracht men het kluitenbreken met de spade door eggen te vervangen, doch met ongunstigen uitslag.

Zoodra de grond deze bewerking heeft ondergaan, wordt door voorloopig dienende openingen in de dijken het water toegevoerd, om te zien of alles waterpas is, en om hetgeen daaraan ontbreekt te verbeteren. De nadeelen van den niet gelijkgemaakten grond openbaren zich vooral, als in een koud voorjaar het watervlak zooveel mogelijk moet worden verlaagd, en verder doen zij zich kennen gedurende den geheelen leeftijd van de plant. De hoogste deelen van het vak kunnen dan reeds lang droogliggen, als de lagere deelen nog diep ondergedompeld staan, en slechte stoeling, spichtige groei en zeer

ongelijke ontwikkeling en rijping zijn er de noodlottige gevolgen van.

Veronderstel dat het water in de hoofdleiding (roggia maëstra) en van daar in de toevoerleiding (adacquatrice) reeds aangebracht is.

De afvoerleiding (colature principale) moest reeds aanwezig zijn bij de eerste drooglegging. Men behoeft door bochetti a. a. a. slechts de gemeenschap te openen tusschen de leidingen en de vakken, en door de bocchetti di scolo b. b. b. tusschen de vakken onderling en de afvoerleidingen. Die openingen zijn van 0.40 tot 0.75 el breed en van boven afgerekend 0.08 el diep. Deze laatste afmeting verandert telkens, en hangt geheel af van de hoogte, waartoe het water moet gebracht worden. Men zij indachtig ze niet in een lijn, maar verspringend te maken, om den stroom langzamer te doen plaats hebben. De zijden en de bodem der openingen worden nog met rijstakjes of groote bladeren of met stroo voorzien om het uitschuren te voorkomen.

Men behoeft nu slechts nog de dijken, die reeds bij den eersten watertoevoer waren aangestampt, na te zien, of zij het water goed tegenhouden, en na de daarop gevolgde drooglegging is het rijstveld ten gebruike gereed. In sommige streken tracht men de dijken tot eenige kultuur te gebruiken; die van aardappelen in *zandgrond heeft goede uitkomsten opgeleverd.*

§ 10. Bezaaiing.

De zaaitijd — men las het reeds boven — hangt van de soort van rijst en van het klimaat af. Laat zaaien is beter dan vroeg, mits men op de rijping let in den herfst, waarin dikwijls hagel valt. Doch behalve soort en klimaat zijn er nog andere factoren ter tijdsbepaling. Zoo de groote uitgestrektheid der bezittingen, die niet toelaat, dat beploeging, wieding en oogst tegelijk voor het geheele goed invallen. Zoo de warmte van het water, de meer of mindere losheid van den grond, de soort van bemesting. Zoo niet het minst, of het veld voor den wisselbouw dient, en dus willekeurig droog kan gelegd worden of niet, daar men toch door het afnemen of toelaten van het water het gewoonlijk in zijn macht heeft, den groei te verhaasten of tegen te houden. De meest gebruikelijke tijd is van half April tot half Mei.

Er heerscht eindelijk verschil van gevoelen of men dadelijk na het eindigen der beschreven werkzaamheden zaaien moet of wel wachten; theoretisch is het laatste beter, practisch het eerste.

Indien de tijd tot zaaien is gekomen, laat men 0.10 el water langzamerhand in de vakken loopen, en sluit de toevoerleidingen. Daarna komen werklieden in de vakken, en trachten met de spade het water zoo troebel mogelijk te maken. Elders spant men daartoe een paard voor een plank (asse spianatore), waarop de geleider zitten gaat. Onmiddellijk achter de werklieden of achter de plank loopt de uitzaaier.

Met het bereide zaad in een zak om het lichaam gebonden, gaat hij met zoo gelijk mogelijke passen vooruit, en zaait bij elken pas met dezelfde hand in een zelfden boog en op dezelfde hoogte boven den grond een hand vol rijst uit. En zoo voortloopende in het midden der beddingen, weet hij de korrels op afstanden van 0.09 tot 0.12 el te doen vallen. Onbegrijpelijk gelijk zag ik overal dien afstand gehouden. Zelfs als men weet, dat slechts de beste en meest ervarene werklieden er voor worden gebruikt, en dat de uitzaaiing niet dan bij stil weêr geschiedt, kan men zich dat gelijkvallen nog niet verklaren. Cantoni zeide: „'t is als of er een Voorzienigheid bij waakt."

Zaaimachines zijn om verschillende redenen niet toe te passen.

De hoeveelheid zaad hangt af van de soort der rijst en van den tijd, dat het veld voor de kultuur werd gebruikt. De fijnere soorten worden in grooteren overvloed gezaaid dan de

grovere, en hoe ouder het veld is, des te meer wordt er door de mindere uitstoeling gebruikt. Minder dan twee mud nostrale en anderhalve mud bertone per bunder schijnen niet voor te komen, en 2.75 tot 3 mud is voor oudere velden niet zeldzaam.

Op zandgrond zaaien sommigen ver uit elkander en op klei dichter. Dit wordt verkeerd geacht en juist de tegenovergestelde werkwijze aanbevolen. Over het algemeen wordt te veel zaad gebruikt; men ontkent het niet, maar maakt zich van de zaak af door de bewering, dat er veel niet opkomt of door de insecten wordt vernield.

Er is beproefd om minder te gebruiken door den aanleg van kweekbeddingen en overplanting daaruit. Proeven daarvan leverde C. Canuzzoni op het landgoed Villanova. De overplanting geschiedde op 0.17 el van elkander, en de plantjes werden met den duim in den grond gedrukt. Wel stierven de buitenste blaadjes, maar anderen kwamen er voor in de plaats, en men had een uitstoeling van gemiddeld tien stengels. Het product was grooter en de kosten van wieden waren geringer. Die proeven schijnen vergeten of niet opgemerkt te zijn, want bekwame rijstplanters konden mij niet zeggen of zij eenig gevolg hadden gehad.

Van Prof. Gera vind ik een beoordeeling over den aanleg van kweekbeddingen. Hij zegt dat de kosten in Italië de overplanting onmogelijk maken, en hij beveelt dan slechts het maken van kweekbeddingen aan, als men geen tijd heeft gehad de velden bewerkt te krijgen, of als het water bijv. door het niet smelten van het ijs en de sneeuw der bergen uitblijft.

§ 11. Zaad.

De rijst ter uitzaaiing moet van de beste kwaliteit zijn. Guida gispt streng de slechte rijstbouwers, die de beste zaden naar de molens brengen, en die hetgeen zij des noods na een derde uittrapping (battitura) verkrijgen, nog goed genoeg voor de uitzaaiing achten. Zulk een handelwijze moet, ofschoon zeldzaam, in Novarra voorkomen.

De voorwaarden, waaraan de rijst moet voldoen, om als zaad te kunnen dienen, zijn velerlei. Zij moet bij voorkeur afkomstig zijn van zandgrond, omdat ze gewoonlijk daar het rijpst wordt. Overrijpe rijst weêr of die te erg is gedroogd kan niet gebruikt worden, daar ze uit de kafjes valt en de korrels

dan bij de ontkieming breken. De kafjes moeten de natuurlijke aan de soort eigene kleur hebben, en geen zwarte of groene vlekken vertoonen, hetgeen op broeiing wijst. Het spreekt van zelf, dat er niet de minste reuk of lucht aan mag wezen, en dat men geen zaad nemen moet van een veld, waar brusone, ruggine, carolo of andere ziekten voorkwamen. Rijst, die lichter dan 55 kilogr. het mud is, moet men niet gebruiken.

Men is zeker de best gevulde zaden te hebben gekozen, door die te nemen, welke bij de nader te beschrijven uitstrooiing (ventilato) het verst worden weggeworpen. Zitten de korrels nog aan de aren vast, dan moet het ⅓ gedeelte van de aar, van boven afgerekend, niet gebruikt worden. Eindelijk wordt de zuivering van alle vreemde zaden ten zeerste aanbevolen.

Vóór de uitzaaiing wordt de rijst geweekt, om ze beter te doen zinken en de ontkieming te bespoedigen. Tot 8 dagen kan ze in water leggen zonder te bederven, maar men laat ze er gewoonlijk niet langer dan eenige uren in.

Met het aanbreken van den dag worden de zakken met zaad in de leidingen gelegd en om de twee uur betrapt en gekeerd, waarna zij op de dijken worden gebracht om uittelekken.

Professor Gené beveelt een weeking aan in water met roet, opdat de jonge plantjes niet door de slakken zouden opgevreten worden. Biroli beproefde weeking in kalkwater, in salpeterzuur en in zoutzuur, zonder iets meer of iets beter gewas te krijgen. Het best bleek hem nog de gier te wezen, dien hij verkreeg door water 10 dagen in een mengsel van paarden en buffelmest te laten staan. Het daarin geweekte zaad ontkiemde een dag vroeger en groeide weliger, ofschoon de oogst er niet beter om was.

In de meeste gevallen heeft de ondervinding bewezen, dat eenzelfde soort van rijst, gedurende meerdere jaren op denzelfden grond verbouwd, degenereert. Zoo geven gronden met veel ijzer weldra roodgevlekte korrels, die minder waarde hebben. Men voorkomt de verbastering door zaadverwisseling.

Vrees behoeft er niet te bestaan, dat zulk nieuw zaad een kleiner of liever een nog onzeker product zal geven, mits het gewonnen is in dezelfde zone, waar het zal uitgepiant worden. Rijst van Milaan slaagt te Pavia, die van Pavia te Mantua, die van Mantua te Vercelli. Slechts lette men er op, dat rijst van een vetten grond minder geschikt zal wezen voor magere velden, waartegenover *staat, dat die*, afkomstig van een mager *veld, altijd goed is voor een vetten* grond.

„Als het maar rijst is uit Noord- of Midden-Italië", zei mij de ridder Malinverni, „dan durf ik ze in eens als zaad voor „al mijne velden te gebruiken, in plaats van de soort die ik „nu heb, zonder voor mindere productie bang te zijn."

§ 12. Soorten van rijst.

In Italië worden in het groot de volgende soorten van rijst verbouwd:

1o. Riso nostrale. De aar dezer variëteit vertoont zich in het begin met lange zilverwitte naalden, die later geel worden. De bijaren zijn lang en hebben vele zaden. Het blad is buigzaam en het stroo fijn. Deze soort heeft 3000° R. tot rijping noodig, en is het gevoeligst voor nachtvorsten en voor de brusone.

2o. Riso d'Ostiglia. Deze heeft veel overeenkomst met de nostrale, maar wordt minder hoog, heeft de aren korter en meer gesloten en de korrel iets ronder en kleiner. Zij heeft de meeste warmte noodig (3200°).

3°. Riso ostiglione. Deze variëteit, ook wel naar hare plaats van herkomst americano genoemd, en elders weêr novarese, heeft een paarschen ring om de knoopen der stengels. Het stroo is grooter en grover dan dat der vorige soorten en de bladeren zijn breeder. Zij wordt spoediger rijp en heeft daartoe 2700° noodig.

4o. Riso Francone, dus genoemd naar hem, die ze tusschen de riso novarese vond, heeft de aar kleiner en breeder, en nog kortere kafnaalden. Zij maakte zulk een opgang, omdat zij, bij haar onveranderlijkheid als soort, tevens beter bestand is tegen de brusone dan alle voorgaande soorten.

5o. Riso giapponese, aldus genoemd naar Japan, vanwaar zij is ingevoerd. Zij heeft even als de novarese en de Francone een paarschen ring om de knoopen, en de bijaren staan ver uit elkander als een waaier [1].

6o. Riso bertone of mellone, ook chinese of sensa barbe genoemd, is geheel zonder naalden. Zij heeft de langste korrels, het grofste stroo en de stijfste bladeren, heeft de minste warmte noodig (2100°) en rijpt het vroegst, terwijl zij het best, en dus ook beter dan de Francone, tegen de brusone bestand is.

---

[1] De soort Japansche rijst op de Weener-tentoonstelling met het *No 48 en den* naam binujaquin scheen identiek met deze Italiaansche *soort.*

Men plant ze tot in de dagen van Juni, des noods nog na de eerste snede van het weiland, dat tot rijstveld moet worden gemaakt, of na den oogst van het vlas. Zij kan het best tegen humusrijken grond, en onderscheidt zich door de spoedige rijping der aren, die reeds 14 dagen na het uitschieten kunnen gesneden worden.

Al de rijst, die ik van Vercelli tot Bologna zag, was wit. Berti Pichat, Malinverni, Cantoni ontkennen de variëteiten met gekleurde zaden in Italië. De riso nero (oryza. s. aterrima) en de riso rosso (o. s. rubra) schijnen toch een weinig in Lumellina en aan de Ticino te worden gekweekt. Gera brengt ze dan tot de variëteit der o. s. glutinosa (Lour).

Van de boven beschreven 6 soorten moet men de nostrale, de Ostiglia tot de o. s. aristata en de vier anderen tot de o. s. mutica brengen.

De rijst is nimmer vergelijkend bestudeerd, en ieder land heeft bijzondere soorten, die daar meestal afzonderlijk benoemd worden zoowel door de landbouwers als door de botanici.

Niemand wist mij afdoend te zeggen, welke eigenschappen de rijst hebben moet, om ze als soort te onderscheiden. De verandering in gedaante en eigenschappen door grond en klimaat bewijzen, dat de benoeming en beschrijving der soort slechts dienen kunnen voor het land, en soms alleen voor de streek, waar ze wordt aangetroffen. Grover stroo en breedere bladen kan men aan de nostrale geven door kweeking in humusrijken grond en in veel water. De kafnaalden aborteren door overbrenging naar koelere streken, en ontwikkelen zich door de overplanting naar een warmer land. De zwaardere of lichtere kelk- en kroonkafjes hangen van de gronden af, en de kleinere of grootere korrels van meerder of minder water. De kwestie van de kleur is niet typisch, en verandert van veld tot veld.

Men beweerde vroeger een rijstsoort uit China te hebben verkregen, die niet meer water dan andere gewassen, zoo als maïs of tarwe, noodig had. De regeering, die, in weêrwil van allerlei verbod, de natte kultuur niet kon uitroeien, deed alle moeite, om de nieuwe soort intevoeren. Men nam er proeven mee, en de resultaten van verscheidene dier proefnemingen zijn bewaard gebleven, ofschoon het doel der invoering mislukte, want de nieuwe soort bleek, om een goed product te krijgen, even goed water noodig te hebben als al de andere rijst. Gebruikte men minder *water, dan stond de opbrengst* gelijk met $\frac{1}{3}$ der

waarde van een maïsoogst op hetzelfde veld, terwijl genoegzame irrigatie het product 4 tot 5 maal grooter deed worden. Rosa verkreeg die soort door aanhoudende irrigatie 21 dagen eerder rijp dan door een periodieke. De korrel werd grooter door de teelt als gewone rijst, en het eerste jaar kwamen reeds kafnaalden te voorschijn, die het tweede jaar langer werden.

Ook Lomeni verklaarde de aanwezigheid van kafnaalden niet constant bij die soort. Indien ze gewonnen was in water, verloor ze de eigenschap van met eenvoudige besproeiing te kunnen groeien. Het hing van het terrein af, dat de zaden doorschijnend waren of wel melkachtig wit, omdat men ze zoo met dezelfde bewerking en hetzelfde klimaat verkreeg in verschillende gronden, terwijl ze soms helder wit, soms roodachtig van tint waren. Ziedaar kenteekenen van grootte, kleur, kafnaalden, leeftijd, samenstelling der zaden als eigenschappen der soort voor rijst zonder waarde.

Men heeft geen beschrijving van deze Chineesche rijst, tijdens ze door Dr. Bahmann in het laatst der vorige eeuw werd ingevoerd, zoodat men het verschil niet kan aanwijzen, dat er bestaat tusschen de oorspronkelijke en de thans hier geakklimatiseerde en onder den naam van bertone meer bekende soort, en die gewoonlijk zonder naalden is.

Wat er van de zaden, door Rosa gekweekt, geworden is, weet men niet. Zijn zij weêr sensabarbe geworden, of bestaan zij onder den naam van eenige der bovenbeschreven variëteiten?

In weêrwil van Cantoni's gevoelen is men niet eenstemmig of door wederzijdsche bevruchting der soorten er nieuwe gewonnen kunnen worden. Cantoni ontkent overgang van soort. „Geen rijst," zegt hij, „verandert in de algemeene eigenschappen." Hij is een der voorstanders der leer, dat de rijst bevrucht wordt in de over elkander geslagene kafjes. Zij huwt met geslotene deuren, a porte chiuse, en de staminae komen niet te voorschijn, vóór de bevruchting is afgeloopen. Hybridisme wordt dus onmogelijk dan ten gevolge eener monstruositeit, zooals door geopende kroonkafjes vóór de bevruchting of door een bovenmatig verlengden stijl, die aan den stempel gelegenheid moet geven uit anderen, die reeds hun levenstaak ten einde hebben gebracht, bestoven te worden [1]. Zulk een

[1] Voor deze theorie en voor verder voorkomende beschouwingen van botanischen aard zij in herinnering gebracht, dat ik opschreef wat ik er *in Italië van hoorde of las.*

redeneering leidt tot het aannemen van bepaald geconstateerde soorten, waartoe de ontstane hybriden of mestiezen terugkeeren.

Cantoni haalt tot staving der vastheid van de soort aan, dat hij 86 soorten van tarwe bij elkander plantte, en geen tusschensoort kreeg.

Ook verhaalt hij, dat, toen er rijst van Spanje werd ingevoerd ter uitplanting in Italië, men er bij den oogst wel 20 variëteiten van vinden kon. Toen men nu eens de soort had gemaakt door het uitzoeken der aren van de meest in het veld voorkomende gedaante, werd er sedert geen soortverandering meer waargenomen. Cantoni bleef mij evenwel schuldig een juiste, strenge afscheiding optegeven van de grondsoorten, en hij sprak zelf een zijner hoofdwerken over landbouw tegen, waarin hij de Francone als een gevonden variëteit der Novarrarijst beschouwt.

Onweêrsprekelijk is het akklimatisatieproces, dat een plant ondergaat, dikwijls met verandering van vorm. Duhamel merkte reeds op, dat de tarwe, die hij uit ver verwijderde streken te Poithiers uitplantte, na den derden oogst al geen kafnaalden meer had, terwijl zulke tarwe zonder naalden, in de klei te Orleans geplant, na drie oogsten ze weêr had. De bertone en giapponese zijn kaal, maar toch vond ik menigmaal zaden met kafnaalden, al waren die ook klein. De ostiglione en Francone, welke eigenlijk geen naalden hebben, ontwikkelen die dikwijls beiden. En bij de ostiglione worden ze gewoonlijk langer, dan bij de Francone.

Rijst van Java heeft men in Italië het eerste jaar niet rijp gekregen en toen uit het oog verloren. Evenmin werd rijst van Algerië rijp. Maar toch waren er eenige aren, die de andere vooruitgingen en hard werden. Die zocht men uit, en gebruikte ze het tweede jaar als zaad. Toen verkreeg men er veel meer rijp, en het derde jaar was de Algerijnsche rijst in Italië geakklimatiseerd.

Te Corte del Palasio deed Cantoni proeven met tarwe van Engeland, België en Sicilië, en bevond hij, dat in de twee eerste jaren, bij koud en vochtig weêr, de planten uit Noordsch zaad prachtig stonden, terwijl die uit het Siciliaansche geel waren. Was daarentegen het seizoen warm en droog, dan kwijnden de eerste en tierden de laatste. Daarenboven sloegen deze nieuwe stengels ten koste van de vruchtzetting, indien er zich koele en *regenachtige dagen* voordeden. Eerst het derde *jaar begonnen zich de zaden te* schikken naar het klimaat.

terwijl de geaardheid zich wijzigde tot een zelfden graad van hardheid voor het weekere graan van het noorden en voor het hardere van het zuiden. Wat voor de hardheid van het graan waar is, geldt ook voor de naalden, het kaf, het stroo, de bladeren, de kleur.

De veranderingen door het klimaat grijpen meer in dan die door den grond. Toch zijn ook deze niet zonder belang. Te Quinto en Vercelli brengt de Francone kleinere korrels en langere kafnaalden voort, dan haar eigen zijn.

Te Astigliano, Pertengo, Pezzana en Stroppiana blijft alle rijst wit, en te Quinto, Villarboit, Casanova wordt zij roodachtig. Zoo worden in krijtgronden en op oude velden de dunste kafjes en de hardste korrels gevonden.

Die veranderingen kunnen op den duur slechts van invloed worden op de productie. Het kan gebeuren dat de rijst van Verona, te Pavia verbouwd, van kleur en vorm verandert, maar de hoeveelheid, die men ginds oogst, verkrijgt men ook hier. Is de Veronasche rijst minder geschikt te Pavia, dan zal zij dat niet toonen door onvruchtbaarheid op eens, maar door jaar op jaar verminderende productie, zoodat de rijstbouwer aldaar zijne maatregelen kan nemen.

Ik geef hier de meest vertrouwbare meeningen en feiten op en laat verder buitensporige ideeën, zooals die de panicum crus galli door metamorphose der rijst doet ontstaan, zonder vermelding.

Uit het bovenstaande kan men besluiten: *dat* uit verschillende bepaald aangenomen rijstsoorten door omstandigheden van grond en klimaat nieuwe tusschensoorten ontstaan, die geregeld onder denzelfden vorm zich kunnen voortplanten, zoolang klimaat of grond niet verandert; *dat* het onbewezen is, of tusschensoorten kunnen ontstaan buiten invloed van grond en klimaat, alleen door heterogene bestuiving; *dat* de veranderingen door het klimaat plotseling ingrijpen en vooral op de vruchtvorming betrekking hebben; *dat* de verandering door den grond langzamer en meer geleidelijk geschieden; *dat* ten gevolge van een en ander, om ergens rijst te planten, men niet een soort moet nemen, die in een verschillend, maar in een zelfde klimaat is gegroeid, en *dat* men zulk een soort onder hetzelfde klimaat overal planten kan, zonder vrees te moeten hebben voor een onmiddellijk geringe productie, door het verschil van grond veroorzaakt.

De rijstsoorten worden in Italië fijner genoemd, naarmate zij

langer naalden hebben, en grover naarmate die aborteren. De types zonder naalden worden 30 tot 50 dagen vroeger rijp dan de andere, hebben minder water noodig, zijn beter bestand tegen de brusone, kunnen gemakkelijk ontbolsterd worden, en geven een grooteren oogst. Daarentegen leveren de soorten met kafnaalden sterkere planten, die gemakkelijker bij de ontkieming wortel vatten, in schrale velden meer opbrengen, minder onkruid trekken en fraaier korrels geven met grooter glutengehalte en dus met hoogere voedingswaarde.

Vogel verkreeg uit de bertone, de type der soorten zonder kafnaalden, aan:

Vette oliën	1.05
Suiker en gom	2.75
Zetmeel	96.—
Eiwithoudende stoffen	0.20 (?)

Paijens analyse van Piemont-rijst gaf:

Vette oliën	0.80
Suiker en gom	1.00
Zetmeel	89.15
Eiwithoudende stoffen	7.05
Cellulose	1.10
Zouten	0.90

Broncourt vergeleek deze soort met Amerikaansche rijst, en kwam tot het volgend resultaat.

	Rijst v. Carolina.	Rijst v. Piemont
Water	5.	7.
Vette oliën	0.13	0.23
Suiker en gom	0.98	0.17
Zetmeel	85.07	83.80
Eiwithoudende stoffen	5.60	3.60
Cellulose	2.80	4.80
Zouten	0.40	0.40

Cantoni geeft eindelijk als samenstelling op:

Vette oliën	0.8
Suiker en gom	0.5
Zetmeel	86.9
Eiwithoudende stoffen	7.5
Cellulose	4.3

Men ziet, hoe ongelijk in een type de samenstelling der vrucht is, waarom het geen verwondering kan baren, dat ook de uiterlijke *vorm der plant*, waaraan weinig zorg wordt besteed,

aan veranderingen onderhevig is, welke van dien aard kunnen wezen, dat men de er toe behoorende rijst als van afzonderlijke soorten met eigene namen gaat bestemmen.

§ 13. Ontkieming en groei.

Zoodra na de bezaaiing het troebel gemaakte water helder is geworden, voert men het gedeeltelijk af, om den invloed der zonnewarmte op de ontkieming grooter te maken.

De tijd, noodig ter ontkieming, hangt veel van den grond af. Bij velden met wisselbouw ontkiemt de rijst in het eerste jaar na 14, in het tweede na 20 en in het derde na 30 dagen. Oude rijstvelden dus, even als die in moerassen, maken er niet minder dan een maand voor noodig.

Om zonder schade het peil te verminderen, sluit men de toevoerleiding, en laat het water in den grond zakken. Het openslaan der afvoeropeningen mag alleen in geval van ziekte of bij den oogst geschieden, wanneer het op spoed aankomt. Anders hoedt men zich voor elken krachtigen stroom in of over de vakken heen.

Sommigen wachten met de eerste watervermindering tot 8 à 10 dagen na de ontkieming. Dit is niet goed te keuren, want er kan een kabbeling in het water ontstaan, die de jonge plantjes van b e r t o n e en andere grove rijstsoorten zou ontwortelen. Een dunne waterlaag bevordert daarenboven de ontwikkeling, en belet, dat de planten te dun van stengel en te lang van blad worden.

In moeras en op klei kan een geheele drooglegging noodzakelijk wezen, om de schelpdieren en insecten te dooden, die er dikwijls in verbazende menigte zich vertoonen, en juist even vóór en na de ontkieming schadelijk zijn.

Men heeft in de rijstvelden groote en kleine slakken (l u m a c h i n i), die bestemd zijn als: lymnaea palustris (Lamarck), stagnalis (Lam.) en auricularia (Draparnauld), helix vivipara, achatina, planorbis, spirorbis, (allen door Lam.) en unio pictorum (Lam.)

Van mossels vindt men mija pictorum (Lum. en Gmelin), anodontitis anatinus (Lam. en Drap.) en mijtilus anatinus (Linn. en Gmelin.) Zij allen voeden zich slechts met de cotyledonen, en laten het kiemwit onaangeroerd.

De schadelijke insecten heeten c o p p e t t a of t a n o n e

(apus cancriformis), en forbesetta of frosone (nepa cinerea), behalve nog een soort van friganea. De twee laatsten voeden zich met het zoete sap der jonge plantjes; de tanone ontwortelt ze door er met groote snelheid om heen te gaan, en is dikwijls in zulk een groot getal aanwezig, dat zij het water troebel maakt. Zij worden allen gedood door de velden twee dagen droog te leggen. Het eenige insect, dat in de drooggelegde gronden komt, is de veenmol (grillus talpa), die de modder omwroet, maar zich nooit in groot getal voordoet.

Niet minder schadelijk zijn eenige karpers, zooals cyprinus alburnus, grislagine en phoxinus, die de jonge rijstplanten afvreten. Men moet ze, waar zij zich vertoonen, door drooglegging van het veld dooden, en vervolgens den toegang van anderen door horden voor de openingen beletten.

De drooglegging in het begin wordt bemoeielijkt door vogels, die allen nadeelig zijn. Men voere, om ze onschadelijk te maken, zoodra de schelpdieren, insecten en visschen vernield zijn, weêr dadelijk water toe.

Tegelijk zij om met de dieren in eens te kunnen eindigen, de muis (mus amphibius) vermeld, die de zich ontwikkelende plant afbijt en de bladeren gebruikt, om er hare nesten meê te bouwen, of later de aren opvreet, naarmate ze rijpen. Soms worden honden afgericht, om ze te vangen, maar het eenige afdoende middel is, om de nesten optezoeken en den levenden inhoud te vernielen.

Men zorge bij de drooglegging, dat de jonge plantjes niet met de blaadjes in den modder raken, van waar ze zich moeielijk kunnen oprichten. De waterlaag toch moet ook dienen, om de blaadjes er op te doen drijven, en de plantjes zoo staande te houden. Daarom verhoogt men die, naarmate zij zich ontwikkelen tot 0.20 à 0.25 el. Dan heeft de rijst tevens haar volle groeikracht, en staat rechtop.

De comparo, degeen die over het water het opzicht houdt, heeft gedurende dien geheelen tijd nauwlettend moeten oppassen, zoo mogelijk nog meer dan bij den verderen groei.

Biroli schetste dien werkman in zijne verplichtingen op een wijze, dat verscheidene Italiaansche schrijvers zijn beschrijving in hunne werken hebben aangehaald. Zij luidt aldus:

»Hij moet onvermoeid dag en nacht de rondte doen voor de juiste verdeeling van het water, nu eens het peil verhoogende, hier een bocchetto *vasttrappende*, waar te veel door heên stroomt,

„daar er een verwijdende, die te weinig doorlaat heeft. Eens per „dag, en meer dan eens in tijden van schaarschte, moet hij langs „hoofd- en nevenleidingen, en langs de inrichtingen tot af- en „toevoer van water gaan, om te zien, dat geene brokken grond of „stukken hout of andere zaken den loop van het kostbaar vocht „stremmen of vertragen. Hij moet het kleinste beletsel verwijderen, „want het zou bij veronachtzaming de reden van watergebrek „kunnen worden. Met de spade gewapend, moet hij bespieden „of er gaten of openingen zijn, die er niet behooren en ont„stonden door natuurlijke oorzaken of door muizen, of wel door „een kwaadaardigen buurman, die een diefstal met den naam van „toeval bedekt. En daar de diefstallen meer 's nachts dan overdag „gebeuren, moet hij dan ook de wacht houden, en moedig zijn „bovendien."

§ 14. Wieding.

De rijst, die slechts door de beste zorg groeien kan, heeft bij en om zich een aantal schadelijke planten, die alleen door het kostbare en voor de gezondheid zoo hoogst nadeelige wieden (a r r o n c a t u r a, m o n d a t u r a) kunnen verwijderd worden. Guida vergelijkt de werking van het onkruid bij de rijst met het walgelijk ongedierte en met de door onreinheid veroorzaakte zweren op het lichaam van den bedelaar die, hoe goed gevoed, er altijd zwak en bleek en mager door zal wezen. Evenzoo zou ook het rijstgewas ziekelijk blijven zonder de noodzakelijke reiniging door het wieden.

Men zag reeds hierboven, hoe een halve dag arbeid daaraan besteed, als een heelen wordt betaald. De werklieden verdienen het ook, want, met de beenen in den modder en het lichaam voorovergebogen, blootgesteld aan de zonnewarmte op het achterhoofd en aan het geschitter der zonnestralen of aan de uitwasemingen in het gelaat, zijn voor hen enkele uren ruim voldoende, om dysenterie en zware koortsen te doen ontstaan, en nog zooveel te meer voor menschen, die van elders, van koele bergstreken afdalen, om de wieding te verrichten. De daarvoor aangewezen tijd is aangebroken, even voor het zichtbaar worden van de geledingen, als de rijst haar vierde blad heeft gemaakt, en dus ongeveer een maand na de ontkieming; — vroeger zou het onkruid nog [illegible] veel kracht uitschieten, en later, als de geledingen zicht[illegible]en, zou het te veel oplettendheid kosten, om de planten

niet te beschadigen. Twee of drie dagen te voren sluit men de toevoerleidingen af, en laat het water inzakken, zoodat de weeke modder overblijft. De mannen, vrouwen en kinderen, in dichte rijen naast elkander in de beddingen geplaatst, gaan nu voorzichtig tusschen de planten voort, trekken met de eene hand het onkruid zoo mogelijk met den wortel uit, en houden het met de andere vast, tot die gevuld is. Dan wordt hetgeen er uit getrokken is tot een bosje gebonden, voorloopig in de geulen gelegd en later voor de mesthoopen verzameld.

Niemand loopt vooruit, en die niets ter wieding voor zich ziet, blijft staan tot die naast hem gedaan heeft, om te zamen vooruittegaan en tegelijk aan het einde der bedding te komen. Zoo verkrijgt men niet alleen een gelijkmatige bewerking, maar ook voor den grond een betreding, die met een tweede wieding gelijk staat.

De man, die achter elke rij wieders aanloopt, om het opzicht te houden, weet welke planten met wortel en al kunnen uitgetrokken worden, en van welke zij in den grond blijven. De laatsten moet hij er met de spade doen uithalen, want het is beter eenige rijstplanten te verliezen, dan die overjarige wortels te laten zitten.

Op sommige moerasvelden wordt het wieden nagelaten, of wel men laat de slechte grassen meêgroeien om ze aftesnijden, als hunne bloeiwijzen ze gemakkelijk van de rijst doen onderscheiden. Zulk slecht werken wordt gewoonlijk door een slechten oogst gestraft. Op nieuwe velden wordt zelfs de wieding herhaald, met het nuttig gevolg, dat de groei van het onkruid het tweede en derde jaar vermindert.

Geen enkele plant doet goed tusschen de rijst, want voedsel en lucht wordt er haar door onthouden; maar niet alle planten zijn even schadelijk. Montia fontana in de velden met wisselbouw, graziola officinalis, suffrenia filiformis bijv. zijn zeer klein en doen minder kwaad. Encijonema, utricularia vulgaris worden daarentegen, hoe klein ze ook zijn, door het dichte netwerk, dat zij op het water vormen, zooveel te schadelijker. Zij moeten met harken worden verwijderd, even goed als de drijvende, als zwavelwaterstof ruikende chara vulgaris. Men vergete niet butomus umbellatus, lijthrum salicaria, sagittaria sagittaefolia, juncus articulata, bidens tripartita, uittetrekken, die door hun groote ontwikkeling de rijst verstikken. De zeer schadelijke typha latifolia, *arundo phragmitis* en alisma plantago groeien

bij voorkeur in oude risaie da zappa. De eerste kan slechts door dikwijls herhaalde wieding in twee jaren worden vernietigd, en de arundo na nog langeren tijd. Elke keer, nadat ze zijn uitgerukt, schieten ze opnieuw op, en vormen boschjes in het rijstveld. Niet onjuist vergelijkt men ze met de hydra, want ieder stengellid wordt weêr een nieuwe plant; zij kunnen zich zoo vermenigvuldigen, dat de rijstbouw er voor moet verlaten worden. De nijmphaea alba en lutea moeten ook met hunne diepgaande wortels worden uitgestoken.

Men verwijdere scirpus maritimus, en mucronatus, even als cyperus monti, difformis, flavescens, glomeratus en fuscus. Leersia oryzoïdes komt meer zelden voor.

Het laatst noem ik de panicum crus galli om het langst er bij te blijven stilstaan. Zij wordt de „pest der rijstvelden” genoemd. Jong is zij moeielijk van de rijst te onderscheiden, en bij den oogst worden hare aren met die der rijst vermengd. Men beweert dat de rijst in giavone of pabione, zoo als de bevolking ze noemt, verandert, en proeven zouden bewezen hebben, dat zulk een metamorphose, die zelfs onder botanici voorstanders telt, gedurende het 5e jaar, dat men ergens rijst plant, begint. Meer aanneembaar is het, dat het zaad er van met den stalmest op de velden komt. Zooveel is zeker, dat ze de Italiaansche rijstvelden op ongeloofelijke wijze infecteert. Prijsvragen werden uitgeschreven voor die ze op een gemakkelijke wijze aantoonen kon, en er zijn er zelfs bekroond, doch zonder practisch nut te geven. Haar grootere hoogte blijkt eerst na den bloei, en de eenigszins roodachtige stengel met de nu eens stevigere, dan weêr zachtere en minder ruwe bladeren hebben zij met de rijst in jeugdigen leeftijd gemeen. Slechts een onderscheid is er, dat de panicum een doorgaande lichtgele of witte streep op den middennerf heeft, doch ook dat onderscheid is van geen nut in de practijk. Er zijn drie variëteiten: de giavone (panicum crus galli), de panicastrello (panicum viride) en de pesarone (panicum glaucum), waarvan de twee laatste veel minder voorkomen. Men is wel genoodzaakt de plant meê te laten groeien, en, als zij na den bloei zich boven de rijst verheft, haar door mannen, die daartoe met sikkels, aan stokken gebonden, langs de geulen der beddingen loopen, te doen afsnijden.

§ 15. Verdere groei.

Na de wieding laat men het water tot de normale hoogte

toe. Bij voorkeur doet men dat 's nachts. Het zou nu tot den oogst op de velden kunnen blijven, als er geen ziekten in het gewas kwamen. Een paar daarvan doen zich evenwel regelmatig elk jaar voor, en kunnen gewoonlijk slechts door verandering van peil genezen worden.

Het water schijnt op de uitstoeling weinig invloed te hebben. Men zegt dat ze afhankelijk is van den meer of minder rijken grond en van den kleineren of grooteren afstand, waarop de planten van elkander staan. Niet zelden zag ik stoelen met 25 vruchtdragende stengels, en 10 tot 12 aren per plant was zeer gewoon. Daarentegen zag ik nimmer uitstoeling langs de geulen, ofschoon de planten daar het verst uit elkander groeien. Men kon de reden daarvan niet opgeven.

Er is in den laatsten tijd opgemerkt, dat de gewone waterhoogte van 0.20 en 0.25 el aanmerkelijk kan worden verminderd. Alleen bij den bloei en bij de vruchtzetting is veel water noodzakelijk, daar de kafjes anders slecht gevuld worden of leeg blijven. Weinig water is onschadelijk van den tijd af, dat de rijst op zich zelf kan staan totdat ze bloeit. Dan is zelfs een irrigatie om beurten, zooals voor de weiden, voldoende. De planten behooren evenwel vochtig te blijven, en het zoude op de vruchtvorming invloed hebben, indien men den grond zoo droog liet worden, dat hij barstte, zooals in sommige streken van Lumellina gebeurt.

Men streeft verder vooral naar een gelijke ontwikkeling van het gewas. Men heeft ze in zijn macht door het water overal een gelijke hoogte te geven, terwijl de verandering van de plaats der toevoeropeningen er veel toe kan bijdragen, om de rijst aldaar niet achterlijk te doen zijn in de rijpwording.

§ 16. Ziekten.

1°. De eerste ziekte, die zich in het gewas vertoont is spichtige groei (gracilità). Zij ontstaat door te veel water na de ontkieming, of door te weinig na de eerste watervermindering. Het rationele en tevens afdoende middel er tegen is in het eerste geval het water te verminderen, en in het tweede dat te vermeerderen.

2°. Kwijning (languore) doet zich voor in drie verschillende tijdperken. Vooreerst na de ontkieming, ten gevolge van koude nachten. Dan na de wieding, *zonder dat men weet* waarom. En

vervolgens bij de uitstoeling. Vooral in dit laatste geval wordt de plant over het geheele veld zoo geel, dat alles er als verbrand uitziet. In dit stadium heet de ziekte ook wel grupppo. De languore is niet gevaarlijk, indien men slechts het water kan wegnemen. Kan dat niet, dan is er veel kans tot mislukking van het gewas.

3o. Tegenovergesteld aan de languore is de lussuria. Deze is verderfelijk voor alle graan en voor de rijst in het bijzonder, en bestaat in de buitengewone ontwikkeling van stengel en bladeren. Wanneer het veld te mooi, te welig staat met die eigenaardig donkergroene kleur, moet men met alle kracht er tegen werken of mislukking te gemoet zien. Indien toch de plant blijft doorgroeien zonder dat de ruggine of brusone zich vertoont, aborteert de vrucht. De lussuria wordt altijd door te veel humus, soms ook door overvloed van buffelmest veroorzaakt. Het water op te houden en de afvoeropeningen te verhoogen acht men verkeerd, omdat de grond nog meer verhit raakt, en de ontwikkeling der plant bevorderd wordt. Guida beveelt integendeel aan, het water zoo hard mogelijk te doen stroomen door de afvoeropeningen te verlagen en alles, waarover men beschikken kan, van boven aan te voeren. Wel zou lang voortgezette drooglegging de planten kunnen verzwakken, maar men doet dit niet, omdat daardoor de latere vruchtvorming toch slecht zou zijn. Helpen geen der bovengenoemde middelen, dan kan de ziekte niet meer bestreden worden, en men snijdt het gewas af, of laat het door beesten afweiden, ten einde te trachten nog een oogst van de opschietende stengels te verkrijgen.

4o. Bianchella openbaart zich door drooge en witte kelkkafjes, zonder dat die een korrel omsluiten. Aan dezelfde aar kunnen gezonde zaden zich naast door bianchella aangedane bevinden, terwijl de knoop der bovenste geleding zich met een zwarten ring vertoont.

Aan het Cryptogamisch Laboratorium te Pavia gelooft men dat deze ziekte dezelfde is als de carolo bianco, die o. a. door Sandri beschreven is, en die zich kenmerkt door een witte en geheel leege aar en den zwarten ring om de bovenste nodus. Middelen zijn onbekend.

5o. Selone doet zich kennen door geene, of wel kleine, gerimpelde korrels in de overigens goed gevormde omhulsels. Sommigen schrijven ze toe aan te lage temperatuur; anderen beweren, dat zij het gevolg is van zwaren wind en van

daardoor plaats hebbende verstuiving van het stuifmeel, zonder tot bevruchting te dienen. Zij doet zich niet epidemisch voor. Middelen er tegen zijn onbekend.

6°. Crodatura, crollamento of crodo. Men noemt het gewas door deze ziekte aangedaan, indien het iets onaangenaam riekende en bittere zaden voortbrengt, die de stamping niet kunnen weêrstaan en daarbij tot meel vervallen. Het hoofdkenmerk der ziekte zit in de vruchtstelen, die geen kracht hebben om het zaad te dragen, en bij de minste beweging van de stengels loslaten. De landlieden noemen de steel abbrucciato, verbrand. Er zijn velden, die tot de helft van den oogst er door verliezen, terwijl het opmerking verdient, dat waar de ziekte zich eens vertoond heeft, ze zeer dikwijls terugkomt. Biroli zag, dat na het eerste voorkomen van aangedane aren hun getal dadelijk vermeerderde, en dat zij zich het eerst vertoonen, waar de karren, met den oogst beladen, het vorige jaar over het veld waren gegaan. Hij merkte verder op, dat crodatura algemeen heerschte nadat hagel het vorige jaar een rijp veld had geteisterd, of wel na een zeer strengen winter, als vele vogels stierven, die anders hun voedsel in de velden zochten. Toen hem ten slotte bleek, dat van goed zaad, in den herfst gezaaid, het volgende jaar veel zieke aren kwamen, en dat zieke zaden, zoo die al opschoten, een product gaven door dezelfde ziekte aangetast, kwam hij tot het besluit, dat de crodatura ontstaat door de ontwikkeling uit zaden, die na een vorigen oogst op het veld bleven zonder kiemkracht te verliezen. Biroli stelde daarom als afdoend middel ter voorkoming daarvan voor, om iets anders op het rijstveld te planten, totdat de zaden geheel vernield zijn, hetgeen twee jaren tijd vordert.

7°. Carolo of tarlo. Onder dezen naam zijn de ziekten in de rijst bekend, die bij leege aren de knoopen, en daarvan weêr dikwijls de bovenste alleen, hebben zwart gekleurd. De carolo bianco heeft de kelk en kroonkafjes wit en vliezig. De meer voorkomende carolo di spiga onderscheidt zich van de carolo bianco, door dat de omhulsels goed zijn gevormd.

Verschillend zijn de gevoelens over het ontstaan dezer ziekte. Terwijl sommigen ze gelijk stellen met het in den franschen landbouw bekende „étiolement des grains”, en zoo Berti Pichat van Bologna ze sterilità noemt, meenen anderen dat ze veroorzaakt wordt door een insectenbeet. Geen van beide meeningen zijn te verwerpen. *De carolo vertoont zich toch* gewoonlijk op magere klei,

die vermengd is met den ondergrond, door een te diepe beploeging bovengebracht, of op schrale zandgronden, en op zulke plekken weêr bij de zwakste en spichtigste planten. Die meenen dat de carolo ontstaat door slechten grond, raden als voorbehoedmiddel aan hem te bemesten, en Biroli wil het zaad er voor in mestwater weeken. Die een insectenbeet als oorzaak beschouwen, denken dat hun meening bevestigd wordt door den heer Rondani, die in het laatste „Bulletin" der Comizio Agrario van Parma het insect beschreef. Het zou behooren tot de halfvleugelingen, en daarvan tot den blazenpoot (thrips), en wordt door den ontdekker en beschrijver thrips oryzophaga genoemd. Hij doet evenals de larve van een andere thrips bij de tarwe, die door den bovensten knoop te verwonden de plant laat verdroogen.

8°. Giazzolo noemt men de ziekte, waarbij de overigens goed gevormde hulsels een korrel omsluiten, die de stamping niet weêrstaat en tot meel vervalt. Men schrijft ze toe aan nevels, die op het graan hangen, als de vrucht nog melkachtig is.

9°. Grana rossa heet de ziekte, waardoor de korrel roodachtige vlekken vertoont, onder den stamper breekt, zeer spoedig fermenteert en geen aangenamen smaak heeft. Zij komt als een infectie voor na koude jaren, en wordt toegeschreven aan het ijzergehalte van den grond. Wanneer zich de vlekken voordoen, moet men tot zaadverwisseling overgaan.

10°. Ruggine en brusone. Verreweg de belangrijkste ziekten der rijst zijn onder dezen naam bekend. De beste schrijvers en agronomen verwarren niet alleen ruggine en brusone met elkander, maar noemen dan de eene dan de andere, dan weêr beiden te zamen carolo, nebbia, bruciore, zoodat men tot een verwarring komt, die de uitgebreide litteratuur er over tot een doolhof maakt, waarin het moeielijk is den weg te vinden. Het zijn dezelfde ziekten, die, als ze in het graan voorkomen, roest worden genoemd.

Guida zegt, dat zij zich omstreeks 1817 het eerst in de rijst vertoonden. Ik vond ze reeds bekend bij Fontana in 1767, en de beschrijving door Bevilacqua in 1776 is zoo duidelijk, dat zij mij tot basis van het onderzoek naar deze ziekten kon dienen. Hij nam twee soorten aan van carolo of brusone. De eene, die de plant in jeugdigen leeftijd verwoest, en de andere, die haar bij voorkeur even vóór den bloeitijd aanvalt, maar ook vroeger en later kan vernielen. Onder de *eerste zal ik met den* naam van ruggine beschrijven, de ziekte

die ook nebbia, brusone minore, carolo en carolo minore wordt genoemd, onder de tweede en met den naam brusone, welke carolo, carolo maggiore, bruciore, ruggine, brusone heet.

De ruggine vertoont zich gewoonlijk, als de zon bedekt is door dichte en donkere nevels, en als het buitengewoon warm is. De krachtige plant houdt in eens op te groeien, krijgt roode vlekken op stengels en bladeren, en is dikwijls na 24 uur dood. De wortels zijn nu eens gaaf, en dan weêr met roode en geelroode vlekken bezaaid. Vooral de rijstsoorten met kafnaalden worden aangetast, terwijl die zonder naalden meestal vrij blijven. Vele zijn de meeningen over de oorzaak der ruggine, die identiek of zeer verwant is met de brusone. Ginanni, die insecten op de planten vond, schreef ze daaraan toe. Filet en Ghinosi (1828) zoeken de bron van het roodgeele poeder in een vuile olieachtige stof, die de plant uitzweet. Een ander beweert, dat de vlekken bij de ruggine even als bij de brusone ontstaan door den brand, welke de zonnestralen moeten veroorzaken op het blad door het doorgaan van de er op liggende waterdroppels, die dan als lensen werken. Weêr een ander zoekt het ontstaan van ruggine en brusone in de elektriciteit der lucht. Eindelijk nemen sommigen, en aan hun hoofd Professor Gera, de uredo linearis als oorzaak aan.

Gera beschrijft die niet, zooals andere species van de geslachten uredo, puccinia en phragmidium als uitputtend maar als een fungus epidermaticus, die slechts de opperhuid en de ademhalingsholten aantast. Zeer waarschijnlijk worden, volgens zijne meening, de sporen door de wortels opgenomen, en ontwikkelen zich in de stomatae der bladeren. Daar de ruggine op jeugdigen leeftijd verschijnt, als de bladeren nog krachtig tot de assimilatie moeten medewerken, wordt zij door het beletten daarvan de reden, dat de weefsels zich ontbinden en de plant sterft [1]. Bernardino Angelini noemt niet de uredo linearis, maar de uredo rubigo. Het is mij niet gelukt de ruggine zelf te zien. Uit de beschrijving maak ik op, dat zij dezelfde ziekte is als de brusone, en dat het verschil slechts ligt in den verschillenden leeftijd, waarop zij zich het liefst vertoonen. Zeer goed komt zulks overeen met den aard van de roest, die het graan in elken leeftijd aandoet, ofschoon het meest in de tijden van

---

[1] *Zie de noot op blz. 66.*

stengelvorming en uitstoeling of van bloei. Ruggine is dan roest bij de stengelvorming en uitstoeling, en brusone roest na dien tijd.

De brusone werkt volgens eenigen apoplektisch, en ontstekend volgens anderen. Zij vertoont zich het eerst aan de punten der bladeren, die de aar omvat blijven houden. Is die reeds uitgeschoten, dan wordt ook zij met de roestkleurige vlekken bedekt. De kafjes omsluiten, indien zij al gevuld zijn, een gerimpelde, melkwitte, smakelooze en onder den stamper brekende korrel. De vlekken, die zich op de bladeren voordoen, verlengen zich hier tot strepen, of verbreeden zich elders over de geheele oppervlakte van het blad. Zij slaan eindelijk over tot den stengel en de wortels, en doen de plant zonder redres verloren gaan. Er ontwikkelt zich verder een fijn, soms meer geel, dan meer roodachtig poeder, dat in het begin zonder reuk of smaak, later zuur wordt en een modderlucht krijgt. Men wil opgemerkt hebben, dat als de plant op het punt staat van te worden aangestast, en meer dan gewoon welig groeit, er zich kleine wortels vormen, die haar parasitisch omklemmen. Ook het onkruid onder de gramineeën, zooals de paniceën, blijven niet verschoond, en hebben dezelfde ziekteverschijnsels. De brusone tast de planten in de velden op de grilligste wijzen aan, dan eens in een lange kronkelende lijn, dan weêr in ronde plekken of — en het is het meest voorkomend — over het geheele veld heen.

Over de oorzaak der ziekte is zeer veel geschreven. De denkbeelden van Ginanni, Redi en Vallisnieri vroeger zoo gewaardeerd, als zou men de oorzaak vinden in de beeten van insecten, worden algemeen als dwalingen beschouwd.

Drie theoriën van het ontstaan der ziekte worden thans aangehaald als der bespreking waardig, en hebben zoowel hare voor- als tegenstanders.

De eerste theorie is die van Cantoni. De rijst, beweert hij, eischt een koeleren grond dan andere planten van dezelfde landstreek. Die koelte, waarop in het hoofdstuk over het klimaat reeds is gewezen, kan men slechts verkrijgen door aanhoudende irrigatie van het terrein. Daardoor wordt de warmte, die anders naar beneden zou dringen, door het water opgehouden en voor een groot deel door de verdamping verwijderd. De verkregen en dus onderhoudene koude heeft de plant in haar benedenste deel noodig, om de sappen een voldoende opwaartsche beweging te kunnen geven. Wordt

de grond daarentegen warmer dan de lucht, en inzonderheid, indien zulks eenige dagen duurt, dan gaan de sappen naar beneden, waardoor het bovendeel der plant als 't ware wordt uitgezogen. Alsdan openbaart zich de brusone. Deze meening wordt bevestigd door de practijk, die ter voorkoming der ziekte het water zoo hoog, en den stroom zoo snel mogelijk maakt, omdat men den grond er door verkoelen wil. Dezelfde verkoeling verkrijgt men, volgens Cantoni, ook door drooglegging, omdat ook de verdamping daarbij warmte onttrekt.

Bij de tweede theorie, die van Del Pozzo, moet ik langer stilstaan, omdat zij steunt op belangrijke proefnemingen. Geleid door de waarneming, dat de brusone zich gewoonlijk voordoet in humusrijke gronden, ging hij van het denkbeeld uit, dat de oorzaak der ziekte meer moest liggen in de eigenschappen van het terrein dan in de omstandigheden van het klimaat (agenti inponderabili). Hij nam op het landgoed van den graaf Casanova twee stukken kleigrond, op grooten afstand van elkander gelegen, en waar op het eene stuk reeds verscheidene jaren rijst was verbouwd. Van elk dier stukken werden 13 vakken gemaakt, en wel zoo, dat elk afzonderlijk werd geïrrigeerd, en dus geheel alleen stond. Drie vakken op elk veld zouden dienen tot een proef met ammoniakale zouten, drie anderen tot een met phosphaten. In drie volgende afdeelingen van ieder wilde men alcalische zouten en in de laatste drie plantenoverblijfselen mengen. De grond van elk der twee dertiende vakken werd verbrand, om de organische bestanddeelen te verwijderen. Del Pozzo nam aan, dat vruchtbare grond kan bevatten 10 pct. organische stoffen, 5 per mille phosphorzuur, 1 pct. alcalische zouten, of 8 à 10 kilogrammen ammoniak per bunder. Hij bracht dientengevolge in elk der drie daartoe bestemde vakken zooveel groene klaver als, gedroogd zijnde, respectivelijk 5, 7 en 10 pct. van het gewicht van den grond zou uitmaken. In de vakken voor phosphaten bestemd deed hij zooveel beenderen als 2, 4 en 5 per mille aan phosphorzuur zou kunnen opbrengen. In die voor de alcalische zouten bracht hij daarvan 7, 8 en 15 per mille en in die voor ammoniak deed hij zooveel van die stof, als een onderzoek voor mageren, vruchtbaren en meer vruchtbaren grond had aangegeven. Hetgeen in de vakken was gebracht, werd er goed dooreengemengd, en de grond verder bereid, bezaaid en aan zich zelven overgelaten.

Intusschen *analyseerde Del Pozzo* grond van dezelfde streek.

Hij vond wel verschillende hoeveelheden zwavel- en phosphorzuur, ijzeroxyde, kalk en magnesia, maar zonder tot een gevolgtrekking te kunnen komen, omdat die lichamen dan eens in meerdere of mindere of gelijke hoeveelheid zich voordeden dan elders, waar de brusone had gewoed.

Daarop analyseerde hij de organische bestanddeelen. Deze zijn gewoonlijk voor het grootste deel aanwezig in niet-ontleden en voor het kleinste deel in ontleden, actieven toestand, terwijl zij dan in het laatste geval het ontstaan geven aan humuszuur en ulminaten. Hij kreeg tot doorgaande uitkomst, dat in elken grond, waar brusone was geweest of nog bestond, zich veel meer vrij humuszuur voordeed, dan waar die zich niet had vertoond, waardoor hij tot de stelling kwam, dat de brusone ontstaat door het vrij humuszuur, dat in den tijd der bezaaiing reeds in den grond was, of er later kwam ten gevolge van organische zelfstandigheden, die zich gemakkelijk konden ontleden. Hij kwam nu van zelf tot de gevolgtrekking, dat de ziekte, indien zijn onderstelling juist was, onvermijdelijk zich moest vertoonen in de twee drietallen van proefvakken, waar hij klaver had ondergewerkt, en die zich weldra onder den invloed van water, lucht en warmte ten minste gedeeltelijk in vrij humuszuur zou moeten omzetten.

De rijst groeide intusschen voort. In Mei stonden de zes vakken met groene bemesting prachtig, en in Juni ontwikkelden de planten er zich buitengemeen. Zij waren meer dan een el hoog en donkergroen van kleur, terwijl die in de twintig andere proefvakken veel minder welig stonden.

Eensklaps vertoonde zich den 6den Juli in al de zes vakken met klaver tegelijk de brusone, en wel heviger naar de grootere hoeveelheid, die er van gebruikt was. Alle er om heen liggende rijstvelden, evenals de overige proefvakken waren en bleven onaangedaan. Bij onderzoek der planten bleek, dat de ziekte aan de wortels begon, daar deze voor het grootste deel dood en tot bederf overgegaan waren. Verder verkeerden de planten in een toestand van ontbinding, „zooals", beweert de proefnemer, „duidelijk is door haar geheele voorkomen en door de „onuitstaanbare lijklucht, die zij uitwasemen, als men ze uit„trekt en over het midden doorsnijdt." Hij nam nu verder een stuk grond met de zieke planten, en een ander stuk, waarop geen brusone was geweest. Bij analyse daarvan was de uitslag weêr, dat in het eerste stuk 10 maal zooveel

humuszuur was als in het tweede; daarenboven ontwikkelde zich na de behandeling met zuren uit het eerste stuk, evenals uit de daarop staande zieke planten, een groote hoeveelheid zwavel waterstofgas, terwijl er nauwelijks sporen van waren aan te wijzen in gezonde planten of in den grond, die ze gedragen had. Dezelfde overvloed van humuszuur en zwavel waterstofgas werd geregeld gevonden in gronden uit verschillende gedeelten van Lombardije, waar de brusone zich had vertoond. Dat verschijnsel, gevoegd bij het kunstmatig opwekken der ziekte in de zes proefvakken en eindelijk de langdurige waarnemingen op plaatsen, waar zij zich had vertoond, leidden Del Pozzo tot het besluit, dat niet in de lucht of in de koude, noch in de negatieve of positieve electriciteit de oorzaak der brusone ligt, maar alleen in den overvloed van plantenoverblijfsels, wanneer ze verkeeren in omstandigheden, welke humuszuur doen vormen. Volgens den proefnemer moet dan de ziekte zoowel worden toegeschreven aan het humuszuur zelf, als aan de zwavel- en koolwaterstofgassen, die daarmeê gelijktijdig ontstaan. In het kort komt zijn verdere redenering op het volgende neêr. De ondergegraven planten zullen zich onder den invloed van het water der rijstvelden, van de daarin opgenomen lucht en van een voldoende warmte gaan ontleden, en in de producten der ontleding de elementen voor de daarop groeiende rijst aanbieden. Dadelijk na het ontkiemingsproces begint de jonge plant met de opslorping er van. Zij gaat daarmeê voort, totdat ze volwassen is, en assimileert dan niet meer of zeer weinig. Alsdan beginnen de producten der ontleding zich op te hoopen, en zulks te meer, indien door stilstaand of langzaam stroomend water de toetreding der lucht verhinderd wordt. Het ontledingsproces verandert er door van aard en gaat tot wezenlijke verrotting over. Dientengevolge moeten al de zuurstof bevattende lichamen, zooals het water, het zwavelzuur, de oxydes, die in de nabijheid daarvan zijn, hun zuurstof afstaan, en aanleiding geven tot het vormen van kool- en zwavelwaterstof, ammoniak en andere gassen, die als vergif op de organismen werken. In het midden daarvan bevindt zich nu de rijstplant, die, reeds ziek, omdat hare wortels geen zuurstof meer kunnen opnemen, spoedig door de inwerking der haar schadelijke gassen wordt gedood. De wortels verrotten, de bladeren en stengels ontleden zich onder den invloed der lucht en krijgen de roodachtige kleur, die het kenmerk van de brusone is. Del Pozzo haalt ter vergelijking het

feit aan, dat in 1845 op de Boulevards te Rouaan eensklaps boomen stierven, die, twee jaar te voren, waren geplant en altijd goed hadden gegroeid. Girardin, die den grond aan den voet der boomen met lichtgas doortrokken vond, schreef het ongeval toe aan de hooger als vergiftigend genoemde stoffen, welke het lichtgas, ook na de beste zuivering, blijven vergezellen. Indien zij dus boomen kunnen dooden, hoeveel te gemakkelijker dan niet een teeder gewas, zoo als de rijst is.

Belangrijk is hetgeen gelijktijdig met de proefnemingen van Del Pozzo op het landgoed St. Benedetto bij Vercelli gebeurde. Drie plekken, waar een te diepe beploeging louter ondergrond had bovengebracht, waren bemest met zuring, die men had uitgetrokken van de naburige weilanden. Die plaatsen werden allen door de brusone aangedaan, terwijl alles in den omtrek gespaard bleef.

De ontwikkelde theorie is niet nieuw. Pater Bendiscioli toch schreef reeds veel vroeger, dat de carolo (d. i. brusone) wordt veroorzaakt door een overvloed van voedingssappen, die niet worden opgenomen; de carolo volgt, volgens dien schrijver, de plant van het begin van haar leven, om ze vroeger aan te tasten, indien groote warmte van den grond of stilstaand water daartoe aanleiding geven, en anders later in de heete dagen van Juli of Augustus.

Tegen de conclusiën van Del Pozzo is veel aangevoerd. Van alle tegenwerpingen is, dunkt mij, deze een der belangrijkste, hoe de ziekte zich gelijkelijk over het veld verspreidt, terwijl de hoeveelheid humuszuur er toch ongelijk moet zijn. Dan is het een bezwaar, dat de ziekte dikwijls slechts een verloop heeft van tweemaal 24 uren, terwijl men zou moeten aannemen, dat ze slepend was. Vervolgens doet ze zich in alle leeftijden der plant voor, en dus als ze nog assimileert. Del Pozzo antwoordde wel op eenige bezwaren, zoo o. a. dat hij het spoedig verloop der ziekte niet aannam, want dat de plant, die oogenschijnlijk gezond is, reeds aan de wortels is aangetast, en dat zij, dadelijk na het verschijnen der roode kleur doorgedeeld, al de bewijzen van verrotting vertoonde. Doch ook deze bewering kan niet toegepast worden op de gevallen, waarin de brusone zich voordoet na de vruchtvorming, of waarin de aangedane planten herstellen, en dergelijke meer.

Er moet dus nog een andere oorzaak wezen, ofschoon men mag aannemen, dat de brusone zich bij voorkeur vertoont, op gronden, rijk aan plantenoverblijfsels, en dat in den grond,

waar zieke planten staan, een overvloed is van humuszuur, vergezeld van de gassen, die bij de vorming van dat zuur ontstaan, zonder dat het bewezen is, of dat humuszuur de oorzaak dan wel een gevolg is der ziekte.

En nu de derde theorie, die veronderstelt, dat de brusone ontstaat door een schimmelplant van hetzelfde geslacht, dat de ruggine veroorzaakt, en die dus de brusone identiek met de ruggine aanneemt.

Allervreemdst is het, dat men deze stelling, die zoowel hare voor- als tegenstanders heeft, nog niet door bewijzen heeft gestaafd of wederlegd. Saussure, Fargioni, Bancks en zoovele anderen nemen een fungus als oorzaak aan. Zoover ik kon nagaan, is Fontana de eenige, die ze beschreef, en, wat bijzonder merkwaardig is, reeds meer dan 100 jaar geleden (1767) „Het zijn „planten," schrijft hij, „behoorende tot de familie der imper„fecten, en daarvan weêr tot de zwammen. De zwarte ruggine „kan niet worden nagegaan in haar voortteliugsbeginsel, maar „men heeft veel reden om te gelooven, dat de roode ruggine „haar pericarpium heeft in de eitjes, wezenlijke houders van „zaad en doorschijnend." Na hem spraken velen dezelfde overtuiging uit, doch niemand schijnt het microscoop te hebben gebruikt. Een der eerste opdrachten van het tegenwoordig Italiaansche gouvernement aan het onlangs te Pavia opgerichte Cryptogamisch Laboratorium is het bestudeeren der brusone, in verband tot de woekerplanten, die haar zouden voortbrengen [1].

Een voor de kennis der ziekte misschien noodlottige omstandigheid viel er intusschen voor. In de laatste jaren is de brusone niet epidemisch geweest, en de rijstbouwers schenen de ambitie, die zij vroeger hadden, om de oorzaak er van te weten, verloren te hebben. De Directeur van het Cryptogamisch Laboratorium deed alle moeite om stalen van brusone te krijgen, en op zijn herhaalden aandrang had men hem eenige in October 1872 uitgetrokken planten gezonden. Men begon dadelijk aan het onderzoek, en rapporteerde de bevinding aan den Minister van Landbouw in een voor het publiek nog onbekenden brief van 6 December 1872.

---

[1] Tevens moet men daar trachten te bewijzen, hetgeen Kühn en de Bary e. a. reeds deden, dat de sporen van puccinia graminis op de bladeren vallende van berberis vulgaris de aecidium berberidis te voorschijn roepen en dat deze, op graan overgebracht, de Uredo linearis doet ontstaan, om door een morphologische verandering opnieuw in puccinia graminis te worden omgezet.

Uit dien brief, die mij ter inzage werd gegeven, blijkt, dat men de bloemen, stengels en bladeren bedekt zag door drie vormen van een fungus, die men voorstelde pleospora orijzae te noemen, ofschoon men nog niet de spermagonien had gezien.

Hoe die fungus van zoo samengestelde natuur er kwam, kon men nog niet zeggen, maar men nam à priori aan, dat haar aanwezen van grooten invloed op het levensproces wezen moest. Ik heb het materiaal, voor het onderzoek gebruikt, gezien, en weet bijna met zekerheid te zeggen, dat men volstrekt met geen brusone te doen had. Te meer, het waren planten, nog in October op het veld, en mogelijk slechts nieuwe stengels langs een afgeknakten stengel. Zooveel is zeker, dat de ziekte, die door zeer velen als brusone is beschreven, en die ik in het begin van September te Quinto zag, zich geheel anders voordoet, dan op de planten, door den Directeur van het Laboratorium, Prof. S. Garovaglio, bestudeerd. Het ontbrak mij aan gelegenheid tot eigen onderzoek, doch ik verkreeg van den heer Malinverni de toezegging, dat hij de planten naar Pavia zenden zoude. Het behoeft nauwlijks te worden betoogd, dat het rapport van Garovaglio, een der beste micologen van Italië, indien het op een dwaling berust, nog meer verwarring in het begrip van brusone zal brengen, dan er reeds bestaat.

Malinverni ontkent ten stelligste cryptogamen op levende rijst. „Zoo menigmaal,” zeide hij mij, „had hij ze gezocht zonder ze te vinden, hoewel hij op ander graan gemakkelijk „bijv. uredo onderscheidde.” Hij stelt zich de brusone voor, als veroorzaakt door te hooge temperatuur van den grond, nadat de rijst eene predispositie er toe had gekregen; hij combineert dus de theoriën van Cantoni en Del Pozzo.

De brusone komt zoowel op oude als op nieuwe velden, in alle soorten van rijst en op elken leeftijd voor. Bij voorkeur vertoont zij zich, waar veel organische bestanddeelen zijn opgehoopt, in Juli of Augustus, en verschijnt het meest, als de plant aren zal gaan schieten. Zij woedt bij voorkeur op de fijnere soorten van rijst, zooals de Nostrale en de Ostiglia. Zij kondigt zich aan door de buitengewone ontwikkeling der plant, die donker groen en zeer welig er uitziet en openbaart zich bij plotselinge verandering van temperatuur, zooals na nevels, na bliksem en slagregen. Is de brusone eens uitgebarsten, dan kan zij niet worden gekeerd, en het is slechts zeldzaam, dat zij weêr verdwijnt.

Zij kan eerder voorkomen, dan gekeerd worden. Daartoe zorge men op nieuwe velden of op die, welke rijk zijn aan organische bestanddeelen, vooraf iets anders te planten, zooals maïs, om, als de grond eerst genoeg vermagerd is, met de rijst te beginnen. Bevilacqua beplantte een vetten grond met rijst. Toen de brusone er zich vertoonde, liet hij de planten tot aan den grond afsnijden, en kreeg van de uitschietende stengels later nog een redelijken oogst. Het tweede en het derde jaar teelde hij er maïs op, en kreeg het vierde jaar gezonde rijst. Is er geen tijd, om met de rijstkultuur te wachten, dan vermenge men den vetten grond met mergel of met zand.

Een uitstekend middel ter voorkoming, dat tevens het gemakkelijkst is en het meest gevolgd wordt, is het planten van de grovere rijstsoorten op nieuwe velden. Men verbouwe het eerste jaar Bertone, het tweede jaar Francone, het derde jaar Ostiglia of Nostrale. Te beginnen met de grofste soort en tot de fijnste opklimmend, is de volgorde: Japansche rijst, Bertone, Francone, Ostiglione, Ostiglia en Nostrale. Deze wijze van opvolging geeft zulke uitstekende resultaten, dat zij aanleiding heeft gegeven tot het verkeerde denkbeeld, dat de rustieke soorten nooit door brusone worden aangetast. Bertone en Japansche rijst werden even goed aangedaan als de soorten met lange kafnaalden, maar alleen in veel mindere mate.

Tegen de ziekte in het laatste levenstijdperk van de plant doet men niets. Wanneer zij zich in het jonge gewas voordoet, en dus nog ruggine is, moet men al het water, waarover men te beschikken heeft, met de meest mogelijke kracht over het veld doen stroomen, en de ziekte behandelen als lussuria. Een ander recept is, om geheel tegenovergesteld, den grond droog te leggen, totdat hij berst, waardoor de plant verzwakt. Evenwel vermeldde ik reeds boven, dat deze werkwijze geacht wordt van nadeeligen invloed op de vruchtvorming te zijn. Indien ruggine en lussuria niet door sterken watertoevoer of door drooglegging wordt tegengegaan, dan handelt men zooals boven is beschreven. Men sikkelt het gewas tot den grond af, of stuurt beesten in het veld, om het te beweiden. Een vernieuwde watertoevoer verzekert een krachtig schot van nieuwe stengels, die nog een genoegzamen oogst kunnen geven.

Nog vele andere middelen zijn er aanbevolen. Een zekere Firelli wil, bij wijze van bliksemafleiders, populieren langs de rijstvelden planten, om de electriciteit der lucht te ontladen en

de brusone te voorkomen. Een ander wil de rijst gaan schudden, zoo de ziekte zich vertoont. De heer Del Pozzo, wiens proefnemingen ik beschreef, raadt verbranding aan van den bovengrond, vermenging met kalk en menigvuldig beploegen. Van dit laatste weet ik het voorgewende nut niet te verklaren, tenzij het helpen moet, om de gassen, die zich met het humuszuur vormen, doorgang te geven. Trouwens Beranger, Dossena, Voisin, Berti Pichat zijn van Del Pozzo's meening.

Professor Angelo Pavesi stelt in het laatste „Bulletin" van de Comizio Agrario te Pavia voor, om 100 deelen asch, 30 deelen zwavel, 20 deelen kalk en 30 deelen dierlijke kool te vermengen en op het veld te strooien vóór de uitzaaiing, of wel in Juli of Augustus. „Het zou", zegt Pavesi, „indien het niet „helpt, toch een goede bemesting geven." Waar het zich op grondt, wordt niet vermeld.

Veel heil wil Prof. Gera, een beroemd Italiaansche agronoom, in het gebruik van salpeterzure soda zien. Niet dat hij zich daardoor, naar hij zegt, onder de banier der scheikundigen stellen wil, die gelooven, dat elke bemesting van plantaardigen of dierlijken aard door eenig zout kan worden vervangen; maar hij gelooft, dat men bij brusone meer stikstof dan kool moet aanvoeren, omdat door het eerste slechts de ontwikkeling der aar bevorderd wordt, en door het laatste die van stengel en bladeren, waarin de ziekte zich het meeste voordoet. Tegelijk beveelt hij 't goed uitzoeken van het zaad en weeking gedurende eenige uren in kalkwater aan. Doctor Ormea wil, volgens de methode van Prevot, een kilogram zwavelzuurijzer oxydule in 8 vaten warm water oplossen, en daarin de rijst 10 minuten leggen. Daarna zou men ze aan de lucht moeten blootstellen, om ze den volgenden morgen nog met „het heilgevend vocht gedrenkt" uit te zaaien. Pater Bendiscioli raadt, bij vertoon der ziekte, aan de planten zoo hoog mogelijk, des noods tot aan de toppen, onder water te zetten. Men vermindert volgens hem de opstijging, en geeft aan de opgehoopte sappen in de knoopen de gelegenheid zich op te lossen: de vaten kunnen weêr doorlaten en de plant is gered. Nog verdient vermelding, dat het ver uit elkander zaaien zeer wordt aanbevolen, „want men be„vordert er de ventilatie door, die in eene ziekte van ontsteking „zoo heilzaam is."

Zoo geeft ieder zijn denkbeelden over de oorzaak der ziekte en de middelen, die daartegen aangewend kunnen worden.

Men kan uit het bovenstaande besluiten hoe alle middelen in zekere omstandigheden kunnen helpen, maar dat de ondervinding heeft bewezen: 1°. dat de ziekte veel moeielijker voorkomen dan genezen kan worden, en 2°. dat het ter voorkoming er van bijna afdoende is, om grovere soorten te planten op mageren, maar voor rijst geschikten grond.

§ 17. HAGEL, VORST EN WIND.

Doen andere verschijnselen van 't weêr soms ziekten ontstaan, hagel, vorst en wind kunnen den aanplant geheel vernielen.

Ik woonde een hagelslag in het begin van Augustus te Vercelli bij, en kwam den 22sten Augustus op een plaats, waar den vorigen dag er een geweest was. Steenen, zoo groot als duiveneieren, vielen in dichte hoopen neer, en sloegen het reeds vruchtdragende gewas tegen en in den grond. 't Was alsof een troep vee op de getroffen velden had rondgeloopen. Met moeite snijdt men hetgeen men kan af, om voor een groot deel onrijpe vruchten te krijgen, die bij de stamping breken, terwijl de grond, volgens Biroli, bestrooid blijft met zaden, die een volgend jaar de reden kunnen worden van de gevreesde crodatura.

Voor millioenen wordt er bij zulk een gelegenheid vernield; ik bezocht o. a. een hoeve, waarvan de pachter voor 300,000 lires aan rijst had verloren.

Verscheidene assurantie-maatschappijen zijn er tegen opgericht. De drie voornaamste daarvan heeten de Venezia, de Reunione Adriatica en de Mutuo soccorso. De assurantieprijs was in 1873 bij de twee eersten op 7 pct. en bij de laatste op 5 pct. bepaald.

Ik kwam 14 dagen later op dezelfde plaatsen terug, en vond veel rijst ontkiemd en dus geheel verloren, terwijl naast de halmen, wier vruchten nog ongevormd waren, een of meer nieuwe stengels waren opgeschoten.

De nachtvorsten kunnen een ware plaag zijn voor den rijstbouwer, die niet laat genoeg begint te zaaien; en soms is de waterlaag, die het bedekt, niet in staat om de vernieling van het jonge gewas tegen te gaan. Men lijdt evenwel liever het mogelijke nadeel door nachtvorsten dan door te late zaaiing meer kans van hagelslag tegen den oogsttijd te hebben.

Ook de wind kan veel schade aanrichten door de rijst tegen den grond te werpen, of door de jonge plantjes ten gevolge van den *golfslag, dien hij opwekt,* te ontwortelen. Men plant

daarvoor populieren en knotwilgen langs de velden en lijdt weêr liever door de schaduw, welke die boomen geven, dan het veld aan den wind bloot te stellen, zonder zijn kracht te breken.

§ 18. Rijping en oogst.

Kort nadat de rijst haar zesde blad heeft gemaakt, beginnen 's nachts de eerste kafnaalden uit te schieten, als voorboden, dat de geheele aar zich weldra vertoonen zal. Van de jonge aren ziet men door de groene kleur niet veel, met uitzondering van die. der Nostrale en der Ostiglia, welke door hunne zilverwitte naalden van verre herkenbaar zijn.

Zooveel water als maar mogelijk is moet nu worden toegevoerd; weinig of geen water is de oorzaak, dat de aren zich slecht vullen; zelfs als de rijst omvalt, blijft men het er heen leiden. In de vlakten van Avezzano en Melignano, niet ver van de beroemde Chartreuse, lag het gewas over geheele velden tegen den grond en half onder water.

Men ziet over het algemeen gaarne dat de rijst omvalt, indien wind of hagel daarvan niet de oorzaak zijn, want het geldt voor een bewijs van zware zaden.

De tijd der rijpwording verschilt naar de soorten en naar den grond. De rijst met kafnaalden bij toevoermonden, welke in lang niet van plaats waren veranderd, wordt gemeenlijk zooveel later rijp, dat ze afzonderlijk moet worden geoogst. De Bertone, Ostiglione en al de andere soorten met lange groote korrels rijpen het vroegst; de Nostrale en de Ostiglia het laatst. Op nieuwe en pas bemeste velden wordt de rijst eerder rijp dan op andere, en de benedenste vakken van een veld, waar het water het warmste is, kunnen tot 14 dagen vroeger worden gesneden. De oogst valt eerder in waar het warm is, zoo als in Lumellina, dan waar het koel blijft, zoo als in de vallei der Ticino. Verschillende omstandigheden van warmte en terreinstoestand zijn derhalve oorzaak, dat de rijst niet gelijkelijk rijpt, en dat de eene bedding geschikt is om te worden gesneden, en die er naast ligt, nog moet blijven staan.

Alles nu te snijden doet veel bij de stamping verbrijzelen, en te wachten tot alles rijp is, laat vele korrels van het overrijpe gedeelte uit de kafjes vallen en verloren gaan. Te snijden naar gelang het gewas rijpt, is onuitvoerbaar voor grootere goederen, waar honderde handen op arbeid wachten. De onder-

vinding leert, dat men het beste doet om met den oogst te wachten tot het grootste gedeelte van het veld rijp is, waarna men gelijk wegsnijdt.

Biroli oogstte rijst drie dagen te vroeg op den als goed aangenomen tijd, en drie dagen later, en kreeg telkens wel meer, maar altijd lichter product. P. Isidore kwam tot de voordeeligste opbrengst in hoeveelheid en product eenige dagen voor de volkomen rijpheid.

De algemeen tot oogsten aangenomen tijd is aangebroken, als de korrel zoo verhard is, dat ze onder de tanden breekt. Als bijkomend verschijnsel, zonder zich daarnaar te regelen, moet men letten op het geel worden van stengel en bladeren. Men waarschuwt tegen het te vroege snijden, wat soms geschiedt om de hoogste prijzen voor het nieuwe product te behalen. Voorbeelden zijn er dat zulke rijst voor $\frac{1}{3}$ kan indroogen, en bij ontbolstering bovendien voor het grootste gedeelte breekt.

Omstreeks 8 dagen voor dat de oogst invalt en elders, zooals te Lodi, slechts twee dagen voor dien tijd, laat men het water afloopen, met het hoofddoel het rijpen te bevorderen, en het nevendoel een harden grond voor hen, die oogsten, en voor de karren te krijgen. Ook deze periode is schadelijk voor menschen en dieren, en men tracht de drooglegging te verhaasten, door het water niet meer, zooals in den groeitijd, vak voor vak te laten inzakken, maar langs de geheel opengeslagen afvoermonden met de meeste vaart te doen afstroomen.

De oogst geschiedt met de sikkel (falciola). Die sikkel wordt met een aanbeeld en hamer scherp gemaakt. Daartoe zet de arbeider het aanbeeld in den grond tot aan een kraag om het in den grond dringen te voorkomen en er de sikkel op leggende, klopt hij met den hamer den scherpen rand uit. Ter scherping op het veld wordt een wigvormig stuk zandsteen gebruikt, dat in een houten koker met haak in den gordel wordt meegedragen.

Bij den oogst neemt men telkens een handvol stengels (manata) en snijdt die ter lengte van twintig tot dertig duimen onder de aren af. Hetgeen zoo afgesneden is leggen de maaiers in geregelde rijen achter zich boven op de beddingen en niet in de vochtige geulen. Tegen den avond worden de stengels met blad en al in kleine schoven of bossen (covoni) van 12 tot 15 kilogr. zwaar gebonden, hetgeen vlug en voorzichtig geheuren moet. De schoven worden met de aren naar boven gezet

om er geene tusschen de hooge stoppels te vergeten, en kunnen van daar gemakkelijk op de karren geladen worden, die men daartoe op het laagste deel tusschen twee beddingen brengt.

Maaimachines van verschillende constructies zijn er aanbevolen, maar bleken, even als de meer samengestelde werktuigen voor zaaien en ploegen voor den rijstbouw ongeschikt. Den grootsten opgang maakten de werktuigen van Egidio Negri in 1796, en 25 jaar later, die van Luigi Bianco. Het werk er door verricht, stond in reden van 14 tegen 10 bij het oogsten op de gewone wijze, en met ongeveer gelijke kosten; doch zelfs de meerdere rijst, die de machines boven andere voordeelen gaven, kon niet verhinderen, dat zij in onbruik raakten.

De schoven worden op de karren gelegd met de aren naar binnen en op dezelfde wijze op den droogvloer (aïa) opgestapeld. Die geen dorschmachines hebben, laten de rijst, op die wijze opgestapeld, twee dagen lang een lichte broeiing ondergaan om „de stengels te laten besterven", waardoor de zaden gemakkelijker zich van het stroo loslaten. Onmiddellijk daarna gaat men aan het dorschen. Bij uitzondering geschiedt zulks met gecanneleerde rollen of met dorschvlegels (correggiati) en is de uittrapping door paarden of ossen veel meer gebruikelijk.

In het midden van den vloer, waar die het hoogste is, legt men vier of vijf bossen rijst met de aren naar boven tegen elkander. Daaromheen worden op dezelfde wijze weêr andere bossen gelegd, totdat er een cirkelvormige massa (tresca) van 10 en meer voeten diameter is gevormd. Het stroo, dat de bossen bij elkander hield, is losgesneden, om de dieren, die er op loopen moeten, niet te doen struikelen. Daarna worden twee of vier paarden of buffels op de tresca gebracht, waar ze in de rondte moeten draven of stappen, daartoe met de zweep aangezet of wel met de hand geleid. Na twee of drie uur gedraafd of geloopen te hebben, brengt men ze weg en haalt het uitgetreden stroo met lange harken buiten om den kring, waar de zaden (risone) blijven liggen. De beesten worden daarna weêr op het reeds uitgetreden stroo gevoerd, en moeten het opnieuw betrappen. En zoo gaat men voort totdat er niets dan stroo overblijft, en de dorsching (battitura) is verricht. Het stroo wordt afzonderlijk bewaard, om later, als er tijd is, nog eens gedorscht te worden. doch gewoonlijk vallen de regens in, die verderen arbeid daaraan onmogelijk maken.

Lang zocht men naar middelen om de primitieve wijze van

dorsching te vervangen, en de werktuigen van Morosi, Locatelli, Mondellini werden beurtelings beproefd en gebruikt in weerwil der daaraan klevende gebreken. Alleen werden ze vervangen door de thans zeer algemeene, en ook bij ons bekende dorschmolens, die zoowel met de hand als door water en stoom worden bewogen. Die er geene bezit, huurt er dikwijls een. Industrieëlen vinden er baat bij, om zich een molen (trebbiatoj) met daarbij behoorende locomobile aanteschaffen, want zij weten zeker na den oogsttijd volop werk te hebben, en de belooning van 4 tot 5 pct. van de uitgeslagen risone in natura of in geld, is groot genoeg, om in den tijd, waarin er niets te doen is, de werktuigen te kunnen doen stilstaan. Men ziet locomobile en dorschmolen, na met den spoortrein te zijn aangebracht, elk door twee paarden in de richting der dorpen heengetrokken, en op den een of anderen vloer weldra aan het werk. Zoo kwam ik op een hoeve, waar 3000 mudden rijst waren uitgeslagen met een gehuurde locomobile voor 2500 lires. De kosten der dorsching door de tresca of door den molen zijn ongeveer gelijk, maar de rijst wordt veel gelijker uit het stroo geslagen, en men heeft niet zooveel gebroken korrels. Bovendien wordt het product niet meer gebroeid, maar kan gedorscht worden, naarmate het van de velden komt.

De zaden (risone), dus de korrels met de kroon en kelkkafjes er omheen, zijn nog nat en worden gedurende twee of meer dagen gedroogd en aan den wind blootgesteld. Daartoe spreidt men ze in dunne lagen op de aïa uit, en keert ze eenige malen per dag met een houten schoffel om. Of anders hoopt men ze in lange rijen op, die zoover van elkander staan als de basis breed is, zoodat bij het keeren elke rij op de leege plaats er naast komt liggen. 's Avonds, eer de dauw invalt, wordt alles in groote hoopen bijeengerijfd en al of niet met stroo gedekt.

Den volgenden morgen werpt men de rijst met de schop in kringen uit (ventilato), waarbij die het verste valt, de beste is. Die toch is de zwaarste; de lichtere valt al dichter en dichter bij den werkman, aan wiens voeten eindelijk stukjes stroo, leege kafjes en andere afval blijven liggen.

Wanneer de rijst goed droog is, en zij, ten bewijze daarvan, door het wrijven tusschen de handen zich van de kafjes loslaat, bergt men ze in de graanschuur. Het stroo dient tot ligging, en als het niet heeft gebroeid, vermengd met hooi tot veevoeder.

Tot het laatste heeft het stroo der soorten zonder kafnaalden door de meerdere bladeren de meeste waarde. Men heeft nu nog den oogst in de schuur van tijd tot tijd te luchten en te keeren, en wanneer zulks met eenige zorg geschiedt, kan men de risone 20 jaar lang bewaren.

§ 19. Productie en kosten.

De rijstproductie is zeer verschillend. Van sommige velden in moerassen krijgt men 10 mudden risone en van een veld met wisselbouw, dat voor de eerste maal met rijst beplant wordt, gedurende de twee eerste jaren 100 en meer mudden per bunder.

Van gewone velden met wisselbouw verkrijgt men dikwijls 70, van anderen weêr 40 mudden. Door veel navraag en uit vele cijfers ben ik tot 't resultaat gekomen, om voor goede moerassawahs gemiddeld een oogst aantenemen van 25 tot 30 mud risone, en voor gewone aan wisselbouw onderworpen velden, die goed bewerkt en gewied worden, het eerste jaar 60 mud, het tweede jaar 52, het derde jaar tengevolge der bemesting 56 en het vierde jaar 46 mud rijst in de kafjes, welke niettegenstaande het verschil in hoeveelheid gelijkelijk 25 tot 30 mud aan witte rijst opleveren. De gemiddelde productie is dus 53 mud risone of 25 tot 30 mud witte rijst voor de wisselvelden. Malinverni komt, zonder te bemesten, bij zijn berekening der opbrengst, tot hetzelfde resultaat. Het eerste jaar produceert de bunder volgens hem aan Bertone 70 mudden, het tweede jaar aan Ostiglione 65, het derde aan Ostiglia 50, en het vierde nog eens aan Ostiglia 40 mudden, zoodat derhalve de gemiddelde oogst 54 mudden is. De onkosten om tot die productie te komen vermeld ik in de navolgende schema's.

Kosten ter bewerking van een bunder moerasveld:	Lires.
1. Uittrekking van waterplanten en schadelijk onkruid gedurende den winter (4 vrouwen, 1 dag). . . .	6
2. Omspitten door mannen en het intrappen van het gras door vrouwen (15 mannen en 15 vrouwen, 1 dag)	45
3. Verhoogen en herstellen der dijken (4 mannen, 1 dag)	6
4. Zaaien (2 mannen, 1 dag)	3
5. Wieden (15 mannen en vrouwen, 1 dag). . . .	27.50
6. Oogsten (7 mannen, 1 dag), die daarvoor verdienen 1 mud risone à 12 lires	12.—
Transporteren	99.50

		Lires.
	Transport	99.50
7.	Brengen van den oogst op den dorschvloer (1 man met 1 kar, ½ dag)	4.—
8.	Ontbolstering door paarden	12.—
9.	Daarbij 15 mannen, 1 dag	7.50
10.	Zaad, 2 mud à 12 lires	24.—
11,	Water, 1½ kan per seconde à 24 l. per kan en 12 l. voor de bewaking	48.—
12.	Bemesting, gerekend op 90 l.	90.—
13.	Assurantie tegen hagel en onvoorziene toevallen, $\frac{1}{8}$ der opbrengst	36.—
		321.—

Waartegen:

een productie van 27 mudden risone à 12 l.	324	lires
stroo	36	"
Totaal . . .	360	lires
Blijft als winst over	39	"

Kosten ter bewerking van een bunder rijstveld met wisselbouw:

1.	Eens diep ploegen door een span buffels met den arbeider, 2 dagen à 8 lires	16.—
2.	Werk aan de transversale dijken (3 mannen, 1 dag)	4.50
3.	Klein slaan der kluiten, gelijkmaken van den grond, herstelling der dijken na het inlaten van het water (1 man en 6 vrouwen, 1 dag)	10.50
4.	Zaaien (2 mannen, 1 dag)	3.—
5.	Wieden (15 mannen en vrouwen, 1 dag). . . .	27.50
6.	Oogsten (10 mannen, 1 dag) die daarvoor 1 mud risone verdienen	12.—
7.	Brengen van den oogst naar den dorschvloer (1 man met 1 kar, 1 dag)	8.—
8.	Ontbolstering door paarden	24.—
9.	Daarbij 10 man, 1 dag	15.—
10.	Zaad, 2 mud à 12 lires	24.—
11.	Water, 2 kan per seconde à 24 lires met de bewaking à 16 lires	64.—
12.	Bemesting, in het 3e jaar met 4 mud lupinus zaad en dan de kosten daarvan omgeslagen over 4 jaar, per jaar.	12.—
13.	Assurantie tegen hagel en onvoorziene toevallen ($\frac{1}{8}$ der opbrengst)	70.50
		291 lir.

Waartegen:

	Lires.
een productie van 53 mudden risone à 12 lires.	636.—
stroo ,	70.—
Totaal.	706.—
Blijft als winst over	415.—

Ik heb de berekening gemaakt, als of men den grond in het klein bewerkte, en het vee en de karren huren moet. Anders worden de kosten voor ploegen, vervoer van den oogst en dorschen geringer. De dagloonen zijn ruim genomen, en dikwijls kan men voor minder terecht. De kosten van wieden kunnen aanmerkelijk verschillen; er zijn velden, die men met 10 en minder personen schoon krijgt, maar elders zijn er weêr 25 en meer menschen noodig. Voor het water werd de middenprijs van Nadault de Buffon genomen. Buiten berekening werden gelaten de pachtprijs van den grond en administratiekosten.

Men ziet tusschen de zuivere opbrengst der velden met en zonder wisselbouw een bijna ongelooflijk verschil, dat nog grooter wordt, indien men de volstrekt niet zeldzame producties van 60, 70 en meer mudden tot grondslag van berekening voor de risaie a vicenda neemt. Nu zou men mogelijk kunnen aanvoeren, dat de laatste soort van velden gedurende de opeenvolging der voorafgaande gewassen zeer zwaar bemest worden, zoodat dus de rijst teren kan op hetgeen daardoor was overgelaten, maar zelfs indien de kosten daarvan naar evenredigheid werden omgeslagen over de jaren, dat men den grond met rijst bebouwde, blijft het verschil toch ontzachelijk groot. Men vindt er tegelijk de verklaring in, hoe in weerwil van boeten en zelfs van lichaamsstraffen de Regeering er niet in slagen kon, om de natte kultuur te doen ophouden op velden, die konden worden drooggelegd.

§ 20. WETTEN OP DE RIJKSKULTUUR.

Sinds eeuwen zijn de verschillende Gouvernementen van Noord-Italië bezig geweest, om de rijstkultuur tegen te werken op grond van den slechten invloed dien zij op de gezondheid van den mensch zou uitoefenen. Zonder eenig recht begon men eerst een tiende te heffen van de bruto-opbrengst als belasting, en daarenboven een dukaton van elke giornata (0.38 bunder). Vervolgens werd de verkoop van rijst aan onderscheidene kathegoriën van personen verboden, en de handel naar het buitenland

aan banden gelegd. Zij die water voor den rijstbouw verkochten werden gestraft, en voor elk aan te leggen veld was er een koninklijke machtiging noodig. De kultuur is er door verdwenen, waar zij met de meeste moeite ondernomen moest worden, zooals uit Biella en ander hoogland; een gedeelte der rijstbouwers verhuisde van daar naar de Rhône-vallei.

Om van vroegere besluiten niet te gewagen, bracht het Edict van Victor Amadeus in 1728 het vigeren van acht daaraan voorafgaande verbodswetten in herinnering, en beval de vernietiging van alle rijstvelden in Vercelli en Biella, na 1710 aangelegd. Het bepaalde verder een boete van 300 scudi in goud en het verlies der rijst voor wie het gebod der vernietiging niet nakwam. En hij, die nog nieuwe velden durfde aan te leggen, zou zijn grond verbeurd zien en bovendien nog 500 scudi moeten betalen. Hij, die aan zulk een persoon zijn water verhuurde, zou eveneens zwaar beboet worden, en zijn rechten op het water verliezen.

Het Edict van 18 Augustus 1729, 't welk op dat van Victor Amadeus volgde, verbood de kultuur op vele plaatsen, waar ze reeds was gevestigd. Om de verbodsbepalingen te doen opvolgen zou ieder, die in de rijststreken kwam, om een gewas te verbouwen, gedurende 10 jaren vrijdom van belasting krijgen.

Het Edict van 3 Augustus 1793 overtrof de vorigen in gestrengheid. De verboden kring voor rijstvelden werd gebracht van Milaan en Novarra op 12000 ellen en van andere steden op 9000 ellen. Van de koninklijke wegen moesten zij 200, van de andere wegen 100 en van eenig gebouw 50 ellen verwijderd blijven. Overtreding van een en ander werd gestraft met verlies van den oogst voor de twee eerste keeren en voor de derde maal, behalve met het verlies van de rijst, nog met drie geesselslagen of andere lijfstraffen, geheel naar het welbehagen van den Gouverneur, die den rijstplanter zelfs naar de galeien kon verwijzen. Geene plaats was er, waar men gerust rijst kon bouwen.

Gedurende Napoleons regeering kwam er eenige verademing, ofschoon er altijd maatregelen tegen de kultuur bleven bestaan.

In 1814 werden de zaken van den rijstbouw in handen van een Commissie gegeven, met volmacht, om de velden, die na 1792 aangelegd waren, te kunnen laten voortduren, mits zij tot geen andere beplanting dan met rijst konden dienen. Tevens werden de straffen van 1792 voor overtredingen van

toepassing verklaard. Deze Commissie werd in 1835 ontbonden en hare attributen overgebracht op de Magistrato del Sanità, met de opdracht om een reglement te ontwerpen, waarnaar men zich in het al of niet toestaan der rijstteelt zou moeten gedragen. Het ontwerp, dat zij als resultaat van haar arbeid aanbood, werd door den Raad van State verworpen. In 1850 benoemde de regeering, die inmiddels in 1838 weêr twee verbodswetten had uitgevaardigd, opnieuw een Commissie, die een voorstel zou indienen ter hervorming van de wetgeving op de rijstvelden en de winterweiden. Ook zij kon hare opdracht niet ten einde brengen en stuitte op zoovele bezwaren tegen een algemeene regeling, dat de oude wetten bleven bestaan. Eindelijk vaardigde de regeering in 1851 zelve een wet uit, waarin zij de vernietiging voorschreef der velden, na 1849 op verboden terreinen aangelegd, en tevens den afstand bepaalde, waarop de rijstaanplantingen van steden, dorpen, huizen en wegen moesten verwijderd blijven. Wie buiten de verboden kringen een rijstveld aanleggen wilde, kon daartoe aan den Intendante Generale della Divisone Administrativa (thans de Prefect der Provincie) verlof vragen.

Eerst bij de wet van 12 Juni 1866 werd de kultuur onder mildere voorwaarden toegestaan. Voor elk gewest zou een reglement tot den aanleg van rijstvelden door het Bestuur worden opgesteld, dat de Koning zou goedkeuren, als de Raad van Gezondheid en de Raad van State er niet tegen adviseerden. Al die reglementen zijn nu van kracht.

Die thans rijstvelden wil aanleggen, heeft zich te wenden tot den Prefect. Deze geeft onmiddellijk van het verzoek kennis aan den Sindaco (hoofd der gemeente), welke weêr in overeenstemming met den gemeenteraad binnen 10 dagen zal moeten verklaren, of de reglementen en de bepaalde afstanden zich niet tegen den aanleg verzetten. Zoo er in die opzichten geen bezwaren bestaan, zal de Prefect ten bewijze daarvan op de verklaring van het gemeentebestuur zijn visum plaatsen. Rijstvelden binnen de verboden kringen aangelegd, zullen door de regeering vernield kunnen worden op kosten der overtreders. Daarenboven worden de overtredingen gestraft met boeten tot hoogstens 200 lires.

De reglementen verschillen onderling zeer met opzicht tot de bepaling der afstanden, waarop het verboden is rijst te planten, omdat die willekeurig zijn genomen zonder op de

ligging en hoogte van het terrein, de richting der winden, den aard van den ondergrond, den stroom en de doorzakking van het water te letten. Kilometers bedragen die verschillen voor de verschillende steden, en honderde ellen voor de kleinere bewoonde plaatsen. Zoo mogen in Bergamo en Basilicate rijstvelden liggen op 50 ellen van een bewoond huis, terwijl te Piacenga ze eerst worden toegestaan op 300 ellen en te Ancona op 1000 ellen.

Voor het overige zijn de reglementen vrij wel aan elkander gelijk. Zij bevatten doorgaans: 1°. toestemming tot rijstplanten in elk moeras tot geen andere kultuur geschikt; 2°. het leveren van het bewijs, dat men een genoegzame hoeveelheid water bezit om het rijstveld stroomend onder water te kunnen houden: 3°. bepalingen ter voorkoming van gevaar voor naburige gronden; 4°. de vereischten, die de woningen op en bij de rijstlanden moeten hebben, bijv. dat de goed geplaveide vloer 0,25 el boven den grond moet verheven zijn, en dat de woning zonder openingen naar den kant van het rijstveld wezen moet, enz.; 5°. de bepaling der afstanden, waarop de mestvaalten van de huizen liggen zullen; 6°. het graven van diepe putten, zoo mogelijk bekleed, maar waarin het water rechtstandig opwelt, en er niet komt door zijpeling uit de wanden; 7°. de verplichting, om den arbeid te doen beginnen een uur na het opgaan, en te doen eindigen een uur voor het ondergaan der zon; 8°. strafbepalingen tegen overtreding.

Doch waar ik kwam, overal zag ik dat men de reglementen overtrad. De woningen waren ellendige krotten, en de putten ondiepe gaten; de mestvaalten lagen vlak naast de deuren der woningen en de rijst groeide tegen de huizen aan; vóór zonsopgang gingen de arbeiders naar de velden, en als het donker werd, kwamen zij er van terug. De reglementen schijnen gemaakt om in niets te worden opgevolgd, met een uitzondering evenwel ten opzichte van de bepaling omtrent den in acht te nemen afstand tot de steden. Men moest geheele trajecten per spoorweg afleggen, eer men aan de eerste rijstvelden kwam. Daarvan waren niet de rijstbouwers de oorzaak, maar de bewoners der steden zelve, die in den rijstbouw geen rechtstreeksch belang hadden.

§ 21. Bereiding der rijst.

„Eigenlijk", zegt Malinverni, „is de taak van den rijstbouwer ten einde, als het gewas droog in de schuur ligt opgestapeld."

Het is evenwel sints eeuwen gebruikelijk, dat de planters zelve hun risone ontbolsteren, om in de wintermaanden de handen bezig te houden, die anders zonder werk zouden zijn.

Ik zal de verschillende bewerkingen, die de rijst ondergaat, eer zij aan de markt komt, aan de hand van den heer A. Malinverni beschrijven.

Tot het ontbolsteren was 15 jaar geleden niets anders in gebruik dan de stampmolen (pista). Deze bestaat uit een rij houten stampers (pile) met daaronder geplaatste steenen mortieren (mortaj). De stampers worden achter elkander opgelicht door aangebrachte klossen, als die in aanraking komen met overeenkomstige klossen aan een houten cylinder, welke weêr door een waterrad wordt in beweging gebracht. Elke stamper, die van 60 tot 70 kilogr. weegt, doet 45 slagen in een minuut, en de mortier kan 30 kan risone bevatten. Zulk een pista vond men op iedere hoeve van eenig belang. Die er geen bezat, bracht zijn rijst naar den molen, waar de molenaar er altijd een in gereedheid hield, om tegen 4 pct. der opbrengst de ontbolstering te verrichten.

Sints zijn er andere machineriën in gebruik gekomen, in de eerste plaats de sbramino, die uit twee molensteenen bestaat, welke 250 malen per minuut ronddraaien, op de gewone wijze, als bij de korenmolens ten onzent, geplaatst zijn, en voorzien van een inrichting om den toevoer van rijst te regelen. Met de sbramino, die men veel naast de pila aantreft en met een wanmolen (buratto) om het kaf en stof af te scheiden, wordt dan witte rijst gemaakt, die in den handel als mercantile (n° 6) bekend is. [1]

In bijzondere fabrieken glanst men verder de witte rijst, die als n° 6 daartoe op de markten wordt opgekocht. Slechts in Lombardije, ten oosten van Milaan, zijn er fabriekanten, die de

---

[1] Voor den belangstellenden lezer van dit gedrukte rapport plaatste steller dezes cijfers, ter aanduiding van het nummer der monsters van in Italië bereide rijst, die hij ter bezichtiging in gereedheid houdt voor die er om vraagt.

rijst in den bolster (risone) opkoopen, en de geheele bewerking zelf verrichten. Een uitzondering op dien regel maken de gebroeders Malinverni te Vercelli onder Turijn, die hun eigene rijst niet alleen zelf ontbolsteren, maar ook tot de sterkste glanzing bewerken. Ik zal van de werkwijze in hun fabriek (laboratorio) een schets geven, en tevens de beschrijving, hoe uit de risone de geglansde rijst (n_o. 13 en 18) wordt gemaakt.

De beweegkracht wordt verkregen door 3 moduli water met 3 el verval, werkende op een rad van 5 el diameter, en 2,50 el breedte, en op een turbine van Jonval, te zamen 12000 francs kostende, en 45 paardenkrachten vertegenwoordigend. De voornaamste machines zijn de frangiresche, verder een pista met negen stampers, twee sbramini of molens van zachten zandsteen, drie grolle (glansmolens), benevens elevators en wanmolens.

De pista en sbramino werden reeds hierboven beschreven. De grolla is een molen met twee steenen in een kom geplaatst, al naarmate van den rijsttoevoer zich zelf oprichtende en aan de as waarvan met armen ijzeren schoppen zijn aangebracht, om den toevoer te verzekeren. De frangiresche is een zeer belangrijk toestel, en dient om de kafnaalden, de vruchtstelen en de kelkkafjes te breken, en de werking der sbramino gemakkelijk te maken. Zij bestaat uit een houten, met blik bekleeden cylinder van 0,25 el diameter, aan welks omtrek, in een spiraal rechthoekige stukken staal staan ingeplant van 12 duim lang en 2 duim breed, en welke draait met een snelheid van 300 omwentelingen in de minuut, weêr in een hollen cylinder, die op dezelfde wijze bekleed, en met dezelfde soort van tanden voorzien is. De zeef, wantoestellen en elevators zijn even als elders voor andere doeleinden in gebruik.

Eerstens wordt de risone in de frangiresche geworpen, en gaat van daar door een elevator in het wantoestel, waardoor de afgebrokene stelen, naalden, kafjes en vreemde zaden verwijderd worden.

Van 100 deelen risone		(nº. 1)
verkrijgt men gezuiverd	96.65	(no. 2)
kafnaalden en kelkkafjes, benevens vreemde zaden	1.61	(nº. 3)
verlies	1.74	
	100	

De nog in de kroonkafjes besloten rijst valt op de sbramino neêr, die haar ontbolstert.

Van de 100 deelen rijst, zooals		(no. 2)
verkrijgt men ontbolsterde rijst . . .	78.92	(no. 4)
kroonkafjes (bullone).	20.61	(no. 5)
verlies	0.47	
	100	

De ontbolsterde rijst, zooals die uit de sbramino komt (no. 4), brengt men naar den stampmolen. Daar ondergaat ze gedurende 35 à 40 minuten een stamping, waardoor ze de zaadhuid en meestal de kiem verliest. Ook de grolla kon hetzelfde werk en met meer nut doen, doch gewoonlijk kan men ze door de groote massa van rijst er niet voor gebruiken. Wantoestellen zuiveren vervolgens het product der pista van de klein gebroken korrels (pistino) en van de eiwithoudende deelen, en leveren de rijst af, zooals ze aan de markt komt (riso mercantile, no. 6).

Van 100 deelen rijst dus, onder den stamper gebracht, houdt men over:

rijst voor de markt (mercantile). . .	87.63	(no. 6)
klein gebroken rijst (pistino)	2.65	(no. 7)
fijngestampte kiemen en zaadhuiden (bulla)	8.48	(no. 8)
en wordt verloren	1.24	
	100	

Gewoonlijk bewerken de rijstbouwers het product tot zoover, en brengen het dan ter markt, waar het voor bijzondere fabrieken ter glanzing (brillato) wordt opgekocht. De heeren Malinverni evenwel zetten de bewerking ten hunnent voort.

Daartoe komt nogmaals de mercantile (no 6) onder den stampmolen, doch nu vermengd met kroonkafjes (bullone no 5). Na 40 à 45 minuten wordt de rijst van de fijngestampte bullone gezuiverd, en nogmaals met andere kroonkafjes gestampt of gewreven; desnoods herhaalt men die bewerking ten derden male. Na het product te hebben gezeefd, verkrijgt men zuiver witte rijst (riso camolino of fioretto) geheel uit kiemwit bestaande. De nevenproducten zijn half gebroken korrels (mezza grana), klein gebroken korrels (pistino) en bulla of bullino, bestaande uit de fijn gewreven kroonkafjes en gedeelten zaadhuid en zaadlob.

Van 100 deelen riso mercantile (n_o. 6), vermengd met 7 deelen kroonkafjes (n_o. 5), verkrijgt men

riso camolino	93.68	(nº. 9)
mezza grana	0.43	(n_o. 10)
pistino	1.15	(no. 11)
bulla	10.70	(nº. 12)
verlies	1.04	
	107	

Indien de riso camolino (n_o. 9) nogmaals onder de grolla wordt gebracht, en daar met bullone (no. 5) twee keeren wordt gewreven, verkrijgt men de rijst geglansd (brillato n_o. 13) tot over de aanhechtplaatsen der kiemen toe. Bijproducten zijn weêr groot gebroken korrels (mezza grana), klein gebroken korrels (pistino) en bulla, die nu hoofdzakelijk bestaat uit de fijn gemalen kroonkafjes en het daardoor afgewreven kiemwit.

Van 100 deelen riso camolino (n_o. 9) met 13 deelen bullone (n_o. 5) wordt verkregen

geglansde rijst (brillato) .	94.22	(nº. 13)
mezza grana	0.81	(nº. 14)
pistino	1.52	(nº. 15)
bulla	16.07	(nº. 16)
verlies	0.38	
	113	

De prachtige, sterk geparelde korrels van gelijke grootte (no. 18), die daarom het fabriekmerk Ster (Stella) hebben, verkrijgt men door de wrijving der geparelde rijst (nº. 13) met grove tarwe-zemelen (no. 17). Om het merk Stella (riso stella) te verkrijgen worden afgescheiden de kleinere korrels (risetto no. 19), de mezza grana (nº. 20), de pistino (nº. 21) en de zemelen met afgewreven kiemwit (nº. 22)

Men verkrijgt dan van 100 deelen geparelde rijst (no. 13) met 14 deelen zemelen (nº. 17)

riso stella	93.33	(nº. 18)
risetto	2.	(nº. 19)
mezza grana. . . .	0.85	(no. 20)
pistino	1.71	(nº. 21)
tarwe-zemelen en rijstmeel	14.39	(nº. 22)
verlies	1.72	
	114	

De rijst in den bolster (risone) is bij elke bewerking

zwaarder geworden. Indien men aanneemt, dat de risone weegt 50 kilogr. per mud, dan weegt zij na verlies van kafnaalden, kelkkafjes en het vreemde zaad 64, na de allereerste ontbolstering 77, als mercantile rijst 79, als camolino 80, als eens geparelde rijst 82, en als dubbel geparelde rijst (Stella) 86 kilogr. per mud.

De na alle gebruik overschietende kroonkafjes worden fijngemalen en vermengd met de bulla, die in de nrs. 8, 12 en 16 zijn voorgesteld. Daardoor verkrijgt men een gelijkvormig geheel (no. 24), dat een uitmuntend voedsel voor paarden, koeien en varkens is.

Uit den afval der frangiresche (no. 3) haalt men nog het monster met no. 23 gemerkt. Het bestaat bijna geheel uit de zaden van panicum crus galli, en maakt men er een slecht soort van brood van, of maalt het met de kroonkafjes fijn. Het heeft gezuiverd, zooals in no. 23, nog een waarde van 8 tot 10 lires per 100 kilogrammen, en wordt dan wel eens gebruikt tot vervalsching van klaverzaad, dat 20 maal duurder is.

§ 22. Waarde der rijst.

De waarde der rijst hangt van de meerdere of mindere bewerking en van de soort af.

De overgelegde risone onder no. 2 is per 100 kilogram gemiddeld 23 lires waard, als sbramato (no. 4) 26—28, als mercantile (n. 6) 35, als camolino (no. 9) 37.50, als geparelde rijst (no. 13) 40, als dubbel geparelde rijst (no. 18) 43 lires.

Soorten met lange kafnaalden en meer ronde korrels zijn van 2 tot 4 lires meer waard, en die zonder kafnaalden van 2 tot 4 lires minder. De riso d'Ostiglia, waarvan al de monsters zijn gemaakt, en waarvan tevens sprake is, vormt de middensoort.

Van 100 kilogram risone verkrijgt men:

Risone, ontdaan van kelkkafjes, kafnaalden en vreemd zaad. . . . . 96 65 kilogr.

Sbramato, d. i. eenvoudig van de kroonkafjes ontdane rijst. . . . . 76 27 "

Mercantile, d. i. de rijst voor een groot deel ontdaan van kiem en zaadhuid . . . . 66.83 "

Camolino, d. i. de rijst nog beter gezuiverd en bestaande uit geheele korrels . . . . . 62.60 kilogr.
Brillato, d. i. eensgeglansde of geparelde rijst. . . . . 58.98 "
Brillato stella, d. i. dubbel geparelde rijst 55.04 "

De groot gebroken rijst (mezza grana) is waard van 27 tot 30, de klein gebroken (pistino) van 23 tot 28, de fijn gestampte bulla 6 en hetgeen na de laatste glanzing is overgehouden, nog 15 lires.

Uit de vermelde cijfers komt men tot de slotsom, dat er per 100 kilogr. risone à 23 l. verkregen wordt:

Mercantile	23.39 +	afval 1.11 l.	dus	24.50 l.
Camolino	23.47 +	" 1.09 "	"	24.56 "
Brillato	23.58 +	" 1.50 "	"	25.08 "
Brillato stella	23.66 +	" 1.43 "	"	25.09 "

Alzoo vermeerdert telkens de waarde; zij vermindert iets na de laatste bewerking, omdat de tarwe-zemelen niet onder den afval zijn gerekend, als niet behoorende tot de rijst. Men verkrijgt door de voortgezette bewerking, waarvan de kosten beneden de hoogere waarde zijn, een product, dat jaren goed kan blijven en dus voor den uitvoer geschikt is. In dezelfde opvolging als zij hieronder zijn geplaatst, weêrstaan sbramato, mercantile, camolino, brillato en stella al beter den tijd en het klimaat. Terwijl de twee eerstgenoemden het geen half jaar uithouden zonder in fermentatie over te gaan en kort daarna insecten te vertoonen, kunnen de geparelde soorten jaren lang in elk klimaat goed blijven. Alle rijst voor den uitvoer wordt dan ook gepareld. In Italië evenwel wordt ze niet overal verkozen. Noord-Italië inzonderheid verlangt ze zoo mercantile mogelijk, omdat ze de bouillon, waarmeê men ze vermengt, krachtiger zou maken en de korrels zelf beter in hun geheel zouden blijven. Het eerste is in zoover mogelijk, als dat van de beter bewerkte soorten de zaadlob, en de sterk met spoedig ranswordende olie doortrokken zaadhuid is weggenomen.

Daarentegen vereischen zulke rijstsoorten langer koken, en eenvoudig ontbolsterde rijst (no. 4) is zoo goed als oneetbaar, omdat zij na derde half uur kokens nog niet gaar kan worden.

Voor de fijnere tafel, voor Zuidelijk Italië en voor den uitvoer worden de meer bewerkte soorten genomen.

De uitvoer heeft plaats over Venetië en Triëst naar Duitschland en Oostenrijk, over Marseille naar Frankrijk, en door

den Mont Cenis naar Zwitserland. Over zee wordt ze van Genua uit naar Turkije, Griekenland en zelfs naar Amerika verzonden.

De uitvoer van rijst bedroeg in honderde kilogrammen:

in 1867	863,401
1868	833,845
1869	698,245
1870	866,818
1871	843,500.

De invoer, die hoofdzakelijk ter verwerking was, bedroeg in kilogrammen:

in 1867	6618
1868	7173
1869	8686
1870	21990
1871	18860.

Het bij tienduizende mijlen te tellen wegennet van Opper-Italië bevordert den rijsthandel buitengemeen, en doet de afstanden tot de markten bijna niet tellen.

De rijst wordt in alle steden, in de streken gelegen, waar men ze plant, verhandeld. De belangrijkste markten zijn die van Vercelli, Milaan en Novarra. Bovenaan staat Vercelli. Daar is voor graan, en in het bijzonder voor rijst, door de landeigenaars, pachters en kooplieden een prachtige beurs gebouwd, waar elke week duizende en duizende mudden worden omgezet.

Den handel in het klein doen de koopers en verkoopers met de rijst in zakken tusschen zich. In het groot bedient men zich van makelaars (sensali). Deze lieden stellen geen borgtocht, leggen geen eed af, en oefenen hunne functiën naar goedvinden uit. Het vertrouwen van den een of anderen pachter is genoeg om ze aan een der tafeltjes van de beurs te doen nederzitten. Met de monsters voor zich, in papieren zakjes, trachten zij daar de partijen te verkoopen, die hunne principalen opgaven, en als er een koop is gesloten, wordt het monster overgegeven, waarnaar de partij aan de hoeve wordt afgehaald. Voor elke sacco van 1.40 mud krijgen zij 0.25 l. van den kooper en 0.12½ l. van den verkooper, een betaling groot genoeg, om sommige van hen een aanzienlijk vermogen te doen verwerven.

Duizende en duizende zakken voor honderdduizenden waarde

zag ik op die monsters verkoopen; en nooit, zei men mij met trots te Vercelli, is er nog bedrog gepleegd, of is de rechtbank geroepen om in geschillen te beslechten.

Indien door te lang wachten met ze af te halen, de rijst niet juist aan het monster beantwoordt, kiezen de beide partijen op de markt zelf scheidslieden en onderwerpen zich altijd aan hun uitspraak.

Besluit.

Aan 't einde gekomen onzer beschrijving van de rijst in Italië, wat haar kultuur en gebruik betreft, nog een enkel woord.

Hoewel de zijde er meer opbrengt, de druif meer vermaardheid heeft, de maïs en de tarwe meer algemeen voorkomen, halen de Italianen altijd den rijstbouw aan, om den vreemdeling te toonen hoever zij het in den landbouw hebben gebracht. Ieder, die Italië bezoekt, spreekt dan ook van de rijst, en geen toerist acht iets van het land te weten, als hij, al is het ook uit de ramen van den spoorwaggon, het eenige tropische gewas niet gezien heeft, dat daar bij en om allerlei planten van de gematigde streken groeien moet. Ook ik zag met belangstelling; maar omdat ik in deze dieper moest zien, merkte ik op wat slecht was bij zooveel schoons. Ook daar wordt soms met zaad en met bebouwing geknoeid. Doch het geschiedt dan bij uitzondering; over het algemeen wordt er goed gewerkt. Wij hebben getracht er een beschrijving naar waarheid van te leveren, nuttig, bijvoorbeeld, voor een land als Java, waar integendeel algemeen met de rijstkultuur wordt geknoeid, en goed werken een uitzondering is.

DE RIJSTKULTUUR

OP

JAVA.

Dit opstel bood ik Zijner Excellentie, den Minister van Koloniën aan als een gevolg van het onderzoek naar de rijstkultuur in Frankrijk en Italië, waarvan in de vorige bladzijden verslag is gedaan.

Zijne Excellentie verlangde kritiek op mijn betoog, en veroorloofde mij het daartoe door den druk bekend te maken.

Het doel der uitgave is derhalve, om kritiek uit te lokken: ik vermeld dit met opzet, om ieder, die meent dat mijne beweringen op dwalingen gegrond zijn, tot weêrlegging aan te sporen.

In hoofdzaak namelijk beweer ik: 1º. dat de rijstkultuur op Java in ellendigen toestand verkeert door de ongeloofelijke krachtsverspilling en door het aan waanzin grenzend bijgeloof, waarmeê zij wordt gedreven; 2º. dat men uit dien toestand slechts kan geraken door de zorg over die kultuur af te scheiden van de bemoeienissen der met werkzaamheden overkropte ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, en die toe te vertrouwen aan een corps van speciale ambtenaren.

Dat men evenwel geen oordeel velle op grond van het goede, dat mogelijk hier of daar in engen kring kan opgemerkt worden. Indien de weêrlegging doel wil treffen, moet die gegrond zijn op waarnemingen over groote oppervlakten, over geheele landstreken gedaan.

Verschooning in de kritiek wordt niet gewenscht, welwillendheid niet gevraagd. Trouwens verschooning, welwillend-

heid zouden personen moeten betreffen, en deze hebben niets te maken bij de behandeling der zaak van overgroot belang, waarop ik de algemeene aandacht tracht te vestigen. De belangstelling, welke daaraan wordt gewijd, kan oorzaak zijn, dat de rijstkultuur ophoude een kanker te wezen aan de welvaart der bevolking, maar integendeel een machtige factor van haar rijkdom en zelfs van haar ontwikkeling worde.

INLEIDING.

> De Reysteeld is noodsakelyker als provitabel, alzo de planters daarmeede weynig ofte het minste by overwinnen.
>
> CHASTELEYN's *Invallende gedagten* (A° 1704.)

Op het vruchtbaarste eiland der aarde, op Java, wordt voortdurend een zorg aan de hoeveelheid levensmiddelen gewijd, die alleen in tijden van schaarschheid of gebrek te verklaren zou zijn. Geen officieële courant verschijnt er, waarin men niet van duurte hier, van overvloed elders kan lezen. Ons, ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, wordt het als een der eerste en duurste plichten opgedragen, om aanhoudend te letten op den voorraad rijst en djagoeng. Zonder ophouden onderzoeken wij den „stand der levensmiddelen" en trachten dien te verbeteren door inachtname van het bevel, dat er rijst, en altijd rijst worde geplant, en dat, indien het mogelijk ware, alle grond in rijstveld worde omgewerkt.

Om goede redenen nu is er aan de sawahs geen uitbreiding te geven, die gelijken tred houdt met de snel toenemende bevolking; maar in plaats van daarom den grond minder extensief te bebouwen, is de Javaan hem wellicht nog slechter dan eeuwen geleden gaan bewerken. Op die wijze is men er toe gekomen, dat, met uitzondering van Pasoeroean, Bezoeki en Banjoewangi de rijstkultuur overal met fabelachtig verlies wordt gedreven, terwijl daarenboven de groote hoeveelheid levensbehoeften op een enkele kans is gesteld, die, bij mislukking, de schromelijkste gevolgen na zich kan slepen.

Mits hij rijst plant, is de Inlander in de kultuur er van vrij. Om de termen der koloniale verslagen te gebruiken, „sporen „de ambtenaren verder de bevolking aan, om vooral goede „padi-soorten te planten, en den aanplant behoorlijk van gras „en onkruid te zuiveren." Bij die aansporing blijft het gewoonlijk; men heeft evenmin kennis als tijd om meer te doen.

In een suiker- of koffijtuin zien wij spoedig wat er aan ont-

breekt, terwijl wij gerust en zeker van te zullen slagen veranderingen durven te doen aanbrengen, waarvoor de oningewijde zich wel zou wachten.

Niet alzoo in de padivelden. Mogelijk is er niemand onder ons, die het water laat ophouden, waar de landbouwer het doet afstroomen; die een andere soort van padi doet planten, dan er in gereedheid werd gebracht. Een geheimzinnige sluier hangt er over het rijstgewas; omtrent den groei of bloei daarvan is nog nimmer een goede beschrijving geleverd. Wel trachten wij te weten te komen, waarom het water wordt toe- of afgelaten, wanneer de tijd er is van overplanting, van rijp worden en oogsten, waarom het gewas hier een roode kleur krijgt, elders niet uitstoelt, ginds geen vruchten draagt; maar die wij ondervragen, weten dat alles zelf niet, en voeren ons met hun antwoorden op dwaalwegen. De eenige wijze om zulke vraagstukken, als die over de wijze waarop padi groeit, op te lossen, is door proeven te nemen; doch daartoe ontbreekt de tijd.

Veel minder dan de Europesche, zijn de Inlandsche ambtenaren met de rijstkultuur bekend. Hun „sawah-inspectie" bestaat in een of meer uren langs de velden te rijden en terug te komen. Even gepast hadden zij zich op inspectie kunnen begeven van de bergen, die in de verte grauwen.

Laat mij een treffend voorbeeld aanhalen. Eenige jaren geleden zag de toenmalige kontroleur in het Sĕragische welig tierende naast slecht groeiende velden. Evenmin als de Inlandsche hoofden, kon hij er zich de oorzaak van verklaren; gezamenlijk namen zij, op gezag der landbouwers, die er bijstonden, aan, dat er de „åmå" in zat. Nadat de velden mislukt en afgeschreven waren, kon men ze weldra weêr met tabak beplant zien. Later kwam het Bestuur ter oore, dat men de rijst met opzet had doen mislukken, om, vrijgesteld van landrente, een meer waardig gewas, de tabak, te kunnen telen. Niemand onder de ambtenaren kon het bewijzen, en de zaak bleef rusten.

Zulk een in vele opzichten leerzaam geval kan een uitzondering zijn, en te verklaren in Pekalongan, dat jaren lang door eigen schuld geteisterd is, maar het leert, hoe noodzakelijk een grondige kennis der rijstkultuur is.

De inmenging der ambtenaren bij die kultuur bepaalt zich feitelijk slechts tot de voortdurende aansporing om rijst te planten, terwijl een wel te begrijpen tegenzin hen weerhoudt den Inlander aan te raden handelsgewassen te telen, die altijd

grif zijn te verkoopen, minder arbeid kosten en weinig kans van niet slagen aanbieden.

De Javaan blijft dus bij den rijstbouw, en heeft hongersnood in het vooruitzicht, als het gewas mislukt. Wat zouden dan toch de twaalf millioen, die hij voor de koffij krijgt, weinig helpen, evenmin als de vijf, die hem voor de suiker worden uitbetaald! Zij vertegenwoordigen te zamen nauwlijks voedsel voor anderhalve maand.

Geen wonder, dat men met zeker gevoel van angst zorg draagt voor de levensmiddelen in het algemeen en de rijst in het bijzonder, zonder er evenwel iets verder meê te komen. Mits de Javaan immers slechts rijst plant, bekommeren wij ons verder weinig om de wijze, waarop hij het doet. Met een aan waanzin grenzend bijgeloof, en, gedeeltelijk ten gevolge van dat bijgeloof, met een ongeloofelijke krachtsverspilling verricht hij 't werk; op die wijze verkwist hij een tijd, die in honderde millioenen van dagen te berekenen is, en lijdt er een verlies door, dat van 40 tot 60 millioen gulden 's jaars stijgen kan. Er is zooveel werkkracht voor den rijstbouw „met den aankleve van dien" noodig, dat er voor de industrieële bebouwing van den grond weinig overschiet.

De Staat, die reeds gedwongen is, om een belangrijken en voor het algemeen welzijn zeer nuttig te besteden tijd alleen te gebruiken, om gebrek te voorkomen, of er voor te waarschuwen, lijdt bovendien een aanzienlijk nadeel in zijn inkomsten, en moet ten slotte nog tusschenbeiden komen, waar een tekort van voedingsmiddelen zich openbaart.

Daarom behoort de ontzettende krachtsverspilling op te houden, en tevens het bijgeloof, dat er toe drijft, onschadelijk worden gemaakt.

De urgentie van een en ander hoop ik te bewijzen door een getrouwe beschrijving van den rijstbouw te leveren. Men zal daaruit tevens ontwaren dat men leeren kan, hoe de Javaan plant, en tegelijk desnoods bekend raken met allerlei bijgeloof, dat daarop betrekking heeft, maar dat men daardoor niet tot een kennis kan komen, wier toepassing weldadig werken zal.

Vooraf zal ik de voornaamste legenden en de wijze van tijdberekening vermelden, omdat zij den sleutel geven voor verschillende zaken, die bij de rijstkultuur worden opgemerkt.

---

§ 1. Overleveringen.

Batårâ Goeroe was voldaan; zijn innigste verlangen vond hij bevredigd. Door de opening van het bakje Astå Ginâ was hem een dochter geworden, die als een beeldschoone maagd voor hem stond. Nooit had men zulk een schoon, liefelijk wezen gezien. De Raad der Goden, die bijeengeroepen was om haar een naam te geven, koos dien van Rĕtnå Doemilah, glinsterend juweel. Batårâ Goeroe bewees haar de grootste eer, en bood haar zijn troon, de *balé* Mĕrtså Kandâ aan. Innig veel hield hij van haar, doch zijn vaderlijke liefde ontaardde weldra in zulk een hevige minnedrift, dat hij haar tot echtgenoote verlangde. Narâdâ was de eerste, aan wien hij zijn hartstocht openbaarde, maar deze wilde niets weten van het vreesselijk denkbeeld, dat een vader zijn dochter huwen zoude. Hoe hij hem ook vleide, Narådå was niet te bewegen een goed woord voor hem te gaan doen bij zijn dochter, zoodat hij hem eindelijk moest bevelen haar het voorstel te doen om zijn echtgenoote te worden.

Rĕtnå Doemilah was verontwaardigd. „Wat," riep zij uit, „mijn vader, die mij ten steun en tot leermeester strekken moest, „wil hij mij ten huwelijk? Zeg hem, dat ik met afschuw weiger." Batårâ Goeroe liet zich door dit antwoord niet ontmoedigen, en ging zelf naar haar toe, om zijn liefde te betuigen. Doch hoe hij ook aanhield, zij bleef halstarrig weigeren. „Het is „der Dewå's wil," sprak hij, „dat ik u zoo bemin. Hoe zou „zulks anders mogelijk zijn? Daarom zult gij mijn liefdedorst „bevredigen, zoo niet goedschiks dan gedwongen. Daarentegen „beloof ik alles te doen, wat gij verlangt, en u te schenken, „wat gij vraagt."

Toen haar bidden en smeeken niet hielp, sprak zij: „Welnu „ik zal voldoen aan uw afgrijselijke begeerte, doch, vóór ik „mij aan u overgeef, vraag ik van u drie zaken." „Zij zijn vooraf „reeds toegestaan," riep de stamvader der Javaansche Vorsten. „Dan vraag ik u, " zoo luidde het daarop, „vooreerst een voedsel, „dat, hoe vaak ook gebruikt, geen tegenzin wekt, vervolgens „kleêren, die door het gebruik niet slijten, en eindelijk een „stel muzijkinstrumenten, die liefelijk klinken, zonder dat men „ze bespeelt."

Uit zijn voorraad van al wat prachtig en zeldzaam was trachtte Batårâ Goeroe haar te voldoen, maar zij was niet

tevreden te stellen, en beweerde van iedere zaak, dat zij niet voldeed aan de gestelde voorwaarden.

Ten einde raad, ontbood hij zijn gunsteling, Kålå Goemarang, den zoon van Batårå Kålå, vertelde hem wat Rĕtnå Doemilah vroeg, en gelastte hem in den hemel en op aarde te zoeken naar hetgeen zij verlangde, en niet weder te keeren voor het gevonden was.

Spoedig toog Kålå Goemarang op reis, daalde van den hemel op de aarde, en klom dan weêr naar boven zonder resultaat. Doch ook hij zelf zou zulk een vurige liefde gaan koesteren, dat hij meester en opdracht beiden er door vergeten zou. Op een van zijn omzwervingen toch kwam hij eens in Wisnoe's tuin, en zag er een schoone vrouw baden. Hoewel zij dadelijk wegliep, herkende hij haar als Dewie Srie, Wisnoe's echtgenoote, en hij ontstak in een vurige liefde, die hij niet draalde haar te bekennen. Hoewel zij niets van hem wilde weten en hem ontvluchtte, zocht hij haar telkens op en hield dan zoo aan, dat zij eindelijk aan Wisnoe haar beklag deed, die echter de zaak nog al kalm opnam. „Wat kan ik nu doen?" zeide hij, „tegen hem „vermag ik immers even weinig, als tegen zijn meester, tegen „Batårå Goeroe zelf. Het is wellicht een beproeving, die u over-„komt. Er zit niets anders op dan te vluchten, en zoolang uw „vervolger mij niet ziet, kan ik u beschermen." Zij overlegde toen met haar echtgenoot zoo goed mogelijk den weg, dien zij nemen zou, dat Kålå Goemarang haar niet vinden kon. Deze ging daarop rechtstreeks naar Wisnoe toe. „Gij weet, o „Wisnoe, hoe ik Dewie Srie bemin. Waarom verbergt gij „haar? Geef ze mij, opdat ik de liefdevlam koele, die mij „verteert." „Gij zijt heer en meester," was het antwoord, „zij „is ter uwer beschikking." En toen Wisnoe ten overvloede de richting had aangewezen, waarheen zij was gevlucht, was zij weldra ingehaald. Doch zij, in angst van door haar vervolger gegrepen te worden, vervloekte hem: „'t Is schandelijk, zooals gij doet; „'t is alsof gij een beest zijt. O, Goden, verandert hem, den „onbeschofte, daarin." De bezwering hielp, want Kålå Goemarang was verdwenen, en een varken stond in zijn plaats.

Intusschen wachtte Batårå Goeroe vruchteloos op de terugkomst van zijn zendeling. Hij kon ten laatste onmogelijk zijn liefdedrift meer bedwingen, en hij voelde niet meer dat Rĕtnå Doemilah hem afweerde. Eens dan sloot hij haar in zijn armen, en — — — — — zij stierf.

Wanhopig was hij. Aan ieder klaagde hij zijn nood, maar niemand kon helpen. Ook de Raad der Goden kon haar niet weêr in het leven roepen, en wist niets dan voor te stellen haar naam in Tisnâ Wati te veranderen, en haar in Mĕndang Kamolan te begraven. Batârâ Goeroe deed, zooals de Raad hem beval. Hij liet den Vorst van dat rijk, Praboe Makoekoewan roepen. „Hier hebt gij het overschot van Rĕtnâ Doemilah,” zeide hij, „wier naam in Tisnâ Wati is veranderd. Begraaf „het, en laat de grafstede voortdurend bewaken.”

Praboe Makoekoewan volgde den ontvangen last zoo stipt op, dat hij zelf het graf geen oogenblik verliet. Den veertigsten dag na de begrafenis zag hij daarop een hellen lichtkrans, die hem uitspruitsels van onbekende planten bleek te omhullen. IJlings ging hij Batârâ Goeroe daarvan kennis geven, die dadelijk door vele Dewâ's omstuwd er naar kwam zien.

„Ziet,” riep hij uit, „daarin is de ziel van Tisnâ Wati „opgegaan. Dat die planten het menschdom door hare vruchten „nuttig mogen zijn en een beter voedsel geven dan de wortels „en bladeren, die zij tot nu toe eten. Wat is het jammer, dat „ik het schadelijke element dier vruchten, de *âmâ*, niet ver„wijderen kan. Altijd toch moet er iets kwaads zijn aan hetgeen „goed heet.” Batârâ Goeroe voorspelde, welke soorten van vruchten de planten zouden dragen, en gaf daarnaar zelf er de namen aan. „Hetgeen uit den navel spruit, heet *pari*,” zoo sprak hij, „en „*klâpâ* hetgeen uit het hoofd komt. Wat opschiet uit de „puberta, kan gepast *arèn* heeten; wat groeit uit de handen, „geef ik, naar de hangende vruchten, den naam van *pâlâ* „*goemantoong*, en wat uit de voeten voortkomt, van *pâlâ* „*kapĕndĕm*.” Hij droeg verder Praboe Makoekoewan op de planten te verzorgen, en de zaden daarvan te geven aan wie er om vroegen. De eerste planters van die zaden werden *bapa tanni* en hun echtgenooten *bijoeng tanni* geheeten, dat is: vaders en moeders of patronen van den landbouw. Zij hielden de nagedachtenis van Tisnâ Wati in eere, en ter harer herinnering plaatsten zij, in stede van de balé Mĕrtsâ Kandâ, waarop zij troonde, hun *rangons* op het veld, en, als het ware tot haar vermaak, ook *panggalans* en *kitirans*, en hielden bij den oogst nieuwe stoffen van zijde en katoen met welriekende oliën en zalf gereed. Steeds uitgestrekter werden de velden aan de hellingen der bergen, die slechts bezaaid behoefden te worden met hetgeen *pari* heette, om een rijken oogst voort te

brengen. Als de eersten, aan wie het zaad werd uitgedeeld, noemen de Javanen Djåkå Poering en Kjai Toewå.

Doch om tot Kålå Goemarang terug te keeren, zelfs de verandering in een dier, in een varken, deed zijn liefde voor Dewie Srie niet bekoelen. Aanhoudend vervolgde hij haar, en zij moest op de huizen en in de boomen klimmen, om hem te ontloopen. Het leven begon haar op die wijze te vervelen, en toen zij van Tisnå Wati's verscheiden hoorde, kreeg zij een vurig verlangen om haar lot te deelen. De goden vervulden die begeerte, en op haar vlucht voor Kålå Goemarang te Mĕndang Kamolan komende, verdween zij eensklaps. Waar zij het laatst was gezien, sproten dezelfde planten uit, die op Tisnå Wati's begraafplaats groeiden. Toen Praboe Makoekoewan hiervan aan Batårå Goeroe kwam kennis geven, zeide deze: »Ik wist reeds »wat gij komt vertellen. De planten zijn inderdaad dezelfde, alleen »die uit den navel verschillen van aard. Die van Tisnå Wati »verlangen een droogen grond, doch die van Dewie Srie »moeten in water worden geplant. Doch behandel beiden zorg»vuldig, en doe in alles alsof zij menschen zijn, daar in »ieder van hen een ziel besloten is.« Aan Raden Djåkå Poering en Kjai Toewå werd ook deze rijstsoort ter uitplanting gegeven, hetgeen zij in moerassen deden.

Bij hen voegde zich Kjai Boejoot, die het eerst het water aan de bergen ophield door het maken van waterpasse vlakken, en zoo de sawah's uitvond.

Oorspronkelijk was er één soort van rijst. Reeds in Kjai Boejoot's tijd evenwel kwamen er andere soorten, en langzamerhand werden die rood en paarsch of zwart.

Kålå Goemarang, die zeer verwonderd was, Dewie Srie niet meer te zien, werd woedend toen hem ter oore kwam, hoe zij hem ontloopen was. Hij trachtte nu uit wraak de padi, waarin haar ziel was gevaren, te vernielen. Te vergeefs trachtte men hem uit de moerassen en uit de sawah's te houden, waar zij was uitgeplant, en Wisnoe, die Dewie Srie ook in haar nieuwen vorm beschermen wilde, puntte een bamboe, die in zijn handen het wapen Graugang werd, waarmede hij Kalå Goemarang doodde. Zijn ziel verhuisde in den zoon van Poetoot Djantåkå, het kwade element in tegenoverstelling van het goede. Uit zijn lijk, dat op de velden bleef vergaan, ontstonden de walang sangits en lembings, die schadelijke insecten, terwijl uit het bloed van zijn wonden de åmå lodoh en nadeelige gassen voortkwamen.

Het padigewas had vele vijanden. Onder de oudste belagers er van behoorde Raden Prit Andjålå, die in het lichaam van een naar hem genoemden vogel, den prit, verhuisde. Met zijns gelijken vloog hij op de rijstvelden aan, en liet zich van daar niët verjagen. Djåkå Poering en Kjai Boejoot bleven ze zoo aanhoudend vervolgen, dat zij in de klapper- en arènboomen vlogen, maar ook daar werden zij met stukken hout en steenen vervolgd, totdat zij ook die verlieten en verder weggingen. Door al dat gooien raakten zoowel de arèn- als de klapperboomen beschadigd, en uit de vruchtstelen begon er vocht te vloeien. Zij zaten er erg meê in, en hun poging om het gehavende uiterlijk der vruchtstelen door gelijk afsnijden minder zichtbaar te maken, had slechts ten gevolge, dat de wonden nog sterker vloeiden. Zij durfden het water niet verloren te doen gaan, en vingen het op in geledingen van de bamboe. Daarmeê gingen zij naar Praboe Makoekoewan, en vertelden hem de toedracht der zaak, hoe Prit Andjålå met duizenden van zijns gelijken zich op de rijstvelden hadden geworpen en niet te verjagen waren, hoe zij telkens in de klapper- en arènboomen vlogen, om dadelijk weêr te keeren; hoe zij hen toen geworpen hadden met steenen en stukken hout, maar daardoor de boomen hadden gekwetst, en hoe zij door het beschadigd uiterlijk te willen herstellen slechts de vloeiing hadden bevorderd, en dat zij nu bang waren voor het leven der godenplanten. Ook Praboe Makoekoewan wist geen raad, en zond hen naar Batårå Goeroe. Deze ging met Narådå de boomen zien, en deed zich de bamboes met het opgevangen vocht toonen. Narådå, die de geledingen wilde aangeven, liet ze vallen, en een gedeelte van den inhoud stortte in een pot, die boven het vuur stond. Zoo werd de suiker ontdekt, die als een geschenk van Batårå Goeroe wordt aangemerkt.

Prit Andjålå en zijn genooten waren daarbij zoo bang voor Batårå Goeroe, dat zij voortaan ieder, die er slechts als mensch uitzag, voor dien vorst hielden en schuw wegvlogen. Kjai Boejoot maakte daarvan gebruik, om poppen in de velden te plaatsen en had de voldoening, dat zij op den duur wegbleven.

De grootste vijanden van het gewas waren Poetoot Djantåkå's kinderen. Zij waren 40 in getal, en hadden de vormen van tijgers, rinocerossen, grootere en kleinere hertensoorten, buffels, runderen, apen, ratten en muizen. Wetende, hoe Batårå Goeroe's

en Wisnoe's liefde als het ware in de gâgâ en padi was besloten, had de vader hun uit vrees voor die goden bevolen, om nooit in de aanplantingen er van te komen, daar zij er over waakten en zeker ieder die er kwaad aan deed, straffen zouden. Degene, die met de ziel van Kâlâ Goemarang den vorm van een varken had gekregen, weêrstreefde niet alleen het bevel, maar zette zijn broeders en zusters aan om in de sawah's te komen en ze te vernielen. Kjai Boejoot trachtte ze weg te jagen evenals de vogels, doch te vergeefs. Ja zelfs vielen eens de grootere dieren hem aan, zoodat hij vluchten moest, en slechts zijn heil vond door in een klapperboom te klimmen. Daar laafde hij zich, afgemat en doodmoe, met het water der jonge vrucht, ter gedachtenis aan welke gebeurtenis de sawah-planters nog klappermelk mengen met het water der leiding, als het, van het loopen, d. i. van het stroomen moede, niet spoedig genoeg wil toestroomen!

Raden Djâkâ Poering ging het wedervaren van Kjaï Boejoot aan den Vorst van Mĕndang Kamolan vertellen, en tevens hoe de aanplantingen door Poetoot Djantâkâ's kinderen werden vernield, zonder dat men raad wist, om hen te verwijderen. Praboe Makoekoewan wist er evenmin raad op, en zond Djâkâ Poering naar Mĕndang Agoeng, waar Andong Dadapan en Gading Pĕngoekir woonden, om hun het moeielijk geval voor te leggen en hulp te vragen. Zij schonken hem een hond en een kat die, respectievelijk naar de vlekken op hun vel, Bĕlang Wĕjoejang en Tjândrâ Mäwâ heetten. Daarmede ging hij terug, en inderdaad, zij brachten schrik en dood onder de herten, apen, rotten en muizen; maar tegen de grootere dieren vermochten ook zij niets. Weêr zond men om hulp naar Mĕndang Agoeng, die ook verstrekt werd. Raden Toeroenan en Raden Sĕngkan namelijk, de jongere broeders van Kjai Andong Dadapan, werden afgezonden met een zweep, waarvan de slag uit giftige zwarte zijde bestond.

Praboe Makoekoewan was met hun komst zeer in zijn schik, en al aanstonds bood hij zich aan met hen te gaan. Zoo reisden zij te zamen af naar de streken, waar de dieren hun verwoestingen aanrichtten. Praboe Makoekoewan durfde zich evenwel niet verder dan tot den rand der velden wagen, en liet zijn gasten alleen de sawah's intrekken. Zij konden dat ook doen, want zij hadden met hun talisman niets te vreezen. Wel kwamen de dieren in dolle woede op hen af met de klauwen of de

tanden of de horens gereed om hen te vernielen, doch zij bleven pal staan; met hun zweep er op lós slaande, vielen de vijanden weldra zoo om hen heen, dat de laatst overgeblevenen op de vlucht togen en door verwenschingen konden banggemaakt worden.

De dieren, die door de zweep geraakt waren, stierven: alleen de buffels en de koeien bleven in leven, maar lagen als verlamd ter neêr. Hun werd aangezegd, dat zij tot straf met hun nageslacht de menschen dienstbaar zouden zijn. Daarentegen werd ook aan de menschen een zachte behandeling aanbevolen, daar zij, die nu voortaan dienstbaar zouden wezen, van menschen afstamden. Nog behandelen vele inlanders daarom hun ploegvee zacht, en al beuken zij soms de koppen, nimmer zullen zij de beesten tegen de pooten slaan, want de dieren zouden onmiddellijk te zwak worden om te loopen, of althans tot werken ongeschikt zijn.

Vooreerst waren er nu geen beletsels meer om de padi welig te doen tieren: de sawah's breidden zich hoe langer des te meer uit, en werden zelfs naar overzee bekend.

Praboe Makoekoewan, die te Mĕndang Kamolan bleef zorgen, dat de padi behoorlijk werd verbouwd, zag eens, toen hij volgens zijn gewoonte 's avonds langs de velden wandelde, een kolossale slang langs de van onkruid gezuiverde dijkjes kruipen, zonder het gewas te beschadigen. Hij ging er naar toe, om ze beter te zien, maar zij verdween, terwijl in háar plaats een schoone vrouw stond. Natuurlijk wilde hij er nog dichter bijkomen, maar met elken stap, dien hij vooruit deed, week zij er een achteruit en kon hij ze slechts op een afstand blijven bewonderen. Die bewondering werd weldra liefde. „O schoone," riep hij haar toe, „ziet gij niet hoe een liefdevlam mijn hart verteert. Kom „tot mij. Ontvlied mij niet langer!" Doch nu verdween de verschijning geheel en al.

Telkens als hij des avonds of in den morgen naar de velden ging, zag hij haar, en telkens, als hij haar toesprak, verdween zij. Eindelijk kwam er antwoord op zijn smeeken om liefde. Het luidde: „Zoo gij mij bemint, wees, als gij des morgens of „des avonds in uwe plantsoenen komt, immer rein van leden. „Bedek uw lichaam met welriekende oliën en met geele zalf, „en trek nieuwe kleederen aan. Weet, sterveling, dat dit de „eenige wijze is, waardoor gij mij, Dewie Srie, Wisnoe's „echtgenoote, naderen kunt." Praboe Makoekoewan ging dadelijk

zich baden. De zuiverste zalven, uit zeldzame planten bereid, bedekten zijn lichaam, de welriekendste oliën, die het dierlijk leven konde afscheiden [1], doortrokken zijn kleederen, en zijn tooi was een bruidegom waardig. Zoo begaf hij zich des avonds naar de velden in de hoop, dat de geliefde hem niet meer ontvluchten zou. Weldra zag hij haar, en zij bleef staan, ook toen hij haar naderde. Hij wilde zijn armen reeds uitsteken... maar zij verdween al weêr en thans voor goed. Zij verhuisde in het lichaam van Praboe Makoekoewan's echtgenoote, terwijl Wisnoe, die nog altijd Dewie Srie beminde, zich incarneerde in den Vorst van Mĕndang Kamolan. Te zamen leefden Praboe Makoekoewan en zijn vrouw, of liever Wisnoe en Dewie Srie tot vermenigvuldiging van het gewas, waaraan zij zoo gehecht waren, en dat het hoofdvoedsel van het menschdom werd.

Ook Batårå Goeroe's hooge gunst bleef aan de rijst verbonden. Opzettelijk ging hij nog eens naar Mĕndang Kamolan, om der bevolking de goede wijze van kultuur te leeren, die gelegen is in het doen der offeranden, en door de opvolging waarvan slechts het gewas op den duur kan slagen. Praboe Makoekoewan kreeg van hem de opdracht om de kennis, die hij op die reis openbaarde, te verspreiden. Meer dan haar echtgenoot beijverde zich daartoe Dewie Srie, die, reeds één van naam met de Cerès in Griekenland, even als zij de Godin van den landbouw op Java werd.

Onder verschillende namen naar hare attributen, en meer nog naar de verschillende leeftijden der plant, die uit haar stoffelijk overblijfsel ontsproot, wordt zij aangebeden, en met een innigheid, een overtuiging, die geen Mohammedaansch Priester, op Java ten minste, kan schokken. Haar vereering heeft die van Rĕtnå Doemilah doen vergeten, ofschoon haar naam en lotgevallen algemeen bekend bleven. Ook Praboe Makoekoewan is geheel op den achtergrond geraakt. Men vindt hem terug, hoewel ongenoemd, wanneer er bij het huwelijksfeest der padi een bruidegom fungeren moet. Bij een andere gelegen-

---

[1] De oliën van deze soort zijn soms duurder dan de Perzische rozenolie, en worden bereid uit de producten der afscheiding van neus, oogen, ooren enz. van sommige dieren. Van de zeer kostbare »lĕnga djĕbat», in de vervaardiging Kĕdaton «de bloem van het Hof,» de Prinses Sĕkar waarvan zoo bedreven is, zou een hoofdbestanddeel uit de ooren van den oliphant komen.

Onder zalf of blanketsel versta men de bekende boréh, hoofdzakelijk uit stoffen van het plantenrijk bereid.

heid noemt men hem wel eens Dânâ, ofschoon dan het onontbeerlijke Srie er voor maakt, dat de naam Srie Dânâ veelal op Dewie Srie zelve wordt toegepast. Het meest leeft Praboe Makoekoewan nog voort in het volksgeloof, dat de oelâ sâbâ, (python pittacus?) de gewone vorm, waaronder Dewie Srie zich aan de menschen openbaart, nooit alleen is, maar — en dit omdat men het vrouwelijke dier eerst moet zien — altijd vergezeld gaat van het mannelijk gedrocht. Een Javaan doet die slang nooit kwaad, en is gelukkig, als hij haar in zijn velden ziet. Geluk wordt stellig zijn deel, en een goede oogst is hem verzekerd.

Te Pekalongan hoorde ik dat Srie Sĕdânâ of Srie Dânâ de vrouw was, gevormd uit den dojer van het ei, dat Batârâ Goeroe aan Dewie Oemâ te bewaren gaf, en welk ei behalve Srie Dânâ nog vier andere Srie's zou voortgebracht hebben. Hoewel deze geschiedenis niet met de vorige te rijmen is, zal wel de oorsprong dezelfde wezen, en de variaties in het Pekalongansche geborduurd zijn in de wijde mazen van sommige overeenkomende namen en gebeurtenissen.

Zoo wist men in het Tagalsche nog de volgende episode te verhalen. Karoeng Kâlâ, de zoon van Vorst Tjèlèng Sĕrĕnggi raakte op Dewie Srie verliefd, en klom, met bovennatuurlijke macht toegerust, naar den hemel op, om haar aan Batârâ Goeroe ten huwelijk te vragen. Doch deze werd woedend, en wierp hem met een bamboe van de soort woelooh, die evenwel geen doel trof, en in de ruimte hangen bleef als de ster Woelooh. Karoeng Kâlâ zelf zou later ook al in woede den ploeg van een der patronen van den landbouw in het hemelruim hebben geslingerd, waar hij bleef als de ster Wloekoe.

Voorts deed Karoeng Kâlâ, welke altijd zich zoo vijandig had getoond jegens al wat rijst was of daarmeê in verband stond, na zijn dood er nog schade aan. Uit zijn huid ontstond de âmâ poetih, uit zijn oogen de âmâ lĕmbing, uit zijn haar, waarmeê hij als een beest bedekt was, de ămâ walang sangit, uit zijn beenderen de âmâ tikoes. Zoo schijnt hij dezelfde te zijn, als de Kâlâ Goemarang van Bagelen en Kediri, die als zoodanig te Pekalongan en Tagal niet bekend was.

In de beide laatstgenoemde residentiën noemt men Kjai Kaloekoewan als den invoerder der padikultuur. Hij had, zoo luidt het verhaal, twintig dochters te onderhouden. Hoe hij ook werkte, hij kon haar niet te eten geven, en zij leden zulk een gebrek,

dat twee van haar in afzondering gingen bidden om haar toestand te verbeteren. Door dat bidden kreeg de vader een droom, waarin hem bevolen werd in het westen het zaad van de padi te gaan halen en het te planten. Daaraan voldeed hij; maar toen het gewas rijp was, wist hij niet wat er meê te doen, daar hij en zijn dochters bladeren noch vrucht konden eten. Daarop veranderden Dewie Srie en haar echtgenoot zich in een paar perkieten, en vlogen op een der velden ter neêr, juist toen Kjai Kaloekoewan er naar kwam kijken, en maakten hem, toen hij ze wegjoeg, opmerkzaam, dat zij met de bekken de aren boven de bladeren hadden afgeknipt. Doch ook dat hielp hem niet, want zooals de vruchten daar lagen, waren zij voor hen nog niet eetbaar. Weêr hielpen Wisnoe en Dewie Srie. Zij veranderden zich nu in een paar rijstvogels, die neêrstrijkende de zaden ontbolsterden en de korrels op den grond lieten vallen. Toen Kjai Kaloekoewan hun werk zag, kreeg hij de ingeving, dat van de plant alleen de ontbolsterde korrel te eten was. Ter gedachtenis aan het eerste bezoek van Dewie Srie wordt de rijstaar nog immer een voor een geplukt en nooit gesneden.

Kjai Kaloekoewan kwam spoedig in een goeden staat, en raakte bekend als iemand, die in de teelt van de padi zeer bedreven was. Die roem werd echter zijn ongeluk. Hij kwam daardoor weldra met Dampoe Awang in kennis. Dampoe Awang was een zeer rijk koopman van overzee, die, van het nieuwe voedingsgewas gehoord hebbende, naar Java ging om er van te halen. Hij gebruikte voor de reis een vaartuig, dat er als een schip uitzag en dat door het luchtruim vloog, gedragen door de bovennatuurlijke macht van een geel zijden kleed, dat hij van de Vorstin der Geesten had ten geschenke gekregen. Hij bracht witte borden en pannen meê, die men hier, waar zij slechts van roode klei gemaakt werden, nog niet gezien had. Kjai Kaloekoewan ontving hem gastvrij en hielp hem bereidwillig aan zaad. Daarmeê nu keerde hij naar zijn land terug, waar het zoo gewild was, dat hij weldra nogmaals de reis overzee ondernam om nieuwen voorraad te halen.

Toen hij het eiland Java naderde, zag hij zijn vroegeren gastheer, die een verbazend groote kar vol rijst met schoone karbouwen er voor begeleidde, en daarmeê op de zee ging, alsof zij vaste grond was. Dampoe Awang werd zeer jaloersch op zulk een macht, en schroomde niet de kracht, in zijn geel zijden kleed opgehoopt, te gebruiken om zijn hartstocht te

koelen. Hij eischte daartoe de vernietiging van kar en buffels, die kort daarop in de klippen Batoe en Kĕrbo waren veranderd.

Kjai Kaloekoewan wist niet, wat hem overkwam, toen hem zoo eensklaps zijn voertuig ontnomen werd, en wendde zich tot den Oppergod om recht. Dit viel hem ten deel. Dampoe Awang's bovennatuurlijke macht was voor een goed deel verminderd, daar zij ter voldoening van een booze neiging gebruikt was. Zijn schip kon niet langer in de lucht blijven zweven, viel ten onderste boven op de aarde neêr, en veranderde daar in den berg Prahoe.

Dampoe Awang zelf ontkwam het gevaar. Vol wraakzucht begaf hij zich naar Kjai Kaloekoewan, die hem weêr vriendelijk ontving, niet wetende, dat hij aan hem de vernieling van kar en ossen te wijten had. Zijn schoone dochters, Poeloong Gånå en Poeloong Saric, wekten de liefde van Dampoe Awang op, die ze onmiddellijk aan hun vader ten huwelijk vroeg. Deze weigerde ze evenwel te geven, waaruit een twist ontstond, die met zijn dood eindigde. De dochters vluchtten voor den moordenaar van hun vader, en werden door Wisnoe veranderd in het hart van den boom timåkå. Eindelijk sloeg het uur der vergelding en Dampoe Awang stierf, door verdriet en spijt verteerd. Nog na zijn dood scheen het, of hij Kjai Kaloekoewang wilde schaden in hetgeen hem altijd het liefste was, zijn rijstplantsoenen. Uit zijn lichaam ontstonden verschillende soorten van aan de rijst vijandige vogels en wormen.

Uit de geschiedenis van Watoe Goenoeng leert men, dat de rijstkultuur in het Oosten spoediger tot ontwikkeling kwam dan in het Westen van Java. Watoe Goenoeng, de eenige zoon van Bok Sintok (Sinta?) was zeer ondeugend. Hij voerde niets uit dan aanhoudend eten. Ongeloofelijke hoeveelheden voedsel kon hij verslinden. Hoe men hem ook vermaande en berispte, niets baatte om dien geeuwhonger tegen te gaan. Zelfs uitschelden mocht niet helpen. Eindelijk sloeg Bok Sintok hem met haar rijstlepel op het hoofd, doch toen vluchtte de knaap, zonder dat men wist waarheên. De moeder was over dien afloop erg bedroefd, en deed niets dan naar haar kind vragen. Zij werd waanzinnig, vernielde eerst haar huisraad en ging daarna overal heen aan het omdolen.

Zoo kwam zij in een land overzee. Daar maakte zij opgang door haar schoonheid, en iedereen werd op haar verliefd. Doch immer bedroefd en naar haar zoon zoekend, werd het aan-

dringen van de tallooze aanbidders haar zoo lastig, dat zij bad om te sterven. Zij werd eensklaps weggenomen, en in het rijk Giling Wĕsie ter neêr gezet. Men vond, waar zij het laatst stond, een plant. Denkende om Bok Sintok, aten de teleurgestelde minnaars daarvan, en bevonden zij, dat zij koude veranderde in warmte en droefheid in vreugde. Die plant wordt nog veel aangekweekt, want men bereidt er de opium van.

Watoe Goenoeng intusschen was naar de Preanger gevlucht. Ook daar kon hij zijn eetlust niet bedwingen. Eens viel hij op een offerande van etenswaren aan en verslond ze. De offeraars wilden hem grijpen, maar hij wist zich zoo goed te verweren, dat zij van aanvallers verdedigers werden, en zich met hem verzoenen moesten. Hij bleef bij hen, en kreeg volop te eten. Hij onderwees hen daarentegen in het gebruik van den ploeg en de toepassing van het stel offeranden, welke voor, in, en na den planttijd noodig zijn, om zich van een goeden oogst te verzekeren. Voorts leerde hij hen, hoe men aan de vier hoeken van het veld gekookte rijst (kĕtoepat pĕngloewar) zetten, en dan het wonderdoende: „geschikte grond, helder water, verdwenen „lichaam" (boemi soekå, banjoe soetji, awak sampoernå) uitroepen moet. Ook maakte hij hen bekend met het afdoende middel om in tijden van droogte water te krijgen, door de wajang te spelen aan den kant der leiding of rivier, waarbij aan den dalang een nieuwe kom (passo) met water gevuld moet gegeven worden, om zich daarmeê te baden. Nog, zei mij de verteller, slagen de sawah's in de Preanger zoo goed, omdat men daar opvolgt hetgeen Watoe Goenoeng heeft geleerd.

Ziedaar de legenden over padi, die door den inlander in hooge eer worden gehouden. Gedeeltelijk en met variaties vindt men ze in de Javaansche gedichten Manik Måjå en Watoe Goenoeng. Of er een historischen grond aan is? Of werkelijk de rijst inheemsch is op Java? Wel wordt de oorspronkelijke wilde rijstplant sints onheugelijke tijden in sommige streken, zoowel aan de bronnen van de Missisippi als aan de meren Circars in Voor-Indië gevonden, maar nooit in onze bezittingen.

Meer zeker is het, dat niet aan de zweepslagers van Mĕndang Agoeng, maar aan de Arabieren de eer toekomt den buffel te hebben getemd, zooals ook zij de maïs en de koffij

boon hebben ingevoerd. Maar wat hiervan zij, de Javaan hecht geloof aan die kinderachtige onnatuurlijke vertellingen, en hij blijft er aan gelooven, al noemt hij zich de trouwste opvolger der Mohammedaansche bevelen. Allah heeft hij leeren aanbidden naar het uiterlijk, maar aan Dewie Srie gelooft hij met overtuiging. Hoe plastischer het voorwerp der vereering toch zich aan hem voordoet, des te inniger het gebed. Dewie Srie is nu voor hem een vleeschwording van hetgeen goed is en wel smaakt, van hetgeen uitzet, zoodat er met weinig genoeg is, in 't kort van de barkat, die er in allerlei etenswaar en speciaal in de rijst zit. Dat beginsel kan de rijst uit zich zelf bezitten, en ook verkrijgen door een emanatie van de bron der barkat.

Even als een welriekende bloem een huis kan vervullen met haar geur, zonder zelf te verminderen, deelt Dewie Srie haar vermeerderend vermogen meê zonder zich zelf te schaden. Dewie Srie omvat alles, maar is altijd op een plaats te gelijk. Zij heeft een onberekenbaar, een onuitsprekelijk groot vermogen van verplaatsing, zoodat zij voldoen kan aan de millioenen, die bijna te gelijk hare tegenwoordigheid inroepen, maar echt Javaansch is daarbij het plastische begrip tot schrilheid toe, dat zij gaat wandelen en rondkijken, als zij niets te doen heeft of zich vermaken wil.

Ik zeide reeds boven, dat zij zich voordoet als een slang, die langzaam voortkruipt, en altijd vergezeld is door haar echtgenoot. Iemand, die voor zijn vermaak uitgaat, is altijd rein, heeft zich gebaad, en eenige zorg besteed aan het lange haar, nog meer dan elders in de tropische gewesten noodzakelijk. Zulk een, en vooral Dewie Srie, loopt niet waar het onzindelijk is, en haar verschijning, die zoo lang als het kan, en daardoor zoo inwerkend mogelijk wordt gewenscht, bevordert men dus door reinheid. Een der meest religieus uitgevoerde bewerkingen der sawah's — men zal het later zien — staat daarmeê in verband.

Dewie Srie is overal, maar moet loopen, om van de eene plaats naar de andere te komen. Voor haar is er geen tijd, toch moet zij overal blijven, al is het onberekenbaar kort. Dewie Srie vervult alles, maar hoe dichter zij is, des te zegenrijker de gevolgen. Dewie Srie is godin, maar zij heeft menschelijke roersels en bewegingen.

„In den naam van den almachtigen en barmhartigen God",

kan men soms bij een oogstfeest den voorbidder hooren zeggen, en dadelijk daarna hardop, zonder dat iemand er zich aan ergert, er zevenmaal Dewie Srie's naam aan toevoegen.

Dringende verbeteringen zouden gemakkelijk zijn intevoeren, indien wij ze konden aanbevelen als door haar voorgeschreven!

De Priesters van haar dienst zijn de doekoon sawah of doekoon tanni. Zij zijn altijd mannen, oud van dagen, ervaren in de kunst van offeren, van het bepalen van den tijd en de wijze van aanvang bij grondontginning, beplanting en oogst. Hun kunst is onbeschreven, hun wetenschap gedeeltelijk onbepaald, en van ingeving afhankelijk. Zij geven lessen in het bepalen van den dag, die goed of kwaad is (dat ingrijpende geloof bij den landbouw); zij leeren de richting van het ploegen, de gebeden en de offerfeesten bij planten en bij oogsten; zij zijn de voortplanters van het bijgeloof in den landbouw en zijn de gevreesden en daardoor de meest geachten ten platten lande. Veel meer dan de oversten der Mohammedaansche kerk werken zij op de zwakke geesten van den kinderachtigen inlander. Daarom zijn de priesters van Mohammed dikwijls tegelijk die van Dewie Srie.

Er zijn lieden, die zich uit roeping, om de eer, voor het waarachtig belang van den dessaman tot doekoon sawah vormen. Men vindt onder hen de beste, degelijkste, fatsoenlijkste dessahoofden, in zooverre politie en koffijplant niet bijzondere vereischten voor die adjectieven stellen. In hun dessa's heerscht de grootste welvaart, zijn de meeste buffels en runderen, en bevinden zich de beste gamĕlans. Daar brengen de sawah's het meest op, door den aanhoudenden arbeid en de overdreven zorg daaraan besteed; daar heeft ieder zijn eigen zaad, en men behoeft er niet naar andere dessa's te gaan om het in den planttijd te krijgen.

Men stelle zich de zaak niet te schoon voor. „Il y a des accommodations partout,” ook in den godsdienst der Javaansche Cerès.

Waar geen belang in de menschen de drijfveêr is, doch eigen belang op den voorgrond treedt, daar is de doekoon sawah vooral schadelijk. Hij wordt voor ons Europeanen een gewone bedrieger, die zich voor elke dagbepaling, voor elke aanwijzing van de soort van offerande betalen laat, hetzij in geld of in natura, die de plagen van het gewas door allerlei toovermiddelen tracht te verdrijven, die zulke middelen gaat gebruiken

om voor geld de ziekten van mensch en dier te gaan genezen, die zich eenigen titel geeft en van zich spreken laat in de nabuurschap, die vrees inboezemt om daardoor meer te verdienen, die, gebruik makend van die vrees, aanhang maakt tegen de goede orde van zaken, die de eerste is, welke een fanatiek oproermaker onder zijn adepten telt, die dus als de dienaar van een goed beginsel het kwade element zijner omgeving wordt. Aan dergelijke lieden is het te wijten, dat Wisnoe en Batârâ Goeroe, Dewie Srie en Dewie Oemâ, en hoe ook de vertegenwoordigers der verschillende krachten van een vrij onschuldig veelgodendom heeten mogen, langzamerhand plaats zullen gaan maken voor een, die zich in formules laat aanbidden, waarvoor de inlander in zijn taal geen woorden heeft, en welke zijn geest niet bevatten kan, die zich kennen laat door bloed en geweld, dien men vooral op begraafplaatsen kan aanroepen, die op Java genoemd wordt de Allah van Mohammed.

§ 2. Tijdsbepaling.

Alå oeloe, bĕtjik kèri, ådjå toeman, zegt een Javaansch spreekwoord. Met ålå oeloe wordt bedoeld dat het bewerken van sawah's, eer anderen het doen, slecht is, omdat de vogels en insecten in den bloeitijd zich van die ééne plaats voeden moeten. Dan, zegt het tweede lid van het spreekwoord, is het beter achter te blijven, en tegelijk met anderen zijn veld te bewerken. Doch tevens ådjå toeman, d. i. gewen u niet aan het achterblijven, door welke vermaning de neiging van den Javaan wordt gekarakteriseerd om, als het goed is, van daag laat te komen, morgen weêr later te zijn, en eindelijk geheel achter te blijven. De beteekenis van het geheele spreekwoord is, dat de sawah's uit een streek gelijktijdig moeten bewerkt worden.

Wat zou evenwel de opvolging van die les baten, indien men niet op den goeden dag met den arbeid was begonnen! Zaaien, planten en oogsten zouden zonder bårkat zijn, indien zij evenals de bewerking niet plaats hadden onder den invloed van hoogere machten, welke alleen op zekere uren, dagen, weken en maanden hun kracht uitoefenen, om die op andere tijdstippen te verliezen.

Veel meer dan de zorgvuldige bewerking is de keuze van den goeden dag voor een ruimen oogst noodzakelijk. Door hoe

meer omwegen die tijdsbepaling wordt verkregen, des te zekerder de kans van welslagen is en ook des te geleerder de berekenaar wordt geacht. Daardoor rekent de eene doekoon al ingewikkelder dan de andere, vermengt hij Indische met Arabische begrippen, en wordt eindelijk zoo geleerd, dat hij zelf niet meer uit zijn berekeningen kan komen, indien er een verklaring van wordt gevraagd.

Wat ik van die tijdsbepaling heb kunnen begrijpen naar hetgeen ik uit den mond van het volk hoorde, komt op het volgende neêr.

Om den goeden dag voor den landbouw te bepalen heeft de Javaan noodig de windoe, het jaar, de maand, den dag en het uur.

In elk der 8 jaren van de windoe moet men op een bijzondere wijze ploegen, offerfeesten geven, bidden en afzonderlijke geneesmiddelen voor de meest voorkomende ziekten toedienen. In het eerste jaar der windoe, Alip, begint men des Vrijdags met het werk, en wordt de eerste voor van den ploeg in het midden van het veld en verder in noordelijke richting getrokken. Het feestmaal bestaat uit rijst, niet in stoom gekookt (sĕgå liwĕt) en uit fijn gerafeld kippenvleesch met kruiden gemengd (pĕtjĕl) terwijl het gebed roewah wordt gereciteerd. De gewone ziekte van dit jaar, de åmå merah, moet door het leggen van citroenen (djĕrook goeloong) in de waterleiding worden gekeerd.

In het jaar Hee is de eerste dag van arbeid de Woensdag, en de richting van het ploegen van het noorden naar het oosten. De sĕlamĕttan is weêr sĕgå liwĕt, maar met eieren en zouten visch (gèrèh) en het gebed de tolak bilahi. De meest voorkomende ziekte, de åmå soendĕp, geneest men door paardenmest in de leiding te leggen.

In het derde jaar, Djĕmawal, begint men op Donderdag, en ploegt men van het zuiden naar het oosten. Den regen, die dan dikwijls uitblijft, smeekt men af door het gebed koenoot, en het offermaal moet daarbij bestaan uit sĕgå liwĕt en eierkoek. Vele soorten van vogels zullen het gewas schade doen, als men geen pisang såbå langs de leiding plant.

In het vierde jaar I. moet men op Vrijdag beginnen, en van het noorden naar het westen ploegen. Men kan het gebed opzeggen, dat men goedvindt, en de sĕlamĕttan geven van het jaar Hee. De vele varkens, die zich in de velden vertoonen, weert men af door djagoeng of in kokosmelk gekookte rijst te branden en met roode trassie vermengd in de leiding te werpen.

Des Woensdags moet men beginnen in het jaar Dal, en van het zuiden naar het westen ploegen. Door het opzeggen van het gebed sĕlamĕt kan de sĕlamĕttan eenvoudig uit rijst met zout bestaan. De ziekte van dit jaar is de åmå lodoh, die verdwijnt door het planten van pisang sĕpĕt langs de leiding.

In het jaar Bee is de richting van het ploegen onbepaald, maar men begint op Woensdag. De sĕlamĕttan moet bestaan uit sĕgå liwĕt en eieren; het gebed is de koenoot. De walang sangits zullen dit jaar den oogst vernielen, indien men niet hier en daar de halmen met welriekende oliën besprenkelt.

Evenals in Bee is in het jaar Wawoe de richting van het ploegen onbepaald. De dag van begin is Vrijdag, de sĕlamĕttan als van het jaar Hee, en het gebed de roewah. De ziekte is de åmå lodoh, die geweerd wordt door citroenen in het water te werpen. Elders is het de åmå poetih, die men met hetzelfde middel geneest.

Eindelijk moet men in het jaar Djimakir op Donderdag beginnen met vrijlating der richting bij de beploeging. De sĕlamĕttan is rijst, in kokosmelk gekookt, met pĕtjĕl, en het gebed de tolak bilahi. De vele muizen, die zich voordoen, verdrijft men door koekjes en snoeperijen (djoewadah pasar) op de galĕngans te leggen of door er geitenvellen uit te spreiden.

De dagen, waarop men aanvangt, worden veranderd, indien zij slecht, d. i. na'as of sangar zijn. Na'as is de dag van het nieuwe jaar, de eerste dus der maand Soerå, terwijl die dag het geheele jaar door niet mag worden gebruikt. Al naarmate van den dag der week, waarmeê het jaar begint, stelt men zich de omstandigheden voor den landbouw min of meer gunstig voor. Indien de eerste Soerå op Vrijdag valt, dan heet het jaar soekrå mĕngkårå, hetgeen ziet op den gang van een krabbe, die dan eens voor-, dan weêr achteruit loopt. Daarom zullen de regens in dat jaar zich bij korte tusschenpoozen met droogte afwisselen tot voordeel van het gewas. Valt de eerste Soerå op Zaterdag, dan zal het jaar toempĕk zijn. Men stelt zich daarbij het begrip voor van geiten, die nog hongerig naar huis moeten vluchten voor den regen, terwijl men er meê bedoelt, dat er regens in zware en onverwachte buien zullen vallen, en het gewas schade doen. De eerste Soerå op Zondag geeft aan het jaar den naam van adi tetanånå loewé, hetgeen op het langzaam kruipen van een worm doelt. Zoo zullen de regens

ook langzaam, maar voortdurend vallen, tot groot voordeel van den landbouw. Soemå wĕrtjitå heet het jaar met den Maandag als na'as, naar een worm, die zeer veel vocht noodig heeft om te leven. Zoo zullen er ook veel regens vallen, hetgeen voor de kultuur voordeelig is. De Dinsdag als na'as geeft aan het jaar den naam van anggåra wikåtå, doelende op den kikvorsch, die in moerassige plaatsen woont. Vele en zware regens en hevige bandjirs zullen niet goed op het slagen van den aanplant werken. De eerste Soerå op Woensdag doet het jaar noemen boedå maïsåbå, en ziet op den buffel, die, uitgeput door het loopen in de warmte, voor zich een rivier ziet, en nog sterk genoeg is om er naar toe te gaan en nieuwe kracht op te doen. Veel regen, doch weinig bandjirs zullen tot voordeel van het gewas zijn. De Donderdag als na'as geeft aan het jaar den naam van rĕspati mintoenå, naar schaaldieren, die, ofschoon in water levende, toch niet van regen of bandjir houden. Weinig regen zal er in dat jaar vallen, terwijl de aanplant veel door droogte lijden zal.

Behalve de na'as heeft elke maand een of twee dagen, die sangar zijn, en niet tot den arbeid kunnen worden gebruikt. Zij zijn de Vrijdag voor de maanden poeåså, sawal en lĕgĕnå, de Zaterdag en Zondag voor bĕsar, soerå en sapar, de Maandag en Dinsdag voor rabioelawal, rabioelakir en djoemadilawal, en Woensdag en Donderdag voor djoemadilakir, rĕdjĕp en roewah. Na'as of sangar dagen, die ieder weet en streng in acht neemt, zijn die, waarop het overlijden der ouders verjaart.

Tegenover de na'as of sangar, de ongeluksdagen, staan de rĕdjĕki, de geluksdagen der maand. Zij zijn de Maandag en Dinsdag voor de maanden poeåså, sawal, lĕgĕnå, de Woensdag en Donderdag voor bĕsar, soerå en sapar, en de Vrijdag voor de zes overige maanden.

De dag zelf is verdeeld in tijdperken, die onder het patronaat, sa'at, staan van den een of anderen Engel. De tijd, waarin Achmad „de baas is”, dus de sa'at Achmad, is uitstekend voor elken aanplant; de sa'at Djibraïl en Ibrahim veroorzaken vele, ofschoon niet gevaarlijke ziekten in het gewas; de sa'at Joesoop is bijna even goed als die van Achmad. Alleen de sa'at, aan Idjraïl den doodsengel toegewijd, is slecht. Daar al de andere sa'ats, de een meer de andere minder goed zijn, zal ik ter vermijding van te groote wijdloopigheid

slechts die van den doodsengel opnoemen. Zij duurt den geheelen nacht in de maand soerå; van 10—12 ure des morgens in de maanden sapar, rabioelawal en lĕgĕnå, van 1—3 des middags in rabioelakir en roewah, en van 4—6 des middags in de andere maanden. Sommigen berekenen de sa'ats nog verschillend naar de jaren der windoe, anderen nemen ze voor vast aan. Men geeft er trouwens weinig om.

Van veel meer belang is het bepalen van den goeden dag, door de neptoe te doen samenvallen met eenig woord uit bepaalde, daartoe gebruikelijke seriën.

Onder neptoe verstaat men een cabalistisch getal, aan den dag eigen. Het is voor Maandag 4, Dinsdag 3, Woensdag 7, Donderdag 8, Vrijdag 6, Zaterdag 9 en Zondag 5. Voor den dag païng is het 9, voor wage 4, voor kliwon 6, voor legi 5 en voor pon 7. De seriën van woorden in gebruik ter ontginning van bosschen of ter bewerking van tegals, zijn srie, kitrie, gånå, mlijå, pokah; voor sawah-bewerking zijn zij soekoe, watoe, gadjah, boetå, en voor werk aan waterleidingen, alang, oeloeng, sidå, dadi. Zooals men weet, noemt de Javaan den dag dubbel, naar den naam van den dag der Mohammedaansche en der Javaansche week. Zoo spreekt hij van Maandag legi, Woensdag pon, Vrijdag wage, en elk van die samenvoegingen moet van zelf eens voorkomen in elke 5 weken van 7 dagen, of in elke 7 weken van 5 dagen. De geheele kunst van voorzeggen nu bestaat in het optellen der neptoe's van den dag der vijf- en der zevendaagsche week, en dan in het zoo dikwijls opzeggen der woorden van de gebruikelijke serie, tot de som der neptoe's is bereikt. Bijvoorbeeld is de dag Maandag legi. De neptoe's zijn dus 4 en 5, en de som 9. De serie voor sawah's: soekoe, watoe, gadjah, boetå wordt nu achter elkander opgezegd en herhaald, totdat men komt aan het 9e woord, dus soekoe. Nu heeft men de beteekenis, die er aan soekoe gegeven is, slechts op den dag toe te passen, om te weten of die goed of slecht is. Soekoe doelt op de spoedige vermoeienis der arbeiders, zooals watoe op steenen, die geregelde voren van den ploeg zouden afbreken, en overdrachtelijk op de verhinderingen, die in den loop der werkzaamheden door ziekte voorvallen. Dagen dus, waarop soekoe en watoe vallen, zijn minder goed. Indien zij geen na'as of sangar zijn, en daarentegen de rĕdjĕki dagen der maand, dan waagt men het er soms op. Het woord boetå maakt den

dag slecht, want men schrijft dan den werklieden gewoonten van een boetå toe, die zouden bestaan in verregaande onhandigheid en groote vraatzucht. Het tegenovergestelde begrip van boetå is gadjah. Indien bij de berekening op dat woord wordt gestuit, bestaat er kans, dat men zooveel werkt als een gadjah, d. i. een oliphant, en tegelijker tijd even weinig eten zal.

Voor waterleidingen mag men niet den eersten dag den besten ter berekening nemen, en moet men wachten tot een dag, waarvan de som der neptoe's door vier deelbaar is, maar waardoor men van de 35 dagen er slechts 10 gebruiken kan. Het doel daarmeê is om van de serie alang, oeloeng, sidå, dadi, niet anders te krijgen dan het woord dadi, als zijnde het eenige, dat den aanvangsdag goed kan maken. Alang (gras) is slecht voor den grond, evenals oeloeng (een roofvogel) en ook sidå, dat een volvoering in de toekomst zou geven; slechts verlangt men dadi, dat beteekent, dat het werk gedaan, klaar is.

Wat de serie voor gågå-beplanten betreft, het liefst heeft men de samenvalling met mlijå (groen), hetgeen doelt op de kleur van het gewas. Het woord srie is wel goed, maar men stuit liever daarop bij de berekening van den oogstdag. Op pokah (gebroken) stuitende, kan men voorzeggen, dat zware winden het gewas zullen teisteren en vele stengels doen breken. De samenvalling op gånå (de rottanworm) is zoo verontrustend, dat men dien dag als sangar beschouwt, want allerlei het gewas doodend ongedierte zou in de aanplantingen komen.

Voor elke hoofdbezigheid in de kultuur, zooals bewerken, bezaaien, overplanten wordt dezelfde manier van voorspelling en dagbepaling gebruikt. Voor het oogsten van gågå wordt de beteekenis van de vier laatste woorden kitrie, gånå, mlijå en pokah slecht, om al wat goed is te concentreren op srie. Daardoor moet soms op den oogst gewacht worden, hetgeen niet in den smaak valt der gågåplanters, voor wie elke dag oogsten vroeger er een eerder overvloed geeft in het gebrek, dat zij bijna het geheele jaar lijden. Daarom namen zij aan, dat de Zaterdag even goed is als elke dag met srie samenvallende, mits die maar niet sangar is. Indien derhalve slechts op Zaterdag zijn ouders niet gestorven zijn, mag de bezitter van een gågåveld het gaan oogsten met het vooruitzicht van een groote productie.

Aangeteekend dient nog te worden, dat, afgescheiden van elke andere berekening, de Maandag heilzaam is voor de aanplanting

van boomen, zooals de Dinsdag voor die van bloemen, de Woensdag voor die van tabak, indigo en alle gewas, dat men om de bladeren kweekt, de Donderdag voor die planten, waarvan de vruchten boven den grond zijn, en de Vrijdag voor die, waarvan de vruchten zich onder de aarde bevinden.

Tot het aangeven van den tijd, waarin men ongeveer de werkzaamheden begint, maakt de Javaan gebruik van de mongså's. Daartoe placht het jaar te bestaan uit 10 perioden, die in de tjandrå sĕngkålå elk hun naam hebben, maar thans neemt men 12 en soms 13 tijdperken aan. De meest gebruikelijke indeeling is die in 12 mongså's; die in 13 doet de 11e en 12e tijdperken in drieën splitsen. De mongså's hebben hebben een gelijk begin en een gelijk einde, met een overal even langen duur der twee laatste perioden, waarin men niet planten en oogsten mag. Van elke andere mongså verschilt de duur naar de hoogte, waar de plaats ligt, omdat het begin gewoonlijk door eenig natuurverschijnsel bepaald wordt. Tusschen de eene en de andere periode is er een tijd van overgang, dien men noemt awalé mongså anoe akiré mongså anoe, en waartoe de 5 laatste dagen van de voorgaande mongså bij de 5 eerste van de volgende worden gevoegd.

Ziehier een opgave der tijden met de karakteriserende kenmerken, welke zich op van elkander verschillende tijden voordoen. Ik heb ze voor het laagland van Pekalongan en voor het gebergte van Bagelen met den duur er van vermeld.

NAAM DER MONGSÅ.	BAGELEN.	PEKALONGAN.	
Mongså kåså (ékå patmå sarie)	35	41	De bintang woelooh is des morgens ten oosten zichtbaar. De regens houden op. Muskieten, torren, krekels en ander ongedierte verschijnen in groote hoeveelheid. De randoe bloeit.
Mongså karo (toewi mĕrtanni)	28	23	De bintang wloekoe is zichtbaar. Wind en felle warmte. De boomen spruiten uit. De randoevrucht heeft zich gezet.
Mongså katĕloe (kawoelå boessånå)	21	24	Felle warmte en wind. Droogo eenjarige gewassen met hangende vruchten (pålå goemantoeng) bloeien. De randoe heeft half volwassen vruchten.
Mongså kapat (tjatoer wĕnårå roekĕm	28	25	De lucht is dikwijls betrokken. De randoe heeft rijke vruchten, die der pålå goemantoeng hebben zich gevormd.
Mongså kalimå (pontjå soerå panggah)	28	27	De randoevruchten springen open, en het zaadpluis wordt door den wind meêgevoerd. De knolgewassen spruiten uit. Regen, afwisselend met droogte.
Mongså kanĕm (sat goenåwekå)	42	42	De rivieren zwellen langzamerhand. Regens van het westen. De bamboe spruit uit.
Mongså kapitoe (saptoe koekilå)	35	43	De bintang woelooh en wloekoe zijn even na zonsondergang in het toppunt te zien. De rivieren beginnen over te loopen. De hecht- en luchtwortels van slinger- en klimplanten schieten uit.
Mongså kawoloe (astå poedjonggå)	35	26	De regens uit het westen verminderen. De meeste vruchten zijn rijp. De wilde honden beginnen zich te vertoonen.
Mongså kasångå (nawålådrå boetå)	28	25	De regens houden op. Er zijn nog vele bandjirs. Paartijd der dieren. Het gras is verdroogd.
Mongså kasĕpoelooh (dåså windoe)	21	25	De wind waait uit het oosten. De paartijd der dieren is opgehouden. De glagah bloeit.
Mongså sådå	23	23	De bintang wloekoe is niet meer zichtbaar.
Mongså doestå	41	21	De bintang woelooh is niet meer zichtbaar.

* De 20 dagen, die er aan de 365 te Pekalongan ontbreken, worden sidĕm kajon genoemd.

Men ziet dat er nog al ruimte is om de mongså's tusschen den eersten, zevenden en tienden te bepalen. De drie genoemden beginnen gelijktijdig, omdat zij aangewezen worden door den stand van de sterren.

De doekoons sawah beklagen zich, dat de gewone inlanders zelf de tijden gaan berekenen en daarmeê „knoeien" tot groot nadeel van het welslagen van het gewas! Inderdaad weten velen zich van de woordenseriën en van de toepassing op de neptoe's der dagen te bedienen. Zij gaan verschikken en verschuiven, — bedriegen, zeggen de doekoons, — om den dag niet volgens het noodlot, maar naar hun wenschen goed te doen uitkomen.

Dat al het werk afgedaan is voordat de bintang wloekoe ondergaat, wordt door allen in het oog gehouden, terwijl ieder de na'as en sangar dagen altijd met zorg vermijdt.

Welke neiging er ook bestaat, om liberaal te worden bij de tijdsbepaling, toch werkt zij nog fataal genoeg op het geloof van den inlander, die zich altijd, volgens de les van Batårå Goeroe, van een ruimen oogst verzekerd houdt, wanneer hij den juisten tijd voor ploegen en planten heeft gebruikt. Bij mislukking werpen zij, die schade leden, de schuld op de berekenaars, doch deze werpen de schuld weêr met verontwaardiging van zich af en op de landbouwers zelven terug: want hun berekening — Dewie Srie zelf heeft het gezegd — moet uitkomen tot het zevende deel van de dikte, die een haar heeft.

Dat er slecht is gewerkt en geplant, dat de schuld van het misgewas aan den landbouwer ligt, daaraan wordt niet gedacht; een volgend jaar begint men opnieuw op dezelfde wijze, en dus niets wijzer geworden, om misschien met een even slecht resultaat te eindigen.

§ 3. Aanleg van sawah's.

De aanleg van sawah's geschiedt zeer in het klein, dikwijls bij roeden tegelijk. De ontginningen in het groot, gemeentelijk verricht of door inlandsche ambtenaren of Chineezen uitgevoerd, komen, op een enkele uitzondering na, niet meer voor, en slechts daar, waar de Staat den aanleg van nieuwe groote waterleidingen beveelt.

Tot de bewerking van grond of water gaat de inlander niet over dan na bepaling van den goeden dag en feestmaaltijden

gegeven te hebben. Het werk aan de leiding gaat dat aan de velden vooraf.

Het water mag van heinde en ver gehaald worden, vanwaar men het krijgen kan, en blijft particulier eigendom, zoolang het door de zelf gegraven leiding en door de zelf aangelegde sawah's stroomt. Daarbuiten behoort het aan ieder ander, die er zich van gelieft meester te maken. Wie slechts wil, mag rivieren of beken opdammen en daaruit aftappen. Recht op een zekere hoeveelheid water evenwel verkrijgt men daardoor niet, omdat iedereen vlak boven een bestaanden dam weêr een nieuwen aanleggen kan. Ontstaat er kibbelarij, dan tracht het inlandsch hoofd, onder wien de strijdenden behooren, den twist door schikking, en anders door een bevel te beslechten.

De leiding wordt gegraven onder aanroeping van Bangenda Kĕlir, den beheerscher der wateren. Aan hem wordt het offermaal gewijd, dat bestaat uit rijst, die door het gaar stoomen in een bamboezen mand den vorm van suikerbrood heeft, en den naam van toempĕng draagt. Voor deze gelegenheid wordt er een witte kip in gestoofd.

Onmiddellijk na het offermaal wordt met den arbeid begonnen, die bestaat in het eenvoudig graven en opwerpen van den grond, waarbij het achter de gravers voorttredende water de diepte en het waterpasse vlak te gelijkertijd moet aangeven. Is het verval tusschen den mond der leiding en het veld groot, dan stoot men den grond met een koevoet los, en laat het water, dat men door een ondiepe geul aanbracht, den grond verder meêvoeren. Voorzieningen van de taluds zijn gewoonlijk niet noodig. Anders worden eenige staken daartoe in den grond gestoken, om de bladeren of graszoden tegen te houden, die de uitschuring moeten voorkomen. Eer men begint, worden zelden berekeningen gemaakt om den arbeid te beoordeelen, dien de waterleiding kosten zal. Sterk in de hulp van Bagenda Kĕlir, dien men inriep, en in den zegenrijken invloed van den goeden dag, die zorgvuldig bepaald is, graaft men door. Mochten er evenwel — en dat gebeurt zoo dikwijls — in weêrwil van die voorzorgen zich hindernissen voordoen, waardoor men niet verder kan, dan staakt men den arbeid, en begint weêr elders, of wel men staakt de voorgenomen ontginning.

Gaat alles naar wensch, dan worden nog twee offermalen gegeven. Het eerste, als de dam is gelegd, moet aan den oever der beek onder het opzeggen van het gebed sĕlamĕt of koem-

bâlâ gĕnie worden genuttigd. Het tweede, als de leiding gegraven is en het water er door vloeit, moet met wajang en gamelan worden opgeluisterd en bestaan uit de gerechten, die de gewoonte der streek voorschrijft. Een en ander daarvan niet op te volgen, veroorzaakt het aanhoudend doorbreken van den dam.

Na de vaststelling van den goeden dag kan nu aan de ontginning van het veld worden begonnen. Het memoele moet vorafgaan. Die zegening van jaren, maanden, weken, dagen, van zon, maan en sterren en van het landbouwgereedschap met de noodige feestelijkheid is allernoodzakelijkst.

Zal het veld op woesten grond worden aangelegd, dan moet de toekomstige eigenaar alleen, zonder iemands hulp, eerst eenige dagen, al is het maar in schijn, zelf de struiken en boomen omhakken. Dan mag hij eerst helpers verzamelen, om gezamelijk wat zij kunnen om te hakken en te verbranden, en vervolgens den grond los te ploegen. Daarop volgt het verdeelen in vakken. Deze zijn zeer verschillend van grootte en verschillen tusschen een honderdtal roeden en enkele voeten naarmate van de mindere of meerdere helling van het terrein. In het gebergte verkrijgt men er die amphitheaters door, welke de min of meer gemaakte bewondering van vroegere en latere schrijvers van reizen op Java hebben opgewekt. In het laagland is de aanleg ondertusschen veel moeielijker, omdat het waterpas maken over veel grootere oppervlakten gebeuren moet, en omdat het opwerpen der dijkjes in den dikwijls zeer slappen grond er veel meer moeite kost.

Hoe hooger de sawah's leggen, hoe meer de dijkjes slingerend worden aangelegd, om aan het water een zoo groot mogelijke lengte ter overstrooming te geven. De doorgangen toch in de dijkjes hebben nergens genoeg capaciteit er voor, en zijn hoogstens een voet in het vierkant. Men laat nu de sawah vol water en in rust, na bloemen en borèh aan de hoeken te hebben geofferd. De aanlegger mag er niets anders aan doen, dan de tallooze doorbraken te herstellen, die er in de nog niet gezette dijken met hun willekeurig genomen breedte en hoogte moeten ontstaan. De oppervlakte der dijkjes bedraagt van 75 tot 15 □ Rijnlandsche roeden per baoe.

Sawah's in de laaglanden worden niet, zooals in het gebergte van tĕgals, maar van woeste strooken land gemaakt, en heeten naar de eerste bewerking van het omkappen der struiken, sawah babadan. Deze naam wisselt zich trouwens af met dien van

sawah asli, jåså of poesåkå, welke in hun respectieve beteekenissen van familievelden, zelf gemaakte en geërfde velden dezelfde zaak uitdrukken in tegenoverstelling van de sawah bakoe, lanjah, deså lawas, nĕgårå, enz. Als de dijkjes het water houden kunnen, kan men zeggen, dat de sawah's gereed zijn, waarna hun verdere bewerking met die van reeds bestaande overeenkomt.

In de benedenlanden en gewoonlijk ook in het gebergte zijn de nieuwe velden daarom nog niet gelijk in waarde met de oude. Soms zijn zij zelfs in de eerste jaren niet met voordeel te gebruiken. Het is niet slechts tot aanmoediging der kultuur dat pas aangelegde velden in de eerste jaren vrij van belasting blijven. Niemand toch zou ze meer aanleggen, indien al een belasting naar de productie door den uiterst geringen oogst te innen zou zijn.

In het noorden van Pekalongan maakte een dessahoofd de volgende regeling voor de aanleggers van nieuwe sawah's op woesten grond. De ontginner mocht de twee eerste oogsten geheel voor zich behouden. Het derde jaar zou hij per baoe 7 potjongs padi (± 80 katti's) van den oogst als pĕnggoeboog moeten geven. Het vierde, vijfde en zesde jaar was de oogst weêr geheel voor den ontginner. Het zevende jaar moest hij beginnen met ⅓ der gewone landrente van de sawah's te betalen, want dan zouden nieuwe velden evenveel kunnen opbrengen. Het achtste jaar zou hij de helft, het negende twee derde, en het tiende jaar eindelijk de geheele landrente voldoen.

Men tracht aan den slechten opbrengst der eerste jaren in het gebergte te gemoet te komen door minder arbeid, en zaait daar soms op den bijna niet bewerkten grond de padi uit, om ze dan niet meer over te planten (moewoer tinggal).

Toen adellijken en anderen, die niet tot het volk behoorden, nog sawah's aanlegden, besteedden zij den aanleg uit, of liever zij belastten er lieden mêe, die van hen afhankelijk waren. Zij zorgden, dat er een leiding was tot aan de te ontginnen plek. Die voor hen de ontginning zoude doen, kreeg een zekere som, gewoonlijk tusschen 10 en 15 gulden per baoe voor een jaar ter leen, om zich van leeftocht en van de noodige werktuigen te voorzien. De karbouwen werden hem om niet verstrekt, en de zaadpadi kreeg hij het eerste jaar ten geschenke, en het tweede en derde jaar in leen, terwijl hij den geheelen oogst voor zich behouden mocht. In de laaglanden kwam de helft der

productie aan den uitbesteder na het derde en in het gebergte na het vierde jaar. Tevens werd de uitbesteder eigenaar, maar hij moest den ontginner, zoolang deze verkoos, het recht van bewerking tegen den halven oogst verzekeren.

Tegenwoordig wordt de medehulp aan ontginningen verschillend betaald. In streken, waar geen Europesche industrieëlen zijn, vindt men de oud Javaansche belooning, bestaande in „volop en lekker eten" driemaal daags (des morgens om 8 en 11 uur, en des middags om 4 uur), en in eenige centen als snoep- of zakgeld (doewit djadjan).

Aan de Oeloedjamie-rivier vond ik in 1864 de vergoeding bestaan in drie malen eten, 8 centen daags, en zooveel van het gekapte hout als men kon meêdragen.

In het Noorden van Lĕdok werd reeds 50 en 60 centen per dag betaald, terwijl men er den arbeid reeds alléén begint te doen, of zich slechts helpen laat door familieleden tegen beding van wederhulp.

§ 4. De zaadbeddingen.

In de tempo kĕtigå of in de tempo kanĕm begint men het gedeelte van de sawah, dat altijd daarvoor gebruikt is, tot de zaadbedding te bereiden. Zijn de velden nieuw, of niet goed genoeg, dan tracht men goeden grond te leenen, en geeft men daarvoor, naar keuze van hem die geleend heeft, een even groot, en soms een grooter stuk van zijn eigen veld terug.

In het ergste geval, als de sawah te slecht is, en men elders niet leenen kan, koopt men pootplanten, waarvan de prijs per pikolan slechts enkele centen bedraagt. Uit den aard der zaak moet die zoo gering zijn, daar niemand verkoopt, als hij de bibit zelf nog gebruiken kan, of zelfs aan familie en dessagenooten kan wegschenken, terwijl hetgeen verkocht wordt gewoonlijk het overschot, het slechtste deel der zaadbedding is.

Eer men aan den arbeid begint, worden bloemen en borèh aan de vier hoeken van het veld neêrgelegd, en een feest of offermaal gegeven, waarvan de toempĕng met een geele of witte kip de hoofdschotel is.

Nadat de grond zoo zacht mogelijk is doorweekt, wordt hij, zoover men kan, beploegd en daarna aan de randen der dijkjes, waar men met den ploeg niet komen kan, omgespit.

Een tweede ploeging volgt op de eerste. Daarna worden met

de egge de klompen slijk fijn gemaakt en het gras ondergewerkt, en vervolgens de grond 20 dagen in rust gelaten. Nu wordt er weêr geëgd, waarna het water, dat altijd is blijven doorstroomen, 10 dagen lang wordt opgehouden, om de kracht der dijkjes te beproeven. Eindelijk egt men voor de derde maal in den modder, met het doel om de graszoden onzichtbaar te maken, waarmeê de bereiding van den grond tot zaadbedding afgeloopen is. Was de grond zeer mager, dan bemest men hem in den tijd der bewerking door er elke week eenige handen vol rijstezemelen over heên te strooien. Men verkrijgt hem bovendien uitgezuurd door vlijtig bladeren van citroen, kalmoes en élä op het veld te leggen.

De bezaaiing geschiedt op tweederlei wijze, waarnaar de algemeene naam voor de zaadbedding van bibitan verder wordt onderscheiden in oeritan of sĕbaran. In het eerste geval worden de aren naast elkander op den grond gelegd en met den steel daarin vastgestoken; in het tweede geval zaait men de afzonderlijke korrels uit, waartoe zij met den voet van de stengels worden afgetrapt. Door het gebruik van geheele aren krijgt het zaad een vaste ligging, en wordt het niet door het water meêgevoerd. Daartegenover staat het nadeel, dat men veel moet uitgooien, wat dikwijls niet opkomt, en dat die manier, als er veel varkens en groote vogels zijn, bijna onuitvoerbaar wordt. Zulk gedierte, dat de enkele korrels, als der moeite niet waard, laat liggen, rooft wel de geheele aren weg. De uitzaaiing met enkele korrels geeft door haar voorafgaande ontkieming meer waarborg dat alles opkomt, terwijl men zich minder in de hoeveelheid pootplanten bedriegen kan. Daartegenover staat ongelijke groei door ongelijke uitstrooiing en door de meêvoering hier en de neêrzetting elders van het zaad, en groote moeite, om de kleine vogels daarvan af te houden.

De hoeveelheid zaad verschilt zeer. Hier wordt 120 katti's gebruikt, elders 60, al naarmate de vader noodig heeft gehad, eer de zoon aan het planten ging. Daarbij wordt de hoeveelheid niet gemeten bij het gewicht, maar met een maat, de potjong of ikĕt. Hoewel de grootte daarvan eigenlijk door de omspanning van het stroo met duim en wijsvinger bepaald wordt, maakt men dikwijls de potjongs zoo groot, dat zij met beide handen niet te omvatten zijn. Ik vond potjongs van 7 tot 12 katti's. Gewoonlijk heeft men 80 tot 100 katti's noodig voor een baoe, als de plantwijdte een kĕpĕl d. i. de gesloten

vuist, en 60 katti's, als men door het planten op een of twee tjoe (d. i. de vuist met den uitgestoken duim) eigenlijk maar $^1/_4$ of $^1/_{16}$ der 80 katti's zou behoeven. Op zulke „kleinigheden" evenwel wordt er niet gelet en men zorgt liever zulk een grooten overvloed te hebben, dat er een massa planten onbenut blijven.

Vóór de uitzaaiing geeft de eigenaar van het veld eerst een sĕlamĕttan van toempĕng met een kip er in. De uit te zaaien padi zelf staat tusschen twee lampen in, alsof zon en maan ze beschenen, waarbij ook een drinkvat, ten bewijze, dat het water even noodzakelijk voor het gewas is als die hemellichamen. Des morgens worden de zaden van het stroo afgetrapt en daarna in een bak met water geworpen om hetgeen boven blijft drijven af te scheppen. De gezonken korrels legt men in stroomend water te weken, ontwikkelt ze daarna met pisangblad en doet ze op die wijze met lombokbladeren in een vat, waar zij ontkiemen moeten, maar gedeeltelijk verstikken zullen. Het is streng verboden ter ontwikkeling van het zaad het blad van de pisang mas te nemen [1].

Indien het worteltje te zien is (mĕtoe djaloe), is de tijd der uitzaaiing gekomen. Plechtig brengt men het zaad naar de sawah, besprenkelt het met zout, om het spoedig te doen uitschieten en bedekt het met de bladeren van de dadap, om de ontwikkeling der groene kleur te bevorderen. Noodzakelijk moeten de dragers rein zijn van leden, zich gebaad en de haren uitgewasschen hebben.

Het zaad wordt eenvoudig uitgestrooid, men zou zeggen, zoo dicht op elkander als het maar kan. Dat het groeien en weêr niet gedeeltelijk verstikken zal, laat men aan de zorg van Adam en Eva over, die vóór de uitstrooiing aangeroepen worden. Anderen smeeken de tusschenkomst af van Batårå Goeroe en Dewie Oemå, aan wie zij dan de namen van Bâpå Kåså en Iboe Pratiwie geven. De aanroeping luidt in haar geheel: „O, Vader van „den Hemel en Moeder van de Aarde, Oversten der landbou„wers! ik vertrouw U dit zaad toe, uit Dewie Srie voortgeko„men. Dat de wortels als touw, de bladeren als schermen, de „bloemen als juweelen, de vruchten als zilver en goud worden." Daarna de gewone formule voor iemand, die planten gaat:

[1] Een bijzonderheid is 't, dat gedurende die ontkieming al het scherp wapentuig, dat de inlander heeft, wordt schoongemaakt, en op de gebruikelijke wijze met arsenicum en lemmetjes ingewreven; want later, als de rijst op het veld staat, mag hij het niet meer doen.

»Een plaatsvervanger (mantri) van den vorst kwam voorspoe- »dig in dit bosch de padi planten en volbracht die taak op »gelijke wijs. Dat nu het uitgeplante voorspoedig groeie.»

Op de beddingen worden nog lĕmpoeijangs gelegd, als symbool van frischheid, met arènbladeren aan de randen, opdat de korrels even aaneengeschakeld groeien zullen. Eindelijk wordt om het geheele veld heen met zeer veel zorg een omheining gemaakt. Tien dagen lang blijft het zaad ondergedompeld, waarna men het water des nachts doet afloopen, om het over dag weêr in de vakken te laten. Door het eerste wil men het hechten der wortels aan den grond bevorderen, door het laatste de vogels onschadelijk maken en rechtstreeksche zonnewarmte buitensluiten.

Zoodra de jonge plantjes het voorkomen van weverspoelen hebben, is de aanhoudende oppassing niet meer noodig. In de laatste 20 dagen voor padi gendjah en de laatste 30 voor padi dalĕm, dat het zaad in de beddingen zal staan, verandert het regime. Liet men des nachts het water tot nu toe af, thans wordt het zoo rijkelijk mogelijk aangevoerd. De laatste 8 dagen leidt men het geheel af, om de plantjes sterker te maken. Om ze gemakkelijk te kunnen uittrekken, wordt het eindelijk de laatste tweemaal 24 uren weêr toegelaten.

Tot het in orde brengen van een zaadbedding, voldoende voor een baoe rijstveld, heeft men noodig:

ploegen	1 dag werken des morgens.
omspitten der randen	1 dag.
tweede keer ploegen	1 dag des morgens.
in orde brengen der dijken en taluds	1 dag.
eerste keer eggen	1 dag des morgens.
tweede keer eggen	1 dag des morgens.
werkzaamheden ter bereiding van het zaad	1 dag.
het uitzetten van het zaad door 5 lieden in een morgen	3 dagen.
maken van paggers.	2 dagen.

Het schijnt vroeger de gewoonte geweest te zijn, om bij den oogst eerst de beste aren af te snijden (nglangoeri) en afzonderlijk te droogen om ze het volgende jaar tot zaad te gebruiken. Zelden zag ik die bewerking en slechts daar, waar men met spoedig ontaardende padisoorten te doen had. Vele soorten van ketan is men wel verplicht uit te zoeken, daar zij anders degenereren tot een hardblijvende en onsmakelijke rijst. Zoo ook

de kankoengan in Kaliwirâ (Resid. Bagelen), identiek met de gléwang in Cheribon. Indien men die witte soort niet uitzoekt, kunnen na twee oogsten twee witte variëteiten worden onderscheiden; na den derden oogst komen er aren met roode, en na den vierden aren met zwarte korrels tusschen. Het vijfde jaar is de soort geheel bont. „Hij mocht wel die bonte rijst," zei mij eens een dessahoofd, toen ik hem vroeg, waarom hij de rijst niet uitzocht, „want men eet er veel minder van dan als zij zoo „mooi wit ziet." Elders kwamen er tusschen de peilog reeds in het tweede jaar gjambong aren. Zoo hoorde ik op de grenzen van Banjoemaas van de soort mĕndjangan manglar, die den reuk had van pandan, en door niet uitzoeken geheel verdwenen was.

De natuur helpt den Javaanschen rijstbouwer in het uitzoeken van de gendjah en dalĕmsoorten, want als de eerste reeds lang omgevallen zijn, rijpen pas de laatste. Waar de soort vrij bestendig is, en niet tot nglangoeri dwingt, neemt men tot zaad voor de hand van den binnengekomen oogst af. Heeft de inlander geen padi tot zaad bewaard, dan wordt het gezocht bij die familieleden of kennissen, van wie hij weet dat een soort planten van denzelfden naam als hij gewoonlijk heeft, bezitten. Ontelbare malen zag ik tot zaad aren gebruiken, waarvan door het stroo sterke broeiing en door daarop woekerende schimmelplanten was bont gekleurd.

De eerste en voornaamste eigenschap, die men van de zaadpadi verlangt, is de naam. Wat sampang koening heette, blijft zulks altijd, al zouden alle eigenschappen er van — behalve de kleur mogelijk — verloren zijn. En als de vader sampang koening plantte, dan gaat de zoon daarmeê voort. Daarin ligt de groote moeite van zaadverwisseling. Men geloove niet, dat de padi, die het Gouvernement in tijden van gebrek als zaad geeft, daartoe wordt gebruikt. Men verruilt die in andere dessa's tegen de soort van denzelfden naam, welke van ouds op den grond werd geteeld, terwijl hetgeen de Regeering ten geschenke of in leen gaf, tot consumtie dient.

In het laagland blijft de padi dalĕm 60, de padi tĕngahan 50, de padi gendjah 40 dagen in de zaadbedding. In het gebergte is opvolgend de duur 100, 80 en 60 dagen.

De planten worden voor het uitpoten geschikt gerekend, als zij, op den dag af, den leeftijd hebben bereikt, die van ouds

daarvoor bepaald was, terwijl men daarop meer let dan op de knoopen en geledingen, die tegen dezen tijd aan de stengels zichtbaar worden. Men rukt vervolgens de zaailingen met bossen tegelijk uit, welke men dan te zamen bindt. Deze bewerking, daoet genoemd, wordt gewoonlijk door de mannen verricht, die aan de uitzaaiing hebben geholpen. Door de dichte uitstrooiing groeien de planten zeer dikwijls spichtig uit, en moeten dan afgesneden worden, om ze bij de overplanting niet plat naar den grond te doen buigen. De spichtige groei komt op vele plaatsen zoo geregeld voor, dat men voor het uittrekken niet meer het woord daoet gebruikt, maar njambat arit, hetgeen „helpen om af te snijden" beteekent.

Eer men aan het uittrekken begint, wordt er geofferd. Het offer (sadjèn) bestaat uit pap van rijstezemelen, javaansche suiker en een halve klappernoot met den inhoud er van; door de gesuikerde pap zal de hoeveelheid planten sterk vermeerderen, terwijl door de halve klappernoot de krachten der werklieden toenemen.

§ 5. Bewerking der sawah's.

Reeds werd vermeld, dat, zoodra de dijken zijn opgeworpen, de verdere bewerking van nieuwe sawah's geheel gelijk is met die van reeds bestaande. Voor den aanvang van het werk bij de nieuwe sawah wordt er een luisterrijk feestmaal gegeven, om hulde te bewijzen aan Adam en Eva en aan de patronen van den landbouw; men slacht zelfs een geit voor deze gelegenheid. Aan de vier hoeken van het veld plaatst men een offer van kĕtan tot kĕtoepat gemaakt, van gepofte rijst en pap van rijstezemelen. Het feestmaal zelf wordt op het veld genuttigd, tenzij men bij de berekening van den dag stuitte op het woord gadjah. Dan is men van het welslagen zoo zeker, dat het eten ook thuis gebeuren kan.

Het is geen regel, dat zij, die medegegeten hebben, aan den arbeid moeten deelnemen. De noodiging is dikwijls een wederkeerig te bewijzen beleefdheid of een teeken dat de genoodigden goede kennissen zijn. Slechts zij, die in familiebetrekking staan, zijn verplicht om meê te werken.

Behooren de sawah's aan de gemeente, dan komt men vooraf ten huize van het dessahoofd bijeen om over het in orde brengen der leidingen te beraadslagen. Overeenkomstig het plaatselijk

gebruik maken de dessagenooten gezamenlijk al de leidingen in orde, onverschillig of zij al dan niet er uit van trekken, of wel slechts die, waardoor de hun toebedeelde sawah's water krijgen. De leidingen, door het Gouvernement aangelegd, blijven even als die voor particuliere sawah s in de raadsvergadering buiten behandeling. Aan de eerste wordt gewerkt in heerendienst, terwijl de laatste voor rekening zijn van hen, wien zij behooren. Wanneer de leiding in het bezit van verschillende dorpen is, gaan de hoofden daarvan met elkander te rade, na de dessalieden te hebben gehoord. De samenkomst voor de leidingen is belangrijk, omdat er tevens wordt uitgemaakt, welke veranderingen er in de verdeeling der sawah's zijn en welke nieuwe sawah's er in de belasting zullen vallen.

De Loerah, het dessahoofd, berekent of laat berekenen den dag, waarop de arbeid beginnen zal, en stelt daarnaar het tijdstip vast voor het zegenfeest van den grond, hetwelk aan de hoofdleiding of bij hem aan huis plaats heeft. Ieder landbouwer draagt zijn aandeel en naar zijn vermogen tot dat feestmaal bij. Sommigen hebben bij hun rijst slechts eenige zouten vischjes, een ander slacht een geit, voor den inlander altijd het bewijs van een feestelijke gelegenheid. Al eet men te zamen, toch blijven de portiën afgescheiden, en Djåiå, die weinig meêbrengt, krijgt dikwijls niets van Kråmå's overvloed.

De dammen worden onderhouden of hersteld, zooals zij zijn aangelegd. Staken en takken om de pisangbladeren en graszoden in de doorbraken tegen te houden zijn het eenige, wat men daartoe noodig heeft. Uitdiepen wordt soms gedaan, soms nagelaten. Van meting der capaciteit is geen sprake. De leiding is gewoonlijk te groot, en blijkt het water soms onvoldoende om haar te vullen, dan is de dam gemakkelijk met het beschreven materiaal op te hoogen. Het water is dikwijls in zulk een overvloed aanwezig, dat men het overal door de dammen en dijken kan zien stroomen. De Javaan heeft zich daardoor de verspilling van water zoo aangewend, dat zuinigheid in jaren van droogte hem niet mogelijk is, en zijn gewas mislukken doet. Ik berekende op een dertigtal plaatsen in verschillende residentiën een gebruik van 8 tot 20 maal de hoeveelheid, waaraan men ruim genoeg zoude hebben. Vooral het laatste onderzoek naar de gelegenheid der suikerfabrieken, om water te gebruiken ter vermaling van het riet, zal het overigens bekende feit der waterverkwisting voor het grootste gedeelte van

Java met cijfers hebben bewezen. Waar ik bijv. aan het onderzoek deelnam, werd door de bevolking over gebrek geklaagd, terwijl zij 8 tot 12 maal de hoeveelheid gebruikte, welke zij behoefde. Eigenlijk zouden sommige suikerfabriekanten gerustelijk hebben kunnen blijven doormalen, doch ook zij bleken echt Javaansch te zijn in de wijze van het watergebruik.

Doch laat ons verder gaan en niet stilstaan bij een onderwerp, dat zoo uitlokkend is, om uitgesponnen te worden.

Vermelding verdient het, dat de overvloed van water den Javaan er toe heeft geleid, om bijna alle maat bij het gebruik daarvan uit het oog te verliezen. Men laat het gudsen en stroomen, soms in bruischende vaart over de velden heen, zonder te bedenken, dat er tijden zijn, waarin gebrek beter dan zulk een overvloed wezen zou.

Zoodra het water in de leiding is, laat men de sawah's volloopen, en verhoogt de doorlaten, om den grond geheel doorweekt te krijgen. De dag en het uur, waarop de arbeid aanvangen moet, zijn bepaald. Dikwijls geeft de bezitter, eer men met ploegen begint, nog een feestmaal in het klein, dat een ontginner van nieuwe sawah's in het groot heeft gegeven. »Laban, sirå woengoehå, wroehå sedjatine,« heet het daarna van hem, die ploegen zal. Dat tooverformulier is, zoover ik weet, zonder zin; men bedoelt daarmeê slechts de drie soorten van hout, laban, djati en woengoe, waarvan de ploeg is gemaakt, aan te duiden. Recht van vormen, zonder die buigingen, welke de wetenschap voor een goede bewerking aangeeft, behield dat werktuig het model, dat hij reeds eeuwen geleden had. De ossen worden er aan gespannen op een wijze dat elke schok, elke beweging van den ploeg rechtstreeks op hun nekken en schoften wordt overgebracht. Een strik van rottan of van bamboebast, die langer of korter kan gemaakt worden, verbindt toch het juk er rechtstreeks meê. Door het langer maken van den strik daalt het ploeglichaam, en de kouter snijdt dieper; door hem korter aan te halen wordt het opgelicht. Met dien strik kan men redelijk diep werken of den grond slechts schrapen. Daardoor veroorzaakt men, dat niemand zijn karbouwen verhuurt om te laten ploegen, als hij zelf er niet bij is. Het kan den Javaan, die niet gaarne zijn eigen vee vermoeit, niet schelen om den strik te vieren, als er buffels van anderen voor den ploeg staan.

De spade mag buiten noodzaak niet worden gebruikt, daar

het volksgeloof wil, dat de sawah, om rijst voort te brengen moet beploegd, niet omgespit worden.

De egge, die op dezelfde wijze als de ploeg wordt aangespannen, is op Java niets dan een groote, bijna een Rijnlandsche roede lange rijf of hark met pennen van 4 duim, op 1/4 voet afstands van elkander geplaatst.

Na het opzeggen van zijn tooverformulier, of wel na het driemaal opzeggen van een Mohammedaansch gebed, waarbij de arbeider den ploeg moet vasthouden en zijn voeten tegen elkander zetten, om, zoo dikwijls het gebed begint, de linker voet vooruit te zetten, tikt hij zachtjes tegen de pooten der karbouwen. Daarmeê herinnert hij de beesten aan hun dienstbaarheid, en roept hun ten overvloede toe: „In uw hart, o „buffels, staat geschreven, dat de mensch u kan dooden en „opeten, en dat gij hem met uwe vier pooten dienen zult.” Verder jaagt hij bij de eerste voorwaartsche beweging alles weg hetgeen hem uit de geestenwereld zou kunnen hinderen, door met de zweep te zwaaien en uit te roepen: „O, patronen „van den landbouw, helpt mij! Uit den weg, gij ziekten en „plagen! Verwijdert u, wormen en muizen en ander ongedierte!” Men begint verder in de voor het jaar aangegeven richting, en ploegt slechts twee voren. Enkelen werken door; de meesten scheiden na het trekken dier twee voren uit. Het zou toch kunnen gebeuren, dat de karbouwen zich iets ontvallen lieten, en indien het gedurende de eerste keer, dat men ploegt, gebeurt, zou de åmå lodoh zich openbaren! Vooral Maandag en Donderdag en Vrijdag heeft het ploegen daarvan last, en is het geraden op die dagen niet door te werken.

Na de eerste beploeging in het zoo sterk mogelijk doorweekte veld voert men het water flink toe, terwijl men den grond 2 à 3 weken aan zich zelf overlaat, om het ondergeploegde gras en onkruid te laten verrotten. De randen der kottaks worden even als bij de zaadbeddingen omgespit. In zeer moerassig terrein rolt men na de eerste beploeging een houten cylinder van 6 voet lang over het veld. Deze bewerking, garoe giling geheeten, komt met het grabag overeen, en bestaat in het trekken van een rijf zonder tanden over de sawah: het verschil is eigenlijk slechts, dat op de eerste wijze het hout gerold, terwijl het op de tweede manier gesleept wordt. Het kruisploegen, dat nrodjolli heet, wordt opgevolgd door een rust van 14 dagen om het gras verder tot ontbinding te brengen.

In den tijd, die er verloopen moet, eer aan het eggen begonnen wordt, spit of schraapt men het gras en het onkruid van de hellingen der dijken af, waaraan men zich veel gelegen laat liggen. Het wordt even oplettend gedaan als het lépå na de laatste keer eggen. Dat lépå, ook wel mopog genoemd naar het induwen en gelijkstrijken met de handen, of ook plèstĕran naar het voorkomen, alsof het pleisterwerk is, bestaat in het schoonmaken van den kruin der dijken en in het zorvuldig er over heen strijken van slijk. Dewiè Srie zal dientengevolge er mogelijk over heen loopen, hetgeen zij stellig niet doen zal, als de galĕngans begroeid, en dus niet schoon waren. Ook hadji's en santri's zorgen er voor en denken aan Dewiè Srie, al zeggen zij, wat stellig verstandiger is, dat men het ongedierte en de muizen verdrijven wil.

Nadat de korsten der dijken zijn weggestoken, begint het eggen (ngloewĕg). Vervolgens houdt men het water op, om den modder te doen bezinken. Daarna egt men nog eens (anglèr) en sluit weêr de afvoeropeningen, om voor het laatst de sterkte der dijkjes te beproeven. Voorts laat men het water afloopen, en houdt den grond slechts vochtig, om de wormen, zoo die er zijn, naar boven te doen komen. De sawah is gereed voor de bewerking, als eindelijk het hier en daar uitstekende gras is ingetrapt (agonni). Wie aan het uittrekken daarvan zou willen beginnen, zou het hoe langer des te meer te voorschijn brengen, want hetgeen uitsteekt, is immer verbonden aan de zoden, die men ten gevolge der slechte Javaansche beploeging nooit goed omwerken kan.

Op gewoon glooiend terrein moet men rekenen te hebben gebruikt:

voor het ploegen (broedjool)	8	dagen
omspitten der randen van de kottaks	4	"
eggen (grabag)	6	"
kruisploegen (nrodjolli)	8	"
galĕngans schoonmaken met de spade (njampingie) en in orde brengen der dijken .	8	"
ruw eggen (ngloewĕg)	6	"
galĕngans met slik bestrijken (lépå)	4	"
fijn eggen (anglèr)	4	"
	48	dagen.

Deze tijd is op zijn nauwst genomen, en moet vermeerderd

worden, waar het terrein sterk daalt of klimt. Ik vond op sommige plaatsen 10 dagen gebruikt voor elke keer ploegen, en 4 maal meer noodig dan hierboven opgegeven is voor het in orde brengen der galĕngans.. Niet zelden wordt in Ledok 70 dagen gearbeid om een baoe sawah in orde te maken. Zoodra dan ook de zaadbedding klaar is, moet men in het algemeen dadelijk beginnen te werken, en soms reeds voor dien tijd. Wel is waar kunnen de dalĕm soorten langer in de beddingen blijven staan, maar daarentegen meent de Javaan, dat daarvoor een bewerking noodig is als die boven is opgegeven. Voor de padi gendjah bewerkt hij soms den grond veel minder; hij ploegt dan slechts eens, terwijl hij tweemaal egt, ofschoon hij aan de dijken evenveel arbeid verkwist.

Bewerkt hij den grond daarvoor slechter, naar de kwaliteit van het zaad wordt er volstrekt niet gezien. Wat wonder, dat de vroege soorten zelden een goeden oogst geven! Doch jammer genoeg is men daardoor tot de zeer algemeene dwaling gekomen, dat er niet dan uit nood gendjah moet geplant worden, en dat men een sawah met gendjah als slecht is gaan beschouwen, terwijl men den planter voor arm of door tegenspoed getroffen houdt.

Voor de rijst als tweede gewas wordt de grond zoo slordig mogelijk geploegd en geëgd, en de Javaan komt er rond voor uit, dat hij op die wijze te werk gaat, omdat het maar tweede gewas is.

Elders beschreef ik het maken van een gägå [1]. De voorbereiding in tijd verschilt met die voor de sawah's. De offers, feestmalen, gebeden, aanroepingen bij den aanvang van den arbeid geschieden overigens op dezelfde wijze. Dat men eenig stuk tĕgal der dessa ter cultivatie in bezit heeft genomen, wordt aangetoond door de randen daarvan om te spitten en de zoden te keeren. Eenige ruw getrokken ploegvoren bewijzen dat de bewerking is begonnen. Men tracht zoo groot mogelijke kluiten te ploegen, om den grond uit te droogen en mul te krijgen.

Na 14 dagen rust ploegt men kruisselings (noegĕli) en laat weêr den grond aan zich zelven over. Dan ploegt men nog eens (napisaké in Midden-Java, ĕmbalekaké in Kediri), om zekerheid te hebben, dat niets is overgeslagen. Daarop volgt een serie van beploegingen, soms nog tot drie of viermaal toe, telkens met een tijd van rust tusschen de eene en de andere

[1] Zie de Gids, Januari 1874.

bewerking. Na de laatste maal verzamelt men met de hand het onkruid, dat niet verrotten kan en weggeworpen wordt. Er wordt vervolgens geëgd, en het overgeschoten gras bijeengerijfd, terwijl men die bewerking na 8 dagen voor het laatst doet.

De grond is nu tot een goede diepte gekorreld (madĕt) en geheel zonder kluiten, die de nesten zouden worden van allerlei insecten.

§ 6. Overplanting en groei.

De uitgetrokken en in bossen gebonden rijstplanten zijn hier en daar op de bewerkte sawah gereed gezet. Een oud man, een doekoon, wordt er geroepen, om met den aanplant te beginnen. Onder aanroeping van de patronen der landbouwers, steekt hij zooveel plantjes in de aarde, als de som der neptoe's van den dag bedraagt. Zoo zou hij Dingsdag, wage, er slechts zeven planten, omdat de neptoe van Dingsdag 3 en van wage 4 is. Hij neemt met zich een stengel van de loemboe en van de glagah, om de rijst te doen uitstoelen evenals de loemboe, totdat zij even overvloedig wordt als de glagah. De uitplant geschiedt met ingehouden adem en met gesloten oogen, om de âmâ's, die op den loer liggen en de half doode rijst gemakkelijk »baas« kunnen, niet te doen zien, dat er geplant wordt. Te Pekalongan plant de eigenaar van het veld het eerst, terwijl hij zelf met bloemen in den hoofddoek versierd en in nieuwe kleederen gedost is. Daarna wordt de grond aan de vereenigde bloedverwanten en kennissen van het vrouwelijk geslacht ter verdere beplanting overgegeven. Een of meer mannen, die daarbij als bedienden dienst doen, moeten de bossen losbinden en onder de handen der vrouwen zetten. Deze, met de voeten tot over de enkels in den modder, nemen een vijftigtal plantjes in de linkerhand, en ze vluchtig naziende, of er ook onkruid tusschen is, steken zij er op het gevoel telkens drie of vier van in den grond op de door den eigenaar bepaalde plantwijdte. De plantwijdte hangt niet af van de soort van padi en van den grond, maar van de gewoonte der plaats of van die des sawahbezitters. Daar de hand als maat dienen moet, heeft men slechts 3 verschillende afstanden, die van de breedte der vuist (kĕpĕl), die van de vuist met uitgestoken duim (tjoe) en die van twee tjoe, achtereenvolgens overeenkomende met ¼, ½ en 1 Rijnlandsche voet. Op 2 tjoe worden dus per baoe

geplant 70,000 bosjes van drie tot vier plantjes, op 1 tjoe 280,000 bosjes, en op 1 kĕpĕl 1,120000 bosjes.

Om te toonen, hoe onbegrijpelijk snel het planten gaat, diene het volgende. Zeventig vrouwen komen in drie uur gereed met het beplanten van een baoe. Daartoe moet ieder per minuut 5½, 22 of 88 malen planten. Het berekenen op het gevoel der grootere afstanden maakt, dat de tijd, daarvoor noodig, in de plaats komt van dien men anders gebruikt om 4 en 16 maal meer te planten. Men begrijpt, hoe deze bezigheid een buitengewone bedrevenheid vereischt, die men zich van jongs af moet eigen maken. Kinderen, die nauwelijks loopen kunnen, spelen al plantstertje, terwijl aankomende meisjes flink meêhelpen. Doch al is de bedrevenheid ook groot, toch moet men hard werken, om klaar te komen. Niets bevallig is de aanblik van die gebogen vrouwen met haar dikwijls gescheurde kleederen; onbehagelijk de indruk, als men het veld van de onbeplante zijde nadert.

Er wordt geplant van half zeven tot tien uur, met een half uur rusten, om te ontbijten. Is de beplanting niet afgeloopen, dan hervat men haar den volgenden morgen. Na afloop van het werk gaan de vrouwen zich bij den eigenaar van het veld te goed doen aan een overvloedig maal, waarvan zij het overblijvende meê naar huis nemen. De bij die gelegenheid ook verstrekte gepofte rijst en roode rijstepap dient om de geesten te verzoenen met de planten, die gedurende de bewerking van den grond willens of onwillens mochten zijn omgeploegd, en tot eenig gebruik hadden kunnen dienen. De kĕtoepat en de lĕpĕt van dit feestmaal krijgen gedeeltelijk de karbouwen, om daardoor na de inspanning van den laatsten tijd vet te worden! Aan de drie hoeken van het beplante veld wordt welriekende zalf gezet met rijstezemelenpap, en men steekt er arènbladeren en loten van een pisangsoort bij.

Zij, die de boven beschreven voeding genieten en nog eenige centen daarbij krijgen, verliezen het recht tot oogsten van hetgeen zij geplant hebben. Men moet het kosteloos en zonder eenige belooning doen om tegen ⅕ van het product het gewas te mogen snijden.

Na de beplanting blijft de watertoevoer drie dagen afgesloten, om de wortels sterk te krijgen. Dan wordt de leiding langzaam geopend. Te veel water in den eersten tijd zou aanleiding geven tot de åmå lomod. Eerst als de padi opnieuw ontspruit

(djĕmenking), wordt het met volle kracht toegelaten, en zulks tot aan den oogst. Sommigen, die de werkzaamheden van den tijd goemoendå verrichten, laten het water dan af, om als het wieden geëindigd is, het weêr toe te laten. Van djĕmenking af, waarop er een sĕlamĕttan is gegeven van krakelingen (oeler oeleran) ter wering van de åmå poetih, tot aan het einde van goemoendå, is het voor den goeden landbouwer een drukke tijd. Waar de planten uitstierven, moet hij die inboeten. De dijkjes maakt hij schoon (waliki galĕngan), opdat een kleine tor, die de åmå anggé veroorzaakt, er zich niet in nestelen zou en opdat ook Dewie Srie zijn veld niet zou voorbijgaan, zonder even stil te houden.

Het wieden geschiedt altijd slecht. Met de hand toch trekt men uit zoo goed en zoo kwaad het gaat, en trapt dan hetgeen uitgetrokken is ter plaatse in den grond. De geheele goemoendå kenmerkt zich overigens door overdreven zorg. Vrouwen, die menstrueëren, mogen niet in de velden komen, evenmin als mannen, die zich niet gebaad hebben. Die rein zijn volgens mohammedaansche opvatting, loopen des avonds met hun echtgenooten naakt langs de sawah's en zouden zelfs daar, — men vertelde het mij te Soebah (Pekalongan) — aan Lingam en Joni offeren. Dit alles geschiedt, omdat de rijst teeltdrift, — men gebruikt er hetzelfde woord voor als bij de menschen, — begint te gevoelen, en men die opwekken wil. De nevenstengels zijn nu met de moederplanten gelijk en de stoel is volwassen (mapag).

Niemand weet, waaraan de meerdere of mindere uitstoeling der planten is toeteschrijven. Niet zonder belang zijn tot eenige kennis daarvan de volgende opgaven van dorpen, die even hoog lagen, evenveel water hadden, en op het oog denzelfden grond bezaten.

NAAM van HET DORP, waar uitgeplant.	SOORT van PADI.	Afstand van uitplant.		Uitstoeling.
		tjoe.	kĕpĕl.	
Lĕbak.	tjempo.	1	—	7—8
Sambèng.	„	1	—	4—5
Lĕmbåsarie.	„	1	—	7—8
Kaoeman.	„	1	—	6—7
Kalikowèl.	„	2	—	4—5
Pĕnanggoengan.	„	1	—	2—3
Marong.	„	2	—	4—5

NAAM van HET DORP, waar uitgeplant.	SOORT van PADI.	Afstand van uitplant.		Uitstoeling.
		tjoe.	kĕpĕl.	
Kĕtjis.	wilâdâ	—	1	—
Kalipoetih	„	1	—	2—3
Wĕdikèngsĕr.	„	—	1	1—2
Pĕsoentèn.	„	1	—	1—2
Sawangan	„	1	—	2—3
Rimpak.	„	1	—	1—2
Sodong.	„	—	1	2—3
Rimpak.	kankroengan	—	1	3—4
Lamoek.	„	1	—	2—3
Balékambang.	„	1		3—4
Koeripan.	„	—	1	2—3
Kalinongkâ	„	1	1	2—3
Lĕmbosarie.	„	—	—	1—2
Pĕsodongan.	lârâdjawi	—	1	3—4
Ngasinan.	„	1	—	—
Dĕrmasoe.	„	1	—	2—3
Kalipoetih.	„	1	—	2—3
Wĕdikèngsĕr.	„	—	1	3—4
Karangtĕngah.	„	1	—	1—2

Daaruit zou blijken, dat de afstand van planten zonder invloed op de uitstoeling wezen zou; doch nog eens, van deze aangelegenheid is te weinig bekend.

Te Kediri zegt men dat de padi in het tijdperk m a p a g zwanger is; elders spreekt men van dien toestand eerst in de periode m ĕ t ĕ n g. In elk geval wordt te harer eer dan hetzelfde feestmaal gegeven als voor de vrouw, die de eerste maal moeder worden zal. Onder de gerechten prijkt de t o e m p ĕ n g, en aan den mond der leiding legt men zure bladeren in de veronderstelling, dat, evenals de vrouw in gezegende omstandigheden, ook de padi „vreemde lusten" heeft.

Langzaam begint hier en daar een aar uit te schieten, als een baken zich verheffende (a n d j i r a n d j i r i), en weldra ziet men bosjes van ontloken inflorescenties (g r o e m b o e l i). Eindelijk is het geheele veld overdekt (a m b j a r, é b j a h, s ĕ m r o b o t), en iedere vruchtbare stengel heeft zijn pluim.

Thans gaat men de wachthuisjes bouwen om de vogels te verjagen en varkens te weren. Tevens maakt men molentjes van het hout van den walangboom, om de **w a l a n g s a n g i t s** niet op de velden te doen komen.

De wachthuisjes verdienen een afzonderlijke beschrijving. Zij bestaan uit hutten van bamboe, dikwijls 10 voet hoog boven den grond, en zoo lang, dat de daarin aanwezige persoon er op den buik in liggen kan, de geliefde positie, die men gedurende de lange wachten inneemt. Uit die hutten worden aan veerkrachtige staken of takken over het veld heen touwen of repen gespannen, en onderling door dwarsrepen vereenigd, terwijl overal lappen en oude kleedingstukken er bij gehangen worden. Als een spin in de webbe, zit nu de bewaker in zijn hut, en behoeft slechts aan een der touwen te trekken, om de beweging aan vele andere touwen en daaraan verbonden lappen, klappers en stokken meê te deelen.

Op den duur wordt zelfs voor den Javaan, die het begrip van verveling niet kent, het langdurig wachten soms te vervelend, en hij slaapt in. Ook hij zocht naar een middel, even als de beroemde jongen uit de steenkolenmijn, om door een machine gedaan te krijgen, waarvoor hij zelf de kracht miste. Over eenig snelvlietend watertje spant hij een touw, aan weêrskanten daarvan bevestigd aan veerkrachtige staken, die weêr in verbinding zijn gebracht met de verschrikkingstoestellen op het veld. Van het touw over het water hangt een ander met een stuk bamboes in den vliet af. Die bamboe wordt telkens door den stroom een eind meêgevoerd, maar tegengehouden door het touw. De schok, die daardoor ontstaat, plant zich over op de veerkrachtige staken, die eindelijk het geheele verschrikkingstoestel in beweging brengen.

Als het geheele veld in aren staat, wordt k ĕ t a n met suiker en klapper tot een dunne pap gekookt, en naar de linkerzijde over het veld gestrooid, waarbij men de volgende bezwering behoort uit te roepen: „Gij, krekels en torren van allerlei „soort, valt niet op Java neêr! Gij doet er niets dan onze „aanplantingen beschadigen. Verwijdert u, of ik roep Si Timor „laut." Deze formaliteit, i s è n i s è n i geheeten, wordt van groot belang geacht.

Langzamerhand beginnen de stengels zich te buigen (g ĕ m ĕ n d e l, t ĕ m o e n g k o o l), om vervolgens een geelachtige tint op de groene aren te krijgen (ĕ m p i n g i d j o). Eindelijk is alles geel (ĕ m p i n g k o e n i n g). Het water, dat men den geheelen tijd met volle kracht over de velden heeft laten stroomen, wordt nu afgelaten, omdat anders de rijst een onaangenamen smaak krijgen zou. Nadat de aren geel zijn geworden, buigen de

stengels nog meer door, loopen evenwijdig met het schouderblad (**malang poendak**) en wegen op de hand (**bobot ranggå**).

De eigenaar van het veld, waarvan de padi oogstbaar is geworden, kan het nu gaan tooien. Jonge arènbladeren worden aan de vier hoeken daarvan in den grond gestoken, er wordt wierook gebrand, borèh ter neêr gezet, en een feestmaal gegeven van **toempĕng** met een witte kip er in. Doch deze **sĕlamĕttan** wordt wel tegelijk afgedaan met die voor het begin van den oogst.

De verschillende perioden van groei worden niet gelijkelijk benoemd, en sommigen nemen tusschentijden aan, die verwarring zouden kunnen doen ontstaan.

NAMEN DER GROEIPERIODEN.		Kenmerken.
Midden-Java.	Oost-Java.	
nglilir	nglilir.	De planten beginnen te leven.
djĕmĕngking.	gĕmadoeng.	Zij worden groen en richten zich op.
goemoendå.	goemoendå	Zij beginnen uit te stoelen.
mapag.	lĕmånå.	De stoel is volwassen.
mĕtĕng.	mapag.	De pluim is ontwikkeld, maar omkleed door bladeren.
oewar oewari.	widĕrkisi. andjir andjiri. groemboeli.	De pluim ontbloot zich langzamerhand.
mratak. sĕmrobot of ébjah.	ambjar.	Het geheele veld is in bloei.
gĕmĕndel.	tĕmoengkool.	De padiestengel buigt zich door de zwaarte.
ĕmping idjo.	ĕmping idjo.	Het gewas krijgt een geele tint.
ĕmping koening.	ĕmping koening	Het is geheel en al geel.
bobot ranggå.	malang poendak	Het is oogstbaar.

Voor iedere soort van padi, voor iedere hoogte, voor iedere plaats bijna verschilt de tijd, waarin men van de eene periode tot de andere komt. De kenmerken daarbij zijn niet allen zoo scherp omschreven, dat niet persoonlijke meening bij de benoeming daarvan zich moet voordoen. Het oprichten, het begin van uitstoeling, de overbuiging kunnen ingetreden zijn, zonder dat de rijstbouwer het merkt.

De beplanting van tĕgalans met drooge rijst geschiedt op dezelfde wijze als die der pĕgagans. Ook hier worden de aren betreden, totdat de zaden van de stengels loslaten. Een oud man, ervaren in het planten, begint met den arbeid. Stengels van de

kalmoes en van de glagah steekt hij in den grond, opdat het gewas even groen wordt als het eerste en zoo overvloedig als het laatste.

De bezwering, die men hoort, luidt: „Heer van den hemel „en Moeder der aarde, ik vertrouw u een zaad toe dat door „uw hulp geel wordt als goud, met bladeren zoo groen als „kalmoes, en wortels als touwen, dat vruchten draagt zoo „schoon als juweelen, en zoo overvloedig als de glagahbloem." Met die bezwering werpt de oude zooveel korrels in de plantgaten als de neptoe's of de djĕndjĕm van den dag bedraagt, en weêr met ingehouden adem en gesloten oogen evenals bij de rijst der sawah's, om de plagen en ziekten te verschalken. Daarna begint de eigenlijke arbeid, verricht door alle huisgenooten en door de naaste bloedverwanten.

De bewerking geschiedt in drie elkander volgende ploegen. Vooruit gaan de mannen, die met een stok de plantgaten steken; dan komen vrouwen en kinderen, die in elk der gaten twee of drie zaden werpen, waarop zij volgen, die de zaden met aarde bedekken moeten. Er wordt groote zorg gedragen, om het bezaaide van het ongezaaide te onderscheiden, waartoe men de uiterste rijen plantgaten altijd openlaat, om daardoor den juisten grens te weten. De gebruikelijke pootstok maakt telkens maar een gat en heet pondjå op Midden-Java en gĕdjik in het oostelijk gedeelte. Het bedekken van het zaad geschiedt door de gaten met den teen dicht te trappen of door er aarde overheen te brengen met de vreemd gebouwde handschoffel, die pantjong op Midden Java of wangkil op Oost-Java heet.

In onderscheiding met de bewerkingen op sawah's kan men die op tĕgalans soms zien verrichten door de vrouwen in haar beste kleeding, hetgeen zich door den zindelijken arbeid, in verband met de neiging van Tisnå Wati naar fraaije kleederen, verklaren laat.

Ook voor gågå doe ik eenige opgaven volgen, om te doen zien, dat de afstand van het planten niet op de uitstoeling van invloed schijnt te zijn.

NAAM van HET DORP, waar uitgeplant.	SOORT van PADI.	Afstand van uitplant.		Uitstoeling.
		tjoe.	kĕpĕl.	
Kĕtjis.	grogol.	1	—	—
Kalipoetih.	»	1	—	2—3
Krasak.	»	1	—	1—2
Kĕmiri ombå.	»	1	—	1—2
Kaoeman	boedji.	1	—	—
Båwongså.	»	1	—	2—3
Kĕdoengbangkong	»	—	1	2—3
Sambèng.	»	1	—	2—3
Kĕdoengbangkong.	djalèn	—	1	2—3
Djalèn	»	1	—	2—3
Bĕzoeki.	»	1	—	—
Kalisat.	»	1	—	2—3
Kaligowong.	oembook.	1	—	—
Somågĕdé.	»	1	—	2—3
Kĕmbaran.	»	1	—	2—3

Evenals de reeds vroeger opgenoemden, liggen al deze dorpen in het district Kaliwirå (Resid. Bagelen).

Als bijzonderheid dient vermeld te worden, dat de gågåplanters hun soorten van dalĕm en gendjah onderscheiden naar den leeftijd, die zij ter plaatse bereiken. Zoo werd de padi grogol te Kĕtjis gerekend tot de dalĕmsoorten, te Kalipoetih tot de tĕngahan en te Krasak tot de gendjah.

De perioden, die de gågå te doorloopen heeft, om van zaad tot zaad te komen, worden anders genoemd dan van de padi op sawah's. De jonge plantjes hebben den vorm van weversspoelen, en de tijd, waarin zij er zoo uitzien, wordt daarnaar mongså kĕsoembi genoemd. Vervolgens krullen zich de eerste blaadjes naar buiten, strengelen zich om die der dichst bijzijnde planten, en geven aan het veld een voorkomen als met mos te zijn overdekt (mongså lĕmoemoot). Dan volgen de mongså kĕmålå dĕrook (Midden-Java) of djĕmirĕt (Oost-Java). Kĕmålå en djĕmirĕt zien op de vallen en op de strikken, die in het gågåveld voor de tallooze duiven kunnen gespannen worden, terwijl het gewas zoo hoog is, dat het de vallen en duiven onzichtbaar maakt. Iets later weêr is de gågå zoo hoog als een ploeghout en daarvan de naam mongså sĕmingkal. Algemeen wordt thans gewied, waartoe men de schoffel (pantjong) gebruikt; ook de te dicht begroeide plaatsen worden ge-

dund, en het dansel op de kale plekken ingeboet. Nu komt de mongså ngapit, waarbij de pluimen, omsloten door bladeren, zichtbaar worden, gelijktijdig of voorafgegaan door het volwassen zijn van den stoel (mapag). Men noemt de plant zwanger, en zet daarom zure bladeren en eetbare aarde, evenals voor de vrouw in dien toestand, voor haar gereed. Eindelijk, nadat de wachthuisjes zijn opgericht (mongså goeboogi) komen achtereenvolgens als voor de rijst, mratak, tĕmoengkool, ĕmping idjo, ĕmping koening, en sĕmrobot. Doch de laatste tijd wordt dikwijls niet afgewacht om te oogsten, en nauwelijks breekt de mongså ĕmping koening aan, of men begint er al mede.

§ 7. Ziekten.

Over dit onderwerp kan ik kort zijn. In een boekdeel toch is reeds te samengevoegd al hetgeen daarover aan het Gouvernement werd gerapporteerd [1]. Op elke bladzijde daarvan kan men van bijgeloof en krachtsverspilling lezen, en waartoe herhaling? Slechts wil ik nog enkele staaltjes er aan toevoegen om, indien het nog noodig ware, te doen inzien, tot welke hoogte het kwaad is gekomen.

Buiten de jaren van de windoe zijn de geneesmiddelen, die ik voor verschillende ziekten reeds opgaf, gewoonlijk zonder nut, en moet men naar andere middelen zoeken om deze te verdrijven.

Indien er in de achtste of negende mongså regen valt uit het oosten, komt de åmå tikoes; valt die uit het westen, dan is er åmå walang sangit. Met een regen uit het zuidoosten keeren die dieren tot hun woningen terug. Een offer van gebakken rijst met het reciteren van het gebed mĕdjĕmoek of kĕndon is dikwijls zeer dienstig, om den gewenschten oostenwind te doen waaien. Voor de åmå walang sangit of lĕmbing roepe men bovendien uit: „Ik ben een zendeling van „Kjai Gĕdé, om de zieke planten te genezen. Doet, o onge„dierte, geen schade aan het gewas van Dewie Srie. Zij verzoekt het u dringend."

De åmå tikoes, elders ook wel åmå tjatèt genoemd,

---

[1] K. F. Holle, Bijdrage tot de kennis der ziekte en plagen van het padigewas. Tijdschrift Nijv N. I. X. Nieuwe serie. 1864, I.

is een der vreesselijkste plagen, die het gewas kan treffen. Volgens de Javaansche meening helpt er niets tegen dan verschillende soorten van koekjes (djoewadah pasar) en zemelenpap, met garen omwonden, in de leiding te werpen, onder het uiten van de volgende bezwering: „Ik ben door Kjai Gĕdé van „Tjĕrĕbon gezonden om dit ter uwer vernietiging in de leiding „te werpen, als gij den aanplant van Dewie Srie durft te „schaden." Dit algemeen op de muizenplaag toegepast middel besprak ik eens met verscheidene hoofden van Kediri, en trachtte hun te bewijzen, hoe weinig zulke en andere bezweringen konden helpen, om eenige ziekte te weren. Een hunner, die bij de anderen geacht was als „pinter sangĕt" beaamde het, en beloofde een ander middel tegen de muizen. Eenige dagen later voldeed hij aan zijn belofte, en bracht mij een vier bladzijden groote beschrijving van zijn manier ter verdrijving der muizenplaag. Het kwam hierop neêr: „men lokke „door allerlei etenswaar de muizen binnenshuis, en late ze daar „gerust voortleven; anders loopen zij naar de sawah's. Die in „de sawah's zijn, jaagt men langzaam naar het bosch terug, „alwaar zij eerst moeten worden gedood." Zoo handelde hij, — de man vond het vermeldenswaard, — tot welzijn van de bevolking en van het Gouvernement. Als men niet met een Javaan te doen had, zou men immers denken beetgenomen te worden!

Het volgend middel, ook van een Inlandsch hoofd, liefst nog wel een opziener der waterleiding, diene tot waardig tegenhanger van het vorige. „Veel verwoesting in de velden door „varkens is het bewijs, dat er varkens zijn en dus van åmå „babi. Het dooden van de beesten zou de verwoesting nog „grooter maken. Er is evenwel een ander middel om ze te „verdrijven. Men snijde uit een geheel zwart geitenvel een „figuur, voorstellende een dier met 6 pooten, aan ieder waarvan „3 teenen zitten. Men schrijve daarop, dat het gemaakt is op „Vrijdag, kliwon, en doe het in een bamboezen koker. Men „vaste 24 uur, loope daarop met de bamboe het veld rond, „en plante dan die in het midden, onder het opzeggen van „het gebed kedoeng!"

Tegen de åmå mĕntèk bedient men zich van dit middel. „Men neme stukken ijzer en zink in een geleding van „bamboe, en legt die in den mond der leiding onder het opzeggen „van het gebed sĕlamet. Tevens behoort te worden uitgeroepen: „Ik

»ben door Jezus gezonden, om dezen talisman te planten ter »bescherming van den aanplant van Dewie Srie.»

Doch genoeg. Wij zouden nog een menigte dergelijke middelen kunnen noemen, doch waartoe?

Zooals ik telkens deed, verzwijg ik ook hier de lichtpunten niet, als zij te vinden zijn. Daarom zij eerstens vermeld het middel der drooglegging, dat men soms gebruikt tegen de åmå poetih, een kleine rups, die het groen der bladeren wegzuigt. Een tweede lichtpunt is, dat ik onder Seragie (Pekalongan) dessa's vond, waar men de plaag der walang sangits voorkwam, door, indien de minste lucht van hun aanwezen merkbaar werd, — en reeds lang vóór Hooibrenck met zijn franjes begon te werken, — een zijden slèndang over de aren heen te trekken en ze zoo te verjagen. Elders zag ik, dat men de gérong en de sisik någå, variëteiten der rijst met zwarte bladeren en hooge stengels, hier en daar tusschen de andere padi in plantte, om de vogels te verschrikken.

Eindelijk plantte men in Pekalongan op sommige plaatsen niet brondol, omdat die door åmå mĕntèk werd aangetast, evenmin de gléwang in Cheribon, als men de åmå bĕloek vreesde.

§ 8. Oogst.

Het te oogsten veld is reeds getooid. Het uur van begin neme men als vastgesteld aan. Het is zoo mogelijk de saät Achmad.

Een bejaard man moet, evenals met het planten, ook met den oogst beginnen. Met wierook en brandend padistroo loopt hij het veld rond onder 't uitroepen der woorden: »Allah oemå »koembålå gĕnie, van het westen komende, moet ik naar »het westen terug, opdat zegen op ons ruste.» Na den geëindigden omloop zegt hij: »witte padi in het westen, zwarte in »het zuiden, roode in het oosten, en gele in het noorden, houdt u gereed naar uwe woonsteden terug te keeren.» Mocht de doekoon een hadji wezen, dan doet hij het gebed rodjoeknå. d. i. »O God! verhoor mijn gebed. Dat alles, wat ik plantte, moge opschieten, naar elks aard en leeftijd en hetgeen »opschiet ook vruchten drage en door U gezegend worde!» Een glagahstengel wordt nog in elken hoek van het veld geplant en de naam van Dewie Srie er zevenmaal bij genoemd. Vervolgens keert men naar het huis van den eigenaar terug, om een sĕlamĕttan te houden.

De oude man zendt daartoe de uitnoodigingen, en geeft den dorpspriester kennis, dat de eigenaar, die reeds God, den profeet, de engelen, de wali's, de patronen van den sawahbouw, den vorst, den Kjai Agĕng van Mataram aangeroepen heeft, nog van hem het gebed tolak bilahi verlangt.

Het bovenste stuk der toempĕng, die onder de feestgerechten prijkt, wordt afgesneden en vermengd met lombok, zouten visch, uien, javaansche suiker, sirih, blanketsel en padistroo. Een jonge bamboe en arènbladeren in den vorm van krissen geschikt zet men om het mengsel heen, en dat alles wordt, nadat de nacht wakende is doorgebracht, des morgens naar het veld gebracht en verbrand.

De doekoon, die den vorigen dag de bezweringen deed, zoekt nu de bruid en den bruidegom der rijst. Daartoe moet hij zes stengels vinden, die even hoog zijn, en paar aan paar of wel drie aan drie staande, al naarmate men bruid en bruidegom benevens de bruidsjuffers en hun jonkers dadelijk wil laten trouwen of nog gescheiden houden. Zoodra hij ze gevonden heeft, bindt hij ze met jonge arènbladeren bijeen, en roept nog eens zevenmaal den naam van Dewie Srie. Verscheidene malen spreekt hij de uitverkoren rijststengels toe, en laat zich telkens door hen antwoorden, welke antwoorden hij overluid herhaalt. Daarop bestrijkt hij ze met borèh, en snijdt rechts en links zoovele aren, als de cabalistische cijfers van den samengestelden dag bedragen. Eindelijk worden zij met bloemen versierd met. arènbladeren tegen de zon beschut, en de tooi van bruid en bruidegom met hun gezellen is daarmeê geeindigd.

Het bruiloftsfeest wordt met een maaltijd, waarvan de toempĕng mĕgånå en kĕtoepat de hoofdgerechten zijn, ingewijd, terwijl het gebed winanas, daarbij te reciteren, kracht aan de snijdsters, en bovendien een ruimen oogst geven zal. Het feestmaal is voor den eigenaar van het veld tevens het bewijs, dat hij met den eigenlijken oogst kan beginnen. De oude man toch heeft niets meer te doen en geeft daarvan formeel kennis met de woorden: „Ik ben gereed met mijn werk, gij kunt het uwe „beginnen, oogst oplettend en voorzichtig en laat geen aren staan.”

Die het gewas planten en recht op het oogsten daarvan hebben, krijgen bericht dat zij kunnen komen snijden. Ik behoef die bezigheid niet te beschrijven, welke de verwondering gaande maakt van ieder die ze ziet, en niet geloofd wordt door die ze nimmer zagen. Die op Java geweest zijn, kennen het

knippen of plukken, aar voor aar, met dat vreemde werktuig, hetgeen men in het hollandsch „snijmesje" is gaan noemen. Zelfs waar twee aren bij elkander staan, zal men ze eerst verwijderen, om ze daarna een voor een af te knippen. Op die wijze moet ter gedachtenis van Dewie Srie worden gewerkt.

De gesneden rijst wordt na aftrek van het snijloon gebonden en op kleinere hoopen in de zon te droogen gelegd, omringd door molentjes en panggalans als speelgoed voor Dewie Srie, en door glagahstekken om de kwade geesten te verwijderen. Daarna plaatst men ze in grootere stapels, om ze te broeien, en de stengels slap te maken, terwijl men moet zorgen de booze geesten thans met gras en alangalang op een afstand te houden.

Het naar huis brengen der padi geschiedt met groote plechtigheid. De padi pĕngantèn, die ook gesneden wordt, krijgen nog vele feestgenooten, door ze twee bossen padi toe te voegen, welke allen met bloemen worden overdekt en met borèh bestreken. Die ze dragen zal, heeft nieuwe kleederen aan, terwijl het lichaam met borèh geel gemaakt is en bloemen in den hoofddoek gestoken zijn. Zwijgend moet hij met zijn last voortschrijden, en dien, zonder van schouder te veranderen, naar de woning van den eigenaar brengen.

Voor hem loopt iemand, die als wali zal dienst doen. Als deze op het voorerf van den eigenaar is gekomen, vraagt hij naar de legerplaats van Srie Ambrå ambrå. „Hier moet ge zijn," wordt dadelijk geantwoord, „de bruidskamer heb ik reeds afge-„schoten en de sirih en pinang staan gereed met borèh en spiegel „en kammen". De padi pĕngantèn komt nu op een nieuwe mat te leggen, met een lamp en allerlei toiletbenoodigdheden. Daarbij worden de bossen gelegd, die als bruidsgenooten dienen, en die men dikwijls met bruid en bruidegom verwart. Vervolgens brengen helpers den geheelen oogst binnen, en stuwen alles bij en om de bruid en den bruidegom op.

Slechts op een Vrijdag, Zaterdag of Zondag mag de padi worden weggeborgen, hetzij in de daarvoor bestemde manden (toemboe djĕbrak) of in de schuren (loemboeng). Op Vrijdag toch, beweert men, trekken de geesten zich terug, omdat de Javaan dan veelal niet werkt; en door een uitzondering op dien regel te maken, fopt men ze immers. De Zaterdag is de meest geschikte dag boven alle anderen, omdat dan alles gelukt, uitdijt en in zwaarte toeneemt. Ook de Zondag is goed, omdat die als dinå ditė tot regelen en schikken is voorbestemd.

Bij het brengen der padi naar de schuur roept de voorste der dragers: „O, Srie Ambrå ambrå, schrik niet, al zou het „tot zevenmaal toe aardbeving zijn. Ik zal u in de echtkoets „leiden van de patronen van den landbouw. Vermenigvuldig „u daar tot in het zevende geslacht.” Elk dier geslachten wordt daarbij opgenoemd en de bruid en bruidegom met de platste woorden tot de procreatie aangezet. Eerst komt de als bruid dienende padi in de schuur en dan de geheele oogst. Het laatst komt de bruidegom met zijn genooten binnen. Na bij hen een geleding met water gezet te hebben om te drinken, worden kloewihbladeren met den kant, waarmeê zij op den grond vielen, er overheen gespreid, en een zwarte steen er bij gelegd, waarna men de schuur sluit.

Men mag 40 dagen lang niets van de opgeschuurde padi nemen. Evenmin als een bruidspaar onder de menschen, mag er bij de rijst in dien tijd stoornis plaats hebben. Doch niet alleen de menschen trouwens, ook de booze geesten willen zoo gaarne de loemboeng in, om bruid en bruidegom, die nog niet met elkander vertrouwd zijn, in twist te brengen. Men brandt, om hen er af te houden op Dinsdag en op Vrijdag, kliwon, wierook onder de schuur.

Den 40sten dag gaat de eigenaar naar de loemboeng, en doet alsof hij bruidegom en bruid er uit wil lokken. „Komt „naar beneden,” roept hij, „gij zijt veertig dagen bij elkander „geweest, en hebt elkander leeren kennen. Ik wil u aan „familieleden voorstellen, die niet kwamen, toen gij trouwdet.” En met een toespeling op rijstblok, stamper en tampah voegt hij er bij: „Ik heb een schuitje voor u gereed met roer en riemen, om uit spelevaren te gaan.” De vrouw des huizes treedt de schuur in, en haalt vier bossen padi, waarvan zij er twee van zich afsmijt onder den uitroep: „gaat weg, en keert „als vier, verwijdert u dan weêr en komt als acht terug.”

De padi, die men eerst gebruikt, wordt genomen van de bossen, welke als gezelschap bij den bruidegom waren gezet. Daarvan wordt een toempĕng mĕgånå gemaakt. Onder het bidden van het gebed winanas roept men Dewie Srie aldus aan: „O, wij smeeken om uwe kinderen. Wees er niet door ontsteld. „Wij zullen er voor doen, wat gij verlangt, opdat er heil zij „voor hetgeen er overblijft.”

Voortaan mag men iederen dag, behalve Dinsdag, rijst uit de schuur halen, doch slechts eens per etmaal. Die des morgens

niet genoeg haalde voor de behoefte van den dag, moet van een ander er bij leenen.

Vrouwen stampen de padi. Ook deze bezigheid geschiedt met formaliteiten en met een bepaalde wijze van den stamper in het blok te laten vallen, daar men op die wijze de kwade geesten (saleh siloeman) verwijderd houdt. Het ware ook hier beter minder op die geesten te letten, dan op het onnoemelijk verlies, hetwelk door die barbaarsche wijze van bereiding geleden wordt.

Op de schoone, ontbolsterde rijst legt men eenige bosjes stroo, om er de vruchtbaarmakende kracht van Dewie Srie niet uit te laten gaan.

Een serie van formaliteiten moeten er bij het afmeten der rijst, het afwasschen, het kooken van het water, het gaar stoomen, het opdoen, het eten, het wegwerpen van het water, het reinigen van de gereedschappen, enz. worden in acht genomen, die ik om der kortheidswille niet beschrijven zal.

§ 9. Kosten en productie.

Aan een baoe sawah wordt de volgende tijd besteed van het begin der bewerking tot aan den oogst.

Leiding en dam.		
In orde brengen daarvan		3 dagen.
Zaadbedding.		
Eerste keer ploegen.	1 dag	
omspitten van de randen der kottaks .	1 "	
tweede keer ploegen	1 "	
in orde brengen van dijken en taluds	1 "	
eerste keer eggen	1 "	
tweede keer eggen	1 "	
bereiden en uitzetten van het zaad .	4 dagen	
maken van paggers om de zaadbedding, 't bewaken daarvan en regeling van den toe- en afvoer van het water. . . .	10 "	
		20 dagen.
Bewerking der sawah.		
Eerste keer ploegen	8 "	
omspitten van de randen der kottaks .	4 "	
eerste keer eggen	8 "	
kruisploegen	6 "	
Transporteeren . .	26 dagen	23 dagen.

Transport . . .	26 dagen	23 dagen.
in orde brengen der dijken	4 "	
schoonmaken der taluds	4 "	
tweede keer eggen	6 "	
de galëngans met slik bedekken . .	4 "	
fijn eggen.	4 "	
		48 "
Beplanting.		
Uittrekken der zaailingen, bossen binden en schikken op de plant plaatsen. . .	3 dagen.	
uitplant	70 "	
wieden.	10 "	
werkzaamheden aan de leiding, regelen van den af- en toevoer van het water, herstelling der dijkjes.	40 "	
stellen van wachthuisjes en verschrikkingstoestellen	5 "	
bewaking	45 "	
		173 "
Oogst.		
"Plukken" van de rijst	75 dagen.	
bossen maken, opstapelen, afstapelen, naar huis brengen.	15 "	
		90 "
Feestdagen voor den sawahbouw, en tijd, waarin het verboden is te werken .	pro memorie	
Te zamen . . .		334 dagen.

Van die 334 dagen worden er 145 voor planten en oogsten betaald met $\frac{1}{5}$ van de productie, doch veelal tegen de verplichting voor de vrouwelijke huisgenooten, om wederkeerig mee te helpen. Indien het product 25 pikols bedraagt, dan rekene men 145 dagen voor 5 pikols en elke pikol à ƒ 3,50 genomen, geeft dus $12\frac{1}{2}$ cent per dag belooning voor planten of snijden, welke belooning ook wederkeerig genoten wordt, als men een anders veld plant of snijdt.

Van de 189 andere dagen heeft men er 35 met karbouwen te werken. Rekent men nu die à 40 cents per dag en de dagen met handenarbeid à 20 cents, dan verkrijgt men voor ploegen en eggen een uitgaaf van ƒ 14, en voor omspitten, werken aan de leidingen en bewaken eene som van ƒ 30,80.

Wanneer men den goed gelukten oogst der bewaterbare velden gemiddeld op 25 pikols stelt, en dien, van den regen afhankelijk, op 16 pikols, dan verkrijgt men per baoe der 1e soort een opbrengst van 25 pikols, à ƒ 3,50, ƒ 87,50. Daarvan gaat af aan:

snijloon	ƒ	17,50
ploegen en eggen	"	14.—
werktuigen	"	2.—
handenarbeid	"	30,80
landrente ($\frac{1}{10}$)	"	8,75
djakat ($\frac{1}{10}$)	"	8,75
zaad 1 pikol	"	3,50
feestmalen en offeranden op zijn minst .	"	10.—
heeren-, gemeente en algemeene diensten op zijn minst	"	12.—
	ƒ	107,30

dus verlies ƒ 19,80.

Is de opbrengst 16 pikols met een gezamenlijke waarde van ƒ 56, dan gaat daarvan af aan:

snijloon	ƒ	41,20
ploegen en eggen	"	14.—
werktuigen.		2.—
handenarbeid		30,80
landrente ($\frac{1}{10}$)		5,60
djakat ($\frac{1}{10}$)		5,60
zaad 1 pikol		3,50
feestmalen en offeranden op zijn minst . .		10.—
heeren-, gemeente en algemeene diensten . .		12.—
	ƒ	94,70

dus verlies ƒ 38,70.

Daar de bovenstaande rekeningen slechts tot verlies lijden, stelle men dat de landbouwer altijd eigen ploegvee bezit en zelfs altijd werken kan. Dan verkrijgt men tegenover een productie van 25 pikols ter waarde van . . . . ƒ 87,50

aan onkosten van snijloon, djakat en landrente	ƒ 35.—	
werktuigen en zaad	" 5,50	
feestmalen	" 10.—	
		" 50,50
en dus een batig overschot van		ƒ 37.—

Is de productie daarentegen 16 pikols met een geldswaarde van . . . . *ƒ* 56,00

dan gaan daarvan af aan:		
snijloon, landrente en djakat . . .	*ƒ* 22,40	
werktuigen en zaad.	" 5,50	
feestmalen.	" 10.--	
		ƒ 37,90
en het batig overschot wordt		*ƒ* 18,10

Respectievelijk voor *ƒ* 37,00 en *ƒ* 18,10 moet de rijstbouwer 35 dagen zijn eigen karbouwen laten ploegen, zelf nog 154 dagen werken en daarenboven alle diensten doen, die men hem zal opleggen.

Bij mijn berekeningen heb ik natuurlijk moeten generaliseren. Mocht iemand, naar de ondervinding in enkele streken opgedaan, willen beweren, dat een span karbouwen per dag voor minder dan 40 cents kan verkregen worden, hem antwoord ik, dat al wat noodig is tot bedrijfskapitaal zeer dikwijls ontbreekt, en tegen een interest van soms honderde percenten moet worden geleend, en dat daarentegen 20 cents per dag voor een koelie bijna overal te weinig is. Die de aanmerking mocht maken, dat enkele uren per dag berekend zijn als een geheelen dag, hem zij gewezen op den tijd der bewaking, waar integendeel een geheel etmaal slechts als een dag is genomen. Afgescheiden nog van het feit, dat er geen zwaarder veldarbeid bestaat, dan die aan sawah's wordt besteed. Daarmeê vermoeit zich de landbouwer zoo erg, dat hij reden tot klagen heeft, indien het bestuur hem, na des morgens op de sawah's te hebben gewerkt, des middags naar riet- of koffijplant of naar de wegen roept. En toch zooveel tijd heeft hij voor de rijst noodig, dat hij uit eigen beweging des middags gewoonlijk weêr naar de sawah's trekt, als hij er den morgen reeds doorbracht.

Om tot het bovenontwikkeld resultaat te komen moet evenwel de Javaan gelukkig zijn! Men behoeft de koloniale verslagen slechts na te slaan, om te ontwaren, dat hij zeer zelden in dat geval verkeert. Slechts in Pasoeroean, Banjoewangi en Bezoeki wordt met de padicultuur verdiend. Overal elders is er verlies. Want om slechts de onkosten goed te maken, moet men een productie hebben van 34 pikols, en die tegen *ƒ* 3,50 per pikol kunnen verkoopen. En nergens, behalve in de drie genoemde residentiën, verkreeg men zooveel,

roductie hebben van 34 pikols, en die tegen ƒ 3,50 per pikol
unnen verkoopen. En nergens, behalve in de drie genoemde

Men moet tegenover die drie gewesten Krawang, Pekalongan, Samarang, Djapara, Rembang, Soerabaja plaatsen en men zal zien, dat de rijstkultuur daar gemiddeld met veel meer dan 100 pct. verlies wordt gedreven.

De percentage van het verlies staat in de volgende rede tot de productie.

Men heeft een verlies van meer dan 300 pct. bij een productie van minder dan 5 pikols. Het verlies ligt tusschen:

200	en	300	pct.	bij	een	productie	van	6	en	7	pikols.
150	"	200	"	"	"	"	"	8	"	9	"
100	"	150	"	"	"	"	"	10	tot	12	"
80	"	100	"	"	"	"	"	13	"	15	"
60	"	80	"	"	"	"	"	16	"	17	"
40	"	60	"	"	"	"	"	18	"	20	"
20	"	40	"	"	"	"	"	21	"	26	"
10	"	20	"	"	"	"	"	27	"	29	"
0	"	10	"	"	"	"	"	30	"	34	"

Bij een productie van 35 pikols is er winst van 1 pct., die bij 37 pikols 5 pct., bij 41 pikols 10 pct., bij 46 pikols pikols 15 pct. wordt; e. z. v.

Ik heb de bovenstaande klassen aangenomen tot de graphische voorstelling van het verlies en van de winst, die de rijstkultuur van 1862 tot 1871 in elke residentie van Java gaf.

Vooraf gaat op het nevensgaande blad een residentie's gewijze overzicht der productie gedurende elk der 10 bovengenoemde jaren.

Gedurende 1862 werd in tonnen gouds met de padikultuur verloren

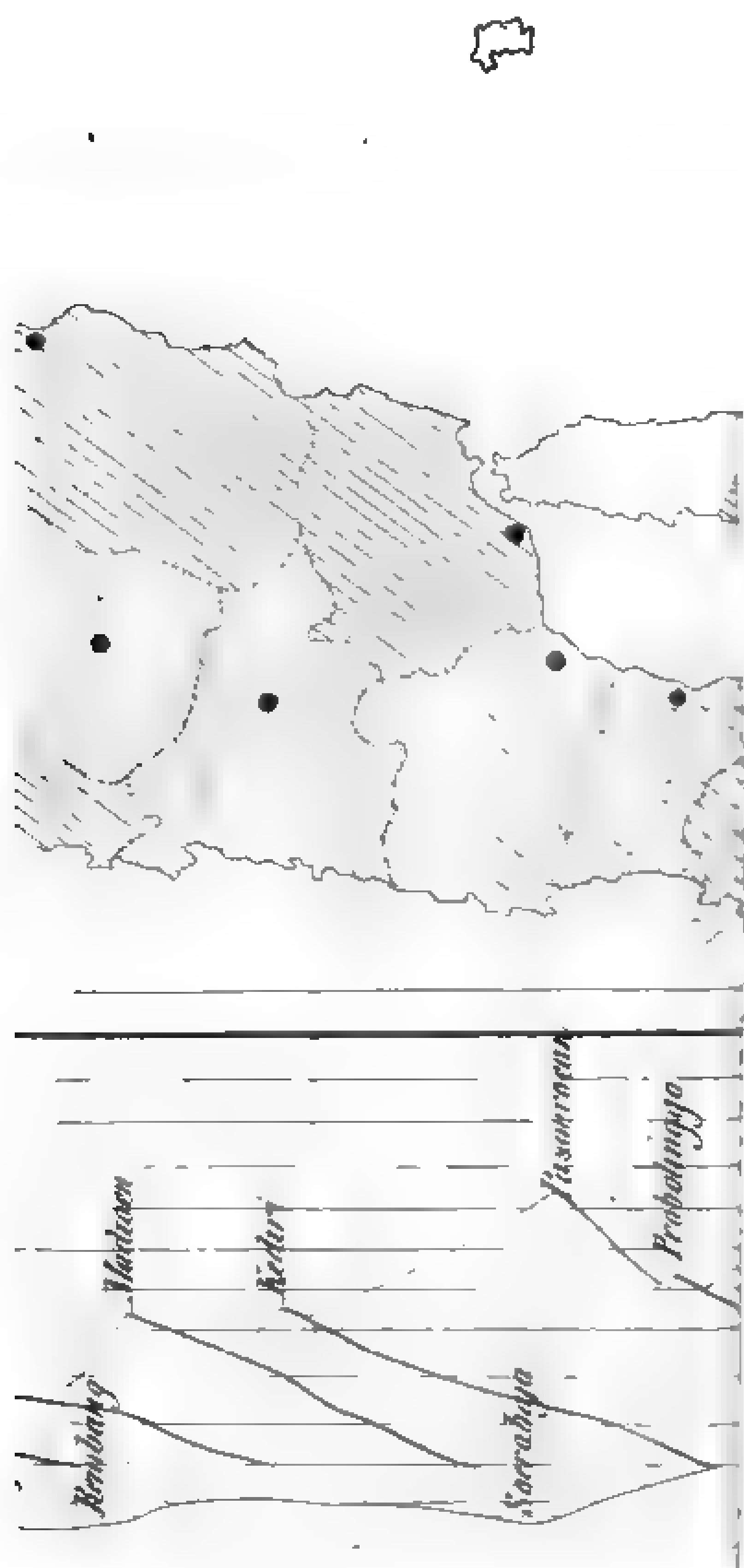
in	Bantam	22
〃	Krawang	7
〃	Preanger	4
〃	Cheribon	52
〃	Tagal	21
〃	Pekalongan	30
〃	Samarang	79
〃	Djapara	53
〃	Rembang	69
〃	Soerabaja	96
〃	Probolingo.	5
〃	Banjoemaas	43
〃	Bagelen	24
〃	Kadoe	5
〃	Madioen	25
〃	Patjitan	9
〃	Kediri.	14
〃	Madura	4

en gewonnen

〃	Pasoeroean	3
〃	Bezoeki Banjoewangi }	1
〃		

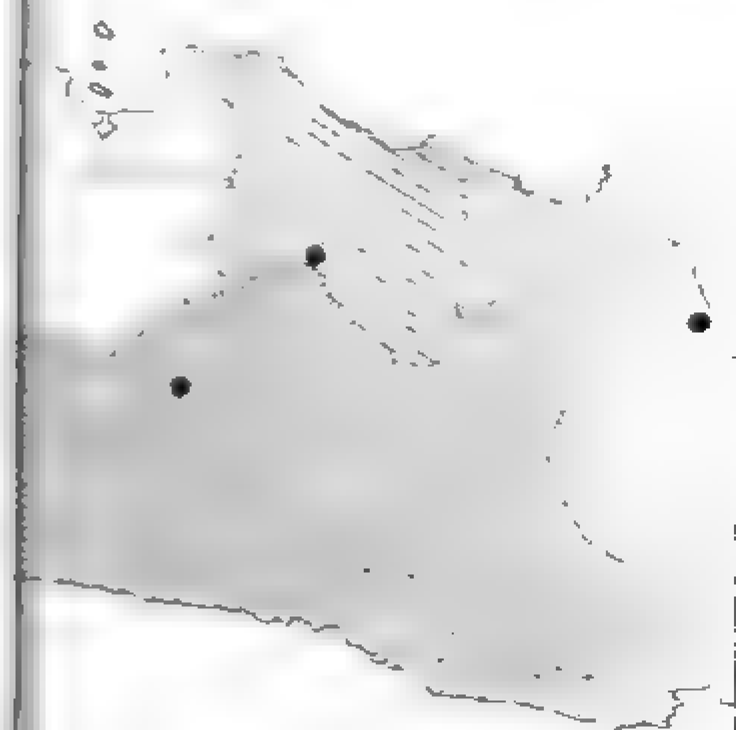

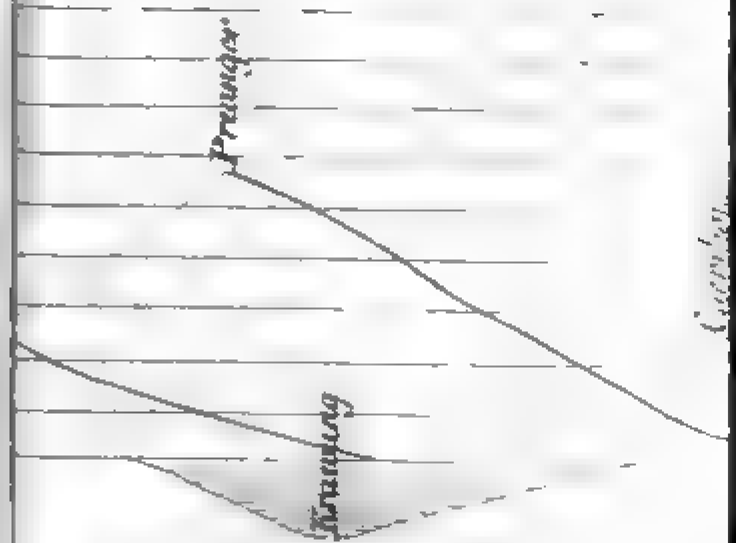
A IN 1862.

tuur

OVERZICHT I

ırende 1863 werd in tonnen gouds met de padikultuur
ı

in	Bantam	23
"	Krawang	7
"	Preanger	10
"	Cheribon	64
"	Tagal	17
"	Pekalongan	22
"	Samarang	80
"	Djapara	45
"	Rembang	69
"	Soerabaja	95
"	Probolinggo	3
"	Banjoemaas	45
"	Bagelen	26
"	Kadoe	7
"	Madioen	25
"	Patjitan	10
"	Kediri	15
"	Madura	4

onnen

"	Pasaroean	8
"	Bezoeki	4
"	Banjoewangi	1

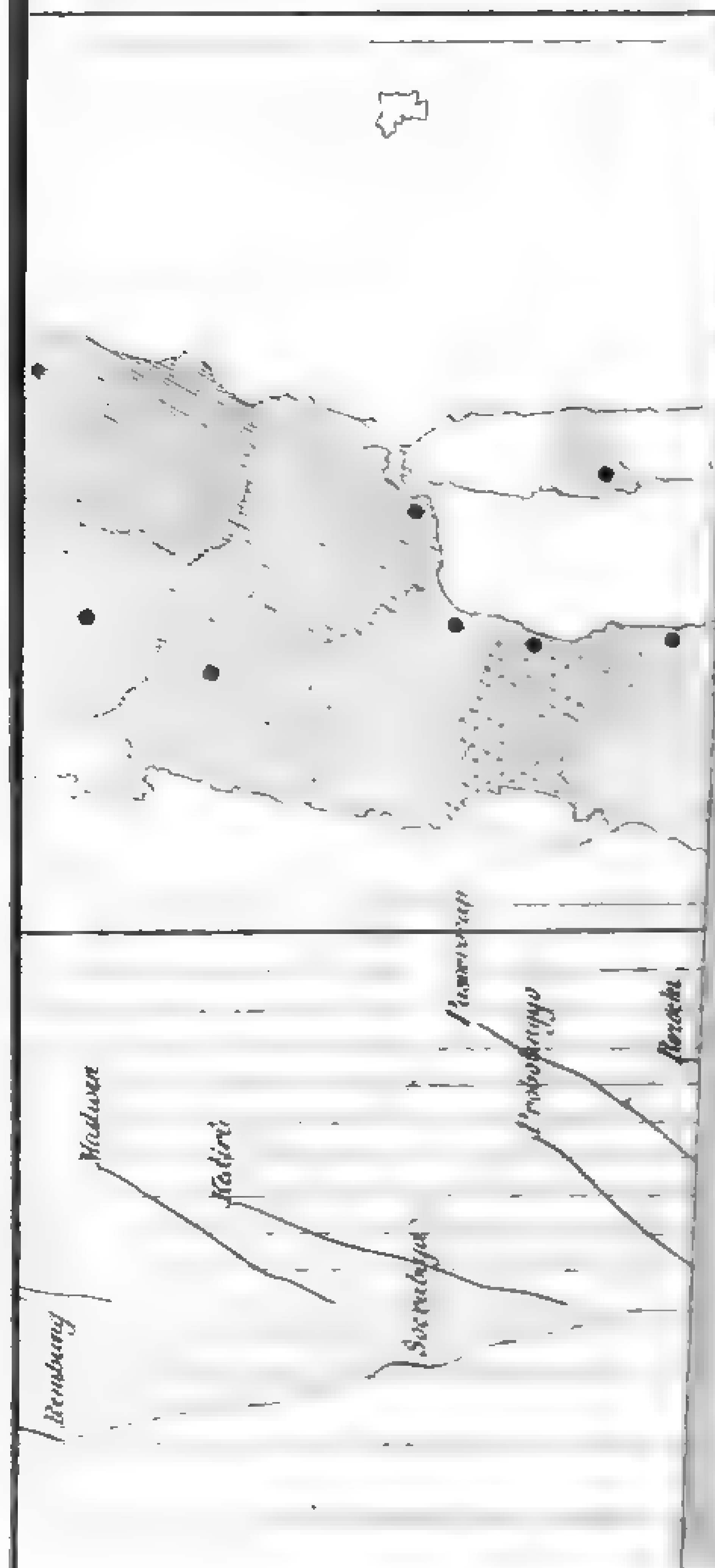
Gedurende 1864 werd in tonnen gouds met de padiku verloren

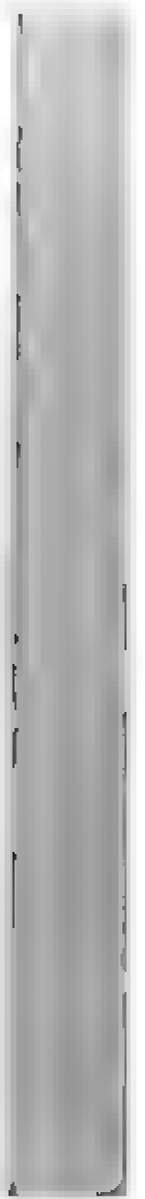
in	Bantam	23
〃	Krawang	6
〃	Preanger	15
〃	Cheribon	59
〃	Tagal	26
〃	Pekalongan	28
〃	Samarang	82
〃	Djapara	40
〃	Rembang	72
〃	Soerabaja	104
〃	Probolinggo	5
〃	Banjoemaas	40
〃	Bagelen	27
〃	Kadoe	12
〃	Madioen	22
〃	Patjitan	8
〃	Kediri	20
〃	Madura	2

en gewonnen

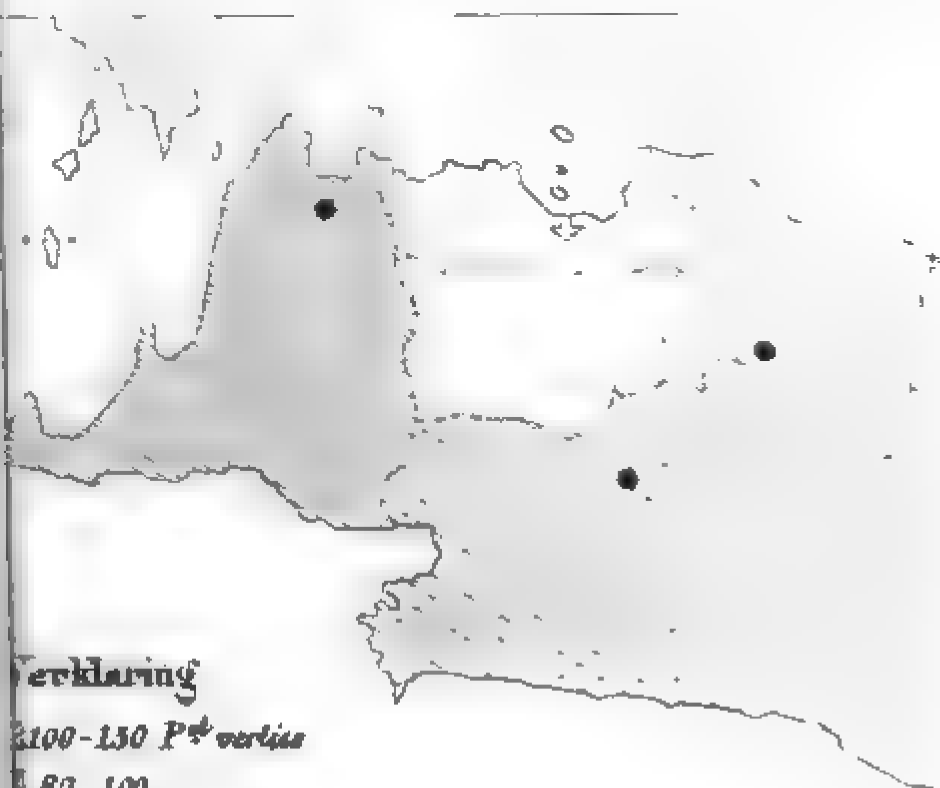
〃	Pasoeroean	6
〃	Bezoeki	2
〃	Banjoewangi	1

IN 1864

OVERZ

Bantam
Preanger
Krawang

lurende 1865 werd in tonnen gouds met de padikultuur
en

in	Bantam	24
〃	Krawang . . , . . .	6
〃	Preanger	20
〃	Cheribon	61
〃	Tagal	5
〃	Pekalongan	19
〃	Samarang	80
〃	Djapara	43
〃	Rembang	70
〃	Soerabaja	100
〃	Probolinggo	4
〃	Banjoemaas	44
〃	Bagelen	26
〃	Kadoe	10
〃	Madioen	19
〃	Patjitan	6
〃	Kediri	6
〃	Madura	3

·wonnen

〃	Pasoeroean.	8
〃	Bezoeki	6
〃	Banjoewangi	1

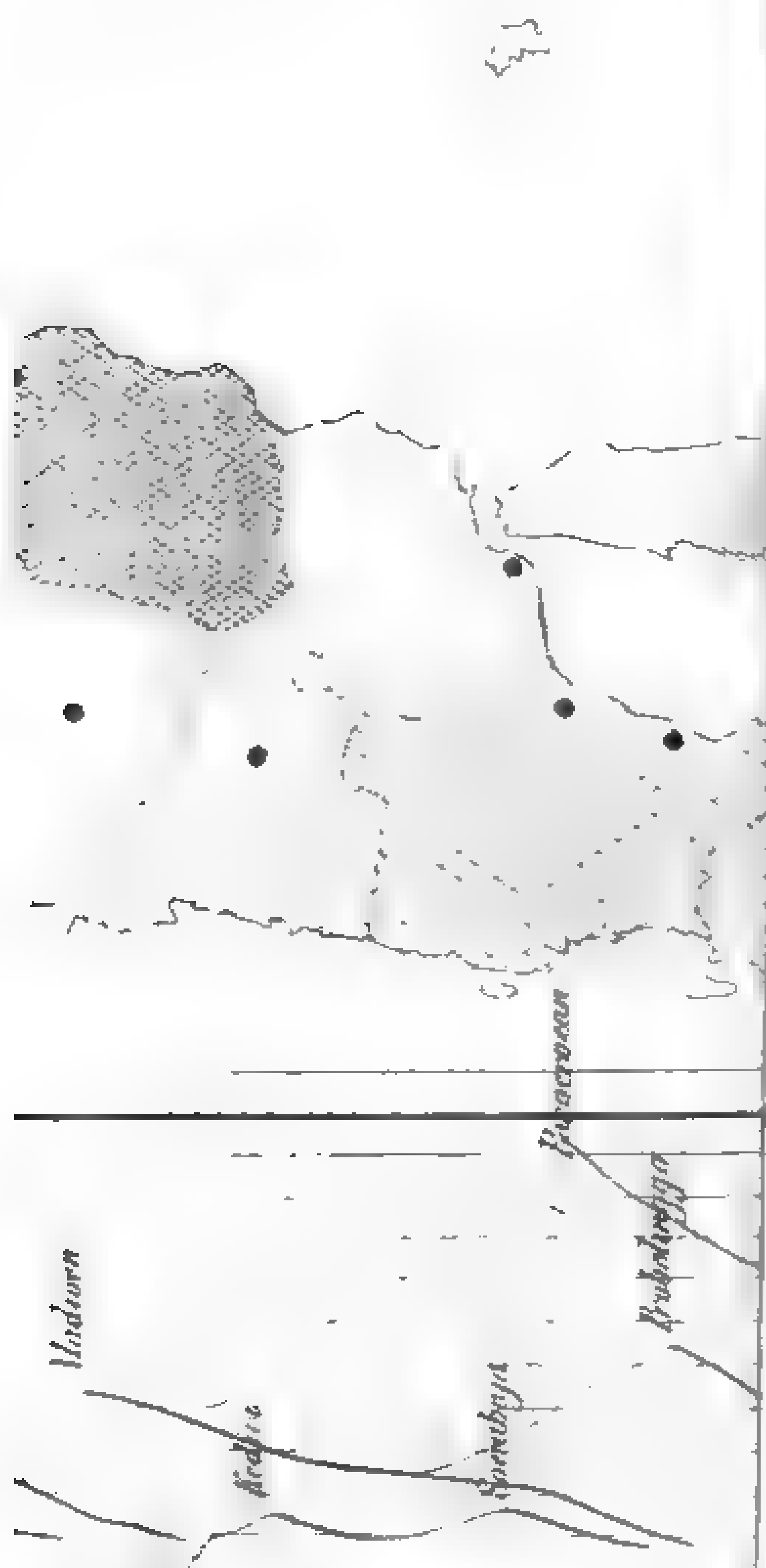
Gedurende 1866 werd in tonnen gouds met de padikultuur verloren

in	Bantam	27
"	Krawang	3
"	Preanger	39
"	Cheribon	49
"	Tagal	14
"	Pekalongan	15
"	Samarang	70
"	Djapara	42
"	Rembang	89
"	Soerabaja	94
"	Probolinggo	6
"	Banjoemaas	22
"	Bagelen	28
"	Kadoe	8
"	Madioen	22
"	Patjitan	8
"	Kediri	32
"	Madura	2

en gewonnen

"	Pasoeroean	19
"	Bezoeki	5
"	Banjoewangi	1

A IN 1866.

OVERZICHT I

durende 1867 werd in tonnen gouds met de padikultuur
:en

in	Bantam.	28
〃	Krawang	5
〃	Preanger	33
〃	Cheribon	51
〃	Tagal	12
〃	Pekalongan	22
〃	Samarang	62
〃	Djapara.	56
〃	Rembang	70
〃	Soerabaja	87
〃	Probolinggo	8
〃	Banjoemaas	15
〃	Bagelen	25
〃	Kadoe	9
〃	Madioen }	30
〃	Patjitan }	
〃	Kediri	37
〃	Madura	4

›wonnen

〃	Pasoeroean	20
〃	Bezoeki.	4
〃	Banjoewangi	2

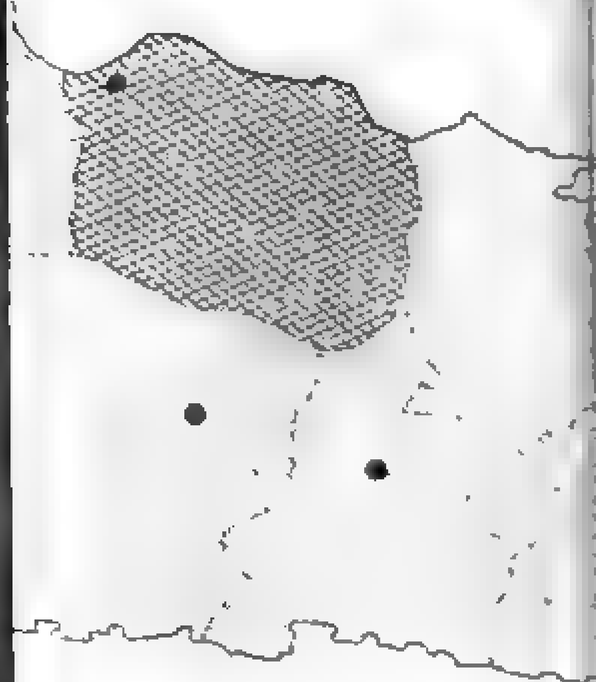
Gedurende 1868 werd in tonnen gouds met de padik verloren

in	Bantam	26
〃	Krawang	5
〃	Preanger	31
〃	Cheribon	64
〃	Tagal	12
〃	Pekalongan	22
〃	Samarang	55
〃	Djapara	56
〃	Rembang	86
〃	Soerabaja	90
〃	Probolinggo	3
〃	Banjoemaas	38
〃	Bagelen	36
〃	Kadoe	35
〃	Madioen } Patjitan }	40
〃	Kediri	32
〃	Madura	4

en gewonnen

〃	Pasoeroean	20
〃	Bezoeki	7
〃	Banjoewangi	1

AVA IN 1868.

ERZICHT DI

Chorban

ıde 1869 werd in tonnen gouds met de padikultuur

in	Bantam	26
〃	Krawang	7
〃	Preanger	32
〃	Cheribon	58
〃	Tagal	15
〃	Pekalongan	30
〃	Samarang	68
〃	Djapara	52
〃	Rembang	86
〃	Soerabaja	77
〃	Probolinggo	1
〃	Banjoemaas	30
〃	Bagelen	13
〃	Kadoe	47
〃	Madioen / Patjitan	26
〃	Kediri	36
〃	Madura	4

ıen

〃	Pasoeroean	24
〃	Bezoeki	8
〃	Banjoewangi	1

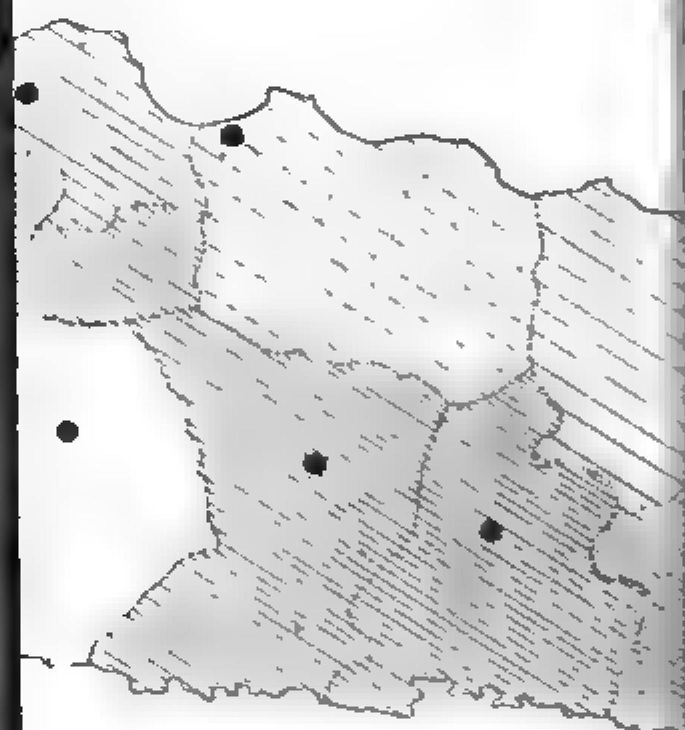
Gedurende 1870 werd in tonnen gouds met de padi verloren

in	Bantam	25
〃	Krawang	7
〃	Preanger	37
〃	Cheribon	65
〃	Tagal	19
〃	Pekalongan	26
〃	Samarang	55
〃	Djapara	52
〃	Rembang	70
〃	Soerabaja	88
〃	Probolinggo	1
〃	Banjoemaas	26
〃	Bagelen	27
〃	Kadoe	23
〃	Madioen / Patjitan	21
〃	Kediri	24
〃	Madura	3

en gewonnen

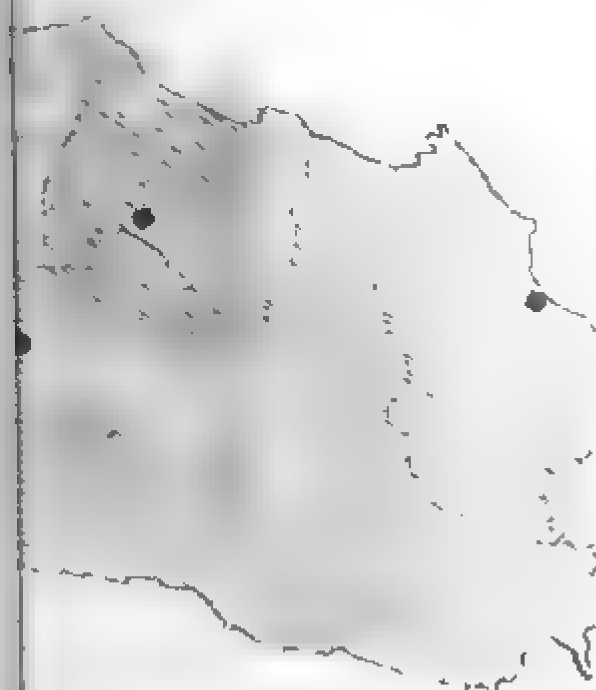
〃	Pasoeroean	24
〃	Bezoeki	8
〃	Banjoewangi	2

OF JAVA IN 1870.

OVERZICHT D

nde 1871 werd in tonnen gouds met de padikultuur

in	Bantam	25
〃	Krawang	6
〃	Preanger	34
〃	Cheribon	56
〃	Tagal	18
〃	Pekalongan	28
〃	Samarang	56
〃	Djapara	56
〃	Rembang	72
〃	Soerabaja	89
〃	Probolinggo	4
〃	Banjoemaas	15
〃	Bagelen	32
〃	Kadoe	15
〃	Madioen } Patjitan }	21
〃	Kediri	25
〃	Madura	4

men

〃	Pasoeroean	15
〃	Bezoeki	5
〃	Banjoewangi	2

De inlander is natuurlijk te arm, om die verliezen met geld of andere waarden te vergoeden. Alleen werkt hij er harder of liever langer voor, en dekt verder het tekort door zich te onthouden van goed voedsel of gepaste kleeding. Hij kan echter onmogelijk door aanhoudenden rijstbouw zooveel verdienen, als hij noodig heeft om te leven. Hij wordt gedwongen koelie te worden op een fabriek of daglooner in een anders tuin.

Vroeger was zulks niet noodig, want toen was hij gewend de rijst als een artikel van weelde en voor anderen te verbouwen, terwijl hij zich zelf met kruiden en knolgewassen voedde. Bitter beklaagden zich de Inlandsche hoofden bij een enquête naar de rijstkultuur, drie kwart eeuw geleden in Dĕmak gehouden, over den toenemenden lust der bevolking in rijst, en wierpen daarvan de schuld op de soldaten der Compagnie, die de slechte gewoonte van het rijsteten na het verstrijken van hun diensttijd in de dorpen meêbrachten.

Sedert werd rijst hoofdvoedsel, waartoe niet weinig bijdroeg de overvloed, welken riet- en koffijplant in vele streken aanbrachten. Doch weêr stegen de behoeften, en de uitputtende rijstkultuur joeg de boeren als lastdragers naar een fabriek, of als arbeiders naar vreemden grond, en hun vrouwen met koopwaar naar de markten of langs de wegen. Niemand roeme dien zoogenaamden binnenlandschen handel op de pasars, waar honderde menschen noodig zijn voor den omzet van tientallen guldens, en waar dag aan dag het vrouwelijk deel der bevolking met zware lasten henentrekt voor luttel gewin, met achterlating van woning en kinderen. Die handel is zoo onbeduidend, dat de inlander hem noemt met een term, welke, vertaald, zou luiden: „verkoopertje spelen”.

De vagebond op Java heeft het beter dan de gezeten landbouwer. Terwijl de eerste dikwijls ruim voor zijn huisgezin kan zorgen, kan de laatste zich het noodzakelijk onderhoud slechts verschaffen door de vereenigde inspanning van zijn persoon, van zijn vrouw en kinderen.

Opnieuw dreigt de rijst voor hem weelde, en kruiden en wortels, soms met giftige bestanddeelen, hoofdvoedsel te worden. Waar de rijst moeielijk vervoerbaar is in het diepe binnenland, wordt zij door den landbouwer verkocht, om ze weêr terug te verdienen, omdat zijn overwerk er in betaald wordt. Waar goede wegen naar een stad of naar een haven zijn, daar verkoopt de planter zijn padi voor belasting, voor schuld en voedt hij zich met „obis

en pataten" evenals honderd jaar geleden. Gelukkig voor hem, indien hij een fabriek niet ver van zich heeft liggen, waar hij heden verdienen kan, om den dag van morgen te halen.

Aan wien of waaraan de schuld? Sommigen werpen haar op het gebrek aan wegen, van waterleidingen, anderen op de koffij- en suikerkultuur, op de heerendiensten; zelfs vindt men er, die aan het gemeentelijk bezit der velden de schuld geven.

Hoe dikwijls men ook dat alles als zondebok gebruiken kan, het zou met uitzondering van de zoogenaamde gemeentediensten en van het watergebrek in sommige plaatsen voor de rijstkultuur geheel ten onrechte zijn. De schuld van den ellendigen toestand, waarin de rijstkultuur verkeert, licht geheel aan den Javaan zelf. Hij wil of kan niet begrijpen, dat hij een slechte bouwwijze van vroegere eeuwen niet meer volgen mag, nu hij met denzelfden grond een bevolking moet voeden, die 4 maal grooter is, en bovendien veel meer behoeften heeft.

Uit 't geen wij hebben meêgedeeld meenen wij duidelijk de noodzakelijkheid eener spoedige verbetering van de rijstkultuur te hebben bewezen.

Bij het aanwijzen van de gebreken moet men echter ook de middelen ter verbetering kunnen aangeven. Voor de hand licht daartoe een vergelijking van den Javaanschen rijstbouw met dien van andere landen.

Overal elders treft men een hoogere productie aan.

Terwijl op Java alles gedaan wordt tot uitbreiding der sawah's, vindt men in Frankrijk strenge verbodsbepalingen op het rijstplanten. Zoo ook in Amerika, het zoogenaamde land der vrijheid. In Italië stonden geeseling en galeien, in Spanje zelfs de doodstraf op de kultuur. Nergens kon men ze geheel verdrijven, want de winsten, daardoor verkregen, waren te groot. In Frankrijk slaagde men het best in de uitroeiing er van, en de nakomelingen der van Biëlla en elders uit Opper-Piëmont verdreven rijstplanters oefenen hun bedrijf nog slechts uit in de vallei der Rhône op voor andere gewassen ongeschikten grond. Daar is ook weinig goeds overgebleven van de kultuurwijze, evenmin als in de Venetiaansche moerasvelden. Weinig aanbevelenswaardigs biedt evenzeer de Spaansche bebouwingsmanier, al is de daartoe behoorende en bijzonder practische wijze van rechtsbedeeling in waterkwesties zeer belangrijk om er kennis mede te maken. Amerika, dat zich beklaagt slechts een 5maal grootere

productie van rijst dan van tarwe te krijgen op dezelfde uitgestrektheid gronds en boeren uit Piëmont wil doen komen om de opbrengst nog meer op te voeren, plant in geulen of goten: en die manier reeds heeft gevolgen, waardoor zij voor ons niet van toepassing zou kunnen zijn. In Egypte kan men veel zorg aan het wieden opmerken, maar tevens een even slechte grondbewerking als op Java. In China is een intensiviteit van bemesting en verzorging, die wij niet kunnen, en, door den overvloed van grond, niet behoeven toe te passen. Aan Japan hebben wij de groote plantwijdte en de prachtige rijst te benijden, evenals aan Cochinchina de aanspanning der buffels, die voor den ploeg staan, alsof zij paarden waren. Coromandel leert ons goed watergebruik op zijn zandachtige kusten, Hindostan het verkrijgen van een vijftigvoudig product uit de gendjah rijst, en Nepaul het bestaan van variëteiten, die tot aan het vriespunt nog kunnen groeien.

Evenwel, waar men van de rijstkultuur leest, en hoe men ook hier en daar op iets navolgenswaardigs wijst, Italië wordt overal en altijd als het land genoemd, waar zij de grootste volkomenheid heeft bereikt, en zulks, niettegenstaande allerlei vervolging, in weerwil van een grond, die even goed andere gewassen dragen kan, en van een klimaat, dat zich tegen de rustige teelt van het tropische gewas verzet.

Het was mij vergund die zoo hoog geroemde kultuur in al haar bijzonderheden te mogen nagaan. Wie de beschrijving er van gelezen heeft, zal groot verschil ontdekken met hetgeen op Java gebruikelijk is, maar over het algemeen, ofschoon niet alles navolgenswaardig mag zijn, zooveel voortreffelijks opmerken, dat hij de Italiaansche kultuurwijze voor Java alleszins wenschen moet. Te meer nog, daar uit den aard van het gewas zelf de bebouwing weinig door de wijze van grondbezit veranderen zal. Dit heeft zijn reden in het watergebruik, en vervolgens in den handenarbeid, waarmeê alle rijstbouw moet gedreven worden.

Hoe diametraal soms de Italiaansche manier van bebouwen van de Javaansche verschilt, moge de volgende vergelijking aantoonen.

Op Java wordt alle grond zonder verdere voorbereiding voor de rijst geschikt geacht.	In Italië kan men elken grond voor den rijstbouw geschikt maken, als men dien kan irrigeren en volkomen drooggeleggen.

Men legt nieuwe sawah's aan op terreinen, die door langdurige bebouwingen zijn uitgemergeld, of op weideplaatsen, waar slechts steen en ijzer in den grond overbleven.	De rijstvelden worden aangelegd op bouwgrond of op weiden, die door lang voortgezette goede kultuur uitstekend er voor geschikt zijn.
In het laagland gebruikt men daarvoor woesten grond, die gewoonlijk moerassig is. Alle nieuwe velden, en dus ook sawah's op woesten grond aangelegd, worden dadelijk met rijst beplant.	Woeste grond en moeras moeten na volkomene drooglegging eerst met andere gewassen worden beplant. Nooit mag de grond voor rijst „maagdelijk" zijn.
Een nieuwe sawah brengt verscheidene jaren lang geen of weinig product voort.	De productie der twee eerste jaren is buitengewoon, en kan na dien tijd door de beste bewerking en bemesting zeer zelden meer bereikt worden.
De tijd van bewerking en van beplanting, ja zelfs van den oogst wordt bepaald door cabalistische berekeningen.	De tijd van bewerking en beplanting wordt geregeld door het klimaat. Veronachtzaming geeft kans voor nachtvorsten en gevaar van hagelslag.
Bezweringen, aanroepen van geesten, offeranden en feestmalen geven meer dan goede bewerking en zorg voor het gewas een ruimen oogst.	Ofschoon overal en dus ook in Italië de landbouwer bijgeloovig is, weet hij, dat zelfs onder de gelukkigste voorwaarden van water, grond en klimaat de rijst een aanhoudende oppassing noodig heeft, om niet te mislukken.
Wie sawah's wil aanleggen, neemt het water, waar hij het ziet. Een ander kan het hem weêr afnemen.	Het water is eigendom, en hoog geroemde bepalingen regelen de wijze, waarop het eigendomsrecht wordt uitgeoefend.

Kan de landbouwer geen stroomend water vinden, dan rekent hij op de regens. Blijven die uit, dan neemt hij zijn toevlucht tot bezweringen.	Niemand begint met den aanleg van rijstvelden zonder zich eerst van de noodige hoeveelheid water verzekerd te hebben.
De gewone overvloed van water heeft een wijze van gebruik doen ontstaan, die tot 20 maal meer noodig maakt, dan men in Italië behoeft.	De allereerste regel bij watergebruik is zuinigheid, zelfs ook in tijden van overvloed.
Daaruit volgt gebrek aan water en mislukking van het gewas, zoodra schaarschte zuinigheid vereischt.	In tijden van schaarschte maakt men water genoeg door beurtelingsche irrigatie.
Bij aanleg van leidingen is van meting der capaciteit geen sprake.	Men maakt de leidingen juist groot genoeg, om geen onnut werk te doen, en om waterverlies te voorkomen.
Afvoerleidingen bestaan er niet of zeer onvoldoende.	Veel werk kosten de afvoerleidingen, die men graaft, eer men aan iets anders begint.
Op de hoedanigheid van het water wordt niet gelet.	Op de hoedanigheid van water, vooral wat de warmte betreft, wordt zeer gelet. Men vermijdt 't geen uit snelstroomende rivieren en beken of uit bronnen komt. Slecht water wordt verbeterd.
De vakken van de rijstvelden worden gewoonlijk op den gis, en voor ééns aangelegd.	De landbouwer tracht elk jaar het aantal vakken te verminderen, en bestudeert daartoe zijn grond met een waterpas-instrument.
De dijken blijven voor altijd staan.	De dijken worden weggeploegd.

De dijkjes slingeren overal als slangen door de velden, en kunnen soms tot $\frac{1}{7}$ van de bebouwde oppervlakte beslaan.

De dijkjes loopen in rechte richting, om ze niet noodeloos een grootere lengte te geven.

De spade mag niet dan uit noodzaak gebruikt worden, wil de rijst groeien.

Het gebruik der spade zou ongetwijfeld een grootere productie doen verkrijgen, dan het gebruik van den ploeg, maar is niet van toepassing door gebrek aan werkkrachten.

Nadat de grond zoo mogelijk tot modder is geweekt, schraapt men de bovenste lagen aarde door opvolgende beploegingen tot klompen slijk.

Met strenge afkeuring van voorafgaande bevochtiging, wordt de grond droog en slechts eens beploegd.

De klompen slijk worden vervolgens met een groote rijf, al dan niet van tanden voorzien, fijn gewreven. Deze bewerking heet eggen.

Eggen wordt slechts daar gedaan, waar gebrek aan arbeidskrachten het klein slaan der drooge kluiten verbiedt.

Men verbrandt het stroo.

Men noemt het verbranden van stroo een verspilling, en ploegt het onder.

Bemesting heeft niet plaats.

Bemesting heeft altijd plaats bij voortdurende rijstvelden. Zij geschiedt bij velden in wisselbouw door voorafgaande kultures voor de twee eerste jaren, en door bemesting van den grond zelf voor de volgende jaren van rijstbouw.

Evenmin wordt iets ter bemesting geplant. Integendeel, men biedt een zoenoffer aan de geesten voor het onder-

Men plant erwten, boonen, lupinus, gerst, om die als groene bemesting onder te ploegen.

ploegen van eenig gewas, dat tot voedsel had kunnen gebruikt worden.	Men gebruikt ook het veel zetmeel houdende lupinuszaad met uitstekend resultaat.
Grondvermenging is onbekend.	Grondvermenging wordt beter geacht dan elke bemesting.
Braakligging geschiedt door den grond zonder eenige bewerking aan zich zelf over te laten.	Braakligging geschiedt door den grond onbeplant te laten na een serie van bewerkingen.
Wisselbouw wordt niet toegepast.	De wisselbouw is de oorzaak der hooge volmaaktheid, die de rijstbouw in Italië bereikt heeft. Hij is op zich zelf reeds een bemesting der velden.
De rijst wordt uitgezaaid en later overgeplant.	De rijst wordt uitgezaaid en niet meer overgeplant.
Op de kwaliteit van zaad wordt weinig acht geslagen.	Op de hoedanigheid van het zaad wordt nauwlettend toegezien.
Men plant immer de soort, die van ouds op den grond is geteeld. Zaadverwisseling geschiedt bij uitzondering.	Men plant zeer dikwijls een tweede jaar rijst van een andere soort, dan het eerste jaar gebruikt is. Zaadverwisseling van elders komt zeer dikwijls voor.
Ander zaad dan dat van den grond zelf gewonnen is, zou, zegt men, geen of slechts kleinen oogst geven.	Men kan gerust, zonder vrees voor een mindere productie, zaad van elders nemen, mits het onder dezelfde zone gegroeid is.
Het planten van padi dalĕm (identiek met nostrale e. d.) doelt op vetten grond, veel water en goede gelegenheid.	Het planten der nostrale en andere fijnere soorten geschiedt op mageren grond.

Wie padi *gendjah* (identiek met *bertone* e. d.) plant, heeft slechten grond, weinig water, en wordt beschouwd als door tegenspoed getroffen.	Slechts die te beschikken heeft over vetten grond of over de middelen, om zijne velden zwaar te bemesten, plant *bertone*.
De productie der *gendjah* is gewoonlijk weinig en slecht.	De productie der bertone overtreft die van alle andere soorten.
Vóór de ontkieming wordt het zaad in een aarden vat gelegd, om te ontkiemen en gedeeltelijk te verstikken.	Vóór de uitzaaiing wordt het zaad eenigszins geweekt in stroomend water of in gier, en ontkiemt in den grond.
In den toe- en afvoer van water wordt, met uitzondering van het gebruik van water in de zaadbedding, en dan na de uitplanting en vóór den oogst, weinig redelijks opgemerkt.	De manier om water toe en af te voeren is onder den naam van *condotta d'acqua* een kunst geworden, waardoor men den groei verhaast of tegenhoudt, en verschillende ziekten geneest of voorkomt.
Het water bruischt dikwijls in wilde vaart over de beddingen.	Het water mag nooit anders dan traag over de velden loopen, behalve in enkele ziektegevallen, waarin een harde stroom ter bestrijding wordt vereischt.
De vele ziekten en plagen, die in het gewas voorkomen, denkt men te bekampen door bezweringen, talismans en andere toovermiddelen.	Na reeds belangrijke resultaten langs empirischen weg te hebben verkregen, is een speciale inrichting, het Cryptogamisch Laboratorium te Pavia, bezig langs morphologischen en physiologischen weg tot de kennis der rijstziekten te komen.
Het wieden geschiedt niet of slecht.	Aan het wieden worden groote sommen en veel arbeid besteed.

Het onkruid wordt op de plaats waar het groeide, in den grond getrapt.	Om verschillende redenen mag nooit het onkruid in de velden blijven.
Schiet het veld in aren, dan worden overal wachthuisjes opgericht, terwijl daarin, met het hoofddoel om de vogels te verjagen, maar met het eenige resultaat, ze onrustig, ofschoon voldoende te laten eten, een tijd verkwist wordt, waarin alle op Java te verrichten heeren- en gemeentediensten gemakkelijk kunnen gedaan worden.	Bewaking tegen vogels komt niet voor.
De oogst heeft plaats door de aren één voor één af te knippen.	De oogst geschiedt met den sikkel.
De oogst wordt na hevige broeiing in het stroo bewaard.	De oogst wordt door den goeden landbouwer niet meer gebroeid, en het zaad dadelijk uit het stroo geslagen.
De gemiddelde oogst is de helft van dien in Italië.	De gemiddelde oogst is het dubbel van dien op Java.
Men heeft voor zulk een resultaat 7 maal den tijd noodig, die in Italië er voor gebruikt wordt.	Men gebruikt om daartoe te geraken slechts $\frac{1}{7}$ van den tijd, dien men op Java noodig heeft.

Al zou iemand meer licht kunnen vinden dan ik verschaffen kon, toch zal de achterstelling van den toestand op Java met dien in Italië treffend blijven, zoowel in de oorzaken als in de gevolgen.

Om de hoogte van den rijstbouw ginds te bereiken, zullen er bij ons verscheidene jaren noodig zijn. Een omkeering in ééns zou onmogelijk wezen om het volk, waarbij zij plaats moet hebben, om het klimaat, waaronder zij gebeuren zal. Men beginne dus langzaam, en houde aanvankelijk niets in het

oog dan vermeerdering der productie op dezelfde uitgestrektheid van grond, in zoover die te bereiken is in overeenstemming met de godsdienstige begrippen van den inlander. Laat hem zijn offeranden, toovermiddelen en bezweringen, laat hem vooreerst ploeg, rijf en oogstmesje, als hij maar een beteren oogst verkrijgt.

Er zijn sommige zaken in de rijstkultuur in Italië, die verrassend klinken, en ons als openbaringen voorkomen, die in de toepassing voor Java van onberekenbaar nut zullen zijn. Men herinnere zich slechts den wisselbouw, de bemesting door galĕngans, het gebruik van padi gendjah, die ginds bertone heet, de bestrijding der åmå mĕntèk (brusone), en dat alles is gemakkelijk in te voeren. Doch men zij voorzichtig met de toepassing. Wat voor rijst in Italië, in Amerika en elders waarheid blijkt, is het daarom nog niet voor Java, want dat gewas ondergaat door klimatologische invloeden veranderingen, welke zijn eigenschappen geheel wijzigen kunnen.

Ook is het niet tegen te spreken, dat men in Italië wel eens wat spoedig conclusiën trekt uit te weinig gegevens. Hetgeen dat land ons leert, mag niet worden toegepast, eer het proefhoudend op Java is gebleken. De kultuurwijze ginds heeft vergelijking noodig met hetgeen verdienstelijke mannen van de rijst ten onzent bekend maakten. Ook vergelijking met de manier van paditeelen in Pasoeroean, Bezoeki en Banjoewangi, waar de productie niet ver beneden die van Italië blijft, zal zeer nuttig zijn.

De eerste regel, dien men bij de hervorming der rijstkultuur ten onzent heeft te betrachten, is haar populair te maken bij de bevolking. Daartoe make men geen veranderingen, vóórdat de gevolgen physisch noodzakelijk kunnen voorzien worden. De inlander toch redeneert niet als wij. Een verandering, welke door tellurische of cosmische invloeden geen vruchten draagt, zal hij beschouwen als door Dewie Srie niet goedgekeurd. Een mislukking van dien aard is mogelijk voldoende, om de geheele verdere hervorming met wantrouwen te doen ontvangen en in discrediet te brengen.

Daarom zou ik de in te voeren veranderingen in drie kategoriën willen verdeelen. Vooreerst die, waarvan de invoering per se, door zich zelf, verbeteringen zijn, en waartegen geen te eerbiedigen vooroordeelen van het volk zich verzetten. Daartoe behooren die, welke zullen leiden tot het gebruik van goed zaad,

zijn ontwikkeling en eersten groei en tot het zorgvuldig wieden. Vervolgens de veranderingen, waarvan de invoering even onweêrsprekelijk een verbetering wezen moet, maar waartoe men slechts mag overgaan na de opheffing van meer of min onoverkomelijke beletsels door toestanden van land of volk. Daartoe behooren die in de werktuigen voor den landbouw, de betere bespanning van ploeg en egge, het droog bewerken, de mindere bewaking, de minder kleingeestige zorg voor de dijken. Eindelijk de veranderingen, waarvan de invoering moet afhankelijk zijn van de uitkomsten, welke proefnemingen zullen opleveren. Daaronder rangschikken wij die door wisselbouw, braakligging, grondvermenging, gebruik van water in ziekten, groote plantwijdte, enz.

De proeven in kwestie moeten op ruime schaal zorgvuldig genomen worden, meermalen op vele plaatsen te gelijk, volgens een vast systeem, zoodat de eene proef de andere contrôleren kan. De verkregen uitkomsten mogen, — wil men ze toepassen, — geen reden tot twijfel overlaten; er moet geen discussie daarover meer mogelijk zijn. Zulke proefnemingen kan alléén het Gouvernement doen; daartoe schieten de krachten van particulieren te kort.

Ik heb voor mij liggen een bibliographie van hetgeen over de rijst in de Hollandsche taal is geschreven, en hoewel zij vele bladzijden telt, is de inhoud van alle verhandelingen en bijdragen lang niet voldoende, om een goede handleiding voor den aanplant van padi samen te stellen. De groote voorliefde, die wij, Indiërs, voor practijk en empirie koesteren, doet ons de wetenschap en haar ervaringen met opzet voorbijzien, of voor het minst met wantrouwen ontvangen, en speelt leelijke parten aan onzen overigens uitnemend practischen geest. Met empirie alléén kunnen onderzoekers weinig in wezenlijke kennis vorderen, en in den regel slechts resultaten verkrijgen, welke voor geen algemeene toepassing vatbaar zijn. Die fout zou helder aan het licht komen, indien zij niet door een andere fout bedekt werd. Al hetgeen namelijk de proefnemers doen in het belang der rijstkultuur, geschiedt met volkomen gebrek aan samenwerking en vergelijking. Daarom kan de een bemesting aanraden, en de ander die afkeuren, en wil deze met water, gene met uitwerpsels van buffels en paarden, een derde met guano bemesten.

Wie op de uitkomsten der betrekkelijke proefnemingen zou willen afgaan, om een sawah te bemesten, zou doen als de

geneesheer, die een nieuw geneesmiddel overal gaat gebruiken, omdat het wel eens elders heeft geholpen.

Verre moet het daarom voor ieder zijn, om de belangelooze en dikwijls moeitevolle pogingen van de Lebret's, de Holle's, de van Gorcum's, de Krajenbrink's en anderen niet met dankbaarheid te erkennen, doch zij hebben ons daardoor geen kennis, maar slechts gegevens verschaft, om later tot kennis te komen.

Enkele ambtenaren te belasten met proefnemingen doet natuurlijk van hun resultaten niets beters verwachten. Door hen die proeven op verschillende, min of meer ver van elkander gelegen plaatsen te doen nemen, verkrijgen hun uitkomsten bovendien het gebrek van niet vertrouwbaar te zijn. En te erger, indien men hen zoo maar dadelijk verbeteringen doet aanbrengen, welke van zulke proefnemingen het uitvloeisel zijn. Hoe ijverig ook in hun plichtsvervulling, hun werk is nutteloos, zoo niet nadeelig. Mochten zij al iets verbeteren, het staat met hun kortstondig aanzijn, en valt bij hun vertrek. Anderen, die na hen komen, veranderen mogelijk door andere inzichten wat zij deden.

Dat men mij dan ook een verbetering in eenigszins uitgebreiden kring op Java toone, welke door zulk onvruchtbaar, geïsoleerd pogen is verkregen!

Daarom moet het Gouvernement — indien het de rijstkultuur verbeteren wil — eenparig streven, volgens een bepaalde methode, op den voorgrond plaatsen. Daarvoor is noodig reglementatie der rijstkultuur.

Maar dientengevolge zal zij dan zooveel krachten en zooveel tijd vereischen, dat de reeds met werk overkropte ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur dien er niet aan besteden kunnen. Daarom stelle het Gouvernement afzonderlijke ambtenaren daarvoor aan, één voor elke afdeeling, en die voor elk district weêr een europeesch of inlandsch geëmployeerde onder zich hebben. Dan nog zullen zij moeite hebben, om de rijstvelden na te gaan. Indien zij grootere oppervlakten krijgen, dan gemiddeld een afdeeling aan rijstvelden heeft, om er hun werkzaamheid op uit te oefenen, wordt hun arbeid weêr nutteloos, en de invoering van een verbetering fictief.

De eerste zorg dier speciale ambtenaren moet zijn, dat niemand rijst plante buiten zijn eigen vrijen wil; zij behooren zelfs die kultuur afteraden, waar slechte uitkomsten kunnen voorzien worden. Waar rijst niet slaagt door de gelegen-

zijn de oorspronkelijke en de thans bestaande soorten te bepalen, hybridisme te bewijzen, de embryologie en de bouw der volwassen vrucht — en zonder twijfel met treffende gevolgen — te beschrijven. Daardoor zal b. v. worden uitgemaakt of de soorten, die thans niet voor uitvoer zijn geschikt, dat gebrek hebben door de innerlijke samenstelling of door het niet verwijderen van tegumenten en kiem. Zoo meende schrijver dezes bij kĕtan (o. glutinosa) amorph zetmeel in de cellen te bemerken. Bij andere soorten kon hij jodium toevoegen, zonder verandering teweeg te brengen, en daarentegen Millon's reagens doen werken. Inderdaad, de toepassing der wetenschap op de rijst zal niet slechts hebben een wetenschappelijk belang, maar tot overrijke practische uitkomsten voeren.

Botanici en scheikundigen, zooals wij ze noodig hebben voor Indië, brandende van ambitie om hun kennis te gebruiken, worden bij den tegenwoordigen lust voor de natuurkundige studievakken aan onze Universiteiten in genoegzaam getal gevormd. Ambtenaren, genoeg ontwikkeld om aan het hoofd te staan der afdeelingen in de residentiën, zullen mogelijk niet allen in eens gevonden worden, maar ook na korte jaren niet ontbreken. Europesche of inlandsche opzieners voor de districten kunnen nu reeds voldoende worden aangewezen.

Het algemeen toezicht behoort door inspecteurs te worden gevoerd. Zij regelen de betrekkingen tusschen de proefstations en de ambtenaren in de residentiën, en zorgen voor den goeden gang van zaken. Aan hen is opgedragen, om kennis te nemen van hetgeen door particuliere krachten in het belang van den rijstbouw gedaan wordt. Zulke ambtenaren zouden stellig de interessante proefnemingen b. v. van den controleur Falck beter waardeeren, dan men gedaan heeft. Zij zouden niet slechts uitroepingsteekens en dwaze aanmerkingen te plaatsen hebben op het voorstel van een ander controleur, om de rijstkultuur in zijn afdeeling te verbeteren.

Een hoofd-inspecteur eindelijk regelt de geheele dienst.

De ambtenaren bij de rijstkultuur in de gewesten behooren administratief onder de residenten te staan. Te dikwijls zullen zij in aanraking moeten komen met het inlandsch element, om niet de samenwerking op prijs te stellen van ieder, die daarmeê in betrekking is. Indien hun werkkring hen van zelf er niet toe bracht, zal daardoor het karakter van hun betrekking reeds contrôleerend worden. Een resident heeft dan de faculteit, om,

al naarmate van het vertrouwen, dat hij in de persoonlijkheid stelt, evenals bij de controleurs bij het binnenlandsch bestuur, een zekere macht van uitvoering te geven, of wel die te bekrimpen en zelfs geheel intetrekken. Aan den anderen kant zullen de residenten aan de rapporten dier ambtenaren het gewicht hechten, dat het belang der zaak eischt, en dat de tot de residentie behoorend inspecteur er anders aan geven kan. Doch waarom zou samenwerking moeten ontbreken?

De ambtenaren bij de rijstkultuur zullen jaren noodig zijn, eer men hen eenigszins missen kan. Indien de kroon op aller pogingen staat door het geven van een leiddraad voor de paditeelt, waarvan elk voorschrift een recept is, niet voor tegenspraak vatbaar, dan zal het nog een geruime tijd duren eer de bevolking die voorschriften, zonder aanhoudende aansporing, zonder onafgebroken toezicht, opvolgt. Als het Forschen niet meer noodig is, dan zal het Warnen en het Lehren moeten blijven.

Voor de proefstations zullen Von Gohren's woorden immer in hun geheel van toepassing blijven. Wanneer men eens tot bemesting mocht zijn overgegaan, en goede padisoorten met verwisseling zou willen planten, hoe nuttig zullen zij werken om vervalschingen aantetoonen! Wat mest- en zaadcontrôle doet, bewijzen zoovele inrichtingen, welke men in Duitschland vindt.

Prof. Nobbe vond b. v. uit 80 monsters graszaad slechts $\frac{1}{4}$ deel ontkiembaar. Hoeveel duizende picols vallen op Java in de pepinières, die niet opkomen; — en wat niet ontkiemen kan, is zeer dikwijls eetbaar. Indien men later om een soort voor den uitvoer te hebben, Rangoon-rijst bijv., zou willen kweeken, hoe nadeelig zou dan alleen het wantrouwen zijn, door een vervalsching en hare uitkomsten opgewekt, — en ook daartegen waakt men aan een proefstation. Bovendien, mocht de rijstplant in haar bouw, haar wording en ontwikkeling en in haar verrichtingen beschreven zijn, dan zullen nog zoovele andere onderzoekingen op het gebied der overige voedings- en handelsgewassen de diensten der proefstations vragen, dan dat er gebrek aan arbeid wezen kan.

In Europa, waar de landbouw zulk een hoogte bereikt heeft, bestaan er zulke inrichtingen, en wel in België, in Engeland, in Zwitserland, in Oostenrijk, en in Italië; alleen in Duitschland, dat trouwens de eerste plaats inneemt, kan ik aanwijzen 33 Versuchstationen, 13 Laboratoriën voor land-

bouwscheikunde en 2 Samen-Control-Anstalten, behalve de vele Landwirthschaft-schulen.

En nu de kosten van dat alles? Er behoeft slechts 6 procent meer rijst te worden geproduceerd, om met de landrente alle onkosten daarvan goed te maken.

Een kort woord tot besluit.

Niets anders dan het belang van den Staat deed mij dit verslag stellen. In den naam van dat staatsbelang zij het mij met den meesten eerbied geoorloofd nog eens op den aanhoudenden nood van levensmiddelen en op de urgentie der verandering te wijzen.

O! dat er geen tijd, die zich tot jaren verlengen kan, met rapporten en adviezen verloren ga over een onderwerp, waarover men het in de hoofdzaak eens zal zijn. Ongetwijfeld zal men instemmen met de bewering, dat niet door allerlei geïsoleerde pogingen, maar slechts door samenwerking, die weêr door reglementatie verkregen wordt, de rijstkultuur te verbeteren is. In de détails alleen kan men verschil van meening verwachten. Welnu, dat de gestelde machten die détails naar hun inzicht regelen, maar tevens aan de hoofdzaak een begin van uitvoering geven. Men neme des noods een proef, en voere in twee of drie residentiën de reglementatie in, zooals ik ze schetste. En weldra — de geschiedenis van andere gewassen, ja zelfs van de rijst leert het — zal de verbetering zoo zichtbaar zijn, dat de uitbreiding van den maatregel overal gewenscht wordt.

OUDJAVAANSCHE EEDFORMULIEREN OP BALI GEBRUIKELIJK.

(*Vervolg van Deel VIII.* 3e *stuk*, *blz.* 228)

Gelijk reeds in de vorige aflevering dezer Bijdragen gezegd is, komt het Balineesche formulier door den heer v. B. Waanders meêgedeeld bijna woordelijk overeen met de redactie in Inscr. VII der Bataviasche verzameling. Ik zal hier beide teksten laten volgen, naast elkander geplaatst, opdat men zich met een oogwenk van de oorspronkelijke identiteit der beide stukken overtuigen kunne. Stilzwijgend zal ik de verkeerde woordscheiding in den tekst door v. B. W. meêgedeeld veranderen en tevens de spelling hier en daar in overeenstemming brengen met de gewone in Oudjavaansche stukken, en met de door mij gevolgde transcriptie.

Inscr. VII.

ndâh nâhan ling-nya ||
Om mindah ta kita kamung hyang Haricandana Agastya mahârshi, pûrwwadakshinapaçcimottara urddhâdah, rawi çaçî kshity âpas tejo bâyw âkâça dharmmâhoratra sandhyâtraya, yaksha rakshasa piçâca, preta sura garuda gandharwwa kinara mahoraga, Yama Baruṇa Kuwera Bâçawa, putra dewatâ, pañca Kuçika Gargga Metrî Kurushya Pâtañjala, Nandiçwara mahâkâla, shadwinâya nâgarâja, Durggadewi caturaçra, anak ta hyang kâlamṛtyu, bhûtagaṇa,

Redactie op Bali gevolgd.

Ong indah-ta kamu hyang Haricandana Agasti maharshi, pûrwwadakshinapaçcimottara madhya urddham adhah, rawi çaçî pṛthiwy âpah tejah bâyw âkâça dharmmâhoratra sandhyâtraya, yaksha rakshasa piçâca preta garuda gandharwwa kinnara mahoraga, Yama Baruṇa Kuwera warsasarwa [l. Wâsawa] putra dewatâ, pañca Kuçika . . . . Nandiçwara mahâkâla shad-dinanda (?) nâgarâja Durggadewi caturaçra, anak ta hyang kâla-mṛtyu, sakweh

sahananta rumaksha bhûmimaṇḍala, kita sakala sâkshî, wruh ring ahala lâwan ahayu, kita tumon ing adoh apaṛ ring rahineng kuḷm, kita manarîra umasuk ing sarwwabhûta, at ṛngyökĕn [l. ṛngökĕn] teka sapathasamaya, pamangmang mami ri kita kamung hyang kabeh, ikeng sapâthasamaya sumpah sinrahakin [l. sinrahakĕn] inghulun iri kita, yâwat ikang wwang kabeh magöng aḍmit salwiranya yadyapin caturaçramî, brahmâcarî, gṛhastha, wanaprâstha, bhikshuka, awaca [l. athaca] caturwarṇṇa, brâhmâṇa, kshatriya, waiçya, çûdra, mwang apinghay akurug anakthâni, makâdi sang prabhu mantry anâgata, yâwat umulahulah anugraha pâduka Çrîmahârâja, irikanang wargga-haji i Warahu, mne hlöm, tka ri dlâha-ning dlâha, tasmât kabwat karmmaknanya, parikâlanĕn-ta ya wehĕn sangçâra, tanwurunga patyana-nta kamung hyang, dâyankat (?) patiya, yan aparaparan umaliwat-ing tgal, sahutĕn dening ulâmandhi, ring alas dmakĕn dening wyâghra, manglangkahana mingmang sarîkân dening banaspatî, moghaknen̄g wil-antih, ri wwai sahutĕn dening wuhaya, mumul, tuwiran, mahâgîla, timinggila, yan hawan ewöh sumĕngka kapagate luñcip ning paras, tumurun kaduhunga kajungkĕla, pĕpĕsa, ṛmpwa, ring ratâ, ka-

bhûtagaṇa, kita prasiddha rumaksha prajâmaṇḍala, kita sakala sâkshîbhûta, tumon adoh apaṛk ring rahineng kuḷm, kita humilu (?) manarîra umasuk ing sarwwabhûta, ad ṛngĕn-ta sapathasamaya pamangmang mami ri kita kamung hyang kabeh, ...
. . . .
. . . .
yâwat ika wwang agĕng aḍmit sawakanya (l. sawarṇṇanya?) yadyan caturwarṇṇa, brâhmâṇa, kshatriya, weçya, çûdra, athawâ caturaçrami, brahmacari, gṛhastha, (wânaprastha), bhikshuka, mwang (a)pinghay awaju wahutarama (?), makâdi sang prabhu mantry anagata, yâwat tumulakhulah ri kaswatantran sang hyang adhigamaçâsanaçâstrasârodḍhṛta, kapangku denira paracarya sewapaksha kabeh, mwang tang angruddha mungkal mungkil amĕrik sirṇṇakna, mne hlĕm katkan ring dlâha ning dlâhan, salwir ning manghilangakna kaswatantran sang bujangga sewapaksha kabeh mamangku sang hyang adhigamaçâsana, jwah tasmât kabwat karmanya (?), patyana-nta, dayantan patiyanya, yapwan haliwat ring tgal, patukĕn ing ula bisa; yapwan para ring alas manglangkahana mingmang, ulanguna tanwring rat-nya, dmakĕn ing mong; wastusakna (?) ring watu, ring kayu-kayu; yapwan para ring we, bubu-

sopa, wulanguna, halingĕngĕna, yan hudan, sâmbĕrṛn dening glap, yan angher ing umah, katibana bajrâgni glap tanpahudan, liputĕn gĕsĕngana de sang hyang agni, wehĕn . . .
. . . .

hĕn (?) ing wuhaya, sanghapĕn ing mîna rodra, hmun (?) dening timinggila, mahâgila, sahutĕn ing ula-lampe; yapwan turun mnguta luñcit ning paras, manibeng jurang ajro, kahalu tikĕl rĕmpwa; yapwan haliwat ring kâla ning hudan sambĕrṛn dening glap, katibana bajrâgni, [tanpanoliha ring wuntat, taruring (l. tarwring) pangadĕganya, tampyal ri kiwa muwah iri tĕngĕn, rĕmĕk kapâla-nya, bubak ḍaḍa-nya, wtuhakĕn dalĕmanya, inum roh-nya, cucup utĕk-nya, pangan dagingnya, pĕpĕdakĕn wkas ning pranantikanya, waweng mahârorawa] wehĕn amuktyang sangsâra, phala-nyan umulahakĕn prawṛtti kawulatan de sang hyang triyodaça [l. tridaça] sâkshî.

Het zal wel overbodig zijn de punten van overeenkomst tusschen de twee medegedeelde redacties aan te wijzen, daar ze bij onderlinge vergelijking in 't oog springen. Wat de afwijkingen betreft, zal ik in de aanteekeningen op eenige er van terugkomen. Een doorloopende vertaling zal ik alleen van de oude redactie beproeven.

VERTALING.

„En zóó zijn de woorden:

„Ôm! heil u! o gij, groote zieners Haricandana [1] en Canopus; (godheden van) 't Oosten, Zuiden, Westen, Noorden,

---

[1] Haricandana moet de symbolische verpersoonlijking, anders gezegd: de beschermgeest, der eeden wezen, want haricandana en diwya zijn synonieme woorden. Daar diwya o. a. godsgericht en eed beteekende, mocht men het door zijn synoniem vervangen. Tot nog toe heb ik geen van beide termen in 't Skr. op eene symbolische persoonsverbeelding toegepast gevonden.

Zenith en Nadir; Zon en Maan; Aarde, Water, Vuur, Lucht, Aether; vaste Wereldorde, Dag en Nacht, Morgen, Middag en Avond; Alven, Reuzen, Duivels, Spoken; Goden [1], Zonarend, Gandharwa's, Dwergen, Draken; Yama, Waruṇa, Kubera, Wâsawa; gij vijf [2] godentelgen: Kuçika, Garga, Maitri, Karûsha en Patañjala; gij Nandîçwara (Çiwa), god der vernieling; Gaṇapati, heer der olifanten; godin Durgâ; gij Caturaçra (genoemde sterren), kinderen van den Doodengod; gij scharen van wezens; alle die 't aardrond behoedt; gij alle zijt getuigen, gij die 't kwade en 't goede merkt, die ziet wat nabij en wat veraf is, bij dag en bij nacht; gij die alle wezens levenwekkend bezielt, o hoort dezen plechtigen eed welken ik u zweer, o gij goden alle, dezen plechtigen eed en vloek dien ik in uwe handen afleg: alwie [3] onder de lieden, aanzienlijken of geringen, alle zonder onderscheid, hetzij iemand der vier geestelijke orden: studeerende Brahmanen, getrouwde Brahmanen, kluizenaars, bedelmonniken, dan wel een gewoon medelid van eene der vier kasten: Brahmanen, Kshatriya's, Waiçya's, Çûdra's, en een prins, werkbaar persoon (?) of fatsoenlijk man, te beginnen met de vorsten en ministers die er in de toekomst zullen wezen; al wie (dan) zal willen roeren aan de privilegies van Z. Maj. den Koning jegens de klasse van waardigheidbekleeders te Warahu, nu en later, tot in lengte van dagen; zoo zij 't gevolg er van dat hij in 't water gedompeld worde [4], hij worde door u vervolgd, of worde de rampzaligheid des bestaans deelachtig; moge hij onvermijdelijk door u gedood worden, o gij goden! moge (zijn) dood . . . .; wanneer hij een veld voorbij trekt, moge hij door een giftige slang gesnapt worden; in 't woud worde hij door een tijger besprongen, misse hij 't rechte spoor, worde hij door kabouters gekweld, door boschduivels verbijsterd; in 't water worde hij opgesnapt door een krokodil, —, —, haai, walvisch; op weg zijnde ondervinde hij hindernissen, bij 't klimmen stoote hij op de spitse punten der rotsen, bij 't dalen bezeere hij zich met het hoofd vooorovervallende, worde

---

[1] Misschien pretâsura, d. i. «spoken en geesten der duisternis» te lezen. In de op Bali gevolgde redactie ontbreekt het geheele woord.

[2] Het scheiteeken achter dewatâ behoorde achter 't volgende woord pañca te staan.

[3] Eigenlijk staat er: «zoovelen als er onder de lieden.»

[4] Vgl. het omtrent karĕmakĕna-nya opgemerkte in 't eerste stuk; op zich zelf zou 't woord kunnen beteekenen: «laat hem aan de waterproef onderworpen worden.»

hij gekneusd, verpletterd; op vlakken grond, moge hij spijt (?) gevoelen, verbijsterd en versuft staan; wanneer het regent, worde hij door den donderstraal getroffen: wanneer hij in huis verwijlt, worde hij door een bliksemflits geraakt zonder dat het regent; worde hij door 't vuur bedekt dat hij verzenge; laat (hem de rampzaligheid van 't wereldsch bestaan smaken als vrucht er van dat hij roert aan eene handeling welke door de driemaal tien goden als getuigen aanschouwd (d. i. bijgewoond) is geworden.")

AANTEEKENINGEN.

Voor zooverre de aanhef van dit stuk overeenkomt met dien van 't oudere, behoeft er niets over gezegd te worden. Ook acht ik het overbodig de aandacht te vestigen op de menigvuldige verbasteringen der Skr. woorden welke we hier aantreffen. In 't vervolg zal ik den tekst der Inscriptie met A, den anderen met B. aanduiden.

Shaḍwinâya is gevormd naar de in 't Skr. heerschende regelen der synonymiek, want shaṭ is een synoniem van gaṇa, en winâya = winâyaka, bestuurder, van pati en îça. Het geheel is dus = gaṇapati of gaṇeça. Zooals men weet heet Gaṇapati ook kortweg de Winâyaka. De lezing in B. is eene schrijffout.

Caturaçra. Dit is de benaming van zekere ketu's, d. i. kometen of sterrehoopen; in de Bṛhat-Sanhitâ van Varâhamihira, XI, 25, heeten ze echter niet de kinderen van Kâla, maar van Brahma. Naar het heet zijn ze 204 in getal. Voor kinderen van Kâla gaan de Kabandha-ketu's door; zie t. a. p. 27.

Kita prasiddha rumaksha prajâmaṇḍala in B is z. v. "gij die algemeen erkend zijt als behoeders van 't rijk." Sâkshîbhûta is eigenlijk "tot getuigen strekkende" en komt dus op hetzelfde neer als sâkshî in A; men kan sâkshîbhûta in 't Oj. ook uitdrukken met pinaka-sâkshî.

Aparĕk is evengewoon als aparö of aparĕ, zooals reeds bij een vorige gelegenheid opgemerkt is.

Manarîra umasuk ing bet. eig. "als leven ingaande in" d. i. bezielende. Çarîra, lijf, is hier op te vatten in den zin van "leven"; hoe de begrippen lijf en leven in elkaar overgaan, leert ons o. a. onze eigene taal. Wat humilu "mede (gaande)" in B beduiden moet, begrijp ik niet; het zal wel een inlapsel wezen.

At of ad is mij elders nog niet voorgekomen.

Rĕngökĕn = rĕngwakĕn; teka is hier niet één woord, maar samengesmolten uit ta, affix van den 2den pers., en ika = ikang.

Ikeng is hetzelfde als ike en heeft de kracht van 't Javaansche kene. Den vorm ike vindt men o. a. Wiwâha 354.

Aḍĕmit moet hier blijkbaar „onaanzienlijk, gering" beteekenen. Anders bet. aḍĕmit in 't Kawi, gelijk nog in 't Javaansch „onzienlijk", of nauwkeuriger het Skr. sûkshma; zoo bijv. in Bharata-Yuddha 385, waar het van Çiwa gezegd wordt. Vermoedelijk hechtte men aan aḍĕmit niet slechts 't denkbeeld van „onzienlijk", maar ook van „onaanzienlijk." In hoeverre het met het als Kawi opgegeven ḍumik verwant is, zou ik niet weten te zeggen.

Salwiranya, d. i. salwiran + nya beantwoordt aan 't Jav. sarupane.

Yadyapin = yadyapi, hier genomen in den zin van yadiwâ, Latijn „sive." Yadyan in B is eene zeer gewone wijziging van Skr. yadi; bijv. BY. 80; 495; 540; 623. Weêr een andere vorm is yadiyan „indien", BY. 501; „ofschoon" 347. Zeer gewoon is yadin, met ephelkustische n, naast Skr. yadi; bijv. BY. 27; 491; 261 enz.

Caturaçramî, verkeerde spelling en slechte uitspraak van câturâçramî.

Awaca is eene licht verklaarbare afschrijversfout, want de wa en tha verschillen zeer weinig in gedaante. Geheel juist is athawâ in B.

Caturwarṇa, of beter câturwarṇya bet. de vier kasten, en ook iemand die door geboorte tot een daarvan behoort, doch als particulier of rentenier leeft zonder de eigenaardige beroepen aan zijne kaste verbonden uit te oefenen.

Apinghay, akurug en anak-tâni is blijkbaar eene derde indeeling, afgescheiden van de kasteverdeeling. Doch het is moeielijk te bepalen welke drie standen in de maatschappij of in den staat hiermede worden aangeduid. De etymologische beteekenis van pinghay, pinghe is blankheid, glans, 't wit; als zoodanig is het synoniem met pingul; zie bijv. Wiwâha 38; 239; 241. Daar het woord ook „licht, lichtglans" beduidt o. a. BY. 374, en 't Maleische pingei „schoon, goed van uiterlijk" is, mogen we apinghay, apinghe, eigenlijk een adjectief uit voorv. a = ma en subst. pinghay, als synoniem

beschouwen van 't Jav. bagus. Dit laatste nu wordt, gelijk men weet, toegepast als titel op jonge lieden van edele afkomst; vgl. 't Jav. Wdb. Omtrent akurug heb ik niets beters dan een gissing. In Wiwâha 36 schijnt kurug een collier aan te duiden; ten minste de Jarwa-vertaling heeft kalung, en dat past in den zin. Doch hiermee laat zich akurug niet wel verklaren; gissenderwijs vergelijk ik dan akurug met Jav. wong kĕrig. Het van kurug afgeleide kakurugan komt in de oorkonden meermalen voor, en wel als een soort van landerijen die door vorstelijk privilegie aan dezen of genen worden geschonken Een nadere bepaling weet ik echter van kakurugan niet te geven. Anakthâni is ook dubbelzinnig, doch komt overeen met Jav. wong tani. Het verdient opmerking dat tâni in de oorkonde gewoonlijk, en in 't Bhoma-kâwya hier en daar, met de geaspireerde th, dus thâni gespeld wordt; bijv. Bhomak. 25,4. Aan eene niet ongewone verwarring der letters th en ṭ is het toe te schrijven dat er in genoemd gedicht, 87, 1 v. o. staat ṭâni; de regel luidt: ring Abhîru (l. Abhîra) ṭâni kahalintangan huwus. D. i. „Het land [1] der Abhîra's was men reeds voorbijgetrokken." Tâni schijnt eigenlijk den bebouwden grond aan te duiden; vgl. 't Jav. taalgebruik en Bhomak 25, 4.

Anâgata heeft in 't Oj., gelijk in 't Skr., den zin van „toekomstig." Bijv. in BY. 690 leest men:

wuwus Kṛshṇa—Dwaipâyana ri sira sang tîbra kalaran
parĕng mânĕmbah sangçaya lipur ikang çoka wĕkasan |
apan pratyaksha wruh-nira ri hamĕngan sang mati kabeh
tĕkâryyâtîtânâgata nika katon ri tribhuwana ||

D. i. „Zoo sprak Kṛshna Dwaipâyana (de Wyâsa) tot hen die zoo diep bedroefd waren. Tegelijker tijd bogen deze zich eerbiedig en daarna werd hun droefheid uitgewischt [2], want zij aanschouwden met eigen oogen de zalige genietingen van al de gesneuvelden, en ook de prinsen hun voorzaten en nazaten in de drie werelden zagen zij." Op onbegrijpelijke wijze is 't geenszins zeldzame woord misverstaan in de interlineaire Balineesche vertaling van den Wiwâha, bl. 96, r. 12, waar de tekst heeft:

---

[1] In 't Kawi, gelijk in 't Jav., kunnen de namen van plaatsen ook in den nominatief 't locale ing, ring, aannemen; zie bijv. Bhomak. ook 88, 2 en 6; 1, 1 v. o.

[2] Sangçaya is de gewone, hoezeer slechte, spelling, zelfs in de oorkonde van 762 Çâka, voor sangkshaya.

rapwan råmya winarṇṇanåu i kang anågatakawi wijaya-nta don mami |

Dat is, letterlijk vertaald: „het is er mij om te doen dat uw zegepraal schoon beschreven worde door de toekomstige dichters.” De Balineesche vertolker maakt van anågatakawi: tiwas-lĕngöng!

Umulahulah „zich met iets bemoeien” heb ik naar den samenhang vertaald. Het eenvoudigst ware, het wêer te geven met „iets er aan veranderen”, doch deze beteekenis kan ik niet staven, hoezeer salah, waarmede ulah zeker stamverwant is, de veronderstelling zou wettigen dat ook in ulah het begrip van „vervormen” ligt, of om een Skr. woord te kiezen, van wikåra. De lezing tumulak-hulah in B is verdacht, want op 't einde heeft het zelf umulahakĕn. De volgende zinsneden in B, tot mne toe, zijn me niet recht duidelijk, doch ze behelzen een inlapsel, hetgeen blijkt, vooreerst uit het te onpas aangebrachte tang achter mwang, uit de vermelding van 't Balineesche wetboek, en uit de verbreking van den samenhang. De bedoeling van de ingeschreven zinsneden schijnt hierop neêr te komen: „al wie inbreuk maakt op 't gezag van 't wetboek A.[1] hetwelk aangenomen is door alle opperleeraren der Çivaietische gezindte, en degene die zich verzet, weêrstreeft, het tracht te niet te doen.”

Hĕlĕm, hĕlöm bet. later, hierna, eenmaal d. i. in 't vervolg; zie bijv. Wiwåha 114; 131; 314; 338.

Dlåha; vgl. Jav. Wdb onder dĕlah, waarvoor te lezen is dĕlaha; het woord dlåha komt ook voor buiten de formule der oorkonden; bijv. BY. 414, waar het bet. „ten langen leste, eindelijk.” Met dlaha omschrijft de Balineesche glosse op Wiwåha 114 het boven besproken hĕlĕm.

Kabwat; 't eerste stuk had jwat; B heeft beide te gelijk, dus één van beide te veel. Daar kabwat dus = jwah is, heeft het hier denzelfden zin als 't Maleische buwat.

Parikålanĕn; imper. pass. van parikåla, nomen actionis

---

[1] De titel van 't wetboek bestaat uit Skr. woorden, wier verband men raden moet. Adhigama zal hier genomen zijn in den zin van «oorspronkelijke tekst»; çåsanaçåstra is «wetboek» of «boek der decreten»; met såroddhṛta, d. i. såra, kern, en uddhṛta, uitgetrokken, is bedoeld såroddhṛti «zakelijk uittreksel», of uddhṛtasåra «waaruit de hoofdinhoud getrokken is.» De titel laat zich dus weêrgeven met: bloemlezing uit het oorspronkelijke wetboek, of uit de oorspronkelijke wetboeken.

van Skr. parikâlayati vervolgen. Het aanhechtsel ĕn wordt achter een grondwoord op een klinker uitgaande gevoegd op tweeërlei wijze; of de sluitklinker smelt met de ĕ samen, of tusschen den klinker en de ĕ wordt gelijk in 't Jav. eene n ingelascht. Men zegt dus in 't Kawi evengoed warṇṇan (warṇṇa + ĕn) „worde beschreven„ bijv. BY. 40; 108; 315; 408; 670; Wiw. 74; als warṇṇanĕn, bijv. BY. 87; 91; 109; Wiw. 118; 125; 346.

Wehĕn is eig. „worde vergund; sta toe,„ Latijnsch liceat. Nagenoeg juist wordt het in Wiwâha 150 door de Jarwa-vertaling weêrgegeven met winĕnang. Ook beteekent het „toe te staan„, d. i. „geoorloofd„, BY 647. In ons stuk echter vat ik wehĕn eenvoudig op als 't passief van aweha, maweha; aweh, maweh is geven, vergunnen; geven, veroorzaken; aandoen; schenken, afstaan; toelaten; zie bijv. BY 51; 52; 587; 643; 169; de conjunctief awehang, BY 37, is „zou schenken„; het heet daar: mapa hetw-antâwehang pura satĕngah, d. i. „om welke reden zoudt gij den halven staat schenken, d. i. afstaan.„ In wehĕn sangçâra is dus sangçâra het onderwerp. Vgl. de actieve constructie in BY 587: nda tan-warĕg aweh larâmbĕk angupâya ring bañcana.

Dâyankat; deze lezing is onzeker; voor kat zou men ook tat of tak kunnen lezen; doch ook hiermede weet ik niets aan te vangen. B heeft dayantan patiya-nya, waarmeê bedoeld zijn kan: door uw toedoen hebbe zijn dood plaats„; day = de; antan = anta, aangehecht voorn. 2de pers.; patiya, conjunctief van pati. Het is volstrekt niet onmogelijk dat de lezing in de oorkonde foutief is; ṛngyökĕn, sinrahakin en awaca in hetzelfde stuk zijn zonder den minsten twijfel flaters.

Umaliwat van aliwat, dat elders, in de gedichten althans, gewoonlijk haliwat geschreven wordt; ook B heeft hierin de h. Voorts is yapwan niet hetzelfde als yan; het drukt eene tegenstelling uit, gelijk Lat. sin of si autem.

Ulâmandhi, Jav. ula mandi. Evengoed is ula-bisa in B; bisa, is Skr. wisha, vergif; in 't Kawi gebruikt als adjectief „vergiftig„. Mong en wyâghra zijn insgelijks synoniemen, zooals nauwelijks behoeft gezegd te worden.

Manglangkahana mingmang. Het eerste is de conjunctief van manglangkahi, Jav. nglangkahi; ming-

mang = Jav. mimang: vgl. dit laatste in Roorda's Jav. Wdb.

Sarîkĕn; van sarik, Jav. ook sarik en sĕrik.

Ulanguna tan-wring rat-nya in B. bet. „hij zij verbijsterd, den grond niet kennende” en komt op hetzelfde neer als 't voorafgaande manglangkahana mingmang, en schijnt een later toevoegsel.

Wil-antih; 't laatste bestanddeel is kwalijk 't Jav. antih; vermoedelijk is het hier een bijvorm van antu.

Mumul en tuwiran zijn klaarblijkelijk namen van verslindende waterdieren, doch van elders mij onbekend; mumul herinnert aan Jav. mumuk, een soort van otter. Mahâgîla, beter gespeld mahâgila, is etymologisch „een groote verslinder”; er zal wel een soort haai mede gemeend zijn, ofschoon 't woord als zoodanig in 't Skr. nog niet aangetroffen is. Ulalampe in B is 't Jav. ula lĕmpe.

Luñcip komt overeen met Maleisch luñcip; het is natuurlijk een bijvorm van 't Jav. liñcip en lañcip.

Kaduhung = Jav. kaduwung. In 't Jav. schijnt het alleen van geestelijke aandoening gebruikt te worden; zoo ook in 't Kawi beteekent kaduhung „gegriefd, door berouw, leedwezen getroffen”, doch met bijvoeging van manah, bijv. Bhomak. 178, 15. In 't formulier is stellig lichamelijk leed bedoeld.

Kasopa; de zin hiervan is mij onbekend; het grondwoord zal hetzelfde wezen als Jav. sop, doch het is duidelijk dat het woord hier in een andere opvatting moet gebruikt zijn.

Halingĕngĕn is gevormd met ĕn „behebd”, en halingĕng, dat ik voor eenen anderen vorm aanzie van Jav. linglung, en wel als onvolkomen reduplicatie.

Umah, Jav. homah. Zie ook BY. 47 in umah-mâs „gouden huis, gouden paviljoen”, = skr. mandira. Umah beteekent echter ook wel „rustplaats, leger”, bijv. Wiwâha 204. Het vertoont dus dezelfde afwisselingen in opvatting als bale in de verschillende Polyn. talen.

Liputĕn = Jav. limputĕn. Op dezelfde wijze heeft het Kawi lipung, een korte werpspies, terwijl de Javanen limpung zeggen; zie bijv. Bhomak. 173, 2.

Het aan de oorkonde ontbrekende stuk heb ik uit B. aangevuld. De in B ingelaschte woorden heb ik tusschen haakjes geplaatst; ze bevatten ettelijke taalfouten en verraden zich als later toegvoegsel doordat telkens 't conjuctief-affix ten onrechte ontbreekt. Ze moeten, voor zoover ik ze versta, beduiden:

„zonder naar achteren te kunnen omkeeren [1]; niet wetende hoe zich te houden; hij worde teruggeslagen naar links en naar rechts; zijn hoofd worde verbrijzeld; zijn borst worde opengereten, 't ingewand er uit gehaald, de levensgeest opgedronken, de hersenen opgezogen, 't vleesch opgegeten, hij worde getrapt totdat het leven er uit is, hij worde in de vreeselijke hel gevoerd."

Amuktyang = amuktya, conjunctief van amukti, grondvorm bukti, bhukti.

Tridaça is 't welbekende woord voor „goden". Indien de Balineesche priesters dit niet eens weten en de vertaling door den Heer v. Bloemen Waanders gegeven, van „goddelijke drieëenheid", op hun gezag steunt, hetgeen we geen reden hebben te betwijfelen, dan is de onwetendheid dier priesters in zaken die ze behoorden te kennen, verregaande. Schier onbegrijpelijk is het ook dat ze 't woord upadrawa, ramp, niet eens schijnen te verstaan; kĕna sahupadrawa, „getroffen door alle rampen" wordt ten onrechte vertaald met „zal hun de bezwering treffen" [2].

H. Kern.

---

[1] Er staat: omkijken.

[2] Zie v. B. Waanders, Aant. bl. 121.

EEN JAVAANSCHE BERGNAAM.

De heer Cohen Stuart heeft mij opmerkzaam gemaakt dat er in den tekst der formule van Inscr. II, regel 6 van mijn transcriptie [1], achter kamung hyang iḍihyang een scheiteeken staat. Men heeft dan de woorden aldus te scheiden kamung hyang i Ḍihyang. De door C. S. geopperde gissing dat Ḍihyang het Jav. Ḍiyeng is, schijnt mij toe, aan geen redelijken twijfel onderhevig te zijn, want een Oudjav. ḍihyang moet regelmatig in ḍiheng, en verder in ḍiyeng overgaan. Deze bekende bergnaam komt ook voor in Inscr. I, hetgeen mij insgelijks door C. S. is meêgedeeld en tot nog toe onbekend was, dewijl van die eerste Inscriptie mij nog geen exemplaar bereikt heeft.

Bij deze gelegenheid verzoek ik den belangstellenden lezer in den getranscribeerden tekst der formule de volgende drukfouten en misstellingen te verbeteren:

r. 1. Tusschen nihan en ling-nya te voegen: ika.

" 8. l. Karuṇḍungan voor Karuṇḍangan.

" 14. Weg te laten kita vóór Anggara.

H. KERN.

[1] Zie deze *Bijdragen*, VIII, 3de stuk, blz. 212.

LEESTAFEL.

Descriptive Ethnology of Bengal, by E. T. Dalton, C. S. J. Colonel, etc. — Illustrated by Lithograph Portraits copied from Photographs. Printed for the Government of Bengal, under the direction of the Council of the Asiatic Society of Bengal. Calcutta, 1872.

Bengalen en 't administratief daarbij behoorende Assam worden bewoond door eene bonte verscheidenheid van stammen, die tot de meest uiteenloopende rassen behooren. De heer Dalton neemt 9 verschillende groepen aan, en hoewel eenige daarvan zonder twijfel slechts onderdeelen zijn van één hoofdras, blijft toch als slotsom over, dat vier geheel verschillende rassen hun contingent in de bevolking van Bengalen en Assam geleverd hebben. Verreweg 't grootste deel der Bengaleezen mogen een beschaafd volk heeten, en vertoonen in voorkomen, taal, zeden en gewoonten eene nauwe verwantschap met de beschaafde bewoners van Hindustân. In hoeverre de groote massa dezer Hindusche Bengaleezen van zuiver of gemengd Arisch bloed is, zal wel nimmer uit te maken zijn, doch zooveel is zeker, dat ze uiterlijk niets meer gemeen hebben met de half wilde bergbewoners, die wederom tot drie verschillende rassen behooren. Een deel hunner is verwant met de Tibetanen en Achterindiërs; een ander deel met de vooral den Dekkhan bewonende Draviḍa's; wederom geheel op zich zelf staan de Santals en met dezen verwante stammen.

Bengalen levert dus op een betrekkelijk niet groot gebied een zeer rijke verscheidenheid op. De heer Dalton heeft de meeste zorg besteed aan de beschrijving der halfwilde stammen, en onder de 37 platen, waarmede hij zijn werk verrijkt heeft, vindt men slechts één, waarop Hindusche typen voorkomen.

In zooverre krijgt iemand, die land en lieden niet bij eigen aanschouwing kent, eene geheel verkeerde voorstelling van de massa der bevolking van Bengalen. Trouwens, de heer Dalton heeft zorg gedragen, den lezer opmerkzaam te maken op den aard van zijn werk, en ik geloof niet beter te kunnen doen dan zijne eigene woorden op bl. II der Voorrede hier aan te halen:

„It is right, however, to state in apology for the selection made of a compiler, and for my acceptance of such a duty, that I am conscious I was applied to solely because it was known that I had spent the greater portion of a long service in Asám and Chútiá Nágpúr, the most interesting fields of ethnological research in all Bengal; and though without any pretension to scientific knowledge of the subject, without practice as an author, or experience as a compiler, I have probably had more opportunities of observing various races and tribes, especially those usually called Aborigines, than have been conceded to any other officer now in the service.”

De oplettende lezer zal zich bij 't lezen dezer woorden een denkbeeld kunnen maken van hetgeen hij in de Descriptive Ethnology van den kolonel Dalton te verwachten heeft.

H. Kern.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

DERDE VOLGREEKS.

NEGENDE DEEL. — 3e en 4e STUK.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1874.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

INHOUD.

De bibliotheek van het Instituut (Lange Pooten N°. 41) is voor de leden toegankelijk des Maandags van 12 tot 3 uur.

Heeren leden worden verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Heer J. Boudewijnse, adjunct-secretaris, te 's Gravenhage.

ÇANKARA ÂCÂRYA'S COMMENTAAR

OP DE

APHORISMEN VAN DEN VEDÂNTA.

VERTAALD DOOR Dr. A. BRUINING.

(*Vervolg van deel VIII*, *bladz.* 278.)

Zoo is dan vooreerst aangetoond, dat de Vedântawoorden, die dienen om het Brahma, den geest, te leeren begrijpen en rechtstreeks daarover handelen, in de kennis van het Brahma, zonder met handelingen in verband te staan, hun einddoel hebben. En van dit Brahma is gezegd, dat het alwetend en almachtig en de oorzaak van het ontstaan, bestaan en ondergaan der wereld is.

Maar de Sânkhya's en anderen, die meenen, dat het diepste wezen der dingen door andere kenmiddelen moet gekend worden, en door redeneering komen tot het aannemen van eene andere oorzaak der wereld, als materie enz., verklaren de Vedântateksten zoo, dat ze daarop betrekking hebben. Volgens hen toch hebben alle Vedântateksten, die over de schepping handelen, alleen ten doel door redeneering uit het gevolg de oorzaak te doen kennen. De Sânkhya's nu meenen, dat men een eeuwig verband tusschen de materie en de zielen moet aannemen. De volgelingen van Kaṇâda (Vaiçeshika's) daarentegen komen op grond van dezelfde teksten tot het besluit, dat een Opperwezen de maker, atomen de grondstof zijn der wereld. Zoo staan ook andere rationalisten op om ons te bestrijden, zich daarbij beroepende op schijnbewijzen, aan schrift en rede ontleend. Door onzen leeraar nu, die ervaren is in het verklaren van woorden en teksten en in het bijbrengen van bewijzen, worden die schijnbewijzen uiteengezet en weerlegd om zoo aan te toonen, *dat het doel der Vedânta's is het* Brahma te doen begrijpen.

In de eerste plaats dan zeggen de Sânkhya's, die aannemen, dat eene onbewuste, uit drie hoedanigheden bestaande [1] materie de oorzaak der wereld is: Die teksten, waarvan gij zegt, dat zij leeren, dat een zelfbewust Brahma de oorzaak der wereld is, laten zich ook met onze leer van het bestaan eener materie overeenbrengen. Wat vooreerst almacht betreft, deze kan ook aan de materie met betrekking tot hare ontwikkelingsproducten toegekend worden. Zoo is het ook met alwetendheid. Want wat gij kennis noemt, dat is eene functie der hoedanigheid *sattva*, want de overlevering zegt: „Uit *sattva* komt kennis voort.” En door die functie van *sattva*, kennis, zijn, zooals algemeen erkend wordt, de Yogins, menschen met stoffelijke organen, alwetend, want het staat vast, dat bij eene volkomene mate van *sattva* alwetendheid bestaat. En alwetendheid of beperkte kennis kan niet aan den op zich zelf staanden, niet van stoffelijke organen voorzienen geest, wiens wezen waarneming alleen is, worden toegekend; maar bij de materie in ongescheiden toestand wordt, daar zij uit drie hoedanigheden bestaat, *sattva*, de oorzaak van alle kennis, gevonden en daarom wordt de materie, ofschoon zij onbewust is, in de Vedântateksten in overdrachtelijken zin alwetend genoemd.

En ook de alwetendheid, die gij aan het Brahma toekent, kan niet anders dan eene potentieële zijn. Eene werkzame allesomvattende kennis toch kan bij het Brahma niet bestaan. Want neemt men aan, dat die kennis eeuwig is, dan wordt daarmede de vrije werkzaamheid van het Brahma ten opzichte van het kennen opgegeven; neemt men daarentegen aan, dat zij niet eeuwig is, dan zou bij het ophouden van de kennis het Brahma zelf ophouden. Zoo kan dus die alwetendheid alleen eene potentieële zijn. Bovendien neemt ook gij aan, dat het Brahma vóór de schepping geheel zonder organen was en het verwerven van kennis is onmogelijk zonder het bezit van de middelen daartoe, lichaam, organen enz.

Verder kan wel aan de materie, die uit verschillende elementen bestaat en waarin dus ontwikkeling mogelijk is, maar niet aan het onsamengestelde Brahma, welks wezen absoluut één is, oorzakelijkheid, evenals aan leem enz., worden toegeschreven. —

Op deze tegenwerping antwoordt het volgende aphorisme:

---

1 *Sattva*, reinheid, goedheid; *rajas* (j = dsj) kleuring, schemer

5. Neen: het is onschriftmatig; omdat het woord „denken (aanschouwen)" wordt gebruikt.

De leer der Sâṅkhya's, dat eene onbewuste materie de oorzaak der wereld is, kan niet op de Vedânta's gebaseerd worden. Want zij is onschriftmatig. Waarom? Omdat het woord „denken (aanschouwen)" wordt gebruikt, d. w. z. omdat in de schrift van de oorzaak der wereld gezegd wordt, dat zij denkt (aanschouwt). Want zoo zegt de schrift: „*Ens* alleen was het heelal in den beginne; het was één en had geen tweede naast zich"; en daarop volgt dan: „Dit dacht: Laat ik mij vermenigvuldigen en voortbrengen; dit schiep het licht" [1]. Hierin wordt door het woord „heelal" de geordende wereld aangeduid, en het wezen van dat heelal vóór de schepping beschreven als *ens* en van dat *ens* wordt dan geleerd, dat het, na gedacht te hebben, het licht en de overige elementen schiep. En ook elders, b. v. in de woorden: „In den beginne was het heelal één geest alleen; niets anders openbaarde zich; toen dacht hij: „Laat ik werelden scheppen" en hij schiep deze werelden" [2], wordt geleerd, dat aan de schepping denken is voorafgegaan. En op eene andere plaats wordt van den geest gezegd: „Hij dacht; hij schiep den levensgeest" [3]. En met het in het aphorisme genoemde woord „denken" wordt niet alleen dat bepaalde woord, maar ook de woorden, die daarmede in beteekenis overeenkomen, bedoeld. Daarom moeten hierbij ook teksten worden aangehaald als deze: „Uit dat alwetende, alles kennende wezen, welks bespiegeling kennis is, is Brahmâ, naam, vorm en voedsel voortgekomen" [4] en dergelijke, die leeren, dat een alwetend Opperwezen de oorzaak der wereld is.

Wat nu gezegd is, dat de materie alwetend kan genoemd worden, omdat kennis eene functie is van *sattva*, dit gaat niet op. Immers, daar bij de materie in ongescheiden toestand de hoedanigheden in evenwicht zijn, kan daarbij kennis als functie van *sattva* niet bestaan. — Maar is niet gezegd, dat alwetendheid moet opgevat worden als vermogen om alles te weten? — Ook zoo gaat het niet op. Want wanneer men met het oog op het vermogen om te kennen, dat op *sattva* berust, de materie alwetend noemt, kan men, daar de drie hoedanigheden in vol-

---

[1] Chând. Up. VI, 2, 1—3.
[2] Ait. Up. I, 1.
[3] *Praçna-Up. VI, 3.*
[4] *Muṇḍ. Up. I, 1, 9.*

komen evenwicht zijn, met het oog op het vermogen om kennis te verhinderen, dat op *rajas* en *tamas* berust, haar even goed beperkt in kennis noemen. Bovendien kan men de werking van *sattva*, zonder getuige (waarnemer), geenszins k e n n e n noemen. De onbewuste materie nu kan niet getuige zijn. Daarom kan men aan de materie geene alwetendheid toekennen. En de vergelijking met de Yogins gaat niet op, want bij deze is alwetendheid, gegrond op eene hooge mate van *sattva*, mogelijk, omdat zij zelfbewuste wezens zijn. Nu zou men [1] een denken (aanschouwen) van de materie kunnen aannemen, veroorzaakt door den invloed van een getuige, evenals bij een klomp ijzer enz. gloeiing veroorzaakt wordt door den invloed van vuur, maar dan is het logisch te zeggen: Dat wezen, door welks invloed het denken der materie veroorzaakt wordt, dat alleen in eigenlijken zin alwetend is, dat wezen, het Brahma, is de oorzaak der wereld.

Wat nu verder gezegd is, dat ook aan het Brahma alwetendheid in eigenlijken zin niet kan worden toegekend, daar bij eene eeuwige werkzame kennis vrije werkzaamheid ten opzichte van het kennen niet kan bestaan, daarop antwoorden wij aldus: Vooreerst moeten wij u vragen, hoe bij eene eeuwige werkzame kennis verlies van alwetendheid mogelijk is. Want van iemand, die eene allesomvattende eeuwige kennis bezit, is het eene ongerijmdheid aan te nemen, dat hij niet-alwetend kan zijn. Wanneer de kennis niet eeuwig was, zoodat iemand nu eens kende, dan eens niet kende, dan zou hij ook niet-alwetend kunnen zijn, maar dit bezwaar bestaat niet, wanneer de kennis eeuwig is. En het argument, dat men, wanneer de kennis eeuwig is, ten opzichte daarvan niet van vrije werkzaamheid kan spreken, gaat niet op, want ook van de zon, die onafgebroken licht en warmte uitstraalt, zegt men, dat zij verwarmt en verlicht, en schrijft haar dus vrije werkzaamheid toe. Zegt men nu, dat dit voorbeeld hier niet past, daar men van de zon zegt, dat zij verwarmt en verlicht, omdat zij in contact is met objecten, die verwarmd en verlicht worden, terwijl bij het Brahma vóór de schepping geen object van het kennen kan worden aangenomen, dan ontkennen wij dat; want van de zon zegt men, dat zij licht geeft, en schrijft haar dus werking toe, ook al is er geen object, en evenzoo kan men ook aan het

[1] Zooals de Yoga, of theïstische Sânkhya doet.

Brahma werking toeschrijven door te zeggen, dat het denkt (aanschouwt), al is er geen object van kennis. Derhalve is het voorbeeld niet ongepast. Maar de teksten, die van denken (aanschouwen) spreken, zijn nog te meer toepasselijk op het Brahma, daar zij betrekking hebben op een object. Vraagt men nu, wat dan vóór de schepping het object was van de kennis van het Opperwezen, dan antwoorden wij: De nog niet geopenbaarde en in hun wezen en verschil te beschrijven namen en vormen, die geopenbaard zouden worden. Want hoe zou men aan het eeuwig reine Opperwezen, door welks genade de Yogins, zooals de kenners der Yogaleer aannemen, de gave verkregen hebben om ook het verledene en het toekomende door onmiddellijke aanschouwing te kennen, hoe zou men aan dat Opperwezen zelf eeuwige kennis van het ontstaan, bestaan en ondergaan der wereld kunnen ontzeggen.

Wat nu verder nog gezegd is, dat van het Brahma vóór de schepping niet kan aangenomen worden, dat het dacht (aanschouwde), daar het met een lichaam niet verbonden was, ook dit gaat niet op. Vooreerst omdat het Brahma, welks wezen van eeuwigheid af intelligentie is, evenals licht dat der zon, niet van middelen om kennis te verkrijgen afhankelijk kan zijn. Bovendien, dat het ontstaan van kennis afhankelijk is van een lichaam enz., is wel denkbaar bij een door valsche kennis bezoedeld eindig wezen, maar niet bij het Opperwezen, dat vrij is van alles, wat de kennis belemmert. En dat het Opperwezen niet afhankelijk is van een lichaam enz. en geheel onbelemmerd in kennis, wordt geleerd in deze beide liederen: „Hij heeft lichaam noch organen; zijn gelijke of meerdere wordt niet gevonden; zijne macht is de hoogste en veelzijdig; kennis, macht en werkzaamheid behooren van nature tot zijn wezen" [1]; en: „Zonder hand of voet beweegt hij zich snel en grijpt hij; zonder oog ziet, zonder oor hoort hij; hij kent alles en niemand kent hem; hem noemt men de hoogste, de groote geest" [2].

— Maar daar is geen van het Opperwezen onderscheiden eindig wezen, bij hetwelk oorzaken bestaan, die de kennis belemmeren; immers de schrift zegt: „Daar is geen ander, die ziet; geen ander, die hoort, dan hij" [3]; hoe kan men dan zeggen, dat wel bij een eindig wezen, maar niet bij het Opper-

[1] Çvet. Up. VI, 8.
[2] Çvet. Up. III, 19.
[3] Brh. Ar. Up. III, 7, 23.

wezen, het ontstaan van kennis afhankelijk is van een lichaam enz.? — Hierop antwoorden wij: Het is waar; er is geen van het Opperwezen onderscheiden eindig wezen. Men moet echter aannemen, dat de geest verbonden is met voorwaarden, het samenstel van lichaam enz., evenals de ruimte verbonden is met voorwaarden, nl. potten, emmers, bergen, holen enz. Door dit laatste ontstaan de in de praktijk gebruikelijke woorden en begrippen: het opene van den pot, den emmer enz., ofschoon deze van de ruimte niet onderscheiden is, en daardoor ontstaat het valsche begrip van verschil tusschen de ruimte in den pot enz. en de oneindige ruimte. Op dezelfde wijze ontstaat ook hier het valsche begrip van verschil tusschen het Opperwezen en de eindige wezens, doordat men geene juiste kennis heeft van het verbonden zijn met de voorwaarden, nl. het samenstel van lichaam enz. En door eene reeks van uit elkander voortvloeiende valsche begrippen komt de geest er toe om op dat samenstel van lichaam enz., dat niet-geest is, het begrip van geest (ik) toe te passen. Daar nu zoo het begrip van het bestaan van eindige wezens ontstaat, kan gezegd worden, dat het denken (aanschouwen) bij een eindig wezen van een lichaam enz. afhankelijk is.

Wat eindelijk nog gezegd is, dat wel aan de materie, daar deze uit verschillende elementen bestaat, oorzakelijkheid, evenals aan leem enz., kan worden toegeschreven, maar niet aan het onsamengestelde Brahma, dat is weerlegd door het bewijs, dat het aannemen van materie in strijd is met de schrift. Dat evenwel ook door de rede de leer, dat het Brahma, en niet die, dat materie of iets anders de oorzaak der wereld is, wordt aanbevolen, dit zal later (II, 1, 4) worden aangetoond.

Nu zegt evenwel de tegenpartij: Wat daar gezegd is, dat eene onbewuste materie niet de oorzaak der wereld kan zijn, omdat de schrift spreekt van denken (aanschouwen), dat gaat niet op, want die teksten laten zich ook met onze opvatting overeenbrengen, daar onbewuste dingen soms overdrachtelijk als bewust voorgesteld worden. Van een dijk toch, die op het punt staat om in te storten, zegt men: „Die dijk wil instorten," en spreekt er dus, ofschoon hij een onbewust ding is, overdrachtelijk van als van een bewust wezen, en evenzoo kan ook van de onbewuste materie, op het punt zijnde om de wereld voort te brengen, overdrachtelijk, als ware zij een bewust wezen, gezegd zijn, dat zij daaraan dacht. Evenals een bewust wezen zich b. v. voorneemt: „Ik zal mij baden, eten en na den

middag naar het dorp rijden" en zoo volgens een vast plan handelt, zoo ontwikkelt ook de materie zich in eene vaste orde, beginnende met het verstand, en daarom wordt zij overdrachtelijk als bewust voorgesteld. Vraagt men nu, waarom wij dat woord "denken (aanschouwen)", met voorbijgaan van den eigenlijken zin, in overdrachtelijken zin opvatten, dan antwoorden wij: Omdat in het vervolg van den tekst, in de woorden: "Het licht dacht"; "de wateren dachten", de twee onbewuste elementen vuur en water ook overdrachtelijk als bewuste wezens worden voorgesteld. Daaruit nu, dat het voorkomt in verband met andere overdrachtelijke voorstellingen, volgt, dat ook het denken (aanschouwen), dat aan het *ens* wordt toegeschreven, eene overdrachtelijke voorstelling is. —

Hierop wordt nu geantwoord in het volgende aphorisme:

6. Zegt men: Dat is oneigenlijk, dan antwoorden wij: Neen; want het woord "geest" wordt gebruikt.

Hetgeen daar gezegd is, dat door het woord *ens* de onbewuste materie wordt aangeduid en dat daarvan, evenals van het water en het vuur, in overdrachtelijken zin gezegd wordt, dat zij denkt (aanschouwt), dat is niet waar. Waarom niet? Omdat het woord "geest" gebruikt wordt. Want na in den tekst, die aanvangt: "*Ens* alleen was het heelal in den beginne", in de woorden: "Dit dacht; dit schiep het licht" de schepping van het licht en vervolgens die van het water en het voedsel (de aarde) te hebben vermeld, gaat de schrift voort en zegt, dat denkende *ens* en die drie elementen: vuur, water en aarde, met den naam van deva bestempelende: "Die deva dacht: Laat ik, deze drie deva's met mijn geest, de levende ziel, bezielende, naam en vorm openbaren (de geordende wereld scheppen)". Indien nu de onbewuste materie hier overdrachtelijk als denkende werd voorgesteld, dan zou blijkens het verband zij ook bedoeld zijn met de uitdrukking "die deva"; maar dan zou die deva niet de levende ziel haar geest kunnen noemen. Want de naam "levende ziel" duidt volgens het algemeen spraakgebruik en ook volgens de etymologie den zelfbewusten gebieder van het lichaam, den drager der levensgeesten aan. Hoe zou deze nu de geest van de onbewuste materie kunnen zijn? De geest toch is het eigenlijke wezen van iets en de zelfbewuste ziel kan niet het eigenlijke wezen van de onbewuste materie zijn. Maar hier wordt bedoeld het zelfbewuste Brahma, dat in eigenlijken zin kan

gezegd worden te denken, en dat kan de levende ziel zijn geest noemen. Zoo wordt ook in hetgeen later voorkomt: „Met dat oneindig kleine is het gansche heelal identisch; dat is wezenlijk, dat is de geest, dat zijt gij, o Çvetaketu" [1], door de woorden: „dat is de geest" geleerd, dat het *ens*, het oneindig kleine, geest, en vervolgens door de woorden: „Dat zijt gij, o Çvetaketu", dat het de geest van den zelfbewusten Çvetaketu is. Maar bij het water en het vuur moet het denken in oneigenlijken zin worden opgevat, want dit zijn onbewuste dingen, zooals hieruit blijkt, dat zij object zijn en gezegd worden gebruikt te zijn bij de openbaring van naam en vorm, terwijl er hier geene reden is om het in eigenlijken zin te nemen, zooals bij het *ens* het gebruik van het woord „geest" dat is. Bovendien is hun denken afhankelijk van hun bezield zijn door het *ens*. Maar het denken van het *ens* kan, zooals gezegd is, om het gebruik van het woord „geest", niet in oneigenlijken zin worden opgevat.

Nu zegt evenwel de tegenpartij: Het woord „geest" kan wel gebruikt worden van de onbewuste materie, daar deze voor den geest alles volbrengt, evenals b. v. een koning van zijn minister, die alle zaken voor hem regelt, het woord „geest" gebruikt in de uitdrukking „Badrasena is mijn geest (mijn ander ik)". De materie toch werkt voor de ziel, genot en verlossing beide voor haar tot stand brengende, evenals een minister voor zijn koning oorlog voert en verdragen sluit. Of wel, men kan zeggen: Het woord „geest" duidt zoowel onbewuste als bewuste wezens aan, daar men spreekt van den geest (het wezen) der dingen, der organen enz., evenals het woord *jyotis* zoowel offer als vlam beteekent. Hoe kan dan uit het gebruik van het woord „geest" blijken, dat het denken niet in oneigenlijken zin kan worden opgevat? —

Hierop antwoordt de auteur nu weder:

7. Omdat geleerd wordt, dat hij, die volkomen kennis daarvan verkregen heeft, de verlossing bereikt.

Met het woord „geest" kan niet de onbewuste materie bedoeld zijn, daar de schrift, nadat zij in de woorden: „Dat is de geest" op het vroeger genoemde *ens*, het oneindig kleine, teruggewezen en dan in de woorden: „Dat zijt gij, o Çvetaketu" den zelfbewusten Çvetaketu de volkomen kennis daarvan geleerd

---

[1] *Chând. Up.* VI. 8, 7.

heeft, verder de verlossing beschrijft door te zeggen: „Iemand, die een goeden leermeester gehad heeft, weet, dat hij zóólang slechts daarvan verwijderd is als hij niet verlost is en dan het bereikt" [1]. Indien toch het woord *ens* de onbewuste materie aanduidde, dan zouden de woorden „Dat zijt gij" den naar verlossing hakenden, zelfbewusten mensch leeren: „Gij zijt een onbewust wezen"; dan zou de schrift derhalve eene ongerijmdheid zeggen en den mensch ten verderve strekken en dus geen gezag verdienen; maar van de onfeilbare schrift kan men niet aannemen, dat zij geen gezag verdient. En wanneer de schrift, die gezag heeft, den onwetenden, naar verlossing hakenden mensch een onbewust iets, dat niet-geest is, als den geest leerde beschouwen, dan zou deze door haar te vertrouwen nooit die valsche beschouwing opgeven en den geest naar waarheid leeren kennen en zoo zou hij het hoogste doel missen en tot onzaligheid vervallen. Daarom moet men aannemen, dat, evenals de schrift hem, die hemelsch geluk enz. zoekt, de ware middelen daartoe, Agni-offers enz., leert kennen, zij zoo ook aan hem, die naar verlossing haakt, in de woorden „Dat is de geest, dat zijt gij, o Çvetaketu" den geest naar waarheid doet kennen. En in dat geval gaat de (in Chând. Up. VI, 16, 2 gemaakte) vergelijking op, dat, evenals een beschuldigde, die de waarheid spreekt en daarom de proef met de gloeiende ijzers doorstaat, losgelaten wordt, zoo hij, die deze waarheid kent, de verlossing deelachtig wordt.

Maar indien het *ens* in oneigenlijken zin geest werd genoemd, dan zou dit slechts eene (erkenning van) overeenstemming zijn, en dan zou de vrucht er van eindig zijn en zou dus niet gezegd kunnen worden, dat hij, die het weet, de verlossing deelachtig wordt. Daarom is de toepassing van het woord „geest" op het *ens*, het oneindig kleine, niet eene oneigenlijke spreekwijze. Maar in de uitdrukking „Badrasena is mijn geest" kan dat woord door een koning oneigenlijk gebezigd worden van zijn minister, omdat het onderscheid tusschen die beiden door iedereen waargenomen wordt.

Verder geeft het feit, dat een woord ergens in oneigenlijken zin voorkomt, geen recht om oneigenlijk gebruik te veronderstellen bij eene zaak, die steunt op het gezag der schrift, want daardoor zou men alles onzeker maken.

---

[1] Chând. VI, 14, 6.

Wat nu verder de bewering betreft, dat het woord „geest" evenzeer onbewuste als bewuste wezens aanduidt, evenals het woord *jyotis* zoowel offer als vlam beteekent, dit is niet waar; want een woord kan slechts éėne beteekenis hebben. Het woord „geest" duidt in eigenlijken zin alleen een zelfbewust wezen aan en van onbewuste dingen wordt het, in de uitdrukkingen „De geest (het wezen) der dingen, der organen enz.", gebruikt, doordat men deze overdrachtelijk bewustzijn toekent. Maar al was het eene gemeenschappelijke naam van onbewuste en bewuste wezens, dan zou men alleen uit den samenhang of uit eene bijkomende aanwijzing kunnen opmaken, welke beteekenis het op eene bepaalde plaats had. En nu is er hier niets, dat ons aan een onbewust wezen doet denken; integendeel, in hetgeen voorafgaat wordt over het denkende *ens* gesproken en in onmiddellijk verband er mede wordt de zelfbewuste Çvetaketu vermeld en diens geest kan, zooals wij reeds gezegd hebben, niet een onbewust wezen zijn. Daarom concludeeren wij, dat het woord „geest" hier een zelfbewust wezen aanduidt.

En ook het woord *jyotis* beteekent in het dagelijksch spraakgebruik alleen vlam en wordt voor het offer gebruikt om de in den Veda aangewezen overeenkomst hiervan met eene vlam. Dat voorbeeld bewijst dus niets.

Men kan dit aphorisme ook zoo opvatten, dat, nadat in het vorige het woord „geest" door het weerleggen der meening, dat het oneigenlijk moet worden opgevat of dat het eene algemeene naam is, volkomen verklaard is, nu in dit aphorisme een nieuwe grond wordt aangevoerd tegen de bewering, dat materie de oorzaak der wereld is.

En waaruit blijkt verder, dat met het woord *ens* niet de materie bedoeld is?

8. E n h e t b l ij k t h i e r u i t, d a t n i e t w o r d t g e z e g d, d a t d e z e o p v a t t i n g m o e t w o r d e n o p g e g e v e n.

Indien met het woord *ens* de materie, die niet geest is, was bedoeld en daarvan dus gezegd werd: „dat is de geest, dat zijt gij", dan zou de schrift, om den eigenlijken geest te doen kennen en zoo te voorkomen, dat ten gevolge van dit onderricht de mensch, onbekend met den geest, zich voorstelde, dat hij één was met die materie, moeten leeren, dat die opvatting wederom moet worden opgegeven. Evenals nl. iemand, die een ander de ster Arundhatî (Alcor, *g* urs. maj.) wil wijzen, daar-

toe eerst de groote ster, die er bij staat, (Mizar) hem als Arundhatî aanwijst, en dan zegt: „Die is het niet, maar die" en hem zoo de eigenlijk bedoelde wijst, zoo zou hier ook gezegd moeten zijn: „Dat is de geest niet", maar dat wordt er niet gezegd en het zesde boek der Chândogya-Upanishad eindigt hiermede, dat men tot volkomen erkenning komt, dat het *ens* geest is.

Het woord en dient om te wijzen op nog een ander argument, hierop nl., dat de opvatting onzer tegenpartij in strijd is met het programma van het boek. Want ook al werd geleerd, dat die opvatting wederom moest worden opgegeven, dan zou er toch nog strijd zijn met het programma; daarin toch wordt gezegd, dat met het kennen der oorzaak alles bekend is. Want in den aanhef van het boek lezen wij: „Gij vraagt die leer, waardoor het ongehoorde gehoord, het ongekende gekend, het onbegrepene begrepen wordt, zeggende: Hoe is, o heer! die leer? Zooals door een stuk leem al wat van leem is gekend wordt, daar dat, wat men er van maakt, slechts eene zaak van woorden en de ware naam alleen leem is, zoo is deze leer". Indien nu met het woord *ens* de materie, de oorzaak der zinnelijke wereld, bedoeld en deze dus hier verklaard werd, hetzij definitief, hetzij voorloopig, dan zou daarmede toch de geestenwereld niet verklaard zijn, daar deze niet een product is der materie. Daarom kan dus met het woord *ens* niet de materie bedoeld zijn.

En waaruit blijkt dit verder?

9. Uit het opgaan in zich zelf.

Handelende over die door het woord *ens* aangeduide oorzaak der wereld, zegt de schrift verder: „Wanneer de mensch slaapt (*svapiti*), dan is hij met het *ens* vereenigd; hij is in zich zelf opgegaan (*svam apîta*); daarom wordt van hem gezegd *svapiti*" [1]. In deze woorden verklaart de schrift den term *svapiti*, die in het gewone spraakgebruik voorkomt en van den mensch gebezigd wordt. Door het woord *sva* wordt hier de geest aangeduid, die in hetgeen voorafgaat *ens* genoemd is. In dezen is hij opgegaan. De wortel *i* toch met het praefix *api* beteekent, zooals algemeen erkend is, ondergaan, verdwijnen; want de woorden *prabhava* en *apyaya* worden gebruikt voor ontstaan en ondergaan.

Wanneer de ziel verbonden is met bepaalde voorwaarden, waarvan de werking van den inwendigen zin afhankelijk is, en

[1] Chând. Up. VI, 8, 1.

dientengevolge de objecten der zinnen waarneemt en door die objecten geïnfluenceerd wordt, dan verkeert zij in wakenden toestand; wanneer zij schijnindrukken dier objecten heeft; dan ziet zij droomgezichten en wordt inwendige zin geheeten; in den toestand van diepen slaap, wanneer beiderlei voorwaarden (zoowel voor den wakenden als voor den droomenden toestand) ophouden en de daardoor veroorzaakte bijzondere voorstellingen niet meer bestaan, dan is zij als het ware in zich zelve opgelost en daarom wordt dan gezegd: zij is in zich zelve opgegaan. In deze verklaring [1] van het woord *svapiti* leert de schrift dus, dat de ziel in den toestand van diepen slaap in zijn eigen geest (wezen), die door het woord *ens* wordt aangeduid, opgaat. Nu kan evenwel de zelfbewuste ziel niet met de onbewuste materie als zijn eigenlijk wezen zich vereenigen. En al neemt men aan, dat de materie door het woord *sva* (dat zoowel „zijn" als „zelf" beteekent) wordt aangeduid, omdat zij den geest toebehoort, dan komt men toch tot de ongerijmdheid, dat een bewust wezen in een onbewust opgaat. En een andere tekst, die zegt: „Met den denkenden geest vereenigd, kent hij niets daar buiten of daar binnen" [2] leert, dat de ziel in diepen slaap in een zelfbewust wezen opgaat. Derhalve is de door het woord *ens* aangeduide oorzaak der wereld, waarin alle bewuste wezens opgaan, een bewust wezen en niet de materie.

En waaruit blijkt verder, dat materie niet de oorzaak der wereld is?

10. Uit de eenstemmigheid.

Wanneer, evenals in de werken der rationalisten, zoo ook in de Vedânta's verschillende gevoelens over de oorzaak aller dingen uitgesproken werden, zoodat op de eene plaats het zelfbewuste Brahma, op eene andere daarentegen de onbewuste materie, elders weer iets anders als zoodanig werd genoemd, dan zou men misschien de teksten, waarin daaraan denken (aanschouwen) enz. wordt toegeschreven, zoo mogen verklaren, dat zij met de leer van eene materie in overeenstemming waren. Maar dit is het geval niet. Alle Vedânta's leeren eenstemmig, dat die oorzaak een zelfbewust wezen is. Zoo staat er b. v.: „Evenals uit een

---

[1] Twee soortgelijke in den Veda voorkomende woordverklaringen, nl. van *hrdaya*, hart, en van *asandya* en *udanya*, honger en dorst), hier door Çankara ter vergelijking aangehaald, zijn in de vertaling weggelaten.

[2] Brh. Ar. Up. VI, 3, 21.

brandend vuur naar alle kanten vonken ontspringen, zoo zijn uit dezen geest alle levensgeesten, ieder naar zijne plaats, ontsprongen; uit de levensgeesten zijn de deva's, uit de deva's de werelden voortgekomen [1] "; " Uit dezen geest is de ether ontstaan [2] "; " Uit den geest alleen is het heelal ontstaan [3] "; " Uit den geest is deze levensgeest voortgekomen ". Zoo leeren alle Vedânta's, dat de geest de oorzaak van alles is en door het woord " geest " wordt, zooals wij boven bewezen hebben, een zelfbewust wezen aangeduid. En deze eenstemmigheid in de leer van eene zelfbewuste oorzaak is een gewichtig bewijs voor het gezag der Vedânta's, evenals de eenstemmigheid der oogen bij de waarneming der vormen enz. een bewijs is voor de juistheid der waarneming. Daarom blijkt uit die eenstemmigheid, dat het alwetende Brahma de oorzaak der wereld is. En waaruit blijkt dit verder?

11. En hieruit, dat het in de schrift wordt gezegd. Dat een alwetend Opperwezen de oorzaak der wereld is, wordt ook uitdrukkelijk in de schrift gezegd. In de Çvetâçvatara-Upanishad nl. wordt het alwetende Opperwezen genoemd en daarvan gezegd: " Dat is de oorzaak, de heer der organen; zelf heeft het geen schepper of gebieder " [4]. Hiermede is bewezen, dat het alwetende Brahma, en niet de onbewuste materie of iets anders, de oorzaak der wereld is.

In de tot hiertoe behandelde aphorismen, van het 2de af tot het 11de toe, is op logische gronden aangetoond, dat de daarin aangehaalde Vedântateksten een alwetend en almachtig Opperwezen als oorzaak van het ontstaan, bestaan en ondergaan der wereld prediken. En in het 10de aphorisme is gezegd, dat alle Vedânta's overeenstemmen in de leer, dat die oorzaak een zelfbewust wezen is. Wat is nu het doel van het volgende gedeelte? Op deze vraag luidt het antwoord:

Het Brahma wordt op twee verschillende wijzen opgevat; als bepaald door de voorwaarden, waarop het verschil der in naam en vorm bestaande eindige dingen berust; en als het tegendeel daarvan, als niet bepaald door eenige voorwaarde. Zoo leest men

[1] Kaushîtaki—Brâhmana—Up. III, 3.
[2] Taitt. Up. II, 1.
[3] Chând. Up. VII, 26, 1.
[4] Çvet. Up. VI, 9.

b. v.: „Want waar schijnbaar dualisme bestaat, daar ziet de een den ander; maar waar alles slechts zijn geest is, wien zal hij daar zien en waarmede" [1]; „Waarbij men niets anders ziet, niets anders hoort, niets anders kent, dat is groot; waarbij men iets anders ziet, iets anders hoort, iets anders kent, dat is klein; het groote is onsterfelijk, het kleine is sterfelijk" [2]; „Zonder deelen, zonder handeling, kalm, zonder gebrek, zonder smet, de laatste brug der onsterfelijkheid, gelijk aan een uitgebrand vuur" [3]; „Niet zoo en niet zoo, niet dik, niet dun, niet kort, niet lang" [4]; „Begrensd ter eener zijde, onbegrensd ter andere". Zoo wordt op duizende plaatsen het Brahma tweevormig voorgesteld, omdat het verschillend is, naarmate het object is van ware of van valsche kennis. In den toestand van valsche kennis nu berusten alle godsdienstige verrichtingen op onderscheiding van het voorwerp der vereering, den vereerder enz. En sommige vereeringswijzen van het Brahma hebben hemelsch geluk, andere het voortgaan op den weg der verlossing, andere weer voorspoed ten doel. Deze zijn verschillend naar de verschillende op bepaalde eigenschappen berustende voorwaarden. Want ofschoon het één en hetzelfde Opperwezen is, dat, onder verschillende vormen voorgesteld, het voorwerp is der vereering, zijn toch de vruchten der verschillende vereeringswijzen verschillend. De schrift leert dit door b. v. te zeggen: „Zooals men hem vereert, zoo wordt men"; en „Waarop de mensch in dit leven zijn geest richt, dat wordt hij na zijn dood". [5] En ook de overlevering leert dit door te zeggen: „Den toestand, waaraan de mensch denkt, voortdurend daarop zijne gedachten richtende, dien bereikt hij, wanneer hij het lichaam verlaat". Ofschoon het nu één geest is, die in alle wezens, levenlooze zoowel als levende, verborgen is, is er toch gradueel verschil in intellectueele voorwaarden en daarom wordt bij den in werkelijkheid eeuwig onveranderlijken geest, daar hij zich steeds hooger openbaart, van gradueel verschil in heerlijkheid en macht gesproken, zooals b. v. geschiedt in de woorden der schrift: „Die den geest nauwkeuriger kent". Zoo wordt ook in de overlevering, in de woorden: „Al wat er groots, heerlijks of uit-

---

1 Brh. Ar. Up. IV, 4, 13.
2 Chând. Up. VII, 24, 1.
3 Çvet. Up. VI, 19.
4 Brh. Ar. Up. III, 8, 8.
5 Chând. Up. III, 14, 1.

stekends is, dat is, begrijp dit wel, het uitvloeisel van een deel van mijn licht", geleerd, dat overal, waar uitmunten in grootheid enz. wordt waargenomen, het Opperwezen is, en het voorschrift gegeven om dat te vereeren. Zoo zal de auteur hier ook bewijzen, dat de gouden persoon in de zonneschijf het hoogste wezen is, omdat als kenmerk van hem genoemd wordt, dat hij geheel vrij is van smet, en hetzelfde zal worden aangetoond in de aphorismen: De ether is het Brahma, omdat kenmerken daarvan genoemd worden, enz. Zoo zal de kennis van den geest, de onmiddellijke oorzaak van verlossing, bij de mededeeling waarvan, ofschoon het doel niet is verbonden zijn met bepaalde voorwaarden te leeren, toch bepaalde voorwaarden genoemd worden en waaromtrent dus twijfel kan bestaan, of zij het hoogste of wel een lager wezen tot object heeft, door nauwkeurige overweging van de strekking der teksten vastgesteld worden. Want het volgende gedeelte heeft ten doel om, evenals dit in het eerstvolgende aphorisme geschiedt, aan te toonen, dat één en hetzelfde Brahma in de Vedânta's als verbonden en als niet verbonden met voorwaarden wordt voorgesteld, al naar mate het als voorwerp van vereering of van kennis wordt beschouwd. En wat in het 10de aphorisme gezegd is, dat door de eenstemmigheid der Vedânta's alle gedachte aan andere, onbewuste oorzaken wordt uitgesloten, dat zal hier verder in het licht gesteld worden door bij het verklaren van andere teksten, die over het Brahma handelen, de leer, dat iets anders de oorzaak is, te weerleggen.

12. De zalige is het Brahma; dit blijkt uit het gewone gebruik.

In de Taittariyaka worden het uit voedsel, uit levensgeest, uit inwendigen zin en uit rede bestaande genoemd; en daarop volgt: "In de rede is een van haar onderscheiden geest, de zalige" [1]. Hier is het de vraag, of met dat woord "de zalige" het hoogste Brahma wordt bedoeld, dat vroeger genoemd wordt "de waarheid, de kennis, het oneindige", dan wel of hij, evenals het uit voedsel bestaande enz., een ander is dan het Brahma.

Dat de zalige een ander is dan het Brahma en slechts in oneigenlijken zin geest wordt genoemd, wordt verdedigd op

---

[1] Taitt. Up. II, 5. Deze en zoo ook de volgende hier behandelde teksten zijn vertaald in overeenstemming met Çankara's verklaring, die niet altijd den oorspronkelijken zin juist teruggeeft.

grond dat hij op ééne lijn staat met het uit voedsel bestaande enz., die slechts in oneigenlijken zin geest kunnen genoemd worden. Beweert iemand, dat niettemin de zalige wel de eigenlijke geest is, omdat hij binnen in al het andere is, dan wordt geantwoord: Neen, want er wordt gezegd, dat genot enz. er een deel van is, en hij wordt als lichamelijk voorgesteld. Indien hij toch de geest in eigenlijken zin was, zou hij niet met genot verbonden zijn; maar hier wordt gezegd: „Het genot is zijn hoofd enz.”; en evenzoo wordt gezegd, dat hij lichamelijk is, in de woorden: „Deze is de ziel (datgene, wat het lichaam bezielt) van het voorgaande”, d. w. z. Die zalige is de ziel van de rede, wier vermelding onmiddellijk voorafgaat. En daar hij lichamelijk is, kan ook niet ontkend worden, dat hij met genot verbonden is. Daarom is de hier genoemde zalige geest een eindig wezen. —

Op dit betoog antwoordt nu de auteur: *De zalige is het Brahma; dit blijkt uit het gewone gebruik;* want van den hoogsten geest wordt dikwijls het woord „zaligheid” gebruikt. Zoo wordt van dien zalige gezegd: „Hij is het levenssap” en daarop volgt: „Want dat levenssap verkrijgende, wordt de mensch zalig; want wie zou ademen, wie zou leven, wanneer deze ether niet was zaligheid; want die alleen maakt zalig” [1]; „Dit is de philosophie der zaligheid: .... hij bereikt den zaligen geest” [2]; „Die de zaligheid van het Brahma kent, vreest niet meer” [3]; „Hij zag in: Zaligheid is het Brahma” [4]. En ook uit een anderen tekst: „Kennis, zaligheid is het Brahma” [5] blijkt, dat het woord „zaligheid” van het Brahma wordt gebruikt. Hieruit nu, dat het woord „zaligheid” veelvuldig van het Brahma wordt gebruikt, volgt, dat de hier vermelde zalige geest het Brahma is. Op de tegenwerping, dat de verklaring, dat de zalige de geest is, in oneigenlijken zin moet worden opgevat, omdat hij met het uit voedsel bestaande op ééne lijn wordt gesteld, antwoorden wij: Dit is geen bezwaar, want hij is binnen in al de anderen. De schrift nl., den eigenlijken geest willende doen kennen, sluit zich bij haar onderricht aan de gewone opvattingen aan, en noemt eerst het uit voedsel bestaande lichaam, dat niet-geest

[1] Taitt. Up. II, 7.
[2] Taitt. Up. II, 8.
[3] Taitt. Up. II, 9.
[4] Taitt. Up. III, 6.
[5] *Brh. Ar. Up.* V, 9, 28.

is, maar door geheel onwetende menschen voor den geest wordt gehouden, doet vervolgens, om den leerling gemakkelijk tot de kennis van den geest te brengen, telkens iets anders, dat niet-geest is, als den geest beschouwen door te zeggen: „Daarin is een ander, daarin een ander” en noemt zoo eindelijk den eigenlijken geest, die binnen in alles is, nl. den zaligen. Evenals, wanneer iemand een ander de kleine ster Arundhatî wil wijzen en hem daartoe eerst verschillende andere aanwijst, die het eigenlijk niet zijn, die, welke het laatst aangewezen wordt, de eigenlijke Arundhatî is, zoo is hier ook de zalige, omdat hij het laatst van allen genoemd wordt, de eigenlijke geest.

Wat verder nog gezegd is, dat van den eigenlijken geest niet kan gezegd worden, dat het genot zijn hoofd is enz., ook dit is geen bezwaar; want dat verbonden zijn met genot is aan den zalige niet van nature eigen, maar het is het gevolg van de onmiddellijk vooraf genoemde voorwaarden. En dat hij lichamelijk is, wordt hier gezegd, omdat hij voorkomt bij de reeks van lichamen, het uit voedsel bestaande enz., maar wordt blijkbaar niet bedoeld in dien zin, waarin het van een eindig wezen wordt gezegd. Daarom is die zalige geen ander dan de hoogste geest.

13. Indien men zegt: Hij is het niet; want de vorm van het woord duidt eene wijziging aan, dan antwoorden wij: Neen; deze duidt eene volheid aan.

14. Want er wordt ook gezegd, dat hij de oorzaak daarvan is [1].

15. En dit wordt ook geleerd door de woorden van het lied zelve.

De zalige kan geen ander zijn dan de hoogste geest, omdat het Brahma, dat in het lied, dat aanvangt met de woorden: „Die het Brahma kent, heeft het hoogste bereikt” [2] en waarin verder gezegd wordt: „Het Brahma is de waarheid, de kennis, het oneindige”, beschreven wordt met de kenmerken van waar-

[1] De commentaar op deze beide aphorismen, waarin een bezwaar, ontleend aan den vorm van het woord, opgeworpen en weerlegd wordt, is in de vertaling weggelaten.

[2] Taitt. *Up. II, 1.*

heid, kennis en oneindigheid, uit hetwelk alle levenlooze en levende schepselen achtereenvolgens, beginnende met den ether, zijn ontstaan, dat alle schepselen bezielt en in het verborgen binnen in alles woont, tot kennis waarvan de mensch geleid wordt door de telkens herhaalde woorden: „Daarin is een andere geest”, hetzelfde is, dat hier door den dichter voorgesteld wordt als de inwendige, de zalige geest. Immers, men moet aannemen, dat de liederen en de brâhmana's dezelfde onderwerpen behandelen, daar er tusschen die beiden geen strijd is; want anders zou men voor het behandelde onderwerp willekeurig een ander in de plaats stellen. En bij den zalige wordt niet, zooals bij het uit voedsel bestaande enz., gezegd, dat daarin nog een andere geest is. En dit is het einde van die aan Bhrgu medegedeelde kennis van Varuna: „Hij zag in: Zaligheid is het Brahma.” Daarom is de zalige geen ander dan de hoogste geest.

16. Niet de ander; want hetgeen gezegd wordt is op deze niet toepasselijk.

En om de volgende reden is de zalige de hoogste geest, niet de ander. Met de ander wordt bedoeld de van het Opperwezen onderscheiden, aan de wisseling der eindige wereld onderworpen ziel. Door het woord „de zalige” wordt niet de ziel aangeduid. Waarom niet? Omdat hetgeen gezegd wordt op deze niet toepasselijk is. Want van dien zalige wordt gezegd: „Hij wenschte: Laat ik mij vermenigvuldigen en voortbrengen; hij beoefende ascese en schiep het heelal” [1]. Hetgeen hier gezegd wordt, dat hij nl. vóór de schepping van het lichaam een wensch koesterde, dat de eindige dingen bij de schepping van hem, den schepper, niet onderscheiden waren en dat hij alles geschapen heeft, dit is op niemand anders toepasselijk dan op den hoogsten geest.

17. En er wordt verschil aangeduid.

De zalige kan verder niet zijn de aan de wisseling der eindige wereld onderworpen ziel, omdat er van dien zalige wordt gezegd: „Hij is het levenssap; dat levenssap verkrijgende wordt de mensch zalig”, waardoor geleerd wordt, dat er verschil bestaat tusschen de ziel en den zalige; want wat verkregen is, kan niet meer verkregen worden.

---

1 Taitt. Up. II, 6.

— Maar hoe kunnen dan schrift en overlevering zeggen: »Den geest moet men zoeken«; »Niets gaat er boven het verkrijgen van den geest«, daar hier gezegd wordt: »Wat verkregen is, kan niet meer verkregen worden.« — Hierop antwoorden wij: Ofschoon de geest niet ophoudt geest te zijn, ziet men toch, dat hij bij de gewone beschouwingswijze zijn eigen wezen niet kent en het lichaam enz., dat niet-geest is, voor den geest houdt, en daarom kan er tusschen die beiden onderscheid gemaakt en gezegd worden, dat door den geest, die zich met het lichaam vereenzelvigd heeft, de geest niet gezocht is, maar gezocht moet worden, niet verkregen is, maar verkregen moet worden, niet gekend is, maar gekend moet worden. En er wordt wel geleerd, dat er in werkelijkheid geen ander is, die ziet, geen ander, die hoort, dan het alwetende Opperwezen, maar toch kan men zeggen, dat het Opperwezen een ander is dan de individueele ziel, die door valsche kennis gehouden wordt voor een lichamelijk wezen, dat handelt en de vruchten dier handelingen geniet; evenals de wezenlijke goochelaar, die op den grond staat, een ander is dan zijne schijngestalte, die men met schild en zwaard gewapend langs een koord in de lucht ziet stijgen; of evenals de onbeperkte ruimte iets anders is dan de ruimte in den pot, die door de voorwaarden van den pot beperkt wordt. Met het oog op deze onderscheiding tusschen den individueelen en den hoogsten geest wordt in dit en het onmiddellijk voorafgaande aphorisme gezegd: Niet de ander; want hetgeen gezegd wordt, is op deze niet toepasselijk en er wordt verschil aangeduid.

18. En omdat aan hem wenschen wordt toegeschreven, komt de redeneering der tegenpartij niet te pas.

Omdat aan dien zalige in de woorden: »Hij wenschte: Laat ik mij vermenigvuldigen en voortbrengen« wenschen wordt toegeschreven, kan hier ook niet met den zalige, de oorzaak van alles, de materie bedoeld zijn, wier bestaan door de Sânkhya's op grond van redebesluiten wordt aangenomen. En ofschoon de leer van de materie reeds is weerlegd in het 5de aphorisme, wordt zij hier nogmaals op grond van den in een vorig aphorisme aangehaalden tekst, waarin gezegd wordt, dat hij wenschte, als ter loops weerlegd, om de eenstemmigheid van de uitspraken der schrift in het licht te stellen.

19. **Eu de schrift leert de vereeniging van deze met hem.**

Met dat woord „de zalige" kan niet de materie of de individueele ziel bedoeld zijn, omdat de schrift leert, dat deze, de individueele ziel, wanneer zij tot ware kennis ontwaakt, met hem, met dien vroeger genoemden zaligen geest, zich vereenigt, daarmede één in wezen wordt. Hiermede wordt de verlossing bedoeld. Dit leert de schrift door te zeggen: „Wanneer de mensch in dit onzienlijke, onpersoonlijke, onbeschrijfelijke, onvergankelijke eene blijvende en veilige plaats vindt, dan is hij alle gevaren te boven; wanneer hij daarin ook maar een klein verschil ziet, dan is hij niet veilig" [1]; d. w. z. Zoolang de mensch ook maar iets anders naast dien zalige aanneemt, dat met diens wezen niet overeenkomt, zoolang houdt de vrees voor de wisseling der eindige wereld niet op; maar wanneer hij bestendig, identisch met den zalige, in hem leeft, dan is hij van die vrees bevrijd. Dit nu is alleen waar, wanneer met dien zalige bedoeld wordt de hoogste geest, niet wanneer men daaronder de materie of de individueele ziel verstaat.

Hiermede is bewezen, dat de zalige de hoogste geest is [2].

20. **Het Brahma is degene, die in de zon en in het oog is; want er worden eigenschappen daarvan genoemd.**

Er staat geschreven: „Dat is de gouden persoon, die zich vertoont in de zon; van goud is zijn baard, van goud zijn hoofdhaar; tot de toppen der nagels toe is hij geheel van goud; als eene roode lotusbloem zijn zijne oogen; ut (hoog) is zijn naam; hij is verheven boven alle euvel; die hem kent, is boven alle euvel verheven" [3]. Dit met betrekking tot den deva. Daarop volgt met betrekking tot den mensch: „Dat is de persoon, die zich vertoont in het oog [4] enz." Hier is het de vraag, of in die woorden een in de zonneschijf en in het oog wonend eindig wezen, dat door uitnemendheid van kennis en goede werken zich een hoogen rang verworven heeft, of wel het eeuwig volmaakte Opperwezen als object van vereering wordt aangewezen.

---

[1] Taitt. Up. II, 7.

[2] Çankara geeft vervolgens nog eene eenigszins andere verklaring van dezen tekst en in verband daarmede ook van deze aphorismen. Deze is in de vertaling weggelaten.

[3] Chând. Up. I, 6, 6—7.

[4] Chând. Up. I, 7, 5.

De meening, dat hier een eindig wezen wordt bedoeld, wordt verdedigd op grond dat aan die personen eene gedaante wordt toegekend; want van den persoon in de zon wordt gezegd: „Van goud is zijn baard" enz. en deze beschrijving geldt ook van den persoon in het oog, blijkens de woorden: „De gedaante van dezen is als die van den ander." Aan het Opperwezen nu kan men geene gedaante toekennen, daar de schrift zegt: „Het is onhoorbaar, ontastbaar, onzichtbaar, onveranderlijk" [1]. Verder op grond dat hier in de woorden: „Die in de zon, die in het oog zich vertoont" eene bepaalde verblijfplaats wordt genoemd, iets dat wederom niet toepasselijk is op het Opperwezen, dat geene verblijfplaats heeft, maar rust op zijne eigene grootheid en alomtegenwoordig is, zooals de schrift leert door op de vraag: „Waarop rust Hij?" dit antwoord te laten volgen: „Op zijne eigene grootheid" [2] en door te zeggen: „Hij is alomtegenwoordig en eeuwig als de ether." En op grond dat de macht dezer personen als beperkt wordt voorgesteld, daar van den persoon in de zon wordt gezegd: „Hij heerscht over de werelden daarboven en over de begeerten der deva's" en van den persoon in het oog: „Hij heerscht over de werelden hierbeneden en over de begeerten der menschen." Ook dit kan niet gezegd zijn van het Opperwezen, aan hetwelk de schrift in de woorden: „Hij is de heer van alles, gebieder en beschermer aller schepselen; hij is de dam, die tusschen deze werelden staat om ze uiteen te houden" [3] onbeperkte macht toeschrijft. Daarom kan die persoon in de zon en in het oog niet het Opperwezen zijn. —

Hierop antwoorden wij: Het Brahma is degene, die in de zon en in het oog is; want er worden eigenschappen daarvan genoemd, d. w. z. Die persoon, die gezegd wordt in de zon en in het oog te zijn, is het Opperwezen en niet een eindig wezen; want er worden hier eigenschappen van het Opperwezen genoemd. Aan den persoon in de zon wordt b. v. den naam *ut* toegekend en deze naam wordt verklaard in de woorden: „Want hij is verheven (*ud-ita*) boven alle euvel" en later wordt die naam en verklaring overgebracht op den persoon in het oog in de woorden: „Zooals de naam is van dien, zoo is de naam van dezen." Het vrij zijn van alle

---

[1] *Kath*. Up. I, 3, 15.
[2] Chând. Up. VII, 24. 1.
[3] Brh. Ar. *Up. VI, 4, 22.*

euvel nu wordt in den tekst: „Den geest bevrijd van euvel [1] enz." toegeschreven aan het Opperwezen alleen. Van den persoon in het oog wordt verder in de woorden: „Hij is het lied (*ṛk*); hij is het gezang (sâma); hij is het recitatief (uktha); hij is de offerspreuk (yajus); hij is de bezwering (brahma)", gezegd, dat hij het wezen is van lied, gezang enz. Ook dit nu is alleen toepasselijk op het Opperwezen, dat, als de oorzaak van alles, ook het wezen van alles kan genoemd worden. En nadat met betrekking tot den deva lied en gezang als het wezen van aarde, vuur enz. en met betrekking tot den mensch als het wezen van stem en adem genoemd zijn, wordt met betrekking tot den deva gezegd: „Lied en gezang zijn zijne twee zangwijzen" en met betrekking tot den mensch: „De zangwijzen van dezen zijn dezelfde als die van den ander." En ook dit kan alleen gezegd worden van het Opperwezen, dat het wezen van alles is. Zoo leeren de woorden: „Zij, die zingen bij de luit, bezingen hem alleen; daarom verwerven zij rijkdom" [2], dat deze persoon het onderwerp is ook der wereldsche liederen, en ook dit geldt alleen van het Opperwezen, zooals blijkt uit de woorden der Bhagavadgîtâ: „Al wat er groots, heerlijks en uitstekends is, dat is, begrijp dit wel, het uitvloeisel van een deel van mijn licht." Dat verder aan deze personen absolute heerschappij over de werelden en begeerten wordt toegekend, ook dit doet ons denken aan het Opperwezen.

Op het ingebrachte bezwaar, dat de meening, dat hier van het Opperwezen gesproken wordt, in strijd is met de woorden: „van goud is zijn baard enz.", waarin aan den bedoelden persoon eene bepaalde gedaante wordt toegekend, daarop antwoorden wij: Dit moet opgevat worden als een vorm, dien het Opperwezen naar welbehagen aanneemt om den vromen zijne gunst te bewijzen, zooals de overlevering dat beschrijft in de woorden: „Deze vorm is door mij aangenomen, opdat gij mij zien zoudt, o Narada; wanneer ik bekleed ben met alle eigenschappen der wezens, kunt gij mij niet zien." En waar de gedaante van het Opperwezen wordt voorgesteld als ontdaan van alle bijzondere eigenschappen, daar geldt de tekst: „Onhoorbaar, ontastbaar, onzichtbaar, onveranderlijk." Maar daar het Opperwezen de oorzaak is van alles, wordt het als object van vereering ook voorgesteld als gekenmerkt door sommige eigenschappen der

[1] Chând. Up. VIII, 7, 1.
[2] *Chând. Up. I, VII, 6.*

eindige dingen; dit geschiedt b. v. in de woorden: „Die alles doet, alles begeert, alles ruikt, alles proeft enz.” [1] en zoo kan er hier ook eene bepaalde gedaante aan worden toegekend.

Wat verder gezegd is, dat hier niet het Opperwezen kan bedoeld zijn, omdat eene bepaalde verblijfplaats wordt aangewezen, daarop antwoorden wij, dat aan het op zijne eigene grootheid rustende Opperwezen, juist omdat het als de ether alomtegenwoordig en dus ook in alles is, ter wille van de vereering zeer wel eene bepaalde verblijfplaats kan worden toegeschreven. En hetgeen de tekst zegt van een beperkt zijn in macht, hetwelk samenhangt met de scheiding tusschen hetgeen op den mensch en op den deva betrekking heeft, ook dit dient alleen voor de vereering. Onze conclusie is dus, dat het het Opperwezen is, waarvan hier wordt gezegd, dat het in de zon en in het oog zich bevindt.

21. En het is een ander, want er wordt onderscheid gemaakt.

En het Opperwezen, de inwendige bestuurder, is onderscheiden van de individueele ziel, die het lichaam der zon enz. bezielt zooals blijkt uit een anderen tekst, waarin tusschen die beiden onderscheid wordt gemaakt. Daar staat nl.: „Die, in de zon zich bevindende, een ander is dan de zon, dien de zon niet kent, wiens lichaam de zon is, die de zon inwendig bestuurt, dat is de onsterfelijke geest, die ook u inwendig bestuurt” [2]. Want daarin wordt in de woorden: „Een ander dan de zon, dien de zon niet kent” duidelijk geleerd, dat de inwendige bestuurder een ander is dan de hem niet kennende zon, d. w. z. dan de individueele ziel der zon. Om de overeenstemming der teksten nu moet die inwendige bestuurder dezelfde zijn als de hier genoemde persoon in de zon. Hiermede is bewezen, dat in dezen tekst het Opperwezen bedoeld is.

22. De ether is het Brahma; want er worden kenmerken daarvan genoemd.

In de Chândogya-Upanishad [3] wordt de vraag gesteld: „Wat is de grondslag van deze wereld?” en daarop wordt geantwoord: „De ether; uit den ether alleen zijn al deze schepselen voort-

[1] Chând. Up. III, 14, 2.
[2] Bṛh. Ar. Up. V, 7, 9.
[3] Chând. Up. I, 9, 1.

gekomen, in den ether gaan zij onder; want de ether is de grootste van allen; hij is hun toevlucht". Hier is het de vraag, of met dat woord "ether" het hoogste Brahma of wel het element van dien naam wordt bedoeld. Want in beide beteekenissen wordt het gebruikt. Als naam van een bepaald element vooreerst is het woord "ether" welbekend in het dagelijksch spraakgebruik en ook in dat van den Veda, maar het komt ook soms voor op plaatsen, waar blijkens den samenhang en de vermelding van bijzondere eigenschappen het Brahma wordt bedoeld; b. v. in teksten als: "Wanneer die ether niet was zaligheid" [1]; "De ether is de schepper van naam en vorm (van het geordende heelal); wat daarin is (het innerlijke wezen er van uitmaakt) dat is het Brahma [2]" en dergelijke. Daarom heerscht hier onzekerheid.

De meening, dat hier het element wordt bedoeld, wordt verdedigd op grond dat deze opvatting het eerst voor de hand ligt, omdat het woord het meest in die beteekenis voorkomt. Het woord "ether" nu kan niet eene gemeenschappelijke naam zijn voor beiden, want een woord kan niet meer dan ééne beteekenis hebben. Daarom moet de toepassing van den naam "ether" op het Brahma als oneigenlijk gebruik verklaard worden, hieruit voortvloeiende, dat het Brahma in sommige eigenschappen, b. v. in alomtegenwoordigheid, met den ether overeenkomt. Nu mag men een woord niet in oneigenlijken zin opvatten, wanneer de eigenlijke beteekenis in den samenhang past, en dit laatste is hier het geval. — Blijkt dan niet uit den samenhang, dat hier niet het element bedoeld is? Er staat toch: "Uit den ether alleen zijn al deze schepselen voortgekomen enz." — Dit is geen bezwaar; want dat kan ook van het element ether gezegd zijn, daar daaruit de overige elementen, van den wind af, zijn voortgekomen. Want er wordt geleerd: "Uit dezen geest is de ether voortgekomen; uit den ether de wind; uit den wind het vuur enz. [3]". En in betrekking tot de andere elementen kan de ether ook de grootste en de toevlucht worden genoemd. Daarom moet het woord "ether" hier opgevat worden als naam van het element.

Hierop antwoorden wij: De ether is het Brahma; want er worden kenmerken daarvan genoemd. Het woord

[1] Taitt. Up. II, 7.
[2] Chând. Up. VIII, 14, 1.
[3] Taitt. Up. II, 1.

»ether» moet hier worden opgevat als naam van het Brahma, want in de woorden: »Uit den ether alleen zijn al deze schepselen voortgekomen» wordt een kenmerk van het hoogste Brahma genoemd. Dat uit het hoogste Brahma alle schepselen zijn voortgekomen, is eene vaste leerstelling van alle Vedânta's. — Maar wordt ook niet van het element ether geleerd, dat de overige elementen, van den wind af, daaruit hun oorsprong hebben? — Zeker wordt dit geleerd. Maar toch zou, indien met het woord »ether» niet de grondoorzaak, het Brahma, bedoeld was, de uitdrukking »uit den ether alleen» en de nadere bepaling van de schepselen door het woord »alle» hier ongepast zijn. Zoo wordt ook in de woorden: »In den ether gaan zij onder» een kenmerk van het Brahma genoemd en eveneens in de uitdrukking »Hij is de grootste van allen; hij is hun toevlucht.» Want dat hij de grootste is, wordt, zoo absoluut uitgedrukt, alleen van den hoogsten geest gezegd, b. v. in de woorden: »Grooter dan de aarde, grooter dan het luchtruim, grooter dan de hemel, grooter dan deze werelden» [1]. Zoo is ook de uitdrukking, dat hij de toevlucht is, in de eerste plaats alleen op den hoogsten geest toepasselijk. En de schrift zegt ook: »Kennis, zaligheid is het Brahma, de toevlucht van den gever van offeranden» [2]. En Jaivali, het antwoord van Çâlâvatya [3] verwerpende, omdat hij iets eindigs heeft genoemd, en zelf iets oneindigs willende noemen, neemt als zoodanig den ether en dien ether vereenzelvigende met den Udgîtha zegt hij ten slotte: »Dat is de hoogste, de beste Udgîtha; dat is de oneindige.» Ook oneindigheid nu is een kenmerk van het Brahma.

Wat nu door de tegenpartij gezegd is, dat men bij het woord »ether» in de eerste plaats denkt aan het element van dien naam, daar dit de gewone beteekenis is, daarop antwoorden wij: Ofschoon men daaraan in de eerste plaats denkt, kan die opvatting toch niet blijven bestaan bij het zien van de in het vervolg van den tekst genoemde eigenschappen van het Brahma. En dat het woord »ether» toch ook van het Brahma gebruikt wordt, is reeds aangetoond door de aanhaling van den tekst: »De ether is de schepper van naam en vorm» enz. Zoo

[1] Chând. Up. III, 14, 3.
[2] Brh. Ar. Up. V, 9, 28.
[3] Jaivali en Çâlâvatya zijn twee der sprekers in het verhaal, waaraan deze tekst is ontleend.

worden ook de synonymen van het woord "ether" van het Brahma gebruikt [1]. En ook het in het begin van den tekst voorkomende woord "ether" moet, om hetgeen er op volgt, als naam van het Brahma worden opgevat. Hiermede is bewezen, dat met het woord "ether" hier het Brahma wordt bedoeld.

23. Daarom ook de levensgeest (adem) [2].

24. Het licht is het Brahma; want er wordt van voet gesproken.

Er staat geschreven: "Het licht, dat daar boven den hemel schijnt, over allen en alles, in de allerhoogste en hoogste werelden, dat is hetzelfde als het licht binnen in den mensch" [3]. Hier is het de vraag, of met het woord "licht" de zon en de andere hemellichten worden bedoeld, of wel het hoogste Brahma. Van woorden, die eigenlijk iets anders beteekenen, is reeds bewezen, dat zij het Brahma aanduiden, op grond dat er kenmerken daarvan vermeld worden. Worden nu hier kenmerken van het Brahma genoemd of niet, dat is de vraag.

De meening, dat met het woord "licht" de zon en de andere hemellichten bedoeld worden, wordt verdedigd op grond van het gewone spraakgebruik. Want de woorden "duisternis" en "licht" drukken in het gewone spraakgebruik twee tegenover elkander staande begrippen uit; het nachtelijk donker enz., dat de functie van het oog verhindert, wordt duisternis genoemd; de zon enz., die die functie bevordert, heet licht, en van deze wordt ook het in onzen tekst voorkomende woord "schijnen" gebruikt. Want van het Brahma, dat geene zichtbare gedaante heeft, geldt het woord "schijnen" in eigenlijken zin niet. Verder op grond dat dat licht hier voorgesteld wordt als beperkt tot den hemel. Want de hemel kan niet aangenomen worden als grens van het Brahma, het alwezen, de oorzaak der gansche bezielde en onbe-

[1] Hier en zoo ook op enkele andere plaatsen zijn enkele teksten, die moeilijk over te brengen of buiten het verband geheel onverstaanbaar zijn, weggelaten.

[2] In den commentaar op dit aphorisme wordt bewezen, dat in den tekst: «In den levensgeest (adem) gaan alle schepselen in; uit den levensgeest gaan zij wederom uit» (Chând. Up. I, 11, 5) met den levensgeest of adem het Brahma wordt bedoeld. Bewijsvoering en argumenten zijn mutatis mutandis dezelfde als bij het vorige aphorisme. Zij zijn daarom in de vertaling weggelaten.

[3] Chând. Up. III, 13, 7.

zielde schepping; maar van een geschapen licht, dat beperkt is in uitgebreidheid, kan gelden wat het brâhmana zegt in de woorden »het licht boven den hemel«, dat nl. de hemel de grens er van is. — Maar is niet ook op het geschapen licht, daar het overal is, de bepaling, dat het tot den hemel beperkt is, niet toepasselijk, zoodat men hier moet denken aan het nog niet in drieën verdeelde, pas geboren licht? — Neen want dat nog niet in drieën verdeelde licht zou tot niets dienen. Zegt men nu: Het dient tot voorwerp van vereering, dan antwoorden wij wederom: Neen; want als voorwerp van vereering vindt men alleen wezens, die een ander bepaald doel hebben, als de zon enz., aangewezen. En de schrift zegt ook zonder eenige beperking: »Laat ik ieder van deze (vuur, water en aarde) drievoudig maken« [1]. En bovendien staat het ook van dat niet in drieën verdeelde licht niet vast, dat het tot den hemel beperkt is. Men heeft dus hier bij het woord »licht« alleen te denken aan het in drieën verdeelde licht. Dat nu ook onder den hemel licht is, het vuur enz., dat is geen bezwaar. Dat voor het licht, al is het overal, ter wille van de vereering eene bepaalde plaats wordt aangenomen, zooals geschiedt in de woorden »het licht boven den hemel«, dat is niet ongerijmd; maar voor het aan geene plaats gebonden Brahma kan men niet eene bepaalde plaats aannemen. En het zijn op verschillende plaatsen, in den tekst vermeld in de woorden »over alles in de allerhoogste en hoogste werelden«, past ook beter op het geschapen licht. En uit de woorden: »dat is hetzelfde als het licht (vuur) binnen in den mensch« blijkt, dat het licht daarboven op het vuur in den buik (verduwingskracht) wordt overgebracht. Overbrenging nu is het gevolg van overeenkomst, zooals b. v. blijkt uit woorden als dit: »De aarde is zijn hoofd; het hoofd is één en deze syllabe (*bhû* = aarde) is ook één« [2]. Van het vuur in den buik nu staat het vast, dat het niet Brahma is, want het wordt in de schrift, in de woorden: »Dat is het gezicht, dat is het geluid er van« [3], voorgesteld als gekenmerkt door warmte en gedruisch en zij zegt: »Dat vereere men als gezien en gehoord.« En ook hieruit, dat de vrucht dier vereering gering is, blijkt, dat het niet Brahma is, want Brahma-vereering geeft

---

[1] Chând. Up. VI, 3, 3.
[2] Brh. Ar. Up. VII, 5, 3.
[3] *Chând. Up. III, 13, 8*

eene groote vrucht. Er wordt verder in deze pericoop zelf aan het licht geen ander bepaald kenmerk van het Brahma toegekend, zooals dat het geval was met den ether en den levensgeest. En evenmin is in de voorafgaande pericoop het Brahma genoemd, want daar is blijkens de woorden: „Gâyatrî is al het geschapene, wat er ook zij" van een metrum sprake. En ook al was in de voorafgaande pericoop het Brahma genoemd, dan zou men dit in het onderwerp van deze niet herkennen. Want daar wordt in de woorden: „Drievierde van hem is onsterfelijk in den hemel" de hemel opgegeven als de plaats waar het is, terwijl deze hier daarentegen in de woorden „het licht boven den hemel" als grens wordt gesteld. Daarom moet licht hier in de gewone beteekenis worden genomen. —

Hierop antwoordt de auteur: **Onder licht moet hier het Brahma worden verstaan; want er wordt van voet (= vierdedeel) gesproken.** Want in de voorafgaande pericoop wordt van het uit vier deelen bestaande Brahma gesproken in de woorden: „Zoodanig is zijne grootheid; ja grooter nog is de geest; één vierde van hem zijn alle schepselen, drie vierde van hem zijn onsterfelijk in den hemel" [1]. Hieraan nu, dat ook het licht hier voorkomt verbonden met den hemel, herkent men dit voor hetzelfde als het daar genoemde onsterfelijke deel van het Brahma, dat beschreven wordt als verbonden met den hemel. Wanneer men nu, deze verklaring verwerpende, aanneemt, dat met het woord „licht" in deze pericoop het gewone licht wordt bedoeld, dan vervalt men in de fout van willekeurig voor het behandelde onderwerp een ander in de plaats te stellen. En niet alleen in deze pericoop blijft Brahma het onderwerp, maar ook in de volgende, in de kennis van Çâ*nd*ilya. Daarom moet hier onder licht het Brahma verstaan worden.

Wat nu gezegd is, dat de woorden „het licht schijnt" gewoonlijk van het geschapen licht gebruikt worden, dat is geen bezwaar; want wanneer er blijkens den samenhang sprake is van het Brahma, dan kunnen die woorden, daar er geene nadere bepaling bijkomt, ook op het Brahma, voorgesteld onder den vorm van het schijnende geschapen licht, worden toegepast, daar ook het lied zegt: „Van hem haar licht ontvangende, schijnt de zon." En men kan daartegen ook nog dit inbrengen

---

[1] *Chând. Up.* III, 12, 5; *Rgv.* X; 90.

dat het woord »licht« niet alleen gebruikt wordt van dat licht, dat de functie van het oog bevordert; want men vindt het ook van iets anders gebruikt. Met het woord »licht« wordt alles, wat iemand (ook in overdrachtelijken zin) verlicht, aangeduid. En daar dit zoo is, is ook op het Brahma, welks wezen bewustzijn is, daar het de bron is van het (geestelijke) licht in de gansche wereld, de naam »licht« toepasselijk; dit blijkt ook uit deze woorden der schrift: »Aan zijn licht ontleent alles licht; doór zijn licht wordt het heelal verlicht« [1]; en »Hem, het licht der lichten, het onsterfelijke leven, vereeren de deva's« [2].

Wat verder gezegd is, dat van het alomtegenwoordige Brahma niet kan gezegd worden, dat het tot den hemel beperkt is, daarop antwoorden wij: Dat men voor het Brahma, al is het alomtegenwoordig, ter wille van de vereering eene bepaalde plaats aanneemt, dat is geene ongerijmdheid. — Maar is niet gezegd, dat men zich het aan geene plaats gebonden Brahma niet op eene bepaalde plaats kan voorstellen? — Dit is geen bezwaar, want ook het aan geene plaats gebonden Brahma kan men zich op eene bepaalde plaats voorstellen, omdat het met bepaalde voorwaarden verbonden wordt. Want zoo noemt de schrift Brahma-vereeringen, verbonden met bepaalde plaatsen, als de zon, het oog, het hart, en daardoor wordt de in den tekst, in de woorden »over alles«, aangeduide veelheid van plaatsen verklaard.

Wat verder gezegd is, dat hier een geschapen licht boven den hemel bedoeld moet zijn, omdat het wordt overgebracht op het geschapen vuur in den buik, tot welks bestaan men besluit uit de waarneming van warmte en gedruisch, ook dit is ongegrond; want het vuur in den buik kan, evenals een naam, een symbool zijn van het hoogste Brahma. In de woorden: »Dat vereere men als gezien en gehoord« wordt dan een gezien en gehoord zijn door middel van het symbool bedoeld. Dat verder hier het Brahma niet kan zijn bedoeld, omdat er van eene kleine vrucht wordt gesproken, ook dit gaat niet op. Want men kan geen regel stellen, dat bij zóó groote vrucht de vereering op het Brahma betrekking kan hebben, maar bij zóó groote niet. Want waar het Brahma zonder eenige nadere bepaling als geest wordt voorgesteld, daar is onveranderlijk verlossing de vrucht; maar waar het Brahma wordt voorgesteld,

---

[1] *Kath.* Up. V, 15.

[2] *Brh. Ar. Up. VI, 4, 16.*

verbonden met bepaalde eigenschappen of onder bepaalde symbolen, daar zijn verschillende vruchten, groot en klein, behoorende tot den kring der eindige wereld, zooals blijkt uit teksten als: „Dat is de gever van voedsel, de gever van rijkdom; die hem zoo kent, verkrijgt rijkdom [1].” Ofschoon nu in deze zelfde pericoop aan het licht geen bepaald kenmerk van het Brahma wordt toegekend, wordt zulk een kenmerk toch in de voorafgaande pericoop genoemd en dit moet hierop toegepast worden. — Maar hoe kan het feit, dat in eene andere pericoop over het Brahma wordt gesproken, recht geven om hier aan het woord „licht” zijne eigenlijke beteekenis te ontnemen en er eene andere beteekenis aan te geven? — Dit is geen bezwaar; want terwijl het betrekkelijk voornaamwoord, waarmede (in het oorspronkelijke) deze pericoop aanvangt, uit zijn aard wijst op het Brahma, dat in de voorafgaande genoemd is en hier herkend wordt aan het verbonden zijn met den hemel, kan het woord „licht” ook op zich zelf een naam van het Brahma zijn. Daarom moet hier onder licht het Brahma worden verstaan.

25. Zegt men: Dat is zoo niet, want daar is sprake van een metrum, dan antwoorden wij: Neen; want aldus wordt geleerd daarop den geest te vestigen; want zoo vindt men dit ook elders.

Nu moet nog de bewering weerlegd worden, dat in de voorafgaande pericoop niet van het Brahma wordt gesproken, omdat daar in de woorden: „Gâyatrî is al het geschapene, wat er ook zij [2]” sprake is van het metrum Gâyatrî. Wij vragen dan: Hoe kan men zeggen, dat daar geen sprake is van het Brahma, maar van het metrum Gâyatrî, terwijl toch in het lied: „Zoodanig is zijne grootheid” over het uit vier deelen bestaande Brahma gesproken wordt. Daarop antwoordt men nu: Dat is zoo niet. Want die pericoop vangt in de woorden: „Gâyatrî is al het geschapene” aan met de vermelding van het Gâyatrîmetrum, dat nader verklaard wordt door het afzonderlijk noemen van het geschapene, de aarde, het lichaam, het hart, de stem en den adem; en dan staat er: „Dat is het viervoetige zesvoudige Gâyatrîmetrum; daarvan wordt in het lied gezegd: „Zoodanig is zijne grootheid””; hoe zou nu in dat lied, dat op

[1] Brh. Ar. Up. VI, 4, 24.
[2] Chând. Up. III, 12, 1.

het daar beschreven Gâyatrîmetrum toegepast wordt, plotseling sprake zijn van het uit vier deelen bestaande Brahma? En ook het woord „Brahma", dat voorkomt in de woorden: „Dat is het Brahma"[1], moet opgevat worden als naam van het metrum, want daarover wordt gesproken. Want in de woorden: „Die deze Brahma-Upanishad kent"[2] verklaart men Brahma-Upanishad als Veda-Upanishad. Derhalve, omdat hier van het Gâyatrî gesproken wordt, is het Brahma niet het behandelde subject. — Dit is evenwel geen bezwaar. Want aldus wordt geleerd daarop den geest te vestigen, d. w. z. in dien brâhmana-tekst: „Gâyatrî is al het geschapene" wordt geleerd, door middel van het metrum Gâyatrî de gedachten te richten op het daarop volgende Brahma. Want het Gâyatrîmetrum, dat slechts eene vereeniging van syllaben is, kan niet het wezen van alles zijn. Daarom wordt hier met het Gâyatrî, dat iets eindigs is, bedoeld het Brahma, de oorzaak der wereld, en daarvan wordt gezegd, dat het al het geschapene is, zooals elders ook gezegd wordt: „Brahma is alles wat bestaat." — Dat oorzaak en gevolg niet verschillend zijn, zullen wij later (Boek II, hoofdst. 1, aph. 14) aantoonen. — En vereering van het Brahma door middel van iets eindigs vindt men ook op andere plaatsen vermeld, b. v. in de woorden: „Hem alleen zoeken de *R*gvedins in het groote Uktha, de Yajurvedins in het vuur, de Sâmavedins in het Mahâvrata." In de voorafgaande pericoop wordt dus, ofschoon er van een metrum gesproken wordt, het Brahma bedoeld en dit wordt ook in de door ons besproken pericoop over het licht behandeld, om zoo een anderen vorm van vereering voor te schrijven.

Anderen zeggen, dat hier het woord „Gâyatrî" blijkbaar als naam voor het Brahma wordt gebruikt om de overeenkomst der getallen. Want evenals het Gâyatrîmetrum uit vier voeten, ieder van zes syllaben, bestaat, zoo bestaat ook het Brahma uit vier voeten of deelen. Zoo vindt men ook elders wegens overeenkomst der getallen een woord, dat eigenlijk een metrum beteekent, gebruikt tot aanduiding van iets anders. Volgens deze opvatting zou er in het geheel geen sprake zijn van het metrum, maar alleen van het Brahma. In allen gevalle evenwel is het Brahma subject in de voorafgaande pericoop.

---

[1] Chând. Up. III, 12, 7.
[2] Chând. *Up. III, 11, 3.*

26. En dat dit zoo is, blijkt hieruit, dat daarbij de vermelding van het geschapene enz. als deelen er van past.

Dat Brahma subject is van de voorafgaande pericoop, blijkt ook hieruit, dat het geschapene enz. deelen er van genoemd worden. Want nadat het geschapene, de aarde, het lichaam, het hart genoemd zijn, wordt er gezegd: „Dit is het viervoetige, zesvoudige Gâyatrî.„ Nu kan men toch het geschapene enz. niet deelen van een bloot metrum noemen, onafhankelijk van het Brahma. En wanneer het geene betrekking had op het Brahma, dan zou ook het lied: „Zoodanig is zijne grootheid„ er niet op toegepast kunnen worden; want dat lied spreekt blijkbaar van het Brahma, daar er in gezegd wordt: „Een vierde van hem zijn alle schepselen; drievierde van hem is onsterfelijk in den hemel„, wat alleen op het alwezen toepasselijk is; en in het *Purusha-sûkta* (*R*gveda X, 90) hebben die woorden ook betrekking op het Brahma. En de overlevering beschrijft het Brahma op dezelfde wijze in de woorden: „Ik steun deze gansche wereld door één mijner deelen.„ En daar dit zoo is, moet de uitdrukking: „Dat is het Brahma„ in eigenlijken zin worden opgevat. En de uitdrukkingen: „Dat zijn de vijf dienaren van het Brahma„ en „In de holten van het hart woont de dienaar van het Brahma„ [1] passen hier alleen, wanneer deze pericoop betrekking heeft op het Brahma. Ook hieruit blijkt dus, dat het Brahma subject is van de voorafgaande pericoop. Over dit Brahma nu is het bewezen, dat ook in deze pericoop van het licht gehandeld wordt, waar het herkend wordt aan het verbonden zijn met den hemel.

27. Zegt men: Dit is zoo niet; want er is verschil in de voorstelling, dan antwoorden wij: Neen; want er is tusschen beide geen strijd. [2]

28. De levensgeest (adem) is het Brahma; dit blijkt uit den samenhang.

In de Kaushitakî-Brâhmana-Upanishad komt een verhaal voor van Indra en Pratardana, dat aanvangt: „Pratardana, de zoon

[1] Chând. Up. III, 13, 6.

[2] Het in den commentaar hierop geleverde bewijs, dat de uitdrukkingen «in den hemel» en «boven den hemel» op hetzelfde neerkomen, is in de

van Divodasa, begaf zich naar de lievelingsplaats van Indra met krijgsroem en heldenmoed" [1]. Daarin leest men: "Hij (Indra) zeide: Ik ben de levensgeest (adem), de denkende geest; vereer mij als het onsterfelijke leven", en vervolgens: "De levensgeest alleen, de denkende geest, bezielt het lichaam en doet het opstaan"; verder nog: "Tracht niet de stem te leeren kennen, maar ken den spreker"; terwijl het slot is: "Dit is de levensgeest, de denkende geest, de zaligheid, de niet verouderende, de onsterfelijke." Hier is het de vraag, of met dat woord "levensgeest" de adem wordt bedoeld, of een deva, of de individueele ziel, of het hoogste Brahma. — Maar is niet in het 23ste aphorisme bewezen, dat het woord "levensgeest" een naam is voor het Brahma, en worden ook hier niet in de woorden "de zaligheid, de niet verouderende, de onsterfelijke" kenmerken van het Brahma genoemd? Hoe kan er dan nog twijfel bestaan? — Omdat, is het antwoord, hier verschillende kenmerken worden genoemd. Want wij merken hier niet alleen kenmerken op van het Brahma, maar ook van andere wezens, daar de woorden van Indra "Leer mij alleen kennen" op dien deva wijzen; de uitdrukking "Die het lichaam bezielt en doet opstaan" op den adem; en de woorden "Tracht niet de stem te leeren kennen, maar ken den spreker" op de individueele ziel; daarom is hier twijfel mogelijk.

Tegenover de meening nu, dat hier "levensgeest" in de gewone beteekenis van adem genomen moet worden, wordt gezegd, dat men moet aannemen, dat door het woord "levensgeest" het Brahma wordt aangeduid. Waarom? Omdat de samenhang dit leert. Want wanneer men den tekst in zijn samenhang overziet, dan blijkt uit de woorden duidelijk, dat zij op het Brahma betrekking hebben. In den aanvang toch zegt Indra: "Kies iets, wat gij begeert" en Pratardana geeft te kennen, dat hij het hoogste doel des menschen begeert door te antwoorden: "Kies gij voor mij, wat gij het beste acht voor den mensch." Daarop wordt hem de levensgeest als het beste voorgesteld; hoe zou deze dan niet het hoogste Brahma zijn? Alleen door de kennis van den hoogsten geest toch verkrijgt de mensch het beste, zooals blijkt uit teksten als: "Hem kennende is de mensch boven den dood verheven; een andere weg is er niet" [2] en

---

[1] Kaush. Brâh. Up. III.

[2] Çvet. Up. *III, 8 (VI, 15).*

dergelijke. Zoo kan men ook bij de woorden: „Die mij kent, diens geluk wordt door geene daad, noch door diefstal, noch door Brahmanenmoord verstoord” alleen aan het Brahma denken, want dat bij de kennis van het Brahma alle daden vernietigd worden, staat vast op grond van teksten als: „Al iemands werken worden vernietigd, zoodra hij dat absolute wezen heeft gezien” [1] en dergelijke. Ook de uitdrukking „denkende geest” past alleen bij de meening, dat het Brahma is bedoeld, want een onbewust iets, zooals de adem is, kan niet de denkende geest zijn. Zoo gelden ook de uitdrukkingen aan het slot „de zaligheid, de niet verouderende, de onsterfelijke” van niets anders dan van het Brahma; en wat er verder staat: „Hij wordt door eene goede daad niet grooter, door eene slechte niet kleiner; Hij doet goed handelen dengene, die hij uit deze werelden wil opheffen, slecht dengene, dien hij wil doen afdalen”; en „Hij is de herder, de beheerscher, de heer der werelden”, dit alles kan alleen op het hoogste Brahma, niet op den adem in eigenlijken zin toegepást worden. Daarom is de levensgeest het Brahma.

29. *Zegt men: Dit is zoo niet, want er is sprake van den geest van den spreker, dan antwoorden wij: Er is hier veel, dat op den inwendigen geest betrekking heeft.*

De meening, dat de levensgeest hier het Brahma is, wordt bestreden en men zegt: Met het woord „levensgeest” kan niet het hoogste Brahma bedoeld zijn. Waarom niet? *Omdat er sprake is van den geest van den spreker.* Want de spreker, Indra, een bepaalde deva, een lichamelijk wezen, verklaart zijn eigen wezen aan Pratardana, daar hij aanvangt: „Ik ben de levensgeest, de denkende geest.” Daarin wordt, zooals blijkt uit het gebruik van het woord „ik”, de levensgeest aangeduid als de geest van den spreker; hoe kan hij dan het Brahma zijn? Want het Brahma kan geen spreker zijn, zooals blijkt uit woorden als: „Zonder stem, zonder inwendigen zin” en dergelijke. Zoo prijst hij ook zich zelven door de vermelding van eigenschappen, die verbonden zijn met het lichaam en bij het Brahma niet kunnen bestaan, b. v.: „Ik doodde den driehoofdigen zoon van Tvashtar; ik wierp de demonen, de Yati's,

---

1 Mund. Up. II, 2, 8.

aan de wolven voor" enz. En Indra kan de levensgeest genoemd worden om zijne kracht; want er wordt geleerd: "Levensgeest is kracht" en Indra is bekend als de deva van de kracht; bij iedere openbaring van kracht toch zegt men: "Dat is Indra's werk." En een deva kan als de denkende geest voorgesteld worden om zijne onbelemmerde kennis, want van de deva's wordt gezegd, dat hunne kennis door niets belemmerd wordt. Daar nu zoo vaststaat, dat hier van den geest van den deva sprake is, moeten de uitdrukkingen over het beste enz. als op hem slaande verklaard worden. Omdat hier derhalve over den geest van den spreker gehandeld wordt, kan de levensgeest niet het Brahma zijn. —

Daarop wordt nu geantwoord: Er is hier veel, in dat hoofdstuk merkt men veel op, dat op den inwendigen geest betrekking heeft. Zoo wijzen de woorden: "Zoolang de levensgeest in het lichaam woont, zoolang is er leven" op de absolute macht over leven en sterven, die aan den levensgeest, den inwendigen denkenden geest, niet aan een bepaalden deva toebehoort. Zoo leeren de woorden: "In het bestaan (van den levensgeest) ligt het hoogste goed der levensgeesten (organen) [1]", dat de levensgeest de inwendige geest, de basis der organen is. En nadat eerst gezegd is: "De levensgeest, de denkende geest alleen bezielt het lichaam en doet het opstaan" en "Tracht niet de stem te leeren kennen, maar ken den spreker", volgt daarop: "Zooals de omtrek van het rad aan de spaken en deze in de naaf zijn bevestigd, zoo zijn de stoffelijke elementen aan de geestelijke en deze in den levensgeest bevestigd"; "Deze levensgeest is de zaligheid, de niet-verouderende, de onsterfelijke" en eindigt dit hoofdstuk dus met den inwendigen geest, die het centrum is der organen en objecten, evenals de naaf van de spaken. En ook het slot: "Hij wete: Dat is mijn geest" past goed bij de opvatting, dat hier van den inwendigen geest, maar niet bij die, dat hier van een bepaalden deva sprake is. En er is een andere tekst, die zegt: "Deze geest is het alziende Brahma [2]". Omdat hier nu zooveel gezegd wordt, dat op den inwendigen geest betrekking heeft, moet men aannemen, dat hier sprake is van den inwendigen geest, niet van

---

[1] Kaush. Brâh. Up. III, 2. Deze tekst wordt hier anders geciteerd dan hij voorkomt in Cowells uitgave dier Upanishad. De vertaling is in overeenstemming met Çankara's lezing en met Govinda Ananda's verklaring van Çankara.

[2] Brh. Ar. *Up. IV, 5, 19*

een deva. — Hoe kan hier dan de geest van den spreker genoemd worden?

30. Maar door zijn inzicht in de gewijde wetenschap zegt hij dat, evenals Vâmadeva.

De deva Indra zegt: »Leer mij kennen«, omdat hij door hooger inzicht in de gewijde wetenschap ziet, dat zijn geest *één* is met den hoogsten geest, en weet: »Ik ben Brahma«, evenals van den *R*shi Vâmadeva geschreven staat: »Dit ziende, wist hij: Ik was Manu, ik was Sûrya« [1]. Want daar zegt de schrift: »Elke deva, die tot kennis van het Brahma is ontwaakt, die is het geworden.«

De bewering, dat Indra, na gezegd te hebben: »Leer mij kennen«, zich zelven prijst door de vermelding van lichamelijke eigenschappen, als het dooden van Tvashtars zoon enz., moet nog weerlegd worden. Daarop antwoorden wij dan: »Dat dooden van Tvash*t*ars zoon enz. wordt niet vermeld om Indra als het object der kennis aan te prijzen en als het ware te zeggen: »Omdat ik dat gedaan heb, daarom moet gij mij leeren kennen«, maar om de voortreffelijkheid der kennis in het licht te stellen. Want na zijne geweldadigheden, het dooden van Tvash*t*ars zoon enz., vermeld te hebben, voegt hij er eene aanprijzing der kennis aan toe door te zeggen: »Daarvoor is mij zelfs geen haar gekrenkt; die mij kent, diens geluk wordt door geene daad, welke ook, vernietigd«; d. w. z. Daar mij, die zulke woeste daden heb verricht, zelfs geen haar gekrenkt is, omdat ik Brahma ben, zal ook het geluk van ieder ander, die mij kent, door geene daad, welke ook, verstoord worden. Maar als object der kennis wordt het Brahma aangewezen in de woorden: »Ik ben de levensgeest, de denkende geest.« Daaruit blijkt, dat deze pericoop over het Brahma handelt.

31. Zegt men: Neen; want er worden kenmerken genoemd van de individueele ziel en den adem; dan antwoorden wij: Neen; want dat is eene drievoudige vereering, het heeft daarop betrekking, het is hier daarmede verbonden.

Al kan hier, omdat er veel gezegd wordt, dat op den inwendigen geest betrekking heeft, geen sprake zijn van een be-

[1] *Brh. Ar. Up. III, 4, 10.*

paalden deva, toch kan deze pericoop niet over het Brahma handelen. Waarom niet? Omdat hier kenmerken voorkomen van de individueele ziel en van den levensgeest in eigenlijken zin (den adem). In deze pericoop vinden wij vooreerst een zeker kenmerk van de individueele ziel in de woorden „Tracht niet de stem te leeren kennen, maar ken den spreker", waarin als object der kennis genoemd wordt de individueele ziel, de heer der organen, van wie de functies der organen, spraak enz., uitgaan; zoo ook een kenmerk van den adem in de woorden: „De levensgeest alleen, de denkende geest, bezielt het lichaam en doet het opstaan", daar het staande houden van het lichaam eene functie is van den adem, zoo als in de schrift geleerd wordt. Want in het Gesprek van den Adem worden de levensgeesten, de spraak enz., vermeld en tot deze zegt de adem, de hoogste onder hen: „Vervalt niet in dwaling; ik ben het, die, mij in vijf werkingen verdeelende, het lichaam ondersteun en staande houd" [1].

De naam „denkende geest" nu is op de individueele ziel toepasselijk, daar deze een zelfbewust wezen is, en kan ook van den adem gebruikt worden, daar deze de basis is der overige levensgeesten, de organen, de hulpmiddelen der rede. En wanneer men aanneemt, dat hier de individueele ziel en de adem worden bedoeld, dan zijn de beide voorstellingen, die hier voorkomen in de woorden „Die de levensgeest is, is de denkende geest; die de denkende geest is, is de levensgeest" en „Deze beide toch wonen samen in het lichaam, samen verlaten zij het", juist, daar de adem en de denkende geest met het oog op hunne samenwerking als niet onderscheiden en met het oog op hun eigenlijk wezen als onderscheiden voorgesteld worden; maar wanneer men aanneemt, dat hier het Brahma wordt bedoeld, waartusschen kan dan onderscheiden worden. Daarom moet hier aan de individueele ziel en den adem, of een van beiden of beide, gedacht worden, maar niet aan het Brahma. —

Hierop antwoorden wij: Neen, want dat is eene drievoudige vereering. Wanneer dat zoo was, dan zou men hier eene drievoudige vereering moeten aannemen, vereering van de individueele ziel, van den adem en van het Brahma, en dit kan men niet veronderstellen, dat in ééne pericoop geleerd wordt. Want uit het begin en het slot blijkt, dat deze pericoop

---

[1] *Praçna-Up. II, 3.*

één geheel uitmaakt. Want zij vangt aan: «Leer mij kennen» en daarop volgt: «Ik ben de levensgeest, de denkende geest» en het slot is: «Dat is de levensgeest, de denkende geest, de zaligheid, de niet verouderende, de onsterfelijke»; men ziet dus dat begin en slot eenvormig zijn en daaruit mag men besluiten, dat hier één onderwerp wordt behandeld. En men kan het hier genoemde kenmerk van het Brahma niet aan iets anders toekennen, daar men alleen van het Brahma kan zeggen, dat daarin de tien stoffelijke en geestelijke elementen bevestigd zijn.

En het heeft daarop betrekking, d. w. z. ook op andere plaatsen heeft het woord «levensgeest» betrekking op het Brahma, zooals blijkt uit de daarbij genoemde kenmerken van het Brahma. En ook hier is het verbonden met kenmerken van het Brahma, daar het het beste enz. genoemd wordt. Daarom moet men tot de conclusie komen, dat deze pericoop over het Brahma handelt.

Wat nu het bezwaar betreft, dat hier een kenmerk van den adem voorkomt in de woorden: «Het lichaam bezielende, doet hij het opstaan», dat doet niets af. Want daar de werking van den adem afhankelijk is van den hoogsten geest, kan dit ook overdrachtelijk aan dien geest toegeschreven worden, zooals de schrift doet in de woorden: «Niet door inademing, noch door uitademing leeft eenig sterveling, maar zij leven door dat andere, waarop deze beide berusten» [1]. En ook dat, wat aangehaald is als een kenmerk van de individueele ziel: «Tracht niet de stem te leeren kennen, maar ken den spreker enz.» verbiedt niet hier aan het Brahma te denken, daar de individueele ziel van het Brahma niet wezenlijk verschilt, zooals blijkt uit woorden als «Dat zijt gij»; «Ik ben Brahma» en dergelijke. De ziel toch is eigenlijk alleen Brahma, maar wordt in bepaalde toestanden, het gevolg van het gebonden zijn aan voorwaarden, nl. het verstand enz., beschouwd als de persoon, die handelt en de vruchten dier handelingen geniet, en daarom is de vermaning: «Tracht niet de stem te leeren kennen, maar ken den spreker», die ten doel heeft op den inwendigen geest de aandacht te vestigen om zoo te doen inzien, dat de ziel buiten die bijzondere toestanden naar zijn eigenlijk wezen Brahma is, niet ongerijmd. Zoo wordt ook elders, in de woorden: «Dat, wat door de stem niet wordt uitgesproken, waardoor de stem wordt

---

[1] *Kath. Up. II, 2, 5.*

voortgebracht, dat is het Brahma, niet dat, wat men als zoodanig vereert" [1], geleerd, dat de geest, van wien de functiën van spreken enz. uitgaan, het Brahma is.

Wat verder beweerd is, dat nl. in de woorden: "Deze beide wonen samen in het lichaam, samen verlaten zij het", onderscheiden wordt tusschen den adem en den denkenden geest, en dat dat strijdt tegen de meening, dat hier van het Brahma sprake is, dat is geen bezwaar; want er kan onderscheid gemaakt worden tusschen het verstand en den adem, twee voorwaarden van den inwendigen geest, op welke het vermogen om te kennen en om te werken berust; maar de door die twee voorwaarden bepaalde geest is wezenlijk niet gescheiden en daarom kunnen zij ook als één worden beschouwd, zooals geschiedt in de woorden: "De levensgeest is de denkende geest enz." [2]

Hiermede is bewezen, dat deze pericoop over het Brahma handelt.

---

[1] Kena-Up. I, 4.

[2] Eene eenigszins andere verklaring van deze aphorismen en in verband daarmede van den behandelden tekst, door Çankara hier nog vermeld, is in de vertaling weggelaten.

Einde van het eerste hoofdstuk.

Tweede Hoofdstuk.

HULDE AAN DEN HOOGSTEN GEEST.

In het eerste hoofdstuk is in het aphorisme: „Uit hetwelk de oorsprong enz. is van het heelal„ gezegd, dat het Brahma de oorzaak is van het ontstaan enz. der gansche wereld van den ether af; en dat Brahma is vervolgens beschreven als allesomvattend, eeuwig, alwetend, het wezen van alles; voorts is van sommige twijfelachtige teksten bewezen, dat zij over het Brahma handelen, door het aanwijzen der redenen, waarom daarin voorkomende woorden, die gewoonlijk eene andere beteekenis hebben, als namen van het Brahma moeten worden opgevat. Nu zijn er nog andere teksten, waarbij het, daar zij geene zekere aanduidingen van het Brahma bevatten, twijfelachtig is, of zij over het hoogste Brahma of over iets anders handelen. Aan de behandeling dier teksten nu is het tweede en derde hoofdstuk gewijd.

1. Omdat hier sprake is van dat, wat in de geheele schrift erkend is.

In de schrift leest men: „Het gansche heelal is Brahma; daaruit ontstaat alles, daarin bestaat het, daarin gaat het onder; men vereere het kalm van zin; de mensch bestaat hoofdzakelijk uit verstand; waarop de mensch in dit leven zijn geest richt, dat wordt hij na den dood: hij brenge vereering, de met gemoed (inwendigen zin) begaafde, wiens lichaam de levensgeest is, enz.„ [1]. Hier is het de vraag of door die bepaling „de met gemoed begaafde enz.„ de individueele ziel of wel het hoogste Brahma als voorwerp van vereering aangewezen wordt.

De meening, dat het de individueele ziel is, wordt verdedigd grond dat wel, zooals algemeen erkend wordt, deze, de erscheres der organen, met het gemoed (den inwendigen zin)

enz. verbonden is, maar niet het hoogste Brahma, daar dit in de schrift gezegd wordt te zijn: „Zonder adem, zonder inwendigen zin, rein enz.” [1]. — Maar wordt niet het Brahma in de woorden: „Het gansche heelal is Brahma” uitdrukkelijk genoemd? Hoe kan men dan de stelling verdedigen, dat hier de individueele ziel voorwerp van vereering is? — Dit is geen bezwaar. Dat woord dient niet om vereering van het Brahma voor te schrijven, maar om tot kalmte te stemmen. Omdat, wordt daarin gezegd, het gansche heelal Brahma is, daaruit alles ontstaat, daarin bestaat en ondergaat, geve men zich kalm van zin aan vereering over. De bedoeling is: Omdat de gansche eindige wereld alleen Brahma is, daar zij uit het Brahma ontstaat, daarin ondergaat en daarin bestaat, en er bij de eenheid van alles voor begeerte enz. geene plaats is, daarom geve men zich kalm van zin aan vereering over. En dient dit woord om tot kalmte te stemmen, dan kan daardoor niet vereering van het Brahma voorgeschreven worden. Maar vereering wordt voorgeschreven door de woorden: „Hij brenge vereering” enz. en als voorwerp van die vereering wordt genoemd „de met gemoed begaafde, wiens lichaam de levensgeest is.” Dit is eene aanduiding van de individueele ziel. Daarom zeggen wij, dat de individueele ziel het voorwerp is der hier voorgeschreven vereering. En ook de onmiddellijk volgende woorden: „Die alles doet, alles begeert” zijn op de individueele ziel toepasselijk. Verder gelden de woorden: „Dat is de geest in mijn hart, kleiner dan een rijst- of gerstkorrel” wel van de individueele ziel, die zoo klein is als de punt van een naald, maar niet van het onbegrensde Brahma. — Maar het daarop volgende: „grooter dan de aarde” enz. kan toch niet gezegd worden van een beperkt wezen. — Daarop antwoorden wij: Vooreerst kunnen die bepalingen „kleiner dan een rijstkorrel” en „grooter dan de aarde” niet beide tegelijk op hetzelfde voorwerp betrekking hebben, daar zij met elkander in strijd zijn. En moet men tusschen beiden kiezen, dan is het logisch zich te houden aan de bepaling „kleiner dan een rijstkorrel”, daar deze het eerst genoemd wordt. De bepaling: „grooter dan de aarde” is dan hieruit te verklaren, dat de ziel eigenlijk Brahma is. Staat het nu zoo vast, dat hier sprake is van de individueele ziel, dan moet ook de aan het slot voorkomende vermelding van het

[1] *Mund. Up. II, 1, 2.*

Brahma in de woorden: „Dat is het Brahma”, daar zij slaat op hetgeen voorafgaat, betrekking hebben op de individueele ziel. Door de bepaling „de met gemoed begaafde” enz. wordt dus de individueele ziel als voorwerp van vereering aangewezen. —

Hiertegenover stellen wij, dat hier door de bepaling „de met gemoed begaafde” enz. het hoogste Brahma als voorwerp van vereering wordt aangewezen, *omdat er sprake is van dat, wat in de geheele schrift erkend is*. Het is logisch aan te nemen, dat hier door de bepaling „de met gemoed begaafde” de in alle Vedânta's erkende, met den naam Brahma aangeduide, oorzaak der wereld, die ook in den aanhef van dezen tekst in de woorden „Het gansche heelal is Brahma” genoemd wordt, als voorwerp van vereering wordt aangewezen. En zoo ontgaat men de fout van voor het tot dusverre behandelde onderwerp willekeurig een ander in de plaats te stellen. — Maar er is immers gezegd, dat de vermelding van het Brahma in den aanhef van den tekst in de woorden: „Het gansche heelal is Brahma” alleen dient om tot kalmte te stemmen. — Daarop antwoorden wij: Al dient de vermelding van het Brahma om tot kalmte te stemmen, zij gaat toch vooraf aan de woorden „de met gemoed begaafde enz.”, terwijl de vermelding der individueele ziel daaraan niet voorafgaat en deze in die woorden zelf evenmin genoemd wordt. Dit is het verschil.

2. *En omdat de bedoelde eigenschappen aan het Brahma toekomen.*

Bedoeld is wat men wil zeggen. Ofschoon het nu in de beteekenis van „gewild” bij den Veda, die niet door menschen geschreven is, niet past, daar hier geen spreker is, wordt dat woord hier toch overdrachtelijk gebruikt om het begrip, dat uit de woorden volgt. Want in het gewone spraakgebruik noemt men dat, wat men door het uitspreken van een woord wil hebben, het bedoelde en wat men niet wil hebben, niet bedoeld; en evenzoo is het in den Veda. De aldus bedoelde eigenschappen nu, die hier aan het voorwerp van vereering worden toegekend, dat zijn besluit werkelijkheid is enz., komen aan het hoogste Brahma toe. Want dat zijn besluit werkelijkheid is, geldt van den hoogsten geest, daar hij onbeperkte macht heeft over schepping, bestaan en ondergang. Zoo wordt het ook elders als eigenschap van den hoogsten geest vermeld, waar van den geest, vrij van

euvel wordt gezegd dat zijn wensch, zijn besluit werkelijkheid is [1]. „Wiens geest ether is" beteekent, dat zijn geest is als de ether; door zijne alomtegenwoordigheid nu komt het Brahma overeen met den ether; ditzelfde wordt ook uitgedrukt door de woorden „grooter dan de aarde". En ook indien men het verklaart als: zijn geest is de ether, dan toch geldt het van het Brahma, dat de oorzaak en het wezen van alles is; om dezelfde reden kan het ook genoemd worden degene, die alles doet. Zoo komen dus de hier aan het voorwerp van vereering toegeschreven eigenschappen aan het Brahma toe. Wat nu gezegd is, dat de woorden „de met gemoed begaafde, wiens lichaam de levensgeest is" kenmerken noemen van de individueele ziel en op het Brahma niet toepasselijk zijn, daartegenover beweren wij, dat zij ook op het Brahma toepasselijk zijn. Want daar het Brahma de algeest is, is alles, wat met de ziel verbonden is, eveneens met het Brahma verbonden. Zoo zeggen ook schrift en overlevering beide van het Brahma: „Gij zijt vrouw, gij zijt man; gij zijt jongeling, gij zijt meisje; gij gaat als grijsaard met een kruk, gij zijt pasgeboren, uw aangezicht is overal" [2]; „Overal handen en voeten, overal oogen, hoofd en aangezicht, overal ooren hebbende, bedekt hij alles in de wereld" [3]. En de uitdrukking „zonder adem, zonder inwendigen zin, rein" heeft betrekking op het reine, de uitdrukking „de met gemoed begaafde, wiens lichaam de levensgeest is" daarentegen op het met eigenschappen gedachte Brahma; dat is het onderscheid. Het is derhalve het hoogste Brahma, dat hier als voorwerp van vereering wordt aangewezen, daar hieraan de bedoelde eigenschappen toekomen.

3. Maar niet een lichamelijk wezen, omdat ze daaraan niet toekomen.

In het vorige aphorisme is gezegd, dat de bedoelde eigenschappen aan het Brahma toekomen; hier wordt gezegd, dat zij niet toekomen aan een lichamelijk wezen. Het woord maar duidt eene beperking aan. Het Brahma alleen is, blijkens bovenstaande redeneering, de met gemoed begaafde, niet een lichamelijk wezen, de individueele ziel. Want bepalingen als: „Wiens besluit werkelijkheid, wiens geest ether is, die zonder stem, zonder begeerte is, grooter dan de aarde" en dergelijke, zijn niet

[1] Chând. Up. VIII, 1, 5.
[2] Çvet. Up. IV, 3.
[3] Çvet. Up. III, 16.

onmiddellijk op het lichamelijk wezen toepasselijk. **Lichamelijk** beteekent: in het lichaam zijnde. — Is dan ook niet het Opperwezen in het lichaam? — Ja, het is in het lichaam, maar niet in het lichaam alleen. Want het wordt in de woorden: »Grooter dan de aarde, grooter dan de lucht, als de ether alomtegenwoordig en eeuwig« als allesomvattend voorgesteld. Maar de individueele ziel is alleen in het lichaam, daar zij niet kan bestaan zonder lichaam, de basis van genot en smart.

4. **En het blijkt uit de vermelding van een object en een subject.**

De met gemoed begaafde enz. kan ook daarom niet de individueele ziel zijn, omdat in de woorden: »Deze wereld verlatende, ga ik in hem in« een object en een subject vermeld wordt. Want het woord »hem« wijst den geest, den met gemoed begaafde, die als voorwerp van vereering is voorgesteld, aan als het object, dat bereikt moet worden, en het woord »ik« de individueele ziel, den vereerder, als het subject, dat bereikt. »Ik ga in hem in« wil zeggen: ik heb hem bereikt. Bij een gaan naar iets nu kan niet een en hetzelfde wezen als object en als subject voorgesteld worden. Eveneens berust ook het zijn van object en subject van vereering op verschil. Derhalve is het niet de individueele ziel, die beschreven wordt als de met gemoed begaafde enz.

5. **Uit het verschil van woorden.**

Dat de met gemoed begaafde een ander is dan de individueele ziel, blijkt uit het verschil van woorden, voorkomende in een anderen tekst van gelijke strekking, nl. in dezen: »Gelijk een rijst- of gerst- of gierstkorrel, zoo is die gouden persoon in den inwendigen geest.« Hier komt een afzonderlijk woord »de inwendige geest«, dat in locativo staat, als naam van de individueele ziel voor, en een ander, het woord »persoon«, dat in nominativo staat, als naam van den als met gemoed begaafd voorgestelden geest. Daaruit blijkt, dat er tusschen deze beiden verschil bestaat.

6. **En uit de overlevering.**

Ook de overlevering leert, dat er onderscheid bestaat tusschen de individueele ziel en den hoogsten geest, door te zeggen: »*Het Opperwezen*, o Arjuna, bevindt zich in het hart van alle

schepselen; allen door den schijn als in een kunstrad rond-draaiende". — Nu zal men zeggen: Wie is die individueele ziel, die als een ander dan de hoogste geest wordt uitgesloten in de woorden: "Niet een lichamelijk wezen, omdat ze daaraan niet toekomen". De schrift toch ontkent, in woorden als: "Daar is geen ander, die ziet, geen ander, die hoort, dan hij" [1], het bestaan van een anderen dan den hoogsten geest; en datzelfde doet de overlevering in woorden als: "Ken mij ook als de ziel, die in alle lichamen woont, o Bharata!" — Het antwoord hierop is: Het is waar; de hoogste geest alleen, door de voorwaarden van lichaam, organen, inwendigen zin en verstand beperkt, wordt door onkundigen overdrachtelijk voor individueele ziel gehouden; het is er mede als met de onbegrensde ruimte, die ook, ten gevolge van voorwaarden, nl. potten, emmers enz., beperkt schijnt te zijn. Dien ten gevolge nu kan, zoolang men niet gekomen is tot de kennis van de eenheid van den geest, die uitgedrukt wordt in de woorden "Dat zijt gij", in de praktijk onderscheid gemaakt worden tusschen object, subject enz. Maar wanneer men de eenheid van den geest kent, houden alle in de praktijk gangbare begrippen van gebondenheid, verlossing enz. op.

7. Zegt men: Het is zoo niet; want hij neemt eene geringe plaats in en dit wordt uitdrukkelijk gezegd, dan antwoorden wij: Neen; want zoo wordt hij voorgesteld, omdat hij voorwerp is van vereering, en evenals de ruimte.

Ter weerlegging van de tegenwerping, dat hier alleen de lichamelijke geest, de individueele ziel, die zoo klein is als de punt van een pijl, bedoeld is, niet het alomtegenwoordige Brahma, daar de bedoelde geest eene geringe plaats inneemt, een klein verblijf heeft, blijkens de woorden: "Dat is de geest in mijn hart", terwijl ook in de woorden "kleiner dan een rijst- of gerstkorrel" uitdrukkelijk geleerd wordt, dat hij klein is, wordt het volgende gezegd: Dat is geen bezwaar; vooreerst toch kan men een aan eene beperkte plaats gebonden wezen nooit als alomtegenwoordig voorstellen, maar wel kan men van een alomtegenwoordig wezen in zekeren zin zeggen, dat het op eene bepaalde plaats zich bevindt, daar het op alle plaatsen is, evenals men b.v. den beheerscher der gansche aarde heer van

---

[1] Brh. Ar. Up. III, 7, 23.

Ayodhya kan noemen. — Waarom wordt nu het Opperwezen, terwijl het toch alomtegenwoordig is, hier gezegd eene geringe plaats in te nemen en klein te zijn? — Daarop is ons antwoord: *Omdat het voorwerp is van vereering, wordt het zoo beschreven.* Hier wordt geleerd het Opperwezen zoo, met de eigenschappen kleinheid enz., *daar*, in de lotus van het hart, te vereeren, te aanschouwen, evenals Vishnu in een Çâlagrâmasteen. Daarin vereerd wordende wordt het alomtegenwoordige Opperwezen genadig gestemd. *En het is met deze aanschouwing evenals met die der ruimte.* Evenals de ruimte, ofschoon ze oneindig is, met betrekking tot naald, strik enz. gezegd wordt klein te zijn en eene geringe plaats in te nemen, zoo ook het Opperwezen. Dat het eene geringe plaats inneemt en klein is, geldt van het Brahma alléén beschouwd als voorwerp van vereering, niet in werkelijkheid. Hierdoor vervalt de tegenwerping, dat, daar hetgeen in het hart is, in ieder lichaam afzonderlijk en dus over verschillende plaatsen verdeeld is en al wat over verschillende plaatsen verdeeld is, veelvuldig, uit deelen samengesteld en eindig is, ook het Brahma, in het hart zijnde, die eigenschappen zou moeten hebben.

8. *Zegt men: Dan ondervindt hij ook genot, dan antwoorden wij: Neen; want er bestaat onderscheid.*

Nu wordt gezegd: Daar het alomtegenwoordige Brahma met het hart van alle levende wezens verbonden is en in wezen van de individueele ziel niet verschilt, daar beide zuiver bewustzijn zijn, moet het hetzelfde lief en leed ondervinden als deze. En dit volgt ook uit de eenheid; want blijkens de woorden: „Er is geen ander, die kent, dan hij” is er geen van den hoogsten geest onderscheiden eindige geest. Daarom is het de hoogste geest alleen, die het genot der eindige wereld ondervindt. — Hierop antwoordt de auteur: *Neen; want er bestaat onderscheid.* Dat het Brahma, omdat het met de harten van alle levende wezens verbonden is, evenals de individueele ziel genot ondervindt, dit is vooreerst niet waar, omdat er onderscheid bestaat. Want er bestaat onderscheid tusschen de individueele ziel en den hoogsten geest. De een is de persoon, die handelt en de vruchten der handelingen geniet, die verdienste en schuld vergaart, en lief en leed ondervindt; de ander daarentegen is

vrij van euvel enz. Omdat nu tusschen beiden dat onderscheid bestaat, is het genieten uitsluitend eigen aan den een, niet aan den ander. En wilde men aannemen, dat verbinding met iets eindigs een (noodzakelijk) gevolg was van bloote aanraking alleen, onafhankelijk van het inhaerente wezen van iets, dan zou men ook moeten aannemen, dat de ether enz. kon branden. Dit bezwaar treft overigens ook de leer van hen, die het bestaan van vele alomtegenwoordige zielen aannemen, en wordt door hen op dezelfde wijze weerlegd.

Wat nu verder gezegd is, dat, daar de geest één is en er dus geen andere geest bestaat dan het Brahma, uit het feit, dat de individueele ziel genot ondervindt, volgt, dat het Brahma zulks doet, daarop antwoorden wij: Vooreerst moeten wij dien onnoozele vragen, hoe hij komt aan de stelling, dat er geen andere geest is dan het Brahma. Antwoordt hij dan: Uit teksten als „Dit zijt gij”; „Ik ben Brahma”; „Daar is geen ander, die kent, dan hij”; dan moet men ook eene zaak, in de schrift geleerd, volgens de schrift verklaren en zich niet aan halfheid schuldig maken. En door in de woorden „Dat zijt gij” te leeren, dat het Brahma, nader omschreven als vrij van euvel enz., het eigenlijke wezen is der individueele ziel, ontkent de schrift juist, dat de ziel genieter is, omdat daaruit zou volgen, dat het Brahma het was. Maar de eenheid der ziel met het Brahma wordt niet begrepen en dan ontstaat de op dwaling berustende voorstelling, dat de ziel de vruchten der handelingen geniet, maar daardoor wordt het Brahma in werkelijkheid niet geïnfluenceerd. Want wanneer kinderen aan de lucht vlakheid en kleur toeschrijven, dan is de lucht daarom toch niet in werkelijkheid vlak en gekleurd. Daarom zegt de auteur: N e e n; w a n t e r b e s t a a t o n d e r s c h e i d. Ofschoon de ziel één is met het Brahma, mag men toch niet, op grond dat de individueele ziel genieter is, aannemen, dat het Brahma genieter is, omdat er onderscheid bestaat. Want er bestaat hier onderscheid van valsche en ware kennis. Dat de ziel genieter is, is eene veronderstelling, die op valsche, dat zij één is met het Brahma daarentegen eene beschouwing, die op ware kennis berust. En door dat door valsche kennis verondersteld genieten wordt het wezen, dat het object is van de ware kennis, niet geïnfluenceerd. Daarom kan ook geen schijn van genieten aan het Opperwezen worden toegeschreven.

9. **De eter is het Brahma; dit blijkt hieruit, dat het bewegelijke en het onbewegelijke wordt samengevat.**

In de Ka*th*avallî-Upanishad leest men: "Wie weet, waar hij is, wiens spijs Brahmanen en Kshatriya's beide zijn en die den dood gebruikt als middel om de spijze te bereiden" [1]. Hierin is, zooals blijkt uit de vermelding van spijs en toebereidingsmiddel, sprake van een eter. Nu is het de vraag, of die eter het vuur is, of de individueele ziel, of de hoogste geest, want er wordt hier geene nadere bepaling gegeven en alle drie, het vuur, de individueele ziel en den hoogsten geest, vindt men in dit boek, in de uiteenzetting der te behandelen vraag, vermeld.

Onze tegenpartij zegt: De eter is het vuur, want het vuur wordt in de schrift en in het algemeen spraakgebruik de eter der spijzen genoemd. Of het is de individueele ziel, want van deze wordt gezegd: "De een eet de zoete vrucht." Het kan niet de hoogste geest zijn, daar van dezen gezegd wordt: "Niet etende ziet hij toe." —

Hiertegenover zeggen wij: **Die eter moet zijn de hoogste geest; dit blijkt hieruit, dat het bewegelijke en het onbewegelijke samengevat wordt** Het bewegelijke en het onbewegelijke, d. i. het levende en het levenlooze, wordt hier als de spijs genoemd, waarbij de dood als toebereidingsmiddel dient. En van die spijs kan geen ander dan de hoogste geest naar waarheid de eter genoemd worden, maar van den hoogsten geest, die de gansche eindige wereld in zich opneemt, kan gezegd worden, dat hij alles eet. — Maar dat het bewegelijke en onbewegelijke samengevat wordt, blijkt hier niet; hoe kan dat dan, als iets dat vaststaat, als bewijs worden aangevoerd. — Dit is geen bezwaar; want het noemen van den dood als toebereidingsmiddel wijst op de geheele som der levende wezens, en Brahmanen en Kshatriya's kunnen, daar zij de voornaamste dier wezens zijn, als voorbeelden worden genoemd.

Wat nu de bewering betreft, dat de hoogste geest niet de eter kan zijn, omdat van hem wordt gezegd: "Niet etende ziet hij toe", daarop antwoorden wij: In die woorden wordt ontkend, dat hij de vruchten der handelingen geniet; want daarvan wordt in die pericoop gesproken; maar er wordt niet in ontkend, dat hij de eindige dingen in zich opneemt, want

---

1 *Kath. Up.* II. 25.

volgens alle Vedânta's staat het vast, dat het Brahma de oorzaak is van ontstaan, bestaan en ondergaan. Daarom kan die eter hier geen ander zijn dan de hoogste geest.

10. En uit hetgeen voorafgaat.

Dat de eter hier geen ander kan zijn dan de hoogste geest, blijkt ook hieruit, dat in hetgeen voorafgaat over dien geest gesproken wordt in de woorden: „De ziel wordt niet geboren en sterft niet [1]". Want het is regel bij het vervolg te denken aan hetzelfde onderwerp, dat in hetgeen voorafgaat behandeld is. En dat hij moeielijk te kennen is, wat uitgedrukt wordt in de woorden: „Wie weet, waar hij is", is eveneens een kenmerk van den hoogsten geest.

11. De twee, die in het verborgen wonen, zijn de hoogste geest en de individueele ziel; beide toch zijn geest, want dit wordt geleerd.

In de Kaṭhavallî-Upanishad leest men: „De twee, die in het verborgen wonende in de hoogste sphaeren, de vrucht der vroomheid in de wereld der goede handelingen (in den hemel) genieten, noemen de Brahmakenners, zij die de vijf heilige vuren onderhouden en die driemaal het Naciketa-vuur ontsteken, schaduw en licht. [2]" Hier is het de vraag, of met die twee het verstand en de individueele ziel bedoeld worden of de individueele ziel en de hoogste geest. In het eerste geval wordt hier geleerd, dat de individueele ziel onderscheiden is van dat samenstel van organen, waarvan het verstand het voornaamste is, en dat past hier, daar de vraag gesteld is: „Omtrent een gestorven mensch bestaat er verschil van gevoelen; sommigen zeggen: Hij bestaat; anderen: Hij bestaat niet; daaromtrent door u onderwezen te worden is mijn derde wensch [3]". In het tweede geval wordt hier geleerd, dat de hoogste geest onderscheiden is van de individueele ziel, en ook dat past hier, daar de vraag gesteld is: „Zeg mij dat, wat gij ziet, dat niet bestaat in verdienste noch in schuld, niet in dit geheel van oorzaak en gevolg, niet in iets verledens noch in iets toekomstigs [4]".

Maar nu zegt een bestrijder: Beide opvattingen zijn onhoud-

---

[1] Kaṭh. Up. II, 18.
[2] Kaṭh. Up. III, 1.
[3] Kaṭh. Up. I, 20.
[4] Kaṭh. Up. II, 14.

baar. Want als kenmerk wordt genoemd het genieten van de vrucht der vroomheid in de wereld der goede handelingen. Dit nu geldt wel van de zelfbewuste ziel, maar niet van het onbewuste verstand. En door den dualis te gebruiken leert de schrift, dat beide het doen. De eerste opvatting, volgens welke hier het verstand en de individueele ziel bedoeld zijn, is dus onhoudbaar. Om dezelfde reden is ook de tweede opvatting, volgens welke de individueele ziel en de hoogste geest bedoeld zijn, onhoudbaar. Want ook van den hoogsten geest, ofschoon hij een zelfbewust wezen is, kan niet gezegd zijn, dat hij die vruchten geniet, daar het lied zegt: „Niet etende ziet hij toe". — Hierop antwoorden wij: Dit is geen bezwaar; want evenals men zegt: „Zij dragen zonneschermen", al is er maar een, die een zonnescherm heeft, en zoo overdrachtelijk op velen toepast, wat van één geldt, zoo kan men ook spreken van twee, die genieten, ofschoon maar één het doet. Men kan het ook aldus verklaren: De individueele ziel geniet, het Opperwezen doet genieten en wordt daarom ook gezegd te genieten, evenals men van iemand, die doet koken, gewoon is te zeggen, dat hij kookt. En de opvatting, dat de individueele ziel en het verstand bedoeld worden, is eveneens te verdedigen, omdat het middel overdrachtelijk kan worden voorgesteld als de dader, zooals b. v. geschiedt in de uitdrukking: Het vuur kookt. Bovendien kunnen in eene verhandeling over het wezen der ziel geene twee andere genieters bedoeld zijn. De vraag is hier dus of er sprake is van het verstand en de individueele ziel of wel van de individueele ziel en den hoogsten geest.

De meening, dat het verstand en de individueele ziel bedoeld zijn, wordt verdedigd op grond van de bepaling „die in het verborgen (in het hol) wonen". Hetzij men toch onder dat hol het lichaam of het hart verstaat, in beide gevallen kunnen het verstand en de individueele ziel gezegd worden daarin te wonen, maar van het alomtegenwoordige Brahma mag men niet veronderstellen, dat het zich op eene bepaalde plaats bevindt. Verder, de woorden „in de wereld der goede handelingen" toonen, dat zij het gebied der handelingen niet te boven gaan; maar de hoogste geest beweegt zich niet op het gebied van goede of slechte handelingen, zooals blijkt uit de woorden der schrift: „Hij wordt door handelingen niet grooter of kleiner". De woorden „schaduw en licht" eindelijk zijn gepast als aanduidingen

elkander staan als schaduw en licht. Er is hier dus sprake van het verstand en de individueele ziel. —

Hiertegenover beweren wij, dat hier sprake is van de individueele ziel en den hoogsten geest. Want deze beide zijn geest, zelfbewuste wezens van dezelfde soort, en men denkt in het dagelijksch leven bij het hooren van een getal alleen aan dingen van dezelfde soort. Zoo b. v. als men van koeien sprekende zegt: „De tweede moet gezocht worden”, dan wordt eene tweede koe en niet een paard of een mensch gezocht. Daarom kan men hier ook, daar uit de vermelding van het genieten van de vruchten der vroomheid blijkt, dat de individueele ziel de een is, bij het zoeken naar den tweede, alleen aan den gelijksoortigen, zelfbewusten, hoogsten geest denken. — Maar is niet gezegd, dat aan den hoogsten geest niet gedacht kan worden, omdat er gezegd wordt, dat hij in het hol zich bevindt? — Hierop antwoorden wij: Die uitdrukking wordt in schrift en overlevering beide meermalen van den hoogsten geest gebruikt; b. v. in de uitdrukkingen: „De in het hol verborgene, in de diepte wonende, van eeuwigheid af bestaande [1]”; „Wie hem kent, die in het verborgen woont in den hoogsten hemel [2]”; „Leer den geest kennen, die in het verborgen woont” enz. En wij hebben reeds vroeger bewezen, dat het niet ongerijmd is, dat aan het Brahma, al is het alomtegenwoordig, ter wille van de aanschouwing eene bepaalde verblijfplaats wordt toegekend. Dat, evenals in het bovengenoemde voorbeeld van een man met een zonnescherm, beide gezegd worden te verkeeren in de wereld der goede werken, ofschoon het eigenlijk slechts van één geldt, is niet ongerijmd. Evenmin dat zij tegenover elkander worden gesteld als schaduw en licht; want gebonden zijn aan de eindige wereld en daaraan niet gebonden zijn staan als schaduw en licht tegenover elkander, omdat het eerste eene door valsche kennis veroorzaakte voorstelling, het tweede werkelijkheid is. Daarom worden hier met de twee, die in het verborgen wonen, de individueele ziel en de hoogste geest bedoeld.

Waaruit blijkt verder, dat hier de individueele ziel en de hoogste geest bedoeld worden?

12. En het blijkt uit de verdere beschrijving.

---

[1] *Kath.* Up. II, 12.
[2] *Taitt. Up. II, 1.*

En de verdere beschrijving is alleen op de individueele ziel en den hoogsten geest toepasselijk. In het beeld van den rijder, den wagen enz., voorkomende in het vervolg van het hoofdstuk [1], wordt in de woorden: „Beschouw den geest als den rijder, het lichaam als den wagen enz.” de ziel als de rijder, die door de eindige wereld en de verlossing rijdt, en in de woorden: „Hij bereikt het einde van den weg, de hoogste plaats van Vish*n*u” de hoogste geest als het doel der reis voorgesteld. Zoo zijn het ook deze beide, die in het voorgaande hoofdstuk, in de woorden: „Wanneer de wijze, door op den geest zijne aandacht te vestigen, dien deva, moeielijk te aanschouwen, in het verborgen zich bevindende, in het hol verborgen, in de diepte wonende, van eeuwigheid af bestaande, kent, dan is hij bevrijd van vreugde en smart [2]”, onderscheiden worden als degene, die kent, en degene, die gekend moet worden. En dit voorgaande hoofdstuk handelt over den hoogsten geest. Dat verder in onzen tekst bepaald de Brahmakenners genoemd worden, pleit ook voor de meening, dat hier sprake is van den hoogsten geest. Daarom moeten hier de individueele ziel en de hoogste geest bedoeld zijn.

Deze verklaring nu geldt ook van den tekst: „Twee vogels, samen gepaard, elkanders gezellen enz. [3]”, want daar er daar ook over den geest gehandeld wordt, kunnen dit niet twee vogels in eigenlijken zin zijn. Uit het eten, dat aan een van deze beiden toegeschreven wordt in de woorden: „Hij eet eene zoete vrucht”, blijkt, dat deze de individueele ziel is; uit het niet eten en het zelfbewust zijn, dat aan den ander wordt toegeschreven in de woorden: „Niet etende ziet hij toe”, blijkt, dat deze de hoogste geest is. En in het volgende vers worden deze beide onderscheiden als degene, die ziet, en degene, die gezien moet worden, in de woorden: „Op denzelfden boom treurt de in de eindige wereld verzonken ziel in verblinding over hare nietigheid; maar wanneer zij den ander geëerd en machtig ziet, is haar verdriet bij de gedachte aan diens grootheid geweken”.

Anderen zeggen echter: Op dit vers „Twee vogels enz.” is de conclusie van deze paragraaf niet toepasselijk, daar het in het Brâhma*n*a van Paingiraha anders wordt verklaard. Volgens dezen is de een, die de zoete vrucht eet, de inwendige zin (*sattva*);

---

[1] Ka*th*. Up. III, 3—4.

[2] *Kath. Up.* II, 12.

de ander, die niet etende toeziet, de individueele ziel (*kshetrajna*). Het zijn dus de inwendige zin en de individueele ziel. En de bewering, dat met *sattva* de individueele ziel, met *kshetrajna* de hoogste geest bedoeld wordt, gaat niet op. Want *sattva* en *kshetrajna* zijn algemeen gebruikelijk als namen van den inwendigen zin en de individueele ziel en zoo worden ze hier ook verklaard: „*Sattva* is datgene, waardoor men droomen ziet, *kshetrajna* is de lichamelijke getuige”.

Maar ook de in deze paragraaf eerst voorgedragen verklaring is op dit vers niet toepasselijk. Want hier wordt niet de ziel met de uit de gebondenheid aan de eindige wereld voortvloeiende eigenschappen, d. w. z. de handelende en de vruchten der handelingen genietende ziel bedoeld, maar de ziel, vrij van al die eigenschappen, naar haar wezen Brahma, bewustzijn alleen. Dit blijkt uit de woorden: „De ander eet niet, maar ziet toe” en uit uitspraken van schrift en overlevering als: „Dat zijt gij”; „Ken mij ook als de ziel” enz. En zoo alleen zijn de woorden aan het slot gepast: „Dat zijn de inwendige zin en de ziel; hem, die dus weet, bedekt geene donkerheid”. — Maar hoe kan, zooals volgens deze opvatting, dat de een, de eter der zoete vrucht, de inwendige zin is, geschiedt, van den onbewusten inwendigen zin gezegd worden, dat het de genieter is? — Hierop wordt geantwoord: Deze tekst heeft niet ten doel te leeren, dat de onbewuste inwendige zin genieter is, maar dat de zelfbewuste ziel niet genieter, maar naar haar wezen Brahma is. Daarom brengt hij het genieten over op den inwendigen zin, die onderworpen is aan aandoeningen als blijdschap enz. Maar dat de inwendige zin en de ziel de persoon zijn, die handelt en de vruchten der handelingen geniet, is eene uit verwarring van beider wezen ontstaande voorstelling; in werkelijkheid is geen van beiden het, want de inwendige zin is een onbewust iets en de ziel is aan geene aandoeningen onderworpen. En de inwendige zin kan het bovendien niet zijn, omdat hij zelf eene voorstelling van valsche kennis is. Zoo leert de schrift in de woorden: „Waar schijnbaar iets anders is, daar kan de een den ander zien[1]”, dat de voorstelling van een persoon, die handelt enz., een object is van valsche kennis, evenals een in den droom geziene olifant, en in de woorden: „Maar waar alles alleen zijn geest is, wien zou hij daar zien en waarmede” ontkent zij, dat die voorstelling voor den wijze bestaat.

[1] *Brh. Ar. Up. IV, 4, 14.*

13. **De persoon in het oog is het Brahma; dit blijkt hieruit, dat daaraan de genoemde eigenschappen toekomen.**

In de schrift wordt gezegd: „De persoon, die gezien wordt in het oog, dat is de geest; dat is het onsterfelijke, volmaakt veilige, dat is het Brahma"; en verder: „Wanneer daarop ook al een druppel olie of water valt, deze loopt langs de oogleden af[1]". Nu is het de vraag, of hier het spiegelbeeld in het oog bedoeld wordt, of de individueele ziel, of de deva van het gezicht, of wel het Opperwezen.

De tegenpartij zegt: Hier wordt het in het oog zich vertoonend beeld van een mensch bedoeld; want dat zulk een spiegelbeeld zich vertoont, is algemeen bekend en in den tekst wordt van dien persoon gesproken als van iets dat algemeen bekend is. Of het moet eene aanduiding zijn van de individueele ziel, want deze neemt door het oog de vormen waar en is dus daarin tegenwoordig; deze opvatting wordt begunstigd door het gebruik van het woord „geest". Of er wordt mede bedoeld de deva der zon, die de functies van het oog bevordert; want de schrift zegt: „Door zijne stralen bevindt deze zich daarin", en onsterfelijkheid enz. kan in betrekkelijken zin ook aan een deva worden toegekend. Het Opperwezen kan niet bedoeld zijn, omdat een bepaald verblijf wordt genoemd. —

Hiertegenover stellen wij, dat hier met den persoon in het oog het Opperwezen bedoeld wordt, op grond dat al de hier genoemde eigenschappen aan het hoogste wezen toekomen. Dat het geest is vooreerst geldt van het Opperwezen, zooals blijkt uit de woorden: „Dat is de geest; dat zijt gij". Onsterfelijkheid en volmaakte rust worden meermalen daaraan toegekend. Zoo is ook het verblijf in het oog in overeenstemming met deszelfs wezen; want evenals het Opperwezen, volgens de bepaling der schrift „vrij van euvel" enz., door geene zonde wordt bezoedeld, zoo wordt ook het verblijf in het oog voorgesteld als geheel vrij van smet, daar de tekst zegt: „Wanneer daarop ook al een druppel olie of water valt, deze loopt langs de oogleden af". Ook de uitdrukkingen „middelpunt van alle goed" enz. in: „Hem noemt men het middelpunt van alle goed, want alle goed vereenigt zich in hem; Hij is de gever van alle goed, want hij brengt alle goed aan; Hij is de lichtgever, want hij

1 Chând. Up. IV. 15. 1.

schijnt over alle werelden [1]", zijn op hem toepasselijk. Hieruit nu, dat de in den tekst genoemde eigenschappen alle aan het hoogste wezen toekomen, blijkt dat dit is de persoon in het oog.

14. En uit de vermelding van plaats enz.

Maar hoe kan het Brahma, dat alomtegenwoordig is als de ether, het kleine oog tot verblijf hebben? — Hierop antwoorden wij: Dat zou eene onpassende voorstelling zijn, indien dit als het eenige verblijf van het Brahma werd genoemd. Maar er worden ook andere verblijfplaatsen van hem genoemd, de aarde enz., in de woorden: "Die in de aarde zich bevindende enz. [2]" en daaronder komt ook het oog voor: "Die in het oog zich bevindende".

Met het in het aphorisme voorkomende e n z. bedoelt de auteur het volgende: Niet alleen wordt aan het Brahma eene enkele verblijfplaats toegeschreven, ofschoon dit eigenlijk niet geheel juist is, maar men vindt ook, eveneens oneigenlijk, naam en vorm enz. aan het naam- en vormlooze Brahma toegekend in de woorden: "*Ut* is zijn naam, van goud is zijn baard enz." [3]. Maar, zooals reeds vroeger is gezegd, het Brahma, hoewel geheel zonder eigenschappen, wordt soms ter wille van de vereering voorgesteld met bepaalde, aan naam en vorm ontleende eigenschappen; en eveneens is het niet ongerijmd, dat ter wille van de aanschouwing eene bepaalde plaats als het verblijf van het alomtegenwoordige Brahma wordt voorgesteld, evenals men een Çâlagrâmasteen voorstelt als het verblijf van Vishnu. Ook dit is reeds vroeger gezegd.

15. En hieruit, dat het genoemd wordt gekenmerkt als geluk.

Bovendien, er kan geen twijfel bestaan of in dezen tekst sprake is van het Brahma of niet. Dat er sprake is van het Brahma staat vast, op grond dat het genoemd wordt gekenmerkt als geluk. Want het als geluk gekenmerkte Brahma, dat genoemd wordt in den aanhef dezer pericoop: "Levensgeest is Brahma; genot is Brahma; ether is Brahma" [4], dat is het, waarvan ook hier sprake is; want het is regel, dat men een tekst moet verklaren in analogie met hetgeen voorafgaat, en de

[1] Chând. Up. IV, 15, 2—4.
[2] Brh. Ar. Up. IV, 7, 3.
[3] Chând. Up. I, 7, 5.
[4] Chând. Up. IV, 10, 5.

woorden: »Maar uw leeraar zal u den weg wijzen« leeren, dat in hetgeen volgt alleen sprake is van den weg. Maar waaraan wordt het in den aanhef dezer pericoop als geluk gekenmerkte Brahma hier herkend? — Hierop wordt geantwoord: Op het woord der vuren: »Levensgeest is Brahma; genot is Brahma; ether is Brahma« antwoordt Upakoçala: »Wat levensgeest is, weet ik; maar het Brahma, het genot en den ether ken ik niet.« Daarop volgt dit antwoord: »Wat genot is, is ook ether; wat ether is, is ook genot.« Nu is het woord »ether« de gewone naam van een bepaald element; indien daaraan niet het woord »genot« als nadere bepaling toegevoegd was, dan zou de zin zijn, dat het woord »Brahma« symbolisch, evenals van namen enz., van het element ether gebruikt werd. Eveneens is het woord »genot« algemeen bekend als naam van het door de werking der objecten op de organen voortgebrachte, onvolmaakte geluk; indien dus hieraan niet het woord »ether« als nadere bepaling was toegevoegd, dan zou de zin zijn: Wereldsch geluk is Brahma. Maar de woorden »genot« en »ether«, door elkander nader bepaald, duiden het Brahma aan, welks wezen geluk is. Indien het tweede »Brahma« er niet stond, zoodat er stond: »Genot, ether is Brahma«, dan zou het woord »genot« alleen als nadere bepaling gebruikt zijn, en zou dus het geluk als eene eigenschap geen voorwerp van vereering zijn; om dit te voorkomen wordt bij beide woorden, »genot« en »ether«, het woord »Brahma« herhaald; want de bedoeling is, dat ook het geluk, de eigenschap, als wezen moet worden vereerd. Zoo wordt in den aanhef der pericoop het Brahma genoemd gekenmerkt als geluk.

En de vuren, het haardvuur enz., ieder afzonderlijk hunne eigene grootheid uitsprekende, eindigen: »Dat is de kennis van mij en de kennis van den geest« en geven daarin te kennen, dat in hetgeen voorafgaat het Brahma behandeld is. En de woorden: »Maar uw leermeester zal u den weg wijzen«, die te kennen geven, dat er over den weg alleen zal gehandeld worden, sluiten de behandeling van iets anders uit. En ook de woorden: »Evenals het water niet hecht op een lotusblad, zoo hecht de zondige daad niet op hem, die dus weet«, die leeren, dat hij, die den persoon in het oog kent, door zonde niet bezoedeld wordt, bewijzen, dat die persoon in het oog het Brahma is. Met het doel dus om eerst van het in het voorafgaande be-

het middelpunt is van alle goed, en daarna den weg van hem, die het kent, te beschrijven, vangt deze pericoop aan: „De persoon, die in het oog gezien wordt, is de geest.”

16. En hieruit dat de weg dergenen, die de Upanishads kennen, beschreven wordt.

Dat de persoon in het oog het hoogste wezen is, blijkt ook hieruit, dat de zoogenaamde hemelweg, de heilsweg van den Brahmakenner, van hem die de Upanishads, de geheime leer kent, welke weg in de schrift algemeen bekend is en daar aldus beschreven wordt: „Dan nadat zij door ascese, Brahmastudie, geloof en kennis den geest gezocht hebben, gaan zij door het noorden naar de zon; dat is de plaats der levensgeesten; dat is het oord der onsterfelijkheid en der veiligheid; dat is het einddoel; van daar keeren zij niet terug” [1] en in de overlevering: „Vuur, licht, dag, de lichte helft der maan, het zomerhalfjaar, daarlangs gaan de Brahmakenners naar het Brahma”, dat diezelfde weg hier vermeld wordt als de weg van hem, die den persoon in het oog kent. Want er wordt eerst gezegd: „Hetzij ze hier eene lijkverzorging verkrijgen, hetzij ze den brandstapel niet deelachtig worden” en dan volgt later: „Van de zon begeven zij zich naar de maan, van de maan naar het oord van den bliksem; dan geleidt de bovenmenschelijke ziel hen naar het Brahma; dat is de weg naar de deva's, de weg naar het Brahma; daarlangs het verblijf der vaderen bereikende, keeren zij niet terug [2]”. Dat die weg, die bekend is als de weg der Brahmakenners, hier genoemd wordt, is een zeker bewijs, dat de persoon in het oog het Brahma is.

17. Niet de ander; want deze is niet blijvend en de genoemde eigenschappen komen daaraan niet toe.

Wat nu de bewering betreft, dat die persoon in het oog een spiegelbeeld kan zijn of de individueele ziel of een deva, daarop is het antwoord: Een ander, een spiegelbeeld enz., kan hier niet bedoeld zijn; want deze zijn niet blijvend. Van het spiegelbeeld vooreerst kan niet gezegd worden, dat het voort-

---

[1] Praçna-Up. I, 10.
[2] *Chând. Up. IV, 15, 5--6.*

durend in het oog is. Want alleen wanneer iemand het oog nadert, wordt daarin het spiegelbeeld van een mensch gezien; is hij weg, dan wordt het niet gezien. En de woorden: „De persoon, die in het oog is” wijzen aan, dat iemand den persoon, die in zijn eigen oog gezien wordt, moet vereeren. En men kan niet veronderstellen, dat de bedoeling is, dat men bij de vereering een persoon voor het oog moet plaatsen, die een beeld daarop werpt, en dan dit vereeren. En in de woorden: „Met het verdwijnen van dit lichaam verdwijnt ook deze [1]”, leert de schrift, dat het spiegelbeeld niet blijvend is. En omdat verder de eigenschappen onsterfelijkheid enz. hieraan niet toekomen, kan aan het spiegelbeeld niet gedacht worden.

Zoo kan men ook van de individueele ziel niet zeggen, dat zij juist in het oog blijvend is, daar zij met het geheele lichaam en al de organen gelijkelijk verbonden is. Maar van het Brahma hebben wij gezien, dat het, ofschoon het alomtegenwoordig is, ter wille van de aanschouwing met bijzondere plaatsen, het hart enz., verbonden wordt. En ook aan de individueele ziel komen de eigenschappen onsterfelijkheid enz. niet toe. Ofschoon toch de individueele ziel geen ander is dan de hoogste geest, zijn haar onsterfelijkheid en veiligheid niet eigen, daar op haar sterfelijkheid en vrees, ten gevolge van valsche kennis, begeerte en handelingen, worden overgebracht. En ook de uitdrukkingen „middelpunt van alle goed enz.” zijn op haar niet toepasselijk, daar zij geene goddelijke macht heeft.

Ofschoon eindelijk een deva wel zijn vast verblijf in het oog heeft, daar hij volgens de schrift door zijne stralen zich daarin bevindt, geldt vooreerst van dezen het woord „geest” niet, daar hij eene uitwendige gedaante heeft. Verder zijn hem ook onsterfelijkheid enz. niet eigen, daar de schrift leert, dat de deva's een oorsprong hebben en ondergaan; hunne onsterfelijkheid toch bestaat alleen hierin, dat zij een langen leeftijd hebben. Ook is hunne macht niet zelfstandig, maar van het Opperwezen afhankelijk, zooals blijkt uit het lied: „Uit vrees voor hem waait de wind, uit vrees voor hem verrijst de zon, uit vrees voor hem loopen Agni en Indra en de dood als de vijfde [2].” Daarom kan hier onder den persoon in het oog geen ander dan de hoogste geest verstaan worden. En bij deze opvatting moet

[1] Chând. Up. VIII, 9, 1.
[2] *Taitt. Up. II, 8.*

de uitdrukking „die gezien wordt”, waarin die persoon als algemeen bekend wordt voorgesteld, verklaard worden uit de bedoeling, om de aanschouwing, die op de schrift berust en het doel is van den wijze, aan te prijzen.

18. De inwendige bestuurder in de deva's enz. is het Brahma; want eigenschappen daarvan worden genoemd.

In de Brhad-Aranyaka-Upanishad is eene pericoop [1], die aanvangt: „De geest, die deze wereld en de hoogere wereld en alle schepselen inwendig bestuurt” en vervolgens voortgaat: „Die, in de aarde wonende, een ander is dan de aarde, dien de aarde niet kent, wiens lichaam de aarde is, die de aarde inwendig bestuurt, dat is uw geest, uw onsterfelijke inwendige bestuurder.” Daarin wordt een inwendige bestuurder over de deva's, de werelden, de veda's, de offers, de schepselen en den mensch genoemd. Nu is het de vraag, of dat een zekere deva, de personificatie van die wezens, is of een Yogin, die het vermogen bezit om zich oneindig klein te maken, of het hoogste wezen of iets anders. Dit is onzeker, daar het een tot nog toe niet gebruikte naam is

De eerste indruk is, dat, daar het een onbekende naam is, ook het genoemde een onbekend wezen moet zijn, maar van iets, waarvan het wezen niet bekend is, kan niet geleerd worden, dat het bestaat. En het woord *antaryamî* (inwendige bestuurder), dat ontstaat door samenstelling van *antar* (in) en *yam* (besturen), is niet geheel onbekend. Daarom moet de inwendige bestuurder een deva zijn, die de personificatie is der aarde enz. Zoo wordt er ook gesproken van een wezen, „welks woonplaats de aarde, welks oog het vuur, welks inwendige zin het licht is enz. [2]”. En een deva kan die bestuurder zijn, daar hij van stoffelijke organen voorzien is en dus, in de aarde wonende, die kan besturen. Door in alles door te dringen kan ook een tot volmaking gekomen Yogin die bestuurder zijn. De hoogste geest kan niet bedoeld zijn, daar deze geene stoffelijke organen heeft. —

Hiertegenover verklaart de auteur, dat de inwendige bestuurder der deva's enz., waarvan in den tekst wordt

---

[1] Brh. Ar. Up. III, 7.

[2] Brh. Ar. Up. III, 9, 10.

gesproken, geen ander kan zijn dan de hoogste geest, omdat eigenschappen van dezen genoemd worden. Want men vindt hier eigenschappen van dezen, van den hoogsten geest, vermeld. Dat hij in alle eindige dingen, de aarde enz., woont, onderscheiden van de deva's daarvan, en ze inwendig bestuurt, dit is vooreerst eene eigenschap van den hoogsten geest, daar hem als de oorzaak van al het eindige, almacht eigen is. Dat hij geest is en onsterfelijk, wat gezegd wordt in de woorden: „Dat is uw geest, uw onsterfelijke inwendige bestuurder", is eveneens in eigenlijken zin op den hoogsten geest toepasselijk. Uit de woorden: „Dien de aarde niet kent", die leeren, dat die inwendige bestuurder aan den deva der aarde onbekend is, blijkt verder, dat die bestuurder een ander is dan de deva, want de deva der aarde zou zich zelf kennen en weten: „Ik ben de aarde". Eveneens zijn de uitdrukkingen „ongezien, ongehoord enz." op den hoogsten geest toepasselijk, daar deze geene zichtbare gedaante enz. heeft. Wat nu gezegd is, dat de hoogste geest die bestuurder niet kan zijn, daar hij geene stoffelijke organen heeft, dit is geen bezwaar, daar hij kan beschouwd worden als voorzien van organen, met het oog op de organen der wezens, die hij bestuurt. En dat men een bestuurder der ziel aannemende, ook weder een bestuurder van dezen zou moeten aannemen en zoo komen tot eene eindelooze reeks; ook dit bezwaar geldt niet, daar er geen werkelijk verschil bestaat. Want bestond er werkelijk verschil, dan zou men eene eindelooze reeks moeten aannemen. Om deze redenen nu kan de inwendige bestuurder geen ander zijn dan de hoogste geest.

19. En het is niet de materie, waarvan de overlevering spreekt; want er worden eigenschappen genoemd, die daaraan niet toekomen.

Dit moge zoo zijn; maar de eigenschappen onzichtbaarheid enz. komen ook toe aan de materie, die in de overlevering der Sânkhya's wordt aangenomen; want deze wordt door hen beschreven als geene zichtbare gedaante enz. hebbende. Want zij noemen haar: „Ondoorgrondelijk, onbegrijpelijk, geheel als in diepen slaap verzonken". En deze kan ook, daar zij de oorzaak is van de gansche eindige wereld, de bestuurder genoemd worden. Daarom moet met het woord „inwendige bestuurder" de materie *bedoeld zijn.* — Zoo wordt de leer der materie, ofschoon zij in

het 5de aphorisme van het eerste hoofdstuk reeds is weerlegd, hier wederom aangenomen, omdat op deze de epitheta „onzichtbaar enz." toepasselijk zijn. Daarop wordt nu geantwoord: De materie, waarvan de overlevering spreekt, kan niet bedoeld zijn met het woord „inwendige bestuurder", omdat er eigenschappen genoemd worden, die daaraan niet toekomen. Al zijn de epitheta „onzichtbaar" enz. op de materie toepasselijk, de epitheta „ziende" enz. zijn het niet, daar de materie als onbewust wordt voorgesteld. Maar in het vervolg van deze pericoop wordt gezegd: „Onzichtbaar maar ziende; onhoorbaar maar hoorende; onkenbaar maar kennende; onbegrijpelijk maar begrijpende." Bovendien geldt van de materie niet, dat zij geest is.

— Indien de materie niet wordt voorgesteld als de inwendige bestuurder, daar van haar niet kan gezegd worden, dat zij geest is en dat zij ziet enz., dan moet de individueele ziel het zijn. Want daar deze een bewust wezen is, ziet zij, hoort zij, kent zij en begrijpt zij; en zij is geest, daar zij het innerlijke wezen is. Zij is onsterfelijk, daar zij het is, die de vruchten der goede en slechte handelingen geniet. Verder staat het vast, dat zij onzichtbaar enz. is, daar het subject, dat ziet, niet tegelijk het object kan zijn, dat gezien wordt, en de schrift ook zegt: „Men kan den ziener van het gezicht niet zien enz." Eindelijk, het besturen van het samenstel van organen is haar werk, daar zij degene is, die de vruchten der handelingen geniet. Daarom moet de individueele ziel de inwendige bestuurder zijn. — Hierop antwoordt de auteur:

20. En (niet) de individueele ziel, want beide noemen haar ook afzonderlijk.

Het woord „niet" in het vorige aphorisme behoort ook hierbij. Ook de individueele ziel kan niet de inwendige bestuurder zijn. Ofschoon op haar de uitdrukkingen „ziende enz." toepasselijk zijn, kan zij toch, daar zij, evenals de ruimte in een pot, door voorwaarden beperkt is, niet gezegd worden volkomen in de aarde aanwezig te zijn en die te besturen. Bovendien, beide lezingen, die der Kânva's en der Mâdhyandina's, noemen haar ook afzonderlijk, onderscheiden van den inwendigen bestuurder, als een wezen, dat evenals de aarde enz. door hem bewoond en bestuurd wordt. Want de Kânva's hebben de lezing: „Die in de rede zich bevindende enz." en de Mâdhyandina's de lezing:

„Die in den geest zich bevindende enz." In de laatste lezing duidt het woord „geest" de individueele ziel aan; in de eerste wordt zij „rede" genoemd, omdat zij redelijk is. Daaruit blijkt, dat de inwendige bestuurder een ander dan de individueele ziel en dus het Opperwezen is.

— Maar hoe kunnen er in één lichaam twee zijn, die zien; de hoogste geest als de inwendige bestuurder en de individueele ziel. Dit zou immers in strijd zijn met de uitspraak: „Daar is geen ander, die ziet enz., dan hij". Daarin toch wordt ontkend, dat er behalve den genoemden inwendigen bestuurder nog een andere geest is, die ziet, hoort, kent en begrijpt. En deze uitspraak kan niet ten doel hebben de gedachte aan een anderen bestuurder uit te sluiten, want er is van een ander bestuurder geen sprake en de uitspraak is algemeen. — Hierop wordt geantwoord: Het hier tusschen de individueele ziel en den inwendigen bestuurder gemaakte onderscheid is niet wezenlijk, maar berust op de door valsche kennis veronderstelde voorwaarden, de stoffelijke organen. Want er is maar één inwendige geest, niet twee, maar die eene wordt ten gevolge der voorwaarden in de praktijk gescheiden, evenals de ruimte in den pot en de onbegrensde ruimte. En daarop berusten de uitspraken der schrift, waarin onderscheid wordt gemaakt tusschen een subject, dat kent, en een object, dat gekend moet worden enz.; voorts de kenmiddelen, onmiddellijke waarneming enz., het begrip van gebondenheid aan de eindige wereld en de geheele leer van voorschrift en verbod. Zoo zegt de schrift: „Want waar schijnbaar eene tweeheid is, daar ziet de een den ander" en leert daarin, dat de gansche praktikale voorstelling berust op valsche kennis; en verder: „Maar waar alles alleen zijn geest is, wien zou hij daar zien en waarmede" en leert daarin, dat die praktikale voorstelling bij ware kennis in het geheel niet bestaat.

21. Het is het Brahma, dat beschreven wordt als onzichtbaar enz.; dit blijkt uit het noemen der eigenschappen.

In de Mun*d*aka-Upanishad leest men: „De hoogste wetenschap is die, waardoor dit onvergankelijke wordt gekend, dat onzichtbaar is en onhoorbaar, tot geene familie of kaste behoort, dat zonder oog of oor is, zonder hand of voet, eeuwig, oneindig,

schouwen als de bron der schepselen [1] ". Hier is het de vraag of die bron der schepselen, die als onzichtbaar enz. beschreven wordt, de materie is of de individueele ziel of wel het hoogste wezen.

De tegenpartij zegt: Men moet aannemen, dat die bron der schepselen de onbewuste materie is, want alleen onbewuste dingen worden ter vergelijking aangehaald, daar er gezegd wordt: "Evenals de spin draden voortbrengt en in zich opneemt, evenals uit de aarde planten, uit den levenden mensch haren voortkomen, zoo is uit dit onvergankelijke het gansche heelal voortgekomen. — Worden dan hier niet de spin en de mensch, bewuste wezens, als voorbeelden genoemd? — Neen. Want niet het zuivere bewustzijn is hier de bron der draden en der haren, maar de lichamen van spin en mensch, die de zetel van het bewustzijn maar zelve onbewust zijn, zijn, zooals algemeen erkend wordt, die bron. Verder, in den in het vorige aphorisme behandelden tekst is geen sprake van de materie, omdat, ofschoon de eigenschappen onzichtbaarheid enz. haar toekomen, de uitdrukkingen "ziende enz." op haar niet toepasselijk zijn. Maar de hier genoemde eigenschappen, onzichtbaarheid enz., komen aan de materie toe, en er wordt geene met die opvatting strijdige eigenschap genoemd. — Maar de in het vervolg dezer pericoop voorkomende uitdrukking: "Die alles kent en alles weet" is toch op de onbewuste materie niet toepasselijk; hoe kan dan onder de bron der schepselen de materie worden verstaan? — Hierop wordt geantwoord: In de woorden: "Waardoor dit onvergankelijke wordt gekend, dat onzichtbaar is enz." wordt met het onvergankelijke de bron der schepselen, die onzichtbaar is enz., aangeduid en later wordt gesproken van een wezen "hooger dan het hoogste onvergankelijke". Van dat wezen nu, dat hooger is dan het onvergankelijke, wordt gezegd, dat het alles kent en alles weet, maar de door het woord "onvergankelijke" aangeduide bron der schepselen is geen ander dan de materie. Maar indien het woord "bron" de formeele oorzaak aanduidt, dan kan die bron der schepselen ook de individueele ziel zijn, daar al wat bestaat het gevolg is van verdienste of schuld.

Hiertegenover stelt de auteur de verklaring, dat die bron der schepselen, die beschreven wordt als onzichtbaar enz., geen ander is dan de hoogste geest. Dat blijkt uit het noemen der eigenschappen.

---

[1] *Mund. Up. I, 1, 5–7.*

Want men vindt hier eene eigenschap van het hoogste wezen vermeld in de uitdrukking: „Die alles kent en alles weet." Want noch van de onbewuste materie, noch van de individueele ziel, wier zien door voorwaarden beperkt is, kan gezegd worden, dat zij alles kent en alles weet. — Maar is niet gezegd, dat die alwetendheid niet aan de bron der schepselen, maar aan het wezen, dat hooger is dan het onvergankelijke, wordt toegeschreven? — Daarop is het antwoord: Dat is niet waar. Want eerst wordt in de woorden: „Uit het onvergankelijke ontstaat alles" de bron der schepselen als de oorzaak van alles wat ontstaat genoemd, en onmiddellijk daarop wordt de alwetende als zoodanig genoemd in de woorden: „Uit hem, die alles kent en alles weet, wiens bespiegeling kennis is, is Brahmâ, naam, vorm en voedsel voortgekomen [1]". Uit die gelijkheid van voorstelling blijkt, dat in beide uitspraken van hetzelfde wezen wordt gesproken en dat het dus het vroeger genoemde onvergankelijke, de bron der schepselen, is, waaraan alwetendheid wordt toegeschreven. Dat in de woorden „hooger dan het hoogste onvergankelijke" niet een ander wezen dan het vroeger vermelde onvergankelijke, de bron der schepselen, wordt genoemd, blijkt verder hieruit, dat in de woorden: „Hij verklare naar waarheid de Brahmaleer, waardoor men het onvergankelijke, de ziel, het wezenlijke kent [2]" alleen het vroeger genoemde, als onzichtbaar voorgestelde onvergankelijke, de bron der schepselen, voorgesteld wordt als het object, dat verklaard moet worden. Wat die woorden dan beteekenen, zullen wij in een volgend aphorisme verklaren.

Bovendien wordt hier gezegd, dat er twee wetenschappen zijn, die men moet kennen; eene lagere en eene hoogere. Na vervolgens de lagere omschreven te hebben als de wetenschap, die den *Rg*veda enz. omvat, gaat de tekst voort: „De hoogere is die, waardoor dit onvergankelijke wordt gekend." Hier wordt dus het onvergankelijke als het object der hoogere wetenschap genoemd. Was nu dit als onzichtbaar enz. beschreven onvergankelijke iets anders dan de hoogste geest, dan zou dit niet de hoogste wetenschap zijn. Want die onderscheiding van eene hoogere en eene lagere wetenschap berust hierop, dat de een tijdelijk geluk, de andere het hoogste heil aanbrengt.

---

[1] *Mund.* Up. I, 1, 9.

[2] *Mund.* Up. I, 2, 13.

Niemand nu neemt aan, dat de kennis der materie het hoogste heil aanbrengt. En wanneer hier de hoogste geest als hooger dan dat onvergankelijke, dat de bron is der schepselen, werd voorgesteld, dan zou men drie wetenschappen krijgen, maar er worden hier maar twee genoemd. En dat van de kennis van dat ééne de kennis van alles afhangt, zooals gezegd wordt in de woorden: „Wat is het, o heer! met de kennis waarvan alles bekend is", dat is waar, wanneer het Brahma, het alwezen, niet wanneer de materie, de eenheid van het onbewuste alleen, of de van de objecten onderscheiden genieter wordt bedoeld. Verder, nadat in de woorden: „Hij (Brahmâ) leerde de Brahmawetenschap, de grond van alle wetenschap, aan zijn oudsten zoon Atharva" de Brahmakennis als de hoofdzaak is voorgesteld, wordt bij de onderscheiding van hoogere en lagere wetenschap de wetenschap van het onvergankelijke de hoogste genoemd. Hieruit volgt, dat dit de Brahmawetenschap is. En de naam Brahmawetenschap zou vervallen, wanneer het daarin behandelde onvergankelijke niet het Brahma was. De lagere, den *R*gveda enz. omvattende, wetenschap der plichten wordt hier bij den aanvang der Brahmawetenschap vermeld om deze laatste aan te prijzen. Dit blijkt uit woorden als: „Zwak (gebrekkig) zijn deze achttien hulken (reddingsmiddelen), de offers, waarin de genoemde lagere plichten bestaan; de verblinden, die deze als de hoogste begroeten, ondergaan wederom veroudering en dood" [1], die de geringe waarde der eerste aantoonen. En nadat de geringe waarde der lagere wetenschap is aangetoond, wordt geleerd, dat hij, die daarvoor onverschillig geworden is, bevoegd is tot de beoefening der hoogere wetenschap, door de woorden: „De werelden der werken doorvorschende, kome de Brahmaan tot onverschilligheid, ziende dat het ongeschapene niet voortkomt uit het geschapene; om dat te leeren kennen ga hij met een brandhout in de hand naar een leermeester, bekend met de schrift, volleerd in het Brahma" [2].

De bewering nu, dat de bron der schepselen een onbewust iets zou moeten zijn, omdat daarbij onbewuste dingen, als de aarde enz., ter vergelijking worden aangehaald, die bewering is onlogisch; want het is geen vaste regel, dat twee met elkander vergeleken dingen volkomen gelijk moeten zijn. En ook zijn de

---

[1] *Mund.* Up. 1, 2, 7.
[2] *Mund. Up. 1, 2, 12.*

ter vergelijking aangehaalde dingen stoffelijk en toch wordt geleerd, dat de daarmede vergeleken bron der schepselen niet stoffelijk is.

Op deze gronden komen wij tot de conclusie, dat de bron der schepselen, die beschreven wordt als onzichtbaar enz., geen ander is dan de hoogste geest.

22. En niet de beide anderen; dit blijkt uit de nadere bepaling en uit de vermelding van onderscheid.

Dat die bron der schepselen alleen de hoogste geest kan zijn, niet een der beide anderen, de individueele ziel of de materie, blijkt ook uit de nadere bepaling en uit de vermelding van onderscheid. Want die bron der schepselen wordt nader beschreven als verschillend van de individueele ziel in de woorden: „De hemelsche, onlichamelijke ziel, die buiten en binnen is, ongeboren, zonder adem, zonder inwendigen zin, schitterend." Want die uitdrukkingen „hemelsch enz." zijn niet toepasselijk op de individueele ziel, die zich vereenzelvigt met de door valsche kennis veronderstelde beperkingen van naam en vorm en de eigenschappen daarvan op zich zelve overbrengt. Daarom wordt hier blijkbaar van de ziel, zooals zij in de Upanishads geleerd wordt, gesproken.

Zoo wordt ook de bron der schepselen van de materie onderscheiden in de woorden „hooger dan het hoogste onvergankelijke". Dat onvergankelijke is de ongescheiden, de potentia van naam en vorm bevattende, kiem der stoffelijke wereld, die in het hoogste wezen berust en eene voorwaarde daarvan uitmaakt. Dat nu van deze, die als de grondvorm hooger staat dan alle verschijnselen, eene nog hoogere onderscheiden wordt, daaruit blijkt, dat hier de hoogste geest wordt bedoeld. Dat hier onderscheid wordt gemaakt, is niet om het bestaan van een zelfstandig wezen, dat de materie genoemd wordt, te leeren; maar die onderscheiding dient om aan te toonen, dat, ook al kon men zonder strijd met de schrift eene materie als kiem der schepping aannemen, toch de bron der schepselen hier de hoogste geest is. En waaruit blijkt verder, dat de bron der schepselen de hoogste geest is?

23. En uit de vermelding der gedaante.

Bovendien, nadat onmiddellijk op de uitdrukking

dan het hoogste onvergankelijke", in de woorden: "Uit hem is de levensgeest voortgekomen enz.", de vermelding van de schepping der verschillende wezens, beginnende met den levensgeest en eindigende met de aarde, gevolgd is, vinden wij daarop eene alle eindige dingen omvattende gedaante van die bron der schepselen beschreven in de woorden: "Het vuur is zijn hoofd, zon en maan zijn zijne oogen, de hemelstreken zijne ooren, de Veda's zijne woorden, de wind zijn adem, het heelal zijn hart, de aarde is onder zijne voeten; hij is de inwendige geest van alle schepselen." Dit nu is alleen toepasselijk op den hoogsten geest, daar deze de oorzaak is van alle eindige dingen, niet op de kleine individueele ziel, noch ook op de materie, daar deze niet de inwendige geest van alle schepselen kunnen worden genoemd. Hieruit volgt, dat de bron der schepselen alleen kan zijn de hoogste geest, niet een der beide anderen.

— Maar waaruit blijkt, dat het de bron der schepselen is, wier gedaante daar beschreven wordt? — Uit hetgeen voorafgaat en uit het gebruik van het woord "hij". Want nu, nadat in hetgeen voorafgaat van de bron der schepselen gesproken is, gezegd wordt: "Uit hem is de levensgeest voortgekomen: hij is de inwendige geest van alle schepselen", kan dit woord alleen op de bron der schepselen slaan: evenals, wanneer er een leeraar genoemd en dan gezegd wordt: "Leer van hem; hij is volkomen ingewijd in den Veda en de Vedânga's" dit woord op den leeraar betrekking heeft. — Maar hoe kan de bron der schepselen, die beschreven wordt als onzichtbaar enz., eene lichamelijke gedaante hebben? — Dit is geen bezwaar, want met die beschrijving wordt alleen bedoeld, dat hij het eigenlijke wezen van alles is, niet dat hij eene lichamelijke gedaante heeft; evenals het eerste ook wordt bedoeld met uitdrukkingen als: "Ik ben het voedsel, ik ben de eter van het voedsel" enz. [1]

24. Vaiçvânara is het Brahma; dit blijkt uit de nadere bepaling der algemeene woorden.

In de Chândogya-Upanishad wordt de vraag gesteld: "Wat is onze geest, wat is het Brahma; gij kent dezen geest Vaiçvanara (de in alle menschen zich bevindende); noem ons dien" [2].

---

[1] Eene eenigszins afwijkende verklaring van dezen tekst, door Çankara hier nog vermeld, is in de vertaling weggelaten.

[2] *Chând Up. V, 11, 1.*

Daarop wordt de afzonderlijke vereering van den hemel, de zon, den wind, de ether, het water en de aarde verworpen en geleerd, dat deze allen slechts deelen, hoofd enz., zijn van Vaiçvânara, en dan gezegd: „Wie dezen geest, Vaiçvânara, die een span lang en toch oneindig groot is, vereert, die eet spijs in alle werelden, in alle schepselen, in alle geesten; het hoofd van dien geest, van Vaiçvânara, is de hemel, zijn oog de zon, zijn adem de wind, zijn lichaam de ether, zijn buik het water, zijne voeten zijn de aarde, zijn borst het altaar, zijne haren de lichtstralen, zijn hart het haardvuur, zijn inwendige zin het zuidelijk, zijn mond het oostelijk offervuur" [1]. Hier is het de vraag of met den naam Vaiçvânara het vuur in den buik of het element vuur of de deva, die de personificatie is van het vuur, of de individueele ziel of de hoogste geest wordt aangeduid. Dit is twijfelachtig, daar Vaiçvânara een gemeenschappelijke naam is van het vuur in den buik, van het element vuur en van den deva daarvan, en het woord „geest" een gemeenschappelijke naam van de individueele ziel en van den hoogsten geest. De vraag is nu, welke beteekenis men hier moet aannemen en welke verwerpen.

De tegenpartij zegt: Het is het vuur in den buik, daar Vaiçvânara soms in die bijzondere beteekenis voorkomt, b. v. in de woorden: „Vaiçvânara is dat vuur, dat binnen in den mensch is, waardoor het voedsel, dat hij eet, verteerd wordt." Of het kan het element vuur zijn, omdat het daarvan eveneens gebruikt wordt, b. v. in de woorden: „De deva's stelden Agni (het vuur, de zon) Vaiçvânara voor alle wezens tot het teeken der dagen." Of het kan zijn de deva, wiens lichaam het vuur is, omdat men het ook daarvan gebruikt vindt, daar woorden als: „Mogen wij deelen in de gunst van Vaiçvânara; hij toch is de koning, de beheerscher der werelden [2]" spreken van een met goddelijke macht begaafden deva. Maar volgens anderen moet het woord Vaiçvânara, daar het in denzelfden naamval staat als het woord „geest" en in den aanhef dit laatste alleen wordt gebruikt, hier verklaard worden als „geest". Het moet dan evenwel de individueele ziel aanduiden, daar deze als de genieter in betrekking staat tot Vaiçvânara, en op haar, de

[1] Chând. Up. V, 18.
[2] *Rgveda I, 98, 1.*

door voorwaarden beperkte, ook de bepaling „een span lang" toepasselijk is. Daarom is Vaiçvânara niet het Opperwezen. —

Hiertegenover zegt de auteur: Vaiçvânara moet zijn de hoogste geest. Dit blijkt uit de nadere bepaling der algemeene woorden. Ofschoon deze beide woorden „Vaiçvânara" en „geest" algemeene woorden zijn, daar Vaiçvânara eene gemeenschappelijke naam is van drie wezens en „geest" van twee, wordt hier echter eene nadere bepaling gevonden, waaruit blijkt, dat zij het Opperwezen aanduiden, nl. „Het hoofd van dien geest, van Vaiçvânara, is de hemel enz." Want dat het alleen het Opperwezen kan zijn, dat, den hemel tot hoofd hebbende en in verschillende vormen bestaande, hier ter wille van de vereering als de inwendige geest wordt voorgesteld, volgt hieruit, dat dit de oorzaak van alles is. Want daar de oorzaak in alle dingen, die uit haar voortkomen, bestaat, kan van haar gezegd worden, dat hemel, wereld enz. deelen van haar zijn. En de woorden: „Die eet spijs in alle werelden, in alle schepselen, in alle geesten", die leeren, dat de vrucht zich uitstrekt over alle werelden enz., zijn alleen waar, wanneer hier sprake is van de hoogste geest. Ook de woorden: „Zoo worden diens zonden alle verteerd", waarin gezegd wordt, dat alle zonden van hem, die dat wezen kent, vernietigd worden, en aanduidingen van het Brahma als voorkomen in den aanhef: „Wat is onze geest, wat is het Brahma", in de verbinding van de woorden „geest" en „Brahma", bewijzen, dat er alleen van het Opperwezen sprake is. Daarom kan Vaiçvânara geen ander dan het Opperwezen zijn.

25. Hetgeen in de overlevering voorkomt, is een bewijs daarvoor.

Dat Vaiçvânara alleen het Opperwezen kan zijn, blijkt ook hieruit, dat in de overlevering bepaald aan het Opperwezen zulk eene de drie werelden omvattende gedaante wordt toegekend want daar wordt gezegd: „Hulde aan dien wereldgeest, wiens mond het vuur, wiens hoofd de hemel, wiens navel de lucht, wiens voeten de aarde, wiens oog de zon, wiens ooren de hemelstreken zijn." De bedoeling is: Die in de overlevering voorkomende beschrijving, die tot een daaraan ten grondslag liggend schriftwoord doet besluiten, is een grond voor de stelling, dat met Vaiçvânara het Opperwezen wordt aangeduid. Ofschoon deze woorden *blijkens het*: „Hulde aan dien wereldgeest" een lof-

zang zijn, zou toch zonder een daaraan ten grondslag liggend schriftwoord die lofzang niet bestaan in de toekenning van juist zulk eene gedaante. En ook andere plaatsen uit de overlevering kunnen hier worden bijgebracht als: "Hij, van wien de wijzen zeggen, dat de hemel zijn hoofd is, de lucht zijn navel, maan en zon zijne oogen, de hemelstreken zijne ooren en de aarde zijne voeten, hij is de onbegrijpelijke geest, de bestuurder aller schepselen."

26. Ontkent men dit op grond der woorden enz. en omdat hij zich in den mensch bevindt, dan is het antwoord: Neen; want zoo wordt aanschouwing voorgeschreven; anders is de nadere beschrijving daarop niet toepasselijk; en de tekst noemt hem ook mensch (ziel).

Nu zegt men: Vaiçvânara kan niet het Opperwezen zijn. Dit blijkt uit de woorden enz. en hieruit, dat hij zich in den mensch bevindt. Het woord Vaiçvânara vooreerst kan niet het Opperwezen aanduiden, omdat het eene andere vaste beteekenis heeft; evenmin het woord Agni in de uitdrukking: "Dat is Agni Vaiçvânara". Het woord enz. wijst op de vermelding der drie vuren, het haardvuur als zijn hart enz. Op deze gronden moet men tot de conclusie komen, dat Vaiçvânara het vuur in den buik is. Zoo wordt ook gezegd: "Weet, dat hij in den mensch zich bevindt" en ook dit is op het vuur in den buik toepasselijk. Op de bewering, dat Vaiçvânara de hoogste geest moet zijn, omdat van dezen de beschrijving geldt: "De hemel is zijn hoofd enz.", antwoorden wij: Hoe kunnen wij beslissen, dat men, terwijl kenmerkende bepalingen van beide voorkomen, alleen moet letten op de kenmerkende bepaling van het Opperwezen, niet op die van het vuur in den buik? Die beschrijving kan voorts ook slaan op het element vuur, dat buiten en binnen is. Want ook daarvan wordt in het lied gezegd, dat het met hemel en aarde enz. verbonden is, daar er staat: "Die hemel en aarde en het luchtruim met zijn licht beschijnt." Ook kan van den deva, die het vuur bezielt, om zijne goddelijke macht gezegd worden, dat hemel, aarde enz. deelen van hem zijn. Daarom is Vaiçvânara niet het Opperwezen. —

Hierop antwoordt de auteur: Neen, want zoo wordt aanschouwing voorgeschreven. Men mag niet uit het gebruik dier woorden enz. het besluit trekken, dat hier het Opperwezen niet be-

doeld wordt. Want zoo, zonder de gedachte aan het vuur in den buik te laten varen, wordt aanschouwing voorgeschreven. Hier wordt voorgeschreven het Opperwezen te aanschouwen in Vaiçvânara, het vuur in den buik, op dezelfde wijze als geschiedt in de woorden: »Men vereere den inwendigen zin als Brahma.« Of wel hier wordt voorgeschreven het Opperwezen te aanschouwen onder de voorwaarden van Vaiçvânara, evenals dit geschiedt in de woorden: »Hij brenge vereering, de met gemoed begaafde, wiens lichaam de levensgeest, wiens gedaante licht is enz.[1]« En indien hier niet het Opperwezen, maar alleen het vuur in den buik op zich zelf bedoeld werd, dan zou de nadere beschrijving »de hemel is zijn hoofd enz.« er niet op toepasselijk zijn. En dat dit bezwaar niet weggenomen wordt door die beschrijving te doen slaan op den deva of op het element vuur zullen wij in het volgende aphorisme aantoonen.

Verder, indien hier slechts het vuur in den buik op zich zelf werd bedoeld, dan zou alleen gezegd kunnen worden, dat hij (Vaiçvânara) in den mensch zich bevindt, maar niet, dat hij mensch (ziel) is, en zoo noemen hem de Vâjasaneyins, daar hunne lezing luidt: »Dat is Agni Vaiçvânara; hij, die dezen Agni Vaiçvânara, die mensch is en menschvormig en in den mensch zich bevindt, kent enz.« Maar alleen van het Opperwezen, den algeest, kan beide, dat hij mensch is en dat hij in den mensch zich bevindt, worden gezegd[2].

27. Daarom ook niet de deva en het element.

Door de tegenpartij is beweerd, dat, daar in het lied ook het element vuur voorgesteld wordt als verbonden met hemel, aarde enz., de woorden »zijn hoofd is de hemel enz.«, waarin deze als deelen van Vaiçvânara worden voorgesteld, daarop kunnen slaan of op den deva, die het vuur bezielt, omdat deze met goddelijke macht begaafd is. Om dit nu te weerleggen, zegt de auteur: Daarom ook, om bovengenoemde redenen, is Vaiçvânara niet de deva en evenmin het element vuur. Want op het element vuur, dat slechts uit licht en warmte bestaat, is de voorstelling, dat de hemel zijn hoofd is, niet toepasselijk,

---

[1] Chând. Up. III, 14, 2.

[2] Eene eenigszins afwijkende lezing van het laatste gedeelte van dit aphorisme, hier door Çankara nog vermeld en verklaard, is in de vertaling weggelaten.

daar een eindig iets niet het eigenlijke wezen van een ander eindig iets kan zijn.

Evenmin is die voorstelling toepasselijk op den deva van het vuur, ofschoon deze goddelijke macht heeft. Want hij is niet de hoogste oorzaak en zijne macht is onderworpen aan het Opperwezen. Bovendien staat het vast, dat, indien een dezer beide opvattingen de ware was, het woord „geest" hier niet had kunnen gebruikt zijn.

28. Ook onmiddellijk is er geene tegenstrijdigheid; aldus Jaimini.

29. Met het oog op den verschijningsvorm; aldus Açmarathya.

30. Met het oog op het denken; aldus Bâdari.

31. Met het oog op de vergelijking; aldus Jaimini; want zoo wordt geleerd.

32. En de Jâbâla's leeren, dat hij daarin zich bevindt [1].

---

[1] De commentaar op deze aphorismen vermeldt de afwijkende gevoelens van sommige leeraars omtrent enkele punten van dezen tekst. Om zijne duisterheid en onbelangrijkheid is hij in de vertaling weggelaten.

Einde van het tweede hoofdstuk.

KORTE BIJDRAGE OVER HET MALEISCH VAN TIMOR.

Zooals dit in bijna elke residentie van Nederlandsch-Indië het geval is, verschilt ook het Maleisch, dat in den Timorschen Archipel gesproken wordt, in menig opzicht van het zuiver Maleisch, en levert het enkele bijzonderheden op, die eene sterk uitgedrukte locale kleur bezitten.

Het eenigste wat, zooverre mij bekend, daarover tot heden werd gepubliceerd, is eene korte woordenlijst, opgenomen in Deel XX van het T. v. h. Bat. Gen., bevattende de Rotineesche woorden, gebruikelijk in het Koepangsch-Maleisch.

Daargelaten enkele drukfouten als *kĕmaoer* voor *kĕmaoes*, *klis* voor *kĕlis*, *kwaoek* voor *kawaoek*, *séĕ* voor *sei*, *loeroeh* voor *loeroek*, *lĕpontar* voor *lĕpontas*, *poelil* voor *poelĕk* en *tenah* voor *tenak*, [1] komen daarin woorden voor, die nooit in het Maleisch gebezigd worden. *Koeroes* en *rakoes* o. a. worden dagelijks gehoord, en *flonko* (beter *faloengkoe*) is in den geheelen Molukschen Archipel tot Manado zoo bekend, dat de Rotineesche oorsprong gerust ontkend mag worden.

Andere woorden weder hebben in het Rotineesch eene geheel andere beteekenis: zoo heet het Mal. *kosi* in het Rotineesch *melingga* en *mefili*, en zegt de Rotinees *neoeloe* en *namakoekoetoek* voor het Mal. *koesoe-koesoe*, waarom die woorden dus niet van Roti afkomstig kunnen zijn.

Ik geloof derhalve, dat het zeer gewaagd is van dergelijke

[1] Voorts:

foi . . . beter: *foë*.
fefakek . beter: *fefake*. (Een knieschijf wordt ook *kaki boekoe* genoemd).
kĕkai . . beter: *kĕkaë*.
kosik . . beter: *kosĕk*, ook ergens iets om geven, zooals elders *perdoeli*.
soi . . . beter: *soë*.
lĕgong . . beter: *lagong*.

vreemde woorden eene afleiding op te geven, zonder voorafgegane studie der verschillende landstalen, en ik acht het beter mij tot de enkele vermelding te bepalen, tot zoolang nadere onderzoekingen het verband daarmede hebben aangetoond.

Al dadelijk springt sterk in het oog de veranderde klemtoon, die hier op de woorden wordt gelegd. Men zegt nl. *bésar* voor *bĕsar*, *béli* voor *bĕli*, *lébeh* voor *lĕbeh*, *togor* voor *tĕgor*, *koetoemoe* voor *kĕtĕmoe*, *goematar* voor *goemĕtar*, *takoedjoe* voor *terkĕdjoet*, *gédong* voor *gĕdong*, *téboe* voor *tĕboe*, *roeboes* voor *rĕboes*, enz.

Niet minder eigenaardig is de verwisseling der letters *dj* en *j*, zoodat *kajoe* als *kadjoe*, *melajoe* als *meladjoe*, *adjar* als *ajar* en ook omgekeerd *belajar* als *beladjar*, *pertjaja* als *pertjadja*, *kardja* als *karja*, *kumbodja* als *kambojang*, enz. uitgesproken worden.

Een derde verschil is de verplaatsing der letters *k* en *s*, waardoor men *paksa*, *laksa*, *pareksa* tot *paska*, *laska*, *pareska* vervormt.

Andere wijzigingen zijn geheel willekeurig: *omong-omong* is verbasterd tot *ombong-ombong*, *galei* tot *galing*, *gamit* tot *gapei*, *rompi* tot *rompis*, *katiak* tot *gatea*, *boeboek* tot *foefoek*, *koedis* tot *koedek*, *kĕtapang* tot *kĕtapas*, enz.

Behalve de Portugeesche en inlandsche talen, heeft ook het Hollandsch zijn aandeel geleverd in de vorming van het Timorsch-Maleisch, en hoort men algemeen spreken van *broek*, *mier*, *poes* (voor *kat*), *nies* (voor *niezen*), *rĕbis* (voor *ribben*), *soeweel*, *hamer*, *pompoen* (voor *laboe*), enz., zonder dat daarvan de ware Maleische woorden bekend zijn.

Onder de meest voorkomende, elders niet gebruikelijke woorden, verdienen de volgende nog vermelding:

babesi . . . mand om padi in te bewaren.

baoek . . . *pohon bahoek*, de waroeboom.

bak . . . de longen (elders, zoo te Manado als Ambon, *hati gaba* geheeten).

bandara . . publiek vrouwspersoon.

baramanggis . de walang-sangit.

bastia . . . het met kalk bestrijken of witten van muren.

batjao . . . vertakt, zich splitsen in twee armen van eene rivier; eene verbastering van *batjawang* of *batjabang*.

bebak . . . bladsteelen van den lontarpalm

berok . . . een vlerkprauw.
boa . . . de nieren (R. v. E. *boewah pinggang*).
bobĕra . . de witte kalebas.
boboik . . wieg, wiegen. (Mal. *boewei*).
bonggo . . een liesbreuk.
bosorang . . 2e pers. meervoud, jullie.
botok . . . gierst (Rotin. *betek*).
botorang . . 1e pers. meerv. wij.
daoek . . . *boeroeng daoek* = reiger.
dego-dego. . zitbank van bamboes (Man. id.)
deras . . . de dadapboom.
djolok. . . vieren van touw.
doak . . . ook: ergens beu van zijn.
doedoe . . het zwam van den arengpalm.
doesi . . . het afschrappen van de opperhuid van bladeren.
eki . . . schreeuwen, gillen.
fafedoek . . ingedrukt van den rug van paarden.
fani . . . honigbij.
farakoe . . flauw vallen.
farinja. . . meel (Port. *farina*).
faroedjoe . . roestig, met roest bedekt.
fenok . . . uitstrekken, recht maken van iets dat krom is.
fi . . . . *roempoet fi* = alangalanggras.
fifiti . . . met den hengel visschen.
foera . . . het overlangs splijten van de bladeren van den arengpalm.
gala-gala . . de toeriboom.
gigi isi . . het tandvleesch.
goma . . . de spruw.
haik . . . timba van gawangbladeren; wordt ook als maat gebezigd (25 katies).
haring. . . rif.
hasi . . . wijdbeens staan.
hendak . . pandanen.
horo (fiola) . de viool strijken.
ila . . . . een soort van uitslag, meer bepaald wonden en zweren in het aangezicht.
ipoek . . . een maat van 5 katies.
kabaoek . . een vleêrmuis.
kalatik . . een worm.
kak . . . *boeroeng kak*, een soort kraai of raaf.

kangkiri . . de liesstreek.

karnikoe . . een spel met de knieschijf eener geit, die langs een stokje op den grond wordt geworpen, en waarbij men wedt of het op de holle of bolle zijde zal vallen.

kapisak . . een doos van de bast van den arengpalm vervaardigd; deze wordt wel eens omgekeerd op het hoofd gezet. Het eigenlijke hoofddeksel heet *tilangga*.

kapisoek . . gebrek aan iets hebben.

karoetoek . . zuigeling, wicht; in het algemeen alles wat klein is en zoo *oewang karoetoek* = klein geld.

karpoes . . muts, ook nok van een dak.

kea . . . een zeeschildpad.

kei . . . als, gelijk (Jav. *kåjå*).

kĕnik . . . krabbe.

kes. . . . *boeroeng kes*, de vogel, die in de Molukken *moleo* of *moeleoe* heet.

ketei . . . heet op de tong.

kĕtemak . . kiekendief.

ketoe . . . het afplukken van vruchten.

kodeh . . . aap.

koeë . . . een buideldier, de Amb. *koesoe*.

koek . . . milt.

koembang . een tampajan om olie te bewaren.

koeroes . . spaansche peper.

kongkoemoe . gekreukeld, ineengefrommeld, van daar ook vuist.

kokodok . . de keel, van *kodok* = slikken.

lak . . . een hutje in de tuinen, een soort loods.

lakola . . . tweeslachtig van dieren.

lambe . . . met de tong likken.

lalik . . . hanekam.

lapaneoe . . een maat van 25 katies.

laroe . . . het gegiste sap van den lontarpalm, met kruiden gemengd.

lĕlongei . . dansmeisjes (Jav. *ronggĕng*).

lendo . . . *koeda berlendo*, een paard dat steigert en springt.

loeöek . . . het uitbroeden van eieren door kippen, enz.

lolei . . . de kaladi.

lopoe-lopoe . mos.

manjora . . de melatistruik.
makadede. . het slapen van ledematen.
makareë . . wrang, bitter.
malaë . . . vlechten.
maloi . . . loeren, gluren, bespieden.
matabai . . de tamatevrucht.
maskedo . . de hik (Port. id.)
maspiti . . het sissen van kokende olie, ook van jong hout en van een lamp die uitgaat.
maspoto . . een blaasvormig uitslag over het geheele lichaam, ook wel brandblåren.
matono . . het hoofd vooroverbuigen.
menoso . . *kaki menoso* = rheumatische pijn in het voetgewricht (ook *kaki asam*).
moekoe . . barensweeën; ook persen bij ontlasting.
moeti . . . kralen. (De vroegere worden onderscheiden in *moetisala* en *moetidara*).
mofak . . . *ramboet mofak*, haar, dat geheel grijs is.
molak . . . ook: geleding van stengels; schakel van een keten of buikband.
ngongo . . door den neus spreken.
ninik . . . muskiet.
noenoek . . de waringinboom.
noepoek . . uitspruitsel van vruchten b. v. kokosnoot; ontkiemsel van zaad.
noes . . . de inktvisch.
obanat . . kleine muskieten (*agas*).
omas . . . het pudendum muliebre.
oeti . . . het pudendum virile.
omek . . . *mengomek* = pruttelen.
oek . . . ook: zaagsel, fijn poeder.
pado . . . een zeedier, de *gorita*.
palintang. . telgang van een paard.
pal-pal . . laveeren van schepen (z. o. van de Wall zamenspraken.
panggonak . bloemscheede der palmen.
paris . . . de nageboorte.
pèlè . . . fakkel.
pélor . . . *bitjara pélor* = onduidelijk spreken (Jav. *pelat*).
pileh . . . oprapen (wel te onderschieden van *pilih*).
poak . . . *uitgieten*, uitschenken.

polik . . . kaal, zonder hoofdhaar.
pompa . . *boeroeng pompa* = duif.
poenoek . . de vezelige bast van de kokosnoot.
poeöek . . paddestoelen.
posĕng . . de grens, tot waar het zeestrand bij eb droogloopt.
raoe . . . ergens iets met de hand uitgrijpen.
rapat . . . een inlandsche toom.
real . . . een legertje van strijders bij de onderlinge oorlogen tusschen de inlandsche vorsten (Port. id.).
rososo . . over den grond sleepen.
sakada . . een ladder van bamboes.
saloeroek . . eene maat van 10 katies.
seoe. . . . het afplukken van vruchten.
sepo . . . bij tijds.
sepoe . . . rondgaan om padi tegen goederen in te ruilen.
serong . . , *djalan serong*, een zijweg.
sĕsek . . . ampas kalapa.
siar . . . *tasiar*, verspreid van goederen, die door elkaar liggen.
sikeloti . . vroolijk, springlustig; ook van een paard, dat zijne achterpooten opgooit.
sili . . . op zij gaan, ook: terugdeinzen, achteruitgaan.
sisipoe . . eene maat van 5 katies.
soeöe(k) . . iets op het hoofd dragen.
soefoe . . oppoetsen, blinkend maken van goud, enz.
soesoe babi . stroomrafeling.
soesoeli . . schilfers op het hoofd.
soesoeng . . de verplichte opbrengst van padi en suiker aan de Radja's
soke kapala . de schedelkap.
sondé . . . niet, neen.
sosak . . . de nangkaboom.
sosoroe . . de scheen.
stansi . . . galerij, pendopo.
taka . . . een bijl.
talakan . . de bamboes, die gebruikt wordt om eene prauw voort te duwen.
tampias . . uiteenspatten.
tatati . . . een patjol.
tateboe . . algemeene benaming voor rietsoorten.
tena . . . iets verhinderen, beletten, tegengaan

tĕkek . . . rijstdietje.
terraë . . . verward, ineengestrengeld van touw.
titi . . . het stuk slaan met een steen van harde vruchten of pitten.
tjade . . . *tatjade*, van huizen die niet geregeld gebouwd zijn, maar hier en daar verspreid liggen.
tjang . . . grootvader.
totobak . . het voortboomen van eene prauw.
tobor . . . een wichelaar of waarzegger.
toefa . . . de toebawortel.
toena . . . paling.
tofa . . . *tofa roempoet* = gras wieden.
tofi . . . (of *totofi*) het wroeten in den grond van een varken.
tomoe-tomoe . doozen, waaain de tabak bewaard wordt.
tor . . , . grens, grenspaal.
toris . . . een soort erwtjes.
totok . . . pikken van vogels (Bat. *toektoek* = snavel).
wandoe . . tweeslachtig van dieren.

Eigenaardig zijn nog enkele uitdrukkingen, die, alleen op Timor in gebruik, een vreemdeling zeer opvallen, als:

soengei malelei . . . voor *stortvloed*
ajer saboen . . . . " *modderwel.*
sakit mati kambing . . " *vallende ziekte.*
lari andjing . . . . " *galoppeeren.*
boentar kes . . . . " *van zijn paard tuimelen.*

Merkwaardig is nog het volgende gedicht, dat op de inlandsche scholen alom gezongen wordt.

PANTON PAPĔRANGAN ORANG WĔLANDA DENGAN ORANG BELGI.

1. Angkatlah kami sanjanjian peedji wĕlanda,
Dan Radja Willem jang membĕri titahnja dengan gah!
2. Tatkala orang Belgi jang mĕmaki dan kata,
Orang wĕlanda takoet pĕrang dan koerang sĕndjata.
3. Berkata Nassau dan pĕsan kamoeka wĕlanda,
Angkat sendjata masok pĕrang dengan bĕrani gah!
4. Berdarah Radja moeda kĕlak di Belgi tertoempah,
Dan kaki orang jang tjĕpat ikoet Radja moeda.
5. Tatkala itoe terangkat bandeira wĕlanda,

Dan orang djahat bersasat berdijam dirinja.
6. Tamboer berboenji masok pĕrang, moesiki ramĕlah,
Dan laksa pistol dan snapan di pasang dan kĕna.
7. Tatkala lari Belgi kĕras, bertĕrejak wĕlanda,
Berdatang masok dan lintas siapa jang tĕgah.
8. Marilah Fransman jang dekat, membantoe kasian,
Prins Willem Frederik jang tjĕpat sendiri parentah pĕrang.
9. Prins Leopold saorang pĕrang takoetan dan lari,
Tatkala ija dengar jang van warnar di Belgi.
10. Difoti soedah goemitar, dan roden baboeta,
Samoewa ada palitar, jang sija bitjara.
11. Kasian Belgi jang pada Radjamoe jang bahroe
Menjasal dengan kamoe kĕras sapĕrangan jang maloe!

Ambon, Nov. 1873. DE CLERCQ.

ALLERLEI OVER HET EILAND ROTI.

Omtrent het eiland Roti zijn zoovele tegenstrijdige berichten verspreid, dat ik het niet onbelangrijk acht daarop de aandacht te vestigen, waartoe ik wegens de uitgebreide literatuur (zie het Aardr. en Stat. Wdb. sub *Timor*) heb uitgekozen de werken van Dr. Buddingh, „Neêrlands Oost-Indië”, Deel III, en Dr. de Hollander, „Land- en Volkenkunde van N. I.”, Dl. II.

De eerste noemt het de broodkamer van Koepang (blz. 300) en vindt deze naamsafleiding zelfs zeer natuurlijk, zooals blijkt uit de bijvoeging, dat *Roti* in het Maleisch *brood* beteekent. Daargelaten dat de uitvoer van voedingsmiddelen naar Koepang zoo heel aanzienlijk niet is, moet die zonderlinge afleiding te meer verwondering wekken, daar de eerste bewoners het woord *brood* wel niet zullen gekend hebben. De ware naam is dan ook *Rote* (hier en daar *Lote* uitgesproken), alzoo genoemd naar eene plaats op de noordkust, die nog heden *pantei Rote* heet, en waar men een gelijknamige kampong aantreft, die tot het regentschap *Landoe* behoort. Bij de inlandsche bevolking bestaat eene overlevering, dat de eerste nederzetting daar heeft plaats gehad, en naar den aanvoerder het strand zijn naam ontving, terwijl zij de verbastering tot *Roti* toeschrijven aan een verkeerd begrip der schepelingen, die bij hun eerste bezoek in de nabijheid van dat strand landden en den localen naam op het geheele eiland toepasten [1].

Het vleesch van den walvisch wordt door de bevolking van Roti nimmer gegeten, en in zooverre de uitweiding op blz. 302 op Solor toepasselijk is, kan ik niet nalaten te wijzen op de zonderlinge beschrijving van de walvischvangst der Soloreezen,

[1] Bij *Savoe* heeft eene gelijke vergissing plaats gehad. De inboorlingen noemen het *Hawoe*, in het Maleisch van Timor *Saboe* of *Sawoe*, maar nooit *Savoe*. Een eiland *Hoki* is nergens bekend; dat heeft geen andere naam dan *Dana*.

voorkomende in het T. v. N. I., 1849, Deel II, blz. 66, die in waarheid met de bekende Amerikaansche wijze geheel overeenkomt. Het zou trouwens nog al een groot waagstuk zijn, om met acht voet *lange* bootjes, bemand met 6 à 8 man, en een touw van 15 tot 20 vademen op walvisschen jacht te maken, terwijl het vermoeien van den geharpoeneerden visch, door vasthechting van een groot aantal prauwtjes, wel tot de onmogelijkheden zal behooren.

Nog verdient aanteekening, dat de Soloreezen geenszins den walvisch eten, maar wel de *ikan laroe*, die door de Amerikanen *black fish* wordt genoemd.

De heidenen, waarvan op blz. 303 sprake is, heeten niet *Djintéo* maar *Djentioe*, en de *roemah pamali* niet *soengonetto* maar *songgonitoe*; het offeren zelf heet *songgo*, en de offerpriesters dragen den naam van *manesonggo*. Ook is de naam van *Oesinenoe* voor oppergod alleen tot Timor bepaald, en heet die op Roti *mantoealai*, d. i. de godheid, die boven den toewakboom zetelt.

De daar tevens vermelde eedsaflegging wordt alleen gevolgd bij het trouw zweren aan de *Mai-Bapa-Kompani*; onder elkaâr zweren zij anders, en slaan een kip den kop af, waarmede bedoeld wordt, dat de persoon, die eene valsche verklaring heeft afgelegd, hetzelfde ongeluk moge treffen.

De wapenen der Rotineezen zijn schietgeweer, houwer en piek, welke laatste *sagai* en niet *assagaai* heet, evenals de houwer *soeni* en niet *soeudré* wordt genoemd (vgl. blz. 307). Van schild of boog maken zij geen gebruik, zooals de heer van Lijnden terecht opmerkt, en de beschrijving van pees en pijlen is niet op Roti, maar wel op Solor toepasselijk [1].

Bepaald karakteristiek is hetgeen op diezelfde bladzijde voorkomt van een dans, die onder den naam van *poekoel gong* bekend is, wat Dr. de Hollander zelfs heeft overgenomen, en die toch nergens bestaat, en alleen doelt op het slaan op de *gong*, dat bij alle vermaken onmisbaar is en onze muziekinstrumenten vervangt, zooals dat met eenige variatie op Java met de *gamelan*, op Manado met de *kolintang* en op Ambon met de *tataboekan* het geval is. Dat de heer Buddingh, die bijna geheel Indië rondreisde, een dergelijke fout maakt, is onbegrijpelijk.

---

[1] De Saboeneezen daarentegen hebben schilden van buffelleder, die zij

Het ophangen van de pooten en hoornen der geslachte karbouwen aan het sterfhuis (blz. 308) berust blijkbaar op eene vergissing. Dit toch vindt nimmer plaats, en het ophangen van de hoornen (nooit pooten) geschiedt alleen bij de inwijding van een nieuw huis. Eveneens is het lang boven de aarde blijven van een doode alleen toepasselijk op Timor, waar het lijk niet begraven wordt, vóór dat alles voor het daarbij gebruikelijke feest gereed is; op Roti daarentegen worden de lijken onmiddellijk, en wel onder de huizen op eene diepte van 3—6 voet, begraven.

De vele foutieve benamingen van negorijen, kapen, enz. worden in het vervolg van dit opstel verbeterd: ik wijs hier alleen op *Poeloe Tepoen* (blz. 312), dat *Poeloe Tefoe* heet, en dat de daar voorkomende hoek van *Oësina* niet aan Roti's noordkust voorkomt, maar alzoo genoemd wordt de hoek van Timor vóór straat Roti.

In eene noot op blz. 315 is aangeteekend, dat sommige sawah's met een muurtje van klipsteen zijn omgeven, terwijl de tabaksvelden met bamboezen omheind zijn. De waarheid is, dat men alleen steenen-pagars aantreft om maïs en gierstuinen, en de natte rijstvelden van een levende pagar zijn omgeven, zooals het voor de aanplanting van tabak afgezonderde veld [1]. Die omheiningen zijn echter niet van bamboes, maar daartoe dient de *carcas purchans*, hier *damar Ende* geheeten.

Niet onaardig is de op blz. 317 gegevene verklaring van *toean deik melole*, dat woordelijk beteekent: *mijnheer zoent goed*. Voor *mooi* of *goedvinden* zegt de Rotinees: *nameda mëlole.*

Verdere bijzonderheden van Dr. Buddingh's reis over Roti en Timor ga ik met stilzwijgen voorbij, omdat de geringe wetenschappelijke waarde duidelijk is, en ieder, die den inlander kent, bespottingen als op blz. 328 voor eene fijne ironie van de inlandsche hoofden zal aanmerken.

Van meer belang zijn de verbeteringen, die ik zal aangeven voor de „Handleiding der Land- en Volkenkunde” van Dr. de Hollander, om reden dit werk zoo algemeen verspreid is en aan de meeste ambtenaren tot grondslag van hunne studiën strekt.

---

[1] De tabak wordt nooit gerookt, maar alleen met sirih gekauwd. Zij is niet zeer sterk, daar zij vóór de drooging wordt uitgewasschen. Tot bemesting der rijstvelden dient vooral schapendrek.

In de eerste plaats komt daarbij de staatkundige verdeeling in aanmerking.

Zeer opvallend nl. is de verwarring, die er heerscht in de opgave der tot de regentschappen behoorende kampongs [1]. Bij een onderzoek naar de ware namen, dankte ik aan de hulp van den Heer Rozet, posthouder te *Baä*, (die alle dialecten der Rotineesche taal kent), de ontdekking, dat vroegere reizigers misleid zijn door de tweeledige beteekenis, die de hoofden aan het woord *kampong* geven. Zij verstaan hieronder eerstens de aanzienlijke geslachten en vervolgens eene verzameling van huizen onder een bepaald hoofd, en noemen dan die, waar de Radja verblijf houdt, ter onderscheiding *negeri*.

Ik heb toen de moeite genomen daaromtrent overal een plaatselijk onderzoek in te stellen en verkregen: 1º. de namen der *bobonggi* (ook *bobongi* en *boboki* geheeten) of der voorname geslachten als *radja*, *fetor* en *tomoekoen*; en 2º. de namen der kampongs, welker hoofden als *manek gorok* of *korok* bekend zijn.

Beiden laat ik hieronder volgen ter voorkoming van latere vergissingen en vergelijking met vroegere opgaven, waartoe ik *Baä* als uitgangspunt heb gekozen. Tevens is telkens opgegeven het aantal weerbare mannen in elk regentschap aanwezig, zooals het door bovengenoemden ambtenaar werd begroot bij de vele oorlogen en partijschappen, die hij tijdens zijn langdurig verblijf aldaar bijwoonde. Een huisgezin op 5 leden stellende, krijgt men voor het aantal zielen een totaal van ruim 60,000.

BAÄ [2]

met 400 weerbare mannen.

Bobonggi.	Kampongs.
Ene	Baädale
Modok	Toendaodale
Koenak	Batoekapa
Soeki	Oëteas [3]

[1] De verdeeling in *matahari nejek* en *matahari toeroen* wordt alleen in de spreektaal gebezigd, om de ligging dier staatjes aan te duiden.

[2] Ter hoofdplaats *Baä* wonen nog een twintigtal Mohamedanen, afkomstig van Koepang, die was en padi opkoopen of liever tegen lijnwaden inruilen.

[3] *Oë* is het Rotineesche woord voor water, en vele kampongs zijn dan

Kampongs.

Boenggama
Loloön
Takai
Neë
Oënoas
Oëmaoelain
Oëgela
Toeanatoe
Todan
Ndoedale
Penapoea makalame
Menggilama
Locaëlain
Kokalain
Ndololite
Soekilain
Modok
Tanggaloei
Oëmaodale

TERMANO

met 2000 weerbare mannen.

Bobonggi.	Kampongs.
Masahoek	Kolilain
Meno	Olain
Leli	Kotalelcoek
Dodanga	Olalain
Kioekanak	Hala
Kotadeak	Oëno
Soei	Sosadale
Ingondaoes	Tadabolo
Oeloeanak	Hoö
Gofalaik	Poliama
Ingoebeoek	Polibongohoe
Deko	Peladelelain
Endae	Oënitas
Ingofao	Lefemoeni

Bobonggi.	Kampongs.
Botokameng	Salpohi
Ingonaoe [1]	Kodemanen
	Lefak
	Kade
	Boesalate
	Baoebofa
	Doedikoen
	Oëloenggoelain
	Oëngelau
	Hoeledo
	Gelamalole
	Poelai
	Baoedale
	Leli
	Hoetoe
	Batoengolo
	Peto
	Poewamata
	Oëndoele
	Oëbolo
	Nitonggoën
	Sibolo

Korbafo

met 700 weerbare mannen.

Bobonggi.	Kampongs.
Tananggoi	Mokdale
Sani radja	Mamen
Sani fetor	Soeöehoe
Inggoesoedi	Eohoe
Kanlain	Okepado
Kawama	Kalafaoe
Datik	Lamatineoë

[1] Van enkele geslachten zijn ook de namen van zijlinien opgegeven. Ik heb deze niet willen verzwijgen, omdat het kon zijn, dat zij in som-

Kampongs.

Oemakapa
Kolobafolain
Inggoeafolain
Daedaeosi
Kokadale
Oësinadale
Oënggae
Danodale
Olefa
Bioek
Deaoën
Denelain

LANDOE

met 300 weerbare mannen.

Bobonggi.	Kampongs.
Daiama	Rote
Raipon	Maeoë
Inggoeserik	Oënalain
	Oëmalada
	Oëtoetoei
	Kotadalek
	Mataramok
	Soaok
	Ledoeloe
	Oëmila
	Modalek
	Batoekoa
	Oëkak
	Oëndoei
	Oëbatoelain
	Korodalek
	Kenamaoin
	Batoeapahoen
	Oëmasik
	Nordalek
	Oësoeti

Kampongs.

Oëkae
Baolain
Ladoelain

Renggo

met 1000 weerbare mannen.

Bobonggi.	Kampongs.
Haontei	Kekahoe
Dato	Hoeroeoin
Maladatei	Bapaikoe
Anakaitei	Baramo
	Ikoeraä
	Baeoë
	Tokobatoe
	Boesadaelain
	Deteasa
	Oëbololain
	Rarano
	Hailea
	Noli
	Boidano
	Oëmatalilo
	Oëpoealain
	Oëramata
	Taboalain
	Ikomanoehoeöen
	Iia
	Masindale
	Toearaolain
	Faä
	Niioë
	Laäoë
	Ikomanoelain
	Oesoelain
	Ariranilain
	Pepela

Oëpao

met 200 weerbare mannen.

Bobonggi.	Kampongs.
Inaäi	Seleai-tareboe
Fia	Batoeidoe
Ari	Sotilai
	Manoeoë
	Petidaen
	Ealai
	Ornado
	Moödale
	Boaë
	Doëarlain
	Oëfi
	Ikoerara
	Mepei
	Batoesodan
	Oëdosole
	Doeile
	Tokowatoe
	Foinoeren

Bĕlba

met 1200 weerbare mannen.

Bobonggi.	Kampongs.
Tarakoko	Noenoë
Lengomao	Oësoeti
Manasea	Oëbao
Kajoë	Noelaina
Moemoek	Mamaloe
Sangi	Foelaä
Lako	Oëmata
Kedati	Oëngeo
	Soesioë
	Nesoe
	Longodale
	Kimadale

Kampongs.

Akekala
Palioë
Oëhoe
Haladain
Kailai
Tafakehoe
Boeëain
Manoepoelai
Oëinadale
Osekai
Poëoë
Bafanoë
Oëloeli
Pokowatoe
Safoeamaoin
Talitimon
Kelboekoë
Ngaoesclain
Loelipenalai
Bakoleten
Ingoepola
Oeloepoe
Oësoekoe
Oehena
Oesoelain
Tidolean
Heanoin
Lalao
Tonileten
Oengoeni
Idoeoin
Pao
Kataleten
Oëngelen
Oëlao
Safetafa
Lokobili
Foëoin

	Kampongs.
	Oefa
	Doëmata
	Popokedale
	Oëboka
	Oëoeloe
	Oëlain
	Kiloetoetoeöen
	Batoelaä
	Foekadali
	Donalon
	Naoöin
	Siomo
	Lifoeoë
	Loenoedale
	Batoelain

DIOE

met 200 weerbare mannen.

Bobonggi.	Kampongs.
Besitein	Oëoetoe
Laikein	Kekoain
Neontein	Boeëain
Kalintein	Oëledo
Loaktein	Oëbeo
Tasiktein	Oëbaoek
Solokteiu	Betekai
Folantein	Pepelelain
Malesitein	Kanalaik
	Dioedaik

LELENOEK

met 50 weerbare mannen.

Bobonggi.	Kampongs.
Dongitein	Lineoë
Sakatein	Hakoama

Kampongs.

Denggalate
Oëteas
Adikama
Naoetasi
Soka
Danolain
Lebianan
Soïek toeana
Loeasio
Sineloudi
Foeakdale
Timoelasi
Inggoebeoek
Namodale
Dompo
Lotoe
Soemoën
Manahelo
Dioe
Daëhoetilain
Nakawatoen
Batoelain
Isitoea

Ti

met 1000 weerbare mannen.

Bohonggi.	Kampongs.
Henoelaë	Danoheo
Boeralaë	Oëbo
balaë	Oëseli
epandi	Kotabeoek
oemboek	Saëaoen
eok	Roioën
	Meoain
	Ombok
	Dewama

---

[1] *Talaë* is
zee: *het* *dau*toe

Bobonggi.	Kampongs.
Leë	Dilamina
Moesoehoe	Oëmboek
Kona	Oëbatoe
Landoe	Oëno
Moöioemboek	Mongkak
Mokaleok	Batoenaroek
Langgalodo	Oëlasin
Bibimane	Olibaë
Feosoroe	Liloain
Kekadoeloe	Bokak
Manadato	Deranitan
Nalefeo	Batoengoeis
Todefeo	Oëderas
Danafeo	Belaoën
Mesafeo	Soenoesa
	Laloekoën
	Oëkeneka

DELA

met 400 weerbare mannen.

Bobonggi.	Kampongs.
Sedefeo	Fi
Tasimesa	Sedemaoe
Batoemesa	Teteana
Kaifeo	Hehenet
Batesede	Loetililo
Omba	Soandaoe
Sandaoempoe	Dander
Giriteë	Tasimamo
Laimedoe	Edaoeën
Roa	Sedeoën
Haoeoi	Toenggaoën
Paädale	Aras
	Boa
	Fimo
	Oëmoeti
	Teteata

	Kampongs.
	Dorowonggo
	Hoeana
	Oëhela
	Toeaneo
	Boenioë
	Oëfoë

Oënale

met 1300 weerbare mannen.

Bobonggi.	Kampongs.
Tarahanidi	Boeëai
Tarahaniona	Boeamo
Roa	Eahoe
Ait	Difati
Mandali	Tongga
Paädale	Bata
Haoeoi	Naleoin
Oinaleana	Toöelon
Anoendao	Nonggo
	Ladilaoe
	Soeioin
	Soekio
	Oëarek
	Saë
	Latiama
	Baleti
	Olit
	Oëdai
	Fedon
	Oëlolot
	Ginoën
	Fetofeo
	Haoesaoet
	Lenoë
	Menoama
	Manggis
	Sangoïn

Kampongs.

Mambola
Oënitas
Oëmame
Souiama
Oeine
Oëa
Oëlalao
Maomaoe
Lidor
Rina
Lolong
Gonggo
Lodano
Inggoeseti
Oënbao
Inggoelodo
Noensoemba
Toeassafoe
Gajama
Soeimo
Balas
Rima
Ade
Bandoet
Manggamoeroe
Manoeborek
Inggoetenoeloe
Lolofeo.

DENGKA

met 2200 weerbare mannen.

Bobonggi.	Kampongs.
Henoetei	Loetoemaoe
Lanitei	Hoendihoe
Boeitei	Daoe
Saoetei	Manamolo
Saintei	Oëpapan

Bobonggi.	Kampongs.
Boesaleo	Oëtoetoeloe
Boai	Medi
Baoeleon	Kailain
Manggi	Lendoeoin
Leseleo	Randeoë
Elo	Deoeama
Todan	Toeatolok
Tasioë	Modosina
Fando	Oënbo
Boloe	Danoëmbao
Loena	Oëtoembi
Toenaloektei	Inggoemengge
Loesitei	Lompodano
Leoana	Oëfatoe
	Inak
	Faiana
	Feama
	Noas
	Lobeama
	Temas
	Moendek
	Danoana
	Genioën
	Lidor
	Gonggo
	Ledomata
	Oëinggoe
	Doëlete
	Teloenoeloe
	Loetoelai
	Oeël
	Fatoenao
	Toetoebatoe
	Tolama
	Oëbole
	Andalafoe
	Holotoela
	Lasilai
	Oëdai

Kampongs.

Henoelain
Laki

LELAIN
met 18 weerbare mannen.

Bobonggi.	Kampongs.
Bobo	Oësemboka
Loedoe	Tiloenisi
Belolimpe	

In verband met het vorige verdient dan ook de aandacht, dat de *tomoekoen*'s [1] geen kamponghoofden zijn, (deze heeten *manek gorok*), maar een bepaald aantal kampongs onder zich hebben, wier zaken zij echter nooit alleen, maar slechts gezamenlijk mogen beslissen. Dat zijn nl. die kampongs, waar hunne familiën verblijven, want zij treden in den waren zin des woords als familiehoofden op. Bovendien zijn zij de tusschenpersonen, die de bevelen van den Radja aan de kamponghoofden overbrengen.

In het bedoelde werk van Dr. de H. worden de huizen gezegd als deels van denzelfden vorm als die op Timor, deels meer op de Maleische wijze gebouwd te zijn. Of de laatste naam goed is voor met den grond gelijke huizen, wil ik niet beslissen: op Roti noemt men de zoodanige *roemah Mangkasar* [2]. De conische vorm der Timoreesche woningen wordt echter nergens aangetroffen. Op Roti zijn de huizen op palen gebouwd, met houten vloer en omwanding, welke laatste behalve de deuropening geheel gesloten is. Men vindt er tevens een zolder in, en zij zijn gedekt met een dak van gawangbladeren of alang-

---

[1] De ware naam dier hoofden is *tomoekoen* en niet *tamoenggon*, zooals de zendeling Jackstein in Dl. XX van het Tijdsch. Bat. Gen. opgeeft. Op *Saboe* heeten diezelfde hoofden *tamoegoe*; ook dáár zijn zij familie- en geen dorpshoofden.

In die «Notizen» is ook eene minder juiste voorstelling gegeven van de verhouding tusschen *Radja* en *toewan tanah*; het bewaren van den stok met de daarover medegedeelde formaliteiten vindt slechts bij hooge uitzondering plaats.

[2] *In 't Bat. Mal. is r. měngkasar*, een hoog huis. (Vide Bijdrage blz. 4).

alanggras, dat tot op twee voeten van den bodem reikt, zoodat men er nauwlijks onder heen kan zien. De ruimte onder het huis dient tot begraafplaats der lijken.

Als aanvulling van wat omtrent de voedingsmiddelen is aangeteekend, moge dienen, dat de meest aangeplante padisoorten zijn:

padi Saboe, met 5 maanden groeitijd: de korrel is klein, plat, donkerbruin van kleur. Ontbolsterd vertoont zij zich bruinrood.

p. Ekoëro, met 3 maanden groeitijd: de korrel is klein, lichtgeel van kleur.

p. Mangkasar, met 6 maanden groeitijd: de korrel is middelmatig groot, donkergeel van kleur met bruine naaldjes.

p. Boegis, met 4 maanden groeitijd: de korrel is klein en dik, met lichtgeelen baard.

p. Baëkoei, met 3 maanden groeitijd: de korrel is lang en smal, donkergeel van kleur met bruine vlekken.

p. Anekase, met 3 maanden groeitijd: de korrel is middelmatig groot, het hulsel vuilwit.

p. Enggris, met 5 maanden groeitijd: de korrel is klein, plat en breed met lichtgeelen baard. Benevens 3 glutinosasoorten:

p. Oëkoa, met 6 maanden groeitijd: de korrel is middelmatig groot, het hulsel lichtgeel.

p. milak, met 3 maanden groeitijd: de korrel is groot, breed en vuilgeel van kleur.

p. poeloet Mangkasar, met 4 maanden groeitijd: de korrel breed, het hulsel roodgeel van kleur met witten baard.

Voorts komt ook hier de Sorghum vulgare onder den naam van *djagong Rote* voor; tevens wordt een sesamumsoort gegeten, bekend onder den inlandschen naam van *lena*.

De *dele* (Coax sp.) wordt slechts op zeer enkele hooger gelegen punten als b. v. te *Talaë* geteeld; elders vindt men slechts de *dele oetan*, waarvan de vruchtjes, door de kinderen tot snoeren aangeregen, om den hals gedragen worden.

Gierst (panicium) heet in het Maleisch *botok*, in het Rotineesch *betek;* daarvan zijn nog een paar soorten als *botok poeloet* bekend.

Het voornaamste voedsel van den Rotinees is echter suiker en toewak van den lontarpalm. Ter verkrijging van de laatste wordt de vrouwelijke vrucht afgesneden, vervolgens om de drie dagen drie malen daags goed geknepen, waarna het sap er uitloopt. Deze bewerking noemt men *iris toewak*. Door vermen-

middelen, krijgt men de *laroe*, terwijl de suiker door enkele uitdamping wordt bereid.

De vermaken der Rotineezen bestaan vooral in dansen, als *leno* (beter *lendo*) en *foti*, waarvan de eerste met het Javaansche *ronggèng*, de tweede met het Moluksche *tjakalele* geheel overeenkomt: bij beiden wordt opophoudelijk op de gong geslagen, om de maat aan te geven, en van daar dat dit *poekoel gong* voor een afzonderlijken dans is uitgemaakt.

Het zingen geschiedt meestal door beide seksen, die, in een grooten kring geplaatst, zich langzaam in de rondte voortbewegen; de meest bekende zangwijzen zijn *kebalai* en *bobone* (niet *bobaneh* en *lendo*), ofschoon de variaties daarop tamelijk veelvuldig zijn. Gewoonlijk zingt er één voor en vallen de anderen met refrein in, somwijlen een octaaf hooger.

Andere volksvermaken zijn:

1o. het *foti ndale*, of wedrennen van paarden binnen eene vlakte, *hoes* genaamd, die van de omgeving met een steenen muur is afgesloten. Gewoonlijk gaat dit gepaard met luid gescheeuw en het afschieten van geweren, om de paarden aan te vuren.

2o. het *tati noh* of *polong kalapa*, waarbij een kalapanoot op een staak ter hoogte van een el wordt gestoken, en eerst de Mai-Bapa-Kompani en vervolgens andere negorijen en kampongs worden opgeroepen, om hunne bedrevenheid te toonen in het afslaan van het uitspruitsel.

3o. het *metingga* of *mefiti*, waarbij de partijen hunne bedrevenheid moeten toonen in het toebrengen van schoppen, en daartoe twee aan twee of met ééne hand of met beide handen elkaâr vasthoudende, hunne tegenpartij hevig schoppen, hetzij rechtstreeks, dan wel half cirkelsgewijs het lichaam achterwaarts slingerende.

Deze vermaken vinden alleen plaats bij gelegenheid van het z. g. nieuwjaarsfeest, dat eenmaal 's jaars gedurende 2 of 3 dagen gevierd wordt, en waarvan de tijd voor elke negorij verschilt. Het schijnt dat hieraan eene dankzegging voor den voordeeligen oogst of voor het invallen van den goeden moeson ten grondslag ligt, waarvan de ware beteekenis sedert de invoering van het Christendom grootendeels is verloren gegaan.

Van de taal is nog weinig bekend. De heer Heijmering maakte daarvan eene woordenlijst, die, opgenomen in den 8en jaargang van het Tijdschr, v. N. I., voor een enkel dialect vrij nauwkeurig is,

Zooals ik van den heer Rozet en eenige meer ontwikkelde hoofden vernam, zijn er in het geheel zes dialecten van de Rotineesche taal en wel;
één van de staatjes *Ti*, *Lole* en *Baä*;
één van *Termano*, *Talaë* en *Keka*;
één van *Korbafo*;
één van *Landoe*, *Rënggo*, *Oëpao*, *Bëlba*, *Dioe*, *Lelenoek* en *Bokai*;
één van *Dela* en *Oënale*; en
één van *Lelain* en *Dengka*.

Dit verschil is vermoedelijk het gevolg van de afscheiding der kleinere staatjes, wat o. a. voor *Dela* uit *Oënale* en *Lelain* uit *Dengka* nog zoo lang niet geleden is.

Ten aanzien van de omringende eilandjes heerscht er eene groote verwarring, door *Landoe* aan de noordkust als een afzonderlijk eiland op te geven. Dit regentschap is wel degelijk aan het overige *Roti* verbonden door een strook lands, die bij springtij en in den regenmoeson onder water staat.

Wil men nu dat gedeelte wegens die tijdelijke afzondering een eiland noemen, dan kan het toch nooit gezegd worden onbewoond te zijn, daar het staatje *Landoe* met al zijne kampongs daarop is gelegen, en ook naar het zuiden door die strook geheel begrensd wordt, zooals op de kaart van Melvill van Carnbée onjuist is aangeteekend. Op deze laatste komt als noordkaap *Tandjong Nakasa* voor; ook dit is verkeerd; men heeft in het noorden twee kapen, een oostelijke, *Tandjong Mondo*, en een westelijke *Tandjong Poekoe Afoe*.

Van de andere eilandjes behooren *Bibi* of *Noesa Bibi* tot *Landoe*; *Ajana* en *Noesandaoe* tot *Dengka*; *Noese* tot *Oënale*; *Doö* tot *Dao*; *Dana*, *Noesalai*, *Landoe* en *Noesamanoek* tot *Ti*, terwijl *Heliana* slechts een rots in zee is. Op de twee laatste wonen menschen van het staatje *Ti*. Ten slotte deel ik hier mede, dat omtrent het nabijgelegen *Samao* in de meergenoemde handleiding de naam *Koerong*, voor het geheele eiland opgegeven, slechts een kaap is; dat er geen kampong *Sisi* bestaat, maar vermoedelijk *Tandjong Hansisi* bedoeld wordt, en het eilandje aan de zuidkust niet *Teboes*, maar *Teboein* heet.

Ambon, 20 Nov. 1873. DE CLERCQ.

NOTA VAN DR. J. F. C. GERICKE

OMTRENT

DE OPRICHTING VAN EEN INSTITUUT VOOR DE INLANDSCHE TALEN EN LITTERATUUR.

MEDEGEDEELD

DOOR

DR. T. C. L. WIJNMALEN.

Door de welwillendheid van den heer Jhr. J. P. Cornets de Groot, oud-Minister van Koloniën, thans lid van den Raad van State, werd aan het Bestuur van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië aangeboden eene eigenhandige „Nota” van wijlen Dr. J. F. C. Gericke „omtrent de daarstelling van een Instituut voor de inlandsche talen en litteratuur”. Volgens eene kantteekening van den geachten inzender zou die nota vermoedelijk zijn geschreven in 1830 en gericht aan den Gouverneur-Generaal van den Bosch. Althans kort daarop is te Soerakarta eene instelling in het leven geroepen onder den naam van Instituut voor de Javaansche taal. Hoe echter die oude nota in zijn bezit gekomen is, kon de heer de Groot zich niet meer herinneren. Vermoedelijk, zoo schrijft hij in zijne begeleidende missive van den 20en Juli ll., aan genoemd Bestuur gericht, heeft de heer Gericke hem die ter hand gesteld, toen hij met den Gouverneur-Generaal De Eerens in 1838 te Soerakarta was en er gehandeld werd over de belangen van het sedert 1832 daar, aanvankelijk onder zijne leiding, bestaande Instituut voor de Javaansche taal, gesupprimeerd bij of even na de oprichting in 1842 van de Delftsche Academie. De nota zelve geeft ons eene schets van den toestand der Maleische en Javaansche taalstudie vóór ongeveer veertig jaren; een toestand, „waarin, gelijk terecht ons medebestuurslid, Dr. J. J. *Meinsma*, aan wien het opstel om consideratie en *advies in handen werd* gesteld, schrijft, „thans gelukkig be-

langrijke verandering is gekomen, zoowel wat betreft het aantal personen, die de inlandsche talen beoefenen, als de kennis der oorspronkelijke inlandsche werken, die door Gericke worden opgenoemd. Ofschoon Gericke eerst van Maleisch en Javaansch spreekt, bepaalt hij zich eigenlijk geheel tot het laatste, dat hem trouwens dan ook het best bekend was. „Hoewel door hem een geheel verouderde toestand besproken wordt, kan echter, zooals de heer Cornets de Groot doet opmerken, de mededeeling van zijn opstel strekken als eene herinnering aan dien vroegeren toestand, terwijl het ook, volgens Dr. Meinsma, „als pleitrede voor de wenschelijkheid van de kennis der inlandsche talen voor den ambtenaar dan tevens nog eenigszins eene waarschuwing voor de toekomst zou kunnen zijn."

We laten de nota hieronder in haar geheel volgen, en wel onveranderd, ook met opzicht tot de spelling, terwijl we evenmin den wenk des heeren de Groot volgen, om daarbij eenige toelichting te voegen „zoowel ten aanzien der oorzaken van den geschetsten vroegeren toestand, als ten opzichte der reuzenschreden, sedert gedaan en het aandeel daarin van den voortreffelijken Gericke, die dertig jaren lang met onverdroten ijver zich kweet van de plichten, hem door het Nederlandsch Bijbelgenootschap opgelegd, en voorzeker een der grondleggers was van de hedendaagsche beoefening der Javaansche taal." Wilde men toch dit een en ander naar behooren in 't licht stellen, 't geen het ook inderdaad verdient, het zou, vooral in verband met den inhoud der nota, waarin gewichtige wenken voorkomen, eene studie van nog grooteren omvang dan het opstel zelf vorderen; bovendien zou zulk eene aanwijzing o. i. meer eigenaardig te huis behooren in eene geschiedenis van het intellectueele leven in Nederlandsch-Indië, welke we ons voorstellen te zijner tijd te leveren, of ook wel in eene afzonderlijke monografie van Gericke, welke helaas! tot heden nog niet bestaat ondanks de herhaalde pogingen, door den heer Cornets de Groot daartoe aangewend. Blijkens zijn schrijven had hij, toen Gericke in Januari 1857 te Dusseldorf gestorven was, in datzelfde jaar getracht de hoogleeraren T. Roorda en H. C. Millies te bewegen om een levensbericht van hem te schrijven, doch vruchteloos, terwijl hij mede in 1860 eene gelijke vruchtelooze poging deed bij den heer Dr. J. P. N. Land, toen nog algemeen Secretaris van het Hoofdbestuur van het Nederlandsch Bijbelgenootschap te Amsterdam, „onder referte tot de

Veth, betreffende de Bijbelvertaling in het Javaansch en de bezorging der uitgifte van eene Javaansche spraakkunst door den heer Gericke. Later verscheen eene hem betreffende korte aanteekening in het Biographisch Woordenboek der Nederlanden van Van der Aa, met vermelding der door hem sedert 1831 uitgegeven werken, doch zonder terugzicht tot hetgeen van hem onder anderen ook voorkomt in het „Geschiedkundig Overzicht der beoefening van kunsten en wetenschappen in Nederlandsch-Indië", door Dr. van Hoëvell, opgenomen in het Tijdschrift voor N. I. van 1839, deel I, bl. 102 en 105—106."

Mocht de kennisneming van de volgende nota dezen of gene opwekken om de onvermoeide werkzaamheid van den voortreffelijken steller daarvan alsnog naar eisch te karakteriseeren, dan zal de mededeeling daarvan niet te vergeefs zijn geweest.

De nota luidt als volgt:

„Terwijl de Engelschen in Bengalen eene menigte bekwame ambtenaren hebben, die de talen, geschiedenis, wetten en gewoonten der Inboorlingen, waarover wij regeren, grondig kennen, en daarvan niet alleen gebruik weten te maken in hun bestuur over en verkeering met dezelve, maar ook over geheel Europa reeds het licht der wetenschappen van den Indostan hebben verspreid, vindt men in Nederlandsch-Indië slechts weinige personen, die eenige kennis der Maleische taal bezitten, en naauwelijks eenen enkelen, die de Javaansche taal grondig verstaat; laat staan, die eenige kennis heeft der wetten, geschiedenis, mythologie en litteratuur der natie, waarmede hij dagelijks in aanraking komt.

Hoe kan eene natie wel geregeerd worden, wier taal en wetten men niet kent? Het regeringsstelsel van eene in beschaving ver gevorderde natie van Europa toepasselijk te willen maken op een volk, dat eerst begint zich te ontwikkelen of uit den staat der natuur te ontheffen, zoude even ondoelmatig en onuitvoerbaar zijn, als wanneer men van eenen kleinen knaap wilde vergen, om de lasten van eenen man te dragen. Hetgeen voor den Europeaan billijk is, strijdt dikwijls tegen de gewoonte van den Inlander van Java, en wat de eerste soms voor eene beuzeling beschouwt, wordt door den laatsten voor eene zaak van het hoogste gewigt gehouden. Hiervan getuigen zoo vele bepalingen in de Javaansche wetboeken: de *Soerjo-Alem*, de *Nowolo-Pradoto-Dhalem*, de *Hanger-Hangewan* of *Hanger-Hagerng*, de *Hanger-Sadhoso* enz. Doch welke Europeaan is met

den inhoud dezer wetboeken bekend? of wat nog meer wil zeggen: welke Europeaan kent dezelve slechts bij naam?

Omtrent de vroegere geschiedenis van Java verkeert men nog geheel in het duister. Doch hoe kan dit anders wezen, daar nog nooit een Europeaan in staat is geweest, om uit de oorspronkelijke bronnen, welke de *Babads* der Javanen bevatten, zelve te putten. Hoe verdicht en beuzelachtig ook de meeste verhalen in hunne geschiedboeken zijn mogen, zoude het echter voor den oordeelkundigen beoefenaar der geschiedenis niet moeijelijk wezen, het ware van het verdichte te onderscheiden en uit de beuzelingen vele belangrijke ontdekkingen te doen, die menig leedig vak in de vroegere geschiedenis van Java zouden kunnen aanvullen.

De mythologie der Javanen en de veranderingen, welke hunne godsdienstige begrippen door de invoering van den Islam hebben ondergaan, zijn nog weinig of geheel niet bekend. Het oorspronkelijke in het Kawi geschrevene en vervolgens in het Javaansch overgezette werk *Mannik-Mojo* bevat hunne originele mythologische denkbeelden, terwijl ons de *Anbijo* een overzigt geeft van het Mohammedanisme, zooals hetzelve op Java bestaat. Van het eerste bezitten wij eene gebrekkige vertaling in het werk van S. Raffles.

Van de *Romo* en de *Broto-Joedo* wordt vermeld, dat zij in het Javaansch de *Ramajana* en *Mahabarat* in het Sanskritsch nog overtreffen. Hetzelfde kan gezegd worden van werken van *Meno*, *Dewo-Roetji*, *Hardjoeno-Sosro-Bahoe*,, *Wiwoho* en meer andere, wier namen slechts ter naauwernood bekend zijn.

Men heeft de Javanen voor bigotte, onkundige en zedelooze Muzelmannen uitgekreten; doch men leze de voortreffelijke *Papali* van *Kjahi-Gede-Selo* en de *Woelang-Ngreh* van *Pakoe-Boewono den Vierden*, grootvader van den thans regerenden Keizer van Soerakarta, en men zal verwonderen over de uitmuntende zedelessen, welke in dezelve gevonden worden.

Opzigtelijk de godsdienstige en christelijk zedelijke beschaving der Javanen is tot heden toe niets gedaan, ofschoon eene christelijke natie reeds meer dan twee eeuwen op Java gevestigd is geweest. De goddelijke openbaring, welke wij in den Bijbel bezitten, op de wijze der Javaansche *Babads* of *Tjaritas*, zal door hen gretig worden ontvangen, waarop men in het vervolg de leerstellingen des Christendoms overeenkomstig hunne *Sastros*

zal men eerst alsdan den Javaan in handen kunnen geven, wanneer hij de vatbaarheid zal verkregen hebben, om denzelven met verstand en nut voor zich zelven te gebruiken.

Doch de voorname vraag is thans: door welke geschikte middelen de kennis der talen en letterkunde van Java, welke voor den ambtenaar, den litterator en den godsdienstvriend zoo wenschelijk en noodzakelijk is, zal kunnen verkregen en uitgebreid worden?

De Engelschen hebben te *Hertford* in Engeland, te *Fort-William* en *Fort-St.-George* in Bengalen aanzienlijke *colleges*, waarin aan iedereen, zelfs militairen niet uitgezonderd, de gelegenheid wordt gegeven, om in de Indische talen en wetenschappen onderwezen te worden. Niemand kan in Bengalen eenig aanzienlijk ambt bekleeden, tenzij hij in een der gemelde colleges de bekwaamheid daartoe heeft verkregen.

Ook ontbreekt het hun niet aan andere hulpmiddelen, die het studium der talen kunnen verligten. De *Spraakkunsten* van *Colebrooke*, *Forster*, *Carey* en *Wilkins*, de *Soetras* van *Penini*, de *Moegda-Boedha* van *Vopadewa*, de *Amara-Cosja* door *Colebrooke* vertaald, de overzetting van de *Mego-doeta* door *Wilson*, van de *Ramajana* door *Carey* en *Marshman*, van de *Bagavat-Gita* door *Wilkins*, van verscheidene *Indische Wetboeken* door *Colebrooke*, en verscheidene andere werken zijn zoo vele hulpmiddelen, waarvan alleen de beoefenaar der *Sanskritische taal en litteratuur* zich kan bedienen. Eenen gelijken voorraad van hulpmiddelen heeft men tot het leeren van andere talen, als: de *Bengaalsche*, de *Tamoelsche*, de *Cingalesche* enz.

Doch de Nederlanders bezitten noch colleges, noch spraakkunsten, noch woordenboeken, noch vertalingen uit of gedrukte werken in de oorspronkelijke taal van Java. Wien zal het dus ook verwonderen, dat er naauwelijks een enkel Nederlander gevonden wordt, die in eenige betrekking geplaatst zijnde, eenige kennis van de taal des lands heeft, vooral wanneer de buitengewone moeijelijkheid, die in het leeren der Jav. taal gevonden wordt, daarbij in aanmerking wordt genomen?

De oprigting van een *Instituut*, waarin jonge lieden, die reeds hier of in Europa eene beschaafde opvoeding hebben genoten, in de talen en letterkunde van Java kunnen onderwezen worden, is sints lang de wensch geweest van vele aanzienlijke *Nederlanders* zoo in het vaderland als in deze gewesten. Doch

aan de uitvoering daarvan hebben altijd groote zwarighden in den weg gestaan. De voornaamste is geweest, en welke thans nog blijft bestaan, het gebrek aan geschikte personen, die, met de vereischte kennis uitgerust, de bekwaamheid bezitten, om onderwijzers in het Instituut te kunnen worden.

Hoe gegrond deze en andere zwarigheden zijn mogen, bieden er zich nogtans uitzigten aan, om het gewenschte doel eindelijk te bereiken, mits dat men de zaak in het kleine beginne, en het zoo aanlegge, dat daaruit eens het grootere werk geboren worde.

Men zal zich voornamelijk eerst tot de Maleische en Javaansche talen moeten bepalen.

Wegens het gebrek aan onderwijzers zal men deze eerst dienen te vormen.

Het Gouvernement zal te dien einde behooren uit te zien naar eenige schrandere jonge lieden, die bereids eene eenigzins letterkundige opvoeding hebben genoten, en eenen bijzonderen aanleg bezitten om spoedig de eene of andere der gem. talen te leeren, en deze door Maleische en Javaansche geleerden laten onderrigten.

Zoodra dezen eenige vorderingen zullen hebben gemaakt, zal men hun getal kunnen vermeerderen en hen dadelijk in de gelegenheid stellen om van het geprofiteerde tot nut voor anderen te verstrekken, en zich de bekwaamheid te verschaffen om anderen te onderwijzen, terwijl zij met hunne eigene studien voortgaan.

Het lijdt geenen twijfel of men zal langs dien weg slagen in het verkrijgen van geschikte onderwijzers voor een Instituut en zullen zich te gelijker tijd eenige bekwame ambtenaren kunnen vormen, die op de eene of andere wijze dienstig voor hetzelve kunnen worden.

Van deze eerst te vormen onderwijzers zal men met der tijd nuttige spraakkunsten, woordenboeken, vertalingen van voorname Javaansche en Maleische manuscripten en andere werken over de oorspronkelijke Javaansche mythologie, geschiedenis, wetten, enz. kunnen verwachten.

Het Gouvernement heeft sints jaren aanzienlijke sommen verspild tot onderhoud van *Leerlingen* en *Elèves* in de Javaansche en Maleische talen; doch welk voordeel heeft hetzelve daarvan reeds getrokken? De Elèves aan zich zelven overgelaten zijnde, doen wat zij verkiezen. Ook worden zij meestal met

lijke bestemming. De Residenten, welke over hen gesteld zijn, kunnen hunne verigtingen niet nagaan, omdat zij zelven onkundig zijn met hetgeen, waarvoor zij zullen worden opgeleid.

Het zoude derhalve noodzakelijk zijn, dat, indien men mogt besluiten om jonge lieden tot bovengemeld einde langs den aangetoonden weg op te leiden, een eenigzins in de Javaansche en Maleische taal bedreven persoon als *Provoost* (Praepositus) over hen wierd gesteld, die aan hunne studiën eene goede rigting kon geven en hun zelven eenigzins in het aanleeren der eerste beginsels zoude kunnen behulpzaam zijn.

Een Reglement voor de zich op die wijze te vormen onderwijzers als voor den Provoost zoude alles nader moeten bepalen."

HERINNERING
AAN
DEN HOOGLEERAAR T. ROORDA.

Door het bestuur van het Instituut uitgenoodigd in de „Bijdragen" den Hoogleeraar Roorda als een der oprichters van gemeld Genootschap te herdenken, maak ik gaarne van die gelegenheid gebruik om den geliefden leermeester en vriend eenige woorden van dankbare herinnering te wijden.

Op den 4den Junij 1851 werd te Delft eene vergadering gehouden van mannen, die, belangstellende in de kennis van Indië, bij elkander waren gekomen op uitnoodiging van de Heeren J. C. Baud, G. Simons en T. Roorda, en door hen besloten tot de oprichting van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië. Van deze drie mannen heeft voorzeker de laatste niet het geringste deel hier aan gehad, en hij was dan ook door zijne betrekking en werkkring daartoe in het bijzonder geroepen. Immers als de eerste Hoogleeraar in het vak der Indische wetenschappen, was hij ook degeen, die het meest belang moest stellen in de naauwkeuriger en uitgebreider kennis van Indië, welke men door middel van het Instituut wenschte te verkrijgen en dan door wetenschappelijke bestudering tot hooger moest leiden. Jaren lang is hij dan ook als lid van het Bestuur ijverig voor het Instituut werkzaam geweest en heeft door menige bijdrage van zijne hand het Tijdschrift verrijkt. En als stichter van het Instituut èn als eerste wetenschappelijk beoefenaar der Indische talen, waarover ook het Instituut hare zorgen uitstrekt, verdient dus Taco Roorda zeker wel in hare werken te worden herdacht.

Geboren te Britsum, een dorp ten noorden van Leeuwarden, · *zijn vader* predikant was, den 19den Julij 1801, vol-

bracht Roorda zijne theologische studiën aan de Hoogeschool te Groningen, en promoveerde aldaar in 1824 met eene dissertatie „Commentarii in aliquot Jeremiae loca”, waaruit reeds de richting zijner studiën blijkt, namelijk de Oostersche taal en letterkunde. Hiervoor was in die dagen Hamaker te Leiden de groote man, en het kan ons dan ook niet verwonderen dat Roorda zich eenigen tijd derwaarts begaf om zijne studien in dat vak voort te zetten. Daar maakte hij kennis met Weijers en Juynboll, die met hem den door Hamaker aangewezen weg hebben vervolgd en zijne meest bekende leerlingen zijn geweest. Dat de naam van Roorda reeds toenmaals als beoefenaar der Oostersche talen zeer gunstig bekend was, blijkt daaruit, dat hij den graad van Doctor in de Letteren en Wijsbegeerte „honoris causa” verwierf na de verdediging van een „Specimen Historico-criticum exhibens Vitam Amedis Tulonidis” op 7 Februarij 1825. Hij keerde nu evenwel tot het meer praktische leven terug, en was gedurende twee jaren predikant, eerst te Lutjegaast in de Provincie Groningen en vervolgens korten tijd te Burgwerd in Friesland. Toen werd hij beroepen als Buitengewoon Hoogleeraar aan het Athenaeum te Amsterdam ter vervanging van Prof. Wilmet, welke waardigheid hij den 20 April 1828 aanvaardde met eene redevoering over de Hebreeuwsche dichteressen. Thans was hij in zijne eigenlijke werkkring overgebracht en met welken ijver hij zich op de beoefening der Oostersche talen toelegde bleek alras in de uitgave der Hebreeuwsche en later van de Arabische Grammatica, die bewezen dat behalve Hamaker nog meer grondige beoefenaars der Oostersche talen in Nederland leefden. Spoedig kregen de studien van Roorda een nieuw onderwerp, toen hij, bevorderd tot gewoon Hoogleeraar, ook met het geven van kolleges in de Logica en Methaphysica werd belast. Met al den ijver, die hem kenmerkte, begaf hij zich in de beoefening der filosofie, die zoo zeer met de richting van zijn geest overeenkwam, zooals dan ook in de meeste zijner werken merkbaar is. Ook later, toen hij tot andere werkzaamheden was geroepen, bleef deze studie hem altijd dierbaar, gelijk mede blijkt uit het door hem in 1849 uitgegeven werk: „Zielkunde of beschouwing van den mensch als bezield wezen.” Behalve dit had hij reeds in 1835 de redevoering, waarmede hij zijne filosofische lessen geopend had, meer uitgewerkt uitgegeven *onder den titel* van: „Ontwikkeling van

het begrip der filosofie tot inleiding in de bespiegelende wijsbegeerte." Bovendien zijn nog van zijne hand de navolgende opstellen in "de Gids" geplaatst: "De oudste bronnen van onze metaphysische begrippen (1848);" Verdediging der miskende metaphysica" (1852) en "De vrijheid van den mensch in de bepaling van zijn wil en de strijd tusschen determinisme en indeterminisme (1859).

Inmiddels evenwel was Roorda tot een andere werkkring overgegaan, waarin zijne groote werkzaamheid, zijne volharding en zijn scherpzinnig verstand het meest en krachtigst zich hebben geopenbaard. Door zijne betrekking te Amsterdam kwam hij zijdelings of rechtstreeks in aanraking met den man, die door het Nederlandsche Bijbelgenootschap voor de beoefening der Javaansche taal naar Indië was gezonden, namelijk met J. F. C. Gericke. Dit gaf Roorda aanleiding zich ook met die taal bekend te maken, waartoe het verblijf in Nederland van den Heer Gericke in 1838 zeker veel bijdroeg, en als eerste vrucht van zijne studiën verscheen in 1841 eene door hem gehouden voorlezing, getiteld: "Proeve van Javaansche poëzie uit het Javaansche Heldendicht de Brâtâ-Joedâ", terwijl in hetzelfde jaar nog door hem werd uitgegeven het "Nederduitsch-Maleisch-Soendasch Woordenboek van A. de Wilde". Dit vestigde waarschijnlijk de aandacht van den toenmaligen Minister van Koloniën J. C. Baud op hem voor de opleiding van O. I. Ambtenaren hier te lande, en werd aan hem bij de oprichting der Delftsche Academie, waaraan eene afdeeling voor Indische ambtenaren werd toegevoegd, de waardigheid van Hoogleeraar in de Javaansche taal opgedragen.

Zwaar was de taak, die Roorda hiermede op zich nam; de hulpmiddelen voor de beoefening dier taal en voor het onderwijs moesten nog geheel in het leven worden geroepen en onvermoeid was hij aan het werk om zich van die taak te kwijten, waarin hij door verdienstelijke medewerkers als Gericke en de translateurs te Soerakarta C. F. Winter Sr. en Wilkens op allerlei wijze werd bijgestaan.

Zoo werd reeds in 1843 in het licht gegeven eene nieuwe uitgave van de Javaansche Spraakkunst van A. D. Cornets de Groot met een klein leesboek tot oefening van Gericke. In het volgende jaar kwamen het boek "Râdjâ *Pirangon*" en eenige "Javaansche wetten" welke in

1845 werden gevolgd door de „Javaansche brieven”, enz., de „Zamenspraken” van C. F. Winter en eindelijk de „Brâtâ Joedâ, de Râmâ en Ardjoenâ Sasrâ in proza.”

Eene groote leemte bestond evenwel nog altijd in de hulpmiddelen, zoolang geen woordenboek der Javaansche taal was verschenen. Roorda was dan ook van den aanvang af daarop bedacht en gaf daarvoor het door Gericke bewerkte, hem in handschrift ten gebruike gegeven „Javaansch-Nederduitsch Woordenboek” in het licht.

Hiermede was nu wel in de behoefte voorzien, doch, denker als hij was, kon Roorda zich ook als taalkundige niet met het geleverde tevreden stellen, vooral wat de spraakkunst betrof. Als veelzijdig geleerde kon het hem niet ontgaan dat, hoewel zeker alle talen een gemeenschappelijken grond hebben, omdat de menschelijke geest één is, zij evenwel in de uitdrukking daarvan op oneindige wijze verschillen. Dit gaf aanleiding dat hij vooreerst in zijn in 1852 verschenen werk „Over de deelen der rede en de redeontleding of logische analyse der taal tot grondslag voor wetenschappelijke taalstudie”, dat gemeenschappelijke van alle talen behandelde en ten tweede dat hij in zijne „Javaansche spraakkunst” (1855) deze taal volgens een geheel met haren aard overeenkomende en oorspronkelijk stelsel ontvouwde en verklaarde. Ontegenzeggelijk is deze „Spraakkunst” het verdienstelijkste werk van den scherpzinnigen geleerde geweest en onmiskenbaar groot de invloed daarvan op de beoefening der talen van den Archipel hier en elders. Daardoor is duidelijk aangewezen dat de talen van den maleischen taaltak niet op dezelfde wijze kunnen worden besproken als de Indo-Germaansche talen en is Roorda in dit opzicht baanbreker geweest voor een nieuwen tijd.

Die „Spraakkunst” had evenwel in de oogen van velen het gebrek, dat te weinig acht was geslagen op de verwante talen. Dit was evenwel een gevolg van zijn beginsel, dat men er zich toe moest bepalen eene taal grondig te kennen, voor dat men er toe overging in eene vergelijking met andere talen te treden; en hij achtte daarvoor den tijd bij de Maleisch-Polyverzische talen nog niet gekomen. In een' tijd dat de vergelijkende en historische taalstudie zoo grooten opgang maakte en zoovele beoefenaars had, was het dus niet meer dan natuurlijk

dat velen met deze zienswijze niet instemden, en hij op dit punt veel bestrijding vond. Zelfs kwam hij met de beoefenaars der Indo-Germaansche talen in ons land in konflikt, waartoe de aanleiding evenwel eene andere was. Roorda's taalstudiën hadden hem in het Javaansch een groot verschil doen opmerken in de taal, zooals zij geschreven en zooals zij gesproken wordt, en hetzelfde verschil was ook in het Nederlandsch niet te loochenen. Hij was daarom bijzonder ingenomen met de redevoering over „De Nederlandsche taalkunde in haren aard en strekking”, waarmede de Hoogleeraar M. de Vries in 1853 het Hoogleeraarsambt te Leiden aanvaardde, dewijl deze daarin de taal, zooals zij gesproken wordt, de eigenlijke volkstaal, en de bestudering daarvan een voornaam vereischte der taalstudie had genoemd. Toen nu Roorda eene verhandeling „Over het onderscheid tusschen spreektaal en schrijftaal, inzonderheid in onze moedertaal” in de Verslagen en Mededeelingen der Kon. Academie van Wetenschappen had geplaatst, ontstond daarover weldra strijd met de Heeren de Vries, Brill en anderen. Op deze eerste verhandeling liet hij weldra eene tweede volgen, waarin hij zijne meening uitvoeriger uiteenzette, zooals later nog in eene „Bijlage tot beantwoording van de Heeren de Vries en Brill”. Hierbij liet hij de zaak nu ook rusten en gaf aan anderen de beslissing over.

Insgelijks in de Verslagen en Mededeelingen van de Kon. Academie van Wetenschappen is zijne verhandeling opgenomen: „Over den aard en de natuur van de verschillende spraakgeluiden”, waarbij zijn veelomvattende taalkennis en naauwkeurige opmerkingsgave hem uitstekend te hulp kwamen. Evenzeer was dit het geval met een in 1863 verschenen werk: „Over dichtmaat, versmaat en versbouw, inzonderheid in de Hollandsche, Duitsche, Fransche, Grieksche en Romeinsche, Arabische en Oud-Indische poëzie.” Opmerkelijk is het dat dit werk, waarvoor Roorda zich zeer veel moeite had gegeven en waarin vele van de heerschende meeningen afwijkende denkbeelden werden uitgesproken over het geheel weinig de aandacht schijnt te hebben getrokken.

Uit[...] nog in het voorbijgaan de door hem met Weijers en Cor[...]ll uitgegeven Orientalia en de in later tijd verschenen Geric[...]nentarius in Vaticinium Michae”, benevens de *Pirak*[...] [illegible]

een modern Christen" (1871) als vruchten van den arbeid van den werkzamen en veelzijdig ontwikkelden geleerde te hebben vermeld, keeren wij thans terug tot het meer eigenaardig gebied zijner studiën, die der Javaansche taal, welke in den tijd na de uitgave van zijne Spraakkunst volstrekt niet werden verwaarloosd.

Nadat reeds in 1850 was uitgegeven: "Eenige anecdoten en honderd leerzame verhalen van C. Schmid in het Javaansch vertaald door C. F. Winter Sr.", volgde daarop in 1857 een: "Vervolg der anecdoten en verhalen". Het eerste was voorzien van eene woordenlijst, tot aanvulling van het bestaande woordenboek en hetzelfde had plaats achter het mede in laatstgemeld jaar verschenen werk (met J. J. B. Gaal uitgegeven), "Adji Såkå, uit de poëzie in Javaansch proza overgebracht door C. F. Winter Sr." Zoo streefde Roorda er steeds naar de hulpmiddelen voor de studie der Javaansche taal gelijken tred te doen houden met de behoefte, daar vooral het woordenboek gedurig aanvulling en verbetering noodig had. Een aantal woordenlijsten waren nu achter verschillende werken verspreid, en het bleek meer en meer wenschelijk te zijn die te vereenigen en daarbij nog een aantal later verkregen ophelderingen te voegen, ten gevolge waarvan in 1862 het "Snpplement op het Javaansch-Nederduitsch Woordenboek van Gericke" in het licht verscheen.

Hoewel hieruit reeds genoegzaam de onvermoeide werkzaamheid van Roorda voor de studie der taal, die door hem gedoceerd werd, blijkt, de mededeeling van het door hem verrichtte is hiermede nog lang niet ten einde. In de jaren 1858 en 1859 hield hij zich een' geruimen tijd bezig met de korrektie der tweede uitgave van het Nieuwe Testament in het Javaansch door Gericke, een arbeid die niet zoo geheel gemakkelijk was, dewijl hij zich met de vertaling van Gericke niet altoos kon vereenigen en dus menige verandering moest aanbrengen.

In deze "Bijdragen" verschenen nog van zijne hand: "Verhaal van den oorsprong en het begin van den opstand van Dipå negårå, volgens een Javaansch handschrift" met aanteekeningen (nieuwe reeks, deel III), en "Lotgevallen van Raden Pandji" (nieuwe reeks, deel VII). Dit laatste was bewerkt naar een der Javaansche *wajang-verhalen omtrent* dezen held van den ouden tijd. De

tekst hiervan werd later door het Instituut afzonderlijk uitgegeven met twee andere wajang-verhalen onder den titel: „de Wajang-verhalen van Pâlâsarâ, Pandoe en Raden Pandji in het Javaansch" (1869), voorzien van een aantal, volgens de gewoonte van Roorda naauwkeurig bewerkte aanteekeningen tot opheldering, waardoor menige onduidelijke zinsnede werd verklaard en nog een aantal bijdragen voor de lexicografie gegeven.

Uit de methode van studie van het Javaansch, reeds vroeger besproken, laat het zich verklaren, dat hij, ter opheldering van woorden en uitdrukkingen, slechts uiterst zelden de toevlucht nam tot de verwante talen, en dat nu zij, die deze beoefenden, en door vergelijking met het Javaansch tot andere resultaten en meeningen kwamen, dit in hem afkeurden, is zeer natuurlijk. Vooral Dr. van der Tuuk bestreed hem op dit punt in: „Taco Roorda's beoefening van het Javaansch bekeken", waarop met eene „Bijdrage tot de Javaansche taalstudie" werd geantwoord (Bijdragen, nieuwe reeks, deel VIII). De meeningen, door hem voorgestaan, waren te veel de vrucht van ernstig nadenken om die te wijzigen, al liet hij zich dan ook op menig punt gemakkelijker overtuigen, dan men misschien zou hebben gedacht.

Het heeft steeds allen, die Roorda's lessen volgden, getroffen met welk eene scherpzinnigheid hij de beteekenis van woorden uit een zette, en hoeveel zijne leerlingen voor de naauwkeurige kennis der taal aan hem te danken hebben. Hij rustte niet, voordat hij voor de beteekenis van elk woord de juiste uitdrukking in het Hollandsch had gevonden, al was het dan ook door middel van omschrijving. Hij streefde er altijd naar dit zijne toehoorders als het ware te doen gevoelen, en dit maakte zijne lessen zoo leerrijk en was hij dan ook de man bij uitnemendheid om, zoodra dit bleek noodig te zijn, eene nieuwe uitgave van het Javaansch woordenboek te bewerken. Hij was nu evenwel langzamerhand op een' leeftijd gekomen dat hij er tegen opzag een werk te ondernemen, dat niet alleen veel inspanning — dit schrikte hem niet af — maar bovenal een langere tijdruimte zou vorderen. Daar hij evenwel zag, dat, zoolang hij leefde, men hem als den eenigen man daartoe geroepen beschouwde, aarzelde hij niet langer en aanvaardde de taak met zijn bekenden *ijver en volharding*. Al ras verschenen dan ook de eerste af-

Handwoordenboek, die menige nieuwe proeve van zijne scherpzinnigheid en geleerdheid gaven. In dezelfde tijd werd nog een tweede uitgave van de „Kitab Toehpah" (de eerste was van de hand van wijlen Mr. S. Keyser) door hem uitgegeven, benevens eene „Beknopte Javaansche spraakkunst", welke laatste reeds sedert eenigen tijd voor de pers gereed lag.

Het levensdoel van Roorda was nu evenwel zamengevat in de bewerking van het nieuwe woordenboek, waaraan met rusteloozen ijver werd voortgearbeid. De taak was dan ook voor een belangrijk gedeelte afgewerkt, ja het einde voor hem reeds in het verschiet te zien, toen hij in November 1873 door een noodlottig toeval op het ziekbed werd geworpen en dus zijn arbeid moest laten rusten. Hard was die beproeving voor den zoo werkzamen man en herhaaldelijk trachtte hij, niettegenstaande de pijnen, die hem zoo zeer kwelden, zich weêr aan de schrijftafel te zetten. Het mocht evenwel niet meer zijn dat hij het Woordenboek, hetwelk hij zelf als zijn laatste werk scheen te beschouwen, ten einde bracht. Den 5den Mei 1874 ontsliep hij zacht en kalm.

Met Roorda is de eerste wetenschappelijke beoefenaar van de Polynesische taalkunde, en van het Javaansch in het bijzonder, ten grave gedaald. Onuitsprekelijk groot is de verplichting die de beoefenaars van dit vak aan hem als hunnen wegwijzer hebben. Met dankbaarheid zullen allen voorzeker zijne lessen gedenken en zijn' naam in herinnering houden.

Door zijne betrekking aan de Academie van Delft was zijn invloed bij de opleiding der Ambtenaren zeer groot, en veel heeft de Staat en ook Indië in dit opzicht aan hem te danken. Dat hij geruimen tijd dienaangaande de meeningen van J. C. Baud voorstond, kan niemand verwonderen, die bekend was met de vriendschappelijke verhouding van beide mannen. Toen in 1864 een geheel andere toestand in dit opzicht in het leven werd geroepen, ging Roorda zelf naar Leiden aan de nieuwe Instelling voor Onderwijs in de Indische Taal- Land en Volkenkunde. Met eene merkwaardige aanspraak over de beoefening der Javaansche taal, waarin zijne heele methode van onderwijs werd blootgelegd, opende hij aldaar zijne lessen en mogt er bijna tien jaren onafgebroken werkzaam zijn.

Als men het voorrecht had Roorda nader te leeren kennen, erkende men in hem niet alleen den taalgeleerde, maar bemerkte dan ook over welk een uitgebreid deel der menschelijke ken-

nis hij had nagedacht en eene gevestigde meening had verkregen. In elke levenshandeling, zelfs van de geringste beteekenis, stelde hij zich ten doel, die zoo goed te verrichten als in zijn vermogen was; en evenmin was hij tevreden met eene oppervlakkige kennis der zaken, dit stelde hij gelijk met niet weten.

Een uitnemend geleerde is met hem heêngegaan; zijne werken zullen van hem getuigen!

Delft, J. J. MEINSMA.
14 Nov. 1874.

LEESTAFEL.

KOLONIALE BIBLIOGRAPHIE.

II.

Toen wij in het vorig deel dezer „Bijdragen” beloofden onder bovengenoemden titel van tijd tot tijd verslag te geven van hetgeen op koloniaal bibliographisch terrein wordt uitgegeven, nog kan en moet verricht worden en tegelijkertijd eene eerste proeve daarvan gaven, dachten we niet ze zoo spoedig door een tweede, straks zelfs, gelijk we ons voorstellen, door een derde te moeten doen volgen.

Bespraken we in ons vorig opstel een drietal verschenen merkwaardige catalogi van koloniale geschriften, ditmaal moeten we ons verslag aanvangen met de dankbare vermelding van het feit, dat er zich eene klimmende belangstelling openbaart om ons bekend te maken met 't geen over onze koloniën en bezittingen is en wordt uitgegeven, meer bepaald ook zoowel met de geschiedenis der Indische drukpers in 't algemeen als met hetgeen zij achtereenvolgens geleverd heeft en nog levert. Zoowel in Indië als in Nederland is dit verblijdend verschijnsel waarneembaar. De uitzichten, die ons geopend werden, en de geschriften, die onlangs 't licht zagen, geven ons recht daarop te wijzen.

Vooreerst mogen we de aangewende poging niet onopgemerkt laten om ons op de hoogte te houden van de

Nieuwste uitgaven in Nederlandsch-Indië.

Werd vroeger wel eens met recht de klacht geuit, dat men in ons overzeesche rijk er zeer weinig belang in schijnt te stellen om de vruchten der Indische pers in 't moederland be-

kend te doen worden, thans kan dit niet meer worden gezegd. Althans nevens den fondscatalogus van de H.H. van Dorp en Co. [1] kan men daartoe eene gedrukte lijst van den heer F. H. Kroon, boekhandelaar te Batavia, raadplegen, en wie deze laatste in ons land niet machtig kan worden, daar zij niet algemeen verspreid is, hem wordt tot kennismaking daarmeê eene welkome gelegenheid aangeboden door de Redactie van het „Nieuwsblad voor den boekhandel", die in haar orgaan (zie de nos. 79 en 80 van dit jaar) een aanvang heeft gemaakt uit de vermelde lijst des heeren Kroon de titels mede te deelen van de „nieuwste uitgaven in Nederlandsch-Indië," 't geen maandelijks zal worden vervolgd. Bij inzage daarvan en van Van Dorp's catalogus zal men, naar we ons vleien mogen, de bewering gelogenstraft vinden, welke we eens van eene zeer bevriende zijde mochten hooren [2], dat namelijk de Indische pers, buiten tijdschriften en dagbladen, niet vele litterarische en wetenschappelijke werken zou leveren. Veeleer zal men over hun aantal tamelijk tevreden kunnen zijn, vooral wanneer men daarbij in aanmerking neemt èn de betrekkelijk geringe Europeesche bevolking, voor welke men arbeiden moet, èn het niet licht te tellen feit, dat Patria voor een niet gering deel in de behoeften van het koopend publiek voorziet. Het juiste aandeel van Indië aan de litteratuur zou intusschen, we zeiden 't reeds vroeger, eerst dan kunnen worden bepaald, wanneer we eene nauwkeurige koloniale bibliographie voor ons hadden liggen. Missen we deze laatste nog steeds, aan pogingen om zulk een arbeid te leveren, heeft het echter niet ontbroken; en hebben ze tot dusver altijd schipbreuk geleden, gelukkig wordt ons thans 't uitzicht geopend, dat in die meermalen aangewezen leemte weldra zal worden voorzien. Ter loops wijzen wij op eene aanteekening, welke we vonden in de voorrede van de onlangs verschenen „Bibliotheca juridica. Catalogus van alle boeken sedert 1837 in het Koningrijk der

---

[1] Catalogus van Javaansche en Maleische boekwerken, gedrukt bij en uitgegeven door G. C. T. van Dorp & Co. te Samarang. Samarang G. C. T. van Dorp & Co. in 8vo.

[2] Verg. 't artikel des heeren Gualth. Kolff, over « Nadruk van Nederlandsche en uitgaaf van oorspronkelijke boekwerken in Nederlandsch Indië, » geplaatst in het Nieuws van den Dag van 10 Maart 1874, naar aanleiding van ons opstel: « Twee rechtmatige eischen », in het Tijdschr. *v. N. I., Jan.* 1874. Zie ons antwoord daarop in het Nieuws v. d. Dag

Nederlanden verschenen over staatswetenschappen, wetgeving en rechtsgeleerdheid. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff, 1874″, en welke ons meldt, dat de geschriften over koloniale politiek en wetgeving daarin niet zijn opgenomen, omdat men zich voorstelt eerlang eene algemeene bibliographie onzer koloniën uit te geven, waarin deze hunne plaats zullen vinden.

Verraste ons deze onverwachte mededeeling, van meer belang achten wij eene andere omtrent een soortgelijken arbeid, waaraan de heer Mr. J. A. van der Chijs, te Batavia, zijne krachten had gewijd en dien hij ook reeds vervuld heeft. Was sedert lang de mare daarvan tot ons gekomen, in de ″Notulen van de Algemeene en Bestuurs-vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.″ Batavia, 1874, Deel XI, blz. 171, lazen we het verblijdend bericht, dat aan het Genootschap door gemeld Bestuurslid ter uitgave was aangeboden eene door hem bewerkte

Proeve eener Nederlandsch-Indische bibliographie over de jaren 1668—1870.

Terecht nam het Bestuur van het Genootschap aan, dat de arbeid van den heer van der Chijs te gemoet komt aan een ook door velen van 's Genootschaps leden gedeeld verlangen, terwijl hij tevens in eene lang gevoelde behoefte zal voorzien. Verdient daarom het besluit om de aangeboden proeve in de Verhandelingen der instelling op te nemen met sympathie te worden begroet: met niet minder groot verlangen zal de uitgave daarvan worden tegemoet gezien; hoe onvolkomen zij ook zijn moge, — wat wij onzerzijds niet durven onderstellen noch verwachten met 't oog zoowel op den kundigen bewerker als op de plaats der samenstelling, waar uit den aard der zaak de vereischte bouwstoffen meer voor de hand liggen en bereikbaar zijn dan hier te lande —, zal zij toch hare waarde hebben, ″daar op dit gebied niets anders bestaat.″

Nevens dezen belangrijken arbeid, in Indië ondernomen, mogen wij weldra een niet minder gewichtigen aanwinst op koloniaal bibliographisch terrein verwachten. Gelijk bekend is, worden er door de ″Vereeniging tot bevordering van de belangen des boekhandels″ prijsvragen van bibliographischen aard uitgeschreven. In de algemeene vergadering, den 11[en] Augustus ll. gehouden, mocht de commissie van beoordeeling der daarop

ingekomen antwoorden 't voorrecht genieten een stuk, dat zij ter mededinging naar den uitgeloofden eereprijs had ontvangen, ter bekrooning voor te dragen, met welk advies de vergadering zich vervolgens eenstemmig vereenigde. Bij opening van het ingezonden billet onder de zinspreuk van Lafontaine: *Et si de t'agréer*, enz. bleek de bekroonde te zijn de heer P. A. M. Boele van Hensbroek, te 's Gravenhage, terwijl zijn werk, volgens het uitgebracht verslag,

Eene systematische naamlijst van boeken over en in Aziatische talen in Nederland en zijne O. I. Bezittingen verschenen tusschen 1800 *en* 1874

bevat, waarbij tevens gevoegd zijn de stukken, welke over die talen in Hollandsche tijdschriften voorkomen. Uit den aard der zaak zal deze arbeid, waarbij de schrijver in hoofdzaak aan al de eischen der bibliographische wetenschap moet voldaan hebben, veel bevatten, wat we ook in 't werk des heeren van der Chijs mogen verwachten; doch ze zullen elkaâr, naar we ons vleien, ongetwijfeld aanvullen en, vereenigd, eene alleszins welkome bron tot de kennis der koloniale litteratuur opleveren.

Zoodra beide deze geschriften 't licht hebben gezien, — wij hopen dat 't spoedig zal zijn —, stellen wij ons voor daarop nader terug te komen. Waar we ze nu reeds aankondigen, hebben we daarmeê slechts ten doel het bewijs te geven, welke toenemende belangstelling de koloniale bibliographische wetenschap zoowel in Indië als hier te lande geniet.

Daarvan getuigen ook nog andere feiten. In de eerste plaats eene uitgave, waarvan de aankondiging in deze „Bijdragen" helaas! te lang is achterwege gebleven, doch waarvoor ter verontschuldiging mag worden aangevoerd, dat de inzage van den geleverden arbeid bij ons telkens met een weemoedig gevoel vergezeld ging. Immers 't geldt het

Repertorium op de koloniale litteratuur

waarvan we den juisten titel hieronder afschrijven [1]. Een reus-

[1] Repertorium op de koloniale litteratuur, of systematische inhoudsopgaaf van hetgeen voorkomt over de koloniën, (beoosten de Kaap) in mengelwerken en tijdschriften, van 1595 tot 1865 uitgegeven in Nederland en zijne overzeesche bezittingen. Door J. C. Hooykaas, in leven Commies bij het Dep. van Koloniën. Ter perse bezorgd door Dr. W. N. du

achtige arbeid, welken wijlen de ijverige en verdienstelijke ambtenaar bij het Departement van Koloniën, de heer J. C. Hooykaas, wèl voltooien, doch waarvan hij de uitgave zelf niet leiden noch beleven mocht. Het handschrift, vrucht van jarenlangen, onvermoeiden arbeid, werd aan het Kon. Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië aangeboden, dat tevens uitgenoodigd werd het onder zijne bescherming het licht te doen zien, terwijl van regeeringswege eene subsidie werd toegezegd ter tegemoetkoming in de groote kosten, daaraan verbonden. Onverwijld werd er eene commissie benoemd, die na een grondig en nauwlettend onderzoek tot een negatief resultaat kwam. Om verschillende redenen meende zij de uitgave van het Repertorium vanwege het Instituut te moeten ontraden, welk advies vervolgens werd opgevolgd. De lezers dezer „Bijdragen" kunnen de geschiedenis van een en ander daarin getrouw opgeteekend vinden.

Moesten we dit besluit eerbiedigen, leed zou 't ons gedaan hebben, zoo niemand zich toen het lot van dit koloniale weeskind had aangetrokken. Spoedig echter verraste mijn hooggeschatte vriend, Dr. W. N. du Rieu, ons met het bericht, dat, toen de Historische Commissie van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, die „met groote ingenomenheid den reusachtigen arbeid van den heer Hooykaas had gadegeslagen", de bezorging der uitgaaf, haar daarna voorgesteld, niet op zich kon nemen, hij zelf, hoewel vreemdeling op koloniaal gebied, daartoe zijne krachten zou beproeven, steunende op de belangstellende medewerking van de mannen, wier kennis de taak uitvoerbaar zou maken. Geenszins zag hij de betrekkelijke verdiensten zoowel als de gebreken daarvan voorbij; integendeel ze werden door hem aangewezen in eene korte, doch zaakrijke voorrede, waarin hij tevens het ontstaan en de inrichting van Hooykaas' arbeid mededeelde, met opgaaf ook van het aandeel, dat hij met anderen, met name de heeren P. A. van der Lith, A. C. Vreede, Prof. W. F. R. Suringar, W. Marschall en niet het minst de hoogleeraar P. J. Veth, in de uitgave heeft gehad. Dat aandeel is inderdaad niet gering geweest. Naar zijne meêdeeling werden de 24,000 titels, die de heer Hooykaas bij het afschrijven reeds in 104 groepen had ingedeeld, van elkaâr geknipt en geordend naar tijd of plaats, op de letter of op welke wijze het 't doelmatigst scheen; en toen men ze ter perse zou zenden, bleek het dat eene

inkorting van eenige overbodige bijvoegselen en samensmelting van overeenkomstige artikels eene vereenvoudiging zou teweeg brengen, die plicht was en waardoor het boek in bruikbaarheid slechts kon winnen. Dr. du Rieu onderwierp daarom 't geheele handschrift aan eene revisie, en als resultaat daarvan deelt hij ons meê, dat veel weggelaten werd van hetgeen de heer Hooykaas om der wille der volledigheid had bijgevoegd, dat aan den inhoud der stukken ontleend is, als rang en stand der schrijvers, en wanneer dit reeds genoegzaam blijkt uit de titel en de aanhaling, ook dag en plaats wanneer en waar zij schreven; verder de namen der schepen en der commandanten, waarmede de reis is gedaan. Verzwegen wordt ook wie een uittreksel uit een brief mededeelt, op welken maatstaf een kaart is geteekend, wie ze uitgaf, als de vervaardiger wordt opgegeven: zooveel mogelijk werden de woordelijk afgeschreven ellenlange prijsvragen bekort, de telkens voluit afgeschreven jaarlijks terugkeerende titels vereenigd, enz. Kortom, men zou het Repertorium geven, „zooals de bewerker het had ontworpen, maar gemakshalve vereenvoudigd in woord en vorm.”

Het eerste stuk daarvan ligt thans voor ons, dat, na opgaaf van de alphabetische lijst der geraadpleegde tijdschriften en andere werken, welke 29 blz. vult, eene aanwijzing bevat van de bijdragen en verhandelingen, van berichten en mededeelingen betreffende Azië, Australië en Afrika in 't algemeen en van de landen en eilandengroepen van den Indischen Archipel in 't bijzonder: allen hebben ze betrekking tot de reizen door en naar, en de natuurkundige aardrijksbeschrijving en de natuurlijke historie van die verschillende gewesten. Een drietal andere stukken volgen nog: in 't tweede zullen de bijdragen worden opgenomen betreffende de bevolking, haar zeden en gewoonten, nijverheid en handel; het bestuur der koloniën in Europa en in Indië met al zijne onderdeelen zal 't onderwerp zijn van de derde afdeeling, terwijl het vierde stuk de titels bevatten zal betreffende de godsdienst-wetenschap, het onderwijs, de kunsten en wetenschappen, geschiedenis en drukpers. Met een alphabetisch register van personen, plaatsen en zaken en eene lijst der dagteekeningen van besluiten, publicatiën, plakkaten, tractaten en andere officiëele stukken denkt men het geheel te besluiten.

Blijkt hieruit, van welk een grooten omvang de arbeid van wijlen den heer Hooykaas zal zijn, het ons door Dr. du Rieu

't hem vergund moge worden met de revisie en uitgave van het vervolg niet te vertragen. Al moge daaraan, naar zijne meening, ondanks al de inspanning, die hij zich met anderen daarvoor getroost heeft, veel gebrekkigs blijven kleven; al moge hij zelfs ten volle overtuigd zijn van de onvolkomenheid van deze bijdrage op bibliographisch gebied: elk beoefenaar van onze koloniale litteratuur, die daarmeê heeft kennis gemaakt, zal ongetwijfeld met ons de daarin aangeboden hulp geenszins versmaden, doch veeleer met dubbel verlangen naar het toegezegde vervolg uitzien. We durven zelfs vertrouwen, dat hij met ons den naam van Hooykaas in eere zal houden als dien van een welkomen gids „in den uitgestrekten doolhof van koloniale geschriften", die, bescheiden als hij was, met opzicht tot zijn werk schreef:

Neem het zooals het is,
Niet zooals het wezen kon.

Heeft men derhalve eene goede daad verricht door er voor te zorgen, dat de verdienstelijke arbeid des heeren Hooykaas ten gevolge van zijn dood voor de wetenschap niet verloren ging: haar wordt elders een niet minder goede dienst bewezen. Vooral ook door wijlen onzen voorganger, Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer. In ons Verslag van den staat en de werkzaamheden van het Koninklijk Instituut over 1872/3 teekenden we reeds aan, dat deze geleerde Orientalist bij testamentaire beschikking zijne verzameling van indologische boekwerken aan de Koninklijke Bibliotheek had vermaakt. Konden we toen reeds vermoeden, dat het een beduidend legaat zou zijn, den omvang daarvan kan men thans nagaan uit het openbaar gemaakt, doch niet in den handel gebracht

Verslag van de aanwinsten der Koninklijke Bibliotheek gedurende het jaar 1873.

Uit de inzage van de verschillende titels der geschonken boekwerken, welke men daarin van blz. 99—121 opgeteekend vindt, blijkt voldoende, dat ons hier niet eene uitgebreide indologische bibliotheek, min of meer volledig in haar onderdeelen, aangeboden werd; doch men zal niet kunnen ontkennen, dat „een groot aantal belangrijke, hier zeldzaam voorkomende en ook daardoor kostbare boekwerken" naar de Haagsche boekverzameling is overgebracht geworden.

We stellen ons geen partij ten aanzien van veler meening, dat

het eigenaardiger zou geweest zijn, zoo 't legaat ware geschonken aan de bibliotheek der Leidsche Hoogeschool, tevens die van de Rijks-inrichting voor onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde, of wel aan de boekerijën van het Koninklijk Instituut of het Indisch Genootschap, verzamelingen, waarin men zich meer uitsluitend op het bezit van indologische geschriften moet toeleggen dan het geval is in de Haagsche, die helaas! dank zij haar gering jaarlijksch budget, op dat terrein zich niet naar eisch kan uitbreiden.

Maar wat hiervan zij, zeker zal het doel, waarmeê Van Limburg Brouwer zijne Indische verzameling aan de Haagsche boekerij geschonken heeft, worden bereikt, "het vergemakkelijken" namelijk "van het onderzoek naar den godsdienst, de maatschappelijke toestanden, de geschiedenis, de taal- en letterkunde van het Oosten, voor zoovelen in den lande als de taak op zich zouden willen nemen, waaraan hij een gedeelte van zijn zeer werkzaam leven heeft gewijd en waarin hij alleen door den dood kon gestuit worden." We zeggen het den Directeur der Koninklijke Bibliotheek na: "Deze onbekrompen mildheid, dat schragen van wetenschappelijk onderzoek kan, dunkt mij, niet hoog genoeg gewaardeerd worden." Vooral waar openbare verzamelingen en ook die van vele bijzondere vereenigingen en genootschappen zoowel door geldgebrek als om andere redenen niet in staat zijn voldoende hulpmiddelen voor de studie der verschillende vakken van wetenschap aan te bieden.

In de leemte van eene eenigszins volledige koloniale bibliotheek tracht een hier ter stede gevestigd genootschap te voorzien, voorzoover althans zijne fondsen het toelaten. Getuige wederom de uitgave van het

Supplement op den catalogus der bibliotheek van het Indisch Genootschap.

Mochten we in 1869 elders [1] den toen uitgegeven, opnieuw bewerkten catalogus van de boekerij dier instelling bespreken, gedurende de verloopen vijf jaren heeft er door aankoop en geschenken eene zoodanige vermeerdering plaats gehad, dat het eene goede gedachte was van den ijverigen secretaris en bibliothecaris, den heer J. Boudewijnse, om tot de uitgave van een supplement over te gaan. Men zal daaruit zien, dat "die uitbreiding zich heeft uitgestrekt over genoegzaam alle rubrieken,

waarin de catalogus verdeeld werd." Hoewel dit dankbaar zal worden erkend en gewaardeerd, zal hij echter, die van de bibliotheek van het Indisch genootschap gebruik maakt, aanstonds de droevige ervaring opdoen, dat daaraan eene nog grootere uitbreiding moet worden gegeven, eer zij gezegd kan worden aan rechtmatige eischen van het wetenschappelijk publiek te kunnen voldoen. Men raadplege o. a. slechts den catalogus der bibliotheek van wijlen den hoogleeraar Roorda, welke onlangs (30 Oct. en vlg.) onder den hamer van den bekwamen auctionaris, M. Nijhoff, is geweest; meer dan tientallen van geschriften zal men daarin vermeld vinden op het gebied van den Mohammedaanschen godsdienst en de rechtsgeleerdheid, de taal- en letterkunde van den Indischen Archipel, welke men nog te vergeefs in den boekenschat van het Genootschap zou zoeken. Aan velen zal daarom het bericht welkom zijn, dat het, voor zooveel doenlijk, die gunstige gelegenheid tot verrijking der boekverzameling niet heeft laten voorbijgaan. Menig hier te land zeldzaam voorkomend geschrift is daarvoor aangekocht, onder meer een groot aantal te Batavia gedrukte werken, in de eerste plaats ook het eerste en eenige deel van Leidekker's Maleisch en Nederduitsch woordenboek, van welk hoogst zeldzaam werk er nog slechts drie exemplaren bekend moeten zijn.

Kan het Indisch Genootschap, waar het tot vervulling van billijke eischen gedrongen wordt, met grond aanvoeren, dat het, alleen steunend op particuliere krachten, doet wat in zijn vermogen is: men zal tevens erkennen, dat het vooralsnog niet bij machte is te verhinderen, dat kostbare oostersche verzamelingen, die in een onzer openbare rijksboekerijën moesten kunnen worden geraadpleegd, doch tot aankoop waarvan men in ons land ter nauwernood eenige honderde guldens beschikbaar zou willen stellen, in den vreemde aan gretige koopers worden aangeboden. Een gevoel van weemoed maakte zich van ons meester, toen we inzage hadden genomen van den

Catalogus van Oostersche handschriften en boeken, verkrijgbaar bij Maisonneuve en C°., te Parijs.

Zelden zagen we in het buitenland zulk eene beduidende verzameling van Oostersche handschriften en boekwerken, bepaaldelijk met betrekking tot de taal- en letterkunde van onzen Indischen Archipel, en voor een overgroot deel aldaar en in ons *vaderland gedrukt*, ten verkoop aangeboden, als thans van-

wege de Parijsche boekhandelaren-uitgevers Maisonneuve en C°. geschiedt in hun keurig bewerkten en met aanteekeningen voorzien »Catalogue de livres de linguistique anciens et modernes en vente aux prix marqués. N° 3. Langues Anciennes et Modernes des Indes Orientales avec tous leurs Dialectes. Langues Dravidiennes. Langues Océaniennes, Polynésiennes et Australiennes. Paris, 1874. in 8vo.« We weten niet op welke der zes afdeelingen, waarin de catalogus gesplitst is (1. Langues Indiennes en général. Recueils. Ouvrages sur le Bouddhisme. Antiquités. Droit indien. 2. Langues Anciennes de l'Inde. 3. Langues et dialectes de l'Inde moderne. 4. Appendice aux langues Indiennes. Langue des Cigains ou Bohémiens. 5. Langues Dravidiennes (y compris le Singalais). 6. Langues Océaniennes, Polynésiennes et Australiennes) wij bij voorkeur de aandacht moeten vestigen; de eene rubriek bevat, onder meer gewone, even belangrijke geschriften als de andere. De beide laatsten intusschen verdienen meer onze belangstelling. Enkele handschriften en tal van bekende, doch ook zeldzame werken op het gebied der verschillende talen en letterkunde van onzen Archipel worden daarin vermeld; op meer dan één taalgebied is de collectie tamelijk volledig; daarenboven vindt men seriën van geschriften, voornamelijk van godsdienstigen en stichtelijken aard, leer- en leesboeken, catechismen, uittreksels uit de bijbelsche geschiedenis, enz., welke uit de dertig à veertig laatste jaren dagteekenen, en in de Oostersche gewesten, in onzen Indischen Archipel zijn gedrukt. Tal van Bataviasche, Samarangsche of Soerabajasche drukwerken worden er aangeboden, waaronder die hier moeielijk te verkrijgen zijn, althans zelden in catalogi voorkomen. Voorts enkele nommers, ook elders dan op die drie genoemde plaatsen gedrukt: ziehier een paar daarvan, zooals zij in den catalogus beschreven worden.

No. 2909. Hardeland (Aug.). Pirä pirä njanjian akantara Hatalla. *Borneo, injurat hong Pulautelo*, 1845, in 12°. 20 pages. Impression d'une grande rareté et peut-être unique. L'encre employée est de couleur bleue.

No. 2910. Hardeland (Aug.). Duä tamparae sombajang; aw August Hardeland, pandita. *Borneo, ilam bagan hong lewu bintang Pulopetak*, 1845, in 8°. 10 pages. Impression également fort rare et exemplaire peut-être unique, couverture rouge avec *une prière en* dayak au verso.

dik, katoer dateng tiejang kang ngadjeng hangngoelarie hingkarah hardjauing, hawasoekmanie. *Pégou*, s. a. in 12°. 42 pp. Tel est le titre, en caractères latins, d'un traité religieux publié par G. Bruckner en javanais (Krama ou langage cérémoniel) et imprimé en caracterès arabes à Pégou. Ce petit volume est d'une extrême rareté, il provient de la collection du prof. Millies, qui le considérait comme unique.

N°. 2956. Paroles du prophète Moïse se rapportant à Jésus-Christ, en javanais (par Buckner?) *Bandjarmasin*, in 18°. 101 pages.

N°. 3007. Evangile de S. Jean en malai, caract. arabes. *Bencoulen*, 1873, in 8°. Impression fort rare.

N° 3022. نصيحة درفد فري آخرت Conseils venus de l'autre vie. In 8°. Traité religieux qu'une note manuscrite dit traduit et imprimé par N. Ward à *Bencoolen*. 40 pages. C'est une curiosité typographique car elle a du précéder l'année 1820, époque à laquelle on fixe l'introduction de l'imprimerie dans l'île de Sumatra.

N°. 3031. Gericke (Aug.) Pengadjaran agama mesehhij. *Tertara-di-Ambon*, 1834, in 12°. 38 pag. Doctrine chrétienne en malai, caractères latins, imprimée à Amboine. Fort rare.

N°. 3042. Heymering (G.), Anugarah deri pada pengaschan janh mesehhij bagi' ânakh-ânakh. *Tertara-di-Timor-Kupang*, 1838—'39. 2 part. in 8°. 110 et 73 pages. Impression de toute rareté faite à Koupang.

N°. 3043. Heymering (G.) Akan gombâla bâjik. *Tertara-di-Kûpang*, 1838, in 8°. 54 pages.

N°. 3107. Pseaumes. كتاب زبورنبي داود. The book of Psalms. *Padang*, 1827. in 8°. 247 pages. Impression d'une extrême rareté et presque inconnue.

N°. 3116. Robinson (W.), Catechism of Geography for the use of the Sumatra native school (in the Malayan language). *Bencoolen*, 1826, in 8°. Impression fort rare.

N°. 3116bis. Roepa-roepa Tahlil atau njanjian orang kristen bagi allah. *Bandjarmasin*, 1855, in 12°. VIII et 117 pages. Recueil d'hymnes imprimé en lettres latines, à Banjarmassin dans l'île de Bornéo.

Eindelijk N°. 3113. Eene kostbare en merkwaardige verzameling van 150 stukken in het Maleisch, grootendeels van godsdienstige strekking, welke met de grootste zorg en moeite door wijlen *den hoogleeraar Dr. H. C.* Millies bijeengebracht is, gelijk ook

uit eene vergelijking van den catalogus der bibliotheek van dien Oosterschen geleerde met de thans voor ons liggende lijst blijkt, dat met een niet gering deel der nu ten verkoop aangeboden geschriften 't geval is.

Jammer inderdaad, dat zulk een rijke schat van oostersche werken in den vreemde verkrijgbaar is kunnen gesteld worden; niet dat wij den vreemdeling die eer misgunnen, maar, wanneer we hetgeen nu in 't buitenland aangeboden wordt, vergelijken met hetgeen daarvan bij ons zelven, in 's lands openbare bibliotheken, zelfs in die, welke meer bepaald koloniale boekverzamelingen heeten en moeten zijn, aanwezig is, dan wordt men inderdaad treurig gestemd, dat men den vreemdeling heeft afgestaan, wat een sieraad van onze eigene collectiën moest zijn, afgestaan zelfs wat een vaderlandsch geleerde gedurende zijn werkzaam leven niet dan met vele opofferingen had bijeenvergaderd met het doel, onder meer, om het intellectueele leven in den Indischen Archipel te leeren kennen. Wellicht dat men, op de begane fout gewezen, trachten zal ze te herstellen door den aankoop van hetgeen ons nog ontbreekt. Maar wat hiervan ook zijn moge, wij twijfelen er niet aan, of de catalogus van de heeren Maisonneuve en Co. zal met belangstelling worden ter hand genomen als eene bijdrage te meer tot de kennis der geschiedenis van de Oostersche typographie, inzonderheid ook van die in Neêrlandsch Oost-Indië, terwijl de inzage daarvan ook hen, die nog altijd meenen, dat de particuliere pers in ons overzeesche rijk betrekkelijk niet veel heeft opgeleverd, zoo niet tot andere gedachten zal brengen, dan althans tot nader onderzoek aansporen.

Daartoe mag ook Dr. H. Kiepert wel worden uitgenoodigd, waar hij bij het bespreken van het aandeel, 't welk de Nederlanders aan de ontdekking van Afrika hebben genomen, zijnen landgenooten verkondigt: "Auffallender noch ist das negative Verhalten zweier kleiner Nordeuropäischer Völker (Denen en Hollanders), die auf afrikanischen Boden Jahrhunderte lang nicht unwichtige Besitzungen inne gehabt haben, ohne diesen Vortheil für Erforschung auch nur des nächsten Binnenlandes auszunutzen." [1] Terecht meenden de hh. Prof. P. J. Veth en

---

[1] «Erläuterungen zu der die Entdeckungen des 19 Jahrhunderts darstellenden Karte von Afrika» van H. Kiepert, gevoegd achter het werkje van Dr. W. Koner «Der Antheil der Deutschen an der Entdeckung und *Erforschung* Afrika's. (Beiträge zur Entdeckungs-geschichte Afrika's. Heft

C. M. Kan, dat die woorden „geen in alle opzichten juist denkbeeld gaven van het aandeel, 't welk de Nederlanders door hunne reizen en litteratuur aan de ontsluiering der geheimen van Afrika hebben genomen;" het was daarom, naar hun gevoelen geenszins overbodig te achten, „een zoo volledig mogelijk overzicht der werken van Nederlanders over Afrika bij een te zamelen," en, de daad bij 't woord voegende, boden zij ons weinige weken geleden eene door hen bewerkte

Proeve eener bibliographie van Nederlandsche boeken, brochuren, kaarten, enz. over Afrika

aan. In een 29tal blz., gesplitst in zes afdeelingen (1. Afrika in het algemeen; 2. Nijlgebied; 3. Noord-Afrika; 4. West-Afrika; 5. Oost-Afrika; 6. Zuid-Afrika), wordt de litteratuur over Afrika meêgedeeld.

De geleerde bewerkers zijn er zelven van overtuigd, dat hunne proeve nog verre van eene volledige Afrikaansche bibliographie heeten kan. Moge daarom ook hun verzoek, vervat in hun gedrukten brief, dien zij bij de toezending van hun arbeid hebben gevoegd, om dien, dáár waar noodig is, aan te vullen en te verbeteren, bij velen weerklank vinden, en terwijl we onzerzijds door aankondiging daarvan in deze „Bijdragen" en straks ook door schriftelijke mededeeling onzer aanteekeningen aan een der geëerde bewerkers blijk geven van onze belangstelling, uiten wij tevens den wensch, dat zij in staat worden gesteld om eerlang hunne bibliographie zoo volledig en nauwkeurig mogelijk definitief te doen afdrukken, en later „naar aanleiding daarvan eene schets te leveren van 't geen door Nederlanders van den vroegsten tijd af voor de kennis van Afrika gedaan is." Door zulk een werk zal men ongetwijfeld „het aandeel der Nederlanders aan de ontdekkingsgeschiedenis van Afrika meer naar waarde doen schatten."

Den Haag,
1 December 1874.

Dr. T. C. L. Wijnmalen.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DERDE VOLGREEKS.

TIENDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1875.

GEDRUKT BIJ H. L SMITS.

INHOUD.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

INSTITUUT.

(1 APRIL 1875.)

Het getal leden bedraagt 229, waarvan in Nederland 5 Donateurs en 122 gewone Leden, en in de Koloniën 89 gewone leden. Met 40 wetenschappelijke instellingen staat het Instituut in betrekking en telt 12 buitenlandsche leden

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

BESTUUR:

	Jaar van aftreding.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, *Voorzitter*	1878.
Mr. L. A. J. W. baron SLOET VAN DE BEELE, *Onder-voorzitter*	1876.
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, *Secretaris*	1876.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, *Penningmeester*	1877.
P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA	1877.
Dr. A. W. T. JUYNBOLL	1879.
Dr. H. KERN	1876.
Mr. P. A. VAN DER LITH	1878.
Mr. D. J. Baron MACKAY	1879.
J. M. OBREEN	1878.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD	1879.
Dr. G. SCHLEGEL	1877.

J. BOUDEWIJNSE, *Adjunct-Secretaris.*

WETENSCHAPPELIJKE INSTELLINGEN, WAARMEDE HET INSTITU IN BETREKKING STAAT.

Koninklijke Akademie van wetenschappen te Amsterdam.
Vereeniging van Statistiek te Amsterdam.
Indisch Genootschap te 's Gravenhage.
Maatschappij tot bevordering van Nijverheid te Haarlem.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs te 's Gravenhage.
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.
Historisch Genootschap te Utrecht.
De Koninkl. Bibliotheek te 's Gravenhage.
Statistisch en Historisch Bureau te Batavia.
Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia.
Maatschappij van Nijverheid in Nederl. Indië.
Royal Asiatic Society. Londen.
Royal Geographical-Society. Londen.
Het Tijdschrift The geographical magazine. Redacteur de heer Clements R. Markham. Londen.
Société de Géographie. Parijs.
Commission des monuments et documents historiques et des bâtiments civils. Bordeaux.
Muséum d'histoire naturelle. Parijs.
Société de géographie Commerciale de Bordeaux.
Gesellschaft für allgemeine Erdkunde. Berlijn.

Königl. Academie der Wissens Berlijn.
Deutsche Morgenländische Gesel Leipzig.
Academie der Wissenschaften. M
Kaiserl. Academie der Wissens Weenen.
La Société anthropologique. Wee
L'Université roy. de Norvège. Chri
Reale Instituto Lombardo di Sc Lettere. Milaan.
Tijdschrift Cosmos. Redacteur Guido Cora. Turijn.
Le real Academia de Ciencias. Lis
Académie royale des Sciences, des et des beaux Arts. Brussel.
Académie impériale des Scienc Petersburg.
La Société impériale géographi Russie. St. Petersburg.
American geographical Society. Ne
Smithsonian Institution. Washing
The American Academy of A Sciences. Boston.
Sociedad Mexicano de geografia distica. Mexico.
Ceylon branch of the Royal Asiatic Ceylon.
Asiatic Society of Bengal.
North China branch of the Royal Society. Shanghay.
Public library. Melbourne.
Royal Society of Victoria. Melbou

BUITENLANDSCHE LEDEN.

ED. DULAURIER, Parijs.
Prof. CHR. LASSEN, Bonn.
L. A. SEDILLOT, Parijs.
Dr. REINHOLD ROST, (Indian office Library), Londen.
Dr. H. G. DALTON, Demerary.
J. W. PLOOS VAN AMSTEL, Melbourne.

W. W. HUNTER, Calcutta.
Prof. MARTIN HAUG, Munchen.
Prof. ANGELO DE GUBERNATIS, Flo
T. J. HOVELL THURLOW, Londen.
Dr. J. MUIR, Edinburg.
Prof. Dr. ALBRECHT WEBER, Berlij

NEDERLAND.

DONATEURS.

Z. K. H. Prins HENDRIK der Nederlanden.
Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden.
De Nederlandsche Handelmaatschappij.
Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.

CONTRIBUERENDE INSTELLINGEN.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap.
Het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

GEWONE LEDEN

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, 's Gravenhage.
Jhr. D. F. VAN ALPHEN, 's Gravenhage.
Mr. P. J. BACHIENE, 's Gravenhage.
Mr. J. E. BANCK, 's Gravenhage.
Dr. A. BAUDUIN, 's Gravenhage.
Mr. H. BETH, 's Gravenhage,
A. H. BISSCHOP GREVELINK, 's Gravenhage.
Dr. P. BLEEKER, 's Gravenhage.
H. J. B. BOOL, Amsterdam.
J. F. R. S. VAN DEN BOSSCHE, Valkenburg (Limburg.)
Mr. W. à BRAKEL REIGER, 's Gravenhage.
Dr. A. BRUINING, Etersheim.
Mr. C. J. E. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
Mr. E. J. A. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
F. D. COCHIUS, Rijswijk.
Mr. S. L. COHEN, Amsterdam.
Mr. J. J. CREMERS, Groningen.
Mr. W. K. Baron VAN DEDEM, 's Hage.
S. VAN DISSEL, 's Gravenhage.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, 's Gravenhage.
Mr. E. A. VAN EMDEN, 's Gravenhage.
G. J. ESCHAUZIER, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. F. J. J. VAN EYSINGA, Leeuwarden.
E. FRANCIS, Delft.
P. L. DE GAAY FORTMAN, Leiden.
Mr. J. GERDES OOSTERBEEK, Arnhem.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. D. T. GEVERS VAN ENDEGEEST, Oegstgeest.
J. R. P. F. GONGGRIJP, Delft.
G. J. GRASHUIS, Leiden.
Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, 's Hage.
CORNs. DE GROOT, 's Gravenhage.
J. H. DE GROOT, 's Gravenhage.
J. J. M. DE GROOT, Leiden.
Mr. C. HARTSEN, Amsterdam.
J. J. HASSELMAN, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT, 's Gravenhage.
Mr. G. T. H. HENNY, 's Gravenhage.
Mr. C. VAN HEUKELOM, 's Gravenhage.
H. HIEBINK, Voorst bij Zutfen.
Mr. J. H. J. HOEK, 's Gravenhage.
B. HOETINK, Leiden.
Prof. J. HOFFMANN, Leiden.
Prof J. J. DE HOLLANDER, Breda.
Jhr. H. A. HOLMBERG DE BECKFELT, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. HUYDECOPER VAN MAARSSEVEEN, Maarsseveen.
W. H. J. VAN IDSINGA, 's Gravenhage.
Mr. E. H. 's JACOB, 's Gravenhage.
C. A. JEEKEL, Leerdam.
Dr. A. W. T. JUYNBOLL, Delft.
Dr. H. KERN, Leiden.
Jhr. Mr. F. L. W. DE KOCK, 's Gravenhage.
G. C. J. KOLFF, Leiden.
H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
J. KUYPER HZN, 's Gravenhage.
Dr. J. P. N. LAND, Leiden.
Mr. P. A. VAN DER LITH, Leiden.
Mr. J. LOUDON.

TH. N. R. LUCASSEN, 's Gravenhage.
Mr. Æ. Baron MACKAY VAN OPHEMERT, 's Gravenhage.
Mr. D. J. Baron MACKAY, 's Gravenhage.
Dr. B. F. MATTHES, 's Gravenhage.
Mr. W. C. MEES, Amsterdam.
J. J. MEINSMA, Delft.
J. MILLARD, 's Gravenhage.
Mr. O. J. F. MIRANDOLLE, Haarlem.
E. P. D. DE MONCHY, Amsterdam.
Mr. P. MIJER, Utrecht.
H. MULLER SZN., Rotterdam.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, 's Hage.
G. K. NIEMANN, Delft.
J. L. NIERSTRASZ, 's Gravenhage.
M. NIJHOFF, 's Gravenhage.
J. M. OBREEN, 's Gravenhage.
W. H. VON OVEN, 's Gravenhage.
Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK, Leiden.
Mr. F. M. C. PELS RIJCKEN, Arnhem.
Mr. N. G. PIERSON, Amsterdam.
Dr. J. PIJNAPPEL GZN., Leiden.
L. PINCOFFS, Rotterdam.
FRANÇOIS P. L. POLLEN, Scheveningen.
W. VAN PREHN, 's Gravenhage.
J. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.
I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. VAN RAPPARD, 's Gravenhage.
Mr. G. C. J. VAN REENEN, 's Gravenhage.
G. F. C. ROSE, 's Gravenhage.
F. C. ROSE, 's Gravenhage.
C. B. H. VON ROSENBERG, 's Gravenhage.
D. W. ROST VAN TONNINGEN, 's Gravenhage.
C. RUEB CZ., Rotterdam.
Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK, Amsterdam.
D. SCHELTEMA, Haarlem.
Dr. G. SCHLEGEL, Leiden.
Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, Arnhem.
Dr. H. SMEDING, Haarlem.
Mr. H. J. SMIT, Haarlem.
J. J. SMIT KLEYNE, 's Gravenhage.
J. SPANJAARD, Delft.
Dr. A. B. COHEN STUART, Leiden.
H. N. STUART, Leiden.
J. H. TOBIAS, 's Gravenhage.
N. TRAKRANEN, Amsterdam.
Dr. J. J. P. VALETON, Groningen.
W. F. VERSTEEG, Amsterdam.
Dr. P. J. VETH, Leiden.
W. A. VIRULY VERBRUGGE, Rotterdam.
JOOST VAN VOLLENHOVEN, Rotterdam.
A. C. VREEDE, Leiden.
Dr. A. VROLIK, 's Gravenhage.
A. W. P. WEITZEL, 's Gravenhage.
G. F. WESTERMAN, Amsterdam.
C. F. W. WIGGERS VAN KERCHEM, Leiden.
J. A. B. WISELIUS, 's Gravenhage.
W. WIJT, Rotterdam.
J. WOLBERS, Utrecht.
Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK, 's Gravenhage.
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, 's Gravenhage.

NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

J. W. H. ADÈR, Batavia.
AQUASIE BOACHIE, Ponorogo.
Mr. W. A. Baron BAUD, Preanger-Regentschappen.
Mr J. W. T. VON BAUMHAUER, Batavia.
Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, Batavia.
N. P. VAN DEN BERG, Batavia.
Mr. W. B. BERGSMA, *Commissaris*, Batavia.
J. TH. BIK, Batavia
J. DE BLAAUW, Batavia.
Mr. L. G. BOURICIUS, Soerabaja.
Dr. J. J. VAN LIMBURG BROUWER, Probolingo.
Mr. J. A. VAN DER CHYS, Batavia.
T. S. A. DE CLERCQ, Amboina.
P. VAN DER CRAB, Menado.

F. VAN DELDEN, Batavia.
. N. DENIE,
EVENTER, Batavia.
DISSEL, Ambon.
ORREPAAL, Samarang.
ER, Batavia.
IT DE LA FAILLE, Ponorogo.
DE FEYFER, Batavia.
KENS JR., Madioen.
. SOLLEWIJN GELPKE, Ngrowo.
AFLAND, Tanawangko (Minahassa.)
. GRAMBERG, Bandjermassin.
G. VAN HARENCARSPEL, Batavia.
). HERDERSCHEE, Batavia.
ZOO, Samarang.
STEDE, Anjer.
IOLLE, Waspada.
. W. F. HORA SICCAMA, Batavia.
VAN DER KEMP, Batavia.
H. DER KINDEREN, Batavia.
LERK DE REUS, Cheribon.
HORST, Probolingo.
. H. W. DE KOCK, Menado.
UMMER, Soerakarta.
D. LEVYSSOHN NORMAN, Buitenzorg.
AN LIER, Batavia.
TVOET, Makassar.
H. LIGTVOET.
O. VAN DER LINDEN, Batavia.
LUCARDIE, Brebes.
A. LUDEKING, Samarang.
F. J. MEINSMA, Batavia.
. C. W. J. VAN MUSSCHENBROEK, ado.
SCHER, Sumatra's Westkust.
DER GON NETSCHER, Malang.

B. J. OOSTING, Bandong.
Mr. F. T. PAHUD DE MONTAGNES, Bandong.
J. H. PANNEKOEK, Batavia.
Mr. D. L. F. DE PAULY, Batavia.
M. T H. PERELAER, Batavia.
F. D. D. PHILIPS, Soerakarta.
RADEN MAS TOEMENGGOENG ARIO SOERIO TJOMORO NEGORO, Koedoes.
RADEN ADIPATI SOERIA DI REDJA, Cheribon.
RAGEN ADIPATI TIRTO NOBTO, Bodjonegoro.
RAPEN ADIPADI ARIO TJOKKRO NEGORO, Sidhoardjo.
RADEN ADIPATI SOERO ADINEGORO, Probolingo.
RADEN MAS TOEMENGGOENG AREO POERBO NENGRAT, Regent van Demak.
RADEN MAS PANDJI ADININGRAT, Pekalongan.
J. G. F. RIEDEL, Menado (Gorontalo).
Dr. L. W. G. DE ROO, *Commissaris*, Batavia.
Mr. H. STEMLER, Batavia.
R. J. DE SEYFF, Samarang.
Jhr. J. T. W. VAN DEN WILLIGE VON SCHMIDT AUF ALTENSTADT, Madioen.
Mr. J. J. SCHNEITHER, Batavia.
K. L. VAN SCHOUWENBURG, Batavia.
A. SOL, Batavia.
H. T. VAN STEEDEN, Batavia.
Mr. W. STORTENBEKER, Batavia.
J. E. TEYSMAN, Buitenzorg.
F. W. C. VALCK, Bali-Boeleleng.
Mr. F. J. TYNDALL DE VEER, Muntok.
J. A. UILKENS, Soerabaja.
W. C. VEENSTRA, Batavia.
J. M. VAN VLEUTEN, Klatten.
J. H. G. VOSMAER, Banka.
A. J. B. WATTENDORFF, Djokdjokarta.

NEDERLANDSCH WEST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

J. F. A. CATEAU VAN ROSEVELDT, Paramaribo, *Commissaris*.

Mr. B. E. COLACO BELMONTE, Paramaribo.

Dr. J. BELMONTE LYON, Paramaribo.

J. DE JONG, Paramaribo.

Dr. J. J. JUDA, Paramaribo.

M. S. VAN PRAAG, Paramaribo.

Mr. G. J. A. BOSCH REITZ, Paramaribo.

Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN, Paramaribo.

Dr. T. DE VEER, Curaçao.

158STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 23 MEI 1874.

Tegenwoordig de heeren Bleeker (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), Robidé van der Aa, Bachiene, Gevers Deynoot, Kern, Meinsma, Obreen en Schlegel. De heer 's Jacob en Sloet van de Beele met kennisgeving afwezig.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter bericht de ontvangst van:

I. De volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:

Naamlijst der Europeesche inwoners van Ned. Indië voor 1874.

Regerings-almanak voor Ned. Indië voor 1874.

Koloniaal Verslag van 1873.

Van de Kon. Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam:

Verslagen en Mededeelingen; afd. Letterkunde, 2e reeks, 4e deel, 1e stuk.

Catalogus van de boekerij.

Van het Kon. Instituut van Ingenieurs:

Tijdschrift, 1873—74, 3e afl.

Van de Ned. Maatsch. ter bevordering van nijverheid:

Punten van beschrijving voor de 97ste Alg. Vergadering.

Van het Batav. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen:

Tijdschrift, deel XXI, afl. 1.

Notulen, deel XI, nº 2.

L. W. C. van den Berg, Codicum Arabicorum in bibliotheca Societatis artium et scientiarum quae Bataviae floret asservatorum Catalogum.

Van de Asiatic Society of Bengal:

Journal. Part. I, nº II en III. 1873.

Journal. Part. II, nº III. 1873.
Proceedings. 1873, nº. 5—9.

Van de Société de géographie:
Bulletin. Maart 1874.

Van de Société entomologique de France:
Bulletin, nº 25—26.

Van de Kaiserliche Academie der Wissenschaften te Weenen:
Sitzungsberichte der mathem. naturwissenschaftl. Classe. 1874, nº 7—12.
Sitzungsberichte der Phil. hist. classe, dl. 74, afl. 1—3.

Van de Königlich Preussische Academie der Wissensch. te Berlijn: Monatsbericht. Februari 1874.

Van de Gesellschaft für Erdkunde, te Berlijn:
Verhandlungen. 1874, nº 2—3.

Van den heer Jhr. Mr. P. J. Elout van Soeterwoude:
Bijdragen betrekkelijk koloniale en andere aangelegenheden in den Raad van State behandeld.

Van den hoogleeraar Dr. J. J. de Hollander, te Breda:
Land en Volkenkunde van Ned. O. I. Nieuwe uitg. 1e dl.

Van den heer Dr. A. B. Cohen Stuart, te Leiden:
Nieuwe bijdragen tot de kennis van de Mohammedaansche tijdrekening in den Indischen archipel.

Van den heer C. Lassen:
Indische Alterthümskunde. 2er Band, 2e Auflage.

Van den Luitenant-Gouverneur van Bengalen:
E. T. Dalton, Descriptive ethnology of Bengal.
J. Campbell, The ethnology of India.
Specimens of some of the languages spoken in India.

Van den heer C. R. Markham:
The geographical Magazine. 1874, nº 1 en 2.

Van den heer A. de Gubernatis:
La Rivista Europea. afl. Mei 1874.

Van den heer Guido Cora:
Cosmos. nº 6, vol. II, nº 1.

Van den schrijver, den heer L. A. Sédillot:
Rectification d'un point de la communication de M. Munk au sujet de la découverte de la variation.
De travaux de M. Sédillot relatifs aux sciences mathématiques chez les Grecs et les Orientaux.
Sur l'origine de la sémaine planétaire et de la spirale de Platon.

Van den heer G. Boechon-Brandely, secr.-adjoint du collège de France, Paris:

Le Collège de France.

Sur l'état de la pisciculture en France et dans les pays voisins.

Quelques remarques sur deux articles du Bullettino.

II. De volgende missives:

a. Kennisgeving van het overlijden der heeren Bienfait en Roorda.

Op uitnoodiging van den Voorzitter verklaart de heer Meinsma zich bereid eene korte biographie van den overleden hoogleeraar T. Roorda te bewerken, ter opneming in de Bijdragen.

b. Van den heer R. van Eck, zendeling te Bali-Boeleleng, ten geleide van de toegezegde stukken (zie zijn brief in de notulen der 156e Bestuursvergadering.)

Deze stukken, zijnde de Bagoes Hoembara, tekst en vertaling met inleiding en uitvoerige aanteekeningen, worden in handen gesteld eener commissie, bestaande uit de heeren Niemann en Kern, met verzoek het Bestuur omtrent de wenschelijkheid der uitgave te adviseeren. Aan diezelfde commissie wordt verzocht het Bestuur van advies te dienen over de door den heer van Eck gedane vraag tot het doen vervaardigen van een afschrift op gelooide bladen der Bagoes Hoembara. Inmiddels zal den heer van Eck bericht van ontvangst gezonden en van de benoeming der commissie kennis gegeven worden.

c. Brief van den heer Bergsma te Batavia, Commissaris van het Instituut, waarin in de eerste plaats bericht wordt gezonden van het vertrek van den heer de Roo, die zich echter voorstelt over eenige maanden terug te keeren, en waarbij verder wordt medegedeeld, dat de heer de Roo bij aankomst in Nederland het Bestuur eene som van *f* 500 ter hand zal stellen in mindering van ontvangen contributiën.

Uitgave van het opstel van den heer Sollewijn Gelpke over de rijstkultuur in Italië en op Java. De Secretaris bericht dat, naar aanleiding van een door het Bestuur aan den Minister van Koloniën gezonden brief, van den Minister de mededeeling is ontvangen, dat voor rekening van het Departement van Koloniën

slechts 50 ex. van het werk worden verlangd. De Secretaris zegt, dat deze mededeeling de verwachting van het Bestuur zeer teleurstelt, daar men meende grond te hebben vanwege het Departement van Koloniën eene ruimere bestelling te mogen te gemoet zien. De uitgave van het werk vordert tengevolge der daarbij gevoegde kaarten en platen belangrijke kosten, meer dan geraamd was, en in de gegronde verwachting, dat de bestelling van het Departement van Koloniën ruim genoeg zou zijn om die meerdere kosten te dekken, had de Secretaris, met het oog vooral op het aanstaand vertrek van den heer Gelpke, met den druk reeds een aanvang doen maken.

De Secretaris vraagt de goedkeuring der Vergadering op zijne handelingen, die hem verleend wordt, terwijl hem tevens de verlangde machtiging wordt gegeven tot het besteden van de meerdere gelden, die de uitgave van bedoelde stukken boven de gedane raming mocht vorderen. Op grond echter van het gering aantal exemplaren, door het Departement verlangd, en de weinige geldelijke ondersteuning daardoor te verwachten, wordt, op voorstel van den Secretaris, besloten bij het werk alléén te voegen de graphische kaarten, maar de daarbij gevoegde platen niet uit te geven.

De Voorzitter brengt in behandeling een reeds dikwijls besproken denkbeeld, in eene vorige Vergadering door den heer Robidé van der Aa, aldus geformuleerd: om aan den Voorzitter en Secretaris bevoegdheid te geven te beschikken over de op de begrooting uitgetrokken som voor honoraria, zoodat het niet meer noodig zou zijn telkens het Bestuur te raadplegen over het bedrag van het honorarium, dat Voorzitter en Secretaris voor elk opstel zouden willen toekennen, behoudens verantwoording der bestede gelden bij de jaarlijksche rekening. Het voorstel van den heer Robidé van der Aa vindt bestrijding. Men meent namelijk, en dit gevoelen wordt o. a. door den Voorzitter ontwikkeld, dat aan Voorzitter en Secretaris een te groote macht zal worden gegeven, en dat de vrijheid van het Bestuur om vóór de plaatsing van den inhoud der stukken kennis te nemen, zal worden belemmerd, want het zal, bij aanneming van het voorstel, toch enkel van Voorzitter en Secretaris afhangen of het Bestuur over de plaatsing zal worden geraadpleegd. Zoo dit laatste niet het doel, of althans het gevolg van het voorstel mocht zijn, zou de vrijheid van beschikking over zekere som

weinig baten en althans geen tijd doen besparen, want bij raadpleging van het Bestuur over den inhoud en de wenschelijkheid tot publiceering, zou men het tevens kunnen laten beslissen over het bedrag van het honorarium. Op grond vooral dat men het Bestuur wil doen kennis nemen van de ingezonden stukken — met uitzondering alleen van de kleine opstellen, tot de plaatsing waarvan Voorzitter en Secretaris zonder raadpleging van het Bestuur reeds vroeger gemachtigd zijn — wordt het voorstel van den heer van der Aa met 6 tegen 3 stemmen verworpen.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering gesloten.

159STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 19 SEPTEMBER 1874.

Tegenwoordig de heeren: Bleeker (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), van der Gon Netscher, Bachiene, Meinsma en Obreen. Afwezig de heeren: Sloet van de Beele, 's Jacob, Schlegel, Robidé van der Aa, Gevers Deynoot en Kern; de drie eersten met kennisgeving; de beide volgende wegens uitstedigheid.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter bericht de ontvangst van:

I. De volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën.

Jaarboek van het mijnwezen in Ned. O.-I. Derde jaarg. 1e dl.

Alg. verslag van den staat van het middelbaar en lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden in N. I. over 1871.

De vriend van den landman. 3 stukken.

Van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen: Tijdschrift, deel XXI, afl. 2.

Van het Kon. Instituut van Ingenieurs:
Tijdschrift, 1873—74, 4e en 5e afl.
Register op de werken van het Instituut, 1847—1869—1e ged. Zaakregister.
Van de Nederl. Maatsch. ter bevordering van nijverheid:
Tijdschrift, 3e reeks, deel XV, 3e stuk.
Handelingen en mededeelingen. 1874.
Verslag wegens het museum van grondstoffen, natuurvoortbrengselen en volksvlijt uit de Nederl. overzeesche bezittingen en koloniën op het Paveljoen te Haarlem.
Van de Vereeniging voor statistiek:
Staatkundig en staathuishoudkundig jaarboekje voor 1874.
Van de Kon. Bibliotheek:
Verslag van de aanwinsten over 1873.
Van de Royal Asiatic society:
Journal. vol VII, part 1.
Van de Asiatic society of Bengal:
Journal, 1873, part I, no. IV, part II, no IV; 1874 part I, no. I, part II, no. I.
Proceedings, 1873 no. 10, 1874 no. 1—5.
Van de Royal geographical Society:
Proceedings, vol. XVIII no. 3.
Van de Société de géographie te Parijs:
Bulletins. Mei en Juni 1874.
Van de Société entomologique de France:
Bulletin des séances. no. 28—34.
Van de Kaiserliche Academie der Wissenschaften te Weenen.:
Sitzungsberichte der mathematisch-natuurwissensch. Classe. 1874, no. 13—20.
Van de Kön. Preuss. Acad. der Wissenschaften te Berlijn:
Monatsbericht. 1874, Maart—Juni.
Inhaltsverzeichnifs der Abhandlüngen. 1822—1872.
Van de Deutschen morgenländischen Gesellschaft:
Zeitschrift. 28e dl. 1e afl.
Van de Gesellschaft für Erdkunde te Berlijn:
Zeitschrift. no. 47—50.
Verhandlungen. 1874, no. 4 en 5.
Correspondenzblatt der Afrikanischen Gesellschaft. 1874, no. 6—7.
Van het Verein für Erdkunde te Dresden:
10e Jahresbericht.

Van de Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg:
Mémoires. deel XIX, nº. 8—10, XX, no. 1—5, XXI, no. 1-5.
Bulletin. deel XVIII nº. 3—5, deel XIX nº. 1—3.

Van de Smithsonian Institution:
Report for 1872.

Van de American geographical Society, te New-York:
Bulletin. Session 1873—74 nº. 4—7.
Annual meeting 1874.

Van de California Academy of Natural Sciences:
Proceedings. vol I, vol V, part 2.

Van de Minnesota Academy of Natural Sciences:
Bulletin for 1874.

Van de American Academy of arts and sciences:
Proceedings. deel VIII, vel 18 tot het einde.

Van de Sociedad de geografia y estadistica Mexicana:
Boletin. Tercera epoca. Tomo I, nº. 3—8.

Van den schrijver, dr. C. Leemans, te Leiden.
Boro-Boudour dans l'île de Java. Fransche tekst.

Van den heer Clements R. Markham:
The geographical Magazine. 1874, Juni—September.

Van professor Angelo de Gubernatis:
La Rivista Europea. Aug. en Sept. 1874.

Van dr. Bleeker een ex. van de volgende door hem gepubliceerde opstellen:

Révision des espèces Indo-Archipélagiques du groupe des Epinephelini et de quelques genres voisins.

Révision des espèces Indo-Archepélagiques des genres Lutjanus et Aprion.

Mémoire sur les sciénoïdes et les sillaginoïdes de l'Inde archipélagique.

Révision des espèces de Dentex, Synagris, gymnocranius, guathodentex et pentapus.

Révision des espèces d'Ambassis et de Parambassis de l'Inde archipélagique.

Révision des espèces Indo-archipélagiques du groupe des Apogonini.

Van den schr., den heer A. C. Vreede, een ex. van zijn werk:
Handleiding tot de beoefening der Madoereesche taal.

Van J. A. Uilkens te Tjamis:
Peripateticus. Beo. Schetsen uit de Oost. 1e bundel.
Peripateticus. Schetsen van Tjidraboemi.

II. De volgende missives:

a. Van de heeren T. S. A. de Clercq, H. J. Oosting en J. H. Pannekoek in Indië berichtende de benoeming tot leden van het Instituut aan te nemen.

Aanneming voor kennisgeving.

b. Van Commissarissen van het Instituut te Batavia, dd. 21 Juni en 28 Juli jl., bij welk laatste gevoegd was een wissel groot *f* 1090, alsmede specificatie van ontvangen contributiën.

Van de goede ontvangst zal bericht gezonden worden.

De Penningmeester deelt hierbij mede dat de heer v. Dissel namens Commissarissen in West-Indië hem eene som van *f* 100 heeft overhandigd, ter voldoening van ontvangen contributiën.

c. Van den heer van Dissel, Commissaris van het Instituut te Paramaribo, ten geleide van overcompleete exemplaren der Bijdragen en Werken.

d. Van den waarnemenden Consul te Calcutta, dd. 17 Juli 1874, berichtende dat de brief voor den Luitenant Gouverneur Bengalen, aan dezen is overhandigd.

Aanneming voor kennisneming.

e. Van den heer Jhr. Cornets de Groot van Kraaijenburg, ten geleide eener nota van wijlen Dr. J. F. C. Gericke omtrent de oprichting in Indië van een Instituut voor de inlandsche talen en litteratuur.

Wordt besloten dit stuk in handen, van den heer Meinsma te stellen met verzoek het Bestuur te dienen van advies over eene opneming daarvan in de Bijdragen.

f. Van den heer W. F. de Sturler, waarbij hij het Instituut ter uitgave aanbiedt eene door hem bewerkte historische en ethnographische beschrijving van het gebied van Palembang.

Dit handschrift wordt in handen gesteld van de heeren Robidé van der Aa en Meinsma, met verzoek het Bestuur te adviseeren omtrent de wenschelijkheid der uitgave.

g. Van den heer van Dissel, thans met verlof in Nederland, ten geleide van een opstel voor de Bijdragen, bevattende eenige

bijzonderheden betrekkelijk de christelijk hervormde gemeente te Paramaribo.

De heer Obreen wordt uitgenoodigd het Bestuur zijn advies te doen kennen over het verzoek tot plaatsing in de Bijdragen.

k. Door tusschenkomst van de redactie van het Tijdschrift voor Ned. Indië, van den heer de Clercq, te Amboina, waarbij aan het Instituut tot opneming in de Bijdragen aangeboden worden:

Eenige verbeteringen op het aardrijkskundig en statistisch woordenboek van Nederlandsch-Indië;

Eene korte bijdrage over het Maleisch van Timor; en

Allerlei over het eiland Roti.

Overeenkomstig het advies van den Secretaris worden deze drie korte opstellen in zijne handen gesteld om in de Bijdragen opgenomen te worden.

De Secretaris deelt mede:

1°. dat de heer Leupe thans heeft voltooid zijne bewerking der reizen van de Nederlanders naar Nieuw-Guinea in de 17e en 18e eeuw.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten: *a*. dat bij dit opstel eenige kaartjes zullen gevoegd worden, wanneer de kosten geen overwegend bezwaar opleveren, waaromtrent in eene volgende bijeenkomst door hem meedeeling zal worden gedaan na gehouden overleg met den oud-bestuurder Blommendal; *b*. dat van het opstel 100 afzonderlijke exemplaren voor den handel zullen worden vervaardigd.

2°. dat de heer de Roo, Commissaris van het Instituut te Batavia, tijdens zijn verblijf hier te lande, hem heeft overhandigd een Alphabetisch register op de placcaten enz. van 1754—1809.

Dit wordt, onder dankzegging, ter plaatsing in de bibliotheek bestemd.

Door het Bestuur worden vervolgens benoemd tot leden van het Instituut, de heeren:

H. T. van Steeden, tijdelijk te Leiden.

G. J. Grashuis, te Leiden.

Dr. W. Palmer van den Broek, te Leiden.

J. H. de Groot, te 's Gravenhage.

Mr. A. Th. Heyligers, te Batavia.
Mr. G. G. van Harencarspel, te Batavia.
J. A. Schuurman Jhzn., te Batavia.
P. Heering, te Passaroean.
H. van Ameyden van Duym, te Batavia.
J. W. H. Adèr, te Batavia.
Mr. W. Stortenbeker Jr., te Batavia.
J. J. Blanckenhagen, te 's Gravenhage.
J. A. Potter, te 's Gravenhage.
Jhr. J. K. F. H. von Schmidt auf Altenstadt, te 's Gravenhage.
H. Miesegaes, te 's Gravenhage.
P. H. van der Kemp, te Leiden.
Mr. P. J. Roosegaarde Bisschop, te Arnhem.
Jhr. D. F. van Alphen, te 's Gravenhage.
Mr. J. Gerdes Oosterbeek, te Arnhem.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de Vergadering hierna gesloten.

160STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 30 OCTOBER 1874.

Tegenwoordig de heeren: Bleeker (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), van der Gon Netscher (Penningmeester), Robidé van der Aa, Gevers Geynoot, Obreen en Schlegel. Afwezig de heeren Sloet, Bachiene, 's Jacob, Kern en Meinsma, de beide laatsten met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige zitting worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter doet mededeeling van de ontvangst van:

1. De volgende boekwerken:

Van de Nederl. Maatschappij ter bevordering van nijverheid:
Tijdschrift, 3e reeks, deel XV, 4e stuk.
Handelingen der 97e Algem. Vergadering.

Van de Société entomologique de France:
Bulletin des séances. n° 35 en 36.
Van de Preuss. Academie der Wissenschaften te Berlijn:
Monatsbericht. Juli 1874.
Van de Gesellschaft für Erdkunde te Berlijn:
Zeitschrift. n°. 51.
Verhandlungen, 1875. n° 6 en 7.
Correspondenzblatt der Afrikanischen Gesellschaft. 1874, n° 8.
Van de Sociedad de geografia et estadistica de la Republica Mexicana:
Boletin, n° 10—12.
Van professor Angelo de Gubernatis:
La Rivista Europea. Oct. 1874.
Van Guido Cora:
Cosmos. deel II, n° 2—3.
Van Clements R. Merkham:
The geographical Magazine, Oct. 1874.

II. De volgende missives:

a. Van de heeren Dr. W. Palmer van den Broek te Leiden, G. J. Grashuis te Leiden, J. H. de Groot te 's Gravenhage, Jhr. D. F. van Alphen te 's Gravenhage, Mr. J. Gerdes Oosterbeek te Arnhem, P. H. van der Kemp, te Batavia, berichtende dat zij de benoeming tot lid van het Instituut aannemen.

Deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

b. Missive van den heer Rauïs te Brussel, verzoekende mededeelingen omtrent de werkzaamheden en inrichting van het Instituut en de door het Instituut uitgegeven werken, welke mededeelingen zullen worden opgenomen in een door hem uit te geven Dictionnaire universel.

De Secretaris neemt op zich de gevraagde inlichtingen te zenden.

c. Rapport omtrent de nota van Dr. J. F. C. Gericke over de oprichting van een Instituut voor de inlandsche talen en litteratuur. Deze nota werd, blijkens notulen der vorige Vergadering, aan het Instituut ter uitgave aangeboden door den heer Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg met een bijgevoegd schrijven. De heer Meinsma, aan wien de nota van

Dr. Gericke en het schrijven van den heer Cornets de Groot in handen werden gesteld, met verzoek het Bestuur over eene opneming in de Bijdragen te adviseeren, brengt thans verslag uit en adviseert tot plaatsing.

De Vergadering besluit de nota van Dr. Gericke, alsmede het schrijven van den heer Cornets de Groot en het rapport des heeren Meinsma, den Secretaris in handen te stellen ter opneming in de Bijdragen. (Zie die stukken op bladz. 313—819 van het 9e deel.)

d. Rapport omtrent het opstel van den heer van Dissel, bevattende eenige bijzonderheden betrekkelijk de christelijk hervormde gemeente te Paramaribo. De heer Obreen, in wiens handen dit opstel gesteld werd, zegt dat de inhoud zeer belangrijk en der kennisneming overwaard is, maar dat het voor de Bijdragen minder geschikt is te oordeelen, omdat het valt buiten den kring der onderwerpen, die in den regel in de Bijdragen worden behandeld. Beter en geschikter zal het eene plaats kunnen vinden in een kerkhistorisch tijdschrift. Op dien grond adviseert de heer Obreen tot niet-plaatsing in de Bijdragen en tot terugzending van het opstel aan den heer van Dissel, onder dankbetuiging voor zijne betoonde belangstelling voor het Instituut.

De Vergadering besluit overeenkomstig dit voorstel.

Werk van den heer de Sturler, bevattende eene historische en ethnographische beschrijving van het gebied van Palembang. De heer Robidé van der Aa brengt omtrent dit werk een voorloopig rapport uit, omdat hij nog slechts vluchtig en oppervlakkig van het manuscript kennis heeft kunnen nemen, en omdat de heer Meinsma, die met den heer Robidé v. d. Aa in commissie is benoemd, daarvan geene inzage heeft kunnen nemen. In afwachting van een later definitief rapport, deelt de heer v. d. Aa reeds nu mede, dat het werk zelf de geschiedenis van Palembang bevat van 1662—1804, en dat in eene aan het werk voorafgaande inleiding de bijzonderheden omtrent het gebeurde vóór 1662 worden vermeld. Tegen die inleiding heeft de heer v. d. Aa bezwaar, omdat de schrijver blijkbaar geen kennis heeft genomen van de generale missives van den Gouverneur-Generaal vóór 1662, die ongetwijfeld ook bijzonderheden omtrent Palembang zullen inhouden. Reeds heeft de heer de

Jonge in zijn uitvoerig werk over de Opkomst van het Nederlandsch Gezag het een en ander uit die generale missives, voor zooveel Java betreft, medegedeeld. Het zou noodig zijn, in geval het Instituut tot uitgave van het werk besloot, den Schr. uit te noodigen die generale missives te willen nagaan.

De Vergadering besluit het definitief rapport af te wachten en de commissie diligent te verklaren.

De Secretaris bericht dat hij een onderzoek heeft gedaan naar de vermoedelijke kosten voor de kaartjes, die men bij het opstel van den heer Leupe over Nieuw-Guinea zou willen voegen. Die kosten worden geraamd op *f* 70.

De Vergadering verleent hare toestemming tot het doen vervaardigen dier kaartjes, waartoe de heer Blommendal zijne welwillende tusschenkomst heeft toegezegd.

De Secretaris zegt dat, ondanks mondelinge en schriftelijke aanmaningen, de heer Trap steeds in gebreke blijft te voldoen aan zijne verplichting omtrent het bewerken en afleveren der platen voor het werk van den heer von Rosenberg. Op voorstel van den Secretaris wordt besloten den heer Trap een dringenden brief te schrijven met verzoek den tijd te bepalen wanneer al de platen gereed zullen zijn, welke tijd — naar het Bestuur hoopt — dan niet overschreden zal worden.

De Vergadering wordt hierna gesloten.

161STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 30 DECEMBER 1874.

Tegenwoordig de heeren: Bleeker (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), Sloet van de Beele, van der Gon Netscher, Robidé van der Aa, Bachiene, Gevers Deynoot, Kern, Meinsma, Obreen en Schlegel. Afwezig de heer 's Jacob.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter bericht de ontvangst van:

I. De volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:

Overzigt van den handel en de scheepvaart in de Ned. bezittingen in O. I. buiten Java en Madura over 1860—1872.

Van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam:

Verhandelingen. deel XIV.

Jaarboek voor 1873.

Verslagen en mededeelingen; afd. Natuurkunde, 2e reeks, 8e dl., 1e—2e stuk.

Verslagen en mededeelingen; afd. Letterkunde, 2e reeks, 4e deel, 2e—3e stuk.

Van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs:

Register op het Tijdschrift. 1869—1874.

Tijdschrift, 1874—75, 1e afl.

Van het Aardrijkskundig genootschap, te Amsterdam.

Tijdschrift, 1874, no 4.

Van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde:

Handelingen. 1874.

Levensberichten der afgestorvene medeleden. 1874.

Van de Nederl. maatschappij ter bevordering van nijverheid:

Tijdschrift. 1874, 3e reeks, deel XV, 5e en 6e stuk.

Van de Société de géographie te Parijs:

Bulletin. Sept. en Oct. 1874.

Van de Asiatic Society of Bengal:

Journal. Part. 1 no II 1874.

Proceedings, no 6 en 7 1874.

Van de Academie der Wissenschaften te Weenen:

Sitzungsberichte der math. naturwissenschafte Classe. 1874, no 21—26.

Sitzungsberichte der Philosophisch-historische Classe, deel 75, afl. 1—3, deel 76, afl. 1—3.

Van de Academie der Wissenschaften te Berlijn:

Monatsbericht. August. 1874.

Van het Verein für Erdkunde te Dresden:

11e Jahresbericht.

Van de Société d'ethnographie:

Mémoires.

Van den schrijver, den heer A. W. P. Verkerk Pistorius:

Een ex. van zijn werk: Ceylon, Indische volksbelangen.

Van den schrijver, Mr. L. W. C. van den Berg:
Een ex. van zijn werk: De beginselen van het Mohammedaansche recht.
Van den schrijver, Guido Cora:
Cosmos, deel 2 n° 4—5.
Van Clements R. Markham:
The geographical Magazine. Oct. en Nov. 1874.
Van prof. Angelo de Gubernatis:
La Rivista Europea. afl. Novi 1874.

II. De volgende missives:

a. Van Commissarissen te Batavia, dd. 20 September 1874, waarbij zij overzenden een wissel groot *f* 634 met bijgevoegde lijst tot aanwijzing van ontvangen contributiën.

b. Van dezelfden, dd. 12 November 1874, waarin zij aandringen op eene spoedige toezending van het werk van den heer Sollewijn Gelpke over de rijstkultuur.

De Voorzitter zegt dat de overgezonden wissel in handen gesteld is van den penningmeester, en dat aan den wensch tot spoedige toezending van het werk van den heer Gelpke voldaan is, daar de voor de Indische leden bestemde exemplaren van dat werk verzonden zijn per stoomschip *Conrad*, waarvan de afzending aan Commissarissen per brief van 8 October ll. is bericht, zoodat de exemplaren weinige dagen na de afzending van den brief van 12 November te Batavia kunnen zijn aangekomen.

c. Van Commissarissen te Paramaribo, dd. 31 October 1874, waarbij zij andermaal het cognossement van het kistje boeken terugzenden, thans met de verklaring: „dat het kistje niet ontvangen is.” De heer Cateau van Roseveldt schrijft daarbij: „Ik was tijdens het schip hier was, op reis, doch vernam bij de recherche dat het kistje niet op het manifest voorkwam en dus niet met het schip gekomen was.”

Verder wordt opgave gedaan van den stand der kas en medegedeeld dat de heer van Dissel, bij zijn vertrek uit Suriname, *f* 100 heeft medegenomen om die aan het Bestuur ter hand te stellen.

De penningmeester zegt, dat de heer van Dissel hem de *f* 100 heeft afgedragen. Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten dat bij den cargadoor te Amsterdam onderzoek zal worden ge-

daan naar de redenen waarom het kistje niet met het schip, op het cognossement aangewezen, te Paramaribo is aangekomen.

d. Van den heer Cornets de Groot ten geleide van een overzicht der koloniale litteratuur, voorkomende in het Aardrijkskundig en Statistisch woordenboek van Nederlandsch-Indië.

Dit overzicht wordt in handen gesteld van den heer Obreen, om het Bestuur van advies te dienen over de opneming daarvan in de Bijdragen.

e. Van de Société de géographie commerciale de Bordeaux. In dit schrijven wordt de oprichting der Vereeniging medegedeeld en haar doel omschreven, terwijl verder door het bestuur, waarvan de samenstelling wordt opgegeven, aan het Instituut het verzoek wordt gedaan met de nieuw opgerichte vereeniging betrekkingen aan te knoopen en eene onderlinge ruiling van werken tot stand te brengen.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten dit verzoek toe te staan, zoodat ook deze vereeniging zal worden opgenomen onder degenen, waarmede het Instituut in betrekking staat.

f. Van den Voorzitter van de Société de géographie te Parijs, waarbij worden toegezonden de stukken betrekkelijk het Congrès international des sciences géographiques in het voorjaar van 1875 te Parijs te houden en de uitnoodiging tot het Instituut wordt gericht zijne medewerking voor het te houden congrès te willen verleenen.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten deze zaak tot eene volgende bijeenkomst aan te houden.

De Secretaris zegt dat de heer Trap thans heeft gezonden proefafdrukken voor de platen, die bij het werk van den heer von Rosenberg zullen worden gevoegd.

Uit de overgelegde proeven wordt door de vergadering eene keuze gedaan en de Secretaris gemachtigd last tot afdrukken der toegezonden exemplaren te geven.

De Secretaris zegt dat de heer Couvée bereid is de huur der localen, in gebruik van het Instituut en Indisch Genootschap, met één jaar, dus tot 30 April 1876, te verlengen.

De Vergadering machtigt den Voorzitter en den Secretaris

om op de bestaande voorwaarden de huur der localen met één jaar te verlengen.

Door de Vergadering worden tot nieuwe leden voorgesteld en benoemd de heeren:

Dr. A. Bruining, predikant te Etersheim.
J. J. Smit Kleyne, te 's Gravenhage.
J. J. M. de Groot, te Leiden.
B. Hoetink, te Leiden.
H. N. Stuart, te Leiden.

De Penningmeester brengt ter tafel eene begrooting van inkomsten en uitgaven voor 1875, waaraan de Vergadering hare goedkeuring hecht.

De Vergadering wordt hierna gesloten.

162STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 26 FEBRUARI 1875.

Tegenwoordig de heeren: Bleeker (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), van der Gon Netscher (Penningmeester), Robidé van der Aa, 's Jacob, Meinsma en Obreen. Afwezig de heeren Sloet van de Beele, Bachiene, Gevers Deynoot, Kern en Schlegel.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter herinnert het overlijden van het voormalig bestuurslid, den heer Blommendal en het buitenlandsch lid, professor von der Gabelentz, waardoor de wetenschap een groot verlies geleden heeft. Op uitnoodiging van den Voorzitter verklaart de heer Obreen zich bereid een levensbericht van den heer Blommendal op te stellen ter plaatsing in de Bijdragen, terwijl de heer Wijnmalen zich reeds onledig houdt met het verzamelen der bouwstoffen voor een levensbericht van professor von der Gabelentz.

De Voorzitter deelt daarna mede dat zijn ontvangen:

I. De volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:
Koloniaal verslag over 1874.

Van de Koninkl. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam:
Verslagen en mededeelingen; afd. Natuurkunde, 8e dl. 8e stuk.

Van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs:
Tijdschrift. 1874/75, 2e afl.

Van de Ned. Maatschappij tot bevordering van nijverheid:
Tijdschrift. 3e reeks, deel XVI 1e stuk.
Handelingen en Mededeelingen. 1875, 1e afl.

Van het Historisch Genootschap, te Utrecht:
Kroniek. 29e jaargang.
Brieven en onuitgegeven stukken van Wtenbogaert. 3e dl.

Van de Royal geographical Society:
Journal. vol XLIII.
Proceedings. vol XVIII no. 4 en 5.

Van de Asiatic Society of Bengal:
Journal. Part 2 no. 2 1874.
Proceedings. 1874, no. 8.

Van de Société de géographie:
Bulletin. Nov. en Dec. 1874.

Van de Académie royale des sciences, des lettres et des beaux arts de Belgique:
Bulletins. deel XXXV—XXXVII.
Annuaire. 1874.

Van de Königlich Preussische Academie der Wisschenschaften te Berlijn:
Monatsbericht. Sept. en Oct. 1874.

Van de Kaiserliche Academie der Wissenschaften te Weenen:
Sitzungsbericht der math.-naturwissensch. Classe. 1875 no. 1—3.

Van de Deutschen morgenländischen Gesellschaft:
Zeitschrift, deel 28, afl. 4.

Van de Smithsonian Institution:
Contributions to knowledge vol. XIX..
Miscellaneous collections. vol. XI—XII.

Van de American Academy of arts and sciences:
Proceedings. vol. IX.

Van the Museum of comparative Zoölogy te Boston:
Annual report. 1872—1873.

Van dr. P. Bleeker, een ex. van zijne geschriften:

Révision des espèces insulindiennes de la famille des Synanceoïdes.

Sur les espèces insulindiennes de la famille des Cirrhitéoïdes.

Révision des espèces insulindiennes de la famille des Mulloïdes.

Van Professor Meinsma, een ex. van zijn werk:

Geschiedenis van de Nederlandsche O.-I. bezittingen. 2e dl.

Van den heer A. W. P. Verkerk Pistorius een ex. van zijn werk:

Ceylon. Indische volksbelangen.

Van de firma E. J. Brill te Leiden een ex. van het door die firma uitgegeven werk:

Feestgave ter gelegenheid van het 300jarig bestaan der Leidsche hoogeschool.

Van de Utrechtsche Zendingsvereeniging een ex. van het werk van den zendeling N. Rinnooy:

Eenige psalmen en gezangen in de Papoesche taal (Noefoorsch dialect).

Van den heer C. Markham:

The geographical Magazine afl. Januari 1875.

Van Professor de Gubernatis:

La Rivista Europea. afl. Januari 1875.

Van den heer F. W. C. Trafford, een ex. van zijn geschrift:

Amphiorama ou la vue du monde des montagnes de la Spezia.

Een aflevering van het Bollettino della Societa geografica Italiana. vol. XI, afl. 11—12.

II. De volgende missives:

a. Van de heeren A. Bruining, J. J. M. de Groot en F. Smit Kleine berichtende de benoeming tot lid van het Instituut aan te nemen.

b. Van de Commissie voor de Internationale tentoonstelling van tuinbouw in 1876 te Amsterdam te houden, houdende toezending van haar eerste Bulletin.

Aanneming voor kennisgeving.

c. Van den Voorzitter der Société de géographie te Parijs, houdende bericht dat de opening van het Congrès international des sciences géographiques is uitgesteld tot 1 Augustus 1875

en de opening der geographische expositie tot 15 Juli a. s.

De Voorzitter zegt dat hij zich voorstelt omstreeks dien tijd naar Parijs te gaan. Indien hij in staat is aan dat voornemen gevolg te geven, is hij gaarne bereid het Instituut op het congres te vertegenwoordigen. Daarvan zal echter nog geen bericht worden gezonden, omdat wijziging van het reisplan mogelijk is en omdat misschien later ook nog andere leden opgewektheid zullen gevoelen naar Parijs te gaan.

d. Van den heer Martinus Nijhoff, waarin deze op de wenschelijkheid wijst om een exemplaar der door het Instituut uitgegeven werken naar de Parijsche geographische expositie te zenden.

De Vergadering is overtuigd van de wenschelijkheid om door het zenden van de werken van het Instituut een overzicht te geven van zijn arbeid op geographisch gebied. Na eenige overweging wordt besloten die toezending te beperken wat de Bijdragen betreft tot de laatste serie en wat de afzonderlijke werken aangaat tot die welke het geographisch gebied betreffen. Aan Voorzitter en Secretaris wordt opgedragen daaromtrent eene keuze te doen.

e. Van den reeder van het schip *Lida*, met welk schip indertijd een kistje boekwerken naar Suriname was verzonden. Uit dien brief blijkt „dat de heer Cateau van Roseveldt geweigerd heeft het kistje in ontvangst te nemen omdat het hem te moeielijk viel die verslagen te laten rondbrengen.”

De Vergadering meent dat eene vernieuwde verzending van het kistje aan den heer Cateau v. Roseveldt, thans de eenige Commissaris te Parimaribo, niet baten zou en besluit aan den Gouverneur van Suriname, Jhr. van Sypesteyn, dien het Instituut onder zijne leden mag tellen, een schrijven te richten om hem te verzoeken iemand te willen aanwijzen die genegen zou zijn het kistje in ontvangst te nemen en voor de verzending der boekwerken te willen zorg dragen.

f. Van den heer C. A. L. van Troostenburg de Bruyn, daarbij aanbiedende eene proeve van zijn werk over de geschiedenis der Protestantsche kerk in Nederlandsch-Oost-Indië, met de uitgave waarvan hij gaarne wenschte dat het Instituut zich wilde belasten.

Daar bij dit schrijven de spoedige toezending van het geheele handschrift wordt beloofd, besluit het Bestuur de inzending daarvan af te wachten.

g. Van den heer Léon Clugnet te Lyon verzoekende inlichtingen omtrent de verspreiding van den zijdeworm in Nederlandsch-Indië.

De Vergadering, hoezeer gaarne bereid eenige inlichtingen te geven, acht het wenschelijk den heer Clugnet aan te raden zich te wenden tot de Indische Maatschappij van landbouw en nijverheid, die, beter dan het Instituut met den actueelen toestand bekend, ongetwijfeld in staat zal zijn volledige inlichtingen te verschaffen.

De heer Obreen brengt verslag uit over het door den heer Cornets de Groot aangeboden overzicht van de koloniale litteratuur, voorkomende in het Aardrijkskundig en Statistisch woordenboek van Nederlandsch-Indië. De heer Obreen ontraadt de opneming van dit overzicht in de Bijdragen, omdat het nut daarvan zeer gering schijnt. De Vergadering besluit het ingezonden overzicht in het archief te plaatsen.

De heer Meinsma, die met den heer Robidé van der Aa belast was met het onderzoek van het aan het Instituut door den heer W. L. de Sturler ter uitgave aangeboden werk: »Historische en Ethnographische Beschrijving van Palembang enz.« brengt daarover het volgend rapport uit.

Bedoeld werk bevat na een »Voorbericht« eene »Inleiding«, waarin vooreerst voorkomen eenige geschiedkundige berichten, welke loopen tot op den tijd, dat in het koloniaal Archief de stukken van de Palembangsche factorie uitgegaan, doorloopend aanwezig zijn.

Daarop volgt (in de Inleiding) »een Topographisch-Ethnographisch-Statistisch Overzicht«; vervolgens komt eene beschrijving der gebeurtenissen van 1824 tot heden, benevens van die van 1811 tot 1824; en ten slotte eene beschouwing van de sedert 1824 in Palembang door het Gouvernement gevolgde politiek.

Het eigentlijke werk bevat in de chronologische volgorde uittreksels uit het koloniaal Archief, beginnende met 1659 en loopende tot 1806, waarbij telkens de bron wordt medegedeeld, doch grootendeels zijn zij geput uit de brieven der residenten te Palembang aan de regeering te Batavia.

Hierna volgen bijlagen; vooreerst een brief van Daendels aan den Sultan van Palembang, plakkaten en publikatiën van Muntinghe en van Sevenhoven enz., maar daarna zijn vooral belangrijk: 1o. eene verzameling der *Oendang-Oendang*, (Wetten), waarvan de afkomst in het voorbericht wordt opgegeven, in Hollandschen en Maleischen tekst, de laatste met Arabische en met Hollandsche letter; 2o. eene kroniek van Palembang, insgelijks in het Hollandsch en in het Maleisch (Arabische letter) benevens een stamboom der vorsten. Bovendien zijn er bijgevoegd eene kaart van de residentie Palembang en plans van de expeditie in 1821.

Klaarblijkelijk is hier alles wat de heer de Sturler omtrent Palembang vroeger en later had verzameld, bijeengevoegd en vormt daardoor eene wel eenigszins heterogene massa, zooals ook uit de nadere beschouwing van den inhoud blijkt. Wat nu de inleiding betreft, is der Commissie daardoor gebleken, dat deze, met uitzondering van enkele gedeelten, als: de Javaansche kolonisatie in de 16e eeuw, zie evenwel *„Bijdrage”* bl. 78 noot, de gebeurtenissen van 1824 tot heden en de politieke beschouwingen, geheel, ja bijna woordelijk, reeds is opgenomen in het door schrijver in 1855 uitgegeven werk: *„Bijdrage tot de kennis en rigtige beoordeeling van den zedelijken, maatschappelijken en staatkundigen toestand van het Palembangsche gebied”* enz. Als voorbeelden zouden kunnen worden genoemd; over het Sultans bestuur, blz. 71—78 van genoemd werk; het volkskarakter, bl. 89—91 enz.; doch de meest oppervlakkige inzage kan ieder daarvan overtuigen. De schrijver is zelfs zoover gegaan van de *gedrukte* tabel van het rentjongschrift, welke voorkomt in zijn in 1843 uitgegeven: *„Proeve eener beschrijving van het gebied van Palembang”* er bij te voegen. Zoo is ook b. v. mede het verslag van Van der Laan omtrent zijne expeditie in 1659, dat in extenso in eerstgenoemd boek voorkomt, ook hier weêr ingelascht.

Het grootste deel van het werk wordt natuurlijk ingenomen door de genoemde uittreksels uit het koloniaal archief, door den heer de Sturler genoemd *„Historische en Ethnographische Beschrijving van Palembang”*; daarin is, naar het schijnt alles opgenomen wat in de geraadpleegde stukken omtrent Palembang wordt gezegd; alleen schijnen de „brieven” van de Hooge Regeering aan Bewindhebbers, de toenmalige koloniale verslagen, welke blijkens het werk des heeren de Jonge ook voor vroegere

jaren veel moeten bevatten omtrent de betrekkingen met Palembang, niet te zijn nagezien. Deze wijze van behandeling maakt, dat wel veel belangrijks van Palembang (ook van Djambi), zooals: de handelsbetrekkingen met de Compagnie en andere natiën, de toestand van het volk, maar vooral de gebeurtenissen aan het hof, in Oostersche staten van zooveel gewicht voor het land, wordt medegedeeld, maar daaronder ook veel dat van zeer weinig belang kan worden geacht. Het groote geduld en de volharding, waarmede dat alles is opgedolven en bijeengebracht, verdienen zeker alleszins onze bewondering, en het was daarom zeer wenschelijk geweest, dat de heer de Sturler nog eenige moeite meer daaraan had besteed, deze ruime stof had geschift en meer bewerkt tot een aaneengeschakeld geheel, en een geschiedkundig overzicht van de betrekkingen tusschen de Compagnie en Palembang had gegeven. Daarmede had hij een verdienstelijk werk verricht en in eene bepaalde behoefte voorzien.

Zooals het boek nu is ingericht, is het eene aaneenschakeling van aanteekeningen, zooals men zich kan voorstellen, dat iemand ze voor later gebruik zou maken, doch die voor hem, die niet gedwongen is ze te lezen, vervelend en onaangenaam zijn, terwijl de aandacht gedurig door kleine bijzonderheden wordt afgetrokken. Immers welk belang hebben wij er nu nog bij te weten, dat de vorst bedroefd was over den dood van een zijner kinderen (zie onder 16 Februari 1708) of dat hij op de buffeljacht ging (z. o. 15 Maart 1709), enz. Daarbij komt nog, dat het werk een buitengewoon grooten omvang heeft; naar een matige berekening zal dit gedeelte, zonder inleiding of bijlagen, alleen ± 500 blz. druks beslaan.

Wat de bijlagen betreft, zou het zeker overtollig te achten zijn in *zoodanig* werk ook den Maleischen tekst van de Oendang-Oendang en van de kronijk op te nemen; en aangaande de kaart zou men evenzeer de vraag kunnen doen of de uitgave daarvan in den tegenwoordigen tijd noodzakelijk is, in elk geval zou dit een afzonderlijk onderzoek verdienen. De bijgevoegde plans der expeditie zijn zeker veel keuriger bewerkt dan die, welke in het werk van den heer Gerlach „*Fastes Militaires*" voorkomen, doch daardoor toch minder noodzakelijk en in elk geval beter te huis in een werk van militairen aard.

Met het oog op dit alles is de Commissie van oordeel, dat de belangrijkheid van het werk niet zou opwegen tegen de

groote kosten, waarop de uitgave aan het Instituut zou te staan komen, en kan zij dus dit in den tegenwoordigen vorm niet aanbevelen. Vermits evenwel gaarne door haar wordt erkend, dat daarin zeer veel belangrijks is vervat, bepaaldelijk de Oendaug-Oendang, de kroniek en de uittreksels uit het Archief en het hoogst wenschelijk is, dat vooral de laatste voor de beoefening der historische wetenschap bewaard blijven, stelt de Commissie voor aan den heer de Sturler te kennen te geven:

1o. dat het Instituut gaarne den Hollandschen tekst van de Oendang-Oendang en den Maleischen en Hollandschen tekst van de Kroniek, benevens de Geslachtslijst in zijne Bijdragen wil opnemen tegen een honorarium van f 20 per vel.

De Commissie stelt hier den Mal. en Holl. tekst van de Kroniek voor, dewijl het haar toeschijnt, dat niet overal de Mal. tekst geheel juist is weêrgegeven en vooral de spelling der eigennamen hier en daar foutief is.

2o. dat het Instituut wegens de vele omvangrijke werken, die het in den laatsten tijd heeft uitgegeven, de kosten der uitgave van het overige gedeelte en wel bepaaldelijk van de uittreksels uit het Rijksarchief van 1659—1806 niet op zich kan nemen, maar den schrijver aanraadt die uitgave aan het Historisch Genootschap te Utrecht op te dragen.

3o. Mocht ook dit Genootschap zich met deze uitgave niet kunnen of willen belasten, dan verklaart het Instituut, de hooge waarde dier uittreksels voor latere historische studiën erkennende, zich bereid die aan te koopen op nader te bepalen voorwaarden, om het manuscript te plaatsen in zijne Bibliotheek.

Aan den Secretaris wordt opgedragen den heer de Sturler van dit een en ander mededeeling te doen; de beslissing over de verschillende in het verslag voorkomende punten wordt tot later aangehouden.

De Secretaris doet voorlezing van het door hem bewerkte verslag omtrent den staat en de werkzaamheden van het Instituut over 1874, welk verslag bestemd is op de aanstaande Algemeene Vergadering namens het Bestuur te worden uitgebracht. De Vergadering hecht hare goedkeuring aan den inhoud daarvan, behoudens eenige opmerkingen van ondergeschikt belang, in welken zin het verslag zal worden gewijzigd.

De Penningmeester legt over zijne rekening van ontvangsten en uitgaven over 1874. Dit stuk met de daarbij behoorende bescheiden wordt in handen gesteld van de heeren 's Jacob en Obreen met verzoek daaromtrent vóór de aanstaande Algemeene Vergadering verslag uit te brengen.

Het houden der Algemeene Vergadering wordt bepaald op Donderdag 25 Maart des middags ten half twee ure.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

163STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 17 MAART 1875.

Tegenwoordig de heeren Bleeker (Voorzitter), van der Gon Netscher (Penningmeester), Kern, 's Jacob, Bachiene, Meinsma, Obreen en Schlegel. Afwezig de heeren Sloet van de Beele, Wijnmalen en Robidé van der Aa.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter bericht de ontvangst van:

I. De volgende boekwerken:

Van het Aardrijkskundig genootschap, te Amsterdam:
Tijdschrift. nº 5.

Van de Société de géographie te Parijs:
Bulletin. Januari 1875.

Van de Gesellschaft für Erdkunde te Berlijn:
Zeitschrift. nº 52 en 53.
Correspondenzblatt der Afrikanischen gesellschaft. 1874, nº 9 en 10.
Verhandlungen. 1874 nº 8—10.

Van de Academie der wissenschaften te Berlijn:
Monatsbericht. November 1874.

Van de Academie der Wissenschaften te Weenen:
Sitzungsbericht der math. naturwissensch. Classe. 1875, nº 4--6.

Van de Gesellschaft der Wissenschaften und der Georg. Augusta Universität;

Nachrichten. 1874.

Van professor M. J. de Goeje een ex. van zijn werk:

Diwan.

Van professor A. de Gubernatis:

La Rivista Europea. Maart, 1875.

II. De volgende missives:

a. Van den heer Bachiene waarbij hij herinnert ten vorigen jare de benoeming tot lid van het Bestuur slechts te hebben aangenomen om geene aanleiding te geven tot de oproeping eener Algemeene Vergadering. Hij wenscht thans te worden vervangen en verzoekt dat de aanstaande Algemeene Vergadering iemand zal aanwijzen om in zijne plaats als lid van het Bestuur op te treden.

Hiervan zal aan de Algemeene Vergadering kennis worden gegeven.

b. Van den heer A. W. Sijthoff ter verklaring van zijne vroeger ingezonden prijsopgave voor het drukken van het werk van Dr. Schlegel, Uranographie Chinoise.

Deze brief wordt voor kennisgeving aangenomen.

De heeren 's Jacob en Obreen, uitmakende de commissie belast met het onderzoek der rekening van den Penningmeester over 1874, brengen verslag uit van hun onderzoek. Zij verklaren dat zij de stukken in behoorlijke orde hebben bevonden. Die stukken getuigen dat het finantiëel beheer met nauwgezetheid wordt gevoerd.

De rekening van den Penningmeester zal aan de goedkeuring der heden te houden Algemeene Vergadering worden onderworpen.

De Vergadering gaat thans over tot het opmaken der drietallen, die het Bestuur aan de Algemeene Vergadering zal aanbieden voor de benoeming van bestuursleden ter voorziening in de vacatures, die ontstaan door de aftreding van de heeren Bleeker, 's Jacob en Meinsma, aan wie dit jaar de beurt van aftreding is en van den heer Bachiene, die zijn ontslag genomen heeft als bestuurslid.

De Vergadering besluit, dat die drietallen zullen bestaan:

ter vervanging van den heer Dr. P. Bleeker, uit de heeren Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford, F. C. Rose en Mr. W. K. baron van Dedem.

Ter vervanging van den heer Mr. E. H. 's Jacob, uit de heeren Mr. D. J. baron Mackay, Cornelis de Groot en W. F. Versteeg.

Ter vervanging van den heer professor J. J. Meinsma, uit de heeren Dr. A. W. T. Juynboll, Dr. B. F. Matthes en J. R. P. F. Gonggrijp.

Ter vervanging van den heer Mr. P. J. Bachiene, uit de heeren Mr. P. A. van der Lith, Mr. C. J. F. Mirandolle en Jhr. Mr. D. A. Junius van Hemert.

De Vergadering wordt hierna gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING,

GEHOUDEN 25 MAART 1875.

(Voorloopig vastgesteld door het Bestuur.)

Tegenwoordig de heeren dr. P. Bleeker (Voorzitter), dr. T. C. L. Wijnmalen (Secretaris), A. D. van der Gon Netscher (Penningmeester), P. L. de Gaay Fortman, Jhr. mr. W. T. Gevers Deynoot, mr. E. H. 's Jacob, dr. H. Kern, Professor J. J. Meinsma, Martinus Nijhoff, dr. W. Palmer van den Broek, C. H. von Rosenberg, dr. G. Schlegel.

De Voorzitter opent de vergadering en heet de leden welkom.

De notulen van het verhandelde in de vergadering van 17 Maart 1874, welke notulen bereids voorloopig door het Bestuur zijn vastgesteld en in de Bijdragen (zie 9e dl. blz. XXIX—XXX) opgenomen zijn, worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris brengt verslag uit omtrent den staat en de werkzaamheden van het Instituut over 1874. (Zie dit verslag op blz. XL en vlg.)

Na de voorlezing van dit verslag zegt de Voorzitter, dat het in het verslag gegeven overzicht den indruk zal geven dat de werkzaamheden van het Instituut in het afgeloopen jaar zeer omvangrijk zijn geweest. Dit is een zeer verblijdend verschijnsel, vooral met het oog op het in het volgend jaar te vieren 25jarig bestaan van het Instituut. Men mag verwachten, dat dan zal worden aangetoond dat het Instituut in de 25 jaren van zijn bestaan aan zijne roeping heeft voldaan.

De Voorzitter brengt ter tafel de rekening en verantwoording van den Penningmeester over 1874. De heeren Palmer van den Broek en de Gaay Fortman worden verzocht zich in commissie te stellen tot het nazien dier rekening.

Na schorsing der vergadering voor eenige oogenblikken verklaart de commissie die rekening onderzocht en met de justificatoire bescheiden vergeleken te hebben. Daar zij alles in behoorlijke orde bevonden heeft, stelt zij voor de rekening goed te keuren onder dankbetuiging aan den Penningmeester voor zijn gehouden beheer.

De vergadering vereenigt zich met dit voorstel.

De vergadering gaat hierna over tot het verkiezen van bestuursleden ter vervanging van de heeren dr. P. Bleeker, mr. E. H. 's Jacob en professor J. J. Meinsma, aan wie de beurt van aftreding is en van den heer mr. P. J. Bachiene, die zijn mandaat als bestuurslid heeft neergelegd.

Het Bestuur biedt de bij art. 6 gevorderde drietallen aan (zie blz. XXXVII). Met meerderheid van stemmen worden tot leden van het Bestuur benoemd de heeren: Jhr. mr. J. K. W. Quarles van Ufford, mr. D. J. Baron Mackay, Dr. A. W. T. Juynboll en mr. P. A. van der Lith, de laatste, als vervangende den heer Bachiene, aftredende in 1878.

Daar geen der nieuw benoemde bestuursleden tegenwoordig is, zal hun van hunne benoeming kennis worden gegeven.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË OVER 1874.

Mijne Heeren!

Waar wij ons wederom geroepen zien om U namens het Bestuur een overzicht te geven van den staat en de werkzaamheden onzer instelling over 1874, gelooven we alleszins reden te hebben aanstonds de verklaring af te leggen, dat het afgeloopen jaar niet onvruchtbaar is geweest. Gij vindt daarvan het bewijs, allereerst in de uitgave van de verschillende geschriften, welke door ons bezorgd is of alsnog voorbereid wordt.

Om met het tijdschrift, de „Bijdragen”, aan te vangen, de uitgave daarvan werd voortgezet en zagen de 4 afleveringen van het negende deel, derde volgreeks, in twee stukken 't licht. Wenschelijk zou 't inderdaad geweest zijn, zoo zij telkens op meer geregelde tijdstippen waren verschenen. In hoever dit voor 't vervolg zou kunnen geschieden, is eene zaak, welke door de redactie der Bijdragen in overweging wordt genomen. Schijnt er eenig uitzicht te bestaan, dat zij voor verwezenlijking vatbaar zal zijn, met genoegen mag worden aangeteekend, dat er over gebrek aan opstellen, die men in de Bijdragen wenscht opgenomen te zien, althans in 't afgeloopen jaar, niet te klagen viel. Terwijl U uit de notulen onzer vergaderingen blijken kan, dat

wij aan eenige daarvan eene plaatsing hebben moeten weigeren, daar zij, welke verdiensten zij overigens ook hebben mogen, beter elders van nut zouden zijn dan in ons tijdschrift, zult Gij daarin een aantal anderen opgenomen vinden, uit den inhoud waarvan men zal kunnen ontwaren, dat wij getracht hebben, onder meer, den plicht der verscheidenheid te betrachten.

Deelde het Bestuur U in zijn vorig verslag mede, dat er van de hand van den controleur, thans assistent-resident van Kedirie, den heer Dr. J. H. F. Sollewijn Gelpke, uitvoerige rapporten over de rijstkultuur in Italië en op Java waren ontvangen, overeenkomstig het advies, door ons medelid 's Jacob en den Secretaris in onze vergadering van 9 April 1874 uitgebracht, werd tot de uitgave daarvan besloten. Zijn zij eerst in de Bijdragen opgenomen, het Bestuur heeft daarvan ook afzonderlijke afdrukken laten maken, ten einde ze ook voor den handel verkrijgbaar te stellen en tevens te kunnen voldoen aan den wensch van het Departement van Koloniën, dat daarvan een vijftigtal exemplaren bestelde.

Welk oordeel men ook over den inhoud der bedoelde rapporten en de denkbeelden des schrijvers moge vellen, het is ons aangenaam hierbij tevens in herinnering te brengen dat de mededeeling daarvan in de Bijdragen aanleiding heeft gegeven, dat een der gewichtigste takken van den Indischen landbouw bij vernieuwing een onderwerp is geworden van nauwgezet onderzoek, niet enkel in sommige organen der pers, maar ook in 't Indisch Genootschap in een drietal vergaderingen, waarvan het belangrijk verslag zeker voor velen, die Gelpke's rapporten mochten lezen, eene welkome bijdrage tot waardeering daarvan zal zijn.

Nevens de uitvoerige beschouwingen over de rijstkultuur in Italië en op Java heeft men in de Bijdragen ook het vervolg kunnen aantreffen van Dr. A. Bruining's vertaling van Çankara Âcârya's Commentaar op de aphorismen van den Vedanta. De redactie stelt zich voor daarmede ook in de volgende afleveringen voort te gaan. Bij enkele kleinere opstellen, welke ons reeds zijn toegezonden of toegezegd, hopen wij U daarin ook aan te bieden een uitgebreid overzicht, dat de heer P. A. Leupe van de tochten der Nederlanders naar Nieuw-Guinea in de 17e en 18e eeuw heeft geleverd. Met het eerste gedeelte daarvan zal men weldra kennis kunnen maken in de aflevering van ons tijdschrift, welke eerlang 't licht zal zien.

Zal deze belangrijke historische studie van den ijverigen Ambtenaar bij 't Rijksarchief ons aandeel in het verwerven en verbreiden van de kennis over Nieuw-Guinea, reeds in de beide vorige eeuwen, in 't ware licht stellen, 't Bestuur twijfelt er niet aan, of zij zal evenzeer veler aandacht trekken, als het nog altijd onuitgegeven reisverhaal van von Rosenberg.

Wat de uitgave van dit laatste betreft, 't is aan omstandigheden, van het Bestuur onafhankelijk, te wijten, dat zij tot dusver nog niet gereed is. Doet het ons leed U dit te moeten mededeelen, voor 's hands bepalen wij ons ten dien aanzien tot de verklaring, dat zoowel de teekenaar der platen als de heer Robidé van der Aa, die zich met het toezicht over de uitgave van 't werk heeft willen belasten, ons het uitzicht hebben geopend, dat wij 't op een niet ver verwijderd tijdstip zullen erlangen.

Zal deze mededeeling U wellicht teleurstellen, zeker niet die welke wij U omtrent de andere geschriften moeten doen, waarop wij U in ons vorig verslag hebben gewezen.

Dank zij de goede zorgen van ons medebestuurslid J. J. Meinsma werd de in 't vorige jaar begonnen uitgave van de „Babad Tanah Djawi, in proza. Javaansche Geschiedenis loopende tot het jaar 1647 der Javaansche jaartelling", in een lijvig boekdeel voltooid. Althans het eerste stuk, den tekst bevattend, zag 't licht. Het tweede gedeelte, de aanteekeningen daarop, is in bewerking, terwijl de Hoogleeraar hoopt ze ons nog in den loop van dit jaar ter uitgave aan te bieden.

In tweede plaats mag met voldoening gewezen worden op den voltooiden arbeid des heeren Dr. G. Schlegel. Zijne „Uranographie Chinoise" mocht in 't laatst des vorigen jaars in een tweetal lijvige, groot 8vo. deelen met atlas verschijnen. Wij laten de beoordeeling van de waarde van dit veelomvattend werk liever aan anderen over, doch grijpen deze gelegenheid aan om den geleerden schrijver onzen dank te betuigen voor den door hem geleverden arbeid, terwijl wij niet twijfelen, of ook onze medeleden zullen in ons gevoel van erkentelijkheid deelen, dat de uitgaven, door onze instelling bezorgd, weder met eene vermeerderd zijn, die wellicht meer dan eenig andere, een inzicht kan geven van de wijze, waarop het Instituut zijn taak op Indologisch terrein tracht te vervullen.

Dit wat de geschriften betreft, die door 't Instituut in het afgeloopen zijn uitgegeven. Met opzicht tot 't geen door ons

ter uitgave wordt voorbereid of in overweging genomen, kan U, vooreerst, medegedeeld worden, dat de herdruk van Van der Tuuk's Maleisch leesboek eerlang kan verwacht worden; het nazien der drukproeven in Indië door den geëerden bewerker zelven heeft de uitgave daarvan doen vertragen.

In de tweede plaats worde aangeteekend, dat de Balineesche gedichten, zijnde de Bagoes Hoembara, ons door den zendeling R. van Eck beloofd en waarvan in ons vorig verslag sprake was, door ons zijn ontvangen. Eene commissie, de hh. Kern en Niemann, houdt zich met het onderzoek daarvan onledig.

In onze vergadering van 14 September 1874 werd ter tafel gebracht eene missive van den heer W. F. de Sturler, waarbij hij aan het Instituut ter uitgave aanbood eene door hem bewerkte historische en ethnographische beschrijving van Palembang, getrokken uit de officiëele bescheiden, over onze staatkundige en handelsbetrekkingen van 1655—1804, in 's Rijks koloniaal Archief, voorafgegaan door eene onuitgegevene Kronijk van de Palembangsche vorsten, enz. en gevolgd door een aanhangsel, bevattende het compendium van wetten en verordeningen, bekend onder den naam van *„Oendang-Oendang nëgri"* en verzameld door J. F. R. S. van den Bossche, verder eene geslachtslijst van de vorsten, benevens eene kaart en plans van Palembang.

Overeenkomstig de opdracht van 't Bestuur werd over dit omvangrijke werk door de hh. Robidé van der Aa en Meinsma in de vergadering van den 26n Februari jl. een uitvoerig rapport uitgebracht. Hoewel men gaarne de verdiensten van den geachten schrijver wilde erkennen om uit het koloniaal Archief de Palembangsche geschiedenis over 't straks gemelde tijdvak toe te lichten, meende men echter de uitgave van zijn arbeid, vooral ook om zijn grooten omvang, niet te mogen aanbevelen. Doch daar men overtuigd was, dat daarin zeer veel belangrijks is vervat, bepaaldelijk de Oendang-Oendang, de Kroniek en de uittreksels uit het Archief en het hoogst wenschelijk is dat vooral de laatste voor de beoefening der historische wetenschap bewaard blijven, werd voorgesteld en besloten, aan den schrijver te kennen te geven, dat het Instituut gaarne den Hollandschen tekst van den Oendang-Oendang en den Maleischen en Hollandschen tekst van de Kroniek, benevens de geslachtslijst in zijne Bijdragen wil opnemen, doch dat 't wegens de vele omvangrijke werken, die het in den laatsten tijd heeft uitgegeven, de kosten

der uitgaven van het overige gedeelte en wel bepaaldelijk van de uittreksels uit het Rijksarchief van 1659—1806, niet op zich kan nemen, maar den schrijver aanraadt die uitgave aan een ander genootschap op te dragen; en mocht hij daarin niet slagen, zou het Instituut, de hooge waarde dier uittreksels voor latere historische studiën erkennende, bereid worden gevonden die voor hare bibliotheek aan te koopen op nader te bepalen voorwaarden. Het Bestuur vleit zich met de hoop, dat de schrijver met 't gedane voorstel zich zal kunnen vereenigen.

Eindelijk werd in onze bestuursvergadering van den 26 Februari jl. ter tafel gebracht eene missive, gedagteekend 29 Januari van den heer A. L. van Troostenburg de Bruyn, predikant in Oost-Indië, met verlof hier te lande, houdende bericht van zijn voornemen, om zijn veeljarigen arbeid over de kerkgeschiedenis van Nederlandsch-Indië eerlang ter uitgave aan te bieden. Het resultaat onzer overwegingen, wanneer het toegezegde handschrift ons zal hebben bereikt, deele een volgend verslag U mee.

Met 't oog op de geleverde uitgaven vraagt Gij willicht of het Instituut de groote kosten, die onvermijdelijk daaraan verbonden zijn, in het afgeloopen jaar met zijne middelen heeft kunnen bestrijden. Uit de ons medegedeelde en U straks ter beoordeeling over te leggen rekening en verantwoording omtrent het beheer der kas blijkt, dat de ontvangsten over 1874 bedroegen de som van *f* 8015,98, terwijl die der uitgaven klom tot een cijfer van *f* 7789,79, zoodat een voordeelig saldo van *f* 226.19 blijft.

Tot den betrekkelijk gunstigen toestand onzer financiën droeg veel bij de omstandigheid, dat het ledental eer aanwies, dan verminderde. Op dit oogenblik bereikt het een cijfer van 229, zoo donateurs als binnen- en buitenlandsche leden.

Ook het afgeloopen jaar is niet voorbijgegaan zonder van het Instituut eenige offers vragen. Met weemoed herdenkt Gij zeker met ons de vier mannen, op verschillend gebied werkzaam, een op dat der hydrographie en de drie anderen op dat der letteren, Blommendal, van der Valck, Taco Roorda en von der Gabelentz. De herinnering aan den eersten, aan 't geen hij geweest is, ook voor ons, eerst als lid, daarna jaren lang als bestuurder, aan 't geen hij op het hem eigen terrein verricht heeft, is bij U nog zoo levendig, dat wij ons, hoewel noode, onthouden hem hier te schetsen en zijne verdiensten te waardeeren. Wij zeggen zeker niet te veel, wanneer wij verklaren,

dat zijn naam in de geschiedenis onzer instelling niet licht zal worden vergeten. Evenmin zal 't ons geoorloofd zijn te zwijgen van den bekwamen taalmeester von der Gabelentz, die onder meer zich ook verdienstelijk gemaakt heeft door geschriften over 't Dajaksch, en in 't algemeen door zijne studie der Maleisch-Polynesische talen.

Overtuigd dat eene herinnering aan 't geen beide geleerden hebben verricht niet wel in ons tijdschrift mag ontbreken, zullen er weldra daarin beknopte levensberichten van hen worden opgenomen.

Over het verlies, dat 't Instituut in Roorda geleden heeft, behoeven we hier niet verder uit te wijden, waar reeds een waardig woord ter huldiging zijner nagedachtenis van de hand van zijn leerling en vriend, ons medebestuurslid, Prof. Meinsma, in onze Bijdragen geplaatst is, terwijl ook de verdiensten van den heer van der Valck evenzeer elders zijn gewaardeerd.

Een drietal punten nog ten slotte. In de eerste plaats het letterkundig verkeer met andere, zoowel binnen als buitenlandsche genootschappen. Door de Société de géographie commerciale de Bordeaux uitgenoodigd tot eene ruiling van wederzijdsche geschriften, hebben we gemeend daaraan gehoor te moeten verleenen. Zal van 't geen wij van haar mochten ontvangen U ter zijner tijd verslag worden gedaan, het zal U bij de lezing van de notulen onzer vergaderingen niet ontgaan welke goede vruchten het letterkundig verkeer, dat we met vele genootschappen hebben, voor onze bibliotheek heeft afgeworpen, die overigens ook, dank zij veler welwillendheid, wederom met een aantal belangrijke geschriften is verrijkt geworden.

In de tweede plaats zij U herinnerd, dat wij ons op het vorig Geographisch Congres, te Antwerpen gehouden, door nu wijlen den heer Blommendal en Mr. Ph. J. Bachiene, hebben doen vertegenwoordigen. Onlangs ontvingen wij van het bureel van het Geographisch Congres, dat in den aanstaanden zomer te Parijs zal worden gehouden, eene uitnoodiging ook nu weder onze medewerking te verleenen. Het Bestuur hoopt gelegenheid te zullen hebben daaraan te voldoen, zoo niet door het zenden van een of meer afgevaardigden, dan toch door deelname aan de tentoonstelling, welke alsdan tegelijkertijd zal plaats hebben.

Eindelijk rest ons eene voor ons min aangename mededeeling. Ingevolge de voorschriften der wet zult Gij straks geroepen worden andere bestuurders te kiezen ter vervanging der heeren

Bleeker, 's Jacob, Meinsma en Bachiene; de drie eerste ten gevolge van het verstrijken van den bij de wet vastgestelden tijd, gedurende welken men zitting in het Bestuur mag hebben, terwijl laatstgenoemde, die reeds noode zich de in de vorige algemeene vergadering op hem uitgebrachte keuze heeft laten welgevallen, gemeend heeft bij zijn toen reeds medegedeeld besluit tot aftreding bij de eerstvoorkomende gelegenheid te moeten volharden.

Hem zij evenals aan de drie overige aftredende bestuurders onze dank betuigd voor de goede zorgen, welke zij aan onze instelling hebben willen wijden. De voortdurende behartiging van hare belangen zij hun, ook waar zij niet meer aan de bestuurstafel gezeten zijn, niet minder dan aan U allen van harte aanbevolen!

DEN HAAG, Dr. T. C. L. WIJNMALEN.
25 Maart 1875. *Secretaris.*

DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIEUW-GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN

IN DE 17e EN 18e EEUW.

DOOR

P. A. LEUPE.

Inleiding.

Sedert de laatste jaren is de aandacht van landgenoot en vreemdeling meer en meer gevestigd op het groote eiland Nieuw-Guinea en de daarbij gelegen zoogenaamde Papoesche eilanden. Is de kennis, die men tot dusverre van die landen had, vrij onvolledig en zijn het vooral de binnenlanden, die betrekkelijk nog tot de terra incognita behooren, dan zal men volgens ons bescheiden oordeel wel met eenige belangstelling een overzicht willen ontvangen van de reizen door de Nederlanders in de 17de en 18de eeuw naar die gewesten gedaan, met welk oogmerk zij veelal werden ondernomen en welke uitkomsten zij voor onze kennis der aardrijks- en volkenkunde hebben opgeleverd.

De rijke bron, waaruit wij ons verhaal hebben geput, is het Oud Koloniaal Archief der Oost-Indische Compagnie, en hoewel nu niet al de naar genoemde eilanden gedane reizen gelijke waarde hebben, kwam het ons echter voor, ze zooveel mogelijk allen optenemen, terwijl wij ons alleen bij de een wat langer, bij de ander wat korter ophouden. Hoewel het grootste gedeelte der reizen, die hier behandeld worden, onuitgegeven is, hebben wij de reeds uitgegevene niet kunnen en mogen achterwege laten, daar ze in het door ons voorgestelde doel behoorden.

Ons overzicht hebben wij in drie gedeelten gesplitst:

het eerste bevat de reizen naar de Zuid-West en Zuidkust van Nieuw-Guinea;

het tweede die langs de Noordkust van dat eiland, en het derde die naar de Papoesche eilanden.

Achter het eerste gedeelte laten wij in zijn geheel volgen het Journaal van Johannes Keyts in 1678, dat niet alleen een der belangrijkste van de gedane reizen schetst, maar ook een der best geschreven verhalen is. Nog in 1718 werd door de Vergadering van 17en een afschrift van dit journaal verzocht. Volgens een brief van Banda van den 8sten Mei 1717 was dit journaal en zijn rapport door den jongeling Pieter van Uchelen afgeschreven, terwijl nog in 1784 sprake was om de door hem gesloten contracten met die van Onin en Caras, des mogelijk, te vernieuwen onder zoodanige veranderingen als men voor dien tijd zou noodig achten.

EERSTE GEDEELTE.

DE REIZEN LANGS DE ZUID-WEST EN ZUIDKUST VAN NIEUW-GUINEA.

§ 1. Willem Jansz. 1606.

Nog altijd is het oudste bericht, dat wij over Nieuw-Guinea en de nabij gelegen eilanden door onze vroegere zeevaarders weten, ontleend aan de reis van het jacht het Duyfke onder bevel van den schipper Willem Jansz. in 1606. Het oudste, zeggen wij, doch het is niet het alleroudste, want toen door den Admiraal Wolphert Hermansz. bij den Breeden Raad op den 10 April 1602 ter reede van Banda besloten werd, het jacht het Duyfke onder het bevel van den opperkoopman Claes Gaeff en den schipper Willem Cornelisz. Schouten in het belang van den handel naar Ceram te zenden, en aldaar eenige havens te bezoeken, werd hun onder anderen bij hunne Instructie gelast bij de inboorlingen te vernemen, „of zij ook kennisse heb- „ben van Nova Guinea; of oock van daer ooyt schepen gevaren, „of van Nova Guinea op Ceram gecomen zyn."

Het journaal is tusschen 14 Maart en 24 Juni 1602 niet ingevuld, waarom wij niet kunnen opgeven wat door hen hierover is gerapporteerd; doch op een afzonderlijk blad staan eenige bijzonderheden betreffende enkele eilanden opgeteekend, en daar leest men op 16 Mei: „Na (van) dat eiland van Nova Guinea „geen wissigheid, dan weten te zeggen dat daer blanck volck „woond aen de Zuidzyde, bewoond met Portugezen; dan nooyt „geen Portugeesche schepen vernomen; zy weten van hare „handelingen noch coopmanschappen niets te zeggen." De gronden, waarop steunde dat Nieuw Guinea een eiland was, worden niet opgegeven.

Het journaal van de reis met het Duyfke in 1606 blijft steeds ontbreken, zoodat wij ons even als vroeger moeten behelpen met het weinige dat wij hierover lezen in de Instructie aan den Commandeur Abel Jansz. Tasman en den Piloot Major Franchoys Jacobsz. Visscher, voor hunne reis in 1644 medegegeven [1]. Hieruit zou blijken, dat Willem Jansz. van

[1] De Reizen der Nederlanders naar het Zuidland of Nieuw Holland in d. 17e en 18e eeuw. Amsterdam, 1868.

Bantam vertrekkende, eerst de Kei- en Aroe-eilanden heeft bezocht; langs de Zuidwestkust van N. G. van 5° ZBr. af, om de Oost is geloopen en voorbij de Torres-Straat op de Oostkust van de Golf van Carpentaria is gekomen; dat hij de kust tot op 13° 45′ ZBr. heeft ontdekt en van Kaap Keerweer de terugreis heeft aangenomen.

Doch in de nagelaten papieren van den heer Lauts vonden wij eenige aanteekeningen betreffende de reis van het Duyfke, die met het hierboven opgegevene nog al eenig verschil oplevert. Volgens Lauts zou Willem Jansz., toen hij van Bantam vertrok, eerst naar het eiland Mauritius zijn geloopen [1], van daar om de Zuid-Oost koers gesteld en het Zuidland aan de Westzijde op 29° ZBr. hebben ontdekt. Hij zou die kust hebben vervolgd tot om de N. en N. O., totdat hij eene bocht om de Zuid ontdekkende deze was ingezeild, en op 13° ZBr. gekomen om de N. O. terugkeerde, en van Duyfkens waterplaats om de Noord en langs de Zuid- en Zuidwestkust van N. G. naar de Aroe- en Kei-eilanden zeilde en van daar in Banda terugkwam.

Verder geeft de heer Lauts nog op dat Jaques de Molre of Moelre, die in 1609 met den Admiraal Verhoeven werd vermoord [2], ni fallor, de schrijver van het journaal is geweest, doch hij verzuimt er bij te voegen of zijne aanteekeningen uit dit journaal zijn getrokken. Wij weten dus niet in hoeverre zijne aanteekeningen vertrouwen verdienen, want op de overeenkomst van namen alléén mag men niet afgaan, hoewel de vergelijking met die, welke op oude kaarten voorkomen, daartoe wel aanleiding zoude geven. Voor de namen op de kusten van N. H. hebben wij geen kaarten kunnen raadplegen, die ons tot vergelijking kunnen dienen, doch met die, welke op de Zuidkust van N. G. voorkomen, is dit wel het geval.

Wanneer men deze kust van het Z. O. naar het Z. W. volgt, vindt men onder anderen op een M. S. kaart van de reis van Joan Carstens (1623) tusschen 9 en 10° ZBr.:

---

[1] Het mag hier niet onopgemerkt blijven dat de eerste reis van Tasman en Visscher in 1642 ook van dit eiland een aanvang neemt.

[2] Het is ons gebleken, dat de Heer L. zich vergist met zijn voornaam. Het was Jan, die in 1607 met Verhoeven in den rang van opperkoopman naar Indië vertrok en met hem werd vermoord. Jaques was ondercommies op het Duyfke, en is hoogstwaarschijnlijk dezelfde, die op den 7 October 1607 aan boord van het schip Medenblik te Mauritius overleed en daar wordt genoemd Jaques de Mulder of Molder.

De droge bocht. Bij Lauts leest men op 9° ZBr. *de klippige bocht of klippige droogte;* de tegenwoordige Torres-Straat.

Aan de Modderbank op 8° 30′ ZBr. gelegen, en die op de M. S. kaart geen naam heeft, doch wel aangegeven is, heeft Lauts *Modderbank.* Op eene kaart van Oost-Indië in 1634 bij Jan Janssen uitgegeven, heeft men tusschen 7° 30′ en 8° 30′ het *Modder Eyland.* De daarop volgende hoek of Kaap draagt bij L. evenals op de M. S. kaart den naam van *Valsche* kaap, terwijl dit almede het geval is met de rivier *Keerweer* op 7° ZBr. Op 4° 30′ ZBr. vindt men de *Doodslagersrivier* op de M. S. kaart; een graad zuidelijker heeft L. een rivier van denzelfden naam.

Aan een eilandje, dat den inlandschen naam droeg van Lakakia, — het Lakahia onzer tegenwoordige kaarten — werd door Willem Jansz. den naam van *Molders* of *Molres* eiland gegeven, terwijl een eiland op dezelfde breedte, doch meer om de West gelegen, met die van *Duyfkens* eiland werd benoemd; onder dezen naam komt het ook voor op de hiervoren aangehaalde kaart van 1634, het is het Wesels Eiland of Poeloe Adi van dezen tijd.

Uit het hierboven aangevoerde ziet men dat de overeenkomst van namen merkwaardig genoeg is, maar zoolang de journalen van het Duyfke van 1606 niet zijn teruggevonden, zal het o. i. onmogelijk wezen uit te maken, of de aanteekeningen van den heer Lauts al dan niet met de waarheid overeenkomen.

§ 2. Jan Lodewijcksz. Rosengeyn.

In de papieren der voormalige Oost-Indische Compagnie is sprake van eene reis naar de Zuidelijke landen door Jan Lodewijcksz. Rosengeyn ondernomen. Zoo schreef de Gouverneur-Generaal Reael aan Jan Pietersz. Coen den 22 September 1616: „Of het gebeurde dat Senor J. Rossingeyn daer (Bantam) kwam „te arriveren, zal UEd. hem gelieven af te eyschen het journael „van zijne reizen naer Nova Guinea gedaen.”

Bij al hetgeen de heer van Dijk over Jan Lodewijcksz. mededeelt [1], kunnen wij uit een brief van genoemden Gouverneur-Generaal aan de Bewindhebbers den 10 Mei 1617 geschreven nog dit voegen: „De voornoemde Advocaet (Dedel) was

[1] Mededeelingen uit het O. I. archief. No. 1. Amsterdam, 1859.

„van ons uit de Molukken herwaerts aengestuurd, om met twee „of drie jachten en chaloepen te ontdecken, de Zuidelijke lan„den, vóór dezen uit last van den heer Admirael Verhagen „(van der Hagen) door Jan Rosangen nog eenmael onderstaen.„

Maar wanneer heeft die reis plaats gehad? De heer van Dijk stelt den tijd daarvan niet vast; hij vermoedt dat dit is geweest in 1613, 1614 of 1615; wellicht vroeger in 1606 of 1607, terwijl hij in een noot er bijvoegt: „Indien men het journaal van „het Duyfke kon opsporen, wie weet of hij niet juist daarin als „Commandeur of Koopman nevens schipper Willem Jansz. „zou worden aangetroffen?„ Wij achten ons gelukkig de laatst geopperde gissing van van Dijk tot zekerheid te kunnen brengen. Er kwam ons namelijk een stuk in handen, waaruit op eene alleszins afdoende wijze blijkt, dat de reis van Jan Lodewijcksz. in 1606 met het jacht het Duyfke heeft plaats gehad. In dit stuk [1], dat ingediend werd naar aanleiding der verschillen ontstaan bij het verbeurd verklaren van het schip van Isaac Le Maire en Compie., dat door eene nieuwe passage in de Molukken was gekomen [2], worden de limiten aangegeven, tusschen welke de Australische Compagnie zou kunnen blijven varen en waarvan de volgende zinsnede op ons onderwerp betrekking heeft: „Zoo dunkt de O. I. C. dat in „allen gevalle de gemelde Austr. Compie. behoord geexcludeert „te worden uyt de Zuydergedeelten gelegen tusschen den Meri„diaen raeckende aen den Oosthoeck van Ceylon en den Meridiaen „die gelegen is een honderd mylen bij Oosten de eylanden van „Salomon, als synde by de Vereen. Oost-Indische Compie. „verscheyden malen order gegeven om het land van Nova Guinea „en de eylanden bij Oosten 't zelve gelegen te ontdecken, nadat „zulks door gelijcke hare last eens in het werk is gesteld ge„weest omtrent het jaar 1606, met het jacht de Duyve door „den schipper Willem Jansz. en den commies Jan Lodewijs „van Rosingyn [3] die aen dezelfde cust van Nova Guinea ver-

---

[1] Instructie geconcipieert om daer wt te formeren Antwoorden van wegen de Gen. Vereenigde O. I. C. op 't advys bij de Heeren Staten van Holland en Westfriesland gegeven, nopende het Octroy van de Australische Compie. Exhib. den 2 Aug. 1618.

[2] De journalen dezer reis zijn herhaalde malen uitgegeven. (Zie P. A. Tiele. Mémoire Bibliographique sur les journaux des Navigateurs Neerlandais etc. Amsterdam, 1867).

Zie de verschillende uitgaven dezer reis bij P. A. T. Mémoire etc.

[3] *Men zie hieruit mede de uiteenloopende schrijfwijze van dezen naam*

„scheyden ontdeckingen hebben gedaen als hunne journalen in „het breede syn verhalende.“

Maar waar zijn toch deze journalen?

§ 3. Cornelis Dedel, 1616; Jan Vos, 1622.

Niet vóór het jaar 1616 werd er ernstig aan gedacht, de reis naar de onbekende landen achter Java gelegen te hervatten en hiervoor bestemd mr. Cornelis D'Edel of Dedel. Doch in Amboina liggende bracht het schip de Eendracht, dat buiten Java om in Amboina was gekomen [1], tijding van twee Engelsche schepen, die hij koers had zien stellen naar Banda, waarop door den Admiraal en den Raad goedgevonden werd, om Dedel met de schepen de Morgensterre, Hoorn en het jacht de Jager naar Banda te zenden, om „alle inconvenienten soo„veel doenlyck was voor te komen [2].“

Hierdoor werd de reis uitgesteld en niet vóór 1622 weder op touw gezet, niettegenstaande de Bewindhebbers bij hun schrijven van den 9den September 1620 er nogmaals ernstig op hadden aangedrongen.

Dat de Hooge Regeering eindelijk besloot om gevolg te geven aan den wensch van de Bewindhebbers, kon men toeschrijven aan het feit, dat in de maand Juni van dat jaar (1622) twee sloepen te Batavia waren aangekomen van het Engelsche schip The Tryall, dat op ruim 20° ZBr. buiten de Westkust van Nieuw-Holland op eenige klippen verzeild en verloren was gegaan, terwijl ook eenige onzer schepen daar groot gevaar hadden geloopen hetzelfde lot te ondergaan.

De jachten de Haring en Hazewint werden voor dien tocht gereed gemaakt en het bevel hierover opgedragen aan den Commandeur Jan Vos, die van eene uitvoerige Instructie werd voorzien [3]. Doch ook nu kwam er weder een kink in de kabel. Nauwelijks buiten Straat Soenda en gereed om een aanvang met hunne reis te maken, ontmoette men de Mauritius en omtrent Dirk de Vriesen baai, op de Zuidkust van Java, 't Wapen van

---

[1] Schipper Dirck Hartocbsz.; naar den naam van zijn schip is het Eendrachtsland, gelegen op 25° ZBr. 113° L. O. Gr. aan de Westkust van Nieuw-Holland genoemd.

[2] Reael aan den Bewindhebbers, 10 Mei 1617.

[3] Zij wordt in zijn geheel opgenomen in de Reizen en de Mededeelingen hiervoren aangehaald.

Rotterdam — beide uit het Vaderland komende schepen — en beide in zoodanigen ontredderden toestand, door verlies aan volk veroorzaakt, dat ze geheel machteloos en met staande zeilen ter plaatse waar ze gevonden werden, ten anker waren gekomen. Men kon die schepen in hunnen deerniswaardigen toestand niet aan hun lot overlaten, en moest hen te hulp komen, maar hiermede werd een niet geringe tijd besteed, eer deze schepen ter reede van Bantam lagen; en toen ze hiermede gereed waren en in staat de reis te hervatten, was het jaargetijde reeds te ver verloopen dan dat men nog op een goeden uitslag zou hebben kunnen rekenen; dientengevolge moest de reis tot nadere gelegenheid worden verschoven.

§ 4. Jan Carstensz., 1623.

Eindelijk zou de reis naar de Zuiderlanden voortgang hebben en wel door het beleid van den Gouverneur van Amboina, Herman van Speult. Bij een schrijven van den Gouverneur-Generaal Coen had hij kennis gekregen, dat de reis onder den Commandeur Vos geen voortgang had kunnen hebben, zoodat hij — daar de jachten Arnhem en Pera eenigszins in zijn gouvernement konden worden gemist — deze bestemd had, om de reis voortgang te doen hebben, en zou hij almede — volgens datzelfde schrijven — daarover het bevel hebben opgedragen aan Joannes Steyns; doch daar deze op den 24n December 1622 was overleden [1], had hij in zijne plaats benoemd Jan Carstensz. [2], wien men „volgens „onse gevoelens dese saeck wel soowel als Steyns mag betrouwen". Carstensz. was destijds vrijburger te Banda en werd nu van daar opgeroepen en weder in dienst der Compagnie aangenomen. Carstensz. werd met de Instructie voorzien, die voor Vos was beraamd geworden, evenwel met eene wijziging, die hierin bestond, dat Vos, buiten Straat Soenda gekomen, met zijne schepen langs de Zuidkust van Java en vooreerst tot op 32° à 33° ZBr. zou zeilen en van daar om de Oost loopen tot het land bezeild werd.

---

[1] Steyns was met schipper Hartochz. hiervoren genoemd in 1616 als onderkoopman in Indië gekomen.

[2] Carstensz. kwam in hetzelfde jaar en in denzelfden rang als Steyns in Indië met het schip de Trouw, schipper Douwes de Vries van Medemblik, waarop zich als opperkoopman bevond Pieter Carpentier, Gouverneur-Generaal.

De jachten Arnhem en Pera, die van Amboina over Banda de reis zouden beginnen, moesten daarentegen dadelijk de koers — zoolang de Westmoesson bleef aanhouden — om de Oost nemen, en met het onderzoeken van eenige eilanden zoo weinig tijd als doenlijk was doorbrengen, maar op de terugreize had men den Oostmoesson te baat en dan kon „men alles „curieuselyck ondersoecken.” Het journaal dezer reis is in zijn geheel opgenomen in de meergenoemde Mededeelingen van den heer van Dijk en door hem met aanteekeningen voorzien; wij kunnen derhalve volstaan met onze lezers daarheen te verwijzen.[1]

De heer van Dijk vermeldt, dat door de H. R. op den 29 Januari 1624 met het schip Leyden een kaartje van de ontdekte landen, en met het schip Tholen eene afteekening van de Zuydlanden bij de jachten Arnhem en Pera ontdekt, naär het Vaderland werden verzonden, doch dat ze door hem te vergeefs waren gezocht.

Ook nu nog ontbreken deze kaarten in het Rijks-Archief; daarentegen werd door ons in de nagelaten papieren van den heer Lauts een M. S. kaart van de reis van den Commandeur Carstensz. gevonden en voor het R. A. aangekocht. Deze kaart door den Opperstuurman van de Pera, Arent Martensz. de Leeuw vervaardigd, heeft derhalve voor ons — dewijl ze vooralsnog de eenigste bekende kaart is van een gedeelte der bezeilde kusten van Nieuw-Guinea om de Zuid- en de Oostkust van de Golf van Carpentaria — eene geschiedkundige waarde, waarom wij dan ook niet hebben geaarzeld, haar aan dit werk toe te voegen. Op den Inventaris der kaarten van het R. A. Eerste gedeelte, komt ze voor onder N° 493; zij heeft eene grootte van 0.44—0.56 M.; de schaal is van 6 D. mijlen = 0.98 mm. Dat deze kaart niet dezelfde is als de *nieuwe* kaart, waarvan in het journaal en summiere extract wordt gesproken, blijkt onder anderen hieruit, dat er verschil bestaat met de opgegeven breedtegraden zooals die in het journaal voorkomen, terwijl ook de namen daar opgegeven niet in allen deele met die van de kaart overeenkomen.

Carstensz. noemt de kaart de *nieuwe*, een bewijs dat er een oude bestond, zoodat er niet aan te twijfelen valt of de Commandeur had het journaal en kaart of kaarten van de reis van het Duyfke in 1605-1606 aan boord.

---

[1] Het «Sommarie extract van 't journael» door Carstensz. gehouden komt — enkele bijzonderheden uitgezonderd — daarmede overeen.

Het wordt ons bijna tot zekerheid als wij in het journaal onder dagteekening van den 7den Maart, hunne ontmoetingen lezen met de inboorlingen onder den wal van het tegenwoordige Frederik Hendriks eiland; we vinden namelijk: „Dese plaetse „ofte het landt daer 't voorschr. geschiet is, hebben in de nieuwe „gemaecte Caerte den naem gegeven van Keerweer, ende dat „vermits hem 't landt alhier Z. W. en Westelijk is streck-„kende ende legt op de hoochte van 7 graden;" het Summier Extract voegt hier nog bij: „daer voor desen in 't jaer 1606 „door die van 't jacht Duyfken Eylanden afgemaect hebben; „ende was Aro Z. O. ten O. omtrent 50 mijlen" en wel terecht; maar er zouden nog twee eeuwen moeten voorbijgaan, eer dat men wist dat het Frederik Hendriks eiland door eene Straat van het vaste land van Nieuw-Guinea was gescheiden. Het bovenstaande geeft ons een reden te meer om het gemis te betreuren van het journaal en de kaarten van het Duyfke.

Den 8sten Juni 1624 was Carstensz. van zijne reis te Amboina terug, en vertrok hij weldra naar Batavia om aan de H. R. in persoon rapport van zijn wedervaren op de reis te doen.

Hoogst belangrijk was de reis van Carstenz. voor de kennis der aardrijkskunde van deze gewesten; niet slechts werd men beter bekend met de Kei- en Aroe-eilanden, maar men sloot zelfs verbonden met hunne opperhoofden. Van de Zuidkust van Nieuw-Guinea werd de kust bezeild van ruim 4° tot 10° ZBr. terwijl van de Oostkust van de Golf van Carpentaria de kust, die door het Duyfke tot 13° 45' ZBr. was ontdekt, nog bijna vier graden zuidelijker werd bezeild.

§ 5. De reis van Gerrit Thomasz. Pool, 1636, na zijn dood vervolgd door Pieter Pietersz.

De eerstvolgende reis naar de Zuidkust van Nieuw-Guinea, had plaats in 1636 met twee jachten Cleen Amsterdam en Cleen Wesel, staande onder het bevel van den Commandeur Gerrit Thomasz. Pool. De voornaamste reden tot deze reis bestond om kennis te bekomen van de plaatsen, waar de Massooi gevonden, alsmede de wijze, waarop door de Ceramners in dezen bast handel gedreven werd enz. [1] van „den aerd en conditie dier volckeren,

[1] Deze massoy soecken de Javanen, Maccassaren, Bimasers en de volckeren daeromtrent seer, houden die voor eene treffelycke ofte schier d' eenige medicum, soo wel om in te nemen, als sigh daermede het heele

"welcke seer wild, barbaersch en boosaerdig syn, soodat vele "Ceram- in het halen der massoyen hun leven aldaer seer jammer-"lyck hebben gelaten." Reeds het jaar te voren schreef van Raemburch: "By aenkomst van die van Ceram-Laut sullen op de Massoy "letten en hun, mitsgaders alle anderen die deselve tegen den "gelimiteerde prys van 5, 6, 7, 7 realen het picol sal cunnen "leveren om ter plaetse daar se valt te gaen halen en ons toe "te brengen, animeren en uytmaecken. In voegen dien handel, "dewelcke nooit by ons bekend is geweest, alhier, soo het eenig-"zins in menschen vermogen is, staet gestabileerd te worden".

De Instructie voor Pool vastgesteld en aan hem medegegeven, is in zijn geheel te lezen in de uitgave van de reis van de Commandeur Abel Jansz. Tasman en den Opper-Piloot Major Franchoys Jacobsz. Visscher in 1642—1643, door den heer Jacob Swart bezorgd in 1860, blz. 32—37. Doch deze Instructie was alleen voor zooverre geldig als het door den Gouverneur Acoley onnoodig werd geoordeeld daarin eenige wijziging te brengen: doch dit was werkelijk het geval en bestond hierin, dat Pool, van Banda onder zeil gaande, koers zou stellen naar Ceram-Laut en van daar naar de kust van Nieuw-Guinea [1] en wel omdat het belang, dat men in den massooihandel stelde, dit medebracht. Zoo hij mocht slagen in het bekomen eener geheele lading van dezen geurigen boomschors, dan zou hij naar Banda terugkeeren, zoo niet of slechts gedeeltelijk, dan de kust vervolgen tot op de lengte van de Kei-eilanden, en het noordelijkste van deze bij de negory Eladt, op 6° ZB., gelegen, aandoen, van daar naar de Aroe-eilanden loopen en in 't voorbijgaan de Tenimber eilanden bezoeken, enz. [2]

Eene kaart der landen in 1623 door Carstensz. met de jachten Pera en Arnhem bevaren, "als ook een kaartje van een gedeelte der Westkust van Nieuw-Holland bij diversche schepen comende van Neerlandt opgeseylt", werden hem tot zijn gebruik mede gegeven.

De heer van Dijk geeft in de Mededeelingen een overzicht

---

lyff om te besmeeren, voor allerhande sieckten ende accidenten uyt couw ende wint voorcomende, gelyck de berberry, lamnicheden, pyn in de leden, huyvricheden enz. Zie Brief van den Gouvern. van Banda Joh. van Dam aan de H. R. van 19 Sept. 1662.

[1] Aan de H. R. Banda 10 Mei 1635

[2] Zie verder hierover: de Reizen der Nederlanders enz. blz. 68 – 70.

der reis van Pool, waarom wij zouden kunnen volstaan met daarheen te verwijzen, doch het bleek ons bij het vergelijken van het overzicht met het M. S. journaal, dat daarin eenige misstellingen voorkomen, zoodat wij liever het journaal zullen volgen.

Den 17den April 1636 verliet Pool de reede van Banda, passeerde vijf dagen later Goram langs de westkust, en met een O. ten N. koers den steven naar de kust van Nieuw-Guinea wendende, kreeg hij die kust op den 23sten in het gezicht.

Dat hij met dezen koers de kust bezeilde, was naar aanleiding van eene ontmoeting onder de kust van Goram met de Orang Kaya Serloe van Ceram-Laut, die hem berichtte dat hij naar Onin zeilde om aldaar massooi te halen en dat met hem nog 5 jonken derwaarts met hetzelfde doel waren vertrokken, en zij volgens het accoord met den Gouverneur Acoley gemaakt deze hunne lading te Banda zouden leveren; ze verhaalden dat het volk te Onin wild en woest was en somtijds wel eens eenigen van hen hadden omgebracht.

Over de wijze, waarop zij den handel dreven, liet hij zich niet uit, toen men hem hiernaar vroeg, en zeide slechts dat Onin met een O. ten N. koers in drie dagen te bezeilen was. Er werd besloten dien koers te volgen om de kust aan te doen, deze voor een gedeelte te bezeilen om te vernemen of ze de massooi konden vinden en alsdan van daar naar Kei over te steken en hunne reis te vervolgen. Zooals wij reeds zeiden, zagen ze de kust op den 23sten, den volgenden morgen hadden ze het land recht vooruit, zoo ook aan beide zijden op omtrent 5 mijlen afstand; het was uitermate hoog en bergachtig als op de Westkust van Sumatra, aan de zee schor; de kust strekte met eenige bochten, meest Z. O. en N. W. Men gaf het op de kaart — die ze er van vervaardigden [2] — den naam van *»de lange hooge berch«*, met een doorgaand koeltje van het N. W. zeilden ze bij den wal langs om de Z. O. op omtrent ½ mijl van het land. Het bestek op den middag gaf 3° 32′ ZBr. In het zeilen langs de wal bespeurde men aan de rook, die ze op vele plaatsen in het hangen van het gebergte zagen, dat het welbevolkt was. Gedurende het overige van den dag passeerden ze het eiland Amsterdam, waarbij ze een grooten walvisch zagen; voorbij het eiland werd grond gelood op 30 vademen zand. Beoosten kaap Amsterdam kregen ze den

[2] Deze is niet meer aanwezig.

stroom van om de O., en daar de wind slap uit den N. woei, waardoor ze weinig vorderden en op omtrent ½ mijl van den wal geen grond kunnende werpen, namen ze de meeste zeilen in en lagen met het schoverzeil en de bezaan den geheelen nacht bij om de Zuid om den dag te verwachten. Sedert dat ze het land hadden aangedaan, gisten ze tot des avonds omtrent 10 mijlen te hebben gezeild, want de stroom had hard om de Oost geloopen.

Den volgenden morgen met het aanbreken van den dag werd het anker gelicht en ging men onder zeil; doch door den harden noordenwind kon men niet boven een eiland zeilen, hetwelk van den N. W. hoek omtrent 1½ mijl van land lag. [1] Ze stelden derhalven de koers naar het eiland, om ergens achter een hoekjen ten anker te komen, om voor het holle water en harden wind beveiligd te zijn; dit gelukte, ze kwamen in den voormiddag aan de W. Z. W. zijde van dit eiland op 16 vademen zandgrond ten anker. Dadelijk werden de sloepen bemand, waarmeê zij aan land voeren en het doorzochten; men vond er geen volk maar wel hier en daar eenige gemaakte roosters, waar visch op was gebraden, een vuurplaats, hutjes en kotjes of slaapplaatsen, ook beekjes met versch water; ze kapten er eenig timmerhout en keerden daarop naar boord terug. Het eiland strekte meest Z. O. en N. W. ter lengte van omtrent 5 mijlen; het werd in de kaart gebracht met den naam van *Wesels Eiland*, het tegenwoordige P. Adi.

Tegen den avond begon het zeer hard uit het W. te waaien met regenbuien en hol water, zoodat men het niet geraden achtte te blijven liggen; men lichtte het anker en ging onder zeil, de koers Z. O. ten Z.; doch in de eerste wacht werd het stil, maar omdat men rafeling van stroom gewaar werd, was men genoodzaakt ten anker te komen tusschen het genoemde Wesels eiland en een kleiner, door hen *Vogels Eiland* genoemd op 20 vadem koraalgrond; men vond den stroom hard om de Oost gaan, terwijl de wind westelijk bleef.

In het N. N. O. van het Vogels eiland werd men den geheelen nacht vuren gewaar.

Den 26en werd des morgens zeil gemaakt; ze gingen eerst O. ten Z. aan totdat men Wesels eiland voorbij was, daarna N. om de vaste kust weder aan boord te loopen, om eene

---

[1] Pocloe Adi.

volkomene kaart van de strekking, verwijderde ligging en koers van het land te kunnen maken.

De stroom scheen hier zeer hard om de W. te gaan; van de Hooge Hoek om de Oost strekte het land, voor zooverre ze het konden zien met een inbocht van 8 mijlen N. O. en N. O. ten O.; de Oosthoek van deze bocht werd in de kaart genoemd de *N. O. hoek*. Met zonsondergang lag Wesels eiland omtrent 7 mijlen W. Z. W. van hen, en nagenoeg 3 mijlen van den vasten wal; het land was hier overal hoog evenals dat hetwelk ze gepasseerd waren.

Ze wenden het nu om de Zuid; gedurende de nacht was het zeer slecht weder met donder en bliksem, de regen bleef aanhouden, de wind liep het kompas rond; in de hondewacht kregen ze den wind en den stroom uit het N. W.; ze namen de fok in en lieten het met de bezaan om de Z. W. drijven, „'t water verhief zich zeer grof en verbolgen."

's Morgens waren ze omtrent 5½ mijl N. W. ten W. van den N. O. hoek, drie mijlen van het land; de wind bleef N. W. met harde stormvlagen, ze maakten zeil naar gelegenheid en liepen N. O. ten N. aan om dicht bij de vaste kust langs te zeilen. Op een mijl van den wal werd de koers O. ten Z., zooals de kust van de N. O. hoek af omtrent 9 mijlen strekte; het binnenland was zeer hoog, aan den zeekant bar en steil, met veel inbochten, hier en daar met eilandjes bezet; ze brachten die op hunne kaart over. Tegen den middag gingen ze over den anderen boeg leggen, de wind bleef steeds N. W. en W. N. W., het middagsbestek gaf 3° 45′ ZBr.; ankergrond vond men niet. Tegen den avond waren ze nabij den Steilen Hoek, waarvan het land aan den zeekant laag en landwaarts in hoog Z. O. en N. W. strekte; de koers werd veranderd tot Z. Z. O.; omtrent 1½ mijl van den Steilen Hoek gaf het lood in het vaarwater 14, 13 en 12 vadem zandgrond. In deze bocht lagen twee kleine lage eilandjes; met zonsondergang waren ze omtrent 2 mijlen van den Goenong Apie (wanneer deze werd benoemd, geeft het journaal niet aan, evenmin hoe ze dien peilden). Men minderde zeil en lieten het den geheelen nacht om de Z. Z. W. drijven. Daar ze gisten dien dag tusschen de 9 en 10 mijlen gezeild te hebben, zoo had men opgemerkt dat de stroom meesttijds om de O. had geloopen, soms liep hij wel eens om de W. maar niet zoo hard en ook niet zoo lang. Den volgenden morgen (28) met den dag, lag den Steilen Hoek omtrent 3 mijlen ten N. van

hun, die ze den vorigen dag O. ten N. hadden gepeild: met een frissche koelte van het N. W. en N. W. ten W. en een N. O. koers, zette men het op den wal aan om daarbij langs te zeilen, welken men omtrent ten 9 ure op een half kanonschot was genaderd, het lood gaf 18 vadem stekgrond, waarna de koers Z. ten O. werd. De strekking van het land was van den Steilen Hoek tot den Vlakken Hoek omtrent 5 mijlen O.Z.O. met laag voorland; het hooge land lag wel drie mijlen landwaarts in; de dieptens gaven van 16 tot 19 vadem stekgrond.

Bij den Vlakken Hoek komende, zag het water zeer bleek, ofschoon het lood de reeds genoemde diepten gaf. Even beoosten den Hoek zag men een rivier, waarbij aan het strand 3 of vier kleine hutjes stonden; ze zagen ook een man de rivier overgaan. Ze hadden het voornemen om hier te ankeren, maar waren daartoe reeds te ver om de O. voordat ze het gewaar werden; daarbij liep de stroom sterk om de O., zoodat ze bleven doorzeilen. Omtrent een half mijl Oostelijker zagen ze weder een rivier, waarvoor ze (op 20 vademen stekgrond) ten anker kwamen. De Commandeur Pool gaf bevel om de beide schuiten van de jachten te bemannen en ging in persoon mede naar den wal. Doch dit had voor hem en eenige van zijne manschappen de noodlottigste gevolgen. Omstreeks anderhalf uur later waren beide schuiten weder aan boord terug. Doch wat was er in dien tusschentijd voorgevallen. Uit het verhaal der aan boord teruggekeerde personen, vernam men dat Pool — zonder naar de schuit van Wesel te wachten, die hij wel twee musketschoten vooruit was — zich met 10 personen aan land had begeven, waaronder drie musketiers waren. Een hutje aan de rivierkant staande, werd door hen in oogenschouw genomen, doch niet beschadigd. Inmiddels kwamen aan wederzijden uit het bosch wel 100 wilden en vielen op hen aan; ze waren zwart van huid, als de Kaffers van Angola; ook grover, langer en grooter van leden dan de Europeanen; ze hadden lang zwart haar dat hun over de schouders hing; ze waren geheel naakt, met uitzondering dat hunne schamelheid min of meer bedekt was. Onder hen was er een, die een ruig vel om den hals had hangen. Hunne wapens bestonden uit *callawayen*, hasegayen met ijzeren punten, bogen en pijlen. Niettegenstaande op hen werd geschoten, wierpen ze met een vervaarlijk geschreeuw en als dolle menschen hunne callawayen, hasegayen en pijlen alsof het hagelde op het kleine hoopje af, zoodat ze genoodzaakt waren

naar de schuit de wijk te nemen. In het omkeeren werd de Commandeur Pool, daar hij in het mulle zand tot de enkels inzakte, twee à drie malen viel, met een hasegay, benevens den koopman Schiller, van het jacht Wesel, die met Pool in zijn schuit was medegegaan, van achteren in den rug geschoten, zoodat beide bleven liggen. Pool riep zijn volk nog toe: *loop, loop, elck siet hem te salveren*, doch de wilden waren dadelijk bij hem, namen hem zijn houwer af en hakten hem benevens den koopman Schiller aan kleine stukjes, waarmede eenige hunner in het bosch liepen. Toen het volk met de schuit van land wegroeiden, zagen ze twee groote vlakke vaartuigen uit de rivier komen, waarin wel 25 à 30 zwarten waren en zette het met lange bamboesen langs den wal naar hen toe. De wilden, die aan land stonden, liepen tot aan hun middel in het water, en gooiden en schoten zoolang ze de schuit konden bereiken; de busschieter Thomas Michielsen poogde door zwemmen de schuit te bereiken, doch werd door een der wilden in zijn rug getroffen, zoodat hij in hun handen viel; de soldaat Willem Plemp smeet zijn musket weg, en daar hij ongekwetst was gebleven, begaf hij zich te water en verdronk bij het zwemmen naar de schuit; een der busschieters werd in het afroeien nog gekwetst op drie plaatsen door calawayen, doch zonder doodelijken afloop. Alles was zoo schielijk in het werk gegaan, dat de schuit van Amsterdam die van Wesel nog op een musket schoot van den wal ontmoette, zoodat »de furie als een blicksem was toegegaen.«

Nadat de schuiten aan boord terug waren, werd de Breede Raad beroepen en daarin besloten, dat de schipper van Amsterdam Pieter Pietersz. den Commandeur Pool in het bevel over de beide jachten zoude opvolgen, terwijl al verder werd bepaald »dat »men gedurende den nacht zoude byhouden en den volgenden »morgen om de Oost loopen, om te onderzoecken of het hooge »land, gelyk scheen, met haest eyndigen zou, en men bij het »lage land kon komen, dat door den E. Commandeur Carstensz. »in 1623 was opgedaen en als dan naar Kei oversteecken, volgens »de memorie van den E. Heer Gouverneur in Banda.« — Ze zagen verschillende troepen wilden van de Moordenaarsrivier langs het strand om de Oost loopen. Des namiddags ten 4 uren werden de ankers gelicht en met klein zeil koers om de Z. Z. O. gesteld; de wind was N. N. W. Toen het avond werd, peilde

duiende den nacht lagen ze bij om de Z. W. met het schoverzeil, de lucht was donker, met veel donder en bliksem, doch geen harde wind.

Den 29sten liep de wind in de dagwacht naar het N. De onderzeilen werden bijgezet en de koers bepaald om de O. N. O. en N. O. ten O.; de Vlakke Hoek werd nu gepeild omtrent N. W. ten W. 4½ mijl; des morgens ten 8 uren liep de wind met een uitschieter naar het Z. W. en W. Z. W., later op den dag W. en N. W. met een labberkoeltje; des avonds waren ze omtrent 2 mijlen van den wal en gisten op den aangegeven koers omtrent 5 mijlen te hebben gezeild. De zeilen werden ingenomen en liet men het met de bezaan om de O. drijven. In de eerste wacht kregen ze den wind met een stijven stormkaak uit het N. met harden regen en bliksem. In de hondewacht wendde men het om de Z. W. Met den morgen was het stil, het luchtje was uit het N. W.; er werd weder zeil gemaakt en de koers om de N. O. ten O. Ze waren toen omtrent 5 mijlen van den wal. Aan de peiling van het land waren ze in den nacht een streek om de O. vertierd; de deining kwam hard uit het Z. W. Op den middag gaf het bestek 4° 45′ ZBr.; de dieptens die gelood werden op omstreeks vier mijlen buiten den wal, waren tusschen 30 en 34 vademen zandgrond. De kust strekte meest O. ten Z. en W. ten N. met weinig inbogten: het hooge land lag hier al meer en meer dieper landwaarts in met laag voorland en geboomte. Met zonsondergang waren ze nog ruim drie mijlen van het land; de zeilen werden ingenomen en lag men met de bezaan bij om de Z. W. Men giste met den voorgaanden koers omtrent 1½ mijl vertierd te wezen. In de eerste wacht kwam de wind met een „travaad en harden regen" uit het N. en N. N. W., doch duurde slechts kort toen het opklaarde, en de wind met een labberkoeltje naar het N. W. liep: den geheelen nacht werd grond geworpen, doch men merkte op dat de stroom niet meer zoo hard om de O. liep als vroeger.

Den eersten Mei met het aanbreken van den dag gisten ze omtrent 7 mijlen buiten den wal te wezen, op de voorgaande diepte, doch nu stekgrond. Het was gedurende den voormiddag stil, zoodat men met een N. O. ten O. koers weinig vertierde; het weder was zeer fraai, slecht water en weinig deining. De middagsbreedte gaf 5° Z. en volgens gissing stond men toen nog op omtrent 6 mijlen buiten den wal. De wind wak-

kerde met eene frissche koelte uit het W. aan: men stuurde daarop recht N. O. aan om dichter bij den wal te komen; van het lood werd vlijtig gebruik gemaakt, waaraan men bespeurde dat het gaandeweg opdroogde. De beide jachten kwamen met zonsondergang op 26 vadem zandgrond, en op ruim twee mijlen uit den wal ten anker. Het land was hier langs de kust laag; het hooge daarentegen week hoe langer hoe meer landwaarts in. De strekking van de kust van de Vlakken Hoek, tot daar waar ze nu geankerd lagen, was omtrent O. Z. O. en W. N. W. wel zoo Zuidelijk en Noordelijk. Gedurende den nacht was het met uitzondering van regen uit het N., die echter niet lang aanhield, goed, aangenaam weder. In den vroegen morgen (2den) werden de ankers gelicht, en zeilde men met een westelijk windje ruim een mijl in den koers van N. O. en N. O. ten O.; daar het schielijk begon op te droogen — van 26 tot 7 en 6 vadem — liepen ze tot op 3 vadem zandgrond, en daar het doodstil was en de zee hen naar den wal zette, werd het anker weder in den grond gesmeten.

Het land was hier overal laag; het hooge gebergte lag nu wel 8 à 9 mijlen het land in; aan den oever zag men drie groote rivieren in zee uitkomen, waarvan de uitwatering wel ruim twee mijlen in zee, het water wit maakt; de strekking van den wal was als den vorigen dag O. Z. O. en W. N. W. Pietersz. zond een schuit van boord om te looden, die, terugkomende, overal 3 en 2½ vadem zandgrond had aangetroffen, zoodat hij vermeende dat het een groot rif moest wezen dat voor de rivier lag; aan de oostelijkste gaf hij op de kaart den naam van *de Groote Rivier.*

Daar de wind met een frissche koelte uit het Z. begon te waaien, werd men genoodzaakt te blijven liggen; doch 's nachts liep de wind met een labberkoeltje naar het N. O. ten N. met wat regen en bliksem; toen deed men sein voor het jacht Wesel, waarop de ankers werden gelicht en men zeilde met de fok om de Z. tot op 7 vadem stekgrond, waar men weder ten anker kwam om den dag te verwachten; de stroom liep hier om de Oost en om de West, doch om de O. niet zoo hard als vroeger.

Met den dag (3den) werd zeil gemaakt, en ging men met den wind van het N. O. O. Z. O. aan. Op den middag gaf het bestek 5° Z.Br.; het land — waarvan men drie mijlen af was — was hier zeer gebroken en laag. Ze verloren het hooge land

hoe langer hoe meer, zoodat ze vermoedden zeer nabij het land te zijn, dat door den Commandeur Carstensz in 1623 was aangedaan; de strekking was nog al meest O. ten Z. en W. ten N. wel zoo Zuidelijk en Noordelijk. Daar de wind meer en meer naar het Z. liep, ging men over stag en met een O. en O. ten N. koers in den wal leggen. Een mijl uit den wal loodde men 3 vadem zandgrond, waarop men ten anker kwam.

Pietersz. maakt de opmerking dat als men minder dan 4 vadem loodt, men nog wel een mijl van land is, daarover of dieper zijnde is het al stekgrond; het rif scheen zeer uitgestrekt te zijn. Des avonds in de eerste wacht kreeg men een travaadbui, met regen en bliksem uit het N. O; in den nanacht was het goed weder, de wind O. Ten 4 ure des morgens was de wind O. N. O. met slappe koelte; de stroom liep om de O. en de W. Nadenmiddag de wind Z. Z. O., Pietersz. vergaderde den Breeden Raad, waarin werd besloten om des nachts onder zeil te gaan en den koers om de Z. te stellen, totdat men op 5° 30′ ZBr. zou zijn gekomen, en vandaar om de West naar de Aroe-eilanden; welke eilanden hij — naar de gezeilde verheid — dacht, reeds over de zestien mijlen om de Oost te zijn voorbij geloopen.

Wij meenen evenwel dat hij zich verder om de O. bevond.

In den nacht van den 4den op den 5den had men veel bliksem en donder met regen uit het N. met donker weêr, zoodat men tot op den dag bleef liggen en toen met een oostelijk windje onder zeil ging, koers Z. en Z. ten O.; de diepten gaven 27 en 28 vadem zandgrond aan. Op den dag werd de wind W., tegen den avond N.; men giste gezeild te hebben omtrent 5 mijlen, behouden koers Z. Z. W., naar gissing 7½ mijl uit den wal. Men had dien dag een walvisch gezien, die lang bij het jacht bleef en speelde.

In het laatst der hondewacht kregen ze den wind uit het O. ten N. en O. N. O.; de koers werd Z. Z. O. Ze hadden den geheelen nacht met schoverzeilen gezeild met goed weêr en weinig regen. Met den dag (6den) den wind N. O., de koers Z. Z. O., de diepten en grond als voren. Ze zagen het hooge land van Nieuw-Guinea, waarvan men omtrent 20 mijlen ver dacht te wezen. Men berekende gedurende den nacht behouden koers Z. en Z. ten O. gezeild te hebben 5 mijlen; op den middag gaf de gegiste breedte 5° 52′ Z., waaruit ze opmaakten dat de stroom hun hard om de Z. had gezet. De wind kwam

met slijkend weêr van het O. Z. O., de koers werd W. en W. ten Z., het was slecht water en goed weêr; den geheelen nadenmiddag werd grond geworpen tusschen 27 en 24 vadem, zand- en stekgrond. In deze passage zag men veel hout en boomen drijven, alsmede veel waterslangen. Volgens gegist bestek had men dezen dag behouden koers W. ten Z. 6 mijlen gezeild. De wind was veranderlijk, O. Z. O., Z. O. en Z., de koers werd West. Gedurende den morgen van den 7den was de wind met flauwe koelte Z. O. ten O. en O. soms stil, men had steeds dezelfde diepten van 28 tot 25 vadem stekgrond. Door de betrokken lucht kon men op den middag geen hoogte bekomen; de zware deining liep uit het Z.; op 28 vadem trof men goeden kleigrond aan. Men giste van den vorigen middag tot op zonsondergang gezeild te hebben ruim 12 mijlen, behouden koers W. en W. ten N., het lood gaf 38 vadem stekgrond. Tegen middernacht borg men de zeilen en lag men bij om de N. met de bezaan, en liet het schip gedurende den nacht drijven „om in geen vuylen te vervallen."

Met het aanbreken van den dag werd weder zeil gemaakt, koers W., de wind O. ten Z. met goed weêr; het lood gaf 28 vadem stekgrond. Op den middag bevond men zich op 5° 48' ZBr. Tegen den avond één uur vóór zonsondergang zag men land vooruit, zoo het scheen was het niet hoog; het lood gaf 30 vadem stekgrond, er werd zeil geminderd en met de fok en het grootmarszeil op den rand liep men West aan. Men giste dit etmaal behouden koers W. en W. ten N. gezeild te hebben 15 mijlen.

In het zesde glas van de eerste wacht (elf uren) zag men zeer duidelijk het land dat men vóór zonsondergang had gezien; het lood toonde 13 vadem stekgrond aan, waarop de zeilen werden vastgemaakt en men ten anker kwam om den dag te verwachten; de stroom liep hard om de N. O. en die in het laatst der hondewacht om de Z. ging.

Toen het dag werd, bemerkten ze dat ze omringd waren van land; het verste dat ze om de Z zagen, lag Z. Z. W. en Z. ten W. omtrent 4 mijlen: om de N. lag het verste N. N. W. 5 mijlen, „het was overal gebroken en geseparcert laegachtig land met kleine heuveltjes." Ze lagen op een mijl afstands W. N. W. van een eiland, waaraan ze „door de separeringe bevonden dat het land van Aroe was." Met een O. Z. O. labberkoeltje werden de ankers gelicht en koers ge-

steld om de N. ten W.; op anderhalf en ook op twee mijlen buiten den wal vondt men de diepten van 9 en 10 vadem stekgrond; het land was nog al gebroken. Met zonsondergang zagen ze het hooge land van Nieuw-Guinea wel 20 mijlen in het N. ten O. en N. N. O. van hun; men kwam weder ten anker op 11 vadem zandgrond, omtrent 2 mijlen W. ten N. en O. ten Z. van den Noordelijken hoek van Aroe, en 1 mijl Z. W. ten W. en N. O. ten O. van het *Vuijle Eijland*, zoo genoemd omdat er een vuil rif bijna een mijl O. en O. N. O. langs loopt, „waerom men hetzelve ook wel moet schouwen.” De stroom liep hard om de N. W. ten W., doch begon met de dagwacht om de Z. O. ten O. te gaan.

Met den dag ging men weder onder zeil om de N. W. om de N. hoek van Aroe te passeren, naar een ander eiland, doch daar wind en stroom tegen waren, vorderden ze niet veel. Ruim drie mijlen strekt het land meest N. O. ten N. en Z. O. ten Z. „gebrocken en inhammig, zoo haest men het eene gat opzeyld, zeyld men het ander weder toe.” Het is geraden, zegt Pietersz., in dit vaarwater gestadig een groote mijl van den wal te houden „of men bekomt mager water van 4 en 5 vadem harden zandgrond en minder.”

Met den avond wakkerde de wind uit het O. Z. O. met een frissche koelte aan, de stroom liep om de Z. W.; ze zeilden omtrent op een kanonschot afstands benoorden het voornoemde eiland, het lood teekende 4 vadem schelpgrond, ze hielden af tot op ½ mijl van den wal toen ze weder 10 en 11 vadem zandgrond kregen. Ze zagen eenige prauwen die achter een ander eiland kwamen doch weder weg pagaaiden. Met zonsondergang kwamen ze op 14 vadem zandgrond ten anker omtrent ½ mijl Z. ten W. van het eiland. Gedurende den nacht hielden ze goede wacht met musketten, houwers en pieken; de wind was Z. O., frissche koelte en bliksem in het Z. en Z. ten W.

Den 11 Mei Pinkster-Zondag ging men met den dag weder onder zeil om de Z. W. ten Z. naar een eiland, daar den Commandeur Carstensz. in het jaar 1623 ook was ten anker geweest; de wind was van het Z. O. ten O., de stroom liep om de N. O. Enkele prauwen werden gezien, doch ze naderden niet. De strekking van het land van hier was Z. Z. W. en wel zoo Z. omtrent 5 mijlen, en even als voren geseparéerd, gebroken en laag. Tegen den middag kwamen ze onder

de W. zijde van het eiland, de N. hoek het naast, ten anker op 9 vadem zandgrond.

In den namiddag kwam een visscherspraauw aan boord, waaruit ze voor beide jachten visch ruilden. De bemanning bestond uit omtrent 18 personen, het was klein volk: met uitzondering van de schaamdeelen waren ze geheel naakt; hunne wapens waren pijlen en bogen. Ze konden geen Maleisch spreken, doch door teekens konden ze verstaan, dat ze den volgenden dag met veel prauwen zouden aan boord komen. Tot aan den avond liep de stroom om de N. O. en des nachts om de Z. W., zoodat, zegt Pietersz, hier maar twee tijen in het etmaal gaan; door twee peilingen verkreeg men 4° N. O. »miswyzinge der naelde des compas.»

Des morgens kwamen de Aroeëzen met veel prauwen aan boord; ze brachten ter ruiling voor kleeden, kleine boontjes, pompoenen, klappernoten en watermeloenen. Onder hen waren er eenigen die goed Maleisch spraken en meermalen in Banda ten handel waren geweest. Pietersz. verzocht en vermaande hen ernstig tot het maken van sagoe en die te Banda te brengen, dat ze beloofden nog met deze moesson te zullen volbrengen; paradijsvogels, waarnaar men hun vroeg, konden ze nu niet bekomen, daar die alleen op het Noordeinde van Aroe werden gevonden en met wier bevolking ze nu in oorlog waren, maar die van het Zuideinde waren hunne vrienden. Men vroeg hun naar de gelegenheid van de eilanden Timor (Laut) en Tenimber, »doch wisten daeraf niets te zeggen;» wel deelden ze Pietersz. mede, dat de boeier Banda omtrent twee maanden geleden aan het Zuideinde van Aroe was geweest, van waar men naar Kei zou vertrokken zijn.

De negorij die aan een klein riviertje was gebouwd en waarvoor ze ten anker lag, was Goedghier (Goedgier, Oedjier, Wassier) genaamd.

De breedte op den middag bekomen gaf 5° 7' Z. Daar men hier verder niets meer te verrichten had, werden de ankers gelicht en met een O. Z. O. koeltje Z. W. gestuurd naar het eiland Kei, dat eiland om de Z. om te loopen, en voor de negorij Elad, gelegen aan de N. W. zijde op omtrent 6° ZBr., ten anker te komen. In den namiddag verloor het jacht Cleen Amsterdam den Kuiper Steven Jansz. Vijgh van Hoorn, aan de roode loop.

Met het aanbreken van den dag zag men het land van Aroe

in het Z. O. ten O. op omtrent 5 mijlen, men bleef Z. W. sturen; het middagsbestek gaf 5° 40' ZBr. Met het uitloopen van het derde glas in den namiddag, kreeg men het land van Kei in het gezicht in het W. Z. W. op 8 mijlen afstand; het deed zich aan hen op als Banda en Lonthor; men giste dat sedert den vorigen dag, dat men onder zeil was gegaan tot op zonsondergang van den 13den, op een Z. W. koers 13 mijlen te hebben gezeild; de deining schoot hard aan uit het Z. O. Het Zuidelijkste land van Kei dat men kon zien, had men met den avond W. en W. ten N. op omtrent 6 mijlen afstand. Met den donker werden de zeilen gegeid met uitzondering van de fok en lieten het W. ten Z. voorstaan; met het begin der hondewacht werd de fok mede gegeid en liet men het om de Z. drijven tot den dag. In de dagwacht was het donker weêr met bliksem: men stuurde nu door den anderen W. ten Z., de wind Z. O. ten Z. Door de betrokken lucht kon men in den voormiddag geen gezicht van Kei bekomen; tegen den middag kwam de wind met een donder- en regenbui uit het O., waardoor ze een weinig later zicht kregen van het Z. eind van Kei, dat omtrent 3½ mijl N. van hen lag. De wind liep naar het Z. O. ten O. waarop ze eerst N., daarna N. N. O. en N. O. ten N., naar den hoek stuurden, totdat ze tegen zonsondergang op 16 vadem zandgrond, omtrent een musketschoot van den wal en ½ mijl Z. ten O. van den hoek ten anker kwamen. „Het is hier seer schorre, als men een weynig veder af is heeft men geen anckergrond meer."

Den 15den met den dag kwam een prauw aan boord, die hun berichte dat de negorij Elad veel verder om de N. lag. De wal strekt hier van den Z. hoek om de N., Z. ten O. en N. ten W. wel drie mijlen. Met een landwindje uit het Z. O. ten O. ging men onder zeil bij den wal langs om de N. en voorbij de negorij Tera, op een groote mijl van de Z. hoek gelegen. De eerste hoek om de N. voorbij zijnde, kwamen ze bij de negorij Amaer, een weinig benoorden den hoek, en ankerden daar op 14 vadem koraalgrond, doch slechts voor eenige oogenblikken, dewijl men verstond dat Elad nog verder om de N. lag; zoodra het anker gelicht was, liep men weder naar den wal.

Van dezen tweeden hoek tot een derde strekt het land met een inbocht N. N. O. en Z. Z. W. 3 mijlen. Des namiddags ten 4 uren ankerde men voor de negorij Nieroen op 10 vadem koraalgrond; in dit vaarwater was de grond met steenen (klippen?)

zeer ongelijk, zoodat men wel goed moest uitzien. De bewoners van deze negorij die aan boord kwamen, verhaalden hun dat de negorij Elad voorbij den hoek lag, waarvan zij nog 1½ mijl bezuiden waren, terwijl ze hen waarschuwden dat ze onderweg wél moesten uitkijken, »vermits de ruteen en droogten die in het vaerwater lagen.«

Den 16den des morgens werden de ankers gelicht, en met variabele winden onder zeil, de koers N. en N. ten O. Na den middag kwam een kleine orembaai aan boord waarin 5 personen waren, waaronder de stuurman van den boeier Banda was, die hun verhaalde dat ze de negorij Elad reeds voorbij waren en dat ons volk hun huis in de negorij Amaer hadden gebouwd, en de negerij Elad verlaten [1], omdat ze bespeurden dat de inwoners door rijke gaven en giften van de handelaars van Boeton en Makassar daartoe overgehaald, hen naar het leven stonden en zich meester te maken van 's Compagnies goederen.

Even na bezette wacht (des avonds ten 8 uren) kwamen ze met beide jachten voor Amaer bij den boeier Banda, op 6 vadem steenige grond ten anker, omtrent een half musketschot uit den wal. Van den 17den tot 22sten had er niets bijzonders plaats, de watervaten werden gevuld en het benoodigde hout voor de vertimmering der jachten uit het bosch gehaald. Het weder was zeer veranderlijk, meest regen met harde regens, uit het Z. O. en O. Z. O.

Den 23sten Mei werden met het aanbreken van den dag de ankers gelicht en gingen de beide jachten met variabele winden onder zeil, zoodat ze tegen zonsondergang omtrent 1½ mijl benoorden Maer — de plaats daar de logie stond — waren; de wind bleef gedurende den nacht variabel met regen, zooals het daags te voren ook was geweest; in de dagwacht wakkerde de koelt tot een stijve bries aan uit het N. ten W. en N. N. W., de koers werd Z. O.

Met den dag waren ze omtrent 3 mijlen O. ten N. en W. ten Z., van den Noordelijken hoek van Kei. Het bleef den geheelen dag stil, het zuchtje kwam uit het Z. O., Z. O. ten O. en Z. Z. O.; de middagbreedte gaf 5° 3' Z; toen de wind uit het Z. O. wat aanwakkerde, werd de koers O. N. O., 's nachts bliksem.

---

[1] In dit jaar was er een onderkoopman als Hoofd, genaamd Pieter Paulusz., ook een Predikant, Jan Jansz. In 1632 was de Predikant Holtenus »voor de christelijke religie naar de Key- en Aroe eilanden gezonden.«

Den 25sten stonden ze met den dag omtrent 7 mijlen O. en W. van den Noordhoek van Kei; ook nu was het door den dag stil met goed weêr en slecht water, waarin ze in den voormiddag veel walvisschen zagen. Met zonsondergang peilde men den N. hoek van Kei W. en W. ten N. 9 mijlen. In den nacht veranderde het weêr, men had veel donder, bliksem en regen; doch in den nanacht verbeterde het, de koers werd O. en O. ten N., zoodat men met het aanbreken van den dag giste de N. hoek van Kei 12 mijlen van zich te hebben. Gedurende den dag was het regenachtig en daardoor donker; toch zagen ze het hooge land van Nieuw-Guinea in het N. O. ten N. en N. N. O.; met zonsondergang werd de hoek van den Goenong Api op omtrent 5 mijlen in het N. ten W. gepeild. Met den wind liep ook de deining uit het Z. O., de koers bleef N. O. Volgens gegist bestek had men op dien koers dien dag 9 mijlen gezeild. Met de eerste wacht wendde men het om de Z., koers Z. ten W.; daar de wind veranderde, eerst Z. W., daarna Z. Z. W. en. Z. W. ten W., werd de koers Z. O., Z. O. ten Z. en Z. Z. O.; met den nacht had men veel regen, met donder en bliksem.

Den 27sten liep de wind met stijve buien naar het Z. O. waardoor de koers Z. Z. W. werd. Op den middag wendde men het met een Z. wind om de O. In het vierde glas liep de wind O. Z. O. en ging men over stag om de Z. met slecht water en goed weêr; de wind allengs zuidelijker wordende kon men om de Z. Z. W. koersen. Des avonds zag men het land van Nieuw-Guinea nog in het O. N. O.; op den koers van Z. en Z. ten O. behouden koppel- en gemengde koers, giste men sedert den vorigen avond ruim 7 mijlen te hebben gezeild. Men bespeurde veel rafeling van stroom, zoodat, daar het stil werd, men niet veel vertierde.

Met den dag (28sten) zag men het eiland van Aroe, waar de negorij Woedier lag, omtrent 5 mijlen in het Z. Z. O., waaruit men opmaakte dat de stroom ongetwijfeld hard om de Z. had geloopen. Gedurende den dag was het meest stil, doch in den namiddag kreeg men een topzeils koeltje uit het Z., waarmede men laveerde om onder het eiland te komen, de stroom liep om de O. Z. O.; met zonsondergang kwam men op 20 vadem stekgrond ten anker; men peilde de N. hoek van dat eiland op 3 mijlen in het Z. ten W.

In den voormiddag van den 29sten werd met een frisch koeltje

van het N. N. W. anker gelicht en Z. Z. W. aangezeild, doch op den dag werd het stil, zoodat men weinig vertierde; eerst tegen den avond wakkerde het koeltje wat aan uit het Z. O. en O. Z. O., de stroom ging hard om de O. N. O. Met het ondergaan van de zon ankerde men op 14 vadem stekgrond. Ze peilden toen Woedier in het O. Z. O. op een kanonschot afstand; omtrent middernacht begon de stroom om de Z. W. te loopen.

Den 29sten gingen de jachten met stilwater en een Z. O. ten O. wind onder zeil om de Z. In den namiddag omtrent O. N. Ooster zon kwamen ze recht nevens de negorij Romalob, die aan den zeekant lag op 11 vadem stekgrond ten anker, op een kanonschot uit den wal.

Van den Z. W. hoek van het eiland Woedier strekt het land met een groote inbocht en twee eilanden tot een half mijl benoorden Romalob N. N. O. en Z. Z. W.; van Rato strekt het land Z. en Z. ten W. om de Z.; daar de wind in denzelfden hoek bleef, was men genoodzaakt ten anker te blijven. Tegen den avond kwamen eenige prauwen met visch en eenige hoenders aan boord. Uit het volk verstond men dat Rato nog omtrent drie mijlen om de Z. lag. Den 30sten Juni was de wind met het aanbreken van den dag van het Z. O., de stroom liep om de Z., de ankers werden gelicht en maakte men zeil om de Z. en kwam om 10 uren voormiddag op 10 vadem stekgrond weder ten anker. Ze peilden toen de negorij Rato Z. Z. O. ½ mijl, en het eiland Congereen N. N. O. en N. O. ten N; van Romalob tot omtrent 1 mijl bezuiden Rato strekt het land met een zeer groote inbocht Z. en N. wel zoo westelijk en oostelijk. Door tegenwind werd men genoodzaakt ten anker te blijven; men had veel regen en donker weêr.

Den 1 Juni was het luchtje O. N. O. en ging men daarmede onder zeil, doch vorderde niet veel daar het stil werd, zoodat men in den namiddag ten anker kwam op 9 vadem stekgrond; de stroom, die er liep, was van geen beteekenis, de jachten zwaaiden er nauwelijks voor op. Ook den volgenden morgen bleef het flauw, toch ging men onder zeil, bij de wind over om de Z. Z. W. met variabele winden; men laveerde over beide boegen om, om de Zuid te komen, doch vorderde weinig.

Men kwam tegen den avond ten anker op vadem zandgrond, omtrent ½ mijl uit den wal; men peilde den hoek ten zuiden Rato O. en O. ten Z., zoodat men den geheelen dag nog geen

mijl gewonnen had. Des nachts had men veel regen, donder en bliksem. In het zevende glas van de hondewacht liep de wind naar het O.; men ging daarmede onder zeil, Z. ten O. aan, doch weldra werd het Z. O. zoodat men niet boven het Z. ten W. en Z. Z. W. kon zeilen. Dit bleef zoo den geheelen nacht en volgenden dag aanhouden, men was dus genoodzaakt om in den namiddag op 8 vadem stekgrond ten anker te komen, omtrent een groot kwartmijl uit den wal. Men had in dit etmaal een mijl om de Z. gewonnen. Met een Z. Z. O. windje maakte men den volgenden morgen zeil en stuurde O. en ook O. N. O. naar den wal.

Onder den wal komende wendde men om de Z.: op den dag liep de wind bijna het kompas rond, van O. N. O., N., N. W. en W.; koers om de Z.; de stroom scheen ook om de Z. te loopen. Het was den geheelen dag regenachtig en mottig donker wêer, ook nu kwamen ze des middags ten 3 uur op 4½ vadem stekgrond ten anker, een groot kanonschot uit den wal; de negorij Repy lag omtrent O. N. O. van hen.

Met het aanbreken van den dag maakte men zeil en ging met een oostelijk luchtje eerst Z. W. in zee, om het rif dat hier van den wal strekte te mijden, daarna Z. langs den wal; de wind liep al trekkende met een frissche koelte naar het Z. O. Het middagsbestek gaf 6° 30' Z.; de negorij Taranga werd gepeild O. N. O. 1½ mijl. Men wendde het schip over naar den wal om de O. N. O., tot men tegen den avond omtrent een kanonschot daarvan op 7½ vadem stekgrond ten anker kwam; de negorij Taranga werd gepeild Z. ten O. een groote halve mijl. Dezen dag had men ruim twee mijlen om de Z. gewonnen, des daags had de stroom zachtjes om de Z. en des nachts om de N. geloopen, des nachts was het goed wêer en het windje O.

Den volgenden morgen maakte men zeil en liep met een O windje voor de negorij Taranga, op omtrent twee musketschoten van het land.

Wat het journaal ons verder mededeelt, tusschen 6 Juni tot en met den 22 van die maand — behelzende het vertrek van Taranga, het bezeilen van de Noordkust van Nieuw-Holland tusschen 134° en 135° O. L. Gr., het zeilen langs de kust om de West tot den Roodenhoek of Noordhoek van het door hun genoemde Van Diemensland, tot men dat land uit het gezicht verloor, — is door ons opgenomen in de meer-

gemelde reizen naar het Zuidland [1], waarheen de belangstellende lezer wordt verwezen.

De koers, die gevolgd werd, toen men op den 21sten Juni Van Diemensland had verlaten, strekte om zoo mogelijk het eiland Timor (Laut) te bezeilen, zooals hun bij de Instructie was voorgeschreven. Drie dagen later op den 24sten zag men met het aanbreken van den dag land en nagenoeg in den koers, tusschen het N. O. ten O. en O. N. O. op omtrent 5 mijlen afstand. Het vertoonde zich als Banda, doch strekte zich minder ver uit en was lager. Op omtrent zeven mijlen afstand zag men ook land, dat grooter en hooger als het andere was, doch de ware opdoening liet zich door de nevelachtige en donkere lucht niet wel bepalen. De wind was van het Z. O. ten O., Z. O. en O. Z. O. met topzeils koelte, de koers bleef N. O. en N. O. ten N. Bij het naderen van het land dat men te loefwaard vooruit zag, bespeurde men daarachter nog veel meer land, ook veel kokosboomen, terwijl het scheen dat het land ook bebouwd werd. Pietersz. hoopte dat dit Timor (Laut) zoude wezen, of wel dat het hiernabij zoude liggen. De middagsbreedte gaf 7° 30′ Z. Ze peilden de Z. hoek in het Z. op omtrent 3 mijlen. Om dichter onder den wal te komen werd er om de Z. gewend, doch vermits het jacht Wesel niet wel volgen kon, zeilde men met de marszeils op den rand. Met zonsondergang werd de Z. hoek op 2½ mijl O. gepeild. Nogmaals werd er gewend, waarna het voormarszeil vastgemaakt en het grootmarszeil op den rand werd gesmeten, opdat Wesel te beter zou kunnen bijblijven. Ze zeilden 's nachts met goed weêr; in de hondewacht wendde men weder om de Z. om met den dag bij het land te wezen. Toen de dag aanbrak waren ze wel 1½ mijl beoosten het eiland, zoodat vermoed werd dat de stroom gedurende den nacht hard om de O. had geloopen. Met een oostelijk windje liepen ze Z. Z. O. over om onder den wal ten anker te komen. Op een groote halve mijl het land genaderd zijnde, kwamen ze bij een rif waarop maar drie vadem water stond, weshalve er om de N. O. werd gewend, doch tegen den middag ging men weder om de Z. leggen; de stroom scheen om de W. te loopen.

Toen ze weder nabij het rif kwamen, hielden ze het dragende naar het eiland, met voornemen om aan de O. zijde

[1] Bladz. 73 - 82.

daarvan te ankeren, doch dit werd hun belet, door een schorre en steile droogte die van het groote (ei)land aan het eiland liep, en daarvan bijna de geheele Oostkust bezette. Dit eiland werd door Pietersz. in de kaart genoemd het *Vuijle Eyland*.

Daar hij op een pistoolschot van den wal geen grond kon looden, stak hij weder bij om de N. O. Des namiddags wendde hij om de Z. en zag nu zooveel meer land om de Oost als hij den vorigen dag had gezien. Hij bemerkt dat de strekking er van in de nieuwe kaart kon worden gezien. Het is zeer te betreuren dat die kaart niet meer aanwezig is, want de beschrijving dezer eilanden door hem in het journaal gegeven munt niet uit door duidelijkheid.

Met zonsondergang was hij dicht bij het genoemde eiland en Z. Z. W. van de Z. hoek, de koers was O. nadat ze om de O. N. O. waren gewend. In de hondewacht werd er weder gewend om de Z. Z. W.; een weinig later bevond men dat er brand was in het jacht, en wel onder de rooster van de kombuis, waarvan de pranken? al doorgebrand en het vuur reeds tot aan den overloop was gekomen. Om het te blusschen, waarin ze slaagden, moest de kombuis bijna geheel gesloopt worden. De oorzaak werd toegeschreven dat er bij het maken van de kombuis geen zout in of onder het zand was gemengd geweest.

Met den dag (26sten) bevonden ze dat ze wel 4 mijlen O. gewonnen hadden, dat men vooral aan den harden stroom die om de O. liep toeschreef. In de dagwacht kwamen ze op een kanonschot van den wal, en van een klein eilandje O. ten N., op gelijken afstand, op 26 vadem steenigen grond ten anker; toen het jacht voor het anker optornde lag het op 9 vadem. Het land strekte $3\frac{1}{2}$ mijl O. ten N. en W. ten Z. met veel zandbaaijtjes aan den oever; in de hoogte kwam het omtrent met Saleyer overeen.

De schuiten werden uitgezet, en nadat ze wel bemand en met geweren voorzien waren, voer men daarmede op twee plaatsen aan wal. Men vond het land „woest, klippig, rutsig en onbewan„delbaer voor menschen; konden geen huysen, menschen of „vruchtboomen te zien krygen.” Het geboomte bestond meest in wilde pijnappel en ander slecht hout, alleen geschikt tot brandhout; ze vonden geen „holen, spruyten noch kuylen met versch water” doch ze zagen eenige stokjes op strand waar visch op was gedroogd, alsmede een stuk van een oude prauw.

„Dit land is geheel langs den oever tot wel een kanonschot „van de wal met een steenrif beset, sulks dat men dicht aen „de clippen op rutsige grond tot groot peryckel moet anckeren."

Dewijl men geen teekenen van volk op het land bespeurde, voer men weder aan boord, waar besloten werd des nachts met het rijzen der maan onder zeil te gaan. Men had dien dag geen vaarbaar weêr maar stormbuien van het O. en O. Z. O. met regen; doch in de hondewacht was het weêr goed, zoodat het anker gelicht en koers om de N. O. gesteld werd.

Den geheelen dag (27sten) laveerde men om, om de O. te komen met vrij goed weêr en topzeil koelte. Tegen den avond ankerden ze op 19 vadem zandgrond onder een eiland in het O. N. O., door hem genoemd den *Papenberg*, omdat hij daarin eenige overeenkomst zag met den Papenberg op Neira, doch deze was grooter en hooger. Ten anker liggende peilden ze den Pinanghoek — zoogenaamd omdat ze daarop veel wilde pinangboomen zagen — een gotelingschoot Z. Z. O. en N. N. W. Dit eiland was almede omringd met „reven en rutsen," het land was steenig en klippig en kon men ook hier geen volk, noch huizen of vaartuigen vernemen.

Achter dit eiland lag om de O. Z. O. en Z. nog een zeer groot land met veel eilandjes omgeven; het naaste van dit land lag omtrent 4 mijlen O. Z. O. van hen. Men had dezen dag omtrent 4 mijlen om de O. N. O. gewonnen, hierin geholpen door den stroom, die om de O. had geloopen, doch nu hard om de W. liep.

Voordat den dag aanbrak (28sten) werd het anker gelicht en ging men, daar de stroom om de N. O. ging, onderzeil om het groote land te bezoeken. Ze laveerden tot den middag toen het anker in den grond viel op 18 vadem stekgrond, aan de westzijde van een eiland omtrent een musketschot van den wal en ¾ mijl van het groote land gelegen. De Papenberg werd gepeild in het N. N. O. 3 mijl. Het middagbestek gaf 7° 10′ Z. Pietersz. geeft de volgende korte beschrijving van dit land:

Het strekte meestal Z. W en N. O.; voor aan de zeekust was het van hoogte als het land Pangalanne, doch dieper in het land was het hooger en dubbeld; er lagen veel eilandjes bij. Ze zagen dien dag wel vijf à zes prauwen met — tinggangs zeilen — langs de kust om de N. O., doch ze konden er dien dag niet komen, maar hunne hoop verlevendigde dat het Timor Laut[1] zoude wezen, waarna ze gestadig verlangden. In de na-

middag kregen ze een „travaatbui" met regen; tegen den avond droogweder zijnde zond Pietersz. de beide schuiten naar het eilandje om het te doorzoeken; men vond er geen volk maar wel versche voetstappen van oude en jonge menschen, zoo ook houten roosters daar visch op was gebraden. Pietersz. besloot nader onder de vaste kust te loopen en alle pogingen aan te wenden om met het volk te spraak te komen.

Den 29sten ging men dan ook met een O. Z. O. wind onder zeil en laveerden tot den namiddag, toen men op 12 vadem stekgrond op een kanonschot van den wal — dat men door een rif niet verder naderen kon — ten anker kwam. Het eilandje (dat men verlaten had?) lag een groote mijl in het Z. W. en de Papenberg in het N. N. O. op 2½ mijl van de jachten. Ook dezen dag zag men een prauw, de witte vlag werd geheesschen doch er vertoonde zich geen volk aan den wal.

De reven vielen meest allen droog; den volgenden morgen was het stil en goed weder, 't luchtje was van het O. Z. O. Pietersz. liet de beide jachten het anker lichten en door een sleper vereenigen, en poogde met werpen dichter onder den wal te halen doch het werp brak, zoodat het anker weder moest vallen. De wind begon met harde buien uit het Z. O. en Z. O. ten O. te waaijen, doch tegen den avond werd het weder beter, waarvan men gebruik maakte het werptuig en anker wederom op te visschen. Men bespeurde dat er weinig stroom ging, hoewel het water wel een groote mijl op en neder viel.

Den 1sten Juli was het met het aanbreken van den dag fraai weder, zoodat men nog twee musketschoten kon opkorten en ankeren. Op den dag was de wind met regenbuien van het Z. O. ten O. Tegen den middag werden de beide schuiten wel bemand en van wapenen voorzien, de witte vlag woei van achter af, en Pietersz. voer daarmede een rivier in tot omtrent een mijl van de jachten, doch hij zag daarin noch volk, woningen, vruchtboomen noch vaartuigen. Het bosch was woest en met wilde boomen bezet; het water was zout; aan de wortels der boomen vond Pietersz. veel oesters, zoodat hij in zijne kaart deze rivier *de Oester rivier* noemde. Op een half mijl van den mond liep de rivier zoo nauw toe, dat men daarin met geen schuit zoude kunnen zwaaien, met laag water viel het water aan den mond geheel droog. Toen ze bij de jachten terug kwamen, zagen ze op een kleine halve mijl benoorden van hen twee orembaaijs langs den wal scheppen, men roeide hen na, doch

"Dit land is geheel [illegible]
"van de we[illegible] [illegible] het dus op en
"de clippe[illegible] [illegible] men zal het [illegible] zonsondergang aankwam.
Dewijl [illegible] met zonsondergang [illegible] en liepen twee mijlen om
voer me[illegible] [illegible] weder onder zeil en [illegible] baai ten anker kwamen op
het rij[illegible] [illegible] in een groote [illegible] die ze eerst meenden door te laveren,
vaarb[illegible] [illegible] steengrond, en [illegible] verhinderd door de menigvuldige droogten
rege[illegible] [illegible] waarin ze wenden [illegible] Van hunne ankerplaats werd de Papenberg in het W.
ank[illegible] [illegible] en rutsen.
gepeild.

Twee prauwen zagen ze voor zich heen zeilen, doch deze raakten, daar ze een nauw gat inliepen, eindelijk uit het gezicht. Tegen den avond werd er weder een tocht met de schuiten gemaakt, waarin werd bevonden dat het overal gebroken eilanden en verdronken land was, omgeven met reven en rutsen, die met laag water meest allen droog vielen; het gat, waarin de prauwen geloopen waren, werd mede doorzocht, doch er werd niets gevonden, waarna ze naar boord terug roeiden.

Eerst den volgenden dag in den namiddag kon men onder zeil gaan, uithoofde van regenachtig weder en stilte; het windje was van het Z. Z. O. en men zeilde langs den wal in de richting van het O. ten N. Er vertoonden zich veel eilanden welker koers, veelheid en grootheid -- zegt Pietersz. — "in "onze nieuwe kaert partinent hebben gelegd, omdat hier niet "wel bekwamelyck soude kunnen beschreven worden."

Het land was op alle "oorden" zeer bezet met vuile rutsen en reven, en daar het nu weder eene strekking kreeg tusschen het O. Z. O. en Z. O., kon men den wal niet krijgen; zoodat men het dragende hield naar de eilanden, die ze ook meestal met reven vonden bezet. Ze passeerden het landelijkste en kwamen even nadenmiddag onder het zuidelijkste aan de O. zijde op 19 vadem schelpzandgrond ten anker, op omtrent een musketschot van den wal. Dit eiland was redelijk hoog en dicht met boomen bezet; van hunne ankerplaats strekte het bijna ½ mijl N. N. O. en Z. Z. W.; de stroom liep hard om de N. N. O. het oostelijkste van het groote land zag men zoo verre als men het kon beoogen in het O. ten Z.

In den namiddag voer Pietersz. met twee welbemande en gewapende schuiten, met veel vlaggen voorzien aan wal; hij liet eenige boomen omhakken, doch bevond dat het alleen geschikt was voor timmer- en brandhout. Er werden veel voetstappen gezien van menschen die naar het bosch gegaan of van daar terug ge-

komen waren; ook vond men eenige roosters, waarop visch was gedroogd alsmede een vuurplaats, waar men de asch nog warm vond, niettegenstaande het den geheelen dag had geregend. Daar er verder niets werd gevonden, keerden de schuiten naar boord terug.

Pietersz. liet den Breeden Raad vergaderen, waarin besloten werd, dat men den volgenden morgen zoude onder zeil gaan en den koers om den N. stellen, om de eilanden op te loopen die omtrent 4 mijlen van hen lagen, en alsdan van daar naar Kei en zoo voorts naar Banda te zeilen.

Men was nu toch reeds acht à negen dagen bij dit land (Timor Laut) geweest, en tot vijf malen toe met de schuiten geland; verschillende malen had men prauwen met volk daarin gezien, waarmede men echter niet in gesprek had kunnen komen, terwijl men opmerkte dat het land weder om de O. Z. O. begon te strekken, dat het door hen niet zoude kunnen worden vervolgd, te meer doordien de „kust schor en steil was"; redenen genoeg om het besluit te wettigen dat ze genomen hadden.

Ten overvloede voegt Pietersz. ten opzichte van het land in zijn journaal er nog bij: „Dit geheele land, dat verhoopte Timor (Laut) te wezen is zeer veel met rudsen en reven bezet; het land vooraen niet wel bewoonbaer voor menschen, op veele plaetsen moerassig; heeft ontallyck veel eylanden ten allen kanten, zooals in de kaert te zien is. Wij hebben nooyt geen vuur als alleenlyck op dit eyland kunnen vernemen, noch eenige vruchtboomen vernomen" ([1]).

Het was in den vooravond dat men vier vuren op het strand van het eiland, waarvoor men geankerd lag, gezien had, doch het duurde niet lang, of men zag ze in het bosch verdwijnen, waar men den geheelen nacht het geluid van het volk hoorde. Met een Z. O. windje ging men des morgens 4 uur onder zeil, de koers werd om de N. gesteld; tegen den middag kwamen ze bij de eilanden die men op den vorigen dag gezien had, die ze ten W.

---

1 Door verschillende omstandigheden was de Gouverneur Cryn van Raemburch verhinderd geworden, om van Banda een tocht te laten doen naar de eilanden om de Oost van Banda gelegen, zoo om de Makassaren die zich aldaar jaarlijks meer en meer begonnen te nestelen, zoo veel afbreuk te doen als mogelijk was, als om te onderzoeken en kennis te bekomen van zeker eiland, Timor-Laut genaamd, alwaar gezegd werd aanwezig te zijn sandelhout, schapen, grof vee en andere kleinigheden dienstig. (Brief aan de Bewindhebbers van 15 Augustus 1633).

voorbijzeilden. Aan het zuidelijkste, dat wel niet zoo hoog en groot als Groot Banda was, zagen ze drie orembaais met volk langs den wal scheppen; ze deden toen hun best om onder den wal ten anker te komen, ten einde met hen in gesprek te komen. Beide jachten hadden de vredevlag van achteren waaien, doch zoodra de inboorlingen bespeurden dat de jachten den wal naderden, deden ze hun best om de onzen uit het oog te geraken, zoodat ze koers op het Noordelijkste eiland stelden, dat een groot mijl van hen lag, te meer daar ze door de groote schorheid van den grond geen geschikten ankergrond konden bekomen; de strekking, droogte en grootte van deze eilandjes en reven werd op de kaart gebracht. Omtrent twee uren voor zonsondergang aan de westkust van het Noordelijkste eilandje komende, lieten ze op een kanonschot van den wal op 14 vademen zandgrond het anker vallen; het jacht kwam op 33 vademen te leggen, »zoodat — zegt Pietersz. — het op deze eylanden zeer schor en steyl synde kwalyck te anckeren is.« Dit eilandje was wel het grootste en hoogste, doch klippig en rudsig aan den zeekant, met zandstrand tusschen beide en vol met geboomte bezet. Doch volk zag men er niet, hoewel de witte vlag steeds bleef waaien, »het scheen alsof de menschen hier overal zeer vervaerd, vreesachtig en bang voor ons waren, vermits zy ons nooit hebben willen afwachten, maer zoo haest zy ons zien, met hun vaertuyg weg vluchten.«

Men merkte op dat de stroom om de Z. Z. W. liep, de wind was Z. en Z. O. Met den dag nog geen volk bespeurende, werden de ankers gelicht en met een bewolkte lucht, de wind O. Z. O. en een N. O. koers onder zeil; doch door de variabele winden en daar het meest den geheelen dag regende, deed men weinig voordeel op met zeilen. Tegen den avond vermeenden ze hoogland in het O. N. O. en N. O. ten O. op een gegisten afstand van wel tien mijlen te zien, dat volgens hunne gissing Kei moest wezen, en, werd dit bewaarheid, dan waren de eilanden, die ze het laatst hadden aangedaan, de Tenimber en het groote eiland, waarvan ze den 3n gescheiden waren, Timor (Laut). Met het ondergaan van de zon peilde men het eiland, van waar men des morgens was vertrokken Z. Z. O. $3\frac{1}{2}$ mijl. Men bleef den nacht onder kleinzeil doorloopen, eensdeels omdat het jacht Wesel niet zoo hard kon zeilen als Amsterdam, en ten anderen »om bij nacht geen prang van zeyl te voeren«.

de koers N. O. ten O.; doch de wind schraalde, zoodat men niet boven het N. O. en N. O. ten N. kon zeilen; in de dagwacht werd de wind O., waardoor men niet boven het N. N. O. kon zeilen. Met het aanbreken van den dag peilden ze het eiland, dat den vorigen avond Z. Z. O. 3½ mijl van hen lag, nog in het Z. Z. O. en Z. ten O. op omtrent 8 mijlen, zoo verre als ze het konden beoogen. Ze zagen anders geen land meer, zoodat men giste dat de stroom hen hard om de west zette, omdat men op een N. O. koers niet boven N. W. en N. N. W. had kunnen behoudèn. De koers werd nu N. O. ten N.; des voormiddags tegen elf ure zagen ze twee eilanden, het een in het O. N. O. en het andere in het N. O. wel zoo oostelijk op ruim 6 mijlen afstand, beiden schenen redelijk hoog, doch het noordelijkste hooger dan het oostelijkste. Het middagbestek gaf 5° 25′ Z.; met zonsondergang peilde men het noordelijkste eiland O. N. O., ruim 3 mijlen en het andere Z. O. ten Z. en N. W. ten N. van elkander liggende. Gedurende den nacht bleef men met klein zeil doorzeilen op een N. O. ten O. koers; ook bemerkte men groote kappeling van water en rafeling van stroom alsof ze in de nabijheid van reven waren.

Met het opkomen der zon peilde men het eiland, dat men 's avonds te voren in het O. N. O. gepeild had, Z. O. ten O. 4 mijlen. Ze zagen nog drie andere, die echter kleiner waren in het N. O. ten O. daarvan, op eene rij gestrekt, niet boven de 3 mijlen; „het eene verste van het andere in ly” N. ten W. 4 mijlen van hen. Ze zagen nog een eiland, mede bijna een mijl groot en redelijk hoog. Naar dit hield men het allengskens dragende; achter dit lag in het N. W. nog een ander. Ze bespeurden groote rafeling van stroom en dreven zeer hard om de N. De middagsbreedte was 4° 40′; ze peilden toen den zuidhoek van het eiland dat men 's morgens N. ten W. had gepeild N. N. W. ½ mijl. Ze liepen dicht of tot omtrent een pistoolschot aan de westkust van het eiland naar het land, met het voornemen aldaar te ankeren, doch ze konden met eene lijn van 50 vademen geen grond looden.

De zeilen werden toen opgegeid en men liet het schip drijven. Op de schuit werd de witte vlag gezet en naar den wal gezonden om van de bevolking te vernemen welk eiland het was; doch hunne vraag werd bijna niet beantwoord; „kom hier, eet dreck, met diergelycke vileine redenen meer, zonder iets aen de waer-

te willen openbaren." Ze lieten het toen, na weder zeil te hebben gemaakt, om de N. N. W. loopen, daar ze een groote prauw of kleine jonk onder den wal zagen leggen, en waarvan een klein prauwtje aan boord kwam met den Anachoda van de jonk, Bellesadoe van Ceram-Laut, die van Kei was gekomen en aan Pietersz. een pas naar Amboina verzocht, en die hem ook werd gegeven. Van hem vernam Pietersz. dat het eiland, waarbij ze waren, Teeuwer was en het eiland dat op omtrent 8 mijlen Z. Z. O. van hen lag, Kouwer werd genaamd en dat het eiland Cassaway N. N. W. omtrent 2 mijlen van hen lag. Het eiland Teeuwer was aan de westkust bewoond, doch aan de oostkust niet en was daar woest; men zag aan de eerstgenoemde kust een groote menigte klapperboomen; ook zag men eenige kleine prauwen die op den wal stonden. Daar men bevond dat men veel meer om de west was vervallen als de gezeilde koers en gissing recht gaven te onderstellen — ongetwijfeld veroorzaakt door de sterke stroomen die hen om de west hadden gezet — besloot men, dewijl er geen mogelijkheid bestond om aan Kei te komen, den koers om de W. N. W. naar Banda te stellen, waaraan den volgenden morgen gevolg werd gegeven.

Met een matige koelte, den wind van het Z. O. ten Z. ging men met een W. ten N. en W. N. W. koers onder zeil. Door de donkere lucht had men op den middag geen bestek, verder op den dag harde regen, terwijl de wind naar het N. liep, later weder Z. en Z. O. Toen de regen in het 5de glas van de namiddagwacht wat had opgehouden, zag men Banda in het W. ten Z. op omtrent 7 à 8 mijlen, en de hooge heuvelen van Ceram in het N. W. ten N. Ze bemerkten dat de stroom hen sterker om de W. gedreven dan zij gegist hadden; want van den vorigen avond dat men Banda gezien had af tot in den namiddag giste men omtrent 17 mijlen te hebben gezeild. Met zonsondergang peilde men Banda W. 5 mijlen; de fok werd ingenomen en men ging met het schoverzeil en bezaan om de O. Z. O. bijleggen, en lieten het schip zoo drijven om gedurende den nacht Banda niet voorbij te loopen; 's nachts was het stil. Met den dag (9) peilde men Banda W. ten N. en W. N. W. wel zoo verre als den avond te voren, en het Suikerbrood op Ceram recht N. De koers werd nu derwaarts genomen, doch het windje woei flauw uit het Z. O., zoodat men niet veel vorderde, 's avonds lag het eiland Rosengein nog 1½ mijl W. van hen; men ging gedurende den nacht weder bijleggen om

de O. N. O. tot den dag, dat men zeil maakte; Banda peilde men W. omtrent 2 mijlen; met buiig weêr en veranderlijke winden liepen de beide jachten in den namiddag onder het eiland Neira en kwamen voor het kasteel ten anker.

Zoo waren de jachten dan weder ter reede van waar ze den 17[den] April waren vertrokken, doch zonder den Commandeur Pool en eenige anderen; en wat was nu de uitkomst dezer reis? voor den handel niets, doch voor de kennis der aardrijkskunde was zij niet onbelangrijk; doch voor dat wij die resumeren, mogen wij niet voorbijgaan de opmerking te maken, dat de breedte-opgaven in het journaal doorgaans te laag zijn opgegeven, ja zelfs tot bijna één graad toe; waaraan dit toe te schrijven is, is ons onbekend gebleven.

En nu overgaande tot de resumtie der reis, zien wij dat eene uitgestrektheid van ruim drie graden van de Zuidwest-kust van Nieuw-Guinea, Westelijker, en een graad Noordelijker in kaart gebracht en gedeeltelijk benoemd werd, dan van waar de kaart van Carstensz.' reis een aanvang kon nemen, hoewel die kust om de Oost, slechts tot ruim 5° ZBr. — door het vermoorden van Pool enz. veroorzaakt — kon worden vervolgd.

Door zijn opvolger, den koopman Pieter Pietersz. verkreeg men betere kennis der Aroe-eilanden, terwijl het opzoeken der Timor (Laut) en Tenimber-eilanden aanleiding gaf dat een tamelijk uitgestrekt gedeelte van de Noordkust van Nieuw-Holland werd ontdekt, benoemd en in kaart gebracht ([1]). De Timor (Laut) en Tenimber-eilanden werden gevonden, en almede in kaart gebracht met „derzelver streckinge, droogten en grootheyd.” Ook nu hebben wij weder te wijzen op het ongerief dat het gemis der kaart teweegbrengt bij het lezen van dit gedeelte van het journaal, en waarin slechts twee eilanden benoemd zijn, namelijk het *Vuyle Eiland* en *Papenberg.* Het is, zoo als men ziet, een doolhof van eilanden, en bijaldien slechts de grootste waren benoemd geworden, en wij waren in het bezit der kaart, dan zou het mogelijk wezen, dat wij een helderder oordeel konden uitspreken over de ontdekkingen van Pietersz. over deze eilandengroep.

[1] Zie het journaal hiervan in de Reizen der Nederlanders, hiervoren meermalen aangehaald.

Maar bij het ontbreken hiervan, missen wij tevens de gegevens vergelijkingen te kunnen maken tusschen de kaarten die op onderscheidene tijden van dezelfde kusten zijn vervaardigd, en waardoor soms het een of ander punt zou kunnen worden opgehelderd of nader bepaald, b. v. indien de kaart van de reis in 1636 gedaan nog voorhanden was, dan zou men zich kunnen verzekeren, of de plaats, waar Pool werd vermoord, dezelfde is als die waar de schipper van het jacht Arnhem, Dirck Melisz., in 1623 hetzelfde lot te beurt viel, zooals wij dit vinden opgeteekend in de Instructie aan Tasman en Visscher in 1644 medegegeven, en bevestigd wordt door een schrijven van de H. R. aan den Gouverneur van Banda, Acoley van 24 December 1636, waar wij lezen: „By het verongeluckken van den Commandeur Pool heeft de Comp. een goed getrouw en vigeland dienaer verloren. Wij hadden vertrouwd hy meerder voorzicht (voorzichtigheid) gepleecht zoude hebben, tot welcken eynde hem oock goede vermaningen en waerschuwingen gedaen waren; en vernemen wy dit dezelfde plaets daer Sr. Carstensz. zyn volck verloren heeft. Door desselfs overleyden gelooven wy het voorgenomen desseyn grootelycks verachtert zy, doch vertrouwen wy met u het saisoen ten principale verloopen was; over zulcks genoodzaeckt zullen wezen deze voyagie, hetzy dan van daer of van een ander oord te overleggen.”

Zoo dit schrijven van de H. R. niet aan de aandacht van den heer Van Dijk ware ontsnapt, dan zou hij op het kaartje, dat door hem achter de Mededeelingen gevoegd is, den moord aan Pool begaan, niet nagenoeg één graad of 15 mijlen te westelijk hebben geplaatst, zoo als nu is geschied of ten minste er een ? achter gesteld, waardoor het groot aantal dezer doubtfulls slechts met een zou zijn vermeerderd geworden. Want op de kaart der reis van Carstensz. door den Opperstuurman Arent Maertensz. de Leeuw vervaardigd, vindt men op nagenoeg 4° 40′ ZBr. den naam van Doodslagers Rivier, als de plaats waar Dirk Melisz. werd vermoord. Volgens de meer genoemde aanteekeningen van den heer Lauts, werd door Willem Jansz. in 1606, op 5° 25′ ZBr. de naam van Doodslagersrivier gegeven aan eene plaats, waar hij in eene vijandelijke ontmoeting met de inboorlingen, elf man van de dertig, waaruit zijne bemanning bestond, zou hebben verloren.

§ 6. Abel Jansz. Tasman en Franchoys Jacobsz. Visscher, 1642—1643.

De tweede ontdekkingsreis naar het Zuidland, die gedurende het bestuur van den zoo ijverigen Gouverneur-Generaal Antonio van Diemen werd ondernomen, stond onder het bevel van den bekwamen Schipper-Commandeur Abel Jansz. Tasman en den wakkeren Piloot-Mayor Franchoys Jacobsz. Visscher, „die in „saecken die de seevaert, coursen ende 't ontdecken van landen „enz. aengaen, de tweede stem occuperen sal, en desselfs ad„vysen in behoorlycke achtinge genomen worden, wesende dese „reyse met syne communicatie geconcipieert."

De Instructie, degelijk en uitvoerig, werd den 12 Augustus 1642 vastgesteld en onze reizigers werden met eenige stukken voorzien, die hun op de reis van dienst zouden kunnen wezen [1]. Twee dagen later verlieten de jachten de Zeehaen en Heemskerck de reede van Batavia, om over het eiland Mauritius hunnen onbekenden tocht aan te vangen en die bekroond werd met de schitterendste uitkomst, want niet alleen werd Van Diemensland ontdekt, maar ook Statenland of Nieuw-Zeeland met een aantal eilanden in den grooten oceaan gelegen, konden op de kaart van hunne reis gebracht worden, terwijl ze langs de Noordkust van Nieuw-Guinea naar Java terugkeerden.

Daar deze reis door den heer Jacob Swart in 1860 is uitgegeven [2], en de schepen alleen de Noordkust van Nieuw-Guinea hebben bezeild, stellen wij ons ons voor in ons tweede gedeelte daarop terug te komen, en willen hier slechts aanstippen, dat wij in een stukje over Tasman en Visscher geschreven [3], eene poging aangewend hebben om een goed deel van

---

[1] 1. Eene bedenkingh van schipper Maerten Gerritsz. Fries over d'ontdekking van het Zuytlant.

2. Discriptie nopende dezelve ontdekking van den stuurman mayor Franchoys Jacobsz.

3. Remonstrantie van denzelve op die eygen materie.

4. Een Spaensche beschrijving van Nova Guinea en Salomons Eylanden.

5. Vocabulair eeniger woorden van de talen der Eylanden Salomonis, Nova Guinea en d' omliggende eylanden.

[2] Onder den titel: Journaal van de reis naar het onbekende Zuidland in den jare 1642, door Abel Jansz. Tasman, met de schepen Heemskerk en de Zeehaen enz. te Amsterdam bij de Wed. G. Hulst van Keulen.

[3] Geplaatst in de Bijdragen tot de T. L. en V. K. van N. I. 1856, 4e deel, blz. 123—140.

den roem door Tasman verkregen op Visscher overtebrengen. Wij schreven daar onder anderen: „Het kan onzes inziens tot „geen verkleining der verdiensten van Tasman strekken, wanneer „hij den verkregen roem moet deelen met een man, die zooveel „heeft toegebracht tot de belangrijke uitkomsten, die de reizen „van 1642 en 1644 hebben opgeleverd, terwijl wij daarentegen „eene onrechtvaardigheid herstellen, die wij door onbekendheid „met de bescheiden daartoe strekkende, tot dusverre jegens „den niet minder verdienstelijken Visscher hebben begaan.„

In eene vergelijking der handschriften, die er van deze reis bestaan, [1] kwamen wij nogmaals en uitvoeriger op de verdiensten van Visscher in deze terug.

§ 7. 1644.

De verrassende uitkomsten, die de reis van 1642—1643 had opgeleverd, gaven den voortvarenden Gouverneur-Generaal van Diemen aanleiding die weldra te laten hervatten, maar nu met het meer bijzonder doel om te ontdekken „het onbekende land gelegen tusschen Nova Guinea ende 't onbekende Zuydland, 't welcke van de Caep Keerweer (synde t' uytterste landt anno 1623 by den Commandeur Carstensz. ontdeckt) sal aenvangen ende door de Goddelycke hulpe, by Willems Rivier, wesende den Noordelyckste hoeck van 't bekende Zuydlandt voltrocken worden. In welck gewest (synde een streeck van 400 mylen) apparent veel landen en eylanden (niet seer verre van Java) sullen gevonden worden; alsmede ondervinden of de gemelde twee groote bekende landen aen de anderen vast ofte wel met canalen geseparceert syn.„ [2] En aan wien zou men de leiding van den te hervatten tocht beter kunnen toevertrouwen dan aan hen die zich op de vorige zoo treffelijk hadden gekweten? En zoo geschiedde het; aan den Commandeur Tasman en den sedert tot Schipper Piloot-Major bevorderden Visscher, werd het beleid andermaal opgedragen, en de jachten Limmen en Zeemeeuw, benevens de quel de Brack hiertoe gereed gemaakt. Nadat de opperhoofden van eene uitvoerige en uitmuntend gestelde Instructie, zooals men ze onder het bestuur van van Diemen gewoon was uit te vaardigen, waren voorzien, [3] verlieten de

[1] In de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis on Oudheidkunde N. R. Zevende deel, 3e stuk, blz. 254—293.

[2] Missive van de H. R. aan Bewindhebberen van 4 Januari 1644.

[3] In zijn geheel opgenomen in de Verhandel. en Ber. betrekkelijk het Zeewezen 1844, N 4, blz. 69 en seq.

genoemde schepen den 30 Januari 1644 de reede van Batavia, om, na alvorens de eilanden Amboina en Banda aangedaan te hebben, hunne reis aan te vangen.

Zeven maanden later of in de eerste dagen van Augustus waren de drie schepen weder op de reede van Batavia terug; „tot op heden heeft het nog aan niemand mogen gelukken de journalen van deze reis op te sporen", zoo schreven wij eenige jaren geleden in het reeds aangehaalde stukje over Tasman en Visscher, en tot ons groot leedwezen zijn wij thans nog even ver. Wel werden de journalen en kaarten naar het vaderland gezonden; wel werd in het Bataviasch verhaal „breed en omstandelyck de coursen en de gepasseerde particulariteyten aangeteyckend." Doch het opsporen der genoemde stukken bleef tot dusverre vruchteloos. Aan aanwijzingen ontbrak het ons echter niet. Zoo wordt onder de nagelaten papieren van Wollebrant Geleynsz. de Jonge, gewezen Directeur van den handel in Perzië, en in 1648 in het vaderland teruggekomen, gevonden een cahier, waarvan op de eerste of buitenste bladzijde staat: „Journael ofte Dachregister van de voyagie gedaen door den Commandeur Abel Jansz. Tasman met de jachten Limmen ende 't galjoot de Hasewint (Brack?) langs de Custe van Nova Guinea ende 't onbekende Suytlant 1644, geannoteert door Crijn Hendricxen de Ratte, Opperstuurman op 't jacht de Zeemeeuw" [1]; doch het journaal is er uitgelicht; derhalve eene groote teleurstelling voor ons. [2] Nog bleef ons eene hoop over, toen wij onlangs kennis kregen van een stuk met het opschrift: „Aenmerckelycke annotatien A° 1644 gehouden tot Batavia", maar dit niet onbelangrijk stuk eindigt met ultimo Mei 1644, terwijl de schepen eerst in het begin van Augustus van hunne reis terug waren.

Het eenige wat er tot dus verre over de tweede reis bekend is, deelden wij mede in het stukje over Tasman en Visscher, en waarvan het resumé is, dat de jachten den 29 Februari uit Banda waren gezeild en de kust hadden vervolgd, „doch geen

---

[1] Op de eerste reis was hij stuurman op de Zeehaen geweest.

[2] De heer F. Muller beweert in zijne «Ervaringen in Nederlandsche Archieven» (Nederl. Spect. 1874, 11 Juli, blz. 227 Eerste kolom:) «dat hij «wel in het Rijks-Archief den band vond waarin het Journaal van Abel «Jansz. Tasman's tweede reis naar Australie geweest was, maar dat het «er uitgenomen en trots alle nasporingen tot nu toe verdwenen is». Van dien band is ons niets bekend.

doorgaende canael tusschen het half bekent Nova-Guinea ende 't bekende landt van d'Eendracht off Willems Rivier ter zuyderbreedte van 22½ graden bevonden; maer wel een groote spatieuse bocht off golffe, gelyck de Caerte en Journaelen by desen gaende uytwyzen." Moge nu, volgens den heer Swart, de reis van 1644 verre in belangrijkheid voor die van 1642 onderdoen, waarin wij ook gedeeltelijk kunnen instemmen, zoo blijft ze echter o. i. toch hoogst belangrijk en staan wij daarin niet alleen, want ook de heer Major noemt ze "this most important voyage". En waarin ligt nu de belangrijkheid der reis van 1644? Hierin, dat men vooral twee vraagstukken wenschte te zien opgelost:

1. Is er een vaarwater of doortocht tusschen Nieuw-Guinea en het land, dat wij nog altijd gewoon zijn Nieuw-Holland te noemen?

2. Is de golf van Carpentaria werkelijk eene golf of verleent ze toegang tot de Indische zee?

De eerste werd niet opgelost, en dit moet ons te meer bevreemden, daar ze bij de Instructie gelast waren: "dat ze moesten zeylen naer den Hoeck Ture ofte Valsche Caep, gelegen op 8 graden aen de zuydcust van Nova Guinea, van waer ze de cust oostwaerts tot op 9 graden moeten vervolgen, de aldaer gelegen vlacke bocht voorsichtelyck oversteecken, en omtrent het hooge Eyland ofte Speults revier met de jachten reede soecken; mitsgaders (na) de hoedanicheyt des lants vernemen, sendende interim 't quel de Brack voor 2 en 3 dagen bochtwaerts in om te vernemen off binnen die grooten inwyck geen doorgangh in de Suytsee is, dat in deser voegen offte aen 't trecken van de stroom in corten can vermerckt en ervaren worden." Of dit geschied is of niet, kunnen wij bij het ontbreken der journalen niet bepalen, maar er moeten, dunkt ons, wel overwegende redenen hebben bestaan, die hen hebben belet dit belangrijke punt te onderzoeken en tot klaarheid te brengen.

Zoo waren dan Tasman en Visscher de derde, aan wien het niet mocht gelukken deze Straat of doortocht te ontdekken; de eerste was Willem Jansz. in 1606, de tweede Joan Carstensz. in 1623, zoo als wij gezien hebben. Het mag echter wel opmerkenswaardig genoemd worden, dat, hoewel het op goede gronden steunt, dat Luis Vaez de Torres in hetzelfde jaar 1606 — dat Willem Jansz. zich in dat vaarwater ophield, — door deze te recht naar hem genoemde Straat is gezeild, dit vaarwater tot op den tijd van den beroemden Engelschen zeevaarder James Cook voor het algemeen onbekend bleef.

Wij mogen evenwel niet nalaten hierbij te voegen, dat eene Straat, die Nieuw-Guinea van Nieuw-Holland scheidt, bij de onzen althans bij gissing bekend was.

Wij lezen dit in een rapport van den beroemden Georgius Everardus Rumphius in 168 ? uitgebracht, met deze woorden: „Bezuiden dit land (N. G.) loopt een groote hoek om de Noord, in de kaart Kabo Falso genaamd; bezuiden dezelve staat de Drooge bocht, alwaar men gist dat N. G. van 't ander Zuidland afgescheiden is door een Straat in de groote Zuidzee uitkomende, hoewel ons volk wegens ondiepte daardoor niet hebben kunnen geraken, en dierhalven nog onzeker is of deze Straat doorgaat; immers in de oude Portugeesche kaarten vindt men N G. als een eiland geteekend met den naam Ceiram."

Wat hierover in de 16de eeuw bekend was, kunnen onze lezers nazien in de reeds meermalen aangehaalde „Early Voyages to Terra Australis" van den heer Major.

Het tweede vraagstuk daarentegen: „Is de golf van Carpentaria werkelijk eene golf of verleent ze toegang tot de Indische zee?" werd volkomen opgelost. Er is tot op heden daarin geen doortocht of kanaal gevonden.

Zijn de journalen der laatste reis ons tot dusverre onbekend gebleven, met de kaart is dit het geval niet. Het aanwezig zijn van twee daarvan kan ons derhalve eenigszins schadeloos stellen. Een daarvan is gevoegd achter het door den heer Swart uitgegeven journaal der eerste reis, en naar de oorspronkelijke vervaardigd; de tweede bevindt zich in het Britsch Museum te Londen en werd door den heer Major op een verkleinde schaal in zijn reeds veelmalen genoemd werk opgenomen. De waarde dezer kaarten wordt zeer verhoogd, doordien de beide reizen daarop zijn aangeteekend. De eerstgenoemde is uitvoeriger bewerkt dan de tweede, welke meer een schetskaart schijnt te wezen; wij vinden daar ook niet alle de namen die op de eerstgenoemde voorkomen. Voor zooverre het de Zuid-Oostkust van Nieuw-Guinea betreft, teekenen wij nog het volgende uit de kaarten op. Het blijkt daaruit dat de schepen, nadat ze Banda hadden verlaten, tusschen de eilandjes beoosten Ceram-Laut gelegen zijn geloopen en benoorden de Kei- en tusschen deze en de Aroe-eilanden zijn gezeild [1]; langs de Zuidkust van laatst-

[1] Deze eilanden werden door hun aangedaan volgens een brief van Cornelis Witsen, Gouverneur van Banda, aan de H. R. van 17 April 1645.

genoemde den koers om de Oost vervolgd en bewesten de Valsche Kaap land hebben gehaald, en daarna die Kaap omgezeild hebbende, de kust vervolgd totdat ze de Drooge bocht of Torres-Straat bereikten. Aan de Zuid-Oostzijde van de Valsche Kaap tot aan de zoogenaamde Drooge bocht vindt men de volgende namen opgeteekend, die op de kaart van Carstensz. in 1623 niet voorkomen, als:

Mannen rivier
Clappus rivier
Rivier d'Orangie
Clappus Cust en
Drooge Hoeck.

Ook door de loodingen, die op de tweede reis zijn gedaan, verkrijgen deze kaarten eene verhoogde waarde. Ze nemen een aanvang bezuiden de Aroe-eilanden, loopen onafgebroken door tot in de golf van Carpentaria, verder langs de Noord- en Noordwestkust van Nieuw-Holland tot aan Willemsrivier of 22° 30′ ZBr. Hier en daar vindt men ankerplaatsen aangeteekend.

In het tweede gedeelte dezer verhandeling bij het beschrijven der reizen langs de Noordkust, komen wij nader op deze kaart terug.

§ 8. Adriaen Dortsman, 1645.

Het verslag der reis door den Fiskaal Adriaen Dortsman, in 1645 op last van den Gouverneur-Generaal van Diemen van Banda naar de Zuid Zuid-Oost van daar gelegen landen ondernomen, behoort niet te huis onder de reizen langs de Zuid-West en Zuidkust van Nieuw-Guinea gedaan; doch in zijn rapport over de reis komen eenige bijzonderheden voor betreffende deze kust, die wij meenen niet te mogen achterhouden.

Hij zegt daarin o. a. dat hij sedert zijne terugkomst in Banda, geen gelegenheid had laten voorbijgaan tot het inwinnen van nadere berichten aangaande het eiland Aroe, de kust van Nieuw-Guinea en meer andere landen.

Zoo had hij, toen er in de maand Augustus vele Cerammers met massooi op Banda aangekomen waren, eenigen hunner op zijn kamer ontboden en hun vriendschappelijk afgevraagd, uit welk land, waar en hoever van Ceram-Laut zij de massooi

haalden. Hij toonde hun de kaart van Nieuw-Guinea en zij wezen hem aan en verklaarden, dat de massooi bijna langs de geheele kust van Kaap Amsterdam tot aan Poolshoek door hen werd opgekocht, en dat ze ook door hen die beoosten Weselseiland, ook Assa genaamd, woonden, westwaarts gevoerd werden.

Zij schilderden hem de inwoners af als buitenmate brutaal, wreed en als wilde menschen en beesten, zonder de minste redelijkheid. Zij woonden in spelonken onder de aarde, en kwamen van de bergen naar de stranden niet eerder voordat ze de Cerammers op de kust zagen.

Op het eiland Assa was mede eene groote hoeveelheid massooi te bekomen, doch de inboorlingen, die de massooi van het eiland, op het strand van de vaste kust — daar de Cerammers met hunne vaartuigen lagen — brachten, waren al even onredelijk. De massooi werd verhandeld voor grof, wit en slecht geschilderd linnen, Crimatsche bijltjes, zwaarden, kookpotten en dergelijke kleinigheden.

„Of nu die doortrapte Cerammers de inboorlingen niet zoo „wreed afbeelden, om de Hollanders af te schrikken en hunne „groote winst niet te verliezen”, zegt Dortsman is zeer bedenkelijk, en raadt hij aan in vervolg van tijd de gelegenheid van dat eiland (Assa) en de kust van Nieuw-Guinea nader te laten onderzoeken.

In het rapport over ’s Compagnies recht op de Groote Oost [1] lezen wij, dat men om nadere kennis te krijgen van de nog niet ontdekte of gepossideerde landen en eilanden om de Oost van Banda gelegen, in het jaar 1638 onder den koopman van Dorst (Dortsman?) een bezending had gedaan naar Duin (Onin?) met wiens koning het bleek, dat men reeds in het jaar 1636 een exclusief contract had aangegaan, dit had gerepeteerd in het jaar 1644, en dat het voornoemde contract in het jaar 1653 gerenoveerd was. Ook in de Radicale Beschrijving van Banda door den Gouverneur Reinier de Klerk (M. S.) den 9 November 1756 in Rade van Indië ingediend, wordt van den tocht door Dortsman in 1638 gesproken.

In de papieren van Banda van dat jaar vonden wij evenmin als in die van 1644, dat door den koopman van Dorst (Dortsman) een tocht naar Duin (Onin) is gedaan.

---

[1] Verhandelingen van het Bat. Gen. van K. en W. 1868. XXXIII deel, blz. 54.

Ook in de brieven van de H. R. aan de 17nen vinden wij er geen gewag van gemaakt. [1]

Het eerste wat ons met Onin bekend maakt, is te vinden in den brief van het Bestuur van Banda aan de H. R. van 12 September 1653 [2]. Daar leest men dat de Kapitein Frederick Gommersdorp aan de regeering aldaar had bericht, dat, toen hij in de maand Juli van het voorgaande jaar met de chaloep Alckmaer op Goram lag, hij daar had aangetroffen een vaartuig van de negorij Ouingh, gelegen om de N. O.? op het vaste land van Nieuw Guinea, wel 15 à 20 mijlen Noordelijker als ooit de Nederlanders met jachten op die kust waren geweest. Ze waren op Goram gekomen om eenige kloeke slaven aan de Gorammers te verhandelen, waarvoor ze in ruil kregen voor iederen slaaf, de waarde van omtrent 25 à 30 realen, bestaande in kleeden (lijwaat), Tambioksche bijltjes en zwaarden.

Gommersdorp kwam door behulp van tolken met den Orang Kaja van Onin en zijn bijhebbend volk in gesprek om mede een goede partij slaven met hen te verhandelen, waarin ze eindelijk „accordeerden en beloofden in dit jaer (1653) een party lyfeygenen op Goram te brengen."

Ze hielden hun woord, want in de maand Juni te voren was de Orang Kaja Borry — een man wiens naam nog al eens zal voorkomen — met zijn vaartuig van Goram te Banda gekomen, met het bericht dat die van Ony een negentigtal kloeke

---

[1] De bron, waaruit de Kl. zijne gegevens heeft, is ons zeer onzuiver voorgekomen; zoo laat hij o. a. Pool reeds in 1636 een contract sluiten met den Koning van Oenin „relatie hebbende tot de slavenhandel, massooi etc. tot welckers voortsetting en gerustheid zyn Ed. een houte paggering of logie opregte en de bewaring differeerde aen een sergeant en 30 gemeene krygers. Vervolgens het Land alomme na vermogen hebbende doorsnuffeld, rapporteerde dat er met die barbaarsche natie niets konde worden verrigt, als hebbende van de zyne vier Europeesen verraderlyk vermoord, eenige gequest en de meeste besettelingen op Onin om het leven gebragt." Zooals men in den tekst gezien heeft, is hiervan bijna niets met de waarheid overeenkomstig.

[2] In het M. S. in den tekst aangehaald, leest men verder: dat de opperkoopman Dortsman nog eens derwaarts is geweest en wel in 1653; * dat hij met den Koning van Onin het in vroegere jaren gemaakte contract tot het leveren van slaven en masooi vernieuwde etc.; wij vinden in de papieren van Banda hiervan geen melding gemaakt.

* Dortsman overleed den 28 September 1646. Missive van de H. R aan de Bewindhebbers van 21 December 1646.

en gezonde slaven op Goram hadden aangebracht, met het voornemen die aan Gommersdorp te verhandelen; maar deze tegen hunne verwachting niet daar zijnde [1], hadden zij ze aan de Gorammers verkocht en waren twaalf van hen, die door Borry gekocht waren, door hem naar Banda medegebracht, om ten zijnen bate aan de burgers te worden overgedaan. [2]

Het zou dus voor de Comp. voordeelig wezen, zegt de regeering in haren brief, dat ze zelve vaartuigen naar de negorij Oningh, *daer nooyt Nederlander is geweest* zond, en onderzocht met der minne en alle vriendschap dien handel met hen te drijven.

Echter zou het noodig zijn daartoe twee wel gewapende chaloepen te bezigen om voor overval en bedrog verzekerd te wezen, „alzoo men die lieden hun naturel nog niet doorgrond „noch ondertast heeft.” Volgens het zeggen van den Kapitein Gommersdorp zou het volgens hetgeen hij van hen op Goram had gezien, geen onbillijk volk wezen.

Ten einde aan de behoefte van slaven te gemoet te komen, die door de uitbreiding aan de notenkultuur gegeven, zich zeer deed gevoelen, besloot de regeering het volgende jaar twee vaartuigen rechtstreeks naar Onin [3] te zenden.

§ 9. Frederick Gommersdorp en Josua Braconier. 1654.

Dientengevolge werden de Koopman Josua Braconier en de Kapitein Gommersdorp aangewezen om die reis te onder-

---

[1] Bij gebrek aan een bekwaam vaartuig was men te Banda verhinderd geworden daarvan een naar Goram te zenden.

[2] Volgt: het voordeel door de Compie. te behalen, om aan die slaven de voorkeur te geven boven anderen: omdat ze in hunne jeugd evenals de Bandanezen «de Amboinse sieckte subject synde, die meestal hebben gehad» en in hunnen wassenden ouderdom, wanneer ze bekwaam tot arbeiden worden, daarvan bevrijd; terwijl daarentegen de Malabaren en andere natiën die als slaven op Banda werden aangebracht door die «pestilentiale plage» aangetast werden, waardoor er veel stierven en die in het leven bleven nooit weder tot hunne vorige gezondheid konden geraken.

[3] Ook Oenin, Oning, Hony, Wony en Ony genaamd; het is het Wonim der tegenwoordige kaarten; «het legt op een uytsteeckend hoeckje, zynde een »hooge klip in zee, aen het vaste land gehecht door een tongetje laeg »zandig land, niet breeder zynde of men kan het met een goed musket »ten naesten bij overschieten.»

Missive van Banda aan de H. R. van 17 September 1664.

nemen, die dan ook op den 22 Februari 1654, met de galjoot de Haesewint en de chaloup Alckmaer over Damme en Goram, daartoe de reede van Banda verlieten.

Hunne reis was niet voorspoedig, want ze kwamen eerst den 18 Maart te Goram, waar ze zich volgens hunne Instructie van tolken voor de kust moesten voorzien. De Orang Kaja's waren in het begin hiertoe in het geheel niet genegen, maar gaven eindelijk — na veel loven en bieden over de geschenken — hieraan toe, en verkregen ze drie Gorammers om hun als tolken en wegwijzers behulpzaam te wezen. De reden van hunne aanvankelijke weigering was niet ver te zoeken; zij die gewoon waren jaarlijks op Ony een goed aantal slaven in te ruilen om die op Ceram en elders van de hand te zetten, zagen in de Hollanders mededingers, die hunnen handel konden belemmeren of onderkruipen.

Na een oponthoud van zeven dagen te Goram vervolgden de galjoot en de chaloup de reis naar de kust, en lieten op 25 Maart voor de negorij Ony, bij de inboorlingen Roema-batti genaamd, op 10 vadem goeden stekgrond het anker vallen.

Den volgenden morgen voeren de tolken aan land om de komst der Hollanders bekend te maken; deze kwamen des namiddags vergezeld van een zoon des Konings aan boord van de chaloup Alckmaer, waarop Gommersdorp zich bevond, terug. Des Koningszoon viel een goed onthaal te beurt, en nadat men hem ten deele met de reden hunner komst had bekend gemaakt, voer hij des avonds weder naar land.

Den 27sten werden de onzen door den genoemden zoon des Konings en eenige tolken aangediend, dat de Koning met verschillende grooten des lands hen op het strand verwachtte om audientie te verleenen, en dat de Koning tot teeken zijner vriendschap drie lijfeigenen bij zich had, om aan de Nederlanders te vereeren.

Op het ernstig aanraden der Goramsche tolken werd besloten daartegen de waarde van 106 realen in kleeden mede te nemen, en, zoo deze geschenken aangenaam werden bevonden, ze alsdan in vergelding den Koning en zijne bijhebbende Orang Kaja's aantebieden, waarna de opperhoofden zich aan wal begaven; aan land komende werden ze met handtasting verwelkomd en verzocht nedertezitten. Na eenige voorafgaande gesprekken gelastte de Koning aan zijne tolken aan die van Goram aftevragen, met wat oogmerk de komst der Hollanders

aldaar geschiedde, en wat hun last en verzoek was. Hierop werd door de tolken geantwoord: dat de reden van de komst der Hollanders alleen daarin bestond, om met den Koning en zijne voornaamste Hoofden een oprecht, trouw en onverbrekelijk verbond te maken en te sluiten, en, zoo zij daartoe genegen waren, met een oprecht en ongeveinsd hart, gelijk zij Nederlanders het begeerden aantenemen en te onderhouden, dat alsdan de Nederlanders jaarlijks met schepen of kleiner vaartuigen en ingeladen koopmanschappen aldaar, of op eene andere reede onder het gebied van den Koning wilden komen handelen en de waren tegen slaven, massooi enz. verhandelen en omzetten.

Na veel over en weder praten werd het door den Koning en zijne Grooten aangenomen, en de vrede vast besloten zijnde deed de Koning toezegging, dat de Nederlanders, wanneer zij daar verschenen, jaarlijks 2 à 300 slaven en een groote partij massooi à contant te koop zouden vinden.

Voor het oogenblik kon er evenwel niets worden gedaan, uithoofde er omtrent twee maanden geleden twee corra-corra's van Ceram-Laut op de kust waren geweest, die in de negentig slaven hadden ingeruild en weggevoerd.

De koopmanschappen, waaruit de handel zou bestaan, moesten zijn: verschillende soorten van lijwaten als: zwarte kanjangs, karikams, kannekijns, breede zwarte baftas, smalle idem, patholen, gewone van $1\frac{1}{2}$ en 2 vadem, zwaarden en bijltjes van Tamboeko [1], groene-, blauwe-, geele- en roode koralen, grove porceleine schotels en kommen.

Dewijl er nu voor 's hands niets in het belang der Comp. te verrichten viel, besloot Gommersdorp de kust te verlaten. Hij vertrok met de Alckmaer rechtstreeks naar Banda; de Hasewint keerde over de eilanden Aroe, Tenimber en Damme terug.

§ 10. Jacob Borné, 1655—1658.

Ten einde „'t effect te bekomen van den langgeruchten slavenhandel" op de kust van Nieuw-Guinea en tevens aldaar timmerhout te kappen, vertrok de onderkoopman Jacob Borné op den 9den December 1655, met het jacht Coutchin en de chaloupen Batavia en Japara, over Goram naar de genoemde kust; den

[1] Zeer gezochte handelsartikelen van Tamboeko of Tambocko op de Oostkust van Celebes.

13den liet hij met zijne vaartuigen voor de negorij Kellebong (Goram) het anker vallen op 15 vadem koraalgrond.

In de vergaderingen, die met de Orang Kaja's in tegenwoordigheid van Borné werden gehouden, bevond zich een tolk, die eenige dagen vroeger van de kust was teruggekomen en eene goede partij slaven van daar had medegebracht. Hij gaf voor dat de Vorst van dat land (Ony) hem had aanbevolen, uit zijn naam bij den Gouverneur van Banda, Weijns te solliciteren, dat deze dien Vorst over twee maanden met eenige soldaten tegen zijne vijanden wilde bijstaan en dit als een bewijs van het in het voorjaar gemaakte vriendschapsverbond; tot verzekering der waarheid van zijn gezegde vertoonde de tolk hem eene geschilderde rottan, die hij in last had te Banda te brengen.

Borné sloeg echter geen geloof aan zijne woorden, maar beschouwde het voor „een logenstreek om de Nederlanders van die cust en van den slavenhandel te onthouden.” In die vergaderingen kwam weder ter sprake het verkrijgen van tolken en wegwijzers voor de kust. Het gelukte echter; Borné werd na veel moeite hiervoor in het werk te hebben gesteld er van voorzien, zoodat de reis den 19den December kon worden voortgezet, nadat Borné de Batavia naar Banda had gezonden ter overbrenging van het rapport van zijne verrichting te Goram. [1]

Den volgenden morgen met het aanbreken van den dag kregen ze de kust in het gezicht en wel in het N.O. op 11 à 12 mijlen; ze peilden toen Goram W. ten N. 5 à 6, Casseway Z.Z.W. 5 à 6 en het eiland Teeuwer Z. ten O. ongeveer 8 à 9 mijlen; door de stroom werden ze sterk om de Z. O. gezet. Het mocht hun echter niet gelukken hunne bestemming te bereiken, hevige buien wisselden af met doodstilte, waardoor men soms den stroom niet kon doodzeilen en waardoor weder verloren ging wat men had gewonnen; in eene dergelijke bui raakte de Japara uit het gezicht en niet voor den avond zag men dit vaartuig weder onder de kust van Bay, [2] zijnde het vasteland van Nieuw Guinea, om er verder niets meer van te hooren.

---

[1] Zoals o. a. over de oude twist tusschen de Orang Kaja Cabory en Andoe uit de negory Day, over de Ceram-Louwers die zich schuldig hadden gemaakt aan het vermoorden van den Lonthorsche Mardijker Cornelis Jansz. en zich ophielden of zouden ophouden op de eilanden Manovolko en Salavako enz.

[2] Dit gedeelte der kust was derhalve destijds reeds onder den tegenwoordigen naam van Baik bekend; zie de kaart van N. G. in den Atlas van Melvill van Carnbée en Versteeg.

Batoe Poetih liep men in het zicht, doch eene hevige bui uit het N.N.W. sloeg hen terug, en deed hen met den stroom om de Z.O. drijven; eene daarop gevolgde stilte van twee dagen dreef hen nog verder om de Z.O. In eene plotseling opgekomen harde bui waren ze genoodzaakt de orembaai, die aan een sleper lag, te kappen en te laten drijven. Den 26ste was de wind des morgens met een flauwe koelte van het N W. waarmede ze naar den wal van Bay tusschen de eilanden Phater en Noessa Woelang [1] dicht onder den wal, zijnde zeer steil van gebergte, liepen met het voornemen aldaar een ankerplaats te zoeken.

Men loodde 40 vadem fijne koraal, doch dit kwam hen te diep voor, zoodat ze weder zeewaarts stuurden; uit de vuren die men aan land zag, bleek het dat het bewoond werd. 's Nachts wederom felle buien, doch men bemerkte met het aanbreken van den dag dat men nog iets had gewonnen, maar, voor het avond werd, hadden ze wel dubbel zooveel verloren. Met een N.W. wind liepen ze W.Z.W. over, doch hadden hier zoodanigen tegenstroom dat zij des nachts wel 20 mijlen achteruit dreven. In plaats van Goram te beloopen zagen ze den volgenden morgen een eiland in het Z. O. op 7 à 8 mijlen, waarheen ze gaandeweg heen werden gedreven en hun voorkwam Groot Kei te wezen.

Daar Roema-batti met deze gelegenheid niet te bezeilen was, besloot de scheepsraad zoo het mogelijk was het in het zicht zijnde land te bereiken, aldaar het kenteren van den moesson af te wachten en inmiddels te zien of er timmerhout te bekomen was; zoo ja, dit alsdan te kappen, om daarna met den Oostenwind „wanneer het vlack voor 't laecken" is, naar Banda of naar Roema-batti te verzeilen zooals de gelegenheid zich dan zou voordoen.

's Avonds waren ze dicht onder de westkust van het eiland; in de hondenwacht kregen ze den wind met eene zoo hevige bui uit het Z.W. dat de fok uit de lijken scheurde en stuk sloeg. Ze gingen nu over stag en liepen N.O. over tot den morgen, toen ze met een NW. wind Z.W. overstaken; met den stroom dreven ze beoosten het land dicht onder den wal waar ze geen grond konden looden, en zeilden langs de zuidstrekking van het eiland heen.

Des namiddags vernam men van den Orang Kaja van Sayrarat, Serrefota, dat het het eiland Groot Kei was. Deze bracht hen een weinig terug en onder een schoonen hoek, waar ze voor twee ankers ten anker kwamen, het eene lag op vier, het

---

[1] Waarschijnlijk Paniké en Oelan der tegenwoordige kaarten.

ander op twaalf vadem grove koraal; doch met het laatste glas van de eerste wacht overviel hen eene zoo hevige bui uit den wal dat ze van hunne ankers spilden en grond afdreven. Eindelijk kwamen ze den volgenden morgen, na wel een mijl gedreven te hebben, voor de negorij Sayrarat op 36 vadem grove koraal ten anker. 's Morgens ten 8 uren hadden ze zulk eenen hevigen wind, en regen gehad, dat ze lang zonder zeilen dreven, maar daar de wind wat handzamer werd, dreven ze met den stroom naar de ankerplaats. Doch ook nu hield het anker niet, maar dreven voort tot omtrent een gotelingschoot beneden de plaats waar ze den vorigen nacht ten anker hadden gelegen, en waar ze nu op een gelijken koraalgrond op 9 vadem voor de derde maal ten anker kwamen. Ze maakten het zich zoo bekwaam mogelijk. Schip en tuig werd nagezien; men ging aan wal om boomen geschikt voor timmerhout te zoeken; na eenige dagen hiermede vruchteloos te hebben doorgebracht, mocht hun dit eindelijk gelukken, zoodat er 35 à 36 Lingoa en ijzerhoutboomen werden gekapt, vierkant gehakt en aan boord gebracht.

Met de inboorlingen stond men op een goeden voet, ofschoon die van Ely met die van Watteley [1] in oorlog waren, omdat ieder hunner de vergadering in zijne negorij wilde hebben. Die oorlog of twist was ook de reden dat ze in het afgeloopen jaar niet in Banda waren geweest. Borné maande hen tot vrede en drong bij hen aan om naar Banda te komen; om het eerste lachten ze, het tweede beloofden ze na te komen.

In Ely vond Borné nog eenige Bandanezen, uitmakende tien huisgezinnen, die derwaarts waren gevlucht ten tijde dat Banda door 's Comp^s^. wapenen werd veroverd (1621). [2]

Zoodra de maand Februari van 1656 ten einde was, besloot de scheepsraad, uithoofde men maar voor slechts twee maanden rijst, spek en vleesch aan boord had, het einde van den moesson niet af te wachten maar naar Ony onder zeil te gaan. Ze vertrouwden dit nu wel bij den wind te zullen kunnen ophalen,

---

[1] Bij C. B. H. v. Rosenberg. Reis naar de Z. O. Eilanden 1865, in de werken van het K. I. uitgegeven, leest men blz. 70: dat Watela bij den inlander niet bekend is, zou dit Watteley er soms mede overeenkomen? Zie ook de volgende blz. in den tekst waar ook Kei Wattela voorkomt.

[2] Zie over deze verovering het 3de Deel der Bijdr. van het K. I. v. T. L. en V. K. v. N. I. 1854.

Ook v. R. l. c. spreekt ook nog over de afstammelingen van deze Bandanezen blz. 72.

om dan van daar over Goram naar Banda terug te keeren. De watervaten werden gevuld, brandhout aan boord genomen en na van den Orang Kaja Serrefota afscheid te hebben genomen, werd het anker op den 4 Maart gelicht en met een N.N.W. wind koers naar Ony gesteld. Van de Japara had men sedert den 22sten December van het vorige jaar niets meer vernomen.

Maar ook nu zoude het jacht de reis naar Roema-batti niet gewinnen. Nauwelijks waren ze vier en twintig uren onder zeil of de N. Weste buien begonnen weder op te steken; ze waren toen in het gezicht van Kei Wattela dat ze op 3 mijlen afstand in het Z.Z.W. peilden; de koers was Z.W. Den 6den en 7den bevonden ze zich tusschen de eilanden Meeuw en Kei Wattela zonder veel te vorderen, de buien kwamen nog al uit het N.W. met veel regen.

Den 8sten was het droog weêr; op den middag zag men het eiland Couwer [1] in het Z.W., de wind liep naar het W.Z.W. zoodat de koers bij eenen tamelijken voortgang om de N.W. kon worden gesteld, tegen den avond liep men voorbij het eiland Teeuwer. [2] Den volgenden morgen met het aanbreken van den dag bevonden ze zich 5 á 6 mijlen Z. W. van Bay, zijnde een gedeelte van de Kust van Nieuw-Guinea dat zich N.W. en Z.O. strekt; daar het flauw woei uit het Z.W., vorderde men weinig, doch tegen dat het donker werd, peilde men het eilandje Batoe Poetih in het N.N.W.; dit eilandje ligt ongeveer W. ten Z. van Sackers Hoeck [3] dat ze mede zagen. In den nacht had men veel regen, daarbij werd het stil, zoodat ze door den stroom weder werden terug gezet.

Den 10den en 11den was het stil tot op den middag, ze dreven toen onder de eilanden Caras, Cany en Betoer; [4] deze eilanden lagen voor en in een groote inbocht boven de N.W. Hoek van Bay. [5] Met het zeeluchtje, dat op den middag doorkwam, schoot men een weinig langs den wal op. Bij het lood dat men van tijd tot tijd had laten gaan, vond men de diepten van 25, 26,

[1] V. R. als voren Koor.

[2] V. R. als voren Tijoor.

[3] Door wien deze naam aan dien hoek is gegeven bleef ons onbekend. Wij vinden het ook geschreven Saekers Hoeck.

[4] Atl. M. v. C. en V. Karas, Anne en Botoer. Op de kaart van Gregorij van deze gewesten, 1865, liggen vreemd genoeg deze eilanden bewesten de golf van Mac Cluer; evenzoo in den Atlas van Pijnappel.

[5] De latere Rijckloff van Goens Baai. Zie onder Keyts 1678.

43 en 50 vadem, koraal met schelpen. Den 12den bleef het hetzelfde weêr, ze kwamen daarmede onder het eiland Sammey;[1] men loodde 30 vadem fijne koraal toen men het zeewaarts over wendde. Den 13den 's morgens wederom harde regen met een N.N.O. wind; toen het opklaarde en stil werd, zagen ze achteruit een jonk die met hen overliep. De stilte bleef nog twee dagen aanhouden met veel travaden en regen, zoodat ze over en weder moesten houden; den 15den waren ze op den middag nabij het eilandje Kei-Kei onder den vasten wal gelegen[2] en meenden aldaar voor de negorij Toron ten anker te komen; doch daar ze bij het lood geen grond konden krijgen, zagen ze er van af en gingen over stag. Ze kregen twee vaartuigen in het gezicht, door hen Tarren genoemd.[3] Men riep het volk toe om aan boord te komen, doch in het begin waren ze te bevreesd om hieraan gevolg te geven, en niet dan nadat ze met de Goramsche tolken hadden gesproken, kwam er een van hun over, die zeide 's Konings dienaar te wezen. Op zijn verzoek ging een der Gorammers in de prauw, waarschijnlijk dat hij achterdocht koesterde en bevreesd was dat men hem zou medenemen.

Men vroeg hem of de Japara niet op Roema-batti was geweest; hij verklaarde dat, hoewel hij onlangs meermalen daar geweest was, hij van de chaloup niets had vernomen. „Desen persoon aen boord sijnde maeckte geen lang verblyf, maer socht in der haest weder by syne mackers te wesen, sulcks hem met genoegen lieten gaen en den koers wederom te zeewaerts wenden." 's Nachts en een gedeelte van den 16de dreven ze in stilte, toen het zeeluchtje kwam opzetten, waarmede ze dicht aan het eilandje Kei-Kei liepen; bij het lood had men 20 vadem grove koraal, waarna de koers weder zeewaarts werd gesteld, doch al spoedig verslapte de wind, het werd stil en de stroom deed hen den 17den en 18den nogmaals eenige mijlen terugdrijven.

Toen nam de scheepsraad op den middag van dien dag het besluit geen tijd langer zoek te brengen, want dat Roema-batti met de aanhoudende W.N.W. en N.W. winden niet te bezeilen was. Daarbij waren de scheepsprovisien zeer verminderd, zoodat het raadzaam werd geacht zoo spoedig doenlijk naar Goram over te steken en vandaar naar Banda terug te keeren. Toen ze dit

---

[1] Atl. M. v. C. en V. Samail, Semail.

[2] Op de kaart, in den hiervoren genoemden Atlas, liggen op deze hoogte eenige eilandjes waarvan er twee zijn genaamd Ega en Pandjang.

[3] Een soort van visschersvaartuigen, ook Tarre-Tarren genaamd.

besluit namen, bevonden ze zich onder de kust omtrent het eilandje Sammey, hetzelfden waaronder ze den 12den te voren reeds waren geweest.

Na den 19den nog een paar hevige travaden met regen uit het W.N.W. doorgestaan te hebben, zagen ze den volgenden morgen Goram in het Z.W. ten Z.; door de afwisselende koelte liep het echter nog aan tot den 23sten, voordat ze voor de negorij Day ten anker konden komen. Nadat de medegenomen tolken waren ontscheept en ze het noodige hadden verricht [1], lichtte men den 4den April het anker voor Banda, waar ze het den 7den tegen middernacht ter reede van Neira weder lieten vallen.

Hoewel deze reis vruchteloos afliep, hebben wij dien ophaaltocht niet achter willen houden, omdat wij daardoor weder met eenige voor ons nieuwe namen van eilandjes zoo onder de kust gelegen als van een gedeelte van deze kust zelve bekend worden.

Volgens berichten, die in October van 1656 van Goram en andere oostelijk gelegen eilanden te Banda kwamen, vernam men dat de Japara, die op den 22sten December van het vorige jaar van de Coutchin was verstoken geraakt, aan het eiland Caras in de groote baai [2] gelegen, was verongelukt en dat de opvarenden door de inboorlingen zouden zijn vermoord. Dit gaf aanleiding, dat Borné den 26sten Februari 1657, met de Coutchin en Batavia andermaal naar de kust werd gezonden, ten einde naar dit ongeval onderzoek te doen. Over de eilanden derwaarts gestevend kwam hij voor Caras ten anker, doch kon, dewijl de geheele bevolking van dat eiland de vlucht had genomen, niet te weten komen hoe of op welke wijze de bemanning was omgekomen. Hij vond de Japara uit elkander geslagen en al het ijzerwerk er van afgesloopt.

Niets hier ten dienste van de Compie kunnende verrichten, liep hij naar Roema-batti, waar hij door den Vorst of het opperhoofd zeer goed werd ontvangen; doch om zijn ruim met slaven gevuld te krijgen mislukte hem, daar zij die voorhanden waren reeds een paar maanden vroeger door de Cerammers en

[1] Terwijl ze daar lagen, voer een Bandanees genaamd Ratamanno, op den 29sten Maart met zijn vaartuig naar Cov' viay aan de binnenkust van Nieuw-Guinea tot het opkoopen van massooi, die hij daar tegen Tamboeksche zwaarden, goud en kleeden voor een tamelijk geringen prijs ruilde; terwijl hij later de massooi aan Javanen, Maleiers en Makassaren tegen 60, 65 à 70 R. het pikol weder verkocht.

[2] Van Couvou' ay omtrent 15 à 16 mijlen bezuiden de negorij Ony. Brief van Banda aan de H. R. van 30 Apr. 1657.

Gorammers waren ingeruild. Hij moest derhalve onverrichter zake naar Banda terugkeeren, waar hij dan ook den 10[den] Mei voor Neira weder ten anker kwam.

Voor de kennis van de kust leverde deze reis niets bijzonders op.

Voor de derde maal verliet Borné Banda's reede, op den 24sten Januari 1657 over Goram naar de kust, met de chaloupen Batavia en Swaluw, in de hoop van eens eindelijk te zullen slagen. Maar nauwelijks op Goram aangekomen tot het aanbesteden van atap werd hij — hoewel bij het aan wal stappen schijnbaar goed ontvangen — met zijn bij zich hebbende manschappen, waaronder ook zijn broeder zich bevond, op een verraderlijke wijze aangevallen, en met uitzondering van een enkele, die het met zwemmen ontkwam, door de bevolking wreedaardig vermoord. Ze deden zelfs eene poging om zich van de beide vaartuigen meester te maken, doch dit stuitte af op de kloeke houding der equipagiën, die dan ook weldra de ankers lichtten en naar Banda terugkeerden. [1]

De reden, waarom de Gorammers tot dezen moord besloten, was niet verre te zoeken. Ze waren naijverig op de onzen en vreesden terecht, dat zoo zij eenmaal den handel in slaven en massooi in handen hadden, zij wellicht achter het net zouden visschen en de belangrijke winsten die zij tot dusverre door dezen hunnen handel op de kust verkregen, zouden moeten derven.

Vermoordden ze nu de bemanning der vaartuigen, die van

---

[1] Nagenoeg op denzelfden tijd en op gelijke wijze verloren vier soldaten en een matroos van de chaloup de Garnael het leven; die op Goram waren aangegaan om zich van verversching en leeftocht te voorzien; ook ontbrak er niet veel aan of dat vaartuig was mede in hunne handen geraakt. De Garnael kwam van Amboina.

Brief van Banda aan de H. R. van 9 Mei 1658 en van Amboina 23 April 1658. Van Amboina werd het volgende jaar eenige vaartuigen afgezonden om op Goram daarna onderzoek te doen.

Den 7 Mei kwamen deze vaartuigen te Banda, en verhaalden, dat ze op Goram een groot getal kokos, sago en pisang en andere vruchtdragende boomen, aard- en moeskruiden hadden omgekapt en vernield, en de aanwezige vaartuigen in den grond gekapt.

Het volk was in het open veld niet verschenen; die welke men van hen hier en daar vond, had men volgens hun »oude usantie" de hoofden afgeslagen enz., de sterkte van hen werd op 7000 man begroot, die in een vesting Catelocke zich hadden versterkt.

Brief van Banda aan de H. R. van 15 Mei 1659.

Banda door de Compie derwaarts werden gezonden, dan, meenden ze, zou de Compie de lust wel vergaan om dien handel door te zetten. En van hunne zijde was dit niet zoo geheel mis gezien, want op bevel der Hooge Regeering, bij haar schrijven van den 30sten April 1659 aan den Gouverneur van Banda, werd deze gelast geen Comps vaartuigen weder naar de kust te zenden; dientengevolge werd de vaart derwaarts gestaakt, doch, zooals wij zullen zien, slechts voor weinige jaren.

§ 11. Willem Buys, 1662.

Het volgende voorval gaf aanleiding dat in 1662 de vaart op de kust weder werd hervat.

In dat jaar kwam te Banda van Ceram de burger Willem Geleynsz. van Lonthoir; [1] hij had aan boord een matroos genaamd Anthony Adriaensz. Multum, die in 1656 door zeeroovers gevangen werd genomen en na drie jaren op het eiland Caras gevangen gehouden geweest te zijn, door den Orang Kaja van Roema-batti verlost werd en met hem derwaarts vertrok Hier bleef hij nogmaals een drietal jaren, in welken tijd hij eene goede behandeling genoot, totdat de Orang Kaja hem mede naar Ceram nam en aan Willem Geleynsz. overleverde. Deze vereerde den Orang Kaja een kleed met goud doorwerkt, ter waarde van 30 Realen tot een belooning.

Antony Adriaensz. deed een verhaal van zijn wedervaren, terwijl hij al verder veel wist te verhalen van den slavenhandel op Ony, b. v. dat er jaarlijks wel 2 à 300 konden worden ingeruild en betaald met tien Tamboeksche zwaarden per stuk. Dat de Orang Kaja van Roema-batti gaarne zou zien dat de Hollanders daar ten handel kwamen, niettegenstaande de Makassaren en Gorammers hen daarvan terughielden; dat hij met den Orang Kaja verscheiden malen aan het eiland ...... [2] was geweest, die aldaar de slaven door elkander tegen den prijs van een Tamboeks zwaard per stuk opkocht en naar Roema-batti overbracht, en dat dit de plaats was, waar de slavenhandel werd gedreven.

Hij gaf tevens te kennen, dat, daar hij met de taal des lands bekend was, hij niet ongenegen zou wezen en ook aannam den

---

[1] Brief van den Gouverneur aan de H. R. van 7 Mei 1662.

[2] De naam is niet ingevuld.

handel met den Orang Kaja van Roema-batti op een goeden voet te brengen, indien men kon besluiten eene bezending derwaarts te doen en van zijne diensten gebruik wilde maken.

De Gouverneur en Raad nam deze zaak in overweging, en men kwam tot het besluit, om zoodra de gelegenheid hiertoe zich zoude voordoen, daaraan gevolg te geven.

Dienteugevolge werd in Juli 1662 de vaandrig Willem Buys gelast [1] met de vaartuigen Emeloort, Jacatra en Garnael, naar Goram, en met de twee eerstgenoemden van daar naar Roema-batti te zeilen en te zien wat aldaar in het belang van den slavenhandel zou te verrichten zijn, alsmede om te vernemen wat aldaar voorviel, terwijl de genoemde matroos Antony Adriaensz. hem in deze commissie als tolk zou ter zijde staan.

De reis liep echter vruchteloos af [2]; toen Buys op Roema-batti verscheen, waren kort te voren de Makassaren en Gorammers van daar met 136 slaven vertrokken; wel bood hem de Orang Kaja een vijftig stuks kinderen ten verkoop aan, maar Buys meende hiertoe niet te mogen overgaan „denckende dat de Compe geen kinderen van doen had, maer kloek volck om te arbeyden.” Doch, voegen de schrijvers van den brief er zeer naïf bij: „maer hy (Buys) dacht niet dat d'E. Compe. die hadden cunnen doen verkoopen en ligt wel een centje op winnen.”

De ontvangst, die Buys te Roema-batti te beurt viel, was zeer goed geweest en men had hem alle vriendschap bewezen. De Orang Kaja en de zijnen boden hem alles aan wat het land opleverde, terwijl hij hem beloofde dat, zoo hij over zes maanden of wat later wilde terugkomen, hij hem wel 500 stuks slaven zou kunnen leveren, tegen 14 realen per stuk in goederen uitkoops, als Makassaarsche bijltjes en Tamboeksche zwaarden; naar goud was ook vraag, terwijl er eene goede hoeveelheid (slaven) voorhanden zou zijn. Daar er nu voor 's hands voor Buys niet veel te verrichten viel, vertrok hij van de kust en was den 15 September weder op Banda terug.

§ 12. Nicolaes Vinck. 1662—1663.

Buys werd andermaal bestemd voor eene reis naar de kust, doch hij overleed, zoodat in zijne plaats werd benoemd de

---

[1] Als voren ultimo Juli 1662.

[2] Als voren 19 Septbr. 1662.

Secretaris van den Raad van Justitie Nicolaes Vinck, die met het galjoot Emeloort en de chaloup de Creeft van Banda derwaarts onder zeil ging, en op den 5 November 1662 voor Ony ten anker kwam. Ook hem wachtte een goede ontvangst, en wat hem bijzonder aanstond, was dat hij in 10 à 11 dagen tijds 38 stuks slaven verhandelde, die door hem onmiddellijk met de Creeft naar Banda werden gezonden.

Hier (Banda) was men over den aanvankelijk goeden uitslag zoo tevreden, dat men alles wat van kleeden voorhanden was bijeenzocht ten einde zoo spoedig mogelijk de Creeft weder naar de kust te kunnen zenden. Den 10 December was deze dan ook weder te Ony.

Maar intusschen was de wind veranderd; men begeerde nu Makassaarsche kleedjes, Tamboeksche zwaarden en Crimatsche (Karimata?) bijltjes. De andere goederen waren met uitzondering van het Guineesche lijwaat niet meer gewild.

Hierbij kwam, en dit was wel het voornaamste, dat de Orang Kaja tegen de Hollanders werd opgezet door de Cerammers en Gorammers, waardoor de verhouding tusschen deze en de onzen zoo gespannen werd, dat het wellicht op moord en doodslag zou zijn uitgeloopen, indien ze minder op hunne hoede waren geweest.

Vooral waren ze woedend op den tolk Anthony Adriaensz. en hadden ze dezen en de Scheepsopperhoofden kunnen vermoorden, dan, meenden ze, zouden de Hollanders vooreerst wel niet terugkomen. Onder anderen gaven ze de inboorlingen te verstaan, dat het de Hollanders onder schijn van handel slechts om hun land te doen was; waren ze er maar eerst meester van, dan sloegen ze het volk dood, want zulks deden ze overal.

Om alle onheilen voor te komen en daar er voor het oogenblik niets in het belang van de Compe. uittevoeren was, besloot Vinck naar Banda terug te keeren, maar alvorens met de Creeft wat Noordelijker te loopen naar eene negorij Roema-kay genaamd, eene plaats van waar den Orang Kaja van Ony wel de meeste slaven trok, en waar de tolk Adriaensz. meermalen met den Orang-Kaja was geweest.

Op deze plaats, 12 mijlen N. W. van Ony gelegen, was de ontvangst bij uitstek goed; al dadelijk bij hunne aankomst werden zij omringd door eene menigte Tarre-tarren; ongewapend kwamen de inboorlingen aan boord en boden hun visch, vrucht-

ten en sagoëer te koop aan. Hunne Hoofden maakten zelfs hiervan kleine geschenken en vereerden daarenboven aan Vinck twee varkens. Dadelijk stelden zij den handel open voor alles wat hun land opleverde, als sagoe manta, sagoe, boontjes en andere vruchten; het was ook van deze plaats dat Ony van levensmiddelen werd voorzien.

Wat het aankoopen van slaven betrof, was Vinck niet gelukkig; ook hier waren de voorhanden zijnde eenigen tijd geleden aan de Ouiërs verhandeld; doch men gaf hem de verzekering, dat, als hij over drie of vier maanden wilde terugkomen, men daarin zou voorzien, terwijl ze beloofden er geen meer aan de Ouiërs te zullen verkoopen. Vinck kocht er echter nog zeven stuks en deze voor de helft van den prijs dien hij op Ony had moeten besteden, en toch ontvingen de inboorlingen volgens hun zeggen er meer voor als zij van de Oniërs gewend waren te ontvangen.

In het belang der Compe. kon er voor het oogenblik niets worden gedaan, zoodat Vinck besloot te vertrekken, Ony aan te loopen om de Emeloort aftehalen en van daar gezamenlijk naar Banda terug te keeren, waar hij in het begin des volgenden jaars met twee zijner vaartuigen aankwam; de Emeloort moest hij om onbezeildheid achterlaten; dit vaartuig liep naar de Aroe-eilanden ten einde aldaar de kentering van den moesson af te wachten.

Het was op deze reis dat Vinck bekend werd met het bestaan eener diepe bocht tusschen Ony (Roema-batti) en Roemakay gelegen, en van welks bewoners hem door den Orang Kaja van Ony vrij wat bijzonders verhaald en door hem aan den Gouverneur van Banda werd medegedeeld, om in het Dagregister opgeteekend te worden. Bij het ontbreken van dit register kunnen wij echter uit den brief door den Gouverneur van den 25 April 1663 aan de H. R. geschreven, het een en ander mededeelen wat hierop betrekking heeft. Zoo deelde Vinck den Gouverneur mede: dat tusschen Ony (Roema-batti) en Roemakay zich eene bocht opende, die zoo Noordelijk inliep, dat men geen land kon beoogen; de breedte zou zijn omtrent 8 mijlen, gerekend op de streek die men hield in het oversteken van den hoek van Ony naar den hoek van Roema-Kay, die omtrent drie mijlen van daar lag. Vinck had aan den Orang Kaja te kennen gegeven of daar geen doorgang kon wezen, of een Straat om in de Zuidzee te komen, doch deze had hem daarop geant-

woord, dat hij eens aan het einde van de bocht was geweest, waar hij met zijne vaartuigen na ....?[1] uren scheppens was gekomen; dat er geen doorgang was, maar wel een lange streek laag land, ter breedte van omtrent één half mijl en men daarover een andere zee kon zien; dat er in die bocht eilanden lagen, waar *menschen op woonden met staarten als honden* en andere *daar deze zich met hun haar aan een tak van een boom vastknoopen en zoo blijven hangen om te slapen.* Fides sit penis autorem, zegt de schrijver van den brief. In de bocht werden langs de oevers vele negorijen gevonden, waarin een talrijke bevolking woonde, doch had de Orang Kaja ze niet durven bezoeken. Voorts zouden er ook vele en groote rivieren in uitmonden; Roëma-kay zou mede door een rivier in tweeën worden gedeeld, langs welke landwaarts in ook eenige negorijen lagen, die met sloepen wel bevaarbaar zouden wezen. Deze en andere negorijen waren veelal om een "wissie wassie" in oorlog met malkanderen, het doel was het bekomen van krijgsgevangenen en die als slaven te verkoopen. Men wist Vinck te verhalen dat al dat volk Heidenen waren, en zij ook geen Gorammers, Cerammers noch Makassaren bij hen gedoogden, terwijl daarentegen de Orang Kaja van Ony met zijn voornaamste, Moors zijnde — den Islam toegedaan — meestal met hen (die van Goram enz.) in gezelschap was, "luysterende en doende meest "alle syne saecken na het aenraden van dese schelmen."

De Gouverneur begeeft zich nu op het veld der bespiegelingen. Hij meent dat de kans schoon staat om met de Roema-kayers wat goeds te doen; wanneer men daar de baan schoon had, dan zou die lichtelijk te behouden zijn, want men had alreeds groote jalousie en "onrustigheid" tusschen die lieden en die van Ony opgemerkt. Dit geschiedt toch de geheele wereld door tusschen steden, landen en rijken, voornamelijk onder die welke geen gemeenschappelijk Hoofd hebben en daarenboven in godsdienst verschillen. De jalousie zal gemakkelijk te onderhouden wezen, zoo door het aanbieden van geschenken, en bij verdere verstandhouding, door het invoeren der Christelijke godsdienst, van onze taal en van onze manieren.

Heeft dit plaats, dan zal het wel geheel tot vijandschap overslaan en de oorlog uitbarsten, en bij de aanbieding van onze hulp zal het mogelijk wezen den Orang Kaja van Ony

---

[1] Niet ingevuld.

hier geheel weg te krijgen, en daardoor de Cerammers, Makassaren en hunnen aanhang, handel en vaart te benemen. Zelfs zou men mettertijd die van Roema-kay zoo geducht kunnen maken, dat ze ons tegen die kwaadwillige Cerammers zeer zouden kunnen dienen met rooven en kruissen, behalve nog dat men zoude komen tot de verdere kennis dier landen en wat daarin verborgen mocht wezen.

De Gouverneur en zijn raad meende derhalve het voordeel der Compie. te behartigen door Vinck andermaal derwaarts te zenden, die dan ook den 5den April met de chaloupen de Garnael en Walingen van Banda vertrok, met schriftelijke order om regelrecht naar Roema-kay te zeilen en aldaar te trachten den handel te bekomen.

Bij het ontbreken van het journaal van dezen tocht zullen wij weder gebruik maken van het schrijven van het Bestuur te Banda over den uitslag van deze reis aan de H. R. en gedagteekend den 15den September 1663.

Vinck, op den 5den April te voren van Banda vertrokken, was reeds den 10den daaraanvolgende voor Roema-kay aangekomen.

„Wy vinden niet dat de saecken daer soo schoon staen als men wel voorgegeven heeft" zoo vangt de brief aan. De eerste ontmoeting was aan wederzijden met groot wantrouwen geschied. In den handel had men bevonden dat ze wal geinstrueerd waren „van den Radja van Ony" door veel meer voor hunne slaven en eetwaren te eischen als de vorige keer.

Nu begeerden ze ook heele kleeden, daar het hun vroeger onverschillig was geweest of ze een half of een stuk hadden bekomen. Men had hun van dag tot dag uitgesteld met slaven te koop aan te bieden, zoodat men daar dan ook maar drie stuks had gekocht; een jongen voor twaalf, een slavin voor 13 en een kloeken slaaf voor 15 realen, de waardij in kleeden uitkoops. Ze besloten derhalve te vertrekken, nadat zij beloofd hadden over drie à vier weken terug te zullen komen.

Intusschen had men naar de bocht vernomen, en dewijl men daarover „wonderlyck hoorde spreecken", besloot Vinck de stevens derwaarts te wenden. Den 16den vertrok hij van Roema-kay en kwam denzelfden avond voor eene negorij Isera of Is'ra genaamd. Hoewel niet groot in uitgestrektheid werd deze negorij door duizende menschen bewoond; allen gingen moedernaakt zonder

de minste schaamte te hebben. Ze zochten ook hier den handel te bekomen; hunne beloften waren goed, maar de uitslag was verraad; want nadat de onzen van uur tot uur werden opgehouden, gebeurde het op den tweeden dag na hunne aankomst, dat een prauw van Walingen aan land komende, om naar de slaven te vernemen, met een menigte van pijlen en assagayen uit de nabij gelegene huizen werd begroet, zoodat ze moesten terugtrekken.

Dadelijk werd uit de chaloupen met een kanon onder hen geschoten, en verder order gegeven om de negorij tot straf van het verraad in brand te steken. Het prauwtje werd bemand en voer aan wal: aan land komende vonden ze den vijand op de vlucht. Tegen de order sprongen twee man, waaronder den onder-stuurman Abraham van der Staff, uit de prauw, en den vijand te verre vervolgende, werden ze door dezen om het leven gebracht, en grepen weder zoodanig moed dat ze de onzen, die tot hulp van die twee man opgerukt waren, tot aan de prauw vervolgden, doch zonder verder eenige schade te lijden. Daarentegen werd er van de chaloup met een kanon, dat met schroot en dubbel scherp geladen was, een schot onder hen gedaan dat er wel twintig het wederkeeren vergaten en de overige het hazenpad kozen.

Nu voer men weder naar den wal en stak de negorij in brand, zonder dat ze iemand vernamen. Ze gisten dat er omtrent 150 van dat volk in het zand lag, en deze straf tot een voorbeeld zoude strekken voor de „nabuyrige verraders daer het daer allerwege vol van schynt te wesen.”

Den 19den liepen ze verder de bocht in en zeilden langs den wal, waarvan de strekking was Oost en Oost ten Zuiden. Ze zagen overal hoogland met moerassig voorland; men vond goeden ankergrond en ook vier rivieren, doch die zulke sterke afwateringen hadden, dat ze geen kans zagen die met de chaloupen te kunnen opvaren. Den 21sten waren ze aan het einde der bocht, doch ze vernamen geen opening; men giste de bocht lang te zijn van Roema-kay 14? mijlen en eene breedte te hebben van 10 á 12? mijlen. Ze zeilden nu naar den overwal en langs de Oostzijde van de bocht, zoodat ze den laatsten April weder voor Ony, aan het begin der bocht uitkwamen.

De strekking van de bocht was niet Noord en Zuid, zooals men meende [1], maar Oost en West, zoodat volgens de kaarten

---

[1] Zie blz. 60.

die van Nieuw Guinea gemaakt waren, het einde van de bocht omtrent de Moordenaars-baai zonde uitkomen. Daaruit zou men oordeelen dat al het land tusschen Ony en de Moordenaars rivier een eiland was of wel uit eenige kleine eilandjes bestond. Langs den Oostwal hadden ze maar een negorij gevonden, Schaer [1] genaamd, behoorende onder het gebied van den Radja van Ony; maar daar het volk niet welgezind scheen, was men van daar zonder handel vertrokken. Op eene andere plaats, waar schoon grasland was, hadden ze ook een partij volk aan het strand vernomen, maar daar komende werden ze met pijlen begroet, zoodat ze weder afhielden.

Op Ony stonden de zaken weder beter, dan ze zich bij het laatste afscheid lieten aanzien; hetzij dat men zich had gespiegeld aan de asch van hunne naburen, dat al tot hunne kennis was gekomen en met verwondering hadden verstaan, dat zij dat volk met zoo weinig macht hadden durven aantasten, dat de Radja van Ony volgens zijn zeggen met geen duizend van de zijnen had durven ondernemen; of dat de Radja door het achterblijven van de Makassaren de onzen weder aanzocht tot het koopen van slaven, of wel dat hij op de een of andere goede gelegenheid hoopte, om door geveinsde aanhalingen en vriendelijkheid de onzen een trek te spelen, of wel om al die redenen tegelijk, want in vijf dagen kochten ze van hem 21 slaven, zoo groot als klein, voor de waarde in kleeden van omtremt 321 à 22 Realen. De Radja maakte zijn excusen voor het laatst gepasseerde; het alarm, dat er toen was geweest, ontstond door een gevecht onder zijn volk naar aanleiding van een onderlinge twist en die door de onzen was opgenomen als of het op hen was gemunt. Hij noodigde hen uit om over vijf maanden weder te komen, wanneer hij hun in alles zou gerieven. Hij verzekerde dat de Cerammers de onzen valschelijk hadden wijs gemaakt, dat hij (Radja) schelmstukken met ons zoude hebben voorgehad, maar hij zoude hun daarvoor betalen. Hij verzocht hun dat zij aan land wilden komen zooals te voren; hij wist niet wat van de onzen te moeten denken, dat men over en weder gijzelaars vorderde zooals nu geschiedde.

In het kort, hij fluitte heel zoet, maar de onzen bleven op hunne hoede, en zonden, volgens ontvangen bevel, niemand aan wal of een hunner kwam aan boord in de plaats.

[1] Er komt eene negorij, Sekar genaamd, voor op de kaart van M. v. C. en V.

De Radja waarschuwde Vinck zich wel in acht te nemen voor de bevolking van Roema-kay, dewijl ze met die van Isera gezworen hadden hen te verrassen en aan te vallen. Zelfs wisten ze bijzonderheden mede te deelen hoe de aanslag zoude geschieden. "Hy veegde het voor syn deur seer schoon"; doch de Gouverneur oordeelde met Vinck, dat al dat spel door dien "schalck" gemaakt was, om de onzen tegen hen opgeruid hebbende, zooals was geschied, den handel alleen te kunnen drijven. Niettegenstaande deze waarschuwing "als comende van een geveynsden vriend" besloot Vinck weder naar Roema-kay over te steken en te zien of, bij aankomst, van slaven eenig voordeel voor de Compe te behalen was, of ten minste te zien hoe de bakens daar gesteld waren, ten einde aan zijne lastgevers bericht te kunnen geven, wat er voor het vervolg in dat gewest voor de Compe te doen of te laten stond.

Den 5den Mei werden de ankers gelicht en niet vóór den 8sten konden zij die voor Roema-kay weder laten vallen; door tegenwind, stroom en stilte waren zij zoo lang onderweg geweest.

De hekken schenen hier ook verhangen; "alles liet sich aensien tot bedriegery, de bejegeningen met achterdocht; de complimenten waren om de onsen aen land te noodigen, de excusen om aen onse chaloupen te comen seer blauw."

Men zag veel vaartuigen, die opgepropt met volk waren, naar die negorij koers zetten. Des nachts van den 8sten merkte men op, dat de vrouwen op bevel der mannen boschwaarts vluchtten en dat de vaartuigen onder veel geschreeuw, het blazen op hoorns, slaan op byfa's en gong's te water werden gebracht. Vinck, die hieruit begreep dat men een aanslag op de chaloupen bedoelde, liet de ankers lichten en ging onder zeil; hij gaf hun tot afscheid vier schoten uit het kanon "die niet mistastten gelyck men uyt hun ellendig gekerm con hooren." Men zou hun meer van die "ballen" toegekaatst hebben, doch zij waren slecht van kruid voorzien, waarvan zij voor Isera vrij wat hadden gebruikt; dat wat hun overbleef, dachten zij wel noodig te zullen hebben, indien ze achtervolgd waren geworden.

Dit gebrek was ook oorzaak dat zij verder geen fortuin hadden gezocht naar Boy-tay [1] en andere negorijen, die langs de kust van Nieuw-Guinea westwaarts liggen. De terugreis naar Banda werd aangenomen, waar ze den 22sten voor Neira ten anker kwamen, hebbende in het geheel 24 stuks slaven zoo

[1] Deze naam komt op de tegenwoordige kaarten niet voor.

groot als klein voor de waarde van 308⅘ Rijksd. in kleeden geruild. [1]

Het bestuur van Banda zegt verder in zijn schrijven, dat dit nu het resultaat was van den handel langs de kust, en het zoude wachten op de bevelen van de H. R. wat nu verder te doen stond. Zijnerzijds nam het de vrijheid in bedenking te geven, dat alle strandbewoners langs de kusten van Nieuw-Guinea zeeroovers waren en daarvan leefden, dat ze daardoor volgens „de natuyr van sulcke schelmen en moordenaers” zijn, listig, wantrouwig en aan niemand getrouw, als die ze vreesden. Inschikkelijkheid en goede woorden werden bij hen opgenomen als blooheid van onze zijde en waardoor ze des te stouter werden, zoodat de geschenken en de goede behandeling aan hen gegeven en betoond, hun slechts dienden als monstertjes van onze rijkdommen en het „voor hen medegebrachte, maer kittelingen gaven” tot roof door moord.

De Compie. had hiervan reeds sedert vele jaren allerwegen langs de kust en de daarbij gelegen eilanden de treurige ondervinding opgedaan, zoo in personen als goederen. Was niet in de Moordenaersrivier de Commandeur Pool met eenige van de zijnen in 1636 doodgeslagen, zonder hiertoe de minste aanleiding te hebben gegeven [2]? Omtrent 8 jaren geleden was aan het eiland Caras, de Japara verongelukt en het volk vermoord, en nu onlangs op het eiland Aes nabij Ony, de schipper van een Ambonsche jonk enz., behalve nog hetgeen Amboina en Ternate in hunne onderdanen overkomen was, waarvan men wel gehoord, maar geen schriftelijke aanteekeningen had. Men vond dat het wel tijd was, dat die moordenaars werden gestraft, maar daartegenover stond, dat zoo ze allen zamenspanden en zich vereenigden met die van Ceram en Goram, ze veel rooverijen zouden kunnen plegen op hunne Bandasche onderdanen en andere bevriende eilanders.

De Gouverneur geeft derhalve als zijn oordeel op, dat het het beste zou wezen dat men eenigen van hen die het minste kwaad hadden gedaan, zoo als b. v. die van Ony, te vriend

---

[1] Bij Valentijn «Beschrijving van Banda» komen eenige bijzonderheden over dezen tocht van Vinck voor, waaruit men zou kunnen opmaken, dat hem een journaal ten dienste heeft gestaan.

[2] Hier had nog kunnen worden bijgevoegd het vermoorden van den schipper van het jacht Aernhem, Dirck Melisz. met 9 man van zijn volk in 1623 in den tocht onder den Commandeur Jan Carstensz.

hield, en hun niet liet blijken dat men bekend was met hetgeen de Ambonsche jonk was overkomen, daar dit ook wel buiten voorweten van den Radja zou kunnen geschied zijn. Anderen zooals Roema-kay, Caras en Poeloe Aes zou men eens of twee maal goed straffen met het verbranden van hunne negorijen en het ruineren van hunne vruchtboomen en vaartuigen.

Dit zou hun onze macht doen leeren kennen, terwijl het tevens een krachtig voorbeeld zou wezen en voor het vervolg een heilzamen schrik geven. Het zou tevens een middel zijn om den band tusschen Ony en Banda te versterken; doch men zou op Ony echter nooit moeten komen, dan met eene voldoende macht van vaartuigen en soldaten en onder verband van gijzelaars; zoo zou men geen gevaar loopen van volk en goed te verliezen.

De macht hiertoe benoodigd — namelijk om de hiervoren genoemde negorijen te straffen — behoefde niet groot te zijn; een paar goede chaloupen, zooals de Creeft met 25 á 30 soldaten bemand boven de equipagie, zou voldoende zijn, en deze chaloupen zouden, als zij naar Ony gingen om te handelen of in het wachten naar slaven, telkens een „springtogtje" kunnen maken om die booswichten te straffen of afbreuk te doen.

Het bestuur te Banda zal echter tot het doen van die „vyandelycke togtjes" niet besluiten, voor en alleer hiervoor machtiging van de H. R. te hebben bekomen.

Intusschen zullen ze overleggen of het geraden zal wezen, tegen den door den Radja van Ony bepaalden tijd, eenige vaartuigen ten handel derwaarts te zenden zooals voor dezen, evenwel zonder hem iets mede te deelen van het voornemen om de „geledene affronten aen syne nabuyren te wreecken."

Was deze tocht van Vinck in het belang van den handel in slaven maar sober uitgevallen, voor de kennis der aardrijkskunde daarentegen was hij niet onbelangrijk, daar wij voor het eerst bekend worden met de bocht, die thans met den naam van de Golf van Mac Cluer op de kaarten prijkt, maar terecht op de nu voortaan te maken kaarten van Nieuw-Guinea, Vincksgolf zal behooren genoemd te worden, uithoofde hij de eerste is geweest die deze golf tot het einde langs beide oevers bezeild en ons met eenige bijzonderheden betreffende die golf bekend heeft gemaakt.

§ 13. Burgert Pietersz. 1663, 1664.

Het Gouvernement te Banda gaf gevolg aan het voornemen, om in de maand October of November een paar vaartuigen naar Ony te zenden, volgens den wensch van den Radja, en hiervoor werden gebezigd de chaloupen Jacatra en de Goelang, onder het bevel van den Sergeant Burgert Pietersz., een Assistent, enz. [1]. Den 1en December was de Jacatra te Banda terug na op Ony eenige slaven te hebben ingeruild. Bijzonderheden omtrent deze reis ontbreken, de ontvangst moet echter wel vredelievend zijn geweest, daar men in het tegenovergesteld geval wel geen slaven zou hebben kunnen inruilen.

Zijn ontvangst in het volgende jaar (1664) toen hij voor de tweede maal voor Ony verscheen, nu met de Loenen en Breukelen, was echter ver van vredelievend. Nauwlijks toch was hij met eenigen van zijn volk aan wal gestapt, of zij werden zoodanig met pijlen en assagaayen verwelkomd, dat ze genoodzaakt werden naar de booten terug te keeren; drie hunner werden gekwetst. Aan boord komende liet Pietersz. wel het geschut op de negorij spelen, doch het veroorzaakte weinig schade. Den volgenden morgen beproefde Pietersz. eene landing met twee booten en een schuit, goed met soldaten bemand, doch zij werd verijdeld, daar de Oniërs de landingsplaats met eene borstwering hadden voorzien, terwijl ze van achter de klippen en uit het bosch met pijlen en musketschoten werden begroet, zoodat ze hier weder drie gekwetsten bekwamen, waarvan een, door een musketkogel getroffen, overleed; onverrichter zake moesten ze ook nu weder naar hunne vaartuigen terugkeeren.

Ten einde hunne vaten met water te vullen, waaraan ze gebrek hadden, zeilde hij naar eene waterplaats die drie kwart mijl van daar gelegen was. Doch ook hier bleek het voor hem niet veilig te wezen; niettegenstaande hij schildwachten had uitgezet, wisten de inboorlingen een van deze zoo stil te bekruipen, dat ze hem met wapens en al in het bosch sleepten, terwijl zij, die water haalden, zoodanig werden aangevallen, dat het werk moest worden gestaakt en naar boord terugkeeren. Pietersz. had vernomen dat de Radja niet op Ony was, toen hij met zijne vaartuigen daar ter reede ankerde. Hij vermoedde daarom

---

[1] *Instructie* voor B. P. 5 Nov. 1663.

dat ze deze verraderlijke behandeling te danken hadden aan het overgroote aantal vreemde Alfoeren die aldaar waren, en dat de Oniërs te zwak zouden geweest zijn zich daartegen te kunnen verzetten. Het eilandje Pisang werd mede door Pietersz. bezocht, daar de overleden tolk Antony Adriaensz. meermalen te kennen had gegeven, dat de Radja van Ony aldaar zijne schatten bewaarde. Het werd echter te vergeefs doorzocht, men vond het onbewoond.

Het anker werd nu voor Banda gelicht, waar men den 19den Juni ter reede kwam.

Nogmaals gaf de Gouverneur bij missive van den 17den September — waarbij hij verslag deed aan de H. R. over den afloop van den tocht van Burgert Pietersz — in bedenking de Oniërs te straffen voor hunnen verraderlijken aanval, waarbij hij de wijze opgaf hoe het zoude dienen te geschieden, doch het bleef achterwege [1]; en daar de zaken op het eiland Damme niet voordeelig voor de Compe stonden, bleef eene nadere bezending naar Nieuw-Guinea vooreerst uitgesteld.

Intusschen was men te Banda reeds sedert eenigen tijd door den Orang Kaja Lejla van Oost-Ceram bij een strikt ondervragen te weten gekomen, dat de Cerammers en Makassaren de massooi haalden van eene andere plaats op de kust, die mede Ony werd genoemd, doch ter onderscheiding van het bekende Ony, Ony Coveay, Covejay of Coveghy genaamd, en omtrent 25 mijlen oostelijker dan het eerstgenoemde gelegen.

Door dit bericht kwam men te Banda meer en meer te weten, waar en de Cerammers en de Makassaren langs de kust rondzwierven, hetgeen men tot dus verre slechts zeer onvolkomen wist.

Daar er Banda veel aan gelegen lag om van massooi voorzien te wezen, verleende de Gouverneur passen aan de Cerammers om naar Ony Coveay te varen ter afhaling van dezen reukbast [2], met dit gevolg dat de Gouverneur bij eenen volgenden brief [3] kon schrijven: dat de Cerammers van Keffing met eene gewenschte partij massooi van het lang gezochte Ony Coveay in dat jaar op Keffing waren aangekomen; dat Coveay het eiland was, dat door de Hollanders Wesel werd

[1] Het kaartje van Ony destijds overgezonden is niet aanwezig.
[2] Missive aan de H. R. van 1 Mei 1665.
[3] Als voren 18 Sept. 1666.

genoemd, en dicht bij de vaste kust lag, en waar de massooi voor een geringen prijs werd ingeruild. Daar de Gouverneur had vernomen dat de massooi in Japan een hoogen prijs kon bedingen, zou hij het voor de Compe niet ondienstig achten, om met een bekwame krijgsmacht van 100 à 150 militairen en eenige vaartuigen naar dat eiland te stevenen, en aan den Noordwesthoek eene kleine vastigheid te maken om voor overvallen bevrijd te blijven; want de inboorlingen waren als wilde menschen te beschouwen die zelfs met de Cerammers hunnen handel „met het wysen van vingers" hadden gedaan. Men wist mede te berichten dat er nog nooit eenige blanken op dat eiland geweest waren. Het eiland lag omtrent 150 mijlen? O. ten N. van Banda en van den hoek van Ceram recht Oost; het was lang omtrent 5¼ mijlen en op zijn breedst 3 mijlen; de N. W. hoek die wat scherp toeliep, lag omtrent 1 mijl van de vaste kust; zoo derhalve op dien hoek eene vastigheid werd gemaakt, dan zou men daar de inboorlingen van het vaste land kunnen afsnijden. Een klein kaartje zond de Gouverneur hiervan over, doch zij is niet voorhanden.

Deze berichten waren van de Cerammers afkomstig; om nadere gegevens van de gelegenheid van dit eiland te bekomen, achtte de Gouverneur het raadzaam een paar vaartuigen derwaarts te zenden, waartoe bestemd werden de galjoot de Cau en de chaloupen de Tijger en Diamant, onder het bevel van Josua Braconier; deze vertrokken den 14den Juni 1667 en waren den 16den en 18den September daaraanvolgende weder terug. Daar de journalen van deze vaartuigen ontbreken, zoo deelen wij het een en ander uit den brief mede door het bestuur aan de H. R. den 30sten September over hunne reis geschreven, hoewel het niet veel belangrijks bevat. Volgens hun bericht lag het eiland Wesel 3¾ à 4 mijlen van het vaste land en zou naar hunne gissing wel 12 mijlen groot moeten zijn. Er waren verscheiden groote baaien, ook afvlietend versch water; de baai, waarin zij hadden gelegen, was zoo groot dat daarin een aantal schepen, op omtrent 8 vadem water zeer goeden zandgrond, zeer bekwaam konden leggen. Ze hadden ook pogingen aangewend om het eiland rondom af te peilen, doch waren daarin „om het quade weêr" verhinderd geworden; overal hadden ze zeer geschikte zandige ankergronden bevonden.

Van de inboorlingen wisten ze niets te vertellen; deze waren niet te voorschijn gekomen. Wel hadden ze eenige weinige

visschershutjes aan de baai gevonden, waarin ontvonkt vuur lag, ook „voetangels en scheenangels". Vooraan op het land stonden veel schoone boomen van ijzerhout, die, zoo ze werden gekapt, met weinig moeite aan de schepen zouden kunnen worden gebracht. „Met welck bericht ons voor de eerste mael en vooraf moeten vergenoegd houden", schrijft de Gouverneur. Zij waren nu in besprek met een Anachoda van Goram, om met een tolk en een hunner vaartuigen en volk, met het einde van deze maand, zijnde den tijd van hunne poeassa of Vierdagen, weder derwaarts te gaan. Die Anachoda was daar meermalen geweest, bij hen dus wel bekend en kon met hen in hunne taal spreken. Zoodra hij weder op Banda kwam, zou de zaak voortgang hebben; de Gouverneur was vol moed dat hij nu wel zooveel massooi zoude bekomen als de Comp^{e} kon vertieren.

Doch de berichten, die van tijd tot tijd op Banda kwamen, luidden niet gunstig voor dat handelsartikel; in Japan was het onbekend en een proef naar het vaderland gezonden was aldaar met verlies verkocht, als ook daar onbekend.

Men besloot derhalve vooreest daarvoor geen moeite meer in het werk te stellen, te meer daar de Goramsche Anachoda, dien men daarvoor wilde gebruiken, zich niet meer op Banda had laten zien [1].

De Keffingers gingen inmiddels voort de massooi in ruime mate aan te voeren. In 1668—1669, waren 13 jonken met eene groote hoeveelheid massooi van Ony en de landstreek Ony Coveay gekomen, waarvan er twee op Banda kwamen, terwijl de overigen naar de Noordkust van Java en wel voornamelijk naar Soerabaja vertrokken, waar ze gereeden aftrek voor deze schors vonden. Die jonken hadden tevens een aantal slaven op de kust ingeruild [2].

§ 14. 1669—1678.

Van Comps. wegen vernemen wij nu in eenen geruimen tijd niets van uitzendingen naar de kust van Nieuw-Guinea; maar daar de vaart derwaarts aan de Burgers en Inlandsche natiën, met passen van de Comp^{e} voorzien, overgelaten werd, leest men nu en dan in het Dagregister van Banda's Kasteel

---

[1] Missive aan de H. R. van 9 Juni 1668.

[2] Als voren 18 Sept. 1669.

Nassau van vaartuigen die van daar met eenige slaven, massooi, sagoe enz. ter reede kwamen.

Zoo zien wij onder anderen daarin, dat op Vrijdag den 24sten Maart 1673 van daar terugkwam het sloepje van de Wede. van den Burger Cornelis Franse, bemand met tien Keffingers en gevoerd door den Schipper Gerrit Adriaensz. die op de kust vijf slaven en eenige kadjang had verhandeld. De schipper wist te vertellen, hoe hij op de kust voor eene negorij Salawat was gekomen, en hem door den Radja van die plaats den handel vergund was; aldaar was mede verschenen een zekere Djoeroe Bahâsa van Tidor, met een groot en welbemand vaartuig. Deze had hem naar zijn pas gevraagd, die hem werd vertoond, doch dit beantwoordde met te zeggen, dat niemand macht had vergunning te verleenen om daar te varen dan de Koning van Tidor, waarop hij aan den Radja verbood met de onzen te handelen. Hij wees tevens den schipper een andere baai voor de negorij Coveay aan, om het sloepje ten anker te brengen. Des nachts werd de schipper door een inwoner gewaarschuwd, dat bij den Djoeroe Bahâsa het plan bestond hen allen te vermoorden. Met het aanbreken van den dag zagen ze dat dit vaartuig op hen kwam aanzetten, zoodat ze in aller ijl den dreg lichtten en geholpen door een frissche koelte, het geluk hadden gehad hen te ontzeilen. Hij verklaarde tevens dat bij het volk aldaar wel lust bestond om met hen te handelen, en dat er ook veel slaven en schildpadhoorn zoude te bekomen zijn, indien niet de Tidorezen te veel macht over het volk uitoefenden.

Dit is de eerste maal dat wij van de macht van den Koning of Sultan van Tidor op deze kust iets vernemen. Het is ons niet duidelijk waar wij deze negorijen Salawat en Coveay hebben te zoeken; het komt ons voor dat met de eerstgenoemde niet kan bedoeld worden het eiland Salawatie aan de Straat Salwaty, maar dat men zal moeten denken dat die lag in de nabijheid van de landstreek Coveay op de oude kaart van 1679, thans de kust van Oranje-Nassau.

In het Dagregister van het Kasteel Nassau van den 10den November 1676 komt de rechtstreeksche vaart door de Compe op de kust van Nieuw-Guinea eerst weder ter sprake. Wel was in de maand September 1672 door 's Comps tolk op Goram, Borry, verzocht, dat men hem een zekere som geld aan kleeden zou verstrekken, waarmede hij zijn voordeel op de kust kon doen en in het bijzonder om aan den Koning aldaar (Ony?) een

brief van den Gouverneur over te brengen; doch het werd afgeslagen. Den 20sten October van hetzelfde jaar kwam hij op Banda van de kust terug, en nu vond men goed „om verscheyden diensten hem te vereeren met eenig Guineesch lywaet, en een rottan met een silveren knop, waerop 's $Comp_e$ segel stond gegraveerd, om ten goede van de $Comp_e$ wat meerder aensien onder de Gorammers te crygen."

Op den hiervoren genoemden 10den November 1676 werd de tolk Borry, in tegenwoordigheid van den Luitenant Nicolaes de Jamblinne, door den Opperkoopman Maerten Roos naar den stand der zaken op de kust ondervraagd. Deze gaf daarop in substantie ten antwoord: dat de Orang Kaja's en Hoofden van de negorij Ony, op de vaste kust gelegen, niet alleen voor dezen maar ook in dit jaar bij zijn aanwezen aldaar, hem zeer ernstelijk hadden verzocht, dat hij uit hun naam aan de Bandasche regeering wilde bekend maken, dat ze zeer genegen waren, met de $Comp_e$. weder in een bestendigen vrede en vriendschap te willen leven en als voorheen den slavenhandel drijven.

De Radja verontschuldigde zich over het breken van den vrede, met te zeggen dat dit niet door hem of zijn landsvolk, maar door de Makassaren, die destijds daar lagen, geschied was. Borry voegde er bij dat, ingeval de Compe. genegen was eene bezending naar Ony te doen, hij, Borry, gaarne in persoon wilde medegaan.

De Raad nam voor ditmaal hierop geen besluit, maar de Secretaris werd gelast het jongste rapport op te zoeken dat uit dat oord gekomen was om te zekerder te zijn „hoedanig het breecken van de gemaeekte vrede met die landsvolckeren bygekomen is." Wij zochten dit rapport te vergeefs. Van het voorstel van Borry werd bij brief van 11 Mei 1677, door de afgaande en aankomende Gouverneurs Andries Bogaert en Cornelis van Quaelbergh aan de H. R. kennis gegeven. Intusschen waren op den 19den Januari 1677 van Banda naar Ceram en Goram vertrokken de chaloupen de Haring en de Pisang, onder het gezag staande van den Boekhouder Maximiliaen de Witte. Deze had onder anderen in last, met den tolk Borry (die beloofd had de Compe nu trouwer als ooit voor dezen zoude wezen) als mede met zijn broeders zoon Mooy, dien men meende dat wel zoo trouw zoude wezen als zijn oom, te spreken over de vaart van Nieuw-Guinea en Ony, en van hen te vernemen of er aldaar (Goram) geen voorname personen of kooplieden

volgens jaarlijksche gewoonte waren aangekomen, en, zoo ja, dat wel waarschijnlijk was, te trachten door tusschenkomst der tolken met hen in een vriendschappelijk gesprek te komen, en hun mede te deelen dat de voorslag door Borry aan den Raad gedaan, zeer gunstig was opgenomen en hij (de Witte) bepaalden last had bekomen om daarnaar nauwkeurig te vernemen, en hun uit naam van het Gouvernement te verzoeken, dat, zoo zij met hem (de Witte) naar Banda wilden komen, of dit op hun eigen gelegenheid met hunne vaartuigen doen, ze goed zouden worden ontvangen en een goede markt voor hunne slaven maken. De Witte moest om dit doel te bereiken alle mogelijke middelen in het werk stellen. Waren ze echter hiertoe niet te bewegen, dan zou de Witte hun moeten bekend maken, dat, wanneer de Gouverneur door hunne Regenten werd verzocht, en daaruit tevens kon blijken dat de komst der Hollanders hun aangenaam was en dus niet te vergeefs zouden komen, de Gouverneur misschien schepen en vaartuigen derwaarts zou zenden om met hen te handelen.

Men ziet hieruit hoeveel er Banda aan gelegen lag dat de Witte in zijne zending slaagde; de behoefte aan slaven voor de perkeniers deed zich dan ook zeer gevoelen.

Den 27sten Maart kwam de Boekhouder de Witte met zijne vaartuigen te Banda terug, met het bericht „dat er op Goram geen Papouen van Ony waren geweest met slaven om te verhandelen", maar dat het ook nog wel twee maanden te vroeg was.

Toen hij voor het eiland Manaboke (Manovolko?) ten anker lag, was op den 18den Februari de tolk Borry bij hem aan boord gekomen die hem berichtte, dat de Papoesche roovers voor Goram waren verschenen en zijn boeders zoon Mooy hadden weggeroofd. Hij was nu bezig een vaartuig gereed te maken, om deze roovers te Karakit (op de Oostkust van Ceram-Laut gelegen) te gaan opzoeken, want het was op die plaats, dat deze zeeroovers de door hen geroofde menschen verhandelden.

Deze Papoesche zeeroovers veroorzaakten veel onrust op de verschillende eilanden in dit gedeelte van den Archipel. Een gedeelte dezer roof corra-corra's hield zich doorgaans van het einde van den Oostermoesson tot den half verloopen Westermoesson, op onder Ony en daaromtrent, van waar ze naar de Oostkust van Ceram stevenden en daar „als geveynsde vrienden met die van Keffing correspondeeren". Enkele voorbeelden hiervan zij het ons vergund mede te deelen, en waaruit het duide-

lijkst blijken zal dat de Sultan van Tidor, hetzij rechtstreeks hetzij zijdelings in deze rooftochten betrokken was.

Wij lezen o. a. in een brief van Banda aan den Gouv. van Ternate van 27 October 1673, dat in dat jaar wel honderd roof corra-corra's, in twee partijen verdeeld, waren uitgeloopen; de eene was op de kust van Celebes; de andere op die van Goram verschenen met het doel om volk te rooven. De broeder van den Radja van Massoal (Misoal) was echter gevangen genomen en te Amboina opgebracht. Men meende dat in deze expeditie de Sultan van Tidor de hand had.

In het Banda's Dagregister van 4 November 1676, leest men, dat de Kapitein Laut van Massoel (Misoal) op last van den Sultan van Tidor, met vier corra-corra's onder het bevel van den Radja Massoel, de negorij Ougar op Onin afgeloopen en de geroofde menschen op Rarakit had verkocht.

Tusschen den 15den en 17den November 1677, werd Banda door drie Papoesche of Tidorsche corra-corra's en drie gewapende prauwen verontrust.

Uit een visschersvaartuigje (Tarre-tarre) dat onder Poeloe Pisang lag, namen ze vier Mardykers en uit een dergelijk vaartuig onder Poeloe Ay ook nog eenigen benevens een slaaf. Maar daar ze spoedig door drie welbemande Comps. prauwen werden achtervolgd, zetten ze de gevangenen overboord en kwamen deze weder vrij; de corra-corra's ontsnapten echter doordien ze sneller roeiden.

§ 15. Johannes Keyts, 1678.

Een der belangrijkste reizen naar de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea, is voorzeker die van den Opper-koopman Johannes Keyts in 1678 gedaan, en dit zoowel uit een aardrijks- en zeevaartkundig oogpunt, als dat wat den handel, inzonderheid die der slaven betreft.

Wat het eerste aangaat, wordt dit nog merkelijk verhoogd, doordien er eene kaart van dezen tocht bestaat, die in het laatste gedeelte der 17de of zeer in het begin der 18de eeuw is vervaardigd door Isaac de Graaff volgens de aan hem verstrekte gegevens.[1] Want maar al te vaak gebeurt het, dat men of de journalen of de kaarten mist, doch waar beiden aanwezig zijn

---

[1] N°. 494 der Inventaris der kaarten. Eerste gedeelte R. Archief.

kan dikwerf de een den ander toelichten. Uit dien hoofde hebben wij gemeend dat het nuttig kon wezen en het journaal en de kaart van den tocht van Keyts als bijlagen op te nemen; want hoewel het ons blijkt dat Valentijn kennis heeft gehad van het journaal, is het ons tevens bij de vergelijking in het oog gevallen, dat hij slechts een uittreksel daarvan in zijn werk heeft opgenomen, en dat dit vooral wat het zeevaartkundig gedeelte betreft, zeer onvolledig door hem wordt medegedeeld.

Ziehier de aanleiding tot den tocht van Keyts. Sedert een aantal jaren in het Gouvernement van Banda werkzaam, het laatst als koopman en opperhoofd van Poeloe Ay, was zijn diensttijd in 1677 verschenen en gaf hij den Gouverneur Quaelberg te kennen dat hij naar Batavia wenschte te vertrekken. Het mocht den Gouverneur gelukken hem op zijn eerst opgevat voornemen om den dienst der Compie. te verlaten, te doen terugkomen, en zelfs voor het Banda's Gouvernement te behouden; hij stond hem echter toe een springtochtje naar Batavia te maken. Met eene zeer goede aanbeveling van den Gouverneur aan de H. R. voorzien, waarin hij bijzonder er op wees, „dat hy door lange aenhoudende opmerckingen goede kennis van den toestand deser gewesten had" vertrok Keyts met het schip Outshoorn naar Batavia waar hij den 6den October ter reede kwam. Zijn ontvangst was zeer voldoende, en toen hij de H. R. een vertoog over den handel op de kust van Nieuw-Guinea had overgeleverd [1], besloot deze hem een tocht derwaarts te laten doen. Men verleende hem den rang van opperkoopman, terwijl zijn tractement zou worden vastgesteld na de terugkomst van zijne reis, en dit in verhouding van den meer of minder gunstigen afloop daarvan. In de brieven naar Banda werd in dien geest geschreven, en de Gouverneur verzocht hem van eene Instructie te voorzien en zooveel mogelijk behulpzaam te wezen, opdat de goede uitslag hierdoor mocht worden bevorderd.

Keyts scheepte zich op den 11den Januari 1678 in op het schip Saxenburg en was den 17den daaraanvolgende te Banda terug.

Van zijne Instructie voorzien, vertrok hij met de jachten de Rogh en de Spiering den 19den Juli van Banda, ter opvolging

---

[1] Dit vertoog is niet aanwezig, doch het blijkt dat daarin behalve over den slaven- en massooi handel, sprake was van parelreven, steenkolen en tin.

van den hem opgedragen last. De sloep de Pisang was eenige dagen vroeger van Banda vertrokken; deze had den reeds meermalen genoemden tolk Borry aan boord, terwijl de stuurman van dit vaartuig in last had Keyts op Goram af te wachten.

Ten einde in geen herhalingen te vervallen, verwijzen wij onze lezers naar het journaal; enkele bijzonderheden wenschen wij hier echter eenigszins te bespreken en wel ten eerste wat de kaart betreft. Deze heeft een groote van 0,52—0,74 m., de schaal is van 45 Mijlen = 115 mm.; de breedte graden zijn er op aangeteekend tusschen 1° en 12° Z. De koerslijn door Keyts gevolgd op de uit- en terugreis is er op aangegeven; de kaart is gekleurd. Wanneer wij deze kaart met eenigen van lateren tijd vergelijken, dan ziet men daaruit dat de kust te noordelijk is gelegd, en geeft dit soms tot 1° verschil, b. v. het eiland Caras in de Rijckloff van Goens baai, ligt volgens de M. S. kaart op 2° 50′ ZBr., op de kaart in Melvill's atlas komt dit eiland te leggen op 3° 30′ ZBr. Wij mogen derhalve dit verschil wijten of aan den vervaardiger of copieerder der M.S. kaart, want het journaal van Keyts heeft voor de breedte van de Rijckloff van Goens baai 3° 26′, wat slechts een verschil van 4′ oplevert.

Daar de reis van Keyts van Onin langs de kust om de Oost wordt vervolgd, zoo vindt men op de M. S. kaart de namen der eilandjes die ons gedeeltelijk reeds uit de reis van Borné bekend zijn, benevens die der drie baaien door Keyts benoemd, namelijk de Rijckloffsbaai, de Speelmansbaai en de Quaelberghsbaai; hiervoor heeft de kaart bocht.

De tweede der hier genoemde baaien — de Speelmansbaai — brengt ons in de noodzakelijke verplichting eene fout te herstellen door de Indische Commissie begaan, die in 1858 onder anderen een gedeelte der Z.W. kust bezocht, opgenomen en in kaart heeft gebracht. [1] Deze baai wordt door de Commissie ten onrechte beoosten het eiland Adie of Wesel in kaart gebracht, terwijl ze ten Westen daarvan ligt.

Wij lezen dan in het rapport in substantie: dat de Etna na de reede van Amboina op den 20sten Maart 1858 te hebben verlaten, den 22sten of twee dagen later op de Noordkust van het eiland Adie ten anker kwam. De Karoefa-rivier, de Kam-

[1] Nieuw-Guinea, Ethographisch en Natuurkundig onderzocht en beschreven enz. In de Bijdragen van het Kon. Inst. voor T. L. en V. K. v. N. I., N. V., 5de Deel, 1862.

raobaai, de bocht van Kaimani werd bezocht, terwijl op den 2den April besloten werd „om den volgenden dag eene reis met sloepen te ondernemen naar de aan de Westzijde der Tritonsbaai, achter het eiland Namototte gelegen baai, welke zich op een paar mijlen Zuid-Oostwaarts aan de bocht van Kaimani aansluit — en onder den naam van Telokh Bitjara bekend is. De heeren van der Goes en Croockewit begaven zich met den luitenant ter zee der 2e klasse, Mac-Leod, in den vroegen ochtend van den opgemelden dag derwaarts met twee sloepen, en bevonden dat deze baai geen andere is, dan die welke volgens Valentijn [1] en Dr. Salomon Muller [2] in 1678 door den opperkoopman Keyts ontdekt en ter eere van den lateren Gouverneur-Generaal Speelman „de Speelmansbaai" genoemd is. Deze baai ligt op 3° 50′ ZBr. en 133° 56′ O. L. van Gr.

Wij zien uit het vorenstaande dat de daarin genoemde baai ligt aan de westzijde der Tritonsbaai — de Moordenaarsrivier? der M. S. kaart — achter het eiland Namototte; maar dit is de Quaelberghsbaai van Keyts en niet de Speelmansbaai. De Commissie beroept zich op Valentijn en Muller [3], doch indien zij deze met oplettendheid hadden gelezen, dan zou zij zich aan deze — wij zouden haast geneigd zijn te zeggen bijna onbegrijpelijke fout — niet hebben kunnen schuldig maken. Immers wij lezen bij Valentijn, dat Keyts den 1sten September 1678 de Rijckloffsbaai verliet en op omtrent 12 mijlen Z. en Z.Z.O. van deze baai, een andere vond, die hij om hare schoonheid en om 't gemak dat hij er vond de Heer Speelmansbaai noemde enz. Den 7den vertrok hij uit deze bocht, stelde den koers om de Oost en kwam den 11den aan den Westhoek van het Wezels-Eiland (Adie) ten anker. Den 13den verliet hij dit eiland weder, zeilde tusschen den vasten wal en drie eilandjes door, (de Wardenburgs groep) die meest bijeen en op een vlakke droogte lagen enz. Hier ontviel hem de vaste wal N. N. O. en N. (de Karoefa rivier, de Kamrao baai?) In het Noorden zag de Heer Keyts een grooten inham; hij stak O. N. O. over naar den overwal, 11 mijlen van het Wesels eiland, en kwam aan den Westzijde van een eiland (Namototte) ten anker, omtrent 1 mijl van een hoek Lauwe genaamd, achter 't welk hij volgens de oude

[1] Oud en Nieuw Oost-Indië, 3e Deel. Bandasche Zaken.
[2] Reizen en ontd. in den Ind. Archipel enz., uitgegeven door het K. I. v. T. L. en V. K. V. N. I. 1ste deel.
[3] Dr Muller volgt Valentijn.

kaarten de Moordenaarsrivier meende te vinden, 't geen zijn Ed. daar anders vernam. Hier vond het volk veel oesters die zeer wel op paarlemoerschelpen geleken, waarvan zij er ook eenige in Banda medegebracht hebben.

Wanneer wij dit uittreksel uit het journaal van Keyts, volgens opgave van Valentijn, vergelijken met den koers dien de Etna heeft gehouden, nadat deze het Wesels-Eiland (Adie) had verlaten, dan komen wij tot het resultaat, dat beiden denzelfden koers hebben gevolgd. Valentijn heeft kennis gehad van het journaal van Keyts, maar hij is, zoo als wij reeds hebben opgemerkt, zeer oppervlakkig en kort in het mededeelen van bijzonderheden, voor zooverre het beschrijven van het vaarwater betreft. Men heeft b. v. slechts de dagen tusschen den 7den en 14den hier boven aangehaald en het journaal te vergelijken om daarin niet een belangrijk verschil te vinden. Waarom de baai bij het eiland Namototte bij Valentijn geen naam draagt, hiervoor weten wij geen reden op te geven; Keyts schrijft uitdrukkelijk in zijn journaal op 15 September: "Dese bocht als synde nogh onbekent gaven wy den naem van Heer Quaelberghs Bay" [1]

« Dees bogt nog onbenaempt, en voor een yder blint,
Geeft oesters abondant, waerin men paerels vint. »

Daarentegen komt de naam van den hoek, bij Valentijn Lauwe genaamd, in het journaal niet voor.

Ook de kaart, waarvan hiervoren gesproken is, en waarop de koerslijnen door Keyts gevolgd staan opgeteekend, stemmen met het journaal overeen, al zijn de kustlijnen niet zoo geschetst, als men ze wel gaarne zoude wenschen; maar daar de namen door Keyts aan de verschillende baaien gegeven er op staan aangeteekend, kan hierin geen vergissing plaats hebben.

Men zal derhalve tot de overtuiging moeten komen, dat de naam van *Speelmansbaai*, voorkomende op de kaart G van den atlas van kaarten over Nieuw Guinea, en behoorende bij het rapport der Commissie, moet worden veranderd in *Qualbergsbocht*; en ten tweede, dat de noot 3 op blz. 21 waar men leest: "Verkeerdelijk is deze baai [2] op de kaarten van Melvill van Carnbée geplaatst ten Zuid-Oosten van Kaap van den Bosch," kan worden beschouwd te zijn vervallen. [3]

[1] Deze was destijds Gouverneur van Banda.

[2] Namelijk de Speelmansbaai.

[3] Het hier ter neder gestelde betreffende deze baai, werd reeds door ons in de genoemde Bydragen medegedeeld 1872. 6 Deel. 2 Stuk blz. 128—131 N. v.

Men zal derhalve bij het vervaardigen van eene nieuwe kaart van dit gedeelte der kust, er op dienen te letten om de bestaande fout te verbeteren, waarin men onwillekeurig zou vervallen, als men van de kaart door de Commissie van deze baai gemaakt, en die vooralsnog de laatst opgenomene is, gebruik maakte.

Wij zouden allicht te uitvoerig worden, wanneer wij hier alles wilden aanroeren wat er in het journaal meldenswaardig is opgeteekend, waarom wij liever onze lezers daarnaar verwijzen en maken hier slechts nog melding van het artikel steenkolen, waarover het lid der Commissie hiervoren genoemd, Croockewit [1], zegt dat in het rapport van den Heer van Delden, die in 1828 als Commissaris deze kust had bezocht, melding gemaakt wordt dat op Poeloe Lakahia, niet ver van Tanjong Boeroe gelegen, steenkolen zoude voorkomen; dit werd het geachte Lid bevestigd door een Ceramschen handelaar in de Argoenibaai en later nog door den Radja van Aidoema. Had dat Lid Valentijn op fol. 63 l. c. nagelezen, dan zoude hij bemerkt hebben dat Keyts reeds daarmede bekend was voordat hij naar de kust vertrok. Welke moeite Keyts zich getroostte om te weten te komen waar die steenkolen zoude kunnen worden verkregen, hiervan kan men zich bij het lezen van zijn journaal overtuigen, men sla o. a. de dagteekeningen van 30 Juli, 9, 10, 15 Augustus en 17 September hiervoor op.

Behalve zijn journaal leverde hij nog een rapport in aangaande zijne reis; ook daarin worden de steenkolen niet vergeten: wat hij hierover zegt deelen wij achter het journaal mede.

De Gouverneur van Banda deelde o. a. den uitslag der reis van Keyts aan Robertus Padtbrugge, Gouverneur van Ternate mede; deze schreef hem den 14den Juli 1679 hierop in antwoord, dat wat het landschap Wony, door hem Ony genoemd, betrof, dit in geen der te Ternate aanwezige kaarten werd gevonden, doch hij vertrouwde dat het die landstreek zoude zijn „het sy dan vast land of eylanden, dat Noordoost van Sagiler in de kaert en den inbocht van het gebroocken land maeckt Oostwaarts van den hoek van Weda gelegen.” Doch hoe dit ook mocht wezen, de Gouverneur was reeds te voren onderricht, dat het hetzelfde land was, daar weinige jaren geleden „die acht stucks Tidoreesche corra-corra's soo braef afgerost werden en met schande moesten vluchten, na eenige

[1] Blz. 134 t. a. pl.

dooden en gekwetsten te hebben bekomen.„ Men had dit op Tidor al vrij lang geheim kunnen houden voor dat het op Ternate bekend was geworden. Er lag volgens hem weinig aan gelegen — al was dit dan ook buiten weten van den Koning van Tidor — dat er eens een chaloup derwaarts gezonden werd, om met een zoet lijntje en inderminne den weg te bereiden, al was het dat het geen winst opleverde. Men kon het den naam van een vrij chaloup geven, dan zou men weldra gewaar worden of zij vriend of vijand van den Tidorees waren; zoo men dan weder met den Tidorees verzoend was, en al was er dan iets misdreven, de schuld zou op de vrijlieden worden gelegd en de Comp^e^. bleef er onkundig van. Want het was zeker, zoo men daarvan repte, dat de Tidorees niet alleen die landen, maar zich nog veel meer zou aanmatigen; hij had zich vroeger ten tijde der Spanjaarden nu en dan eens meester van Wony gemaakt, niet zoo zeer om het in bezit te nemen als wel om slaven te bekomen, zoodat zelfs de Spanjaarden — door gewoonte — een wet hadden, geen van de Papoesche slaven langer dan tien jaren in slavernij te houden, waarna zij ze weder in vrijheid stelden „als synde in geen regtschapen oorlog gevangen.„

Dit schrijven is voor ons niet onbelangrijk, daar het ons leert:

1°. dat de Sultan van Tidor reeds ten tijde der Spanjaarden zich nu en dan meester maakte van Ony (Wonin.)

2°. dat de Spanjaarden gebruik maakten van de slaven op de kust en elders geroofd, maar ook

3°. dat zij deze slaven na verloop van tien jaren weder vrij gaven, omdat zij ze niet als krijgsgevangenen maar als doorroof verkregen beschouwden.

De Gouverneur van Banda meent Padtbrugge de opmerking te moeten maken (25sten Juli 1679) dat het land, bij hen als Ony en bij die van Ternate als Woni bekend, wel hetzelfde land kon zijn waar de Tidorezen „eens dapper afgerost waren„ maar dat de plaats, waarvan hij gesproken had, beoosten „den gebrocken hoeck lag„ [1] en de bocht van Weda, op het vaste land van Nieuw-Guinea, meest schuin over den oosthoek van Ceram, alwaar de Compie. zoo nu en dan al slaven had gehandeld.

[1] Men noemde destijds den gebroken hoek: de eilanden Waigioe, Batante en Salwattie, dat met eene Straat van de vaste kust van Nieuw-Guinea gescheiden is.

Aan de reis van Keyts sluit zich eigenaardig aan een rapport betreffende de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea, van den verdienstelijken Historicus en Botanicus Georgius Everardus Rumphius van Amboina. Hoewel dit rapport door den druk is bekend gemaakt, is het echter verscholen in een Tijdschrift, waar wij het waarschijnlijk niet zouden vermoeden.; [1] het was ten minste aan onze aandacht ontsnapt, toen wij eene verhandeling over het leven en werken van deze uitstekenden man schreven. [2] Daar wij vertrouwen dat het niet algemeen bekend is, veroorloven wij ons de vrijheid uit dat rapport datgene over te nemen wat betrekking heeft op de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea. [3]

„Op het eerste punt, wat voor weinige jaren ontdekt zij op Nieuw-Guinea? dient tot antwoord: dat mijns oordeels, hier door gemeend wordt de togt van Mr. Joannes Keyts 1678 met een jagt naar het Westerdeel van Nova-Guinea, in het gemeen Onin, bij de Ternataners Woni genaamd, gezonden; waarvan ik nooit (het) dagregister gelezen heb, maar zal hetzelve ligt te bekomen zijn bij gemelden Sr. Keyts tegenwoordig op Batavia present; alleenlijk zal ik hierbij zetten het geen ik geannoteerd heb uit het verhaal van eenige Ceram-Lauërs, dewelke jaarlijks naar dat land varen om den specerijachtigen bast massooi van daar te halen, die alleen op dat land wast, zoo veel tot nog toe bekend is, en dezelve met goed profijt aan andere Westersche natien verhandelen en dierhalven van 't land Onin langs de zeekusten goede kennisse hebben, daar bijdoende zooveel ik van de schipper en stuurlieden die (daar) met Sr. Keyts geweest zijn, gehoord heb.

„Onin of Woni dan is het westelijkste deel van Nova-

---

[1] Tijdschrift voor Staathuishondkunde en Statistiek door Mr. Sloet tot Oldhuis, 13 deel, 3 stuk. 1856.

[2] Uitgegeven door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. 1871.

[3] De titel is: Antwoord en Rapport op eenige pointen uit naam van zeker Heer in 't Vaderland * voorgesteld door den Ed. Heer Anthony Hurt, Directeur-Generaal over N. I., en beantwoord door G. E. Rumphius, oud-Koopman en Raadspersoon in Amboina.

* Dit was de Deventersche Hoogleeraar en Burgemeester Gisbertus Cuperus; de vraagpunten waren gericht aan den heer Hochepied..... en den Heer Cornelis Moerkerke, Fiskaal op Malakka, om die te beantwoorden.

Het rapport van R. draagt geen dagteekening, doch is voor het minst na 1685 geschreven.

Guinea[1] verdeeld in Onin Lascar of 't slaven Onin, dewijl men aldaar niets anders handelt dan eene partije magere slaven, aan gekrulde hairen en leliјkheid aan andere Papoeërs gelijk. Dit is het westelijkste of voorste deel, 't welk van Banda en Ceram het meest bevaren wordt, wiens hoofdplaatsen zijn Boema, Bati en Satraga (Tatąga), bij de onzen Satagor genaamd, twee gecombineerde negorijen op Onin's Westhoek gelegen, 32 mijlen van Cerams Z. O. hoek of Keffing naar het N. O.

„Van Satraga of 't naaste eilandeke Poeloe Aas loopt de kust Z.O. wat oostelijker omtrent 12 mijlen tot Onins Z. W. hoek, Batoe Poetih dat is Witte Klip, van een eilandeke digt bij de hoek gelegen met een hooge witte klip als een kasteel, 't welk de Ceram-Lauërs, van Goram overstekende, eerst aandoen, zijnde tusschen beiden maar 16 mijlen, zoodat men van Gorams bergen met klaar weer 't hoogeland van Onin zien kan. Van daar loopt de kust O. en O. Z. N. 14 mijlen tot de drie eilanden Batur, Cani en Caras, in een triangel liggende voor eene groote baai, dewelke de onzen Rijckloff van Goensbaai, maar de inlanders Zawak noemden, alwaar 't zulk vlak land is, dat men ook van de stengen geen bergen bekennen kan.

„Tatar. De inwoonders zeggen dat in deze baai ligt Tatar, hebbende tot inwoners groote en woeste menschen, zeer verschillende van de kleine menschen op Satraga. Hier hebben de Ceram-Lauërs hunne eerste massooi gehandeld, dewelke toch aldaar schaarsch valt en omtrent een groot binnenmeer moet gehaald worden, doch dewijl het een barbaarsch en moorddadig volk is, hebben zij die plaats verlaten en zijn meer om de Z. O. gevaren, want van daar drie dagen zeilens komen ze in het tweede deel van Onin, hetwelk men Onin Coebiay noemt in een andere baai, van de onzen Speelmansbaai genaamd, alwaar liggen de negorijen Sangala of Segala en Cataemin,[2] alwaar ook wel massooi valt, doch dewijl het mede groote, wilde en moorddadige menschen zijn, hebben zij dien handel mede verlaten. Aan de westzijde van deze baai ziet men dien wonderlijken waterval Ayer gitti gitti, alwaar een groote straal water van eene hooge, afgebrokene klip zoo geweldig in zee stort, dat het water wel een pistoolschot daar rondom stuift, doch daar

[1] Het gedeelte tusschen Straat Salwatti en den Golf van Maccluer of Vinck's golf schijnt R. onbekend te zijn geweest.

[2] Op de kaart van Bogaert heet een kaap benoorden Kaap van den Bosch Katoemin.

zijn andere mindere stralen, daar men met de boot gemakkelijk kan aankomen om de vaten te vullen.

„Een dag zeilens of 8 mijlen naar 't oosten ligt Coebiay's Z. O. hoek, Cumawa genaamd en omtrent twee mijlen in zee het eiland Poeloe Adi, bij de onzen Weselseiland genaamd, omtrent 6 mijlen lang Z.O. en N. W. zich strekkende; meest vlak doch vol boschagien, mede bewoond van een ontrouw en boosaardig volk, die meest visschers zijn.

„Van Cumawa ontvalt hun de kust naar 't N. O. en maakt alsdan in 't Noorden een diepen inham, bij de onzen Qualbergers bogt genaamd, van dewelke men niet weet of een besloten bogt zij. 't Laatste is waarschijnlijk, omdat die Sr. Keyts volk denzelven wel zeven mijlen opgeroeid er nog geen doortogt gezien, een stil water en geen uitvallenden stroom vernomen hebben, waaruit men gissen kan dat beide de voorname deelen van Onin, als 't resterende Nova-Guinea vast zijn, [1] 'twelk even benoorden de linie eindigt in een smallen snuit, genaamd Kaap de Hoop, wiens westzijde, gelegen tegen over 't groote eiland Gilolo en de Papoesche eilanden, heet Sergile, bewoond van een roofachtig volk, grooter van statuur dan de andere Papoes, en onder geleide van de Tidorezen ons somtijds in Amboina komen bespringen om menschen te rooven, gelijk nog geschied is A. 1683, van dewelke wij een schild bekomen hebben, ongemeen groot, doch van ligt hout en met een sassagaai of werpspies uit een geheelen stam van een boom gemaakt; wel te weten, 't zijn boomen niet boven een kinderarm dik, van een hard en zwart hout, dergelijke wij Pinani en Niboen noemen.

„Wederkeerende tot Coebiay, zoo steken de Ceram-Lauërs van daar over en voorbij Qualbergers bogt 12 mijlen Oost aan, tot Krammatotto (Namototte), een eiland omtrent een mijl van 't vaste land van Nova-Guinea gelegen, alwaar hedendaags de stapel van massooi is, weshalve Sr. Keyts ook een contract maakte met die inlanders, om jaarlijks zijn handel aldaar te drijven met massooi, steenkolen en anders; doch de inlanders door de Ceram-Lauërs opgeruid, handelden verraderlijk en sloegen zes van de onzen dood, zoodat uit dezen handel niet geworden is en de onzen van daar wederkeerden.

„De Ceram-Lauërs moeten nog al verder varen, vermits de massooi hier begint te verminderen, Oost Zuid Oost, als tusschen

[1] Uit geen eilanden bestaat; dat dit wel het geval is, zie men in de noot op blz. 81.

't vasteland en de eilanden Sagel, Sageleen, Caymera en Sacca iha, zijn de uiterste plaatsen, die zij bevaren. De voornoemde eilanden liggen alle omtrent een mijl van het vaste land en maken een doorgaande straat, dewelke de onzen vermoedelijk voor een rivier aangezien hebben; want de Ceram-Lauërs weten in deze gansche contrij van geene groote rivier, dewelke de onzen voor de Moordenaars-rivier wilden houden.

„Op 't voornoemde Sacca iha dan wonen de handelaars, die de massooi aan de Ceram-Lauërs verhandelen, en moeten dezelve van de wilden op het vaste land halen, en dezelve wederom ver uit het gebergte tot aan de wilden van Oerogoba, de uiterste plaats van deze landstreek; want die van Oerogoba vertellen van de Ceram-Lauërs, dat ze niet verder kunnen komen, als zijnde door een water afgescheiden van een ander land, waarop zijlieden van hunne bergen zien een geheel ander volk, daar zij niet bij durven komen; dit zullen witte menschen zijn, fatsoenlijk gekleed met wit linnen en dragen tulbanden op hun hoofd gelijk de Mooren van Goessaratte.

„De inwoners van dit geheel Nova-Guinea zijn groote, lelijke en mismaakte menschen, niet zoo zeer van natuur als door hun eigen schuld, want zij snijden de neusgaten open, en spalken die met houtjes zoo ver van malkander, dat men schier in de keel kan zien, waaraan een ieder beseffen kan, wat mooije aangezichten dat moeten zijn, die de gevels zoo geschend hebben. Zij loopen meest naakt, behalve degeenen die op de voornoemde eilanden wonen, dewelke door den omgang met de Ceram-Lauërs en door den massooi-handel menschelijker zijn geworden en van dezelve eenige kleedjes krijgen, waarmede zij zich sober bedekken; maar aan het vaste land is 't allegaar een woest barbaarsch volk, meest naaktloopende en die men doorgaans niet betrouwen kan, tot moorden en stelen genegen, waarom de Ceram-Lauërs ook anders niet met hen handelen kunnen als van verre. Zij leggen de massooi op het strand neer, met bondels op elkander gestapeld; de stoutsten komen dan voor dag bij de vreemde handelaars, gevende met teekenen te kennen hoeveel zij daarvoor hebben willen, hetwelk bestaat in Tamboeksche zwaarden, bijltjes om de massooi te schillen, slechte kleedjes, sagoebrood, rijst en zwarte suiker; doch de rijst en suiker moet men ze vooruit geven om ze gewillig te maken, in 't bosch te loopen en de massooi te halen. Men kan gansch geene regering, order of godsdienst

onder hen bespeuren, levende onder malkanderen als beesten. Die op de eilanden wonen maken huizen, en eenige gedaante van dorpen, zettende de huizen meest op stijlen, redelijk hoog van de aarde; aan land hebben zij slechte huttekens, met bladeren bedekt, als varkenskotten. Daarin liggen onder malkander menschen, honden en varkens op den grond neêr in 't mulle zand. Anders smijten ze het hagje maar neêr, daar ze maar wit zand vinden. Zij zullen meer rouw bedrijven over 't afsterven van een hond, dan over hunne moeders. Hunne doode honden en varkens begraven zij, maar hunne overleden vrienden niet, dewelke zij op hooge klippen leggen, door regen en zon laten verteren, tot dat er niet anders resteert dan de witte beenderen, die zij dan nog eindelijk, als 't hun in den zin komt, begraven.

„Hun kost bestaat meest in visschen, waarvan hunne zeeën rijk zijn, oebieswortelen en pisang. Een sagoboom hebben zij niet, of weten geen brood daaruit te bereiden; hunne wapenen zijn houten werpspiesen, plompe en lange pijlen, item een harde blauwe steen als arduinsteen, gefatsoeneerd als een donderkeil, te weten aan beide einden toegespitst, in de midden met een gat, daarin ze een houten steel steken, en daarmede elkander de luisen [1] dootslaan, dat er den geheelen kop met eenen slag aan stukken vaart.

„Hoe verder men aan de Z. komt, hoe grooter, wilder en lelijker menschen men vindt, inzonderheid van Sacca iha tot Oerogoba toe. Een zekere Bandasche chaloup aan dat land wezende, 'twelk omtrent Oostelijk van Aroe ligt, hebben aldaar zoo groote menschen bevonden, dat een kerel een zeker matroos van ons volk bij den mouw greep en hem slingerde, als of het een kleine jongen was, doch hij werd van de onzen nog gesalveerd.

„Bezuiden dit land loopt een groote hoek om de Noord, in de kaart Kabo Falso genaamd; bezuiden dezelve staat de Drooge bocht, alwaar men gist dat Nova-Guinea van het andere Zuidland afgescheiden is, door een straat in de groote Zuidzee uitkomende, hoewel ons volk wegens ondiepte daardoor niet hebben kunnen geraken en dierhalven nog onzeker is, of deze straat doorgaat. Immers in de oude Portugeesche kaarten vindt men Nova-Guinea als een eiland geteekend met den naam Ceiram.”

---

[1] Zoo staat in het M. S. zegt de redactie en voegt er bij, dat 't geen *zin oplevert.*

Tot dusver het rapport. Zooals men bij het lezen daarvan zal hebben bespeurd, bevat het veel belangrijks over dit gedeelte der kust van Nieuw-Guinea en wordt het journaal van Keyts daardoor merkelijk aangevuld.

§ 16. Augustijn Dircksz. 1679.

Omstreeks dezen tijd (1678) kwam de H. R. te Batavia het gerucht ter ooren, dat er op de ZBr. van 7° 55′ Z. O. ten O. 27 mijlen van den Zuidhoek der Aroe-eilanden, vier eilandjes zouden liggen, die met parelreven waren omringd. De zegsman was de vrij-stuurman Jurriaen de Graaff.[1] Naar aanleiding hiervan werd de Gouverneur van Banda gelast daarnaar een onderzoek te laten doen; deze bestemde hiervoor de chaloup de Pisang onder het bevel van den stuurman Augustijn Dircksz., dezelfde die het jaar te voren den tocht met den opperkoopman Keyts had gedaan, den boekhouder Barent Cop en den sergeant Lucas Claesz.

Bij hunne Instructie werd hun gelast, alles in het werk te stellen om de hierboven genoemde vier eilandjes op te zoeken, en, zoo ze werden gevonden, nauwkeurig onderzoek naar de parelbanken te doen; waren deze aanwezig, zoo moesten ze zorgen dat al de parels die er gevischt werden in handen der Compe. kwamen, waarmede ze groote eer zouden behalen en niet minder profijt; „want wy verseeckeren al voor hunne te doene getrouwe diensten eene genoegsame vergelding.” Verder wordt hun de wijze opgegeven om op eene gemakkelijke manier de parels uit de oesters te krijgen.

Op die eilandjes dan alles onderzocht hebbende, moesten ze van daar ettelijke dagen in zee kruisen, heen en weder, om te zien of daar nog meer eilandjes of reven lagen.

Zoo dit was geschied, moest de steven worden gewend naar het Zuidland, dat men zoo zuidelijk mogelijk moest trachten te bezeilen, als het doenlijk was op 12°, „om te vinden en te doorsnuffelen seecker groote rivier leggende op die breedte en de lengte van 160¼ graden, daer men bequamelyk met kleyne jachten in wenden, draeyen en laveren can, volgens de beschryving van den Commandeur Abel Tasman, die de oust van Nieuw-Guinea en de gansche binnenkust van het Zuidland rondgevaren heeft (1644).”

---

[1] Een Stuurman niet in dienst der Comp. maar bij partikulieren varende.

Was dit afgeloopen, dan moest de Pisang langs de kust van Nieuw-Guinea over Caras naar Banda terugkeeren, onder nauwkeurig en voorzichtig onderzoek zooveel doenlijk van alle eilanden, rivieren en reven die men in het vaarwater zoude vinden. Bijzonder werd hem aanbevolen te onderzoeken of het gezegde over 't eilandje bezuiden de Moordenaersrivier, waarop steenkolen zoude moeten gevonden worden en waarvan Keyts den stuurman Dircksz. bij eene kaart nader onderricht had gegeven, inderdaad met de waarheid overeenkwam. Tevens moesten ze een nader onderzoek doen op de oesterbanken, die daar gelegen waren en waaruit een van deze oesters een parel verkregen was.

De boekhouder was wel de eerste in rang en het moest zijn voornaamste werk wezen, alle voorvallende zaken behoorlijk aan te teekenen. Maar aan den stuurman bleef het bestuur der chaloup en het bevel over de matrozen en de uitdeeling der provisien bevolen; daarentegen werd het bevel over de acht soldaten, die tot de betere verdediging op de chaloup gesteld waren, opgedragen aan den sergeant „als wesende een man van couragie en beleyd", zonder wiens absolute toestemming, om door geen al te loshoofdige en onvoorzichtige landtochten, het volk in te groot gevaar van om hals te geraken te brengen, het geoorloofd was hetzij matrozen of soldaten ergens aan land te laten gaan. Ja, ook niet als wel gewapend en onder zijn geleide. Daar de rangen onderling bijna gelijk stonden, zouden zij zich echter niet te veel gezag den een over den ander aanmatigen, maar met gemeen overleg en eensgezindheid, de zaken tot des Comp^{e} eer en belang behartigen.

Ter opvolging van hunne bestemming verliet de Pisang den 21sten Maart 1679 de reede van Banda. Het journaal van de Pisang ontbreekt, doch het rapport over de reis door den boekhouder vervaardigd is aanwezig, en daar op de kaart van den tocht van Keyts, hiervoren uitvoeriger beschreven, ook de koerslijn van de Pisang staat opgeteekend, zoo stelt ons dit in de gelegenheid om beide met elkander te kunnen vergelijken. Wij herhalen hier echter dat, daar de kust van Nieuw-Guinea in de kaart te Noordelijk is gelegd, dit mede met de ligging der Key- en Aroe-eilanden het geval zal wezen.

De reis liep volgens het rapport langs de eilanden, het Vogel eiland, Seroa, Nila, Babber, Timor-Laut [1] en Kei naar den

[1] Op de kaart komen deze eilanden niet voor.

Zuidhoek van Aroe. Wij gelooven niet dat de koerslijn van Banda tot Key op de kaart met juistheid is geplaatst, want o. i. is de Pisang bezuiden Timor-Laut geloopen; bij gebrek van het journaal is dit echter met zekerheid niet uittemaken.

Volgens het rapport en de kaart werden de bewuste eilandjes niet gevonden [1], om de goede reden dat ze ook volgens de nieuwste kaarten niet bestaan.

Men ging nu over tot het tweede gedeelte van den hun opgedragen last, namelijk om het Zuidland op ongeveer 12° breedte aan te doen. Den 5den April werd besloten om de Zuid te loopen; ze waren toen op de gegiste breedte van 8° 56′; doch op ruim 10° breedte gekomen werden ze om verschillende redenen genoodzaakt af te houden en de kust van Nieuw-Guinea op te zoeken. Een dezer redenen was, dat, daar men sedert 22 April tot den 29sten met een O., O. ten Z. en N. O. koers en de gegiste breedten van 9° 50′ tot 10° 28′ op ondiep water had gezeild, den 30sten den koers om de N. N. O. werd gesteld, toen plotseling de kleur van het water veranderde, en „soo wit werd of het melck was": dit hield aan tot den 2den Mei, toen 26 vadem werd gelood, doch deze diepte „nam soo spoedich af dat naer een quart van een glas seylens hadden 15, 6½, 8, 9, 10, 13, 12, 8, 11 en 14 vadem"; de strekking dezer droogte, voor zoo ver men het kon waarnemen, was W. N. W. en O. Z. O.

De vermelding dezer droogte door Dirksz. komt ons belangrijk genoeg voor om er eenige oogenblikken bij stil te staan, want er zouden nog vrij wat jaren verloopen vóór wij met deze bank weder kennis maken. Dit had plaats door den Luit. ter Zee 1ste kl. D. H. Kolff der Koloniale Marine, die bijna anderhalve eeuw later met de Brik de Dourga op den 26sten April 1826 deze bank aanloodde [2].

Wij lezen namelijk op blz. 344 van zijne reis:

„Den 26ste (April) op den middag, stevenden wij over een hard zandplaatje. Wij draaiden bij, en bevonden daar op niet meer dan 9 vadem zand, terwijl rondom de plaat 19 en 20 vadem moddergrond was. Dit bankje heeft een kleinen omtrek

---

[1] Op een M. S. kaart van Modera (No. 479 Inv. R. A.) komt *een eilandje met een bank voor* op 7° 8′ ZBr. en 135° 4′ O. L. volgens Norie, doch door Modera niet gezien in 1828.

[2] Reize door den weinig bekenden Zuidelijken Molukschen Archipel en langs de geheel onbekende Zuidwestkust van Nieuw-Guinea, gedaan in de jaren 1825 en 1826, enz. Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck, 1828.

en werd door ons bepaald op 7° breedte en 136° 4′ Tijdmeters lengte, en genaamd Kolffdroogte. „

Dat dit dezelfde bank is van Dircksz is o. i. zeer waarschijnlijk, al bestaat er ook een merkelijk verschil in de opgegeven breedte; maar wij hebben reeds vroeger opgemerkt dat de kaart voor de breedte geen vertrouwen verdient; wat de lengte aangaat kunnen wij niets beslissen, zoo omdat op de kaart van de reis van 1679 geen lengte wordt gevonden, als — en dit mogen wij geenszins voorbijzien, omdat het door een bevoegd persoon is geschied — dat er tusschen de door Kolff op blz. 344 van zijn werk opgeven lengte, en de kaart die achter zijn reis is gevoegd een verschil bestaat van 46′ dat de bank op de kaart Oostelijker is geplaatst.

Op de oude kaart is de bank of droogte van veel grooter uitgestrektheid dan op die van Kolff; waarschijnlijk is dit toe te schrijven dat door Kolff slechts een gedeelte is aangelood; maar behalve dit blijkt het tevens uit de gezeilde koersen der beide schepen, dat ze de bank niet langs dezelfden weg genaderd zijn, want terwijl de Pisang de Aroe-eilanden bezuiden passeert en langs verschillende koerssen de bank aanloodt, loopt de Dourga benoorden deze eilanden en bereikt met een Z. O. koers deze droogte.

Maar keeren wij tot de Pisang terug. Tot den 7den Mei werd er nog grond gelood, toen ze op den middag het lage land van Nieuw-Guinea op 4° 59′ naar gissing drie mijlen buiten den wal in het gezicht kregen, doch daar de nacht op handen was, kwam Dirksz. op 22 vadem ten anker.

De gezeilde koersen worden sedert de Pisang de bank aangelood had, in het rapport niet opgegeven. Volgens de kaart zouden de eerste 15 mijlen om de N. W. ten N. zijn afgelegd, daarna bijna N. tot onder de kust. Waar ze land haalden is met geen zekerheid uittemaken; het journaal ontbreekt, het rapport vermeldt het niet en op de kaart wordt geen lengte aangetroffen; ook ziet men daarin op ruim een graad oostelijker nog een ankerplaats geteekend die geheel buiten de koerslijn valt. Doch hunne breedte op den middag van den 7den namelijk 4° 59′ zijnde, zoo brengt ons dit volgens de kaart van Kolff [1] en Modera [2] eenige

[1] Als voren.

[2] Verhaal van eene reize naar en langs de Zuid-westkust van N.-G. gedaan in 1828 door Z. M. Coloniale Schoener de Iris, door J. Modera, Lt. ter Zee 2e kl. Met een kaart. Haarlem, bij Vincent Loosjes, 1830.

mijlen oostelijker dan de rivier Valsche Oetanata van den laatstgenoemde en gelegen op 4° 48′ 30 en 136° 55′ L. O. Gr.

Van hier af wordt de kust om de west langs gezeild, totdat ze, na vele wederwaardigheden, zoo ook door ziekten en ontmoetingen met de inboorlingen, die juist niet altijd vreedzaam afliepen, den 23sten Mei besloten, uit eene baai, die in het rapport geen naam, doch op de kaart die van Pisangsbay draagt en waarin wij de bocht van Sacca iha meenen te herkennen, naar de Aroe eilanden over te steken, daar hulp te zoeken en het laatste gedeelte van hunne Instructie te volgen. Doch dit mocht hun niet gelukken; een felle stroom deed hen beneden deze eilanden drijven; ze werkten nog wel eenige dagen op tusschen deze en de Kei-eilanden, maar waren, daar ze reeds eenige dooden en vele zieken hadden, genoodzaakt, toch reede te moeten zoeken, die ze voor Orrika, een negorij op Kei's Z. W. kust op den 31sten Mei vonden, maar den volgenden dag verzeilden tot voor de negorij Mara.

Hier bleven ze tot den 22sten Juni, toen de Pisang het anker lichtte voor Banda „hoewel de officieren noch self te roer en te waeck moesten gaen.” Vijf dagen later ankerde de Pisang voor het kasteel Nassau.

Hoewel het doel, waarvoor deze tocht werd ondernomen niet bereikt werd, heeft hij toch voor den aardrijkskundige waarde, want het vaarwater tusschen de Aroe-eilanden en de Zuidkust van Nieuw-Guinea werd hierdoor beter bekend. Het is evenwel te betreuren dat, daar ze langs een betrekkelijk groot gedeelte der kust hebben gezeild, zoo weinig namen aan baaien, kapen enz. hebben gegeven; want de Pisangsbaai en Waterplaats zijn de eenigste die op de kaart voorkomen, terwijl het rapport er in het geheel geen noemt.

§ 17. 1680—1700.

Den 13n Mei 1679 werd er door de regeering te Banda aan de H. R. een voorstel gedaan, om te onderzoeken wat er verder op de kust van Nieuw-Guinea in het belang der Compe. zoude kunnen worden ondernomen, om naricht te bekomen van de specerijboomen, den handel enz.; daar het niet genoeg was om langs de stranden te loopen, gelijk de H. R. zelve aangehaald had in een brief van 29 November 1644, omtrent het verrichtte van den Commandeur Abel Tasman, moest men

gewapend landwaarts in gaan, waartoe geen groote macht noodig zoude wezen. Zij stellen daartoe voor te nemen 50 à 60 Nederlandsche militairen en 100 à 150 Dammerezen — inboorlingen van het eiland Damme — die hiertoe wel vrijwillig zouden te bekomen wezen „en te beter syn om den weg te ontdecken"; de tocht diende in de maand December een aanvang te nemen, terwijl zij tevens om een vlotgaand jacht verzoeken.

Maar de H. R. was niet genegen aan hun voorstel gevolg te geven; ze schreven in hunnen brief [1] in antwoord hierop: „dat sy soo om de reeds gedane oncosten; het vermoorden van den tolck Borry en het vermoorden van vier Europeanen op Namototte, de uitgestane gevaren ter zee, van swaer weêr, droogten en reven; te land van ysselycke gedrochten van menschen enz.", niet kunnende bedenken dat er eenig voordeel voor de Compe te behalen zij, in Rade van Indië goed hadden gevonden de vaart naar derwaarts voor de Compe te staken, en aan de Bandasche burgers over te geven om hun gewin daarmede te doen, terwijl hun verboden werd den tocht te landwaarts in te laten ondernemen [2].

De Bandasche regeering had intusschen niet stil gezeten; op den 4den Juli 1679 had zij met de Orang Kaja's van Keffing, Ouwan en Lakoe een contract gesloten tot het leveren van slaven van de kust, op dezelfde voorwaarden als door den Opperkoopman Keyts het jaar te voren op Ony met de opperhoofden aldaar was overeengekomen. Zij was hiertoe overgegaan, omdat men vreesde dat dit contract wel niet aan de verwachting zoude beantwoorden. Lakoe, die van de kust was gekomen, had vandaar voor den Gouverneur medegebracht een zak met steenkolen; doch ze „bevonden het niet minder als dat of er toe bequaem en van eenich gebruyck te syn" ofschoon het wel wilde branden; maar ze konden niet vernemen of hij Lakoe — zooals Keyts het in zijn rapport had doen voorkomen — gezind was om het eiland aan te wijzen van waar die steenkolen afkomstig waren [3].

---

[1] 24 Januarij 1680.

[2] De Gouverneur van Amboina schrijft aan dien van Banda, den 31 Juli 1681: « De vaert op Ony, door de HoogEdelen gecommandeert, is dese burgery vóór desen meermalen voorgesteld; doch heeft weynig vermaeck by hen gevonden, als te gevaerlyck, te onseecker van gewin enz. Keyts had echter een Ambonsch schip voor Ony weggezonden.

[3] Missive aan de H. R. van 12 September 1679.

Van het sluiten van het contract met de Orang Kaja's van Keffing gaf de Bandasche regeering mede kennis aan het bestuur te Ternate (25 Juli 1679) met de bijvoeging: „of er iets van belang op sal volgen leerd den tyd, en des al neen, soo is echter geenszins noodich, dat Radja Tidor daer mede gemoeit wordt, alsoo niet cunnen bespeuren, dat hy Kouing iets aen dien cant te seggen of eenig outzag heeft, synde alleen meest voor syne rooveryen op zee en bedriegelyke invasien bevreesd."

Bij dienzelfden brief vraagt Quaelbergh aan Padtbrugge „een party cloecke slaven, soo die op Gorontale en daeromtrent te bekomen waren."

Het karakteristieke antwoord van Padtbrugge op dit verzoek mogen wij niet achterwege laten [1]. „Het rooven en stelen van vrije menschen," zegt hij, „om die tot slaven te vercoopen is soo algemeen in de groote binnenzee van Tominie [2] dan het anders niet en schynt, dan of die onnoosele en arme lieden eenlyk geboren waren, om voor caetsballen der geweldenaren en van het geval te dienen, en hier door is het dat men roept dat er soo veele slaven syn, en sy sullen er waerlyck wesen, soo men al dese gewelden toe- en dese arme menschen ten prooi laet. Maer nu sy onder 's Comp. bysondere bescherming sich hebben begeven en onse godsdienst aenvaerden, soo houd het op, en diend er geen slavenhandel met alle gedreven, of men steld de poort van goddeloos geweld weder open, hetgeen haer Hoog Edelen oock wel hebben begrepen enz."

Het volgende jaar 1680 kwam op den 8sten November ter reede van Banda de Anachoda Borry, die verhaalde dat de Orang Kaja Amar in den vorigen moesson met een vaartuig naar Segalle op de kust van Nieuw-Guinea was geweest en aldaar met zoete woorden vier inwoners had aan boord gekregen, van welke hij er twee om het leven had laten brengen tot wraak, omdat ze in 1678 den tolk Borry benevens den stuurman Goossen en eenige anderen in de negorij Namototte hadden vermoord; [3] met de overige twee was hij naar Goram teruggekeerd, een hunner had hij aldaar verkocht, doch den vierde had hij ten teeken zijner overwinning naar Banda gezonden. Deze werd bij zijne komst aldaar verhoord, doch hij verklaarde in

[1] 20 October 1679.
[2] Aan de Oostkust van Celebes.
[3] Zie het journaal van Keyts op den 18 September.

strijd met het voorgegevene, dat de Gorammers hen uit de negorij Segalle [1] — die wel 12 mijlen van Monnetotte (Namototte) verwijderd was — uit een troep zoo als ze bezig waren met het planten van eenige vruchten gevangen genomen en weggevoerd hadden.

Omstreeks dezen tijd lagen de inboorlingen van Onin met die van het eiland Caras overhoop. Zoo had de Orang Kaja van Caras, Moffon [2] een kapitein van Roema-batti, Massola om het leven gebracht, terwijl hij ook de vrouw van Radja Jeeff van Onin met geweld bij zich hield. [3]

Deze oneenigheden liepen niet spoedig ten einde, want toen de Moorsche Mardijker Patty op den 20sten April 1682 met de chaloup van den burger Melis Caes te Banda kwam, van waar hij over Goram, om daar tolken aan boord te nemen, naar de kust van Nieuw-Guinea was vertrokken om slaven in te ruilen, had hij aldaar, uithoofde der oneenigheden die tusschen Onin en Caras nog voortduurden, niet meer dan 14 slaven kunnen bekomen.

Ook Lakoe was in het laatst van het vorige jaar naar de kust geweest, hij had van daar medegebracht twee man slaven, veertien vrouwen en zeven kinderen, die men — toen ze te Banda aankwamen — bij den een en ander had besteld, om wat gekoesterd te worden, dewijl het zeer magere en als uitgeteerde menschen waren. Dit waren slaven, die volgens het contract met hem en den Orang Kaja Ouwan aangegaan, door hen moesten worden geleverd en waarin ze tot nu achterlijk waren gebleven, zoodat ze nu en dan moesten worden aangespoord om hunne verplichtingen na te komen, wilde de Compe. geen gevaar loopen de 4000 Rijksdaalders aan kleeden, die ze in voorschot hadden ontvangen, te zullen verliezen.

Zoo was tot dat einde de Fiskael Adriaen van Rooyen in December 1681 naar Keffing gezonden; toen hij aldaar nog in dezelfde maand voor de negorij Kiliwaroe ten anker kwam, vernam hij van de bevolking, dat er slaven van de kust — jong en klein volk — waren aangebracht en door Lakoe en Ouwan tegen het gemaakte contract naar Amboina waren vervoerd. [4] Een Patti Key, die voor dezen met 's Comp. vaar-

---

[1] Volgens Rumphius lag deze negorij in de Speelmansbaai,
[2] Zie Journaal van Keyts.
[3] Dagregister van Banda 10 Februari 1681.
[4] Zie Journaal van Keyts.

tuigen op de kust was geweest, vroeg aan van Rooyen of de Compie. hem nog erkende voor tolk of niet, dewijl hij nu de macht bezat, de Compe. in die landstreek goede diensten te kunnen bewijzen, omdat hij aldaar een Koningsdochter had getrouwd, „waerop hy seer snarcte”. Verder vroeg hij hem of hij op Keffing of wel op de kust zijn verblijf moest houden, waarop van Rooyen hem tot antwoord gaf, dat hij in persoon op Banda moest komen om dit te bespreken; doch hiertoe was hij niet te bewegen. [1] Ten einde niet geheel en al van de Keffingers afhankelijk te zijn, had de Bandasche regeering tengevolge eener aanschrijving van de H. R. van 24 Januari 1680, met de burgers weder in gesprek geweest over het halen van slaven van Onin en waren deze daartoe niet ongenegen. [2] Maar dit was niet zonder gevaar; want toen de burger Melis Caes in 1680 te Keffing met zijn chaloup lag, verhaalde men hem, dat de Keffingers hadden besloten dat ze die van de Compe. vaartuigen, die zonder hunne passen op de kust van Nieuw-Guinea gevonden werden, zouden aanvallen en het volk vermoorden. [3] Toen de Commissaris Padtbrugge in 1683 van Banda naar Amboina terugkeerde en Keffing aandeed, stelde hij een onderzoek in of het met de waarheid overeenkwam, doch het werd ontkend.

Maar dat de Keffingers het toch in practijk brachten, al was het niet juist een Compe. vaartuig, blijkt uit het verhaal van twee Makassaren, die in 1683 met een vrijburgers chaloup van Keffing te Banda waren aangekomen. Deze waren ongeveer vijf jaren geleden met een vaartuig, behoorende aan den Kapitein Chinees Wacko, van Makasser naar Coviay gezeild om massooi te handelen. Ze vonden bij hunne aankomst aldaar vier Keffingsche vaartuigen, waarvan 't hoofd was Kapitein Keliloevo; ze waren in twee partijen verdeeld.

Aan wal komende werden ze reeds dadelijk door de Keffingers aangesproken om 50 tael [4] goud, tot eene boete omdat ze zonder hunne voorkennis daar gekomen waren om te handelen. Na veel over en weder praten kwam men tot eene som van 20 tael terug. Maar toen ze hierop naar hun vaartuig wilden gaan, om kleeden, die tot de betaling zouden strekken, te halen, werden

[1] Dagregister als voren 6 Januari 1682.
[2] Missive aan de H. R. van 15 September 1681.
[3] Als voren van 2 Mei 1681.
[4] 1 Tael zwaerte goud doet $1\frac{3}{8}\frac{1}{4}$ rijksd. Solor 1691.

zij — die acht in getal waren — door de Cerammers of Keffingers en die van Coviay feitelijk aangevallen, zoodat er twee man op de plaats dood bleven. Bij hun vaartuig komende vonden ze de daarop gebleven zeven personen allen vermoord en de goederen geroofd. Van de vijftien personen bleven er slechts drie over, die naar Keffing werden vervoerd en aldaar zoolang gevangen gehouden. [1]

Doch Keffingers en Papoeëzen gaven elkander niets toe in het afloopen van vaartuigen en het rooven van menschen, bood zich slechts de gelegenheid hiertoe aan. De Anachoda Borry, die van Goram ten handel op Banda kwam, wist te verhalen [2] dat een Bandasch ingezeten Watroe genaamd, die in September 1684 van Kei terugkeerde, niet ver van het eiland Teeuwer door zeven Papoesche roof corra-corra's was aangevallen, die zijn vaartuig hadden overmeesterd, waarbij vier van zijn volk den dood vonden, twee hadden ze op Coesevoey en een op Goram verkocht; er waren er maar drie te huis gekomen. Hij wist te verzekeren dat de roovers op Caras, voor de groote bocht van Fattaga omtrent Roema-batti te huis hoorden, zoomede dat een voornaam Orang Kaja van Keffing Soback op Banda wel bekend, en andere mede op de roof corra-corra's waren geweest.

Twee maanden later kwam van Keffing op Banda de Orang Kaja Djoemat, die de regeering berichtte, [3] dat hij met vier corra-corra's, bemand met 200 man naar Onin was gezeild om de roovers te straffen, die de chaloup van Watroe hadden afgeloopen. Hij had vernomen dat dit feit had plaats gehad door de ingezetenen van de negorijen Ongar en Pattaga, gelegen op twee bijzondere eilanden genaamd Batoe en Cani, dicht bij het groote land Onin, maar dat hij niet meer dan dertien gevangenen had bekomen.

Maar uit een rapport van den Burger Raadspersoon Jan Gijsbertsz. en de Mardijkers Abraham en Marcus Rogiers, die in Juni 1685 met drie chaloupen naar de kust van Nieuw-Guinea voeren en van daar den 24sten Juli te Banda terugwaren, blijkt dat niet die van Caras, Cani of Batoe, de chaloup van Watroe had afgeloopen, maar dat dit was geschied door die van Roema-batti op een mijl afstand van Onin gelegen.

---

[1] Als voren van 2 April 1685.
[2] Als voren.
[3] Als voren van 6 Juni 1685.

Wij laten hunne ontmoetingen op dien tocht hier volgen. Van Banda te Keffing aangekomen, verkregen ze de toezegging van den Orang Kaja Djoemat, dat hij met nog twee andere Keffingers hen op hunne reis naar Nieuw-Guinea zouden vergezellen. Op zijn ernstige vraag of zij wel van genoegzaam geweer waren voorzien, daar in het tegenovergesteld geval hij hun niet alleen met geweer, maar zelfs met bassen kon gerieven, bevestigend geantwoord en hem voor zijne aanbieding bedankt hebbende, gingen zij den 25sten van Keffing onder zeil en kwamen twee dagen later voor Batoe Poetih, op ongeveer 7 á 8 mijlen van Onin gelegen, ten anker. Op het verzoek van Djoemat zeilde echter de Mardijker Marcus met zijn chaloup naar Onin, en wel voornamelijk omdat hij bevreesd was, dat indien de drie chaloupen te gelijk voor Onin verschenen, de inwoners bevreesd zouden wezen om met hen te handelen. Ze bleven derhalve dien dag en volgenden nacht aldaar liggen, zonder dat er iemand van den wal bij hen aan boord kwam.

De dreggen werden toen gelicht en de koers naar Onin gesteld. Marcus had echter die plaats niet kunnen bezeilen, want toen men hem in het gezicht kreeg, vonden zij hem nog laverende voor den wal; een uur later evenwel kwamen ze gezamenlijk voor de negorij Pataga [1] ten anker. Met uitzondering van het vaartuig van den Orang Kaja van Matabello, dat hoog en droog op strand zat, en veertien dagen vóór hen daar was aangekomen, vonden ze aldaar geen vaartuigen.

Zoodra het anker in den grond lag, kwamen een goed aantal inwoners bij hen aan boord en toonden hun alle beleefdheid en genegen te zijn om met „de aengekomen vrienden te willen handelen", waarna men den beker eens lustig liet rondgaan, voordat ze weder naar land vertrokken. Het goede onthaal door hen aan boord genoten, gaf aanleiding dat ze den volgenden dag weder terugkwamen. De tolk Djoemat gaf hun nu te kennen dat er met den handel een aanvang diende te worden gemaakt; dit werd door hen goedgekeurd en eischten ze in ruiling voor slaven, Bilitonsche en Carimatsche bijltjes, Tambboksche zwaarden en wit lijnwaad. Daags daarna, toen ze weder aan boord terugkwamen, gaf men hun de gevraagde artikelen voor het bedrag van dertig slaven, ieder van vijf spannen lang, mits dat ze ten langste in twaalf dagen werden geleverd, hetgeen door hen werd

[1] Mogelijk dezelfde plaats, elders Fataga en Tataga genaamd.

aangenomen. Ons volk, ziende dat ze volgens hunne gedane beloften geen vaartuigen afzonden naar de groote bocht — de Vinck's golf — van waar ze de slaven volgens hun voorgeven moesten gaan halen, gaf hun kennis dat men niet langer dan den bepaalden tijd aldaar kon vertoeven. De Oniërs verontschuldigden zich dat ze gaarne hunne gedane beloften wilden nakomen, maar dat het in dien korten tijd onmogelijk was. Men nam hierin genoegen en vroeg hun de teruggave der reeds in voorschot verstrekte goederen; „des anderen daechs hebben de gedachte Oniërs seer pertinent alles wederom gegeven", met nadere aanbieding dat, zoo ze nog vijf dagen konden vertoeven, zij hun uiterste best wilden aanwenden, om, was het niet het getal van 30, een minder getal slaven te leveren. Hierop werden hun nog eenige kleeden en goederen ter hand gesteld, waarmede ze vertrokken; drie dagen later brachten ze ook deze terug, als in de onmogelijkheid zijnde, hun woord te kunnen houden. Een zeldzaam bewijs hunner eerlijkheid en trouw, zooals ons in deze oorden nog niet is voorgekomen!

De Oniërs stelden hun voor, om, indien zij hen met hunne chaloupen naar de Noord-Oostkust of wel naar de groote bocht wilden volgen, zij hun daar met genoegen van slaven zouden voorzien; doch dit werd door de onzen afgeslagen, omdat de tijd, dien ze meenden uit te blijven, reeds was verstreken, en het hun voornemen was binnen weinig tijd terug te komen en dan met de Oniërs derwaarts te zeilen. Deze namen hierin genoegen, terwijl ze aannamen zooveel slaven bij hen te brengen, als ze nu in hunne negorij bij de hand hadden. Den volgenden dag brachten ze er een getal van 15 á 16 stuks, meest opgeschoten kinderen. Deze werden door hen ingeruild tegen 17 á 18 Rijksd. voor een volwassen slaaf; ze beklagen zich over den besteden prijs, want, zeggen ze, „ingeval ze hadden kunnen wachten en met hun naer de groote bocht verzeilen, een slaef van vijf en een halve span lengte, niet boven 9 Rijksd. het stuck zouden hebben komen te bedragen."

Terwijl zij voor Pataga ten anker lagen, verscheen aldaar op een nacht van Roema-batti een Papoesche corra-corra, die vijf Gorammers aan boord had, die de Papoeëzen op de Ooskust van dat eiland (Goram) hadden weggeroofd. Ten einde eenige inlichtingen omtrent dezen roof te bekomen, begaf zich de Mardijker Marcus naar die negorij, die op een mijl afstand van

Pataga was gelegen. Bij zijn terugkeer verhaalde hij dat hij in die negorij gezien en gesproken had 15 geroofde menschen van Goram, 2 van Kei en 10 van Aroe; dat hij daarenboven in het huis van eenen Tersobak — van vaders zijde van Goram, doch van moeders zijde van Nieuw-Guinea afkomstig — gezien had de bekkeneelen van vier Teeuwereezen, die nu ongeveer drie jaren geleden van Banda naar hunne woonplaats terugzeilende, door die van Roema-batti in zee overrompeld waren. Ze bekenden zelve dat twee van die bekkeneelen behoord hadden aan den Orang Kaja Giesa van Massawijn en den Djoeroe bâsa Camelang van Cillewouw, beide negorijen op Teeuwer gelegen. Die overrompeling was echter niet zoo gemakkelijk afgeloopen, want zij had aan vier der roovers het leven gekost, die door Camelang waren afgemaakt vóór dat ze hem meester konden worden; behalve deze bekkeneelen had hij nog in de negorij gezien twee Princestukjes, volgens hun zeggen afkomstig van een Comp^s. sloep. De inwoners verhaalden hem dat de Cerammers daar kwamen handelen en buskruid tegen slaven ruilden. Ze boden ook hem aan drie slaven te leveren voor een gantang [1] buskruid. Voor hij de negorij verliet, liet men hem nog twee bekkeneelen zien, het eene was van den Lonthorschen Moorschen Mardijker Watroe en het andere van den Moorschen Mardijker Bajacka van Celamme, die het vorige jaar almede op hunne terugreis van Kei naar Banda door hen waren overrompeld en doodgeslagen.

Toen Marcus van zijn uitstapje teruggekeerd was, besloten ze, daar veel van hun volk ziek werd, en ze gebrek aan water kregen, ook omdat volgens het zeggen der Oniërs aldaar een goed getal vaartuigen zouden komen, van wie men niet wist of het vriend of vijand zou wezen, den steven naar Caras te wenden, om aldaar padi en boontjes te ruilen. Doch dit werd door den Radja van Pataga, Baauw en den Orang Kaja van de negory Roema-batti afgeraden, omdat een Intji Cassing van Makassar aldaar van Ceram gekomen, voor die negorij ten anker lag, benevens nog drie andere jonken, twee van Goram en een van Ceram, waarvan de Anachoda was genaamd Grissee, die aldaar mede ten handel kwamen om katjang en boontjes te ruilen. Volgens het zeggen van Radja Baauw had hij vier

---

[1] 1 Gantang = 13⅛ Amst. pd.

corra-corra's derwaarts gezonden, om Intji Cassing van daar te doen vertrekken of wel te overrompelen.

Welke reden die Radja hiervoor had, blijkt uit het rapport niet.

Toen Gijsbertsz. en de andere ter hoogte van Caras zeilden, hadden ze wel onder den wal drie of vier vaartuigen zien liggen, doch zonder den wal nader te komen staken ze zeewaarts, en kwamen na verloop van drie etmalen op Ceram-Laut, van waar ze op den 24 Juli 1685 te Banda terug waren.

Ook uit dit rapport zien wij dat het niet alleen de bewoners der eilanden, gelegen tusschen de Westkust van Nieuw-Guinea en de Oostkust van Gilolo of Halmaheira, de zoogenaamde Papoesche eilanden waren, die op roof en buit voeren, maar dat ook de bewoners der in de Golf van Mac-Cluer of Vinck's golf gelegen negorijen, als ook die der eilanden Caras en Batoe zich hieraan schuldig maakten.

Dit gaf dan ook de H. R. aanleiding de Bandasche regeering opmerkzaam te maken (6 Maart 1686), of het niet te gewaagd was, dat de Burgers derwaarts vertrokken om handel te drijven; ze misgunden hun de voordeelen hiervan niet, integendeel ze oordeelden dat de slavenhandel groote voordeelen aanbracht en zeer noodzakelijk voor de Burgers, maar vooral voor de kultuur der notenperken was aan te merken.

De Burgers gingen inmiddels voort de kust te bevaren; van daar kwam den 9 Juni 1686 te Banda de zoon van den Chinees Lucas Jansz., die een maand te voren over Goram — om zich aldaar van tolken te voorzien — derwaarts was vertrokken.

Te Goram had hij gevonden den Radja van Caras, Moffon, die aldaar in eene groote en welbemande corra-corra was aangekomen, om met de Gorammers vrede en een nader verbond van vriend- en bondgenootschap te maken, hetgeen reeds had plaats gehad en volgens hunne gewoonte met den eed, of drinken van matakau [1] tot wederzijdsch genoegen bevestigd was. Met den Radja in kennis gebracht, deelde hij dezen mede dat hij het voornemen had naar de kust te zeilen, waarop de Radja hem de belofte deed, dat, ingeval hij vooraf naar Caras wilde gaan, hij hem weldra zou volgen en in zijn handel behulpzaam wezen, doch

[1] Waarschijnlijk het drinken van elkanders bloed, uitvoerig door Keyts in zijn journaal beschreven.

dat er voor ditmaal weinig slaven in zijne negorij te verhandelen zouden wezen, en ook de massooi aan de Gorammers had toegezegd, en daarop reeds eenige goederen in voorschot had ontvangen.

Lucas Jansz. vertrok hierop naar Caras, waar hij na drie dagen zeilens aankwam; de Radja was echter nog niet verschenen.

Al aanstonds kwamen een aantal inboorlingen, van welke hij, voorzichtigheidshalve, slechts een klein gedeelte liet aan boord komen. Zij deden ten zijnen opzichte eene goede gezindheid blijken, zoodat hij zich met hen aan land begaf, en allereerst naar de water- en vischplaats werd geleid, waar hem werd aangezegd, dat hij bij dag of bij nacht vrij en onbeschroomd aan wal en in hunne negorijen en woningen mocht komen, onder toezegging en belofte, dat hem noch zijn volk eenig leed zou geschieden; gedurende zijn verblijf aldaar, drie dagen lang, was hij dan ook zeer goed bejegend en minzaam onthaald geworden.

Hij vond hier ten anker zes vaartuigen van Misoal, die er reeds eenigen tijd hadden gelegen, en na eenige weinige slaven te hebben ingeruild, naar Goram waren vertrokken „om de ingecochte cativen aldaer te verkoopen.” [1]

Daar de Radja niet kwam opdagen en geen handel kunnende drijven, besloot Lucas Jansz. naar Onin te zeilen in de hoop den Radja aldaar te vinden; doch daar ten anker komende vond hij hem er niet. Ook hier kwamen een aantal inwoners met hunne vaartuigen aan boord, en vroegen hem van waar en met welk doel hij kwam. Hij antwoordde: van Banda en met een goed doel, dat niet anders strekte dan om op de kust en elders handel te zoeken. Men raadde hem aan dat hij verder tot recht voor de negorij Roema-batti moest loopen, omdat daar waar hij lag geen goede ankerplaats te vinden was. Doch voor deze negorij vruchteloos getracht hebbende eenige slaven te bekomen en handel te drijven, lichtte hij het anker en zeilde verder de bocht (van Vinck of Mac-Cluer?) in, tot voor de negorij Fataga, waar hij door Radja Baauw meermalen werd bezocht en aan land genoodigd. Deze toonde hem in allen deele genegen te wezen en met hem te willen handelen; hij verkreeg dan ook van hem 13 stuks slaven, die tegen wit linnen en Tamboksche zwaarden werden ingeruild.

Zes dagen had hij reeds voor Fataga gelegen en zijn vertrek

---

[1] Van *captieven, gevangenen.*

nog niet bepaald, in de hoop van nog eenige slaven te ruilen of eenige andere handelsartikelen te bekomen, toen hij door een van de door hen geroofde Gorummers gewaarschuwd werd wel op zijn hoede te wezen, daar hij vernomen had dat Radja Baauw met de inwoners van Roema-batti overeen waren gekomen, om des nachts, wanneer de kans hun gunstig scheen, de chaloup onverwachts te overvallen en af te loopen.

Op dit bericht — hetzij dan waar of onwaar — dacht Lucas Jansz. het ongeraden zijn vertrek langer uit te stellen; tegen het vallen van den avond lichtte hij het anker en zeilde naar Goram, om de van daar medegenomen tolken te ontschepen.

Daar ter reede komende vond hij Radja Moffon van Caras aldaar nog ten anker liggen. Toen hij dezen bezocht, gaf de Radja voor reden van zijn langdurig verblijf op, dat hij wel op weg naar Caras was geweest, doch het slechte weder had hem genoodzaakt naar Goram terug te keeren. Na een etmaal ter reede vertoefd te hebben, lichtte Lucas Jansz. het anker en zeilde naar Banda.

Nog kwamen in dezelfde maand (Juni) van de kust te Banda de Mardijker Marcus Rogiersz. terug, die op den 25sten Mei met de Burgerhandelaars Jan Gijsbertsz., Jan Swart en Abraham Rogiersz. derwaarts was vertrokken, en den 28sten daaraan volgende almede voor de negory Fataga waren verschenen. Aan wal komende vonden ze de negorij verlaten en de bevolking naar het gebergte gevlucht. Ze besloten nu om naar Roema-batti te zeilen en te zien of aldaar iets voor hen te handelen viel; doch den volgenden morgen aan het door hen opgevat voornemen gevolg willende geven, zagen ze een groote menigte volk op het strand, zoodat ze het gebergte verlaten en de negorijen wederom betrokken hadden. Andermaal gingen ze nu aan land, en met de Hoofden in gesprek komende, vroegen deze werwaarts de reis en welke hunne meening was, dat zij nu buiten gewoonte zoo sterk en met vier chaloupen te gelijk voor hunne negorijen waren gekomen; ze waren bevreesd dat dit met een kwaad oogmerk was geschied en niet anders beoogden dan om hen te beoorlogen. Dit was dan ook alleen de reden geweest, waarom zij naar het gebergte gevlucht waren.

Nadat de onzen hun de reden van hunne komst hadden bekend gemaakt, en gezegd dat zij in het geheel niet bevreesd behoefden te wezen, toonden zij zich genegen om met hen te handelen en namen aan zooveel slaven als zij in hunne negorijen

ze in 14 à 15 dagen, 22 stuks slaven, meestal opgeschoten kinderen, voor linnen, zwaarden en Bilitonsche bijltjes konden inruilen. Intusschen was de Mardijker Marcus Rogiersz. met een Orembaai naar Roema-batti gevaren om te zien hoe de zaken aldaar stonden. Bij zijne aankomst vernam hij dat de Christen Chinees Lucas Jansz. met zijn chaloup daar ook geweest en voor eenige dagen weder was vertrokken. In gesprek met Radja Baauw komende, zeide deze tot hem, dat hij wel Hollanders, maar in geen geval Chinezen of andere natiën bij zijn negorij of stranden wilde gedoogen. Hij zeide Marcus ronduit, dat hij het voornemen had gehad Lucas Jansz. des nachts onverwachts te overvallen en hem met zijn volk te vermoorden; „dit voornemen had hy echter niet ten uytvoer kunnen brengen omdat hy onverwachts was vertrocken;” hierdoor alleen was hij de handen van deze moorddadige menschen ontkomen.

Nadat Marcus weder op Fataga teruggekomen was, en daar er verder voor den handel niets meer te doen viel, besloten ze tot hun vertrek. Na aan den wal van de Hoofden afscheid te hebben genomen, verlieten ze de kust; de drie Burgerhandelaars naar de kust van Ceram, de Mardijker naar Banda.

In de volgende maand Juli kwam de Misties Burger Carsten Jansz. van Onin te Banda, medebrengende zes stuks slaven, twee mannen, twee vrouwen en twee kinderen. Ook hij was door de bevolking doorgaans wel bejegend en vriendelijk onthaald. Den 7den Augustus kwam hij andermaal van de kust, en bracht van daar mede 93 stuks slaven, meest allen opgeschoten kinderen van vijf en zes span hoogte.

Terwijl hij aldaar lag, waren de bewoners van de negorijen Aragoeni en Fataga met elkander in oorlog; die van de eerstgenoemde negorij hadden die van Fataga in hun eigen kampong komen bestoken, zeven menschen doodgeslagen en vier á vijf personen gevankelijk weggevoerd. Hij was echter evenals de vorige reis door hen wel bejegend, dagelijks aan land geweest en had met hen gegeten en gedronken. Toch bleef de H. R. den Gouverneur in hare brieven vermanen, dat de Burgers in deze vaart voorzichtig moesten wezen, zoo als blijkt bij haar schrijven van den 21 Februari 1687. „Men zal — zoo schrijven ze — de Burgers naar Nieuw-Guinea varende, telkens moeten recommanderen op hunne hoede te zijn. Want hoewel (zij) in het afgeloopen jaar overal wel onthaald

zijn, zoo zullen zij echter in gedachten houden, het ongeluk, dat hunne medeburgers weleer door de wreedheid der inboorlingen overgekomen is; en hun door dit beleefd onthaal wel eens gebrouwen konde worden voor dat zij er om zouden kunnen denken.» Het jaar 1688 ging dan ook niet voorbij zonder dat er weder een dergelijk ongeluk had plaats gehad.

In de maand Mei van dat jaar kwam de Anachoda Auwen van de kust van Ceram te Banda ten handel, die het bericht medebracht, dat een vaartuig van Keffing van de negory Kililauw naar de kust ten handel om massooi was gevaren en aldaar door de inwoners van Coveay bij nacht verradelijk overvallen was, en al de opvarenden 23 in getal, hadden dood geslagen; de redenen, die hiertoe aanleiding hadden gegeven, waren echter onbekend gebleven.[1]

Toch scheen dit de Burgers niet af te schrikken, want nog geen maand later — op den 3 Juli — leest men in het dagregister het vertrek naar de kust van de Burgers Marcus Rogiersz. en Patti Moor «om aldaer den slavenhandel nogmaels te ondernemen». De berichten, die ons van nu af aan voorkomen, behelzen over het algemeen genomen niet veel belangrijks. Van tijd tot tijd vertrokken er nog vaartuigen, zoo van de Bandasche burgers als van Ceram naar de kust, die met een gering getal slaven en eenig massooi van daar terug komen, maar belangrijke ontmoetingen of voorvallen teekenen ze niet op

De rooftochten der Papoeözen echter nemen in dit tijdvak ongemeen toe, waardoor de kusten van de Aroe- en Kei-eilanden zeer onveilig werden gemaakt; doch niet alleen dat ze zich tot deze eilanden bepaalden, maar Ceram, Keffing, Goram, de Banda groep tot aan de Tenimber eilanden, hadden mede van den overlast dezer roovers veel te lijden. Het eiland Massoal (Misoal) rustte vooral roof corra-corra's uit, en zij deden onder het bevel van vier hunner Hoofden veel kwaad. Ze voeren dikwerf in grooten getale ten roof; zoo berichtte o. a. de gezagvoerder van de chaloup van Sr. Hardekop, die in het voorjaar van 1689 van Kei en Teeuwer te Banda kwam, dat omtrent Kei ruim twintig stuks Papoesche corra-corra's zwierven, en van Couwer 13 inlanders hadden geroofd; vijf dezer corra-corra's hadden een inlandsch vaartuig hardnekkig vervolgd, tot dat het hun eindelijk gelukte zich op Klein Kei te redden. In 1694

[1] Missive van de H. R. van den 14 Juni 1688

kwam te Banda van Groot Kei een vrijgegeven slaaf van een Amboineesch burger, die vóór 30 jaren op zekeren avond uit den tuin, waarin hij werkte, door een Papoesche corra-corra met 19 man bemand, werd opgepakt en naar het eiland Misoal gevoerd, nadat de roovers te vergeefs hadden getracht hem op Keffing te verkoopen.

Te Misoal had hij zijn onderhoud verdiend met het maken van Seros (vischkorven). Na een verblijf van 9 jaren was hij met nog een ander geroofde — die op Groot Kei te huis behoorde — met een schepprauwtje van daar ontvlucht; ze waren behouden te Lahar op Kei aangekomen met een man en twee vrouwen, die zij ook aan het strand hadden opgevat; na het sterven van zijn medemakker was hij naar Elad vertrokken, en eindelijk kwam hij, na een verblijf van ruim tien jaren op deze eilanden, met den Misties Burger Pieter Jansz. te Banda aan.

In 1697 werden door den Gouverneur van Ternaten, Pieter Rooselaer en Thomas Laps naar den koning van Tidor gezonden, om te klagen over de rooverijen van Kitjil Boelam en anderen, die met tien vaartuigen op Onin 60 en op Kei 13 personen geroofd en deze op Goram hadden verkocht.

Hierop had de Koning geantwoord, dat het Opperhoofd van Kei, Falaboeka Balebaba genaamd, aan den Vorst van Misoal had verzocht geadsisteerd te mogen worden met tien corra-corra's, ten einde daarmede het volk van de negorij Iri of Wawanama, op het vasteland van Nieuw-Guinea gelegen, te straffen, omdat ze zich tegen het volk van Kei hadden verzet. [1] Dit was geschied; ze waren daarvoor vereerd met een koperen bas, een gong en tien stuks kleeden, zonder dat ze iemand van 's Compagnies onderdanen hadden beleedigd of van hen beleedigd waren; alzoo het volk van de Patanische corra-corra's niet door 's Compagnies, maar door het volk van Wonin, bij de onzen Onin genaamd, en eigen onderdanen van den Koning [2] waren gedood en de overige op Keffing verkocht. Het scheen dus dat hij in zijn recht was. De Koning verontschuldigde zich verder over andere voorgevallen rooverijen, en het kwam aan Rooselaer voor dat de Koning geen plan had om ze te straffen.

---

[1] Een ander bericht zegt: »Die van Massouwal hebben de negorij Iri of Wawanama overweldigt, omdat zij twee prauwen met volk van de Patanders sterk zestig personen hadden gedood.

[2] Zie hiervoren blz. 81.

Den vermoedelijken moord van den onderkoopman, Pieter Alsteyn en zijn gezelschap, die door de bewoners van de negorij Mafoort,[1] op den vasten wal van Nieuw-Guinea gelegen, zou zijn geschied, zou hij laten onderzoeken en zoo die werd bevestigd, de daders en complicen met den dood straffen.

Deze onderkoopman was in 1696 uitgezonden ter ontdekking van de Laloegas eilanden.

§ 18. 1700—1795.

In de Memorie van overgave van het Gouvernement Banda, door den Gouverneur Coyet aan zijn opvolger Cornelis Stull, op den 18 April 1701, wordt met geen enkel woord melding gemaakt van Nieuw-Guinea of de Papoesche eilanden; wel daarentegen van de Gorammers en Keffingers, waarover hij zich o. a. in de volgende bewoordingen uitlaat: „dat het zijn stoute bedriegers, die de lorrendraaijers die van de West komen, steunen en hen lijfberging verschaffen.” Dit ziet voornamelijk op den sluikhandel in specerijen, die veelal door hunne tusschenkomst met de zoogenaamde lorrendraaiers, gedreven werden.

Maar er waren ook geruchten verspreid dat Europeesche en wel Engelsche schepen zich van tijd tot tijd in dat vaarwater vertoonden,[2] en zich mede op deze of gene wijze specerijen verschaften om die in Europa aan de markt te brengen. In onze volgende gedeelten komen wij meer uitvoerig hierop terug. Om zich van de waarheid te overtuigen of zich omtrent Nieuw-Guinea of de nabij gelegen eilanden, Engelsche schepen ophielden, werden zoowel de Gouverneurs van Banda als Ternate door de H. R. gelast, van tijd tot tijd dat vaarwater te laten doorkruisen, en tevens naar het aanwezig zijn van specerijboomen onderzoek te doen.

Af en aan werden dan ook daartoe eenige vaartuigen afgezonden. De Galjoot de Leeuwerik, die met de chaloup Commer

---

[1] Te Masses, negorij op den vasten wal van Nieuw-Guinea, was vermoord de onderkoopman Pieter Alsteyn, een slaaf ontkomen en verkocht aan die van de negorij Matfore en door dezen aan den Koning van Salawaty 1703. Ternaten. Het bleek later dat die moord op Salawati had plaats gehad.

[2] In 1700 waren de Engelschen op Noesa Foedi of P. Pisang, onder N. G. gelegen, geweest, doch door den inlander met geweld afgewezen.

Twee jaren later zouden er volgens ingekomen rapporten, weder twee aldaar zijn verschenen en naar specerijen geïnformeerd hebben enz.

in het begin van het jaar 1703 derwaarts was gezonden, bevond zich in het begin van Maart op de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea. Toen de Leeuwerik voor Roema-batti kwam, trof het ongeluk dat de stuurman Samuel Kok, benevens de korporaal en een soldaat binnen boord werden vermoord, hetgeen volgens de ingewonnen verklaringen op de volgende wijze had plaats gehad.

Op den avond dat ze voor Roema-batti waren ten anker gekomen, was de Orang Kaja Baauw aan boord geweest en wel ontvangen. „Daer hy veinsde of hy zieckelyck was, werd „hy met een soepje onthaeld en vertrock daerna weder naer „de wal."

De vier volgende dagen kwam hij terug en verkocht iederen dag een slaaf aan den stuurman Kok.

Voor de vijfde maal kwam hij weder aan boord, doch was nu vergezeld van een menigte vaartuigen, die met veel volk bemand en met pedang, assagaayen en bogen waren gewapend.

De korporaal, die den stuurman hierop opmerkzaam maakte en dit niet behoorde toe te laten, of ten minste de geweren bij de hand diende te leggen, ontving hierop ten antwoord „dat het zoo de gewoonte was van dit volck om zoo over te „komen."

De verkoop van den manslaaf ging niet vlot, en niet voor dat er nog een stuk lijnwaad bij werd gegeven, werd de koop gesloten. De Orang Kaja liet het in zijn tarre tarre (klein vaartuig) breugen, doch in plaats van nu den verkochte slaaf te leveren, gaf hij een sein met het woord ha! waarop alle de aan boord zijnde inlanders, benevens den Orang Kaja met houwers roudom zich heen sloegen, waardoor eenige van hen werden gekwetst, en de stuurman Kok met zijn eigen geweer (sabel?) door den Orang Kaja gedood en over boord werd gesmeten, benevens den korporaal en een soldaat.

De equipagie, geen geweren bij de hand hebbende, verweerde zich woedend met handspaken, en hadden eindelijk het geluk, ofschoon ze allen gekwetst waren, de inlanders buiten boord te krijgen. Met het verlies van twee ankers, — het eene was in het begin van het gevecht door de inlanders afgekapt, het tweede konden ze, doordien ze zoo gekwetst waren, niet binnen krijgen, — moesten ze Roema-batti verlaten. Bovendien lieten ze nog achter den stuurman Jan Evertz. Klok, die met vier man

aan land was gegaan, om een stuk hout uit te zoeken, dat voor de schuit noodig was.

De redenen die den Orang Kaja aanleiding hadden gegeven tot het plegen van dit verraad, zou hebben bestaan, dat het jaar te voren, toen de stuurman Kok met het door hem gevoerde vaartuig de Leeuwerik op de kust was geweest, hij drie inlanders in de boeien had laten zetten en wel voor een etmaal vóór hij ze weder liet ontslaan.

De Gouverneur van Ternate van dit feit aan de H. R. bericht gevende [1] voegt er bij, dat de boekhouder Jan van Benthem en de sergeant Frans Ernst [2] hieraan mede schuldig zouden geweest zijn, daar ze als Hoofden van het vaartuig dit hadden moeten en kunnen verhinderen, te meer daar het plegen van geweld bij de instructie werd verboden. Doch zeer naïf laten ze er op volgen: „doch de Cerammers zullen er wel mede deel aen hebben „gehad door hen op te hitsen, opdat zy (de Cerammers) on„gehinderd de sluyckery zouden kunnen voortzetten.„

Volgens een brief van de Regeering te Banda, aan de H. R. van 25 September 1703, werden de boekhouder Jan van Benthem en de sergeant Frans Ernst gestraft met deportatie en verklaard te zijn inhabiel, boven de honderd rijksdaalders boete die zij moesten betalen. De adsistent Charles Wesel Thewalt, van de chaloup de Wayer, was in dien tusschentijd overleden. [3]

Door den Gouverneur van Ternate werd aan de Hoofden der kruisende vaartuigen gelast „op straffe van ongenade en correctie„ zich te wachten tot het drijven van den minsten handel, om daardoor alle knevelarijen en onheilen, die er gemeenlijk op volgden, voortekomen.

De belangrijke reis van de Geelvink en zijne bijhebbende vaartuigen had in den loop van het jaar 1705 plaats; wat daartoe aanleiding had gegeven, deelen wij uitvoerig in de volgende gedeelten mede, en maken hier slechts melding van hetgeen de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea betreft

Volgens de order door den schipper Weijland aan den stuurman van de pantjalang Nova-Guinea, de Coninck, op den 21sten Juli 1705 gegeven, moest hij — na het volbrengen van hetgeen hem was bevolen — de Geelvink wachten op Ony.

Dat de Geelvink daar is geweest, blijkt uit het rapport van

[1] 18 Mei 1703.
[2] Zie over hunne reis het derde gedeelte op het jaar 1702.
[3] Als voren.

de Leeuwerik, die dit schip op den 1sten Augustus ontmoette en vernam, dat het zijne reis naar Ony stond te vervolgen. Wanneer dit plaats heeft gehad, wordt ons bericht door den stuurman van de pantjalang de Crab, van Dijk, die de Geelvink nabij Missoal ontmoette; uit den mond van den schipper of een der andere officieren vernam hij dat ze van Ony kwamen.

Derhalve zijn ze tusschen den 1sten en 16den Augustus op de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea geweest, en wel volgens hunne kaart van dat gedeelte wat zich bevindt tusschen Ony en Visschershoek of den mond der golf van Mac-Cluer, (Vincks golf) en tusschen Visschershoek en Pantjalangshoek, die het begin vormt van Straat Salawati.

Behalve een aantal loodingen zien wij op de kaart de omtrekken van eenige reven en ankerplaatsen, benevens de namen van twee eilandjes, namelijk P. Slape en P. Pinang; de overige twee, Vals Pisang en P. Pisang zijn oude bekenden.

Bij het ontbreken der kaart van stuurman de Coninck is het niet mogelijk te bepalen of deze opname door hem dan wel door dien van de Geelvink werd gedaan.

Over het geheel zijn de betrekkingen tusschen Banda en Ternate en de vaste kust van Nieuw-Guinea, in den loop dezer eeuw van weinig beduidenis geweest; de onhandelbaarheid der bewoners en de gevaren, waaraan ze bloot stonden, schrikten hen veeltijds af om die kust te bevaren.

In 1746 [1] berichtten Gouverneur-Generaal en Raden van Indië, dat zij de vaart uit Banda met hun pas en zeebrieven, naar de kust van Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden hadden opengezet onder de volgende voorwaarden:

1. Dat een ieder zich moest wachten daar zoodanig geweld te gebruiken, dat de Comp. daar „spuls" aan kreeg, en gehouden wezen, voor zich zelfs toe te zien, zonder de Comp. lastig te vallen.

2. Men zou niets mogen openbaren van de ontdekkingen, die men daar mocht komen te doen, dan aan den Gouverneur en Raad in die provincie en aan geen ander.

3. Hetgeen van daar werd overgebracht, moest direct naar het Hoofdkasteel worden vervoerd, zonder iets te mogen terughouden.

---

[1] 7 September, aan de Bewindhebbers.

Hetgeen wat de Comp. daarvan noodig had, zou men aan haar ter redelijker prijs overlaten.

Op deze drie artikelen zouden de „naviganten" des gerequireerd wordende, altoos den eed moeten doen.

Zooals dit reeds meermalen had plaats gehad, ging in den beginne alles goed, zoodat de Gouverneur aan de H. R. kon schrijven,[1] dat zij, aan wien de vaart naar Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden was toegestaan, zeer vergenoegd van daar waren teruggekeerd; niet slechts waren ze door de bevolking wel ontvangen, maar tegelijk verzocht geworden om jaarlijks wederom te komen, doch geen Cerammers voor tolken mede te brengen, daar die gewoon waren hen en de Compagnie te bedriegen.

De goederen, van daar medegebracht, bestonden in tripang en massooi voor den handel; verder eenige roode aarde, paarlen en zekere steenen die om de kleur en zwaarte eenig mineraal scheen te bevatten, mitsgaders zekeren bast of wortels, die genaamd werd Poelisarre.

Door zes Burgers was hiervan gebruikgemaakt; doch al spoedig veranderde deze gunstige gezindheid.

Een jaar later moest de Gouverneur aan de H. R. berichten[2], dat hij op verschillende datums aan onderscheidene Burgers verlofbrieven had uitgereikt, om naar de Papoesche eilanden en Nieuw-Guinea te varen. Vier van hen hadden dien tocht gelukkig volbracht, hetzij dan — zegt hij — dat het negorijvolk, waar zij geweest waren, zachtzinniger was, of dat de Burgers zich beter naar hun humeur hadden weten te schikken dan de Bataviasche Burger Samuel Wagenaar, die door de inwoners van het eiland Carie of Caras ellendig was vermoord, terwijl zij zijn chaloup hadden verbrand. Men zeide dat zij hem eene aanzienlijke partij tripang aangebracht hebbende, hem hadden gepersuadeerd, meer volk aan den wal te zenden, ten einde de lading zooveel spoediger te kunnen innemen en dat hij zoo onvoorzichtig was geweest om slechts vier matrozen bij zich aan boord te houden.

Toen men nu bezig was de aan boord gebrachte tripang uit te zoeken, hadden ze, hun kans daartoe gunstig ziende, de gelegenheid waargenomen, hem aangevallen en van kant gemaakt benevens zijn volk zoo aan boord als aan wal, met

---

[1] 13 September 1748.

[2] 8 September 1749.

uitzondering van drie à vier man, die zij het leven hadden geschonken, waaronder zich een kleine jongen bevond, die op de waldhoorn kon spelen.

De Cerammers vertelden — hoe zeer men er geen geloof aan sloeg — dat Wagenaar het jaar te voren aldaar zijnde, geweld gepleegd en eenige inwoners vermoord had.

De Burgers Marcus Snijder en Siburg zouden het aldaar niet beter getroffen hebben, indien ze niet op hunne hoede geweest en bij tijds waren vertrokken.

De Gouverneur oordeelde het niet raadzaam vooreerst verlof te verleenen om die vaart voorttezetten, voordat men betere berichten van daar had bekomen. Intusschen was door de H. R. reeds naar Banda geschreven, dat tot de bevaring van dat vaarwater aan de Burgers geene Commissiën zouden mogen worden afgegeven, tenzij eene zekere, door den Gouverneur te bepalen som werd gestort, als borg voor de schade die ze daar zouden kunnen veroorzaken, daarop te verhalen.

Zoowel bij het doen der kruisingen als gedurende de jaarlijksche visite der eilanden, moest scherper toezicht worden gehouden dat door niemand van 's Comp. wegen, veel minder door hunne gecommitteerden aan den inlander eenig leed toegebracht of omtrent hen onbehoorlijk gehandeld werd.

De onderkoopman Cray werd dan ook „om zyn slechte ge„doentens en buitensporig gedrag" op een dezer tochten gehouden, voor een jaar gesuspendeerd, ofschoon het Bestuur zegt dat hij wel een geheel deportement had verdiend.

Doch sedert het ongeval aan Samuel Wagenaar in 1748 overkomen, was er door de Burgerij te Banda geen aanzoek gedaan om derwaarts weder ten handel te varen.

Sedert 1763, toen er berichten in het vaderland kwamen dat er wederom specerijen uit de Papoesche eilanden — doch meest van Wony of Oni aan den Westhoek [1] van Nieuw-Guinea gelegen — waren voorgekomen, die naar Boneratte of Goram en van daar naar Bali of Manilha werden vervoerd, schreven de Bewindhebbers de H. R. aan, om dit met alle kracht tegen te gaan [2] en dat dit door het bevaren van dat vaarwater het

[1] Het blijkt hieruit dat de Bewindhebbers nog in het denkbeeld verkeerden, dat Oni op den Westhoek van N.-G. lag, dat hun echter uit de kaart van 1705 beter bekend kon zijn.

[2] 29 September 1763.

best zou kunnen geschieden, terwijl ze hun tevens in bedenking gaven of het niet in aanmerking zou kunnen komen „om dat „smokkelnest (Onin) van 's Comp. wegen met een voldoende „magt van volk en schepen en vaartuigen te bezoeken, en zoo „het al niet geheel en al was uitteroeijen, als dan een gevoelige „neep toe te brengen”, want het maken van vestingen op plaatsen waar vreemdelingen zouden kunnen komen, kwam hun om meer dan eene reden ongeraden voor.

Bij marginale apostille van 31 Juli 1765 beantwoordde de H. Regeering dit schrijven, door met het laatstgenoemde in te stemmen; doch hoewel zij meenden dat een tocht naar Onin met een toereikende macht van volk en schepen wel niet ondienstig zou wezen, zoo zou het tevens ook groote kosten veroorzaken, behalve nog dat die nu reeds twee malen — in 1744 en 1762 — op eene zoo noodlottige wijze waren afgeloopen, en een dergelijk lot hun ook nu weder zou kunnen treffen.

Hoewel de Gouverneur Schoonderwoert gaarne aan het verlangen van de H. R. wenschte te voldoen, en hierover met den Koning van Tidor beraadslaagde, stuitte het echter telkens af, dan om deze dan om een andere reden, doch de voornaamste oorzaken lagen in de onwil en de onmacht van het Tidoreesch bestuur, ofschoon de tijdsomstandigheden daarop wel eenigen invloed uitoefenden.

In het verbaal door den Gouverneur Valckenaar aan zijn opvolger in het bestuur te Ternate, Thomaszen overgegeven [1], zegt hij: „Op de begeerte van Hun Hoog Edelheden had ik Onin of Wonin, gelegen aan de vaste kust van Nova-Guinea, mede gaarne van het nootengewas willen laten zuiveren, vermits de gemelde vrucht aan dezen oord van Nova Guinea groeit, en dat de inwoonders daarmede openbaren handel drijven, dezelve verkoopen aan Boeginezen, Cerammers, Mabarezen, en andere sluikhandelaars die daar komen om deze vrucht te halen. Doch de Koning van Tidor, aan wien deze landstreek behoort, heeft de voorgeslagen extirpatie dezer landen telkens onder velerlei vergezochte uitvluchten van de hand gewezen [2], wanneer ik hun

---

[1] 20 Augustus 1778.

[2] In den brief van de H. R. van de Bewindhebbers van 30 Dec. 1775 leest men, dat de Ministers van Ternate berichten, dat die tocht was uitgesteld tot de terugkomst van een Inlandsch Vaandrig, die door den Koning van Tidor derwaarts was gezonden; doch men had den Vaandrig

daarover heb laten verzoeken. Weshalve ik niet denk dat er immer eenige mogelijkheid zal zijn om dit werk op Onin bij de hand te nemen, zoowel wegens de onwilligheid van het Tidoreesche Hof, als omdat de inwoners van dat district, door den omgang met vreemdelingen afgericht en geslepen, dit denkelijk niet zonder tegenstribbeling zullen permitteren.

Een gedurige bekruising van dat vaarwater achtte de Gouverneur het eenige middel om den sluikhandel in specerijen tegen te gaan. Doch ook hiervan kwam niet veel, omdat 's Comp. vaartuigen en volk elders werden bezig gehouden.

Bij missive van den Bandaschen Gouverneur Seidelman, onder dagteekening van medio Augustus 1784, zond deze aan de H. R. eene nadere beschrijving van Onin, [1] doch om die door eene nog nauwkeuriger te laten volgen, zoodra hij daartoe in de gelegenheid zoude wezen. De Bewindhebbers, aan wie de genoemde beschrijving werd toegezonden, keurden bij brief van 12 December 1786 aan de H. R. zeer goed het voornemen van den Gouverneur „om door kundige lieden nader te doen opnemen de ware gesteldheid van dit Onin en het daarbij gelegen vaste land of de bogt van Caras", terwijl de voordeelige beschrijving, welke door den vroegeren Ternataanschen Burger Luitenant Willemsen en den Perkenier Fedder [2] daarvan in 1781 is gegeven, ten eenemaal strijdt met hetgeen omtrent de landen aan die plaats doorgaans gezegd wordt, dat namelijk dezelve zeer ongezond en van slecht water voorzien zijn." De Bewindhebbers keurden almede goed de kwalificatie door de H. R. aan den Gouverneur verleend, „om de contracten door den Opperkoopman Keyts met die van Onin en Caras in 1678 aangegaan, des mogelijk te vernieuwen, onder zoodanige veranderingen als voor den tegenwoordigen tijd geschikt zouden zijn", terwijl ze hopen, dat de Gouverneur van die kwalificatie een goed gebruik zal kunnen maken.

In 1795 was er aan dat onderzoek nog geen gevolg gegeven, en daar Banda op den 8 Maart 1796 bijna zonder tegenstand

---

daar niet willen aan land laten komen, omdat ze bevreesd waren dat hij de kinderpokken aldaar zoude overbrengen. De Koning van Tidor verklaarde echter dat de tocht wel voortgang zou hebben, maar hij moest daarover eerst beraadslagen met den Koning van Misoal, daar deze het oppergezag over Onin voerde.

[1] Niet aanwezig.

[2] Deze was reeds in 1784 om reden van slecht gedrag uit den dienst ontslagen; hij was nu evenwel posthouder op Keffing.

te bieden, aan de Engelschen overging, ofschoon de Gouverneur van Boeckholtz had verklaard, „zoolang te zullen vechten als het met mogelijkheid te doen zoude zijn," [1] zoo kon er van nu af geen sprake zijn, reizen naar de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea vanwege de Comp. te laten ondernemen.

---

[1] Generaal verslag van de H. R. over 1796 aan de Bewindhebbers, van 31 Dec. 1796.

BIJLAGE.

DAGREGISTER, GEHOUDEN BIJ DEN OPPERKOOPMAN JOHANNES KEYTS, OP DE REIS VAN BANDA NAAR DE KUST VAN NOVA GUINEA ENZ.

Dingsdag 19 Julij 1678 zijn wij met de jachtjens de Rogh en Spieringh, s'agtermiddags omtrent drie uuren van Banda's rheede vertrocken, zijnde 't sloepie de Piesang met de Orang Kay Borri den 2 deses ons vooruyt geseylt, met ordre om ons op Goram in te wagten, en dan zoo t'samen in den name des Heeren, onse voorgenomen reyse verder voort te zetten; de wint O.Z.O. met een moye koelte, de koers N., dog s'nagts schoot de wint uyt den N. Westen, zulx wij den heelen nagt meest O.N.O. aenliepen.

Woensdag 20 zagen den berg van Goele Goele N. ten O. van ons omtrent 9 à 10 mijlen, de koers N.N.O. In de voormiddag wagt liet ik de Schipper van de Spiering aen ons boord ontbieden; die dan weder aenstonts, met ordre zijn reys regt door naar Goram te vervorderen, depecheerde, en ons aldaer verwachten zoude. De wint nog al uyt den Z. W. met een labber koeltjen, peylden des avonts met sonsondergank den bergh voorz. N.W. ten N. en den hoek van Salewakje N.O. ten O. van ons; de koers Noort Oost.

Donderdag 21. 's Morgens zagen Goele Goele in 't N. W. ten W. en Manuboko in 't O.N.O. van ons, de koers nog al N.O. en wanneer wij oordeelen hoogh genoeg te wesen om 't gat van Keffing te bezeylen, stelden de koers N.W. in, en waermede (Godloff) des agter middags voor de negorij ten anker quamen. Hier was 't anker zoodra niet gevallen of ider Orang Kay zou graeg d'eerste geweest zijn, om met mij te spreken, en elk evenzeer met sakken vol klagten, dog dewijl d'oirsaeke hares misnoegens, niet alleen lang geleden, maer ook zoo verstond, van geen gewigte te wesen, behalve dat ik hier niet

gekomen was, om mij met haar twistzaek in te laten, als zijnde buyten mijn disceyn, zoo heb ik haer naer gedane tractement weder heen gesonden, en gelast, zoo zij mijn gevoelen over hun verschil begeerden te weten, zouden s'anderen daegs tegen den middag (maer alle te gelijk) op het gehoor van een canonschoot wederkomen; 't geen ik wel gissen kon, volgens haeren aard, dat niet geschieden zoude, en dan hadden zij 't effect mijner belofte te verwachten, en waermede van dat gramstorige volk ontslagen wierd.

Onderentusschen was onse tolk Joumat aen land wakker doende geweest, om zekeren Orang Kay genaamt Lakoe op te soeken, en zoo kon aan boord te brengen; gelijk zoodra als de voorz. naekte Princen vertrocken waeren, naer wensch geschiede. Dog eer ik hier in verder voortga, hebbe nodig geagt eens kortelijk aen te halen, de van outsheer aenbesturen, magt en authoriteyt van desen Lakoe, zoo wanneer hij zijnen wille op Nova Guinea, binnen de palen sijner jurisdictie, door het minste teken maer eens bekent maekt; ik zwijge als hij zelve in persoon aldaer verschijnt en ook de wijze van handelinge die men aldaer allesints moet observeeren, zoo men anders van deze Keffingers geduirigh niet wil, selfs door de derde en vierde hant bedrogen oft geweert zijn, gelijk zulx ten tijde van den Heer Out Gouverneur Johan van Dam, in cas subject, en tot nadeel van de Comp. genoegsaem ondervonden is.

In oude tijden dan plegen dese eylanders zeer sterk, en dat meest in 't Noordelijkste gedeelte van deze kust, met slaven, massoya en andere waeren te handelen; dog hebben die geene die daer eerst geweest zijn, deze practique, zoo geen bedriegelijke listigheyt gebruykt, bestaende ten principalen in dese twee hoofdstucken:

De eerste was dat juist op die plaets waer zij eerst gekomen zijn, niemand anders dan die man, off dengeenen die van hem dependeerde, aldaer mogt komen hand'len op pene van de dood, dat is verraderlyk vermoord te worden.

De tweede zijnde een bisond're listigheyd, ja bijna zoo groot als die van den Koningh van Spangien, die d'Infante met den Aertshertog Albertus, zijnde een Nederlander trouwen liet, om zoo doende door dit mom aensight, de gemelde landen met hem vereenigen en bij successie weder aan zijn kroon te hegten. Evenzoo hebben deze Keffingers en and're Oosterse volken in den beginne ook gedaen, wanneer zij uyt hare vrouwen, hun

ten wijve namen, en wed'rom uyt de Kettingers hun vrouwvolk aen haer overschikte, om hun aldus dubbelt te verstrikken, en door bloetverwantschap aen haer te verbinden, 't geen hun zeker tot nog toe soo wel gelukt is, gelijk uyt 't vervolg breeder zal werden gehoord. Maer hiervan overgaende tot de onderhandelingen binnen scheepsboord, met desen Lakoe en zyn gevolgh, zijnde een persoon van stadige voordoeninge, en zeer weynig van spreeken, uytmuntende, daarin boven alle die van zijns vrienden. Nadat hij dan een glas wijn met mij gedroncken, pienang geeeten, en met een flesjen roosewater begooten, en over zulx wat aengenamer van reuk gemaekt was, begon ik hem te verhalen d'oirsaek van onse komst, en 't geluk dat hem wierd aengeboden, bij zoo verre hij zulx nu naer waarde extimeeren konde, en zijn zelven en zijn heele geslagt ten goede appliceren. Hij dan vroeg mij wat et dan eygentlyk was, off'et niet en was 't geen hij verklaerde reeds al gehoord te hebben, en naemlijk dat d'E. Comp. den handel op Nova Guinea meende te hervatten diese voor desen op een verkeerde wijze begonnen, en over zulx verlooren had. Ik zey dat hij 't geraden had, en dat daertoe diverse luydens in Banda, haeren dienst hadden komen aenbieden omme d'E. Comp. daertoe de behulpzame hand te bieden. Dog nadien mij was ter oiren gekomen, dat haere jurisdictie ('t geen zij hier verstaen by 't woord Sosolot, dat is eygentlyk een kil ofte haven, alwaer zij eerst haer vlag hebben geplant) zooverre off eygentlyk daer ter plaetse niet en strekte, weshalven was ik ten dien eynde hier aengekomen, om hem zulx bekent te maken, en daerop een ongeveynsde antwoort te ontfangen, verwagte. Waerop hij verklaerde d'E. Comp. van herte te bedanken voor die groote eere hem hiermede aengedaen, en dat hij tot den dienst van d'E. Comp. niet alleen willig en bereyt was, maer dat hij ook zeer geerne aennam persoonlijk met mij te varen, met verzoek als nu morgen alle de Orang Kayen zouden aen boord gekomen zijn, ik er dan eens vragen wilde, off'er ymand aldaer wel meerder en grooter Sosolot en aensien hadde dan hij; 't geen ik refuzeerde te doen, overmits ik mij van deze zijne magt en authoriteyt genoegsaam verzekert hielt, en waarop wij malkanderen de hand gaven, en tot dit besluyt dry canon schooten gedaen wierde, zeggende, zoo zal men in 't hart schieten van den geenen die nalatig zal bevonden worden, in 't naerkomen van zijn belofte; en waarop doen verhaelde veele vrienden te hebben en dat hij nu dry dagen feest most

houden, en aen haer op zijn vertrek, als deelgenooten in dit contract, gedagtenissen geven moste. Vragende aen hem wat hij dan begeerde, repliceerde, eyste 150 Rijxd. aen kleden, bestaende in gunees lijwaat, groote baftas en niguanias, onder conditie ditto somme op onze wederkomst met slaven oft massoya wederom te voldoen; 't geen hem op soodanige conditie toestont, en beloofde (overmits het nu laet in den nagt was) s'anderen daegs thuys te senden, en waarmede afscheyt namen en vertrokken naer huys.

Vrijdag 22 was 'et soodra geen dagh, off den Orang Kay Lakoe zont den jongen Konink van Onyn genaamd Jeef aan ons boort, zijnde expresselijk van costy op Keffing met een Corre-corre gekomen, om de doot van zijn vader, hem Lakoe, bekent te maken, met verzoek om de statie zijner begravenis bij te woonen; hebbende naar gissinge den ouderdom van 16 à 17 jaren. Zyn gestalte was rank, van middelmatige lengde, van koleur pik swart, den Mallabaren niet ongelijk, maer kort van hair, wat minder krullende als een Kaffer. De gaven zijnes gemoets, (waervan geen mensch yets sekers dan God kan oirdeelen) scheenen my insgelyx niet vreemt, quaetaerdig nogh luypachtig; zijnde nogh bisonder onnosel en onwetende; kon geen Maleyts, dan Onys alleen. Nota men moet weten dat al dit volk pretendeeren Mahumetaens te wesen; en nadat ik hem een glas wijn had op de handt geset, wenste hem veel gelux met de successie van zijn vader en dat hij nu met d'E. Comp. in opregte broederschap corresponderen most; ider een gelijk en regt doen, geduurig trachtende na wijsheydt, opdat hij zijn volk wel en na behooren regeeren mogte, als zijnde zulke deugden de regte peerlen aan Koninklijke kroonen, en waerdoor hij dan van God gezegent en bij de menschen zoude worden bemint; en om te bewijsen dat d'E. Comp. hem zulcx van herten toewenste, goot ik een fleschje roosewater op sijn hooft; 't geen hy met zulken statigheyt toeliet, zonder dat men zien kon dat zijn oogen eens elders 's weegs vergingen; beschenkende hem verders met een verguld Tonkins pinang doosje en twee flesjes roosewater, 't welk hij met eerbewijzingen, en bey zijn handen t'samen gevouwen, danklijk aannam en waarop hij een wijle tijts stil zat, zig overdenkende (zoo mij dogt) wat hij zeggen wilde, keerde eyndelijk zijn aengezigt naer den tolk, en zey dat hij noyt geweeten had, dat de Hollanders zoo goet aerdig waren, te meer alzoo hij se noyt gezien had, en hem altoos 't

contrarie g'induceert was; dat hij de zegewensch van 's Comp. wege aen hem gedaen zeer geerne aennam, met versoek dat se hem in zijn land wilde komen bezoeken, en met hem hand'len, gelijk hij nu verstaen had, dat ze voornemens waeren te doen; overmits hij zag de grootheyt van d'E. Comp., onder welkers gezag hij zig zeer geerne begeven wilde. Sijn land was des Comp. eygen, ten minste 't stont voor haer open; en waerop doe eens wakker rond gedroncken en t'zijnder eeren dry canon schooten doen liet.

Verder in discours rakende zeij ik hem, dat hij des E. Comp. vermogen, nog op het duysenste deel niet gesien had, 't geen hij zoude konnen vernemen, bij zoo verre op onse wederkomst, met mij eens naer Banda varen wilde; ik zoude dry van ons volk tegens hem ginder blijven laten, waertoe dat hij scheen wel genegen te zijn; maer zoo mij dogt dorst daerop niet zoo catagorys antwoorden, buyten twijffel uyt vreese van seker persoon, die door den bewusten Lakoe, beneffens hem gesonden was, gelyk uyt het vervolg van desen dagh genoegsaem af te nemen was. Zoodra was desen stoet weer niet vertrokken, off de op gisteren beloofde seynschoot wierd gedaen, ten eynde de verschillende Orang Kayen aen boort komen zouden, maer van hun allen, naemlijk: Cabriesje, Orang Kay van de Campong ('t welk is een gehught of dorp) Kelouarou, Capitain van Kelelouvo, zijnde de twee grootste en outste Orang Kayen van Keffing; Manda, Orang Kay van Kilbia; Tavan, van Killebro; Ovan van Ramatomero; Joumat van Kiltay; Sokos, van Ranamaroe; Bador, van Reremesje; Margay, van Roemalullus; Sossa, van Kilimassa; Moy, van Ewem [1] verscheen er niemant dan Cabriesje, Sokos, Margay en Moy; 't geen mij seer aengenaem was, overmits dese slegte ankerplaets ons niet toeliet hier langer te pannekoeken, en over sulx stelde ik er voor de swarigheyt om hier langer te leggen; dat ze gezien hadden mijn begeerte, tot hare reconsiliatie, maer dat ik daer in voor tegenwoordigh niets doen kon, omdat het grootste gedeelte van haer absent was, en dat et niemant ter weerelt toestond, veel min betaemde tussen twee strijdende parthyen regt te spreeken ofte deselvige te bevredigen, zonder deselve wederzijts gehoord te hebben, maar dat ik zekere middelweg voor haer uytgevonden had, te weten: dat zig niemand op pene van swaere straffe zoude ver-

[1] Deze namen komen bij Valentijn eenigszins anders voor.

vord'ren 't swaert tegens den anderen in de hand te nemen, veel min d'eene negory tegens d'and're in openbaer gevegt op te staen, en dat ik verhoopte in korten weder te komen, en dan zou ik mij breder op haar zaken laten informeren, en zoude de presente Orang Kayen dit alomme op Keffing weten laten. Met welk bestand en stilstand hunner verroeste wapenen, deze borsten ten naestenbij wel te vreden henen gingen, en ik volgde haer kort op de hielen met de veraccordeerde 150 Rd. aan kleden, naer land, die ten huyze van den gedagten Lakoe brengen liet, bestaende in:

	10	ps. Guimees Lijwaat	á 5	Rd.	't stuk	gd.	50.
	16	Baftas heele breede	2½	"	"	"	40.
	40	Madaphonts bij gebrek van Niquanias is	1½	"	"	"	60.
en	3	ps. musquets ter leen, benevens een cardoes van 4 pd. kruyt					ongetax.
						Rd.	150

en wierd ik hier ten huyze op haere wijze beleefdelijk ontfangen, en met een pienangh, die zoo droog was als been, getracteert. Maer doe zag ik eerst hoe dien onnoselen Onyzen Koning Jeef bij haer gehouden wierd. Ja, hij dorst nauwlycx op een hoekje van de mat gaen sitten, voordat 't hem alvorens op mijn versoek wierd gelast. Hoe off hij dan zoude gevaren hebben, bij zoo verre hij mij beloofd had, mede naar Banda te keeren, misschien niet beter als den Koninklijcken Prins van Orangien zijn eerste togt naer Zeeland. Naar dat wij dan eenige discoursen gehouden hadden, vertrok ik van daer naer de wooningh van Cabriesje, die zig meer als yemand anders scheen te bevlijtigen, om mij op 't hofflycxt te ontfangen. Hier wierd ik versogt, om dese menigte omstaende, ten oorlogh verhitte menschen, de vorendaegse redenen van reconsiliatie eens nader te verhalen, opdat zij door haer eygen oiren weten mogten, waernaer hun te reguleeren hadden, 't geen dan te haren gevalle gedaen hebbende, aenstonts weder naar boort vertrok, en alles bereyt gemaekt hebbende om te zeylen, liet ik de schuit naer land toe varen om Lakoe te gaen halen, die daarop aenstonts met zijn gevolg aen boort quam, mij versoekende na dien hier niet langer leggen konde, en hij zig tot de reys nog niet gepreparee rt had, hem op Goram wachten wilde; zes dagen na dezen dagh sou hij zekerlijk bij ons maken te wesen. Ik vroeg hem of hij dat te voren niet geweten had, zey ja, maer niet

dat myn voornemen was, soo ras van hier te vertrekken. Ik, off er dan niemand met mij gaen soude. Ja zey hij, mijn broeder. De broeder mede gevraegt zijnde, gaff ten antwoord, niet anders bij hem te hebben, dan 't geen aen zijn lijff had, en dat geen afscheyt van zyn vrouw nog kind'ren genomen had; evenwel liet hij zig bewegen, en daermee ging het anker op en de zeylen in top, latende dit hier nevens g'insereerde briefje aen den E. Heer Gouverneur Cornelis van Qualbergen, in handen van den Orang Kay Kabriesje, luidende als volgt. [1]

Maer omtrent een mijl of anderhalf gezeylt zijnde, wier er agter uyt een zeer naer geroep gehoord, te meer alsoo het donker was en wij niet zien konden, wat zulx beduiden mogte; dogh kort daernaer quam er een zeylprauw met eenig volk aen boord, die met groote verbaestheyt verhaelde, hoe de vrouw en kinderen van Lakoe's broeder zoo bitterlijk bedroefd waren en weenden, overmits hij zonder afscheyt van hun te nemen, vertrokken was; versogten dierhalven zeer ernstelijk, ik woude hem dog licentieeren, onder eetsweerende belofte, hij zou op den geprefigeerden tijt zekerlijk met Lakoe en Raygia [2] Jeef wederkomen; 't geen haar eyndelijk toestond, alsoo ik met desen sonder de rest dog niets uytregten kon, en ten and'ren om haer allesints de maet vol te meten, en te doen gelooven, dat er bij ons geen ergwaen gelogeert was, dus zeylden wij al zoetjens voort, tot s'anderen daegs, zijnde

Zaterdag 23, wanneer wij 't land van Nova Gunea zoover beoogen kosten in 't N. ten O. en N. ten W., item een rhazeyl in 't N. ten W. naer gissing 4 à 5 mijlen van ons zagen; peylden de Oosthoek van Goram Z. O. omtrent 5 mijlen van ons; de Oosthoek Manneboka Z. ten O. en de hoek van Salewakje Z. Z. W., de wint Z. O. met een labber coeltjen. Tegens den avont kregen 't jagtje de Spiering en de chaloup de Pisang, leggende onder de wal van Goram in 't gesight, maer konden vermits den donker en Noordelycker stroomen, daer niet wel bij komen; zulcx dat wij et dien nagt genootsaekt waren onder zeyl te houden.

Sondagh 24 quamen wij 's morgens met den dag bij de Spieringh ten anker, en quamen de Orang Kayen, Schipper van de Spieringh en den stierman van de Piesangh aan ons boort,

---

[1] Niet overgenomen, bevat alleen kennisgeving van hetgeen tot hiertoe voorgevallen was.

[2] Radja.

welkken laesten mij te verhalen wist, hoe dat den Jurebassa[1] Borry, nu 5 dagen verleden, een vaertuyg met koopmansschappen naar Onyn gesonden had, onaengesien hij stierman sulx met alle vlijt had soeken te beletten. Siet hier al wederom de schelmstukken van dien daer voor befaemden Borry; dog hier van viel voor des tijd nog niet veel te seggen, alsoo wij de komst van Lakoe eerst nog verwagten mosten, wanneer wij ons belang en dit gepleegde schelmstuk hem dan wel weten toe te rekenen.

Maendag 25 verzeylden wij ende Spieringh een weynig agterwaerts van onse eerste ankerplaets, overmits de grond aldaer vrij klippigh was, en waerdoor ons touw al eens was afgevijlt. Ondertusschen lagen wij hier deze dagen, daer in niets remarkabels voorviel, met smertelijk verlangen, en zagen gedurig uyt na de komst van Lakoe, en te meer alsoo den geprefigeerden tijd van ses dagen, gister sijnde heden

Vrydag 29ste om was, geresolveert zijnde, hier niet langer te wagten dan tot morgen middagh.

Zaterdag 30 zond ik aen Borrij voorsz. op zijn diverze malen gedane versoek 2 baftas heele breede, en 3 roode carikanis, en naer dat hij die aen zijne vrienden had angedeelt, quam hij weder aen boort, en waermede onse ankers ligten en gingen onder zeyl, en dat alweder naer Keffing, om te vernemen off desen Lakoe met ons de gek schoor, of waer aen dit hun lang vertoeven quam te haperen. Maer zoo dra en waren wij niet onder Ceram-Laut off zy quamen op ons aff, waerover wij niet weynig verblijt waeren, alsoo wij ons vastelijk inbeelde, de hooftzake onses voornemens, belangende de slavenhandel en 't aanwijzen der smeekoolen, ten principalen van haer 'r praesentie te dependeeren. Zonden onze schuijt om hem Lakoe te halen, die met eenige zijner vrienden daerop datelyk verscheen; ons verhalende de oirsaek van dit zijn lang achterblijven, 't welk was te wege gebragt, volgens haer voorgeven, door pikantigheyt van den Orang Kay Kabressy, overmits hij liever zelve in dese handelinge ware gebruykt geweest. Doe had ik al wederom veel te stellen met onsen Borri, die ik van daer eenelijk tot een reserff had mede genomen, en daerom op ons vertrek van Goram de voorsz. kleden geviert (vereerd), om bijaldien Lakoe van resolutie waere verandert geworden, als dan onse handelinge zoo

---

[1] Djoeroe bahâsa = tolk.

veel mogelijk met en door hem te voltrekken; 't geen hij zag nu mislukt was, en daerom (hoe wel niet veel en zey) niet weynig misnoeght. Evenwel verkreeg ik zoo veel by Lakoe, dat hij hem Borry permitteerde, met een der jagtjens na Caras te vertrekken, om aldaer de massoy handeling bij de hand te nemen. Voorts bragt ik aen ons boord den heelen nagt door met Lakoe, malkanderen met diverse betuygingen van affectie aengenomen hebbende voor broeders; latende zijn vaertuyg door de Spieringh slepen, en dus liepen wij den heelen nagt N. O. aen, de wint Z. O. met liefelyk weer en brave voortgank.

Sondagh 31. 's Morgens omtrent agt ueren zagen het land van Nova Guinea in 't N.O. en O.N.O.; de N.O. hoek van Ceram in 't W. ten Z. en Goram in 't Z. ten O. van ons; de koers nog als vooren, ontmoetedeu veel zeekroos, maer hier boven op den 30ste was 't mij vergeten te verhalen, hoe wij, doe van Goram naar Ceram zeylden, om de Oost van ons, op zeker riff gezien hebben, soodanige swartigheyt, 't geen wij ons inbeelden wel een wrak te kunnen wezen. Dog overmits de groote branding die daeromtrent vernamen, en daer beneffens den avond op handen stond, kon ik niet resolveren om er een schuyt naer toe te senden; maer de stierman van de Piesang aen ons boort komende, wist ons daer beneffens te verhalen, dat zijn volk een stuk houts hadden zien drijven, hebbende de gedaente van een mast, en zoo zij gisten zoude er nog een saling aengeweest zijn; 't welk ons bekommerlyk vermoeden dies te meer deet vergrooten, te meer alsoo wij op den 23 deses al een tamelijk groot scheepjen digt onder Goram, bij de wind over, uyt de Noord hadden sien opkomen, 't welk wij gisten 't jagt Boeroe te wesen, dat uyt Amboina agter Ceram om stond naar Banda te komen. God de Heere geve dat onse swarigheyt desen aengaende ydel en te vergeefs mag bevonden werden.

Omtrent vier uiren in den agtermiddagh, quam den Orang Kay Lakoe bij mij, versoekende wij wilden met ons dryen zoo eens sloegs op Onyn niet aanloopen, vreesende voor oproer aldaer, vermits zij niet gewoon waeren dat er zooveel schepen tegelyk gekomen zijn. 't Geen ik ook wel begrijpen konde, over sulx resolveerde 't jagtje den Spieringh, van hier regt door naer Caras, met Borry vooruyt te senden, met last om onse nader ordre wegens den prijs der massoy aldaer af te wagten; naer 't welke de Spiering de steven Zuydwaerts aenwende. Des avonts

met sonsondergank waren nog ontrent 4 à 5 mijlen buyten de wal; resolveerden om et van desen nagt met de onderzeylen af en aen te houden, maer 't jonk van den Orang Kay Lakoe liep ons voorbij, bot op de wal aen.

Maendag primo Augusty quamen wij 's morgens met den dagh onder de wal, alwaar het voorsz. joenk weder bij ons quam; hier lieten wij ons anker vallen op 28 vadem, 't geen men hier wel twee mijlen van de wal op goede stekgrond doen kan; maer alzoo wij deze hoek een weynig te na geloopen waren, troffen de steert van dien, 't welk zig aan 't lood verthoonde krael grond te wesen, waerom wij zoo aenstonts weder anker ligte en zeylden om de Noort van en om dese hoek in een zeer bequame boght, alwaer wij en de Piesangh, op 15 vademen stekgrond, omtrend een canonschoot van de wal ten anker quamen. Hier van daen voer Lakoe met de zijne naer land, zijnde nog bijna 1¼ mijl van hier, onder belofte om ons zoodra mogelijk kondschap te doen van den toestand aldaer. Verstonden hier ook van een Onyer, dat het jonk van Borri, waervan hiervooren op den 24 July hebben gewaegt, voor de negory Onyn, door een travade was op de wal aen spaenders gesmeten, dog het volk was daervan gebergt beneffens eenigd goederen. Zulx Borry dese zijne lorrendrayery nu t'eenemael mislukt is; voorts wist mij desen Onysen man te verhalen, dat se tot nog toe niet een stuk massoy, nog yets anders aen haer hadden willen verkoopen, overmits zij geen verlooff van desen Lakoe hadden medegebragt.

Tegens den avond voer ik en de Schipper eens digt onder de wal, om te vernemen de gestalte van de grond aldaer, die allesints gelijk voren geseyt, goed en ankerbaer bevonden. Vernamen ongelooflijk veel vis, en in 't bosch zulkken vreemden geluyt van vogels en ander wilt, dat et te verwonderen was; en dus gingen wij van hier, impassant de Piesang besoekkende, en naer dat haerluij allesints goede wagt te houden aenbevolen was, vertrokken weder naer ons boord.

Dingxdag 2. 's Morgens omtrent 9 uiren quam onzen tolk Joumat met een Onyze prauw weder aan boord, rapporteerende dat ze den geheelen nagt met die van Onyn hadden gepisjaird, [1] en eyndelingh geresolveert om onse comst in vriendschap aen te nemen; verhalende verder hoe zij voornemens waren, om met

[1] Beraadslaagd, van Bitjâra.

een groot getal hunner prauwen ons zoo dadelijk te komen verwelkomen, zeggende dat Lakoe, hem Joumat hadde gelast, mij aen te dienen, dat ieder deser prauwen mosten werden vereert met een vlag, en waertoe hij parthij stocken met hem aen ons boord zond. Hierop liet ik een stuk Gunees lijwaet aen 20 enden scheuren, en waervan tegen haer komst zooveel vlaggen wierden verveerdight. En omtrent 2 uiren naar de middag, quamen deze bazen uyt de negory Ony op ons aff, zijnde een ongelooffelijk groot getal menschen, en dat met sulcken getier dat et verschrikkelijk was om te hooren; agter en van vooren met zoo velerley soorten van vlaggen bezet, ten minste als er dagen in 't jaer zijn; zulx dat ik al vrij bekommert was om al dit volk zoo eensklaps te laten overkomen; en waerom zoo aenstonts gelaste, dat al het geweer, mitsgaders handgranaten, vuurpotten enz. beneffens de meeste soldaten en eenige van de kloekste matroosen, in de schans diese van binnen toesloten, zouden verborgen blijven; staende alleen met de Schipper op het halfdek. Zij dan voeren drymael 't schip ront, cagelillende [1] met haer schilden (en) swaerden datet te verwonderen was, en waer onder alsse gepasseert waren, zomtijts eens wakker vonk liet geven, tot datse eyndelingh maer sonder 't minste geweer te verthonen aen boort quamen, en waerop eenige der voornaemste nodigde om over te komen, gelijk ze deden; hun tracteerende met Spaense wijn, en zooveel eerbewijsingen als mij dogt dat ze zelve niet gewoon waren. Insgelijks betoonden zij openbaerlijk door veele teekenen van vreugde dat onze komst haer geenzints onaengenaem en was, presenteerende om ons schip en de Piesang van hier naer de negory te boegseren, waer voor haer bedankte, overmits de wint daertoe goet was. Latende ook aen ieder Cor-corre een bottel arak spenderen, waerover dat volk zoo geweldig opzongen, dat men hooren nog zien kon, en dus passeerden in haere comp. dese wegh tot onder 't eyland P. Aes, zijnde een groote halve mijle van de negorye genaemt Fataga, alwaer op 20 vademen goede stekgrond ten anker quaemen; en alsoo den avond op handen was, namen zij haer afscheyt, alvorens tegens malkanderen nog eens wakker rontsom het schip uytscheppende, onder belofte s'anderen daegs smorgens weder te komen, en dan onse begeerte te verstaen.

---

[1] Tjakalelja?

Hier vonden ook een Ambons vaartuyg bemant met 33 koppen, hebbende pascedulle van den Ambonsen E. Heer Gouverneur Antony Hurdt, gedateerdt 20 December A. P. 't geen mij niet seer wel en bolde, te meer alsoo verstopdt dat se hier al groot acces hadde.

Woonsdagh 3. 's Morgens heel vroeg quam den hiervooren gedagten Rayga Jeef aen ons boord, komende met zijn orembay zoo even van Keffingh, hebbende onderwegens Goram aengeweest om ons aldaer op te soeken.

Omtrent 8 uiren voor de middagh sond ik de chloep de Piesang, om alle de hier omher zijnde bayen en inhammen, met alle spoet te gaan visiteren, en daarvan pertinent rapport te brengen; doende de op gisteren gestelde seynschoot ten 9 uiren, ten eynde de Orang Kayen souden aen boord komen, om aengaende ons contract wederzijts te handelen; waerop ze omtrent 10 uiren verscheenen en na dat wij eens rond gedronken hadden ley ik haer voor dese onderstaande articulen, luydende als volgt.[1]

En nadat ik met groote patientje tot omtrend den avond toe, hier over met haer hadde sitten piscairen, hebben zij hun eyndelingh met het sommarium van 't voorsz. contract grossa moda geconfirmeert, behalve het 6e articul; waertegens inbragten dat er geen quantiteyt noten haers wetens op 't land te vinden waren, dan eenelijk twee boomen, die ze voor haer eygen gebruyk hielden, en ons praezenteerden aantewijzen, versoekende over sulx dat dit articul mogt worden uytgelaten, en ten tweeden, dat ze morgen als ik aen land quam, over de prijs der slaven en massoy, in 't openbaar piscairen zoude; dus had ik desen dagh niet meer gewonnen als haar simpel zeggen, 't welk niet hooger te agten is dan een handvol vliegen.

Hierop verhaelde ik haer, hoe dat de Amboneezen die hier lagen, haer pas nu al agt maenden out was, zijnde door den Ambonsen Heer Gouverneur verleend, ten tijde de E. Compe. dezen handel nog niet eens had voorgenomen, versoekende oversulx van haerluy te weten off zij het niet qualyk nemen zouden, dat ik deze luyden van hier terug zond, waarop zij repliceerde dat die Amboineesen onderdanen zijnde van d'E. Comp. ik daarmee konde naer mijn welgevallen (handelen) en dat het haer evenveel was off ze bleven dan off ze vertrokken; en daermee namen zij haer afscheyt, alvoorens naer d'ordinaire eerbewysinge

[1] Zie deze hierachter Lt. a.

drymael rontsom het schip varende, en dat met suloken gejuich en getier als offze dol en bezeten waren. 's Avonds voeren wij naer P. Aes al waer met ons net een trek deden en 12 vissen vingen, waermede weder met blijdschap naer boord voeren

Donderdag 4 was het den heelen voormiddagh regenagtig weer, en waerom ik volgens mijn belofte niet en konde naer land toe varen, om ons contract ten eynde te voltrekken; dan tegen den avond, wanneer den regen ophield, en alsoo 't nog al een goet stuk weegs te roeyen was, was de son aen de kimmingh, en al sulx schoot er niet veel tijts over om met hen te spreken. Aen land komende stond er een cadel met een combaers overdekt, en een kussen in de midden, die mij om te sitten aengeboden werd; 't welk aengenomen hebbende, quamender twee persoonen, op hare wijze al vrij dol toegetakeld bij mij zitten; den eenen was Raygie Jeef, hiervooren meermaels genoemt, zijnde d'opperste van dese negorie genaemt Fataga, en den anderen Massolua, Capitain en opperhoofd van de negory Kilbaty, en zoo zij zeyden egte zoon van wijlen Raygie Tabuan, nu al eenige jaren overleden. Voorts verscheender meer dan duysent menschen, die rontsom ons staen bleven, behalven eenige mindere Orang Kayen, die voor ons op de strand sitten gingen; naer 't welke ik versogt dat ze d'oirzaek mijner komst hooren wilde, 't welk was aen hun hier te verthoonen, het gewigt en de daes [1] tot den ontvangh van de massoy, beneffens de maet en groote der slaven, en te vernemen offse wegens den prijs derzelve waeren eens geworden off niet; waerop zy repliceerden tot mijn komst daermede vertoeft te hebben, en dus versogt ik hun dat ze dan een begin daervan maken wilde en eysch doen. Voor de groote maet, zijnde van een volwassen man, begeerden zij 40 Rd. en voor de mindere 35 aen waerdye. Ik daerop zey niet meer van zints was te geven, dan er voor dato voor betaeldt was, naemlijk de grootste 10 en de kleenste 8 Rd. en naer eenige cavilatie quamen op 25 en 20 Rd. Hierop voegde ik er toe, dat hier niet gekomen was om bespot te worden, en dat ze behoorden te considereeren, zoo ze nu de E. Comp. zoo beleefde presentatie afsloegen, zijluy niet en behoeftden te denkken, een eenige slaeff aen and're onderhoorige van d'E. Comp. meer verkopen zoude; dat d'E. Comp. hier niet tot haer soo groote last en schade gekomen

[1] Chineesch gewicht.

was, om een off thien uytgesogte slaven te koopen, maer bij honderden, en oversulx een heel ander werk dan de handel met particulieren, en zoo zij haer dan hierover niet wel bedogten, en hadden daerna 1000 slaven, wat ze er dan mee doen wilden. Item dat ze behoorden t'overwegen d'E. Comp. ook, ja ten allen tijden van doen hadden, en immers niet missen konden. Hierover dan staken zij de hoofden bij malkander, en bragten een grooten dammer tusschen haer en onse sitplaets, misschien omdat ze mij wat in 't aenzigt zien wilde, schonken een goeden dronk saguer, en versogten ampon, ik wilde niet quaet zijn, 't was haere maniere nau te dingen, en immers zij hoopten dat mij dit niet onbekent was; zij zouden om lager te komen, haer met den anderen nog desen nagt beraden; versogten dierhalven ik zou haer de eer doen en komen morgen wederom; 't welk haer beloofde en soo nam .ik myn afscheyt. Maer 't was te verwonderen dat gedurende alle deze knibbelinge door op gemelte Orang Kayen, niet een woord, dan eenelijk door de Cerammers en and're mindere dezer landsaten gesprooken wierd, ja niet een uyt haer die hun een woord vroegh, hetwelk te doen, ik haer al diverse keeren gerecommandeert had.

In 't afgaen liet ik den Ambonschen Anachoda roepen, die aenstonds verscheen, hem aenseggende dat nu naer boord gaen most, alwaer ik hem mijn meening zoude te verstaen geven; waerop met mij instapte.

Aen boord gekomen, zey ik hem dat hij eerdaegs vertrekken most, overmits d'E. Comp. niet toestond te lijden, daer zij begeerden te handelen, haer eygen dienaeren, onder 't mom aensight van Amboineesen en Cerammers, die negotie onderkruypen zouden; en behalve dat haer pas nu al agt maenden out was. zoo had ik zekerlijk vernomen, dat zij d'E. Comp. hier ter plaetze, zoo veel mogelijk de voet dwars zette. Hierop repliceerde hij, dat nu alreede zijn en zijns meesters goet onder deze inwoonders had uytgesetst, en off hij dat dan zoo eensloegs verliezen zoude, 't welk bij mij overdagt zijnde, gaf hem om de minste opspraek, weder dit bescheyt:

1. Hij zoude mij opgeven wat voor waeren dat hij hier ter plaetse had uytgeset, en aan wien?

2. Wat hij daervoor bedongen had?

En zoo hij sulx doen wilde d'E. Comp. zou buyten twijffel niet ongenegen zijn, om hem en zijn meester deese goed'ren, off de waerde van dien, benettens den intrest te restitueeren;

ik zou dan deze persoonen welke hare goedereu ontfangen hadden roepen laten, en vernemen off zij de bedongen koopmanschappen aen d'E. Comp. begeerden te voldoen off niet, en bij zoo verre van ja, konden dan zonder hun schade vertrekken, 't welk dogh egter zoude moeten geschieden, maer en konde voor als nogh geen antwoord erlangen.

Vrydagh 5 's morgens heel vroegh voer ik weder met de Piesangh in onse schuyt naer de negorie Fataga, alwaer op de voorige wijze ontfangen, en gezeten zijnde, persisteerde bij mijn vorigen daegze versoek; 't welk was om een eynde te maken van de prijs der slaven en massoya. Repliceerden, met den anderen daer over gesprooken te hebben, maer niet genegen waren lager te komen, dan over ider volwassen slaeff de waerde van 20 Rds., en door lange over en weder gevallene discoursen gesien hebbende, datse van haren gedanen eysch niet en begeerden afftewijcken, ley ik het op een and'ren bough, en naemlijk dat zij eens zeggen zouden, in wat voor waren dese 20 Rd. bestaen moste, waerop zij lieten halen 3 Tamboxe swaerden van diverse langde: 1 lang smal, en 1 kleyn klimaets [1] bijltjen, die ik van nomber 1 tot 5 nombreerde; doen vroeg ik haer wat ze voor 't langste swaerd n°. 1 en zoo voorts tot N° 5 stuk voor stuk geven wilde, ik zou eysch doen, te weten:

Voor	N°.	1	volgens	nevensgaende	monster	Rd	4
〃	〃	2	〃	〃	〃	〃	2
〃	〃	3	〃	〃	〃	〃	1½
〃	〃	4	〃	〃	〃	〃	1½
〃	〃	5	〃	〃	〃	〃	¾

't welk gehoord hebbende liepen zij met dit geweer in den arm, naer de wooninge van zeker out man, die zij mij zeyden, met de duyvel sprak, hem raet vragende, wat ze hier in doen zouden; wederkomende boden voor deze 5 stukken 6 Rd., dog naer dat hier over nog 2 à 3 uren vrugteloos waeren deur gebragt, wierd d'koop aldus besloten:

Voor N°. 1	zijnde een Tamadanze Tinaki ofte slagswaerd, 't geen men in de Banda ordinair koopt voor 1½ à 2, in rekening te valideren tegen 2 rd. . . .	2 rd.
2	wat korter waerdig ⅝ tegens . . .	1½

---

[1] Carimata.

3 nog korter. . .	$\frac{1}{4}$	tegen	$1\frac{3}{8}$ Rd.
4 zijnde een lang smal bijltjen . .	$\frac{1}{2}$ of $\frac{3}{4}$	〃	$1\frac{1}{8}$
5 een klymaets. . .	$\frac{1}{6}$	〃	$\frac{1}{2}$

NB. Voor deze 3 sorteringe kleden zullen zij mogen and're nemen, ten selve prijse naer hun welgevallen.

1 Ps Gunees lijwaet	5	. 5
1 Bafta heele breedte	$2\frac{1}{2}$	. $2\frac{1}{2}$
2 do halve smalle	2	. 2
	Rd. $13\frac{3}{16}$	16 Rd.

zulx de E. Compe. met het voorsz. geweer, in dese of and're kleden ten zelven prijze, jaer uyt jaer in. voor een volwassen mansslaef lang van No 1 tot 2 dat is van $5\frac{1}{2}\frac{3}{4}$ en $5\frac{1}{12}$ voeten, en daerboven, effectieve uytkoops ten hoogsten niet meer en zal betalen dan $13\frac{3}{16}$ Rd. en voor een vrouw van die lengde een halve Rd. minder; maer korter zijnde als No. 3, 4 en 5 en voorts tot No 15 telkens voor yder duym aftrekkende $\frac{3}{4}$ Rd., gelijk zulx bij de gemaekte maetstok breeder te zien is, en waervan diergelijke met Maleytze caracters aen haer gelaten hebben, om zoo veel mogelijk in aenstaende voor te komen alle verschillen en oneenigheden, die er door hare onverstandigheyt en baetsught der onsen zeer light zouden kunnen ontstaen. Hier op versogten zij dat dese koop met eenige eereschooten mogte werden bevestight, 't geen haer toestond, en daermede waren wij eens, en was het donker avond. Onuytspreekelijk zijnde wat voor patientie met dit volk moet werden gebruykt, en hoe dat men haer alles met vingers en duimen moet inprenten; moetende zig vooral wagten van hard roepen, en 't verthoonen van een gramstorig off ernstig gelaet, maer gelijk als al spelende en lachende met haer discoererende. Dus stond ik voor destijd zeer verlegen, overmits van de voorsz. gereetschappen, except die van No 2 en 3 geensints versien was, en schoon men haer yets anders geven wilde al was 't van 6 mael hooger waerdye, willen ze het niet eens aensien.

Voor mijn vertrek ging ik nog eens bij d'Amboineezen. haer aensporende tot een haestig vertrek, 't welk zij aennamen te doen, en daernae voer ik naer boord, als geen tijd meer overigh zijnde, om van den massoya met haer te spreeken; daer beneffens kon ik wel zien dat ze van deze piscaringen zoo vermoeyt waren, dat ze bloozen als bruynvissen.

Zaturdagh 6 is er niets van belang gepasseert.

Sondag 7. 's Morgens heel vroeg depecheerde 't sloepie de

Pisang naer Caras met de volgende ordre en koopmanschappen [1].

Maendag 8. Tegens den avond quam den Ceramseu tolk Paty Key met eenige slaven aen ons boord, kleender zijnde dan het laegste teeken dat ons contract inhield, ja die nog nauwlyx gaen konde, om te vernemen wat ik van sints was ook voor dat slag te geven, waerop ik hem beloofde 'sanderen daegs met eenige koopmanschappen aen land te zullen komen en dan zouden wij zien off men accorderen kon, met welk bescheyt hij wederom vertrok.

Dezen dag hadden veel regen, gelijk ook daegs te voren, beneffens een ruige O. Z. O. wint, waervoor wij hier moy beschut lagen; 'savonts laet quam onse schuyt aen boord met een brave zoo vis, die ze met de zegen gevangen hadden, waeronder ook gevonden wiert een scar, even als die in ons vaderland bekend zijn.

Dingsdag 9. Omtrent een uer voor den dagh, zond ik onse schuyt naer de negorie, haer latende verzoeken, zij wouden met de bewuste slaven zelve aen boord komen; alsoo ik door den gestadigen regen met 's Comp. kleeden zelve niet wel komen konde. Maer de schuyt bragt met haer tolk tot antwoord, zoo ik zelve niet en en quam, dat er dan van desen dagh niet van vallen zoude; dus wierd ik genoegsaem gedrongen, om nog desen dagh, met de gecontracteerde koopmanschappen gintswaerts te varen.

Maer zoodra was ik niet aen land, off ik zag wel dat de hekkens aldaer verhangen waren; want dan dogten de swaerden niet, ik had haer vrij beter belooft; en naer dat se meer dan 4 ueren van een groote kist vol kleeden hadden uytgesogt, eysten zij over de 7 Rd. meer als er te voren bedongen was, 't welk mij geensints aenstond; en schoon genomen dat ik sulx haer al hadde ingewilligt, zoo zou ik met alle dese koopmanschappen geen 20 slaven hebben konnen negotieeren, overmits zij anders niet hebben wilden, dan Gunees lijnwaet, groote Baftas, en van de uytgelezenste langste swaerden. Al het welke dan gesien hebbende, liet ik mij niet eens aengaen, hier over eenigsints misnoeght te wesen, maer vroeg Lakoe wanneer hij genegen was, met ons volgens zijn belofte naer Covegay te vertrekken, tot het aanwijzen der smeekolen; gaf tot antwoord naer de vasten, 't geen nog ruym 54 dagen duuren zou; waerop

[1] Zie bijlage *b*.

hem diende, off hij dan dus lang met mij den spot gesteken had, zey van neen, maer dat dit egter niet eer geschieden kon. Ik versogt hij wilde dan zijn broeder met mij varen laten, daerin vond hij ook zwarigheyd; alsulx dat ik nu tegens mijn gemaekte gissing en zoo goede hoop t'eene mael bedrogen en verset stond en nauwlyx wist wat nu eerst beginnen zou. Ik vroeg hem dan (om een ander praetje te maken) wanneer de Amboinezen vertrekken zoude, dat weet ik niet zey hij; zie hier hoe mij dese koek door die schenderse Amboineezen gebakken was, en dus werd d'E. Comp. niet zelden van haer eygen luyzen gebeten. Nu daer viel voor mij niet veel meer in te brengen, als naer afscheyt genomen hebbende te vertrekken; maer zoodra aen boord quam, zond ik er wederom een and're zoort van kleeden, diese even te vooren begeerd hadden; maer 't was alles nul op 't request. Daer beneffens wierd mij door zeker Bandanees Mardijkker genaemt Cay Cili, die uyt Banda met ons gekomen was, stilletjens bekend gemaekt, dat hem aen land door een Cerammer gevraegt was, off wij hier omtrent ook hadden water gehaelt, waerop hij Cili gesegt hadde van ja, om te hooren wat daer mee zeggen wilde; den Cerammer wederom, laet zij (denoteerende de Hollanders) 't halen, maer wagt u dat gij het niet en doet. Item dat de schoonzoon van Borry hem op zijn vertrek met de Piesangh naar Caras gerecommandeert had, dat ik hier niet veelmaels aen land gaen zoude, alsoo hij van dese en geene al vreemde mompelingh gehoord had, somma, 't gink hier al den kreeftengang, lijkende nergens na, minder dan 't geen hij Lakoe, ons met zoo hooge protestatie beloofd had.

Woensdag 10. Tegen den avond quam den voorsz. Ceramsen tolk weder aen boord, die mij wonderlijk veel nieuws te verhalen wist; maer ik gaff hem tot antwoord, dat hier alle dagen nieuws genoeg was, maer selden wat goets, en dat ik niet van sins was om mij hier langer door een parthij gepractizeerde leugens te laten ophouden, en des E. Comp. respect met voeten te zien treden. Lakoe zou toesien, hij wist wat hij mij, daer toe and'ren haren dienst genoeg hadden aengeboden, vrij en onbedwongen uyt sijn eygen motyff, gepresenteerd en beloofd had; dat d'E. Comp. haer door zoo een niet en zou laten bespotten; doch om veel woorden te sparen, hij kon d'Orang Kayen van Onin en Laka dit onderstaende voor rapport brengen:

1. D'Orang Kayen van Onyn zullen volgens hun belofte aen

boord komen, en 't gemaekte contract wegens de slaven en massoy onderteekenen.

2. Lakoe, zijn broeder, off yemant anders, daertoe geauthoriseert en bequaem, zal met mij volgens belofte naer Covegay vertrekken, tot het aenwijzen der smeekolen; onder belofte nogtans, dat d'E. Comp. eenelijk om die smeekolen aldaer geen fort zal vermogen te leggen, waar voor zij rond uyt zeyden, bevreest te zijn, en buiten twijffel door inductie der Amboinezen. En om dat hij van deze mijne belofte zig zoude mogen versekert houden, zont ik hem dese groote brief met mijn zegel bekragtigt, 't welk was een gedruckte pas; waer uyt hem Paty Key alles voorlas, daervan my daght dat hij geern wilde versekerd zijn.

3. Zoo beloofde ik hem Lakoe, dat naer gedaene aenwysinge dito persoonen weder op Onyn zouden werden gebragt, op een verbeurte van de bewuste 250 Rd. en drij musquets.

Waarmede hem Paty wegzond. hem versekerende zoo hij mij hierin promptelijk voldede, ik nog geensints soude quaet zijn.

Donderdag 11 quam Paty Key, den Capteyn Massolua beneffens diverse and're Orang Kayen met twee corkorren aen boord, waervan op d'eene een bas stond; quamen vrijpostigh over, en wierden van mij minnelijk als voren ontfangen en getracteerd, en naer eenige discoersen presenteerden zij diverse slaven aen mij te verkoopen. Ik zey dat de E.Comp. niet gewoon was, haer eens gemaekte contract te breeken of te verand'ren; ik versoght van haer niet anders, vermits d'E.Comp. tegenwoordig van eenige gecontracteerde goederen als naemlijk de langste en kortste Klymaetse bijltiens en langste swaerden niet versien was; zij wilden 't voorsz. contract maer teekenen, en 't aenstaende jaer zou haer d' E.Comp. van sulcke gereetschap, misschien meer als zij begeerden versien. Evenwel om haer niet voor 't hooft te stooten en met hun slaven af te wijzen, nam voor om het op deze wijse met haer ook eens te probeeren. Zey dan, dat ik wel genegen was, om die slaven te koopen, maer niet anders dan voor mij; de E.Comp. hield haer aen 't gemaekte contract, waermede zij haer geconfirmeert hadden, 't geen zij zeyden insgelycx te willen doen, maer waren te vreden ik zou ze dan voor mijn particulier koopen, en wanneer met alle de Orang Kayen te gelijk aen boord quamen, zouden zij 't contract beneffens mij onderteekenen; en dus koght ik er drie stux, waeronder twee volwassene meyden

en 1 kloekke jongen voor 44¾ Rd. uytkoops aen kleeden etc. Toen vroeg ik Paty Key wat voor antwoord Lakoe op 't geen hem gisteren hadde doen zeggen gegeven had, sey dat Lakoe te vreden was zijn broeder met mij te zenden, maer op deze conditie, ik zou hier twee man blijven laten, beneffens 2 à 300 Rd. aen kleeden, diese beneffens de 150 Rd. zoo lang onder haer zouden behouden tot zijn broeder op Onyn weder quam. Geen van bey zey ik van sints te wezen: hij haddet maer te zeggen offet doen wilde of niet; ik zou, zoodra onze chaloup van Caras weder quam, Orang Kay Cabriesje halen laten, die daertoe willig en bereyt was; off hij nogh geen verzekering genoeg van mij hadde aen 150 Rd. en dry musquets. Waerop de presente Orang Kayen alle te gelijk verklaerden dat ik gelijk had, en dat Lakoe volgens zijn belofte zelve behoorde mee te gaen. Paty Key beloofde hier op rapport te brengen, en dus vertrokken zij allen te gelijk naer land, en voor zoo veel ik zien conde, te vollen vergenoeght, waerover ik bij mijn zelven al vrij meer dan zij verblijt was.

Vrijdag 12 quam den Ambonsen Anachoda met een prauw aen boord, mij aendienende dat nu gereed was om te vertrekken, waerop hem gelaste dat hij met zijn jonk hier eerst aen boord komen zoude, 't welk hij aennam te doen. Een uyt haer zijnde een Ceramner, woonagtig op Hillinamme, praesenteerde aen mij een meyt te verkoopen, waerop hij tot antwoort kreegh, dat ik die meyt wel konde, en onder d'Onyers meermaels gesien had, en dat ik hier in niet anders zien kon, dan een schenderse streek, met welk bescheyt al druylende heen sloop.

Saterdagh 13 quam de voorsz. Paty Key weder aen boord, rapporteerende dat Lakoe met zijne vrienden over 't geene hem hadde doen aenseggen gepiscairt had en was dit zijn besluyt, waarvan hij niet van sints was te veranderen:

> In plaets van de geeyste 2 man en 300 Rd. aen kleeden, stont hij toe dat dit volk bij mij zou blijven, maer dan zou ik aen hem (boven 150 Rd. en 3 musquets die hij reeds ontvangen had) nog overhandigen de waerde van 500 Rd. en 2 musquets, en dan was hij geresolveert zijn broeder met mij te zenden, en zoo mij dit ook niet aenstond, ik zou maer vertrekken; onder belofte dat hij tusschen dit en 2 à 3 maenden de bewuste smeekolen zelve in Banda brengen zoude, en kon men dan verder in Banda accorderen.

Deze zake dan in overleg genomen zijnde (om geen langer tijd te spillen) quam er vooreerst in consideratie, dat hier in voor ons tegens haer dank niets ter weerelt te doen stond. En off wij schoon al na Keffingh zonden om Kabriesje te halen (waervan hier voren geseyt is) dat het dan nog al niet seker was, dat wij hem daer vinden zouden, alsoo voornemens was naer Banda te vertrekken; en genomen hij ware gints nog te beloopen, zoo was het alweder niet zeker (vermits hem voor dato hebben afgeslagen) dat hij nu zoude willen mee gaen. Practiquen aen te wenden om Lakoe aen boord te krijgen, 't geen welligt zoude te doen zijn, wierde insgelyx ongeraden geoordeeld, vermits bij zulk geval, 't provisioneel gemaekte contract der slaven en massoya met d'Onyers, door zooveel moeyte en verdriet dus verre gebragt, als dan van zelfs weder aen duygen vallen zoude. 't Geen hier in dan voor den meesten dienst van d' E.Comp. voor tegenwoordig te doen stond, oirdeelde raetsaemst te wesen, overmits niet anders konde, zijn laetste presentatie onder eede aen te nemen, 't contract met d'Onyers aengegaen wedersyts door onderteekeningh te bekragtigen, en zoodra de Piesangh van Caras terug quam, aenstonts te vertrekken, te meer alsoo de stille tijd op handen was.

Sondag 14. Den heelen dagh door dood stil, met continueelen regen, sonder dat er yets anders remarquareens weerdig gepasseert was.

Maendag 15 zond ik des morgens heel vroegh den sergiant Lucas naer land, met ordre dat hij gints zoo lang zou vertoeven, als de Orang Kay Lakoe, die ik liet verzoeken om aen boord te komen, met mij zou gesproken hebben; maer om hem Lakoe hier toe te krijgen, had den bode Kay Cilli beneffens den sergiant, nog al groote moeyte; zeggende, ik weet wel dat hij mij nu tegens mijn dank zal mee voeren en laten den sergiant in de pekel; doch had hij zig nog eyndeling laten gezeggen. Aen boord komende was geheel perplecxt en zoo besturven, dat hij ter nood spreeken kon; 't geen ik door vriendelijk spreeken en een glas wijns of twee, wel haest deed cesseren; wanneer ik alle mogelijke vlijt aanwende, hij zou dog volgens zijn gedane belofte, resolveeren met ons mee te gaen, maer alles te vergeefs. Kon geen absoluyte antwoord verkrijgen; zey, ik zou aen land komen, en daer zouden wij met den andren spreeken, hij stond er voor in zoo mij eenig ongemak ontmoete. Somma, wilde ik deze heele zaek niet verbrod zien, en 't gemaekte

contract geteekend hebben, zoo most ik er aen, waertoe dan zoo aenstonts resolveerde. Omtrent de wal komende en zoodra sij mij vernamen, hoorde geweldig veel tyfels en gommen [1] en soodanigen gedruys, dat ik wel thien mael van sints was weder te keeren; maer denkende aen den sergiant, kon het over mijn hart niet, zulcx voer ik er in Gods naem op toe. Aen land komende, wierd ik door een groote menigte en met veel meer eerbewijsing als voor dato ontfangen, 't welk mij dies te grooter suspicie gaff van eenig schelmstuk voor te hebben; en naer dat ik die geprepareerde contracten aen haer vertoond, en van woord tot woord, wel thien mael vertaeld en uytgeleyt had, versogt ik dat se die beneffens mij wilden onderteekenen, 't geen al vrij ras naer hare lankzame maniere van doen geschiede. Dog den prijs op de massoy en wilde voor dees tijd nog niet deur, alsoo zij verklaerden met die van Caras, daer de massoy ten meerendeels van daen komt, over het doot slaen van Raygie Taboan, in oorlog te wezen; en na dien mij de waerheyt van dien bekent was, bleef ik er niet lang opstaen; als zijnde wel van het minste belangh; behalven dat mij nog niet bekend was hoe de zaken op Caras stonden. Al het welke dan gedaen zijnde, gaff ik aen yder negorie een extract, en doen waeren deze borsten eerst wel tevreden, versoekkende daerop voor yder negorie een vlagh, waerin des E.Comp. wapen en mijn naem geschreven stond, en ten tweede dat se jaerlycx met een à twee cor-corren naer Banda varen, en daertoe pas verkrijgen mogte; 't geen hun toestond, waerop zij mij met zulken gejuich bedankten, dat men het bijna een canonschoot ver hooren kon.

Maer doe had ik het al weer gaende met Lakoe, die dan na langh en verdrietigh piscairen, ront uyt zeyde, ik zou hem overmits zelve dus lang niet wagten wilde, twee man laten, die zou hij de smeekolen op Covejay aanwijzen, mits dat ik hem als voren ter leen nogh 2 stucx musquets, met eenig kruyt en loot verstrekken zoude, en naer dry maenden verhoopte weder in Banda te wezen; 't geen ik dan zeyde in consideratie te sullen nemen, tot de komst van onze sloep van Caras, en daer na, naer genomen afscheyt voeren wij naer ons boord, dankende God dat dezen dag zoo gelukkig gepasseert was.

Dingsdag 16 en Woensdag 17 passeerde er overmits den gestadigen regen niets van belang.

---

[1] *Tifa's*. en Gongs. Muzijkinstrumenten.

Donderdag 18 depecheerde de Amboinezen hier voren meermaels gemelt, naer dat ik dit onderstaende buyten op haer pas geschreven had [1].

En doe voer ik naer land met de verzogte twee vlaggen waerin des E.Comp. merk geschreven stond, gevende daer beneffens aen yder negorie een pas om naer Banda te mogen varen, luydende als volgt. [2] En wierden doe de voorsz. vlaggen in yder negorie met zeer groote solemniteyten opgerigt; bethoonende haer hierover zeer hoogelijk verpligt en verblijt en boden mij doen aen uyt iedere negorie een hand vol aerde, 't welk onder haer de grootste eer is die yemant doen konnen als daer mede overgevende de heerschappie van haer land.

Dus komt men door gedult, angst, moyt en arbeyts lust,
Tot de gewenste vree op dees Barbaerse kust.

Maer doe begon Lakoe eerst te bemerken dat zijn gezag, door alle deze gedane eer aen d' E.Comp. hier ter plaetse begon te verminderen; versogt dierhalven men zou hem ook met een vlag en soodanige letteren daer ingeschreven (maer eens zoo groot) vereeren, beneffens een brief dat hij d' E.Comp. hier toe hadde gebragt. Den tolk Patty Key (welkers bedrijff dit was) insteerde insgelycx om een attestatie, dat hij hiertoe zijn best gedaen had; waerop zij beyden tot antwoord kregen, dat zij niets zoo groot konden versoekken, off 't zou haer gegeven werden, maer zijne gedane belofte omtrent de smeekolen, most eerst voortgaen.

Vrijdag 19 passeerde er niet van belang, geduurig uytziende na de komst van de Piesangh, die vrij ver boven ons vermoeden uytbleeff.

Zaturdag 20. Des avonts met den donker quam de Spieringh van Caras hier weder terugh, hebbende tot mijns herten leet, door de schenderse misleydinge van Borry, aldaer niets ter weerelt uytgerigt; onaengesien die luyden tot den handel en ons volk zeer genegen waren, 't geen ze egter door dezen ouden schelm zijn contrarie inductie niet bestaen dorsten te doen; zeggende rond uyt Borry heeft het ons verboden; alle het welke van alle de scheepsofficieren en onzen tolk Jonmaet verstaen hebbende, liet ik Borry beneffens zijn zoon in de boeijen sluyten en zijn komst onder de landsaten alhier zoo veel mogelijk secreteeren.

---

[1] Niet overgenomen.
[2] Als voren.

Sondagh 21 voer ik met de schuyt en boot naer land, om ons vertrek aen de inwoonders van beyde negorijen bekend te maken, en met een afscheyt te nemen; recommanderende haer zooveel mogelijk den gemaeckten vrede en handeling met d' E.Comp. dog trouwelijk t' onderhouden; mitsgaders des E.Comp. schepen in aenstaende, niet meer zoo lang op te houden, maer spoedigh te depecheeren; 't geen se met luyder stemmen alle te gelijk beloofden, en dat het geensints aen haer manqueeren zoude; dat het ook haer schult niet en was, dat ik tegenwoordig met geen 2 à 300 slaven vertrok, overmits zij van onse komst geensints waren gepraeadverteert. Lakoe bevestigde insgelycx zijn half gebrooke belofte, uytwijsende de onderstaende verbintenis.

„Ik ondergeschreven Lakoe Orang Kay, woonagtig in de negorie Keffingh, beloove en sweere op den Alkoran, het hooft van Mahometh en deze mijne onderteekeningh, dat ik met behouden varen, tussen dit en 2 à 3 maenden aen den heer Gouverneur in Banda zal vertoonen en overhandigen, zoodanige smeekolen als ik aen den Opperkoopman Monsieur Johannes Keyts te doen belooft had, en waerop ik reeds 150 Rd. aen kleeden, dry musquets en een vlag ontfangen hebbe. Mitsgaders dat ik mij hier op Onyn allesints zoodanig ten dienste der E.Comp. gedragen zal, als een getrouwe onderdaen derselver toestaet en betaemt, en dat alles op verbeurte van mijn lijf en leven.

Nova Gunea in de negorie Fatagu den 21 Aug. Onderstont, was geteekend met Moorse caracters door de hand van Lakoe; ter zyde stondt, ons present A. Dirriksen en met Moorse caracters Joumaet.

En daer mee, naer veel eerbewijsinge van affectie, namen ons afscheyd en voeren na boord.

Maendag 22 quam Paty Key 's morgens heel vroeg aen boord, versoekende uyt den naem van Lakoe en voor hem selven nog mael zeer ernstelijk om de voorz. vlag en attestatien, 't geen ik na waerheyd niet anders dan op volgender manier doen kon. [1]

Dingsdag 23. Gingen onder zeyl, met voornemen om Karas in passant aen te loopen en de Spieringh dus langh bij ons te houden, als wij gissing maekte, dat het laetste schip nog beloopen konde, omme den E. Heer Gouverneur immers zoo 't mogelyk was, van ons verrigten aldaer insgelijx kennis te doen hebben.

---

[1] Niet overgenomen.

Beechryvinge van 't Landschap Onyn, op Nova Gunea.

Deze hoek houd ik te wezen een eyland, gesepareert van de vaste wal, alhoewel ik het niet zeker ondervonden hebbe, nog zulx in geene kaerten staet aengeteekent; want (aen de) N. O. kant ziet men een tamelijke opening en daertegens over de vaste kust, die men van de Zuydzijde insgelycx bekennen kan; zijnde tusschen de Noordelijkste naeste hoek van Batoe Poety en Z. W. hoek van Ony, een besondere schoone groote inboght, wel 5 mijlen diep en 2 mijlen wijt. Om het zelve pertinentelijk te laten onderzoeken, had ik op ons arrivement alhier de Piesangh uytgesonden, gelijk zulx onder dato 3 deses hier voren geannoteert is; maer zoodra d'Onyers door de Keffingers hier toe opgewekt zijnde, dit vernamen, betoonden zij haer hier over misnoeght te wezen, en oversulx bleef dit agterweegh, om hun geen de minste argwaen te geven. Hier is overal seer schoone ankergrond, zelfs tot 2 à 3 mijlen buyten den wal; ter plaetse daer wij hier aen de Oostkant van P_0 Aes, dus lang gelegen hebben, hadden voor de middag geduurig moy weer; maer 's namiddags wierd het landt telkens met geweldige sware dampen overdekt, 't welk dan ordinaer een swaren regen veroorzaekte.

't Landt in sigh selven, voor soo veel 't sig van buyten vertoond, is woest en wilt, overmits het weynig of niet besayt nog betuynt werd, en op veel plaetsen zeer steyl en klippig; hebbende van sig selven seer weynig vruchtdragende boomen. De voornaemste die ik daer vernomen hebbe, zijn zeker slag van noten, den muscaten niet ongelijk, dog wat langer van correl, dikker van bast, en veel grooter van bladen; de schors heeft geen gelijkenis naer d'ordinaire nooteboom, zijnde zeer ruygh en bultaghtig. De bladen gevreven zijnde, hebben ook op verre na zoodanigen kragt niet; de gedaente der foely is zeer dun, en geelachtigh, hebbende eenigermaten de reuk van goede foely; dog niet isser dat de Bandase noten soo na komt, dan de smaak der noten selver. Van deese slag van boomen isser hier niet meer dan 1 à 2; immers zoo als ik hier met alle mogelijke vlijt niet anders heb vernemen kunnen. Den tweeden is den massoy en den derden den kanariboom, buyten dat weet ik niet dat er eenige als wilde zijn; doch ijzerhout valt hier in overvloet, en buyten twijfel ook Lingoa boomen; doch die geven geen eetbare vruchten. De boschagien zijn vervult van allerlei

gevogelte, makende den geheelen dag zulkken zeltzamen en wonderbaerlijken geluyt datet niet te seggen is. Goet water is er allesints aan de stranden in overvloet te bekomen. 't Klimaet is hier niet zeer getempert, maer veeltyts disigh en dampigh; oversulx moet men sig hier wel wagten om des nagts buyten in de lught te slapen, 't geen ons hier, mits de bekrompenheyt binnen scheepsboort, al veel ziek volk veroirsaekte.

't Volk is van gestalte, natuure en ommegank immers zoo veel men daervan kan oirdeelen, zoodanig als hiervooren onder dato 22 Julij van Raygie Jeef geseyt is; en onder den naem van vrye luyden zijn ze absoluute slaven van de Keffingers en Gorammers, die met haer omspringen zoo als haer goet dunkt.

De voornaemste Orang Kayen op Ony, zijn twee, den eersten heeft sijn residentie in de negorij Fatagas [1] genaemt Massaloea, zijnde een der zeven soonen van Raygie Tabouan die nu omtrent 10 jaar verleden, door die van Caras beneffens wel 2 à 300 van sijn volk, dootgeslagen is, en waer over zij met den and'ren nog niet verdragen zijn. Van de voorsz. zeven zoonen levender nogh vijff, met name Massaloea, Bau, Bokau, Lourisa en Manokpatyn; d'overledene waren Mannakaloea en Karoeffa, die na den and'ren als eerstgeborenen geregeert hebben.

Den tweeden Orang Kay genaemt Jeef heeft zijn woonplaets in de negorij Fataga [2], omtrent een musquetsschoot van den and'ren gelegen; desens moeder is geweest een suster van Raygie Tabouan, en heeft sig nu de suster van Massaloea, zijnde zijn nigt, tot een vrouw genomen; en alsulx werd hij van zijns moeders wege gerekent uyt het geslagt van Tabouan. Zijn vaders naem werd niet gemelt, ter oirsaeke dat hij van geen voornaem geslagt herkomstig was. Deser beyder magt en authoriteyt is van geen belang, overmits haer onervarentheit en jonkheyt; oversulx werden tot nog toe alle hare saeken van eenig belang beslegt door de voornaemste en outste Orang Kayen, die vele zijn en waeromtrent de Keffingers de voorrangh en alhoewel bedektelijk, nogtans het geheele bestier sinisterlijk aen haer weten te behouden. Haer bedrijf bestaet ten principale in den handel met slaven en massoya, maer den gemeenen man moet vissen willen se eeten; correspondeeren en varen wel naer Goram, Keffing en ook Zuyt en Noortwaerts hier om her.

[1] Fataga. De spelling der namen van deze beide negorijen verschillen in het M. S. zeer weinig; zie de noot op blz. 97.

[2] Niet op de kaart.

Haer geweer zijn swaerden van diverse slagh, pij... lansen en korte picken met weerhaken.

Woensdag 24. De wint uyt den .... hand met ... zulx dat wij seer weynig avanceeren konde; tege... voer ik aen de Spieringh om de twee Teeuweresen we... van Borry op Caras te examineeren; luydende ... klaringen als volght: [1]

Donderdag 25. Dreven nog al in stilte, ... de stroomen, als of wij met een brave ... Zuytwaerts opgetrokken.

Vrijdag 26. Omtrent de middernagt ... eylanden van Caras ten anker op 34 vade...

Zaterdag 27 's morgens met het opga... ons anker, en liepen om de Westkant va... op 25 vademen goede sandtgrond ten ank... al was het voor duysent schepen, de ... zoude kunnen wenschen, en daarom ... voeren magh:

Heer Rykloffs [2] Bay
die is soo fray
als men oyt vandt
bij eenig landt.

Vertoonende zig het vaste land niet anders ... vaderland, behalven dat de N. en Z. hoekken met ... 's Voormiddags zagen een vaartuygh van t eyland Caras ... Batour ov...en, 't geen wij gisten het tweede jonk van Borry te... het bootje van de Spieringh en de Pinassen daer ... ve hier te brengen. Maer wederkomen ... was ... van de B... r hij zelfs beneffen ... quam ...g bij ons over, en ... zijne ...delijk onthaeld en ... de dis ...om dat wij nu niet ... met ...vrede te maken, en ... er ... ons zouden ... ; 't geen hij verklaerde ... hem weder, ... blijven, of ... een goede partij ...

...aal van G...
...tief van ...

versien; of hier ook geen diergelijke noten als op Ony te krijgen waren, en ten derde of er wel yemandt van sijn volk met ons naer Covegay zoude willen varen; waerop hij repliceerde dat hij morgen ogtent daerover pisciaeren wilde, en ons op alle pertinentelijk rapport doen, en daermede vertrokken zij naer huys.

Sondag 28 was het den heelen dag vuyl en regenagtig weer, zoodat de voorz. Orang Kayen niet wel en konden aen boord komen, en dus liep desen dag vrugteloos te niet.

Maendag 29 quam den voorz. Orang Kay, welkers naem was Moffon, beneffens veel and're vaertuygen aen boort, medebrengende een riet sagueer en weynig boontjes, die ze aen ons volk voor out linnen verkogten.

Moffon bragt ook aen boord zijn moeder, zijnde een leekig [1] out wijf, die my tot een praesent vereerde met omtrent ½ kilo groene tabak, 2 á 3 handen vol rijs en 1 groote oebi. Doe vroeg ik haer off ze nu met den and'ren belangende mijn voorstel gesproken hadden, antwoorden van ja, en naemlijk op het eerste, dat ze zeer genegen waren een geduursamen vrede en contract wegens den massoy handel met d'E.Comp. op te rigten. Item dat ze in den tijt van 7 á 8 dagen geen raet wisten om een bos massoy van 't vaste land voor ons te halen; te meer alsoo haer dit door Borry wel striktelijk verboden was; maer zoo wij nog 15 á 16 dagen daerna wagten wilden, zouden ze haer best doen, om ons van een goede quantiteyt te versien. Dat er van dat slag noten waerna gevraegt had, wel eenige te krijgen waren en dat ze ons eerstdaegs met een tak zouden versien. Maer op het laetste verklaerden zij dat er niemand genegen was, om met ons naer Covegay te vertrekken, alzoo zij met haer eygen vaertuygen daer nauwlyx varen dorsten; overmits de brutaelheyt van dat volk, die se ons waerschouden dat geensints te vertrouwen waren; en aldus eens rout gedronken hebbende, vertrokken zij naer land, onder belofte alle d'Orang Kayen te doen waerschouwen, en zoo dra mogelijk met den and'ren weer aen boord te komen.

Dingsdag 30 voer ik met schuyt en boot naer land, om den Raygie tot het volbrengen zijner belofte te animeeren; vonden hem op de strand by zijn volk zitten te praten, zeggende dat hij allerwegens boden uytgesonden had, om de Orang Kayen

[1] Leelyk?

bij den and'ren te roepen, waervan er een gaende naar Caras, ons ontmoet was.

En naer eenige discoursen en vriendelyke bejegeningh vertrokken weder naer boord; alsoo ons gerapporteert wierd, dat er een Orang Kay van Cany aen boord gekomen was en na mij zat te wagten. Aen boord gekomen zijnde, was het den Orang Kay Biasse, die mij vereerde met een stukje zeer goede massoy en een grooten tak van de bewuste notenboom, waeraen er nog wel 20 hingen, dog geen volwassen om bewaert te kunnen worden, sijnde even dezelve slag als die op Ony bevonden hebben; beschonken hem voor dese zijnen dienst met een vergult Tonquins Pinang talantie, en daermede vertrok hij met sijn prauwen weder naer huys.

Des avonds gaff ik schipper Cornelis [1] ordre om hem klaer te maken tegen morgen avond van hier naar Banda te vertrekken.

Woensdag ult. quamen alle de Orang Kayen aen boord, en naer eenige voorgaende discoursen ley ik haer voor dit ondergeschreven contract [2].

Waermede zij haer, naer dat ze daarover nog wel een uur gepiscairt hadden, confirmeerden, en al sulcx wierden er twee brieven geteekent en bij haer beswooren, waarvan zij er een behielden. Vereerden haer doe met dry Princevlaggen, zijnde voor yder negorie een; al het welke doe met drij eerschooten bevestigt wierd; betoonende haer hierover allesints vernoegt en grootelijks verblijt te wesen; en daermede naer een vriendelijk genomen afscheyt vertrok een yder sijn weegs.

Des avonts depecheerde de Spieringh met de volgende papieren naar Banda [3].

Beschryvinge van den heer Rijkloffs Bay.

Dese plaets leggende op de breete van 3 gr. 26 minuten, is een seer groote en schoone inbogt, waervan de binnenkant van de vaste kust haer allesints vertoond zeer laeg en vlak land te wesen, dog de N. W. en Z. Oosthoeken zijn zeer hooge bergen. Hier verstond ik dat de Onyze jurisdictie, 't geen bij

[1] de Vlaming, van de Spieringh.

[2] Zie bijlage c.

[3] De brief, aan den Gouverneur Quaelberg geschreven, behelst een verslag van zijn wedervaren tot dezen dag met eenige bijlagen.

haer verstaen werd bij de woorden Mengowan Sosolot, haer uytstrekte tot de voorsz. N. W. hoek, 't gebiet deser eylanders tusschen de voorsz. hoeken; zijnde alsulx over de voorsz. bogt, en dat van Covegay aen de Z. O. hoek eerst zijn begin nam.

De eylanden leggende in dese bogt, die bewoond en geteld werden zijn drie, te weten Cani, Batour en Caras; zijnde versien van diverse eetbare vrugten, als klappers, canary, waeuwen, oby, piesang; boontjes die seer goet zijn, roode rijs, en de stranden overvloedig van vis. Timmerhout moet hier ook geen gebrek zijn, 't geen men vernemen kon uyt haer groote prauwen, die al veele uyt een stuk gemaekt waren; dog yserhout heb ik er zeer veel gesien.

T'scheen ons toe dat et op deze eylanden geen ongesont nog quaet woonen was, als werdende aen d'eene zijde door de zeewind en aen d'andre door den soeten lantwind van de vaste kust doorwaeyt.

't Volk is van statuur, gedaente en ommegank, die van Ony niet ongelijk, dog niet zoo gepoliseert, nog gesleepen, maer veel onnoselder, 't geen wel te gelooven is; dan ontstaet door de weynige corespondentie die se houden met vreemde natie, ja ook niet met haere gebueren; daer beneffens staen se hier alom, en bij name aen de Onyze kant niet al te wel, over het dootslaen van Raygie Tabouan en de zijnen; daertoe zij volgens verhael van Raygie Moffon, niet wel ongelijk hebben gehad, als zoude Raygie Tabouan daer veeltijds haere wijven ontnomen en geschoffeert hebben. Ja sey Moffon zelve, hij (de noterende Tabouan) heeft ook bij mijn wijff geslapen, en zijn slaef par force bij mijn dogter. Zijn onder den anderen, ja ook omtrent en tegens ons van zeer goet vertrouwen; 't geen men bespeuren kan uyt haerlieder vrijpostigheyt, werpende haer pijlen en boogen en houwers in hun prauwen daerheenen, en quamen met het bloote ligchaem soo bij ons over; ons volk die branthout hakten, liep hier ook allesints in 't bosch om vogels te schieten, die ze zeer vlijtig opsogten en aenwesen.

Geen naemwaerdige godtsdienst hebben bij haer vernomen, als synde nog Heydenen; Moffon droegh zijn Teraphinum altoos bij zig; zijnde een witte doorsigtige steen, bijna of het cristal ware geweest, hebbende ongeveer de groote van een kindervuyst, en aen d'eene hoek een root en een groen streptie. Item nog een stukje geel blinckende steen, 't geen zig bijna verthoonde

als off er eenig mineraal in vermengt ware geweest. Deze twee steenen wierden van desen Moffon grootelyx ge-eert en aengebeden.

De voornaemste Orang Kayen zyn dese Biasse en Ratrotti van Cani, Mouffon en Kourey van Batour, mitsgaders Galrotti en Cappitain van Caras; doch Moffon scheen onder haer wel 't meeste geagt en ge-eert te wesen.

Varen nergens (zoo veel vernemen kon) dan op Covegay; geneerende haer eenelijk met menschenroverij, plantagie en vischerij, diese meesterlijk weten te steken, alsoo geen vislijnen bij haer gesien hebben.

Donderdag. September Primo. Na dat wij ons dan van water en brandhout hadden versien, ligten ons anker en gingen onder zeyl, raekten dien avondt tusschen Caras en Cani nog in zee.

Vrydag 2. Hadden de voorsz. Z.-Oosthoek van Covegay op zij, 't was doot stil en liep de stroom zeer hard om de Zuyt; maer 's middags begon het hard uit de Z. Oosten te wayen, zoodat wij genootsaeckt wierden de marzeyls in te nemen; maer de Piesangh most veeltijts zonder zeijl bijleggen. 'S avonts peylden de hooge Westhoek van Covegay N. O. ten N. en N. O., schaers 3 mijlen van ons, liepen voorts den heelen nagt met de onderzeylen Z.waerts over.

Zaterdag 3. Weer en wint als voren, zagen geen land meer, leydent doe weer om de O. N. O. naer de wal toe, die wij omtrent den middag te zien quamen, wanneer bevonden zeer veel verloren te hebben. Item dat wij door dit hard seylen vrij lek geworden waren, waerover die van de Piesangh insgelyx zeer klaegden; roepende zoo zij nog lang dus zeylen mosten, dat et met pompen en baleyen qualyk meer konden gaende houden. Over sulx resolveerden om weder na Caras op te douwen en beter weer af te wagten. Dog komende onder de voorsz. hoek, wierd het schielijk heel stil, en in 't laetste van de platvoet [1] kregen een moy luchtjen uyt den N. N. O., dus wierden hier door van resolutie verandert en liepen weer Z. O. aen, maer konden egter zeer weynig avanceeren, mits de sware zee die er geduurig op de bough quam aenrollen,

Sondag 4. 's Morgens peylden de W.hoek N. O. $\frac{1}{2}$ N. en de Oosthoek van Covegay Z. O. $\frac{1}{2}$ Z. van ons, zynde doot stil. Sonden onse zeylmaker aen de Piesangh, om zyn groot zeyl te repareren, 't geen met de jongste wint al vrij ontramponeert

[1] 's Avonds tusschen 6 en 8 uur.

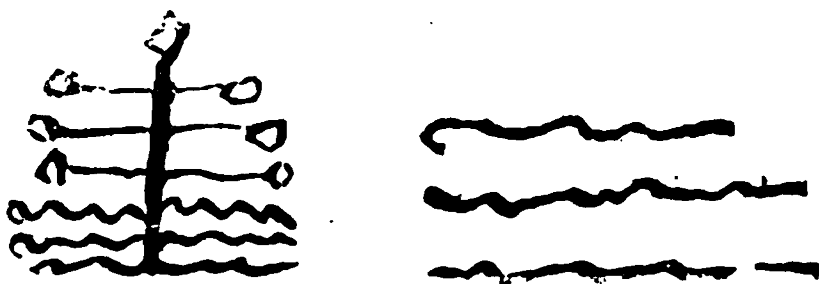
was geworden. Des middags kregen op nieu een ruyge koelte, leydent al over en weer, met weynig avantagie; dog kregen 's nagts een moy lughtjen uyt den O. Z. O. waermede nog een brave gank deden, zulx dat wij des

Maendags 5, de Oosthoek van Covegay O. Z. O. van ons hadden, zijnde naer gissing, twee mijlen buyten de wal. Op desen hoek van 't land scheen het ons toe dat bequame inbogten waren, daer men voor een keer wel zoude konnen ten anker komen ten eynde wij aldaer na onse bekomene lekte zoeken mogten. Waer omtrent gekomen zijnde, hadden Z. Oostwaerts van ons wel 6 à 7 eylandtjes, liepen soo tusschen de vaste wal en de eylantjes door hebbende dan 50, 40, 30, 28 en zoo voorts tot 10 à 12 vademen, dan klippige en dan weer goede grond, tot dat wij ons bevonden te wesen, in een bay wel ruym 2 mylen diep en ¾ breet, waerin men tot agter tegens het eynde loopen magh. Tegens den avond vertoonden haer omtrent een canonschoot van ons, drij prauwen met volk, die geweldig riepen en wenkten wij zouden bij haer aen land komen; waerop den tolk met de schuyt, die wel bemant en van geweer versien was, na hun toesont; vertoonende haer een Tambox swaert, coralen en een stuk linnen, zij zouden ons daervoor verkoopen 't geen zij hadden; maer 't zij dat ze onsen tolk niet verstaen konden of dat ze bekommert waren voor eenig bedrog, en weet ik niet; somma vertrokken tegens den donker zonder yets verder te verrigten weder na huys, roepende niet anders dan massoya tambako!! en dat zoo lang als men haer zien kon.

Dingsdag 6 quamen deze quanten 's morgens heel vroeg al wederom, en waerop de schuyt weer gintswaerts voer; latende haer beschenken met een bos coralen, 1 parrang, een goeden bak vol rijs met suyker, en een lapjen Gunees van ½ vaem langh: 't geen haer in een kleen prauwtje, dat se de onse met een handvol tabak hadden toegeschoven, overhandigt wierd. D'ouden tolk verstoute sigh eyndelijk en ging bij haer aen land, snijdende hem aenstonts een kleen sneetjen in den arm, waeraen zij een voor een het bloet quamen uytzuygen. Insgelycx deet Joumaet wederom, op haer begeerte aen haer alleen, zulx dat hij ze nog soo veer bragt, dat een uyt haer in stee van hem aen boord zou varen; dog aen de schuyt komende, en dat er misschien eenige waren al te gewillig om hem de handt toe te ryeken, meende dat ze hem vatten wilde, week weder terugh

en zeyden wij zouden bij haer in de negorij komen Waerop ik aenstonts met de Piesangh en de schuyt wel 1½ myl innewaert aenvoer, tot dat wij digt voor haer woonplaets ten anker quamen; voer doe verder met de schuyt zoo digt bij de strand, dat wij den and'ren bequamelijk spreeken konden. Maer zij insteerden als vooren, wij zouden aen land komen, daertoe ik niet veel zin had, en doe ik zag dat er dog niet anders met in te doen was, voeren wij voort tot het eynde van de bay, wanneer wij ons schip te nauwernoot meer sien konden: en dus visiteerden wij alle de hoeken en gaten, waeronder in eenige wel een groot getal schepen, sonder ankers of touwen, zoo wel zouden hebben kunnen leggen als op Batavia binnen de revier.

Voeren ook voorbij een klip op welkers kant diverse doots-hoofden geset stonden, en een beelt hebbende de gedaente van een mensch tot de schouders, leggende daer beneffens een schilt en meer and're gereetschappen. Ook stonden er daer-omtrent tegens de klippen diverse caracters, gelyk als met root kryt geschreven, zijnde daer omtrent van dese gedaente:

En aldus voortvarende roeyden voor ons schip over, aen d'and're zijde, alwaer een revier van boven uyt het gebergte quam afstorten, dat men wel 2 á 3 mijlen ver in zee als een wit laken zien kon. Meenden ons hier wat te gaen verfrissen, maer 't was onmogelijk om er op de verte van een pistoolschoot bij te komen, vertoonende zig het gespat van 't water als een swaren damp off dikke mist, zijnde allesints verwonderensweer-dig om te zien. Dog daeromtrent vonden nog diverse and're kleene reviertjens, die onder de steenen quamen uitziepen en waer aen wij onsen dorst wel lessen konden. Deze bay legt omtrent 12 mylen Z. en Z.Z.O. van heer Rycklofffs-bay, die wij om zijn uytstekende schoonheyt en accomodatie vereerden met den naem van Heer Speelmans Bay [1].

[1] *Cornelis Speelman, destijds* Directeur-Generaal.

Dees bay door Godes hand en wijsheyt hier gewraght,
Heeft ons veel ogenlust, en wonder toegebraght,
En water zoet als melk, voor menig dorstig hert
die na Neptuyn vermoyt, hier ingedreven wert.

En nadat wij ons van goet drinkwater naer wensch versien hadden, gingen 's anderen daegs tegen den avond, zijnde

Woensdag 7 onder zeyl, maer mosten ons mits de slappe koelte, door de schuyt laten bougseeren.

Donderdag 8 peylden des morgens de Oosthoek van 't land, O. ten N. omtrent 4 mijlen van ons, zijnde ongeveer 2 mijlen buyten de wal. De wint O. de koers Z.Z.O. hadden 's middags de Zuyderbreete van 4 gr. en 15 minuten; leydent dan t'zee en dan weer landwaert over, naer dat de stroom ons bougen wilde, dog alles met sobre avantagie.

Vrydags. 9 's Morgens wierd dese hoek van 't land N.O. omtrent 9 mijlen en Wesels eylant N.O.. ten O. $\frac{1}{4}$ O. 5 mijlen van ons gepeylt. De wint O. met tamelijke koelte, donkre lucht en buijich weer, en overmits de stroom ons hart tegen was, liepen tot omtrent $\frac{1}{2}$ mijl buyten de wal, daar wij op 28 vademen zandgrond ten anker quamen; des avonds wierd de son 1 gr. benoorden 't Westen gepeylt en bevonden 4 gr. 16 m. Noort Oosteringe.

Saterdagh 10. Met sonsopgangh peylden 't Wesels eylant O.N.O. 4 mijlen van ons, en de N.O. hoek van Covegay N.O. ende dry klippen der Vleermuysen [1] N. $\frac{1}{2}$ W. 1 mijl; de wint Z.O. ten O. en O.Z.O. de koers N.O., wesende ongeveer 1 en een halve mijl buyten de wal. Des middags liet de Piesangh de wimpel van zijn agter vlaggestok wayen; en wendent daerop zoo datelijk naer ons toe; rapporteerende dat hij zoo even een groote bank, strekkende van de Vleermuyzen Z.O. waert, vernomen had, oversulx wierden wij insgelijcx genoodsaekt om het seewaerts overteleggen. Doch de stroomen zetten ons in 2 á 3 glasen soo geweldigh terug, dat wij onse voorendaegse plaets wel haest weder voorbij zouden gedreven hebben, en dus leydent weder over naer de wal; liepen over de Piesangsbanken heen, zijnde niet anders dan de schaduwe der zonne geweest, en quamen door dit misverstand beneden de Vleermuyzen ten anker op 28 vadem zandtgrond, daer wy anders met onse eerste gang wel 2 mijlen zouden hebben kunnen boven zeylen. Zond de

---

[1] *Deze komen voor op de kaart No 485 R. Archief.*

Piesangh aenstonts heenen met onzen onderstuurman, om zeker eylantie dat agter ons lagh te belooden, om of het hier hadde willen haperen, daer agter te vlugten; maer omtrent 1 á $1\frac{1}{2}$ canonschoot landwaerts geseylt sijnde, quam hij weder, rapporteerende dat ze van 15 vademen op 17 á 18 voeten grond geworpen en twee looden teffens verlooren hadden. Dus lagen wij hier met groot perykel om ons scheepje te verliezen, dog God gaf dat de wind nog voor den donker uyt de Oostelykker hand schoot, waermede wij knaphandigh ons anker op en onder zeyl gingen; en dus raekten wij, de Heere zij gedankt, dit gevaer voorbij, zijnde reeds al een streng van ons touw afgevijlt.

Sondagh 11 liep de wind 's morgens heel vroeg van 't Oosten naer 't Zuyt Oosten; zagen geen land, leydent doen weder N. O. over na en langs de wal. Omtrent de middag kregen het Wesels eyland weder in 't gezigt N. O. ten O. en de N.O. hoek N.N.O. omtrent 5 mijlen van ons; de koers Oost met disige dampige lucht. Tegens den avond quamen onder d° eyland op 12 vademen goede zandgrond ten anker, hebbende wel $1\frac{1}{2}$ mijl buyten de wal op 50, 40, 30, 20 en soo voorts bij vamen opgaende, grond geworpen.

Maendagh 12 was het doot stil, en voeren met onse sloep naer land, allerwegen op en neder soekende of men geen menschen kon zien ofte te spreken komen, maer te vergeefs; dog een van de soldaten een weynig van ons afgedwaelt zijnde, quam bij twee hutjens, daer uyt hij seer schielijk een man hadde sien opspringen en de vlugt nemen; gingen daerop met alle man naer toe, en onzen tolk riep zoo veel hij moght, maer kreegh tot mijn hartelijk leetwezen geen gehoor nog antwoord.

Dit eyland zijnde wel 15 á 16 mijlen in 't rond, is een seer plaisante verversplaets, alwaer men zeer bequamelijk kan ankeren en waterhalen, als zijnde op veel plaetsen van zeer schoone revieren verrijkt, hebbende zeer veel gevogelte en overvloed van vis, van welke beyde wij met kleijne moeyte een goede preuf namen. Tegens den middagh verzeylden wij van hier langs de wal op 7, 8, 9, 10, 11, 12 vademen aen de N.W. hoek van d° eyland, alwaer op 12 vademen weder ten anker quamen. Hier gingen nogmael aen land, en liepen een groot stuk weegs langs de strand, vernamen wel ongemeene groote voetstappen en ook een gebraden schilpad, maer geen menschen; dus voeren *tegens den avond* al weder troosteloos naar boord.

Dingsdag 13. 's Voormiddags omtrent acht uren gingen van hier weder onder zeyl, de wint O. en O. ten Z. met labber koelte, zijnde de strekkinge van de dry Oostelijkste eylanden N.N.O.; leggende het eerste wel dry mijlen gesepareert van de N.W. hoek van 't Wesels eyland, ende de dry Westelyksche haer strekkinge van d° hoek N. omtrent 1¾ myl. Liepen op ¼ der wijte tusschen en 't naest aen de voorz. eylanden en de vaste kust door, 't geen ongeveer 2 mijlen wijt is. Bevonden hier overal seer vlak, en bisonder op sommige plaetsen wat na de voorz. eylanden, te weten van 30 tot 2½ vadem, zant en waesagtige grond. Tegens den avond waren de voorz. vlakte gepasseerd, hebbende als doen de Oosthoek van 't Wesels eylant Z.O. ten Z. omtrent seven mijlen en het Oostelijkste der voorsz. ses eylanden Z.O. ½ O. twee mijlen van ons, als doen ruym twee mijlen buyten de vaste kust, die hier in dese bogt zeer laeg en vlak is; de vloet neemt hier haren loop om de West. In 't vierde (glas) van de eerste wagt kregen de stroom hard tegen, en quamen derhalven ten anker op 13 vademen stekgront; zijnde een wakkere koelte en een plat lager, al zulx dat wij desen nagt met geen vermaek doorbragten.

Woensdag. 14 's Morgens met sonsopgank zagen wij land in 't O.N.O. van ons, 't geen wij gisten volgens de kaert de N.O. hoek van de Moordenaers revier te wesen. Ligten ons anker en liepen naer ouder gewoonte bij de wint over daer na toe; de wint Z.O. met tamelijke koelte, hebbende doorgaens 13, 12, 9½, 18 en 23 vademen overal stekgrond, dog wanneer men 't hooge land begint te naken diepen de gronden. Tegens den avond quamen onder de wal, en liepen onder 't West eynde van zeker eyland, leggende voor aen de mond van dezen inbogt; strekkende zig van d° hoek een sandrif ongeveer ¾ mijl binnenwaerts, waeromtrent op 23 vademen stekgrond ten anker quamen. Voeren aenstonts op d° rif, vonden veel oesters, hebbende de gedaente van peereloesters, maer den tijt liet ons niet toe om hier langer na te soeken, alsoo wij graeg het eyland daer de smeekolen vallen en de revier daer den berugten tin is, voor ons vertrek naer Arouw nog besoekken wilde.

Donderdag 15 voer ik 's morgens heel vroeg, met de Piesangh en onse schuyt bochtwaert in, om te vernemen of men daer geen menschen konde beloopen, en ook of dit de Moordenaers revier was of niet, quamen tegen den middagh tot omtrent 2 mijlen aen 't eynde, hebbende meest doorgaens de wijte van 2 en

diepte, N.O. ten N. en N.N.O. 6 á 7 mijlen; bevonden allerwegen goede stekgrond op 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17 en 18 vademen, maer geen water nog menschen. Vernamen zeer veel vin- of walvisschen en verveerlijke groote hayen, en quamen 's avonts weder aen boord.

Deze bogt als zijnde nogh onbekent, gaven wy den naem van heer Quaalberghs Bay. [1]

Dees bogt nog onbenoempt, en voor yder blint,
Geeft oesters abondant, waerin men peerels vint.

Vrydag 16. 's Morgens het luchtjen landelijk, uit den O.N.O. ligten ons anker, en gingen onder zeyl, dog alles met zeer verdrietige avantage. Weynig naer den middagh vernamen hier een groote Orangbay of Korcorre, gedurig wenkende met een wit vaentje; daerop quam de Piesangh, dight agter ons omloopende, en zey den stierman, die digt onder de wal gewent was, dat hij in 't Maleys van de klippen had hooren roepen Merriho Merriho [2] en ook eenige huysjes gezien had. Hier op ging ik in de Piesangh over, en voer gintswaerts daer 't geroep gehoort was: spraken met onse tolk uyt 't bosch en van de klippen, zonder dat men haer als nu en dan met een swenk ter nauwernoot zien konde, in prompte Ceramse tale, en begeerden wij souden bij haer aen land komen, waertoe ik zoo plotselijk niet verstaen konde Doe versogten zij, wij zouden dan van hier, nog een weynig voorwaerts heen varen, naer haer negorie, alwaar zij ons morgen nader spreken wilden, 't geen aennamen te doen en voeren zij met haer vaartuygen digt onder de wal voor ons uyt.

Weder aen boord gekomen zijnde, wierd mij door een onzer soldaten, een peereltje ter hand gesteld 't geen hij zey in een oester van 't voorsz. rif gevonden te hebben. 's Avonds met den doncker quamen digt onder de wal ten anker, overmits de stroom ons hart tegen liep.

Zaterdagh 17. Quamen 's voormiddags omtrent 9 uiren voor de negorie die gelijk het eylant insgelycx Nametotte genaemt is, alwaer de Cerammers jaerlycx zeer sterk komen handelen. Zoodra was 't anker hier niet in den grond, of quamen de inwoonders zeer vrijpostig aan boord, betoonende haer soo 't scheen over onse komst seer verblijt te wesen. Gaven haer den

---

[1] Destijds Gouverneur van Banda. In den Atlas van kaarten over N. G. behoorende bij de Beschr. van de Expeditie in 1858 verkeerdelijk Speelmans-Baai genoemd.

[2] Marikoe = Kom hier?

buyk vol rys, gemengt met swarte suyker, 't geen zij zeer beestachtig met volle vuysten in den mont wierpen, even of ze verhongert waren. Beschonken haer verder met 3 Tambokse swaerden, drie putzen rauwe rys, 4 vadem koperdraet, 12 d° vislijnen en 1 pompelmes?; mits conditie dat zij ons dat eyland daer de smeekolen vallen aanwijzen zouden. Waerop repliceerden dat ze daertoe wel genegen, maer als nog van onse opregte vriendschap niet versekert waren. Waerop onsen tolk Joumat met Borry t'haerder begeerte aen land gingen; en na dat zij met den and'ren na hare wyse bloet gedronken, en aldus den vrede gesloten hadden, resolveerden zij s'anderen daegs 's morgens met onse sloep te vertrekken tot het aenwijsen van d_o koolen. Waerover ik en wij allen niet weynig verblijt waren, te meer alsoo zij reets aen mij 2 à 3 kleene stukjens hadden vertoond, waer uyt ik genoegsaem versekert was, dat se hieromtrent en gelijk zij zelve verklaerden, op een eyland daer geen menschen waren, wesen moste, 't geen met het seggen van Lakoe accordeerde.

Sondag 18. Met het lemieren van den dag waren doende om een weynig nader onder de wal te korten, en het jagtje hierdoor sooveel mogelijk gedurende mijn afwesen op een goede rhee te brengen, wanneer stierman Goosen bij mij aen boord quam, zeggende dat zijn water ten naesten bij geconsumeert was, en overzulx genootsaekt, om (na) ander uyt te sien. Item dat Borry hem verhaeld had, dat er aen land een goede put was, die Borry praesenteerde aen te wysen. 'K seij dat ik er niet tegen had, als hij maer goede toesigt nam, en naer gewoonte sijn schuytje wel bemande, zulx dat er geen ongeluk geschiede, daervoor hij verklaerde geensints becommert te wesen. Maer elendig, die goede man, door al te grooten, ja dwasen vertrouwen, begeeft zig van sijn boord af na land, zonder eenig het minste geweer, zelfs tegens de vermaninge van den corporael, die ik daegs te voren, omdat hij al te digt aen land gevaren was, in presentie van d° Goosen, wel heftig gereprocheert had. Aen land gekomen zijnde, wierden beleefdelijk (dog verraderlijk) van haer ontfangen, en gingen zoo t'samen na de gedagte put, dog waren geen vijftigh schreden van de strand, of men hoorde een vreeselyk getier help, help! Daerop aenstonds diverse canonschooten wierden gelost, waerdoor die bloetschelmen de vlugt namen, en de overigen die in 't leven en in 't water geretireert waren, verlieten. En voer ik ijlings met alle de militairen naer de Piesangh, en beneffens de schuyt

tot digt aen de strand, en voorts met de schuyt aen land, alwaer er nog vier van ons volk met doodelijke quetsuuren, de schuyt te gemoet liepen; zijnde stierman Goosen, Danielsen de Roos, Joost Theunissen van Koortrijk, corporael, Arent Sandertsen van Kloosterley, soldaet. en sooals wij niet anders praesumeeren konden ook Borry, reeds al doodt geslagen, de hoofden afgehakt en moedernaekt uytgetrokken. Den sergiant tradt met 16 soldaten onder 't faveur van ons canon aen land en cerceerde (chargeerde) dapper herom, insgelycx deden wij (dit) uyt de Piesangh; bragt stierman Goosen en Arent Sandertsen beyde sonder hoofden in de schuyt, maer den corporael en Borry konden zij niet vernemen. Sagen wel een swart op strand doot leggen, maer konden niet bekennen of het Borry was of niet. Daerop gaff ik ordre om alle haer vaertuygen in den brand te steken, 't geen met der veert geschiede, gelijk mede het prauwtje van de Piesangh dat reeds bevallen was [1] en vermits de swaerte niet mogelijk om af te halen. Zoodra waren deze niet in asschen geleyt of quamen weder aan boord, en voeren soo eenssloegs aen de d'and're zijde van dese klip, alwaer mede diverse huysen stonden en een groot partij corre-corren en prauwen, die mede deselve gang gingen, waer onder een die ons volk seyde nu jongst op Onyn gesien te hebben. Schooten allerwegens uyt het bosch dapper met pijlen, dog dit ongeagt, sleepten d'onse nogh 6 prauwen van strand en brachten die beneffens ons volk aen boord. En dus wierden wij God betert tot onse smertelijke droefheyt van dry zulkte brave borsten berooft, en met een van dese goede saek voor ditmael ontsteken. Dog wie weet of het te merendeele nog niet en is geschiet tot onser behoudenis; want had ik met de sloep alleen vertrokken en zij ons daermede, God weet waer, gebragt; dan hadden zij onse sobre magt verdeelt, en onder deksel van vriendschap wederzijts met ons omgesprongen na hun welgevallen. Want zoo als wij nu ondervonden hebben, zij van den beginnen niet anders in 't sin gehad, ja souden zij dese moord buyten twijffel gister al hebben aengevangen, bij al dien zij ons volk uyt het schuytje, zijnde van geweer wel versien, hadden konnen aen land troonen, waarom zij tot diverse keeren aen de tolk Joumaet dog te vergeefs versogten.

NB. Verwonderensweerdig is hier aen te merken, de aenstootinge der menschelyke geesten, en nog overig zijnde inner-

[1] Op strand vervallen.

lyke inspiratie des gemoets, bij sommige veege voorteekenen genoempt. 'S nagts had ik gedroomt dat wij smeekolen gevonden hadden, dog waren in diepe kuylen en moeyelijke plaetsen verborgen, en 's avonts te vooren nam stierman Goosen zaliger schipper Claes by de hand, en zey dat hij zeer geerne met hem wat alleen spreken wilde, en dat wegens zijn testament en saken in 't vaderland; waervan een lange wijl, als een die op sijn verscheyden legt, gediscoureerd hebbende, wierd Claes bij de schouders aengevat en dapper geschut, waerover niet weynig verwondert en g'altereert sijnde, vroeg wie dat zulks gedaen hadde, dog niemant wist er van; maer

Wie kan der oyt zijn deel ontgaen,
Als 't noodlot immers moet staen.

Ligten doen met bedroefde herten ons ancker, en gingen onder zeyl, en omtrent 3 mijlen buijten de wal besteden wij onse twee dooden de zee, die voor dees tijd og arm, de aerde niet gebeuren mogte, en 's avonts in 't 4e glas van de eerste wagt overleed den gequesten matroos Jan.

Beschrijvinge van 't Eylant Nametotte.

Dit eyland sijnde gelegen aen de hoek en Westkant van de bekende Moordenaers rivier, is tamelyk hoogh land en naer gissing wel agt mijlen in zijn omkriugh. Heeft aen de Westkust allerwegens zeer goede ankerplaetsen en is hier den stapel van den massoyhandel, alwaer de Cerammers jaerlycx in de maenden May, Juny, July en Augusty komen handelen; voeren hier ook van daen seer goet ebbenhout en slaven, daervoor zij niet veel anders besteden, dan aen de inwoonders den darm vol rijs, en parthy goede coralen. 't Volk hier te lande zoo mans als vrouwen zijn robuste menschen, grooter van gestalte als ik er hier nog gesien heb; spreken behalven haer eygene de Ceramsche tale zeer prompt. Gaen, uytgesondert de schamelheyt, naekt, 't geen zij te nauwernoot bedekken met geslagen boomsbast, hebbende de gedaente van grauw, wit en bruynagtigh wandlaken; zijnde hare neusgaten vol priemen doorsteken. Haer geweer zijn pijlen en boogen, lanzen en Tamboxe swaerden. De vrouwen zijn met dikke coraelsnoeren om den hals en middel behangen, en in 't aengesigt met swartsel van gestampte smeekoolen, zeer afkeerlijk toegemaekt, zulx dat ze beter bemorste varkens als menschen gelijk zijn. Bennen zeer onbeschaemt en

vrijpostigh, hebben zoo veel bemerken kon, geen godsdienstigheyt ter weerelt; baren kind'ren in prauwen, op stranden, en bossen of daer 't haer overkomt, en naer dat se daervan ontslagen zyn, werpen zij die in de sloy of sack die er aen den hals hangt, somma de beesten in veele deelen gelijk.

Dog die hier handel drijven wil,
Die hout Cerammer buyten spil,
En die van Goram soo hy kan,
Die wort er eenmael meester van.
En krijgt hij dan veel rijkke waer,
Als elders heen in twintigh jaer.

En dat voor leur en zeur, of ander kleen beslagh,
Daer met de kinders thuys, gaen speulen door den dagh,
Hier leyt haer varen dan, naer Jaev' en elder henen,
Het welk de maetschappij, niet weynig raekt de scheenen,
Waerop zij staet gebout, als op dry-suylen vast,
Die door dit grauw gekreukt, en lijden overlast.

Maandag 19. 'S morgens met sonsopgank peylden de Westhoek van de Moordenaers revier N. O. ⅓ O.; de Z. O hoek van 't eylandt Nametotte alwaer ons volk vermoord is, N. O. ¼ N. en het Oostelykste van 't Wesels eyland Z., omtrent 3 mijlen van ons, hadden geen grond, het lughtje O. Z. O. 's Voormiddags 10 uren quamen onder 't Wesels eyland ten anker op 23 vademen zandgrond; de Oostelykste hoek Z. O. omtrent 2 mijlen, de Oosthoek van de Moordenaers revier N. O. ⅔ O. 9 mijlen naer gissing van ons. Schraepten ons schip zooveel wij konden, alzoo wij 't selve niet langer konden door 't water krijgen, en daermee voor onse schuyt wel bemand naer land om water te soekken, dog quamen troosteloos terugh.

'S avonts liet ik de scheepsofficieren met den and'ren bij mij komen, om te overleggen wat ons in desen miserab'len toestand van saken te doen stond, en quam vooreerst in consideratie, dat wij voor seker niet anders te verwagten hadden als slappe Oostelijke winden, daer op in korten de stillen tijd en daarna de West mousson te volgen stond.

ten tweeden, dat wij ten alder uyttersten niet boven 10 à 11 dagen water van versien waren, wanneer yder man, al op ses mutsjens daegs gerekend wierd.

ten derden, dat ons volk dagelycx door de Berberry geweldig begonnen te verzwakken en invielen, waervan ik geensints vrij was. Resolveerden oversulx om het nog twee dagen aentesien,

en af te waghten of God gave dat wij in dien tijd boven dit eyland laveeren konden of niet, en als dan een nader besluyt te nemen.

In 't tweede glas van de hondewaght quam er een moy lugtje uyt den Z. Z. O., ligten ons anker en gingen onder zeyl, stelden onsen koers om de Oost bij den wint over, maer konden vermits de stilte en zware stroomen weynig avanceeren.

Dingsdag 20. 's Morgens met sons opgank peylden de Oosthoek van 't Wesels eyland Z. ten Westen 2 mylen van ons, was doorgaens dood stil en liep de stroom hard om de W.; bougceerden en arbeyden zoo veel wij konden om weder onder de wal te komen, 't geen niet eer lucken wilde, als omtrent de middag, wanneer op 21 vadem zandgrond ten anker quamen; sonden de schuyt nogmael na de wal om water te soekken, 't was alles te vergeefs. 's Agter middags het lughtjen uyt den Z. ligten ons anker en gingen onder zeyl, raekten als doen dit eyland te boven, peylden de Oosthoek met sonsondergank W. ongeveer 2 mijlen van ons, de coers O.Z.O.

Woensdag 21. Sagen geen land, overmits de lugt doncker en betrocken was; de wint uyt den N. W. dog variabel en slappe koelte. 's Middags gisten Z.O. ten O. sedert de peylinge van gister avond geseylt te hebben 7½ myl; 's agtermiddags schoot de wint uyt den O.Z.O. met een brave doorgaende koelte. Tegen 't vallen van den avond sagen wij van steng zoover beoogen konde land, 't geen wij gisten Arou te wesen, en waerover een ider van blijtschap opsprong, maer

Donderdag 22, 's morgens met sons opgank, bevondent tot ons groot leetwesen heel anders als wy wel gehoopt hadden; zagen 't eylant Groot Key Z.Z.W. omtrent 3 mijlen van ons; liepen aen de N.W. hoek ten anker, alwaer wij de volgende resolutie trocken:

In consideratie genomen zijnde, hoe dat wij in 't oversteken van 't Wesels eyland naer Arou, tegen onse hoop en gemaekte gissing zooverre om de West verdreven zijn, dat wij ter nauwernoot de N. hoek van Groot Key hebben kunnen bezeylen en alsulx voor dit jagtie, 't welk vrij vuyl en onbezeylt is, niet wel mogelijk om het met de steert van dit Oostermousson naer Arou op te halen.

ten tweeden, den sob'ren toestand en swakheyt van ons volk, beneffens die van den Opperkoopman, hetwelk van dage tot dage meer en meer begint toe te nemen.

ten derden, dat wij tegenwoordig van niet meer als vier (waeronder gerekent onzen kreupelen timmerman) en de Piesangh één roerganger, versien zijn

ten vierden, dat de Aroueese Orang Kayen, welker dienst en hulp men op de paerlbanken benoodigt is (schoon dat wij de reys naer costy nog al in eenige dagen konden gewinnen) met dit maenlight naer Banda, volgens jaerlijkse gewoonte zullen vertrokken zijn, zonder welker praesentie daeromtrent niet te doen is.

ten vijfden, of wij schoon de reys naar Nova Gunea of Arou voortsette en die al gelukkig gewonnen, en de Orang Kayen voorsz. gints nog al vonden, zoo zouden wij consequentelijk den stillen tijt gints overblijven, en gevolgelijk in 't Wester mousson naer Banda keeren moeten; 't geen met dit jagt soodanig bemant, voor ondoenelijk of ten minsten zeer beswaarlijk werd geoordeelt. Is oversulx eenstemmelijk geresolveert, om ons hier soodra mogelijk van water en brandhout te versien; de fictualje en goede maenden [1] voor Arou's guarnisoen in de Piesangh over te scheepen, met de Rogh onse reys naer Banda en de Piesangh (die ongemeen beseylt is) naer Arou (immers zoo 't mogelijk is) voort te zetten.

Vrydag 23. Nadat wij ons van water en weynig brandhout versien en den jongst geguetsten soldaet Jan .... van Gorkom, voorleden nacht overleden, begraven hadden, depecheerde de Piesangh met de volgende order, fictalie en goede maenden [2] naer Arou en gingen insgelycx dien zelven avond onder zeyl.

Maendag 26 zijn wij omtrent den middag door het Salamsekanael behouden in Banda gearriveert, waervoor de Heere gelooft en gedankt zij.

[1] Gelden voor te goed hebbende traktementen.
[2] Niet overgenomen.

a. Concept Vredens tractaet en reglement op den aenstaenden slaven en massoyen handel enz. gepresenteert tusschen de wijd beroemde Generale Nederlantse Oost Indische Comp^{ie} ter eenre, en den Keffingsen Orang Kay Lakoe, mitsgaders alle de Orang Kayen van Onyn op Nova Gunea ter andre zijde.

1. Daer zal van nu aen tussen de voorsz. volkeren voor altoos zijn en blijven een ongeveynsde vreede, en gants getrouwe eenigheyt; en zal dengenen die zulx tragt te breeken, ofte verhindren naer bevindinge van zaken tot wederzijts genoegen werden gestraft.

2. Zoo er t' eeniger tijd onder de dienaren van d' E.Comp. en d' Orang Kayen yder voorsz. eenige twist oft verschil mogt komen te ontstaen, zal zulx hier ter plaetse niet mogen worden afgedaen, maer naer Banda aen den E. Heer Gouverneur aldaer getrouwelijk overgeschreven, off door haer affgezanten aldaer mondeling gerapporteerd werden, om dezelve gints met regt en billijkheyd in haerer presentie te hooren en zien bedisputeeren ende bijleggen.

3. D' E.Comp. zal hier ter plaetse voor yder volwassene gesonde mans slaef lang voeten ..... volgens de maetstok die men daervan sal maken, en wederzijts bewaren, betalen 16 Rd. en voor een gesonde rappe meyt van gelijke lengde als die van de mans 15 Rd. eens voor altoos, en dat aan deugtsame waerdye, die se sullen mogen noemen en opgeven, dat is die in S.Comp. winkel te Banda te koop zijn; maer de slaven die kleender zijn zullen naer advenant volgens de maet voorsz. zonder eenige cavilatie gereekent en betaelt worden.

4. Voor elke pikol, gelijk hier zal gelaten worden, goede wel gedroogde massoy, zal d' E.Comp. insgelijks eens voor altoos betalen ..... Rd.

5. En zullen d'Orang Kayen voorsz. gehouden zijn, de voorschreven koopmansgoederen, 't geheele jaer door in te samelen tegens de maend Junij (bij haer genoemt Jouma de la-

waal) [1]. wanneer de E.Comp. haer die zekerlijk zal komen afhalen, en voor 't vertrek contant betalen.

6. De E.Comp. neemt aen, alle de goede en bequame noten, foelye en nagelen die hier, oft hier omtrent mogten komen te vallen, tot weder opzeggens toe, te ontfangen, en zoodanig te betalen als daervoor in Banda en Amboina aen haer eygen onderdanen betaelt werd.

7. De Orang Kay Lakoe en de Orang Kayen voorsz. beloven en nemen aen om hier ter plaetse, nog elders staende onder hun gebied, niemant ter weerelt te permitteeren tot den handel voorsz. dan d' E.Comp. alleen, en waertoe zij niemant zullen mogen gelooven, dan die van dit onderstaende zegel versien zijn.

b. Ordre voor den Stierman Augustijn Dirksz. waer naer hij zig op d' reyze van hier per 't sloepie de Piesangh naer Caras en voorts zal hebben te reguleren.

Ul. zal ten aller spoedigsten de reys van hier na Caras voortzetten, altoos voorsigtig zijnde, dat de wal niet te na komt; gints gekomen zijnde, zal Ul. bij 't jachtje de Spieringh ten anker komen, en de ingeladene koopmanschappen, ten bedrage van Rd. 1322 $_{1}{}^{3}{}_{6}$ volgens 't factuerken daervan aen UE. ter hand gesteldt in de Spieringh overnemen, en zal Ul. met communicatie van den schipper Cornelis [2] en stierman Goozen neerstelijk en na waerheyt vernemen, den toestant van saken aldaer en off er ten uyttersten in 2 à 23 dagen, goede parthy slaven en massoya te bekomen is of niet, en na dat Ulds. met den and'ren dit alles omstandelijk zullen hebben volbragt, zal de Piesangh met dat bescheyt ten spoedigste weder herwaerts gesonden werden, om ons dan daerna te reguleeren en zal de schipper Cornelis staet maken om ten uyttersten tegens 't laetst van dese maend insgelijxs hier te wesen.

Voor een volwassene mansslaef zal niet meer gegeven werden als hier gecontracteert is, te weten 16 Rd. aen waerdie en de rest die kleender zijn naer advenant: en voor't picol goede drooge massoy ten uytersten 5 Rd.; altoos zorgvuldig lettende op de gewonelijke bedriegerien van Borry, en waertoe onsen tolk Joemaet Ulds. wel te stade komen zal.

---

[1] Djoemadi'l-awal.

[2] De Vlaming.

Van de eylanden daer de massoy valt zullen Ulds. correcte aenteekening houden, gelijk mede van de koopmansschappen, die aldaer door Ulds. werden omgezet.

Borry moet wel neerstig werden ondersogt, off hem de plaetse daer de smeekolen vallen insgelycx niet bekend is, hem vermanende dat niet en behoeft te vreezen om ze aen te wijzen; alsoo d' E.Comp. altoos mans genoeg is, om hem tegens die geene, die hem daerover beledigen wilde, zorgvuldig te beschermen; hem beloovende zoo hij die weet aen te wijzen, boven de 10½ Rd. die hij reeds van ons aen kleeden ontfangen heeft, nog een somme van 100 Rd.; en hiermede wensche Uls. al te zamen beneffens den zegen des Alderhoogsten God, een voorspoedige en behouden reyze, Ul. genegen vriend

(*was get.*) J. Keyts.

In 't jagtje de Rogh leggende omtrent Ony bij 't eyland P° Acs ten anker, desen 6 Augustus 1678.

c. VredensTractaat en reglement op den aenstaenden Massoyenhandel, getroffen tussen de wijt beroemde Generale Nederlantse Oost-Indische Comp. ter eenre en den Orang Kayen Biasse en Ratrotti van het Eiland Cani, Moffon en Kaurcy van Batour, mitsgaders Galrotti en Capp^tn van Caras op Nova Gunea, ter andre zijde.

1. Daer zal van nu aen tussen d'Generale Comp. en d'Orang Kayen voorsz. voor altoos zijn en blijven een ongeveynsden vreede en gants getrouw eenigheyt, en zal den genen die zulx tracht te breken of te verhinderen naer bevindinge van saken tot wederseyts genoegen werden gestraft.

2. De E.Comp. zal hier ter plaetste voor de gecontracteerde thien bossen goede drooge massoya, waervan een maet bij d'EComp. en een diergelijke hier gelaten werd, eens voor (al) betalen acht vademen linnen, een lang smal bijltjen en een houwer.

3. En zullen d'Orang Kayen voorsz. gehouden zijn, de voorsz. coopmanschappen, 't geheele jaer door in te samelen tegens de maent Meert, wanneer d'E. Comp. haer die zeekerlijk zal komen afhalen en naer den ontfang gelijk voorsz. betalen.

De Orang Kayen voorsz. belooven en nemen aen, om hier ter plaetse nog elders staande onder hun gebiet, niemant ter

werelt te permitteeren tot den handel voorsz. dan d'E.Comp. alleen, en waertoe zij niemant zullen mogen gelove geven, dan die van dit contract verzien is.

d. De Opperkoopman Keyts doet zijn Dagregister vergezeld gaan van een rapport en kort verhaal uit het Dagregister getrokken, zoodat wij dit niet behoeven over te nemen, maar alleen opgeven wat hij daarin zegt betreffende het kooleneiland [1], namelijk:

„Dog dit alles agt ik maer voor een beginsel, en intré om tot de sake ten principalen te komen, welkke is zoo wij het koolen eyland, daerop geen menschen wonen maer eens konden bemagtigen, en voor eerst door een Houten-Wambas of ligte redoute in posessie nemen, zijnde, zoo ik volgens het zeggen van Lakoe en die van Nametotte, niet anders vermoeden kan dan op het eyland in dit nevensgaende kaartjen geteekent A of [2] G, leggende omtrent drij mijlen van malkanderen; wanneer de revier Let. B, daer de *berugte tin* is, insgelyx wel haest sal werden gevonden, en misschien ook wel op 't selve eyland, als sijnde volgens de getuygenis der natuurkenders, de naeste buurman der smeekoolen, alle het welke met vermaek en gemak, in dese voyagie soude hebben kunnen uytvinden, bij aldien wij hiertoe geheel de verkeerde mousson, beneffens andere inconvenienten meer, niet hadden aangetroffen, 't geen uyt de deselve kaert, onse geduurige courswijsinghe en mijn Dagregister naektelijk kan worden gesien. Doch daarbij is niet anders dan eenige maenden verlet, wanneer Lakoe onderwijlen in Banda verschijnen, en dito eyland volgens zijn zoo duur beswooren obligatie, ons zelve zal komen en moeten aenwijzen, en wanneer zulx volbragt is, kan men van hier de paerlbanken op Arou en die in Heer Quaelbergsbay, den tin etc. nauwkeurig onderzoeken laten, en is te gelooven dat dese plaets in korten zulken overvloet in toevoer van slaven, ebbenhout, massoy en wie weet wat voor coopmanschappen meer, hebben zal, dat wij Ony nog Caras niet eens en sullen behoeven te soeken enz."

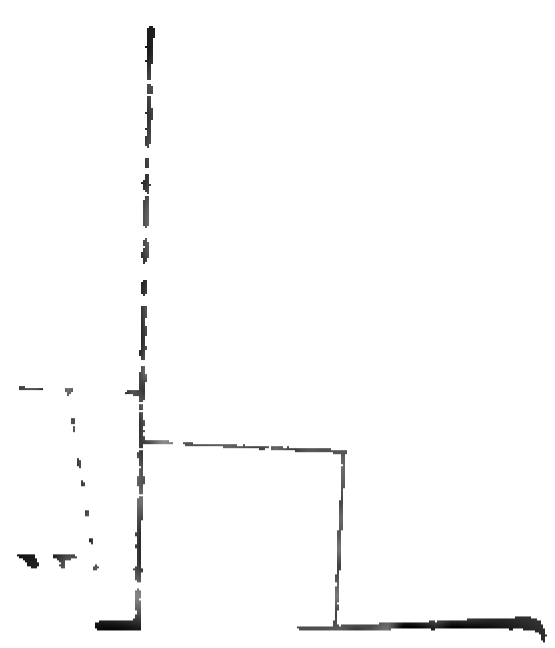
Volgens het Dag-register gehouden in het kasteel Nassau (Banda) kwam den 13 Juny 1679 aldaar met de Spieringh van

---

[1] Lakahia.

[2] Niet aanwezig.

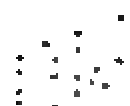
Keffing, den Opperkoopman Keyts, medebrengende den Orang Kay Ouwan, de vader van Cabressy en Lakoe. Zij werden in statie van boord gehaald en in het kasteel ter audientie bij den Gouverneur geleid, „na wedersijts vriendelijke discoursen betoogden zij beyde voorts genegen te zijn om 't intrest van d'E.Comp. te behertigen enz. hebbende hij Lakoe tot een proef medegebracht een sak met smeekolen."

Tjampea in den *Tjidani* valt.

Tjampea in den *Tjulani* valt.

HEILIGE VOETSPOREN OP JAVA.

Bijgaande schets is ontleend aan het uitmuntend lichtbeeld van den heer J. van Kinsbergen in n°. 10 van de *Oudheden van Java*, door hem op last van de N. Ind. Regeering, onder toezicht van 't Bataviaasch genootschap van Kunsten en Wetenschappen, gephotografeerd, en stelt, volgens den Catalogus van die kostbare verzameling, voor een „beschreven steen met twee „voet-indrukken en spinnekoppen, rivier *Tjaroenten* [1], bij „*Tjampea*, Buitenzorg”.

De buitengewone duidelijkheid, waarmede 't schrift op dezen steen bewaard en in 't photogram is wedergegeven, werpt een verrassend licht op meerdere gedenkstukken van gelijken aard, en levert tevens, zoo ik mij niet bedrieg, eene niet onbelangrijke bijdrage tot de geschiedenis van 't schrift op Java.

Toen ik nog onlangs, in de Inleiding op „Kawi oorkonden”, blz. VI, met eenig voorbehoud melding maakte van de nauwe verwantschap tusschen den schriftvorm van die oorkonden en dien van eenige der oudste bekende inscripties van Voor-Indië, had ik inzonderheid het oog op zekere beschreven metalen platen, in het *Journal of the Royal Asiatic Society*, *New Series*, I (1865), p. 247 en volgg., door Prof. Dowson afgebeeld en verklaard, afkomstig van de *Tjâlukya*-dynastie in *Kaira* (*Tjaira?*) in Dekkan, en gedagteekend van 't jaar 394 = A. D. 472 à 73. De treffende, op vele punten zelfs volmaakte, overeenkomst van dat schrift met ons Kawi schrift — eene overeenkomst waarvan ik de eerste aanwijzing aan onzen Sinoloog Dr. G. Schlegel verschuldigd was — had mij indertijd genoopt, van het alphabet voor mij zelf aanteekening te houden; doch, schoon mij inderdaad geen andere Indische schriftvorm onder de oogen kwam, die over 't geheel zoo na aan 't Kawi-schrift verwant scheen, mocht ik hieraan niet te veel gewicht hechten, daar niet alleen sommige teekens toch eene vrij scherpe uitzondering maakten,

---

[1] Elders *Tjiroeten*, die van den berg Salak noordwaarts loopt, bij *Tjampea* in den *Tjidani* valt.

maar bovendien natuurlijk nog tal van Indische schriftsoorten mij verborgen bleven, waarin wellicht de naaste overgang tot het Kawi schrift zou te vinden zijn.

Aan dezen twijfel is thans tot op zekere hoogte — voor zooveel namelijk het schiereiland van Voor-Indie (Dekkan) aangaat — tegemoet gekomen door het onlangs verschenen werk van A. C. Burnell, *Elements of South-Indian Palaeography, from the 4th. to the 17th. century A. D.*, *Mangalore & London* 1875, bevattende eene reeks van alphabetten en schriftproeven, naar tijdsorde gerangschikt, waarvan de oudste [1], ontleend aan inscripties van *Wenggî* (in 't N. O. deel van 't schiereiland, van de vierde eeuw na Chr.), van *Tjaira* (Z. O. hoek, van A. D. 466), West *Tjâlukya* (N. W. hoek, A. D. 608 en 689) en Oost *Tjâlukya* (N. O. hoek, A. D. 680), geheel of nagenoeg aan bovenbedoeld *Tjâlukya*-schrift beantwoorden, en de latere hoe langer zoo meer zoowel daarvan als van 't Kawi schrift afwijken.

Dit laatste was trouwens niet anders te verwachten, sedert wij weten, dat het schrift van onze Kawi oorkonden minstens tot de eerste helft van de achtste eeuw opklimt, en dus bezwaarlijk afwijkingen vertoonen kan, die in 't land van oorsprong eerst later ontstonden.

Heeft echter het uit Indië overgebrachte schrift zich buiten twijfel ook op Java en elders in onzen Archipel, onafhankelijk van den moederstam, in tallooze nieuwe vertakkingen ontwikkeld, wij hebben geenerlei zekerheid, dat zij alle uit één en denzelfden hoofdtak van dien stam ontsproten zijn, en moeten althans waarschijnlijk achten, dat gedurende eenige eeuwen van 't levendigst verkeer met Indië het schrift op Java eenigermate heeft blijven deelen in de invloeden van tijd, plaats als anderszins, die het in Indië beheerschten. Al vinden wij dus hier of daar op Java een schriftvorm, die zich nader dan andere aan een of ander Indisch alphabet aansluit, dan volgt daaruit nog geenszins, dat juist daarin de ware sleutel gelegen is tot verklaring van het ontstaan van die andere.

Met dat al meen ik het eene merkwaardige ontdekking te mogen noemen, op beschreven steenen in West-Java — anders juist minder rijk aan gedenkteekenen van de Hindoe-beschaving

---

[1] Daarom echter nog op verre na niet de oudste bekende overblijfselen van Indisch schrift, die, in de inscripties van *Açoka*, tot omstreeks 250 jaar vóór Chr. opklimmen.

Julien, I, 463, een Boeddhistisch Koning van *Magadha* van denzelfden naam vermeld wordt als beschermer en aankweeker van den *Bo*-boom, dien de ketters (niet-Boeddhisten) hadden willen uitroeien. Of dezelfde hier bedoeld kan zijn, of wellicht een naar hem genoemde op Java, is moeielijk uit te maken, zoolang de naam der plaats in het duister blijft. „Uit de „vergelijking met Wiṣṇu volgt althans”, merkt Prof. Kern op, „niet met zekerheid het Brahmanistisch karakter van 't opschrift. „Het heele Hindoesche Pantheon wordt door de Buddhisten „ten volle erkend, en zelfs uitgebreid en verrijkt, vooral met „booze geesten en duivels.”

Wat den plaatsnaam betreft, is zooveel wel duidelijk, dat hij uit drie lettergrepen bestaat, waarvan de laatste *ma* is. De middelste schijnt *ru* of *rû* te zijn, en dan wel waarschijnlijk het laatste, daar het metrum hier — indien *ma* althans als kort te beschouwen is —. eene lange lettergreep eischt. De eerste, die uit prosodisch oogpunt lang of kort kan zijn, zou men oppervlakkig geneigd zijn als *nâ* of *tâ* te lezen; en ofschoon het van beiden in dit schrift nog te veel schijnt te verschillen, is het ons niet gelukt, er eene andere aannemelijke lezing voor te vinden.

Bijzondere opmerking verdient het allerlaatste letterteeken *m*: dus zooveel als *ma* met *wirâma* (ꦩ꧀). Des noods laat het zich dan ook zoo opvatten, door den laatsten trek, die over de letter heen rechts naar beneden loopt, voor den in 't Kawi gebruikelijken vorm van *wirâma* (of *patèn*) te houden; maar de ongewone vorm en stand van de letter zelve doet veeleer denken aan de eigenaardigheid, door Burnell (blz. 15) vermeld: „final „*m* is represented by a small *m* less than the other letters, „which is peculiar in the Vengî character.” Zoo ongeveer — schoon zonder die bocht — vindt men ze dan ook bij hem uitgedrukt in de lettergreep *lam* in de eerste tafel (van de 4de eeuw na Chr.), in de volgende (A. D. 608) vervangen door een kringetje, tusschen de andere letters, maar nabij de bovenlijn, geplaatst, hetwelk (later A. D. 689), boven de voorgaande letter geschreven, in den bekenden vorm van *anuswâra* of *bindu* overgaat, doch aanvankelijk nog met den ouden vorm wordt afgewisseld.

Zoo de twee stervormige figuren vóór de voetstappen „spinnekoppen” voorstellen, gelijk de Catalogus ze noemt, en waar ze werkelijk iets van hebben, is daarbij, meent Prof. Kern, wellicht

te denken aan de *Djaina*-leer, die voorschrijft bij elken voetstap toe te zien tegen 't vertreden van eenig levend wezen.

Boven die figuren eindelijk vertoonen zich nog eenige trekken als van letterschrift — misschien jaarcijfers? — waarvan de beteekenis nog opheldering wacht. Ook blijkt uit de afbeelding niet, of die figuren nog tot aan de achterzijde van den steen doorloopen.

Zonder dus den tijd, waaruit dit gedenkstuk dagteekent, nauwkeurig te kunnen bepalen, mogen we het met eenigen grond voor een der oudste tot heden bekende sporen van 't Hindoeïsme op Java houden: een spoor, dat te meer merkwaardigheid ontleent aan de omgeving, waarin het zich bevindt, op een levenden, bijna vormloozen rotsklomp, midden in de rivier, nauwelijks boven — misschien dikwijls geheel of ten deele onder — water, waar het waarschijnlijk sedert minstens een tiental eeuwen nederligt, onbeschut en ongemoeid, zonder in zuiverheid en scherpheid van trekken merkbaar geleden te hebben.

Onder no. 11 en 12 volgen in de *Oudheden van Java* nog twee soortgelijke steenen, mede uit de afdeeling Buitenzorg, maar op drogen grond.

De eerste, volgens den Catalogus een „beschreven steen met twee voet-indrukken [1], te *Djamboe*, reeds in 1853 door Rigg en Friederich in het *Tijdschr. voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde*, III, 183 volgg., beschreven, bevat twee regels schrift, volgens opgaaf elk 5 voet 2 duim lang, van dezelfde soort, en, naar het schijnt, niet minder duidelijk en goed bewaard dan dat van nº 10, maar in 't photogram te veel in verkorting afgebeeld, om zich even gemakkelijk te laten lezen: toch zeker nog gemakkelijker dan Friederich doen kon, die zich met het oorspronkelijke vergenoegen moest. Dit moge wat paradox klinken, het is er niet minder ernstig om gemeend. Zeker heeft de aanschouwing van 't voorwerp zelf, in volle grootte, en met de gelegenheid om punt voor punt in den besten stand op te nemen, veel voor boven die van een photogram, dat het slechts uit één oogpunt en onder één licht te zien geeft; doch daar staan ter

[1] Die indrukken zijn veel flauwer dan in no 10. In 't photogram is er weinig meer van te onderscheiden dan de teenen, nabij den top van den bijna driehoekigen steen. Achter dien top ziet men echter, met eene diepe kloof tusschenbeiden, nog een brok, dat er volgens Rigg vroeger mee vereenigd zou geweest zijn, maar, waarschijnlijk door brand, afgescheurd: één gevaar althans, waarvoor de steen van Tjaroenten tamelijk veilig is.

gunste van 't laatste voordeelen tegenover, waaraan ik voor mij, wanneer het photogram niet al te gebrekkig is, bij ervaring nog hooger waarde hecht: al was 't alleen maar dit, dat men het veel rustiger uren lang bestudeeren en er telkens weêr bij terugkomen kan, dan met voorwerpen als dit in de natuur veelal mogelijk is. Hoe weinig althans Friederich hiertoe in de gelegenheid was, blijkt overvloedig uit zijne beschrijving van de twee bezoeken, die hij aan het oord bracht, met weinig beter uitkomst dan de ijdele hoop op het bekomen van een afdruk in was of eene afteekening, die hem tot nader onderzoek in staat zou stellen. Al blijkt hij dus ook gedwaald te hebben in de lezing van eenige woorden, die hij meende te herkennen, het is al wel dat hij er ten minste enkele goed las, en zoowel de taal der inscriptie als hare waarde en betrekkelijke oudheid — die hij op ongeveer duizend jaar schat — in 't ware licht wist te stellen.

Hoe gevoel ik mij dan nu ook boven hem bevoorrecht, aan de schrijftafel gezeten met een photogram in de hand, dat, al is het op zijde wat vertrokken, onder eene goede *loupe* den steen — natuurlijk vooraf door den photograaf behoorlijk gereinigd, maar overigens in ongerepten natuurstaat — vóór mijne oogen herleven doet, en de kleinste oneffenheden als peilen laat! Daarbij voorgelicht door de uitkomsten, aan de vorige inscriptie ontleend, en omringd van hulpmiddelen om elke opkomende gissing aanstonds te toetsen, zie ik allengs hier en daar iets doorschemeren, wat in 't eerst geheel onleesbaar scheen.

Het begin luidt blijkbaar: *çrîmân..... krĕta djnjâna* (? dit laatste las ook Fr.); iets verder, in 't midden van regel 1: *nâmnâ* (?) *çrî pûrnnawarmmâ* — weder dezelfde naam als in n$_o$. 10! — ....; in regel 2 onder anderen *pâda-wimba-dwayam* („twee voet-beelden of -afdrukken") — *ari-nagarotsâdana* („verdelging van 's vijands stad of rijk"), en nog een en ander, wat ik liever terughoud, in afwachting of het Prof. Kern gelukken moge, het nog ontbrekende aan te vullen.

N°. 12 eindelijk, volgens den Catalogus een steen te *Kĕbon Kopi* („koffi-tuin"), aan den weg van *Tjampea* naar *Pasiran Moewara*, vertoont mede twee indrukken, maar van olifantspooten, en tusschen die beiden één regel schrift, oogenschijnlijk weder van dezelfde soort, maar minder goed bewaard of afgebeeld, en vooralsnog niet ontcijferd, al zijn er hier en daar wel enkele letters in te herkennen.

Leiden, 19 Mei 1875. Dr. A. B. COHEN STUART.

NASCHRIFT.

Zoo als te wachten was, heeft prof. Kern ook de inscriptie van *Djamboe* — waarvan nu mede eene afbeelding volgt — grootendeels weten op te helderen.

Elk van de twee regels vertoont twee duidelijk gescheiden helften, die elk beantwoorden aan één regel van de dichtmaat *Sragdhara*, bestaande uit drie stukken, ieder van zeven lettergrepen, afgedeeld als volgt:

— — — — ⏑ — — | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — | — ⏑ — — ⏑ — — |

Dit eenmaal vaststaande, komt het er op aan, voor de min duidelijke plaatsen woorden te vinden, die 1o. in de maat, 2o. zooveel doenlijk in den zin passen, en 3o. met het schrift overeen te brengen zijn. De laatste twee voorwaarden zijn evenwel te rekbaar, en laten nog te veel ruimte van keus, om tegen 't gevaar van mislezing voldoende te waarborgen.

Daarom zijn in de volgende proeve van transscriptie de meest twijfelachtige letters cursief gedrukt, terwijl de overige meerendeels als genoegzaam verzekerd mogen beschouwd worden.

1. Çrimân nânâ-krĕta-djnjo narapatir-a*s*amo ya*h* pur*â* . . ara*m*âyâ,
2. nâmnâ çrî-pûrṇṇa-warmmâ *paṭ*ur-ari-*mukh*arâbhedya (of *s*uçarâ?) wi*khyâ*ta-warmmâ,
3. tasyédam pâda-wimba-dwayam-ari-nagarotsâdané nityada*x*am,
4. bhaktânâ(ng) yat *t*ridhâ*tau* *s*ugati-*sukha-karanj* djyé*s*ṭha*bhé* *wâ*ri *m*û*lé*.

Waarvan de zin ongeveer hierop zou nederkomen:

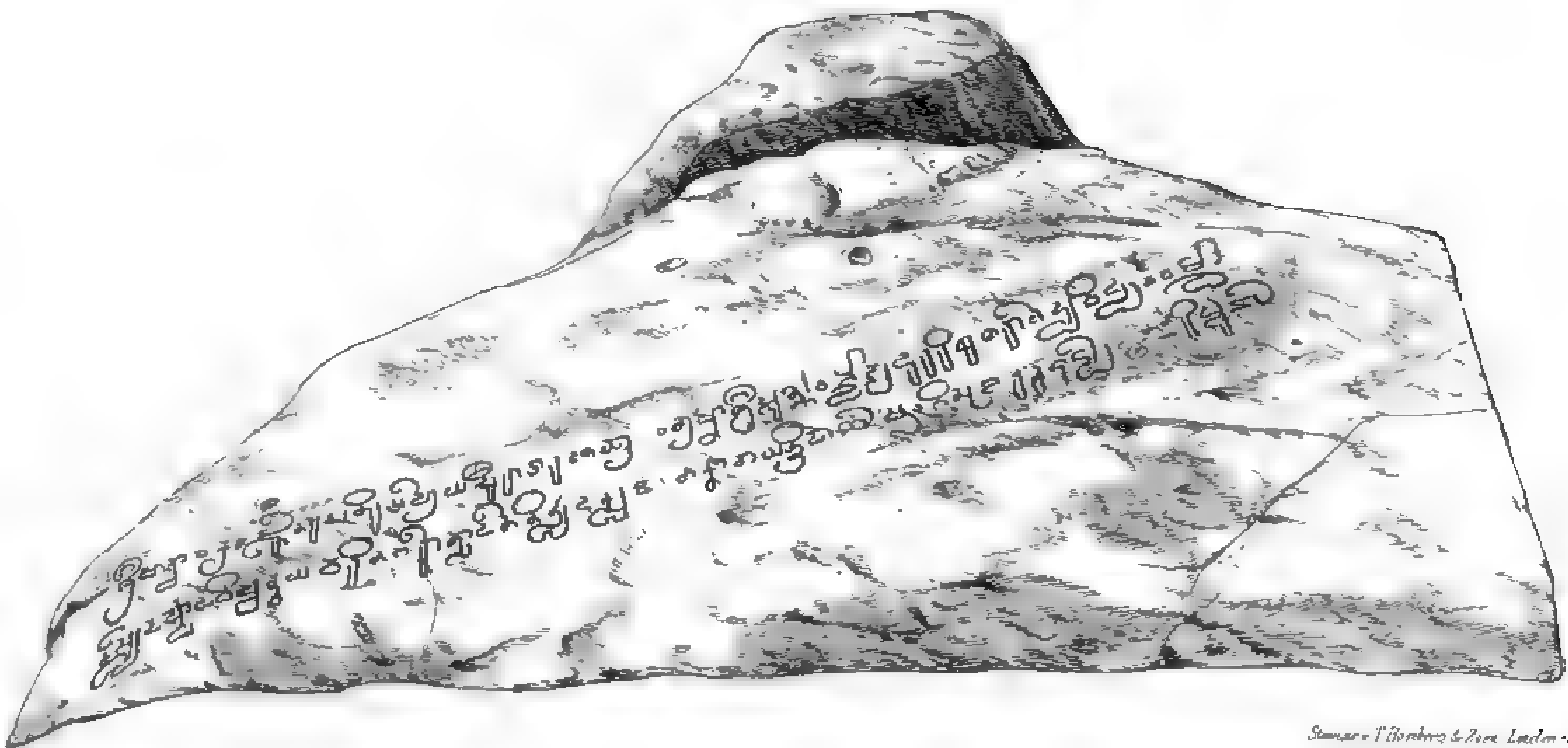
„De doorluchtige, vele groote daden kennende, weergalooze „vorst, die voorheen in . . *aramâ* [1] (heerschte), met name Z.

---

[1] De uitgang °*âyâ* beantwoordt regelmatig aan den genitivus sing. van een vrouwelijk woord op *â*, vóór de volgende *n*, maar kan, met het oog op die volgende letter, ook worden opgevat als locativus, in plaats van °*âyân*. Het woord zelf kan misschien dezelfde plaatsnaam zijn, als in no. 10 bedoeld? Evenwel, zoo de letter vóór den uitgang geen *m* is, waaraan alle zekerheid ontbreekt, zou deze geheele bepaling («die voorheen in .... heerschte») ook wel een geheel anderen zin kunnen hebben.

Steen te Djamboe (Buitenzorg.)

LEESTAFEL.

Handleiding tot de beoefening der Madoereesche taal, *door* A. C. Vreede, *Privaat-docent aan de Rijks-instelling voor onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië.* Leiden, E. J. Brill, 1874.

De behoefte aan hulpmiddelen ter aanleering van 't Madureesch heeft den heer A. C. Vreede bewogen eene Handleiding samen te stellen, die zeker menigeen welkom zal wezen. De Handleiding bestaat uit eene Grammatica, groot XXX bladzijden; voorts uit leesstukjes, 81 bl.; een woordenlijst en aanteekeningen.

In de Grammatica heeft de schrijver Roorda's spraakkunst op den voet gevolgd, met dien verstande dat alleen die punten opgegeven worden, waarin 't Madureesch van 't Javaansch verschilt. Houdt men in 't oog dat de Handleiding in de allereerste plaats bestemd is voor aanstaande ambtenaren die bij 't aanleeren van 't Madureesch een praktisch belang hebben en daarenboven min of meer met Javaansch bekend zijn, dan zal men de inrichting der Grammatica billijken. Eerst later zal het de tijd zijn te beslissen, in hoeverre 't Madureesch een tongval van 't Javaansch mag heeten. Oppervlakkig beschouwd is het onderscheid betrekkelijk groot en zou men geneigd zijn aan 't Mad. hetzelfde karakter toe te kennen, als aan 't Balineesch. Beide talen hebben eene overgroote menigte van eigenaardige Javaansche woorden en vormen overgenomen, maar de grondslag wordt gevormd door een dialect, dat aanmerkelijk van 't Javaansch, oud en nieuw, afwijkt. Op de onderlinge verwantschap tusschen Bal. en Mad. verzuimt de schrijver niet ons telkens opmerkzaam te maken.

De schrijver heeft niet getracht een stelsel te ontwerpen om de door hem waargenomen taalverschijnselen er in te wringen of te verwringen. Ook heeft hij vermeden de spelling der

leesstukken te wijzigen. Daaraan heeft hij, m. i., goed gedaan; het wordt tijd dat de vaderlijke zorg van Hollanders voor de spelregeling van vreemde talen met eigene, hoezeer niet eenvormige spelling, ophoude.

Wie geschreven stukken meedeelt uit talen zonder letterkunde, zooals Dajaksch of Noefoorsch, mag zulk eene spelling aannemen als hij zelf verkiest; dat is zijn recht. Maar te willen voorschrijven hoe de Javaan of Maleier of Balinees moet schrijven, is in een Hollander al even belachelijk, als indien hij Fransche of Engelsche boeken in de hem behagende schrijfwijze wilde laten drukken. Heeft de vreemdeling de vrije keuze tusschen twee of meer manieren van spelling, dan mag hij die kiezen welke hem de beste dunkt. In een woordenboek of spraakkunst, daar moet men zich natuurlijk aan ééne spelling houden, mits zij werkelijk voorkome en niet optrede als een verbetering. De heer Vreede heeft dit te recht ook zoo begrepen, en hij verdient daarvoor, als ook voor zijne nuttige bijdrage tot de kennis van 't Madureesch, ten zeerste den dank van de beoefenaars der inlandsche talen.

H. Kern.

Allereerste beginselen der Papoesch-Mefoorsche (Noefoorsche) taal; door J. L. van Hasselt, *zendeling te Doreh (Nieuw-Guinea).* Utrecht, Kemink en Zoon, 1868.

Is orne refo riyo Markus kiawer kwaar ro wooi Woranda be woois Noefoor. Het Evangelie van Markus overgezet uit de Nederduitsche in de Papoesch-Noefoorsche taal. Tweede druk. Utrecht, Kemink en Zoon, 1871.

Spel- en Leesboekje voor de scholen op Nieuw-Guinea. 4 stukjes. Utrecht, Kemink en Zoon, 1867.

Eenige Psalmen en Gezangen in de Papoesche taal (Noefoorsch dialect); door N. Rinnooy, *zendeling op Nieuw-Guinea.* (Uitgegeven door de Utrechtsche zendingsvereeniging). Utrecht, Kemink en Zoon, 1875.

Het eerstgenoemde van bovenstaande werkjes verscheen nu reeds zeven jaren geleden. Niettegenstaande Nieuw-Guinea en zijn bewoners zich thans mogen verheugen in de bijzondere

belangstelling van Engelsche, Italiaansche, Duitsche, Russische, Nederlandsche aardrijkskundigen, ethnologen enz., heeft noch het boekje van v. Hasselt, noch de Noefoorsche vertaling van 't evangelie van Markus de aandacht getrokken. Wat meer zegt, in een onlangs verschenen boek van den Heer Dr. Meyer over het Noefoorsch wordt met geen enkel woord er van gewaagd. Wel verklaart genoemde Heer dat hij voor de samenstelling van zijn werk 't een en ander aan v. Hasselt verschuldigd is, maar zonderling genoeg, wordt er met geen woord gerept van de Allereerste Beginselen of van 't Markusevangelie. Welke de redenen van dat stilzwijgen mogen geweest zijn is een vraag, waarin ik me niet zal verdiepen. Genoeg zij het, den belangstellenden lezer opmerkzaam gemaakt te hebben op het feit en hem te verwijzen naar eenige geschriften waaruit meer te leeren is dan uit 's Heeren Meyers laatste werk.

De Allereerste Beginselen zijn niet in den handel, zeker omdat de schrijver in zijne bescheidenheid gemeend heeft dat het boekske de belangstelling der linguisten niet waard was. Mocht hij dat gedacht hebben, dan heeft hij een te geringen dunk gehad van zijn werk. Dit bestaat wel is waar slechts uit weinige bladzijden; het geeft ook maar zoo eenvoudig mogelijk de feiten, gerangschikt op dezelfde wijze als in onze Europeesche elementaire taalkundige schoolboekjes. Maar dat alles zou ik voor mij eene deugd er van noemen, en als eerste proeve is hetgeen van Hasselt gegeven heeft voldoende. De grammatische bouw van 't Noefoorsch is, daarenboven, zoo eenvoudig en de taal in 't algemeen zoo helder, dat men in slechts weinig bladzijden zeer wel een overzicht van de rededeelen kan geven. De leer der klanken, der woordvorming en woordvoeging ontbreken nog. Om daarvan iets te weten moet men dus het Evangelie van Markus ter hand nemen; de Leesboekjes en de Psalmen zullen eerst met behulp van een woordenboek of uitvoerige woordenlijst geheel verstaanbaar worden. Ik twijfel niet, of de Nederlandsche zendelingen op Nieuw-Guinea zullen met denzelfden vlijt, als zij tot nu toe getoond hebben, voortgaan.

Het Papoesche dialect der bovengenoemde werken is het Noefoorsch, ook wel minder juist Mefoorsch geheeten. Uit eene mededeeling, die ik aan Ds. J. C. Verhoeff te Utrecht te danken heb, is mij gebleken dat Mefore de naam is van 't land, Noefoorsch Jaar… tegen die van de Papoea's te Doreh, Mansinam (Manas…

Rhoon. H. K…

VARIA.

EEN JAVAANSCH JONGELING NAAR HOLLAND GEZONDEN TER OPLEIDING IN DE THEOLOGIE. 1621.

Onlangs werden wij opmerkzaam gemaakt op den volgenden, zeker niet onbelangrijken brief van Jan Pietersz. Coen aan de Bewindhebberen der Generale O. I. Comp. van de Vereenigde Nederlanden:

„Edele Erntfeste, Wijse, Voorsienige, Zeer discrete Heeren!

Alsoo seecker Javaens jongsken, genaemt Pieter Ducot, broeders zoone van den sabandar van Japara, in Banda gevangen geweest zijnde, om door Hendrick van Soest ende Jasper Stevensz. is gerecommandeert te hebben seer fijne bequame gaven naer zijn jonckheyt door neerstige onderwysinge in de schoole bij de voorn. becomen. Ende oock met eenen aen ons versocht hebben, 't selve jongsken naer 't patria gaen ende aldaer tot de studie gevordert mochte werden, om thans ofte morgen gelyck goede apparentie geeft, voornamentlyck hier te lande onder d'eygen natie een goet instrument der kercke Goodts ter stichtinge te mogen zijn. Soo ist dat wij hun billyk en goet versoeck in desen hebben toegestaen. Ende bij desen UE. 't selve knechtken recommanderen omme soo 't doenlyck is (ten eynde als boven) tot den studie gevordert te mogen worden.

Hier mede Ed. Erntfeste, Wijse, Voorsienige, Zeer discrete Heeren, wil UE. na hertelycke groetenisse in de protextie des alderhoogsten bevelen.

In 't fort Batavia ad i. 15 November A. 1621.

(was eigenh. geteekend.) U. E. dienstwilligen J. P. Coen."

DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIEUW-GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN IN DE 17e EN 18e EEUW.

DOOR

P. A. LEUPE.

TWEEDE GEDEELTE.

DE REIZEN LANGS DE NOORDKUST VAN NIEUW-GUINEA.

§ 1. Jacques Le Maire en Willem Schouten, 1616.

De bekende reizen der Nederlanders langs de Noordkust zijn slechts weinig in getal, en terwijl ons bij de beschrijving der reizen langs de Zuidwest- en Zuidkust, behalve reeds bekende bronnen, bovendien nog onuitgegeven bescheiden ten dienste stonden, is dit hier — op weinige uitzonderingen na — niet het geval. Dat de Noordkust en ook voor een gedeelte de Oostkust aan de Spanjaarden vóór de Nederlanders bekend waren, mogen wij bij onze lezers als bekend stellen, en verwijzen wij hen overigens naar het werk van den heer Major, „Early Voyages to Terra Australis etc.", in ons eerste gedeelte meermalen aangehaald.

De eerste Nederlandsche gezagvoerders, die deze kust aan de Noordzijde bezeilden, waren Jacob le Maire en Willem Schouten, die in 1616 door eene nieuwe door hen ontdekte straat, — naar den eersten genoemd — uit de Atlantische in de Zuidzee waren gekomen en door deze hunnen tocht naar de Molukken vervolgden.

De beschrijving dezer reis, zoowel door Le Maire als Schouten, werd in der tijd 38 malen in verschillende talen uitgegeven. [1] Wij verwijzen onze lezers voor de bijzonderheden tot een dezer uitgaven en deelen uit het exemplaar, dat ons ten dienste stond, [2]

---

[1] Zie het belangrijke werk van P. A. Tiele: Mémoire Bibliographique sur les journaux des Navigateurs Neerlandais. Amsterdam, 1867. p. 42—62.

[2] Australische Navigatien ontdeckt door Jacob Le Maire in de jaren 1615, 1616, 1617 enz.; achter de Oost- en West-Indische Spieghel der reis van Joris van Spilbergen — Amsterdam bij Jan Jansz. Boeckvercooper op 't Water in de Pas Caerte A° MDCXXI.

kortelijk mede, hoe de reis langs de kust werd volbracht en welke namen door hen aan eenige punten op de kust en aan eenige eilanden werden gegeven.

Nadat zij op den 13den Juli (Mei) [1] 1616 de Hoornsche eilanden hadden verlaten, zeilden zij het overige van deze maand met een Oostenwind en Noorder koers.

Op den 1sten Juli (Juni) ontdekten zij drie kleine eilandjes, die in dit journaal geen naam dragen, doch dezelfde zijn die later door Tasman Ontong Java genaamd werden.

Den volgenden dag werd de koers N. ten W., waarmede zij tot den 25sten zeilden, toen zij onder de kust van Nieuw-Guinea kwamen, zooals zij meenden, alwaar zij aan twee eilanden namen gaven, aan het eene dien van het Groene- en aan het andere van St.-Jans eiland.

Dewijl nu volgens de kaart van de reis van Tasman en Visscher de lage eilandjes Marken tusschen Ontong Java en het Groene-eiland zijn gelegen, volgt hieruit dat deze Archipel in dit journaal niet is opgenomen.

Des avonds kwamen zij in eene baai ten anker, die al mede in het journaal geen naam heeft, maar op de kaart achter de reis gevoegd, zoo ook op de wereldkaart vóór de reis Claes Pietersz. Baay wordt genoemd. [2] Hier werd water gehaald; zij hadden ontmoetingen met de inboorlingen, die echter ongelukkig afliepen.

Den 30sten Juni waren zij weder onderzeil, en bevonden zich den 1sten Juli tusschen den vasten wal van Nieuw-Ierland en een eiland, dat ook geen naam heeft, evenmin als eenige anderen, die in de volgende dagen werden ontdekt, maar waarschijnlijk dezelfde zijn, die door Tasman en Visscher de Antonie Caens-, Gardenys- en Visscherseilanden worden genoemd. [3]

Den 4den zeilden zij tusschen een aantal eilandjes, waarvan zij de meesten aan stuurboord, dus rechts, lieten liggen. Volgens

[1] Het journaal heeft eene verkeerde opgave der maanden.

[2] Op het eiland Nieuw-Ierland.

[3] Uit de bekroonde verhandeling over de Nederl. Ontdekkingen door het Prov. Utr. Genootschap van Bennet en van Wijk Rz. 1827, blijkt niet duidelijk of deze namen door Le Maire en Schouten zijn gegeven (blz. 89 - 90); doch in de korte schets der Nederl. Ontd. door laatstgenoemden schrijver (1842, blz. 24) zegt deze bepaald dat ze deze namen aan Le Maire en Schouten te danken hadden; dat hij zich hierin vergist, zal men bij de reis van T. en V. zien.

de kaart werd nu de koers om de Zuid gezet — tusschen Nieuw-Hanover en Admiraliteits eiland, het Hooge land van Schouten. In het Zuiden zag men hooge bergen en in het Zuidwesten een brandenden berg; den 7den werd deze berg voor een eiland verkend en daaraan de naam Vulkanus gegeven. Nu kwam men eerst onder den vasten wal van Nieuw-Guinea, en liep den 9den in eene baai, waaraan de naam van Cornelis Kniersz. werd gegeven, en waarin zij tot den 11den bleven en een vreedzamen omgang met de inboorlingen hadden. Op dien dag ging men weder onder zeil; de kust werd tot op drie, twee, anderhalf en een mijl genaderd, en strekte de wal meestal N. W. ten W., somtijds een weinig Westelijker, somtijds wat meer Noordelijker.

Den 15den zag men weder twee (drie) lage bewoonde eilandjes op een halve mijl van het vaste land gelegen, men vond er goeden ankergrond op 13 vademen.

Deze eilandjes lagen op 1′ 56″ ZB. en droegen de inlandsche namen van Moa, het Oostelijkste; dat daartegenover lag Insou en het Westelijkste Arimoa. Hoewel het verkeer met de bewoners in het begin verre van vredelievend was, zoodat zelfs het geschut tegen hen werd gebruikt, verbeterde dit niet alleen na een paar dagen, maar zij scheidden van hen zelfs met vriendschap.

Op den 20sten werd de reis langs de kust vervolgd; op den 24sten ontdekte men een groot en schoon eiland, „dat zeer groen en plaisant was om aen te zien”; men gaf het den naam van Willem Schouten en den Westhoek dien van Kaap de Goede Hoop; het lag op 30′ ZBr.

Een dag later zag men aan bakboord veel land in het Z. Z. W., gedeeltelijk zeer hoog, gedeeltelijk zeer laag; men zag weder drie eilandjes, die echter geen naam hebben en ook op de kaart niet voorkomen; de kust strekte nog al N. W. en N. W. ten W.

Den 30sten zeilden zij in eene groote bocht, zoodat zij rondom in het land bezet scheenen en hoop hadden daarin een doortocht te vinden, doch den volgenden dag bemerkten zij dat h… land aan elkander vast lag, zoodat de koers weder o… Noord werd genomen.

Vermoedelijk waren zij reeds bewesten het vastela… Nieuw-Guinea en tusschen dit en het eiland Salaw… dienzelfden avond passeerden zij de linie en ankerde…

eilandje, dat dicht onder de kust lag; den volgenden morgen weder onder zeil gaande moesten zij, door zwaren stroom en stilte genoodzaakt, tegen den avond weder ten anker komen; hun bestek gaf 15′ NBr.

Toen het anker weder werd gelicht en men onder zeil was, vond men den 3den een bank zoo verre in zee loopende, dat het land nauwlijks te zien was; het lood gaf van 40 tot 12 vademen water. Op 18 vademen kwam men ten anker, de middagsbreedte gaf 45′ Noord.

Nu eerst giste men dat men bewesten Nieuw-Guinea was, langs welk land men nu 280 mijlen had gezeild. In het Westen zag men nog twee eilanden, later nog wel zeven of acht, waarom men des nachts bijstak om niet op het land te vervallen. Met den dag hield men het naar den wal dat men voor eilanden had aangezien, doch vond geen grond; de sloep werd uitgezonden om te looden, die op 45 vademen dicht onder den wal ankergrond vond.

Eenige prauwen staken van land met een vredevaantje voorop, 't geen zij die in de sloep waren ook deden; zij roeiden naar boord terug en werden van de prauwen gevolgd.

Toen de inlanders aan boord kwamen, kon men hen redelijk wel verstaan. Sommige kenden eenige Ternataansche woorden, een hunner sprak Maleisch, dat de koopman Aris Claesz. mede verstond. Men ruilde eenige ververschingen, doch zij waren overigens zoo schuw en bevreesd, dat zij zelfs niet wilden zeggen hoe hun land werd genoemd.

Aan boord oordeelde men te zijn aan het Oosteinde van Gilolo en wel aan den middelsten tak (Patani) Van den 6den, toen zij weder onder zeil gingen, tot den 18den deden zij alle moeite om den N. O. hoek van Gilolo te bezeilen, 't geen hun eindelijk gelukte.

Op laatstgenoemden datum kwam een prauw met een vredevaantje aan boord van de kampong Soppy. Dit waren Ternatanen, van wien zij het een en ander nieuws vernamen; zij liepen voor die kampong ten anker, en een maand later lag de Eendracht voor Ternate.

§ 2. Abel Jansz. Tasman en François Jacobsz. Visscher. 1643.

In het eerste gedeelte van dit werk hebben wij reeds opgegeven, dat de reis van Tasman en Visscher in 1840 naar een oorspronkelijk hs. werd uitgegeven. [1] Hoe zij werd uitgegeven, zie men in onze vergelijking der hss. van deze reis, in de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 1872.

Valentijn geeft in zijn Oud en Nieuw-Oostindië, 3e deel 2e stuk, [2] een overzicht van de reis, waarvan de waarde zeer wordt verhoogd, daar men daarin kaarten en landverkenningen van de bezeilde landen had opgenomen.

Evenals wij dit voor de reis van Le Maire en Schouten hebben gedaan, zullen wij onze zeevaarders van 1643 mede zoo beknopt mogelijk langs de Noordkust van Nieuw-Guinea volgen, en daar waar het ons noodig voorkomt -- ook in verband met de reis van 1616 — eenige opmerkingen maken.

Het was op den vijftigsten dag, nadat Tasman en Visscher de Heemskercks droogte en Prins Willemseilanden hadden verlaten, dat zij op den 22sten Maart 1643, op 5° 2′ ZB. en 178° 32′ L. O. T. des middags eene groep eilandjes ontdekten, die verkend werden voor dezelfden, welke door Le Maire en Schouten in kaart gebracht waren, maar waaraan destijds geen naam werd gegeven; zij werden nu gedoopt met den naam Ontong Java.

In het door den Heer Swart hiervoren aangehaald uitgegeven reisverhaal, komt eene aanteekening voor over deze eilandjes; hij zegt: „Onze hooggeachte aardrijkskundige J. van Wijk Rz. meent „dat dit eiland — door Schouten en Le Maire, of zoo als Tasman „steeds zegt, door Le Maire ontdekt — zijne benaming van „Ontong Java aan Tasman te danken heeft; wij zien hiervan „in het journaal niets vermeld.”

In het hs. van deze reis op het Rijksarchief aanwezig lezen wij onder de landverkenning letterlijk: „Deze eylanden hebben „wij de naem gegeven: de Eylanden van Ontong Java, om de „goede gelijckenisse die zij daermede hebben ende leggen mede „in reuen ende verthonen haer aldus als ghij haer Zuyt West „van u hebt 2 mijlen.” [3]

[1] Zie blz. 39.

[2] Beschrijving van Banda.

[3] De landverkenningen, die bij Valentijn voorkomen, halen wij hier mede aan. N. 16 Q.

Den 23sten maakten zij weder zeil om de West, doch staken tegen den nacht weder bij, uit vrees dat men het eiland door Le Maire Marcken genaamd, zoude onderzeilen. Den volgenden morgen werden deze lage eilandjes verkend. [1]

Den 25sten hadden zij een vreedzaam bezoek van de eilanders, die hun voorkwamen „rouw onbesuyst volck” te wezen. De koers werd N. om uit de reven te komen; de stroom liep om de Zuid.

De Groene eilanden liepen zij den 28sten in het gezicht [2], het middagbestek gaf 4° 11′ Z., de lengte 172° 12′. Het eiland werd bepaald te liggen op 4° 30′ en 172° 16′. Ook van deze eilanden kwamen hun twee prauwen op zijde, doch men kon hen niet verstaan; er vond echter een kleine ruilhandel met koralen en spijkers voor oude kokosnooten plaats, waarna zij weder naar den wal schepten.

Ook werd het eiland St. Jan in het W. N. W. [3] en in het W. heel hoog land gezien, dat geleek of het van eene strekkende kust was.

Den 1sten April kreeg men — zoo zij meenden — de vaste kust van Nieuw-Guinea aan boord, bij de kaap Santa Maria der Spanjaarden op 4° 30′ Z., de lengte was op den middag 171° 2′. [4] Het was — zooals wij reeds bij Le Maire en Schouten hebben opgemerkt — de kust van Nieuw-Ierland; zij zeilden bij den wal langs, de kust strekte N. W. en Z. O. [5] In het N. W. op 10 mijlen afstand van het St. Jans eiland, lag nog een eiland van dezelfde grootte; men gaf het den naam van Anthonie Caen [6]; het lag recht N. van kaap St. Maria.

Achtereenvolgens werden nu de eilanden ontdekt, waaraan de naam werd gegeven van Gardenijs — bij Valentijn Gerrit de Nijs [7] genaamd en door van Wijk en Bennet ook zoo overgenomen — en Visscher. [8]

Met de inboorlingen dezer eilanden had men vriendschappelijk verkeer, doch daar zij zeer schuw waren, bepaalde het zich slechts tot het ruilen van eenige kleinigheden.

Men verzuimde niet zooveel mogelijk landverkenningen van de kusten der eilanden, die men passeerde, te maken [9]. Tot den 8sten bleef de koers West en liep men voorbij eenige eilandjes die geen naam dragen of gegeven werden; doch toen het land

[1] N. 17. R. [2] N. 18. S. [3] N. 19. T.
[4] N. 20. V. [5] N. 21. W. [6] N. 21. W *a*.
[7] N. 21. W *b*. [8] N. 21. W *c*. [9] N. 21 W. *d* en *e*.

hun om de Zuid ontviel, ter hoogte van Salomon Sweershoek [1] op Nieuw-Hanover, zeilden zij tusschen twee lage eilandjes, die zij Z. ten W. van zich hadden, langs het land, zoodat zij des morgens den hoek van het Zuidelijkste land, dat zij konden verkennen Z. O. ten O. op 2¼ mijl van zich hadden. Tot den 11den werd de koers om de Zuid vervolgd, en, hoewel veelal met stilte, trachtte men toch zooveel mogelijk het land te naderen. Den 12den gevoelde men in de dagwacht een hevige aardbeving, zoodat niemand in de kooi bleef; men veronderstelde dat het schip had gestooten, doch aan het lood bespeurde men geen grond. Gedurende dien dag herhaalde zich de aardbeving nog eenige malen, doch minder hevig. Hunne breedte was op den middag 3° 45′ Z.

Den volgenden morgen zag men hoog land en verscheidene bergen met laag land vermengd van het Z. W. ten W. tot in het O. Z. O., zoodat het zich liet aanzien dat zij in een groote bocht waren; toch bleef de koers Z., toen zij des avonds gebergte met heuvelen in het Z. Z. W. gewaar werden, en werwaarts nu koers werd gesteld.

Den 14den zag men land van het O. N. O. tot Z. Z. W. en daarna in het W. Z. W., waartusschen zij een doortocht meenden te vinden naar Kaap Keerweer, doch men vond het land tot in het W. aan elkander vast. Om uit deze bocht te geraken, werd de koers W. ten Z.; men merkte toen een rif op, dat zij met den heerschenden zeewind te nauwernood konden te bovenzeilen.

Niet voor den 17den konden zij weder recht W. zeilen, dus langs de kust.

Op den 20sten kwam men dicht onder een eiland en „zagen „een groote brant boven uyt het geberchte gestadich komen, „dit is de Vulcanus alwaer Willem Schouten in zijn journael „van schrijft [2].”

Zij lieten het des nachts zonder zeil drijven om met den dag tusschen het eiland en den vasten wal door te loopen; in het drijven vernamen zij harde rafeling van stroom die hen om de W. deed drijven; op het eiland zag men veel vuren, zoodat het zeer bevolkt scheen.

Zij zeilden nu eenige dagen tusschen den vasten wal — die hier

---

[1] N. 22 X.
[2] N. 23. Y.

zeer laag was — en eenige eilandjes door, zeilende en drijvende naarmate de gelegenheid zich voordeed.

Den 24sten bezeilden zij de eilandjes Jamna, Moa en Arimoa [1], kwamen daaronder ten anker en hadden verkeer met de inboorlingen; in het begin op eene vriendschappelijke wijze, later werd het minder goed.

Den 7den Mei werden de ankers gelicht en de reis voortgezet, ofschoon met tragen voortgang, zoodat niet voor den 12den Willem Schoutens eiland werd verkend; langs dit eiland zeilende kwamen wel eenige prauwen uitloopen om de schepen te bezichtigen, doch zij kwamen — vermoedelijk uit vrees — niet aan boord.

Des avonds van den 13den zagen zij de Kaap de Goede Hoop op 6 mijlen afstand in het W. ten Z.; op den middag van den 15den peilden zij die Kaap Z. 3 mijlen; de koers werd nu om de W. gesteld naar de Westzijde der baai, waar Schouten ingezeild was en gehoopt had daarin een doortocht te vinden [2].

Den volgenden morgen zag men het land aan de Westzijde van die bocht; de Westhoek lag West 7 mijlen; op den middag peilde men dien hoek Z. Z. W., de breedte gaf 7' Z., de lengte 149° 9'.

De stroom voerde hen steeds om de W.; aan het land kon men het beter opmerken dan wel aan het water. Bij den hoek lagen verscheidene kleine eilandjes, waarop koers werd gesteld. Met zonsondergang lag de Westelijkste hoek van het vasteland, dat men kon zien, W. wel zoo Zuidelijk 3 à 4 mijlen. Zij zagen tusschen het vasteland en Nieuw Guinea en een eiland door recht W.; om boven dit eiland te loopen, stuurde men W. ten N.

Den 18den meende men niet verre van den Westhoek van Nieuw-Guinea te wezen door de Zuidelijke strekking die men begon waar te nemen. Twee dagen later leest men in hun journaal: „Deze voorzeyde Westhoek van Nova-Guinea is meest gebroocken land, zoodat om 't zelve wel te carteren meer tijds vereisschen zouden als ons noodigh dunckt daer aen te besteden, ons te vreden houdende een goeden doorganck gevonden te hebben, die in 't aenstaende voor de Comp., comende ten tijde van de Oost mousson van Peru ofte Chilij, dienstich vallen kan."

---

[1] N. 24. Z.

[2] Zie hiervoren bladz. 177.

Men kan hieruit opmaken dat Tasman en Visscher zich eerst van nu af overtuigd houden, dat zij de Noordkust van Nieuw-Guinea gepasseerd zijn na om de Zuid een doorgang te hebben gevonden, om tusschen den Z. O. hoek van Gilolo of Halmaheira en den W. hoek van Ceram, de reis naar Java te kunnen vervolgen.

Maar evenmin als Le Maire en Schouten, wisten ook Tasman en Visscher dat zij die kust reeds sedert eenige dagen achter zich hadden, Le Maire en Schouten, toen zij op den 30sten Juli 1616 veronderstelden in eene groote bocht te zeilen, de laatsten, toen zij op den 15den Mei den koers stelden naar den Westhoek van de baai, waarin de eerstgenoemden waren gezeild. Het land waarbij zij zeilden, was het betrekkelijk groote eiland Waigioe; maar terwijl Le Maire zijn koers om de West vervolgde, langs de Papoesche eilanden de Oostkust van Gilolo bereikte, en benoorden dat eiland om de reis naar Java voortzette, stevenden Tasman en Visscher tusschen dit eiland en Waigioe door om de Zuid, en langs de noordkust van Ceram en Java, waar zij op den 14den Juni tusschen de eilandjes Leiden en Enkhuizen doorzeilden en het anker op de reede van Batavia lieten vallen.

Er zouden echter nog een aantal jaren verloopen, eer men betreffende »den Gebrocken Hoeck«, zooals men gewoon was den zoogenaamden Westhoek te noemen, beter werd ingelicht. Maar hoe dit ook zij, de oplossing zoowel van dit punt als van zoovele anderen, zooals die van Nieuw-Ierland, Nieuw-Hanover enz. bleef tot later tijd bewaard; de reis die nu door Tasman en Visscher was volbracht, was echter een der merkwaardigste en voor de uitbreiding der kennis van dit gedeelte der aarde van het grootste belang.

In het eerste gedeelte, waarin wij de reizen naar de Zuidwest- en Zuidkust behandelden, stelden wij ons voor nader op de kaart van deze reis terug te komen [1].

Hoewel in het journaal de bevonden lengte doorgaans staat opgeteekend — die van Teneriffe Oostwaarts gerekend is, — komen de lengtegraden op de kaart niet voor, dan voor zooverre het een gedeelte der Indische zee betreft, namelijk van Straat Soenda tot Mauritius en is van veel kleiner bestek [2].

---

[1] § 7, blz. 44.

[2] De reden hiervoor wordt bij Swart l. c. blz. 184 opgegeven.

Met eene enkele uitzondering staan op de kaart al de plaatsnamen vermeld, die in het journaal worden gevonden.

Zijn de loodingen langs de Zuidkust, op de tweede reis (1644) gehouden, met zorg opgeteekend, op de Noordkust vindt men ze niet, en dit niettegenstaande in het journaal daarvoor genoegzame gegevens te vinden zijn om daaruit op te maken, dat dit, vooral in die dagen, zoo belangrijk onderdeel der zeevaart, bij het varen op onbekende kusten en vaarwaters, in het geheel niet is verzuimd geworden.

Overigens is de kaart tesamengesteld uit de gegevens, die van beide reizen voorhanden waren en met veel zorg en uitvoerigheid bewerkt.

Maar hoe dankbaar wij zijn dat deze kaart voor ons is bewaard gebleven, toch wenschten wij dat de kaarten en schetsen door Visscher — die als een goede kaartenmaker bekend stond — op deze reizen vervaardigd, nog hier of daar aanwezig mochten zijn.

§ 3. Maerten Gerritsz. Fries en Franchoys Jacobsz. Visscher. 1644.

In de maand November van het volgende jaar 1644 werd aan den Commandeur Maerten Gerritsz. Fries en zijn bijhebbenden Raad opgedragen met eenige schepen te kruisen tusschen de Ladrones en de Philippijnsche eilanden op de verwacht wordende Spaansche Zilverschepen, die gewoonlijk tegen het einde van Maart de haven van Acapulco, op de Westkust van Amerika gelegen, verlieten, en het bovengenoemde vaarwater op hunne reis naar Manilla passeerden.

Door Tasman en den ervaren Opperpiloot-Major Visscher waren ieder afzonderlijk, voorstellen aan de Hooge Regeering ingediend, om langs een nieuwen weg, die van den tot hiertoe gevolgden afweek, zoo mogelijk die zilverschepen te onderscheppen en te vermeesteren. Die weg liep voor een groot gedeelte langs de Noordkust van Nieuw-Guinea.

De Raad van Indië nam deze voorstellen in overweging en op den 31 October 1644 werd de Instructie voor de reis bepaald.

Ook nu, evenals dit bij de reizen met Tasman het geval was geweest, „werd het project ofte propositie met communicatie

„van den voorschr. Piloot-Major (Visscher) in Rade geventileert, „gedebateert ende overleyt, ende gearresteert dit exploict te „ondernemen en de uytvoeringh den Commandeur met den Raed „te bevelen.”

Visscher werd den Commandeur toegevoegd en zou de tweede plaats in den Raad innemen.

Bij de Instructie werd bepaald, dat men van Ternate onder zeil gaande den koers moest nemen langs Gilolo, door Straat Patientie, bij de kust van Weda naar den hoek van Maba en door Abel Tasmans passagie langs de kust van Nieuw-Guinea.

Die kust moest worden opgezeild, tot men giste 50 à 60 mijlen beoosten de Ladrones te wezen. Men veronderstelde, dat dit geholpen door de land- en zeewinden — die men dacht dat van December tot aan het einde van Maart aldaar waaien en den moesson maken, — spoedig zou kunnen geschieden.

Mocht dit juist worden bevonden en achtte men het geraden, dan zou die kust nog omtrent 40 mijlen Oostelijker moeten worden ontdekt, als wanneer men de lengte van 168 graden zou hebben bereikt, de lengte van Salomon Sweershoek (Nieuw-Hanover). Hiervoor bestonden twee dringende redenen, vooreerst: om naar tijdsgelegenheid de kust zooveel verder te kunnen ontdekken en te onderzoeken, „wat commoditeyten, waren ende ryckdommen dien cant lants is hebbende, mitsgaders wat de inhabitanten trecken.” Zij zouden een jacht hebben te verwachten, dat daarvoor zeer geschikt zou zijn, en dewijl de kust zuiver was, had men die te minder met de groote schepen te schroomen. Aan volk om „deffenciff” te landen en alles zooveel den tijt zou toelaten te onderzoeken, ontbrak het hun niet. Naar men vernomen had, ontbraken daar geen ververschingen; om die te kunnen ruilen, zouden hun verschillende kleinigheden worden medegegeven.

De tweede reden was deze: dat men gaarne zag dat de kust zoo verre om de Oost werd opgezeild, om daardoor beoosten de Ladrones te vervallen. Daarom moesten zij van Salomon Sweershoek den koers recht Noord nemen tot op 13° 50′; van daar recht West naar Egano Pagan, een der Ladrones, alwaar volgens het rapport van Visscher verversching in overvloed was te bekomen; hier moest een goede hoeveelheid provisiën worden opgedaan, en het volk wel laten ververschen „om het frisch en gezond te houden en aen den vijand te cunnen brengen enz.”

Onder de stukken, die hun werden medegegeven, behoorde

ook een „Caert om te cruysen op de Silverschepen, comende van Novo-Hispanje na Manilha„; de naam van den maker van deze kaart wordt niet genoemd, doch het is zeer waarschijnlijk dat zij door Tasman werd vervaardigd; want in de Academische Bibliotheek te Utrecht bevindt zich een kopij dezer kaart [1]. Onder een uitvoerigen titel heeft zij tot onderschrift: Actum Batavia Ady 1 September 1644; (was onderteekend) Abel Tasman.

De kaart is op een vrij groot bestek gemaakt, de breedtegraden strekken van 15° N. tot ruim 3° Z., de lengte van 142° tot 168° O. Bij eene breedte van 1.09 M. heeft zij eene hoogte van 0.75 M.; een schaal komt er niet op voor, doch een 1° breedte en lengte bedraagt 0.041 mm.

De koerslijn loopt langs de Noordkust van Nieuw-Guinea, doch niet verder dan tot den 165sten Lengtegraad.

De aangegeven diepten zijn zeer schaarsch en komen slechts bij en omtrent den Gebroken Hoek voor.

Hoewel de namen op de kaart tusschen 142° en 165° Lengte in hoofdzaak met die in het journaal door Swart uitgegeven overeenkomen, bestaat daarin nog al eenig verschil. [2]

Moesten wij reeds te veel de klacht uiten: *ontbreekt in de papieren der O.-I. C.*, wij hebben die ook nu weder te herhalen, daar het journaal of rapport over deze expeditie ontbreekt, zoodat wij ons zien teleurgesteld te kunnen mededeelen, wat door hen op de Noordkust van Nieuw-Guinea is verricht geworden.

Een enkele aanwijzing dat zij op de kust van Nieuw-Guinea zijn geweest, is opgenomen in het Dagregister van Tayouan op Formosa van 15 Augustus 1645 en in een brief van den Gouverneur François Caron aan de H. R. van 25 October: — ziedaar alles wat wij over hunne reis langs de kust vermeld vinden.

In het eerstgenoemde Dagregister lezen wij: „Dat de meergenoemde schepen op 5 February laetstleden uyt de Molucco vertrocken, ende de Straet van Patientie doorgeloopen wesende, voorders de groote Suyt-See waeren ingeseylt; ontdeckende (sooveel doenlyck) met somtyts te landen de cust van Nova-Guinea; wiens inwoonders doorgaens bevonden te syn, een wilt,

---

[1] Simon den Danser, Schipper op het schip Schiedam, werd er ook een medegegeven.

[2] Zie de Bijlage hierachter.

woest ende beestachtich volck, sonder dat bemercken conden (dat aldaer?) eenich costelyck metael ofte gesteenten mochten syn.

„Van gesegde cust waeren overgestecken naer de Ladronse eylanden enz.„

Caron is in zijn schrijven niet veel uitvoeriger; hij zegt:

„Door den Commandeur Marten de Vries over de Moluco's ende Caep de Spiritu Santco alhier aengecomen, is ons oocq bericht gedaen, hoe hy met zyn vloot den 5den February uyt de Moluko's gescheyden, volgens UEdelh. Instructie de Straet van Patientie gepasseert ende in de Suyt-See geloopen was, zeylende langs de cust van Nova-Guinea, welck hy naer vermogen ende tydtsgelegenheyt, (met somtyts te landen) heeft ontdeckt ende bevonden derselver inwoonderen een wilt, woest, catyvich volck te wesen, by dewelcke tot ververschingen niet anders als clappussen hadde erlanght. Doch niet vernemen noch vermercken connen eenich costelyck metael, gesteenten ofte rijckdommen daeromtrent te vinden zyn.

„Voornoemde cust tot omtrent Salomon Sweershoeck toe beseylt hebbende, is Noordewaerts overgesteecken naer de Ladrones eylanden, alwaer den 25sten April aengelandet weseude, bequam almede geen andere ververschinge als op de barre kust van Nova-Guinea enz.„

Er is dus van tijd tot tijd op de kust geland; hoe gaarne zouden wij willen weten, door wien en waar [1] en wat zij daarvan in hun journaal hebben opgeteekend. Want daar Visscher zich bij Fries aan boord bevond, was hij zeker het best in de gelegenheid, den Commandeur opmerkzaam te maken op hetgeen hem op zijne vorige reis langs de kust als het belangrijkste was voorgekomen.

Het ontbreken van journalen of rapporten over deze reis is te meer te betreuren, doordien de reizen langs deze kust zoo schaarsch zijn, en elke bijdrage, die tot de betere kennis er van zouden kunnen strekken, ons niet onwelkom kan wezen.

En wèl zijn de reizen naar de Noordkust schaarsch, want sedert de reis van den Commandeur Fries en Visscher, zoude er ruim een halve eeuw verloopen, vóórdat men van eene reize derwaarts iets in de papieren der Compagnie verneemt, welke niet voor 1705 onder Schipper Weyland plaats had.

---

[1] o. a. voor Jamma geankord.

§ 4. Jacob Weyland. 1705.

In het jaar 1705 hadden er gelijktijdig twee expeditiën plaats, een naar de kust van Nieuw-Holland, onder het bevel van den Schipper Maerten van Delft, [1] en de tweede onder die van Jacob Weyland, naar de kust van Nieuw-Guinea.

Als redenen daarvoor geeft de H. R. in haren brief van den 31sten Januari van dat jaar aan de Bewindhebbers op: dat men met goede redenen wel in twijfel mag zijn, dat men nog niet alleen niet in handen heeft behoorlijke zeekaarten van deze kusten, maar nog veel min voorzien is van een behoorlijk bericht of beschrijving van die landen, derzelver ingezetenen enz., daar er daarvan maar alleen in vorige tijden en bij toeval ontdekkingen zijn gedaan. Doch wel voornamelijk zijn zij tot die kruistochten aangespoord door de sedert eenige jaren herhaalde aanschrijvingen van de Bewindhebbers, maar „specialijk door de reflexien die hier — Batavia — genomen zijn op haren gemeenen brief van den 19den September 1698, [2] meldende de drift en ijver der Engelschen om door de Zuidzee of andere wegen in de Ooster provincien of daaromher gelegene landen over te komen, tot het bemagtigen van specerijen zoo zulks doenlijk zoude zijn.”

„Waarbij dan ook onlangs ons in handen is gekomen een „nieuwe beschrijving van den bekenden en berugten William „Dampier [3] die daarin als in vorige zijner geschriften of boeken „niet schijnt te kunnen verbergen, den zugt die hij heeft voor „Nova-Guinea, en zijn hoope om door of uit dat land zijne „natie eenige notabele voordeelen te doen trekken, hoewel hij „echter daervan maer ter loops komt te melden, en in verre na „studieuselyk zoo breed en speciael daervan niet schrijft als „wel van andere plaetsen van minder belang, en zulx niet jegen„staende hij op of omtrent dat Nova-Guinea bevorens wel 4 „maenden heeft t'zoeck gebragt.”

Hun vermoeden is ten zijnen opzichte grooter geworden, daar zij bij gerucht hadden vernomen, dat hij in het begin van het

---

[1] Zie de Reizen der Nederl. naar het Zuidland of Nieuw-Holland, hiervoren meermalen aangehaald.

[2] Later herhaald in die van 25 Februari 1699, 24 November 1700 en 16 April 1701.

[3] William Dampiers a voyage to New-Holland etc. in the year 1699. London, 1703.

vorige jaar (1704) uit Engeland door de Zuidzee op een onbekenden tocht zou zijn uitgevaren.

De Instructie aan de Hoofden der beide expeditiën begint dan ook met de woorden: „Het woelen, spionneren en schrijven van den bekenden Engelschen reiziger William Dampier, als ook meer andere consideratien hebben ons bewogen om weder van hier eene kruistocht te laten doen", namelijk de Geelvink, de Kraanvogel en de Nova-Guinea naar Nieuw-Guinea. Deze schepen zouden, van Banda vertrekkende, door het nauw van Keffing direct naar Ony (Wonin) stevenen; van daar na het verrichten hunner zaken Noord-Westwaarts langs den wal, voorbij den hoek van Angireeuw [1], en zoo Noordwaarts voorbij den Gebroken Hoek voortzeilen; was men deze gepasseerd, dan de buitenkust van Nieuw-Guinea Oostwaarts vervolgen niet alleen tot Willem Schoutens eiland, maar nog verder voor zoover de toestand van volk en schepen dit zou toelaten.

Men meende, dat, daar zij in het beste van den Westmoesson vertrokken, niet alleen het genoemde eiland, maar nog Oostelijker gelegen plaatsen zouden kunnen worden bezeild, indien het waar was, dat de hoek van Angireeuw en het genoemde eiland Oost en West niet zoo verre van elkander lagen als het wel in de kaart was gelegd. Het werd aan die van de Geelvink overgelaten daarnaar onderzoek te doen.

In het zeilen langs de kust van Nieuw-Guinea zou het plicht zijn dat alle havens, baaien, rivieren, bochten, uitstekende hoeken, droogten enz. behoorlijk ontdekt en in kaart gebracht werden. Om dit des te beter te kunnen doen, moest des avonds een geschikte reede worden gezocht, of wel met klein zeil af- en aan gehouden om niets te laten voorbijgaan hetgeen waardig mocht zijn te worden aangeteekend. Des morgens moest bij vervolg begonnen worden aan het bestek, dat den avond te voren gesteld en aangeteekend was geworden om daarvan een goede kaart te kunnen laten maken, waaraan men meende dat het nu nog ontbreekt; om deze reden werd aan de Geelvink een daartoe geschikte stuurman medegegeven. Vond men goed om een of andere reden aan land te gaan, dan moest het niet worden verzuimd daarvan almede notitie te nemen, niet alleen van de strekking, stranden, maar ook van de verschillende boomen,

[1] Dit eiland (Waigioe) komt in 's Comp. papieren en kaarten onder verschillende namen voor, waarover later in het derde gedeelte.

vruchten en versch water, mineralen of andere dingen, die ze zouden mogen opmerken; voornamelijk moest worden gelet, *„of nergens een doortogt van buiten naar de binnenkust werd gevonden*"; werd een dergelijke doortocht gevonden, dan moest men dien niet te diep inloopen om door de stroomen daarin niet te worden weggesleept; het visiteren van zulke gaten mocht noch door het fregat noch door het fluitje, maar wel door een chaloup of pantjalang worden gedaan, doch ook alweder niet verder, dan de daarop varende zeelieden dit geraden mochten oordeelen, om daaruit weder te kunnen geraken en vooral niet tot zooverre zij ankergrond mochten komen te verliezen.

Gebeurde het dat er op Nova-Guinea eenige onbekende Indianen mochten worden gevonden tot een à twee in getal, die zij *„zonder geweld of hazard en met vrijen wil„* naar Batavia konden overbrengen, dan zou dit mogelijk voor het vervolg niet te onpas komen, doch het werd aan hunne bevinding en overleg overgelaten.

De hoek bij Wonin werd tot een rendez-vous aangewezen ingeval van verdwaling.

De Papoesche eilanden, daaronder ook begrepen het aantal eilanden tusschen Halmaheira en Ceram, tot aan het land van Nieuw-Guinea of tot omtrent Wonin, behoorden onder het gezag van den Sultan van Tidore; „maar de buitenkust, heet „het, van Nova-Guinea en de bogt van Nova-Hollandia door ons „nergens beslagen of bij eenige contracten bedongen zijnde, zal „men daarom zooverre ons regt niet fondamenteel als wel op „de verdere voor verhaalde andere landen omtrent kunnen „fonderen, en daarom met uw wederkomst de nadere bescheiden „en bevinding dientwegen blijven te gemoet zien.„

Men vindt verder nog eenige bepalingen omtrent de bemanning, voeding, hoe de terugreis moest worden genomen, alsmede hoedanig moest worden gehandeld, indien men Dampier mocht ontmoeten. De Instructie, die ook voor een groot gedeelte geldig was voor Marten, van Delft naar Nieuw-Holland bestemd, werd den 20sten Januari 1705 vastgesteld.

Twee dagen later vertrokken de beide expeditiën van Batavia, en na te Banda — waar zij van het noodige, zooals water, brandhout enz. moesten worden voorzien, — alles ingenomen te hebben, werd den 25sten Februari door Weyland met de schepen onder zijn bevel, de reis naar Nieuw-Guinea aaangenomen.

De journalen van deze reis, hoewel zij naar het Vaderland

werden gezonden, ontbreken, evenzoo het rapport over de reis, uitgebracht door de Raden van Indië Zwaerdecroon en Chastelijn.[1] Wij kunnen dus slechts alleen het weinige mededeelen wat wij hierover in de papieren der Compagnie vonden aangeteekend.

Maar wat ons bij het gemis hunner journalen eenigszins schadeloos stelt is, dat de kaart der reis bewaard is gebleven. Zij heeft in onze dagen nog niet alle waarde verloren, maar werd belangrijk genoeg geacht te worden uitgegeven, hetgeen in 1866 op last van het Departement van Koloniën heeft plaats gehad.[2] Wij komen later daarop terug. Volgen wij eerst onze reizigers.

Daar er op Banda geen personen gevonden werden, die hun op de reis als tolken konden dienen, richtte men zich even als vroeger tot de Orang Kaja's van Keffing, om door hunne tusschenkomst daarin te voorzien. Uit de negorij Killetay, op vijf mijlen afstand van Rarakit op Ceram, kreeg Weyland dan ook ten dien einde den Orang Kaja Lokman, benevens nog vier Keffingers aan boord, terwijl hij al verder volgens order uit de chaloup Keffing den Stuurman Pieter in 't Huisje, die in dat vaarwater niet onervaren was, overnam, en hem door een ander stuurman van zijn eigen schip liet vervangen.[3]

Volgens bekomen berichten van Inlanders uit de Papoesche eilanden waren de schepen in het laatst van April onder het groote eiland Waigioe — Waygeeuw, Waygamme, Angieuw of Angireeuw der Compagnies kaarten — waar zij voor enkele negorijen hadden geankerd, als Moeka-Omka aan de Zuidkust, Ompay of Onpay aan den Westhoek en Waygeeuw.[4]

De Groote Imbocht op de kaart voorkomende en nu bekend onder den naam van Geelvinksbaai, schijnt door hen in het laatst

---

[1] Het rapport van dezelfde heeren over de reis naar Nieuw-Holland is daarentegen nog aanwezig. Zie de meeraangehaalde reizen der Nederl. naar het Zuidland.

[2] Zij werd uitgegeven met eene «Geschied- en zeevaartkundige toelichting betreffende eene kaart van de Geelvinksbaai op de Noordkust van Nieuw-Guinea, volgens de opname van Jacob Weyland, in 1705.»

Het eerste gedeelte is van onze hand, het tweede van de hand van den heer Obreen.

[3] Inkomende brief bij den Gouverneur Jacob Claesz. Banda 8 Maart.

Op de kaart komt in het N. W. ten N. van het eiland Misool, een eilandje met zijn naam voor.

[4] Brief van Ternaten van 20 September 1705.

van Mei en de eerste dagen van Juni onderzocht, want men vindt in het diepste dezer baai twee hoeken, waarvan de eene genaamd is Pinkster West- en de andere Pinkster Oosthoek. Men mag met eenigen grond hieruit opmaken, dat zij zich aldaar de Pinksterdagen, — die in 1705 op den 31sten Mei en 1sten Juni inviel — hebben bevonden.

De volgende maand Juli waren zij van om de Oost terug, want op den 21sten van die maand ontving de Stuurman Dirck de Coninck, van de pantjalang Nova-Guinea, volgens resolutie van den Scheepsraad van de Geelvink van den 18den te voren, omtrent Roemangay op de Noordkust van Nieuw-Guinea genomen, 't bevel, om, zoodra hij van de Geelvink scheidde, de reis te nemen door de Straat tusschen het Westergedeelte van de Noordkust van Nieuw-Guinea en het daar benoorden liggende gebroken land, en verder het binnenste van de bocht Salwaat en Ony, om van die Straat, voornamelijk van deszelfs Zuidzijde en van die bocht eene behoorlijke zeekaart te maken.

Na dit te hebben verricht moest de pantjalang naar Ony zeilen, en aldaar tot het midden der maand September op de Geelvink wachten; mocht dit schip alsdan daar nog niet zijn aangekomen, dan zou hij ten spoedigste de reis naar Banda voortzetten.

Toen de pantjalang van de schepen afscheid nam, waren deze bezig met het peilen en opnemen der kust. Eenige dagen later namen zij — volgens de Instructie — den koers Westwaarts naar de bocht van Weda op Halmaheira. Hier ontmoetten zij op den 1sten Augustus in de nabijheid der eilanden Wiedja, niet verre van den hoek Libobo, in de genoemde bocht gelegen, de pantjalang de Leervisch, Stuurman Cornelis Tamesz. Deze vernam bij het aan boord komen van de Geelvink van den Schipper niet veel bijzonders. Van het scheepsvolk vernam hij, dat zij op hunne reis naar de Noord- en Oostkust van Nieuw-Guinea herhaalde malen door inlandsche vaartuigen vijandelijk aangevallen waren; dat er een matroos van de pantjalang, die bij hen was geweest, door een pijl doodelijk gewond was geworden; dat er op de Geelvink vier zwarten waren, waaronder een die goed Maleisch sprak en zich voor het Hoofd van een negorij uitgaf; dat er buiten boord van het jacht een klein inlandsch vaartuig hing, doch dat men niet wist hoe zij daaraan waren gekomen, noch ook van waar die zwarten waren; dat zij reeds twaalf dooden hadden en het getal hunner zieken dagelijks vermeerderde.

Schipper Weyland verleende Tamesz. eenige hulp, sleepte hem uit de bocht van Weda tot in het gezicht van Poeloe Pisang, waar hij hem liet slippen en gelastte hem aan den Gouverneur van Ternate, Pieter Rooselaer, kennis te geven dat hij — Weyland — zijne reis naar Ony stond te vervolgen.

Den 16den van dezelfde maand ontmoetten de beide schepen de pantjalang de Crab, Stuurman Hendrik Jansz. van Dijk, tusschen Poeloe Misool [1] en Poeloe Kanary, twee dagen nadat hij eerstgenoemd eiland had verlaten.

Het ongunstige weder belette van Dijk op de Geelvink over te gaan, doch uit den mond van den Schipper of een der andere officieren, vernam hij dat zij van Ony kwamen; dat zij reeds ettelijke dooden en veel zieken binnen boord hadden, en genoodzaakt waren en het voornemen hadden den steven naar Boeroe te wenden, om zich aldaar te ververschen en van het noodige te voorzien. Van Dijk werd gelast bij aankomst te Ternate, daarvan aan den Gouverneur kennis te geven.

Den 20sten Augustus liepen beide schepen in de bocht van Kajeli op Boeroe binnen, en wel in eenen zeer „desolaten" toestand.

Den 24sten kwam dit bericht te Amboina, waar de Gouverneur Balthasar Coyett ten spoedigste alle mogelijke ververschingen, benevens een twaalftal manschappen ter hunner hulp derwaarts zond, terwijl het opperhoofd van Boeroe den last ontving hen in alles zooveel mogelijk te adsisteren. De zieken werden met orembaais afgehaald en naar het hospitaal te Amboina gebracht, waar eenige dagen later het lekke vaartuig de Kraanvogel met veel moeite — daarin door eenig volk van Boeroe geholpen — mede ten anker werd gebracht; de Geelvink zeilde van Boeroe naar Banda, waar het op den 17den September ten anker kwam.

Het jacht Oostvoorn, dat in de bocht van Sagewin, tusschen de eilanden Salawati en Batanta gelegen, ten anker lag, zond, op een gerucht dat er zich schepen in dat vaarwater bevonden, een vaartuigje af om daarnaar onderzoek te doen, en gaf daarop mede een der Tidorsche Gecommitteerden Ngoffamaneira, genaamd, die op het jacht waren.

Deze ontmoette de pantjalang Nova-Guinea op den 12den Augustus, doch deze ontmoeting was verre van vredelievend.

---

[1] Ook dit eiland heeft verschillende benamingen in de kaarten en papieren der Compagnie als: Moxel, Mysal, Mioeoul, Massouwel, Missoal enz.

Op de hoogte van het eilandje Jeffimaan (Cocksbrood) benoorden Salawati kreeg hij hem in het zicht; de pantjalang liet een Princevleugel en geus waaien. Hij schepte daarop naar de pantjalang, en op de vraag daarvan gedaan, onder het wuiven en zwaaien met een witten neusdoek, geantwoord Orang Tidori, Orang Tidori, werd dit beantwoord door de pantjalang met geschut- en geweervuur op de prauw. Het volk sprong over boord; toch werden eenige hunner doodelijk getroffen. Met veel moeite gelukte het Ngoffamaneira een gedeelte van zijn volk weder aan boord van de prauw te doen komen, doch negen hunner zwommen naar land.

Hij deed verder zijn best om van de pantjalang weg te scheppen, 't geen hem, daar deze vastraakte, mocht gelukken; de pantjalang raakte evenwel weder los en achtervolgde de prauw tot aan de Noordkust van Salawati of den hoek van Sagewin, doch ontkwam hem toen door de duisternis.

Op het bericht hiervan maakte het jacht Oostvoorn zooveel spoed als mogelijk was om de pantjalang op te zoeken. Den volgenden morgen ten 10 uren zag hij deze aan de Noordkust van Salawati ten anker liggen, met de Princenvlag van achteren afwaaiende; zoodra hij binnenschoots was, deed het jacht een schot, waarop de pantjalang de vlag streek en een Onderstuurman aan boord zond.

Toen deze bevestigde dat het de Nova-Guinea was, liet men den Gezagvoerder Dirk de Coninck aan boord komen en ontving deze eene scherpe berisping over hetgeen er voorgevallen was en liet hem daarvan eene verklaring geven.

De overheden van het jacht vernamen over de reis langs de Noordkust niets meer dan wij reeds weten. Men liet de pantjalang zijne bezigheden vervolgen, namelijk het opnemen der kust van Salawati, waarna hij naar Batanta zoude oversteken om ook dit eiland mede in kaart te brengen. Het jacht keerde weder naar het eiland Sagewin terug.

Den 24sten September kwam de Nova-Guinea te Banda ter reede, waarmede al de vaartuigen van hunne reis naar Nieuw-Guinea terug waren.

Zooals wij reeds opmerkten, werden de journalen enz. dezer expeditie naar het Vaderland gezonden; geen wonder dan ook dat in den Secreten brief aan de Bewindhebbers van den 30sten November 1706 slechts weinig over de reis medegedeeld, maar naar de overgezonden stukken wordt verwezen. Het bepaalt zich

dan ook maar alleen tot een eenvoudig overzicht en eenige beschouwingen naar aanleiding van den afloop. Zoo zegt de H. R. o. a.: „Dat er tegen vorige informatien en geruchten geen specerijen of derzelver boomen ontmoet of ontdekt zijn geworden.

Geen menschen die handelbaar of te genaken, maar puur wild, boos en naakt bevonden zijn, vol van verraderijen en afkeer van de onzen.”

Hieruit kon men opmaken dat andere Europeanen, die daar mochten komen, op dezelfde wijze zouden worden behandeld. Daar dus die landen niet alleen van specerijen ontbloot, maar ook ongeschikt waren voor hen die zich aldaar zouden willen vestigen, om zooveel nader bij de Molukken te wezen, zoo gelooven zij dat de bekommeringen, die de Bewindhebbers ten aanzien van Nieuw-Guinea koesterden, weggenomen, en daarmede tevens vervallen de bedenkingen om door contracten van recognitie, betaling of anders, de Compagnie te kunnen verzekeren van zulke nieuwe specerijen, die *„reeds met de oude bekende nagelen en noten zoo grootelijks overkropt en beladen zat”*.

Zij hoopten dus „dat God de Heere genadiglijk de Compagnie alleen zou laten behouden, de specerijlanden, die zij nu zooveel jaren bezeten had, en de overvloedige winsten daarvan bekomen, genoten worden, indien den verkoop alleen maar als in vorige tijden met kracht werd voortgezet.”

Het kon nu bovendien geen ongerustheid baren, daar men bevond, dat de meeste inlanders in de Papoesche eilanden, den hoek van Ouy, den gebroken hoek van Waygeeuw en de Noordkust van Nieuw-Guinea, hoe woest en wild zij ook waren, echter den Koning van Tidor voor hunnen Heer scheuen te erkennen en hem jaarlijks door tusschenkomst van zijne gezanten eenige amber en slaven opbrachten. [1] Hierdoor zou mede voldaan wezen aan de intentie van de Bewindhebbers: *„om de buitenkust van Nieuw-Guinea met de bijliggende eilanden onder het gezag van dien Vorst te stellen”*, op wiens naam men dan ook ten allen tijde het belang der Compagnie tegen vreemde indringers zou kunnen staande houden.

Het zou ook onnoodig zijn om Keffing aan de Compagnie onderhoorig te maken, evenmin het eiland Gebi in bezit te nemen; beiden zou den Koning van Tidor onaangenaam wezen

---

[1] In het laatste gedeelte komen wij hierop terug.

en verbitteren, behalve dat het voor de Compagnie last zonder voordeel zou wezen, zoolang men het voor een stelregel moest houden, gelijk dit meermalen in hunne brieven was aangetoond: *„dat der Vorsten oprechte vriendschap en ware goedwilligheid, de beste bazis maakt tot securiteit voor 's Comps. dierbare specerijen en derzelver belangen.„*

Er blijft ons nog over het een en ander mede te deelen over de van die reis bestaande kaarten. Zij zijn twee in getal, de eerste, N. 488 van den Inventaris der kaarten op het R. A., is vervaardigd op een blad ter grootte van 0.52—0.74 M. De breedte gaat van 1° 50′ N. tot 7° 30′ Z. of van den hoek van Waymelle in de bocht van Boely, op de Noord Oost kust van Halmaheira tot en met Ceram, de Kei- en Aroe-eilanden; van de hier tegenover gelegen Z. W. kust van Nieuw-Guinea is slechts de kustlijn aangegeven en draagt van Honij (Wonin) af om de Z. en Z. O. geen namen.

Van den hoek van Waymelle op Halmaheira, hierboven genoemd, brengt ons de kaart langs eenige Papoesche eilanden om de Oost tot Geelvinks Oosthoek met de voor deze baai gelegen eilanden. De schaal is van 30 D. m. = 105 m. m.

De tweede kaart bestaat uit twee bladen, N. 489 en 490 van den Inventaris, en zijn nagenoeg van dezelfde grootte als N. 488, doch op eene schaal van 20 D. m. = 135 m. m.

Het Westelijk blad loopt van 1° N. tot 3° 40′ ZBr. of van de bocht van Boely tot Ceram, waarvan de N. W. en die van Larakit (Rarakit) of N. O. hoeken slechts worden aangegeven. Van de Z. W. kust van Nieuw-Guinea strekt zij niet verder dan tot den hoek van Wonin, en om de Oost van de bocht van Boely tot aan den hoek van Pamenoeke op de Noordkust van Nieuw-Guinea. Hierin zijn begrepen de Papoesche eilanden.

Het tweede of Oostelijk blad, n° 490, strekt van 0° 30′ N. tot 4° 10′ ZBr. of van den hoek Brebes — ruim een graad Westelijker gelegen dan Pamenoeke, — de Noordkust van Nieuw-Guinea tot Geelvink's Oosthoek met de voor en in deze groote inbocht gelegen eilanden, reven enz.

De beide bladen sluiten niet juist aan elkaâr, zooals men ziet, ook de teekening der graad- en kompaslijnen komen niet overeen, doch beide behooren te zamen, hetgeen uit de beschrijving der kaart n°. 488 voldoende blijkt Beide kaarten geven de uitkomster

van dezelfde reis; maar, daar de laatste of nº 489 en 490 op grooter schaal zijn vervaardigd, vindt men dienteugevolge daar meerder aanteekeningen en loodingen op.

Toen dan ook tot de uitgave dezer kaart werd besloten, gaf men wijselijk de voorkeur aan de meest uitvoerigste der beide kaarten, hetgeen op het Topographisch Bureau van Oorlog zeer nauwkeurig en met zorgvuldigheid werd verricht.

Met de kaart voor zich kan men — ook bij het ontbreken der dagregisters — zich eerst een denkbeeld vormen van de belangrijke uitkomsten der reis van 1705. Men legge ze slechts naast de kaart der twee reizen van Tasman en Visscher (1643—1644), of de op groot bestek vervaardigde kaart van eerstgenoemden (1644) en men zal eerst recht duidelijk het verschil ontwaren dat er tusschen deze kaarten bestaat.

Zoo ziet men, om ons hier alleen bij het Oostelijk blad te bepalen, daar wij op het Westelijk bij ons derde gedeelte van zelf terug moeten komen, op de kaarten van 1643 en 1644, slechts een schijn van de Groote Imbocht, terwijl men deze tot in het diepste der baai aangetoond en met uitvoerige aanteekeningen voorzien op de kaart van 1705 vindt geplaatst.

Ziet men op de twee genoemde kaarten het gedeelte der Noordkust tot aan de Westhoek van de Groote Imbocht nagenoeg in de strekking van West tot Oost, hier integendeel is die meer volgens hunne ware strekking gelegen.

Wij hebben niet kunnen ontdekken, wanneer en door wien den naam van Geelvink aan deze groote inbocht werd gegeven; doch betwijfelen of dit door de ontdekkers is geschied, en wel omdat men op de kaart van hunne reis, aan de Noordkust tusschen 133° en 134° O. L. Gr. eene vrij diepe baai, met den naam van Geelvink's baai vindt aangeteekend,[1] en ze waarschijnlijk wel niet tweemaal denzelfden naam zullen hebben gegeven, zoodat de Geelvink's baai op de kaart dan ook alleen maar den naam van de groote inbocht draagt.

De kaart van 1705 bleef echter aan het algemeen niet geheel onbekend. De bekende Nicolaes Struyck gaf daarvan in zijn 3de deel van de „Uitgezogte Verhandelingen" in 1758 eene verkleinde kopij, terwijl eene beschrijving van de baai te vinden is in zijne „Beschrijving der staartsterren enz. Amsterdam, 1753",

---

[1] Op eene Engelsche kaart van het begin dezer eeuw komt deze baai te leggen op 0° 45′ ZBr. en 133° 40, nabij kaap Ignessoi.

welke beschrijving vermoedelijk overgenomen is in de „Historische beschrijving der reizen, 18de deel blz. 424. Amsterdam, 1759", hoewel den naam van de schrijver er van niet wordt opgegeven.

Doch hoe dit zij, het is meer dan waarschijnlijk dat òf de schrijver òf de inzender bekend is geweest met de journalen van de reis van 1705, niettegenstaande er eenige namen worden genoemd, die in de origineele kaart niet worden aangetroffen. Wij lezen daar namelijk: „In het jaar 1705 zondt men een jacht de Geelvink genaamd ter ontdekking van de Zuid Oostelijke kust van Nieuw Guinea, wier ligging het zeer verschillende vondt van hetgeen men er van in de gemeene kaarten ziet.

„Het verhaal van dezen togt is te droog om in zijne aaneenschakeling gelezen te worden; weshalve men hetzelve in een tafel gebracht heeft, om het eenige meerdere klaarheid bij te zetten. *Uit de woorden waarmede het Hollandsche dagregister begint en sluit*, schijnt de gemelde kust de omtrek van een groote open en breede baai te zijn, welke men alhier beschrijft; doch het is te verwonderen, dat men noch breedte nog lengte aangeteekend heeft."

Dat Dalrymple, de beroemde Hydrographer der Engelsche Oost Indische Compagnie, deze kaarten heeft gekend, blijkt uit zijn atlas, waarin zij voorkomen met den titel „Chart of the Western part of New-Guinea and the adjacent straits from a Dutch Map. Seemingly belonging to the Voyage of the Geelvink in the year 1705" en „Chart of a Great Bay on the North Side of New-Guinea from a Dutch Map."

D'Entrecasteaux en de Krusenstern hebben in hunne atlassen van de kaarten van Dalrymple gebruik gemaakt, doch wij mogen hier niet verzuimen op te geven, dat op de kaart in den atlas van D'Entrecasteaux de baai, die bij Dalrymple „the Great Bay" wordt genoemd, onder die van „la baie de Geelvink" voorkomt; wellicht dat zij dien naam aan den Franschen zeereiziger te danken heeft.

Op de kaart van Nieuw-Holland, Nieuw-Guinea enz. behoorende tot de door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap bekroonde verhandeling van de heeren Bennet en van Wyk Rz. in 1825, die vooral ten opzichte van Nieuw-Guinea veel te wenschen overlaat, leest men bij het eiland Louisiade 1768: „Ontdekt door het Hollandsch jagt Geelvink 1705"; waaraan dit is toe te schrijven bleef ons onbekend, want het is meer

dan waarschijnlijk dat de Geelvink in 1705 dit eiland niet heeft kunnen ontdekken.

Over de waarde, die de kaart der Groote Geelvink's baai, volgens de opname van 1705, tegenwoordig nog heeft voor de Hydrographie, verwijzen we onze lezers naar de zeevaartkundige toelichting, hiervoren aangehaald.

§ 5. Jacob Roggeveen. 1721—1723.

De ontdekkingsreis van Jacob Roggeveen, die door de West-Indische Compagnie daartoe in staat gesteld werd, van hoeveel belang ook voor de geschiedenis des aardrijkskunde, levert voor ons doel betrekkelijk weinig op. Zij werd meermalen uitgegeven, [1] het laatste en beste tevens, volgens het gehouden journaal, door het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen in 1838. Het werd sedert jaren te vergeefs gezocht onder de papieren der W.-I. Comp., toen het werd gevonden in die der Oost-Indische Comp., onder het opschrift: „Papieren van Batavia, Toucherende de geconfisqueerde West-Indische schepen den Arent en Thienhoven, in dato 30 November 1722.”

Het zich daaronder bevindende journaal gaat niet verder dan den 18den Juli 1722, toen men de vaste of Noordkust van Nieuw-Guinea nog niet had bereikt, zooals wij zullen zien bij het volgen van het journaal.

Op den 2den Juni 1722 werd er in den Scheepsraad besloten dat, daar men gekomen was op de gegiste ZBr. van 3° 45′ en 182° 30′ Oostelijk „men met de cours van West zal aanvangen, en daarbij zoolang continueren, totdat zij de vaste kust van Nieuw-Guinea in het gezigt zullen bekomen hebben, en dan vervolgens langs dezelve kust, tot zij die Oostwaarts van hen bevinden; dat is: hun coursen in dier voegen te rigten, dat men tusschen Nieuw-Guinea en het eijland Gilolo sal trachten door te loopen; dan (naar dat de wind ons noodzaakt) bezuijden of benoorden het eijland Ceram; vervolgens naar het eijland Bouton om aldaer te ververschen, water en brandhout te halen enz.”

Het was op den 17den Juli op den middag, dat het gegist

[1] Zie Bibliographische Adversaria. Bouwstoffen voor eene Bibliographie van Nederlandsche Reisbeschrijvingen, door P. A. Tiele, blz. 60, No 232. 1873.

bestek gaf 2° 4′ ZBr., de lengte 167° O. Met zonsondergang deed men sein van in het W. Z. W. land te zien, doch door de dikke donkere nevelen, die het land dekten, kon men den afstand niet bepalen.

Met het aanbreken van den dag (18) kreeg men land te zien in het Z. O. op omtrent 6 mijlen. Hetgeen men nu zag, bevond men „twee à drie (sijnde het derde kleijn) eijlanden van tamelijke groote te wesen en niet verre afgescheijden van de vaste kust van Nova-Guinea, welkers strekking W. N. W. en N. W. ten W. is, dat wij onderscheidenlijk kunnen beoogen.” Daar hunne breedte op den middag volgens het gegist bestek was 2° 4″ Z. en 165° O. L., mag men veronderstellen dat zij dien morgen het Visschers eiland van de kaart van Tasman en Visscher zullen hebben gezien.

Met dezen datum eindigt het journaal van Roggeveen; daar het bekend is dat de schepen den 9den September voor Japara, op de Noordkust van Java ten anker kwamen, blijkt hieruit dat er ruim een vijftigtal dagen aan het journaal ontbreken.

Op de kaart van de Heeren Bennet en van Wyk Rz. waarvan vroeger is gesproken, vindt men de koerslijn van de schepen van Roggeveen tot aan het eiland Java gevolgd. Dewijl nu het journaal niet Westelijker gaat dan tot 165° L.O. — ruim 148° 30′ L.O. Gr. — zoo zal men die lijn wel niet voor hoogst nauwkeurig hebben te houden, en dit te minder omdat wij bespeuren dat die lijn getrokken is bezuiden den Archipel van Marken, gelegen op nagenoeg 4° 55′ Z.Br. en 174° O.L, terwijl men uit het journaal ziet, dat het eerste land, dat men zag, gelegen was op 2° 4′ Z.Br. en 167 O.L. of 7° = 105 mijlen Westelijker, waaruit zou blijken dat die Archipel door hen niet is gezien en zij benoorden daarvan zijn langs gezeild. De Zeeuwsche Maatschappij, die mede eene kaart achter het door haar uitgegeven journaal heeft gevoegd, heeft zich o. i. te recht onthouden de koerslijn der schepen verder dan tot op 165° O.L. door te trekken.

BIJLAGE.

KAART VAN TASMAN 1643.		KAART VAN TASMAN 1644 M. S.

Van het Westen naar het Oosten.

	148° O. T.	Abel Tasmans Passagie.
Hoog Eylant		Hoge Eylandt.
Gebroocke hoeck		Gebroocken landt.
	149° 30′	Dese Cust is doorgaers redelyck hoogh.
Cabo de goede hope	150° 20′	Caep de goede Hoop.
Hier begynt het hoghlant form sonder eenige voorland	151°	Hier begint heel hoogh landt tot op de Zeecant als Ilho Formosa sonder eenigh voorlandt.
	152°—153°	Tamelyck laegh landt.
Willem Schoutens Eylanden . .	153°	Het Eylandt is hier hoog (West-Hoek. Willem Schoutens Eylandt. Ende hier laegh (Oost Hoek.
Desen klyne Eylandekens gestel uit het journal van Willems Schoutens alsoo maer eenige hebbe	154°	Dese Cleene eylantjens gestelt uyt het Journael van Willem Schouten alsoo maer eenige gesien hebben.
Hier vol revieren	155° 30′	Hier vol revieren.
dese Cust is al van een laegh lant met boom een volgens den afwaterings vol grote boom en rivier.	156° 30′	Dese Cust is van een laege landt met boomen en volgens d'afwateringh vol grote revieren.
Arimoa	157°—158°	Arimoa. Joan Maetsuyckers Rhede.
Moa		Moa.
Akal		Tackal.
Witte Reed		Willems Rhede. Jamma aen dit Eylandt g'anckert gelegen. Medemo.
dese Cust is genamt betaft . .	.	Dese Cust is genaemt Betaff. Laegh voorlandt ende hoogh binnen landt.
Laeg Eylandekens	158°	Laege Eylantjens.
hoogs hoeck	159°	Hoogen bergh.
dese Cust is redelick hoogh op de zeekant mest al laegh voorlant.	159°—160°	Dese Cust is redelyck hoog doch op de Zeekant meest laegh voorlandt.
lage Eylandekens	160° 30′	Laege eylandekens.

Hierbij dient te worden opgemerkt, dat de kopiïst van de kaart 1643 het schrift niet goed heeft kunnen lezen, van daar de onsamenhangende spelling van eenige woorden.

DERDE GEDEELTE.

DE REIZEN NAAR DE PAPOESCHE EILANDEN.

Wat de Nederlanders van deze eilanden in de 17de eeuw bekend was.

Alvorens dit onderwerp te behandelen, komt het ons niet ongepast voor hier vooraf te laten gaan eene korte beschrijving der Papoesche eilanden, zooals zij in het jaar 1706, door den Gouverneur der Molukken Pieter Rooselaer werd opgemaakt.

Al de in deze beschrijving opgenoemde eilanden stonden onder het gezag van den Sultan van Tidor.

Rooselaer begint zijne beschrijving van den hoek van Libobo, gelegen in het district Patani op de Oostkust van het eiland Halmaheira. In de richting naar het Z. O. van dezen hoek, op ongeveer 12 mijlen afstand, zegt hij, ligt:

Poeloe Pisang, en is het eerste of Westelijkste der Papoesche eilanden. Het is niet alleen onbewoond, maar ook bijna geheel met steile klippen omgeven, zoo zelfs dat het niet dan met inlandsche schepvaartuigen kon worden aangedaan. Het is groot in omtrek bijna twee mijlen, en aan den Z. O. en N. kant met welige notenboomen beplant bevonden, die in 1705 werden omgehakt. Niet zeer verre van daar in het O. ten N. liggen de eilanden:

Boo, bestaande in 23 stuks, die allen zeer klein, dicht bijeen liggen en onbewoond zijn. Door de reven, waarmede zij omgeven zijn, zijn zij niet wel met schepen of chaloupen aan te doen, hoewel er aan de Z. en N. W. zijde zeer geschikte ankergrond gevonden werd.

Almede in het O. ten N. op zes à zeven mijlen afstands van dezen groep ligt:

Pappo (Poppa, Popa). Het strekt meerendeels O. en W.,

is omtrent 7 mijlen lang en aan de Z. W., W. en N. W. zijden met kleine eilandjes bezet. Dit eiland is meest woest en weinig bevolkt, men vindt er slechts een klein negorijtje, Poppa, staande onder het bestuur van een Kimalaha. In het Z. en Z. O. van Poppa, op ongeveer 10 mijlen van daar ligt het groote eiland:

Mixoal (Misool). Het heeft nagenoeg 40 mijlen in omtrek, en met veel eilandjes en klippen omringd, doch voornamelijk aan de Oost en Zuid-Oost zijde. Het eiland is onder twee Koninkjes verdeeld, schatplichtig aan of liever onderdanen van den Koning van Tidor. De een, wiens rijk den naam van het eiland voert, namelijk Misool, houdt zich aan den Oostkant in het diepste van een bocht op. Zijne onderdanen, zoo mede die van den Kapitein-Laut, die ieder een negorij aan het strand bewonen, alwaar elk in het zijne met gelijk gezag gebiedt, bestaan, zoo Mohammedanen als Heidenen, in ruim 3000 weerbare mannen. De Heidenen, die landwaarts in en op het gebergte wonen, maken hiervan wel het grootste getal uit; ook zijn zij den Mohammedanen, die in beide de negorijen zich in huizen op staken boven het water gebouwd, ophouden, onderdanig. De andere Koning, die het rijk van Waygamma regeert, heeft vroeger zijne negorij in het N. W. van het eiland niet verre van den Westelijken hoek gehad, doch woont nu aan den Zuidkant. [1] Zijne onderdanen zijn, evenals die van den vorst en Kapitein-Laut van Misool, verdeeld in Mohammedanen en Heidenen, doch kunnen nauwlijks een getal van 5 à 600 koppen uitmaken. Behalve eenige vruchtboomen brengt het land weinig of niets voort, waartoe buiten twijfel de luien aard der Inlanders — die zich meest allen met drooge sagoe of boombrood voeden — veel bijdraagt.

Hun voornaamste handel bestaat in slaven, die, wanneer zij op roof uitgaan, buit maken en ook wel van die van Salawati opkoopen. Zij verkoopen die slaven, benevens eenige paradijs- en andere vogels, die daar voorkomen, aan de Cerammers.

Het eiland heeft goed water en men vindt er goeden ankergrond.

In het N. O. van Misool op ongeveer 18 mijlen afstand ligt het eiland:

Salawati, van hetwelk de Z. O., Z. W. en N. W. kust in

[1] Zooals wij later zullen zien heeft de Koning van Waygamme zijne negorij overgebracht van den Zuidkant naar de N. W. zijde; dit schijnt Rooselaer niet bekend te zijn geweest.

1705, toen er eene bezending derwaarts werd gedaan, is opgenomen. Aan de Z. O. en Z W. kust liggen een aantal kleine eilandjes en reven, tusschen welke, volgens de daarvan gemaakte kaart, meest overal goede ankergrond wordt gevonden.

Salawati is redelijk wel bevolkt, het grootste aantal houdt zich landwaarts in en in het gebergte op, in kleine gehuchtjes verdeeld, zonder echter aan eene vaste woonplaats gebonden te zijn.

De strandbewoners en daaronder voornamelijk de Hoofden — waaraan de bergvolkeren onderdanig zijn — volgen, hoewel zij zeer onkundig zijn, de leer van Mohammed.

Zij zijn allen onderdanen van den Koning van Tidor.

De voornaamste negorij, waar de Koning en de Kapitein-Laut van Salawati hun verblijf houden, is gelegen aan de Z. O. kust, aan den Z. O. oever van eene rivier. Evenals te Misool zijn de huizen voor het grootste gedeelte op palen, boven water uitstekende, gebouwd. Het volk onderhoudt zich, gelijk die der nabijgelegen eilanden, met den roof, voornamelijk op de inwoners van Nieuw-Guinea; voorts met sagoe, schilpadshoorn enz., die zij aan de Tidoreezen en Keffingers, met welke laatste zij hunnen voornaamsten handel drijven, verkoopen.

Beoosten Salawati ligt de vaste wal van Nieuw-Guinea; die wal vormt met de Z. O. kust van Salawati, een Straat van 1 tot 4 mijlen breed en voor de grootste schepen bevaarbaar.

Op dit gedeelte van den vasten wal liggen verschillende negorijen, die den Koning van Tidor voor hunnen heer erkennen.

In het N. W. van Salawati ligt het eiland:

Battanta (Batanta); het is smal en langwerpig. Die twee eilanden vormen een Straat, waaraan de naam van het eilandje Sagewin,[1] gelegen aan den mond van de Straat, naast den wal van Salawati aan de Zuidkust, wordt gegeven.

Batanta wordt even als de andere eilanden door Papoeëzen bewoond, doch zij hebben geen vaste woonplaats, en zijn aan die van Salawati onderdanig.

Zeer nabij en benoorden Batanta liggen onder meerdere kleine eilandjes, die van:

---

[1] In de Carta del viaggio della Pirocorvetta Vittor Piscani fra l'isola Geby e gli stretti di Galliwo e di Kelang. Comandante Lovera 1872. Revista Marittima Aprile 1873, wordt dit eilandje genoemd Rogevin. I. Het is mogelijk dat men meent dat dit eilandje door Roggeveen in 1722 is benoemd; dat dit niet zoo is, ziet men in de kaart van 1705.

Neeuw [1] en Gamma, beiden zijn onbewoond, doch het laatste is vrij grooter dan het eerstgenoemde.

Waygeeuw (Waigioe) is het grootste der Papoesche eilanden. Het ligt benoorden Salawati, Batanta en Gamma; de lengte wordt gerekend op 34 mijlen, de strekking is meest Oost en West, vol inbochten; de Zuidkust is door de onzen alleen bevaren en ten gevolge daarvan het best bekend.

In eene heel diepe inbocht, waarvan de ingang of het inkomen aan de Z. O. kust ligt, houdt de vorst van Waigioe zijn verblijf in een negorijtje, Cabielolo genaamd.

Aan den Oostelijken hoek ligt het negorijtje Wortjouw en aan de Westzijde de negorij Oenpam, dat uit vier kleine bijeen zijnde negorijtjes bestaat.

De hiergenoemde strandbewoners zijn onderdanen van den Koning van Tidor, en onderhouden zich op dezelfde wijze als die van Salawati.

In het Z. en W. van Waigioe vindt men een menigte kleine eilandjes, allen onbewoond en waarvan:

Gagy het Zuidelijkste is. Het eiland, Gebe (Gebi) zijnde smal en langwerpig, heeft ongeveer 15 mijlen in deszelfs omtrek. Men vind daarop aan den Noordkant drie negorijen, als Senapo, Gajepo en Omore, onder hunne bijzondere Hoofden en onder den Koning van Tidor staande. De inboorlingen zijn voor het grootste gedeelte Heidenen en kunnen nauwelijks 4 à 500 mannen uitmaken.

Nog liggen dicht bij en in het N. O. van Gebe twee onbewoonde eilandjes Johi en Oeta.

Op de eilanden Salawati, Batanta, Gamma en Waigioe, zijn goede en versche rivieren, zoodat men er zich genoegzaam van water kan voorzien; doch behalve water en gebakken sagoe, benevens eenige weinige boom- en aardvruchten, zijn er geen levensmiddelen te bekomen.

De inboorlingen van al de genoemde eilanden, waaronder Misool en Nieuw-Guinea mede worden begrepen, worden Papoeëzen genaamd. Zij zijn van eene middelbare lengte en zwart van kleur, hebben kaffers en ook gekrispt haar, dat zij lang laten groeien, en hun onzienlijk (onaanzienlijk) maakt.

Zoowel mannen als vrouwen gaan geheel naakt, met uitzondering dat zij de schamelheid met een wartel bedekken, hals en

---

[1] In de kaart als voren William I.

armen met allerlei soorten van koralen, stukjes van pijpen (?) enz. versieren. Zij zijn zeer onnoozel en onkundig, doch wreed, roofzuchtig en moorddadig. Hunne wapens zijn pijl en boog, schild en zwaard, ook werpspies.

De strandbewoners zijn goede zeelieden en gebruiken lange, smalle, doch zeer snelle schepvaartuigen.

Zij aanbidden allerlei vreemde zee- en landgewassen. Zij maken figuren van menschen, beesten en visschen waaraan zij offeren; ieder huisgezin heeft zijne bijzondere afgoden.

De Hoofden der strandnegorijen, die meest allen van Tidorezen en Cerammers afkomstig zouden wezen, hebben lang haar en gaan gekleed evenals de overige volkeren in de Molukken.

Voor het uiterlijk zijn zij Mohammedanen, doch inderdaad Heidenen, daar zij vrij wat meer werk maken van bijzondere afgoden, — die zij uit vrees voor de Tidorezen verborgen houden — dan van de wet van Mohammed.

De ervaring heeft ons geleerd, dat de lucht in die gewesten voor vreemde volken, maar in het bijzonder voor Europeanen zeer ongezond en besmettelijk is; alsmede dat die eilanden met geen zekerheid door eenige Europeanen kunnen worden bevaren, zonder van Tidorezen vergezeld te wezen.

Vroeger werden onder de Papoesche landen mede begrepen de districten van Weda, Patani en Maba op Halmaheira, benevens het eiland Geby, ongetwijfeld om reden, dat deze volken, als onderdanen van den Koning van Tidor, en om de nabijheid, hunnen voornaamsten handel op die eilanden dreven, en zich ook met de Papoeëzen, wanneer zij eenige expeditiën ten roof deden en in andere gelegenheden vereenigden, zoodat zij voor dezen met hunne rooverijen de kusten van Ceram, Amboina, Celebes en andere eilanden zeer hadden verontrust.

Dat onze oudste zeevaarders kennis droegen van het bestaan dezer eilanden, kan wel niet worden betwijfeld; wij vinden hiervan reeds sporen in de reis van Wolphert Harmansz. 1601—1603. Achter het M. S. journaal zijner reis — op het R. A. aanwezig — zijn eenige stukken van verschillenden aard gevoegd, waarvan er een tot opschrift heeft: „Cort verhael van eenige eylanden daer die van 't eylant Ceram en Banda haer handel mede dryven."

Van de namen dezer eilanden komen er ons eenige zoo corrupt

voor, dat wij het bijna niet durven wagen vergelijkingen te maken. Zij zijn: Mossy, [1] Bantay, Gorram, [2] Papou, Lille, [3] Tymar, [4] Beura, [5] en Nova-Guinea.

Van Mossy [6] wordt gezegd, dat het is gelegen vier dagen van Ceram, zonder dat opgegeven wordt in welke richting. Daar valt het hout, genaamd Mossy (Massooi?), waarnaar zij het eiland noemen; dat hout is van „fatsoen als pijpcaneel;" het wordt door de Javanen veel gekocht, doch het gebruik was den schrijver onbekend, hij vermoedt echter dat zij het gebruikten tot (met) eenige kruiden, „die zij op haar hooft? leggen." Men ruilde het aldaar voor katoenen kleedjes, hout en slaven; ook werd er begeerd ijzer, staal en koralen.

Op Bantay gebruikten de inboorlingen zout bij gebrek aan versch water; daar gaf men in ruil voor kleedjes, die genaamd worden Patto Dragon, slaven en paradijsvogelen.

Op het eiland Papou waren gezocht Kains (kleedjes) als Kain Bali, Kain Cory, goud en gongen; ook ijzer, staal, koraal en zwaarden.

Men ontving hiervoor in ruil slaven; het hout Mossy was er zeer overvloedig. De voornaamste stad was Campaijo en lag drie dagen zeilens van Ceram; ook hier wordt verzuimd op te geven in welke richting.

Van de overige eilanden wordt eveneens met een paar woorden gewag gemaakt.

Duidelijker vinden wij een gedeelte der Papoesche eilanden aangewezen in een brief van Adriaen van der Dussen, Kapitein op het fort Barneveld, op het eiland Batsjian, aan de Bewindhebbers, van den 24sten December 1610. [7]

Hoewel hij deze als één eiland beschouwt, geeft hij echter eenige namen op, die het duidelijk maken dat de kennis er van nog zeer onvolledig is. Hij zegt namelijk dat hij, door het veroveren van het eiland Poeerematten — waarschijnlijk Misool — omtrent 20 mijlen van Batsjian gelegen, hoopt den handel van

---

[1] Moxel? Misool.

[2] Gorram 5 mijlen van Ceram (Goram).

[3] Lille drie dagen zeilens van Ceram.

[4] Timor?

[5] Boeroe?

[6] Misool?

[7] Zie Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge, De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (1595-1610) 3e deel, blz. 335—338.

Sagoe op het eiland Papouwa [1] te verkrijgen, die daar zeer overvloedig voorkwam.

De regeering van dat eiland bestond uit drie koninkrijken: Weige, Mishol en Weigamo, die vasallen waren van den Koning van Batsjian.

Met den geachten schrijver zouden wij geneigd zijn in Weige het eiland Waigioe te zien aangeduid, ware het niet dat ons de afstand tusschen het daarop genoemde Mishol (Misool) wel wat groot voorkwam. Doch het komt ons waarschijnlijker voor, dat een gedeelte der Noordwestkust vroeger dien naam droeg, en wij nog op de kaart van 1711 de eilanden van Way, even benoorden Misool gelegen, vinden aangeteekend.

Mishol is ongetwijfeld het eiland Misool der tegenwoordige kaarten. In Waygamo zouden wij daarentegen zien een der twee koninkrijkjes, waarin dit eiland nog was verdeeld, toen Rooselaer in 1706 zijne beschrijving maakte, en waarvan hij, zooals wij hebben gezien, zegt, dat het eene, hetwelk den naam van het eiland voerde, gelegen was aan den Oostkant in het diepste van een bocht.

Het tweede, Waygamma, lag vroeger aan den Zuidkant van het eiland, doch de negorij werd in de eerste jaren na 1700 overgebracht naar den N. W. hoek. Op de kaart van 1711 liggen dan ook beide op de opgegeven plaatsen; alleen staat niet verre van den Noordwesthoek eene negorij, geteekend met den naam van Nieuw Waygamme.

Het eiland Gammen bezuiden Waigioe gelegen komt in de beschrijving van Rooselaer voor als onbewoond, evenzoo ook op de genoemde kaart.

Het verdient echter opmerking dat van der Dussen schrijft, dat die koninkrijkjes onder Batsjian's beheer stonden; de bevolking maakte zich destijds reeds schudig aan menschenroof op de kust van Ceram, evenals in later tijden.

Nog in 1696 maakte de Koning van Batsjian aanspraak op het eiland Misool. Bij gelegenheid dat de zoon van den Kapitein-Laut van dat eiland, Besje genaamd, met voorkennis van den Koning op Batsjian en met dezen op Ternate was gekomen, verzocht hij onder bedekte termen om een pascedel voor hem om weder derwaarts te vertrekken om op eenige Papoesche eilanden te rooven. Dit werd geweigerd en hem gezegd, „dat de Com-

[1] In een factuur van Ternate van 1612 lezen wij: »de koning van Papoou debet f 135—7—12.»

pagnie aan niemand, van wat conditie hij ook was, consent verleende tot zeerooverijen, maar alle zoodanige verstoorders van de gemeene rust, op wat plaatsen waar men ze kon bekomen strengelijk zou straffen en dat het ongelijk veel beter zou wezen dien gast (Besje) in de ketting te slaan, (daar hij ongetwijfeld wel een deelgenoot zou geweest zijn van de gepleegde rooverijen door die van Misool op de onderdanen van Amboina en Banda) en hem zoo naar Amboina, dan met paspoort naar Misool te laten vertrekken. „

Bovendien betuigde zij niet gemachtigd te zijn, eenige passen naar de Papoesche eilanden, onder Tidor staande, te verleenen, zonder voorkennis van den Koning van Tidor.

Toen de Vorst van Batsjian deze woorden hoorde, begon hij op hoogen toon te beweren, dat Misool hem wettig toekwam en het daarom pretendeerde.

Men vroeg hem toen of hij dit bij wijze van gesprek aanvoerde dan wel op eene „wettelijke„ wijze, waarop de Goegoegoe Djou Mousson, broeder van dien Vorst, eene wijdloopige en hevige rede, doch zonder grond, over die pretentie hield.

De Koning hernieuwde zijn aanspraak op Misool en voegde er bij dit niet alleen op eene wettige wijze „te pretenderen, maar hem ook eigen te zijn;„ waarop men hem voorhield, hoe bij de schifting en deeling der Moluksche landen tusschen de Koningen van Ternate, Tidor en Batsjian in het kasteel Orangie gedaan, en het daarvan opgemaakt contract tusschen die Vorsten en de Compagnie, Misool als aan den Koning van Tidor behoorende, ook aan hem werd toegevoegd. [1]

De Koning van Batsjian berustte hierin echter niet, doch bleef zijn recht op dat eiland vasthouden; men verzocht hem zijn aanspraak met geldige redenen in geschrift te stellen, opdat de Compagnie dan daarin zoodanige maatregelen zou kunnen nemen als de billijkheid vorderde; hij beloofde hieraan gevolg te zullen geven, maar men had er sedert niets meer van vernomen. [2]

Het was niet voor het begin der 18de eeuw, dat er door de Comp^{ie}. meer bijzonder reizen naar de Papoesche eilanden werden ondernomen; [3] want tot dusverre bleef het bestraffen dier eilan-

---

[1] Zie 's Comp^{e}. recht op de Groote Oost. M. S. Bat. 1762. 4°. Ook te vinden in de Verhandelingen van het Batav. Gen. voor K. en W. Deel XXXIII. Batavia, 1868 blz. 9, waar staat 10 Febr. 1660, lees 10 December 1660.

[2] Brief van Ternate aan de H. R van 28 Mei 1697.

[3] Van den tocht van den koopman Simon in 1653 zijn ons geen bijzonderheden bekend. De uitzendingen van Amboina en Banda in 1658 en

ders voor hunne zee- en strandrooverijen overgelaten aan het welbehagen van den Sultan van Tidor, die of niet altoos hiertoe in staat was, of wel dat de daartoe door hem uitgezonden Hoofden gemeene zaak met hen maakten.

Men mag ook niet onopgemerkt laten, dat de Comp^ie^. niet voor omstreeks de helft der zeventiende eeuw in verdrag stond met den Koning van Tidor, die tot dusverre nog door de Spanjaarden werd overheerscht [1].

Wij zouden hier verschillende voorbeelden van de roofzucht de Papoeëzen op de kusten van Ceram, Amboina, Banda, Ternate enz. kunnen aanhalen, doch wij zouden in herhalingen vervallen; het hoofddoel was menschenroof om hen daarna als slaven van de hand te zetten.

Telken reize, wanneer hierover klachten bij de Comp^ie^. werden ingebracht, werd de Koning van Tidor ernstig vermaand dat hij toch waken zou dat dit geen plaats mocht hebben, en, zoo dit al gebeurde, de schuldigen daarvoor te straffen.

Maar een andere reden ontstond er, waardoor de Papoesche eilanden van nu af aan zouden bezocht en meer bekend worden. Het was de sluikhandel in specerijen, die men vernam dat door die eilanders werd gedreven. In de laatste jaren der 17de eeuw waren van tijd tot tijd Engelsche vaartuigen in dat vaarwater gezien, dat der Comp^{ie}. geen geringe zorg baarde, naijverig als zij was op het behoud van den alleenhandel in die dierbare specerijen.

Zoo schreven de Bewindhebbers den 16^{den} April 1701 aan de H. R., om nauwkeurige berichten in te winnen of op deze dan wel gene eilanden, bij de Molukken gelegen, geen nagelen gevonden en van daar door de Zuidzee in Chili en gevolgelijk naar Europa zouden kunnen vervoerd worden. Toen dit schrijven door de H. R. ter kennis van het Bestuur van Ternate werd gebracht, zond deze in het volgende jaar een uitvoerig verslag in over den toestand van het nagelgewas op de eilanden in de Molukken gelegen, waar zij gevonden en niet gevonden werden, om tot de conclusie te komen, „en dat „te naakter en klaarder aan te wijzen, dat wij niet anders „kunnen denken of het gespargeerde gerucht wegens de aan-

1659 naar Goram om hen voor hunnen euvelmoed te straffen, strekten zich niet uit tot de Papoesche eilanden.

[1] 's Comp. recht, enz.; als voren, blz. 8.

„komst van het bewuste schip van Chili in Amerika aan de „Westzijde van Engeland, met een groote kwantiteit nagelen, „noten en foelie, een uitstrooisel is om daardoor niet alleen „de actien op de E. Comp. aanmerkelijk te doen dalen en onze „loffelijke betaalsheeren daaromtrent te ontrusten.”

Zij kunnen almede niet bevroeden dat het mogelijk was, dat er bij die gewesten een vreemd Europeesch vaartuig, en nog veel minder groote schepen zouden kunnen komen, zonder dat hun dit niet door den een of ander vertrouwden Inlander zoude bekend gemaakt zijn; zij meenden dan ook te kunnen verzekeren dat dit in hun Gouvernement geen plaats had [1].

En over hetgeen de Bewindhebbers al verder schreven, van niet te kunnen vaststellen of er op de eilanden, bij de Molukken gelegen, nagelen zouden kunnen worden gevonden, die dan door de Zuidzee in Chili en vervolgens naar Europa vervoerd worden; mitgaders dat volgens het gerucht op eenige eilanden omtrent 100 mijlen min of meer van Banda, even bezuiden de Linie gelegen, specerijen zouden te vinden zijn, die op het advies van deskundigen werden aangemerkt diegenen te moeten wezen, die door den Koning van Tidor werden beheerd, zooals de eilanden Misool, de Vos, Sergie en Bo: zoo moesten zij hierop antwoorden dat volgens hun weten op geen der eilanden onder hun gebied gelegen, eenige nagelen werden gevonden, of zij werden, zoo als zij reeds vroeger hadden geschreven, jaarlijks uitgeroeid.

Maar of er op de genoemde eilanden nagelen werden gevonden, was hun onbekend. Zij geven het dan ook slechts als eene gissing op, dat het mogelijk zou kunnen wezen; zoo er buiten de kust van Weda (Oostkust van Halmaheira), waar niets ontdekt was, elders verborgen specerijen schuilden, zou dit op Maba (mede op die kust) of daaronder moeten wezen, van waar zij gemakkelijk naar Keffing, Goram, Ceram-Laut enz. konden worden gebracht, en van daar door Boetonders, Javanen, Maleiers en andere natiën afgehaald en verder vervoerd worden. En om dit tot zekerheid te brengen, verzochten zij gelast te worden om het volgende jaar de nagel- en notenvisite

[1] In 1688 was een Engelsch schip van Madras op Magindanao gekomen. In 1701 berichtten de Tidoreesche boodschappers, dat er drie Engelsche schepen waren geweest op Salawati enz., doch men had niets van he kunnen gewaar worden.

De reis van Dampier was toen [illegible] bekend.

op Patani, Maba en Gebi met de daarom gelegen eilanden te hervatten.

§ 1. Jan van Benthem en Frans Ernst. 1702.

Intusschen was reeds in 1702 door den Gouverneur van Banda — aan wien het bovenstaande mede ter kennis was gebracht — de galjoot de Leeuwerik en de chaloup de Hobois, onder het gezag van den boekhouder Jan van Benthem en den sergeant Frans Ernst, ter bekruising van de eilanden Misool, de Vos, Sergila, Boo, de kust van Weda en Maba, het kanaal tusschen Halmaheira en Nieuw-Guinea en zoo vervolgens in de groote bocht van Nieuw-Guinea, afgezonden en den 13den April derwaarts vertrokkken.

Den 22sten April staken die vaartuigen over van de kust van Ceram bij de Witte bergen naar het eiland Misool; tusschen de eilandjes, die 't omringen, kwamen zij den 24sten ten anker; den volgenden dag werden deze onderzocht, doch men bevond dat de meesten er van bestonden uit klipachtige rotsen. Met veel moeite raakten zij uit dezen doolhof van klippen weder in zee; zij zagen toen onder den wal aan de andere zijde van die eilandjes de chaloup de Wayer, die almede ter bekruising van dat vaarwater, onder den Adsistent Wessel Thewalt door den Gouverneur van Banda was afgezonden, en aldaar gekomen was om zich van water te voorzien, doch daarin slechts gedeeltelijk was geslaagd.

Hij had slechts één vaatje bekomen, en de inlander, die het hem aan boord had gebracht, had er bijgevoegd, dat hij maar spoedig moest vertrekken, indien „zij van de wilde menschen „niet bijgekomen of overrompeld wilden worden." Op dit bericht van Thewalt besloten zij gezamenlijk naar Misool te zeilen, om zich aldaar van het benoodigde te voorzien en lieten den 27sten voor de negorij Roemasol het anker vallen.

Al dadelijk kwamen een menigte inlanders aan boord, die het bericht medebrachten dat van andere negorijen het volk boschwaarts waren gevlucht; na goed te zijn onthaald, beloofden zij den volgenden dag te zullen terug komen.

Daar het volk niet aan boord kwam, zond van Benthem den Orang Kaja Maba — dien zij van Keffing hadden medegenomen — om daarnaar te vernemen. Deze kwam aan boord terug zonder het volk te hebben gezien dan alleen eenige slaven.

In hunne huizen had hij eenige drooge noten gevonden die hij aan boord medebracht.

De Opperhoofden gingen nu zelf aan wal en bezochten het bosch voor zooverre het dien dag nog mogelijk was, doch vonden niets, evenmin den volgenden dag, toen het bosch opnieuw werd bezocht.

De noten werden aan Thewalt ter hand gesteld om ze aan den Gouverneur van Banda over te brengen, die daarop zijne reis vervolgde.

Van Benthem zond den Orang Kaja Maba aan wal met een klein geschenk voor de Koningin, dat ook aangenomen werd, met de belofte dat zij den Orang Kaja zoude laten ontbieden, om te vernemen wat hij tegen haar had in te brengen, doch het wachten was te vergeefs; de Orang Kaja werd niet ontboden, zoodat men, daar men gereed was met het aan boord nemen van water en brandhout, den 3den Mei onder zeil ging en denzelfden dag voor Poeloe Mustica ten anker kwam.

Doch een paar dagen later gelukte het hun voor de eilanden Seljoens (?) ten anker te komen bij de negorij Salawat, alwaar zij twee corra-corras onder den wal zagen, waarvan de een een Princenvlag vertoonde. De Orang Kaja, die afgevaardigd werd om naar deze vaartuigen te vernemen, berichte dat het Tidorezen waren, die door den Koning met zijn tolk Karbouw waren afgezonden.

Den 8sten werden de voornaamste der nabij gelegen eilanden bezocht, doch „waren dezelve wild, woest en ook van volk onbewoond.” Toen zij den volgenden morgen met de schuiten aan land voeren, stelde de bevolking zich zeer vijandelijk tegen hen over; zij riepen hun toe: kom maar hier, wij zullen u aan stukjes van elkander hakken! en ofschoon zij hun door den Orang Kaja lieten zeggen, dat zij hun geen leed zouden doen, konden zij geen geloof vinden, waarop zij naar boord terugkeerden, maar niet zonder eenige pijlen naar het hoofd te krijgen, „die wel gemeend waren, echter geen schade gedaan hebben;” den 12den ging het anker weder op en zeilde men een paar dagen langs den wal.

Den 15den namen de stuurlieden de hoogte, waarbij men bevond, dat de eilanden van de Seljoens [1] aan de groote bocht

[1] De Seljoens komen onder den naam van Sitjoens voor op de kaart van 1711, waarover later; ze liggen op deze kaart tusschen ± 1° 20′ NO. en 1° 33′ ZB. benoorden het midden van het eiland Misool.

van Nieuw-Guinea aaneen waren gelegen, zoodat zij genoodzaakt werden, daar zij in hunne meening om langs de kust "van Weda (?) te zeilen zeer bedrogen waren, weder terug te "keeren." Zij kwamen des avonds onder een eilandje ten anker.

De volgende vijf dagen werden met kruisen doorgebracht, zij zagen geen vreemde schepen of vaartuigen langs de geheele bocht van Nieuw-Guinea, maar wel verscheidene eilandjes; zij waren niet heel groot en met steile klippen omringd, onbewoond en met wilde boomen bezet. Den 23sten kwamen zij onder een hoog steenachtig eiland ten anker, dat zij meenden onder de kust van Weda te wezen; men bezocht het, doch men vond in het bosch niets dan wilde boomen.

Het anker werd daarop weder gelicht en men ging onder zeil: kort daarna kwam men onder verscheiden eilandjes weder ter dreg. Men bespeurde een vaartuigje, waarheen men roeide, om van het volk te vernemen hoe die eilandjes werden genoemd, waarop men ten antwoord kreeg: Pappang. [1] Het geheele land was wild en woest; daarentegen vond men er een "schoone groote baai, waarin vele schepen voor alle winden bevrijd zouden kunnen ankeren."

Men zeilde naar de "andere zijde van deze eilanden", en daar gekomen ging men weder aan wal, doch men werd in dat voornemen verijdeld om evenals den vorigen dag het land door te loopen, doordien eenige met pijl en boog gewapende inboorlingen kwamen en met teekens beduidden, dat men maar zou vertrekken of dat zij anders op hen zouden "los schieten." Men keerde derhalve weder naar boord terug.

Doch nauwelijks was dit geschied of er kwam een vaartuigje van onder den wal in hunne nabijheid, waarop de Orang Kaja bevel ontving om hen af te vragen, waarom zij op hen hadden willen schieten, daar zij hun geen kwaad hadden gedaan en ook het voornemen daartoe niet hadden. De Orang Kaja bracht als antwoord hierop, dat men om geen "andere redenen zulks gedaan "te hebben, als uit inzigte van geen Hollanders op hun land "te willen hebben."

Toen dan ook de Stuurlieden den volgenden morgen aan wal wilden gaan, om naar water te vernemen, keerden zij onverrichter zaken weder naar boord.

---

[1] Op de kaart van de reis van de Geelvink in 1705, het Westelijk blad wordt dit eiland Poppangh genoemd; het is het eiland Popa.

Daar zij nu hier niets konden uitvoeren, gingen zij onder zeil, om onder een ander eilandje de chaloupen schoon te maken, waarmede zij een paar dagen bezig waren, en tevens hunne watervaten vulden en zich van brandhout voorzagen.

Van de bemanning van een corra-corra, die door den Orang Kaja ondervraagd werd naar vreemde of Compagnies-vaartuigen in deze wateren, kreeg men ten antwoord, „dat daar nooit geen „chaloupen of andere vaartuigen dan zij alleen door hen gezien „zijn of worden.”

Den 3den Juni vertrokken zij van het eiland om de kust van Weda op te zoeken, doch tot hunne verwondering zagen zij 4 à 5 groote en hooge eilanden, waar zij des nachts ten anker kwamen. Met den dag voeren zij, van eenige soldaten vergezeld, naar den wal om de bosschen voor een gedeelte te doen doorkruisen; daar zij voetstappen gewaar werden, volgden zij deze voor 2 à 3 mijlen, doch zonder gevolg. Hier en daar werd een boom afgeschild om te ontwaren of het geen specerijboomen waren, doch zij werden geen reuk gewaar.

Deze eilanden waren bergachtig, boven op de kruin zeer kaal en onder de Linie in het Kanaal van Halmaheira gelegen, zij hadden vele valeien en een schoone groote rivier; de naam van dit eiland was hun onbekend. Het werd den volgenden dag aan de andere zijde onderzocht; met even weinig vrucht. Zij gingen dus weder onder zeil om te zien of zij de kust van Weda en Maba konden opsteven loopen, doch zij kwamen den 7den onder een van de eilanden Boo ten anker, dat voor een gedeelte doorzocht werd, doch het zag er woest uit. Weder onder zeil gaande zagen zij een menigte eilanden, waaronder een groot was, waarbij zij langs zeilden om te zien of daarbij geen negorijen lagen, doch moesten na een dag te hebben gezeild door stilte ten anker komen.

Naar een chaloup die zij in zee gewaar werden, zonden zij de schuit heen om te vernemen welk vaartuig het was; het kwam van Ternate, en aan den Gezaghebber gevraagd zijnde welk eiland het was, waarvoor zij geankerd lagen, waren zij verstomd te hooren dat het Oebi was, in plaats van onder Boo en Weda te wezen.

Den 15den gingen zij weder onder zeil naar de eilanden Boo, waar zij na zeven dagen zeilens aankwamen, en de volgende drie doorbrachten met het visiteren der vier eilanden, waarop niets bijzonders werd ontdekt; toen zeilden zij naar de kust van Weda

kwamen voor de negorij Mahol, aan den Vorst van Ternate toebehoorende, ten anker.

Van hier zeilden zij den 28sten naar Maba, waar zij bij den hoek geen negorijen vonden, en daar deze kust voor de Zuidoostenwinden, die nu krachtig begonnen door te waaien, een bod lager wal maakte, besloten zij naar Banda terug te keeren en in 't voorbijgaan eenige eilanden vindende, die aan te doen en te visiteren.

Het dagregister, door de Opperhoofden gehouden, wordt van hier nog onbegrijpelijker dan waarmede wij reeds kennis hebben gemaakt.

Eerst komen zij voor Beeuw, alwaar nog in de nabijheid eenige lage eilandjes lagen; hier stierf hun chirurgijn, die aan land werd begraven. Later komen zij voor de negory Rosmusol (op Misool?) waar volgens het zeggen van de landsgrooten wel notenboomen groeiden, doch zij wisten niet waar ze stonden. Van den Koning, dien zij ook spraken, konden zij niets te weten komen, hij „zocht het zoo wat op een ander praatje te schuiven," doch zij konden wel bemerken „dat hij weinig appetyt had om eenige „specerijboomen aan te wijzen."

Zij kruisten daarna eenige dagen langs de kust van Nieuw-Guinea, tot zij den 28sten voor de negorij Ati Ati op Nieuw-Guinea gelegen weder ten anker kwamen, en waar zij ook de negorij Bati bezochten.

Den 4den Augustus besloten zij den steven naar Keffing te wenden en de reis naar Banda voort te zetten, waar zij eindelijk den 17den van dezelfde maand terugkeerden. Het komt ons voor dat de Opperhoofden, met dezen tocht belast, zeer weinig voor hunne taak waren berekend, en dat de Gezaghebbers en Stuurlieden van hunne vaartuigen daarin, voor zooverre het hunne betrekking gold, deelden. Want er heerscht zooveel verwarring in hun journaal, wat de ligging der eilanden enz. aangaat dat het niet met juistheid is uit te maken, wat daarmede wordt bedoeld. Het is zeker nog al sterk dat zij meenden langs de kust van Weda te zeilen, en bij het nemen van de middagbreedte op den 15den Mei, bevinden langs de kust van Nieuw-Guinea te zeilen! Zij meenden onder de eilanden van Boo te wezen en liggen onder Oebi ten anker, dat vrij wat Zuidwestelijker is gelegen.

Wij hebben het verslag van dezen tocht niet willen achterwege laten, omdat wij er uit kunnen zien hoe onbekend men destijds

slaagde aanvankelijk toch in zijne commissie; er was echter nog zooveel te doen dat het wel een hopeloos werk scheen. Hij zond deze berichten met den Stuurman Pieter Cornelisz., die tevens de overbrenger was van eene kaart van een gedeelte der kust door hem vervaardigd, [1] ten einde door den kaartenmaker op Ternate in het net gesteld te worden

Pieter Cornelisz. werd weder naar Maba teruggezonden met het bericht aan Hofman, dat hem nog een vaartuig zou gezonden worden met levensmiddelen en volk ter aflossing van impotenten, en met den last zijn werk voort te zetten, en vooral het eiland Gebi niet te vergeten, op welk eiland hij voorgesteld had een post te leggen, daar men hem had gezegd, dat niet alleen op dit, maar ook op andere nabijgelegen eilanden specerijboomen zouden gevonden worden, ten einde des te beter te kunnen nagaan in hoeverre het met de waarheid overeenkwam, dat de Oost-Cerammers, waaronder die van Keffing, Ceram-Laut, Goram en Manabocko behoorden gerekend te worden, als afstammende van de verdreven Bandanezen, en derhalve met de behandeling van de noten en foelie niet onbekend, zich met den sluikhandel in specerijen met de aldaar jaarlijks aankomende vaartuigen van de Maleiers, Javanen, Makassaren, Boeginezen en andere vreemde handelaars ten nadeele der Compagnie bezig hielden.

Den 2den October 1703 zond Hofman de chaloup de Kuyper benevens een corra-corra, onder het bevel van Jan Adolph van der Laan, naar Gebi en de nabijgelegen eilanden Fauw, Iohi, Gajo, Oempay of Waygeeuw enz. benevens de landerijen bij de negorij op den hoek van de vaste kust van Nieuw-Guinea Wazajo genaamd, om aldaar de visite te doen en het uitroeien der opstaande specerijboomen zooveel doenlijk te bevorderen. De Luitenant Radja Goena, die zijne diensten daartoe had aangeboden, zou hem daarin behulpzaam wezen; zoo mogelijk moest dit geschieden door en met minlijke overeenkomst van de bewoners, die hiertoe door een klein geschenk zouden kunnen worden aangemoedigd.

De Stuurman Pieter Cornelisz. vertrok mede derwaarts tot het afpalen der dieptens, hoeken en reven enz. om daarvan een nette kaart te maken.

---

[1] Het door hem gehouden dagregister is aanwezig; het loopt van 4 Mei tot 25 Augustus 1703; de kaart ontbreekt.

Den 10den October zond van der Laan met een schepprauw een brief aan Hofman, meldende zijn aankomst op Gebi voor de negorij Senaffa aan de Westkust gelegen, en dat hij geïnformeerd werd, dat er nooit op dit of omliggende eilanden specerijboomen waren geweest, maar dat de Pataniëers de noten niet alleen daar, maar ook op alle verder gelegen plaatsen kwamen verkoopen, en ruilen voor slaven, amber en karet, dat aldaar in de maanden Juni, Juli en Augustus in eene redelijke hoeveelheid was te bekomen. Die van Gebi, Salawati, Misool enz. verkochten en ruilden de noten voor buskruid, lood, patelas en andere lijwaten en goederen die hun behaagden, op de kust van Ceram, op Rarakit en Boelobolo, Keffing, Ceram-Laut enz.

Ingevolge zijn bekomen last doorliep van der Laan het geheele eiland Gebi; bij de negorij Gasjipo kwam hij in het bosch, doch vond overal „dorre gronden en van de zon verbrandde ruigte„, doch geen specerijboomen.

Terwijl van der Laan van den 6den tot den 21sten bezig was het eiland te doorzoeken, had de Stuurman Pieter Cornelisz. het eiland rondom afgepeild en in kaart gebracht, evenzoo het eilandje Gagy; bijzonderheden ontbreken, daar de kaart niet aanwezig en er in het journaal van van der Laan slechts nu en dan van het eiland sprake is, zooals eene moeilijke reede voor de chaloup, door de hevige deining uit het Noorden en klippigen bodem enz.; en daar er geen betere legplaats rondom het eiland kon worden aangewezen, liet van der Laan den 10den October de chaloup naar Maba vertrekken.

Hij verliet met de corra-corra het eiland op den 22sten en kwam den 25sten voor Maba ten anker, waar Hofman nog altijd handen vol werk had in het uitroeien van specerijboomen.

Door zijne voorzichtigheid ontkwam hij een groot gevaar, dat hem en de zijnen in den nacht van den 18den op den 19den November, in de negorij Weysilie boven het hoofd had gehangen. De voornaamste Hoofden die in de zaak waren betrokken, waren behalve eenige Tidoreesche gecommitteerden, de Kimalaha Kei Loepan van de negorij Gasjipo, de priester Jori en den Soeli (opzichter) Wassi, allen van Gebi, benevens een Oetoesan (gezant) van den Koning van het eiland Oempay, genaamd Manakarsay. Veertig corra-corra's lagen aan het eiland Oempay gereed, om op het eerste teeken naar Maba over te steken en om de Hollanders op het onvoorziens op het lijf te vallen en af te maken; doch dat dit opzet niet gelukte, had hij voornamelijk

aan de trouw van den Kimalaha Lakitte te danken, die hem op het verraad opmerkzaam had gemaakt, zoodat hij zich met zijn volk kon inschepen en de kust verlaten, van waar hij den 28sten van dezelfde maand op Ternate terug was.

In zijn journaal wordt nog het een en ander medegedeeld over de Paarlbanken, Amber en Karet, waarnaar hij volgens zijne Instructie onderzoek moest doen.

Van de paarlbanken waren bij de ingezetenen van Maba en Patani geen betere bekend, dan die omtrent het eiland Waygeeuw en tusschen de eilanden Gasea waren gelegen.

Het duiken naar de oesters had in de maand Augustus plaats bij vollen maneschijn; de paarlen van eene bijzondere grootte moesten aan den Koning van Tidor worden overgegeven, doch de kleine en het gruis behielden de visschers.

De Koning van de Papoesche natie ontving op dezelfde wijze de paarlen, die óp de paarlbank, bij Waygeeuw gelegen, werden gevonden.

Tusschen de Papoesche eilanden en den wal van Nieuw-Guinea zouden nog vele paarlbanken liggen, doch die meestal kleine paarlen en zelden eenige weinige groote uitleverden.

De amber werd vroeger in overvloed en in groote stukken langs de kusten van Patani en Maba gevonden; thans veel minder, sedert dat de waarde van dat artikel ook aan de bewoners der eilanden Misool, Salawati, Waygeeuw, Gagy, Batanta, Iohi, Gebi en anderen bekend was geworden, werd de amber reeds daar gevischt. Op last des Konings van Tidor, die daaromtrent strenge bevelen had uitgevaardigd, moest o. a. de op die plaatsen ingezamelde amber op Gebi of Patani gebracht om van daar aan den genoemden vorst te worden verzonden.

De karet of schildpadshoorn kwam niet slechts op de hier voorgenoemde eilanden in redelijke hoeveelheid voor, maar ook op Gasea, Dammar, Widjie en in de inhammen van Weda, Maba en Calew, doch ook dit artikel werd voor den Koning ingezameld.

§ 3. Pieter Clein en Jan Adolph van der Laan. 1704.

Het volgende jaar werd de tocht naar de Papoesche eilanden hervat. De Gouverneur van Ternate bestemde daartoe den Schipper Pieter Clein en den Sergeant Jan Adolph van der Laan, die

met de vaartuigen de Tamboer, Comber, de Crab en Makreel, den 24sten Juni van Ternate vertrokken en na Tidor te hebben aangedaan hunne reis vervolgden.

Het eerste eiland, dat door hen werd bezocht, was Pisang, gelegen ten Oosten en in het gezicht van den Zuidoosthoek van Halmaheira Libobo. Zij vonden het onbewoond en omtrent vijf mijlen in omtrek te hebben. Het stond vol notenboomen, doch daar de chaloup de Comber en de twee pantjalangs van hem waren afgeraakt en hun jacht door de sterk nederwaarts trekkende stroomen en steile gronden daar niet langer kon blijven, waren zij in de onmogelijkheid geweest die boomen te kunnen uitroeien, en genoodzaakt naar Misool te vertrekken.

Op dit eiland daarentegen had men geen specerijboomen gevonden; wel kwamen daar evenals op Salawati noten aan, doch deze kwamen van Patani en Maba, en Gebi, waarmede dan werd gehandeld, zooals wij reeds vroeger door den Koopman Hofman zien opgegeven. Zij vonden de negorij Waygamme, die volgens de Instructie aan de Westzijde zou hebben moeten liggen, recht aan de Zuidkust, strekkende Oost en West; de rivier Adoway vormde de grensscheiding tusschen Misool en Waygamme; er wordt nog een rivier IJssauw genoemd.

Het eiland werd rondom afgepeild door den Onderstuurman Adriaen Aerdemans, waarmede hij van den 28sten Augustus tot den 2den September bezig was. [1]

In het Zuidoosten van Misool lag een eilandje, waarbij een paarlbank gevonden werd, doch zeer ondiep; de oesters waren klein en men vond daarin niets dan gruis.

De eilandjes Glogoff, Waaff en Calegh als de grootste en hoogste van de hier omliggende werden bezocht; men vond ze overal steil en vol klippen.

Den 8sten September gingen zij onder zeil om het onder den wal langs de Zuidwestkust tot aan den Noordoosthoek Sarwarket op te halen; den 16den staken zij naar Salawati over en kwamen ten anker op 17½ vadem, naar gissing 8 à 9 mijlen ten Noord-oosten buiten den wal van Misool.

Den volgenden morgen werd het anker weder gelicht, en koers op Salawati gezet, doch toen men plotseling van 13 vademen

---

[1] Zijn journaal is niet voorhanden, doch, volgens het schrijven van den Gouverneur van den 21sten Juni 1705, kon hij (Aerdman) noch de zeevarenden op het jacht daaruit een kaart vervaardigen.

op $6\frac{1}{2}$ vademen water kwam, ankerde men weder; men kon het land niet zien, zoo laag als het was en bedekt door omliggende kleine eilandjes. Men zond de pantjalang naar den wal met den Tidoreeschen Padoeka en den tolk, om van daar een schepvaartuig met een persoon af te halen, die met de gelegenheid van die eilandjes en gronden bekend was, om het jacht onder den wal te brengen. Nadat zij reeds eenige dagen met Zuid- en Zuidoostelijke winden te worstelen hadden, kregen zij in den nacht van den 20sten nogmaals een harden wind en holle zee uit den Z. Z. O., waardoor de chaloup de Comber driftig raakte en een groot eind doorging; tegen den avond brak het derde en beste anker aan boord van de Tamboer, en daar zij nu geen ankers hadden, waarop zij konden rekenen, werd in den gehouden scheepsraad besloten om naar Ternate terug te keeren ten einde het jacht niet roekeloos te wagen.

Hierbij kwam nog dat het aantal zieken binnen boord zoodanig toenam, dat er bijna geen volk overbleef voor het scheepswerk. [1]

Den 22sten kwam de pantjalang van Salawati terug, met het bericht dat zij den 18den des avonds aan de hoofdnegorij Salawati waren gekomen. Den volgenden morgen hadden zij die negorij bezocht, doch daarin niemand gevonden; tot den middag daarin gebleven zijnde waren zij weder onder zeil gegaan, en in het terugkomen een klein negorijtje op den hoek des lands liggende, Segith genaamd, aangedaan, omdat zij daar eenige menschen op het strand hadden zien staan. Doch toen zij met een klein prauwtje het strand naderden, waren zij op de vlucht gegaan. De Tidoreesche Padoeka stapte daarop alleen aan land en riep hun toe om stand te houden, doch te vergeefs. Hij kwam op de pantjalang terug en kregen kort daarna een scheppprauw in het gezicht, waarheen zij met de kleine prauw schepten. De prauw was van de negorij Sorong, gelegen op de achterzijde van het land (Noordkust?) en die naar Misool wilde om de ingeladen sagoe te verkoopen. Men gaf hun een briefje voor den Koning van Salawati, behelzende hunne aankomst aldaar en om hem te verzoeken zoo spoedig doenlijk aan boord te komen.

---

[1] Toen het jacht den 9den October te Ternate kwam, vertrokken er 17 matrozen naar het hospitaal, «de overige zagen er uit als of ze uit het graf waren opgestaan.»

Het anker werd gelicht om onder beschutting van den wal van Misool te komen, doch zij waren verplicht omtrent twee eilandjes, die tusschen Salawati en Missool lagen, weder ten anker te komen. Den 25sten kwamen zij eindelijk weder onder den wal aan het Zuidwesteinde van Misool, en toen de wind in de hondewacht van den 28sten wat aanwakkerde, staken zij Zuidwaarts over en kregen tegen den avond Poeloe Pisang in het gezicht. Den 2den October raakten zij in Straat Patientie en lieten den 2den daaraan het anker voor Ternate vallen.

§ 4. Jacob van Geyn en Pieter Lijn. 1705.

Toen in het begin van het jaar 1705 andermaal het gerucht liep, dat er vreemde schepen in de Papoesche wateren waren gezien, vaardigde de Gouverneur van Ternate op den 31sten Mei het jachtje Oostvoorn, de pantjalangs de Leervisch en Makreel, onder het bevel van den Onder-koopman Jacob van Geyn en den Luitenant Pieter Lijn, naar de eilanden Salawati en Waygamme af, om daarnaar onderzoek te doen en tevens om op laatstgenoemd eiland de aanwezige specerijboomen uit te roeien. De Koning van Tidor zond tot zijne gecommitteerden mede den Luitenant Ngare, den korporaal Majassa Ngoffomaneira Mustapha en eenen Caboeloe.

De Luitenant en de korporaal waren door hem reeds vooraf naar de genoemde eilanden als zijne afgezanten vertrokken.

In de eerste dagen van Augustus kwam een brief van het jacht Oostvoorn van den 18den Juli te Ternate, waarin de Hoofden bericht gaven, dat zij den 11den van die maand eindelijk voor Salawati, drie mijlen buiten den wal, waren ten anker gekomen, na de geheele reis meestal met tegenwind en stroomen te kampen te hebben gehad. [1] Dikwerf hadden zij klein zeil moeten

[1] Den 26sten Juni waren zij reeds onder Batanta, toen zij genoodzaakt waren door een fellen stroom, die hen deed terugdrijven, aldaar ten anker te komen; de volgende dagen ging het anker op en weder in den grond, af en aan den Zuidhoek van dat eiland; aan een daar nabij gelegen eilandje werd de naam van Daphne gegeven.

Den 1sten Juli hadden zij, toen de ankers werden gelicht, den Zuid-Westhoek van Batanta aan bakboord en Daphne aan stuurboord; den 10den zonden zij de schuit tot het afpeilen van de Boompjes-eilanden, liggende tusschen Misool en Salawati, en vonden de dieptens te zijn 6, 5½, 5, 4 en 3½ vademen. Van deze eilandjes kon men Misool gemakkelijk zien in het Z. Z. W. en lag de uiterste hoek van Salawati O. ½ Z. omtrent 5 mijlen van hen.

maken om op de pantjalangs te wachten; de Makreel hadden zij sedert den 21sten in "een groote trafaat" uit het gezicht verloren, de Leervisch raakten zij den 5den kwijt bij den Zuid-Westhoek van het eiland Batanta. Sedert vernam men van die vaartuigen niets meer, hoewel de Stuurman van de Leervisch was gewaarschuwd, om, in geval zij van elkander geraakten, de Oostvoorn aan den Lagenhoek van Salawati af te wachten.

Aan het Z. Z. Westelijk eilandje van Salawati, Dene genaamd, ten anker liggende, wilden zij den volgenden morgen het anker lichten, toen het touw in de kluis afbrak, en, niettegenstaande alle moeite om het anker te visschen, verloren ging.

Op den 11den voor Salawati ten anker komende, kwam kort daarna een prauw van de negorij aan boord, waarin zich een der gecommitteerden van Tidor, de korporaal Majassa, bevond, om te vernemen wat schip en volk zij waren en vanwaar zij kwamen, en toen hij vernam dat zij van 's Comps.' wegen waren gezonden, verzocht hij aan boord te mogen komen, hetgeen hem toegestaan werd.

Hij verhaalde dat hij, benevens de Luitenant Ngare, door den Koning van Tidor derwaarts was gezonden en zij ongeveer 23 dagen geleden eerst op Salawati waren aangekomen, doch twee dagen later met hunne corra-corra naar Waygeeuw waren geschept, welken tocht zij in twaalf dagen hadden volbracht, en op Salawati terug gekomen, naar Misool en Waygamme waren geweest, van waar zij heden terug waren gekomen.

Verder berichtten zij dat de Koning van Salawati, Toenkere genaamd, naar de negorij Mafoort, op de vaste kust gelegen, was vertrokken. om te ontwaren waar het schip, fregat en chaloup beland mochten wezen, die eenigen tijd geleden zijn negorij waren voorbijgevaren.

Toen hij van boord vertrok, verzocht men hem, daar de Koning niet aanwezig was, dat hij den Goegoegoe en den Kapitein-Laut wilde verzoeken om een bekwaam vaartuig aan boord te willen zenden, waarmede zij aan land konden varen om hun bij het afwezen van den Vorst met hunne commisie bekend te maken.

Den volgenden dag kwam een groote en een gewone corra-corra aan boord, waarin zich de Goegoegoe Poeassa, de Kapitein-Laut Bamole en den Hoekom Ngoffa, benevens de Luitenant Ngare en korporaal Majassa bevonden.

De corra-corra's waren volgens het gebruik der inlanders rijkelijk met vlaggen en wimpels voorzien; aan iedere zijde van

de groote corra-corra stond een inlander met een musket, benevens nog drie anderen met schild en zwaard gewapend, doch allen waren Tidorezen. Zij werden in de kajuit gebracht en daar naar behooren onthaald. Daar de wind wat begon te ruimen, werd het anker gelicht en men liep zoo dicht onder den wal als doenlijk was; men kwam op 2½ vadem weder ten anker, zijnde toen nog ruim een mijl buiten den wal.

Eenige oogenblikken later begaven zij zich met de bijhebbende militairen en de Rijksgrooten onder een saluut van vijf kanonschoten naar de negorij. Nabij de negorij gekomen — die aan beide zijden van een redelijk groote rivier was gebouwd — bevonden zij „dat de rivier te zeggen (de negorij?) nog een eind„weegs buiten dezelve op een rare wijze was afgepaggerd, niet „verschillende van een doolhof, zoodat er maar een passagie is „om in te komen; loopende nu links dan regts, dan wederom „regt uit, geraakten wij eindelijk een stuk weegs de rivier op.” De rivier tot aan des Konings woning opgevaren zijnde, werd hun aan de overzijde van de rivier tegenover de woning van den Koning een huis aangewezen om hun verblijf in te houden.

De Rijksgrooten werden, nadat zij afscheid hadden genomen, verzocht des anderen daags te willen terugkomen, om hun met de reden van hunne komst bekend te maken. Zij gaven hieraan gevolg en waren weder vergezeld van de Tidoreesche gecommitteerden. Na en onder het schenken van een zoopje en van een kopje thee, nam het gesprek een aanvang, en allereerst met te zeggen dat zij daar waren gekomen op order van de Comp. en van den Koning van Tidor, om te vernemen welke schepen voor hunne negorij geweest, wat zij aldaar hadden gedaan en werwaarts zij vertrokken waren. Hun antwoord kwam overeen met hetgeen de korporaal Majassa daarvan reeds had verhaald, de Hoekom voegde er bij — want de anderen waren op dat tijdstip niet op Salawati geweest — dat de schepen van den Zuidkant van Misool kwamen en recht op de negorij Salawati aanzeilden, doch zoo dicht niet onder den wal, dat zij de vleugels hadden kunnen onderscheiden en ook geen vlaggen voerden. Kort daarna hadden zij koers genomen naar Batanta en er verder niets meer van vernomen. Verder werd hun de reden gevraagd van het niet aanwezig zijn van hunnen Koning, waarop almede het reeds bekende antwoord werd gegeven. De gecommitteerden Ngare en Majassa, die naar Waygeeuw waren geweest, verhaalden dat de

Koning van dat eiland hun had bekend gemaakt, dat de hiervoren genoemde vaartuigen, vier maanden geleden voor de negorij Moeka ten anker hadden gelegen; bij hunne aankomst had een Sengadja benevens de overige inwoners de vlucht genomen en zich onder de bescherming van hunnen Koning begeven.

Kort daarop waren twee schuiten, een van het fregat en een van de chaloup aan wal gekomen, en had het volk uit de verlaten negorij medegenomen, twee groote schotels, drie Boetonsche kistjes en eenige korven met gebakken sagoe en kanarie en andere kleinigheden, waarmede zij naar boord voeren, en vier dagen later voor de negorij Waygeeuw liepen, de schepen ver uit den wal, de chaloup tot af en aan de rivier.

Nadat zij daar reeds drie dagen hadden gelegen, en de Koning zag dat er niemand van hen aan wal kwam, en niet wetende of het vriend of vijand was, zond hij een klein prauwtje met twee man naar de chaloup om daarnaar te vernemen, waarop uit de chaloup werd geantwoord, dat zij van den Koning van Tidor gezonden waren; hun werd toen gevraagd dat zij daarvan eenige teekens zouden toonen; het wederantwoord was, dat zij maar aan boord moesten komen om ze te zien. Doch het volk uit de prauw was daartoe te bevreesd geweest; vooral ook omdat zij geen Tidorezen aan boord van de chaloup zagen en deze zeewaarts stak, schepten zij weder naar land. Toen men dit opmerkte, losten zij drie pistoolschoten op de prauw, waarop het volk overboord sprong en zich onder water onder de prauw verborg totdat de chaloup een eindweegs was doorgezeild; zij klommen toen weder in de prauw, en bespeurden dat twee van de drie schoten de prauw hadden geraakt, en zagen dat de vaartuigen Oostwaarts naar de verdere Papoesche eilanden koers stelden.

Den 15den kwam de Koning van Misool Boelan met zijn Kapitein-Laut Molekon met een groote prauw in de negorij Salawati, doch van hunne aankomst werd hun geen kennis gegeven, voordat zij waarschijnlijk met de Tidoreesche gecommitteerden eerst een mondgesprek hadden gehouden; toen het hun dan ook in den namiddag werd bekend gemaakt, betoonden zij zich daarover tegen hen eenigszins misnoegd. Eenige oogenblikken later kwam de Koning Boelan in hunne woning, en ondervroeg hem wat redenen hem derwaarts dreven, waarop hij antwoordde, dat hij voor de jaarlijksche schatting drie slaven aan den Koning van Tidor schuldig was, twee had hij er reeds aan de Tidoreesche gecommitteerden betaald, den derde bracht hij in persoon. Ook

vroeg men hem wat hij wist van vreemde schepen in deze wateren, dat hij beantwoordde met te zeggen dat hij geen Europeesche vaartuigen had gezien, maar dat zijn Kapitein-Laut een maand geleden naar de kust van Ceram was geweest, en in de negorij Rakit (Rarakit) had hooren zeggen, dat vier maanden geleden drie schepen voor de negorij Killetay, omtrent 5 mijlen van Rakit, ten anker hadden gelegen, doch onbekend hoe lang, doch wel dat er twee inlanders van die negorij, waarvan de eene Lokman was genaamd, uit eigen beweging zonder daartoe te zijn gedwongen met die bodems waren medegevaren.

De Tidoreesche gecommitteerden verzochten of zij den brief, die hun door den Koning voor den Koning van Salawati en aan dien van Waygeeuw was medegegeven, mochten vertoonen en voorlezen aan den Kapitein-Laut en den Hoekom, daar de Koning niet tegenwoordig was.

Men achtte dit niet ongepast, doch zeide hun dat zij naar goeddunken hierin konden tewerkgaan.

Hierop werd de brief door Caboeloe, in tegenwoordigheid van den Koning van Misool en zijn Kapitein-Laut, de Rijksgrooten van Salawati en de Tidoreesche gecommitteerden uit een kistje gehaald en aan Ngoffamaneira overhandigd; deze gaf hem met grooten eerbied over aan den Goegoegoe, die hem met beide handen tot op zijn hoofd bracht en hem daarna aan Caboeloe teruggaf, die hem opende en overluid voorlas.

De brief was in de Tidoreesche taal geschreven en van den volgenden inhoud: [1]

(Na het gewone compliment.)

»Mijn brief komt aan mijn broeders de vier Koningen. Ik zende twee man te uwaarts als Ngoffamaneira Mustapha en Caboeloe met een Comp^{s}-schip en twee-pantjalangs, overmits de Comp. mijn vriend is.

Op het schip zijn twee Opperhoofden, een Luitenant en een Onderkoopman die mede te uwaarts komen, want ik heb gehoord, dat er eenige schepen aan u E. negorije komen, wil hetzelve aan hen bekend maken of aldaar schepen zijn of niet, en of er eenige geweest zijn. De gecommitteerden zullen ook uwe eilanden doorzoeken of daar ook eenige noten of nagelboomen zijn. Daarom

---

[1] De Maleische tekst van dezen brief werd aan Lijn en van Geyn medegedeeld. De vier Koningen waren: die van Misool, Waygamme, Salawati en Waigioe.

zoo heb ik den Luitenant Ngare en den korporaal Májassa vooraf gezonden, denwelken met den Kapitein-Laut en Goegoegoe van Salawati zijn medegegaan om u aan te zeggen, dat gij lieden uwe onderdanen bij malkanderen zult houden en wachten naar de gecommitteerden.

Ik verzoek ook dat gijlieden alle 's Comps. diensten van ganscher harten betracht, opdat wij daardoor een goeden naam mogen bekomen; want zoo haast als Ngóflamaneira Mustapha en Caboeloc u iets zullen belasten, al wat ten dienst van de Comp. is zult gijlieden wel en zonder vertoeven nakomen.

Ten anderen laat ik u ook aanzeggen, dat bijaldien de Compagnies dienaren mogten verlegen zijn om brandhout of water, zult gij haarlieden in alles behulpzaam zijn; ook zoo zij visch, hoenders, bokken of andere eetbare waren benoodigd hadden, zult gijlieden hen dat verkoopen.

(onderstond) In de Negorij Tidor den 8sten der maand Safar in het jaar Djunawal."

Nadat deze brief was voorgelezen, antwoordden zij daarop gezamenlijk: Amin.

Vervolgens werd op gelijke wijze voorgelezen de brief door den Koning van Tidor aan den Luitenant Ngare en den korporaal Majassa medegegeven, die bijna van gelijken inhoud was.

Verscheidene malen werden de Rijksgrooten door Lijn en van Geyn ondervraagd, of er op de eilanden, die onder hunnen Koning stonden, geen specerijboomen bekend waren, waarop zij gezamenlijk antwoordden, dit van hunne ouders of voorouders nooit te hebben gehoord; ook andere en mindere personen werden hierover ondervraagd, doch allen zwoeren dat zij hiervan nooit hadden vernomen, terwijl zij tevens te kennen gaven, zoo zij gezind waren Salawati en Batanta te doorzoeken, zij gewillig waren met hen mede te gaan, onder bijvoeging, dat, wanneer er eenige boomen mochten worden gevonden, zij den naam van ze verzwegen te hebben niet mochten dragen, want dat dit hun nooit ter ooren was gekomen, waarop besloten werd den Oostkant van Batanta te doorzoeken.

Intusschen wenschten de Opperhoofden gevolg te geven aan een ander gedeelte van hunne Instructie, namelijk het afpeilen enz. van de eilanden waar zij zich bevonden. Daar de pantjalang de Leervisch nog niet kwam opdagen, en hun schuit daartoe minder geschikt was, verzocht men aan de Rijksgrooten om een bekwame prauw met de benoodigde scheppers, die hun

goedwillig werd toegestaan; de Stuurman Pieter Cornelisz. van Rotterdam werd door den Gezaghebber Isaak de Sitter aangewezen, dit werk onderhanden te nemen en gelast, aan den Z. Z. W. kant van Salawati tot voor in de straat Sagewin de gronden, hoeken en baaien af te peilen, alsmede de daaromtrent gelegen eilandjes. Zij achtten het noodig om tot aan Batanta te scheppen, vermits zij van zins waren in de Straat Sagewin op het eiland Batanta de visite te doen, zoodat zij vooreerst vaststellen, alsdan tijds genoeg te hebben om een gedeelte van Batanta af te peilen. Pieter Cornelisz. vertrok den 20sten met een matroos en den gecommitteerden Caboeloe, die verzocht had te mogen medegaan.

Tusschen den 21sten en 22sten omtrent middernacht werd men een hevige aardbeving gewaar, doch zij veroorzaakte geen de minste schade. [1]

De berichten omtrent de geruchten van vreemde schepen in dat vaarwater liepen nog al uit een. [2] Zoo vernamen de Opperhoofden — toen zij nogmaals de Rijksgrooten hierover ondervroegen — dat zij gehoord hadden, dat er drie vaartuigen aan de negorij Sorong Massomberie op de kust van Nieuw-Guinea gelegen, doch behoorende onder den Koning van Tidor, geweest en daar van water, brandhout en jonge klappers waren voorzien geworden, en dat dit al reeds vier maanden geleden zou wezen, alsmede dat de genoemde Marinje van diezelfde negorij was en niet van de negorij Sorong Farfandoe, die aan den Oosthoek van Salawati lag.

Dit antwoord gaf aanleiding tot verschillende vragen aan de Rijksgrooten, die echter weinig voldoende waren, terwijl hun laatste woord daaromtrent was, dat zij het recht bescheid daarvan zouden kunnen gewaar worden als zij op Waygeeuw zouden komen. Terwijl zij zich gereedmaakten om hunne reis te vervolgen (den 26sten Juli), kwam er bericht dat de Koning van Salawati van zijn uitstapje terug was en voor de rivier lag, en direct de rivier opvarende, kwam hij zonder zich ergens op te houden bij hen in hunne woning.

Zeer beleefd werd hij door de Opperhoofden ontvangen, de groeten van den Gouverneur werden overgebracht, en gevraagd hoe

---

[1] Den volgenden avond ten 10 uren herhaalde zich de aardbeving, doch was niet zoo hevig.

[2] Te Ternate was een Marinje als Hoofd van een scheepprauw geweest, die verteld had dat er voor hunne negorij Sorong zes schepen met drie masten en drie kleinere met een mast had gelegen, enz.

zijn reisje was afgeloopen, waarop hij ten antwoord gaf dat hij van Salawati vertrekkende, onmiddellijk naar de negorij Warassi, op de kust van Nieuw-Guinea gelegen, was gestevend, waar hij vernomen had, dat er voor die negorij vier vaartuigen hadden geankerd geweest, waarvan er een twee masten had gehad, doch niemand was er van die vaartuigen aan wal geweest; na een dag vertoevens waren zij weder vertrokken, doch men wist niet te zeggen, of het Nederlanders dan wel andere Europeesche natiën waren geweest.

Van daar was hij geschept naar het eiland Sababa, niet ver van de kust gelegen; hij had tegen den avond wel eenige schepen gezien, waarvan het een twee masten had, doch te verre in zee, koers zettende om de West naar Nieuw-Guinea, doch men wist niet waar zij beland waren. Na een nacht voor Sababa geankerd gelegen te hebben, was hij naar de negorij Arafak, mede op Nieuw-Guinea gelegen, geschept.

Een van de prauwen, uitgezonden om hem kennis te geven van de aankomst van gecommitteerden op Salawati, ontmoetende, had hij aanstonds besloten de terugreis aan te nemen. Op zijne terugreize had hij van eenige vrouwen uit de negorij Sorong Farfandoe, die op het eiland Dolf bezig waren Bia ? te zoeken, vernomen dat er voor de negorij Moeka op Waygeeuw eenige schepen waren geweest.

Met den Koning begaven zich de Opperhoofden naar zijn huis, waar op zijn verzoek de door de gecommitteerde medegebrachte brieven nogmaals werden voorgelezen en die hij met het woord Amin bevestigde.

Daar hij uit het bevel van den Koning van Tidor had verstaan, hun zooveel mogelijk te hulp te komen, maakte hij de Opperhoofden bekend dat hij het voornemen had hen met een corracorra tot aan Waygeeuw te volgen of zoover als het hun believen zoude hem bij zich te houden.

Men verzocht hem het vaartuig, dat tot hunne overbrenging aan boord klaar gemaakt was, in gereedheid te willen houden, daar zij het voornemen hadden tegen den avond met hoog water aan boord te varen, waarop hij ten antwoord gaf dat zij niet te verzoeken, maar wel te gebieden hadden, en dat alles wat hij bezat, ja zijn lijf en leven voor den Koning van Tidor en de Comp^{ie}. was.

Uit naam der Comp^{ie}. werd de Koning hartelijk voor dit betoon zijner getrouwheid bedankt, waarop onder het ledigen

van een glaasje "sek" en drie charges van zes man der militairen, die zij bij zich hadden, de gezondheid werd gedronken van de H. R., den Gouverneur van Ternate en den Koning van Tidor.

Nadat men nog verscheidene malen op de gezondheid van dezen en gene had gedronken, namen zij afscheid van den Koning. Men zond hem en zijn Rijksgrooten een geschenk van verschillende lijwaten om daarmede te vergelden de diensten die zij genoten hadden, voor welk geschenk zij zeer dankbaar waren.

Door het slechte weder, felle Z. Z. O. winden en zware deiningen werden de Opperhoofden verhinderd de eerste dagen naar boord te kunnen gaan en hunne reis te vervolgen.

De Koning maakte van dat oponthoud gebruik hun te verzoeken den 27sten eene dans, die door de vrouwen zijner onderdanen zoude uitgevoerd worden, bij te wonen, 't geen aangenomen werd, "zoodat die miserabele dans van kort na den middag tot "aan den avond geduurd heeft", zegt de journaalhouder.

Gedurende de vreugde werden de Koning en de Rijksgrooten onthaald op arak en sekwijn om des te vroolijker te zijn; hij dronk daarmede de gezondheid van de H. R., den Gouverneur en den Koning van Tidor.

Men bedankte den Koning, die bij iedere toast een schot uit een bas liet doen met een charge van vier hunner militairen.

Het was niet voor den 30sten dat zij, nadat zij met vele moeielijkheden te kampen hadden gehad, buiten de rivier en vervolgens aan boord van de Oostvoorn kwamen, en den volgenden dag in zee, doch zij waren ten 4 uren weder ten anker aan de Westzijde van Salawati, dicht achter het eiland Ongelauw en eenige andere, die geen naam droegen.

's Morgens werd het anker weder gelicht, doch kort nadat zij onderzeil waren, raakte de Oostvoorn met het voorschip vast op een modderig rif, doch door het uitbrengen van een werpanker weldra weder vlot. Men liet echter de schuit en een prauw vooruitzeilen om de gronden te peilen, raakte weder met het voorschip vast, doch men dreef daar spoedig af. Nadat zij een eindweegs zoo gezeild als gedreven hadden op 3, 4, 4½, 5, 2, ook wel 7, 8 en 9 vademen, kwam men des avonds ten 6 uren op 4 vademen goeden stekgrond ten anker.

Den 2den Augustus werd met het aanbreken van den dag het anker gelicht en kwam men ten 2 ure bij den westhoek van Salawati, Sellewop genaamd. Men vond daar reeds den Koning van

Salawati en zijne Rijksgrooten met hun corra-corra en andere vaartuigen hen af te wachten.

Na hen aan boord te hebben onthaald, werd de Koning verzocht — daar wind en stroom hun bij den hoek tegen was — met zijn corra-corra de Oostvoorn tot in de bocht te boegseren; oogenblikkelijk werd hieraan voldaan, zoodat men in de bocht op 29 vademen water ten anker kwam.

Ingevolge hun verlangen ging de Koning onder het saluut van drie kanonschoten naar den wal, en liet daar een hutje opslaan voor de Opperhoofden, die dezen hoek wenschten te doorzoeken en ten dien einde tegen den avond aankwamen. In de bocht Sageway, een kwartieruur van de bocht Selleway verwijderd, was het huisje voor hen en hun gevolg opgeslagen. Het lag aan een schoone rivier en men vond er goed drinkwater.

Daar men rekende wel zes dagen noodig te zullen hebben om alles daar te doorsnuffelen, vond men het raadzaam den Stuurman Pieter Cornelisz., die de vorige peilingen had gedaan, een tochtje te laten doen naar het eiland Dene, om van daar rondom Batanta de peilingen te doen en eensdeels ook om te zien of hij iets van de Leevisch mocht gewaar worden. Den 3den ging men, vergezeld van de Tidoreesche gecommitteerden, in drie partijen op marsch waartoe de Koning mede gewillig zijn volk had verleend; men vond overal uitstekend goede en vruchtbare gronden, doch geen specerijboomen.

Na tot den 5den vruchteloos het land doorzocht te hebben, rekende men het niet ondienstig om een gedeelte van de Oostkust van Batanta te laten doorzoeken, waartoe de Luitenant Lijn met eenig volk, benevens de Goegoegoe en de Kapitein Laut van Salawati met een corra-corra en andere prauwen vertrok, terwijl van Geyn hen in de bocht van Sagaway bleef afwachten.

Op het gerucht, dat van Geyn ter ooren kwam, dat er schepen bij Misool gezien waren, zond hij een prauw met Caboeloe derwaarts om daarnaar te vernemen en gaf hem een brief mede voor den Gezaghebber, indien het Hollandsche schepen mogten wezen, doch deze kwam den 10den onverrichter zake weder terug; hij had de reis niet kunnen volbrengen uithoofde van sterken wind en zware deiningen.

Lijn was reeds den 7den weder teruggekomen, en had mede geen specerijboomen gezien. Daar de Opperhoofden gaarne wenschten iets te weten te komen van de vaartuigen, bij Misool gezien, werd de prauw nogmaals weggezonden; nu bevond zich

de gecommitteerde Ngoffamaneira aan boord, die op den 12den Augustus de ontmoeting had met de pantjalang Nova-Guinea en waarvan wij de bijzonderheden reeds in ons tweede gedeelte hebben vermeld [1]. Nadat de Stuurman Pieter Cornelisz. den 14den van zijne opname teruggekomen was, besloot men de reis naar Waygeeuw te vervolgen.

Het gebeurde met de pantjalang Nieuw-Guinea had echter aanleiding gegeven, dat het volk van Salawati niet zoo bereidwillig was als vroeger en begon te verloopen; zelfs de Koning volgde dit voorbeeld, alleen de Goegoegoe was aan boord van de Oostvoorn gebleven; men vroeg hem of hij ook niet aan zijne negorij wilde gebracht zijn, daar zijn Vorst hem in den steek had gelaten, doch hij verklaarde met hen naar Waygeeuw te willen vertrekken om hen in het vaarwater wat terecht te helpen.

Twee inlanders van Weda, maar op Salawati woonachtig, werden mede daartoe verzocht en waren hiertoe bereidwillig.

Den volgenden morgen ten 8 uren ging men met een Zuidelijk windje onderzeil, en geraakte tegen het vallen van den avond een belangrijk eind buiten den Oosthoek van Batanta, doch ankerde toen op 25 vademen, omdat men met dat vaarwater onbekend was; men had zeer ongelijke loodingen 7, 11, 9, 5, 8, 13 en 14 vademen, doch meestal klipgrond. Met den dag weder onderzeil gaande, stuurden zij met een voor den wind N. ten O. recht op Waygeeuw aan, en ten twee uren in den namiddag voor de negorij van dien naam. Doch nog wel twee mijlen buiten den wal, kwam de Koning van Waygeeuw met zijn Kapitein-Laut en Goegoegoe, met twee vaartuigen aan boord, die in de kajuit geleid, en door de Opperhoofden verwelkomd en beleefd onthaald werden; zij waren dadelijk bereid om op verzoek de Oostvoorn tot vooraan in het binnenwater in de bocht Wayces te boegseren, waar zij met het vallen van den avond niet verre van de negorij van den Kapitein-Laut onder het doen van drie kanonschoten ten anker kwamen.

Het jacht vond hier een schoone haven.

Ook deze Koning gaf blijken van zijne welgezindheid voor de Comp.; er stierf op dien dag een soldaat, men vroeg hem

---

[1] Toen den Stuurman de Coninck gevraagd werd naar het voorgevallene op de negorij Moeka, verklaarde hij dat men twee groote schotels, die op een grafsteen lagen, benevens drie ledige korven had medegenomen, doch niets uit de negorij.

of hij eenige planken wilde verkoopen, om een doodkist daarvan te laten maken. Hij zeide die planken niet te verkoopen, maar wel te schenken aan de Comp. of hare dienaren; een prauw werd naar wal gezonden om ze te halen en ze onmiddellijk aan boord bracht; de kist werd gemaakt en den volgenden morgen het lijk aan wal begraven.

Er kwamen toen twee vaartuigen aan boord om de Opperhoofden en militairen aan land te brengen; aan wal komende werd hun eene goede en bekwame woning aangewezen in de negorij van den Kapitein-Laut van Waygeeuw, Way Ammerock genaamd, dicht aan den ingang van het binnenwater gelegen, dat door hen Talaga Waygeeuw werd genoemd.

Een dag later werd aan den Koning en zijne Rijksgrooten de brief van den Koning van Tidor, op dezelfde wijze zooals dit op Salawati geschied was, voorgelezen en met het woord Amin door hen bevestigd.

Hun eerste vraag was naar de vreemde schepen in dit vaarwater; de antwoorden waren deels ontwijkend, deels zwegen zij stil, totdat zij eindelijk in een bevestigenden zin beantwoord werden.

Toen hun werd gevraagd waarom zij niet spraken, maar de Tidoreesche gecommitteerden aanzagen, beantwoordden zij dit met te zeggen dat zij bang waren.

Volgens het oordeel van de Opperhoofden ontstond deze vrees daardoor, dat zij vergezeld waren van de afgevaardigden van Tidor, en hun reeds verscheiden malen zoo op Salawati als in de Straat Sagewin gebleken was, dat de eilanders nauwlijks een woord durfden spreken dan alleen uit den mond van de gecommitteerden.

De Koning werd verzocht zoo spoedig doenlijk het volk van de negorijen Wartjouw, Moeka en Ompay, met hunne corracarra's en groote vaartuigen te willen laten komen, daar men besloten had eene visite door het bosch te maken en een vaartuig naar Misool te zenden, dat dan ook ten eersten voortgang had; „en alles met den grootsten ijver en beleefdheid die men ooit „van een christen, ik zwijg van een inlander zou kunnen pretenderen, zoodat wij zekerlijk voor vaststellen dat alle vrees die „onder die lieden gehuisvest is, de Tidorsche gecommitteerden „hen aanbrengen", gelijk het journaal zegt.

Daar men in de laatste dagen veel zieken begon te krijgen, werd er een geschikte plaats uitgezocht om hen aan land te verplegen, tot welk einde zij van boord werden afgehaald. De prauw, die

het volk van Ompay zou gaan waarschuwen, schepte door het binnenwater tot aan het einde, van waar zij in één dag die negorij konden bereiken, waarvoór anders wel drie dagen benoodigd waren.

Den 19den vertrok het vaartuig naar Misool met Caboeloe en een brief voor de Gezaghebbers der schepen, indien het Hollandsche waren. Op denzelfden dag verzocht men den Koning of het zijn goedkeuring zou wegdragen, dat men het binnenwater eens ging bezichtigen en tot aan zijn negorij varen, waarop hij ten antwoord gaf, dat alles wat zij begeerden met zijn believen was.

Doch naar hun vermoeden raadpleegde hij eerst met Ngoffamaneira, en het scheen hun toe dat hij een bevestigend antwoord gaf. In het vaartuig dat daartoe gereed gemaakt was, stapten den volgenden morgen ten zeven uren de Koning en de Opperhoofden, benevens Ngoffamaneira en twee militairen in hun volle geweer. De Goegoegoe bleef achter, om het volk, zoo het iets behoefde, daaraan te helpen. Nadat zij omtrent een uur weegs als door een groote rivier tusschen vervaarlijk steile en hooge klippen geschept hadden, kwamen zij aan een groot binnenwater, dat wel zoo wijd was als de kust van Ternate van Halmaheira verwijderd is.

Van het inkomen van dat binnenwater tot aan de negorij des Konings, die bijna aan het uiterste einde lag, had men wel zeven mijlen om over te scheppen.

Hier en daar ziet men eenige groote klippen, ook kleine eilandjes en een vlakken uitstekenden hoek, dicht bij de negorij een redelijk groot eiland, ook eenige kleinere.

Des namiddags ten drie uren waren zij aan de negorij des Konings, Cabilo-lo genaamd, die uit 15 huizen bestond en spoedig gezien en doorloopen was.

In den avond ondervroeg men den Koning of er op het eiland ook specerijen groeiden, die dit ontkennend beantwoordde; nóch van zijn ouders noch van zijn voorouders had hij in zijn leven hiervan gehoord. Zoo er soms eenige op het eiland werden gezien, dan was dit in eene geringe hoeveelheid, die zij van het volk van Maba, Weda en Patani inruilden tot gebruik in hunne medicijnen voor Kokojas of Cambilangs (?). In hunne spijzen maakten zij er geen gebruik van; deze bestonden meestal uit sagoe en geroosterde visch, waartoe geen specerijen benoodigd waren.

Zij hadden ook eenige oesterschelpen op het strand zien

liggen en wel van diegenen, waarin de paarlen gewoonlijk groeien. Zij vroegen hem — zonder iets te laten blijken — of hij hun niet wat van die oesters zou kunnen bezorgen, daar de Hollanders groote liefhebbers van oesters waren. Hij antwoordde bevestigend; ook vroeg men hem, dat hij hen, als ze weder vertrokken, op de plaats zou brengen waar zij gevonden werden en er eenige zou laten opduiken.

Ngoffamaneira maakte de opmerking dat op Misool de paarlen in zulke oesters groeiden, maar dat er op Waygeeuw nooit in waren gevonden.

Des morgens van den 21sten met het opgaan der zon werd de terugreis naar de negorij Way-Ammerock aangevangen en op twee plaatsen bijna een ballastmandje vol oesters opgedoken, om te zien of daar ook eenige paarlen in waren; ook werd hun eenige groenten tot verversching gebracht, waarvoor de Koning werd bedankt en hem beloofd dit te zullen recompenseren, doch hij zeide dat hij daarvoor in geenendeele belooning begeerde. Des avonds ten vijf uren waren zij weder in de negorij terug.

Daar was intusschen eenig volk van Moeka aangekomen; men verzocht den Koning tegen den volgenden dag zijne onderdanen bijeen te willen verzamelen om te zien hoeveel volk zij wel zouden kunnen uitmaken, waarop aanstonds in de negorij uitgeroepen werd, dat zich niemand uit de negorij zou verwijderen op verbeurte van 's Konings gunst. Des morgens ten 7 uren zond hun de Koning het getal zijner onderdanen, bestaande in 56 stuks van een gabba-gabba, beteekenende dat zij benevens den Kapitein-Laut en Goegoegoe, 56 weerbare mannen hadden, behalve die met het vaartuig naar Misool waren vertrokken.

Ten einde de beleefdheden zoo van den Koning als de Rijksgrooten te gedenken, werden aan hunne vrouwen eenige stukken lijwaat geschonken, waarvoor zij zeer erkentelijk waren.

De Opperhoofden lieten den Koning door hun volk en Ngoffamaneira verzoeken, wanneer hun het best zou gelegen komen hem in het huis van den Goegoegoe, waar hij zijn intrek had genomen, te bezoeken; nog dienzelfden dag des middags ten 3 uren zond de Koning zijnen Goegoegoe met eenig ander volk met het bericht dat hij hen zou verwachten.

Zij begaven zich daarop naar het huis van den Goegoegoe dat niet verre van het hunne verwijderd was, waar zij door den Koning met een pinang en een bonkoes (?) werden onthaald. De

Opperhoofden hadden eenig wijn en sterken drank laten brengen, waarmede op de gezondheid van velen werd gedronken, waarna zij afscheid van den Koning en zijne Rijksgrooten namen en weder naar hunne woning terugkeerden. Met goedvinden van den Koning begaf de Luitenant Lijn zich den volgenden dag (24) met eenige vaartuigen met militairen en inlanders, naar het binnenwater om van daar een onderzoek in te stellen naar het aanwezen van specerijboomen; door den Koning was aan zijn volk „wel scherpelijk aanbevolen om alles natekomen „wat de Hollanders hun zouden gebieden te doen."

Den 1sten September was Lijn van zijn tochtje terug, doch men had noch nagel-, noch notenboomen kunnen ontdekken. In het binnenwater aangekomen, had Lijn zijn volk ontscheept in een inham nabij een negorijtje Bieflo en bewoond door Alfoeren in huisjes, die op palen gebouwd waren.

Den volgenden morgen verdeelde hij zijn volk in partijen, waarvan een gedeelte Oostwaarts en een ander om de Zuid het land zou doorkruisen. Den 26sten waren zij terug; zij hadden het land zeer heuvelachtig bevonden, doch niets ontdekt.

Men schepte het binnenwater verder om de West in, totdat zij nagenoeg twee mijlen verder aan den inham Chegel (?) kwamen, waar het volk aan wal ging om het onderzoek voort te zetten. Ook deze kwamen terug met het bericht, dat men op het gebergte niets gevonden had en in de valeien niets waren dan sagoeboomen. Zij hadden opgemerkt dat er naar die zijde nog twee binnenwaters waren, wel zoo groot als het binnenwater Cajadlo-lo, doch die echter denzelfden naam droegen, doordien dat men van den een in den anderen kon komen en daaruit haren oorsprong hadden.

Aan de Zuidzijde van het binnenwater niets ontdekt hebbende, waaruit nadeelige gevolgen voor de Comp. zoude kunnen voortvloeien, besloot Lijn de overzijde daarvan te doorzoeken. Den 28sten stak hij over en bij het riviertje Cabelwaija ging zijn volk weder aan land, waar zij even als de overige dagen in partijen werden verdeeld en het land ingezonden, doch die den 30sten weder onverrichter zaken terugkwamen.

Nu voer men Oostwaarts op tot aan den spruit Sogai, waar het volk landde en op dezelfde wijze als vroeger naar het gebergte marcheerde, en vandaar den 1sten September aan het strand terug waren met het bericht dat de grond wel met dien van Maba overeenkwam, doch geen specerijboomen ontmoet te

De pantjalang de Leervisch die, zooals wij vroeger gezien hebben, met de Oostvoorn bestemd was de reis mede te maken en hun tot Batanta vergezelde, ontving van de Opperhoofden van het jacht de order om zich naar de Westkust van Salawati te begeven en aldaar de komst van het jacht af te wachten. Daar aangekomen, had het tot den 20sten Juli vruchteloos op het jacht gewacht, en was onderzeil gegaan om te zien of het ook vòor de negorij Salawati lag, doch door slecht weder, waardoor het schade aan romp en tuig beliep, was het buiten staat om het langer in den wind te houden; daarbij verminderden de provisien sterk en was men hierdoor genoodzaakt geworden den 29sten het voor den wind met een emmerzeiltje te laten staan en naar Ternate terug te keeren.

Op den 1sten Augustus had het nabij de eilanden van Weda, niet verre van den hoek van Libobo, de Geelvink ontmoet, die van de kust van Nieuw-Guinea kwam, en waarvan het een en ander vernam. Van den Schipper werd het met eenige behoeften voorzien; deze sleepte het uit de bocht van Weda, van waar de Geelvink de reis naar Onin voortzette, het jacht den koers naar de Straat Patientie vervolgde en den 11den Augustus te Ternate op de reede terug kwam.

§ 5. Johan Adolph van der Laan. 1705.

Nagenoeg terzelfder tijd dat het jacht de Oostvoorn door den Gouverneur van Ternate naar de eilanden Salawati en Waigioe werd gezonden, vertrokken mede van die reede de chaloupen Commer en Laricque benevens de pantjalang de Crab, onder het bevel van den Vaandrig Johan Adolph van der Laan, naar Pisang, Boo, Popa en andere daaromheen gelegen eilanden, ter „visite en „extirpatie der te vindene specery-gewassen.” Hij was dezelfde, die twee jaren vroeger door Hofman naar het eiland Gebe werd gezonden en het vorige jaar o. a. Poeloe Pisang had bezocht.

Den 28sten Juni 1705 verliet hij de reede van Terna[illegible], om het eerst naar Poeloe Pisang te stevenen, doch werd door tegenwind en ongemak, de pantjalang overkomen, genoodzaakt naar Misool te zeilen. In den morgen van den 14den Juni zette hij het op den wal van Misool aan, waaronder hij tegen het ondergaan van de zon bij den Westhoek op 20 vademen water ten anker kwam.

De Zuidoostenwind belette hem, zooals hij had gehoopt, de

negorij Waygamma aan te doen, zoodat hij gedurende vier dagen beproefde om langs de Noordkust tot de negorij Misool te komen, waarin hij echter door den aanhoudenden om de Noord loopenden stroom en stilte zeer werd tegengehouden.

Den 20sten beproefde hij het nogmaals met de schuit van de Laricque die negorij, die omtrent 13 of 14 mijlen van hen lag, te bereiken, doch den Noord-Oosthoek kon hij niet te bovenkomen, zoodat hij terugkeerde.

Nogmaals poogde hij met de pantjalang zijn doel te bereiken, doch alles was vruchteloos; bij den N.-O. hoek kon hij wind en stroom niet dood zeilen en moest hij de andere vaartuigen weder opzoeken.

Eindelijk op den 2den Augustus werd het stil en liep de wind kort daarna naar het Westen, zoodat de ankers konden worden gelicht en men onderzeil kon gaan; den volgenden middag viel het anker voor de negorij Misool in den grond. Hij had de laatste dagen zeer veel dienst gehad van een Ketjil Bessi, een oude kennis van van der Laan, die met een scheepprauwtje van onder den wal bij hem aan boord was gekomen, en dien hij aan boord hield om hem, — daar de Oostkant van Misool als met honderde eilandjes en reven daartusschen bezet was, — als loods te dienen.

Van der Laan vond er den Koning van Misool niet, daar deze op het bericht, dat er een Comps-jacht te Salawati was aangekomen, derwaarts was vertrokken. Met een prauw werd de Tidoreesche afgezant en marinjo Borano naar Salawati gezonden, om den Koning van Misool van de aankomst van van der Laan te verwittigen, en zoo mogelijk van daar eenige vaartuigen te bekomen, aangezien de Bobatos en de Kapitein-Laut hem te kennen hadden gegeven, dat de beide Koninkjes zeer slecht van vaartuigen waren voorzien, om hem in de gelegenheid te stellen het volk over te brengen tot het doorzoeken van Poeloe Pisang en andere eilanden.

Den 6den tegen den middag kwam de Koning en de Tidorees Borano van Salawati in de negorij Misool terug, doch van vaartuigen mede te brengen was geen sprake, zoodat na lange besprekingen overeen werd gekomen, dat de Goegoegoe met den Koning van Waygamma zou beraadslagen, welke en hoeveel prauwen er daar beschikbaar zouden wezen en tegen den avond het antwoord daarop mededeelen.

De uitslag was niet gunstig en bestond hierin, dat er slechts

twee prauwen en nog wel zeer kleine gebruikt konden worden, „als zijnde de groote Gilalo, waarmede de overleden Koning „mij het voorleden jaar naar Misool had gebracht, volgens deze „eilanders, gebruikt tot het opmaken van zijn graf; gelijk mede „de groote Boreho van den nu kortelings gestorven Kapitein-Laut „dezer negorij, beide verbroken.”

Er waren nog wel eenige kleine prauwtjes, maar die moesten in elk geval met een plank of gabba gabba opgeboeid worden, waartoe van der Laan hun vier dagen tijd gaf.

Den 10den kwam de Koning van Waygamma in de negorij Misool, waar in zijne tegenwoordigheid en in die van den Koning van Misool en de Bobatos de brief des Konings van Tidor werd voorgelezen. De prauwen zouden worden gereedgemaakt en de Koning van Waygamma daarmede naar het eiland Loos vertrekken, dat tot een rendez-vous werd aangewezen om van daar naar Poeloe Pisang te stevenen. Toen het er echter op aankwam, bleek het dat de voorhanden zijnde vaartuigen ongeschikt waren om dien tocht te ondernemen. Het was geen onwil van den Koning en de Bobatos; allen verklaarden eenparig te zullen vertrekken op het minste bevel, doch „dat er niets anders van te „verwachten stond, als (het leven van) het volk van den Koning „van Tidor met dat van de Comp. benevens haar allen te doen „verliezen, en wilden haar gebeden hebben, haarlieden dan zulks „naderhand niet te imputeren.”

Goede raad was duur en daar het niet te verwachten was, dat hierin spoedig zou kunnen worden voorzien, besloot van der Laan de pantjalang met den Kapitein der Mardijkers en den afgezant Borano naar Ternate te zenden en van daar verdere bevelen af te wachten.

Hij gaf in zijnen brief aan den Gouverneur verslag van zijn wedervaren tot op den dag dat de pantjalang vertrok (14) en het voornemen had om in afwachting van schepvaartuigen enz. het eiland te visiteren, en door den daartoe medegegeven Stuurman „accuraat, mitsgaders de hieromhergelegene (eilanden) te „doen rond peilen en in een plaat leggen.”

Den 16den vertrok de Stuurman Laurens Libbeke met een geschikt schepvaartuigje om met zijn werk een aanvang te maken.

Een gedeelte van het volk was reeds den vorigen dag naar het naaste bosch gezonden, dat den 20sten terug was en het gebergte Oostwaarts aan was doorgeloopen zonder iets anders dan kreupelbosch te hebben ontmoet.

De Koning van Waygamma kwam twee dagen later met zijn roreho bemand met 23 scheppers op Misool. Hij gaf van der Laan kennis dat er Hollandsche schepen eenige dagen geleden gezien waren tusschen de eilandjes Canary en Lomelo; zoomede dat hem vaartuigen ontbraken om zijn volk naar de negorij Misool over te brengen, waarop hem werd gelast zijn volk te verzamelen in de bocht en aan het riviertje Goe (Gou).

Het land aan de zijde van de bocht Mlolol bij de rivier Wassauw en het gebergte van daar tot aan de rivier Way Lollum werd in de volgende dagen doorzocht. Eenige dagen later had dit mede plaats met het gebergte recht af en aan tot de negorij Waygamma, waartoe het volk in de bocht Elsia Boria aan land werd gezet.

Intusschen was door van der Laan in persoon het eilandje Gauw en Weym doorzocht; het laatste was een lang heuvelachtig eilandje, omtrent 4½ mijl buiten den Noord-Oosthoek van Misool gelegen; hij „liep het geheele eiland door, doch om niet”, zoodat hij naar het riviertje Gou terugkeerde. Evenzoo werd het eiland Comlollum doorzocht.

De Stuurman Libbeke had middelerwijl een gedeelte der kust en de eilanden tot aan het eiland Opento, omtrent drie mijlen van Misool gelegen, opgenomen en kwam daarmede den 5den September gereed.

Daar van der Laan zijne werkzaamheden aan de Zuidzijde van Misool voor geeindigd hield, maakte hij zich gereed om zich langs de Noordkust te begeven „naar de rivier Wakassum, „op die plaats waar de Koning van Waygamme, om zijne goede „gelegenheid, zijn negorij aan den Zuidkant gelegen meent te „verplaatsen.”

Den 16den September begaf hij zich met zijne militairen naar boord, liet het anker lichten, de zeilen bijzetten en na in stilte langs de Noordkust te hebben gedreven, kwam hij den 18den voor de rivier Wakassum. Vier dagen later kwam de pantjalang de Crab van Ternate terug met het bericht, dat de Koning van Tidor voor de benoodigde vaartuigen zou zorgen, en hem gelast het werk der uitroeiing van de specerijboomen op Poeloe Pisang en elders voort te zetten.

Daar de verwacht wordende corra-corra nog niet kwam opdagen en de tijd begon te verloopen, achtte van der Laan het raadzaam naar Popa te zeilen, alwaar voor de woonplaats van Wankonoway op Popa — zooals deze hem had gezegd — een

goede ankerplaats voor 's Compagnies vaartuigen werd gevonden. Hij ging daartoe den 26sten onder zeil, doch door stilte raakte hij niet voor den volgenden dag tusschen de eilandjes die ongeveer drie mijlen van Missool zijn gelegen.

Des nachts in de hondewacht hoorde men op de tyf slaan en zingen en meende men te hooren scheppen, zoodat van der Laan eenige schoten liet doen, een paar vuren opsteken en het op den wind liet draaien met het gevolg dat weinig tijds daarna de corra-corra in het zicht kwam, en weldra de Kapitein der Mardijkers bij hem aan boord was met brieven van de Regeering van Ternate; doch hij bracht voor van der Laan niets nieuws mede, dewijl hij vier dagen vóór de Crab Ternate had verlaten.

De afgezant Borano had in last van den Koning van Tidor om Misool en Salawati aan te doen „wegens noodzakelijke en „pressante affaires", waarop van der Laan hem dadelijk zijne reis liet vervolgen met den last zich zoo spoedig mogelijk bij hem aan het eiland Popa te vervoegen. Van der Laan liet het anker voor dit eiland op den 29sten September vallen, en alles in gereedheid brengen om het in de volgende dagen te doorzoeken, waartoe het volk den volgenden dag vertrok, en dat den 4den en 5den October terug was, met het rapport, dat zoowel aan de Oost- als aan de Westzijde het land niets opleverde dan moeras, kreupelbosch en met doode koraalsteenen bezaaide vlakten; op twee hooge heuvels had men pinangboomen en rotan gevonden, doch in het geheel geen specerijboomen.

De Stuurman Libbeke had intusschen dit eiland evenals de omliggende in 't rond afgepeild. [1]

Den 6den verliet van der Laan Popa met de schepvaartuigen, en begaf zich daarmede naar Boo; de chaloupen gingen mede onderzeil naar de bocht van Talingamy bij de negorij Ljane — elders Gany genaamd — om zijne komst aldaar af te wachten.

Tegen den middag geraakte van der Laan tot aan het eerste eiland van Boo, doch niet dan na een menigte kleine en middelmatige, maar zeer lage eilandjes den geheelen dag doorgevaren te hebben, voor den nacht bij twee, waarop eenige hoogte is, „zijnde beide zeer smalle en op elk een rug een weinig „hooger, als het ruggetje waarop het fortje Terlucco op Ternate „gebouwd staat."

---

[1] Den 1sten October vernam hij dat het Koninkje van Missool was overleden; die tijding gewerd hem met de hiervoren genoemde corra-corra.

Hij zond den volgenden morgen een partij volk naar het verste en ook het kleinste Dee en een ander naar het grootste Boo genaamd, om die te laten doorzoeken, terwijl de Stuurman naar het laatstgenoemde medeging. Tegen den avond kwamen beide partijen terug, zij hadden de twee eilandjes overlangs en dwars door en door geloopen, en op de ruggen geen grond gevonden waarin notenboomen zouden kunnen groeien.

Van der Laan schepte den volgenden morgen met de vaartuigen naar Poeloe Pisang, waar hij tegen den avond aankwam, terwijl meest al zijn volk de koorts had, dat hij toeschreef aan het slechte water dat zij op Popa en Boo hadden moeten gebruiken.

Terwijl het volk bezig was de prauwen te doen ophalen, hutten te maken en een put te graven, ging zijn nog overige gezonde manschap, uit zeven personen buiten de huurlingen bestaande, uit eigen beweging en nieuwsgierigheid naar de Westzijde van het eiland, waar zij zich verdeelden om dat gedeelte te doorzoeken, maar zij hadden aan die geheele zijde geen boom gezien noch aangetroffen. Daar zij om aldaar te komen, alsmede om een goede plaats voor de vaartuigen te zoeken, bijna het geheele eiland waren rondgeschept, vond men het veel kleiner in omtrek dan van der Laan het vorige jaar had gegist.

Van hier gingen in de volgende dagen verschillende troepen om het eiland aan de Oostzijde te visiteren. Nu was men gelukkiger. Op den eersten dag werden 490 vruchtboomen gekapt, den dag daarna 1663, een dag later wederom 1215; den 14den werden 1703 boomen omgehakt, „zoodat nog geen einde alhier van „het werk kunnen ramen„; den 16den werden nogmaals 727 boomen vernield.

Van der Laan zegt dat het den Gouverneur mogelijk vreemd zoude voorkomen dat er zoo veel boomen in zoo weinige dagen „gerenuweert en omgekapt waren.„ Hij geeft hiervoor de reden op en zegt, dat hij door de ziekte onder zijn volk meer inlanders aan de medegegeven Hollanders kon toevoegen dan men anders wel gewoon was, zoodat een Hollander met 7 à 8 bijlen tegelijk arbeidde, en zij de boomen niet her- en derwaarts behoefden te zoeken, dewijl zij perksgewijze stonden, en elk om het zeerst zich beijverde zijn werk af te krijgen. Het geheele getal der omgekapte boomen bedroeg 5798 stuks.

Het getal zijner zieken nam echter toe, zoodat hij op den 15den een sergeant, twee korporaals en zes minderen per prauw naar

Ternate moest zenden; de Tidoreesche sergeant en eerste in de commissie Way Bassi was den vorigen dag aan de gevolgen van de berri-berri overleden. Hij (van der Laan) was mede sedert eenige weken ziek; hij liet derhalve alles gereed maken om naar de bocht van Talingamy te scheppen, werwaarts hij nog denzelfden dag (16) vertrok.

Denzelfden morgen waren bij hem gekomen de Kapitein-Laut van Misool, de Kimalaha van Soatina en de Marinjo van Gebe — van al deze eilanden had van der Laan volk bij zich — die hem te kennen gaven, dat zij vernomen hadden, dat hij, bijaldien het werk op Poeloe Pisang geeindigd was, het voornemen had, de eilanden van Kateeg en Lowijn, tusschen de drie en vier mijlen van P. Pisang gelegen, mede te laten doorzoeken, maar dat die eilanden onder den Koning van Batsjian stonden. Zij deden hem opmerken, dat zij op zijn bevel dit wel wilden doen, doch dat dan ook die eilanden, als door het volk van den Koning van Tidor in 's Comps. dienst gedaan, aan den Koning van Tidor behoorden te worden overgegeven, hoewel zij zich verzekerd hielden dat daarop geen specerij-boomen zouden worden gevonden.

Deze redenen bewogen van der Laan om „de visite aldaar te „laten varen en uit zijn zin te zetten, als zulks affaires zijnde „van hooger dependerende.”

Tegen den avond van den 17den kwam hij met groote moeite aan het eiland Garcee, waar hij door de om de Z. W. loopende zware stroomen „gansch dwars werd neergezet”; den volgenden morgen schepte hij weder van daar en bereikte in den namiddag de bocht van Talingamay, waar hij tot zijne verwondering de vaartuigen niet vond, en die niet voor den 19den en 20sten daar aankwamen.

De Kapitein-Laut van Misool nam van hem afscheid en kreeg eenig lijwaat voor de belangrijke diensten die hij aan van der Laan op dezen tocht in het uitroeien der specerijboomen als anderzins had bewezen.

Den 24sten nam van der Laan de terugreize naar Ternate aan, waar hij den 28sten daaraanvolgende ter reede kwam.

Moge nu al de drijfveer, die de oorzaak was, dat de Comps. reizen naar de Papoesche eilanden liet ondernemen minder edel zijn geweest, het is toch niet te ontkennen dat zij in het belang der aardrijkskunde en voor de kennis van de minder of meerder toegankelijkheid dezer eilanden geen onbelangrijke

vruchten hebben gedragen. Evenals de Stuurman Pieter Cornelisz. zich verdienstelijk maakte in het opnemen der reeds genoemde eilanden [1], even verdienstelijk maakte zich de Stuurman Libekke, die achtereenvolgens Misool; Popa, Boo en Pisang opnam. Het is echter te betreuren dat van beide de journalen en kaarten ontbreken, ofschoon wij hun werk in de kaart van 1705 en in de M. S. kaart van 1711 terugvinden.

§ 6. Jacob Weyland. 1705.

Wat aanleiding gaf tot de reis van de Geelvink in 1705, hebben wij reeds uitvoerig in ons tweede gedeelte behandeld, zoomede het weinige opgegeven wat wij over den afloop zijner reis hebben kunnen opsporen. Wat de Papoesche eilanden betreft, hebben wij gezien dat zij in dat vaarwater zijn geweest. Maar het is vooral de kaart die ons tot gids verstrekt, wat zij aldaar hebben gedaan.

Die kaart, die onder den naam van het Westelijk blad het licht ziet, [2] geeft ons de opname van het eiland Salawati en de Straat, die het van de Westkust van Nieuw-Guinea scheidt. [3] Hoogstwaarschijnlijk is de Geelvink het eerste Europeesche vaartuig geweest, dat die Straat is doorgezeild en draagt terecht den naam van de *Naeuwe Straet*, die alzoo op de kaart voorkomt. Van de Straat Sagewin en het eilandje van dien naam werd een gedeelte opgenomen; evenzoo vinden wij eenige opname van de Noordkust van het eiland Batanta en de Straat Gemi. Daarentegen vinden wij slechts van het groote eiland Waigioe aan de Zuidkust bij de negorij Queemy een paar loodingen, benevens nog eenige anderen bij en beoosten de Dorre eilanden, Noordwestelijk van Waigioe gelegen.

De overige eilanden worden wel op de kaart gevonden, doch men vindt er geene aanteekeningen bij, waaruit men zou moeten opmaken, dat bij het samenstellen van deze kaart geen gebruik is gemaakt van de kaarten van Pieter Cornelisz. en Laurens Libbeke. Vermoedelijk is dit niet geschied, waarvoor pleit, dat op de kaart van de Geelvink o. a. de Zuid- en Zuidwestkust van

---

[1] Blz. 239.

[2] Zie blz. 196.

[3] Zie de order van den Schipper Weyland aan den Stuurman de Coninck, tot het opnemen dezer Straat op den 21sten Juli 1705 in ons tweede gedeelte.

van het eiland Waigioe zeer onvolkomen zijn aangegeven, terwijl wij toch weten, dat de Stuurman Pieter Cornelisz. niet alleen die kust, maar ook het diepinloopende binnenwater Cajad-lo-lo enz. heeft opgenomen en in kaart gebracht.

§ 7. Baltus van Santen. 1706.

Doch men was te Ternate nu reeds in het bezit van gegevens, die het mogelijk maakten eene zeilorde vast te stellen voor den Stuurman Baltus van Santen, die volgens zijne Instructie van den 22sten Juli 1706 een kruistocht met de pantjalang Nova-Guinea zoude ondernemen naar de kusten van Ceram, Salawati, Keffing en het Zuidelijkste der Papoesche eilanden; zij is van den volgenden inhoud:

„Zeilorder om uit de bogt van Maba,[1] de eilanden Waigioe, Batanta, de Noord-Westkant van Salawati, Misool, Popa, Boo, Gagi, Gebe en Iohi te bekruissen.

Zoo diend vooraf geweten, dat een kruistogt geen directe spoed, maar een exact onderzoek en uitzicht naar hetgeen men aanbevolen wordt, vereischt, derhalven de koersen niet kunnen worden bepaald. Echter om alle de in het hoofd gemelde eilanden in de Zuidmoesson bekwamelijk te bestevenen, zoo zal men uit de bocht van Maba, de koers tusschen het O. Z. O. en Z. O. ten O. aanstellen, om tusschen den hoek Soeki Bali en Po Battenpali ook Po Wackjoel door te raken, mitsgaders met een Oostelijken gang tusschen Battenpali en Alancatouw, tot dat men Po Goemoete ¼ mijl Oost van zich heeft; zeilende van daar Z. O. ten Z. naar Po Gamme, latende zoo aan stuur- als aan bakboord partij kleine eilandjes leggen, die nauwe uitzicht vereischten om op een van dezelve niet bezet te raken. Als men de Z.-W. hoek van Po Gamme Z. ten O. 1 mijl van zich heeft, gaat men regt Z. aan, tot dat dezelve verschiet op N. ten O.; dan moet de koers N. O. ten O. worden aangesteld, om de Z.-W. van Po Neeuw ¾ mijl Noorden van u te bezeilen, als kunnende van daar met een O. ten N. gang bekwamelijk tusschen de engte van Po Neeuw en het groote eiland Batanta door, rakende tot geheel het Oosteinde, alwaar men, om de uitstekende hoek boven te komen, Zuidwaarts aanloopt tot zoolang het eiland

[1] Oostkust van Halmaheira.

Salawati regt Z. 2 à 2½ mijl van u is, komende alsdan in de mond van de Straat Sagewin of tusschen het eiland Batanta en de N. W. zijde van Salawati, die met een Z. W. ten Z. koers bekwamelijk kan gepasseerd worden, tot dat men het eiland Sagewyn ¾ mijl Z. O. van zich heeft. Stellende dan de koers Z. en Z. ten O. aan, tot dat men 3 mijlen in verheid vertierd heeft, daar de hoek Bolele N. O. ten N. van u in het gezicht komt, en als men die ¾ mijl van zich heeft, loopt men Z. Z. W. aan, om de Westelijke eilanden van Deene op een kwart mijl waters te passeren.

Van daar is de koers Z. ten O. naar de Schildpads Westelijkste eilanden, die men wel — om altijds boven winds te blijven — op zij loopen mag. Deze Schildpads-eilanden gepasseerd zijnde, dan laat men het Z. W. aangaan, tot dat de Oostelijkste eilanden die voor Misool leggen, N. W. ten N. naar gissing 2 mijl van u zijn; stellende van daar de koers Z. W. ten W. aan, om de Zuidelijkste eilandjes, die van de Z. O. hoek te zeewaard inleggen, op 1½ à 2 mijl te bestevenen; latende het doorstaan, tot zoolang men het eiland Wayabbing regt N. ¾ mijl waters van zich heeft, leggende dit eiland Z. O. ten Z. 4 mijlen van de hoek Demoe.

Dit zoodanig ondervonden en gepeild hebbende, zal men de koers W. N. W, aanstellen, om het eiland Misool op 1½ à 2 mijl aan stuurboord te krijgen; latende de eilanden Floggoff en Waaff even aan stuurboord leggen, totdat men de Westhoek van Misool N. ten O. 2½ mijl van zich heeft, en de P^o^ Canaris N. W. ten W. omtrent 3¼ mijl. Loopende dan, om de W. hoek te passeren, N. wel zoo Oostelijk aan, tot zoolang men de N. W. hoek van Misool O. Z. O. van zich krijgt; dan moet men met een O. ten N. koers langs de wal opkruipen, omtrent 1½ mijl daar buiten, tot dat men de nieuwe negorij Waygamme regt Z. regt (?) van zich heeft, daar men kan ankeren op 20 à 25 vadem.

Om nu het eiland Popa te bestevenen, zoo steld men de koers N. ten O., latende P^o^ Soffen aan bak- en Welkeria aan stuurboord leggen, loopende met dezen gang de Zuider, daarvoor gelegene eilandjes aan boord; die bekruist hebbende, zoo zal men zien dat men met een O. koers de Oosthoek van Popa te boven komt. Zeilende voorts langs de Noordkant van dat eiland tot dat men komt aan de N. W. hoek, en tusschen het eiland Tullop de W. hoek door te zeilen tot de Zuidhoek, van

waar men W. ten Z. naar de eilanden van Boo kan oversteken. Om die dan in de route te bezichtigen, zoo zal het beste en veiligste wezen om van de Zuidkant te beginnen, en voorts achterom zet tot dat weder de Oostelijkste daarvoor gelegene eilandjes aan boord krijgt.

Van daar zal men de koers N. O. wel zoo Oostelijk aanstellen om boven Po Gagy te vervallen, en alzoo des te gemakkelijker het eiland rond te komen; zoekende dan verder met een N. W. en W. koers naar de Z. O. hoek van het eiland Geby — dat al mede aan de Zuidkant wel diende eerst bezichtigd te worden — en voorts zoo bewesten als benoorden rond te komen; hetgeen dan niet zwaar zal vallen· de daarbij gelegene eilanden Johi en Oeta mede te bezichtigen.

Om nu weder naar de bocht van Maba of de afgevaren plaats te zeilen, zoo zal men eerst de koers W. N. W. aanstellen, om de N. O. kust van Patani op een mijl aan boord te loopen; gaande dan Noordelijk aan langs de wal tot dat men de Noordelijkste eilanden — die van de hoek Ingely leggen — op zijde heeft, als wanneer men met een N. W. ten W. gang, de dwars over voor de bocht van Maba gelegene eilanden zal trachten te passeren, opdat men den vasten wal tusschen de hoek Silaal en de negorij Boely kan aandoen om vervolgens voorts ter reede te raken."

De Stuurman Baltus van Santen verliet den 11den Augustus de reede van Ternate en was den 1sten October weder binnen het rif voor de negorij Boely, niet verre van den hoek van Maba op de Oostkust van Halmaheira ten anker.

Bijzondere ontmoetingen of opmerkingen betreffende zijn kruistocht in de Papoesche eilanden komen in zijn gehouden dagregister niet voor. Hij schijnt echter nauwkeurig te werk te zijn gegaan met zijne gehouden peilingen, en daar hij veelal Inlandsche namen bezigt, zijn zij ten dien opzichte wellicht niet onbelangrijk, terwijl hij almede niet verzuimt van tijd tot tijd de gedane loodingen op te teekenen. Daar hij, van Ternate vertrekkende, den koers benoorden Halmaheira had genomen, zag hij den 15den Augustus tegen den avond den Westhoek van Gebe op ongeveer 3 mijlen afstands, van waar zijn kruistocht een aanvang neemt en hij vervolgens de verschillende eilanden en eilandjes bekruist.

Bij brief van den 20sten September 1711 van den Gouverneur van Ternate werden aan de H. R. gezonden twee kaarten, een van de Molukken en een van de Papoesche eilanden; beiden bevinden zich in het Rijks-Archief.

De laatstgenoemde heeft tot opschrift: „Pas Caart van de „Papoese Eylanden, die beoosten de cust Halmaheira en bewesten „Nova-Guinea zijn geleegen, tot nogh toe op deselve geen „speceryboomen ontdekt, uytgesondert op P° Piesangh, dat „ongevaer 10½ meyl Z. O. ten Oosten van de hoeck Libobo „is geleegen. A° 1711."

Het blijkt niet wie de vervaardiger van deze kaart is; ook in den brief, waarbij zij werd verzonden, wordt er geen melding van gemaakt. Vermoedelijk is zij door den kaartenmaker te Ternate volgens de daarvan bestaande gegevens van de opnemers te samengesteld.

Deze kaart draagt het N°. 487 van den Inventaris; zij heeft eene grootte van 1,89 M.—0,89 M; de breedte loopt van 0,45′ N. tot 2° 20′ Z., de schaal is van 10 D. mijlen = 135 m. m. en derhalve op een vrij groot bestek vervaardigd.

Bestaat er bij vergelijking een allerbelangrijkst verschil met de kaart van de reis van Tasman en Visscher in 1642, en die van de reis van Weyland in 1705, daar op eerstgenoemde een gedeelte der eilanden zonder namen te dragen slechts zijn aangegeven, terwijl zij in laatstgenoemde reeds in hunne ware strekking zijn geplaatst, zoo zal men bij vergelijking van de kaart van 1705 tegen die van 1711 ontwaren, dat men in die zes jaren, die daartusschen liggen, niet stil heeft gezeten. In hoofdtrekken nagenoeg overeenkomende, is er een merkbaar verschil op te merken, wanneer men de eilandengroepen der beide kaarten afzonderlijk vergelijkt.

Heeft de kaart van 1705, waar het de Papoesche eilanden betreft, groote verdiensten in de opname van Straat Salawati en de Westkust van Nieuw-Guinea, Batanta en een gedeelte der Straat Sagewin enz., in die van 1711 herkennen wij de opnamen van Pieter Cornelisz. en Laurens Libbecke bij Waigioe, aan de Zuidkust met zijne reven en diepten, en de aanwijzing van het diepe binnenwater Cajad-lo-lo enz.; de reven aan de Zuidkust van Batanta, de opname van de eilanden Dene, de Gebroken-Boompjes en Schildpadseilanden; de Oost-, Noord-, West en Zuid-Westkust van Misool en de daarvoor gelegen kleinere eilandjes, alsmede de eilanden Popa en Boo.

Een andere opmerking, die wij bij het beschouwen dezer kaart

maakten en waardoor hare waarde o. i. toeneemt, is het groot aantal Inlandsche benamingen voor de verschillende kapen of hoeken op de opgenomen eilanden.

Doch wat ons ten hoogste heeft bevreemd, is dat de vervaardiger of samensteller dezer kaart onbekend schijnt geweest te zijn met de kaart van de Geelvink van 1705. Want niet alleen dat de Straat Gallowo (Straat Salawati of Naeuwe Straat) — hoewel afgelood — een veel minder getal loodingen heeft, lezen wij, behalve een paar namen aan de Westkust van Nieuw-Guinea, de woorden „tot nogh toe onbekent." Dit had niet kunnen worden geschreven, als men de kaart van 1705 voor zich had gehad.

Maar er is meer; de vervaardiger begaat eene bepaalde fout, wanneer wij bij den Zuid-Westhoek van Nieuw-Guinea, Salibo genaamd, de aanmerking geplaatst zien: „In de oude kaart hoek Ony genaamd." De hoek Ony of Wonin is de Oosthoek van de Maccluer- of Vinksgolf en de Visschershoek [1] de Westelijke. Volgens de kaart van 1705 is er tusschen den Visschershoek en den Pantjalangshoek = Salibo, die den ingang vormt van Straat Salawati, nog een afstand van 5 Duitsche mijlen = 20 minuten Oostelijker en Zuidelijker. Deze fout doet hem een andere begaan door bij het eiland, door hem Gallewo genoemd, te voegen: „In de oude kaart P° Pisangh genaamd." Dit laatstgenoemde is het eilandje, dat niet verre van den hoek van Onin is gelegen. [2]

§ 8. Frans Reaal. 1716.

Tot 1716 [3] wordt er in de papieren van Ternate niets ge-

---

[1] In de oude Journalen Roemabati = Ony; Roema Kaja = Visschershoek. (Zie eerste gedeelte o. a. bij Vink.)

[2] In eene aanteekening geven wij betreffende de beide genoemde kaarten nog eenige bijzonderheden op.

[3] In dat jaar bericht het bestuur van Ternate aan de H. R., dat zij den Koning van Tidor hadden laten onderhouden over «de vreede en moorddadige handelingen van zijne onderdanen op Nieuw-Guinea» en wel voornamelijk om de schuldigen te straffen, die den moord gepleegd hadden aan een Mardyker en met slaven van den Burger Carsten Jansz. in de Papoesche eilanden ten handel zijnde. Hij verklaarde dat hij, al was hij daartoe bereid, niet in staat was dit te doen, omdat zij hem onbekend waren niet alleen, maar het waren ook zulke wilde en woeste menschen, die geen het minste ontzag voor hem hadden, daar zij zich niet hadden ontzien om den door hem aldaar geplaatsten Onder-Koning omtebrengen.

vonden van eenigen tocht naar de Papoesche eilanden; toen echter ontving de Onderkoopman Frans Reaal bij instructie van den Gouverneur van den 8sten December den last, om met de pantjalang de Mataramsche Erfprins te kruisen rondom de kust van Halmaheira, Morotay, Moar, Gebe, Gage, de Zuidkust van Waygeeuw (Waigioe), Waygamma, Neeuw, Batanta, de Noord-Westkust van Salawati, Misool, de daarbij gelegen eilanden, alsmede Popa en Boo tot Poeloe Dammer.

Denzelfden dag ging hij van Ternate onderzeil. Doch hij bracht het niet verder dan tot de eilandjes bezuiden Waigioe gelegen, Rajax? Battenpali enz., toen hij den 26sten Januari 1717 door holle zeeën en scherpen tegenwind genoodzaakt werd naar de kust van Halmaheira terug te keeren, van waar hij korten tijd daarna den steven naar Ternate wendde, en na eenigen tijd tusschen de eilandjes, onder die kust gelegen, gesukkeld te hebben, ten anker kwam.

Zijn dagregister behelst niets wetenswaardigs dan alleen een paar namen van eilandjes of kapen, die ons vroeger niet voorkwamen.

Onder het bestuur van den Gouverneur Antonie Heinsius, van 1720 tot 1723, waarin hij het bewind aan Jacob Cloeck overgaf, hadden er van 's Comps. wege geen reizen naar de Papoesche eilanden plaats. Gaarne, zegt hij in zijne Memorie van overgave, zou hij de landen, die de Koning van Tidor buiten het eiland in bezit had, hebben laten visiteren, "omdat daar wel een goed "deel zullen onderschuilen, die specerijen opleveren;" hij was echter daartoe niet in de gelegenheid geweest, "omdat den Koning "met beuzelachtige en dilatoire exceptien hem heeft opgehouden, en "telkens uitstel verzocht, dan om het een dan om het ander pretext, "dat zijn volkeren te verstrooid waren, dan omdat hij eerst zijne "rebellerende onderdanen de Pataniërs en die van Maba moest "ten onderbrengen enz." [1]

§ 9. Pieter van Woudenberg en Adriaan Cagias. 1723.

Nog in hetzelfde jaar werd door den Gouverneur Cloeck de chaloup de Europa onder het gezag van den Vaandrig Pieter

---

[1] Ternate, 8 Juni 1723.

van Woudenberg en den Boekhouder Adriaan Cagias gereed gemaakt tot het doen van een kruistocht om het groote eiland Halmaheira, Gebe, Waigioe enz., „waardoor de pernitieuse sluikerijen en dieverijen van 's Comp. fijne specerijen in deze „provincie mogten worden ontdekt, geweerd en belet.”

Vooral moesten zij de bocht van Weda zoo diep inloopen als wind en weêr dit zouden toelaten, en onder de eilanden van Wiedjie alles zoo nauwkeurig mogelijk visiteeren of daar geen inlandsche vaartuigen waren, die uit de bocht van Weda kwamen en naar Patani, dan wel naar Gebe of Waigio wilden gaan, ten einde haar de passagie derwaarts af te snijden enz. [1] Nog denzelfden dag ging de Europa onderzeil. Hoewel de reis tot den 12den Maart 1724 duurde, voordat men weder voor Ternate kwam, merkten wij in het door hun aangehouden dagregister niets op wat der vermelding waard is.

Met de rebellerende Pataniërs — zooals de Koning van Tidor de tegen zijn gezag in verzet gekomen volkeren, die dat gedeelte van de Oostkust van Halmaheira bewoonden, gewoon is te noemen — had deze veel moeite en bracht hem tevens in een moeielijken toestand met den Koning van Ternate. [2]

Zoo had o. a. de tegen hem opgestane Senghadja van Patani, benevens de Bobato's en onderhoorigen, die hij bij zich had, met eene vloot van dertig vaartuigen, en bijgestaan door eenig volk uit de negorij Galela, behoorende aan den Koning van Ternate, onder de Ternatanen Conomaluka en Makasoedoe, zich gezamenlijk begeven naar Salawati, wiens Koninkje op dat tijdstip met eenige Tidorezen zich op Mafoort op de vaste kust van Nieuw-Guinea bevond. Zij hadden aldaar de negorij Salawati geplunderd, verbrand, en zelfs de Koningin, hare kinderen benevens

---

[1] Ternate, den 16den November 1723.

[2] Deze toestand was ook met het oog op de belangen der Comp. zeer nadeelig; want, zooals de Gouverneur van Ternate aan de H. R. schreef, onder dagteekening van 15 Juni 1726: »was dat kwalijk geintentioneerde «schuim van volk, oorzaak dat de noodzakelijke (!) en van oudsher geordonneerde specerij-extirpatie onder het district van den Tidoreeschen Koning «op de plaatsen genaamd Maba, Weda en Patani geen voortgang kunnen «nemen en sedert het jaar 1717 is op die plaatsen niets verrigt. Ook zien «wij tot ons leedwezen vooreerst nog geen kans hoedanig daartoe te ge«raken enz.»

150 zoowel inboorlingen als Tidorezen gevankelijk weggevoerd.

De Senghadja had eenigen tijd later een roreho (vaartuig) met een paar gevangen Salawatiërs derwaarts gezonden om den Koning aan te zeggen, dat, indien hij zijn vrouw, kinderen en onderdanen terugwenschte, hij met zijn geheele macht Salawati zou moeten verlaten en te Patani bij hem komen, om aan hem met eede te beloven, dat zij den Koning van Ternate in allen opzichte trouwelijk zouden bijstaan en dien van Tidor afvallen.

Het gelukte echter door tusschenkomst van den Koning van Tidor, dat de gevangen Koningin en al zijne onderdanen door den Koning van Salawati werden gerantsoeneerd voor honderd en vier stuks slaven, twee koperen bassen en een stuk lijwaat.

De Koning van Ternate hield zich of hem van dit feit niets was bekend; [1] de goede verstandhouding tusschen beide Vorsten, die toch reeds veel te wenschen overliet, werd er niet door verbeterd.

Eene bekruising van het vaarwater nabij de Papoesche eilanden door den onderkoopman Commelyn met de pantjalang Bonneratte in 1725 levert voor ons doel niets opmerkenswaardig op. Evenmin een paar andere tochten, die in de volgende jaren werden ondernomen.

In het eerste gedeelte van dit werk maakten wij met een enkel woord gewag van den vermoedelijken moord gepleegd op den Secretaris Pieter Alstein en zijne manschappen in 1696 op de kust van Nieuw-Guinea.

In 1728 kwam men door den Senghadja van Patani te Ternate te weten, dat er van de moordenaars nog twee in leven waren, van welke de een was een Tawali, die in groote gunst stond bij den Koning van Tidor, en thans het opzicht had over de vrouwen van het Hof en nu een man van wel 70 jaren oud, alsmede de vader van den Kapitein-Laut van Salawati Arbay. Deze zaak werd ter kennis van den Koning van Tidor gebracht, en men verzocht hem behulpzaam te wezen om zoo mogelijk de waarheid hiervan aan het licht te brengen. De Koning zou gaarne gezien hebben dat men Tawali — dien men inmiddels gearresteerd had —

[1] Brieven van Ternate aan de H. R. van 29 Sept. 1724 en 12 Juni 1725.

had ontslagen, „doch de Gouverneur wilde hiervan niets weten, „maar verzekerde den Koning dat ingeval hij als een getrouw „bondgenoot van de Compe. hem (Gouverneur) wilde assisteren, „men alsdan binnen korten middag klaar zou zien dat deze „Tawali een der moordenaars van den Secretaris Alstein was „geweest.”

De berichten, die men inwon, waren dan ook zoodanig, dat Tawali niet alleen een der moordenaars van Alstein, maar ook van de vier andere Europeanen bleek geweest te zijn.

Tawali werd in den tronk gezet en de Koning verzocht, dat hij zijne Rijksgrooten zou overzenden om een nader gecombineerde justitieele vergadering te houden, alsmede om den Kapitein-Laut van Salawati Arbay, die te Tidor was, over te zenden, om tegen Tawali te worden geconfronteerd.

Den 5den Januari 1730 had deze vergadering plaats; Tawali bleef ontkennen en het scheen dat Arbay benauwd was om het een en ander mede te deelen, zoodat men met bewilliging van de Rijksgrooten Arbay in het kasteel liet blijven. Men bracht hem in het huis van den Luitenant Constant, waar men hem door twee leden van den Raad van Justitie liet afvragen, waarom hij de waarheid niet wilde bekennen, waarop hij antwoordde dat hij 't deed uit vrees voor den Koning.

Toen men hem echter de verzekering gaf dat hij geen de minste vrees daarvoor behoefde te hebben, daar de Koning den Gouverneur had laten verzekeren, dat het hem aangenaam zou wezen als de waarheid aan het licht kwam, legde hij op den 10den Januari in tegenwoordigheid van twee leden van den Raad van Justitie en de gecommitteerden van Tidor een ampele verklaring af van het gebeurde, waaruit bleek dat zijn vader een der moordenaars van Alstein was geweest benevens nog twee anderen, doch Tawali de eenigste, die van hen nog in leven was.

Naar 'tgeen men hem had verhaald zou die moord een à twee en twintig jaren geleden zijn geschied, toen hij nog zeer jong was, terwijl hij destijds meermalen had gespeeld in het schuitje, waarmede de Hollanders aan wal waren gekomen. Hij had nog onder zich 'tgeen den hoed, de rotting en het zijdgeweer van Alstein, 'tgeen zijn vader vóór zijn dood hem had ter hand gesteld met de woorden: „mijn zoon als gij bij de Comp. komt, moet gij haar dat geval verhalen.”

Deze verklaring beëedigd zijnde, werd Tawaly verhoord, doch hij bleef alles ontkennen tot den 14den Januari, toen hij op

den toegestanen eisch van den Fiskaal tot scherper examen, alias pijnbank, gebracht zijnde, bekende: „dat hij wel een van de „complotteurs was geweest om den onderkoopman Alstein te ver„moorden, doch door ziekte daaraan de hand niet had kunnen „leenen.„

Deze moord had eerst plaats gehad, nadat Alstein 14 jaren op een eiland gevangen had gezeten, in het begin van de regeering van den overleden Koning Hassan Oedien, die door Tawali met den moord bekend was gemaakt, doch daarop had gezegd: „houd u maar stil, ik zal het op zijn tijd wel openbaren.„

De Rijksgrooten, in de vergadering tegenwoordig, verklaarden dat deze gruweldaad een groote schande voor het Rijk van Tidor was, te meer ingeval de Koning Hassan Oedien, die zooveel gunsten van de Comp. had genoten, daartoe bevel had gegeven. Zij verklaarden één voor één op den Koran den eed te willen doen dat zij van deze gruweldaad, direct of indirect, niets wisten dan hetgeen zij nu in de gecombineerde vergadering daarvan hadden gehoord, terwijl zij er bijvoegden dat volgens hunne wetten dit feit een zware straf verdiende.

Hierop deed de Fiskaal den eisch, die hem werd toegestaan, namelijk: dat de gevangene zou worden op een kruis gebonden, vervolgens de regterhand afgekapt, daarna van onderen op levend geledenbraakt en gevierendeeld; het hoofd, de afgekapte hand, en de vier kwartieren zouden worden ophangen aan halve galgen langs het strand tot een spiegel en afschrik van een ieder.

Dit vonnis werd den 21sten Januari in tegenwoordigheid van de Rijksgrooten van Tidor en duizenden van aanschouwers voltrokken. Het ten uitvoer leggen van dit vonnis bracht eene verbaasden verslagenheid in het hart der Molukkanen teweeg, die onbeschrijfelijk was; „ja de gemeene man merkt het als tooverij „aan, dewijl ze niet kunnen begrijpen dat een zaak die 34 „jaren geleden is, onderzocht werd en de daders daarvan ge„straft.„ [1]

Wij hebben over dit feit eenigszins breedvoerig gesproken, daar het den sleutel aangeeft op welke wijze de dienaars van de Comp. door de afgevaardigden van Tidors Vorsten op die afgelegen en weinig bezochte eilanden dikwerf werden behandeld, en waarin zij maar al te veel door de Hoofden dezer eilanden werden ondersteund.

---

[1] Brief van Ternate aan de H. R. van 20 Juni 1730.

§ 10. Enoch Christiaan Wiggers. 1730.

In het jaar te voren (1729) was er met bewilliging van den Koning van Tidor een post te Patani gelegd, waardoor de regeering te Ternate in de gelegenheid werd gesteld te weten te komen wat er in de Papoesche eilanden voorviel, zoo ook over het sluiken van specerijen door de lorrendraaiers van om de West. Van daar vertrokken ook corra-corra's om de tribuut van slaven, karet enz. van de Hoofden dier eilanden te ontvangen; men gaf hen een Europeaan mede om een oog in het zeil te houden en daardoor te beter van alles onderricht te kunnen worden. Dat een dergelijke tocht niet altoos vreedzaam afliep, zien wij uit een verslag van den korporaal Wiggers, die in 1730 den Senghadja en Kimalaha vergezelde, toen deze met eenige corra corra's derwaarts vertrok. Het is echter niet wel mogelijk den korporaal op zijn tocht te volgen; van de vele, door hem in zijn verslag genoemde namen der eilanden en negorijen, kunnen wij er slechts weinigen op de kaart van 1711 terugvinden. Volgens onze meening behoort een groot gedeelte er van op de Noordwestkust van Nieuw-Guinea te huis.

Op het eiland Gebe en op Waigioe in de negorijen Oemka, Way, Woo, enz. werden zij wel ontvangen (April), doch op het eiland Raam (15 Mei), waar hun volk in de boomen was geklommen om eenige vruchten te bekomen, werden zij door een aantal wilde Papoes overvallen, die den zoon van den Kimalaha medenamen, doch dien zij door het schieten met scherp weder uit hunne handen kregen; hij was evenwel zwaar gekwetst. Hunne negorij werd verbrand en twee van de Papoeëzen doodgeschoten.

Zij schepten toen naar de bocht van Aas (22 Mei), [1] doch zij bleven hier niet lang door de vele klippen waarmede de bocht bezet is; maar de vaartuigen der Comp. zouden er wel kunnen ten anker komen. Toch bleef het echter nog altijd gevaarlijk, doordien er „veel wilde Papoërs" woonden.

Nabij het eiland Aurie (?) lag de negorij Moolbaan in een

---

[1] In de bocht van Aas worden nog genoemd de rivier Maga en de negorij Warsay, — komt ook voor op de kaart van Melvill van C. aan de N.-W. kust.

In de bocht Bave, het eiland Misploe, het eiland Nobligane, de negorij Amberbakim.

Volgens het Aardrijksk. Woordenboek van N.-I. ligt Amberbaki op N. G. in de afd. Wonim di Bawa, landschap Koeroedoe.

groote bocht, waarvoor twee kleine eilandjes lagen, waarachter de Comps. vaartuigen veilig konden liggen, en zich van goed drinkwater, dat van achter een klip kwam afloopen, voorzien (8 Juni). In de negorij Pada op het eiland Soor (25 Juni) werden zij door de inboorlingen aangevallen, van welke zij er een doodschoten en 16 gevangen kregen; van hen werden tien personen gekwetst. Twee dagen later werd de negorij Saba verwoest, omdat de ingezetenen geen tribuut aan den Koning van Tidor wilden opbrengen.

De negorij Padowador vond men op den 30sten ledig, zoodat men haar in brand stak.

Den 7den Juli kwamen zij aan het eiland Japin (Sappen), waar zij almede eenige negorijen ledig vonden; het volk was in het gebergte gevlucht.

Den 10den vertrokken zij naar het eiland Massis; zij schepten drie negorijen voorbij, toen zij tegen den middag weder aan de kust van Nieuw-Guinea kwamen; zij bleven dien nacht in een bocht, waarvan hun de naam onbekend was, liggen.

Van den 11den tot den 14den schepten zij langs den wal; zij kwamen toen aan een hun onbekenden hoek, met het voornemen om naar de eilanden Coem-Amba over te steken, doch werden door tegenwind hierin belet tot den 16den, waarop zij overstaken. Zij kregen echter zwaar weder en waren in doodsnood en bevreesd om in handen van de wilde Papoes te geraken, die aan het strand stonden. Het gevaar ging echter voorbij, zij raakten in zee en in een bocht, waar zij bleven liggen tot den 21sten, toen zij nogmaals naar de eilanden van Coem-Amba schepten en den 23sten aankwamen.

Hun volk werd naar het eiland Nieron gezonden, van waar zij twaalf personen zoo groot als klein aan boord brachten (roofden); van hun volk waren er wel een aantal gekwetst geraakt, doch geen doodelijk.

Den 27sten staken zij over naar het eiland Wali, waar het volk met pijl en boog gewapend niet alleen aan het strand gereed stond, maar hen daarmede beschoot.

De Hoofden der corra-corra-vloot beraadslaagden toen, of er niets was uit te denken om daarin eenige verandering ten goede te brengen, doch alles was verloren moeite; men kon bemerken dat zij de Pataniërs niet vertrouwden.

De Senghadja besloot toen om den volgenden dag zijn volk aan den wal te zenden, en liet hiertoe alles aan boord gereed

maken. Doch toen de Papoeëzen zulks bemerkten, namen zij de vlucht op een groote klip, van waar zij een aanzienlijk getal der Pataniërs kwetsten. Ook de korporaal werd met een vergiftige pijl in het dik van zijn been gewond. Daags daarna werd er nog eene poging gedaan om eenige gevangenen te bekomen, toen de korporaal nogmaals werd gekwetst in de linkerborst en in den linkerarm, doordien men hem alleen had gelaten; met veel moeite werd hij in de corra-corra gebracht.

Na een dag te hebben laten voorbijgaan, wilde men er weder op los gaan, doch ook nu bekwam men een aantal gekwetsten, waaronder een der Kimalaha's doodelijk. Nogmaals rustte men een paar dagen uit, toen men op den 3den Augustus weder aan den wal ging om hen te bevechten. Doch nu begaf hun de moed, vooral toen zij zagen, dat hun Hoogepriester en nog een ander gevangen werden genomen; de ijver van den Senghadja verflauwde insgelijks; hij deed zijn volk terugkeeren; zij brachten 150 gevangenen aan boord en hadden er 50 gedood.

Den 5den hield de Senghadja eene vergadering, waarin besloten werd terug te keeren. Den volgenden dag stierf de Kimalaha aan zijne bekomen wonden, en deed men een plaats aan om het lijk te begraven. Tegen den avond kwam men aan een rivier, Paveal genaamd, waarvan de afwatering zoo sterk was, dat men wel op twee uren ver in zee versch water kon scheppen en drinken.

Op den 8sten passeerden zij weder het eiland Missies (Massis) en geraakten tegen den avond aan het eiland Japin; hier schepten zij langs den wal tot den 12den, waar zij meenden aan de negorij Wamboe sagoe te kloppen, doch dit werd hun door de „wilde Papoers” verboden.

Den volgenden dag kwamen zij aan de negorij Antsois (Ansous), waar zij sagoe klopten en tot den 19den verbleven, toen zij naar het eiland Nom [1] vertrokken en dit voorbij scheppende, op den 23sten voor de negorij Haay de Voe, op het eiland Mom [2] kwamen, waar de vaartuigen op den wal werden gehaald en schoongemaakt. Hier vertoefden zij tot den 29sten, toen zij naar de vasten wal overstaken (Nieuw-Guinea.)

Zij zagen nu ook weder Aurie [3], de negorijen Amberbakim,

---

[1] Hier waren zij den 13den Juni; het wordt ook Noman geschreven.
[2] Als voren den 14den.
[3] Hier waren zij den 7den en den 1sten Juni.

Warsay en kwamen den 8sten September aan de negorij Soong (Sorong). Hier werd hun verhaald dat de Koning van Salawati, benevens een Ngoffamaneira van den Koning van Tidor daar waren geweest, die hen hadden gevraagd wat zij met den Senghadja van Patani te maken hadden, daar hij onder de Comp. en niet onder Tidor's Koning stond, en dat zij, wanneer zij zich met den Senghadja van Patani bemoeiden, wel kwalijk zouden varen. Het scheen dat de Senghadja deze woorden zeer ter harte nam. Den 14den vertrokken zij naar de negorij Salawati, waar zij den 16den aankwamen en veel volk, met pijl en boog gewapend, aan het strand zagen staan, schijnbaar gereed om hen aan te vallen. De Senghadja ging boven op de corra-corra staan en vroeg hun of dit hunne bedoeling was, waarop eenige Hoofden antwoordden, dat dit niet door den Koning, maar wel door toedoen van een Ngoffamaneira geschiedde, die met zijn volk op Salawati was aangekomen.

De Senghadja begaf zich toen aan wal en vroeg hun naar de reden waarom zij zoo gereed stonden, waarop hem werd gezegd, „dat dit het bedrijf van den gemeenen man was uit vrees dat de negorij door hen zou worden vernield.”

Den volgenden morgen begaf zich de Senghadja naar den wal om met den Koning over zijne uitstaande schulden te spreken; in tegenwoordigheid van Ngoffamaneira en met overleg van zijne Bobato's werden de voorwaarden geregeld, waarop hij bij zijne komst op Tidor daaraan zou voldoen.

Den 18den vertrokken zij van daar, doch onderweg den Kapitein-Laut van Salawati ontmoetende, die den Koning van Wangie (Waigioe) aan boord had, keerden zij terug naar zijne negorij, waar zij tot den volgenden dag bleven.

Op verzoek van den Senghadja en den Kapitein-Laut nam de korporaal een vlag van een der vaartuigen, die door de Tidoreesche afgezanten daarop was geplaatst, ten einde daardoor alle oneenigheden met den Koning van Wangie (Waigioe) voor te komen.

Des nachts vertoefden zij aan het eiland Manom, toen zij met den dag naar Misool wilden scheppen, doch in het gezicht van dit eiland zijnde kregen zij een zoo zwaren travaan, dat zij genoodzaakt waren naar Batanta terug te keeren. Met al de Hoofden der vaartuigen werd nu (22) beraadslaagd, wat de beste wijze zou zijn om Misool en Waygamma te bereiken.

Er werd overeengekomen dat men zou terugkeeren naar Patani, om na verloop van eenige dagen den tocht weder te hervatten.

Den 23sten gaf men aan het genomen besluit gevolg en was den 25sten te Patani terug, van waar de korporaal Wiggers zijn verslag van de reis den Gouverneur van Ternate deed toekomen.

Intusschen hadden de Papoeëzen onder hunne Hoofden, waaronder worden genoemd de Kapitein-Laut van Waygamma, zijne dorpsgenooten Marfoor en Rato van Misool, op de kust van Ceram weder een rooftocht aangevangen, en van daar ook nu volk weggesleept, negorijen verbrand en andere baldadigheden gepleegd, zoodat de Gouverneur van Ternate zich verplicht vond den Koning van Tidor hierover te onderhouden en hem te verzoeken, zijne beste pogingen aan te wenden om deze roovers in handen te krijgen en aan de Comp. uit te leveren.

De Koning was hiertoe bereid en gelastte den Senghadja van Patani zich derwaarts te begeven om de roovers gevangen te nemen. De korporaal Wiggers zou hem weder op dien tocht vergezellen.

§ 11. 1732.

Deze tocht liep echter vruchteloos af.[1] Den 6den April nabij Gebe komende ontmoette men een zekeren Dawana, die met zijn makker Momber en eenige Gebirezen op hunne terugreis van de Papoesche eilanden onlangs in de negorij Ongka (Oemka) op Waigioe hadden gevonden een Tidorees Swodja, die door den Tidoreeschen Secretaris Abdoel Cadir derwaarts was afgezonden, om den Koning van Waigioe en zijn Kapitein-Laut met zijn volk op te roepen, om met hem naar het eiland Monfoor te scheppen, maar ook tevens om hun bekend te maken, dat de Senghadja van Patani, de tolk der Comp. en eenige Tidorezen daar zouden aankomen, om al de voornaamste bekende Hoofden, die naar Ceram ten roof en vrijbuit waren geweest, in hechtenis te nemen, gelijk Sahabada, de Prins Monfoor en de Kapitein-Laut van Waygamma reeds bij de Comp. gevangen zaten.

Dit bericht moest ook nog ter kennis worden gebracht van de Koningen van Salawati, Waygeeuw, Waygamma en Roemasol.

Schijnbaar maakte dit verhaal op den Senghadja een indruk alsof hij hierdoor zeer verbitterd was, doch de korporaal kon niet verzekeren of dit werkelijk zoo was. Hij hield echter wel

[1] Van Ternate aan de H. R. van 11 September 1732.

Dawana gevangen, en zond hem met een prauw naar Patani aan den Sergeant Hendrik Claesz., ten einde deze hem naar Ternate kon zenden.

Men vervolgde de reis en ontmoette bij het eiland Koefjouw of Hoefjauw den broeder van den Kapitein-Laut van Waygamma Manel, die het verhaal van Dawana bevestigde. De genoemde Abdoel Cadir was op Salawati geweest, en had van daar een brief gezonden aan de Koningen van Waygamma en Roemasol door een Prins van laatstgenoemden, met den mondelingen last aan dat Koninkje, dat zijn broeder moest vluchten, want dat de Senghadja van Patani en de tolk der Comp. daar zouden komen om hem en eenige anderen gevangen te nemen.

Bij het genoemde eiland Hoefjauw lagen zes prauwen met Badjoes en Makassaren — verboden vaartuigen in dit vaarwater —, doch welke moeite Wiggers ook in het werk stelde, de Senghadja was door hem niet te bewegen deze vaartuigen aan te vallen en te vermeesteren.

Zij staken toen over naar het eiland Waygamma, waar zij bij aankomst door den Koning ontvangen en naar het bitjâra-huis werden geleid, en daar onderricht werden van de waarheid van het gezegde door Manel, volgens wien de broeder van den Koning van Misool Soemaple gevlucht was. Eenige dagen later vertrokken zij naar de hoofdnegorij Faha op Misool, waar ook dat bericht werd bevestigd. Zijne uitlevering werd gevraagd benevens nog van eenige anderen, zoo ook van een kakkerlaks[1] vrouwspersoon, die hij van Ceram had geroofd. De Koning beloofde hieraan bij de wederkomst van zijn broeder gevolg te geven.

De Badjoes en Makassaren hadden hier onderscheiden artikelen geruild. Ook vond Wiggers in de hut van een Sowohi of dorpsregent een dertigtal muskaatnoten, die hij zeide van de Pataniërs te hebben geruild voor een kom en twee pierings (borden).

Nu ging de reis verder naar Salawati, en toen men bij aankomst aldaar — waar een gedeelte van het volk boschwaarts gevlucht was — het vroeger vermelde almede bevestigd vond, keerde men over Waygamma naar Patani terug. Op den 4[den] Juni aldaar teruggekomen, drong de korporaal bij den Senghadja aan hem de gelegenheid te verschaffen, om over den zoogenaamden landweg naar Ternate te kunnen vertrekken, ten einde

[1] Soort van Albino.

aan de regeering verslag van hunne vruchtelooze reis te kunnen brengen. Doch op alle wijze werd hem dit geweigerd, toen den volgenden dag de kleine bezetting van 's Comps. post door den Senghadja werd overvallen en gevangen genomen. Wel een overtuigend bewijs dat èn de Pataniërs èn de Papoeësche bevolking het veelal in hunne rooverijen eens waren.

Bij den Koning van Tidor werden door de Regeering van Ternate ernstige vertoogen over het gebeurde te Patani ingebracht, terwijl men eenigen tijd later een nadere overeenkomst met den Koning sloot over het straffen der Papoesche roovers.[1] Tengevolge daarvan werd door den Koning een Pardonbrief aan die van Patani en Maba aangeboden, doch deze werkte niets goeds uit.

Hoewel door de H. R. telkens was aangedrongen om eene bezending van Comps. wege naar Salawati te doen, bleef dit door verschillende omstandigheden telkens achterwege.

De sluikerijen in specerijen in deze kwartieren was en bleef echter het zwarte spook der Comp., en toen er weder sprake was dat Spanjaarden in eene Oostwaarts gelegen plaats slaven tegen lijwaat hadden geruild, en men vermoedde dat dit wel op Salawati zou kunnen geweest zijn, achtte men het hoog noodig daarin te voorzien.[2]

De H. R. maakte van de gelegenheid, dat de Commissaris Bernard naar de Molukken zou vertrekken, gebruik, hem te gelasten daarnaar een onderzoek in te stellen. In het aangehaalde rapport[3] lezen wij dat hij tevens werd gelast „uithoofde het „gemelde eiland bij de onzen niet wel te bevaren was, als bij „de kaart nog ten deele onbekend zijnde, en dat men aan „de onzen de kennis van deszelfs gelegenheid altoos zou heb„ben getracht te verduisteren, om zich daarop te informeren, „en ten dien einde van Ternate een vaartuig onder een be„kwaam Stuurman te zenden om het gemelde eiland in kaart te „leggen enz."

Hierop schreef de Commissaris Bernard den 16den Juli

---

[1] Den 23sten Juni 1733.

[2] Zie Rapport over 's Comp regt op de Groote-Oost door R. de Klerk, J. E. van Mijlendonk en W. A. Alting in de werken van het Bataviaasch Genoots. van K. en W. Deel XXXIII. Batavia, 1868, blz. 63.

[3] Als boven.

1734 van Ternate, nadat hij alvorens de reden had opgegeven, waardoor hij was teleurgesteld om een vaartuig naar Salawati te zenden: „De bewoners van dat eiland — dat hier wel bekend en door „diverse rondom bezocht is, *behalven een zeer klein gedeelten na „de kant* van Nieuw-Guinea gelegen, als niet wel genakelijk „zijnde door de steile klippen, diepe zee en sterke stroomen, „dewelke de bogt van Nieuw-Guinea intrekken en bij gebrek van „wind en ankergrond, de vaartuigen met zich zouden slepen en „in groot gevaar brengen — een woest brutaal en wild volk „zijnde, zekerlijk entameren zullen te wreeken de dood van „den in 1732 alhier geexecuteerde Kapitein-Laut van Waygamme „Madjela genaamd enz.

Zonder toevoeging van Tidoreesche gecommitteerden zou die tocht niet kunnen plaats hebben; men moest dus wachten totdat de zwevende troubelen wat bedaard zijn — want voegt hij er bij — „bij lieden die om dien oord bekend waren, werd het „volk algemeen voor onmenschelijk en onhandelbaar gehouden, „en die niet konden leven dan door rooven en stropen op hunne „naburen, de zoogenaamde wilde Papoes.”

De rapporteurs bleken dus niet bekend te zijn geweest of zich te hebben laten inlichten over de opname van Salawati door de Geelvink in 1705, die van Pieter Cornelisz. mede in dat jaar en anderen. Noch de kaart van de Geelvink, noch die van 1711, die in dat jaar naar Batavia werd gezonden, schijnen zij te hebben geraadpleegd. [1]

In 1735 zond de Koning van Tidor een brief aan de vier bekende Papoesche Koningen, inhoudende een algemeen pardon wegens de voorheen begane geweldenarijen op de kust van Ceram, met last zich in het vervolg daarvan te onthouden. Met de overbrenging daarvan werd belast de bekende Senghadja van Patani, doch daar hij de reis niet had kunnen gewinnen, keerde hij onverrichter zake terug, doch zij zou worden hervat.

---

[1] In 1730 waren te Ternate o. a. de volgende kaarten aanwezig:

1 van de Molukken of Groote Oost.

1 Generale kaart van de Molukken, strekkende om de Zuid en om de Oost langs Nieuw-Guinea, en om de West over de kust van Celebes, en om de Noord tot de Magindanaosche eilanden.

1 Generale kaart van de kust van Halmaheira.

1 Van de Papoesche eilanden, groot bestek.

De Senghadja had intusschen zijne afgevaardigden naar Tidor met het jaarlijksche tribuut van slaven, karet, enz. gezonden, zoodat het scheen hij zich nu binnen de palen van de vereischte gehoorzaamheid wilde houden. [1]

De reeds voor eenige jaren bepaalde reis naar Salawati zou eindelijk in het volgende jaar (1736) hebben plaats gehad; er was daartoe reeds een jacht bestemd, ofschoon men nog niet wist of de Koning van Tidor eenige zijner gecommitteerden zou willen medezenden, doch alweder kwam er een kink in de kabel, en werd de tocht tot het volgende jaar verschoven. [2]

§ 12. Jan Oordwyn Sandbergen en Gerrard Hendrik Duvel. 1737.

Den 24sten Augustus 1737 werd eindelijk de Instructie vastgesteld voor den Luitenant Jan Oortwyn Sandbergen en den Boekhouder Gerrard Hendrik Duvel, die met de Hoeker de Snuffelaar, de chaloup de Ondank en de pantjalang de Zijdeteelt naar Salawati zouden stevenen en het Moluksche vaarwater bekruisen. Hun werd vooral aanbevolen den tocht geheim te houden en aan niemand ter wereld daarvan eenige opening te doen; en zoo de medegaande gecommitteerden van den Koning van Tidor, de Kimalaha Driesje en de schrijver Badhaar, tot dekking van 's Compagnies-vaartuigen en dienaren met gezag, respect en autoriteit van hunnen Koning, voor alle onheilen en rampen, die hun op het „feroce" eiland Salawati zouden kunnen overkomen, hun vroegen, tot wat einde de tocht geschiedde, moesten zij hun, om allen argwaan te benemen, zien in te prenten, dat het alleen geschiedde om Salawati in kaart te brengen en tot het opsporen van eenige Bajouwlauwers, die met verscheiden vaartuigen hier en daar in dat vaarwater rondzwierven, en de vrienden en bondgenooten van de Comp. allerwege op eene verradelijke wijze overvielen, vermoordden en beroofden.

De medegegeven gecommitteerden moesten met beleefdheid behandeld worden, in de kajuit logeren, en zich wel van eten en drinken voorzien; tevens moesten zij trachten hunne vriendschap te winnen, opdat zij geen redenen zouden hebben om bij terugkomst zich over hen te beklagen.

---

[1] Brief van Ternate aan de H. R. van 20 September 1735.

[2] Als voren, van 22 September 1736.

Vooral moesten zij omzichtig zijn bij het landen op Salawati; zij wisten dat het volk aldaar bekend stond voor wreed en moorddadig, vooral wanneer het om een goeden buit te doen was; door het afloopen van een aantal vaartuigen hadden zij daarvan meermalen bewijzen gegeven. Hoewel zij nu daarvoor wel niet behoefden te vreezen, omdat zij gecommitteerden aan boord hadden en de Koning hunne aanstaande komst reeds had laten bekend maken, en dus de vrees voor straf hen daarvan wel zou terughouden, bracht de voorzichtigheid echter mede, dat zij altijd op hunne hoede moesten wezen en in staat om alle verrassingen en aanvallen te voorkomen en krachtdadig tegen te gaan.

Zij moesten niet landen dan in gezelschap van de gecommitteerden of wel hen vooratzenden om kennis van hunne komst te geven. Waren zij aan wal, dan zouden zij in het geheim en met alle om- en voorzichtigheid trachten te weten te komen, of aldaar of op andere Papoesche eilanden geen Spanjaarden of Europeanen handel dreven of possessie hadden genomen; voorts of er in die eilanden ook specerijen groeiden; zij moesten ook onderzoeken dén aard en inborst, de zeden, gebruiken en gewoonten van die woeste volken; hunne gevoelens, wat zij aanbaden en hoe dat zij zich geneerden, welke vaart en trafieken zij hadden, en wat hun bedrijf was; wat het land voortbracht, enz. Van alle deze vragen en daarop bekomen inlichtingen moesten zij nauwkeurig aanteekening houden.

Nog werd hun aanbevolen om niet alleen door den kaartenmaker Martinus van der Vreeke — die hun tot dat einde werd medegegeven, — „het eiland accuraat te laten afpeilen en zoo„danig naar het compas in kaart te laten leggen, maar ook „daarbij bekend te doen stellen de havens en dieptens.‟ Verder volgen nog eenige algemeene bepalingen, zooals soldaat- en zeemanschap te gebruiken, goede orde en dicipline te houden, de openbare gebeden niet te verzuimen, enz. [1]

Ofschoon in het hier te voren aangehaalde werk „'s Comp. regt op de Groote Oost‟ op bladzijde 63 voorkomt, dat deze tocht wel afliep, en dat men er wel werd ontvangen, met verzoek aan de onzen om jaarlijks terug te komen, ter inruiling van karet,

[1] Brief van Ternate aan de H. R. van 24 September 1731.

paarlemoerschelpen, amber, slaven, enz., bleek ons echter uit het door de bedienden aangehouden dagregister en ingezonden rapport aan de regeering te Ternate, dat de uitslag niet slechts verre van gunstig geweest, maar geheel als mislukt is te beschouwen. Uit beide die uitvoerige stukken zijn wij in de gelegenheid dit ons gevoelen te staven. [1]

Den 25sten Augustus 1737 verlieten de genoemde vaartuigen de reede van Ternate, en na op Tidor de gecommitteerden te hebben afgehaald, werd de koers direct naar Salawati gezet, doch zij bevonden zich op den 14den October door verschillende omstandigheden, in plaats van het land van Salawati te zien, zoo verre door den stroom om de Z. O. gezet, dat zij niet alleen den wal van Nieuw-Guinea „voor de neus hadden, maar ook „geheel buiten de kaart hun boekje kwijt waren.” [2]

De Opperhoofden zouden nu den daarvoor medegegeven kaartenmaker Martinus van der Veeke gebruiken, om zoolang als zij langs die kust zeilden, het land en de strekking er van in een afzonderlijke kaart te leggen, toen zij moesten vernemen, „dat die borst niet wel bij zijn zinnen en niet in staat was om „iets goeds te bewerkstelligen.” Zij vonden echter goed er de proef van te nemen, doch de Stuurman de Geus, die niet alleen een bekwaam zeeman, maar ook een goed teekenaar was, werd gelast zijn werk te surveilleren, dat dan ook ten uitvoer werd gebracht. [3]

Den volgenden dag deed de Ondank sein van een vaartuig te zien, dat onder den wal heen en weder schoof. Men besloot met de drie schuiten, met de witte vlag voorop en vergezeld van de gecommitteerden, derwaarts te varen en te zien of de gecommitteerden met hen in gesprek zouden kunnen komen, en tevens te weten te komen, waar zij waren; zij waren zeer verwonderd toen zij den wal naderden, te zien, dat het vaartuig in een stuk drijfland met afgekapte sagoe-boomen veranderde.

Daar zij nu bijna den wal hadden bereikt, besloten zij dien aan te doen, om te zien of er drinkwater te bekomen was. Zij bevonden het een groote vlakte of zandstrand te wezen van wel

---

[1] Deze stukken werden bij Missive van den 6den Augustus 1739, van het Bestuur van Ternate aan de H. R. gezonden.

[2] 's Compagnies kaart al ten einde. (Dagregister).

[3] Deze kaart is niet aanwezig.

drie mijlen lang en een halve mijl breed; en daar het laag water was, werden de roeiers gelast bij het wassen van het water zoo na mogelijk den wal te zoeken, om in geval van onraad zoo spoedig doenlijk te kunnen terugkeeren. Zij wandelden strandwaarts op naar het geboomte, bestaande in sagoe of (in) klapperboomen, waarbij zij ook een rivier vonden met zoet water. Toch durfden zij zich in het bosch niet wagen om eenige klappers te plukken, vermits zij een menigte betredene paden, versch gekapte sagoeboomen en jonge klapperdoppen bespeurden. Zij vermoedden hieruit, dat hier niet alleen volk woonde, maar dat er ook groote negorijen moesten wezen.

Na eenigen tijd te hebben rondgewandeld, en nadat het water hooger was geworden dan zij gedacht hadden, terwijl de schuiten door een zandbank verhinderd werden om in hunne nabijheid te komen, keerden zij tot aan de knieën in het water loopende naar de schuiten terug. Toen een hunner omzag of de jongens, die wat kleiner en dus tot over het midden door het water moesten baden, wel mede konden komen, zag hij meer volk dan hij meende bij zich te moeten hebben. Toen de anderen dit ook bemerkten, zag men tevens, dat de inlanders reeds bezig waren om met pijlen en assagaaien naar het achterste volk te werpen. Daar het niet raadzaam was, dat allen terugkeerden, daar men nog zoo verre van de schuiten was en het volk met moeite hun geweer konden gebruiken, gaf de Tidoreesche schrijver zijn kris aan een zijner oppassers, ging bezijden af naar hen toe en riep hun toe hunne wapenen af te leggen, dat het 's Comp. dienaren en zij de gecommitteerden van den Koning van Tidor waren. Doch „zij kenden geen Comp. noch Koning", zoodat men zich haastte om in de schuiten te komen en naar boord terug te keeren, waar zij des avonds ten 9 uren aankwamen, „met het voornemen van niet wederom naar den wal te gaan „voor en aleer zij wisten, waar en bij wat volkeren zij waren."

Eindelijk kwamen zij den 29sten October achter het eiland Galewo ter reede van Salawati op drie vademen water ten anker. Hoewel zij eenige vaartuigen onder den wal zagen liggen, en er op herhaaldelijk gedane seinschoten niemand aan boord kwam, zond men de gecommitteerden in gezelschap van den Onderstuurman Willem Denik en den taalkundigen jongeling Coenraad Buykhuysen naar de negorij Mara om hunne aankomst aldaar bekend te maken. Tot meerder luister gaf men hun op verzoek nog mede twee militairen met hun volle geweer, be-

nevens eenigen drank om met den Koning en zijne Bobatos „op onze gezondheid eens te kunnen drinken.” Verder werd nog afgesproken, dat zij, zoo zij aan den wal wel ontvangen werden, drie, doch, zoo dit niet 't geval was, één snaphaanschot zouden laten doen, en wanneer eenige Hoofden met hen terugkeerden, alsdan tweemaal zouden laten schieten en een witte vleugel waaien.

Des middags ten 2 ure hoorde men twee schoten, waarop kort daarna de schuit terugkeerde met een roreho, die een wit vlaggetje van top liet waaien en waarin de Kimalaha Meauw zich bevond, die aan boord komende minzaam ontvangen en op een kopje thee en een pinang werd onthaald.

De gecommitteerden rapporteerden, dat zij buiten de Prinses — die aan de Opperhoofden hare groeten liet doen — niemand der Hoofden hadden ontmoet, dan den Kimalaha Meauw; de Kroonprins Abdoel benevens eenige der Bobatos waren voor eenige dagen naar Tidor vertrokken, om uit handen van den Koning de Koninklijke waardigheid te ontvangen. Hij had gedurende zijn afwezen het gezag in handen van den Opperpriester of Iman gelaten, en deze was ter verrichting van eenige zaken naar Misool geschept, maar in negen of tien dagen werd hij terug verwacht en nu waren de onderdanen bevreesd om aan boord te komen.

De Opperhoofden gaven hierover hunne verwondering te kennen, daar zij toch verwittigd waren dat zij daar zouden komen, waarop de gecommitteerden antwoordden, dat ook zij hierover waren verwonderd, tenzij de communicatie te lang geleden was en de Kroonprins in den waan verkeerde, dat er in dit jaar niets van zoude komen. De Kimalaha werd gevraagd, hoe lang dit wel was geleden, en wie vanwege den Koning van Tidor daar was geweest, „welken zwartmaker (wien) den tulband reeds op „het eene oor begon te staan, door het innemen van de vogt,” rondborstig verklaarde daarvan niets te weten of gehoord te hebben.

Op de nadere vraag aan hem gedaan, waar zich de Goegoegoe en de Kapitein-Laut ophielden, antwoordde hij, dat de eerste wegens eenige oneenigheden met den Kroonprins Abdoel zich mede had verwijderd, doch dat de Kapitein-Laut Arbay in zijne negorij was.

Op de vraag, waarom hij dan niet volgens vroeger gebruik aan boord was gekomen of wel iemand van zijnentwege had gezonden, gaf hij ten antwoord, dat het hem onbekend was; hij was wellicht uit visschen of naar elders vertrokken.

Men beraadslaagde nu met de Gecommitteerden of het, bij de afwezigheid der voornaamste Hoofden, niet raadzaam was naar de negorij van Arbay te varen, om hem met de komst van 's Comps. vaartuigen bekend te maken en te verzoeken of hij de goedheid wilde hebben aan boord te komen. De Gecommitteerden gaven te kennen dat zij zich derwaarts wilden begeven, doch niet met de Comp[s]. schuit, maar met de prauw van den Kimalaha, en dat zij niemand begeerden mede te nemen dan de twee militairen en den tolk Buykhuysen.

Ondertusschen hadden de glaasjes niet ledig gestaan, zoodat de Kimalaha Meouw rijkelijk de hoogte kreeg, die daarop („wel quaesie") in vertrouwen aan Duvel zijne vreugde over hunne komst te kennen gaf en tevens dat de Comp. jaarlijks vaartuigen derwaarts behoorde te zenden, en dat zij alsdan nooit iets aan de Cerammers — die er veel kwamen — zoude verkoopen.

Men bedankte hem voor deze gulhartige verklaring, en vroeg hem welke zaken hier te verhandelen vielen, 't geen hij beantwoordde met te zeggen dat dit bestond in karet, paarlemoerschelpen, amber de gris en slaven; landwaarts in kwam ook goud voor, maar dit werd voor den Koning van Tidor bewaard.

Dit antwoord beviel geenszins aan den Tidoreschen schrijver Badjaar, die in de Papoesche taal den Kimalaha daarover berispte en tegen de Opperhoofden al lachende zeide: „de Kimalaha is dronken, geloof deze praatjes niet, hij weet niet wat hij zegt; „waarop de Kimalaha luidkeels uitriep: „*Salamat* „*Compania, beta mauw matti per Compania, maski ieni Orang* „*bilang sama Radja Tidore!*" dat is: „lang leve de Compagnie, „ik wil voor dezelve sterven, het kan mij niet scheelen, al zegt „gijlieden het ook aan den koning van Tidor!"

Zij — de Opperhoofden — lieten dit onopgemerkt voorbijgaan, en vroegen aan den Kimalaha of hij niet eenige ververschingen voor hen had. Hij beloofde hun dat hij den volgenden morgen hoenders, eieren en visch zou bezorgen; daarentegen verzocht hij hun om een kleedje; [1] dan zouden zij eens zien wat hij naderhand zoude doen; het kleedje werd hem daarop gegeven.

Ten 4 uren in den namiddag vertrok hij met de Gecommitteerden, benevens Buykhuysen en de twee militairen naar de negorij van den Kapitein-Laut Arbay, vanwaar zij tegen 8 uren

[1] Stuk lijwaat.

aan boord terugkwamen. Doch den Kapitein-Laut hadden zij niet aangetroffen; hij was naar eenige zijner onderhoorige negorijen gegaan; zijne vrouw zou een prauw zenden, om hem van hunne komst kennis te geven, maar wanneer die terug zou wezen, wist zij niet te beloven, daar zij niet wist op wat plaats hij te vinden of aan te treffen zou zijn. In de negorij hadden zij gevonden den Kapitein-Laut van Waigioe en den Sahoehie van Gebe, Kidiri genaamd, die volgens hun voorgeven twee dagen geleden aldaar waren gekomen. De Gecommitteerden gelastten hen van 's Koningswege niet te vertrekken, maar de terugkomst van den Kapitein-Laut af te wachten en alsdan met hem aan boord te komen, vermits zij een brief aan den Koning hadden, die hen mede aanging en alsdan zoude gelezen worden, hetgeen zij beloofden te zullen nakomen. Men vroeg aan de Gecommitteerden waar de Kimalaha Meauw was; zij beantwoordden dit met te zeggen dat hij dronken in de prauw lag te slapen. Doch Buykhuysen wist te zeggen, dat de Tidoresche schrijver Badjaar op de vaart naar de negorij steeds op hem had geknord en gemord, omdat hij zoo vrij uit de borst tegen hen had gesproken, zoodat hij vermoedde dat de Kimalaha bang was om over te komen.

De Opperhoofden lieten hiervan aan de Gecommitteerden niets merken, „maar het deed ons," zeggen zij, „vooreerst schijnen „dat men zich op de Tidorezen weinig betrouwen kon en men „hen niets meer moest zeggen dan behoorden te weten."

Buykhuysen deelde aan de Opperhoofden nog mede, dat dicht bij de negorij van den Kapitein-Laut twee Ceramsche gontings lagen, op een waarvan hij met den schrijver Badjaar was overgegaan en gezien had, dat de Opperhoofden van dat vaartuig aan Badjaar twee stukken wit lijwaat hadden vereerd, om reden, zooals hij had kunnen bemerken, dat zij daar, zonder pas van den Koning van Tidor, in stilte tot het verhandelen van eenige goederen waren gekomen.

Toen nu ook de Gecommitteerden van de komst van de twee Ceramsche vaartuigen repten, terwijl zij van de Hoofden twee stukken Salempoeris, volgens de gewoonte van het land, voor tol hadden bekomen, werden zij daarmede geluk gewenscht en er werd verder overheen gepraat, o. a. wat zij daar kwamen doen, 'n van welke negorij zij waren, enz. Op het laatste wisten zij 't te antwoorden, doch op het eerste zeiden zij dat zij kwamen .sagoe te ruilen, die zij wederom op Banda verkochten.

De Hoofden hadden hun beloofd dat zij den volgenden dag

aan boord zouden komen, om hun drinkwater te brengen.

De Kimalaha Meauw noch een van zijn volk kwam over; het scheepsvolk zeide dat het volk bang was, nu hun Hoofd sliep en dronken was. De prauw schepte weder naar den wal, nadat aan de roeiers eenig tabak was vereerd.

Den anderen dag (den 31sten) kwam in een scepprauw de op Salawati woonachtige Tidorees Salamat aan boord, die de groete kwam overbrengen van de vrouw van den Kapitein-Laut Arbay, met het bericht dat zij den vorigen nacht een prauw had afgezonden om haar man op te zoeken, doch dat zij niet wist wanneer hij zou terugkomen.

Men vroeg aan Salamat of men intusschen geen water en ververschingen zou kunnen bekomen; hij wist dit niet, doch zou het aan de Princes vragen.

Met deze prauw waren ook de Hoofden der beide Ceramsche prauwen mede gekomen; men vroeg hun naar hunne namen, van waar zij kwamen, hoe sterk zij waren bemand en waar hun pas was: waarop zij antwoordden, Soeroeang en Maas genaamd, met vijftig koppen bemand en van Ceram-Laut gekomen te zijn om aldaar sagoe te ruilen tegen lijwaat, koralen en parangs. Zij wisten van geen pas, zij hadden dien niet noodig omdat zij en de gezamenlijke bevolking van Ceram-Laut evenzeer onderdanen van den Koning van Tidor waren als de Salawatiërs, die ook dagelijks op Ceram handelden en derhalve altijd zonder pas heen en weder voeren. Men beantwoordde dit met hun te zeggen, dat zij wel wisten dat de Comp. jaarlijks de geheele Molukken liet bekruisen, en al degenen die zonder pas voeren als vreemde zwervers en zeeschuimers opgebracht, en hunne goederen geconfiskeerd en verbeurd verklaard werden, behalve nog dat de Koning, hun Heer en meester daardoor — particuliere vaart en lorrendraaijerij — in zijn recht en tribuut verkort werd.

Zij zwegen hierop stil, doch de gecommitteerde schrijver Badjaar vooral nam het woord voor hen op en zeide, dat noch deze Koning noch vier zijner voorzaten dit ooit hadden verboden, maar bijaldien zij wilden varen op Amboina, Banda of elders waar de Comp. eenige bezitting had, waren zij verplicht eerst naar Tidor te stevenen en daar aan den Koning een pas te verzoeken.

Met dit gezegde van Badjaar moesten de onzen zich wel tevreden houden, omdat zij wel konden bemerken, dat hij de Cerammers wilde beschermen en de oorzaak daarvan te zoeken was in het ontvangen lijwaat. Men gaf hun slechts te kennen

dat zij dit niet hadden geweten en daarnaar zoo maar eens „discoursgewijze hadden gevraagd.”

Nadat zij met een „soopje” en wat tabak waren onthaald, vertrokken zij weder naar den wal.

Dewijl het drinkwater dagelijks begon te verminderen en er niemand aan boord verscheen, sloeg men de Gecommitteerden voor of het niet raadzaam was, dat men eens naar den wal ging, om te zien, zoo al geen ververschingen, dan ten minste water te bekomen.

Deze stemden hierin toe, zoodat den volgenden dag de Opperhoofden benevens de Kimalaha Driesje en eenige soldaten naar de negorij Mara roeiden. Badjaar bleef aan boord om, bijaldien er iemand vanwege den Kapitein-Laut verscheen, een hunner aanwezig was om met hem te kunnen spreken. Bij de negorij komende, vonden zij het strand, op het geblaas van een hoorn, in een oogenblik vol van Inlanders, allen gewapend met assagaaien, pijl en boog, doch die op het toeroepen van den Kimalaha gedeeltelijk zich weder verwijderden. Aan een van steen op elkander gestapeld en als een gemetseld hoofd werden zij door den Kimalaha Meauw benevens eenige andere bedienden van de Koningin op eene beleefde wijze ontvangen, en uitgenoodigd buiten de woning op een van bamboes gemaakte bank of diggo diggo met een matje overdekt te gaan zitten. Door een van de hovelingen lieten zij naar de gezondheid van de Koningin vernemen en haar bekend maken, dat zij alleen kwamen om water te halen en te verzoeken, dat zij hare onderdanen geliefde te gelasten om te gaan visschen, en ze hun benevens eenige andere mondbehoeften voor geld of goed aan boord te brengen.

Hierop werd geantwoord, dat, daar zij gedurende de afwezigheid van haren echtgenoot onder de voogdij van den Iman stond, en ook deze niet aanwezig was, zij niets te zeggen of te gelasten had; doch zij zou laten verbieden dat hun door haar volk eenig leed werd aangedaan. De Opperhoofden vernamen tevens dat er in de negorij geen water was dan in kleine putjes, waaruit het met klapperdoppen werd geschept en waaruit in het geheel niet één aam te bekomen was; het was daarenboven wit van de salpeter; doch verder landwaarts in was goed drinkwater te krijgen.

Men vroeg nu aan hunnen collega Driesje wat hun nu te doen stond. Het scheen dat men van dag tot dag werd opgehouden, men was daar zoodoende er slimmer aan toe dan in volle zee;

zij konden hen wel zoolang ophouden dat er geen water meer aan boord was en wat zou daarvan 't gevolg zijn? En bovendien, wat zou de regeering op Ternate bij hunne terugkomst wel zeggen, dat de dienaren der Comp. zoo waren teleurgesteld zonder iets te hebben uitgericht, geheel in strijd met de door den Koning van Tidor gedane beloften.

Driesje hernam hierop, dat hij zelf niet wist hoe hij het had; hij achtte het ongeraden vertrouwen op den Inlander te stellen, of volk in het bosch te zenden om water te halen, waar geen Opperhoofden aanwezig waren. Het kwam hem raadzamer voor geduld te oefenen totdat de Kapitein-Laut terug was, en hij twijfelde niet of zij zouden van alles worden voorzien.

Men was zeer verwonderd dat de Kimalaha Meauw, die een paar dagen vroeger zooveel ophef had gemaakt, thans zoo weinig had in te brengen; want toen men hem nu vroeg, dat hij volgens zijne belofte eenige ververschingen aan hen zoude verkoopen, gaf hij daarop ten antwoord, dat, zoolang de Koning afwezig was, geen Inlander aan boord durfde komen, ja zelfs wat meer was geen klapper van den boom durfde te laten halen. „Maar kort „daarna een soopje of drie tot dien einde medegenomen en in zijn „maag hebbende, begon (hij) weder tot de gewone openhartigheid „te komen.” Hij verklaarde dat er wel mondkost en water was te verkrijgen, maar dat hij niets durfde zeggen of doen, omdat hij bang was voor de Tidorezen, en wel voornamelijk voor den schrijver Badjaar, die hem had gedreigd met den Koning van Tidor.

Intusschen was hun uit naam van de Princes een kabilang[1] met oude pinang en gedroogde siri gebracht, voor welke beleefdheid men haar liet bedanken, terwijl men de kabilang terugzond overdekt met een stuk chits tot een geschenk; en om de Inlanders aan te moedigen tot het aan boord brengen van mondkost, werd ook hun een partij tabak en koralen, waarop zij zeer verzot schenen te zijn, vereerd. Men beloofde hun, indien zij dit wilden doen, hun alles te zullen geven wat zij begeerden, 't geen zij eindelijk aannamen. Doch voor het oogenblik moesten onze Opperhoofden, zonder water noch brandhout te hebben bekomen, naar boord terug keeren.

Men beraadslaagde den volgenden morgen met de Gecommitteerden of het, daar het gebrek aan water begon toe te nemen,

[1] Ook Kambilang genoemd.

niet raadzaam was, dat een van hen met de schuit en ledige vaten zich naar de negorij van den Kapitein-Laut begaf om die te vullen, daar zijn vrouw toch wel zooveel macht zoude hebben om in zijne afwezigheid dit te zullen toelaten. Doch zij waren hiertoe niet te bewegen; allerlei uitvluchten zochten zij daartegen, o. a.: dat de Inlander niet te vertrouwen was, en daardoor bevreesd dat aan het volk eenig ongemak overkwam, te meer omdat de Koning Abdoel met den Kapitein-Laut in oorlog leefde, en dat het derhalve beter was te wachten totdat men den Kapitein-Laut had gesproken. Deze was in dien nacht teruggekomen, doch — zooals Salamat, die deze tijding aan boord bracht, zeide — bevreesd om vooralsnog aan boord te komen, daar hij vermeende dat zij alleen waren gekomen om hem gevangen te nemen, uithoofde van zijn onmin met Abdoel, die mogelijk over hem had geklaagd. Hij verzocht dus dat Badjaar alleen bij hem aan wal mocht komen, »om zijn hart te verligten, »hetwelk ons in rare gedachten bracht doch niet liete blijken.»

Men stond hem zijn verzoek toe en gaf aan Badjaar tot zijn geleider mede den tolk Coenraad Buykhuysen. Een flesch arak voor den Kapitein-Laut, om op hunne gezondheid te drinken, werd aan hem mede ter hand gesteld.

Salawat werd op een soopje onthaald en vertrok met de genoemde personen naar den wal.

Des avonds ten 8 uur kwamen zij weder aan boord, met het bericht dat de Kapitein-Laut »thans welgemoed was», vele groeten liet doen en de verzekering liet geven, dat hij den volgenden dag aan boord zou komen om hen af te halen. En om te meer luister aan zijne komst bij te zetten, zouden de Kapitein-Laut van Waigioe en Sahochie van de negorij Gebe — omdat er anders geen Hoofden daar waren — mede komen om den brief van den Koning te hooren voorlezen en hunne orders af te wachten »met veel dergelijke complimenten van welmeenendheid »meer, doch onder anderen verzeld van een máár.» En dat mits was dat, zoo hij hen kwam afhalen, niet meer dan twee militairen als hunne oppassers zouden mogen medenemen, ten einde, zoo hij zeide, zijne onderdanen geen vrees aan te jagen. Hoewel dit hun vreemd voorkwam, omdat het volk niet te vertrouwen was, liet men er niets van blijken. Het volk uit de prauw werd met een soopje en wat tabak vereerd, waarover zij zoo verheugd waren dat zij de Snuffelaar drie malen rondschepten en naar wal ...rden.

De Opperhoofden waren nu in de blijde verwachting dat zij eindelijk water zouden bekomen, en een begin zouden kunnen maken met de zaken, waarvoor zij waren gekomen. Doch die verwachting bleek ijdel geweest te zijn. Terwijl men den volgenden morgen aan boord bezig was alles gereed te maken om den Kapitein-Laut te ontvangen, zag men omstreeks negen uren een groote corra-corra „lustig met vlaggen voorzien van de negorij in het vaarwater”, maar in plaats dat zij naar boord voer, zag men ze onder den wal langs en naar den Oosthoek van het land roeien. Dit voorspelde de Tidorezen en hun niet veel goeds, dewijl zij veronderstelden, dat de Kapitein-Laut van Waigioe alléén, dan wel de Kapitein-Laut Arbay „met hem eschappeerde en de vlucht namen.”

Ten einde hiervan zekerheid te bekomen, zond men den schrijver Badjaar naar de negorij, om, zoo hij den Kapitein-Laut mocht ontmoeten, hem den brief van de Comp. te laten zien en hare goede meening omtrent hem bekend te maken. Mocht hij niet wel gemutst zijn of een kwalijk opgevatte vrees koesteren, dan zoude hij hem ernstig de onheilen en straffen voorhouden die hij zich daardoor op den hals zou halen. Des namiddags was Badjaar terug „met een slechte doch niet anders verwachte tijding.”

De Kapitein-Laut had hem namelijk verhaald, dat hij den vorigen dag zijne onderdanen bijeen had laten komen, om hun aan te zeggen dat zij zich gereed moesten houden met hem naar de reede te gaan tot het afhalen van de Opperhoofden der schepen en der Gecommitteerden van den Koning van Tidor. Doch zij waren daartoe niet te bewegen geweest, bevreesd dat men hem aan boord zoude houden en naar Tidor overbrengen, zooals de Tidorezen hem vroeger eens als een gevangene naar Patani hadden weggevoerd. Ook de Kapitein-Laut van Waigioe en den Sahoehie van Gebe hadden hem afgeraden naar boord te gaan; deze beiden waren daarom dan ook dien morgen vertrokken zonder den brief van Tidor te willen hooren lezen.

De schrijver Badjaar, evenals de kwartiermeester die hem aan wal had gebracht, verhaalde aan de Opperhoofden, dat zij hadden opgemerkt dat de negorij met eene drie dubbele rei van palissaden was afgepaggerd en waarmede men nog bezig was; er bleef slechts zooveel ruimte open dat de schuit daar maar even kon doordrijven.

Toen zij aan die opening kwamen, waren zij door een menigte prauwen op- en aangehouden, totdat de schuit onderzocht was

en men aan den Kapitein-Laut daarvan kennis had gegeven, die daarop bevel had gegeven om door te kunnen gaan.

De Ceramsche prauwen lagen achter de palisadering voor het huis van den Kapitein-Laut, en toen zij diens huis binnentraden, vonden zij daarin een menigte gewapende Inlanders.

Goede raad was duur; aan den eenen kant gebrek aan drinkwater en aan de andere zijde het vooruitzicht, dat de aan hen opgedragen commissie vruchteloos zoude afloopen.

Na over een en ander met de Gecommitteerden en de Gezagvoerders der vaartuigen te hebben overwogen, besloot men den volgenden morgen de schuiten naar het op een mijl afstands van hen gelegen eiland Espan te zenden, om te zien of daar water was te bekomen, zooals hun door de Inlanders was verzekerd, en daarna te zien of de Kapitein-Laut tot andere gedachten zou komen, en zoo niet dan de terugreis naar Ternate aan te nemen.

Het zenden van de schuiten naar Espan liep vruchteloos af; er was geen water te vinden. Men besloot derhalve, „omdat (zij) „van allen opgehouden en van Herodus naar Pilatus gewezen „wierden" zoo spoedig doenlijk de ankers te lichten en den steven naar het hooge land van Batanta te wenden en daar water in te nemen. Doch om niets onbeproefd te laten zou men nog eens en voor het laatst een vaartuig naar de negorij zenden, „om „te zien of men de Kapitein-Laut niet tot andere zinnen kon „brengen", waartoe de Kimalaha Driesje, een der gecommitteerden, zich vrijwillig aanbood en met den tolk Coenraad derwaarts roeide. De Kimalaha keerde des avonds naar boord terug, vergezeld van een boodschapper van den Kapitein-Laut, met het voor hen zoo belangrijke bericht, dat hij na lang en breed met hem over de reden van hunne komst aldaar te hebben gesproken, eindelijk niet alleen genegen was hen den volgenden morgen te laten afhalen, maar ook van brandhout en water te voorzien.

Hij (Kapitein-Laut) scheen het bijzonder te hebben voorzien op den schrijver Badjaar, zonder daarvoor de reden te kunnen zeggen; dit ging zoover dat, toen zij aan den ingang van de bepaggering opgehouden en bij den Kapitein-Laut aangediend werden, deze hun had laten weten, dat, indien de schrijver in de schuit was, deze onmiddellijk kon terugkeeren, doch de Kimalaha kon binnen komen. [1]

---

[1] Toen de boodschapper des avonds weder naar den wal ging, verzocht de Kimalaha uit naam van den Kapitein-Laut, dat de tolk Coenraad met hem mocht terugkeeren en bij hem overnachten „om zijn hart wat

Ingevolge zijne belofte liet de Kapitein-Laut de Opperhoofden met de gecommitteerden den volgenden morgen door zijn schoonzoon den Joujouw of Goegoegoe afhalen en aan zijne woning brengen. Zij vonden de negorij tusschen twee lalary bosschen, in eene zoute en geheel modderige rivier op hooge palen, en genoegzaam door de natuur aan drie zijden ontoegankelijk, en van voren op een pistoolschot van de huizen, met drie reien palissaden — zooals reeds is gezegd — versterkt, terwijl de rivier aldaar zoo ondiep was dat de schuit wel een voet diep door de modder met riemen en stokken moest voortgeduwd worden.

Hier werden zij wel ontvangen, nadat alvorens de Goegoegoe vooruit was geschept om hunne komst bekend te maken en zij zoolang aan de opening hadden moeten blijven wachten. Hoewel op eene minnelijke, doch vreesachtige wijze ontvangen, werden zij tot zitten genoodigd op banken, die van planken, op de uiteinden op kisten en blokken rustende, waren gemaakt en die rondom met roode caricam (lijwaat) waren overdekt. Het huis, dat redelijk groot was, vond men opgepropt met gewapende Inlanders, allen op eene zeldzame wijze met koperen ringen, koralen, bamboes enz. door neus en ooren toegetakeld.

Nadat men eenige oogenblikken had gezeten, gaven de Opperhoofden hem hunne verwondering te kennen van niet in persoon aan boord te zijn gekomen, maar hen zoovele dagen te hebben laten wachten zonder zich in het minst om de Comp. of des Konings gecommitteerden te bekreunen; dat hij meer vertrouwen op de Comp. had behooren te hebben, uit aanmerking van de weldaden die hij van de regeering van Ternate, onder het bestuur van den Gouverneur Pielat, bij zijn aanwezen aldaar had genoten en nog dagelijks genoot; en dat deze bezending met geen ander oogmerk geschiedde, dan alleen om die landen (Salawati) af te peilen en in eene nauwkeurige kaart te brengen, om daardoor met zooveel te meer zekerheid de gangen te kunnen nasporen van eenige te zamen gerotte Badjoelouwers, die met verscheiden vaartuigen deze vaarwaters doorzwierven, en de vrienden, bondgenooten der Comp., allerwegen, zonder onderscheid, op eene verraderlijke wijze overvielen, vermoordden en

---

te verlichten»; aan dit verzoek werd voldaan en deelde de Kapitein-Laut hem het een en ander mede, dat hij aan de Opperhoofden moest mededeelen buiten weten van de Tidoresche gecommitteerden.

van hunne bezittingen beroofden. Tot het bereiken van het voorgestelde doel had de Koning van Tidor wel willen medewerken, door hun mede te geven de Gecommitteerden, den Kimalaha Driesje en den Djoeroe toelis Badjaar, benevens een brief, om daardoor zooveel te meer hulp van den inlander, als zijne onderdanen, te genieten.

Hierop werd de brief aan den Kapitein-Laut overhandigd; hij nam dien aan en bracht hem met beide handen tot aan zijn voorhoofd, waarna hij dien aan den Djoeroe toelis weder ter hand stelde, die hem tweemalen duidelijk voorlas. De Kapitein-Laut beantwoordde het voorgelezene „niet anders dan „alleen met het woordje baik-baik (zeer goed).”

Ondertusschen liet men de glazen lustig rondgaan, en bij iederen dronk, zooals op den Gouverneur-Generaal, de Raden van Indië, de Regeering van Ternate, den Koning van Tidor, enz. werden door de medegebrachte soldaten drie charges uit het geweer gedaan, die door den Kapitein-Laut met drie schoten uit zijne bassen, die achter zijn huis geplaatst waren, werden beantwoord.

De Kapitein-Laut hield „zich wijders geheel stil, latende „zijn oogen continueel rondgaan.” Men verzocht hem dat hij hun voor geld en goede woorden behulpzaam wilde wezen in het bekomen van ververschingen voor het volk, en hun tevens een goede plaats laten aanwijzen waar zij water konden halen, waarvoor hij beloofde te zullen zorgen.

Men vroeg hem of hij de Badjoelouwers of andere zwervers daar ook had gezien en wat zij uitvoerden; het antwoord hierop was, dat hij noch van die noch van andere vreemde volkeren ooit had vernomen, dan alleen ten tijde dat de Tidoresche Luitenant Kamanira met de Pataniërs op Salawati was geweest, die tegen een menigte van die Badjuelouwers omtrent Misool slaags was geweest.

Het kon wel zijn dat zij of andere vreemde natiën zich op de kust van Nieuw-Guinea, waar groote negorijen waren, ophielden of daar rondzwierven, doch dat hij noch zijne onderdanen met die Nieuw-Guineërs weinig of geen omgang had; want het waren menscheneters, die zich in het gebergte, klippen en bosschen ophielden, menschen die van geen goed noch kwaad wisten. Op Salawati kwamen alleen Cerammers, die vrienden waren en die hem in den nood bijsprongen.

De Opperhoofden konden hieruit opmaken „dat zij (de Ceram-

„mers) hier een vrije vaart en het vet van de ketel hebben, „alhoewel het den naam heeft dat ze alleen sagoe komen ruilen.„

Men besloot op eene nadere gelegenheid te wachten om het een en ander breeder te kunnen behandelen. De glazen werden nog eens gevuld en gedronken, waarna zij afscheid van hem namen, met de belofte dat hij den volgenden dag niet alleen aan boord zou komen, maar hen van water en ververschingen voorzien.

Bij het afscheid nemen nam hij den Boekhouder Duvel onder den arm, en vroeg hem of Coenraad hun zijn aanleggen en nood had verhaald; dit bevestigend beantwoordende, zeide hij hem dat hij maar aan boord moest komen; daar zou wel een plaatsje gevonden worden dat men met hem alleen kon spreken, en hem daar verzekeren dat de Comp. hem in alle billijkheid zou maintineren. Ja! — zeide Arbay — „zoolang de „Comp. de drie muitmakers, Abdoel, Java en Lokman niet „te regt stelt, zoo ben ik mijn leven niet zeker, en zal ook „de Comp. niet eer gelooven, want waar kan ik nu vast op „gaan zoo lang mij 's Comps wapen en rottan van commando „ontnomen is. Want den Koning van Tidor noch iemand van „zijn volk zal ik ooit gelooven maar ten respecte van de Comp. „zal ik maken dat gijlieden water krijgt.„ Hij riep hierop zijne vrouw tot getuige, die hun gezamenlijk — doch onzichtbaar — de hand gaf, daar zij achter een kamerdeur (scherm?) bleef staan. Dit was volgens zijn zeggen een groote eer, die weinigen genoten. Men wilde dit zijnentwege wel gelooven, en uit erkentenis hiervoor dronk men op hare gezondheid en vereerde haar met een chits en een chiavoni (lijwaat), terwijl hare twee zoons ieder een caricam kregen. De Kapitein-Laut en de Goegoegoe kregen ieder een neusdoek, „om vooreerst alles te „doen wat mogelijk was, ten einde deze bezending gelukkig „tot succes te brengen en die natie zooveel te bereidwilliger „te maken.„

Onder het doen van drie charges uit het geweer, dat door de Cerammers met drie schoten werd beantwoord, begaven zij zich weder naar boord, alwaar zij ten tien uren aankwamen.

Den volgenden morgen (6) deed men sein van ankerlichten, om wat nader aan de negorij te loopen en daardoor te gemakkelijker water en brandhout te kunnen overnemen. Doch ook nu weder had men de rekening zonder den waard gemaakt; wie er kwam, de Kapitein-Laut niet; wel zond hij aan hen en de

Gecommitteerden een klein zoodje visch tot een geschenk, maar de overige partij visch moest men inruilen tegen lijwaat en eenige messen. Daar het meerendeel der equipagiën ziekelijk was, zond men daarvan een gedeelte aan de Ondank en de Zijdeteelt.

Salamat, die de visch aan boord had gebracht, vroeg men naar de reden waarom de Kapitein-Laut niet volgens zijn belofte aan boord was gekomen. Deze was er niet mede bekend, maar vermeende dat hij moede zou wezen, daar hij den geheelen nacht persoonlijk uit visschen was geweest; doch hij geloofde dat hij tegen den avond aan boord zou komen, omdat hij gehoord had dat men de prauwen gereed zou maken.

Men liet hem de groete aan den Kapitein-Laut doen en berichten, dat, zoo hij dien dag niet aan boord kon komen, men den volgenden morgen de schuit zou zenden om water, en dat hij moest zorgen dat zij goed gevuld aan boord terugkwam, daar men er zeer om verlegen was.

Coenraad ging des morgens met de schuit naar wal, vanwaar hij des avonds terugkeerde met slechts één aam water. De Kapitein-Laut was met hem naar een kleine smalle doch zoute rivier gegaan, vanwaar de Inlanders het uit het bosch hadden gehaald, zonder te willen toestaan dat een hunner medeging, uit vrees, zoo hij zeide, dat hun eenig leed mocht overkomen en hij daarvoor in dat geval zou moeten boeten; de putten waren nu volgens zijn zeggen door de droogte ledig en er was dus niet meer te bekomen. Men bespeurde hoe langer des te meer dat Arbay hen om den tuin leidde; want nu had hij laten zeggen dat hij ziek was geweest en morgen wel iemand zou zenden. Om de reis niet geheel en al vruchteloos ten einde te brengen, beraadslaagde men met de Gezagvoerders of er geen begin zou kunnen worden gemaakt met het opnemen van het land, doch na lang overleg werd dit onraadzaam geacht, omdat daarvoor geen schuiten te missen waren en men zich ook op geen kanonschot afstands zou kunnen wagen, zonder in gevaar te wezen van overvallen te worden. Het hoogst benoodigde was water, terwijl men van den Kapitein-Laut moest zien te verkrijgen, dat hij schepprauwen en loodsen bezorgde, waarmede men met de stuurlieden de peilingen kon doen.

Dientengevolge werd de Kimalaha des morgens met de schuit naar den wal gezonden; hij had tevens in last om hem over te halen, om, zoo hij niet aan boord wilde komen, zich naar een nabij gelegen eilandje te begeven en met de Opperhoofden te spreken, die hem daar zouden afwachten en intusschen het volk te laten visschen.

De Kimalaha kwam even na den middag bij hen op het eilandje, met de tijding dat hij den Kapitein-Laut niet had kunnen bewegen mede op het eilandje te komen, onder het voorwendsel dat hij geen heer en meester was; zijne onderdanen waren bang voor zijn persoon en wilden hem niet toelaten zich uit de negorij te verwijderen. Lange en breede discussiën sproten uit deze mededeeling met de gecommitteerden voort, zoodat deze er op wezen, „dat den Kapitein-Laut den schelm in den boezem had.”

Zij begaven zich nu weder naar hunne vaartuigen zonder iets te hebben gevangen, noch visch noch vogels, niettegenstaande er van deze laatsten zoo veel waren dat men ze om zoo te zeggen voor het vangen of met de handen te grijpen had.

Doch de Gecommitteerden schreven het toe aan de tooverkunst der Inlanders, „vermits dit eiland van hen geheiligd en aangebeden wordt, staande daarop een op hooge palen gebouwde woning, waarin hunne goden van hout en in statuur (van) een voorvechter der Moluksche Koningen gewapend, en voorzien met schild en zwaard gelijkende, voor dewelke den dommen Inlander kost bezorgd en in tijd van voorspoed allerlei eer bewijst, hetgeen dan zoo veele vogelen veroorzaakt; doch in tegenspoed kastijden en verbranden en in het water werpen, en wederom andere gedaanten formeren. Als (posito) een van hunne priesters gaat uit visschen, doet goeden vangst, ziet bijgeval een vogel, hagedis, krokodil of ander serpent dat hem maar in gedachten sweefd?, hetzelve gedaante moet immediaat volgens zijn opgeven geformeerd en aangebeden worden. Doch gaat hij ter contrarie zulks ziende, wederom uit visschen en niet opdoende, zoo moet dien armen hals verhuizen, allerlei mishandelingen lijden, met dergelijke ontel- en onnoembare beuzelingen meer, niet waardig om daarvan eenige mentie te doen, vermits niet alleen ieder land of negorij, maar ook ieder persoon zijn eigen gevoelen Gods, (doch men mag wel zeggen) duivelsdienst heeft.”

Den anderen dag kwam Salamat aan boord, met het bericht van den Kapitein-Laut dat hij het volk niet had kunnen bewegen tot het doen van eenigen dienst aan de Comp., terwijl hij verzocht dat de schrijver Badjaar aan den wal mocht komen, ten einde aan zijn onderdanen den brief des Konings voor te leggen en hun daardoor alle vrees te benemen. Niet dan ongaarne ging men er toe over, doch om niets onbeproefd te laten zond men hem, door Coenraad vergezeld, naar den wal.

De Opperhoofden gingen, op aanraden van den Kimalaha, met

de Gezagvoerders Blom en de Geus met de schuit en eenige ledige vaten naar de negorij Mara, op de belofte dat hij water zou zien te bekomen, mits men een klein geschenk aan de vrouw van Abdoel of Princes gaf.

Zij werden aan wal komende door de Inlanders wel ontvangen; men deed hen onder de klapperboomen neêrzitten en hunne komst aan de Princes bekend maken, en verzoeken dat zij hare onderdanen wilde gelasten, om het water met bamboezen uit het bosch te willen laten halen en aan het strand brengen, waar hun volk het in de vaten zou overstorten, waarvoor men hen niet alleen zou beloonen, maar ook een geschenk aan de Princes geven.

Dit had de gewenschte uitwerking; dadelijk werd op de hoorn geblazen en het volk vergaderd zijnde, werd het accoord, met de Princes aangegaan, hun bekend gemaakt, „waarmede die wilde „honden schenen te vreden te zijn, als loopende met groot ge„schreeuw den een hier den ander daar boschwaarts in, na eerst „naar hunne hutten of hollen om bamboezen te halen geweest „te zijn, dewijl van een schenkage gehoord hadden.”

Gedurende dit halen en aanbrengen van water, dat zeer langzaam voortging, daar het op een vrij verren afstand uit het bosch moest worden gehaald, gingen de Opperhoofden een wandeling maken in gezelschap van den Salawatischen Kimalaha en een bediende van de Princes, dat een rekkelijk man scheen te zijn. [1] Onder het wandelen en het drinken van een „soopje” vroeg men hem terloops, hoe lang het reeds was geleden dat Abdoel naar Tidor was vertrokken; waaruit de kwestie tusschen hem en den Kapitein-Laut was ontstaan; waarom deze landen nu zoo verdeeld waren, dat de een voor den ander bang was en de vlucht nam; waarom de Goegoegoe met den Kapitein-Laut eene lijn trok; wat de reden was waarom de Iman zijn hem toevertrouwde oppermacht en bestuur der negorij, in zulke troubele tijden van twist, had verlaten en de Princes alleen had gelaten. Hierop antwoordde hij dat hem het rechte daarvan onbekend was, maar wel gehoord en gezien te hebben, dat de Kapitein-Laut bij zijn terugkomst van Ternate in 1780, toen het rijk zonder Koning was, het bestuur had aangenomen en waartegen destijds niemand iets tegen had, omdat de overleden Konings zoon Abdoel toen nog jong was en weinig had in te brengen. Doch later was hij

[1] Dit was een Tidorees en vroeger met den Kapitein-Laut op Ternate geweest.

mogelijk door dezen of gene aangezet om zijn recht te zoeken, en zijn Oppervorst den Koning van Tidor in den arm te nemen ten einde de teruggave van zijn vaders kroon te bekomen. Dit was gelukt en hij had door zijne geschenken zoo veel teweeggebracht, dat de Kapitein-Laut, door den Tidoreschen Luitenant Kamanira en met behulp der Pataniërs, met een zacht lijntje van Salawati was gelicht en naar Patani vervoerd.

Daar had hij een geruimen tijd gevangen gezeten, terwijl de Koning van Tidor had willen hebben, dat de Singhadja van Patani hem naar Tidor had overgebracht; doch daartoe was de Singhadja niet te bewegen geweest, integendeel hij had hem op vrije voeten gesteld, en hem in alles behulpzaam geweest.

Hieruit was deze opstand en verwijdering ontstaan, totdat Prins Abdoel de overhand had bekomen, en de Kapitein-Laut gekwetst en van alles beroofd de vlucht had moeten nemen. Prins Abdoel had zich nu drie maanden geleden naar Tidor begeven om in zijn rijk bevestigd te worden.

Waarom de Iman met de verdere Hoofden bij afwezigheid van Prins Abdoel de negorij had verlaten wist hij niet te zeggen, tenzij dat zij mogelijk bevreesd waren dat de Kapitein-Laut zich thans met de bij hem zijnde Cerammers sterk genoeg gevoelde iets vijandelijks te ondernemen.

De Goegoegoe had de dochter van den Kapitein-Laut getrouwd; hij zag dus liever dat zijn schoonvader Salawati regeerde dan dat Abdoel dit deed; en zoo de Koning van Tidor hierin niet bij tijds voorzag, of wel dat de Pataniërs den Kapitein-Laut afvielen, dan zou dit bij den terugkeer van Prins Abdoel „heden of morgen zoo pluis niet afloopen.”

Naar de komst van vreemde vaartuigen aan hem gevraagd zijnde, of wel of er op Salawati specerijen groeiden, wist hij niet er ooit iets van te hebben vernomen; een enkele nagel of noot werd wel eens van de Pataniërs geruild, doch slechts om als medicijn te gebruiken. Behalve de Cerammers die hier sterk voeren, kwam er nu en dan een Burger of Chineesch vaartuig van Ternate of Banda, die meest al hun handel op Monfoor en dieper in de Papoes dreven, vanwaar zij massooi en slaven voor een matigen prijs inruilden tegen lijwaten, koralen, messen en pedakken.

Doch hij wilde „niet heeten liegen”, dat er op Nieuw-Guinea, dat een groot land was, door vele volkeren bewoond, waarmede zij geen gemeenschap hielden, niet wellicht vreemde vaartuigen kwamen, doch hij had het nooit gehoord. Op de vraag

of men hun geen kadjang (boontjes) of andere mondkost tegen betaling kon bezorgen, antwoordde hij, dat zij noch geen der strandnegorijen daarvan waren voorzien, daar zij zich alleen met sagoe en visch voedden; doch, zoo zij ze begeerden, dan deden zij jaarlijks een tocht landwaarts in, waar groote negorijen waren; daar ruilden zij den landman sagoe en visch, kadjang of iets anders. De menschen leefden aldaar als wilde beesten, zij wisten van geen Godsdienst, van geen Opperheer of Koning; zij leefden van den landbouw, aten varkens, buffels, enz.

Voor zooverre hun bekend was, dreven zij met niemand anders eenigen handel. Dit land lag Oostwaarts (Nieuw-Guinea?) en was zoo groot, dat hij zich wel eens had laten wijs maken, dat er voor dezen zekere Koning zou zijn geweest, die als jongeling met 9 corra-corra's was geschept om dat land te bezoeken, en van de eene plaats naar de andere varende, bij zijn terugkomst een stokoud man was geweest, terwijl hij niet beter wist of daarvan was nog eene beschrijving, die bij een tijdelijken Koning werd bewaard. Met deze en andere verhalen was de tijd onmerkbaar voorbijgegaan, en daar de vaten gevuld waren, zonden de Opperhoofden aan de Prinses een chits en eenig ander lijwaat tot een teeken van dankbaarheid; ook aan den hoveling voor zijnen betoonden ijver om hun behulpzaam te wezen werd eenig lijwaat vereerd; aan de Inlanders werden groene koralen, oud ijzer en tabak uitgedeeld, waarvoor zij door dansen en springen, gepaard met een uitbundig geschreeuw, hunne blijdschap te kennen gaven, waarna zij naar boord terugkeerden en tegen acht uren des avonds aankwamen.

De schrijver Badjaar was reeds terug van zijn bezoek aan den Kapitein-Laut; hij was van een verloren reis gekomen; de onderdanen van den Kapitein-Laut bleven weigeren om prauwen of manschappen te geven, noch de Comp. in iets ter hulp te komen, noch toe te laten dat de Kapitein-Laut op een Comps. bodem kwam, voor en aleer de Comp. hun ter hulp kwam en het hun aangedane leed wreekte.

Onderling werd nu beraadslaagd wat aan te vangen; want het volk werd van dag tot dag zwakker; het water, dat men bekwam, moest men met geschenken koopen en was daarbij nog zeer salpeterig; met den Kapitein-Laut was niets aan te vangen en derhalve was het onnoodig langer te vertoeven. Men kwam eindelijk overeen, dat men zich nog eens en voor het allerlaatst aan wal zou begeven, om den Kapitein-Laut het reeds

vroeger hem voorgehoudene ernstig in overweging te geven en de straf mede te deelen die hij op zich zou laden, wanneer hij langer in zijne ongehoorzaamheid aan het bevel van zijn Opperheer en het niet verleenen van hulp aan de Comp. bleef volharden.

Men ging derhalve aan land en werd oogenschijnlijk door den Kapitein-Laut goed ontvangen; doch alles was te vergeefs; men wist hem eindelijk zoo verre te brengen dat hij een brief zou gereed maken en hun medegeven, waarin alle zijne klachten en grieven zouden worden opgenomen. Men verzocht hem zich daarmede te haasten, daar men vast had besloten twee dagen later (den 12den) te zullen vertrekken.

Bij het afscheid nemen werd hij verzocht om voor geld of goed wat visch of kadjang aan boord te laten bezorgen, doch alles stuitte af op den — volgens zijn zeggen — onwil van zijn volk.

Den 11den werd Coenraad naar de negorij van den Kapitein-Laut gezonden, om hem aan te sporen, tot het in gereedheid brengen van zijnen brief, daar men den volgenden dag zou vertrekken. Des middags ten vijf uren kwam hij terug in gezelschap van een prauw, versierd met een wimpel boven de vlag, waarmede de Kapitein-Laut den toegezegden brief zond en die aan de Opperhoofden werd ter hand gesteld. Hij was gesloten in een langwerpig toegevouwen en met sagoe manta of papeda verzegeld papier, en aan het adres van den Gouverneur en Raad te Ternate. Behalve dezen brief gaf Coenraad eenige oogenblikken later aan de Opperhoofden in het geheim een tweeden brief van den Kapitein-Laut over; hij liet hen door Coenraad verzoeken dezen aan niemand te laten zien, maar in persoon aan den Gouverneur te overhandigen, want daarin had hij eerst recht zijn hart uitgestort, 't geen hij in den eersten brief niet had kunnen doen, omdat de inhoud daarvan ook ter kennis van den Koning van Tidor moest komen.

Hij zond hun tevens een geschenk bestaande in 20 bossen sagoe, een bak gepofte visch en een bos pisang. Daarentegen verzocht hij om een Quitasol (zonnescherm) en een rôtan, dien hij zoo lang vanwege de Comp. zou dragen tot hij zijn anderen, die hem was ontnomen, terug had bekomen.

Aan het eerste kon men hem niet helpen, maar men zond hem een rôtan met een zilveren knop, benevens een chits voor zijne huisvrouw, „zoodat (men) zijn geschenk wel dubbeld vergol„den achtte."

Coenraad had nog in last de Opperhoofden mede te deelen, dat hij (de Kapitein-Laut) zich op het eiland, waarop de tempel stond, bevond en of zij daar bij hem wilden komen. Dit kwam hun echter ongeraden voor; het was nacht en men stond op het punt van te vertrekken, waarbij men nog vernam dat hij wel een dertig of veertig prauwen bij zich had.

De Gecommitteerden daarentegen berichtten hun, dat zij nog door de vrouw van den Kapitein-Laut aan wal genoodigd waren en „dat het hunne gewoonte was pegan tangan (de hand geven) of van de vrouwtjes apart afscheid te nemen. Men stelde dit in hun believen, maar zij werden aanbevolen bijtijds weder aan boord te zijn, daar men, zoodra de wind hen diende, onder zeil zou gaan. Zij beloofden dit en vertrokken met de prauw, met de groete aan den Kapitein-Laut, naar de negorij. „Men kon intusschen wel denken dat dit afscheid nemen of „toenjang moeka een geheel ander inzicht moest hebben, want „'s nachts om 12 uur reverteerden dezelve in stilte, klim„mende achter bij het roer op, alwaar zij ook volgens zeggen „van den uitkijk, diverse bundels en pakjes overgenomen en ge„borgen hadden, zonder te weten wat daarin was geweest."

Den anderen dag (12 Nov.) ging men onder het lossen van 7 schoten onder zeil, met de bestemming om Batanta of Gebe aan boord te krijgen ten einde water in te nemen, waarvan men slechts voor acht dagen was voorzien.

Men heeft uit het voorgaande kunnen zien dat de Opperhoofden, gedurende hun verblijf voor Salawati, niets dan teleurstellingen moesten ondervinden en derhalve ook niet konden slagen in het doel, waarvoor deze tocht was ondernomen. Doch de maat van hunne teleurstellingen was nog niet vol; tegenspoeden van verschillenden aard zouden hun nog treffen, eer zij weder te Ternate zouden geankerd liggen. Het gebruik van het salpeterachtige water, dat men op Salawati had aan boord genomen, en het voortdurend opdisschen der oude victualie, had bij het volslagen gemis aan ververschingen, noodlottige gevolgen voor de bemanning der vaartuigen. Een en andermaal had er reeds een sterfgeval plaats gehad [1] en de overigen waren meest allen in een beklagenswaardigen toestand.

De bovengenoemde eilanden Batanta en Gebe kon men niet

[1] Onder meer anderen was ook overleden de Opperstuurman-Gezaghebber van de Snuffelaar.

bezeilen; nu eens werden zij door stilte, dan weder door stormachtig weder en zware „travaad" daarin verhinderd.

Den 6den December lagen zij nog in het gezicht van Batanta, toen zij de Ondank uit het gezicht verloren en van nu af uit hun gezelschap misten. Ook de pantjalang raakte van hen af. Eindelijk kwam men den 14den daaraanvolgende te Saway, op de Noordkust van Ceram gelegen, ten anker; men werd bijgestaan door den Posthouder, die het schieten, dat men sedert een paar dagen langs de kust zeilende had gedaan, opgemerkt had; met behulp van het door hem medegebrachte volk kwamen de vaartuigen op de rechte reede. Met den meesten spoed werd een schrijven gericht aan den Gouverneur van Amboina, waarin hun allerbeklagenswaardige toestand werd geschilderd, met verzoek om spoedige hulp; de bezorging daarvan werd aan den Posthouder Sergeant Coning toevertrouwd.

Den 16den overleed de ondertimmerman en twee dagen later een kwartiermeester en drie matrozen. De ververscbing, die men hier voor de zieken kon inruilen, was zeer schaarsch, zoodat het volk veel leed.

Niet vóór den 30sten December was hun eerste schrijven op Amboina aangekomen; den 4den Januari 1738 zond de Gouverneur een inlandsch vaartuig af met medicamenten en provisiën, dat dan ook den 21sten daar ter reede kwam. Doch de Opperhoofden waren zeer in hunne verwachting bedrogen, daar er geen volk was medegekomen, terwijl het ook niet uit het ontvangen schrijven bleek, dat men daarvan zou kunnen worden voorzien.

Men besloot derhalve dat de Boekhouder Duvel zich in persoon naar Amboina begeven, en hun dringenden nood kenbaar zou maken. Den 27sten vertrok hij derwaarts en landde den 4den Februari aan, alwaar hij moest vernemen dat de pantjaling de Zijdeteeld, die op den [1] ? van hen was geraakt, een veertien dagen geleden voor Alang was komen aandrijven en van daar naar Amboina was overgebracht; de Stuurman was overleden en het volk lam. De Gouverneur was buiten staat hem volk te verschaffen, evenmin als eenige andere behoeften, die Duvel had aangevraagd, doch hem werd gezegd geduld te oefenen, daar men dagelijks schepen van Batavia te gemoet zag.

Er kwam er dan ook een, doch daar dit schip op zijne reis

[1] Niet ingevuld.

13 personen had verloren, kon er niet aan worden gedacht hem te helpen; men stelde 't uit tot de komst van het schip, dat den opvolger van den Gouverneur aan boord had, en almede spoedig zoude aankomen. Doch na eenige dagen daarop te vergeefs te hebben gewacht, oordeelde Duvel dat 't zijn plicht was naar Saway terug te keeren, met welk besluit de Gouverneur zich vereenigde; en na hem met nog eenige behoeften te hebben voorzien, keerde hij op den 12den Februari naar Saway terug met een orembaai, waar hij den 22sten den Luitenant Sandbergen en de overige manschappen in een vrij gezonden toestand aantrof; toch waren er gedurende zijne afwezigheid nog drie man overleden.

De onzekerheid, waarin zij verkeerden, of en wanneer het op Amboina verwachte schip daar zoude aankomen, en of van daar wel volk zou kunnen worden gezonden, deed hen in overweging nemen of het niet beter ware om de reis naar Ternate aan te nemen zonder daarop te wachten, daar het volk door het verblijf aan land zooveel in beterschap was toegenomen. Nadat men hun ieder in het bijzonder had afgevraagd of zij voor hun dienst geschikt waren en dit door allen bevestigend beantwoord was, besloot men den 7den April de reis aan te vangen.

Alles werd nu hiervoor in gereedheid gebracht en den Gouverneur van hun genomen besluit kennis gegeven.

Dientengevolge werd het anker op den daarvoor bestemden tijd gelicht en de koers naar Ternate gesteld, waar zij zonder eenige andere bijzondere voorvallen den 18den April ten anker kwamen. Den 30sten daaropvolgende gaven zij het door hen gehouden Dagregister enz. aan de Regeering daar ter plaatse over „onder leedbetuiging dat deze (hunne) commissie niet naar „luid der intentie en medegegeven memorie van UwEd. Achtbaar„heid heeft kunnen volbracht worden.”

Met eenige woorden moeten wij nog melding maken van de chaloup de Ondank, waarmede het ongelukkiger afliep.

Zooals wij zagen, was het op den 6den December, dat de Ondank voor het laatst door de Snuffelaar werd gezien.

In het relaas van den Chirurgijn Jan van der Hemmen wordt gezegd, dat men den 27sten Augustus van Ternate naar Salawati was onder zeil gegaan, van waar men den 12den November 1737 weder naar Ternate was vertrokken; „na een dangereuse en tedieuse „voyage van ruim vier maanden subject geweest te zijn”, bevonden de schepelingen zich kort daarna bij een zeker en bij hen

onbekend eiland, toen zij door een zwaren storm werden overvallen; door de daardoor veroorzaakte lekkagiën en ook door het afsterven van de meeste schepelingen — waaronder ook de Gezaghebber — waren zij buiten staat geweest de Ondank boven water te houden, en was deze eindelijk den 9den Januari 1738 gezonken, met een gedeelte van het volk, dat zich nog aan boord bevond, en waarvan er slechts één had kunnen worden behouden. Zij hadden intusschen zooveel doenlijk van de chaloup op het eiland gebracht wat maar gered had kunnen worden.

Reeds had men 18 dagen op het eiland doorgebracht, toen zij voor het eerst een prauw zagen, waarin eenige Inlanders waren, en daar voorbij schepten zonder op hun aanroepen eenig acht te geven. Vier dagen later kwam die prauw met nog zes schepvaartuigen bij hen: zij vroegen hun wie zij waren en hoe zij daar waren gekomen, waarop men eenig antwoord bekwam. Men verzocht hunne hulp en bijstand om hen naar Gane over te brengen, waarvoor men hen edelmoedig zou beloonen. Zij beloofden het, maar wilden eerst naar hunne woonplaats terug om eenige andere groote prauwen te gaan halen. Zij voorzagen de schipbreukelingen van eenig mondkost, als schildpad en gedroogde visch, waarna zij vertrokken.

Acht dagen later kwamen zij terug, doch vroegen nu dat er een van de schepelingen met hen naar een nabijgelegen eiland wilde scheppen, om eene keuze uit de daar liggende prauwen te doen. De Chirurgijn begaf zich met eenige anderen daarop uit, en kozen er twee uit die hun voldoende voorkwamen; doch nu stonden de Inlanders er op dat zij een derde er bij zouden nemen, waaraan men eindelijk toegaf; zoo ook om hen eenig oud lijwaat, messen enz. te geven, daar zij anders niet wilden vertrekken. Een gedeelte van het goed ingeladen zijnde, maakten zij zich gereed in de prauw te stappen, toen zij met de prauw doorgingen. Weinige dagen later kwamen twee andere vaartuigen bij hen, die in schijn met hen minzaam omgingen en allerlei schoone beloften deden en hun naar Gane zouden overbrengen; doch ook zij maakten zich van een doos met goederen en een geweer meester en gingen daarmede weg.

Acht dagen daarna zag men twee Inlandsche vaartuigen aan den oever liggen; zij begaven zich derwaarts en verzochten hen dat zij hun behulpzaam wilden wezen. Dit werd door hen niet

rechtstreeks beantwoord, doch zij zeiden dat zij wel tien stuks Papoëesche prauwen aan het eiland hadden gezien, „en dat zoo „wanneer dat gespuis bij (hen) mocht verschijnen zeker hun moord„lust aan hen koelen zouden” en vroegen hun af, hoe sterk zij nog waren; dit gaf hun eenigen argwaan. Men riep hun toe, dat, zoo zij genegen waren het een en ander met hen te willen handelen, zij maar bij de tenten hunner hutten moesten komen; doch zoodra had men hun dit niet toegeroepen, of in een oogenblik waren zij omsingeld door een aantal Inlanders, die met stokken op hen aanvielen en sloegen; een der matrozen was dadelijk dood en werd door hen in zee gesmeten.

De Chirugijn, die met vier wonden aan het hoofd, schijnbaar dood en als zoodanig ook door hen aangezien, werd almede in zee gegooid; doch deze kwam daarin weder bij kennis en zag in alle stilte zwemmende, hoe het overgebleven goed naar hunne prauwen werd gesleept; dat zij nog een der matrozen dood sloegen en den Stuurman Willem Denik deerlijk afranselden, terwijl een matroos in het bosch vluchtte en zich niet weder liet zien, eer zij met de prauwen waren weggeschept, toen hij bij den Chirugijn kwam.

Nadat zij zich wat hersteld hadden, besloten zij boschwaarts in te gaan, waar zij zich gedurende acht dagen met wilde boomvruchten en bladeren voedden, toen door den matroos Harbert Stenis, die naar den oever was gegaan, twee Papoeësche vaartuigen werden ontdekt, waarvan dadelijk aan den Chirugijn en den Stuurman Denik, die wat van zijne bekomen wonden was bijgekomen, bericht werd gegeven. Oogenblikkelijk begaven zij zich op de vlucht, doch daar de Stuurman hen niet kon volgen, moesten zij hem onder een boom laten liggen. Zij troffen een uitgeholden klip aan, waarin zij, tot de avond was gevallen, bleven, en in stilte die plaats verlatende, begaven zij zich op weg om den Stuurman op te zoeken; doch door de duisternis misleid, konden zij den weg niet vinden en waren zij genoodzaakt den nacht op den weg door te brengen. Met het aanbreken van den dag togen zij weer op weg en vonden den Stuurman dood en „wel deerlijk om het „leven gebracht, mogelijk met de stokken die (zij) bij hem „vonden liggen.” In dezen hopeloozen toestand gingen zij naar het strand, waar wederom negen dagen voorbijgingen, eer zij een vaartuig zagen dat naar den wal stuurde en door hen werd gepraaid en ook beantwoord werd. De Inlanders, waaronder zich het Koninkje van Waygamme bevond, vroegen hun wie zij

waren en wat hun was overkomen; daarop werd door hen in zooverre geantwoord, dat zij verzwegen al het leed dat hun was overkomen, uit vrees van verder ongemak te zullen moeten verduren. Zij werden naar een ander eiland overgebracht, waar zij twee dagen vertoefden en intusschen van voedsel en heelmiddelen voor hunne wonden werden voorzien.

De Inlanders brachten hen naar Misool, waar het Koninkje van Waygamme alle moeite deed om eenig bericht te bekomen van de verloren geraakte goederen en de moordenaars van het volk van de Ondank, doch te vergeefs; het bleek later dat dit door het volk van Salawati was geschied; door zijne zorg werden zij met een corra-corra naar Ternate overgevoerd, waar zij den 30 Mei 1738 aan het Kasteel Orangie aan den wal stapten.

Ziedaar de treurige afloop van een tocht, waarvan de Regeering van Ternate alles had verwacht.

§ 13. Matheus Feretz du Rietx. 1744.

Niet minder treurig was de afloop van een voorgenomen tocht naar Salawati in 1744 ondernomen, waaraan deelnamen 's Comp^s. oorlogschip Looverendaal, het jacht Leijerdorp, de chaloup de Uitgeleide, benevens twee Amboineesche sampangs, onder het opperbevel van den Kapitein ter zee du Rietx, den 12^{den} September 1744 derwaarts vertrokken ter opsporing van vijf Spaansche schepen, die men verhaalde dat in dat vaarwater gezien waren. Zij moesten zich al verder overtuigen of het met de waarheid overeenkomstig was, dat die natie zelfs aan de Noord-Oostkust van Salawati een vast punt zouden hebben aangelegd; welke berichten van den Sergeant During, als Kommandant van den Post op Batsjian, afkomstig en aldaar in omloop waren.

De journalen van deze schepen ontbreken, doch in de brieven van het Bestuur te Ternate aan de H. R. van 18 Mei en 13 September 1745, wordt de ongelukkige afloop van dezen tocht vermeld zonder echter daaromtrent in vele bijzonderheden te treden. Wij zien er slechts uit, dat de schepen hunne bestemming niet hebben kunnen bereiken, terwijl op den 25sten November 1744 in den Breeden Raad dier schepen besloten werd, uithoofde van de dagelijks toenemende sterfgevallen en der zieken in het eskader, een Compagnieskantoor op te zoeken om te ververschen.

Volgens brieven van Batsjian van den Sergeant Posthouder

aldaar en den Schipper van de Leijerdorp, Hendrik Weijland, van 23 en 24 December was dat jacht aldaar ter houw gekomen, meer bij geluk dan door zeemanschapsbeleid. Het had toen reeds een verlies te betreuren van 30 koppen; een goed aantal lagen er nog ziek te kooi, en de overigen waren zoo zwak dat het schip bijna zonder bestier was, zoodat, ware het jacht voor de Straat Batsjian niet opgemerkt geworden, en door den Koning met een 60 à 70 tal zijner onderdanen en twee vaartuigen ter hulp gekomen, zou men het hebben moeten laten drijven. Met het zenden van den Equipagiemeester Jonkers en eenig volk werd het van daar naar Ternate overgebracht, waar het den 29sten Januari 1745 ter reede kwam, na nog zeven dooden in dien tusschentijd te hebben gehad.

Met de chaloup de Uytgeleide liep het nog ongelukkiger af; deze verloor 12 koppen aan ziekte, brak den mast, die door de overige manschappen niet kon worden hersteld, en dreef even buiten Straat Patientie door stilte op een rif van vijf kleine eilandjes, waar zij verbrijzeld werd. De Gezagvoerder Tobias de Volder werd met zijne manschappen door eenige Inwoners van de negorij Gane geborgen en op den 26sten Januari te Ternate aangebracht.

Niet voor den 4den April kwam de Looverendaal op de reede van Ternate; dit schip had het niet verder kunnen brengen dan tot de bocht van Kajeli op Boeroe. Hier liggende had het ververschingen ingenomen en om eenige adsistentie naar Amboina gezonden en vooral om officieren, „die bijna altemaal waren gesmolten.” Hierin was voorzien, zoodat het den 25sten Maart de reis naar Ternate kon ondernemen, en zooals wij zagen, den 4den April aankwam.

Dit schip had op dezen tocht 43 Europeanen en 13 Amboinezen verloren. De sampangs waren van Boeroe naar Amboina vertrokken; het verlies dezer vaartuigen wordt niet opgegeven. De H. R. was met den afloop van dezen ongelukkigen tocht naar Salawati zeer ontsticht [1]) en ofschoon zij zeggen, dat zij vooralsnog geene kennis hebben „van de aanteekening van de voorgevallene zaken „op die reis, die door den Kapitein du Rietx aan het bestuur „te Ternaten is afgegeven,” en dus hun oordeel daarover opschorten, kunnen zij niet nalaten op te merken, dat er voor hen veel reden bestaat om te twijfelen of het ondernemen van die expeditie

1) Missive aan de Bewindhebbers van 31 December 1745

in een tijd, dat men volgens hun eigen schrijven meer dan ooit schepen en volk in het Ternataansch Gouvernement tot andere diensten benoodigd was, „wel is geschied met dat goed en rijp „overleg en reflexie, op den tijd van het vertrek, de stroomen, „de beurtwinden, de stilten, die men volgens den mousson op „de togt in het vaarwater zoude ontmoeten; zonder ook te letten „op losse berichten van Inlanders, waardoor men na de dagelijk- „sche ondervinding misleid wordt en wat dies meer zij, als het „gewicht en aangelegenheid van zulk een onderwerp onweder- „sprekelijk vereischte."

§ 14. Johan Sebastiaan van Masson en August Hendrik Gregory. 1761.

Een tocht, die wel niet zoo ongelukkig als de laatstgenoemde, doch echter voor het doel, waarvoor hij werd ondernomen, vruchteloos afliep, had plaats in 1761.

Steeds meer en meer wonnen de geruchten veld dat de Engelschen in de Papoesche eilanden rondzwierven, en in 1759 op Salawati aan het strand hadden achtergelaten witte rijst, vergulde koperen ringen en messen, benevens een papier dat later bleek te zijn de teekening van een Engelsche vlag, vanwaar zij naar Waigioe en Gebe waren gezeild. In 1761 waren weder drie hunner schepen op Misool geweest en men sprak er over dat zij reeds op Salawati post hadden gevat.

Ten einde zich te vergewissen, of er voor dit laatste gerucht eenige schijn van waarheid bestond, werd door de regeering van Ternate de Bark de Nassau uitgerust, om onder de bevelen van de Onderkooplieden van Masson en Gregory de Papoesche eilanden te bekruisen. Zij verliet hiertoe de reede van Ternate den [1] ? 1761; doch een samenloop van onvermijdelijke toevallen deed hen besluiten om de reis niet verder voort te zetten, zonder echter Salawati, het hoofdoogmerk hunner reis, te hebben kunnen bereiken.

§ 15. Jan Jonkers. 1762.

Reeds sedert eene reeks van jaren hadden de roofzuchtige Papoeëzen, zonder zich in het allerminst aan de orders of ver-

[1] Niet ingevuld.

maningen van hunnen heer, den Koning van Tidor, te storen de Oostersche zeeën door hunne zeeschuimerijen verontrust, en bij hunne landingen op deze en gene eilanden, verregaand buitensporigheden bedreven. Doch inzonderheid „was in 176 „hunne stoutheid zoo verre ten top gestegen„ dat zij zich nie hadden ontzien, geheele negorijen op het eiland Boeroe uit t plunderen en te vernielen, de inwoners moorddadig om hal te brengen of in slavernij weg te voeren, om niet te gewage van andere plaatsen, daar dezelfde Papoeëzen blijken van hunne roof- en moordzuchtigen aard hadden achtergelaten. Daarenbove was de H. R. van goederhand onderricht geworden, dat op he eiland Salawati, — waarvan de bewoners zich voornamelijk aa die rooverijen schuldig maakten — en op andere daarbij gelege eilanden, een zeer nadenkelijke morshandel in specerijen wer gedreven.

De H. R. oordeelde derhalve dat het hoog tijd werd, zoow om die sluikerijen krachtdadig tegen te gaan, als om de Papoeëze en anderen te doen gewaar worden, „dat 's Compagnies grond gebied niet straffeloos geschonden, noch hare onderdanen ong wroken beleedigd werden,„ zoodat zij besloot eene buitengewor bekruising van dat vaarwater te laten doen en hen daarvoor t tuchtigen. [1])

Dientengevolge werden te Batavia hiertoe in gereedheid ge bracht de scheepjes: de vrouw Elizabet Dorothea en de Prince van Oranje, de barken de Leervisch en de Buys, de chaloupe de Roos en de Nagtegaal, met de pantjalangs de Garnaal en d Kaneelboom; allen met voltallige equipagiën, benevens 10 Europeesche en even zooveel Inlandsche soldaten.

De vaartuigen werden ruim voorzien van kruid en scherp, e behalve het gewone geschut, nog medegegeven drie middel matige mortieren en vijf en twintig handmortieren met de noodig bommen en granaten, tot de bediening waarvan nog drie bom bardiers en zes kanonniers werden ingescheept.

Deze vloot zou te Ternate worden versterkt met twee gewa pende vaartuigen van Makassar en even zooveel van Amboina e Banda, terwijl de Gouverneur van Ternate Schoonderwoerd e almede twee zou bijvoegen.

Daar de Vorsten van Tidor en Ternate beloofd hadden ee

---

[1]) Zie het hiervoren aangehaalde werk „'s Comp. regt op de Groote-Oo blz. 78."

goed aantal corra-corra's of andere Inlandsche vaartuigen in zee te brengen, om aan den kruistocht deel te nemen, zou de Gouverneur met de daarover gestelde Hoofden alle seinen beramen, en wat verder tot hun naricht zou kunnen dienen, mededeelen, „zonder hun echter van het geheime inzicht meer licht te geven dan den Gouverneur zou noodig oordeelen."

De Gouverneurs in de Oostersche Gouvernementen werden tevens gemachtigd aan alle burgers, die zich mochten genegen toonen om die bekruising met hunne vaartuigen bij te wonen, commissiën te verleenen en zich te voegen onder het gezag van de Hoofden der Kruisvloot.

Dat gezag werd opgedragen aan den Koopman te Ternate Jan Jonkers, en onder hem over de Militie aan den Kapitein Baljaard en den Schipper Gonzal [1]) over de zeevaart; ieder van hen werd van eene Instructie voorzien. Bij deze Instructie werd o. a. de Schipper Gonzal uitdrukkelijk gelast, om, zoodra hij te Ternate was aangekomen, — uithoofde het vaarwater van de Papoesche eilanden en de kusten van Nieuw-Guinea beschreven werd, als vol van gevaarlijke klippen en reven, welke evenals de strekkingen der landen bij de kaarten maar gebrekkelijk afgeteekend stonden — zich naar deze en diergelijke zaken op het nauwkeurigste te informeren, zoowel bij de burgers die gewoon waren naar die streken ten handel te varen, als bij de bekwaamste Inlandsche Anachodas; tot dit een en ander moest de Gouverneur hem de behulpzame hand bieden. Van de verkregen inlichtingen zou Gonzal voor zooveel noodig aan de Gezaghebbers mededeeling doen, en hen daardoor in staat stellen om dien tocht buiten merkelijk gevaar van onheilen te volvoeren.

Het zou intusschen de plicht zijn van den Kapitein Baljaard om de militie vlijtig in den wapenhandel te oefenen, alle zaken tot het doen eener landing in behoorlijke orde te brengen, en inzonderheid te zorgen dat het daartoe vereischte op eene bekwame wijze werd geborgen, om het dadelijk en zonder lang zoeken bij de hand te hebben. Op een daartoe door den Gouverneur te bepalen dag zou de vloot onder zeil gaan; doch wat er gedurende den tocht zou moeten worden verricht, daarvoor oordeelde de H. R. het raadzamer geen vaste bepalingen

---

[1]) Mogelijk dezelfde, die eenige jaren vroeger met de Rijder en de Buijs een tocht naar de Westkust van Nieuw-Holland maakte. (Zie de meer aangehaalde reizen der Nederlanders, blz. 209).

te maken, maar dit over te laten aan den Gouverneur, die, als dichter bij de hand en de adviezen van kundige lieden kunnende inwinnen, beter in staat zou wezen om den weg voor de heen- en terugreis te bepalen, en aan te wijzen welke plaatsen 't eerst of 't laatst met de wapenen dienden gekastijd of ter uitroeiing van de specerijboomen bezocht te worden.

Maar de H. R. begeerde uitdrukkelijk, dat alles wat door den Gouverneur werd voorgeschreven punktueel zou worden opgevolgd, en in allen opzichte aangemerkt worden, alsof die door de H. R. zelven waren voorgeschreven. In hoofdtrekken geeft de H. R. op dat het doel van dezen kruistocht zou bestaan in het bestraffen van het roof- en sluiknest Woni (Onin) op de kust van Nieuw-Guinea, met de wrevelige inwoners van het naburig eiland Salawati wegens hunne menigvuldige gepleegde geweldenarijen; — het bekruisen van de kusten van Salawati en andere, zonder eenige baaien, kreken of rivieren onbezocht te laten, en daarin te vernielen al de daar gevonden vaartuigen en de negorijen aan de vlammen op te offeren, terwijl allen, die zich vijandelijk te weêr stelden, moesten ter dood gebracht worden; — te trachten den Koning van Salawati en den Kapitein-Laut van Misool levend of dood in handen te krijgen, zoomede hun aanhang met zoodanige andere Grooten, welke men de gevaarlijkste in het „morservak" mocht bevinden.

Zeer uitvoerig werd uiteengezet hoe er moest worden gehandeld, wanneer men vreemde Europeesche vaartuigen mocht ontmoeten, of ook die van Makassar, Boegies of anderen op Celebes te huis behoorende. Voorschriften werden gegeven betreffende het uitroeien der specerijplantagies, waar zij die ook zouden vinden. De meeste zorg moest worden gedragen voor de gezondheid van het volk, en vooral acht gegeven op het drinkwater, dat op geen andere plaatsen mocht worden ingenomen, dan daar het bij ervarene Inlanders bevonden werd het gezondste te wezen, want de ongezonde lucht der Papoesche eilanden was maar al te zeer berucht. Om het volk te gewilliger tot hun plicht te brengen, werden zij gemachtigd om in de Papoesche vaarwaters twee „soopjes" 's daags boven het gewone rantsoen uit te deelen. Vooral werd hun goede voorzorg aanbevolen tegen den verraderlijken aard der Papoeëzen.

Het volk moest niet noodeloos gewaagd worden, hetzij door kwalijk beraamde landingen of hen te diep landwaarts in te

zenden; nimmer moest uit het oog verloren worden, dat men niet door een geveinsde onderwerping of teekenen van vriendschap door hen werd verstrikt.

Verdubbelde omzichtigheid moest worden gebruikt met 's Compagnies vaartuigen op dit veelal onbekende vaarwater, het lood moest vlijtig gebruikt en scherp uitgezien worden naar land.

Eindelijk volgen nog eenige bepalingen voor de samenstelling van den scheepsraad.

Den 10den Februari 1762 vertrokken de vaartuigen langs het gewone vaarwater van Batavia naar Ternate. Men was er niet aangekomen, of de Gouverneur Schoonderwoert hield zich — tengevolge bekomen last — met het opstellen eener nadere Instructie onledig, ter aanvulling van die welke door de H. R. medegegeven was.

Intusschen was door zijne zorg de vloot versterkt geworden met circa vijf en twintig corra-corra's onder hunne eigene Hoofden en door den Koning van Ternate en Tidor bijeengebracht.

Uit de Instructie zien wij op welke wijze de Gouverneur meende de nadere bepalingen te moeten vaststellen.

Van Ternate vertrekkende, moesten zij hun koers nemen door Straat Patientie en vervolgens langs de eilanden Dammer naar die van Boo en Popa. De laatstgenoemden werden tot eene verzamelplaats aangewezen, van waar zij gezamenlijk naar het groote eiland Salawati moesten stevenen. Men moest wel verdacht wezen op de reven en droogtens, zoowel die in de kaart bekend, als die nog onbekend mochten wezen.

Het was derhalve noodig, dat men een paar Inlandsche vaartuigen liet vooruitzeilen, gevolgd van twee van 's Compagnies kleinste schepen, om gaandeweg de gronden te peilen; dit moest almede worden gedaan door een of twee bekwame zeilschuiten, ten einde niet onvoorziens vast en daardoor in ongelegenheid te geraken.

Van alle ontdekkingen en peilingen, zoowel als van al hetgeen op de reis mocht voorvallen, moesten er aanteekeningen worden gehouden, ten einde ze strekken tot verbetering van de kaarten die thans daarvan in gebruik waren.

Hun werd medegegeven een uittreksel uit het bericht van den Gouverneur Rooselaer van 1706, waaruit zij misschien eenig meerder licht van de strekking en grootte der eilanden, evenals ook van de ligging der negorijen ontwaren zouden en daarvan het noodige gebruik maken.

Ondertusschen moesten zij zich gereed maken om de Inboorlingen

van dat hoofdroofnest Salawati zoo gevoelig te kastijden, dat hun de lust zou vergaan om tegen de Compagnie weder op te staan. Tot het doen eener landing moest alles zoo worden geschikt als het door de H. R. was aangegeven, onder aanbeveling echter om bij deze gelegenheid dat eiland binnen 's lands nauwkeurig op te nemen en te laten onderzoeken; mocht men er specerijboomen ontdekken, zij moesten onverwijld uitgeroeid worden, waartoe moesten gebruikt worden de Inlanders die zich onderwierpen, benevens de Ternatanen en Tidorezen, die door belooningen daartoe moesten worden aangemoedigd. Zij moesten worden gedekt door een goed detachement van hun eigen volk, terwijl men moest opletten of het volgens de intentie werd uitgevoerd en daarvan nauwkeurige aanteekening houden.

Men zou trachten zich van den persoon des Konings van Salawati en den Kapitein-Laut van Mixaul (Misool), — die zich daar veelal ophield — te verzekeren, zoo ook van hunnen aanhang, inzonderheid van den Kapitein-Laut van Salawati, die een van de voornaamste belhamels was. Wanneer men hen bij levenden lijve kon machtig worden, moesten zij naar Ternate worden overgebracht; stelden zij zich te weêr, dan moesten zij „ter neder gemaakt worden."

Was aldaar alles afgeloopen, dan zou de koers moeten worden gesteld naar het van ouds bekende moord- en sluiknest Oning of Wony; doch men moest wel opletten dat er twee plaatsen van denzelfden naam op de kust van Nieuw-Guinea lagen, onderscheiden door de namen van Oud en Nieuw Oning; het laatste dat het rechte was, kon men duidelijk kennen door een klein eilandje dat er voor lag; [1]) bovendien vertrok met hen de burger Jeronimus Tawaris, die daar meermalen was geweest en het hun kon aanwijzen.

Was ooit elders het uitroeien der specerijboomen noodig geweest, dan was het op Oning, zoodat behalve de „kastijding" hun op het uiterste werd aanbevolen dat sluiknest uit te roeien, en alle boomen, die zoowel aldaar als op andere plaatsen gevonden werden om te kappen en de overblijvende stompen in het kruis te splijten, mitsgaders alle vruchten „zoo rijp als onrijp," door het vuur „tot asch te laten verbranden."

Evenals op Salawati moest hiertoe de Inlander, die zich onderwierp, benevens de Ternatanen en Tidorezen onder dezelfde

---

[1]) Poeloe Pisang?

voorwaarden worden gebruikt, en bij weigering van de eerstgenoemden de Tidorezen en dan de Ternatanen.

Hier zoowel als op andere plaatsen, moest men zich in acht nemen voor den bedriegelijken aard der Papoeëzen, „om niet „te nabij en onder het bereik hunner pijlen te komen, die zij „in een groote menigte weten uit te schieten.” Er zou echter voor hen hierin geen nood zijn, „indien het geschut en geweer „met overleg en voorts soldatesque gebruikt werd „en men er zorg voor droeg dat sommigen van hun volk zich niet al te ver en van elkander verwijderd boschwaarts in begaven. Van Oning moesten zij zich begeven naar Batanta, vervolgens naar Waygamme en Waygeeuw (Waigioe) en daarna Misool over zijn geheel, bij de kastijding, nauwkeurig onderzocht, doorkruist, en bij het ontdekken van specerijboomen, op de vroeger aangegeven wijze gehandeld worden.

Nadat dit alles zou verricht zijn moest de vloot, zoo weer en wind dit toelieten, zich spoeden naar Ceram-Laut, gelegen op 3° 49′ ZBr.; ook daar zou de uitroeiing der specerijboomen, zoo die er gevonden werden, dienen te geschieden. Aldaar zou men den Inlander, evenals op alle andere plaatsen, welke geen roofnesten waren, in minlijke termen vermanen, zich van rooverijen en omgang met vreemde natiën, zoowel Europeanen als Makassaren, Boeginezen enz. te onthouden, en zich vooral te wachten voor het sluiken van specerijen; bij ontdekking er van zouden zij in het aanstaande jaar „slimmer gestraft worden” dan den Papoeëzen te beurt gevallen was. Deze aanmaning moest mede gedaan worden aan alle de Papoeëzen, die zich onderwierpen.

Van Ceram-Laut moesten zij zich begeven om de West en benoorden Ceram's kust naar Saway, daar dezelfde vermaning doen hooren, en den jongen Radja dier negorij, zoomede den trouwhartigen Orang Kaja van Hatuwe zooveel mogelijk, ten aanzien van hunne welwillendheid, „caresseren.” Men kon hen ook vertrouwen, indien er iets ten behoeve der vloot noodig mocht zijn, doch zich daarentegen moeten wachten voor den Orang Kaja van Keffing, en hem, indien hij aan boord mocht komen, onverschillig bejegenen, in het minst niet vertrouwen; had men iets noodig, dan zou men zich liever verstaan met den Orang Kaja van Poeloe Gisser, Caylolo genaamd.

Had men hier zijne taak volbracht, dan moest de koers weder om de Noord worden genomen naar Poeloe Pisang, omtrent twee mijlen in omtrek groot; dit eiland moest in zijn

geheel en wel voornamelijk aan de Z. O. en N. kant nauwkeurig doorzocht, en van het menigvuldig aldaar groeiende specerijgewas volkomen worden gezuiverd, zonder dat er iets van overbleef, al ware het dat de Ternatanen of Tidorezen, dan wel beiden, zich hiertoe onwillig toonden „of andere impertinenten daar tusschen kwamen," in welk geval het door hun eigen volk moest worden gedaan.

Men moest tevens wel verdacht wezen dat de schepen en vaartuigen aan dat eilandje niet konden leggen, maar bij het nabijgelegen eilandje Popa moesten ten anker komen, bij welke gelegenheid dat eilandje mede moest onderzocht en bij bevinding de specerijboomen worden uitgeroeid.

De opgegeven koersen waren met overleg met den reeds genoemden Koopman Jonkers en andere kundige lieden besproken, en er viel alleen nog op te merken, dat, wanneer het soms mocht gebeuren dat door verleiding van stroom als anderszins, die route niet nauwkeurig kon worden gevolgd, het aan hun goed beleid en zeemanschap werd overgelaten, hoe het best diende gehandeld te worden.

Indien men verzekerd was, dat er geen schepen van eenige Europeesche natie in het vaarwater waren, kon het misschien dienstig wezen, dat men het allereerst de negorij Lamma, aan den Westhoek van Misool gelegen, aandeed, om aldaar de Makassaren en Boeginezen te verrassen, want het was een hunner voornaamste sluiknesten; doch daar men hierop niet vast kon aangaan, kon men het hun niet aanbevelen, tenzij men oordeelde dat het in het voorbijgaan en zonder verlies van weinig of geen tijd kon geschieden.

Maar daar al de opgenoemde plaatsen, voor zooverre men wist, niet juist allen even schuldig waren aan de nu sedert eenige jaren gepleegde rooverijen en sluikerijen, achtte de Gouverneur het noodig den meest schuldige aan te wijzen; Salawati was het allervoornaamste, voorts Oning of Wony, Waygamme en Misool, schoon het ook wel wezen kon, dat de bewoners van Batanta en Waigioe met meer anderen daaraan deel hadden: doch de Koning van Tidor verontschuldigde die van Waigioe: derhalve mocht men diegene, die men wist dat on- of minschuldig waren, eenigermate zachter behandelen.

Doch of op alle de opgenoemde eilanden, nam.: Salawati, Misool, Batanta, Waygamme en Waigioe, mitsgaders Gebe en Popa, wel specerijboomen te vinden zouden zijn, hieraan mocht

men wel twijfelen. Men had ten minste in de jaren 1703 en 1705, dat er eene visite door de onzen had plaats gehad, op Misool, Salawati, Gebe, Waigioe en Batanta er geen gevonden. Ook had de Gouverneur nog niet gehoord, veel minder kunnen ontdekken dat op die eilanden zelven specerijen groeiden, maar wel op Oning of Woni en Poeloe Pisang. Desniettemin achtte de Gouverneur het plichtmatig, dat er nauwkeurig naar werd vernomen, en ingeval er maar het minste vermoeden bestond dat er verholen perken mochten schuilen, door het beloven van zware premiën te trachten die te ontdekken en daarna uit te roeien.

Bij deze gelegenheid zou de Gouverneur hun wel aanbevelen, de negorij Monfoor, gelegen op circa ....? [1] mijlen Oostwaarts op Nieuw-Guinea dan Oning, dat mede een der voornaamste roofnesten was, te kastijden; doch hij oordeelde dat het te ver uit den koers lag voor de vloot, en men derhalve voor het tegenwoordige zich daarmede niet zou bemoeien, te meer, daar hij vernomen had dat de inwoners slechts voornamelijk handelden als hulpbenden van het Salwats Vice-Koninkje. Mocht de gelegenheid zich echter daartoe voordeelig voordoen, en men nader vernemen dat de bestraffing noodzakelijk was, dan werd het aan hun goed beleid overgelaten.

Wat de vreemde Europeesche schepen, die zij te Salawati of daaromstreeks mochten ontdekken, betrof, moesten zij zich gedragen aan de Instructie van de H. R.; alleen kon hij hun aanbevelen in dat geval altoos verdacht te wezen, dat zij zich gedroegen als auxiliairen van de Tidorsche en Ternataansche Vorsten, onder wiens gebied zij de vreemdelingen aantroffen, te handelen; doch geenszins uit den directen naam „van de Compagnie;" verder moest voorts de uiterste voorzichtigheid, gepaard met goed overleg en dapperheid, worden gebruikt.

Van onvoorziene ontmoetingen en toevallen die hun mochten bejegenen, zoowel als van alle voorname zaken, moesten zij hem door een corra-corra of een ander der kleinste vaartuigen bericht geven, en op dezelfde wijze handelen, indien de vloot iets van hem noodig had; voor alles was het hun plicht om naar hun beste vermogen zorg te dragen, dat de goede verstandhouding tusschen de Ternatanen en Tidorezen niet verbroken, maar zoo veel mogelijk aangekweekt werd, „opdat door hen geen mesusen gepleegd werd."

[1] Niet ingevuld.

Nogmaals drukte hij hun op het gemoed, om te trachten den Vorst en den Kapitein-Laut van Salawati, en den Kapitein-Laut van Misool, op eene zekere wijze naar Ternaten te zenden of in persoon over te brengen, zoo zij dit het beste oordeelden, doch wel oppassen dat zij hun niet weder ontglipten.

Door de vlotelingen mochten geen Papoeëzen als slaven overgevoerd worden. Alle andere buit moest onverminderd naar Ternate worden overgebracht om aldaar onder de vlotelingen te worden verdeeld.

Alle vermeesterde Makassaarsche en Celebesche vaartuigen moesten onaangeroerd ter nadere beschikking van den Raad almede naar dat gouvernement worden overgebracht.

Eindelijk beval hij hun nog aan, nauwkeurig te vernemen waar de Engelsche schepen Pitt en Holderness in 1759 de nagelen verkregen hadden, die in 1760 in Engeland door de Oost-Indische Compagnie tot eene hoeveelheid van 3625 pd. publiek waren verkocht.

Toen alles gereed was, vertrok de kruisvloot den 13[den] September 1762 van de reede van Ternate ter opvolging van hare bestemming, en er werd een begin gemaakt met de voorgenomen reis naar de Papoesche eilanden, doch zij mochten die niet naar wensch volbrengen.

Bij het ontbreken der journalen zijn wij niet in staat hen op hunne reis te kunnen volgen; doch wij vinden in den algemeenen brief van den 31[sten] December 1763, door de H. R. aan de Bewindhebbers geschreven, met eenige weinige regelen den ongelukkigen afloop vermeld.

Toen de vloot bij Salawati was gekomen, werden in het laatst van November, zoowel de Hoofden als de minderen door „plotselijke ziektens en sterftens overvallen," dat het alleen overgebleven Hoofd [1] der expeditie, de schipper Gonzal, den 12[den] December de Hoofden van alle de vaartuigen aan zijn bodem deed vergaderen, en hun voorstelde het groote gevaar waarin het geheele vlootje bij een langer verblijf in die ongezonde luchtstreek stond te vervallen; waarop eenparig het besluit werd genomen, dat men uit nooddwang genoodzaakt was

---

[1] Van de Hoofden waren overleden: de Koopman Jonkers; de Kapitein Baljard; de Onderkoopman van Masson; de Onderkoopman van Schevichaven; de Vaandrig Manus; de Gezaghebbers van de Princes van Oranje en de Buys; een Opper- en Onder-Stuurman; een Opper-Chirurgijn; twee Inlandsche Kapiteins en een Vaandrig.

geworden de stevens vandaar weder naar Ternate te wenden, waar zij dan ook den 2den Januari 1763 terug kwamen; de overgeblevenen waren meest allen lijdende aan lammigheid en zware zwelling aan handen en beenen.

Toch schijnt Gonzal gelegenheid te hebben gehad, een kopij over te brengen van eene verbeterde kaart van het eiland Salawati door hem gemaakt [1]; want volgens een brief van de H. R. aan den Gouverneur van Ternate van den 31sten December 1763 werd zij te Batavia in de secretenkas gedeponeerd.

Het was eene geruststelling voor de H. R. dat zij door hem mochten vernemen, dat de Engelschen zich noch op Salawati noch op eenige andere plaats hadden nedergezet, zooals de geruchten hadden vermeld.

Uit dezen tijd is ons nog bekend geworden een M. S. kaart van de Moluksche en Papoesche eilanden, vervaardigd door den Baas Kaartenmaker te Batavia, den Kapitein Luitenant ter Zee Gerrit den Haan [2].

Deze kaart heeft eene grootte van 1.09—0.91 M., de schaal is van 1° = 25 D. M. = 115 m. m. De breedte gaat van 2° 30′ N. tot 6° 40′ Z.

Het komt ons voor dat het, voor zooverre het de Papoesche eilanden betreft, een kopij is van de kaart van 1711 en hier vroeger beschreven.

Maar 't was niet in allen deele eene getrouwe kopij, want behalve de fouten in die van 1711 tegen die van 1705 opgemerkt, en die ook in deze van 1760 voorkomen, ziet men op deze kaart de Straat Gallewo of de Naeuwe Straat van Weijland, niet afgelood, terwijl ook aan de Zuidkust van Salawati geen dieptens worden aangegeven.

Aan het eiland Popa komen op de kaart van 1705 meer loodingen voor dan op die van 1760; ook in de spelling der namen bestaat tusschen de beide kaarten mede verschil, terwijl ook niet alle namen van die van 1711 op die van 1760 zijn overgebracht. Wij kunnen deze opmerkingen wel vermeerderen, maar het zal voldoende zijn om tot het besluit te komen, dat onze kennis van deze eilanden tusschen de jaren 1711 en 1760 niet zoo vooruit is gegaan als in evenredigheid tusschen die van 1705 en 1711.

---

[1] Wij hebben deze kaart niet kunnen opsporen.

[2] Ligtende Zee-Fakkel of de geheele Oost-Indische Water-wereldt. Twee deelen. Eerste deel, n° 16, 1760 M.S.S.

Doch daarentegen komen op de kaart van 1760 eenige eilandjes voor, die op die van 1711 niet worden gevonden, namelijk: Vlaming, Schoteroog, Claarbeek en Commerrust.

Deze eilandjes liggen tusschen de eilanden Gagy en Popa nagenoeg in de strekking van Oost en West.

Deze namen zijn die van de Compagnie's schepen, en worden bij afwisseling tusschen de jaren 1718 en 1738 in Indië gevonden; doch wanneer en door wien die namen aan de genoemde eilandjes zijn gegeven, bleef ons, niettegenstaande alle daartoe aangewende pogingen, onbekend.

De tochten, die van nu af aan tot nagenoeg het einde der eeuw naar de Papoesche eilanden plaats hebben, vallen niet meer onder het bereik van het door ons vooropgestelde doel: de vermeerdering onzer aardrijkskundige kennis dezer eilanden.

In dit tijdvak toch vallen de hooggaande oneenigheden voor tusschen de Vorsten van Ternate en Tidor, en toen werd, nadat in 1779 de Vorst van Tidor, Djamal Oedien, door de Comp. onttroond en verbannen werd, en de Prins Rigent Gaygira in 1780 overleden was, zijn zoon Patra Alam in het bestuur van Tidor gesteld, zonder dat er acht werd geslagen op de rechten die Prins Noekoe, zoon van den verbannen Sultan Djamal Oedien, daarop kon doen gelden.

Dit gaf aanleiding dat Prins Noekoe zich van het Hof verwijderde en naar de Papoesche eilanden begaf; de eilanders verhieven hem tot hunnen Sultan, en werd hij van nu af een onverzoenlijke vijand en van Tidor en van de Comp., die van zijne stoutmoedigheid veel te lijden heeft gehad. Voorbeelden hiervan kan men vinden in onze opstellen: „De verdediging van Ternate onder Budach (1796—1799) en van Cranssen (1799—1801) [1] en die van den Heer de Roo. „J. W. Cranssen te Ternate 13 Sept. 1799—19 Junij 1801„: waarin men bijzonderheden betreffende Prins Noekoe vindt opgeteekend, en die uit de Ternaatsche, in dat tijdvak overgekomen papieren, nog belangrijk zouden kunnen worden aangevuld.

Hiermede zijn wij aan het einde gekomen van de taak die wij ons voorgesteld hadden te vervullen; men zal daaruit kunnen opmaken dat de Oost-Indische Compagnie, al was dan ook de

---

[1] Tijdschr. voor Taal- Land- en Volkenkunde voor N.-I. 8 deel, N. V. 1865, enz.

drijfveer, die haar bewoog Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden te laten bevaren, minder edel, [1] betrekkelijk veel heeft toegebracht tot de kennis dezer eilanden.

---

[1] Nog in 1783 werd de Perkenier Coss op Banda beschuldigd, van vele menschen op de Papoesche eilanden — door hem Moordenaarseilanden genoemd — te hebben beroofd. Hij ontkende het ook niet, maar volgens zijn zeggen zou dit ook onder de andere ingezetenen van Banda zeer gewoon wezen.

Niet zonder reden schrijft de H. R., in haren brief van 18 December, 1783 naar Banda: «dat dit dan ook wel de oorzaak zou wezen van alle de rooverijen en andere vijandelijkheden die door die eilanders (Papoeëzen) zoo veel jaren waren gepleegd.»

AANTEEKENINGEN.

Vergelijking van eenige punten voorkomende op de kaarten n°. 489 Westelijk blad (1705) en n°. 487 (1711) voor zooverre het betrekking heeft op de Papoesche eilanden, beginnende van den hoek Patani op Halmaheira, van het Westen naar het Oosten.

1705.	1711.
De klippen tusschen P° Moar en den hoek van Patani hebben geen naam.	Schildens Waak.
Nieuw P° Vagie (Gebe) aangewezen.	T' Eylant Gebi (Gebe). De voornaamste hoeken dragen Inlandsche namen, zoo ook de negorij aan de Noord-Oost kust. Een eiland in een bocht aan de Zuidkust heeft den naam van P° Iouw (Fow).
Het eiland daar benoorden heeft geen naam.	P° Joey, en is met zijn reven omringd.
Een klein eilandje iets noordelijker heeft den naam van clip P° Vagis.	P° Oeta als voren.
Niet op de kaart.	P° Gagy. Enkele hoeken benoemd, omgeven met reven en banken.
Angeeuw (Waigioe) Angeeuw komt geheel op de kaart voor, het eiland Gammen is daarin begrepen; enkele hoeken zijn benoemd met Hollandsche namen; de eilanden gelegen tusschen het N. W. en Noorden zijn mede benoemd, doch die bezuiden den Gebroken hoek (Westhoek) gelegen zijn dit niet. Een rif en een ankerplaats aan de Zuidzijde wordt opgegeven.	Waigioe. Van dit eiland komt slechts het Zuid-Westelijk en Zuidelijk gedeelte op de kaart voor. Alle hoeken dragen Inlandsche namen, de diepe inbochten worden aangewezen, zoo ook waar de negorijen zijn gelegen. De loodingen strekken zich vooral uit aan de Zuidkust, van den hoek Salee Oostwaarts tot den hoek Mackeree. De eilanden daarbij gelegen zijn

1705.

Hoog Eylant, slechts aangegeven.

De Staat Gemi

Battenta (Batanta).

Van dit eiland worden de West- en Oosthoeken benoemd. Loodingen en ankerplaatsen worden aan de Noord- en Westkust gevonden; aan de Zuidkust in de Straat Sagewijn in de richting van het O. N. O. leggen een paar ongenoemde eilandjes.

Beide kaarten hebben het eilandje Sagewien.

Salliwaty (Salawati).

Van dit eiland zijn de meeste hoeken met Hollandsche namen benoemd, b. v. Oosthoek, 1° hoeck enz. en de negorijen aangegeven. Van de kust aan Straat Sagewien gelegen, is een gedeelte, en verder om de Zuid tot de straat Salliwatty, grootendeels alles afgelood en de reven en ankerplaatsen aangewezen; alsmede de eilandjes in die Straat, benevens de kust van Nieuw-Guinea met Hollandsche namen voorzien.

Aan de Zuidkust is slechts een eiland benoemd, namelijk het Zijl-Eiland.

1711.

merendeels benoemd, ook die welke bezuiden den Gebroken hoek (Hoek Sackebaliem) zijn gelegen. Het eiland Gammen komt afzonderlijk op de kaart voor met zijn inbochten en reven.

Is waarschijnlijk hetzelfde met T'ylandt Neew; dit wordt met de reven, die het omringen, aangegeven.

Is de Straat van Neeuw.

T'eylandt van Battenta (Batanta).

Alle hoeken van dit eiland dragen Inlandsche namen; reven en klippen, die het omringen, aangetoond. In een vrij diepe bocht aan de Noordkust ligt een tamelijk groot eilandje zonder naam, verder om de Oost de eilandjes Pejool, Jes en Kaljoen.

Van den Oosthoek Gegenlola om de Noord, tot Bankeleeuw aan de Zuidkust van Waigioe, is het vaarwater afgelood.

De eilandjes in de Straat Sagewien worden hier niet gevonden.

T' Lant van Sallawatty. (Salawati).

Met uitzondering van de Noordkust zijn alle hoeken en rivieren met Inlandsche namen voorzien en de negorij Sallewatty aangewezen. Van den hoek Dam Damy bij het eilandje Sagewien om de Zuid, tot in de Straat Gallowo (Salawati) is alles afgelood.

Deze Straat is betrekkelijk stiefmoederlijk behandeld, wel worden er eenige eilandjes, die inlandsche namen hebben, aangetroffen, maar op verre na niet zoo veel als er in de nevenstaande kaart voorkomen. Daarentegen zijn uitvoerig behandeld, de reven tusschen de eilandjes aan de Zuid-Westkust

1705.

Po Moxel (Misool).

Slechts aangegeven; van de talloose eilandjes waarmede dit eiland omringd is, worden er maar twee met namen genoemd, als: het Pieter in 't Huysjes eiland in het N. ten W., en Po Mattiea in O. ten zuiden. Enkele loodingen en ankerplaatsen komen voor onder den wal en bij de eilandjes in het Noordwesten gelegen.

De Eylanden van Poppangh (Popa).

Deze worden slechts aangegeven.

1711.

gelegen, zoo als: Gene, Deme, Dame, Cabooy, Cabon en eenige ongenoemde.

Het vaarwater tusschen de Gebrooken- en de Boomtieseilanden is afgelood.

De fouten in deze kaart ten opzichte van de hoek Salibo aan de Westhoek van Nieuw-Guinea gelegen enz. begaan, zijn reeds in den tekst aangewezen.

T' Eylant Mioeoul (Misool).

De meeste bochten, rivieren en hoeken van dit eiland worden met Hollandsche en Inlandsche namen benoemd en de negorijen aangewezen. Met uitzondering van een gedeelte aan de Noordkust bij de bocht Selatan en aan de Zuidkust tusschen de hoeken Joel en Latia om de Noord-Oost, is onder de wal alles afgelood, de klippen en reven aangewezen. Een aantal eilandjes die het eiland Misool omringen dragen Inlandsche namen, bij vele worden de dieptens opgegeven. Grootere en kleinere groepen, dragen de namen van kleine Schilpats-eilanden, de Eylanden Koenetlollol, de eilanden van Gasbie, van Waaff, van Sloogoff enz.; deze liggen Zuid- en Zuidoostwaarts.

Aan de Noordkust vindt men van het Westen naar het Oosten, de eilandengroepen van Saesen, van Way, van Pap, van Sitjoens (Seljoens) van Kakies en de eilanden Lawat.

T' Eyland Popa.

Van het grootste eiland zijn alle hoeken met Hollandsche en Inlandsche namen voorzien, en wordt

1705.

1711.

de negorij aan de Noordkust aangegeven. Op een gedeelte na, aan de Zuid-Oostkust, is het eiland rondom afgepeild. Alle de kleinere eilandjes, die het vooral aan de West en Zuidkusten omringen, hebben Inlandsche namen; bij eenige daarvan worden de dieptens en reven aangewezen.

De Eylanden van Beuw (Boo)

Deze worden met reven verbonden aangegeven.

De Eylanden van Boo.

Met de reven aangewezen; bij de grootste worden de dieptens opgegeven; een dezer eilandjes wordt Esplee genoemd.

Jan Majen Eylandt off Hooge bergen.

Met de reven aangewezen.

P° Piesangh. (Pisang.)

Met de reven aangewezen.

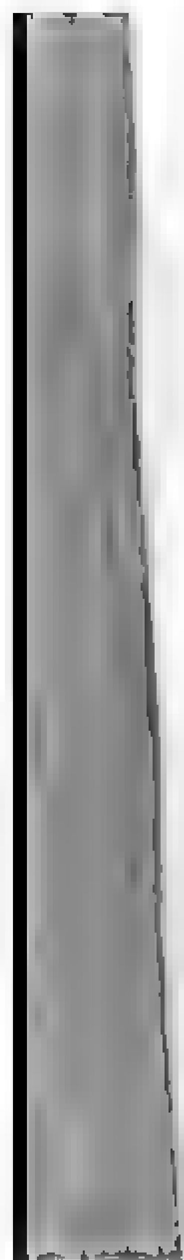
Oost P° Jappa
West P° Jappa
Als boven.
P° Gassar.
Als boven.

P° Lauwen.

Als boven.
P° Kakeek.
Als boven.

[1] Mund. Up. II, 2, 5.
[2] Brh. Ar. Up. III, 7, 2.
3e Volgr. X.

ÇANKARA ÂCÂRYA'S COMMENTAAR

OP DE

APHORISMEN VAN DEN VEDÂNTA.

VERTAALD DOOR DR. A. BRUINING.

(*Vervolg van deel IX, blz.* 282.)

Derde Hoofdstuk.

HULDE AAN DEN HOOGSTEN GEEST.

1. De grondslag van hemel, aarde enz. is het Brahma; dit blijkt uit het woord „zelf."

„Kent dien éénen geest alleen, waarin de hemel, de aarde en het luchtruim bevestigd is, het gemoed (de inwendige zin) met alle levensgeesten; verwerpt andere woorden; hij is de brug tot onsterfelijkheid" [1]; aldus leest men. Nu is het de vraag of met den grondslag van hemel, aarde enz., waarvan hier sprake is, het hoogste Brahma of iets anders wordt bedoeld.

Volgens sommigen moet het iets anders zijn; dat blijkt volgens hen uit de woorden: „hij is de brug tot onsterfelijkheid." Want wat men in het gewone leven een brug noemt heeft eene overzijde, en bij het hoogste Brahma kan van eene overzijde geen sprake zijn, daar de schrift zegt, dat het oneindig en onbegrensd is. Moet nu bij dien grondslag aan iets anders worden gedacht, dan kan dit zijn de in de overlevering erkende materie, want deze kan, daar zij de oorzaak is, de grondslag worden genoemd. Of het kan zijn de in de schrift bekende wind, daar er gezegd wordt: „De wind, o Gautama! is de band, waardoor deze wereld en de andere wereld en alle schepselen verbonden zijn" [2] en de wind ook genoemd wordt de dam, die tusschen alles staat. Of het kan de individueele ziel zijn, daar

---

[1] *Mund.* Up. II, 2, 5.

[2] *Brh. Ar. Up. III*, 7, 2.

over" [1]. Maar dat "heelal" en "Brahma" als gecoördineerde begrippen naast elkander gesteld worden, heeft ten doel, de voorstelling der phaenomenale wereld te niet te doen, niet te leeren dat de geest uit verschillende bestanddeelen bestaat; want in de woorden: "Zooals een korrel zout geen binnenste of buitenste heeft, maar geheel zout alleen is, zoo heeft ook deze geest geen binnenste of buitenste; hij is geheel intelligentie alleen [2]" wordt geleerd, dat hij geheel één van wezen is. Derhalve is de hier genoemde grondslag van hemel, aarde enz. het hoogste Brahma. Wat nu boven gezegd is, dat de grondslag van hemel, aarde enz. iets anders moet zijn dan het Brahma, omdat hier het woord "brug" wordt gebruikt en een brug eene overzijde heeft, daarop antwoorden wij: Met het woord "brug" wordt hier alleen eene verbinding bedoeld en daarbij geenszins aan eene overzijde gedacht. Want men mag niet uit het feit, dat een brug (dam) in den gewonen zin des woords uit hout en aarde bestaat, het gevolg trekken, dat hier een brug van hout en aarde wordt bedoeld. Bovendien ligt in het woord *setu* (brug) alleen de beteekenis van verbinding, daar het is afgeleid van den wortel *si*, die "binden" beteekent. Volgens anderen evenwel wordt hier niet de grondslag van hemel, aarde enz., maar de kennis van den geest en het verwerpen van andere woorden, waarvan sprake is in de woorden: "Kent dien éénen geest alleen; verwerpt andere woorden", de brug tot onsterfelijkheid genoemd, omdat deze het middel zijn om de onsterfelijkheid deelachtig te worden. Bij deze opvatting verliest de tegenwerping hare kracht.

2. Uit het zeggen, dat de verlosten daarin ingaan. En dat de grondslag van hemel, aarde enz. alleen het hoogste Brahma kan zijn, blijkt ook hieruit, dat er gezegd wordt, dat de verlosten daarin ingaan. Het overbrengen van het begrip geest (ik) op de lichamen, die niet geest zijn, zoodat de gedachte: "Dat ben ik" ontstaat, is de valsche kennis. Hieruit vloeit bij hoogschatting daarvan gehechtheid, bij geringschatting afkeer voort en uit de ervaring van hunne vernietiging volgt vrees en verblinding; deze altijd blijvende, in tallooze vormen zich openbarende kwalen worden bij ons allen waargenomen.

---

[1] *Kath*. Up. II, 1, 10.
[2] *Çat. Br. XIV*, 7, 3, 13.

In tegenoverstelling daarmede wordt hier gezegd, dat zij, die van de smetten van valsche kennis, geneigdheid, afkeer enz. verlost zijn, daarin, in dien grondslag van hemel, aarde enz., ingaan. Nadat er nl. gezegd is: „De knoop des harten breekt, alle twijfelingen worden opgelost en alle daden worden vernietigd, wanneer iemand dat absolute wezen heeft gezien" [1], volgt er: „Zoo gaat de wijze, van naam en vorm bevrijd, in in de allerhoogste, de hemelsche ziel". En dat de verlosten ingaan in het Brahma, is eene in de heilsleer overal erkende waarheid, blijkens woorden als: „Wanneer alle begeerten, die in zijn hart wonen, worden opgegeven, dan is de sterveling onsterfelijk, dan bereikt hij het Brahma" [2] en dergelijke. Maar nergens komt voor, dat de verlosten ingaan in de materie enz.

Voorts wordt hier in de woorden: „Kent dien éénen geest alleen; verwerpt alle andere woorden" gezegd, dat men om den grondslag van hemel, aarde enz. te leeren kennen, woorden moet verwerpen en dit wordt elders in de schrift van het Brahma gezegd; want daar staat: „Hem alleen kennende, kome de wijze, de Brahmaan tot inzicht; hij overdenke niet vele woorden, want dat is het einde van het woord" [3]. Ook hieruit blijkt, dat de grondslag van hemel, aarde enz. het Brahma is.

3. Het is niet het resultaat van redeneering; want er is geen woord, dat dat aanduidt.

De auteur zegt: Is er eene bijzondere reden, die aan het Brahma doet denken, er is hier niet eveneens eene bijzondere reden, die aan iets anders doet denken. Aan het resultaat van redeneering, de in de overlevering der Sânkhya's aangenomen materie, kan hier bij den grondslag van hemel, aarde enz. niet worden gedacht; want er is geen woord, dat haar aanduidt. Er is hier geen enkel woord, dat aan de onbewuste materie doet denken, waaruit zou blijken, dat deze hier als oorzaak of grondslag werd aangeduid. Daarentegen is hier wel een woord, dat aan een zelfbewust wezen doet denken, nl. de uitdrukking: „Die alles kent en alles weet". Daaruit blijkt eveneens, dat ook de wind hier niet met den grondslag van hemel, aarde enz. wordt bedoeld.

---

[1] Mund. Up. II, 2, 8.
[2] Kath. Up. VI, 4.
[3] Çat. Br. XIV, 7, 2, 23.

4. Noch de levensdrager.

Ofschoon van den levensdrager, de individueele ziel, wel geldt, dat hij geest is en zelfbewust, kan toch ook deze, daar zijn kennen door voorwaarden beperkt is en hij dus niet alwetend kan genoemd worden, om dezelfde reden niet bedoeld zijn met den grondslag van hemel, aarde enz. Voorts kan de levensdrager, die door voorwaarden beperkt en niet oneindig is, niet naar waarheid de grondslag van hemel, aarde enz. genoemd worden.

En waaruit blijkt verder, dat met den grondslag van hemel, aarde enz. niet de levensdrager bedoeld is?

5. Hieruit, dat er onderscheid gemaakt wordt.

In de woorden: „Kent dien éénen geest alleen” wordt onderscheid gemaakt tusschen een kennend subject en een object van kennis. Hierbij is de levensdrager, daar deze behoefte heeft aan verlossing, het kennende subject, en dus moet het met den naam „geest” aangeduide Brahma, daar dit alleen overblijft, het object der kennis, de grondslag van hemel, aarde enz. zijn.

En waaruit blijkt verder, dat met den grondslag van hemel, aarde enz. niet de levensdrager bedoeld is?

6. Uit het in dit boek behandelde onderwerp.

Dit boek handelt over den hoogsten geest, daar blijkens de woorden: „Wat is dat, door de kennis waarvan al, wat bestaat, bekend is”[1] van de kennis van dat ééne de kennis van alles afhankelijk is. Want het gansche heelal kent men, wanneer men den hoogsten geest, het wezen van alles, niet wanneer men alleen den levensdrager kent.

En waaruit blijkt verder, dat met den grondslag van hemel, aarde enz. niet de levensdrager is bedoeld?

7. Ook uit het werkeloos blijven en het eten.

Nadat de grondslag van hemel, aarde enz. genoemd is, wordt in het vers: „Twee vogels, samen gepaard, elkanders gezellen” gesproken van werkeloos blijven en van eten; in de woorden: „De een eet eene zoete vrucht” is sprake van het eten van de vrucht der handelingen; in de woorden: „de ander ziet niet etende toe” van volkomen werkeloosheid. Uit dat werkeloos blijven en eten blijkt, dat daar het Opperwezen en de

[1] Mund. Up. I, 1, 3.

individueele ziel worden bedoeld. Indien nu met den grondslag van hemel, aarde enz. het Opperwezen bedoeld is, dan is daar de bespreking van het in hetgeen voorafgaat genoemde Opperwezen, onderscheiden van de individueele ziel, gepast; in het andere geval zou die bespreking van iets, dat vroeger niet genoemd was, onvoorbereid en zonder samenhang zijn. — Maar drukt ook niet op uwe opvatting het bezwaar, dat daarbij de bespreking van de ziel, als onderscheiden van het Opperwezen, onvoorbereid is? — Neen, want deze is niet het eigenlijk bedoelde object. Want de individueele ziel, die als de persoon, die handelt en de vruchten der handelingen geniet, in een bepaald lichaam verbonden is met de voorwaarden van verstand enz., is in de gewone wereldbeschouwing erkend, en zij is niet het eigenlijke object, waarover de schrift handelt; maar het Opperwezen, dat in de gewone wereldbeschouwing niet erkend is, is het eigenlijke object der schrift en dat kan daarom zonder voorafgaande vermelding niet besproken worden.

Dat in dit vers van de twee vogels sprake is van het Opperwezen en de individueele ziel, is in het 11de aphorisme van het 2de hoofdstuk bewezen. Maar al is in dit vers sprake van het verstand en de ziel, zooals de Paingi-Upanishad verklaart, ook dan bestaat hier geene tegenstrijdigheid. Want in deze aphorismen wordt gezegd: De ziel, die in elk afzonderlijk lichaam wordt vereenzelvigd met de voorwaarden van verstand enz., evenals het opene van een pot, die ziel is niet de grondslag van hemel, aarde enz. Maar de ziel, die zonder voorwaarden erkend wordt in alle lichamen, dat is geen ander dan de hoogste geest; evenals het opene van potten enz., afgescheiden van de voorwaarden, potten enz., beschouwd, niets anders is dan de groote ruimte, zoo is het ook met de ziel. Daar de ziel geen ander is dan de hoogste geest, kan niet ontkend worden, dat zij de grondslag van hemel, aarde enz. is; dat wordt derhalve alleen ontkend van de met verstand enz. vereenzelvigde ziel. Het hoogste Brahma alleen is daarom de grondslag van hemel, aarde enz. Dit is reeds bewezen in hoofdstuk 2, aph. 21, want in de daar behandelde pericoop over de bron der schepselen komt de hier behandelde tekst voor; maar om hem vollediger te behandelen is hij hier nogmaals vermeld.

8. De groote is het Brahma; dit blijkt hieruit, dat hij gesteld wordt boven de volmaakte rust.

De schrift zegt: „Den groote alleen moet men trachten te leeren kennen"; „Den groote zoek ik te leeren kennen"; „Waarbij men niets anders ziet, niets anders hoort, niets anders kent, dat is de groote; waarbij men iets anders ziet, iets anders hoort, iets anders kent, dat is klein" [1] enz. Hier is het de vraag, of die groote is de levensgeest of wel de hoogste geest. Dat is onzeker, want uit hetgeen voorafgaat: „Grooter dan de begeerte is de levensgeest" schijnt te blijken, dat de groote de levensgeest is. Maar uit den aanhef van dit hoofdstuk: „Want dit heb ik van de *Rshi's* gehoord: Hij, die den geest kent, is het verdriet te boven; ik lijd, o heer! breng gij mij over het verdriet heen" schijnt te blijken, dat de groote de hoogste geest is. De vraag is nu, wat van beiden men moet aannemen en wat verwerpen.

De meening, dat de groote de levensgeest is, wordt verdedigd op grond dat er geen vraag en antwoord over iets grooters voorkomen. Want er wordt gevraagd: „Is er, o heer! iets grooters dan de naam?" en het antwoord luidt: „De stem is grooter dan de naam"; dan weder: „Is er iets grooters dan de stem? De inwendige zin is grooter dan de stem". Zoo is hier een reeks van vragen en antwoorden over iets grooters, van den naam af tot den levensgeest toe, maar dan volgt geen nieuwe vraag en antwoord; er volgt niet: Is er iets grooters dan de levensgeest? Dit of dat is grooter dan de levensgeest. [2] — Maar wanneer men onder den groote den levensgeest verstaat, hoe moet dan de uitdrukking: „Waarbij men niets anders ziet" enz., waarin een kenmerk van den groote genoemd wordt, worden verstaan? — Het antwoord hierop is: Omdat men ziet, dat in den toestand van diepen slaap, wanneer al de organen zich in den levensgeest (adem) terugtrekken, de gewone functies der organen, zien enz., ophouden, daarom geldt dat woord: „Waarbij men niets anders ziet, niets anders hoort" enz. ook van den levensgeest. Zoo zegt de schrift, door de woorden: „Dan ziet hij niet, dan hoort hij niet" den toestand van diepen slaap, waarin alle werking der organen heeft opgehouden, aanduidende, in de woorden:

---

[1] Chând. Up. VII, 23.

[2] Een ander argument, aan het tekstverband ontleend, is hier, even als later de weerlegging er van, in de vertaling weggelaten, daar beide zonder uitvoerige toelichting onverstaanbaar zijn.

„De vuren van den levensgeest alleen waken in die stad”, dat in dien toestand alleen de vijfvoudige levensgeest (de adem) wakker blijft en leert daardoor, dat in den toestand van diepen slaap de levensgeest het hoogste is. Ook dit, dat van den groote gezegd wordt: „De groote is geluk”, is met deze opvatting niet in strijd, daar de schrift in de woorden: „Dan ziet deze deva geene droomgezichten, dan is, wat in het lichaam is, geluk” van dien toestand van diepen slaap zegt, dat daarin alleen geluk bestaat. En ook de uitdrukking: „De groote is het onsterfelijke” is met onze opvatting niet in strijd, daar de schrift zegt: „De levensgeest is onsterfelijk”. — Maar wanneer men aanneemt, dat de groote hier de levensgeest is, hoe is dan te verklaren, dat in den aanhef van dit hoofdstuk het verlangen wordt uitgesproken om den geest te leeren kennen, zooals geschiedt in de woorden: „Die den geest kent, is het verdriet te boven”? — Daarop antwoorden wij: Met den geest wordt hier alleen de levensgeest bedoeld. Want in de woorden: „De levensgeest is vader, de levensgeest is moeder, broeder, zuster, leeraar, brahmaan”[1] wordt de levensgeest voorgesteld als de algeest en hetzelfde wordt uitgedrukt door de daar voorkomende vergelijking: „Evenals de spaken van een rad in de naaf bevestigd zijn, zoo is in dezen levensgeest alles bevestigd.” En omdat de levensgeest hier als algeest voorgesteld en met de naaf, waarin alle spaken bevestigd zijn, vergeleken wordt, kan van hem gezegd worden, dat hij groot is. Op deze gronden concludeeren wij, dat de groote de levensgeest is. —

Hierop wordt nu geantwoord: De groote kan hier alleen de hoogste geest, niet de levensgeest zijn: dit blijkt hieruit, dat hij boven de volmaakte rust gesteld wordt. Met „volmaakte rust” wordt de toestand van diepen slaap aangeduid, zooals blijkt uit de afleiding; want volgens deze duidt het woord dien toestand aan, waarin de mensch tot volkomen rust komt; en ook hieruit, dat de volmaakte rust in de Bṛhad Araṇyaka naast den toestand van droomen en van waken genoemd wordt. En hier wordt daarmede de levensgeest bedoeld, daar deze alleen in den toestand van diepen slaap wakende blijft. De beteekenis van het aphorisme is dus: Het blijkt hieruit, dat de groote wordt gesteld boven den levensgeest. Indien toch de groote de levensgeest zelf was, dan zou het

---

[1] Chând. Up. VII, 15, 1.

ongerijmd zijn, dat hij daarboven werd gesteld. Want boven den naam wordt niet de naam, maar iets anders, nl. de levensgeest, gesteld, en zoo wordt telkens boven de genoemde objecten, van de stem af tot den levensgeest toe, iets anders gesteld. Zoo moet ook de groote, die boven den levensgeest gesteld wordt, een ander zijn dan deze. — Maar er volgt niet een vraag: Wat is grooter dan de levensgeest? en evenmin een antwoord: Dit of dat is grooter dan de levensgeest; hoe kan dan gezegd worden, dat de groote boven den levensgeest wordt gesteld? — Hierop wordt geantwoord: Het noemen van iets anders behoeft niet juist te geschieden in den vorm van vraag en antwoord, daar het spreken over iets anders geschiedt dáár, waar er geen verband bestaat met hetgeen voorafgaat. Daar Narâda hier, tot zoo verre het onderricht gehoord hebbende, het stilzwijgen bewaart, onderricht Sanatkumâra hem uit eigen beweging verder, zeggende: „Door de kennis van den levensgeest, die tot de onwerkelijke phaenomena behoort, in een redetwist te overwinnen, dat is niet overwinnen. Maar hij overwint waarlijk, die door het noemen van het ware overwint". Met dat ware nu wordt het hoogste Brahma bedoeld, daar dat de hoogste werkelijkheid is en de schrift daarvan elders ook zegt: „Waarheid, kennis, oneindig is het Brahma". Dat ware nu, dat boven den levensgeest staat, en waarvan de verklaring in de woorden van Sanatkumâra wordt beloofd, dat moet het zijn, dat hier de groote wordt genoemd. Daaruit volgt, dat de groote wordt gesteld boven den levensgeest. Derhalve moet hij een ander dan de levensgeest en wel de hoogste geest zijn. En zoo is het ook gepast, dat dit boek aanvangt met het uitspreken van het verlangen om den geest te leeren kennen. Want dat met dien geest hier alleen de levensgeest bedoeld zou zijn, dat gaat niet op, daar de levensgeest niet in eigenlijken zin geest is. En het ophouden van het verdriet kan alleen verkregen worden door de kennis van den hoogsten geest, daar de schrift elders zegt: „Een andere weg om op te stijgen is er niet [1]". En terwijl dit boek aanvangt: „Breng gij o heer! mij over het verdriet heen", luidt het slot: „Hem wiens zonden zijn uitgewischt, doet Sanatkumâra het einde der duisternis zien". Met die duisternis wordt de valsche kennis, de oorzaak van het verdriet, bedoeld. En wanneer het onderricht eindigde met den levensgeest, dan zou niet gezegd worden, dat

---

[1] *Vâjasaneyi-saṃhitâ* 36,8; Çvet. Up. III, 8; VI, 15.

de levensgeest rust op iets anders, en het brâhmana zegt: „Uit den geest komt de levensgeest voort". Zegt men nu: In het slot van het boek is er sprake van den hoogsten geest, maar hier wordt met den groote de levensgeest bedoeld, dan gaat dat niet op, daar blijkens de woorden: „Waarop rust hij? Op zijne eigene grootheid", de groote tot het einde van het boek subject blijft. Eindelijk geldt ook van den hoogsten geest in de eerste plaats, dat hij groot is, daar hij de oorzaak van alles is.

9. En hieruit, dat de genoemde eigenschappen aan hem toekomen.

Ook de hier aan den groote toegeschreven eigenschappen komen alle toe aan den hoogsten geest. In de woorden: „Waarbij men niets anders ziet, niets anders hoort, niets anders kent, dat is de groote" wordt van den groote geleerd, dat bij hem de functies van zien enz. niet bestaan en datzelfde wordt elders met betrekking tot den hoogsten geest geleerd in de woorden: „Waar alles alleen zijn geest is, wien zou hij daar zien en waarmede [1]". En ook de bovenaangehaalde woorden, waarin gezegd wordt, dat in den toestand van diepen slaap de functies van zien niet bestaan, hebben niet ten doel het wezen van den levensgeest te beschrijven, maar de volkomen onafhankelijkheid van den geest te doen kennen; want het hoofdstuk, waaraan die tekst ontleend is, handelt over den hoogsten geest. Eveneens heeft ook de tekst, die zegt, dat in dien toestand geluk bestaat, ten doel te leeren, dat geluk het wezen is van den geest, daar er gezegd wordt: „Dit is diens hoogste zaligheid; de overige schepselen leven van die zaligheid alleen". En door hier in de woorden: „De groote is het geluk, in het kleine is geen geluk; de groote alleen is geluk" het onvolmaakte geluk uit te sluiten, leert de tekst, dat het geluk, de groote, geen ander is dan het Brahma. En ook de onsterfelijkheid, die hier genoemd wordt in de woorden: „De groote is het onsterfelijke", wijst op de hoogste oorzaak, daar de onsterfelijkheid der verschijningsvormen slechts betrekkelijk is en de schrift elders zegt: „Buiten hem is alles vergankelijk [2]". Zoo komen ook de overige hier genoemde eigenschappen, dat hij het ware is, dat hij rust op zijne eigene grootheid, dat hij alomtegenwoordig

[1] Brh. Ar. Up. II, 4, 14.
[2] Brh. Ar. Up. III, 4, 2.

en dat hij de algeest is, alleen aan den hoogsten geest, niet aan iets anders toe. Hiermede is bewezen, dat de groote is de hoogste geest.

10. Het onvergankelijke is het Brahma; dit blijkt hieruit, dat het alles, tot het luchtruim toe, draagt. „Waarin is de ether bevat en vastgehecht? Hij antwoordde: Dat is het onvergankelijke, dat de Brahmânen beschrijven als niet grof, niet fijn„ [1] enz.; aldus leest men. Hier is het de vraag, of met het woord „onvergankelijk (*axara*)„ eene syllabe aangeduid wordt of wel het hoogste wezen. De eerste opvatting wordt verdedigd op grond dat het woord *axara* de gewone naam is voor syllabe en het onlogisch zou zijn de gewone beteekenis voorbij te gaan, terwijl ook elders in de schrift van eene syllabe als object van vereering geleerd wordt, dat zij het wezen van alles is, daar er staat: „De syllabe *om* is het gansche heelal [2]„. — Hierop antwoordt de auteur: Met het onvergankelijke wordt de hoogste geest alleen bedoeld; dit blijkt hieruit, dat het alles, tot het luchtruim toe, draagt, dat het de geheele phaenomenale wereld, van de aarde af tot den ether toe, draagt. Want nadat van de geheele phaenomenale, over drie tijden verdeelde wereld, de aarde enz., in de woorden: „In den ether alleen is zij bevat en vastgehecht„, gezegd is, dat zij op den ether rust, volgt de vraag: „Waarin is de ether bevat en vastgehecht?„ en in antwoord daarop wordt het onvergankelijke genoemd en ten slotte gezegd: „In dat onvergankelijke, o Gârgi! is de ether bevat en vastgehecht„. Dit nu, dat het de geheele phaenomenale wereld draagt, geldt van niets anders dan van het Brahma. En ook de uitdrukking: „De syllabe *om* is het gansche heelal„ moet, daar hij ten doel heeft het Brahma te doen begrijpen, als aanprijzing daarvan beschouwd worden. Derhalve kan het onvergankelijke alleen het hoogste Brahma zijn, daar dit eeuwig en allesomvattend is.

— Dat moge zoo zijn; maar indien met het dragen van alles tot het luchtruim toe de afhankelijkheid van het gevolg van de oorzaak bedoeld wordt, dan past dit ook in het systeem van hen, die eene materie als oorzaak aannemen, en hoe kan men dan daaruit besluiten, dat hier sprake is van het Brahma? —

---

[1] Brh. Ar. Up. III, 8, 7—8.
[2] *Taitt. Up. I, 8.*

Hierop antwoordt nu de auteur wederom:

11. **En dit is eene functie van het Brahma; dat blijkt uit het bevelen.**

Dat dragen van alles tot het luchtruim toe is eene functie van het hoogste wezen alleen; dit blijkt uit het bevelen. Want er is hier sprake van bevelen, daar er staat: „Op bevel van dit onvergankelijke wezen, o Gârgi! staan zon en maan elk op zijne afzonderlijke plaats." Bevelen toch is eene functie van het hoogste wezen, maar kan niet aan de onbewuste materie worden toegeschreven; want leem en dergelijke dingen, de onbewuste oorzaken van potten enz., bevelen niet over die potten enz.

12. **En hieruit, dat het van het wezen van het ander onderscheiden wordt.**

Dat met het onvergankelijke alleen het Brahma bedoeld wordt en het dragen van alles tot het luchtruim toe eene functie is van het Brahma en niet van iets anders, blijkt hieruit, dat het onderscheiden wordt van het wezen van het ander. Daarmede wordt dit bedoeld: Van het wezen van dat andere, dat hier door sommigen onder het onvergankelijke verstaan wordt, onderscheidt de schrift het door te zeggen: „Dit onvergankelijke is onzichtbaar maar ziende, onhoorbaar maar hoorende, onkenbaar maar kennende, onbegrijpelijk maar begrijpende". Daarin zouden wel de bepalingen „onzichtbaar" enz. ook op de materie toepasselijk zijn, maar de bepalingen „ziende" enz. gelden van haar niet, daar zij onbewust is.

Ook kan, daar in de woorden: „Daar is niets anders dat ziet, niets anders dat hoort, niets anders dat kent, niets anders dat begrijpt, dan dit" ontkend wordt, dat het van den geest onderscheiden is, met het onvergankelijke niet de aan voorwaarden gebonden individueele ziel bedoeld zijn: want in de woorden: „Zonder oog, zonder oor, zonder stem, zonder gemoed (inwendigen zin)" wordt ontkend, dat het aan voorwaarden gebonden is, en dat, wat men individueele ziel noemt, bestaat zonder voorwaarden niet. Hierom staat het vast, dat het onvergankelijke alleen het hoogste Brahma kan zijn.

13. **Hieruit, dat hij als object der aanschouwing genoemd wordt, blijkt, dat hij het hoogste Brahma is.**

In de schrift wordt eerst gezegd: „*Om*, o Satyakâma! is beide, het hoogste en het lagere Brahma; daarom zoekt de wijze op dezen grondslag een dier beiden” en dan volgt later: „Hij die met de drie letters, met het woord *om* zijne gedachten richt op de hoogste ziel[1]” enz. Nu is het twijfelachtig of in deze laatste woorden het hoogste of het lagere Brahma als object van bespiegeling wordt genoemd, daar er voorafgaat: „Op dien grondslag zoekt hij een dier beiden”, nl. het hoogste of het lagere Brahma. De meening, dat het het lagere Brahma is, wordt verdedigd op grond dat er op volgt: „Die bereikt het licht, de zon” en: „Die wordt door de Sâmans geleid naar de wereld van Brahmâ” en dus geleerd wordt, dat voor hem, die het kent, de vrucht der kennis tot eene bepaalde plaats beperkt is. Want men mag niet aannemen, dat de kenner van het hoogste Brahma eene tot eene bepaalde plaats beperkte vrucht verwerft, daar het hoogste Brahma alomtegenwoordig is. — Maar is niet, wanneer men aanneemt, dat het het lagere Brahma is, de naam „de hoogste ziel” hier ongepast? — Dit is geen bezwaar, daar de levensgeest de hoogste kan genoemd worden met betrekking tot het lichaam. —

Hierop antwoordt de auteur: Het hoogste Brahma alleen wordt hier aangewezen als object van bespiegeling; dit blijkt hieruit, dat het als object der aanschouwing wordt genoemd. Aanschouwen is zien; dat, wat door het gezicht omvat wordt, is het object der aanschouwing. De ziel, waarop men de gedachten moet richten, wordt in het vervolg dezer pericoop genoemd als object van aanschouwing; want er staat: „Dan aanschouwt hij de in de burgt wonende ziel, die hooger is dan het hoogste geheel der individueele zielen.” Want object der bespiegeling kan ook iets zijn, dat niet werkelijk zoo bestaat, daar ook de gewrochten der verbeelding object van bespiegeling zijn, maar object van het zien kan, zooals de algemeene ervaring leert, alleen dat zijn, wat werkelijk zoo bestaat. Daaruit volgt, dat het alleen de hoogste geest, het resultaat van juist inzicht, kan zijn, die als object der aanschouwing wordt genoemd. En uit de woorden „hoogste” en „ziel” blijkt, dat dat dezelfde is, die in onzen tekst als object der bespiegeling genoemd wordt. — Maar bij de bespiegeling wordt de hoogste ziel, bij de aanschouwing daarentegen de ziel, die

[1] *Praçna-Up. X*, 2-5.

hooger is dan de hoogste, genoemd; hoe kan men dan zeggen, dat men in de laatste de eerste herkent? — Daarop wordt geantwoord: De woorden „hoogste” en „ziel” vooreerst worden van beide gebruikt. En met het geheel der individueele zielen wordt hier niet bedoeld de hoogste ziel, die in hetgeen voorafgaat als object der bespiegeling genoemd is, zoodat de hier als object der aanschouwing vermelde ziel, die hooger is dan dat hoogste, een ander zou zijn. Maar met het geheel der individueele zielen wordt eene uit individueele ziel bestaande massa aangeduid, evenals een klomp zout. De als individueele ziel zich openbarende massa van den hoogsten geest, die door voorwaarden beperkt en hooger dan de organen en objecten is, die wordt hier met het geheel der individueele zielen bedoeld. Anderen zeggen: De even te voren, in de woorden: „Hij wordt door de Sâmans geleid naar de wereld van Brahmâ” genoemde wereld van Brahmâ, die hooger is dan de andere werelden, die wordt hier het geheel der individueele zielen genoemd. Want daar Hiranyagarbha, die woont in de wereld van Brahmâ, de geest aller organen is, kan hij als de eenheid van alle met organen bekleede zielen beschouwd worden en daarom wordt de wereld van Brahmâ het geheel der individueele zielen genoemd. Hieruit volgt nu, dat de daárboven staande hoogste geest, die het object is der aanschouwing, ook bij de bespiegeling object is. En de naam „hoogste ziel” past hier alleen, wanneer er sprake is van den hoogsten geest. Want de hoogste ziel kan geen ander zijn dan de hoogste geest, boven welken er niets anders is, daar de schrift elders zegt: „Boven de ziel is er niets; zij is het einddoel, het hoogste.”[1] En dat de spreker, na het object van het woord *om* in een hoogste en een lager Brahma onderscheiden te hebben, onmiddellijk daarop laat volgen, dat men met het woord *om* zijne gedachten moet richten op de hoogste ziel, leidt tot de conclusie, dat met die hoogste ziel het hoogste Brahma alleen bedoeld wordt. En ook de woorden: „Evenals de slang zich van zijne huid ontdoet, zoo wordt hij van euvel bevrijd”, waarin gezegd wordt, dat bevrijding van euvel de vrucht is, bewijzen, dat de hoogste geest hier als object der bespiegeling aangewezen wordt. Wat nu gezegd is, dat bespiegeling over den hoogsten geest niet eene tot eene bepaalde plaats beperkte vrucht kan hebben, daarop antwoorden wij;

---

[1] *Kath.* Up. I, 3, 11.

Met hetgeen gezegd wordt, dat hij, die door middel van de drie letters *om* zijne gedachten richt op den hoogsten geest, als vrucht daarvoor de wereld van Brahmâ deelachtig wordt en trapsgewijze tot juist inzicht komt, wordt het trapsgewijze voortgaan op den weg der verlossing bedoeld. Dit is dus geen bezwaar.

14. De kleine ether is het Brahma; dit blijkt uit hetgeen volgt.

Er is een tekst, die zegt: „In deze burgt van Brahma is een klein verblijf als eene lotusbloem; daarin is een kleine ether; dat, wat daarin is, moet men zoeken, dat moet men trachten te leeren kennen" [1]. Die kleine ether, die hier gezegd wordt te zijn in de kleine lotus van het hart, is dat het element ether of de individueele ziel of de hoogste geest; dit is onzeker. Die onzekerheid vloeit voort uit het gebruik der woorden „ether" en „Brahma". Want de naam ether vindt men gebruikt van het element van dien naam en ook van het hoogste Brahma. Hier is het dus onzeker, wie van beiden met dien kleinen ether bedoeld wordt. Zoo is het ook bij de uitdrukking „burgt van Brahma" de vraag of met den naam Brahma hier de individueele ziel en met de burgt van Brahma het lichaam als de woonplaats der ziel wordt bedoeld, dan wel of de burgt van Brahma de woning van het hoogste Brahma is, en is het dus onzeker, wie van beiden, de individueele ziel of de hoogste geest, de heer der woning is, die met den kleinen ether bedoeld wordt.

Sommigen nemen op grond van de gewone beteekenis van het woord „ether" aan, dat hier het element ether bedoeld is. Deze wordt dan klein genoemd met het oog op de kleine plaats, waarbinnen hij besloten is, terwijl de vergelijking van den ether in het hart met den ether daarbuiten, die voorkomt in de woorden: „Zoo groot als deze ether, zoo groot is die ether binnen in het hart", en het gezegde: „Hemel en aarde zijn daarin geplaatst" hieruit verklaard moeten worden, dat de ether, de ruimte, één is.

Anderen [illegible] veren op grond van het woord „burgt van Brahma", [illegible] kleinen ether de individueele ziel bedoeld wordt. [illegible] volgens hen wordt het lichaam, dat de woonplaats is der individueele ziel, de burgt van Brahma genoemd, daar dit

[1] *Chând. Up.* VIII, 1, 1.

door hare daden is verworven. En de naam Brahma wordt overdrachtelijk op haar toegepast. Want het hoogste Brahma is niet als gebieder met het lichaam verbonden. De heer van eene burgt nu, b. v. de koning, woont op eene plaats dier burgt; en de individueele ziel heeft den inwendigen zin tot voorwaarde en de inwendige zin bevindt zich voornamelijk in het hart; daarom kan de individueele ziel gezegd worden te wonen in het hart. Van deze geldt ook, dat zij klein is; daar zij de grootte heeft van de punt eener pijl. En dat zij met den ether in grootte gelijk gesteld wordt enz., geschiedt om uit te drukken, dat zij van het Brahma niet wezenlijk onderscheiden is. Voorts wordt die kleine ether hier niet genoemd als het object dat men moet zoeken en trachten te leeren kennen, daar hij, blijkens de woorden: „Dat, wat daarin is", tot nadere bepaling van iets anders genoemd wordt. —

Hierop antwoorden wij: Het hoogste wezen alleen kan die kleine ether zijn, niet het element van dien naam, noch de individueele ziel. Dit blijkt uit hetgeen volgt, uit bewijzen ontleend aan het vervolg der pericoop. Want nadat ten opzichte van dien kleinen ether, die genoemd is als het object dat men moet aanschouwen, eene tegenwerping gemaakt is in de met: „Indien zij zeggen" ingeleide woorden: „Wat zou daarin gevonden worden, dat men moet zoeken en trachten te leeren kennen" volgt eene weerlegging daarvan in de woorden: „Dan antwoorde hij: Zoo groot als deze ether, zoo groot is die ether binnen in het hart; hemel en aarde zijn daarin geplaatst" enz. In deze woorden ontkent de spreker, door dezen ether, die men zich klein voorstelt, omdat de lotus van het hart klein is, met den bekenden ether te vergelijken, dat hij werkelijk klein is, en daaruit volgt, dat het niet de geschapen ether is. Ofschoon toch het woord „ether" in zijne gewone beteekenis den geschapen ether aanduidt, wordt de meening, dat deze hier bedoeld is, afgesneden, daar hij niet met zich zelf zou kunnen worden vergeleken. — Maar is niet gezegd, dat, ofschoon de ether een is, toch ten gevolge van het veronderstelde onderscheid tusschen ether binnen en buiten het hart vergelijking kan plaats hebben? — Ook zoo kan ze niet plaats hebben. Want dat is een onbruikbaar redmiddel, daar ze op een denkbeeldig onderscheid zou berusten. Bovendien wanneer de vergelijking op zulk eene onderscheiding berustte, dan zou de ether daarbinnen niet met dien daarbuiten in uitgebreidheid gelijk gesteld kunnen worden,

daar de eerste dan beperkt zou zijn. — Maar ook het Opperwezen kan niet met den ether in uitgebreidheid gelijk gesteld worden, daar de schrift elders zegt: „Grooter dan de ether". — Dit is geen bezwaar. Want de tekst heeft ten doel, het denkbeeld van kleinheid, dat voortvloeit uit de voorstelling, dat hij bevat is in de lotus van het hart, weg te nemen, niet, zijne grootte op te geven. En wanneer beide bedoeld werd, dan zou de zin gesplitst zijn. Verder, wanneer die onderscheiding gemaakt werd, dan zou niet in dat eene gedeelte van den ether, dat in de lotus van het hart is, hemel en aarde enz. kunnen gezegd worden geplaatst te zijn.

Ook de eigenschappen, genoemd in de woorden: „Dat is de geest, vrij van euvel, niet verouderende, onsterfelijk, zonder verdriet, zonder honger, zonder dorst, wiens wensch, wiens besluit werkelijkheid is", komen niet aan den geschapen ether toe.

Ofschoon nu de naam „geest" ook op de individueele ziel toepasselijk is, wordt de meening, dat deze bedoeld zou zijn, weder door andere bewijzen te niet gedaan. Want wanneer de door voorwaarden beperkte individueele ziel, die de grootte heeft van de punt eener pijl, werd bedoeld, dan zou niet het begrip van kleinheid, dat voortvloeit uit de voorstelling, dat zij bevat is in de lotus van het hart, wederom opgeheven kunnen worden. Zegt men nu, dat aan de individueele ziel alomtegenwoordigheid enz. wordt toegekend, omdat zij voorgesteld wordt als niet onderscheiden van het Brahma, dan antwoorden wij: Wordt aan de ziel als geest alomtegenwoordigheid toegekend, dan is het logisch te zeggen, dat zij direct aan het Brahma zelf wordt toegekend.

Wat verder gezegd is, dat, daar door de uitdrukking „burgt van Brahma", de burgt aangeduid wordt, de individueele ziel alleen, als heer der burgt, even als een koning, binnen de burgt woont, daarop antwoorden wij: Als de burgt van het hoogste Brahma wordt het lichaam hier de burgt van Brahma genoemd, want het woord Brahma duidt in eigenlijken zin het hoogste Brahma aan. En ook dit is met die burgt verbonden, daar zij de plaats is, waar het wordt aanschouwd, en de schrift dit ook zegt in teksten als: „Dan aanschouwt hij de in de burgt wonende ziel, die hooger is dan het hoogste geheel der individueele zielen" [1]; „Dat is de ziel, die in alle burgten woont" en

[1] Praçna-Up. V, 5.

dergelijke. Of wel, het Brahma wordt aanschouwd als tegenwoordig in de burgt der individueele ziel, op dezelfde wijze als Vishnu in een Çâlagrâma-steen.

Voorts, nadat de spreker in de woorden: „Evenals hier de wereld der werken een einde neemt, zoo neemt daar de wereld der verdienste een einde" gezegd heeft, dat de vrucht der goede werken eindig is, zegt hij in de woorden: „Maar zij die, hier den geest kennende, hem en deze niet falende wenschen bereiken, die zien hunne wenschen in alle werelden vervuld", dat de vrucht van de kennis van dien vroeger genoemden kleinen ether oneindig is, en leert daardoor, dat deze de hoogste geest is.

Op de bewering nu, dat niet die kleine ether zelf in den tekst aangewezen wordt als het object, dat men moet zoeken en trachten te leeren kennen, daar de vermelding er van dient tot nadere bepaling van iets anders, daarop antwoorden wij het volgende: Indien niet die ether genoemd werd als het object dat men moet zoeken, dan zou de beschrijving van het wezen van dien ether: „Zoo groot als deze ether is, zoo groot is die ether binnen in het hart" hier misplaatst zijn. Maar dient ook deze beschrijving niet om het werkelijke wezen van dat, wat daarin is, te doen kennen, daar, nadat de tegenwerping gemaakt is: „Een klein verblijf als eene lotusbloem in deze burgt van Brahma; daarin een kleine ether; wat zou daarin gevonden worden, dat men moet zoeken en trachten te leeren kennen", in de weerlegging, die begint met hem met den ether gelijk te stellen, geleerd wordt, dat hemel en aarde daarin geplaatst zijn? Neen; want indien dat het geval was, dan zou dat wat daarin geplaatst is, nl. hemel en aarde enz., het object zijn, dat men moet zoeken en trachten te leeren kennen, en daarop is het vervolg der pericoop niet toepasselijk. Want nadat in de woorden: „Daarin zijn de wenschen vereenigd, dat is de geest, vrij van euvel enz." het behandelde onderwerp, de ether, de drager van hemel en aarde enz., weer opgevat is, luidt het vervolg der pericoop: „Zij die, hier den geest kennende, hem en deze niet falende wenschen bereiken"; daarin wordt door het gebruik van het voegwoord *en* geleerd, dat zoowel de geest, de drager der wenschen, als de in hem berustende wenschen, het object zijn dat men moet kennen. Daaruit volgt, dat ook in den aanvang der pericoop de kleine ether in de lotus van het hart zelf met hetgeen daarin geplaatst is, de aarde enz. en de niet falende wenschen, als het te kennen object genoemd is. Die

ether nu is, blijkens de aangevoerde bewijzen, het hoogste wezen.

15. Uit het gaan en het woord; want zoo wordt geleerd en er is een kenteeken.

De kleine ether is het hoogste wezen; dit blijkt uit bewijzen, aan het vervolg der pericoop ontleend; zoo is er gezegd. Die bewijzen nu worden thans verder in het licht gesteld. Dat het hoogste wezen alleen die kleine ether kan zijn, blijkt ook hieruit, dat in het vervolg van de pericoop over den kleinen ether één gaan en een woord genoemd worden, die aan het hoogste wezen alléén doen denken. Er staat nl.: „Al deze levende wezens gaan dagelijks naar die Brahmawereld en bereiken haar niet." Hier wordt de kleine ether, die het onderwerp van behandeling is, met den naam „Brahmawereld" aangeduid en daarheen worden de levende wezens, d. z. de individueele zielen, gezegd te gaan. Dat bewijst, dat die kleine ether het Brahma is. Want zoo wordt elders in de schrift geleerd, dat de zielen dagelijks in den toestand van diepen slaap naar het Brahma gaan en gezegd: „Dan zijn zij met het *ens* vereenigd" enz. En ook in het dagelijksch spraakgebruik zegt men van iemand, die in diepen slaap verzonken is: Hij is Brahma geworden, in het Brahma ingegaan.

Zoo blijkt ook uit het woord „Brahmawereld", dat van den kleinen ether gebruikt wordt, dat men hier niet aan de individueele ziel of aan het element ether moet denken, maar dat die kleine ether het hoogste Brahma is. — Maar kan het woord „Brahmawereld" ook niet de wereld van Brahmâ aanduiden? — Dat zou zoo zijn, indien bij de ontbinding der samenstelling het eerste woord in den genitivus moest worden geplaatst, zoodat het werd „de wereld van Brahma"; maar beide leden moeten bij de ontbinding in denzelfden casus geplaatst worden, zoodat het wordt: „de wereld, die Brahma alleen is" en daarom kan het alleen op het hoogste Brahma slaan. En dat dagelijks gaan naar de Brahmawereld, waarvan in den tekst gesproken wordt, is een kenteeken, dat deze laatste verklaring de ware is. Want men kan niet veronderstellen, dat de levende wezens dagelijks naar de wereld van Brahmâ, de zoogenaamde wereld der waarheid (de hoogste der zeven werelden), gaan.

16. En uit het staan tusschen de werelden; want deze macht vindt men aan hem toegekend.

Dat die kleine ether geen ander is dan het hoogste wezen, blijkt ook uit het staan tusschen de werelden. Want nadat eerst gezegd is: „Daarin is een kleine ether", wordt deze met den ether gelijk gesteld en gezegd, dat alles er in geplaatst is; dan wordt aan den ether de naam „geest" gegeven en geleerd, dat hij vrij van euvel is enz.; en dan gaat de tekst, bij hetzelfde onderwerp blijvende, voort en beschrijft hem aldus: „Die geest is de dam, die tusschen deze werelden staat om ze uiteen te houden." Evenals een dam de scheiding is van eene strook water en dient tot verdeeling der velden, zoo houdt deze geest de verschillende werelden, kasten en rangen ieder op hare plaats als een dam, die ze scheidt, verhindert om in elkaar te vloeien. Zoo schrijft deze tekst aan dien kleinen ether de macht toe om alles op zijne plaats te houden, en deze macht vindt men elders in de schrift aan het hoogste wezen toegekend, in de woorden: „Op bevel van dit onvergankelijke wezen, o Gârgi, staan zon en maan ieder op zijne plaats [1]". En zoo leeren ook andere teksten, waarvan het vaststaat, dat zij op het hoogste wezen betrekking hebben, als: Hij is de heer van alles, hij is de beheerscher, de herder der schepselen; hij is de dam, die tusschen deze werelden staat om ieder op hare plaats te houden [2]". Zoo blijkt uit het staan tusschen de werelden, dat die kleine ether geen ander is dan het hoogste wezen.

17. En uit het algemeen erkende spraakgebruik.

Dat de kleine ether in de lotus van het hart alleen het hoogste wezen kan zijn, blijkt, zegt de auteur, ook hieruit, dat het woord „ether" een algemeen erkende naam is van het hoogste wezen. Want zoo vindt men het gebruikt in woorden als: „Ether is de regelende kracht van naam en vorm [3]"; „Uit den ether alleen zijn al deze schepselen voortgekomen [4]" enz. Maar nergens vindt men den naam „ether" van de individueele ziel gebruikt. En ofschoon hij ook algemeen erkend is als naam van een element, kan hij toch hier, zooals boven bewezen is, in die beteekenis niet genomen worden, daar dan vergelijking met den ether enz. onmogelijk zou zijn.

---

[1] Brh. Ar. Up. III, 8, 9.
[2] Brh. Ar. Up. IV, 4, 22.
[3] Chând. Up. VIII, 14, 1.
[4] Chând. Up. I, 9, 1.

18. Zegt men: Het is de ander, omdat daarvan melding wordt gemaakt, dan antwoorden wij: Neen, want daarvan geldt het gezegde niet.

— Indien men op grond van het vervolg der pericoop aanneemt, dat de kleine ether het hoogste wezen is, dan brengen wij daartegen in, dat in dat vervolg ook van de ander, van de individueele ziel, melding wordt gemaakt. Want er staat: „Hij zeide: De in volmaakte rust verkeerende, die, uit het lichaam uitgaande en het hoogste licht bereikende, zich in zijne eigene gedaante openbaart, dat is de geest”. Want daar het woord „volmaakte rust” elders in de schrift tot aanduiding van den toestand van diepen slaap voorkomt, kan die uitdrukking hier alleen de individueele ziel, aan wie die toestand eigen is, aanduiden, niet iets anders. Zoo kan ook alleen van de individueele ziel, die in het lichaam haar zetel heeft, gezegd worden, dat zij uit het lichaam uitgaat, evenals de wind en de andere elementen, die in den ether hun zetel hebben, uitgaan uit den ether. En evengoed als het woord „ether”, ofschoon het in het gewone spraakgebruik geene betrekking heeft op het hoogste wezen, in teksten als: „Ether is de regelende kracht van naam en vorm” en dergelijke als naam van het hoogste wezen wordt opgevat, omdat er eene eigenschap van dat wezen wordt genoemd, kan het ook een naam van de individueele ziel zijn. Daarom concludeeren wij, dat de kleine ether in de lotus van het hart hier de individueele ziel is, op grond dat van deze melding wordt gemaakt. —

Hierop antwoordt de auteur: Dat kan zoo niet zijn, want daarvan geldt het gezegde niet. Want de individueele ziel, die zich beperkt denkt door de voorwaarden van verstand enz., kan niet in uitgebreidheid gelijk gesteld worden met den ether. En evenmin kunnen aan haar, daar zij de eigenschappen dier voorwaarden op zich zelve overbrengt, de eigenschappen zondeloosheid enz. worden toegekend. En dit is in het 14de aphorisme reeds in het licht gesteld, maar het wordt hier herhaald om alle onzekerheid, die nog mocht overgebleven zijn, weg te nemen. En in het 20ste aphorisme komt de auteur hierop nog terug.

19. Zegt men: Het blijkt uit hetgeen volgt, dan is het antwoord: Maar dat is de individueele ziel, *geopenbaard* in haar eigenlijk wezen.

De bewering, dat in onzen tekst de individueele ziel bedoeld moet zijn, daar van deze melding wordt gemaakt, is weerlegd door het bewijs, dat hetgeen gezegd wordt daarvan niet geldt. Maar evenals een gestorvene herleeft door besproeiing met den onster felijkheidsdrank, zoo ontleent die bewering nieuwe kracht aan de later volgende rede van Prajâpati [1]. Want in de woorden „De geest, vrij van euvel" kondigt Prajâpati den geest, vrij van euvel, wien men moet zoeken en trachten te leeren kennen, als het onderwerp van zijn spreken aan en leert dan door te zeggen: „De persoon, die in het oog gezien wordt, dat is de geest", dat de persoon, die in het oog zich bevindt en ziet, de individueele ziel, de geest is. Vervolgens blijkens de woorden: „Maar deze alleen zal ik u verder verklaren" voortgaande met over die ziel te spreken, stelt hij haar in de woorden: „Degene die in den droom geniet en werkzaam is, is de geest" en: „Degene, die in diepen slaap verzonken, in zich zelve teruggetrokken en tot volmaakte rust gekomen, geene droomen ziet, dat is de geest" in andere toestanden voor. En aan haar kent hij vervolgens de eigenschappen zondeloosheid enz. toe door te zeggen: „Dat is het onsterfelijke, veilige, dat is het Brahma." Wanneer dan Indra in de woorden: „Maar nu kent deze noch den geest (zich zelven), zoodat hij weet: „Dat ben ik", noch deze schepselen" een bezwaar opwerpt betreffende den toestand van diepen slaap, vangt hij wederom aan: „Deze alleen zal ik u verder verklaren, niet een ander" en leert dan, na eerst het gebonden zijn aan het lichaam als een lageren toestand te hebben doen kennen, in de woorden: „In volmaakte rust verkeerende, gaat zij uit dit lichaam uit en bereikt het hoogste licht; dan openbaart zij zich in hare eigenlijke gedaante, dan is zij de hoogste ziel", dat de individueele ziel, wanneer zij uit het lichaam is uitgegaan, de hoogste ziel is. Daaruit blijkt, dat de eigenschappen van het hoogste wezen wel aan de individueele ziel kunnen worden toegekend. Derhalve wordt met den kleinen ether in de lotus van het hart alleen de individueele ziel bedoeld. —

Indien iemand aldus redeneert, dan antwoordt de auteur: M a a r d a t i s d e i n d i v i d u e e l e z i e l, g e o p e n b a a r d i n h a a r e i g e n l i j k w e z e n. Het woord m a a r duidt de verwerping van het gevoelen der tegenpartij aan. De bedoeling is:

---

[1] Chând. Up. VIII, 7—11.

Ook hetgeen volgt geeft geen grond voor de bewering, dat in onzen tekst sprake is van de individueele ziel. Want ook hier wordt bedoeld de individueele ziel, geopenbaard in haar eigenlijk wezen. Geopenbaard in haar eigenlijk wezen is zij, wier eigenlijk wezen openbaar geworden is. De naam „individueele ziel” is ontleend aan den vroegeren toestand. De zin is deze: In de woorden: „De persoon, die in het oog gezien wordt enz.” noemt Prajâpati de ziel, die in het oog zich vertoont en ziet; en doet zijne leerlingen door hen in eene kom met water te laten zien, dien persoon buiten hen zelf zien; dan met de woorden: „Maar deze zal ik u verder verklaren” telkens weer hem noemende als het te verklaren object en achtereenvolgens den toestand van droomen en van diepen slaap vermeldende, stelt hij eindelijk in de woorden: „Dan het hoogste licht bereikende, openbaart zij zich in hare eigene gedaante” die ziel voor als hoogste Brahma, hetgeen haar werkelijk wezen is, niet als individueele ziel; dat hoogste licht, dat zij gezegd wordt te moeten bereiken, dat is het hoogste Brahma en daaraan komen de eigenschappen „vrij van euvel” enz. toe; en dat is ook, blijkens teksten als: „Dat zijt gij” enz., het werkelijke wezen der individueele ziel, niet dat andere, dat een gevolg is van voorwaarden. Want zoolang de ziel, de valsche kennis, die te vergelijken is met de dwaling waarbij men een paal voor een mensch aanziet en bestaat in het aannemen van dualisme, niet latende varen, zich zelve niet kent naar haar eeuwig en onveranderlijk wezen, niet begrijpt: „Ik ben Brahma”, zoolang is zij individueele ziel. Maar wanneer zij door de schrift, die haar doet inzien, dat zij niet is een complex van lichaam, organen, inwendigen zin en verstand, komt tot het bewustzijn: „Gij zijt niet een complex van lichaam, organen, inwendigen zin en verstand; gij zijt niet een eindig wezen, maar het in werkelijkheid bestaande *ens*, de geest, wiens wezen zuiver intelligentie is”, dan, zich zelve kennende in haar eeuwig en onveranderlijk wezen en opgehouden hebbende zich met dit lichaam enz. te vereenzelvigen, is zij de eeuwige en onveranderlijke geest alleen, daar de schrift zegt: „Die dat hoogste Brahma kent, die wordt Brahma alleen” enz. En dat alleen is haar werkelijk wezen, hare eigene gedaante, waarin zij, uit het lichaam uitgaande, zich openbaart.

— Maar kan er bij de eeuwige en onveranderlijke ziel sprake zijn van eene eigene gedaante en gezegd worden, dat zij daarin *zich openbaart*? Immers goud enz., welks wezen verborgen,

welks bijzondere eigenschappen bedekt worden door vermenging met andere stoffen, kan, gelouterd wordende door bijtende stoffen enz., zich in zijne eigene gedaante vertoonen; zoo kunnen ook sterren enz., wier glans bij dag verduisterd wordt, zich bij nacht, wanneer de zon, die haar verduistert, weg is, in hare eigene gedaante vertoonen; maar het eeuwige licht der intelligentie kan niet op die wijze door iets anders verdonkerd worden, daar het evenmin als de ether met iets anders vermengd kan zijn en de ervaring ook het tegendeel leert. Want zien, hooren, kennen en onderscheiden maken het eigenlijke wezen der ziel uit en deze vermogens neemt men altijd bij de ziel waar, ook wanneer zij niet uit het lichaam is uitgegaan. Want iedere ziel ziet, hoort, kent en onderscheidt; anders zou er geen zien enz. mogelijk zijn. Indien deze vermogens zich eerst nadat de ziel uit het lichaam is uitgegaan bij haar openbaarden, dan zou hetgeen men vóór dien tijd bij haar waarneemt vervallen. Daarom vragen wij: Wat is dat uitgaan uit het lichaam en dat zich openbaren in hare eigene gedaante? —

Hierop wordt geantwoord: Vóórdat men tot kennis van het onderscheid gekomen is, is het licht, dat zich in gezichtsvermogen enz. openbaart, het eigenlijke wezen der individueele ziel, schijnbaar niet onderscheiden van de voorwaarden: lichaam, organen, inwendigen zin, verstand, objecten en gevoel. Evenals de doorschijnendheid en witheid van een zuiver kristal, het eigenlijke wezen er van, schijnbaar niet afgescheiden is van voorwaarden, rood, zwart enz., voordat men het onderscheid heeft opgemerkt, maar het kristal eerst, wanneer men het na dat onderscheid te hebben leeren kennen afzonderlijk beschouwt, in zijne eigenlijke gedaante, in zijne doorschijnendheid en witheid gezegd wordt zich te vertoonen, ofschoon het die eigenschappen ook vroeger had, zoo is bij de ziel, die schijnbaar niet afgescheiden is van voorwaarden, het lichaam enz., de uit de schrift verkregen kennis van het onderscheid uitgaan uit het lichaam en de vrucht dier kennis, het zich openbaren in haar eigenlijk wezen, het begrijpen, dat zij naar haar eigenlijk wezen zuiver geest is. Zoo is het lichamelijk en het onlichamelijk zijn van den geest alleen het gevolg van juiste onderscheiding en van gemis daarvan, zooals ook blijkt uit het lied: „Onlichamelijk in de lichamen”, terwijl ook de overlevering leert, dat tusschen lichamelijk en onlichamelijk zijn geen werkelijk verschil bestaat door te zeggen: „Ook in het lichaam zich bevindende,

o Kaunteya, handelt hij niet en wordt hij niet verontreinigd".

Daarom wordt van de ziel, wier wezen ten gevolge van gemis aan kennis van het onderscheid niet openbaar is, gezegd, dat haar wezen door kennis van het onderscheid geopenbaard wordt, maar dat geopenbaard en niet geopenbaard zijn is geen werkelijk verschil, daar het beide haar eigenlijk wezen is. Zoo berust het onderscheid tusschen de individueele ziel en het hoogste wezen alleen op dwaling en geenszins op verschil in wezen, daar beide, evenals de ether, onbezoedeld zijn. En dat men dit zóó moet opvatten, blijkt hieruit, dat Prajâpati van den persoon, die in het oog gezien wordt, zegt: "Dat is het onsterfelijke, veilige, dat is het Brahma". Indien de bekende persoon in het oog, die beschreven wordt als degene die ziet, een ander was dan het onsterfelijke en veilige Brahma, dan zouden de woorden: "het onsterfelijke, het veilige, het Brahma" niet daaraan als praedicaat kunnen worden toegevoegd. En met dien persoon in het oog kan ook niet het spiegelbeeld bedoeld zijn, daar bij die opvatting Prajâpati tot een leugenaar gemaakt wordt. Zoo wordt ook in de tweede strophe in de woorden: "Die in den droom geniet en werkzaam is" niet een ander genoemd dan de in de eerste strophe genoemde persoon in het oog, zooals hieruit blijkt, dat de strophe aanvangt: "Maar deze alleen zal ik u verder verklaren." Bovendien, wanneer iemand ontwaakt, ontkent hij wel het bestaan van hetgeen hij zag, wetende: "Ik zag in den droom een olifant, maar nu zie ik hem niet," maar zichzelf herkent hij als dengene die zag, daar hij zich bewust is: "Ik was het, die een droombeeld zag en ik ben het ook, die nu in wakenden toestand de voorwerpen zie." Eveneens wordt in de derde strophe, in de woorden: "Deze kent thans noch den geest (zich zelven), zoodat hij weet: "Dat ben ik", noch deze schepselen" alleen geleerd, dat er in den toestand van diepen slaap geene bijzondere voorstellingen bestaan, maar geenszins het bestaan van het kennende subject ontkend; en ook in de daarop volgende woorden: "Dan is hij tot vernietiging gekomen" is alleen bedoeld, dat de bijzondere voorstellingen, geenszins dat het kennende subject vernietigd is, daar de schrift elders zegt: "Want de rede van den kenner gaat niet te niet, daar zij onvergankelijk is"[1]. Eveneens wordt in de vierde strophe eindelijk, die weder begint met de

[1] *Brh. Ar. Up. IV, 3, 30.*

woorden: „Maar deze alleen zal ik u verder verklaren, niet een ander", door de ontkenning, dat de ziel verbonden is met de voorwaarden, het lichaam enz., hetgeen uiteengezet wordt in de woorden: „Dit lichaam, o Indra! is sterfelijk enz.", gezegd, dat de individueele ziel, aangeduid met den naam „de in volmaakte rust verkeerende", zich in hare eigene gedaante openbaart, haar eigenlijk wezen, het Brahma, bereikt heeft, en dus geleerd, dat zij geen ander is, dan het naar zijn wezen onsterfelijke en veilige Brahma.

Maar sommigen meenen, dat men de woorden: „Maar deze alleen zal ik u verder verklaren", waarin de hoogste geest bedoeld wordt, niet mag doen slaan op de individueele ziel, en verklaren ze daarom aldus: Dezen van euvel vrijen geest, die in den aanhef der pericoop genoemd is, zal ik u verder verklaren. Volgens deze opvatting echter zou het voornaamwoord „deze", dat altijd slaat op iets nabijzijnds, betrekking hebben op een ver verwijderd object, en ook het woord „verder" zou daardoor zijne beteekenis verliezen, daar dan hetgeen in de telkens voorafgaande strophe behandeld was, in de volgende niet wederom zou behandeld worden; en zoo zou Prajâpati bedrog plegen, daar hij, belovende: „Deze alleen zal ik u verder verklaren", tot aan de vierde strophe toe telkens iets anders verklaren zou. Derhalve wordt hier door de vernietiging van den door valsche kennis veronderstelden, onwerkelijken toestand van individueele ziel, waarin de ziel door verschillende smetten, handelen, genieten, begeerte, afkeer enz., bezoedeld wordt en die de bron is van allerlei onheil, het daartegenoverstaande eigenlijke wezen der ziel, nl. dat zij het hoogste wezen is, vrij van euvel enz., door juiste kennis in het licht gesteld, evenals het wezen van een touw enz. in het licht gesteld wordt door de vernietiging van de dwaling, dat het eene slang is.

Andere sekten evenwel houden den toestand van individueele ziel voor een werkelijk bestaanden toestand, en dat doen ook sommigen der onzen. Om die allen, die de ware leer van de eenheid van den geest bestrijden, te weerleggen, is dit vertoog over het wezen der ziel geschreven, dat hierop neerkomt: Er is slechts één hoogste wezen, onveranderlijk en eeuwig, de grond van alle intelligentie; dit ééne wezen wordt door valsche kennis, door schijn, evenals een goochelaar, waargenomen in verschillende vormen; een ander intelligent wezen is er niet.

Dat nu de auteur in het vorige aphorisme de meening bestrijdt,

dat in deze pericoop, die over het hoogste wezen handelt, sprake is van de individueele ziel, daarmede heeft hij deze bedoeling: Aan den éénen, onbezoedelden, vormloozen, hoogsten geest, die van nature eeuwig rein, wijs, verlost en werkelijk, eeuwig en onveranderlijk is, wordt een daaraan tegenovergestelde bestaansvorm, die van individueele ziel, toegeschreven, evenals aan den ether uitgebreidheid en kleur toegeschreven wordt. Deze voorstelling wil hij door teksten, die de eenheid van den geest leeren, door daaraan toegevoegde redeneering en door bestrijding van het dualisme vernietigen. Om dat doel te bereiken nu leert hij, dat de hoogste geest een ander is dan de individueele ziel. Zijne bedoeling is echter niet, te leeren, dat de individueele ziel een ander is dan de hoogste geest; maar hij sluit zich alleen aan aan de uit valsche kennis voortvloeiende, algemeen aangenomen voorstelling van de individueele ziel als een afzonderlijk wezen. Want zoo, meent hij, zijn de voorschriften der plichtenleer, die uitgaan van de voorstelling, dat de ziel van nature handelt en de vruchten der handelingen geniet, daarmede niet in strijd. Maar hetgeen in het licht gesteld moet worden, het eigenlijk object der heilsleer, nl. de eenheid van den geest, leert hij in aphorismen als: „Maar door zijn inzicht in de gewijde wetenschap zegt hij dat, evenals Vâmadeva" [1] enz. En ook wij hebben vroeger bewezen, dat er geen strijd bestaat met de plichtenleer, door onderscheid te maken tusschen wijzen en onwetenden.

20. En de vermelding heeft eene andere bedoeling.

— De vermelding der individueele ziel, die, zooals boven aangetoond is, in de pericoop over den kleinen ether voorkomt, „De in volmaakte rust verkeerende enz.", die vermelding kan, wanneer onder dien kleinen ether het hoogste wezen wordt verstaan, geen onderricht zijn in de vereering der individueele ziel, noch ook nader onderricht omtrent het behandelde subject; derhalve is zij doelloos. — Op dit bezwaar antwoordt de auteur: Zij heeft eene andere bedoeling. Die vermelding dier individueele ziel heeft niet ten doel het eigenlijke wezen der ziel, maar dat van het hoogste wezen in het licht te stellen. Wanneer de, door de uitdrukking „de in volmaakte rust verkee-

[1] I, 1, 30.

rende" aangeduide individueele ziel, die in wakenden toestand den uit lichaam en organen bestaanden kerker beheerscht en in de aderen teruggetrokken, de droomgezichten, die door de daarin zetelende verbeelding gevormd worden, waarneemt, begeerig om de inwendige kluis te bereiken, de haar in die beide toestanden aanklevende dwaling, waarbij zij zich met het lichaam vereenzelvigt, opgeeft en zoo in den toestand van diepen slaap het hoogste licht, het met den naam ether aangeduide Brahma bereikt, alle bijzondere voorstellingen latende varen, dan openbaart zij zich in hare eigene gedaante. Dat hoogste licht, dat zij moet bereiken, de eigene gedaante, waarin zij zich openbaart, dat is de geest, vrij van euvel enz., en deze is het voorwerp der vereering. Dat is de bedoeling van deze vermelding der individueele ziel en zoo is zij, ook in eene pericoop, die over het hoogste wezen handelt, niet ongepast.

21. Beroept men zich hierop, dat hij in den tekst klein genoemd wordt, dan is het antwoord: Dat is reeds verklaard.

Het bezwaar, dat het epitheton "klein", in de woorden: "Daarin is een kleine ether" aan den ether in het hart gegeven, niet toepasselijk is op het hoogste wezen, maar wel op de individueele ziel, die de grootte heeft van de punt eener pijl, dat bezwaar moet nog weerlegd worden. Want het daartegen vroeger, I, 2, aph. 7, aangevoerde, waar bewezen is, dat in een zeker opzicht ook het hoogste wezen als klein kan voorgesteld worden, dat moet, volgens den auteur, ook hier in acht genomen worden. En in den tekst zelf wordt dat klein zijn wederom tegengesproken door de vergelijking met den bekenden ether in de woorden: "Zoo groot als deze ether is, zoo groot is die ether binnen in het hart.

22. En het blijkt uit het nadoen van hem.

In de Mu*nd*aka-Upanishad lezen wij: "Daarin schijnt noch de zon, noch de maan en de sterren, noch de bliksem; veel minder het vuur; hij alleen schijnt en alles schijnt hem na (ontleent aan hem zijn licht); door zijn licht wordt dit alles verlicht [1]". Nu is het twijfelachtig of dat wezen, dat schijnt en hetwelk alles naschijnt, door welks licht dit alles verlicht wordt, de eene of andere lichtbron is, of wel de intelligente geest.

[1] Mu*nd*. Up. II, 2, 10.

De eerste opvatting wordt verdedigd op grond dat alleen van lichtbronnen, als de zon enz., gezegd kan worden, dat zij niet beschenen worden. Want het is eene erkende waarheid, dat de maan en de sterren, wier wezen licht is, niet schijnen bij dag, wanneer de zon, die eveneens licht is, schijnt. Daaruit moet men besluiten, dat ook dat wezen, dat door geene lichtbron, de zon ingesloten, beschenen wordt, zelf van nature licht moet zijn. En ook van naschijnen kan alleen sprake zijn bij een wezen, dat van nature licht is, daar nadoen alléén wordt waargenomen bij wezens van dezelfde natuur. Het moet derhalve de eene of andere lichtbron zijn. —

Hierop antwoorden wij: Het kan alleen de intelligente geest zijn. D i t b l ij k t u i t h e t n a d o e n. Want het naschijnen, genoemd in de woorden: „Hij schijnt en alles schijnt hem na”, is alleen verklaarbaar bij de opvatting, dat hier sprake is van den intelligenten geest. Want van den intelligenten geest wordt elders gezegd: „Zijne gedaante is licht, zijn besluit is werkelijkheid [1]”. Maar de zon enz. ontleenen, zooals algemeen erkend is, hun licht niet aan eene lichtbron. En lichtbronnen als de zon enz. kunnen niet afhankelijk zijn van eene andere lichtbron, zoodat zij daaraan hun licht zouden ontleenen, daar zij er mede gelijk staan; want eene lamp ontleent haar licht niet aan een andere lamp. Wat nu gezegd is, dat alleen bij wezens van dezelfde natuur nadoen wordt waargenomen, dat is geen algemeene regel; want ook bij wezens van verschillende natuur neemt men waar, dat het een het ander nadoet, b. v. bij een gloeiend stuk ijzer, dat het branden van het vuur, en bij het stof, dat het waaien van den wind nadoet.

Met de woorden u i t h e t n a d o e n heeft de auteur gewezen op het naschijnen; met de woorden v a n h e m wijst hij op het vierde lid van deze strophe. Ook de woorden: „Door zijn licht wordt dit alles verlicht”, waarin gezegd wordt, dat het licht van zon, maan en sterren enz. in hem zijn oorsprong heeft, doen denken aan den intelligenten geest; want van dien geest zegt de schrift: „Hem noemen de deva's het licht der lichten; hem vereeren zij als het onsterfelijke [2]”. Maar dat de lichtgevende lichamen, de zon enz., door een ander licht verlicht worden, wordt door niemand aangenomen en is ongerijmd, daar het eene licht door het andere wordt gestuit.

---

[1] Chând. Up. III, 14, 2.

[2] *Çat. Br. XIV:* 7, 2, 20.

Die laatste woorden kunnen ook zoo opgevat worden, dat niet alleen van de in de strophe genoemde lichten, de zon enz., gezegd wordt, dat zij door hem verlicht worden, maar daar „dit alles” eene algemeene uitdrukking is, kan de bedoeling ook zijn, dat de openbaring van het gansche heelal, het geheel van namen en vormen, handelingen, handelende personen en vruchten der handelingen, berust op het bestaan van het licht van het Brahma, evenals de openbaring van het gansche geheel van vormen berust op het bestaan van het licht der zon. En het woord „daarin”, waarmede deze strophe aanvangt, wijst aan, dat hier sprake is van het in het voorgaande behandelde. En uit de woorden: „Waarin hemel en aarde en luchtruim bevestigd zijn enz.” blijkt, dat dat het Brahma is. En onmiddellijk vooraf gaan de woorden: „In de hoogste, gouden woning woont het onbezoedelde, ongedeelde Brahma; dat is het schitterende licht der lichten, dat is het, wat de kenners van den geest kennen”. Op de hierbij oprijzende vraag: Waarom wordt hij het licht der lichten genoemd? antwoordt deze strophe: „Daarin schijnt noch de zon enz.”

Wat eindelijk gezegd is, dat alleen van eene andere lichtbron geldt, dat zij door de zon en de overige lichten niet beschenen wordt, zooals bv. de zon de overige hemellichten niet beschijnt, daarop antwoorden wij het volgende: Dat alles hem naschijnt, is er aan toegevoegd om uit te drukken, dat hij niet maar eene andere lichtbron is. En ook van het Brahma geldt, dat die lichten het niet beschijnen, want al wat waargenomen wordt, wordt waargenomen door middel van het licht van het Brahma, maar daar het Brahma zelf licht is, wordt het niet door middel van een ander licht waargenomen, zoodat de zon enz. het niet beschijnen. Dit blijkt uit teksten als: „Want het Brahma maakt al het andere openbaar, maar wordt niet door iets anders openbaar gemaakt; in het licht, dat zijn wezen uitmaakt, troont hij onbereikbaar, want hij wordt niet waargenomen.”

23. En ook de overlevering getuigt het.

In de Bhagavad-gîtâ wordt verder de intelligente geest op dezelfde wijze voorgesteld, daar daarin gezegd wordt: „Dat, wat door zon noch maan noch vuur verlicht wordt, waaruit niemand wederkeert, dat is mijn hoogste verblijf” en: „Het licht der zon, dat de gansche wereld verlicht, dat van de maan en van het vuur, weet dit, dat is mijn licht”.

24. Het Brahma is het, waarvan eene bepaalde lengte wordt opgegeven; dat blijkt uit het woord alleen.

Er staat: „Een persoon, een duim lang, woont midden in het ik"; die persoon wordt vervolgens genoemd „een vuur zonder rook, heer van hetgeen is en zijn zal, degene, die heden is en morgen; dat is het[1]". Hier is het de vraag of die persoon van een duim lengte de individueele ziel is of wel de hoogste geest.

Volgens sommigen blijkt uit de opgave van eene bepaalde maat, dat hij de individueele ziel is. Want, zoo redeneert men, dat hij een duim lang is, kan niet gezegd worden van den hoogsten geest, die oneindig is in uitgebreidheid, maar wel, onder eene bepaalde veronderstelling, van de individueele ziel, daar deze aan voorwaarden gebonden is. En het blijkt ook uit de overlevering, daar deze zegt: „Toen nam Yama met geweld met zijn strik de ziel van een duim lengte uit het lichaam van Satyavân weg." Want het hoogste wezen kan niet door Yama met geweld weggenomen worden; daarom staat het vast, dat dáár de persoon van een duim lengte de aan de wisseling der eindige wereld onderworpen ziel is en diezelfde wordt ook hier bedoeld. —

Hierop antwoorden wij: Die persoon van een duim lengte kan geen ander zijn dan de hoogste geest. Dit blijkt uit het woord „heer van hetgeen is en zijn zal". Want geen ander dan het hoogste wezen is absoluut heer van hetgeen is en zijn zal. En de woorden: „Dat is het" wijzen terug op de vraag, die voorafgegaan is. Dat is het, waarnaar gevraagd is, nl. het Brahma; want naar het Brahma is hier gevraagd in de woorden: „Zeg mij dat, wat gij ziet, dat niet bestaat in verdienste noch in schuld, niet in dit geheel van gevolg en oorzaak, niet in hetgeen is noch in hetgeen zijn zal[2]". Uit het woord alleen beteekent: Uit den naam „heer" alleen blijkt, dat hij het hoogste wezen is.

Op de vraag nu, hoe aan den alomtegenwoordigen hoogsten geest eene bepaalde afmeting kan worden toegeschreven, antwoorden wij:

25. Maar dit wordt gezegd met het oog op het hart, omdat het tot den mensch gericht is.

---

[1] *Kath.* Up. IV, 12.
[2] *Kath. Up. II, 14.*

Dat van den alomtegenwoordigen hoogsten geest gezegd wordt, dat hij een duim lang is, dit geschiedt met het oog op zijn wonen in het hart, evenals met het oog op de geleding van een bamboe aan de ruimte de lengte van eene el wordt toegekend. Want op zich zelf kan van den hoogsten geest, die alle maat te boven gaat, niet gezegd worden, dat hij een duim lang is. En boven hebben wij reeds, op grond van het woord „heer” enz., bewezen, dat hier aan geen ander dan aan den hoogsten geest kan worden gedacht. — Maar daar bij het verschil der levende wezens onderling de harten geene vaste afmeting hebben, kan ook met het oog daarop aan den hoogsten geest niet de bepaalde lengte van een duim worden toegeschreven. — Op deze tegenwerping antwoordt de auteur wederom: Omdat het tot den mensch gericht is. De heilsleer toch, ofschoon zij algemeen geldt, is alleen tot den mensch gericht, omdat deze tot de beoefening er van in staat is, er behoefte aan heeft, er niet van uitgesloten is en volgens de voorschriften er in moet worden ingewijd. Dit is uiteengezet in de bepalingen over de toelating tot de studie. Nu heeft het lichaam der menschen eene bepaalde lengte en daar het hart tot het lichaam in eene bepaalde verhouding staat, heeft ook hun hart eene bepaalde lengte en wel de lengte van een duim. Derhalve, omdat de heilsleer tot den mensch gericht is, kan aan den hoogsten geest met het oog op zijn wonen in het menschelijk hart de bepaalde lengte van een duim worden toegeschreven.

Wat nu gezegd is, dat uit de opgave van eene bepaalde lengte en uit de overlevering blijkt, dat onder dien persoon van een duim lengte de aan de wisseling der eindige wereld onderworpen ziel moet worden verstaan, dat ontkennen wij. Want, evenals in de teksten: „Dat is de geest”; „Dat zijt gij” enz., wordt ook hier geleerd, dat de persoon van een duim lang, d. i. de aan de wisseling der eindige wereld onderworpen ziel, Brahma is. De Vedântawoorden toch zijn tweeërlei: Soms hebben zij ten doel het eigenlijke wezen van den hoogsten geest in het licht te stellen; soms strekken zij om te leeren, dat de individueele ziel één is met dien geest. Hier wordt geleerd, dat de individueele ziel één is met den hoogsten geest, niet dat een van beiden een duim lang is. Dat dit alleen de bedoeling is, komt duidelijk uit in hetgeen later gezegd wordt: „Een persoon van een duim lengte, de inwendige geest, woont altijd in het hart der menschen;

haar make de mensch met standvastigheid van zijn lichaam los, evenals een riethalm uit de bladscheede; haar leere hij kennen als de reine en onsterfelijke.»

26. **Ook anderen behalve deze, leert Bâdarâyana; dit blijkt uit het aanwezig zijn der voorwaarden.**

Dat het hoogste wezen een duim lang genoemd wordt, geschiedt met het oog op het menschelijk hart, omdat de heilsleer gericht is tot de menschen; aldus is boven gezegd. Hierop doorgaande wordt nu gezegd: Zeker. Het is eene vaststaande waarheid in de Brahmawetenschap, dat de heilsleer tot den mensch gericht is, maar niet tot den mensch alleen. De leeraar Bâdarâyana leert, dat ook tot die wezens, die boven den mensch staan, de deva's enz., de heilsleer gericht is. Hij leert dit op grond dat de voorwaarden voor de studie er van, behoefte aan verlossing enz., ook bij hen aanwezig zijn. Vooreerst bestaat ook bij de deva's enz. behoefte aan verlossing, voortvloeiende uit het inzicht, dat hunne grootheid aan verandering onderhevig is. Zoo bestaat bij hen ook geschiktheid voor de studie, omdat zij, zooals in de liederen, de brâhmana's, de legenden, de mythen en ook in de ongewijde wetenschap geleerd wordt, lichamelijke wezens zijn. Verder bestaat er geen verbod, dat hen van de studie uitsluit. En door de voorschriften betreffende de inwijding in de leer enz. wordt hunne toelating niet te niet gedaan. Want de inwijding in de leer heeft alleen betrekking op het leeren der Veda's en deze kennen zij van zelf. En er wordt ook geleerd, dat zij, om ware kennis te verkrijgen, Brahmaleerling zijn geworden; zoo wordt er b. v. gezegd, dat Maghavan (Indra) honderd en één jaar bij Prajâpati als Brahmaleerling woonde en dat Bhrgu, de zoon van Varuna, tot zijn vader ging en zeide: «Leer mij, o heer! het Brahma [1]» enz.

De reden nu, waarom zij van de vervulling der ceremonieele handelingen uitgesloten zijn, dat er nl. voor de deva's geene andere deva's, voor de rshi's geene andere rshi's bestaan, die reden bestaat niet bij de beoefening der gewijde wetenschappen. Want bij de beoefening dier wetenschappen hebben Indra en de overige deva's niet te maken met aanwijzingen van deva's, noch Bhrgu en de overige rshi's met families van rshi's. Welke

[1] Taitt. Up. III, 2.

reden zou er dan bestaan, waarom deva's en *ṛshi's* van de beoefening der gewijde wetenschappen uitgesloten zouden zijn?

Al is nu de heilsleer ook tot de deva's enz. gericht, toch vervalt daardoor de bepaling niet, dat het hoogste wezen een duim lang is, daar zij voor hen betrekking heeft op de lengte van hunne eigene duimen.

27. Zegt men: Dan bestaat er tegenstrijdigheid ten opzichte van de ceremonieele handelingen, dan antwoorden wij: Neen, want er wordt geleerd dat zij verschillende (gedaanten) aannemen.

— Dat moge zoo zijn; maar indien men leert, dat de deva's ook de gewijde wetenschappen moeten beoefenen, op grond dat zij eene lichamelijke gedaante hebben enz., dan moet men ook aannemen dat zij, als lichamelijke wezens, evenals de priesters bij de ceremonieele handelingen lichamelijk tegenwoordig zijn en dan komt men tot eene tegenstrijdigheid ten opzichte van de ceremonieele handelingen. Want men ziet niet, dat de deva's bij een offer lichamelijk tegenwoordig zijn en dat kan ook niet, daar één deva niet terzelfder tijd bij verschillende offers lichamelijk tegenwoordig kan zijn. —

Op deze tegenwerping antwoordt de auteur: Hier bestaat geene tegenstrijdigheid; want zij nemen verschillende gedaanten aan. Eénzelfde deva kan verschillende gedaanten tegelijk aannemen. Dit wordt door de schrift geleerd. Want er wordt ergens [1] gevraagd: Hoeveel deva's zijn er?" Het antwoord luidt: „Drie en driehonderd, drie en drie duizend.„ Op de daarop volgende vraag: „Welke zijn dat?„ luidt het antwoord: „Onder hen zijn drie en dertig groote deva's.„ Daarin leert de schrift, dat één deva verschillende gedaanten tegelijk heeft. Zoo worden die drieëndertig vervolgens eerst tot zes, dan tot drie enz. en eindelijk tot één teruggebracht en dan gevraagd: „Welke is die éénе deva?„ waarop het antwoord luidt: „De levensgeest.„ Daarin wordt geleerd, dat alle deva's één zijn in den levensgeest en dat die ééne levensgeest zich terzelfder tijd in verschillende gedaanten openbaart. Zoo leert ook de overlevering, op plaatsen als: „De Yogin, zich macht verwervende, o edele Bharata! kan zich zelf in vele duizende gedaanten vermenigvuldigen en met die allen de wereld door-

---

[1] Çat. Brâhm. XI, 6, 3, 4; Brh. Ar. Up III, 9, 1—2.

gaan; met sommige in de zinnelijke wereld zich bewegen, met andere machtige ascese oefenen; en dan alle wederom, evenals de zon hare stralen, in zich opnemen" en dergelijke, dat de Yogins, die zich bovennatuurlijke macht, b. v. het vermogen om zich oneindig klein te maken, verworven hebben, zich met verschillende lichamen tegelijk kunnen verbinden, en hoe zou men dan dat vermogen kunnen ontzeggen aan de deva's, die van hunne geboorte af bovennatuurlijke macht bezitten. Daar nu de deva's verschillende gedaanten kunnen aannemen, kan iedere deva, zich in vele vormen verdeelende, aan vele offers tegelijk deelnemen en dit zonder door de overige aanwezigen gezien te worden, daar zij ook het vermogen bezitten om zich onzichtbaar te maken.

De laatste woorden van dit aphorisme kunnen ook anders worden opgevat, zoodat de zin wordt: Uit de beschrijvingen van hun deel hebben aan de ceremonieele handelingen blijkt, dat zij, ofschoon zij lichamelijke wezens zijn, aan verschillende handelingen tegelijk kunnen deelnemen. In sommige gevallen toch kan een lichamelijk wezen niet aan meer dan ééne handeling tegelijk deelnemen; zoo kan b. v. een Brahmaan, wanneer velen hem een maaltijd aanbieden, niet bij meer dan één persoon tegelijk eten. In andere gevallen daarentegen kan het wel; zoo kan een Brahmaan van meer dan één persoon een groet ontvangen. Zoo kunnen nu ook, daar het offer den deva wordt toegebracht, velen tegelijk hun offer aan één deva toebrengen, al is deze een lichamelijk wezen. Al zijn dus de deva's lichamelijke wezens, dan bestaat er toch geene tegenstrijdigheid ten opzichte van de ceremonieele handelingen.

28. Zegt men nu: Dan bestaat er tegenstrijdigheid ten opzichte van het Woord, dan antwoorden wij: Neen; want daaruit zijn zij voortgekomen; dit blijkt uit onmiddellijke en afgeleide bewijzen. — Toegegeven, dat er geene tegenstrijdigheid bestaat ten opzichte van de ceremonieele handelingen, al neemt men aan dat de deva's enz. eene lichamelijke gedaante hebben, dan volgt daaruit toch eene tegenstrijdigheid ten opzichte van het Woord. Want in het mîmânsâ-aphorisme "Omdat het onafhankelijk is" is het gezag van den Veda bewezen als voortvloeiende uit het oorspronkelijk verband, dat er bestaat tusschen het woord en het daardoor aangeduid object. Maar wanneer aangenomen wordt,

dat een deva eene lichamelijke gedaante heeft, dan moge hij krachtens zijne bovennatuurlijke macht de boter van vele offers tegelijk kunnen genieten, maar dan is hij toch, omdat hij met een lichaam verbonden is, een wezen dat geboren wordt en sterft evenals wij; en daarmede gaat het eeuwig verband tusschen het eeuwige woord en een object, dat niet eeuwig is, verloren en vervalt dus ook het aan het woord van den Veda toegekende gezag. —

Mocht iemand zoo spreken, dan is het antwoord: *Ook ten opzichte van het Woord bestaat er geene tegenstrijdigheid. Want daaruit zijn zij voortgekomen.* Daaruit alleen, uit het woord van den Veda, is de gansche, uit deva's enz. bestaande wereld voortgekomen. — Maar is niet in het aphorisme: „Uit hetwelk de oorsprong enz. is van het heelal" uitgemaakt, dat de wereld uit het Brahma is voortgekomen; hoe kan dan hier gezegd worden, dat zij uit het Woord is voortgekomen? Bovendien, al neemt men aan, dat uit het woord van den Veda het heelal is voortgekomen, hoe kan daardoor de tegenstrijdigheid ten opzichte van het Woord weggenomen zijn, daar toch de Vasu's, de Rudra's, de Aditya's, de Viçvadeva's, de Maruts enz., daar zij een ontstaan gehad hebben, niet eeuwig zijn en men, wanneer zij niet eeuwig zijn, niet kan ontkomen aan de conclusie, dat ook hunne, in den Veda voorkomende, namen niet eeuwig zijn; want het is algemeen erkend, dat een kind eerst nadat het geboren is, een naam krijgt. Daarom bestaat hier tegenstrijdigheid ten opzichte van het Woord. —

Wij antwoorden wederom: Neen; want men neemt ook tusschen woorden als „koe" enz. en het daardoor aangeduide object een eeuwig verband waar. Want al hebben de koeien enz. als individuen een ontstaan, daaruit volgt niet, dat ook het genus een ontstaan heeft gehad. Want bij substantiën, eigenschappen, handelingen hebben de individuen alléén een begin, maar niet de genera. De woorden nu zijn verbonden met de genera, niet met de individuen, want dan zou, daar het getal der individuen oneindig is, het verband onmogelijk te omvatten zijn. Daar dus wel de individuen een aanvang hebben, maar de genera eeuwig zijn, neemt men ten opzigte van woorden als „koe" enz. geene tegenstrijdigheid waar. En eveneens moet men bekennen, dat er ten opzichte van woorden als „Vasu" enz. geene tegenstrijdigheid bestaat, al neemt men aan dat de

individueele deva's een ontstaan hebben, daar de genera eeuwig zijn. Dat nu de deva's individuen zijn van een bepaald genus, volgt hieruit, dat in de liederen en brâhma*n*a's geleerd wordt, dat zij eene lichamelijke gedaante hebben enz. De namen Indra enz. zijn, evenals de naam "veldheer", ontleend aan den bepaalden rang, waarmede zij verbonden zijn. Iedere deva, die dien bepaalden rang bekleedt, wordt Indra enz. genoemd. Hierin ligt dus geen bezwaar.

En dat de wereld uit het Woord is voortgekomen, is niet, evenals het voortgekomen zijn uit het Brahma, bedoeld in dien zin, dat het Woord de materieele oorzaak der wereld is. Maar daar het eeuwige woord als uitdrukking van het bestaan met het eeuwige object verbonden is, wordt het ontstaan van een individueel object, beantwoordende aan de gewone beteekenis van een woord, een daaruit voortgekomen zijn genoemd.

Waaruit blijkt verder, dat de wereld uit het Woord is ontstaan? Uit onmiddellijke en afgeleide bewijzen. Onmiddellijk bewijs is de schrift, daar deze, wat haar gezag betreft, van niets anders afhankelijk is; afgeleid bewijs is de overlevering; want deze is, wat haar gezag betreft, van iets anders afhankelijk. Want deze beide leeren, dat aan de schepping het Woord is voorafgegaan. Want de schrift zegt: "Het woord *ete* (deze) uitsprekende, schiep Prajâpati de deva's; het woord *asrgram* (werden uitgegoten) uitsprekende, schiep hij de menschen; bij het woord *indava* (somadroppels) schiep hij de geesten der vaderen; bij de woorden *tiras pavitram* (door het zijgdoek) de plengoffers; bij het woord *âsavas* (licht) het lied; bij het woord *viçvâni* (alle) den lofzang; bij de woorden *abhi saubhagâ* (tot zegen) de overige schepselen [1]." Zoo wordt ook elders, b. v. in de woorden: "Door den inwendigen zin verbond hij zich in echtelijke gemeenschap met Vac" [2], geleerd, dat aan de schepping het Woord is voorafgegaan. En ook de overlevering zegt: "In den beginne is de hemelsche, uit den Veda bestaande rede, die geen begin of einde heeft maar eeuwig is, waaruit alle werkingen hun oorsprong hebben, door Svayambhû (de door zich zelf bestaande) voortgebracht (geuit)." Dat voortbrengen (uiten) van het Woord nu moet beschouwd worden als

---

[1] Deze plaats komt volgens Govinda Ananda voor in een Chandoga-Brâhma*n*a. Het vers, waarvan hier eene mystieke verklaring gegeven wordt, komt voor in *R*gv. IX, 62, 1; Sâmav. II, 180.

[2] B*r*h. *Ar. Up. I*, 2, 4.

uitdrukking voor den aanvang der traditie, daar bij het Woord, dat geen begin of einde heeft, in geen anderen zin van voortbrengen sprake kan zijn. Elders wordt gezegd: „Maheçvara (het Opperwezen) schiep in den beginne, door de woorden van den Veda alleen, de namen en vormen der schepselen en den aanvang der handelingen" en: „Door de woorden van den Veda alleen schiep hij in den beginne de verschillende namen, handelingen en toestanden van alle schepselen." En ons allen leert ook de ervaring, dat een mensch, bezig zijnde met iets dat hij wil volbrengen, eerst het woord, waardoor het wordt aangeduid, zich voor den geest roept en dan het werk volbrengt. Daaruit besluiten wij, dat ook Prajâpati, den schepper, bij de schepping eerst de Vedische woorden voor den geest kwamen en dat hij vervolgens de daaraan beantwoordende objecten schiep. Zoo leert de schrift ook, in woorden als: Het woord *bhû* (aarde) uitsprekende, schiep hij de aarde", dat door de openbaring van het woord „aarde" in zijn geest de aarde zelve geopenbaard, d. i. geschapen is.

Hoedanig is nu het woord, dat bedoeld wordt, wanneer men zegt dat de wereld uit het Woord is voortgekomen? Hierop antwoordt de auteur: Het is *sphota* (het onmiddellijk geopenbaarde begrip). Want neemt men aan, dat het de letters of klanken zijn, dan zou, daar deze ontstaan en vergaan, niet kunnen gezegd worden, dat uit de eeuwige woorden de individueele deva's zijn voortgekomen. De klanken toch ontstaan en vergaan, zoo dikwijls zij worden uitgesproken; dit blijkt hieruit, dat zij telkens anders gehoord worden. Want zoo kan men een bepaalden persoon, ook zonder hem te zien, herkennen aan zijn toon van lezen, zoodat men kan zeggen: Het is Devadatta, het is Yajnadatta, die leest. En dat begrip, dat de letters of klanken anders zijn, is niet eene dwaling, daar er geen begrip tegenover staat, waardoor het wordt opgeheven.

Bovendien kan men den zin van een woord niet begrijpen uit de letters of klanken. Iedere letter afzonderlijk toch kan den zin niet uitdrukken; want daarmede zou men te veel bewijzen (daar de ervaring leert, dat de zin niet uitgedrukt wordt door ééne enkele letter en dan ook de overige letters overbodig zouden zijn). Ook kan de zin niet worden uitgedrukt door de letters te gelijk, daar de letters een voor een op elkander volgen (en vergaan, zoodra zij uitgesproken zijn). Zegt men nu, dat de laatste letter, gepaard met den indruk te weeg gebracht door

de opeenvolging der letters, den zin uitdrukt, dan gaat ook dit niet op, want dan zou het woord, dat zelf het begrijpen van het verband noodig zou hebben om begrepen te worden, den zin te kennen geven, evenals rook de aanwezigheid van vuur te kennen geeft; en men verneemt de laatste lettergreep niet gepaard met indrukken, teweeggebracht door de opeenvolging der letters, daar indrukken onwaarneembaar zijn. Zegt men nu, dat de laatste letter gepaard met indrukken, gekend uit hare gevolgen, den zin doet kennen, dan gaat dit wederom niet op, daar de herinnering, het gevolg van den indruk, niet onmiddellijk ontstaat. Derhalve kan het *sphota* alleen het woord zijn en dat openbaart zich onmiddellijk als object van een enkelvoudig begrip in het subject, wanneer de kiem, bestaande uit den indruk, teweeg gebracht door de opeenvolging der letters, door het hooren der laatste letter tot rijpheid komt. En dat enkelvoudig begrip is niet eene herinnering van de letters of klanken, daar deze vele in getal zijn en dus niet het object kunnen zijn van een enkelvoudig begrip. En zij is eeuwig, want zij wordt herkend, zoo dikwijls een woord wordt uitgesproken, en de voorstelling van verschil heeft betrekking op de letters of klanken. Uit dat eeuwige, in het *sphota* bestaande woord, dat alles aanduidt, is de daardoor aangeduide, uit handelingen, handelende personen en vruchten der handeling bestaande wereld voortgekomen.

De eerwaarde Upavarsha evenwel zegt: De letters alleen zijn het woord. — Maar is niet gezegd, dat de letters ontstaan en vergaan? — Dat is zoo niet, want men herkent deze telkens als dezelfde. En men heeft het recht niet, te zeggen dat die herkenning het gevolg is van gelijkheid evenals dat bij haren enz. het geval is; want herkenning kan niet door andere bewijsmiddelen te niet gedaan worden. Men kan ook niet zeggen, dat die herkenning het genus geldt, daar het herkenning is van de individueele letters. Want indien telkens bij het uitspreken nieuwe letterindividuen werden gehoord, evenals men telkens andere individuen van het genus koe enz. waarneemt, dan zou de herkenning het genus gelden. Maar dat is het geval niet; het zijn de letterindividuen zelve, die men, zoo dikwijls zij worden uitgesproken, herkent. Want men krijgt de overtuiging, dat b. v. het woord „koe” tweemaal, niet dat er twee woorden „koe” zijn uitgesproken. — Maar is niet gezegd, dat ten gevolge van verschil van uitspraak ook tusschen de letters verschil ge-

hoord wordt, daar men aan den toon van lezen reeds een persoon kan onderscheiden. — Hierop wordt geantwoord: Daar het vaststaat, dat er herkenning van de letters plaats heeft, berust het verschillend hooren der letters niet op het wezen der letters zelve, maar, daar zij voortgebracht worden door toelating en afsluiting der lucht, op de verscheidenheid der daarbij werkzame organen. Bovendien zij, die verschil tusschen de letterindividuen aannemen, moeten, om de herkenning der letters te verklaren, het bestaan van lettergenera veronderstellen, met betrekking tot welke genera het waargenomen verschil moet worden beschouwd te berusten op bijkomende voorwaarden; maar dan ligt het meer voor de hand om aan te nemen, dat met betrekking tot de letterindividuen zelve het waargenomen verschil berust op bijkomende voorwaarden en de herkenning op hun eigenlijk wezen. En die herkenning is juist het begrip, waardoor de voorstelling, dat de letters verschillen, wordt te niet gedaan. — Maar hoe kan de letter *ga*, die toch één is, wanneer velen haar op denzelfden tijd uitspreken, vele vormen tegelijk hebben, b. v. met accent en zonder accent, met een nasaalklank of zonder nasaalklank? — Maar dat verschil is een verschil van toon, niet van letter; daarin ligt dus geen bezwaar. Wat is nu die toon? Het is dat, wat het oor nog treft van iemand, die uit de verte hoort en de bepaalde letter niet onderscheidt, en wat, wanneer de hoorder nabij is, bij de letterklanken het verschil van zwak en sterk enz. te weeg brengt, en daarop berust genoemde verscheidenheid, verschil van accent enz., niet op het wezen der letters; want de letters worden, zoo dikwijls zij worden uitgesproken, als dezelfde herkend. En daar dit zoo is, hebben de voorstellingen van accent enz. een grond; want in het andere geval zou men, daar de letters telkens als dezelfde herkend worden en dus niet verschillen, moeten aannemen, dat het verschil van accent enz. een gevolg is van de toelating en de afsluiting der lucht, en daar die toelating en afsluiting niet waarneembaar is, zouden de daarop berustende verscheidenheden in de letters niet kunnen bepaald worden en zouden dus de voorstellingen van accent enz. geen grond hebben. En men mag verder niet beweren, dat door het verschil van accent enz. verschil ontstaat tusschen de letters, die als dezelfde worden herkend. Want omdat er scheiding in het een bestaat, behoeft niet ook in iets anders, dat niet gescheiden is, scheiding te ontstaan. Immers men neemt niet aan, dat door het verschil tusschen de

individuen scheiding ontstaat in het genus. En daar het begrijpen van den zin kan verklaard worden uit de letters, is de veronderstelling van een *sphota* onnoodig. — Maar ik veronderstel het *sphota* niet, maar ik neem het waar; want het openbaart zich onmiddellijk in het begrip, dat ontstaat bij het vernemen der afzonderlijke letters. — Op die bewering antwoorden wij: Neen, want ook dat begrip heeft de letters tot object. Want het enkelvoudige begrip *gaus* (koe) dat ontstaat na het vernemen der afzonderlijke letters, heeft de gezamenlijke letters tot object, niet iets anders. Dit blijkt hieruit, dat ook in dat begrip de letters *ga* enz. voortduren, maar niet de letters *da* enz. Want indien het *sphota*, dus iets anders dan de letters *ga* enz., het object was van dat begrip, dan zouden de letters *ga* enz. evenzeer als de letters *da* enz. daarvan afgescheiden zijn; maar dit is zoo niet. Daaruit blijkt, dat dat enkelvoudige begrip eene herinnering is van de letters alleen.

— Maar is niet gezegd, dat de letters, daar zij vele zijn, niet het object kunnen zijn van een enkelvoudig begrip? — Wij antwoorden daarop: Ook eene veelheid kan het object zijn van een enkelvoudig begrip; dat blijkt uit begrippen als: groep, bosch, leger, tien, honderd, duizend enz. Maar het begrip dat *gaus* één woord is, dat is, evenals de begrippen: bosch, leger enz., een overdrachtelijk begrip, hieruit ontstaande, dat men uit de vele letters één object afscheidt.

Nu zegt men: Indien de letters alléén, te zamen het object vormende van een enkelvoudig begrip, het woord uitmaken, dan zouden *jara* en *raja*, *kapi* en *pika* niet als afzonderlijke woorden kunnen worden opgevat, want dat zijn dezelfde letters, die slechts in eene andere volgorde voorkomen. — Daarop antwoorden wij: Ofschoon men al de letters ieder op zich zelf waarneemt, roepen die letters toch alleen, wanneer zij in eene bepaalde orde op elkander volgen, het begrip van het woord te voorschijn en daarom is het niet ongerijmd, dat, al zijn de letters dezelfde, toch door eene andere volgorde een ander woord ontstaat. En daar in het spraakgebruik van oudere menschen die letters in volgorde genomen in verband gebracht werden met bepaalde objecten, zullen ook in ons eigen spraakgebruik die letters in ons verstand, dat ze ieder op zich zelf waarneemt, onmiddellijk nadat men ze afzonderlijk gehoord heeft, dezelfde voorstelling voortbrengen en zoodoende zonder falen die bepaalde zaak aanduiden; dit is de eenvoudigste veronderstelling.

Maar zij, die een *sphota* aannemen, laten varen hetgeen men waarneemt om iets aan te nemen dat men niet waarneemt. En aan te nemen, dat de letters, in eene vaste orde vernomen wordende, het *sphota* openbaren en het *sphota* het object openbaart, dat is eene meer ingewikkelde veronderstelling. En ofschoon de letters, wanneer zij worden uitgesproken, telkens andere zijn, kan, daar men noodzakelijk het bestaan van algemeene lettersoorten moet aannemen als grond van de herkenning, het in de letters liggende vermogen om het object aan te duiden op de soorten worden overgebracht en daarom ligt er geene tegenstrijdigheid in de leer, dat uit de eeuwige woorden de individueele deva's enz. zijn voortgekomen.

29. En daaruit volgt ook, dat hij eeuwig is.

Terwijl de eeuwigheid van den Veda vaststaat op grond dat de overlevering hem voorstelt als het werk van een absoluut wezen, is de bewering geopperd, dat de leer, dat de individueele deva's enz. een begin gehad hebben, daarmede in strijd is; maar die bewering is in het vorige aphorisme weerlegd. Nu bevestigt de auteur de alreeds vaststaande waarheid, dat de Veda eeuwig is, op nieuw in de woorden: En daaruit volgt ook, dat hij eeuwig is. Ook daaruit, dat de wereld, de deva's en de overige wezens die tot vaste genera behooren, uit het woord van den Veda is voortgekomen, moet men besluiten, dat het woord van den Veda eeuwig is. En zoo leert het lied in de woorden: „Door offers volgden zij het spoor van Vâc en vonden haar weer, wonende onder de *r*shi's[1]", dat Vâc reeds bestond, toen zij wedergevonden werd. En eveneens zegt Vedavyâsa in de overlevering: „Door Svayambhû gemachtigd, hebben de groote *r*shi's vroeger door ascese de Veda's met de legenden verkregen, die bij het einde der wereldeeuw verloren waren gegaan".

30. En omdat zij in naam en vorm gelijk zijn, volgt ook uit de geregelde herhaling van schepping en ondergang geene tegenstrijdigheid; want zoo leeren schrift en overlevering.

— Toegegeven dat, indien evenals individueele koeien enz. zoo ook individueele deva's enz. in onafgebroken volgorde ont-

---

[1] *R*gveda X, 71, 3.

staan en ondergaan, door de eeuwigheid van het verband, daar het bestaan van naam, object en noemer nimmer afgebroken wordt, de tegenstrijdigheid ten opzichte van het Woord wordt opgeheven. Maar wanneer, zooals de uitspraken van schrift en en overlevering beide leeren, de geheele drievoudige wereld, naam en vorm verliezende, telkens volkomen ondergaat en op nieuw ontstaat, hoe kan men dan tegenstrijdigheid vermijden? — Daarop wordt geantwoord: Omdat zij in naam en vorm gelijk zijn. Vooreerst moet men ook daarbij aannemen, dat de wereldstroom geen begin heeft gehad. En dat dit zoo is, zal de leeraar later (II, 1, 36) bewijzen. Heeft nu de wereldstroom geen begin gehad, dan moet men aannemen dat, evenals uit het inslapen en ontwaken, ofschoon ook dit door de schrift een ondergaan en ontstaan genoemd wordt, geene tegenstrijdigheid volgt, daar de toestanden na het ontwaken dezelfde zijn als voor het inslapen, zoo ook in het ontstaan en vergaan bij iedere wereldperiode geene tegenstrijdigheid ligt. En bij het inslapen en ontwaken heeft volgens de schrift vergaan en ontstaan plaats, zooals zij leert in de woorden: „Wanneer iemand slapende geen droomgezicht ziet en in dezen levensgeest samengetrokken is, dan gaat de stem met alle namen, het gezicht met alle vormen, het gehoor met alle woorden, de inwendige zin met alle voorstellingen daarin op; wanneer hij ontwaakt, dan gaan, evenals van een brandend vuur naar alle kanten vonken ontspringen, van dezen geest alle levensgeesten uit, ieder naar zijne plaats; van de levensgeesten de deva's, van de deva's de werelden [1]".

— Wat den slaap betreft, moge er geene tegenstrijdigheid bestaan, daar de bestaande toestanden voor de overige menschen onafgebroken voortduren en de slaper zelf na zijn ontwaken herinnering heeft van de toestanden voor zijn inslapen. Maar bij den grooten ondergang houden alle bestaande toestanden op en men kan zich de toestanden eener vroegere wereldperiode, evenmin als die van eene vroegere geboorte, herinneren; de vergelijking is derhalve onjuist. — Dat is geen bezwaar; want ofschoon de groote ondergang aan den geheelen gang der wereld een einde maakt, kunnen de hoogere wezens, Hiranyagarbha enz., door de gunst van het hoogste wezen zich den toestand der vroegere wereldperiode herinneren. Ofschoon de ervaring

[1] Kaush. *Brâhm. Up.* III, 3.

leert, dat de gewone levende wezens geene herinnering hebben van de toestanden uit een vroeger bestaan, behoeft dit niet evenéens het geval te zijn met de hoogere wezens. Want evenals men van den mensch af tot de planten toe, ofschoon ze allen gelijkelijk levende wezens zijn, op iederen trap grooter beperking van kennis en macht vindt, zoo vindt men van den mensch af tot Hira*n*yagarbha toe op iederen trap telkens grooter openbaring van kennis en macht. Men kan dus van die bovennatuurlijke macht, die in de uitspraken van schrift en overlevering herhaaldelijk wordt toegekend aan hen, die bij den aanvang eener wereldperiode wederom verschijnen, niet beweren, dat zij niet bestaat. En dus kunnen de hoogere wezens, Hira*n*yagarbha enz., die uit eene vorige wereldperiode uitstekende kennis en macht hebben overgehouden, wanneer zij bij het begin der nieuwe periode wederom verschijnen, door het hoogste wezen begunstigd zich de toestanden der vroegere periode herinneren, evenals iemand die uit den slaap ontwaakt. En zoo zegt de schrift: „Begeerig naar verlossing zoek ik mijn toevlucht bij dien deva, die Brahmâ het eerst schiep en hem de Veda's openbaarde, die zich openbaart in mijn eigen verstand" [1]. En Çaunaka (de veronderstelde verzamelaar van den *R*gveda) en de overigen leeren, dat de liederen van den Veda door de *r*shi's, Maducchandas enz., zijn gezien. En zoo worden door de overlevering bij iederen Veda Kâ*nd*arshi's vermeld. En de schrift leert ook in den tekst, die aanvangt: „Wie bij het offer of bij het onderricht een lied gebruikt, waarvan hij den *r*shi, het metrum, den deva of het brâhma*n*a niet kent, die wordt een paal of vaart ter helle" en eindigt: „Daarom kenne men ze van ieder lied", dat men, voordat men met een lied begint, den *r*shi moet kennen. En om genot te verwerven worden aan de levende wezens plichtmatige handelingen voorgeschreven; om smart af te weren, onplichtmatige verboden. Begeerte en afkeer nu hebben het uit ervaring en schrift bekende lief en leed, niet iets verschillends tot object. Derhalve is iedere nieuw outstaande schepping, die bestaat uit de vruchten van plichtmatige en onpligtmatige handelingen, gelijk aan de vroegere. En de overlevering zegt ook: „De handelingen, die ieder van hen verricht heeft in eene vroegere schepping, die verricht hij weder in iedere nieuwe schepping; onder den invloed hunner vroegere

[1] Çvet. Up. VI, 18.

daden, hetzij deze boos of weldadig, zachtmoedig of wreed, goed of kwaad, waar of onwaar zijn, handelen zij; daarom heeft iemand in bepaalde daden behagen ″.

Verder, wanneer deze wereld ondergaat, blijft de potentia over en uit die potentia komt zij op nieuw voort; want anders zou men een ontstaan zonder oorzaak moeten aannemen. En men kan niet veronderstellen, dat die potentia veelvormig is. Daaruit nu moet men besluiten, dat in den van eeuwigheid af bestaanden wereldstroom de van tijd tot tijd elkander opvolgende werelden, nl. de aarde enz., groepen van levende wezens, die onderscheiden zijn in deva's, dieren en menschen, en onderscheidingen van kasten, rangen, plichten en vruchten der handelingen, volgens vaste wet geregeld zijn, evenals dit het geval is met het verband tusschen organen en objecten. Want men kan zich niet voorstellen, dat in de verschillende scheppingen het verband van organen en objecten enz. verschillend zou zijn, zoodat er b. v. een zesde orgaan met daaraan beantwoordende objecten zou bestaan.

Daar derhalve de toestanden in de verschillende wereldperioden gelijk zijn en bij de hoogere wezens herinnering van de toestanden der vroegere wereldperiode mogelijk is, zijn de bij iedere schepping ontstaande wezens telkens gelijk in naam en vorm; en daar dit zoo is, bestaat er geene tegenstrijdigheid ten opzichte van het gezag der schrift, al neemt men eene geregelde herhaling van schepping en ondergang der wereld aan. En schrift en overlevering beide leeren die gelijkheid van naam en vorm. ″De schepper schiep evenals vroeger zon en maan, hemel en aarde, luchtruim en ether″ [1]. De bedoeling is: Evenals de uit zon en maan enz. bestaande wereld in de vroegere wereldperiode geschapen was, zoo schiep het hoogste wezen ze ook in deze wereldperiode. En ook uitspraken der overlevering als: ″Aan hen die aan het einde van den wereldnacht geboren worden geeft de Ongeschapene de namen der ṛshi's en de openbaringen der Veda's; evenals in den loop der jaren de verschillende kenteekenen der jaargetijden op hun bepaalden tijd telkens op dezelfde wijze worden waargenomen, zoo ook de dingen bij den aanvang der wereldeeuwen; wat zij vroeger vertegenwoordigden, dat vertegenwoordigen zij ook thans; de tegen-

[1] Taitt. Araṇyaka X, 1, 14.

woordige deva's zijn in naam en vorm gelijk aan de vroegere" moeten hier in aanmerking genomen worden.

31. Jaimini ontkent de roeping der deva's op grond dat deze onmogelijk is bij wetenschappen als de Madhuvidyâ.

Hier keert de auteur terug tot het eigenlijke punt in kwestie, het bewijs nl. dat ook de deva's geroepen zijn tot de beoefening der Brahmawetenschap. Jaimini Acârya leert, dat de deva's daartoe niet geroepen zijn, op grond dat dit onmogelijk is ten opzichte van de Madhuvidyâ enz. Want neemt men aan, dat zij geroepen zijn tot de beoefening der Brahmawetenschap, dan moet men ook aannemen, dat zij geroepen zijn tot de beoefening der Madhuvidyâ enz., daar deze even goed tot de gewijde wetenschappen behooren. En dit is onmogelijk [1].

En waaruit blijkt verder, dat de deva's er niet toe geroepen zijn?

32. En op grond dat zij bestaan in licht.

Aan de lichtschijf, die, aan den hemel staande en dag en nacht zich rondwentelende, de wereld beschijnt, worden de deva-namen Aditya enz. gegeven; dit is algemeen erkend in de gewone beschouwing en staat ook vast op grond van de teksten. En men kan niet aannemen, dat die lichtschijf een lichaam, een hart enz., bezit en bewustzijn of behoefte aan verlossing heeft, want men weet, dat zij onbewust is evenals het leem enz. Dit geldt ook van Agni enz. Zegt men nu: Dat moge zoo zijn; maar daarin ligt geen bezwaar, daar men uit de liederen, brâhmana's, legenden, mythen en ook uit de gewone beschouwing weet, dat de deva's enz. een lichaam hebben, dan is het antwoord: Neen. De gewone beschouwing vooreerst is geenszins een kenmiddel op zich zelf; want alleen wat algemeen aangenomen wordt op grond van kenmiddelen, waarneming enz., zonder nader onderzoek, wordt gezegd erkend te zijn in de gewone beschouwing. En hier kan noch waarneming, noch een ander dier kenmiddelen beslissen. Ook de legenden en mythen hebben, daar zij van menschelijken oorsprong zijn, den steun

[1] Het hier volgende vertoog is in de vertaling weggelaten. Het komt in het kort hierop neer: De Madhuvidyâ, die in verband staat met het ritueel, handelt over de kennis van bepaalde deva's, Aditya, de Maruts, Rudra's, Vasu's enz. Nu is het ongerijmd, dat de deva's het wezen der deva's zouden leeren kennen en hen vereeren.

van een ander gezag noodig. De brâhmana's verder, die, daar zij met een voorschrift één geheel uitmaken, tot aanprijzing daarvan strekken, kunnen niet opgevat worden als op zich zelf nog ten doel hebbende, te leeren dat de deva's een lichaam enz. hebben. De liederen eindelijk, die, door de schrift voor eene bepaalde handeling bestemd en onafscheidelijk met de praktische aanwijzingen samenhangende, dienen om hetgeen daartoe behoort te noemen, zijn volgens de verklaring der uitleggers geenszins kenmiddel voor eene of andere zaak. Derhalve zijn de deva's enz. niet geroepen tot de studie van het Brahma.

33. Maar Bâdarâyana neemt het bestaan er van aan; want zij is wel mogelijk.

Het woord maar duidt de verwerping aan van het gevoelen der tegenpartij. Bâdarâyana Acârya leert, dat ook voor de deva's de roeping bestaat tot de studie van het Brahma. Want al is die roeping onmogelijk met betrekking tot de studie van wetenschappen als de Madhuvidyâ enz., waarin sprake is van deva's enz., zij is wel mogelijk met betrekking tot de studie der zuivere Brahmawetenschap, daar de roeping afhangt van behoefte aan verlossing, geschiktheid tot de studie, en van het niet bestaan van een verbod. En men mag niet, op grond dat die roeping onmogelijk is met betrekking tot sommige wetenschappen, haar ontkennen ook met betrekking tot die, waarbij zij wel mogelijk is. Alle menschen, Brahmânen enz., toch zijn ook niet bevoegd tot alle ritueele handelingen, b. v. de koningswijding enz.; dezelfde regel, die daar geldt, moet men ook hier toepassen.

En met betrekking tot de Brahmawetenschap geeft de schrift een kenteeken, waaruit blijkt dat de deva's enz. tot de studie er van geroepen zijn, daar er gezegd wordt: „Wie der deva's tot de kennis daarvan komt, die wordt het; eveneens de rshi's en de menschen” en: „Zij nu zeiden: Welaan, laat ons den geest trachten te leeren kennen, door de kennis waarvan men alle werelden en alle wenschen verkrijgt. Van de deva's begaf zich Indra, van de asura's Virojana tot Prajâpati” [1]. En ook de overlevering geeft zulke kenteekenen, als b. v. het gesprek tusschen de Gandharva's en Yâjnavalkya en dergelijke meer.

Wat nu in het vorige aphorisme gezegd is, daarop antwoorden

---

[1] Chând. Up. VIII, 7, 2.

wij: De woorden Aditya enz., al duiden zij hemellichten enz. aan, zijn tegelijk namen van bepaalde zelfbewuste, met hoogere macht begaafde wezens, nl. deva's; want zoo komen zij in de liederen en brâhmaṇa's voor.

Want krachtens hunne hoogere macht zijn de deva's in staat èn om die lichtwezens te bezielen èn om naar willekeur dit of dat lichaam aan te nemen. Want zoo wordt in de schrift, in de legende van Subrahmaṇya omtrent de bok van Medhâtiti, gezegd, dat Indra in de gedaante van een bok, Medhâtiti, den afstammeling van Kaṇva, roofde. En in de overlevering wordt verhaald, dat Aditya, in de gedaante van een man, tot Kuntî naderde. En er wordt geleerd, dat ook in het leem enz. zelfbewuste zielen wonen, daar de schrift zegt: „Het leem sprak"; „De wateren spraken" enz. En betrekkelijk Aditya enz. wordt geleerd, dat de lichtschijf, die stoffelijk is, onbewust is, maar de deva's, die ze bezielen, zijn, zooals gezegd is, zelfbewuste wezens, daar ze als zoodanig voorkomen in de liederen en brâhmaṇa's.

Wat verder gezegd is, dat de liederen en brâhmaṇa's, daar zij eene andere strekking hebben, niet kunnen dienen als bewijs, dat de deva's een lichaam hebben, daarop antwoorden wij: Of iets bewezen wordt zoo te zijn of niet, hangt hiervan af, of het al of niet in het begrip ligt, niet hiervan, of het woord al of niet eene andere strekking heeft. Want ook wanneer iemand met een ander doel langs een weg gaat, merkt hij van een op den weg liggende grashalm of veder op, dat zij bestaan. — Nu zegt men: Dat voorbeeld past hier niet, want daar heeft eene, die veder, grashalm enz. tot object hebbende, waarneming plaats en daardoor merkt men het bestaan er van op, maar in de hier besproken gevallen, bij een brâhmaṇa, dat als één met een voorschrift tot aanprijzing daarvan dient, kan men niet aannemen, dat het afzonderlijk nog de strekking heeft om iets mede te deelen. Want wanneer een zin in zijn geheel dient om een bepaald begrip aan te duiden, dient niet ook een gedeelte er van afzonderlijk om een begrip aan te duiden. B. v. in den ontkennenden zin: „Geen brandewijn drinke men" is het verbod, dat door het geheel wordt uitgedrukt, de eenige bedoeling en zijn niet de woorden „brandewijn drinke men." nog afzonderlijk een voorschrift om brandewijn te drinken. — Daarop wordt wederom geantwoord: Dat voorbeeld past hier niet; bij het verbod om sterken drank te drinken, kan men, daar de woorden slechts één zin uitmaken, uit den aard der zaak niet aannemen, dat

een gedeelte op zich zelf nog eene beteekenis heeft. Maar bij een voorschrift met een brâhma*n*a vat men eerst de woorden van het brâhma*n*a op als een afzonderlijken zin, die eene geschiedenis mededeelt, en leert het dan ten gevolge van zijne beteekenis kennen als eene aanprijzing van het voorschrift [1].

Dit geldt ook van de liederen. Bovendien, door de voorschriften voor offers ter eere van Indra en de overige deva's wordt kennis van het eigenlijke wezen van Indra enz. verondersteld. Want men kan zich Indra enz. niet zonder zijn eigenlijk wezen voor den geest roepen en men kan geen offer brengen aan een bepaalden deva zonder zich dien voor den geest te roepen. En het voorschrift zegt ook: „Bij de aanroeping richte men zijne gedachten op dien deva, aan wien de offerboter is gewijd". En de naam op zich zelf kan niet gelden voor het wezen van het object, daar er onderscheid bestaat tusschen woord en object. Men heeft dus geen recht om te ontkennen, dat krachtens het gezag van het Woord het eigenlijke wezen van Indra enz. zoodanig is als het in liederen en brahma*n*a's wordt voorgesteld.

Op dezelfde wijze kunnen ook de mythen en legenden, daar zij tengevolge van hun ontstaan rusten op de liederen en brâhma*n*a's, gelden als bewijs dat de deva's eene lichamelijke gedaante hebben. Zij kunnen ook berusten op onmiddellijke waarneming. Want er zijn dingen, die, ofschoon zij voor ons onwaarneembaar zijn, waarneembaar waren voor de Ouden. Zoo meldt de overlevering, dat Vyâsa en anderen van aangezicht tot aangezicht met de deva's enz. verkeerden. En wie mocht zeggen, dat de vroegere menschen evenmin als de tegenwoordige het vermogen bezaten om met deva's te verkeeren, die zou daarmede alle verandering in de toestanden der wereld loochenen. Die zou daarmede dan ook zeggen, dat er, evenmin als nu, ooit een kshatriya was die de geheele wereld beheerschte, en daardoor aan het voorschrift voor de koningswijding alle beteekenis ontzeggen. Die zou daarmede ook beweren, dat, evenals tegenwoordig, zoo door alle tijden heen de onderscheiding van de plichten der verschillende kasten en rangen grootendeels vervallen was, en zoo de gewijde wetenschap, waarin die onderscheiding geregeld wordt, nutteloos maken. Daaruit volgt, dat de Ouden,

[1] Eene verdere uitweiding hierover, in het oorspronkelijk nog volgende, is in de *vertaling* weggelaten.

ten gevolge van hunne buitengewone deugd, van aangezicht tot aangezicht met de deva's enz. konden verkeeren. Bovendien gewaagt de overlevering van omgang met deva's enz., verkregen door lezing van den Veda enz. Ook de ascese (Yoga), waarvan de overlevering spreekt, die het verwerven van bovennatuurlijke macht, als het vermogen om zich oneindig klein te maken enz., tot vrucht heeft, kan niet maar stoutweg geloochend worden.

En de schrift spreekt de macht der ascese uit in deze woorden: „Wanneer de vijf eigenschappen der ascese, die verbonden zijn met aarde, water, vuur, lucht en ether, zich openbaren, dan treft den Yogin, die door ascese een vurig lichaam verkregen heeft, noch ziekte, noch veroudering, noch dood."

Ook mag men het vermogen der *ṛshi's*, de zieners van liederen en brâhma*ṇ*a's, niet naar het onze afmeten. Daarom hebben legenden en mythen een welgegrond gezag. En ook de gewone beschouwing mag men, wanneer zij mogelijk is, niet voor ongegrond verklaren. Daarom kan men uit de liederen enz. besluiten, dat de deva's enz. eene lichamelijke gedaante hebben enz. En dus kunnen ook de deva's geroepen zijn tot de studie der Brahmawetenschap, daar bij hen de voorwaarden voor die studie mogelijk zijn. En zoo alleen komen ook de voorstellingen omtrent een trapsgewijze voortgaan op den weg der verlossing tot haar recht.

34. Want er wordt gezinspeeld op zijn verdriet bij het hooren van die verachtelijke uitdrukking; omdat hij daarin liep.

Evenals boven uitgemaakt is, dat de roeping tot de studie der gewijde wetenschappen niet beperkt is tot de menschen, maar ook voor de deva's bestaat, zoo wordt ook beweerd, dat die roeping niet beperkt is tot de tweemaal geborenen, maar ook bestaat voor de çûdra's. Tot weerlegging dier meening dient deze paragraaf.

De meening, dat ook de çûdra tot de studie is geroepen, wordt verdedigd op grond dat bij hem behoefte en geschiktheid kunnen bestaan en dat niet, evenals in de schrift gezegd wordt: „Daarom is de çûdra niet bevoegd om te offeren", zoo ook eene bepaling voorkomt, dat hij onbevoegd is tot studie. En de reden, waarom hij de bevoegdheid tot ritueele handelingen mist, dat hij nl. het heilige vuur niet mag ontsteken, ontzegt hem de bevoegdheid tot de studie der gewijde wetenschappen niet. Want iemand zonder Avahanîya-vuur kan zeer goed de gewijde wetenschap

beoefenen. En er is een kenteeken, dat de bevoegdheid der çûdra's bevestigt; want in de Samvargavidyâ wordt Jânaçruti, de achterkleinzoon van Janaçruta, die begeerig is om te leeren, met den naam çûdra aangesproken [1]. En Vidura en andere leden der çûdrakaste muntten volgens de overlevering door kennis uit. Derhalve bezit een çûdra de bevoegdheid tot de beoefening der gewijde wetenschappen. —

Hierop antwoorden wij: De çûdra bezit die bevoegdheid niet, omdat hij de Veda's niet mag lezen. Want wie de Veda's gelezen heeft en den zin der Veda's verstaat, die is bevoegd tot datgene wat daarin behandeld wordt. De çûdra nu mag de Veda's niet lezen, omdat aan de lezing der Veda's de inwijding in de leer moet voorafgaan en deze het voorrecht is van de drie hoogere kasten. Wat nu de behoefte betreft, die geeft bij ontbreken der geschiktheid de bevoegdheid niet. Ook bloote geschiktheid naar wereldschen maatstaf geeft die bevoegdheid niet; want voor iets, dat met de heilsleer in betrekking staat, wordt geschiktheid volgens de eischen dier leer gevorderd; en die geschiktheid is den çûdra ontzegd, doordat hem het lezen der Veda's ontzegd is. Wat nu betreft het voorschrift dat de çûdra niet bevoegd is om te offeren, daarin wordt ook uitgesproken dat hij niet bevoegd is tot de studie der gewijde wetenschap, daar er een regel voorafgaat en een regel algemeen is. Het kenteeken nu, dat gij vindt in den naam çûdra, voorkomende in de Samvargavidyâ, dat is geen kenteeken, want daar wordt geen algemeene regel gegeven. Immers alleen een kenteeken dat voorkomt na het uitspreken van een algemeene regel duidt iets aan en hier is geen regel. Wel is waar zou het woord çûdra daar kunnen bewijzen, dat de çûdra bevoegd was tot de studie der Samvargavidyâ alleen, daar deze het object is, niet tot de studie van alle gewijde wetenschappen, maar daar het voorkomt in een brâhmana, kan het niets bewijzen voor de bevoegdheid van den çûdra. En men kan dien naam çûdra daar ook laten slaan op iemand, die de bevoegdheid tot studie bezit. Nl. op deze wijze: Jânaçruti werd verdrietig, toen hij door de zwaan verachtelijk over zich hoorde spreken, en op dat verdrietig worden zinspeelt de rshi Rainka door den naam çûdra, om hem daardoor zijne bovennatuurlijke kennis te toonen. Dit moet de beteekenis zijn, daar een lid der çûdrakaste de bevoegdheid tot studie niet

---

[1] *Chând. Up. IX*, 2, 2.

bezit. — Maar hoe wordt in het woord çûdra op dat verdrietig worden gezinspeeld? — Daarop antwoordt de auteur: Omdat hij daarin liep; want de deelen van het woord çûdra kunnen beteekenen: hij liep in het verdriet; of: hij werd door verdriet overvallen; of: verdrietig liep hij naar Rainka. En de gewone beteekenis van het woord is hier onmogelijk [1]. En dit blijkt de beteekenis te zijn in dit verhaal.

35. En het blijkt hieruit, dat later in de vermelding van Caitraratha een kenteeken gegeven wordt dat hij een kshatriya was.

En Jânaçruti kan geen lid der çûdrakaste zijn geweest, daar men later in dit hoofdstuk een kenteeken vindt, waaruit blijkt dat hij een kshatriya was; hierin nl., dat hij genoemd wordt tegelijk met Abhipratâri, uit het geslacht der Caitraratha's. Want in het vervolg der pericoop over de Samvargavidyâ wordt de kshatriya Abhipratâri vermeld: „Bij Çaunaka, uit de familie der Kapeya's, en Abhipratâri, uit de familie der Kâkshaseni's, wien een maaltijd opgedragen was, bedelde een Brahmaleerling [2]". En dat Abhipratâri een Caitraratha was, moet men opmaken uit zijne betrekking tot een Kâpeya. Want de betrekking van de Caitraratha's tot de Kâpeya's blijkt uit de woorden: „Daarbij traden de Kâpeya's als offerpriesters voor Caitraratha op." Offerpriesters van ééne familie nu doen gewoonlijk dienst bij leden van ééne familie. En ook uit de woorden: „Uit hen werd een heer der kshatriya's, met name Caitrarathi, geboren", moet men besluiten, dat hij een kshatriya was. Dat nu Jânaçruti met den kshatriya Abhipratâri bij dezelfde wetenschap vermeld wordt, duidt aan dat ook hij een kshatriya was. Want gewoonlijk worden alleen lieden van dezelfde kaste te zamen vermeld. En uit het zenden van zijn wagenmenner en uit meer dergelijke blijken van zijne hoogheid blijkt dat Jânaçruti een kshatriya was. Derhalve bezit de çûdra de bevoegdheid tot studie niet.

36. En uit de vermelding der inwijding en het

[1] De bedoeling is: Daar de gewone beteekenis hier niet past, moet çûdra hier opgevat worden als samenstelling van *çuç*, verdriet, met het werkwoord *dravati*, loopen.

[2] Chând Up. IV, 3, 5.

zeggen dat de çûdra deze niet deelachtig kan worden.

En dat de çûdra niet bevoegd is tot de studie, blijkt hieruit, dat in de plaatsen, die handelen over de gewijde wetenschap, melding gemaakt wordt van de plechtigheden der inwijding in de leer enz. „Hij wijdde hem in in de leer"; „Hij naderde hem zeggende: Leer mij, o heer!"; „Op het Brahma zich toeleggende, in het Brahma verdiept, het hoogste Brahma zoekende, gingen zij met een brandhout in de hand tot den eerwaarden Pippalâda zeggende: Hij zal ons dat alles verklaren"[1]; „Hen in de leer ingewijd hebbende." Op al deze plaatsen wordt de inwijding in de leer vermeld. Dat nu de çûdra de inwijding niet deelachtig kan worden, wordt gezegd in de overlevering, die hem noemt „eenmaal geboren", in de woorden: „De çudra is de vierde kaste en eenmaal geboren", en blijkt ook uit woorden als: „Voor den çûdra bestaat er geen zonde en hij kan de inwijding niet deelachtig worden" en dergelijke.

37. En hieruit, dat hij er toe overging, nadat de ander had getoond dat hij het niet was.

En dat de çûdra niet bevoegd is tot de studie, blijkt hieruit, dat Gautama er toe overging om Jâbâla in de leer in te wijden en te onderwijzen, nadat deze door de waarheid te spreken getoond had dat hij geen çûdra was, hetgeen aangewezen wordt in de woorden: „Alleen een Brahmaan kan zoo spreken; breng mij een brandhout, beste! ik zal u in de leer inwijden; gij zijt niet van de waarheid afgeweken."[2]

38. En hieruit, dat de overlevering hem het hooren en lezen van den Veda en het daarin behandelde verbiedt.

En dat de çûdra niet bevoegd is tot de studie, blijkt hieruit, dat de overlevering hem het hooren en het lezen van den Veda en het daarin behandelde verbiedt. Het hooren van den Veda, het lezen er van en het kennen en volbrengen van hetgeen in den Veda behandeld wordt, wordt in de overlevering den çûdra verboden. Het verbod om den Veda te hooren vooreerst ligt in de woorden: „Wanneer hij hoort naar het lezen van den

[1] Praçna-Up. I, 1.
[2] *Chând. Up. IV, 4, 5.*

Veda, zal men zijne ooren vullen met lood en lak" en: "De çûdra is eene wandelende begraafplaats; daarom mag de Veda niet gelezen worden in zijne tegenwoordigheid". Daaruit volgt dat ook het lezen hem verboden is; want hoe zou iemand, in wiens tegenwoordigheid de Veda niet gelezen mag worden, hem zelf mogen lezen? En het wordt uitdrukkelijk verboden in de woorden: "Spreekt hij hem uit, dan worde zijne tong uitgesneden; kent hij hem van buiten, dan worde zijn lichaam gespleten." En daaruit volgt van zelf, dat hem het kennen en volbrengen van hetgeen in den Veda behandeld wordt verboden is. En dat wordt uitdrukkelijk gezegd in de woorden: "Men geve geen onderricht aan den çûdra" en: "Lezen van den Veda, offer en weldadigheid zijn de plichten der tweemaal geborenen." Hun nu, bij wie krachtens de in een vroeger leven verkregen vorming kennis ontstaat, zooals bij Vidura, Dharma, Vyâdha enz., kan het genieten van de vrucht der kennis niet ontzegd worden, daar deze absoluut is; en blijkens het voorschrift der overlevering: "Deze doe men de vier kasten hooren" zijn de leden der vierde kaste bevoegd tot het leeren der mythen. Maar het staat vast, dat de çûdra's niet bevoegd zijn tot studie, die op den Veda berust.

39. Het blijkt uit het sidderen.

Het incidenteele onderzoek naar de bevoegdheid tot studie is geëindigd; nu keeren wij tot ons eigenlijk onderwerp, het onderzoek van de beteekenis van teksten, terug.

"De geheele wereld beeft (beweegt zich) in den levensgeest, waaruit zij voortgekomen is, een voorwerp van groote vrees, een geweldigen bliksem; zij, die dat kennen, worden onsterfelijk [1]". Deze tekst wordt in dit aphorisme bedoeld, daar "sidderen" hetzelfde beteekent als "beven". In dezen tekst wordt gezegd, dat de geheele wereld, op den levensgeest rustende, zich beweegt; er wordt een oorzaak van groote vrees, voorgesteld als een geweldige bliksem, genoemd en gezegd, dat men door die te kennen de onsterfelijkheid bereikt. Wie is hier die levensgeest en wat is die vreesverwekkende bliksem? Daar dit niet zeker is, moet het onderzocht worden.

Bij dat onderzoek wordt door sommigen, op grond van het gewone spraakgebruik, de meening verdedigd, dat die levensgeest de in vijf werkingen zich openbarende wind is en die bliksem

[1] Kath. Up. VI, 2.

het onweder, zoodat hier de macht van den wind beschreven wordt. Want de geheele wereld beweegt zich in den vijfvoudigen, met den naam „levensgeest" (adem) aangeduiden wind en door den wind ontstaat de geweldige, vreesverwekkende bliksem. Want wanneer de wind zich vormt tot wolken, dan, zoo leeren de natuurkenners, ontstaat weerlicht, donder, regen en bliksem. En door kennis van den wind komt men tot onsterfelijkheid. Want zoo zegt de schrift elders: „Wind zijn de enkele deelen, wind is het geheel; hij die dus weet weert den dood af." [1] Men moet dus hier denken aan den wind. —

Daarop antwoorden wij: Men moet hier denken aan het Brahma; dit blijkt uit de beschouwing van hetgeen voorafgaat en hetgeen volgt. Want wij merken op, dat er in het voorafgaande en in het volgende gedeelte van dit boek sprake is van het Brahma en hoe zouden we dan kunnen aannemen, dat hier, daartusschen in, plotseling gesproken werd van den wind. In hetgeen voorafgaat vooreerst, in de woorden: „Dat alleen noemt men het reine, dat alleen het Brahma, dat alleen het onsterfelijke; daarop rusten alle werelden, dat gaat niemand te boven", is sprake van het Brahma en daarvan alleen is ook in dit vers sprake, zooals hieruit blijkt, dat het daarop onmiddellijk volgt en dat hier, in de woorden: „De geheele wereld beweegt zich in den levensgeest, evenals daar, gesproken wordt van den grondslag der wereld. Ook wordt het woord „levensgeest (adem)", blijkens de uitdrukking: „de adem des adems", van den hoogsten geest gebruikt. Ook dit, dat hij alles doet bewegen, is alleen toepasselijk op den hoogsten geest, niet op den wind; zoo wordt er gezegd: „Niet door uitademen, noch door inademen leeft eenig sterveling, maar zij leven door dat andere, waarop deze beide berusten" [2]. Ook in hetgeen volgt, in de woorden: „Uit vrees voor hem brandt het vuur, uit vrees voor hem schijnt de zon, uit vrees voor hem loopen Indra en de wind en de dood als de vijfde", is er sprake van het Brahma, niet van den wind, daar er een oorzaak van vrees wordt genoemd voor de geheele wereld met inbegrip van den wind; en daarvan is ook in dit vers sprake, zooals hieruit blijkt, dat het daaraan onmiddellijk voorafgaat en dat hier, in de woorden: „een voorwerp van groote vrees,

---

[1] Çat. Brâhm. XVI, 4, 3, 6.

[2] *Kath. Up. V, 5.*

een geweldige bliksem", evenals daar, van een oorzaak van vrees gesproken wordt. Het woord "bliksem" wordt gebruikt, omdat het Brahma daarmede hierin overeenkomt, dat het een oorzaak van vrees is. Want evenals iemand, denkende: "Daar zal een geweldige donderbui op mijn hoofd neerkomen, wanneer ik zijn bevel niet volbreng", uit vrees daarvoor stipt het bevel van den koning opvolgt, zoo volbrengt de wereld, Agni, de wind, de zon enz., uit vrees voor het Brahma stipt hare taak en daarom wordt het Brahma met den vreesverwekkenden bliksem vergeleken. En zoo zegt de schrift elders van het Brahma: "Uit schrik voor hem waait de wind, uit schrik voor hem gaat de zon op, uit schrik voor hem loopen Agni, Indra, en de dood als de vijfde" [1]. Ook hieruit, dat gezegd wordt dat de kennis er van onsterfelijkheid tot vrucht heeft, blijkt dat het het Brahma is. Want door het Brahma te kennen bereikt men de onsterfelijkheid, zooals blijkt uit het lied: "Door hem te kennen komt men den dood te boven; daar is geen andere weg om op te stijgen" [2]. Wat nu ergens gezegd wordt, dat men door den wind te kennen onsterfelijk wordt, dat is slechts betrekkelijk waar. Want daar wordt vervolgens, overgaande tot een ander onderwerp, de hoogste geest genoemd en dan in de woorden: "Al het andere is vergankelijk" gezegd, dat de wind enz. vergankelijk zijn. Ook uit het in dit boek behandelde onderwerp moet men besluiten, dat hier de hoogste geest bedoeld wordt, daar in de woorden: "Zeg mij dat, wat gij kent, dat niet bestaat in verdienste noch in schuld, niet in dit geheel van oorzaak en gevolg, niet in iets verledens, noch in iets toekomends" [3] gevraagd is naar den hoogsten geest.

40. Het licht is het Brahma; dit blijkt uit hetgeen men ziet.

De in volmaakte rust verkeerende, uit dit lichaam uitgaande en het hoogste licht bereikende, openbaart zich in zijne eigene gedaante"; aldus leest men [4]. Hier is het de vraag, of met dat licht het gewone licht, dat de duisternis verdrijft en object is van het gezichtsorgaan, of wel het hoogste Brahma wordt bedoeld.

---

[1] Taitt. Up. II, 8.
[2] Çvet. Up. III, 8; VI, 15.
[3] Kath. Up. II, 14.
[4] Chând. Up. VIII, 12, 3.

De meening, dat het gewone licht wordt bedoeld, wordt verdedigd op grond dat dat de gewone beteekenis van het woord is. Want in I, 1, aph. 24 is op grond van het verband het woord „licht”, met voorbijgaan van de eigenlijke beteekenis, verklaard als naam van het Brahma; maar hier bestaat niet, zooals daar, eene reden om de eigenlijke beteekenis voorbij te gaan. En zoo wordt in het Na*d*ikha*nd*a, in de woorden: „Dan, wanneer de ziel uitvaart, dan vaart zij met de stralen omhoog” [1], geleerd, dat hij die begeerig is naar verlossing de zon bereikt. Daarom wordt hier met het woord „licht” het gewone licht aangeduid. —

Daarop antwoorden wij: Het hoogste Brahma alleen wordt bedoeld met dat licht. Dit blijkt uit hetgeen men ziet. Want men ziet, dat in dit hoofdstuk het Brahma doorloopend het onderwerp der behandeling is. Want in den aanhef van het hoofdstuk wordt in de woorden: „de geest, vrij van euvel” enz. die geest aangewezen als het object, dat men moet zoeken en trachten te leeren kennen, en blijkens de woorden: „Maar deze alleen zal ik u verder verklaren” gaat de spreker steeds over datzelfde onderwerp door. En het blijkt ook hieruit, dat hij het onlichamelijk zijn, uitgedrukt in de woorden: „Wanneer hij onlichamelijk is, treffen lief en leed hem niet”, het bereiken van het licht noemt, terwijl onlichamelijk zijn alleen dan mogelijk is, wanneer de ziel Brahma geworden is. Het blijkt verder uit de nadere beschrijving „het hoogste licht” en „Dat is de hoogste ziel”. Wat nu gezegd is, dat van hem, die begeerig is naar verlossing, geleerd wordt dat hij de zon bereikt, dat is niet de volkomen verlossing, daar het verbonden is met een bepaalde weg en wijze van uitgaan. Want bij volkomen verlossing bestaan deze niet, zooals wij later zullen aantoonen.

41. De ether is het Brahma; dit blijkt hieruit, dat hij voorgesteld wordt als iets anders dan naam en vorm.

„Ether is de regelende kracht van naam en vorm; dat, waarin deze zijn, dat is het Brahma, dat is het onsterfelijke, dat is de geest”; aldus leest men [2]. Is hier met dat woord

[1] Chând. Up. VIII, 6, 5.
[2] Chând. *Up. VIII*, 14, 1.

„ether" het hoogste Brahma of het gewone element ether bedoeld?

Volgens sommigen moet men aannemen, dat het element bedoeld is, daar dit de gewone beteekenis is van het woord „ether" en het regelen van naam en vorm daaraan kan toegeschreven worden, daar de ether (ruimte) aan naam en vorm (de phaenomena) plaats geeft, terwijl hier een duidelijk kenteeken van het Brahma niet voorkomt, daar niet gezegd wordt, dat hij schepper is enz. —

Hierop antwoordt de auteur: Het hoogste Brahma alleen kan hier met het woord „ether" bedoeld zijn; dit blijkt hieruit, dat hij voorgesteld wordt als iets anders dan naam en vorm. Want in de woorden: „Dat, waarin deze zijn, dat is het Brahma" spreekt hij van den ether als iets anders dan naam en vorm. En behalve het Brahma kan er niets anders bestaan dan naam en vorm, daar de geheele phaenomenale wereld in namen en vormen alleen gescheiden is. Verder kan het onafhankelijk regelen van naam en vorm alleen aan het Brahma toegeschreven worden, daar de schrift het Brahma als den schepper noemt, blijkens de woorden: „Laat ik, deze drie deva's met mijn geest, de ziel, bezielende, namen en vormen afscheiden" [1]. — Maar wordt daar niet uitdrukkelijk ook aan de ziel het regelen van naam en vorm toegeschreven? — Zeker; maar zij worden daar als niet onderscheiden voorgesteld. En door het regelen van naam en vorm te noemen, wordt reeds gezegd dat hij de schepper is en dus een kenteeken van het Brahma genoemd. En de woorden: „Dat is het Brahma, dat is het onsterfelijke, dat is de geest" zijn kenteekenen, dat hier sprake is van het Brahma. Dit aphorisme is een vervolg van I, 1, aph. 23.

42. Dat het Brahma bedoeld is, blijkt hieruit, dat het bij den toestand van slaap en van dood genoemd wordt naast en onderscheiden van de ziel.

In het zesde boek der Bṛhad-Araṇyaka wordt gevraagd: „Welke is de geest" en het antwoord luidt: „De rede in de levensgeesten, het licht binnen in het hart, de ziel [2]" en daarop volgt eene verdere uitweiding over den geest. Nu is

---

[1] Chând. Up. VI, 3, 2.

[2] Bṛh. Ar. Up. IV, 3, 7.

het de vraag of het doel van dezen tekst is het wezen van de aan de eindige wereld gebonden ziel te beschrijven, of wel om het wezen van den boven die wereld verheven geest te doen kennen. De eerste opvatting wordt verdedigd op grond van hetgeen voorkomt in den aanhef en het slot dezer pericoop. Want in den aanhef zijn de woorden „De rede in de levensgeesten” een kenteeken der lichamelijke ziel en in het slot wordt deze wederom genoemd in de woorden: „De rede in de levensgeesten, dat is de groote, ongeschapen geest” en zonder daarvan af te gaan wordt ook in het midden, in de vermelding van den toestand van waken, deze alleen besproken. —

Hierop antwoorden wij: Deze pericoop heeft ten doel het hoogste wezen te doen kennen, niet de lichamelijke ziel te beschrijven. Dit blijkt hieruit, dat bij den slaap en den dood het hoogste wezen genoemd wordt naast en onderscheiden van de lichamelijke ziel. Bij den slaap vooreerst wordt in de woorden: De ziel, opgenomen in den intelligenten geest, kent niets buiten of binnen zich [1]” het hoogste wezen onderscheiden van de lichamelijke ziel. Daar toch moet de ziel zijn de lichamelijke ziel, daar van deze, aan wie als het kennende subject het kennen van uitwendige en inwendige objecten eigen is, kan gezegd worden, dat zij ze dan niet kent. De intelligente geest moet het hoogste wezen zijn, daar dit eeuwig onafscheidbaar is van de intelligentie, die zich in alwetendheid openbaart. Zoo wordt ook bij de vermelding van den dood, in de woorden: „De lichamelijke ziel, het ik, in den intelligenten geest opgenomen, verlaat het lichaam en gaat heen”, het hoogste wezen onderscheiden van de ziel; want daar moet de lichamelijke ziel wederom zijn de individueele ziel, daar deze de beheerscheres is van het lichaam, en de intelligente geest moet het hoogste wezen zijn. Derhalve wordt hier het Opperwezen alleen bedoeld, daar het bij den slaap en den dood genoemd wordt onderscheiden van de individueele ziel.

Wat nu gezegd is, dat deze pericoop handelt over de lichamelijke ziel, daar in den aanhef, in het slot en in het midden kenteekenen van deze voorkomen, daarop antwoorden wij: In den aanhef vooreerst is in de woorden „De rede in de levensgeesten” niet het wezen der aan de eindige wereld gebonden ziel

---

[1] *Brh. Ar. Up. IV*, 3, 21.

het doel, maar het doel van den spreker is, deze wederom noemende, te leeren dat zij één is met het hoogste Brahma; want uit het laatste gedeelte van dat vers: „schijnbaar denkt hij, schijnbaar beweegt hij zich" blijkt, dat de bedoeling is, de functies der aan de eindige wereld onderworpen ziel te ontkennen. Zoo eindigt de spreker in het slot ook evenals hij begonnen is: „De rede in de levensgeesten, dat is de groote ongeschapen geest", d. w. z.: De rede in de levensgeesten, die de eindige ziel genaamd wordt, dat is, zooals wij aangetoond hebben, geen ander dan de groote, ongeschapen geest, dan het Opperwezen. Maar wie meent, dat, blijkens de vermelding van den toestand van waken, in het midden de aan de eindige wereld onderworpen ziel bedoeld wordt, die kan zich naar het oosten keerende tegelijk zich ook naar het westen keeren; want met die vermelding van den toestand van waken wordt niet bedoeld, dat de ziel in dien toestand verkeert en eindig is, maar juist dat zij daaraan niet gebonden en oneindig is. Dit blijkt hieruit, dat Janaka telkens vraagt: „Zeg mij dat hoogere, dat tot verlossing leidt" en Yâjnavalkya telkens antwoordt: „De ziel wordt daardoor niet bezoedeld, want zij is geheel vrij" en hem leert: „Niet bezoedeld door verdienste, niet bezoedeld door schuld; want dan is zij alle leed te boven." Daaruit blijkt dat deze pericoop ten doel heeft het aan de eindige wereld niet gebonden wezen te doen kennen.

43. Uit de woorden „heer" enz.

En dat deze pericoop ten doel heeft het aan de eindige wereld niet gebonden wezen te doen kennen, blijkt ook hieruit, dat daarin woorden als „heer" enz. voorkomen, die dat wezen aanduiden en strijden met het wezen der aan de eindige wereld gebonden ziel. „Hij is de meester, de beheerscher, de heer van alles", deze en dergelijke beschrijvingen drukken het wezen uit van den aan de eindige wereld niet gebonden geest. En woorden als: „Door goede daden niet grooter, doch slechte niet kleiner wordende" enz. strijden met het wezen der aan de eindige wereld gebonden ziel. Daaruit blijkt, dat hier sprake is van het aan de eindige wereld niet gebonden Opperwezen.

Einde van het derde hoofdstuk.

LEESTAFEL.

DE MALEISCHE ATLAS VAN DEN HEER W. F. VERSTEEG.

Wanneer een werk bij zijn verschijnen reeds aanstonds door tijdschriften en dagbladen met uitbundigen lof begroet wordt en spoedig daarop zijn schrijver een eersten prijs bezorgt op een internationaal congres in een der hoofdsteden van Europa; dan is het natuurlijk, dat, zoo het onderwerp waarover het handelt, ons eenig belang inboezemt, ook de wensch bij ons opkomt er wat meer te weten. Wij schaffen het ons aan en vormen ons eigen oordeel er over en zijn het eens met den lof die er aan toegezwaaid wordt of komen daartegen op. Is het in een taal vervat, die wij niet verstaan, dan rekenen wij op anderen, voor wie die vreemde taal zulk een beletsel niet is om er zich mee bekend te maken. Komt echter niemand van die wij het mochten verwachten er nog eens op terug, dan houden wij het er voor dat allen het omtrent de hooge waarde van het werk eens zijn, en met anderen er over sprekende helpen wij mee den lof er van uittebreiden, die dan als het kringetje in 't water steeds in omvang toeneemt.

Aan het hoofd van dit stukje staat de titel van een werk waarop het hier gezegde zich vrij wel laat toepassen. Dat de Maleische atlas van den heer Versteeg in het Tijdschrift van N. I. met uitdrukkingen, die van de grootste ingenomenheid getuigen, werd aangekondigd en door een niet minder ingenomen jury van het Parijsche congres voor aardrijkskunde den hoogten prijs, een „lettre de distinction” werd waardig gekeurd, is bekend genoeg. Het werk verdient dus, al was het alleen om al dien lof en eer, dat wij er nader kennis mee maken.

Beginnen wij met te onderzoeken wat de aanleiding tot die uitgaaf geweest is en op welke wijs de heer Versteeg begrepen heeft zich van zijne taak te moeten kwijten. Hooren wij daartoe

wat hij daarvan zegt in het Inleidend woord dat in het zesde nommer van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig genootschap te vinden is. De heer Versteeg zegt daar het volgende: „Het denkbeeld om een school- of volks-atlas te bezitten, „ingericht naar de behoeften van Nederlandsch Indië, is geenszins nieuw. Voor jaren was daarvan reeds sprake bij het „bestuur der Maatschappij „Tot nut van den Javaan„; doch „de zaak kwam niet tot stand; wat de uitvoering toen verhinderde is niet ten volle bekend. De behoefte aan zoodanig „werk werd intusschen levendiger gevoeld, naarmate ernstiger „pogingen werden aangewend om het inlandsch onderwijs in „Ned. Indië uit te breiden en op beteren voet te brengen, „en de voorstellen van den Hoofdinspecteur van dat onderwijs, „Mr. J. A. van der Chijs, om die taak van regeeringswege „te doen uitvoeren, vonden een gunstig gehoor, ten gevolge „waarvan in 1872 tot deze uitgave werd besloten. — Men „had zich daarbij te voegen naar de beginselen bij dat inlandsch „onderwijs aangenomen, en deze verschillen in meer dan een „opzicht van hetgeen elders wordt toegepast. — Wordt b. v. „in Britsch-Indië het onderwijs aan de onderscheidene aldaar „wonende volkeren zooveel mogelijk in de Engelsche taal gegegeven, in Ned. Indië geschiedt dit in het Maleisch. Dit „moest dus ook de taal van den Atlas wezen. Niet alleen de „gewone aardrijkskundige benamingen als „zee, land, rivier, „kaap enz.„, behoorden in die taal te worden overgebracht, „hetgeen trouwens weinig bezwaar opleverde, wijl de zeevarende „Maleiers het meerendeel dier woorden sedert eeuwen bezitten, „maar dit werd ook vereischt voor eenige onmisbare woorden „behoorende tot de wiskundige aardrijkskunde, zooals „evenaar, „keerkring, poolslengte, breedte enz.„ Dit bood meerdere zwarigheden aan, wijl de Maleier die namen over het algemeen nog „niet kent; men heeft gemeend het best te doen door deze „soort van namen hoofdzakelijk aan het Arabisch te ontleenen, „aangezien de Maleische taal zelve toch ook overigens daarvan „reeds zooveel heeft overgenomen. — Maar er was meer te „doen, wilde men zich ingevolge het aangenomen beginsel verstaanbaar maken voor den inlander. — De eigennamen van „landen, zeeën, rivieren, steden, enz. op de kaarten dienden „voor zooveel noodig te worden vermaleischt, althans op zoodanige wijze te worden geschreven als een Nederlander zich „kan voorstellen die te hooren, wanneer zij door een Maleier

„worden uitgesproken. — Dit was voorzeker niet gemakkelijk „en er wordt dan ook in geenen deele beweerd, dat het werk „ „in dit opzicht geheel naar eisch is geslaagd. Hetgeen in dien „zin geleverd is, neme men als een eerste proeve, die zonder „twijfel nog voor veel verbetering vatbaar is.” Hierna spreekt de heer V. over de keus der kaarten en verontschuldigt er zich over dat de schoolatlas van lieverlede meer uitgebreidheid kreeg, waardoor hij nu echter ook in wijder kringen meer bruikbaar zal worden. Wij zullen later ook over deze zaken spreken, doch houden ons vooreerst met de taal bezig.

Slaan wij de eerste kaart op. Het is een wereldkaart, *gambar doenia*, zoo als het daar heet. Die vertaling is slecht Maleisch. Dat woord *gambar* wordt wel voor kaart gebruikt, ofschoon het eigenlijk afbeelding beteekent, maar de Maleijers noemen een kaart liever *pĕta*, een woord dat in de Engelsche Maleische schoolboekjes die al voor jaren te Singapore gedrukt werden en wat de taal betreft, in 't algemeen gesproken, zeer ver de voorkeur verdienen boven de onze, steeds in die beteekenis gebruikt wordt. Een uitstekend kenner der Maleische taal, de heer Klinkert, beweert zelfs dat *gambar* niet eens Maleisch maar Javaansch is, ofschoon de Maleijers het verstaan. 't Is niet noodig die quaestie hier uit te maken, doch in allen gevalle zal iemand die het woord *pĕta* kent niet aarzelen het voor kaart boven *gambar* te verkiezen. En wie die met de scheepstermen bekend is, zou niet weten dat men toch ook bij ons zeekaart door *pĕta laoet* uitdrukt? — En zoo beteekent nu ook dat andere woord *doenija* of *doenia* wel wereld, maar eigenlijk slechts in geestelijken zin, d. i. deze wereld in tegenoverstelling van de andere, dit leven tegenover dat hier namaals. Een groot vorst, een koning der wereld, zoo als oostersche fantasie hem noemt, is niet *sjah doenija*, maar *sjah alam*, een vorst van al wat er zich op aarde bevindt. In het woord wereldkaart is met wereld de Aarde, in het Maleisch *boemi*, bedoeld. Doch op zoo iets let de Hollander in Indië niet wanneer hij Maleisch spreekt, en zoo is dus dat woord maar vertaald door *gambar doenia*, dat ook de Maleijer wel zal leeren verstaan en gebruiken, in plaats van door het betere *pĕta boemi*. — Of nu verder met die woorden waarvan er twee boven en een onder de beide halfronden staan en die natuurlijk het oostelijk en westelijk halfrond moeten beteekenen, gemeend is *sabelah* (l. sabĕlah, met doffe e) *boemi barat*, *sabĕlah boemi timoer*, bij elkaar, of sabĕlah boemi,

halfrond, en dan ter onderscheiding er onder oost en west, is niet duidelijk, omdat wij gewoon zijn die drie woorden te vereenigen en wat het Maleisch betreft de eene uitdrukking al niet veel voor heeft bij de andere en het dus voor den Maleijer wellicht gewenscht ware geweest de woorden niet te scheiden, wanneer zij bij elkaar behooren. Maar de uitdrukking zelf is, zoo als ik zeide, in beide gevallen onjuist. *Sabĕlah* wordt namelijk alleen gebruikt van de eene van twee zaken die wel gescheiden zijn, doch als paar bij elkaar behooren, zoo als bijv. zijn eene (of andere) hand, *sabĕlah tangannja; kadoewa bĕlah matanja*, zijn beide oogen; maar bij de Aarde heeft zoo iets niet plaats. Wel zegt men, bijvoorbeeld van den bliksem: *mĕmbĕlah boemi*, den grond splijten, in den grond slaan, en kan men zich dus een *sabĕlah boemi* als het eene stuk van de zoo gespleten aarde voorstellen; doch dit is hier natuurlijk de bedoeling niet: dat de aarde ooit werkelijk zou gespleten zijn, zoo als in der tijd de maan die Mohammed eerst in zijn mouw gestoken had en die er uit komende zich in tweeën deelde, daarvan heeft de Maleijer nooit gehoord. Wel gebruikt men het woord *sabĕlah* bij het begrip bol, in het Maleisch *boelatan*, zoodat het beter geweest ware oostelijk (westelijk) halfrond uit te drukken door *boelatan* (eig. *boelatan boemi*) *sabĕlah timoer* (*barat.*)

De werelddeelen worden *benoewa* (l. *bĕnoewa*) genoemd en te recht onderscheiden van de landen op zich zelf, *tanah*, ofschoon er onder deze zijn die de Maleijer, die aan zulk een onderscheiding nooit behoefte gehad heeft, ook wel *bĕnoewa* noemt. — De zeeën heeten *semoedra* (l. *sĕmoedra*), oceaan en *laoet*, zee. Omtrent het eerste woord kan men van meening verschillen; ik voor mij zou *sĕmoedra* niet boven *laoet* verkiezen en liever dit ééne Maleische woord gebruiken voor de beide Hollandsche. *Sĕmoedra* is geen gewoon woord. De Maleijer maakt tusschen oceaan en zee geen onderscheid. Die onderscheiding is dan ook noodeloos en willekeurig. Hier heet de Indische zee niet zoo en aan den grooten Oceaan, ofschoon deze de eerste aanspraak op dien naam schijnt te hebben en hij hem ook op deze kaart draagt, komt hij eigenlijk in 't geheel niet toe. Ik zou dus den Maleijer die verschillende namen liever gespaard hebben. — De noordelijke en zuidelijke IJszeeën heeten op de kaart zee van de noordpool en zee van de zuidpool: het is toch niet om de moeijelijkheid van de vertaling van het woord IJszee te ontgaan? wat ijs in het Maleisch is, behoef ik iemand die

in Indië geweest is wel niet te vertellen. Maar waarom dan in plaats van dien gewonen en beteren naam, in het Maleisch *laoet ajar bĕkoe*, een anderen gesteld, dien de Maleijer geheel anders opvat, t.w. als de zee rondom de pool en niet tot nog bezuiden den poolcirkel, tot zoover het ijs reikt, iets dat vooral verkeerd zal zijn wanneer het eenmaal waar mocht blijken, althans van de noordpoolzee, dat die een ijsvrije zee zou wezen? — Maar dat *laoet koetoeb oetara*, zee van de noordpool, is althans geen Maleische taalfout. — Dit zou men niet kunnen getuigen van *laoet tengah* (l *tĕngah*), zoo als ik voor Middellandsche zee vind. *Laoet tĕngah* is wel goed Maleisch, maar beteekent geheel iets anders dan er mee bedoeld is, het beteekent middelzee, zoo dat de Maleische schoolknaap zijn best zal doen de beide andere zeeën op te zoeken, waar tusschen deze midden in ligt. Het had moeten zijn *laoet mĕnĕngah tanah*. In den omtrek van de Middellandsche zee stuit ik wederom op andere zaken. Waarom Egypte *Tanah Mesir* (l. *Mĕsir*) en de Roode zee *Laoet Kolzoem* genoemd, zoo als in 't Arabisch, maar Marokko, Algiers niet op zijn Arabisch? *Tanah Magrab* is den Maleijer anders even goed bekend als *Mĕsir*. Ik zou beide namen gewenscht hebben, de Arabische en de gewone, want zoo hij nu eens van *Tanah Igip* of *Idjip* en van de *Laoet merah* hoort, dat toch zeer mogelijk is in dezen tijd, dan helpt hem zijn atlas niets. Mij dunkt het ware praktischer geweest. — Onmiddellijk aan de noordkusten van Afrika grenst de *Goeron bĕsar Sahara*, waar *goeron*, een zeer verdacht woord, dat echter ook in de vertaling van het Oude Testament voor woestijn voorkomt, alleen daarom schijnt gekozen, omdat men *padang pasir*, d. i. zandvlakte, zoo als men ook zegt en dat zich terstond als een goede uitdrukking aanbeveelt, niet in de gedachte kreeg. Bij zulke benamingen had men zich ook wel mogen afvragen of het goed was *Sahara* zoo maar achter aan te zetten en men niet liever moest zeggen *jang bĕrnama Sahara*, want zoo als er nu staat is het de woestijn van Sahara, zoo als wij ook zeggen de woestijn van Libye.

Op een wereldkaart kan het mij niet verwonderen den naam Kanaal van Suëz te missen. Ik vind het op kaart n°. 14 met *slokkan Soe-es* (lees *Soeweis*) weergegeven. *Slokkan* of *slokgang*, zoo als dat Bataviaasch-maleische of liever Soendaneesche woord *solokan* ook wel verbasterd is, beteekent een grachtje en schijnt dus aan den Maleijer, zoo hij het woord begrijpt, geen waardig

denkbeeld van dat kanaal te zullen geven. Waarom niet kort en goed *Sĕlat Soeweis*, Straat van Suëz? en laat men er dan des noods bij vertellen dat die straat eigenlijk gegraven is. — En de landengte van Suëz? Dat woord landengte vind ik nergens in den Atlas door een Maleisch woord uitgedrukt, ook niet bij Panama, waar men het wel het minst gaarne mist. Het is toch niet omdat de auteur er geen naam voor wist? of was het verlegenheid met de keus? want daar zijn er wel drie, die men elders gebruikt vindt, aan het bod: *pĕlantaran*, eigenlijk een verbindingsweg, en dus ook wel eens een enkele brug, tusschen twee landen of oevers; *gĕnting tanah*, eig. een landvernaauwing, en *leher tanah*, een landhals. Ofschoon de Engelsche schoolboekjes het tweede woord gebruiken, zou ik bepaald het laatste verkiezen. Zulke figuurlijke benamingen verdienen in gevallen als wij hier hebben de voorkeur boven andere, omdat zij tevens schilderen en zij dus terstond verstaanbaar zijn, ook al heeft men ze nooit in den nieuwen zin aangetroffen dien men haar geven wil. Zoo is het bijvoorbeeld ook met schiereiland, waarvoor ik in den Atlas insgelijks een Maleisch woord mis, ofschoon dit bij Kamschatka, Kalifornië en elders best had kunnen gebruikt worden. Men heeft er in het Maleisch voor ingevoerd *tanah mĕnandjoeng*, vooruitstekend land, doch ook *ekor tanah*, landstaart, dat ik wederom, om bovengemelde reden, verkies, ofschoon ik het liever voor landtong zou willen bewaren. In plaats van landengte, schiereiland, vind ik nu slechts land, *tanah*. Bij het uitdrukken van de onderdeelen der zee is men omgekeerd weer te gul met zijn Maleische termen geweest. Door wat meer soberheid had men zich buiten de fout gehouden van overal *tĕloek* te gebruiken, waar wij golf of baai zeggen. Èen Maleijer gebruikt dat woord zóó althans niet uit zich zelf, en zegt bijv. niet *tĕloek Aden* voor Golf van Aden, maar *laoet Aden*, zee van Aden, evenmin als *sĕlat Malaka*, straat van Malakka, voor *laoet Malaka*; maar wel bijvoorbeeld *sĕlat Singapoera*, die zij als zoodanig overzien kunnen.

Maar stappen wij van dit onderwerp af en onderzoeken wij wat de auteur van dat vermaleischen der woorden, zoo als hij het noemt, gemaakt heeft. Het best zullen wij dit kunnen beoordeelen door de kaart van ons land op te slaan. Op tweeërlei wijs heeft de schrijver zijn doel trachten te bereiken en wel vooreerst door de spelling der woorden te veranderen, door ze namelijk zóó te schrijven als de Maleijer naar het gehoor van

den Nederlander die zou uitspreken, en ten anderen door ze, voor zoover dit ging, te vertalen. O Dornseiffen, Dornseiffen! hadt gij de mogelijkheid kunnen gissen dat er aan uwe lessen over de taal der aardrijkskunde zulk een behoefte bestond, ze waren zeker nog tijdig genoeg in het licht gekomen om het rampzalig lot van zulk een menigte eerlijke hollandsche eigennamen op de kaart van ons land in dezen Atlas te voorkomen! Nu is het te laat geweest. Maar ieder die het inleidend woord van de heer Versteeg leest zal toch in hetzelfde stukje van uw woorden kunnen kennis nemen!

De verandering der spelling betreft zoowel klinkers als medeklinkers, doch van beide slechts enkele. De *u* wordt geregeld vervangen door *oe*, zoo als in Boeren, Soetfen, Oetregt, Oerk, Voersge, Boessoem, Broemen, Broessel; de *ij* door *ei*, als in Weik, Neimegen, Weighen; de *ou* door *ow* (zooals ook de *au* door *aw*) of door *ol*: Wowbroegge, Woldenberg, Renswowde, Skowen; de *ui* blijft doorgaans onveranderd, zoo als in Huissen, Kuik, daarentegen Loeik, Loeikgestel. *Oe* blijft zoo, zelfs in Doetighem waar wij *eu* uitspreken. Schrijfwijzen als Leewarden, Niewe Diep en nog enkele andere misschien behoeven naauwlijks bijzondere vermelding. — Bij de medeklinkers bestaat de verandering slechts daarin dat *ch* in *g*, *sch* in *sk* of *sg* overgaat, bijv. Skiedam, Sgaik, Oirsgot, Walgeren, Diekirg, en dat de *h* na een voorafgaanden *t* en *r* soms wegvalt, zoo als in Tolen, Renen, maar niet in Drenthe, en ook altijd *f* voor *ph* staat, bijv. San Filipsland, doch niet na de *g*, zoo als in Doetighem, Loghem. De *z* verandert in *s* en de *ch*, waar hij die klank voorstelt, in *sj* zoo als Neusen, Sjarlois. Dat de *oi* *o* is wordt de Maleier verondersteld wel te begrijpen. Maar om de doffe *e* van de heldere te onderscheiden, dat voor de Maleische uitspraak een allereerst vereischte is, zoo als wij reeds in dit stukje meermalen hebben kunnen opmerken, daaraan is nergens gedacht.

Ik geloof niet te ver te gaan met te zeggen dat deze vermaleisching der spelling geen de minste waarde heeft. Op fouten als daar zijn D*oe*tichem, W*ei*chen, *Oi*rsgot, Boess*oe*m (wie ter wereld spreekt Buss*um* uit, al spelt men zoo?) en dergelijke, alle het gevolg eener onovertroffen oppervlakkigheid, wil ik nu niet eens letten; zij bepalen zich trouwens, uit den aard der zaak, tot slechts enkele woorden. Maar er zijn een paar andere zaken om op te merken. Vooreerst, zoo als de heer Dornseiffen ons het ook uitlegt en wel op zulk een wijs dat ik daarvoor naar

zijn stukje verwijzen kan, dat het reeds in 't algemeen verkeerd is om de schrijfwijs van geographische namen te veranderen, wanneer de letters waarmee die geschreven worden ons bekend zijn of zij niet reeds in den veranderden vorm het burgerrecht hebben verkregen. En dan dat de genomen proef volkomen mislukt is, omdat nu dat wat veranderd is doorgaans verkeerd veranderd en wat zoo gelaten is dikwijls nog verkeerder onveranderd gebleven is. — Onze *u* is voor den Maleijer nooit *oe* maar klinkt hem veeleer als *i*. *Ow* en *aw* zijn voor den Maleijer niet uittespreken; hij zegt voor die klanken *ou* en *au*, *aoe*, zoodat Gaoeda beter zou geweest zijn dan Gowda. Waarom *Woldenberg* en dergelijke, is en blijft mij een raadsel; *ol* komt midden in het woord in geen Maleisch woord voor. Toonen zulke veranderingen reeds groote onbekendheid met de Maleische uitspraak, vele niet veranderde namen toonen die in nog veel erger graad. Zoo is het bijvoorbeeld een eigenaardigheid van de Maleische woorden, die in de allereerste plaats opmerking verdient, dat zij nooit op twee medeklinkers uitgaan. De Maleijer kan niet goed twee medeklinkers achter elkander uitspreken, aan het einde noch in het midden der woorden, tenzij wanneer de eerste letter een neusletter is, en is de tweede een vloeijende dan gaat het met de uitspraak natuurlijk ook wat gemakkelijker, zoo beide letters ten minste niet op het einde staan. Deze eigenaardigheid schijnt den auteur evenwel ten eenenmale onbekend te zijn geweest. En daarbij komen dan natuurlijk nog andere, die het te ver zou leiden hier alle onder regels te brengen. Zoo kan men bijvoorbeeld voor het Maleisch ook als regel stellen dat een *w* waarmeê een woord gegint, zooals in Woldenberg, altijd *b* wordt. Van daar *Bĕlanda*, dat uit *Wĕlanda*, voor *Oelanda*, *Olanda*, zoo als de Portugeezen Holland noemden, ontstaan is. De Javanen behouden die *w*, de Maleijers niet. Wanneer het dus om een goed Maleischen vorm te doen is behooren al die woorden die met *w*, even als die met *v* beginnen, veranderd. Zoo schijnt de auteur ook niet te weten dat de *f* door den Maleijer niet anders dan als *p* kan worden uitgesproken, en hij dus nooit Alfen, Soetfen, Friesland zal zeggen; juist zoo als iemand dit reeds vermoeden zou, die, er niets van wetende, op de kaart *tanah Prasman* (Franschman) ziet staan. Friesland, Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht enz., al die provincienamen, die op *Oetregt* na op de kaart niet veranderd zijn, zijn zoo als zij daar gespeld staan voor den Maleijer niet uit te spreken, en

Oetregt evenmin als Utrecht. Vooreerst moet de laatste letter er af, zoo er niet, zoo als in *Bĕlanda*, om bijzondere reden nog een bijgevoegd is. Friesland kan een Maleijer niet anders uitspreken dan *Pri-sĕlan;* Groningen zou waarschijnlijk *Gĕroning* of *Gĕroening* of *Kĕroening* worden; Drenthe, *Dĕren* of misschien *Dĕrenta* of *Direnta* of *Direnti;* Overijssel *Oebĕrisal* en bij meer gebruik misschien *Bĕrisal* of *Bĕrisala* of wie weet wat; Gelderland, *Geldĕr-* of *Keldĕrlan;* Utrecht, *Itĕrek* of *Tĕrek;* Holland *Olan* of *Bĕlanda;* Brabant, *Bĕraban* of *Bĕrabanda* of *Bĕrabang;* Zeeland, *Seilan;* Limburg, *Limboer* of *Limboeroek.* En hetzelfde zou natuurlijk met een aantal andere plaatsen het geval zijn, die nu onveranderd zijn gebleven, zoodat nu al die letterveranderingen in andere woorden zoo in den steek gelaten natuurlijk een hoogst ongelukkige figuur maken.

Maar behalve door die letterveranderingen heeft de auteur nog op andere wijs zijn doel trachten te bereiken. En hij is daar zoo mogelijk nog ongelukkiger mee geslaagd. Wij zagen reeds dat hij ze ook nog, zoover het ging, vertaald heeft. En dit gaat nu desnoods nog wanneer het om een nieuw of oud te doen is (ofschoon men in een Duitschen atlas toch te vergeefs naar een Neu- of Alt- in de zamenstelling van Hollandsche geographische namen zal zoeken, denk ik), zoo als in *Beijerland baharoe* en *B. toewah* (in welke namen de *ij* niet volgens den aangenomen regel in *ei* veranderd is, en waar dat *toewah* zoo als in alle namen waar het oud moet beteekenen met een *h* gespeld is in tegenspraak met de aangenomen spelling zonder *h*, omdat men het woord met de *h* spelt als het geluk beteekent); of om noord en zuid, oost en west, bijv. *Blokker timoer* en *Blokker barat*, *tanah Holland oetara* en *T. H. sĕlatan*, doch wederom *Noordlaren* en *Suidlaren*; of om binnen of buiten, zoo als *Eemnes dalam* (dat eigenlijk beteekent het diepe Eemnes) en *E. loewar*, en *Standdaard loewar* voor Standdaar (sic!) buiten: want Egmond buiten, Katwijk buiten is E. aan zee, K. aan zee, dat vertaald is door *E. K. dekat* (l. *dĕkat*) *laoet* (in plaats van het betere *jang di tĕpi laoet*, want wat er nu staat wil eigenlijk zeggen niet ver van de zee), zoo als, let wel, ook Wijk bij Duurstede op de kaart voorkomt als *Weik dekat Doerstede!* Het nog overblijvende Egmond, Egmond-op-den-hoef, is vertaald door *E. pada latar*, welk woord *latar* geen Maleisch maar Javaansch is en dus door een Maleijer wel nauwelijks verstaan zal worden, en

in het Javaansch beteekent plein, voorplein voor een huis, terwijl het wederom in *latar Hipolitoes* dient om Hippolytusbuurt, en in *latar Werver* weder om Wervershoef uit te drukken. Een fraaije vertaling is ook de Hoeksche waard door *tanah beterbis* (l. *bĕtĕrbis*) *Hoek*, met welke woorden *tanah beterbis*, op gezag waarschijnlijk van Roorda van Eijsinga's Woordenboek, polder bedoeld wordt, zoodat die Maleische eigennaam dus Polder Hoek weergeeft of Polder van Hoek, want hoek als algemeen zelfstandignaamwoord is, zoo er een uiterste punt mee bedoeld wordt, gelijk bij ons in hoek Krawang en dergelijke uitdrukkingen voor kaap Krawang, in het Maleisch *oedjoeng*, dat ook op de kaart gebruikt is in Zevenbergschen hoek, *Oedjoeng Sevenbergen*, een klein plaatsje dicht bij Zevenbergen (dat op de kaart ontbreekt). Dat polder en waard heet nu ook elders eveneens, zoo als bijv. *tanah beterbis Anna Pawlowna*, *tanah beterbis toewan Hoegoo* (Heer Hugo-waard), doch Wieringerwaard (dat trouwens op de kaart niet als *tanah* land, maar alleen als naam van de gemeente voorkomt) blijft onveranderd en de Beemster en de Schermer heeten eenvoudig *tanah Beemster* en *tanah Skermer*, ofschoon men, wat wel het ergste is, nu weder vindt *Tasik negri* (l. *nagĕri*) *Haarlem*, voor Haarlemmermeerpolder, waar de Maleijer zich verbazen zal geen meer, *tasik*, maar niets dan land, *tanah*, te ontdekken. Zoo is nu verder de Zuiderzee *laoet selatan* (l. *sĕlatan*) geworden: men verbeelde zich een *Mer du Sud* of *méridionale!* en hoe de Maleijer het hoofd zal schudden over die Hollanders, die de *laoet oetara*, de Noordzee, in het westen, en daar naast, ten oosten er van, de *laoet sĕlatan* hebben! En in het noorden loopt langs Friesland en Groningen (door de *teloek* (l. *tĕloek*) *Lawers*, hier toch Laauwerzee! gescheiden) de Straat (NB.) de Wadden, *sĕlat de Wadden!*

Ook op andere kaarten zijn er aardige vertalingen, zoo als *Tanah idjoe*, het Groene land, Terre verte, voor Groenland, dat echter op de kaart van Amerika gelukkig onvertaald blijft; maar daarvoor worden wij er schadeloos gesteld door wat er onmiddellijk onder staat, *tanah Amerika Denemarken*, dat onder de Maleijers geen mensch begrijpen kan, en, het fraaiste misschien van alles, geheel onderaan, *T. Slamat* voor Kaap Vaarwel, dat de Maleijer bij eenig nadenken zal kunnen opvatten in den zin van Kaap der behoudenis. Hoe is het mogelijk in een werk als dit, ten minste zoo als het behoorde te zijn, zulk potjesmaleisch

te gebruiken als de Hollanders in Indië dit gewoon zijn! want een Hollander in de Oost zal *T. Slamat*, kaap (Ikwensch-je) Gezondheid wel verstaan; maar voor de Hollanders in Oost-Indië is toch deze atlas niet gemaakt? — Nog een aardige vertaling is die van St. Jansteen, in Staatsvlaanderen, door *San* (zoo als overal Sint is weergegeven, als of de *a* hier meer recht had dan onze *i*) *Jahja* (de Arabische naam die met ons Johannes, Jan, overeenkomt) *Stéen* (als of men aan Jan Steen gedacht had! waarom niet *batoe?* omdat het dan zou beteekend hebben Sint steenen Jan of steenen Sint Jan). Bij *San* heb ik nog een fraaije vertaling: *Kota San Anna* en *Kota San Jakobi* (sic!) d. i. de versterkte plaats, vesting (ofschoon *Ommerschans* vertaald is door *Koloni benting Ommen*) van Sint Anna en Sint Jakobi, voor St. Anna- en St. Jacobiparochie! Nu zijn dit slechts kleine plaatsjes waar het bijna een onschuldig spel is zijn krachten aan een vertaling te beproeven, zelfs al vertaalt men het eiland De Tien gemeten, door *P. Sapoeloh bahoe*, het eiland van tien bouws, daar tien gemeten slechts zes bouws uitmaken. Maar hoe nu bij plaatsen van meer belang? Wat vindt een Maleijer bijvoorbeeld wanneer hij in zijn atlas naar de Kaapstad zoekt of naar Capetown, welken naam het voor hem van althans gelijk praktisch nut is te kennen? Niets wat er ook slechts naar gelijkt. Maar zulk een bekende plaats kan toch in zijn atlas niet ontbreken? Zij doet dit ook niet: de naam *Tandjoeng pengharapan* (l. *pĕngharapan*) Kaap der hope, komt zelfs tweemaal op de kaart voor: eens met kleine letters, als kaap, en eens met grootere, als stad, vlak onder *Tel. goenoeng medja*, de Tafelbaai. Ware het niet beter geweest den Maleischen schoolknaap den Engelschen naam te leeren uitspreken en het er bij vertellen en verklaren van die beteekenis aan den meester over te laten? Want wat heeft hij er in de praktijk aan? Men verlangt toch niet dat hij leere in 't vervolg een brief voor de Kaap te adresseeren naar T. Pengharapan? Dat zou niet zoo heel veel minder erg zijn dan wanneer wij dat deden naar de stad der Vliegende honden (Pekalongan) of van het Geurige water (Banjoewangi). Ja, al is de naam slechts gedeeltelijk vertaald, het wordt er niet veel beter door. Wat moet men bijvoorbeeld van dat *Weik dekat Doerstede* denken, daar de Maleijer te vergeefs naar dat schijnbaar zoo voorname Doerstede zal zoeken en bij het vragen er naar gevaar loopt dat ieder Hollander hem uitlacht; terwijl wanneer men hem van Wijk bij Duurstede

spreekt, hij op zijn beurt dien naam nog moeijelijker zal verstaan? Wat dezen atlas in de eerste plaats onderscheidt van een Hollandschen, de taal, die brengt den Maleijer, voor wien hij bestemd is, meer nadeel dan voordeel aan.

Omtrent hetgeen de heer Versteeg in zijn Inleidend woord nog verder van dezen atlas zegt, kan ik kort zijn. Dat een Maleische knaap meer aan speciale kaarten van Oost-Indië heeft dan aan zulke van Europeesche gewesten, is voor iedereen duidelijk. Ieder goede schoolatlas en handatlas der aarde zal met het oog op de gebruikers uitvoeriger zijn in het voor hen meer belangrijke, minder uitvoerig in het overige. Maar of dit nu wettigt dat men na de wereldkaart de kaart van Azie vóór die van Europa laat gaan, dit betwijfel ik. Voor een ieder is wel de naaste omgeving van meer belang dan het verder liggende, maar het is iets voor een Chinees om nu ook geheel Azie aan Europa vooraf te laten gaan, omdat hij in Azie geboren is. Dan had ook Australie wel als tweede kaart mogen volgen en niet, zoo als nu, geheel achteraan komen. Nu is er slechts een begin van beraad geweest over de volgorde der kaarten; de Oostindische archipel en het overige Azie zijn nommer één geworden; doch verder is men niet gegaan. Al het andere behoudt zijn volgorde. Voorts is er voor ons land een uitzondering gemaakt op den regel om buiten Azie van geen enkel werelddeel speciale landkaarten te geven. Voor Engeland, bijvoorbeeld, moet zich de Maleijer met de kaart van Europa vergenoegen. Doch neen, er is nog een klein staatje in Europa dat in den Atlas op een zesmaal grootere schaal dan Engeland voorkomt. Het is Luxemburg! Begrijpelijk is het alweer. Luxemburg vergezelt nog altoos op vele kaarten ons land, als zijn onderen neef. Het is als of het er een deel van uitmaakt, als of het zich niet van ons land laat losrukken, terwijl het er toch volstrekt niets mee te maken en er niets mee gemeen heeft dan de achting voor onzen Prins Hendrik. Maar dit zal toch de reden niet zijn dat wij Luxemburg ook in den Maleischen atlas terug vinden. Dat overnemen zal wel geschied zijn zonder er veel bij te denken. — Maar nu de Maleische schoolknaap dus ook een kaart van Luxemburg heeft, en wel op een zesmaal grootere schaal dan Engeland, nu mag men veronderstellen dat, zoo al niet wij, dan hij toch wel eens zou kunnen vragen, waartoe? En wanneer men dan meer aan dien lastigen vrager zou moeten antwoorden, die nu eenmaal een voorliefde voor Luxemburg had opgevat,

zoo als hij begreep dat blijkbaar die Hollanders immers ook hadden: waarom anders ongevraagd een extra-kaartje van dat land gegeven? — Wanneer hij bijvoorbeeld vroeg: Is Luxemburg even vlak als Holland, want ik zie er geen enkelen berg in? of: ik kan niet goed zien welke eigenlijk de hoofdrivier van het land is (de Maleijers houden veel van rivieren), want bij de riviertak, die uit de Moezel komt, staat geen naam? wat zou men antwoorden? En dan is er nog zooveel op die kaart — ik zal maar vertrouwen dat alle andere heel veel beter zijn — dat de knaap aan zal moeten nemen, zonder dat zelfs het vermoeden van onjuistheid bij hem opkomt! Komt de naauwkeurigheid der ligging, de naauwkeurigheid van de namen der plaatsen er niets op aan? Waarom Wormeldingen (Walmerdange der kaart) niet aan de Moezel ligt en Steinfort niet vlak aan de Belgische grenzen en Beltingen, lees Bettingen, zoo ver van Dippach, waar het op zulk een kaartje mee moest zamenvloeijen? Waarom Bivers, Mighelme, Molstoem, Filts, Kemersjen zoo gespeld zijn voor Büwisch, Michelau, Consthum, Fels, Remerschen? Zijn dat altemaal graveerfouten? 't Is mij wel. Maar met welk recht zijn verscheiden volstrekt onbeduidende plaatsjes, dat Bivers en Molstoem, Arsdorf, Grosboes, Steinfort, Dippach, Oetringen enz. op de kaart opgenomen en niet plaatsen die het verdiend hadden, zoo als Esch aan de Alzette, om haar ijzerhutten, Ettelbrück om haar jaarmarkten, Walferdingen, om haar lustslot, Mondorf, om haar baden, Dalheim, om de Romeinsche oudheden, enz.? Wat beteekent het, dat alleen Diekirch, Echternach en Grevenmachern met grooter letters geschreven staan dan de overige plaatsen op de hoofdstad na? Ware het om de voornaamste plaatsen des lands te doen geweest, dan had Wilts evenveel recht op die onderscheiding gehad; of om de hoofdplaatsen der distrikten, dan had Echternach er niet bij behoord. De teekenaar der kaart kende van de geographie van Luxemburg volstrekt niets. — Nu weet ik wel dat het hier slechts de kaart geldt van een klein en voor dezen atlas een der minst beduidende landjes, waarop zooveel is aan te merken; en ook, dat de verwaarloozing van zoo iets gerings nog wel kan gepaard gaan met een meer zorgvuldige behandeling van het meer belangrijke; doch het kan niet anders of het vertrouwen op de deugdzaamheid van het overige moet er onder lijden. Het vervaardigen van kaarten, van de kleinste zoowel als van de grootste, is even goed een wetenschappelijk werk als ieder ander

dat dien naam verdient, maar in de praktijk schijnt die waarheid nog zeer weinig ingezien te worden.

De slotsom mijner opmerkingen kan niet twijfelachtig zijn. De Maleische atlas is een eerste proef, zoo als de heer Versteeg zelf de eerste geweest is dat te erkennen. Maar de moed waarmee hij die, op zijn talenten vertrouwende, genomen heeft, is, naar het mij voorkomt, overmoed geweest. Want het is een mislukte proef. Noch als Maleische atlas, noch als schoolatlas voor den Maleischen knaap of als atlas voor den meer ontwikkelden Maleijer heeft hij waarde. Zijn eenige waarde ligt in die enkele kaarten van sommige Oost-indische eilanden die door het gebruik maken van nieuwe bronnen beter zijn geworden dan de tot dusverre bestaande. Voor die bijdrage tot de kennis van den Oostindischen Archipel komt den heer Versteeg onze dank toe. Jammer maar dat die kaarten niet in het Hollandsch zijn.

Leiden, September 1875. DR. J. PIJNAPPEL.

DE PAPOEA'S VAN NIEUW-GUINEA.

Anthropologische Mittheilungen über die Papuas von New-Guinea. I. Auesserer physischer Habitus. Vortrag gehalten in der Anthrop. Gesellsch. zu Wien am 10 Febr. 1874 von Dr. ADOLF BERNHARD MEYER. Mit einer Tafel Porträts. Wien, 1874. in 8o.

Heeft ons geacht medelid dr. H. Kern, te Leiden, in het laatst verschenen stuk dezer Bijdragen de aandacht gevestigd op een over de Mefoorsche taal handelend geschriftjen des heeren dr. A. B. Meyer, voor ons ligt thans een ander, dat oorspronkelijk opgenomen is in de nos. 3 en 4, deel IV van de „Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien", en waarvan een „Separatabdruck" in ons bezit is. Het bevat, gelijk reeds uit den titel blijkt, eene voorlezing van den schrijver, te Weenen gehouden. De inhoud daarvan berust op juiste waarneming en grondig onderzoek. Wat wij daarin aangeteekend vinden aangaande het uiterlijk voorkomen, de huid, het haar en de physionomie der Papoea's, is zeer belangrijk en gedeeltelijk nieuw. De schrijver toont o. a. aan, dat het

haar niet bundels- of vloksgewijze over den schedel verspreid groeit, zooals vele reizigers, gelijk Earl, Wallace, e. a. beweerd hebben, in welk denkbeeld ook ik vroeger deelde, maar dat de haren op den haarbodem der Papoea's eveneens verspreid zijn als bij den Europeaan. Van een bijzonder belang zijn ook de tot opheldering van den inhoud bijgevoegde profielportretten. Op welke gronden echter de Schrijver Mafoor en niet Mefoor, Mysore en Kordo schrijft, is ons onbekend; onze zendelingen en de Papoea's kennen slechts Mefoor en Korrido, terwijl Mysore eene verbastering is van Meos-soir, door de Mahomedaansche handelaars in zwang gekomen, doch voor den bewoner der Schouten-eilanden onverstaanbaar. Op wiens gezag eindelijk de heer Meyer op pag. 5 zijner brochure de in de Vorstenlanden op Java woonachtige Kalang's kroesharig noemt, tot de Negritos rekent en ze als het gering overschot der aborigines van Java beschouwt, weten wij insgelijks niet. De uitvinding van Negritos op Java ware eene belangrijke wetenschappelijke nieuwigheid; doch helaas! zijn de Kalang's noch kroesharig noch Negritos; zelfs de volksoverleveringen weten niets van zulke menschen op Java te verhalen, en valt derhalve deze fraaie bewering in duigen.

Ten slotte dezer aankondiging voegen wij nog eene aanteekening bij, welke echter geenszins strekt om de verdiensten van den heer Meyer te verkleinen, die wij, door onze herhaalde reizen naar Nieuw-Guinea daartoe in staat gesteld, hoog waardeeren.

In n°. 42 van het loopende jaar van het tijdschrift „Ueber Land und Meer" vinden wij onder de rubriek „Notiz-blätter" eene aanteekening, waarin de heer Meyer „einer der gründlichsten Kenner des Malayschen archipels" en als de eerste genoemd wordt, die het reisverhaal van Lawson naar Nieuw-Guinea als fictief aan de kaak heeft gesteld. Tegen beide beweringen moeten wij als ongegrond opkomen. Het is immers ongerijmd dat iemand een grondig kenner onzer Oost-Indische koloniën genoemd kan worden, die slechts enkele gedeelten daarvan (het noorder-schiereiland van Celebes, Ternate, een luttel gedeelte van Nieuw-Guinea en enkele der daaronder behoorende eilanden) bereisd en die wijders het reisverhaal van den beroemden Wallace uit het engelsch in het hoogduitsch vertaald heeft. Wij zouden een tal van personen hier te lande en in Indië kunnen opnoemen, welke met land en

volk onzer koloniën verreweg beter bekend zijn dan de heer Meyer.

Wat Lawson's reisverhaal betreft, zoo heeft het in Londen verschijnende tijdschrift „The Athenaeum” reeds voor eenigen tijd geleden de verdichting daarvan aangetoond.

Den Haag, Oct. 1875. C. H. B. von Rosenberg.

TOELICHTING EN AANMERKING VAN DR. A. B. MEYER OP EEN REFERAAT, IN DE BIJDRAGEN, X, 1e STUK, BLZ. 172 EN 173 EN NASCHRIFT VAN DR. H. KERN.

Naar aanleiding van een referaat des heeren Dr. Kern, in 't vorig nummer dezer Bijdragen geplaatst, ontvingen wij van Dr. A. B. Meyer, Directeur van het Koninklijk Museum voor natuurlijke historie te Dresden, een schrijven, dat wij hieronder laten volgen tegelijk met 't Naschrift, dat de hoogleeraar Kern daaraan heeft toegevoegd. De brief van den eerste luidt:

„Hooggeachte Heer!

„In het Xe deel, 1e stuk der „Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië door het Koninklijk Instituut te 's Hage”, pag. 172 en 173 — welk deel ik zoo even ontving — bevinden zich bij gelegenheid eens referaats van den heer Kern over 4, de mafoorsche taal betreffende kleine geschriften eenige bemerkingen, die van mijn kant nadere toelichtingen vereischen, dewelke ik U beleefdelijk verzoek het genootschap in de eerstvolgende vergadering voor te leggen en in zijne notulen te willen doen publiceeren.

Het bevreemdt den heer Kern dat noch engelsche, noch italiaansche, duitsche, russische of nederlandsche geographen, ethnologen e. z. v. die zich laatsttijds met Nieuw-Guinea hebben bezig gehouden, gewagen van de schriften der zendelingen aldaar over de mafoorsche taal, en hij berispt deze onverschilligheid namentlijk bij mij.

Blijkbaar is het den heer Kern ontgaan dat ik bereids in December 1874 (de verhandeling is gedagteekend: Dresden, November 1874) in een aanhangsel tot mijn geschrift „Über die „mafoorische und einige andere Papua Sprachen auf Neu Guinea”

hetwelk in denzelfden jaargang der "Sitzungsberichte der Kai-"serl. Academie der Wissenschaften zu Wien" verschenen was, niet alleen drie hierop betrekking hebbende geschriften aanhaal, maar ook uitdrukkelijk aangeef waarom dit aanhangsel eerst eenige maanden na de hoofdverhandeling kon worden uitgegeven, en daarmede ook de gewag van de betrekkelijke geschriften (pag. 525, deel LXXVIII).

En hiermede vervalt ook het verwijt hetwelk de heer Kern mij te maken een recht vermeende te hebben, en wanneer dezelve buitendien laat doorschemeren dat ik de verdiensten des heeren van Hasselt om de mafoorsche taal niet toereikende recht laat wedervaren, zoo kan ik mij zulks slechts daardoor verklaren dat hij de duitsche taal niet voldoende magtig is, om den zin mijner woorden te verstaan.

Mijne verhandeling, pag. 299, deel LXXVII van de "Sitzungsberichte der Kaiserl. Academie der Wissenschaften zu Wien", begint met de woorden: "Ik verdank de navolgende mede-"deelingen over de mafoorsche taal grootendeels aan den bereids "sinds vele jaren in de bogt van Doré gevestigden zendeling, "den heer van Hasselt; dezelve legde zich gedurende zijn nage-"noeg tienjarig verblijf op Nieuw-Guinea met bijzondere voor-"liefde op de studie der taal van den mafoorschen stam. Ik zelf "werd door de omstandigheden maar weinig gedrongen eenige "taal of dialect van dit groote eiland aan te leeren met het doel "mij te doen verstaan, daar ik door intelligente tolken verge-"zeld werd, die maleisch en onderscheidene papua-dialecten "verstonden."

Ik vermeen dat dit ondubbelzinnig en klaar gesproken is!

Wat echter aan de bemerking van den heer Kern, als zou men het boekske van den heer van Hasselt over de mafoorsche taal en de vertaling van het evangelie van St. Marcus hebben verzwegen, eene eigendommelijke kleur geeft, dat is de omstandigheid dat hij 6 regels lager zelf zegt: *"Het boek van den heer van Hasselt is niet in den handel."* Hoe dus kan men er zich over verwonderen dat het niet geacht wordt, of hoe kan men iemand het verwijt doen het te hebben verzwegen?

Ik laat het aan den heer Kern over deze tegenspraak op te lossen, moet echter diens verklaring nog in zoo verre rectificeeren als g e e n eene der hiertoe behoorende geschriften in den handel voorkomt. Ja, er is meer. Tijdens mijne aanwezigheid op Nieuw-Guinea bezat zelfs de heer van Hasselt geen

exemplaar van zijn geschriftje, noch was hij er over georienteerd of dit geschrift, waartoe hij voor lang het manuscript naar Europa gezonden had, door den druk was uitgegeven of niet; en toch was, zooals thans uit de mededeeling van den heer Kern blijkt, het betrekkelijke geschrift destijds reeds sedert 5 jaren gedrukt!

Hoe moeielijk het zelfs in Nederland moet wezen zich over het bestaan of niet bestaan van dusaardige zendelingsgeschriften te orienteeren bewijst de omstandigheid, dat den heer Kern bij zijne opsomming der geschriften in de mafoorsche taal, twee, in 1870 en 1871 in het licht gegeven, ontgaan zijn, op die ik mij bij deze gelegenheid dus veroorloof in Nederland de aandacht te vestigen. Ze zijn:

1. Faijasi rijo refo manseren Allah biëda kiawer kwaar ro woos woranda be woos noefoor. Ro J. G. Geissler, Pandita ro Mansinam (N.-Guinea). Utrecht, Kemink en Zoon. 1870. 269 pag. 8_0. (Bijbelsche geschiedenissen van F. L. Zahn, vertaald door J. G. Geissler, enz.)

2. Psalmen en gezangen in de Noefoorsche taal. Uitgegeven door de Utrechtsche Zendelings-vereeniging. Utrecht, Kemink en Zoon, 1871. 144 pag. 8_0.

Ongetwijfeld trachten de uitgevers het te verhinderen dat deze zendelingsgeschriften in den boekhandel komen, daar zij anders in zulk een wel georganiseerden boekhandel als de nederlandsche niet konden verborgen zijn gebleven.

Dat zij echter inderdaad niet in den handel te verkrijgen zijn, bewijzen ten genoege mijne pogingen en die mijner vrienden, in 1874 van Weenen en van hier uit aangewend. Steeds ontving men in antwoord: „alle exemplaren zijn naar Indië verzonden."

Waar men ze echter in Indië zou hebben te zoeken, wanneer zelfs de schrijver, zooals hiervoren medegedeeld, 5 jaren na de uitgave er niets van wist, is eene moeijelijk op te lossen vraag.

Ik verwijl zoo lang bij deze zaak om duidelijk te doen uitkomen dat, als iemand in deze zaak een verwijt verdient, het in geen geval de reizigers der verschillende natiën zijn die de heer Kern aanhaalt, en dat het allerminst mij dit verwijt kan treffen, die met den stand dier aangelegenheid even goed, ja zooals het wil toeschijnen, zelfs nog beter bekend is, dan de heer Kern, die hier den schoolmeester wil spelen.

In geen geval is het moralisch geoorloofd wetenschappelijk materiaal aan de geleerde wereld te onthouden; is het echter toch geschied, zooals onbestrijdbaar in het voorleggende geval, zoo betaamt het niemand, nadat dit verborgen materiaal door anderen aan de duisternis en aan de vergetelheid is ontrukt, de wetenschappelijke wereld te willen doen gelooven, dit materiaal zij altoos toegankelijk geweest.

De heer Kern is zoo gelukkig de grammatikaalsche zamenstelling der mafoorsche taal zoo eenvoudig en de taal zelve zoo *„helder"* te vinden, dat het hem welligt zal verheugen te vernemen dat de taalkundige, de heer Hans Georg Conon von der Gabelentz, de waardige erfgenaam van dezen vermaarden naam, op het gebied der malayo-polynesische talen, zich sedert een jaar grondig met de mafoorsche taal bezig houdt, op grond der hem door mij medegedeelde zendelingsgeschriften en dat de hoop bestaat dat de uitkomsten dezer studiën binnen een niet te groote tijdsruimte gepubliceerd zullen worden.

Men geloove echter niet dat het onderwerpelijke gemakkelijk te doorgronden is. Wel is waar zou zulks niet moeijelijk vallen, wanneer men definicien accepteert zooals die van den heer Verhoeff, die de heer Kern mededeelt en goedkeurt, namelijk die, welke de schrijfwijze van het woord „Mafoor" betreft, en voor welke ik bij deze een woord zal bijvoegen.

De heer Verhoeff is van meening dat „Mefore" de naam des lands, „Noefoor" die der Papoeas van Doré, Mansinam en Ron is en deze uitspraak is den heer Kern voldoende, maar waarop zij zich grondt, wordt niet gezegd, en toch komt hierop alles aan.

Daar ik, toen ik met de Mafoorsche stammen verkeerde, die verschillende schrijfwijze des woords bereids kende, zoo trachtte ik op de plaats uit den mond der Papoeas zelven de richtige uitspraak van het woord vast te stellen. De klinker der eerste syllabe wordt veeltijds onduidelijk geaspireerd, om zoo meer als die syllabe kort is, doch hoorde ik meestijds eerder „Mafoor" zeggen en accepteer op grond daarvan „Ma".

„Noefoor" vindt zijn oorsprong in de „geleerde" redeneringen der zendelingen, die het van „noe", „wij beiden", en „foor", „vuur", afleiden: „Wij beiden hebben vuur." Duidende op dezen zin wordt hier ook eene „Sage" van den mafoorschen stam verhaald.

Doch volgens de persoonlijke verzekeringen des heeren van Hasselt is deze uitlegging eene zeer twijfelachtige, en wordt

„Noefoor” door de zendelingen alleen daarom bijbehouden, wijl het nu eenmaal door Geissler in de zendelingsgeschriften zoó is ingevoerd.

Mogt nu inderdaad Mafoor uit Noefoor ontstaan zijn, wat ja mogelijk is, zoo verklaart zich de verandering van *n* in *m* daardoor dat het volgende lipgeluid *f* het gemakkelijker uit te spreken lipgeluid *m* in den loop des tijds provoceerde. (Meest alle Zuidzee-eilanders beminnen de gemakkelijkheid bij het spreken).

De klinkerverschuiving van *oe* in *a* laat zich gelijkerwijze verklaren. Ook zij heeft haar ontstaan aan de meerdere gemakkelijkheid voor den spreker te danken.

Maar hoe dit ook zij, welke innere waarschijnlijkheid biedt ons de verklaring van den heer Verhoeff? of welke autoriteit kan hij voor zich bijbrengen, dat door de Papoeas zelven dit onderscheid gemaakt wordt?

Bestond deze uitlegging des woords in werkelijkheid, voorzeker zou men ze mij hebben medegedeeld, daar ik, zooals bereids gezegd, met de zendelingen op N. Guinea meermalen over deze kwestie heb gesproken.

Ontvang, hooggeachte Heer! de verzekering mijner bijzondere hoogachting.

DRESDEN, 24 Aug. 1875. Dr. A. B. MEYER.

Directeur van het Koninkl. Museum van natuurlijke historie te Dresden.”

NASCHRIFT.

„Toen ik in der tijd schreef dat de heer Dr. Meyer een paar, betrekkelijk belangrijke, bronnen voor de studie van 't Mafoorsch of Noefoersch verzuimd had op te geven, wist ik en kon ik niet weten dat hij ongeveer gelijktijdig, in een tijdens mijn schrijven nog niet uitgekomen geschrift, wel degelijk van die twee boeken gesproken had. Ik was dus, zoo men wil, voorbarig geweest. Bij die erkentenis voeg ik gaarne de verklaring dat niemand, tot nog toe, vollediger dan Dr. Meyer de bronnen voor de studie van genoemde Papoesche taal heeft opgegeven.

H. KERN.”

KOLONIALE BIBLIOGRAPHIE.

III.

Eene Afrikaansche bibliographie van J. GAY. — *Eene bibliographie der oostersche talen, door* P. A. M. BOELE VAN HENSBROEK. — *Een gedenkschrift der Nederlandsch-Indische pers, door* Mr. J. A. VAN DER CHIJS.

Ongetwijfeld is aan de koloniale bibliographische wetenschap eene goede toekomst verzekerd. Het ontbreekt althans niet aan ernst en goeden wil om haar grondig te beoefenen en daarvoor vruchtbaar te wezen. Werd er reeds menige loffelijke poging gedaan om op dat terrein werkzaam te zijn, ook nu mogen wij wederom daarvan getuigen. De twee werken, waarvan de verschijning door ons reeds vroeger was aangekondigd, zagen 't licht; met de uitgave van een derde werden wij, weinige weken geleden, verrast. Aan de bespreking van dit drietal zij ditmaal ons bibliographisch overzicht gewijd.

Vangen we met het laatste werk aan, waardoor ook een uitgebreider terrein afgebakend wordt dan door de beide andere geschriften. De titel er van luidt: „Bibliographie des ouvrages relatifs à l'Afrique et à l'Arabie. Catalogue méthodique de tous les ouvrages français et des principaux en langues étrangères traitant de la Géographie, de l'Historie, du Commerce, des Lettres et des Arts de l'Afrique et de l'Arabie par Jean Gay. A San Remo (Italie), J. Gay et Fils. Paris, Maisonneuve & Cie. 1875, in 8o.”

In 1842 gaf Ternaux-Compans zijne „Bibliothèque Asiatique et Africaine" uit. Deze arbeid omvatte echter alleen de werken, die tot het einde der XVIIe eeuw verschenen waren. Daardoor kan, tot zekere hoogte althans, daarvan worden gezegd, wat in de „Préface” van 't werk, waarvan we den titel afschreven, aangeteekend wordt: „un pareil travail ne pouvait offrir d'intérêt qu'à l'antiquaire, il en était dépourvu pour le reste du monde lettré.” Intusschen was er niemand geweest, die de taak, op zoo verdienstelijke wijze door Ternaux-Compans begonnen, had voortgezet. Eene volledige Afrikaansche bibliographie bestond er tot dusver nog niet, welke leemte ook door het lid van het nationaal Instituut van Genève, den heer Jean

Gay werd ingezien. Nu zes jaren geleden, begon hij zijne krachten te wijden om daarin zooveel doenlijk te voorzien. Vrucht van dien arbeid is het werk, dat hij ons nu aanbiedt. In 312 blz., in 2 kolommen gedrukt, geeft hij eene lijst van de werken niet enkel over Afrika, maar ook over Arabië; inzonderheid zijn het fransche werken, die men er in aantreft; de titel zegt ons zelfs, dat men er *al de fransche geschriften* in zal kunnen vinden. Een nauwkeurig onderzoek, dat we hieromtrent hebben ingesteld, heeft ons echter de overtuiging verschaft, dat de schrijver ons wel wat te veel beloofd heeft. Wèl zijn door hem met zorg vele der voornaamste fransche bibliographieën geraadpleegd nevens enkele andere geschriften en lijsten van voorname boekmagazijnen en boekverkoopingen der laatste jaren, waaruit 't geen op Afrika en Arabië betrekking heeft is overgenomen. Zonderling echter dat op de lijst der door den schrijver gebruikte geschriften ontbreekt de niet onbelangrijke „Catalogue général de la librairie Française pendant 25 ans (1830—1865) redigé par Otto Lorenz (Paris, 1867, 5 vols. in 8o)." Had de schrijver slechts daarmeê kennis gemaakt, ongetwijfeld zou hij dan zijne bibliographie gemakkelijk met nog enkele tientallen van in Frankrijk uitgegeven werken hebben kunnen vermeerderen.

Betreuren we deze betrekkelijke onvolledigheid, we maken er voorts den schrijver geen grief van, dat zijne lijst sober is met opzicht tot de werken, die, buiten Frankrijk, in Engeland, in ons vaderland en elders over Afrika en Arabië zijn verschenen. Immers reeds op 't titelblad worden we er aan herinnerd, dat we slechts „de voornaamste geschriften in vreemde talen" zouden aantreffen. De geëerde bibliograaf schijnt uitsluitend fransche bronnen geraadpleegd te hebben; van 't gebruik althans van Engelsche of Duitsche bibliographieën blijkt ons nergens in zijn arbeid eenig spoor. Dat Nederlandsche boekenlijsten onvermeld zijn gebleven of dat men aan Nederlandsche geschriften over Afrika en Arabië, inzonderheid aan die over onze voormalige bezittingen, de Kaap de Goede Hoop en de Kust van Guinea, geen genoegzaam recht laat wedervaren, mogen we bejammeren, maar wij kunnen 't ons verklaren door de weinige bekendheid in den vreemde met 't geen hier te lande is en wordt verricht. Van daar dan ook dat wij in ons vorig opstel met sympathie gewaagden van de poging van de hh. P. J. Veth en C. M. Kan, om door het uitgeven

eener bibliographie van Nederlandsche boeken, brochuren, kaarten, enz. over Afrika eenig denkbeeld te geven van Nederland's aandeel aan de ontsluiering der geheimen van dit werelddeel. De inzage van hun arbeid zij den heer Gay aanbevolen, niet slechts ter aanvulling van zijn werk, maar ook ter verbetering van de titels van enkele nederlandsche geschriften en artikelen, die daarin zijn opgenomen. Zoo vindt men o. a. C. J. Jeckel voor C. A. Jeekel, van Bondyck Bastiaanse, voor van Boudyck Bastiaanse, terwijl wij in Miss Alexina Tinné onze freule Alexandrina Tinne herkennen; enz.

Doch al behoort de arbeid van den heer Gay aangevuld en verbeterd te worden, vooral wat 't Nederlandsch gedeelte betreft, het geleverde verdient toch aanbeveling zoowel om de zorg welke daaraan besteed is, als wegens de inrichting van den arbeid zelven. Met nauwkeurigheid zijn verreweg de meeste titels opgegeven [1]; telkens wordt daarbij vermeld, aan welke bron zij ontleend zijn; voorts tal van bibliographische bijzonderheden, terwijl bij een overgroot deel der schrijvers, wier werken worden opgegeven, biographische aanteekeningen zijn gevoegd. Ook zal men er niet te vergeefs eene opgave zoeken van de artikelen, welke sommige auteurs of reizigers in tijdschriften, mengelwerken en voorname dag- en weekbladen hebben geplaatst.

De vermelding van een en ander geschiedt in systematische orde. De 15 eerste bladzijden worden ingenomen door de geschriften die over Afrika en Arabië handelen, waarop die volgen over Afrika in 't algemeen en zijn verschillende staten. In het derde tot het vijfde hoofdstuk vindt men de werken over Noord-, Midden- en Zuid-Afrika, terwijl 't zesde of laatste wordt ingeruimd voor die, welke over Arabië handelen; het geheel bevat 3696 titels. Geeft reeds de systematische indeeling gelegenheid om aanstonds een overzicht te erlangen van al wat er op verschillend gebied over Afrika en Arabië is geschreven, het zoeken naar den een of anderen schrijver wordt vergemakkelijkt door de alphabetische lijst van de namen der auteurs, die tegelijk met een alphabetisch register van de plaatsnamen

---

[1] Hier en daar treft men wel een gansch onvolledigen titel aan; zoo o. a., om slechts een enkel voorbeeld te noemen, deze opgave: «Fressange. A écrit sur Madagascar, dans les Annales des Voyages.» De vraag rijst aanstonds op: welke Annales worden hier bedoeld? in welk deel en in welk jaar?

aan 't einde van 't werk wordt toegevoegd. Wij twijfelen er dan ook niet aan of deze arbeid des heeren Gay zal goede diensten bewijzen aan allen, wier studiën Afrika of Arabië tot onderwerp hebben.

Een niet minder welkom hulpmiddel, doch op gansch ander en niet minder uitgebreid terrein, werd ons onlangs door een jeugdig bibliograaf aangeboden. We bedoelen: „De beoefening der Oostersche talen in Nederland en zijne overzeesche bezittingen 1800—1874. Bibliographisch overzicht door P. A. M. Boele van Hensbroek. Bekroond door, en uitgegeven op last van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels. Leiden, E. J. Brill, 1875. 90 gr. 4_o. blz. en 17 blz. register.”

Dit werk verscheen den 8sten Februari l.l. en maakte 't eerste gedeelte uit van de „Feestgave ter gelegenheid van het driehonderdjarig bestaan der Leidsche Hoogeschool” door de firma E. J. Brill, te Leiden, met ongeëvenaarde liberaliteit bezorgd, aan Curatoren der Leidsche Hoogeschool opgedragen, doch helaas! niet in den handel verkrijgbaar gesteld. Een der verdienstelijke kweekelingen dier Universiteit, de heer W. Christ. Rittershausen, van wiens hand 't tweede deel der Feestgave is, en die in eene daaraan toegevoegde belangrijke voorrede een waardig woord van hulde brengt aan de Leidsche boekdrukkers, wier namen op zooveel oostersche uitgaven prijken, deelt ons omtrent 't ontstaan en de uitgave van des heeren Boele's werk meê, dat het oorspronkelijke plan was om ter opluistering van 't Academiefeest „eene geschiedenis te schrijven van de opkomst en ontwikkeling der drukkerijen in Leiden, een overzicht te geven van alles wat zij voor de oostersche talen hebben gedaan en daaraan toetevoegen eenige bladzijden arabischen tekst met eene hollandsche vertaling. De Firma Brill vreesde echter, wanneer zij aan dat plan uitvoering gaf, zich onwillekeurig aan zelfverheffing te zullen schuldig maken, en besloot dus liever iets anders daarvoor in de plaats te stellen. De „Vereeniging van den Boekhandel in Nederland” had een antwoord op eene prijsvraag bekroond, een „linguistische catalogus van oostersche werken die sedert het begin dezer eeuw in Nederland en de Indiën het licht hebben gezien”, vervaardigd door den heer Boele van Hensbroek, en deze „catalogus”, daartoe welwillend afgestaan, leende zich voortreffelijk tot het doel, terwijl hij het dubbele voordeel bezat, dat hij niet alleen

nuttig was, maar ook de klip deed vermijden waarop men gevaar liep te stooten.

Gelukkiger keuze kon men zeker niet gedaan hebben. Immers bij het 3e jubilé der Leidsche Hoogeschool — wij zeggen 't met den heer Fred. Muller, die aan de Feestgave der Leidsche Boekhandelaren eene waardige hulde bracht in 't Nieuwsblad voor den Boekhandel van Vrijdag, 19 Februari 1875, no. 14 —, legt dit werk een eervol getuigenis af van den bloei der Oostersche talen in deze eeuw in ons land. Zeer terecht is aan de Leidsche Hoogeschool dit werk door deze firma als Feestgave aangeboden, omdat voornamelijk door deze Universiteit de studie der Oostersche talen in ons land bevorderd is, en de private oostersche drukkerijen van Erpenius en Golius, in de eerste helft der 17e eeuw gesticht, nu vervangen zijn door de geheel éénige oostersche drukkerij der firma Brill." Intusschen "hoe fraai die Bibliographie nu ook in die Feestgave prijkt, zoo zou ze toch voor de wetenschap verloren zijn, indien ze daarin verborgen bleve." Gelukkig heeft men daarvan eene afzonderlijke uitgave bezorgd en in den handel gebracht, welke thans voor ons ligt.

Hoewel nu als een feestgeschenk aangeboden op een wetenschappelijk feest, werd zij echter door den bewerker zelven in de eerste plaats voor den boekhandel bestemd, voor practisch gebruik vervaardigd. Zij omvat, gelijk reeds uit den titel blijkt, slechts de oostersche geschriften tusschen 1800 en 1874 uitgegeven. Wanneer ook de werken, vóór onze eeuw verschenen, daarin eene plaats hadden verkregen, zou hij — de heer Rittershausen zeide 't reeds — daardoor in belangrijkheid veel hebben gewonnen; doch betreuren wij met hem hun gemis, in de hoop tevens dat de heer Boele ook daaraan eens zijne krachten zal wijden om onze oostersche bibliographie volledig te maken, voor 's hands echter aanvaarden wij met erkentelijkheid 't geen door hem geleverd is, "zoowel als eene bijdrage voor een algemeenen systematischen catalogus van in Nederland verschenen werken, als voor eene geschiedenis van de beoefening der oostersche talen."

Onder oostersche talen rekent de schrijver de Semitische en de Arische talen zoowel als het Chineesch, het Japansch, het Farorlangsch (Formosaansch) en de talen van den indischen archipel, terwijl als aanhangsel nog 't Egyptisch komt. Aangaande de grenzen, waarbinnen hij zich heeft beperkt, wordt in de voorrede gezegd, dat behalve de zuiver taalkundige ge-

schriften *niets* is opgenomen, dan de werken over Mohamedaanschen godsdienst en recht; volgens uitspraak der meest bevoegde beoordeelaars is de studie dier werken toch onmisbaar voor den beoefenaar o. a. der Maleische en Javaansche talen. Dat de grens tusschen bijbelsche taalkunde en godgeleerdheid dikwijls zeer moeielijk te bepalen was, is duidelijk; de bewerker hoopt er in geslaagd te zijn de grenslijn zuiver te trekken.„

Wij betwijfelen 't zeer of de heer Boele wel gebleven is binnen de grenzen, die hij zich gesteld heeft. Immers nevens *zuiver taalkundige geschriften en die over islamitischen godsdienst en recht* vonden we in zijne bibliographie ook tal van werken van een anderen aard opgenomen. Om ons alleen tot onzen archipel te bepalen, troffen we er o. a. geschriften aan over aardrijkskunde, eene beschrijving der Koen's feesten ten jare 1869, eene beschrijving van Batavia door Raden Ario Sastro-darmo, eene van Nederlandsch-Indië, eene handleiding voor den Javaanschen landbouwer, een werkjen over het batikken van Javaansche kleedjes, eene beschrijving der tentoonstelling van nijheid, enz. te Batavia, een leerwijze voor de exercitie met het kanon à drie pond à pivot aan boord der Gouvernements-kruisbooten, zelfs een kookboek. Al te gader werken, waarvan de heer Boele o. i. de opname niet wel zal kunnen rechtvaardigen, waar hij op den voorgrond gesteld heeft om in zijn arbeid niets op. te nemen dan wat onder de beide aangegeven rubrieken kan worden gebracht. Of zou wellicht de opgave van de door ons aangeduide geschriften, die telkens onder 't hoofd „teksten en vertalingen„ voorkomen, moeten dienen om duidelijk in 't licht te stellen de vaardigheid en bekwaamheid om zich onder meer ook over de bedoelde onderwerpen gemakkelijk in de Javaansche en Maleische talen uit te drukken?

Maar wat hiervan zij, voor het feit der opname ook van werken buiten de vakken der taalkunde, god- en rechtsgeleerdheid, zijn wij den schrijver dankbaar; 't kan toch strekken om ons den *omvang* eener bibliographie der oostersche talen te leeren kennen. Dat de bijdrage nog onvolledig is, de schrijver erkent 't zelf in zijne voorrede; „'t kan niemand duidelijker zijn dan den vervaardiger„. Ook is volledigheid op bibliographisch terrein zelden bereikbaar, en ik mocht mij niet vleien dat de lijst des heeren Boele eene uitzondering op dien regel maken zou. Maar toch mag na eenig onderzoek daarvan de getuigenis worden af-

gelegd, dat het ontbrekende van geringen omvang is, vergeleken bij 't opgegevene.

Zie hier slechts een paar onzer aanteekeningen.

Terwijl we de afdeelingen: Semitische en Arische talen, 't Chineesch, Japansch en Egyptisch voor 's hands lieten rusten, viel onze aandacht al dadelijk op de Favorlangsche taal. Bij de vermelding van de uitgaaf van Happart's Woordenboek bevreemdt 't ons geen gewag te zien gemaakt van de Engelsche vertaling: „Dictionary of the Favorlang dialect of the Formosan language, bij Gilbertus Happart, written in 1650. Translated from the Transactions of the Batavian Literary Society, bij W. H. Medhurst. Batavia, printed at Parapattan, 1840, 383 p." — In de onmiddellijk daarop volgende afdeeling: „Talen van den indischen archipel. Algemeene werken. Monographien." missen wij ongaarne, onder meer, nevens de vermelde necrologieën, J. Wap's levensbericht van Dr. S. Keyzer, geplaatst voor den verkoopcatalogus zijner boeken, met portret; Meinsma's overzicht van 't leven van Mr. D. Koorders, in diens opstel: „Iets uit de nalatenschap van Mr. D. Koorders", waarin tevens vele bijzonderheden voorkomen omtrent de beoefening van het Soendaneesch; ook de opgave van Koorders' brochure: „Taal- en Bijbelmishandeling. Aan het Bestuur van de Nederlandsche Zendingvereeniging", uitgegeven bij Kemink en Zoon, te Utrecht, die de heer Boele niet schijnt gekend te hebben, terwijl hij zich alleen vergenoegt te wijzen op de Rapporten des heeren Koorders over Soendaneesche lees- en volksboekjes, zonder eenige verdere aanteekening zijnerzijds.

Met betrekking tot 't opgegevene in de afdeelingen „Maleisch" en „Javaansch" veroorloof ik mij alleen de opmerking te maken, dat o. a. de verzameling behoorende aan het Indisch Leesmuseum of de bibliotheek van de gemeenteinstelling van onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde te Delft aan den heer Boele goede diensten zou bewezen hebben. Althans door de bijzondere welwillendheid van den heer Dr. A. W. T. Juynboll zijn we in staat gesteld meê te deelen, dat slechts enkele der in de bibliographie genoemde indische werken aan die verzameling ontbreken, terwijl 't ons bleek, dat zij bovendien nog een groot aantal nommers bevat, welke wij in de opgaaf van den heer Boele niet hebben gevonden. Het zou niet alleen te dor zijn, maar ons ook te ver van den weg voeren, zoo wij de lijst dier ontbrekende nommers hier wilden mededeelen. We stellen ze intusschen gaarne

ter beschikking van den geëerden schrijver, die tevens zeker met genoegen zal vernemen, dat onder meer belangrijks daarbij ook voorkomt een catalogus van 't geen ter landsdrukkerij verschenen is, onder den titel: »Daftar kitab-kitab jang di dapati di kantor tjitak Goubernement (1 Nov. 1872), « met den inhoud waarvan 't door hem opgegevene kan worden vergeleken.

Zal de heer Boele bij kennisneming van dit een en ander zijn bibliographisch overzicht aanmerkelijk kunnen vermeerderen, met voorbijgang der andere afdeelingen daarvan trof ons bovenmate de soberheid met opzicht tot de talen van Nieuw-Guinea. Het boekje van J. L. van Hasselt, de beide drukken der Noefoorsche vertaling van het Evangelie van Markus, de 4 stukjes van het spel- en leesboekje, voor de scholen op Nieuw-Guinea, J. G. Geissler's vertaling van F. L. Zahn's Bijbelsche geschiedenissen, de Psalmen en Gezangen in de Noefoorsche taal: — al deze uitgaven, vanwege de Utrechtsche Zendingsvereeniging, door Kemink en Zoon, te Utrecht bezorgd, niet tal van jaren geleden, maar gedurende 1867—1871, schijnen aan zijne aandacht te zijn ontsnapt.

Maar genoeg. Het meegedeelde, dat wij gemakkelijk zouden kunnen vermeerderen, moge hem een bewijs zijn van onze belangstelling in zijn arbeid en zij hem tevens welkom ter aanvulling en verbetering daarvan, zoo, wat wij hem gaarne zouden toewenschen, eene hernieuwde uitgaaf mocht worden gevorderd. Maar dan worde tevens overwogen in hoever ook behartiging verdient 't oordeel, dat we over 't werk uitgesproken vonden in het Algemeen Dagblad van Nederlandsch-Indië van Woensdag, 23 Juni ll. n°. 144. »Het is zuiver bibliographisch«, heet 't daarin, »niet oordeelkundig, zoodat belangrijk en onbelangrijk door elkander staat. Echter maken een overzicht van den inhoud en een alphabetisch register het zoeken gemakkelijk, en wie geene of slechts eene kleine eigen boekerij bezit, vindt hier met een oogopslag allerlei nuttige aanwijzingen in een kort bestek bijeen. Wat men er echter niet uit zien kan, is, in welk opzicht de studie der Oostersche talen door Nederlandsche geleerden vooruitgebracht is. Daarom zou het wenschelijk zijn dat een man van het vak uit dezen catalogus al de eigenlijk gezegd wetenschappelijke werken bijeenzocht en daarvan een in het Fransch of Duitsch of Engelsch geschreven vergelijkend overzicht uitgaf. Dit zou voor onze geleerden zelven het aangenaam gevolg kunnen hebben dat hun arbeid in het buitenland

meer bekend werd, en tevens zou het nuttig zijn voor onze jongelieden, die anders gevaar loopen door het uitsluitend raadplegen van afgeleide vaderlandsche bronnen, veel tijd te verliezen. Het Oostersch is zulk een kosmopolitisch vak van studie, dat de kennis van hetgeen Nederland en zijn overzeesche bezittingen in de laatste vijf en zeventig jaren daaraan gedaan hebben, hoogstens als inleiding waarde bezit".

Van 't werk des heeren Boele tot dat van Mr. J. A. van der Chijs is de stap niet groot. Reeds vroeger kondigden wij de voorgenomen uitgave daarvan aan; eerder dan wij konden verwachten, kregen wij het in handen, prijkend met dezen bescheiden titel: "Proeve eener Nederlandsch-Indische Bibliographie (1658—1870) door Mr. J. A. van der Chijs, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum Doct. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Batavia, Bruining & Wijt. 's Hage, M. Nijhoff, 1875, in gr. 8°. (1)."

Steller dezer regelen mag het niet ontveinzen dat hij liever deze Proeve onbesproken zou hebben gelaten, met 't oog vooral op 't bekende feit, dat hij zelf sinds jaren aan de samenstelling van een soortgelijken arbeid bezig is, waardoor men, zoo soms zijn oordeel min gunstig mocht zijn, wellicht geneigd zou wezen 't toe te schrijven aan eene niet genoegzame mate van onpartijdigheid. Het werk is intusschen te belangrijk, dan dat hij zich verantwoord zou achten, zoo hij zich door die beschouwing het verleiden om daarover in dit koloniaal bibliographisch overzicht het stilzwijgen te bewaren. Te minder mocht hij daartoe vrijheid vinden, waar men daarover reeds een oordeel heeft geveld, dat naar zijne bescheiden meening niet alleszins juist en billijk kan heeten.

Het doel, dat de heer van der Chijs beoogt, is om ons zooveel doenlijk voor te lichten omtrent hetgeen de Indische pers in den loop des tijds sedert de helft der zeventiende eeuw tot op onzen tijd heeft geleverd. Onder Nederlandsch-Indische bibliographie verstaat hij niet eene zooveel mogelijk volledige

(1) Een merkwaardige bijdrage ter beoordeeling van de wijze, waarop men partij trekt van de verbetering onzer communicatie-middelen, is het feit dat dit werk, dat reeds in 't begin van Juni in Indië uitgegeven en besproken werd, in October nog niet hier te lande verkrijgbaar is; ook de wetenschappelijke instellingen, waarmeê het Bataviaasch Genootschap van K. en W. een letterkundig verkeer onderhoudt, hebben het nog niet mogen ontvangen.

koloniale bibliographie in haren geheelen omvang, zoodat daaronder vallen moet wat de pers in Nederland over ons overzeesche rijk en wat zij in Indië zelf heeft geleverd; evenmin bedoelt hij een opgaaf van de vruchten der pers in de gewesten, zooals Ceylon en andere, welke eertijds tot ons rijk hebben behoord; alléén op ons Indië, zooals het tegenwoordig is, heeft hij 't oog en wenscht hij eene bijdrage te leveren, waaruit men een deel van 't intellectueele leven aldaar zou kunnen kennen.

Vasthoudend aan deze enge grenzen, die hij zich gesteld heeft, geeft de geëerde schrijver ons eerst in chronologische orde een nomenclatuur van de hem bekende drukwerken der 17e, 18e en 19e eeuw; daarna van die, welke geene dagteekening dragen, waarop een overzicht gegeven wordt der Ned. Ind. nieuwsbladen met een lijst van Ned. Ind. drukkers en uitgevers, terwijl eindelijk op dit vijftal rubrieken een paar onuitgegeven officiëele stukken, met 't behandelde onderwerp in betrekking staande, als Bijlagen volgen. Een en ander wordt verrijkt met een alphabetisch register en een schat van aanteekeningen en historische bijzonderheden, die voor eene geschiedenis van de Indische drukpers niet van belang ontbloot en meerendeels ontleend zijn aan onuitgegeven stukken, door den heer van der Chijs in de Bataviasche archieven en elders geraadpleegd.

De heer Gualth. Kolff, die van dit werk eene uitvoerige aankondiging plaatste in het Nieuwsblad voor den Boekhandel van den 16 Juli 1875, n°. 56, en tevens aan de hand en naa aanleiding daarvan een niet onbelangrijk en beknopt historisch overzicht van de Indische pers gaf, is uitbundig in zijn lof. Hij noemt het „een waardig monument, gewijd aan de drukpers en boekhandel in Ned. Indië"; in verband met de schier onoverkomelijke bezwaren en moeielijkheden aan de samenstelling verbonden, „eene proeve even stout als welgeslaagd"; een „arbeid boven zijn lof verheven, en die ongetwijfeld door iederen bibliograaf in Nederland met graagte en erkentelijkheid zal worden ontvangen, trots al het ontbrekende dat aan deze proeve misschien moge aankleven", terwijl „de firma Bruining & Wijt door eene keurige typographische uitvoering gezorgd heeft, dat haar naam waardiglijk prijke aan den voet van dit gedenkschrift der Nederlandsch-Indische pers".

Toen de heer Kolff, te Leiden, deze lofrede schreef, konden hem de nummers 132, 139 en 146 van het Algemeen Dagblad

van Nederlandsch-Indië van 9, 16 en 25 Juni ll nog niet bekend zijn. Daaruit zou hij hebben kunnnen ontwaren, dat zijn enthusiasme lang niet gedeeld zou zijn geworden door den schrijver van het in 't eerstgenoemde nummer van gemeld Dagblad voorkomend leadingartikel. Het nieuwe werk van den Indischen Schoolinspecteur heet daar „eene mislukte proeve", die men „met weerzin" aankondigt. „Het is niet alleen een monument dier kleinsteedsche ijdelheid, welke alles wat in haar kersspel voorvalt belangrijk vindt, maar mist zelfs de verdienste van toonbaar volledig te zijn. De bezitters van den catalogus der bibliotheek van Prof. Millies, verleden jaar door Maissonneuve en Cie te Parijs uitgegeven en gratis of voor weinige stuivers overal te bekomen, vinden daarin behalve een schat van oostersche werken, een aantal bij uitzondering merkwaardige in N. I. gedrukte boeken en boekjes vermeld, van wier bestaan de schrijver der *Proeve* geene kennis heeft gedragen. Zes te Colombo gedrukte Hollandsche geschriften uit de tweede helft der vorige eeuw, waaronder de vermaarde Triumph der Waarheid van den bekeerden Cingalees Filippus de Melho, worden bij hem gemist, gelijk hij in het algemeen zwijgt over alles wat ter drukkerij van de Compagnie op Ceylon is uitgegeven. Op zijne lijst der oudere en nieuwere Indische drukkerijen staat de Colombosche zelfs niet voor memorie uitgetrokken. Twee in 1864 te Makassar gedrukte Boeghinesche geschriften van Dr. Matthes ontbreken in de *Proeve;* desgelijks een in 1842 te Batavia gedrukte Hollandsch-Engelsch-Javaansche woordenlijst van Bruckner, een in 1847 te Batavia gedrukt Javaansch gedicht van F. Winter, een Maleisch evangelie van Johannes in 1823 te Benkoelen verschenen, een in 1834 te Ambon gedrukt christelijk leerboekje van Gericke, een in 1839 te Batavia verschenen Maleisch en Chineesch boekje van godsdienstigen aard, dat aan Medhurst wordt toegeschreven, de fabelen en vertelsels van Lokman en Bidpai door Gonggrijp (Batavia, 1866), vijf preeken van Medhurst in het Maleisch met Arabische karakters (Batavia, 1841—42), eene Maleische vertaling der Psalmen in 1827 te Padang gedrukt, een aardrijkskundig handboekje voor de Inlandsche scholen op Sumatra (Benkoelen, 1826), het Nieuwe Testament in het Maleisch door H. C. Klinkert (Samarang, 1861—63).

„Doch", zoo vervolgt onze Recensent, „het is eene betrekkelijk geringe zaak dat in de *Proeve* stukken ontbreken, die

men in den Franschen catalogus voor het grijpen heeft. Hetgeen de schrijver geeft is ruim zoo ergerlijk als hetgeen hij onthoudt. Vijfendertig malen hebben wij bij hem de werken van het Bataviaasch Genootschap vermeld gevonden (alleen de cijfers der deelen wel te verstaan, want de titels worden niet opgegeven); zeven en twintig malen de Javasche Courant, negentien malen den Java-Bode, dertien malen het Bataviaasch Handelsblad, andere bladen en tijdschriften en jaarboeken naar evenredigheid. Op de wederverschijningen van den regeeringsalmanak hebben wij geen oog kunnen houden, evenmin als op de vastenbrieven van Msgr. Vrancken, of de tekstboekjes van Fransche operas, of de reglementen van societeiten op Java en de buitenbezittingen Catalogussen van boekenvendutiën ontbreken (ook dan wanneer eene enkele maal de naam van den verzamelaar eene uitzondering had moeten doen toelaten), doch voor het overige is er tusschen 1659 en 1870 in Nederlandsch Indië niets gedrukt en den schrijver der *Proeve* onder de oogen gekomen of van hooren zeggen bekend geworden, — het doet er niet toe, hoe onbelangrijk en nietig, — of Mr. van der Chijs heeft er aanteekening van gehouden. Gelijk van zelf spreekt, komen onder dat scheurpapier een aantal bibliographische zeldzaamheden voor; doch het zijn zeldzaamheden als die, waarvan Brunet in de voorrede van zijn *Manuel du Libraire* geestig zegt, »qu'elles sont d'une nullité si complète que personne ne se soucie de les acquérir; livres rares, mais sans intérêt, dont on peut dire avec raison que les lecteurs sont encore plus rares que les exemplaires.« Al dat uitschot, al die prullen, de aandacht dubbel onwaardig omdat zij in hun geheel niet de minste voorstelling geven van hetgeen werkelijk in den loop des tijds over Indië verschenen is, vindt men in de *Proeve* vermeld. En nog is de schrijver over zijn eigen arbeid niet voldaan. Hij had iets volledigers willen leveren, een »standardwork«; en aan het slot zijner voorrede klaagt hij, dat het met de belangstelling der N. Indische uitgevers in de N. Indische bibliographie nog treurig gesteld is.

»Het denkbeeld alleen dat Mr. van der Chijs aan de mogelijkheid van een standaardboek gelooft, waar hoogstens sprake kan zijn van het bijeenlezen van eenige schrale koloniale aren, half bij toeval ver van het moederlandsche bouwveld terecht gekomen, had de direktie van het Bataviaasch Genootschap, die het boek uitgaf en daaraan minstens een paar duizend gulden

verspilde, eene waarschuwing moeten zijn. Hollandsche boeken te Colombo, Javaansche te Serampore, Maleische te Singapore, te Malakka of weleer te Benkoelen gedrukt, vallen niet, zelfs niet als aanhangsel, in het kader eener N. I. bibliographie naar de boekhouders-opvatting van den schrijver der *Proeve*. Nog veel minder schenkt hij aandacht aan hetgeen in vroeger en later tijd te Amsterdam, te Rotterdam, te Haarlem, te Leiden en over het algemeen in Nederland of in Europa gedrukt is. Alleen wat in het tegenwoordig Nederlandsch-Indië het licht aanschouwde heeft waarde voor hem, en daarin gelijkt hij den koster der Nederlandsche dorpskerk, die weinig dingen op aarde bezienswaardiger vond dan het door den schoolmeester der plaats met de pen geteekend psalmen en gezangenboek, bij de openbare godsdienstoefeningen in gebruik, woorden, balken en noten in kluis. Op zulke grondslagen en binnen zulke grenzen is geene voor de wetenschap vruchtbare bibliographie van N. I. bestaanbaar. Een armoedige inhoud wordt door praal van wetenschappelijke termen niet vergoed. Vochtigheid en insekten, dat weet ieder, voeren in Indië strijd tegen de boeken, doch den schrijver der *Proeve* is die taal te eenvoudig. Hij zegt: „N. I. is een land, waar het bewaren van boeken *door climatologische en entomologische invloeden zeer belemmerd wordt.*" Wij gelooven gaarne dat het voor de leden der direktie onderling moeielijk is, elkanders ter uitgave aangeboden werk te kritiseren. Een indiskreet medelid heeft daardoor tegenover de algemeene welwillendheid vrij spel. Doch mag ter wille van zulke beweegredenen de algemeene kas van het Genootschap blindelings worden aangesproken? De catalogussen van Mr. van der Chijs, als wier voortzetting men zijne Ned. Indische bibliographie te beschouwen heeft, zijn van dien aard dat zij even goed door een welonderwezen inlandsch kind hadden kunnen samengesteld worden".

De Recensent liet 't niet bij deze reeds zoo scherpe kritiek. Men scheen hem daarover aangesproken te hebben; althans in no. 138 van 't Alg. Dagblad, eene week later verschenen, deelt hij ons meê, dat, terwijl hij de onvolledigheid der bibliographische *Proeve* van Mr. van der Chijs „een betrekkelijk ondergeschikt punt" noemde, anderen evenwel van die bijzaak eene hoofdzaak hebben gemaakt en de volledigheid gehandhaafd. Van daar dat hij hun tot nadere aanbeveling van het door hem geschrevene in 't gemeld nummer 't lijstje aanbood der tekort-

koningen gelijk het hem daarbij gediend heeft ([1]), na de mededeeling waarvan hij nog dit bijvoegt: „Overigens stemt ons gevoelen over de soort van geleerdheid, die wij eene openbaring van kleinsteedsche ijdelheid noemden, geheel overeen met hetgeen Prof. Cobet daarvan op 8 Februari jl. schertsend zeide: „L'érudition est une chose terriblement dangereuse. Quand on

[1] „In onze aankondiging der bibliographische *Proeve* van Mr. van der Chijs noemden wij hare onvolledigheid een betrekkelijk ondergeschikt punt en stonden er niet langer bij stil dan noodig was. Nu evenwel anderen van die bijzaak eene hoofdzaak maken en de volledigheid handhaven, geven wij het lijstje der tekortkomingen gelijk het ons bij het schrijven gediend heeft

De Algemeene Sendbrieven der H. Apostelen, Colombo 1776. — Mallabaarse Catechismus, Colombo 1739. — Singhaleesch formulier-boek, Colombo 1774. — J. Ph. Wetzelius, Singhaleesch Belijdenisboekje, Colombo 1742. — Kort ontwerp van de Leere der Waarheid, Colombo 1744. — Ph. de Melho, Triumph der Waarheid, Colombo 1753. — B. F. Matthes, Boegineesch Heldendicht, Makassar 1864. — B. F. Matthes, Boegineesch Chrestomathie, Makassar 1864. — Aug. Hardeland, Pira-Pira enz., Borneo 1845. — Aug. Hardeland, Duo tempare enz., Borneo 1845. — Aug. Hardeland, Surat hapan adjar membasa, Kaapstad 1846. — Pira-Pira enz., Batavia 1843. — Bruckner, Proeve eener Javaansche spraakkunst, Serampore 1830. — Bruckner, Javaansch traktaatje, Serampore 1826. — Bruckner, Godsdienstige verhandeling in het Javaansch, Serampore 1854.

Bruckner (?), Een kort vertoog der christelijke godsdienst in het Javaansch, Serampore, z. j. — Bruckner, hetzelfde vertoog in steendruk, Bandjermasin 1851. — Bruckner, Nieuw Testament in het Javaansch, Serampore 1829. — F. Winter, Romo, naar de bewerking van Joso Dhipoero, Batavia 1847. — W. Luyke (?), Kort begrip der christelijke leer, in het Lettisch, Batavia 1836. — Evangelie van Mattheus, Maleisch met Arabische karakters, Singapore, z. j. — Evangelie van Johannes, Maleisch met Arabische karakters, Benkoelen 1823. — Bunyan's Reize naar de eeuwigheid, Maleisch, Singapore 1854. — Gericke, christelijk leesboekje in het Maleisch met Latijnsche karakters, Amboin 1834. — Medhurst (?), Christelijk traktaatje in het Chineesch en Maleisch, Batavia 1839. — Verkorte geschiedenis van Mozes in het Maleisch met Arabische karakters, Malakka 1841 (?). — Honderd zestien Maleische gezangen met Arabische karakters, Singapore z. j. — Maleisch leesboek met Latijnsche karakters, Singapore 1845. — J. R. P. F. Gonggrijp, Fabelen van Lokman en Bidpai, Batavia 1866. — Medhurst, Vijf Leerredenen in het Maleisch, met Arabische karakters, Batavia 1841. — Het Boek der Psalmen in het Maleisch, Padang 1827. — Katechismus der Aardrijkskunde voor de Inlandsche scholen op Sumatra, Benkoelen 1826. — Zes christelijke leerredenen in het Maleisch met Arabische karakters, Singapore z. j. — Maleische verhaaltjes voor kinderen, zes afleveringen, Singapore 1848. — H. C. Klinkert, Nieuw Testament in het Maleisch met Latijnsche karakters, Samarang 1861—63. — Th. Thomsen, Engelsch-Maleische woordenlijst, Malakka 1820. — Id. id., Malakka 1827, 2e druk. — Id. Id., Singapore

n'y prend pas garde, et bien garde, ce grand savoir, cette vaste érudition, étouffent tout doucement, tout doucement, le bon goût d'abord et le bon sens ensuite; il reste alors ce que le Français né malin appelle un savant en *us*, c'est à-dire — je n'ose presque introduire le mot — un imbécile, qui sait immensément de choses, excepté ce qu'il faut absolument et avant tout savoir".

De lijst intusschen van de werken, die in de bibliographische *Proeve* van Mr. van der Chijs zouden ontbreken, scheen iet wat haastig te zijn opgemaakt. Tot revisie daarvan zag men zich dan ook weldra genoodzaakt; men gaf ze in n°. 146 van 't meergemelde Dagblad van Vrijdag, 25 Juni 1875, waarbij men, nevens eene beperking van de vroeger als ontbrekend opgegeven titels, tevens eene verbetering gaf van zijn oordeel over de *Proeve*, waarbij echter niets teruggenomen werd van hetgeen overigens ter veroordeeling daarvan in het eerste artikel was geschreven. Het is niet onbelangrijk kennis te nemen van de nadere beschouwing, welke wij hieronder in haar geheel opnemen (1).

---

1 «In ons nummer van 16 dezer gaven wij de titels van een veertigtal in Indië gedrukte boeken en boekjes, door ons in den meermalen genoemden catalogus van Maisonneuve en Co. aangetroffen en in de bibliographische *Proeve* van Mr. van der Chijs vruchteloos gezocht. Thans maakt men ons opmerkzaam, dat 15 van die 38 geschriften werkelijk bij Mr. van der Chijs te vinden zijn, en wel 9 daarvan op bladz. 266 vgg. der *Verbeteringen*. Twee andere, die bij Maisonneuve het jaartal 1864 dragen, staan bij Mr. van der Chijs het eene op 1858, het andere op 1863. Van één, door M. vermeld als te Banjermasing gesteendrukt, wordt zonder opgaaf van redenen het bestaan twijfelachtig genoemd. Nog een is te vinden onder 1847: werken van het Bataviaasch Genootschap. Een ander (het N. Testament van H. C. Klinkert) staat bij Mr. C., zonder Klinkert's naam, op twee verschillende jaartallen (de eerste helft op 1861, de tweede op 1863). De fabelen van Lokman en Bidpai, door Mr. van der Chijs onder den naam van den bewerker Gonggrijp gebracht, vindt men bij M. onder die der oorspronkelijke samenstellers. Omtrent het boekje Pirä Pirä, eindelijk, dat in 1843 hier ter stede gedrukt werd, hebben wij ons vergist, aangezien dit door Mr. van der Chijs onder aan bladz. 74 zijner *Proeve* genoemd wordt.

Het vergelijken dezer opgaven met de vroegere heeft ons tot de overtuiging gebracht, dat de heer van der Chijs den catalogus der bibliotheek van Prof. Millies, dien Maisonneuve drukte, aanvankelijk niet gekend, maar zonder er naar te verwijzen, bij het opmaken zijner lijst van *Verbeteringen* gebruikt heeft. Hetzelfde deed hij ten aanzien van het *Bibliographisch overzicht* van Boele van Hensbroek, dat wij eergisteren aankondigden; en voor dit laatste is men hem dank schuldig, daar hij de

Men vergeve ons de uitvoerigheid, waarmeê wij na de uitbundige lofrede de scherpe kritiek over 't werk des heeren van der Chijs hebben medegedeeld. Met geen van beide kunnen wij ons onvoorwaardelijk vereenigen, hoewel er in beide veel is, dat niet onjuist kan worden genoemd. Echter kunnen wij ons niet ontveinzen, dat de schrijver der lofrede ons voorkomt meer bevoegd te zijn om op bibliographisch terrein mede te spreken dan de steller van de scherpe veroordeeling. Terwijl

---

overgenomen titels zuiverde van drukfouten. De heer Boele van Hensbroek namelijk heeft ondernomen de beoefening der Oostersche talen in Nederland en zijne Overzeesche bezittingen te schetsen, zonder kennis van eene of meer dier talen te bezitten; en men begrijpt licht dat die omstandigheid, zoo niet juist een entomologischen of climatologischen, dan toch in het algemeen een storenden invloed op de nauwkeurigheid heeft uitgeoefend.

Één ding prijzen wij echter in het boek van den heer Hensbroek boven dat van den heer van der Chijs, dat hij namelijk van tijdschriften enz. niet slechts de titels en het aantal bladzijden, maar ook den inhoud opgeeft. Op dit oogenblik, bij voorbeeld, zou menigeen gaarne kennis willen maken met de *Annals of Achin*, zooals die uit het oorspronkelijk vertaald en in 1820—21 te Benkoelen, in de *Malayan Miscellanies* verschenen zijn. Bij Mr. van der Chijs (bladz. 50, 51) vindt men omtrent die verzameling alleen het volgende vermeld: «1820. *Malayan Miscellanies*. Benkoelen, 8o. VI. + 27 + 16 + 11 + 2 + 14 + 49 + 40 + 32 + 67 + 21 + 108 + 3 + 35 + 12 + 20 + 15 bladz. (XIII nummers). (Sumatran Mission Press). 1822. *Malayan Miscellanies*. Benkoelen, 8o. Vol. II. 22 + 98 + 12 + 9 + 12 + 23 + III + 96 + 18 + 6 + 2 + 7 + 16 + 16 + 1 + 5 (XV nummers) (Sumatran Mission Press).» Niemand zal beweren dat die cijfers en die plusteekens den lezer veel wijzer maken. Bij Boele van Hensbroek ontmoet men: «W. R. van Hoëvell, de Maleische Bijbelvertaling, een monument van den godsdienstigen zin onzer vaderen», te vinden in *Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in N. I.*, Batavia 1846. Ook Mr. van der Chijs noemt dat tijdschrift (bladz. 80 en 82), maar hij zegt niet wat er in staat. In het *Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van N. I.* (I. 492) wordt beweerd, dat er maar één jaargang van is verschenen; wat zeker vóór noch tegen den Christelijken zin hier te lande zou pleiten, maar toch in zoover onnauwkeurig is, dat men in de *Proeve* een tweeden jaargang vermeld vindt. Wie dat echter niet slechts beweerd, maar ook bewezen wil zien, moet eerst de uitslaande tabel, volgende op bladz. 251, raadplegen; en wanneer hij de 48 kleine kolommen, waarin dat blad verdeeld is, met den vinger volgt en de jaartallen 1846 en 1847 scherp in het oog houdt, zal hij eindelijk stellig weten, met wat er in van Hoëvell's *Bevordering van den Christelijken zin* al zoo wordt aangetroffen, maar dat het Tijdschrift sedert 1848 *heeft opgehouden te bestaan*. Van zulke negatieve informatiën vloeit het boek van den heer van der Chijs onzes inziens te zeer over. Gij waant dat Winter's *Romo* er niet in voorkomt; maar het gedicht komt er wel degelijk in voor. Het wordt vermeld op bladz. 82 boven aan: «1847.

eerstgenoemde ettelijke jaren, bedriegen wij ons niet, zelfs 't vierde eener eeuw, verbonden is geweest aan den dienst der drukpers en boekhandel in Ned. Indië, en in die betrekking in staat was de moeielijkheden, verbonden aan 't samenstellen van bibliographieën, vooral van eene van Indische drukwerken, van nabij te leeren kennen en te beoordeelen, geeft de laatste ons een staaltjen van zijne bibliographische kennis door, gelijk we zagen, meê te deelen, dat Maisonneuve en C_{ie} te Parijs den catalogus der bibliotheek van Prof. Millies verleden jaar hebben gedrukt, uitgegeven, en gratis of voor weinige stuivers verkrijgbaar gesteld. De waarheid is, dat die Parijsche boekhandelaren ten vorigen jare een catalogus in 't licht hebben gezonden, waarin beduidend veel voorkwam van 'tgeen door hen bij de verkooping der boekerij van den Utrechtschen Hoogleeraar is aangekocht geworden [1], maar een boekverkoopersleerling zou 't u hebben kunnen zeggen, dat de rijke bibliotheek van dien hoogleeraar gecatalogiseerd is geworden door den bekenden bibliograaf J. L. Beijers, boekhandelaar te Utrecht en door hem in zijne woning aldaar van 7—14 Mei 1870 verkocht.

Hetgeen de schrijver van 't Dagbladartikel zegt van de grondslagen en grenzen eener voor de wetenschap vruchtbare bibliographie van N. I., schijnt, onzes inziens, evenzeer aan bedenking onderhevig. Niets vuriger zouden wij wenschen dan dat er een bibliographisch overzicht gegeven werd van 'tgeen zoowel in ons vroeger als tegenwoordig Nederlandsch Indië gedrukt is benevens 't geen in vroeger en later tijd over die

---

schappen. Batavia 8o., 21e deel, 2de gedeelte. 28 + 569 bladz. (Drukkerij van het Bat. Gen.)» Aan u de zorg om van elders te weten te komen, wat er in dit en in de vorige twintig deelen der werken van het Genootschap, of in het eerste gedeelte van het 21e deel, of in het doet niet welk deel van welk ander vervolgwerk of tijdschrift of dagblad, te lezen staat. Daarentegen kunt gij hier uit de eerste hand vernemen waar en wanneer in Indië *le Caïd*, *Ernani*, *Faust*, *Martha ou le marché de Richmond*, *el Trovatore* of *la Traviata* gedrukt zijn, hoe veel reglementen der societeit te Banjermasin de wereld kent, dat aan het reglement voor het liefhebberij-tooneelgezelschap te Pasoeroean, onder de zinspreuk: « liefde tot harmonie », de naam van den uitgever ontbreekt, terwijl integendeel van het reglement *v*oor de *v*erpakking en *v*erzending *v*an *v*aste *v*etten — met al die v's er in — uitdrukkelijk gezegd wordt, dat het in 8o formaat is verschenen, 5 bladzijden telt en ter Landsdrukkerij te Batavia het licht heeft gezien.

[1] We hebben reeds vroeger den catalogus van Maisonneuve besproken in no. II onzer «Koloniale bibliographie.»

gewesten in Nederland of in Europa in 't licht is verschenen. Maar of zulk een reuzenwerk met 't oog op 't betrekkelijk weinige dat er nog voor verricht is, en met inachtneming van de eischen, die de bibliographische wetenschap stellen mag, vooralsnog althans tot de mogelijkheden behoort, is eene vraag, tot de beantwoording waarvan men geene poging heeft gedaan, doch die toch alleszins overweging verdient. Na de ervaringen, die we ondervonden hebben met opzicht tot de moeielijkheid van de samenstelling eener eenigszins volledige koloniale bibliographie in haar geheelen omvang en de weinige belangstelling, die nog op dat gebied waargenomen wordt, mogen wij reeds dankbaar zijn, waar men zich beijvert gedeelten van 't omvangrijk en nog onontgonnen veld te bearbeiden. Ook de heer van der Chijs begreep terecht dat hij zich eenigermate beperken moest. Waar hij alleen de pers en boekhandel in *Indië* sedert onze vestiging aldaar tot heden tot onderwerp zijner studiën koos, moest noodwendig buiten zijn kader vallen al 't geen in ons vaderland of in Europa gedrukt is. Het gaat daarom niet aan om, gelijk de Recensent in het Algemeen Dagblad v. N. I. gedaan heeft, er hem een verwijt van te maken dat hij al die vaderlandsche of Europeesche drukwerken niet opgenomen heeft. Iets anders is 't echter, waar de heer van der Chijs meende te kunnen volstaan met alléén te letten op de vruchten der pers in Indië, zoo als wij 't kennen, en zich niet te moeten bezighouden met de drukkerijen gedurende den tijd der Oost Indische Compagnie te Colombo en elders opgericht. Hierover kan men hem, zonder onbillijk te zijn, ter verantwoording roepen en in herinnering brengen, hoe juist die drukkerijen eene eervolle uitzondering maakten op den toestand van letterkundige afhankelijkheid, waarin alle buiten-Europeesche koloniën verkeerden. Ook wij betreuren het, dat Mr. van der Chijs zich te enge grenzen gesteld heeft. Echter maken wij daarvan geen ernstige grief tegen zijn arbeid, in de wetenschap dat zelfs de vervulling der bescheiden taak, die hij op zich nam, reeds moeielijk genoeg zou zijn. Op geen voorganger kon hij wijzen; voorbereid was 't werk slechts luttel; en op wat tal van bezwaren zou hij daarbij niet stuiten! Niet geheel ten onrechte schrijft de heer Kolff in zijne reeds vermelde lofrede: „Het zegt toch wat: waar *niets* bestond, betrekkelijk *zooveel* tot stand te brengen. Hier stonden (uitgenomen misschien de Bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap) geene boekerijen of met zorg bijeengehouden collectiën

van particulieren hem ten dienste. Behalve de onophoudelijke mutatiën in het Europeesch personeel in Indië, spreekt de heer van der Chijs zeer geestig van „climatologische en entomologische invloeden” (vrij vertaald: stof en vocht; witte mier en boekwurm!) die oude boeken daar spoorloos doen verdwijnen, terwijl de Chinesche vuurwerkmakers jaar aan jaar voor hunne *petasans* (voetzoekers) alle oud gedrukte en ongedrukte papieren in de lucht doen vliegen. Onder die omstandigheden mag het een mirakel heeten, dat de heer van der Chijs nog zooveel boektitels heeft kunnen bijeenzamelen; trouwens sommigen heeft hij werkelijk niet in handen gehad; ze bestaan wellicht niet meer, en hij putte ze uit andere werken.”

Dat zijn werk verre van volledig is, de schrijver zelf zal, gelooven we, wel de eerste zijn van dit te erkennen. Gaarne nemen we dan ook aan dat het die verdienste niet bezit. De in dit opzicht aangewezen voorbeelden laten we in al hun kracht gelden; we zouden ze zelfs nog met ettelijke tientallen van geschriften kunnen vermeerderen, vooral uit de 17e eeuw en 18e eeuw, welke we sedert geruimen tijd voor een gelijk doel hebben verzameld en die we 't voorrecht hadden te vinden in de verschillende boekerijen van ons land zoowel als in de verzameling van het Rijksarchief alhier, waar ze vaak tusschen de ongedrukte stukken verscholen en waarvan sommigen bijna onvindbaar zijn. De heer van der Chijs heeft intusschen gegeven wat hij had en wist, en verder moge hij zich troosten met de gedachte, welke we reeds hierboven uitspraken, dat op bibliographisch terrein volledigheid zeldzaam bereikbaar is.

Een andere vraag is het, of hij datgene wat hij geleverd heeft, zoodanig heeft ingericht, dat daartegen geen gegronde bedenkingen kunnen worden ingebracht. En in dit opzicht durven we niet als geheel ongegrond verwerpen wat in het Algemeen Dagblad van N. I., zoowel in 't eerste artikel als later, is aangevoerd. De vermelding van de Naamboeken der hooge regeering, bijna jaar op jaar, van de verschillende couranten, tijdschriften, van de werken van onderscheidene genootschappen, enz., telkens afzonderlijk in 't jaar, waarin zij 't licht hebben gezien en zooveel meer, mogen ook wij niet goedkeuren; wij zouden het raadzamer hebben gevonden, zoo de schrijver had kunnen besluiten bij den eerst voorkomenden titel van dergelijke geschriften het wetenswaardige in eene min of meer uitvoerige aanteekening te vermelden. Ook zouden we met 't oog

